

२५१११६

अनुमान नयमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र
अनुमान अनुमान शास्त्र

•

अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान

अनुमान अनुमान

अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान
अनुमान अनुमान

પ્રકાશકીય

અવગચ્છે શ્રી મેળાતિલ્કાઈ શિરપરચાથ કાપડિવાનીએક અમરદ સાદિલકુનિ પ્રજા કરતાં જાને આનદ અને કૃતજ્ઞતાની લાક્ષણી જાનુકાળીએ છીએ. શ્રી આનદખનજીના પદો જ્ઞાન પદજ્ઞાની બીજી આદિતિ અને ૧૬૫૬માં વિશાલ્લ તરફથી પ્રજા કરવામાં આવી ત્યારથી એનો બી ને જ્ઞાન પ્રજા કરવાની માત્સ્યી જ્ઞાનસ્તનાર જની રહેલી હતી આજે એ મહારાજનો બીજને જ્ઞાન પદ ધિરામુએના કરકમથમાં બેઠે બગીને એ માત્સ્યીને પૂરી કરતાં જાને સતોષ અનુભવીએ છીએ

જા મજા પહેલાં જાગમાં ચોનીગ ૧ શ્રી આનદખનજીનાં પચાસ પદો શ્રી મેળાતિલ્કાઈએ કરેલ સુખાથ જાથ જાન વિજા વિરેચન સાથે, જાપવામાં જામ્યાં હતી જા બીજા જાગમાં ૫૧ થી ૧ ૮ સુધીના ૫૮ પદો એ ૧ રીતે શ્રી મેળાતિલ્કાઈએ કરેલ સુખાથ જાથ અને વિન્નન વિવેચન સાથે જાપવામાં જામ્યાં છે બીજા જામ્યાં સપાલ જાઈ શ્રી રતિજાથ વીપવદ દેસાઈને જોપવામાં જામ્યાં હતું. જા મજા, એનું સ પાલ, ચોનીરાજ શ્રી આનદખનજી જાને શ્રી મેળાતિલ્કાઈ જાને એમણે પેતાના નિવેદનમાં તુરી વિવ્રતો આપી છે એમણે એને અદો અવ તવાની જરૂર નથી જા કામ એમણે રીકાનું તેથી જામન જુન જામદ થયો છે

વિજાપવની જ્ઞાપના એનું ૧ ૧૦ અને એના જુનુજ વિજાસમા શ્રી મેળાતિલ્કાઈ પ્રજ્ઞુપ જાનાં હતી જ્ઞાપનર તેઓ સરવાની જાને સમ્યા મારાજ સમાજની નિરવાથ જાને નિરાપુલ સેવા જામનતા રવાલ તેથી સમા ૧ ઉપર અને વિરિતે કરીને વિજાસવ ઉપર એમનું જારે મોકુ જ્ઞાથ છે એ જ્ઞાથને જારા કરવા મણે જાને ૧૮૯૦ પ્રજન કરીએ તેથી જોડો છે જા મજા પ્રજાસન એ એ વિરરમરપુજ જ્ઞાથમાંથી મુજા થવાનો એક જાના પ્રજન સમ જો લોઈએ

પેતાની જાનેકલિષ પ્રજિએ ૧૧૧ જ્ઞા શ્રી મેળાતિલ્કાઈએ પદપાલ પ્રજેની પેતાની જાલિરુજિને ૧ રીતે તજા કરી, વિજાતા, પેતા જાન વિજાતા જાન નુપી રકાલી ગાળી, એ જિત્ત એમના પ્રજે જુન જાદર ઉપજા કરે એવી જાને અંજા જાદમાની રાજિ જાને સ કારિતમાં મુજા જાન કરાવે એવી છે જા જામપ્રિતિને લીધે તેઓ નાની-ગોળી સખાપાથ સાદિલકુનિએ સમાજને બેઠે આપીને જામર જની જાલ શ્રી આનદખનજીનાં જુજાથથી કરેલાં પદો જાને રામો તરફ તેા એમને અમીમ જાનુરાથ રોતો એના ઉપર એમણે મજાજો મુપી બે ૬ મિનન-મન કનું હતું જા મજા તેઓએના એ જામપજન ૧ નજનીન છે

પેતાની જ્ઞાપનાથી સાદિલ-ઉપામના દારા શ્રી મેળાતિલ્કાઈએ ૧ વિપુલ સાદિલકુ સર્જન કનું હતું, એમાંની મેજા જામની કુનિએ એમના જ્ઞાપાથ રમ્મન જ પ્રજા થઈ રાપી હતી, જામ જાં ૬૮ જ્ઞા ૧૨૧ીક કુનિએ જામજા છે તે હોે હોે પ્રજા કરવાની જામારી ઉમેદ છે

આ પ્રશ્ન મુખ્ય મુદ્દા કરી આપવા જાણ અને અવગણના વચન ક્રિતીક શ્રેણી સમાધાનો
આપણે માનીએ છીએ.

આપણે જે ચોક્કસ અને અધિકૃત લેખા મળેલ વિષયને સરજી અને મુખ્ય રીતે રજૂ કરવા આ પ્રશ્નો
સામાન્ય ધર્મશ્રિષ્ટાનુભૂતિ, અવરજીવન લેખ, અને અધિકૃત આગમ-પ્રત્યક્ષા મુખ્યપુર, હવેનચન અને મત્ત
કવોના અમરો આપણે માનીએ પેલાનક હવેને આપણામાં કરે.

જાણી મુદિ ૫, વિ ૭ ૨ ૨

તા. ૧૩-૭-૧૯૧૪

ગોવિંદા ૨૬ શે

મુબઈ ૨૬

શ્રી હરિદાસ વર્ધમાન સાહેબ

મુબઈ મુબઈ ૬ કમિટી

અમલીકા સ્થાનક ૬ સાહેબ

મનક મતીએ

શ્રી અમલીકા કૌન વિદ્યાનક

જરૂરી સૂચના

આ પુસ્તકને જાવે આપેન મુદિત્તક પ્રગટ કરેવા
મુદિત્તક પછી ન પુસ્તકના ઉપરોક્ત કરવા વિનયિત

દ્વિતીય ભાગની પ્રસ્તાવના

શ્રી આનંદધન પદ્ય રચયિત્રીના પ્રથમ ક્યાસ પદ્યની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે સ્વર પદ્યાસ પદો સ ૧૬૧૭ના ઉપગ્રામાં પન્નાસ શ્રી ગણેશવિગ્ન્ય ગણિએ અને ભાવનગરમાં સમન્તમાં કૃષ્ણ સ્વર રિક્તે સ્વર ક્યાકમાં તેઓથી જેટલું મોટા તેટલું સમન્ત સ્વ મે લખી લીધું માયા સ્વામીની સખ્યા માર સમન્તની ચર્ચ પ્રથમ પદેના અક્ષરપ્રકાશને અને તેને અંગે પન્નાસની અક્ષરપ્રકાશની પ્રસ્તુત હોય ત્યાં રજૂ કરવામાં આવી છે

આશીનાં પદો સમન્તાની વિગતમાં કાલમ હતી પણ રત્ન પૂરી થતી દોવાથી હું મુનર્ધ આપ્તે. આશીનાં સખ્યાના વચ પૈકી મીનુત નરીતમદાસ કાપડીઆઈ કાપડીઆઈ એક દાન તેમણે તે જ વર્ષના આશીનાંમાં આશીનાં પદો પન્નાસ શ્રી ગણેશવિગ્ન્ય પાસે મેંથી સમન્ત લીધાં અને સમન્તની નોંધ કરી લીધી. ત્યાર પછી સમન્ત ત્રીસ વર્ષે આશીનાં પદોનું વિવેચન લખી રાક્યો તે સ્વર નોંધનું પરિણામ છે સ્વર નોંધને મેં ક્યાસ પદ્યનાં પદોના અર્થ અને વિવેચનને અંગે ખૂબ ઉપયોગ કર્યો છે એ સમન્ત માત્ર નોંધ છે જ્યાં ખૂબ ઉપયોગી નીતી છે પન્નાસ શ્રી ગણેશવિગ્ન્ય ગણિએ અક્ષર પ્રકાશન મદ્રે અને મુસ્લીમી શ્રી નરીતમદાસ કાપડીઆનો નોંધ કરી લેવા મદ્રે, તેને બગરી રાખવા મદ્રે અને અને મેં પદોના મદ્રે માત્ર આભાર માનું છું

આનંદધન પદ્ય રચયિત્રી ના સ ૧૬૭૧માં પ્રકાશન પછી શ્રી નરીતમદાસે એ નોંધવું અને આશી હતી અને એ નોંધ મારી પાસે મેં જાણું છે આશી મીંથી અક્ષર ન મળી દાન તે આશીનાં પદોનું વિવેચન રાક્ય થાન નહિ. આ સમન્તમાં પ્રથમ વિચારની પ્રમાણવા તરફ આનંદ એ સ્વરમાં આવે છે

એ પ્રસ્તાવનામાં એક આધારિક (narrative) કાલા-રચાયેલું વળન કરવામાં આવ્યું છે આશીનાં પદો પૈકી આઠ પદ પર દેખે તે પ્રમાણથી અને મને છે તેના ઉપયોગ વિવેચન કરતી વખતે મેં કર્યો છે અને હવે એ દેખાયું નામ મળ્યું નથી મારી પ્રત પણ અપૂરી છે એના દવાકાર ખૂબ રસિક અને અદ્ભુતકેરી અણુ છે તેમનું નામ મળી આવતી તે તર પ્રકટ કરીશ દેખે લખનાર આશીનાં અને આનંદધનની કાલાના અણુકાર છે તેઓ રાઈ સ્થાને લખે પણ છે કે આનંદધન મદારાજનો આશય તેઓ સમન્ત રાક્યા નથી દેખામાં આપેલાં ઉપરનાં આં પદો ઉપર અને સૌ આણેકસાસ પેલાવાઈ ક્ષેત્રીનું વિવેચન મળી મળુ હતું તેમણે કહેલ વિવેચન જુદા દેખાને અનુસરતું દોવાથી અને વિવેચન લખનામાં ખાત્ર ઉપયોગી નથી નીતવ્યુ જ્યાં આપારવટ્યા તેથી સ્વર ચર્ચ છે તેથી અત્ર તેની પણ નોંધ લેતી આત્મચક્ર અણુ છે

આ આશીનાં પદોનું વિવેચન લખી નાખવાનો વિચાર મ ૧૬૬ માં કર્યો. વળેના માત્ર ન સાચે અક્ષરો મનની કાલના અર્થમાં ને અર્થમાં ન રહી તમ એટલે એ કામ સ્વ મળુ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫, ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬ ૬૧ અને ૬૨ તથા ૫૬ ૧ નું વિવેચન “શ્રીનંદન પ્રકાશ”માં જાહેર પાડ્યું

માર લીધેના નામકા પચાસના પદમાં ખૂબ ભાવ લખ્યો હતો વિચારતું કરી, પણ મરે મુને પ્રગટ્યો નહિ. સમન્ત મેં જા મુખી એના પર વિચારતું કરી. સ્વદાસ તરી રીકામાં રીકાઈ

જાણ મોડા એ નાનકડા પદ પર સૂર્ય પોતે વિવેચન જાતે રાક્ષસમાં લાખી પ્રકટ કરી દીધું અને નાખી વિવેચન તેને મજાતા દેશમાં પદ પર સૂર્યવતી રાખ્યું

ત્યાર પછી ચાર વાર સતત જ પોતે વિવેચન લખવાનું ચાલુ હતું. તે રાક્ષસ થી ૨ સુધીમાં પોતે વિવેચન લખ્યું તેનો કમ જા પ્રમાણે રાખ્યો હતો —

એક પદ હતું તેનો જાણ પારી હોતો તે પર દસ દિવસ વિચાર કરવો. રાત્રે સૂતા, જાગ્યાં જાગ્યાં મજાતા, જાગ્યાં નારાસ મજાતાં તેનો નાશ કરવો, અને ખાતાં પાટ મેસે એકમે એક વિવેચન લખી નાખ્યું વિવેચન લખતી વખતે પોતે હાલુ હતો કે કોને ઉપચોગી થઈ, તેનો મેં કરી વિચાર કર્યો નથી અને પોતાને ૭ સુરસાં ચાલ તે મોટી હોઈ, અને કોઈ તેનો ખાલી નીકળે તે તેનો ઉપચોગ કરે તો કાન્યે, એ દષ્ટિ વિવેચનમાં રાખી છે અને એવી જાણ પડી ચર્ચા છે કે કુ કોઈ જાણ જાણવા તૈયાર થઈને કોઈ વિચાર પર જાણુ હતું ત્યારે તે વાત ચારા મજાતાં નરાતર જાણી જાય છે પોતેને જાણે લખાણ વિવેચન કોઈને નહાતું લાગે, કોઈને નિરજા લાગે, કે કોઈને જાણસુત નામે એ જાણાંજોત છે મેં જા પોતેને કોઈ દષ્ટિથી કિયર્માં છે તેનો ખ્યાલ જાણવા જા નોંધ કરી છે જાણુ પદ લીધા પછી તે પર મૂળ વિચાર કર્યો અને જાણાં જાણાં ચાલ ત્યારે વિવેચન લખ્યું મેં પોતે જાણુ પ્રમાણે વિવેચન મોટું લીધું નથી પણ જાણી મજાતાંનો કમ જાણી રાખ્યો છે ક્યે વખતે ક્યે પદ વિવેચન લખ્યું તેની નોંધ રાખી છે જાણુજાણુ વાતવાતકોને એ વારીમાં કામની છે કોઈ જાણે એ વારીમાં નોંધ મજા જાણે.

જા પોતે વિવેચન થી કોન પાર પ્રકાશ માસિકમાં પ્રકટ કરવાની ધારણા પ્રથમ હતી. ૧૧ થી ૬ સુધીના પદો તે રીતે તેના પ્રકટ થયા પછી મને જાણુ કે માસિકમાં તેને મોટું ૭૮૫ રજાન એક જાણા મક વેળા વિવેચન પૂરું સમાઈ શકે વેળ નથી અને પોતે વિવેચન દૂર કરવાનો પ્રયત્ન નહોતો. વાચનારને ૬ જાણુ વિવેચન નમે તો લખવાનો ઉદ્દેશ માસિક જાણુ હતો, એટલે ફરમા પડી જાણુ પછી માસિકમાં તેનું પ્રકાશન જાણુ માસિકમાં લખવા વિવેચનને સુધારી પુસ્તકાકારે પ્રકટ કરવાની કોઈ તૈયાર કરતો હતો, તેના ઉપચોગ વિવેચનમાં પ્રકાશના થઈ.

ચારી પદના કુલ પદો મારા કાકા શુ કુનરજાઈ લાચી જાણે તેવી હતી, તેથી કોઈ વખતે જાણુતર જાણે ત્યારે ત્યાં સુધી ત્યાર જાણ પોતે વિવેચન તેમની પાસે લઈ જતો અને સમાજે (કો કોન જાણ પ્રકાશ સમાજમાં) જાણવા તેમની પાસે તે સમાજો હતો. તેમજે હર સુધીના પદ વિવેચન લાગે જાણુ, સુધાર્માં અને સૂચનો ક્યાં છે ત્યાર પછીના પોતે વિવેચન તેમજા જાણની જાણુથી જાણી ન જાણ તે જાણી જિના છે તેમજા જાણુજાણુ રાજા, રાજકિયની સુનદ્રાક સજિત અને કોન જાણની તરીકાજાણુ જાણુજાણુ જાણે તેમજા સુધારા સુધારા જાણુ હતો અને જાણુથી તેમજા કરેની સુધારા મેં જાણ સુધારે રજીસરી હતી તેમજા જાણ તેટલા વિચારને કોઈ જાણુ પ્રમાણ જાણ છે જાણ ચારી જાણનામાં જાણુ જાણે રજીસરીમાં સમાજ હતો હર પછીના જાણુ પોતે વિવેચન મોટું ચારી જાણનારીના એ રજીસરી વધારો થયો છે તેમજા પદ ૬૮-૬૯ની દરિયામાં વિવેચન સાથે જાણ છે તે જાણના વિચાર છે

તેમજા પોતે જાણુ જાણ, વિવેચન જાણ પસંદ જાણુ અને તરીકે સુધારા સુધારામાં જાણુ રજા ૧ ને તેમજા સ ૨ ૧ પોતે સુધારા રજીસરીને જાણે હને જાણના તરફની સૂચનાને જાણુ નથી રજા. જાણુજાણુ જાણ છે પદ સુધી દષ્ટિ છે કે મ છે જાણ પોતે વિવેચન તેમજા જાણનાને

દિક્ષે જ પુરૂં કરું ! ત્યાર પછી તુરત કાલનગર તરફ આવ્યાં વિવેચન કરેલાં પદો સલાળી લીધાં અને મુદ્રણની સમયને અંગે બાબતી રાખ્યાં.

સવન ૧૯૬૭થી ૨ મુધીમાં ચાર વર્ષ મુખ્યને કરીને ઉત્તર (જાડી અને મુધીનાં) પદોના વિવેચનમાં સ્થલ લીધાં છે એ કોઈ પદોનું વિવેચન કરનાં પૂનઃલગાણું કર્યું છે અને એમાં ચોજાણી છે અને એને અને પૂનઃ લાંબાવાળું નમ્યું છે અને અનત કાળમાં કોઈ સમાનર્થમાં એને નાંચસે તો અને તેનો લાભ મળે—એ શ્રી સિદ્ધર્થ મહારાજની દૃષ્ટિએ એને સાદાની પેઠીમાં લીધીને જાહેર જનતા સમક્ષ મૂકવાનો સહન કર્યો છે એમાં વિશ્વાસોક્ત અત્યંત, તત્ત્વગીતિકર પાણી અને મહાકલ્પાલોક ભોળા હોયી હોઈને કર્યા છે ? અને પૂનઃ વિચાર કરીને વિવેચનો કર્યાં છે જેને રિજેક્ટ હોય, તેમણે આ વિવેચનો વાંચ્યાં એ, શ્રી સિદ્ધર્થ મહારાજના સન્દેશમાં હું તો, કાળપાત્રમાં મૂકવા ચોજા છે એવી ચોજના મુતલુ કે રાજ્ય પાત્ર મહેની નથી. તે ઉપરાંત એ કટોકટી સમયે હોવાથી એમાં પુનઃલગના પશુ જરૂર થયાં છે અને મુધી સાત્ત્વપ્રધાને અનુભવ લખવા ખાસ ચીવડ રાખી છે જ્યાં હોયોપ્તમની તરતમવાને કારણે તેમાં સમજાવોના સક્ષમ પશુ ખરો. આટલી દૃઢીકત છતાંમાં રાખી વિવેચન વાચતું જેને તેની જરૂર ન હોય, ત્વ ચોરીરાજના પદો સીધાં સમજાવી હોય તેમણે મન્દાશ અને ગીધા બંધો વાંચી જવા અને વિવેચન છોડી દેવું વિવેચન લખવાના એ જાકુ અભાસ કર્યો છે એ જાણી ચીવડ રાખી છે અને મુદ્રણ વાતાવરણ હોય ત્યારે જ કવન લાખના લીધી છે પણ ? એકાંત વાતાવરણ એને માટે તેમજ જે જનસંસ્કૃતિભાવ એના વિષયો પર ઉચ્ચેય કરવામાં નહિએ જે માન્ય એકામતાની સૌરભ એને જાણે ત્યાંથી તેમજ, એ મારા અનેકવિધ વ્યવસાયોને અંગે પ્રાપ્ત થયેલ ન હોવાને કારણે હું તો આ પદોને અભાસની દૃષ્ટિથી વિવરી એમાં હું નાકી, એના પર વિવેચન લખવાની મારી ચોજવાના લખવામાં માટે મહેનત મારા વિષમ આમ હા. સ્ત્રી છે જાણતું તેની નોંધ કાલ્પ અન્વયે સ્વપ્ન લાખ કરનાર પણ લાખ તે દૃષ્ટિએ આ વિવેચન જાહેર પાલવાની મૂકતા હરી છે તેને માટે ત્યાંજારી લખાઈ સચીકારી લેવી એમાં / મેં / ત્યાંજ છે

સ્વસ્ત્ય વિવેચન હતું એ એક રીતે સ્વેચ્છી વાન છે પણ એને છત્રી જાણતું એ મુદ્રણ વાન છે એ છત્રવાની કાલના કરી એ એક વાન છે એને છત્રુ એ બીજી વાત છે અનેક કાળ-વ્યવસ્થામાં એને છત્રવાના પ્રધાને કરવા એ કાલનાસૃષ્ટિમાં મુદ્રણ હોવાય તેવી વાન છે પણ એ છત્રવાની કાલના અને અવધાર વચ્ચે મજા તથાવન છે એ ની જ મુધીમાં પરિસ્થિતિની નિમજળાને અને ત્યાંજ છે અના-સક્તિ કાલ પર વિચારો કરવા એ ત્રીજો મહત્વનો મુદ્દો છે આ મુખ્ય ત્રણ મુદ્દા (૧ સ્વપ્ન વિવેચન, ૨ પરિસ્થિતિની નિમજળા અને ૩ અનાસક્તિ કાલ) પર પદોનો મુદ્દા છે એ કળાકારના મેં પ્રધાન કર્યો છે પણ છત્રી લકષ્યે દોષ એમ મુધીનાર અને લાગુ નથી અને અત્યા વિશ્વ પર લખવાની મારી ચોજવાને અંગે મારા અર્થા અનેક વાર લખા લીધી છે જ્યાં મારા અર્થા વિચારસપ્તના લાખ તે છાત્રુ હું પ્રધાન કરતો રજો હું સામાજિકના ૭ સમયમાં એ કાળ જુ તોની મીઠાસ મારા અતરમમ્ભે અનુભવી છે એટલા માટે આ લખાં પાત્રુ રીપુ પદી તુ ત્યાંજ, આ મારી વિનુન મનેદ્રશા લખ ની.

હું ચોજી નથી, હું ચોજી પ્રક્રિયા કરી લકષ્યો નથી, એવી ખુદી નહેરાન કરવા સાથે હું ચોજાવાની હું અને ચોજને છત્રવાના ઉપારવાનો પ્રત્યાલિષ્ટ પ્રયત્ન કરનાર હું આટલી દૃઢીકત મારી અલખઅલકિત માટે રજૂ નથી કરતો પણ ખરા ત્યાંની લખાં લખાં માત્રુ પાત્રુ સિધિષ્ટ માત્રુમ પદો, ત્યાં માટે અલખામ કારણપ્ર મુધી તેને મહત્તરી લેવા માટે આ સવન કંઈ હું અને એ પ્રકારની કચૂવાન વચર સોલ્મે હું

હું નાહી, પોતા વિચેનના મને ખૂલ રસ પાશે છે એને જાણે મેં ધણુ વાંચ્યું છે વાંચ્યા કરતાં પંજુ વધારે વિચાર્યું છે અને વાત રસદ ન થાય ત્યાં સુધી પ્રાચ કથન ચલાવી નથી.

પોતા વિચેનની ખૂલ વિવિધતા છે એમાં શક્તિ છે શક્તિ છે રસ છે જીવાસ છે અને જાંતર તરત તે એટલું જુલુ છે કે એને જેમ જેમ વધારે વિચારવામાં આવે તેમ તેમ એમાંથી નવા નવા શાવો સુરે તેમ છે અવનન તરતો અને સર્વો સ્વપ્ને તેમ છે અને મજાતમા કારે શક્તિ થઈ ચાલુ અવધારને મુગળી કાવનામાં જુલુ કરારે તેવી તેમા સમ્પ્રતિક કરામન છે નવ-પ્રમથાની વાત પજુ એમાં આવે છે અને તે તે શાવો આવે ત્યારે તેને સમ ત્યા મધે મેં ધણુ વાંચન કરી તે પર ડાવા લખી છે એમાં સુમતિ, શક્તિ અને ચેતનાને પાત્રો તરીકે કાળમાં છે એમા અનુભવમિતરે જવામો છે અને કુમતિ અને સુમતિનાં તુલ્ય જાંતર વુકો નિશ્ચિતતા છે કુશસ્થી જટ થયેની ચેતનાને એમાં વીતરી છે અને સુમતિ કે ચેતનાનાં વિચેનમો ચાલુ છે એ સ્વતંત્રી જાત જાંતર વિચેન રસદ છે નાજ કાલ તણ અતર કાવનાં બેતરખી પ્રેરણા છે અને યામના કાવનાં ચેતનાની બેટી જાતલુ છે આવા અનેક કાવો સવેદનપૂરક અનુભવના અવધા અવધા કરવા અનેક પ્રયત્નો પોતામા થયા છે અને તેને રસદ કરવા મેં જાતો પ્રયત્ન કર્યો છે. માલ વિચારવાને અને નીચેની જાતવો રજૂ કરવી અને પ્રાસંગિક લાગે છે.

લખિતને અને પા ૧ ૨-૧ ૩ મા ઠીક લખ્ય અવાયુ છે પા ૧-૭-૮-૧-૧૫-૭ અને ૬૦ મા પા સાથે સ્વત સામીકિય જાતી છે જીવર વિચારમા તે પૈા જુલુ જાતી એ સામીકિયો જુલુન કાવો દેલ એમ અને ત્યાંજુ છે અને તેમા કાલ રસદ કરવા મેં આ વિચારમાં ખૂલ લખાણુ કર્યું છે અવધામાં વાચનારને કાલ એમા રસ પાશે એમ માનું ખામલુ છે મારી હજિ તે એમાં વિચાર-રસદાની લ રહી છે.

પા ૬૮-૬૯ મા મેં હરિવાળીઓ જાતી છે સુમરતી કાવામાં એને અવગતપૂરી કહેવામાં આવે છે હરિવાળી સ્વદ પ્રચલિત સુમરતી સાહિત્યમા અવગી વાંચી ના જાય થી વચરાવો અવગ અવધામાં નથી, પજુ ફેન પરિવારમા એની અવગતપૂરી હરિવાળી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એ અને પોતે સમજના અને વધાર્થ સ્વપ્ને રજૂ કરવા મેં નવજુ નોદ વિચેનત્વી લખી છે એ જાલ પોતે ચાના જાના અનુભવાને તેમા છે અને વિચારના અવધિ કરી આપે તેમા છે પજુ કાવાદલિને લાન નીન લાન પાડે તેમા છે એ પોતે અને જાતી અવગતપૂરી કે અવગત વાંચીના કાવનાઓ રજૂ કરવાનું એક પરિશિષ્ટ મુદ્દાથી એની વાંચીના કાવનાઓ ખાલ પર લાવવા જેુ છે એમ લાવનાં તેમા પ્રયાસ ચાલુ છે આ પરિશિષ્ટ પોતે અને જાતી પરિશિષ્ટ તરીકે મુદ્દુ છે કમીર લેવેલા કેવાક કાવનાઓ તેની સામનાને અને વિચારત્વીક થઈ પડવા સહન છે શી બીનમા જાવનામાંથી નુતરામ શબ્દોને બેવડી વાંચીનું રસદ કરવા જામની એક તરી પુલિતા પ્રકટ રી છે તેમા વિષય સમ્પનો અવ કરતા અવધાનુ છે કે એક પ્રકારની સમ વામને તેથી કેવળ બેવડી રીતે કહેવી કે જેથી જાણુને સમ વાત અવધિતા બેવી થાને તે કમ વિષયક કહેવાય છે આ કાવને રસદ કરવા પોતા વિચેનને અને આપેન જાંતુ પરિશિષ્ટ તેમા વિશિષ્ટ છે એમા સુમરિતમા અવગત વિષય નામલુ અવ અને તેને મજાત કમીર તથા પીરા કાવનામાં પોતે જાતમા છે તેમા જુલુ ઉપયોગ થયેનો બેવામા જાવને સ્વર નમ પોતું વિચેન લખાણુ થયુ છે સ્વ તે સ્વેતુક અને જાલ જતરી છે એમને એકજાવાને તેલુ છે અને પદમા અતર નામન અવધાને તેલુ છે એમને અનેકાવધા કોનો વિચાર છે તેથી અવધુ વાંચી બેવામાં-અવધામાં પજુ એ વિચેન ખૂલ અવધા કરશે એમ અવધાથી એમાં મુકા કરતે પ્રવેશ અને નિશ્ચય કર્યો છે એ જાલ પોતા વિચેનો ૧૯૪૭ના બેવામાં લખામા.

જા ૭૨માં કમિતી વિશ્વ હાથ ધરે છે આદ્યાના મૂળ સ્વરૂપે ૩૧ ગુણો વિચારતાં કમિતી સિદ્ધાંત મારા સ્વરૂપે લખવા વિચાર કર્યા. એ પાતું વિવેચન સમયમાં એમણે લખ્યું અને તેને પરિશુભિ શી મહાવીર જેન વિચલ્પના વિદ્યાર્થીઓ પાસે કમના વિશ્વ પર આપણે મેળવી આપી. કદાચ કમના વિશ્વ પર એકાદ પુસ્તક પણ લખાઈ નહીં એટલી ભાષાના એ વિચાર કરતાં અને સત્તર પાતું વિવેચન તૈયાર કરતાં લાગી છે ? પહેલા વિવેચનની તપાસીએ અને પોતાને કેટલો હાથ કર્યો છે તેનો આ એક નમૂનો છે. હાથ કર્યો કે નહિ તે યાત્રી કહી શકે, પણ પ્રશ્ન તો તરુ સાંપડ્યો છે એ ઉપાડી વાત છે. બાકી, દરેક પદ અને તેના એક એક મય જેવું લાગે છે અને એના પર વિવેચન કરતાં ખૂબ આનંદ થયો છે. એને પૂછ્યું કરવા હજી કે નવે ત્યારે આનંદ સ્થળ પર એક હળેલા પણ વિચારપૂર્ણ શેષ લખવાની ભાવના રાખી છું, અને આજ રાત્રી છું કે કદાચ નવી શક્યતા, આનંદપાત્ર મહારાજની ચેતીસી પર પણ મારા વિચારો એકત્ર કરવા સમય પ્રાપ્ત થશે. અને એ પ્રત્યેક સત્તર એક એક મય જેવાં હાથે છે. પ્રત્યેક સત્તર દિવસ વિચારણા માટે છે. મહાવકાશ એ કાલ બનાવવાની વાત ભાવના છે. કારણ કે એ આદ્યસત્તરમાં પ્રયુજ સ્થાન ધરાવે છે.

૮૬મા પદ પરવે પચાત્તમા પાત્રો ઉચ્ચેષ ઉપર ચર્ચા થયેલ તેમા સત્-અસત્ની બાબતો પર અને અન્ય-અવિરોધે દેવ પર ૭ વિવેચન થયું તેથી અને પૂછ્યું તો ન લાગી. તે પરવેની કહીકત ૮૬મા પદમા હાથ ધરી. તેનો હાથ અત્યાશથી સ્વાચ્છાન સ્થિતિએ વળ્યો. તે પણ બધી લીધી અને અત્ર કામ કર્યો છે. જ્યાં એ પદમા લખી દુતા સ્ત્રી ચર્ચા છે એમ અને લાગ્યા કરે છે. એ અને પહેલો અનુસંગી અભ્યાસી હજી પણ વધારે અભ્યાસથી એની આજ રખાવ.

પહેલા અસ્થાન-નિશ્ચયનો સમય થઈ કરવા મળ્યો છે (પદ-૮૮) અસ્થાન નેવા માનસ અને સેકન્ડ-પ્રવેશ વિષયનો હાથ ધર્યો છે (પદ-૮૨) અને કાળનો મહિમા પણ ગાયો છે (પદ-૧ ૩) વેદ-અભ્યાસનો ઉક્ત થયો છે (પદ-૧ ૫) અને નિર્ધારના સમયો ત્યાજ કરવા વિચારો બતાવ્યા છે (પદ ૧ ૮) બીજો પોતાને શું નોંધ્યો છે તેની માગણી પૂરવણીના પદમા કરી છે (પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવણી પદ) આવી રીતે પહેલો અંગે વિવેચન કરતા અને ૭ ૭ સમુદાય તેની આ દુહી નોંધ પ્રસ્તાવનારૂપે કરી લીધી છે. આ પહેલું પ્રકરણ હાથ લેવા ચર્ચા શકે તેમ નથી. કદાચ અને અસ્થાનનાં લાગે તમા બંધનો આકાર છે અને આવા પુસ્તાકના કવિચિત્તની નજરે કોઈ એ કાલ હાથ ધરે તે અને તેમ નથી. આમ પરિશિષ્ટિમા એવી યુક્તિથી તે છે ૮ અને એમ અમાણ પણ વધારે મેટું ચર્ચા નહીં છે તેથી તેમા તેનો વધારો થાય છે.

મય પ્રસિદ્ધ થાય તે પહેલા આનંદ સ્થળ પર નિમ્ન લખવાની ભાવના છે. કદાચ આ પહેલા કાલને અંગે કેટલીક તપાસ કરવાનું બન્યાનું છે. કેટલાક પદો અન્યના અભ્યાસમાં હોય જ્યાં આનંદ-ધન્યને નામે ચર્ચા કરે છે. આ વાતમા તમ્મ કેટલું છે તે સીધાબોલ માને છે. એને મારે અભ્યાસ અને તપાસની જરૂર છે એ કાલ કરવા પ્રયત્ન કરીશ. બાકી, આનંદપાત્ર મહારાજને એમા પોતાનું નામ કદાચનો આગમ હતો નહિ અને પોતા તે કોઈના બનાવેલ પહેલો પોતાના નામ પર કરે જ નહિ, એટલે એ અર્થાર્થ નિર્ણયના બહુ બેઠવા જેવું નથી. આ મનને રચના હોય ત્યાં માત્ર ચર્ચા બાહ્ય ચર્ચા ઉપસ્થિત કરવી અને નિશ્ચય કાળે કરે. એ આદ્યાર્થાને પાપને નહિ. આને અંગે એક વાત તો વચર તાકાએ કહી શકાય તેમ છે અને તે એ છે કે કુલે ૧ ૮ નહિ તે મેટા ભાવના પોતા તે ખુદ આનંદપાત્ર મહાર

સંસ્કૃતિ જાળવેલા છે. / કદાચ કોઈ જા મોટી ગણા બેપ? તો તેને વિદ્યાના આકારમાં ફેરવી નાખવા જેવું નથી મુશ્કેલી જીવાન એ ત્યુલ છે કે સવસ્થા સત્તરના સૈદ્ધાંતી આખરે લખેલી કોઈપ્રકાર મળતી આવે, તેમાં ૭૭ પંક્તિઓ ઉમેરવા હોય તે તે પંક્તિઓ આપવાનું પાંચમાં જાળવેલાં સંસ્કૃતિના આપી રાખેલી કુ સૌંદર્ય ૪૭ છુ

નારી, આપવાનું (આપવાનું)ને પાંચમાં ચોથી કે કમિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવેલી નહોતી, એને / સંસ્કૃતિ પદ દ્વિતી, એવી નામે સંસ્કૃતિ-નિષ્કલ્પનો સમજવા હતા અને એને સંસ્કૃતિ એટલે જાણતા નહોતા એમને મતવાળા જુનું નહોતું અને માન્યતા નિરપેક્ષ રાખવા હતી. આવા ચોથામાં લેખ સંસ્કૃતિમાં જવાં કરવા કરતા એના તત્ત્વધારા જીવન સાથે મેળાઈ નહ તે મોટી વિચાર-આધાર કરવામાં કાળજીપ કરતો એ આપવાનું કરતો અને વધારે તરી અને આપ જીવેલી છે એટલે આ વિચારો સ્વચ્છ મગાસ કરીને, ખજુ તેનું પરિણામ જાણતો તો માન સરસ્વતીપે જ થઈ એટલું તો જાન જાણતી હો આ વિચાર પડતો કુ ચોથી કર્યાં જીવન કરવા કરતો નથી.

એ તો પંક્તિઓ અને આપે આપે વિચાર કરો છે ત્યાં ત્યાં જીવાન મનેવડા જાણતી છે કુ અતરકમલમાં મેલવાના કાકા મારતા સ્ત્રી છુ અને એવી મીઠાસ કે લીમત સંસ્કૃતિ કોમરડા મગાસ કરતો સ્ત્રી છુ મારી નડુ બેલી કરતો મારા કાકાથી મુ કુવરજીનાઈ આપવાનું સવ વિવેચન મેઈ જીવન તેમ જીવેલી તે કાલ સજીવ પાર ન પડતું તેમના પૂરતી જીવેલી કાલના મારા મનામાં સ્ત્રી થઈ છે તેમનો જાણવા આ પંક્તિઓ વિવેચનને વિચાર જાણવા, તેમનું જીવન વિવેચનને રીવાજન, તેમનો જાણના સૌંદર્ય રૂપે પડતો જા હર મુખીનું વિવેચન તેમને મુખાનું-સૌંદર્ય છે ત્યાર પછીના વિવેચન જીવર તેમને દરિ નાળી છે ૬/ ૬૬ પંક્તિ જરજર જોઈ જવા છે

એ તો આ પંક્તિઓ અને જુનું આપવા જાણતી છે કુ ચોથામાં માત્ર જાણતી જ છુ, કુ ચોથાની પ્રક્રિયા કરી છુ તેની સ્થિતિમાં નથી, અને, એક રીતે સ્થિતિ છુ ત્યારે, ચોથામાં જીવન પાસિયાવિક જાણ મા ચોથાની જાણ ખજુ છુ મારે મારી જાન કરવાની નથી, એવા તરફ પાસિયાવે વિચાર ખજુ કરવાનો નથી પ્રવેશ મેળવતું જાણતી જાણતી જાણતી હોય છે માત્રના જાણતી જાણતી છે જેણે જે રસ્તે પેશાનો વિચાર જાણ તે માત્ર ચોથી કરતો અને તે રસ્તે પ્રવેશ કરતું સાથ જાણતી હોય તે માત્ર સિત્તવાની જાણતી જાણતી જેવું નથી અને જાણના પ્રક્રિયામાં જાણતી રીકા કરવાનું કારણ નથી એટલે મારા નિકાસમાંથી કોઈ વાજાને વિશેષ કોણ તો તેમાં વિચાર કરવાનો નથી કુ માત્ર જાણતી છુ એકરિયા જાણતી છુ અને ચોથામાંથી કોઈ ખજુ પ્રકારના જાણ જાણતી જાણતી છુ

માત્ર જાણતી હોય તે વિવેચન જેનું નાજી ફેરવીકે બેલી જાણતી ન સમજવા તે જાણતી જાણતી જાણતી અને જાણતી હોય ત્યુલ ત્યાં મને જાણ કરી પચાત્ર પછીના પરિવેચનને અને આપની પ્રક્રિયાવિક જાણતી પરિવેચન પૂરું કરતા રાખી રાખી છે (સ ૨ ૧) નાજી, જીવેલી, મગાસ, ચોથી પરિવેચન, અને જાણ જાણતી જાણતી પરિવેચનના જીવર જાણતી પ્રક્રિયા વખતે થશે

તા ૨-૨-૧૯૪૫
માન જીવી પચાત્ર વિ સ ૨ ૧
ચોપાલી સંસ્કૃતિ, મુબંઈ

શાલીચક

અવસર બેઠેર બેઠેર નહીં આવે !

(સ પાઠકીય)

કરતીમાં ધૂપવતો મહાસાગર બમે બેઠ્યો બેઠ્યોને પછાડે ખાતાં મોનઝોની અપર પાર પર પરા ત્તે સિનિજ મુધી વિસ્તરતી, ખા । રેકરતી અત કારમણા રેવો અને ઘનવેએ બાદરેશા સમુદ્ર-મજનુ ધમ્મરવધેણુ / તેઈ સ્વો ત્યાં નજર નાખે ત્યાં ભયે સસોભ જ સસોભ ! અને ખારાતી તો કોઈ મીમા જ નહીં ! ત્યાં સંગેરનાં ગિધારી કાચ જેવાં નિખળ, અમકનાં શાંત, ચમીર, મીઠા-મધુર નીરનાં ઘન દેવશાં ।

જેવો કરતીમાં ધૂપવતો, બેઠ્યવતો અગાત મહેરામણુ સ્વે / કામના, વાસના અને લાલસાની કરતીમાં સ્વદામંથ્રા મસારીઓનુ જીવન. કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ, કઈ કઈ દો પતો અને કઈ કઈ આસા - નિરાસના ખાણેકરાથી સફળ બનેનુ એ જીવન ન મુખ ન શાંતિ, ન નિર્વિત. આઠે પદેર અને સાંકે થકી વ્યારે સુઓ ત્યારે ભસ થમાન, થમાશ અને થમાશ ।

આવા અગાત જીવનમાં ક્યારેક કોઈકે વિરશા જીવનદીર સતનો સુદાસ સાંપડે, એમની મેવાનો લદાવો મથે ભવશા હામના હિમાદિમાંથી વહી નીકળેથી આત્મઅનુભવની ખુમારીમરી એમની વાસ્તુનુ અખત આસ્વાદવાનો ધન્વ અવસર મથે, તો નગનગના સ્વપ્નમાં સીમી રાંધકી અને મીઠી વંદકી લાધી મથા ડેલ્યા આસાવેશ અને આહવાતની કિચ અનુભુનિ થાય. સતો અને તેમની વાસ્તુ એ જ સતમ સસારની સત્તી શાંતિ, કુનિચા પ્રિયો સાર્વો વિદ્યાનો અને જીવનની હનામને હાલનાર સત્તી સજીવની ।

ચોરીરાજ આલદખત્તા આવા જ અકમચરે સત કઈ મથા જેવા અવાસજા એવા જ મળ. આ અખાસના અરખરા આઠકે પુરવશખાવ તો એમન રપ્પતો / નહીં. જકી વરમણી મથના રેવી ! એમને જીવનના અખનનો અરેખ । આવાજ માણી તપ્પેલે એ અખનના સોકાએ જેમ કુનિયાની પરવા ન કરી તેમ પોનાના જીવનની થનાઓની જમુ કચી મેવના ન કરી નામ કોનો નામ એ / વિધનો અલ્પ નિચમ જકી કયા વલ્લ્યા કે ક્યારે તપ્પેલ, રેલ્લુ ખાનામિના અને રેલ્લુ લાઈ-સાંકિની, કયાં પમા અને કયા મેટા થયા, રેલ્લુ મુરુ અન રેલ્લુ મેલા, શુ નામ અને શુ કામ—એ બધી વાતોની સત્ત્વત્ત્વની વિનાનો કાર માથે શા મહે વેદારવા ! જીવનની પ્રેરણ અપ્રમતપજે અકમચાધનામાં વિનાતીને નિગાનદા અનુભવરસનુ પાન કરવાનો અવસર મળ્યો એવે ભસ ! મળ ચોની આલદખત્તા જીવન અમે અતરમાં ફેરફેરી વિદ્યાસાએ તન છ ! અને જતા કામના અત અતરપદ ઝોડીને એ ચોરીયરે પેનાની બનને એવી તો મુખ કરી દીધી છે કે એ વિદ્યાસાને સતોવરણ કામ અર્થ મુરોજ બની ચલુ છે ।

અને જતાં, કામના એ અત મીમા ઝોને બેરીને જમુ, એ અવધૂનુ જીવન મોહારવમાં બનેલું અત-અતર પાને પાતી ચલુ છે ! ભયા, જે જીવતું અખત લાખું દાખ એનું કાજુ કાજુ રેવી રીતે કરી શા ! ચોરીયર આલદખ મોહારવમાં જીવત છે એમની જીવનપદાઓથી નહીં જમુ મતીમથાં અ મનુભરમ્મી પ્રિયરતી એમની કામજમ દલજમ અપર વાત્તીથી. એ મધુર વાત્તીનો યોડે જમુ આખાર બનાર એ વાત્તીના રવામીયા કામજમ અખમનો ચાલક બની ભય અને એની જીવનપદાઓને તજ્જમની તાવેચી અનુપરે તો એમાં નરાઈ શી ! અહમ આલદખત્તાં પડો અને રતારો એ તો સસારની

જનુર સર્વિત છે એણે કહ્યું આત્માએને મોહનિદામાંથી જાગ્રત કરીને નિજનદની મસ્તીના આઠક ખાત્યા છે

તેની સર્વિતા એવી જ કવિતા જનતા ઉદ્ધમ અને વિકાસમાં ખૂબ સરખાણુ છે સર્વિતાનો જન્મ વસ્તુદર્શી પરિણામિત જતા પવતમાંથી થાય. કવિતાનો જન્મ શાસ્ત્રીથી સિંચાવેલા કવનમાંથી થાય. વરસાદમાં ખનડાધાર નીર પવત ઉપર વસે. ખાડાના પેટાણામાં એ નીર સમાઈ ન શકે, અજબજ પ્રવાહાપે એ વહેવા લાગે અને શોકમાના-સર્વિતાનો ઉદ્ભવ થાય સવેદનથી જ માનવીના હૈયામાં લાગણીમાં પૂર લખે. એનો વેગ હલવા ગીમાંથી લીધેલો હલરખથી વાણીએ વહેવા લાગે સજારમાં મળતા સત્તરની શાહવામાં પુત્રી કવિતાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય

કેટલીક કવિતાઓમાં ન સ્પષ્ટતા હોય છે ન ઉપમા કે અનુપમાનો આકર હોય છે : પણ સીધી સાદી સ્વચ્છ કાવ્યમૃતિ. જ્યાં એ હલને રપથી નય છે કેટલીક કાવ્યમૃતિઓ છંદો, ઉપમા અને અનુપમા વૈભવથી સજર હોય છે એ છુદિને જરૂર યેનાથી કે આછા મો છે જ્યાં છુદિના સીમાયા પાર કરીને એ હલ સુધી પહોંચી શકતી નથી હલમાંથી આવાસે પ્રયોગી કવિતા હલ ઉપર સમેટ મેટ કરી નય છે અમાસ અને પ્રજાનુર્વક છુદિની પ્રતિભામાંથી જન્મેલી કવિતા છુદિને યેનાવડાની વાજમૃતિ છંદને કૃત્રિમ થાય છે

સતો અને સાધોની વાણી જાતરના ધી પ્રજામાંથી પ્રયોગે અને લેહલેહમાં સધરાઈ નય છે એ કવિતાને યેયો હલને આધાર એટલી એ હલરખથી અને મર્મવેધકા ચોંટાડેલા જાનકમ જાતા જ હલરખથી વાણીના શામી દતા એ વાણીએ અંખે જાગર જાગ્યા, કહ્યું છુદિને આત્માએને જાગ્રત કર્યું, કહ્યું સર્વપણે છુદિને શાન્તિ આપી

જાતી હલ જન વાણીને જાગ્રમન કરવો મુમેલ પ્રાપ્ત થવો એ પશુ જનમાં કહ્યું જ સર્વપણે. અતિવિજન અવસર છે આનો અવસર વારે વારે નથી મળતો—અવસર એકેર એકેર નહીં આવે. કહ્યું કાવ્યજેના રજી દોલ તો જ આવો લાગ મળે છે કહ્યું અવસરે મેડે લાગે યેટ જાને યેરી મડે દોડધામ હલ પ્રાપ્ત યેવાનુ સજન અને જિવાલા રહિત જન, અને કહ્યું પ્રજાવસથી સજર ચોંટાડેલા ધીન-નબર-પ્રજાન-મધુર વાણી. એના બે-પાલ મિલુઓનો જાતરા હલ પશુ જાતર લારે શતા અનુમરે છે અને ધી જર ડુનિયાની દેહધામ, ડુનિયા અને પ્રતિભાની સજુનાનો સતાપ વસરી જવાય છે

આ પ્રજા સજાન નિમિત્તે શી પ્રજારિ કૈન વિચારે આ જાતરણીનું જાગ્રમન કરવો અને મહકમા જાનકમ યેા ચોંટાડે સતતા અજર ડેનુ વરિકમિત જાનિય સાધનાનો વારવાર ન મળે, રિત જાગ્રત અને જાણે, એ મડે જાગ્રતમા જ વિચારવના સમાગીઓ જાત હલથી જાગ્રત મળે એમિત છે આનો જ એક નાનો જરખ રિત મુજવસર અવધાલા શી જન-અણિ જાગ્રતન મળા દુર તરથી, શીમદ રાજવડ પ્રજીન યે પ્રજા નુ સજાન કરત જાગ્રતને હલ અને એ કાઈ નિમિત્ત જાગ્રતમાંથી જોવાના એ જનસાધક જાતી અમામાં રાજ રાજ કરી શકે હલ આનો જાગ્રત અવસર મળે. ચોંટાડે મળા એવી અમેલી થઈ આવે છે કે જાતી જાગ્રતણીને જાતરમાં જાગ્રત મડે સધરી રાજવસ અને એને જાગ્રતમા જાગ્રતમા ચોંટાડે પશુ હલવસ મેડી શકે હલ તો જુ જાગ્રત. જાગ્રત એ તો યેા જાગ્રતેય.

પ્રસંગ પ્રથે અને તેનું સંપાદન

આ પ્રજા શી જાગ્રતણા પા થી ૧ ૮ એવ ૫૮ પે અને એ ઉપર જાગ્રત શી મેળવિ જાગ્રત શાંતિવાને કરેન હલવા અવ અને રિતેય જાગ્રતમા જાગ્રત છે મળીમાં પદે સાથે એના પાંદરો

પણ મુખનામાં બાન્ધ્યા છે આ એક ધનમય છે અને એમાં યોગ અને અભ્યાસ જેવા જ્ઞાન વિષયને મળી શકે તેટલી સરળતાપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યો છે

બે-એક વડ પહેલાં વિદ્યાશય તરફથી આ પુસ્તકની પ્રેરણાથી અને આપનામાં જાતી અને એને જેની રીતે ઉપાસતુ—એટલે કે પ્રેરણાથી પ્રભાવે અક્ષરણ. ઉપાસતુ કે એમાં કંઈ સંશ્લેષ કરી લેવાય એમ છે—એ જણાવવાનું અને કહેવામાં આવ્યું કે બે-ત્રણ પદોનું વિવેચન બે-એક કે ત્રણ-ત્રણ વાર પાઠપૂર્વક વાંચી શકે. એ વાંચતાં અને પદ લાગુ કે આમાં સંદેષને પૂરો અવગણ છે એનું / નહીં એમ કરવામાં આવે તો એમાંથી વિવેચન અને દાખલા-દલીલોની ક્ષમીકે પુનરુક્તિ અછી થવાને લાંબી, પુસ્તક વધારે વાચનશીલ પણ બને.

શ્રી મોહનજી દર્શાવેલો વિદ્યાશયનું મુખ્યત્વે સામ્યજ્ઞાન-પોતાના અધ્યક્ષવેદ-નજેના ઉદાત્ત જ્ઞાનમયી પ્રેરણાથી હોત. અને એમની તત્ત્વજિજ્ઞાસા અને ધન મિ એવી ઉચ્ચ હતી કે અનેકવિધ પ્રતિભાઓની શીક્ષા વચ્ચે પણ તેઓ એને મધ્યે જો તેમ કરીને સમય મેળવી શકે. આ યત્નપ્રયત્ન એમને મન શાસ અને પ્રાણ જેવી મહત્ત્વની હતી, અને એ મધ્યે તેઓ ધ્યાનશીલ પૂરેપૂરી નિવશિતના સામ્યતા એટલે પછી શ્રી જ્ઞાનજીવનના પદ નિમિત્ત કે જીવન કાર્ષ નિમિત્તે કાર્ષ પણ મદન તાત્ત્વિક ધુરા ઉપર દિવે. મુખી મુખી અને વિચારવાની અને જ્ઞાન મનમાં મુશ્કેલી થાય ત્યારે વિચારપૂર્વક ધ્યાનવાની એમની આદત હતી. આમ કરતાં જ્યાં પુનરુક્તિ થઈ જતી તો તેની તેઓ વિશિષ્ટ ચિંતા કરતા નહીં. આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં તેઓએ પોતા / લખ્યું છે કે—

વિવેચન ધ્યાનથી વચ્ચે તેટલું લાગુ થશે કે જાને ઉપેક્ષાથી થશે, તેના મ કદી વિચાર ક્યો નથી અને પોતાને જે મુશ્કેલી થાય તે નોંધી લેવી, અને કાર્ષ તેના જાણી નીકળે તે તેના ઉપેક્ષા કરે તો કાશે, એ દિષ્ટિ / વિવેચનમાં રાખી છે અને એવી આદત પડી ગઈ છે કે હું કંઈ લખુ અથવા તેમને કાર્ષ વિષય પર લખાણ કરુ ત્યારે તે વાત મારા મનમાં અત્યંત નબી જાય છે પોતાને અને લખાણ વિવેચન કાર્ષને વચ્ચે લાગે કાર્ષને નિરક્ષક લાગે કે કાર્ષને અપ્રયત્ન લાગે એ જ્ઞાનજીવન છે " (૫ ૬) " એ ક કે કદી લખેલ હોવાથી એમાં પુનરાવર્તન પણ તર રવા છે (૫ ૭)

આ પુનરાવર્તન કમી કરવામાં આવે તો પુસ્તકના અભ્યાસને કાર્ષ પણ નબી કદી પહેલમવાને જાને એવી મુશ્કેલીમાં ચોક્કસ વધારો થાય, એમ અને લખ્યું, એટલે એક પક્ષે એ રીતે જરૂરી સંશ્લેષ કરીને, એ તપ્તો મેં વિદ્યાશયના સચાશિકાને ચોક્કસ જાને, મારો અભિપ્રાય દર્શાવે, એ મારે જાનુમતિ મારી એ જાનુમતિ મળતાં આ પુસ્તકનું સપાઠન મેં લાગુ મળું અને સાથે સાથે એનું મુખ્ય માત્રું રહ્યું એના પરિણામપે આ મથ આ ? પ્રયત્ન થાય છે આ સપાઠન જેનું થયું છે એ જાનેનો અભિપ્રાય ઉપાસવાનું કામ આ વિદ્યાશય જણાવે મદનુમાવેલું છે

નહીં કે નિમ્નાપૂર્વક એટલું જણાવવાની રજા લઈ છું કે આ ત્રણનું સપાઠન કરતાં એક ધન મથનું સપાઠન કરવાની જવાબદારી માથે લાંબી હોય એવી ચિંતાની લાગણી મેં સદા જાનુમતી છે એટલે વિવેચનમાંથી પુનરુક્તિ વચેરે ફર કરીને એનો સંશ્લેષ કરવામાં મેં એ જાનુમતી પૂરેપૂરી ચીવટ રાખી છે કે જેથી અધ્યક્ષમતિમાં જરા પણ જાણી ન આવવા પામે, વિવેચનમાં જરા અધ્યાપણ ન રહે કે કાર્ષ પણ મુશ્કેલી અત્યંત ન રહે જાણ મનાવ કે વિવેચનકારના મૂળ હોવાને કે જાનુમતી રજા વસ્તુને જરા પણ કદી ન પહેલ્યે એ રીતે / આ સંશ્લેષ કરવામાં આવ્યો છે આમ જ્યાં જાતી કાર્ષ કદી જાના જાતી જ્યાં પાળી હોય તો તે તરફ જાણ લેવી નિશ્ચય અને જાણારી કરે એટલું મારી લઈ છું

આ સંદેષ એવા રીતે કર્યો છે કે જેથી વચર્ચાનું બહુક સંખ્યાક્રી કરવા બદલ આજ્ઞાપાલનના સનપ નિરાકર મળી રહે અને અર્થસમિતિ, વાક્યસમિતિ કે વિવચનમિતિમાં કોઈ પણ બદલો વિસર્જ્ય રહેવા ન પામે. આ રીતે લખાણની મુસબતતા બળતરવામાં આરા તરફથી એ એક પણ અક્ષર ઉમેરેલું નથી, ને કાંઈ છે તે શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ ૮ છે. શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ ખૂબ હસ્યજનકમાંથી (પ્રેસ-ટાપીમાંથી) ? લખાણ એ કમી હતું. છે તે લાખ પેન્સીનથી કમી હતું. છે અને એ આખી હસ્યજન સાચવી રાખી છે એટલે બહુ લાગે ત્યારે એનો ઉપયોગ થઈ શકે. આ રીતે સંદેષ કરવાથી આ પુસ્તકનું કદ બહુ સરે સાપેક્ષ સ્પેશિયલ નવો પાનાં ૭૨નું નાનું થઈ શક્ય છે.

આ પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં ફેરફાર પામ્યા વિવેચનમાં સમાવવામાં તે તે પાનાં એક કદી મુદ્દાને પડી તેના અર્થ અને સાર આપવામાં આવ્યો છે અને પાઠકોમાં પાઠ્યપાઠ અને સમજના અર્થો આપ્યા છે. બીજા ભાગનું લખાણ વાંચના અને વાંચન કે શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ સમાવવામાં ફેરફારો મુખ્ય આજ્ઞા સમજાવવાની હિતવાનિતા આપી છે. વચર્ચા કોને કોને પાનાં અર્થ એનું વિવેચન, પાઠ્યપાઠ અને સમજાઈ આપેલ છે અને છેલ્લી કદીના વિવેચન પડી પડના સમજાવવાનો અને વિવેચનનો ઉપસદાર કર્યો છે. મરેનર મથકા વિવેચનની આ પદ્ધતિ એક વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે એટલે એ આ બીજા ભાગના લખાણનો એ પદ્ધતિ પ્રમુખને ગ્રહણને ફેરફાર પામ્યા સમાવવામાં જુનિટ, પડી એક એક કદી, એના અર્થ એનું વિવેચન, પાઠકોમાં તે તે કદી સાથે પાઠ્યપાઠ અને સમજાઈ અને બધી કદીએના વિવેચનને અતે ઉપસદાર—એ પ્રમુખને જાણ પડે. હવેનાં છે.

વિવેચનના ૩૮મી સ્થાને શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ સહાયકો જેન્ટીમેનર મથકાનાં જનરલરો આપેલાં છે. આ મથકા અનુસરો વિજ્ઞાનનો એકસાથે જોઈ શકે એ દરિયાં એવા પરિસ્થિતિએ એના સમજ કરવામાં આવ્યો છે અને નવી લોક એકાં જનરલરોના સ્થાનસ્થિતિ પણ આપવામાં આવ્યા છે.

શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ ફેરફાર પામ્યા વિજ્ઞાને વિશિષ્ટ નામ આપેલું છે. પણ પહેલા ભાગમાં તે તે પાનાં વિવેચન સાથે એના વિષયનું નામ આપેલું નથી અને એ પાનાં પાનાં વિસ્તૃત નામે મથકને અતે આપેલ વિસ્તૃત [૫૬ તથા વિવેચનના વિષયોની વિસ્તૃત અનુસંધાનિકા]માં આપેલાં હતાં, એ તરફ માત્ર ખાતર થયું નહીં એટલે આ બીજા ભાગનું વિવેચન પણ પહેલા ભાગની જેમ, માત્ર પડે. આ કદીને જ આપવાનું એ નહીં હતું. આ રીતે ધ્યેય-સાર પડે હવાઈ તથા ત્યાં મુખી આ નામે પણ આપવા જોઈએ એ વાતનો ખ્યાલ અને ન આવ્યો. પણ પડી અને લાગ્યું કે સમજ પડના વિષયોના નિર્ણય કરવા આ નામે તર સાપવા જોઈએ એટલે પાંચમા પરિસ્થિતિમાં ૫૧ થી ૧૮ મુદ્દામાં જણ પડે એકસાથે લખ્યા છે તથા તે તે પાનાં મથકાં વિસ્તૃત નામ મુદ્દા દેવામાં આવ્યું છે. આમાં ૫૩ પક ૬૧ એ જણ પડેના વિષયના નામ આપવાં બાકી રહ્યા હોય એમ પ્રેસ-ટાપી ઉપસદા અનુસર છે. લખાણ વિવેચન વચર્ચાની સમાવતા કરવા પહેલાં આ વિષયનાં બહુ સેથે તે એવા પાનાં મુખ્ય ખાતર સમાવવામાં એમને સરજ્યા થઈ પડે.

આ પડનું વિવેચન કદી તારીખે પૂરું થયું એની નોંધ શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ તે તે પાનાં લખાણ સાથે આપી છે. આ નોંધની ઉપસદાના અતે તેનેએ પેટાની પ્રતિપત્તિના (૫ ૧) હતું છે કે—

કે વખતે આ પડનું વિવેચન લખ્યું તેની નોંધ રાખી છે. અનુસંધાનિકા વચર્ચાનું એ તારીખે કામની છે કોઈ જોએ એ તારીખની નોંધ મળી આવશે.

વિવેચન પૂરું કર્યાની તારીખે નોંધી રાખવાની શ્રી મેટ્રીક્સ હાઈસ્કૂલ આ પડને પૂરી કરવા પડે પડેની અનુસંધાનિકાના તે તે પાનાં રાખવા નામના અને કદીએની સમાવતા નિર્ણય સાથે આ તારીખ પણ આપી દેવામાં આવી છે.

અનુક્રમ સંદર્ભી શરૂ થતું પદ તરત મળી નવ એ મઠિ બધાં પહેનો અઠારાઈ અનુક્રમ અનુક્રમ અનુક્રમ સંદર્ભી પછી આપવામાં આવ્યો છે

શ્રી મોતિચંદ્રાઈએ આ નીળ કાચની પ્રસ્તાવના તે તા. ૨-૨-૪૫ના રોજ પૂરી કરી, અને તે આ પુસ્તકમાં છાપવામાં આવી છે પણ કેટલાક પહેલું વિવેચન ગેર્ભા (કા ત પ ૧૫૭ ૧૬ ૧૬૮ ૧૬૯ ૨૮ ૨૮૭ ૩૬ ૩૨૧ ૩૨૮ ૩૩૫ ૩૩૬ ૪૮ ૪૩૭ ૪૪૫ ૪૫૫, ૪૬૭ ૪૭૩ ૪૭૭ ૪૮૪ ૫ ૨) આ મથ બાજે વિસ્તૃત ઉપોદ્દાત સખાને એમાં કેટલાક સંકારખંડ કે મહત્વના મુદ્દાઓની વિશ્લેષણ કરવાની તેઓની ધ્વજા હતી એમ ચોક્કસ જણાય છે પણ વિશ્લેષણ પાતેનાં તેઓનાં મૂળ લખાણોની ભાગીક તપાસ કરવા છતાં ઉપોદ્દાતનાં કોઈ લખાણ મળી શક્યું નથી એ દુઃખની વાત છે એમ કાણે છે કે તેઓ એ લખી શક્યા જ નહીં હોય. આમ કેમ થયું એનો પ્રશ્નસે આ પુસ્તકની એમની પ્રસ્તાવનાના અંતિમ સંદર્ભમાંથી જ મળી રહે છે તેઓએ કહ્યું છે કે બાકી, ઉપોદ્દાત મથપરિચય, ચોખીપરિચય બંને અન્ન જરૂરી મામતો પદવિવેચના ઉત્તર કાચની પ્રસિદ્ધિ વખતે થશે (૫ ૧) પણ બીજી વિષયક પૂરું થયું ત્યાર પછીના રેકૃ વસ્તુની તમીન ૧૯૪૫-૬ના સમયમાં આવા મોટા પુસ્તકનું મુદ્રણકામ હાથ ધર્યું નહીં મુરોબ હતું આ બાજે પણ શ્રી મોતિચંદ્રાઈએ પોતે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં (૫ ૬) લખ્યું છે કે—

આ પહેલું પ્રકાશન હાલ તો થઈ શકે તેમ નથી કારણ અને મુદ્રણના કારણે તથા બાકીના કારણે છે અને આવા પુસ્તકના ક્રય-વિક્રયની નજરે કોઈ એ કામ હાથ ધરે તે બંને તેમ નથી.

એટલે એમની હવાનિ જરૂરના આ પુસ્તકનું મુદ્રણ જ શરૂ ન થયું તો પછી એ મુદ્રણ જરૂરના કરવા કાચની નોંધણી આધારે ઉપોદ્દાત લખવાની તો વાત / ક્યાં રહી? બે તેઓના કાચે આવેા ઉપોદ્દાત લખાયા હતા તો જિજ્ઞાસુઓને આ મથના કેટલાક અમય કે અમયના મુદ્દાઓ અને વિશેષ પ્રકાર મળતા, અને કેમકે વિશેષ જાણવાનું પણ મળત.

પ્રસ્તાવનામાં (૫ ૬) શ્રી મોતિચંદ્રાઈએ જણાવ્યું છે કે આ મથ પ્રસિદ્ધ કાચ તે પહેલાં આનંદ સ્વપ્ન પર નિબંધ લખવાની કાચના છે પણ તેઓ આ કાચના પૂરી કરી શક્યા હોય એમ નથી કાચનું આ કે જાતી નીજ કાચના તેઓ પૂરી કરી શક્યા કે નહીં એ તો કાતી ચોક્કસ વાત છે પણ આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસજણે જણી શકાય છે કે તેઓ જાનોપાસના રહે જેવા રાજાચેના હતા, અને કોઈ પણ વ્યક્તિને ઉપર જાણે જાણીને સતેજ માનવાને જાણે એમાં અને તેટલા વધુ જાણા જીવત્વની એમને હમેશા જોઈ તમના રહેતી ।

એમણે સંજ્ઞાનંધ છતર મહિત્તોઓની વચ્ચે પણ પીતાની વત્તવિજાસા અને જાનોપાસનાના દોષને જ્યનકર પ્રકાશ રાખ્યો એમના હન્યાદરના જિજ્ઞાસુઓ દશન કરી શકે એ દૃષ્ટિએ એમના હાથે લખાયેમ એક પદ્ધતિ ન ૧૭)ની જાણી આ પુસ્તકમાં આપી છે

પીતાના લખાણના કોઈ પણ જાતની જૂન રહેવા ન પામે એ માટે તેઓ બંને મૂળ મીઠટ રાખતા, એટલું જ નહીં પીતાનું લખાણ પીતાની વિશ્વાસ અને આત્મપાત્ર કોઈ ચેત્ત્વ ભક્તિ પામે વચારી-તપાસરાતી પણ મેતા. આ પહેલાંનાં કેટલાંક પહેલું વિવેચન તેઓએ જૈનધર્મના મયદ જાણવસી અને મુપ્રસિદ્ધ ધર્મ પરાક્રમ આમેલના અને એમના કાકા શ્રી કુવરજીશાઈ આજુદા પામે વચાર્યું હતું, એ તો આ પુસ્તકની એમણે સંખેલી પ્રસ્તાવના ઉપરથી / જણી શકાય છે આ મથની પ્રસ્તાવના તેઓએ તા. ૨-૨-૪૫ના રોજ પૂરી કરી તે પછી પણ જૈનધર્મના જણીતા જાણવસી શ્રી રતેશ્વર અનેકાઈ શક્તી સાથે એમણે આ શવ પદો જોઈલેવાનું કામ તા. ૬-૨-૫ ના રોજ પૂરું કર્યાની નોંધ એમણે

ખો. તેઈ લીધાની સ્વ. શી મેળીય સ્થાઈએ કહેલી તેઈ.
ત્રાજી નીચે એખી બમેણાં M G K. એવી હજી સુધી અને વારીય છે

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના પ્રકાશનો

શ્રી માતીવંદ કાપડિયા ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

(૧) અધ્યાત્મકથપદ્ધત્ત

આવૃત્ત શ્રી મુનિશુભરચરિત્ર મહારાજની ત્યાગ-વૈરાગ્ય-સવન મોખક સંસ્કૃત પદ્યમય કૃતિ
શ્રી મેતત્તિજીનાં કહેલ કાવ્યાંતર તથા વિવેચન
બોલી આવૃત્તિ કિંમત રૂ. ૬-૨૫ અગ્રાપ્ત

(૨) જૈન દૃષ્ટિએ ધેગ

સેનક—શ્રી મેતત્તિજી ચિરધરણાલ કાપડિયા, બીજી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ. ૨-૫

(૩) શ્રી જ્ઞાનદયનજીના પદ્ય ભાગ પહેલો

શ્રી જ્ઞાનદયનજીનાં ૫ પોતુ શ્રી મેતત્તિજીનાં કહેલ કાવ્યાંતર તથા વિવેચન
બીજી આવૃત્તિ કિંમત રૂ. ૭-૫૦

(૪) શ્રી જ્ઞાનદયનજીના પદ્ય ભાગ બીજો

શ્રી જ્ઞાનદયનજીનાં ૫૧ થી ૧૮ મુખીયા પોતુ શ્રી મેતત્તિજીનાં કહેલ કાવ્યાંતર તથા વિવેચન
શ્રી મેતત્તિજીનાં પચિસ સાથે, ૬ પાઠક શ્રી રતિનાથ દોસ્થક દેસાઈ
પહેલી આવૃત્તિ કિંમત રૂ. ૬૫ રૂપિયા

અન્ય પુસ્તકો

(૧-૧) મન્થાનુશાસન ભાગ ૧-૨

પહેલા ભાગમાં કલિકાળકથા હેમ્બકાવર્ણ સ્ત્રેન સાહિત્ય-જાલ કારણક્રમે પૂજ્ય મઘ તેમ જ
સ્ત્રોત દીકા વગેરે આપવામાં આવેલ છે બીજા ભાગમાં મઘ અને મઘકારનો પરિચય
તેમ જ સુન્દરકાવ્યો કલિકાલ જાલ ભાગમાં આપવામાં આવ્યો છે
સપાઠક—શ્રી રતિનાથ દોસ્થાન પરીખ

પહેલી આવૃત્તિ કિંમત બંને ભાગના રૂ. ૬-૦૦ અગ્રાપ્ત.

અન્ય પુસ્તક અગ્રાપ્ત છે. શ્રી શ્રી રતિનાથ દોસ્થાન પરીખ અને શ્રી ડૉ. બી. જી. જી. કુન્ડાનું
સંપાદિત કહેલ ક્રમે પ્રથમ ભાગ મુદ્રાપ્રકાશન સાથે, કુલ ૪૭ પાઠક થશે કિંમત ૧૬૫ રૂપિયા

(૩) ધેગશાસ્ત્ર

કલિકાળકથા હેમ્બકાવર્ણપ્રકૃત મઘા ચાર પ્રકારના કાવ્યાંતર
બીજી આવૃત્તિ કિંમત રૂ. ૧-૨૫

(૪) અષ્ટક પ્રકરણ

કર્તા—જાણના દલિદાસચરિત્ર કિંમત રૂ. ૦-૩૫

(૫) અગ્રાપ્ત શ્રી વિજયવલ્લભસુરિસ્થાપકમંથ

કિંમત રૂ. ૧૭-૫૦ (સરખેઠાં માટે રૂ. ૧૨-૫૦)

સ્વ. જા. મ. શ્રી વિજયવલ્લભજીના પરીચય તથા જૈનત્વ તત્ત્વજ્ઞાન, કલિકાલ,
કથા સાહિત્યને લગતી યૌગજ્ઞાતીની ૪૫૬ સ્તિક મઘ.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ગોવાસિયા ૭૬ રોડ, મુબઈ-૨૬

પહેના પ્રણેતા અને પહેના વિવેચકને અજલિ

❧

સતસમાજન જેમ જીવનને નિમળ કે ઉન્નત બનાવવાનું એક ઉત્તમ સાધન છે તેમ સારા મંથિલું વાચન એ પણ જીવનનો વિકાસ સાધવાની પ્રેરણા મેળવવાનું ઉત્તમ સાધન છે. સતસમાજમંડળ અસાધ્ય, અશ્વય એ પુષ્કળ હોય ત્યારે ખલુ, બેચી ઠાટિના મંથિલું વાચન, એ શાણા મિત્રની, મમ્મદસક મુસ્લમાનીની અને ક્યારેક તો ઠાલી ગુરુની ચરણ સાથે છે. એકાદ ગુસ્સાના વાચનને લીધે વાંચનારના ચિત્ત ઉપર સ્ખેાદ મોટ લાગી હોય અને એના હૃદયનું ધરિતન થયું હોય એવા દાખલાઓ મળી આવે છે.

૭ સતે, સાધકો, વિદ્વાનો કે વિચારકો બાવા ઉત્તમ મંથિલું સર્જન કરે છે તેઓ જનસમાજ ઉપર પ્રેરણા ઉપકાર કરે છે. એમના મંથિલું રચન જનર જનતાની સાથે પાતાના સજ્જનો ખલુ જનર જનતાવે છે. કાઈ ખલુ પ્રજાના ઔરસતાળી સમૃદ્ધિતિ વારસામાં બાવા મંથિલું રચન સૌથી આજ્ઞ પડતું હોય છે. ભારતીય સમૃદ્ધિનો જ સમગ્ર ક્ષેત્રે વિચાર કરીએ તો, એનું ઔર વધારવામાં અસમ્મલુ, ફેન અને મોઢ સાહિત્યે પ્રેરણા મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. દેવમંદિરો અને મિસ્ત્ર-સ્થાપત્યો, લોકજીવનમાં એનપ્રેરિત જનની ક્ષેત્રી ધર્મભાવના ધાર્મિક-સામાજિક જાગૃતિ તેમ / રીત-રિવાજ અને લોકોની સામાન્ય રહેણીંસરણી તથા જીવનપદ્ધતિ — એ બધાંજનો લોકોના સરકારખજારમાં થયેા અસ્થવનો દિસ્યો છે અને તેથી સર્વકૃતિક અપ્પજનો મદો એ બધાંની જૂન જૂન ઉપખેલ પલુ છે. આમ જર્વા એ દિસ્યો સાહિત્યના દિસ્યાની તોમે ભાવે જ જાણી શકે છે. મતલબ કે જે પ્રજાનું સાહિત્ય જેટલું વિપુલ અને ઉન્નત, તે પ્રજાનું સરકાર ખજાર એટલું / સમૃદ્ધ અને ઔરસતાળી.

ચેગીરા / જાનદખનલ મદારા / બાવા / સરકારલલ જનર સાહિત્યના પ્રણેતા એક ઉપકારક સતત્તુ / જર્મ મજા. શી ચેગીરાલભાઈ મિરપરવાલ કાપીવાએ પલુ બાવા ચેગીપુરુને સ્વજમ્મ કરવા મદો એમની કૃતિઓનું વિકાસ કરવા દારા, તમ જ નીજ સખ્ખલપદ કૃતિએ દારા સમાજખજારમાં થયેા નેધિખાત શાળા આપ્પો છે. એ જનો પુરમેએ અજનિરપે એમનો ચેગીરક પરિચય જાણી આપનો ઉચિત લાગે છે.

આત્મનિષ્ઠ ચેગીરાજ શ્રી આનદધનલ

મદકમા જાનદખનલમે પાતે / પૂરા વિશ્વાસ સાથે કહ્યું છે (૫૬ ૬૭) કે —

યા પુલ્ગસકા વયા ચિસવાસા / દે મુપમકા વાસા
વમકાર નિમલ્લી દે વૈસા / વાની ચિષ વ્પાસાં
યા દેહીકા ગર્ભ મ કરના ચંગલ હોયગા વાસા ॥૧॥
જૂઠે તલ થગ જૂઠે જોજન, જૂઠે દે વરાવાસા
જાનદખન કદ સમ હી જૂઠે, સાવા સિલપુરવાસા ॥૨॥

આ નાના સરખા વર્ગમાં જન્મે એના ઉદ્દેશનામે પોતાની જીવનદૃષ્ટિનો અને પત્ર સાધનાની અપ્પજમ દૃષ્ટિનો મર્મ રચ્યું કરી દીધો છે અને સહેપમાં આમજાલ અને પૂજનપ્રાત વચ્ચેની જોડેના સમાજની દીધી છે.

સત સગી

૫૬ ૬૮ ૭

(રાગા-આશાવરી)

સાધુ સગતિ બિનુ કોસે ૫૭મો

પરમ મહારસ ધામની

કોરિ ઉપ ય કરે ભે બોરે

(અનુભવ કરે વિમરામરી સાધુ ૧

શીતલ મદલ સત સુર ૫૮૫,

સેવૈ મદા મુઢાઈરી

મહિલ ફલે રભે અનવહિલ

ભવસતાપ બ્રુજાઈરી સાધુ ૨

(અનુર બિરધી બિરજ ન ચાહૂ,

ચરણ કમલ મતરદરી

કો દરિ ભગતિ બિહાર દિષાયે,

(શુદ્ધ નિરજન ચદરી સાધુ ૩

વિન સુસુર ઈન્દ્ર ૫૯ ચાહૂ ન

રાજ ન કાજ સમાજરી,

સગતિ સાધુ નિરતર પાપુ,

આનંદધન મહારાજરી સાધુ ૪

પણ જામ માને છે એટલે શી જ્ઞાનદમનજીમાં પોતું સંશોધન કરનાર પોતાના સંશોધનના એક ઇન્ડેક્સ પહેલેરે પોતની માન્યતાને રાખીને આગળ વધતું નોંધે એ જાણી એક વાત એ પણ જાણી સેવી ઉપરોચી મર્ફ પડશે કે દસ્તાવિજિત પ્રતોમાં જ્ઞાનદમનજીના આ કૃતિઓના સમઢનું પક્ષમજ્જા ન જાયે અખાદમગીત સમઢ એવું નામ મળે છે

આ સંશોધનમાં ઉપરોચી મર્ફ સહે એવી કેટલીક સામગ્રી આ પ્રમાણે છે (૧) ડૉ. મિલસનના શી મોજાન વર્નાક્યુલર સિદ્ધેચર એફ હિંદુસ્તાન (૫ ૬૨ સપ્તમ ૩૪૭)માં જ્ઞાનદ અને જ્ઞાનદમન એક હોવાનું સ્વચ્ચવાત્તા જ્ઞાપ્યુ છે (૨) નાગરી પ્રચારિણી સખના સંશોધનના વિવરણમાં એ જ્ઞાનેને જુઢા માન્યા છે (૩) ૨૪ આજાવ ક્ષિતિયોદ્ધન સેને વીજ્ઞા માસિકના નવેમ્બર ૧૯૩૮ના અંકમાં જૈન મર્મી જ્ઞાનદમન શરિફ એવમા દ્વાધનના જ્ઞાનદમન અને જૈન મર્મી જ્ઞાનદમન એક હોવાની સજ્જાવતા દર્શાવી છે (૪-૫) શી વિષનાથ પ્રસાદ મિથે પોતાના ધનજ્ઞાનદ, અને ધનજ્ઞાનદ-કવિત એ એ દુસ્તકિતી પ્રસ્તાવનામાં ધનજ્ઞાનદ અને જ્ઞાનદમન જુઢા હોવાનું જ્ઞાપ્યુ છે (૬) શીમની જ્ઞાનવતી ત્રિવેદિએ જૈનના ધનજ્ઞાનદ નામે સર્ગીસા-પુસ્તકમાં ધનજ્ઞાનદ અને જૈનમર્મી જ્ઞાનદમનના જ્ઞાનેની સજ્જાવતા કરી છે (૭) સિવસિંહ સર્જરે જૈનના સગજ નામ પુસ્તકમાં (૫ ૩૮) જ્ઞિ જ્ઞાનદમન દિશ્વીરાજાના સમજનો વિચાર કર્યો છે (૮) ક્ષિતી સર્ગીના સૌથી મોઢા મજ રાજ-કવિજ્ઞાના પણ જ્ઞાની મર્મી કરવામાં જ્ઞાતી છે (૯) પતિત શી પ્રમુદસ જૈનરાજસ પાઠેખજીત પ્રમેઢા નામની વિવેચનાયુક્ત શી જ્ઞાનદમનજીનીશીના આજ્ઞાના ત્રિવેનમાં જૈનના સમજ જ્ઞાને તેમજ જીહ કેટલીક વિચારજ્ઞા કરી છે આ જ્ઞા ઉપરથી એક વાત રપટ દર્શિત થાય છે કે શી જ્ઞાનદમનજી તરફ આ વિષજ્ઞા સૌપીઢા અને અખાસીએજ્ઞા જ્ઞાન સારા પ્રમજ્ઞામાં જુઢું છે

ચોમીરાજ જ્ઞાનદમનજી જ્ઞાન અને જ્ઞાને એ સમજનો તો જ્ઞાનર ધમવારમો છે ન પણ જ્ઞાને આજ્ઞા કેટનો મજુમ્પે વારસો છે એટલે જ્ઞાને જ્ઞાનર સાચવી રાખવે, જ્ઞાને જ્ઞાને જ્ઞાન વિશુદ્ધ કરવામાં પ્રપટ કરવો એ આપજ્ઞા જ્ઞાન જ્ઞાની રહે છે

ઉપસહાર

જ્ઞાત ધમજ્ઞામ જ્ઞાત રચિતોએ—જ્ઞાતના જ્ઞાનદમનજી અને જ્ઞાનરશ શી મોજીમ દર્શાઈ—જ્ઞા સક્ષિત પરિમજ્ઞપે મારી અજ્ઞસિ ન જ્ઞાપુ તો મારા જ્ઞાને સતેજ ન થાય પણ જ્ઞાને જ્ઞા તસિ મારા જ્ઞા સપાદરીય ત્રિવેનજ્ઞા ન મજ્ઞતા આ પુસ્તકમાં અજ્ઞત મર્મી છે

વિદ્યાજ્ઞ તરફથી જ્ઞાનર મુખીમાં ૭ મર્મી પ્રકાશિત થયા છે તેમાં આ મજના પ્રકાશનથી એક મોધપાત ઉમેરો થાય છે જ્ઞાતો છે કે વિદ્યાજ્ઞનાં જ્ઞાન પ્રકાશનોની જ્ઞાને આ મજ પણ જ્ઞાનરશ અને વિદ્યાજ્ઞને મારો જૌરવજ્ઞ જ્ઞાસે, જ્ઞાને પદ્ધથા જ્ઞાતના પ્રકાશન પજી જીજ્ઞા જ્ઞાતના પ્રકાશનની જ્ઞાના જ્ઞાનમરી રાજ જ્ઞાતની દની તેથી આ મજ દારા વિદ્યાજ્ઞાને ચોમીરાજ શી જ્ઞાનદમનજીના જ્ઞાનરશને વિમોર સપક માધવાનો લાજ મજ્ઞે

મે પ્રારજ્ઞામ જ્ઞાન જ્ઞાને તેમ જ્ઞાનેક પ્રકાશિતોના જ્ઞા-જ્ઞાનરશી જ્ઞાપત જ્ઞાનમાં જ્ઞાત નિર્મજ્ઞ, મોજ્ઞર અને પ્રજ્ઞાન સજ્જેર શી માર્દિતમર્મીએજ્ઞા જ્ઞાન-મજ્ઞા કરવાનો જ્ઞાનર વારવાર મજ્ઞેતો નથી, જ્ઞાતો જ્ઞાનર જ્ઞાન ૮ મજ છે એટલે, જ્ઞાને એ દર્શિત મોરારશ જ્ઞાને જ્ઞાને જ્ઞાને, આ જ્ઞાપુ પૂરું કરતા પનેમાં, કે એટલી ૮ પ્રાર્જ્ઞના કુ પુ કે જ્ઞાનર મોજર મોજર પ્રમુ, જ્ઞાને !

મારપુર, અમદાવાદ-૬

જ્ઞાનરશ પ્રમવિષકે દિ જ ૧

તા. ૧ -૭-૧૯૩૪

સનિસાસ રીપચ દ રસાઈ

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના પ્રકાશનો

भी मातीचद् कापडिया प्रथमान्नानां पुस्तका

(૧) અધિકારમંડલપદ્ધતિ

कायल श्री पुन्यिष्टमणि महाराज्जी ताय-वैराम-सवम भोवा ससुन पयनद इति

શ્રી મોક્ષમિત્તાર્થકે હરેન શ્યામનર તથા વિષ્ણુન

[illegible]

(२) **डिन इष्टिम पोत्र**

बेलक—भी मोलीय व मिश्रस्थान कापडिया, पीछे कातरि, किंमत रु. २-५

(3) શ્રી જ્ઞાન જોનજીના ધર્મ ભાગ પહેલો

શ્રી જાનકાજી અને પોતે શ્રી મેલીંગવાઈએ કરેલ અર્ચનર તથા વિવેચન

બીજી આવૃત્તિ: ડિસેમ્બર ૩૯ ૩-૫૦

(૪) મી આનંદચંદ્રનાં પાંચ ભાગ બીજા

શ્રી જાનકાજીનાં ૧૧ થી ૨૮ મુખીય પદોનું શ્રી મોતીચંદ્રભાઈએ ૬૩૧ ભાષાનર તથા વિવેચન

શ્રી મોતીલાલ જીભાઈના પરિચય આવશે, ત્યારબાદ શ્રી રતિ-દાન લીક્વેટ રેમ્પર્સ

ਪ੍ਰੋਫ਼ੀ ਆਪੁਤਿ, ਹਿਮਾ ਇਸ਼ੁ ਰੁਪਿਥਾ

अन्य पुस्तिका

(१-१) मन्वानाग्र्यसूत्र १-२

પહેલાં ભાગમાં ઠંડિયામધ્યે હોયનારવાળો સ્તેષ સાક્ષિ-૧ ના ઘરમાંથી. પૂર્ણ થયે તેમ જ

સ્વેચ્છા દીક્ષા વગેરે આપવામાં આવેલ છે. બીજા ભાગમાં એક જાને એકાદરનો પરિચય

વેલ જ મુજરાતને હતિહાસ જ મેલ બાદમાં જાણવામાં આવ્યો. ૭

સા પાઠક-શ્રી સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મચારી પરીજ્ઞ

પ્રોડી આજીવન કિંમત બજે ભાગના રૂ. ૧-૦૦ અમુકાલ

આ પુસ્તક અત્યંત હોવાથી તેથી વનિકશાસ્ત્ર કોલેજમાં વસી જ અને તે દેશી, અંગ્રેજી, ફ્રાન્સીસી અને અરબી ભાષામાં શિક્ષણ લેવાનું શરૂ કર્યું. તેણે અંગ્રેજી ભાષામાં 'સાઉથ આફ્રિકાના વનિકશાસ્ત્ર' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું. તેણે ૧૯૦૬-૦૭ના વર્ષમાં 'સાઉથ આફ્રિકાના વનિકશાસ્ત્ર' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું. તેણે ૧૯૦૬-૦૭ના વર્ષમાં 'સાઉથ આફ્રિકાના વનિકશાસ્ત્ર' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું.

(੩) ਸ਼ਿਖਾਸ਼ਾਸ਼ਾ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ଶିଳ୍ପ ଆୟତନ କ୍ରିୟା ୧୯. ୧-୧୫

(2) **NOTES**

४०१—आत्मनः परिच्छिन्नमिति किंमतः ४८ ०—२५

(५) आचार्य श्री विष्णुवर्धनसुन्दरभारतभण्ड

કિંમત રૂ. ૧૭-૫૦ (સરખા માટે રૂ. ૧૨-૫૦)

स. मा. म. श्री. निम्नलिखितप्रमाणपरिमाण तथा जेतनमं तत्त्वज्ञान, धर्मज्ञान,

કચ્છના જાણીતા વેપારીઓની સહાયતાથી સમગ્ર કચ્છના જિલ્લામાં

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ગોવાલિયા ૭૪ રોડ, સુબર્ષ-૨૬

પદોના પ્રણેતા અને પદોના વિવેચકને અંજલિ

卐

સતસમાજના ૭૫ છબ્બોને નિમળ કે ઉત્તમ આદર્શોનું એક ઉત્તમ સાધન છે તેમ સારા પ્રયોજન વાચન એ પણ છબ્બોના વિશાલ સાધનાની પ્રેક્ષા મેળવવાનું ઉત્તમ સાધન છે. સતસમાજના જન્મદર્શન, જીવનના અને મુશ્કેલી દેખાડે પણ, કોઈપણ દેશના પ્રયોજન વાચન, એ સાચા મિત્રની, ખાસ કરી મુશ્કેલીની અને કષ્ટારો તો તાત્પર્ય મુશ્કેલી અર્થ સાથે છે એકાદ પુસ્તકના વાચનને લીધે વાંચનારના ચિત્ત ઉપર અચોક્કસ એક લાગી દેવા અને એના કારણે પરિવર્તન થવું દેખા એવા દાખલાઓ મળી આવે છે.

૭ સતો, સાધારણ, વિદ્યાર્થી કે વિચારીને આવતા ઉત્તમ પ્રયોજન સર્જન કરે છે તેઓ. સતસમાજ ઉપર મેટ્રો ઉપકાર કરે છે એમના પ્રયોજન અમર જન્મવાની સાથે પેલાના સમજને પણ અમર બનાવે છે કેઈ જુદા પ્રવૃત્તિના ચૈતન્યશાળી સાર્વજનિક વારસામાં આવતા પ્રયોજન ગ્રામ સૌથી આગળ પડતું દેખા છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો જ મમત રૂપે વિચાર કરીએ તો એનું ચૈતન્ય વધારવામાં સમગ્ર ભૂતકાળે અને ભવિષ્યમાં કદાચ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. દેવમંદિરો અને શિવ-આધારો, શેઠાદારનાં મોલપ્રેમ અને મેઘી વનજાળનાં વર્ષા-આધારો આવાથી તેમ જ રીત-રિવાજો અને મોહની સામ્રાજ્ય રહેણીકરણ તથા છબ્બપદવિ — એ જન્મદર્શન મોહના સંસ્કારના તરંગો અને અસ્પષ્ટતા દિશ્વો છે અને તેથી સંસ્કૃતિક જીવનને મોઢે એ બધાનો જૂલ જૂલ ઉપયોગ પડે છે. આજ હજી એ દિશ્વો સ્પષ્ટિવા દિશ્વોની તોડે આવે જ આવી લોકો છે અને તેમ જ ૭ પ્રવૃત્તિ સાધિત ૭૮૫ વિપુલ અને ઉત્તમ, તે પ્રવૃત્તિ સંસ્કાર-પદોને એટલું જ સમૃદ્ધ અને ચૈતન્યશાળી.

યોગીશ્વર જાલજાળના માર્ગમાં આવતા જ સંસ્કારનાં અમર સર્વજનિક પ્રયોજનો એક ઉપકારક બનવું જ જોઈએ. મોહની દર્શન વિશ્વવિદ્યાલયે પણ આવતા યોગીપુરના સ્વમય કરતા મોઢે એમની નિમિત્તો વિવેચન કરતા દારા તેમ જ નીચ સમજનાં પદો દારા સમજનાં તરંગો અને નોંધપાત્ર દારા આવે છે એ જન્મે પુણ્યને જ તરંગે એમનો યોગીશ્વર પરિચય બદલી આવે છે. ઉચિત લાગે છે.

આત્મનિષ્ઠ યોગીશ્વર શ્રી આનંદધનંજી

મદદના આનંદધનંજી પેલે જ પૂરા વિશ્વસ સાથે કવ્ય છે (પા ૬૦) કે —

યા પુરુષારથ કયા વિસવામા ૧ દ મુપનકા શાસા.
 ચમત્કાર વિશ્વમી દે શૈસા પાની વિચ પનાસાં
 યા દેહીકા ગર્ભ મ જગ્યા જંગલ હોયગા શાસા ॥૧॥
 જૂઠ તન પન જૂઠ જોવન, જૂઠ દ પગશાસા
 માત્સ્યપન કહે સન હી જૂઠ સાષા પિરપુરશાસા ॥૨॥

આ નાના સરખા પદોમાં જોઈએ છે તમામ પેલાની છબ્બાદેશો અને પદ સ પદોની જાણ-અ-દેશો મમ રજૂ કરી દીધો છે અને સર્વજનિક જાણ-અ-અન પુરુષારથના રચનાની ભેદભેદના સમજનાં દીધો છે.

પુત્રવશાન-એટલે સસાર-પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ કેવળિની આદ્યભાવ-એટલે નિર્ભય-પ્રત્યે અનુભવ કેવલતાનો મેલ જાણી વૈરાગ્યવશી તો અન્ય સતો કે કવિએએ પશુ ઉચ્ચારી છે. પશુ જ્ઞાનભક્તિએ પેલાની અનુભવ અને ઉદ્ધે આદ્યભાવ દ્વારા પૌરુષિક હૃતિથી સાથા અવધા મુખ મેળીને આદ્યભાવ સાથે અનુભવી પ્રકૃતિ યેહી જતાથી હતી એને હીંમિ એમની વાણીમાં આદ્યભિલાષ અને સ્વમુશ્વરનો મધુર સ્વરો સ્વભાવો મધે છે આ સ્વરો એ વાણીને વધુ મજાક અને હલસરખી બનાવે છે બતાવે તો એક એકથી અગિયારા ટુકડાં પડે અને સારો એ ચેત્સવનક સતપ્રવૃત્તિના અતરમાથી વધી નીકળ્યા હતાં. એ વધી રાજકૃતિએ એવા હતોના મર્મગ્રાહી અને સારખી યાત્રી અને આદ્યભરખી સવનસાધનની સનાતન હૃતિચાલણ જી રહ્યો એવી છે જ્ઞાન અને કિલાસ નાકસાક જીને એ કામ્યો દ્વારા બન્ને જ્ઞાનભક્તિ હૃતિ ભૂતિ બેખિલાષે આપકુને જ્ઞાન આપે છે — એ એમની આદ્યભાવને કીતવા જેમની આપણા મિત્રની મોહમુખ હાલ તો કેવી અર્થસંચર અને કેવી આદ્યભક્તિ છે એ કૃતિએ. — ત્યુ ચોથી જ્ઞાનભક્તિ જ્ઞાન અને જ્ઞાન એમ એકાદાર જીને આપકુને આદ્યભાવના સિંચ સ્થાવર જ્ઞાન છે છે

અમીરવતી વાણી

૭ સાધી આદ્ય અને પુત્રવશા એને જહાપે ચારખી હીંવા હોલ એને વડી કુચની સવરકેની અપેક્ષા અને લાભાવમની ચક્રારી રહે / નહીં થી જ્ઞાનદાનનજી સ્વર સવધી એ કઈ અનુભવ સાધી ઉપનયન થાય છે તે એમની કેવલ આદ્યભિ-એ ન સ્વ-ભારના રમખાણ-મુનિની / વાન કહે છે જ્ઞાનવશા હૃતિ ચમ-અલ્પતા નહીં, સત્યમર્મને કમિન ૭ કઈ હુએકીતિ નિર્ભય આદ્યાર મધે તે, મલ દેહને કાણુ આપકુની હૃતિથી જ આરોની જવાને કલ પાળી પશુ કાઈ મિત્ર નહીં, જો કલે એવી કૃતિ-કૃતિ નથી બલ એવાથી કાલ ચારાની એવાનું અને કાઈ કાલે એવા પશુ ન મધે તો એમાં પશુ જ્ઞાનક અને નય મલ બા તો એવી હરખાઈ ત્યુ કુ ૧ પુત્રક-પોલીનું પશુ કાઈ વજમલ નહીં તેવ હવ-વાનવમથી જ્ઞાનો અનુ કલે વહેવા લાગે દેલ એને એ જ્ઞાની એકલિલ પશુ કેવી ૧ નામની કાઈ કાળા નહીં અને માનવમની કલે મિત્ર નહીં રીઝ-માકુર કે મહા કલે પશુ કાઈ જરા નહીં ૭ જ્ઞાને (એને ન જાણે) તે જાણ એમને મન જ્ઞાન હતા જાહે મહકતા જ્ઞાનનજી સમજ જ્ઞાન સવભાવનો મહેમલ જી રજુ હતું તેવ જ્ઞાનમાં સમવની જ્ઞાની એવા પ્રકૃતિ હોલ એ જ પ્રિત્વકળા મલ જીને કીતારી હો કે — જાજા કોરવની કલ કલે જ્ઞાન જ્ઞાનક વેલે (૫૬ ૨૮) — આદ્યભાવના અલ્પ પાસે ની ન જાણ રસ હીત છે વડી એવા સ્ત્રોની આદ્યના કલ સા ગમે જ્ઞાન ૧ જ્ઞાનનારના પશુ સ્વપ્રવૃત્તિની સિદ્ધસિત જ્ઞાને એવી એ વાણી કેવી અમીરવતી છે.

એ આદ્યજી કુચના ત્યુ મહાકુચી

૭ કુચના જ્ઞાનભક્તિ વર્ધ સ્થા એ કુચ કીન સમનનો એક તેજસ્વી અને જાજાની કુચ હતો. વિષમની સવરકી સદિના ઉત્સર્ગિયો કલે એક કલ અને આદ્યથી સદિના કુચ-પેલેએએક વડના એ સમને સમજ સ્થા ત્યુ જ્ઞાની સવેએ અનુભવો હતો. ચોવીરના જ્ઞાનભક્તિ મહાકાલિક, મનસ આદ્યિક અને કાળાવદિના વિલિલ પ્રકૃતિ ઉપાખ્યાય થી ચોવીરજાળ અને સમજ કિમલરક વડના થી સવરિકાળ જી એ કુચના અવર મહાકુચી વર્ધ સ્થા પ્રકૃતિ સાધનાનું જેવ જ્ઞાનુ હવ જ્ઞાનભક્તિને તો પેલાના આદ્યના કલ કલે એવી ચેત્સવના સિવાય નીજી કઈ જાણુ જ ન હતું

મી રસાવિભક્ત મદારાજ તો જ્ઞાનના એવા ખપી અને ઉંઠ ઉપાસક હતા કે એમણે અનેક વિદ્યાઓને આદ્યમથાત્ કરીને પોતાના આદ્યમાને ભણે જ્ઞાનમય બનાવી દીધા હતા અને પન્નાસ સ્થાવિ ત્વજ મસ્તુપી સમસ્તાધના એવી નિમળ અને ઉચ્છદની કે સધર્મા ચારિત્રની સિધ્ધિના પ્રવેશથી તેમને એમનો આદ્યમ કળી બેઠો હતો અને સધર્મી શુદ્ધિની પુષ્ટપ્રતિષ્ઠા કરવા ક્ષિપ્રદાર ગેવા કામીરથ કાવનું એમણે બીડુ ઉઠાવું હતું આમ આ ત્રણેય કાલકેતુ શુદ્ધ હતા અને જ્યાં એ ત્રણેની વચ્ચે એવી તો અખંડિતતા રહેતી હતી કે એ ત્રણેના એકીકરણમાં ૧ જૈનધર્મે પ્રપ્રેક્ષી સમગ્ર સાધના પૂર્ણ થતી હતી — જેમ જ્ઞાન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની એકરૂપતામાં મેઘમાવની પૂર્ણતા સાથે છે તેમ અને વિશ્વ ખુલ્લસીમાંની વાત તો એ હતી કે આ ત્રણે જ્ઞાનમાયક સતોતુ મિથ્ય શુદ્ધ એટલું ૧ નથી તેઓ એકની તનું મદત્ત સારી રીતે પિચ્છતી સકષા હતા આ સતમિથ્ય અને પિચ્છનો સાથ એ કુચને કસે એવો કે વધુ મન્યો દોષ, પશુ એનો સાથ સાક્ષમે મારે સાધન છે એમાં ઠકા નથી.

આદ્યમાના સાધ્યા આરાધ

મી આદ્યમજ્જા મદારાજના વતન (અન્નારના મધ્યપ્રદેશમાં આવેલ) શુદેવનકમાં હતું, એમ માનવામાં આવે છે કેટલાક એમને મારવા ના કહે છે તેઓનું મુદ્દચારસણ નામ માતા-પિતાનું નામ, દિક્ષામુક વિદ્યામુક અને સાધ્યામુકનું નામ -એ નવું જ જન્મ કે તો આદ્યમાનકમાં હુપાવેનું છે એમનું સાધુપણનું નામ લાભાનક હતું અને વિષ્ણવ સાધક અને કવિ તરીકે તેઓ આદ્યમાનના તપ મુખથી જ્ઞાનમુદ્ધાવમાં વિશેષ નમીતા હતા આમ તો તેઓ યજ્ઞે સ્થળે વિચરતા રવા પશુ મે ના અને એની આપવામાં મારવાડ-ગુજરાતના પ્રદેશમાં વિશેષ ક્ષિપ્તમાં દાલ એમ લાગે છે જે સ્ત્રી મીરાં નાથનું જન્મસ્થળ જન્મનું ચૈત્ય પ્રાપ્ત થવું હતું, તે મેળતા સત આદ્યમજ્જાની સાધ્યામુખિ જનું એ પશુ એક મુખ્ય દ્યેશમુખેક લેખાલ એમની જન્મસ્થળાએ, આદ્યમજ્જાના, કામ્યરવાના, બરાલ, વિદ્યારમુખિ વચ્ચે અગ્નિ મીધુન મેળાવિ દ્યાર્ધ ક્ષિપ્તરવાપ કાપિવિએ આ પ્રથમા પદેશ કામ્યની જ્ઞાનમાનમાં કીમરૂ જ નાનકનજી અને તેમનો સમગ્ર એ નામે ઉપોદ્યાનના પૂર્ણ લભાનું અને ન પ્રાપ્તી કમ્યાર કરી છે એટલે એની પુષ્ટિ કરવાની બહોં તર નથી જિજ્ઞાસુઓ એ નવું એ પુષ્ટિમાંથી તરકારી.

મી આદ્યમજ્જા આદ્યમાનક સાધ્યા આરાધ દતા, એકલે આદ્યમજ્જાના સ્થાલ કરે એ નિત્યનું બીજું નવું ૧ એમને મન આજપપાળાય હતું જે આ મહાવતો ઉપાસક અને જ્ઞાને જે પોતાના આદ્યમાન પરમતત્ત્વ પ્રચારવતી અજ્ઞાન અને અજ્ઞા તાવતેથી લાગી દાલ એનું વિનવત્ત કામ્યકોમાં રત્તી ૧ ન કરે એ તો આદ્યમા ઉપર લાનેનાં બિદિબીવત્ત-કોમોના પડેને એક પકી એક ભેદને-દૂર કરીને-એક બાલુ એના સુક્રમત કષ્ટના દશન કર્યા અને બીજી જાગુ વિષ્ણા સમગ્ર પ્રાણીઓમાં વચ્ચના આદ્યમાએ સાથે એકરૂપતા સાધતા પુગાય કરે છે અને એમ કરીને જગત્ત કો વચ્ચના અને વિત્તો કે જગત્તુલ્લી ઉદાત્ત જમ લક્ષ્મીન પોતાના જન્મના સાકાર કરે છે

૧ સતપુરની જન્મસ્થાના આતી ઉદાત્ત અને ઉચ્ચાચવી દાલ એને ૩ ૭ ૫૫ કે સપ્રાવની વા ત્વથી ત કે અખમો દાલ એ સ્થામાવિ છે અજ્ઞા એ જનું નવનું નીલાત્ત, તત્તની વાત કરવા ન લાગે (મી આદ્યમાનકનું સ્થાન) એવી, અજ્ઞ ૫૫ કે સપ્રાવના આમે મી આદ્યમાનક આ મા એને માનવા જેનો માર મારીને જાહેર એવી, વાળી આખવાનું જનું તો ચાનીગજ આદ્યમજ્જા ૧

અને આટલું ૧ જા મારે કે એ તો ત્રણે વિષ્ણવ-અજ્ઞાપ જતી જ્ઞા વચ્ચના દતા, અને સ્થાવરને સ્ત્ર સધોના આ મામાં પરમતત્ત્વ-જ્ઞાન કરવા દતા, જેની આદ્યમાનકમાં વિષ સાથે તુષ જતી

જનમું બન્ન બેનરનું હોય એ જ થય અને ધિરના નામે બેનર બેનર-બેનરની મુખમુખામુસીમાં બટાર્ક ખેલી દુનિયાને સુનક સ્વરે બેનર પૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ સાથે ઉચ્ચોખી રહી કે—

રામ કહો રહેમાન કહો કોટ કહાન કહો મહાદેવ રી

પારસનાથ કહો કોટ જ્યા સક્રમ જ્યા સ્વયમેવ રી ॥ (પદ ૧૭)

વિશ્વશાંતિ, વિશ્વનતી અને વિશ્વનકુલની આપનાને ગ્રાહ્યની આ વાણી કેવી મધુર, સચિત અને હલકાપર્ણી છે ।

દુર્લભ આનંદની બેનર સાથે

જ્યાં કોઈએ માનવજીવને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે અને એની દુલ્લભતાને સ્તીકાર કર્યો છે એન્યથા તે માર દુર્લભ વસ્તુઓમાં (મુખ્યત્વે, સાત્ત્વચરણ, સદા-સમ્યક્દર્શન અને સવસ્તુ આરાધન કરના પ્રાકૃત) મુખ્યત્વે સૌથી પહેલે દુલ્લભ વસ્તુઓ છે । ખુબ ઘણું એમ ન થાત કે મુખ્યત્વે મનનામયની કામ પાત્રી નામ છે ખરી વાત એ છે કે ઉદારતા ઉદાર અદમ્યતાના મુખ્યત્વે હતા । કઈ કોઈ એ એટલે કે સાથે સેત્ર ખુબ પ્રમાણ સેના વગર પેતાની ખોખરો ઉપેવેલ જીવનસાધના મદદ કરી એ છે તે જ દુલ્લભ મુખ્યત્વેના મગ સાથે ઉદારતા કોઈ છે આ પરમ સત્ત્વ આનંદવત્ત્વેના સમગ્ર સાધના આનંદ જ્યારે હોય એ બેનર જ નહીં તેથી જ તેઓએ પેતાની નાને સંબોધતાં સંબોધતાં સમગ્ર વિશ્વને સમજાવી દીધું કે—

ચેદર ચેદર નહિ માથે કમસર ચેદર ચેદર નહિ માથે

મુ સાળાં લું ફરશે મગા, બનમ બનમ મુલ પાવે ॥ (પદ ૧)

—૨ શાઈ આવે અવર વારનારે સાંપડો નથી, મદદ આ છેથી દુનિયાની અગાઈ કરીને એની તે કમણી કરી એ કે જેથી તારાં જન્મ-જન્મવાર સુખસાત્ત્વના જન્મ નામ, લોકકલ્યાણના જન્મનામયનું દર્શન કરાવતી આ વાણીમાં અમરગીતાની જ શ્રી કથાવાજ્ઞ, સચિત, દુર્લભ હોય । અન્યથા— એ વાણીના જ પાયા સંજગાલ છે

અમરગીતાની પ્રાપ્તિ

ચેતીરાને પેતાની કવિતા-જગીયા તે અદમ્યને જગદે અને સાધનાને સાધે રાહ જાતે એવા કઈ કઈ માથે સદા જાતે સજાવી દીધાં છે એમનાં કાવ્યોમાં બુદ્ધિવાણી અદમ્ય, અમરગીતાની અમરગીતા અને મર્માત્મ વાણીની વેદકથા દેર દેર એવા મથે છે અને તેથી જ આનંદવત્ત્વની સ્વરોને અને પદોમાંના શૈલીને બાદ કરતાં મોટા કાવ્યની સ્વરોને અને જોને સમજાવતી મદદ તત્ત્વેના સાધનામયતાની સાધના અને વિશ્વની એકાગ્રતાની અપેક્ષા રહે છે આ વાણી એ માત્ર વાણીને સમગ્ર અને સંબોધનાં ત્રેણકા નથી, ખુબ ચેતીરાના જીવન અને સાધનાની એકાગ્રતાને પ્રજ્ઞાનેમુ કાવ્યમય-પદ વા જીવનને અમરતા બનતું સજગી-સ્વચ્છ હોય એ વાણીમાં સત આનંદવત્ત્વના અમર જન્મ વળી

૭ અદમ્યતાના ચેતીરા પેતાની સાધનાને જાણે બાવા અમરગીતાની પ્રાપ્તિની પ્રતિષ્ઠિત વર્ધિત એના અતરંગીતા જન્મવિશ્વાસથી સખર અને પ્રતિષ્ઠિત વાણી વધી રહે કે—

મથ હમ અમર મયે, મ મરેંગ (પદ ૪૨)

૭ અમરગીતાની પ્રાપ્તિ અમરની પ્રતિષ્ઠિત ચેતીરાના આનંદવત્ત્વને વર્ધિત એ અમરગીતા મદદની અમરના આપના અતરંગા અને એની આપણી અમરગીતા હોય ।

અમરગીતા ચેતીરાને આપણી રાત રાત વળતી હોય ।

સસારમૂર્તિ શ્રી મોતીચ દબાર્ધ

જન્મ એટલે સક્ત ચતિચીત્તા એમાં ડુઘાવડું નામ નહીં પીછેકડું કામ નહીં બસ આત્મા ને આત્મા ચાલ્યા કરવાનું—વિચારપ્રવેશના નવા નવા સીમાસ્તરોને રોષવા માટે અને કમચીમના નવા નવા સીમાડંબોને પહેંચી બળવા વારતે. ગતિ એ જ જન્મ, રિપતિ એ જ /દેવ, ગતિ એ /પ્રપતિ, રિપતિ એ જ અપેક્ષિતિ! તેથી જ તે આપણા યુગિયુનિઓએ આદેશ આપ્યો છે ચરેકેકિ ચરેકેકિ, ચરાકિ ચરકો મમ—૭ મનતી! તું આત્મ ને આત્મા ચાલતો જ રહે, બસ ચાલતો જ રહે! ચાલતા—કરતા નરને આત્મ ચારી આપ્યા વગર રહેતું નથી.

શ્રી મોતીચ દબાર્ધ બાવાજ એક સતત પ્રપનિચીક જ કાગી પુરુષ હતા. ચતિચીત્તાને આદ્યસાત્ કરીને એમણે જન્મને ચેતનવતું બનાવી નાવડું, અને આદ્યમયકિત પ્રપ્તેની આત્મકિતા બને તેઓ અમરત્વના બળપ ઊપાસક અને અધિકારી બની ગયા. અપેક્ષા સરકારિતા અને સાહિત્યપ્રીતિના ક્ષેત્રે એમનું નામ ચિરકાળ પર્વત ચાલાર બની રહેશે.

શ્રી મોતીચ દબાર્ધ ૭મ ગિરિવર સમા ધીર હતા એમ સમ્પર સમા ચબીર હતા. કુપ્રિયતોના અજવાન એમને સહનમાન ન કરી શકતા. નિંદા પ્રથસાના તરંગો એમની ચબીરતાને ન સ્પર્શી શકતા. તેઓ નિર્મળ બુદ્ધિથી ચિત્તરતા, સ્વસ્થ ચિત્ત ચોળ્યા કરતા અને એકાગ્રતાપૂર્વક કામે લાગી જતા. એમની અનેકવિધ કાર્ત્તિકિની આ /ચારી હતી. પૂજિયાના ચક્રની ચાંદની એમ સવન દબાર્ધ રહે એમ ખેનનિહાની આશા એમના સમગ્ર વિચાર અને આચાર ઉપર પથરાઈ રહેલી અને એમના જન્મને અન્યતાના દિવ્ય રમે રસી દેતી કોશકથાઓ એ આદ્યમયકિતો રા /ભાગ છે. જ હિ વસનાજીવ કવિયુ કુર્વિત ઘાટ। ગણકી—વિષય કથાઓ કરવાનું પેનાનું કથાનું તે આપમેજે જ થઈ નય છે. શ્રી મોતીચ દબાર્ધ બાવા / એક કમચીવાજી મહાનુભાવ હતા.

વતન, કુડબ, જ મ્મ અવચાસ, અવચાસ

હોરજ નેચી અમીરતી જીમિ અને કાલવતર જેનું સરકારિતાના ધામ સમુ નવર શ્રી મોતીચ દબાર્ધની એ / / મમ્મિ. એમનું વિદ્યાધ્યન અને સરકારકાર પલ્લ ત્યા / જલુ બહી રહીને પહંચી પચીસી જન્માન એમણે ને જન્મપાથેન મેળવ્યું એ એમનામાં જન્મવતર નજ પ્રેર્યું રવું અને એમના જન્મને વડુ ને વડુ કીત બનાવ્યું રવું.

શ્રી મોતીચ દબાર્ધ કુડબ જૂન નામકિત આ ૭ પલ્લ શ્રી મોતીચ દબાર્ધના વડવા શ્રી શ્રી બાલુદા પરસોનના નામે હોરજૂમા કુન મુકામ છે રાજ અને પ્રગ બનેમા સમજા રિતિ આત્મ પાતમનું સીમાજી આ કુડબને વરેમુ જલ્મી, સરવતી અને સરકારિતા—વિષ્ણી આ જોએ મહાકાવિએના અમીરોદ આ કુડબ ઉપર વરેમા.

આ કુડબા બે પ્રનાયી પુરવા થઈ ગયા. શ્રી ગિરંધરદાઈ અને શ્રી કુવરજીદાઈ બમ સગ-દાઈ—શ્રી બાલુદાજીના મુખ્યો. બમ ધમ પરમણુ, કાવવપરાયણુ અને મેનાપરાયણુ અને જર્મ કાવચેનના બનેના રાહ કઈક જીમ. મોટાદાઈ ગિરંધરદાઈ જારે બવકમસા એટલે વેપારમ્પરકાર અને કુડબ-બવકાર એમણે કામ્યમો. શ્રી કુવરજીદાઈ તો ધમના અને વિદ્યાના / જા, એટલે ધમ બવકાર અને વિદ્યાબાસન એમને સહનસિક બની ગયો. ધમ વાલોના બેડા અમળી અને ધર્મચારના મમત તરીકે એમની જૂન-વમના થઈ / કઈક સાધુ-સાધીઓ શ્રી કુવરજીદાઈ પાને વામ-અધ્યન કરતામાં એક પ્રકારનો બાલુદા અનુભવનો. ધમ સદિકાનું પરિચીન અને પ્રકાશન એ / કુવરજીદાઈનો જન્મવતર

સાથ નથી કર્યા હતા. ધર્મસાધનાથી મુરશિન સમગ્ર જીવન એમને એ નિમજ માત્ર જ ફાળવે જતામ્બુ આ બુદ્ધિવેદી કહીના મુખ્યબુદ્ધિની સાથી નહીંને શોકહરણમાં ચિરમરસદીવ નથી થઈ

આ એ પુરોએ એ તેજસ્વી પુરોએ પોતાનો સરકારવાળા સમાજને ભેટ આપેા. શ્રી ત્રિધરભાઈના પુત્ર તે શ્રી મેન્ડિયભાઈ અને શ્રી ડવરજીભાઈના પુત્ર તે શ્રી પરમાનંદભાઈ બંનેમાં ખમીર હતુ. પ્રતા હતી અને સીવનિદા હતી. જાએ પોતાના વધીએના સરકારખતને સવાબુ કરી સમાજને ભેટ થયુ. શ્રી મેન્ડિયભાઈએ પોતાના પિતાથી પસંદની કામગીરી અને બચકારકુલજતા મેન્ડિય અને પેટાના કાકાથી પસંદની શાખિતના અને સાત્તાખતની વિશ્વાસુ પ્રાપ્ત કરી. અનેક પ્રશ્નિઓની સફળતા વચ્ચે પણ એમની આ સરકાર-સાધના અબરપણે ચાલતી રહી. ત્યે એ મણે ૧ શ્રી મેન્ડિયભાઈ જીવ્યા અને એ માર્ગે જ ફાળવે નથી થયા. શ્રી પરમાનંદભાઈએ ક્ષતિમિત્ર વિચારક છે એમનું ચિંતન એમના સ્વસૌચક રજાથ, મમરપર્ષી અને સ્વરપર્ષી હોય છે ચામુ ત્રીપે ચાલુ એને તેમને મનસિક કમતેરી માતે છે અને વધમ અને અધ્યવશમાં પશુ એ એમને આપધત જેનું વસતુ માતે છે એમનો આદમ્ય ક્યામવતાનો ભારે આશય છે તેથી ૧ જ્યવ ધિવસ્યર એ યત્ન એમને જૂન ડિલ છે. મૌલિક ચિનત્તી બનતી પેટાની ધીર-જનિત-હાલ કરમ દારા આને ૭ વાની કમરે પણ તેઓ રાજ, ધર્મ સમા ૧ અને સાધિતની બુદ્ધિની સેવા જ નથી રજા છે

શ્રી મેન્ડિયભાઈનો જ મ સાત્તાખતમાં વિ સ ૧૯૩૬ ચાલતર વધર તા. ૭-૧૨-૧૯૪૫ થયો હતો. એમનું માતાનું નામ સમતવ તહેન કુલજા વખારણુ જ ધર્મ અને વિશ્વાસ હતું. એટલે બચકુલથી જ એમને ધર્મ તરફની પ્રીતિ અને અધ્યવન તરફની અભિરુચિ વચ્ચન મળ્યું હતુ. એમાં તેજસ્વી અને સિર સુદિત બન જાયુ. શ્રી મેન્ડિયભાઈના બાળપણ સ્થળ રહિ કમળના સાથીનું પુરોઆર્થ નથી થયુ

બી એ સુધીને અભ્યાસ એમણે આત્મચરમાં કર્યો. જ્યુ આ અધ્યવન દરમ્યાન કેવલ કેમનેમાં પાઠપુસ્તકિયા અધ્યવનથી સતુર થાય એનું એમનું જા ન હતુ. વિશ્વા ક્રમેની આપક ટુચિએ એમને ટેક-પડેનના જુદા જુદા વિષેના સાધિતના પરિણામ તરફ ધેવા—વાસ કરીને ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાના સાધિત તરફ તેઓ વિદેશ આશ્ચર્યા, અને તેમના કિનતમના સાધિતનું કીલ્લવડપૂર્ક અધ્યવન કરવાનો એમને નિશ્ચ સુચેત સાપડ્યો, કાલજ કે આ બધા સમય દરમ્યાન કિનતમના ગમત વિકાસ અને એમના કાકા શ્રી ડવરજીભાઈનો એમને સમત સપક મળતો રહ્યો

એમના સાધિતજાનની તનારીમ તપાસતા એ પશુ સીકાસુ પડે છે કે એમનામાં સાધિતમળક એટલે કે લેખક તરીકેની પ્રતિભાનો ઉમેશ વૈચન્ય આરજીની જ થયા હામો. હવે એમને કાકા વીસ વાની વરે (વિ સ ૧૯૫૧માં) શ્રી નિકર્કી મહિવિરમિન સસુન શ્રી કમનિતમદાવય કથા ૧ તેા તસુત મદાવયના પીઠનપથ પહેલા પ્રતામનો અનુભવ કરવાની કામ બીડી અને બારીસ નહીંની જમ (વિ સ ૧૯૫૮માં) “કિન ધર્મ પ્રકાસ ગાસિયા આદ્યનિરીકજી” નામનો વિમાર અને ચિનતપુત્ર ભેષ નખ્યો, એ બીધા આ વખતી સાથી પૂરે છે

૧. આ અનુભવ કિન ધર્મ પ્રકાસ ગાસિયા વિ સ ૧૯૫૬ના વૈચન્ય મલ્લાઝા કરી હતો હવે જાપો અને વિ સ ૧૯૫૮ની સાતમાં શ્રી મેન્ડિયભાઈની અભ્યાસપૂર્ણ પ્રતામના સાથે પુસ્તકરૂપે શ્રી કિનતમ પ્રચારક સમા તરફથી પ્રથમ થયો હતો.

૨. આ લેખ શ્રી મેન્ડિયભાઈના “સાધનો માર્ગ” નામે લેખસમ્મતમાં પ્રકાસ થયો છે.

ની. એ. નો અભ્યાસ પૂરો કરીને શ્રી મેતીય દ્વાર્ધ કાવળના પ્રેમપુત્રેટ થયા—એન. એસ. બીનો અભ્યાસ દરમ્યાન—મુનર્ધિ થયા અને અને ૧૯૧૧ માં વડોદરાની રીડા પાસ કરીને મેટ્રીસિટર થયા. હવે તો એમને મુનર્ધિના ૮ રિસર થયાનો નિશ્ચય કર્યો અને કાવળપાલની શ્રી હરીદાસ ટેકિસન્દાસ દેસાઈની સાથે મળીને મેસમ મેતીય ૬ એ ૬ દેવિસ નામની મેટ્રીસિટરની પેટી છા કરી. હવ તત્કાલેથી હતુ જુદી સમયોપક દની અને શ્વિ નાનું કે મોડું દરેક કામ પૂરી નિજા એકબીજા અને મોઢાસાધીથી કરવાની હતી, એ ૫ કાવળના સચાક્રાર તરીકે આ પેટીને અને શ્રી મેતીય દ્વાર્ધને ખૂબ નામના મળ્યા. ખસુ ધીકવી વડોદરાના જોરે આજીવી પૈમાની ટકવળથી સદાઈ થાય એવો શ્રી મેતીય દ્વાર્ધનો આદ્ય ન હતો. પૈસા એને નહેવા ખપવા એવું તો નહીં પણ પૈસા તરફ પામખપ અને દરમિત નહેવું ખપ્યું એને તો જીવનના જવાબ સુદર પાસાએતો આસ્વા લેવો હતો. એને વિદ્યાવ્યાપ્ત પુણ્યમાન કરવું હતુ સમાજ અને દેશની મેવાના મીઠા મનરેવા આરોચવા હતા, ધર્મોપનુ પાન કરવું હતુ અને એ અર્ધાના નજે જીવને સરકારિયાથી મુરશિત બનાવવું હતુ. પોતાની સ્વરથ સાત, પોળખાનક, કાવડી અને કળામ જીવનપદ્ધતિથી શ્રી મેતીય દ્વાર્ધએ એ જન્મ પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરી જવાબુ — ત્યે તેઓ માનવ શક્તિના વિકસના એક આદ્ય જની થયા.

પ્રાણી અને તે કિયા કર ખસુ એના પાસ તો આવતા ૮ ૩૦ ૭ થાય એ ૮ જીવતપ્રધાનો પુરાવો જની રહે ૭ ધાર્મિકતાએ શ્રી મેતીય દ્વાર્ધના જીવનનો પાસ હતી, અને એમની આત્મકારિક કે પારમાર્થિક એકએક પ્રવૃત્તિના હમેશાં વિદ્યાજ ધાર્મિકતાનો પ્રાણ થનકતો રહેતો. એમણે પોતાના પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિએમાં સ્વજન્ય પ્રાપ્ત કરી તે આ ધમ શક્તિના જથ્થે ૮ શ્રી મેતીય દ્વાર્ધ તો ધમ શક્તિના પદ્ધિ મનરમેતી હતા. શ્રી મેતીય દ્વાર્ધની ધાર્મિકતાને કમિયુલપણએ જન્માલેથી સક્રિયતાના સીમાડા કપાસે મનુર ન હતા. અસખ્ય, તેઓ ક્રતિતીર ન હતા, ખસુ એમને પ્રવૃત્તિગ્રાહ અને પ્રવૃત્તિકારક બદલાને પારખતા વાર ન લાગતી, અને પ્રવૃત્તિકારક જથ્થાને આવકારવા તેઓ સદા તૈયાર રહેતા. એમ કહી શકાય કે તેઓ મધ્યમમાર્ગી સુધારક હતા, અને વિચ્છન કરતા સજન્ય પોતાના સખ અને શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં એમને વિશેષ રસ હતો.

તેમ એમણે હવ વિદ્યાજ હતુ એ એ જ એમનો ગૃહગે પહેલો હતો. પરિચિત—અપરિચિત સૌ ડાઈ એમને આજ્ઞે કયાન આપ પામતા અને ડાઈ પવ નામતા સત્તી અને નિમત્તસ સચક્ર આપવી, એ તો શ્રી મેતીય દ્વાર્ધનું ૮ કામ તેઓ ગેટના આપાવાદી હતા એટલા જ સમકાલી હતા ન જન્મ કરમણુ ન વિધાતુ આવેશ કામ સ્વસ્થપણે પૂરું કરવું એ ૮ એમનો સ્વકાર હતો.

શ્રી મેતીય દ્વાર્ધએ એ વાર લમ કર્યા હતા એમના પહેલા પત્નીનું નામ શ્રી મહિમદેવ, અને બીજાનું નામ મદનદેવ. એમના પાસ પુત્રોના નામ છે શ્રી વિનયદાઈ દિમત્તદાઈ રસિકદાઈ રતિદાઈ અને પ્રસન્નદાઈ એમના જન્મ કાર્યોએ તે શ્રી નેમય દ્વાર્ધ ઉપમય દ્વાર્ધ અને રતિપદમદાઈ એમનાં નહેવું નામ માંથી નહેવ.

શ્રી મેતીય દ્વાર્ધ ૫૧-૫૨ વરની જમરે ત્રિપુર થયા હતા ખસુ વિદ્યાપ્રાપ્તિ અને સેવપ્રાપ્તિમાં પોતાના મનો રંગની છતિને એમણે જીવનને સાત્વિક પ્રવૃત્તિએથી એવુ સખર ખાતવી દીધુ હતુ કે નિત્યની આત મુધી કપાસે એમને એકપતા કે જનનામે જન્મજન કરવો પડ્યો ન હતો. સ્વયં મુક પ્રવૃત્તિમાં આનંદમ જનીને એમણે જીવન વિધાનુ અને જાવજાનના પૂણુ સતોતુ કાનુ થઈને તેઓ ચાલ્યા ગયા!

સેવાપરાયણ બાહેજીવન

મુનર્ધિના સાલિસિટરનો ધરો છા કર્યો ત્યારે વિદ્યારસ તો ખૂબ જાગ્યો જ હતો, સાથે સાથે સપાળસેવા અને દેવસેવાની કારનાએ એમનામાં જાહેરજીવનનો રસ નહેવો કર્યો. એકનાજુ કારે જવળપારીથી કસેવો

સાક્ષિન સમા હરકિશનદાસ હોરિપ્રદય વગેરે મુબર્કી અનેક જેન અને જેનેતર સાવ જનિક સરસાઓ સાથે તેઓ નોડામેશા હતા. મુબર્કી બહેર જેન છવનને બાદ આપવામાં અને તે દ્વારા સમાજ-સેવાની પ્રવૃત્તિ એવે વિશ્વસલ્પવામાં થી મોતીચ દ્વાર્યાએ બહુ કીમતી રાખી આપેા હતો. મુબર્કી બહેર જેન છવન ઉપર થી મોતીચ દ્વાર્યાએ એવી તો અમિત છાપ મુઠવી છે કે વારે વારે તેઓનું રમરમુ થતું ૧૨૬ છે.

અંતરિક્ષી તીર્થ બેના. કેસ મદિ અને ૧૯૨૬માં વિજ્ઞાપનમાં પ્રિતીશાઉન્નયીમાં સ્ખૂબાત કરવાની જ્ઞર પડી તો એ મદિ કાવ્યદાસની તરીકે થી મોતીચ દ્વાર્યાની પસંદગી કરવામાં આવી ચીવડ, ખત, ઝીલુવડ, મર્મગ્રાહી શુદ્ધિ અને હાવકાર્ધથી તેઓ એ કેસમાં સફળ થઈને બાવ્યા.

આ એમની પરદેશની પહેલી યાત્રા હતી. બીજી વાર તેઓ પેતાના ઠાઈ બમ્બીહા કામે વિમાનત મ્વા હતા. અને વખત તેઓ મ્વા હતા તો કાવ્યદાસની તરીકે જ પશુ એમની સરકારિતાએ એને તરકાસવાએ પુસ્તકાર કરી હતી.

જેમ અતરમાં મોહકલ્પશ્ચુની બાવના થનકતી હોય તે બ્યક્તિ દેવકાકિતની લાવનાથી અરપૂટ રહી જ ન શકે દેવકાકિત એ તો નાત-જાત, ધર્મ સમાજ પ્રાંત કે કારાના બેલાવ વગર દેશની સમગ્ર જાતની સેવા દ્વારા છવનને કૃત્તૃત્વ કરવાનો રાજગમ્ય છે મહદમા ગાંધીજીના નેજા નીચે દેશની સ્વતન્ત્રતાના અર્ધિસક સમાપનના શીરોચ્છે મહામા ત્યારે એ સ્વાતન્ત્ર્યપ્રેમી મહાનેત્રના થી મોતીચ દ્વાર્યા પશુ એક બાવના હૈનિક બની મ્વા, અને ૧૯૩૦ના સ્વાયમ્સકસમામર્શ એ વા મદિ જેઠવાસુ ચૌર પશુ તેઓ હઈ બાવ્યા. મુનર્ધ પ્રાતિક કામિસ કમીડીના તેઓ વર્ષ સુધી સભ્ય રહ્યા હતા અને ૧૯૨૬માં તેઓ મુનર્ધ કારપૌરે સન્યા સભ્ય બન્યા અને છૂટક છૂટક મળીને પછર વા સુધી એમણે કારપૌરેસન દ્વારા મુનર્ધ સહેરની સેવા કરી હતી. મુનર્ધ મુનિવસિરી સેન્યા સભ્ય તરીકે પશુ એમણે શિક્કુ-સેનરી કીમતી સેવા બજાવી હતી.

જે ઠાઈ માર્ગે લોકકલ્પાસુ સાધી સકલ જોમ હોય એ માર્ગે થી મોતીચ દ્વાર્યા સામે ગાંધીને પડોચી ન્વા અને એમાં દિગ દર્શને કામે લાગી જતા એક કાર્મની જગાગારી રસીકારી, જહી તેઓ એમાં ન થકે ન કલાલે, ન માનાવમાત્રી પસા કરે. વળી, બીજાએનો પેતાના કલ્પ માં સાથ મેનરીને એમની સક્રિએનો લોકના લાગ મદિ ઉપચોલ કરી લેવાની થી મોતીચ દ્વાર્યાની આવાત પશુ હાથધરપ હતી. આ રીતે એમણે પેતાના છવનના બચ્ચાર અને બાવકર્તિ, અને હાલચોર અને કર્મચોરના સમવલ સાથેા હતો અને સહકર્તવા, નમના સરગના, ઉપકારક વૃત્તિ, લક્ષ્યમાલક વૃત્તિ વગેરે સજ્જલેયથી પેતાના છવનને સુરક્ષિત બનાવ્યું હતું.

પેતાની મર્વાકનો ખ્યાલ

થી મોતીચ દ્વાર્યાએ પખાના હોય, સેવાના હોય અને નિવોપાસનાના હોય મેઘાં અને વાચ્ચાર હતી રાજા એવું કાપી કાપી છે જ્યાં તેઓ એમાં બનાવકાર અને નિરકિમતી રહેતા. પેતાની કાવ્યકર્તિનો તેઓ ૭૮મો ખ્યાલ રાખતા તેથીય નિશ્ચ તેઓ પેતાની મર્વાકનો ખ્યાલ રાખતા. અને ૭ બ્યક્તિ પેતાની ખૂતીએ કરતાં જામીએનો વિસા. ખ્યાલ રાખે છે તે ગિયાકિયાન, કીર્તિનો જામખરે અને દલ ગેવા દોપેયી પેતાના છવનને જ્યાથી લે છે પેતાની જાતને તદ્દસ અને કડક રીતે તપાસવાની અને પેતાની મર્વાકને સમજવાની એમની બ્યક્તિયા યોગ્યક નમ્યા તેઈએ —

જાતીય જાની ઉછરની મુબર્કીમાં લખેજ બામનિરીક્ષુ નામે સેજમાં બામનિરીક્ષુનો મદિમા વલુવર્ધ તેઓ કરે છે કે—

આદ્યનિરીક્ષણ એકમ પેટાભાગી કરેલી કાર્યોની તપાસ, તે પર નિવારણા અને અવિચાર્ય
 કરવા બાંહેધર કાર્યોની સ્પષ્ટ ચોક્કસતા (૫ ૧) યજ્ઞ, આત્મ, પીઠું, પત્થર, મોજાદીવાન કરવો
 અને મેલ બાને મરી જવું, એ જ વિદ્યોત્તી સામાન્ય વ્યક્તિ કર્ષ પામ્યું છે આ દરેક કાર્યોથી
 આદિમક જાગે કાલો દાનિઓ પહેલો છે તેના આપણે વિચાર કરતા નથી, સમજતા નથી,
 અને ખાતે જવાથી આને અદ્યની મદદ પ્રાપ્તિ કરીએ છીએ. આજકાલ તો અન્યત્ર
 છુપા સત્તા અથવા પૃથ્વર જેવું દેખાય છે તેઓ જનુ પ્રાપ્તિમાં પોતા ડેલ છે તેઓ
 આપો સ્વિસ કામ કર્યા જ કરે છે અને વરાળ બંધ થાય ત્યાં સુધી સત્તાની ખાસ જાણ
 છે આવા છુપા સત્તાને તેમ વિચારે જતા નહિ હોવાથી જાગ્યાં ધસતા અવ છે એકા
 કલા ત્ય છે અને એકી અધિવતિ પ્રાપ્ત કરે છે યુક્ત મલ્લો જામણી મારક એક સ્થાનોથી
 બીજે સ્થાનો અને કરવાને અસમર્થ છે તેઓને એ કાર્ષ શ્રેય તો જરા માથે છે પરંતુ બહે
 કાને તેઓની આદિમક સ્થિતિ કાલ આર્ષ જાય છે અને તેથી તેઓનું આદિમક જગ બીજે
 બીજે તાલ પામ્યું જાય છે આ બંને પ્રકારના માણસોથી જુદા પ્રકારના સામાજિકવિજ્ઞા પ્રાણી
 પેટામક કર્ષ કાર્યો પર નજર રાખે છે અને તેઓથી ચોક્કસ જુએ કોઈ કોઈ તે વર
 પ્રાપ્તિ થી અટકાવે છે (૫ ૨-૩) આદ્યનિરીક્ષણી કાર્યોમાં ચોક્કસ અને કામ
 સિદ્ધિમાં સુવેળાઈ આવી જાય છે અને તેને થીર કર્યાં પર જાકુલ બાવે છે (૫ ૪)
 આ સ્વયં કહેતા વાત રાખવાથી છે આ યુક્તિમાં આપણે એક યુક્તિ સર્વોચ્ચ મલ્લ
 કરીએ અથવા મલ્લ કરવા મન કરીએ તો બીજા સ્વયંજે તેની પડવણે ચાલા બાવે છે
 (૫ ૧) (સાચને માર્ગ)

શ્રી મેટ્રાવિદ્યાર્થ એ પેટાના અવસાવામાં, મેટ્રાકાલમાં અને વિશ્વેશ્વરે તે સ્થાનના પ્રામ કરી એકા
 આ આદ્યનિરીક્ષણી રેને કહ્યો અવસાનો કામ અવસાનો છે આદ્યનિરીક્ષણ ની મદદવા વલુવતો આ
 લેખ શ્રી મેટ્રાવિદ્યાર્થની સ્પષ્ટ અને કાવચી કાર્યકારિતો કીક કીક ખ્યાન બાવે છે આ નાનો સરખો
 થાય મનપૂર્વક વાચના "તો છે

પેટાની મર્ધા અને પેટાના અધિકારનો તેઓને કહેવા સ્પષ્ટ અવલ દેવો તે તેમણે લખેલ અવધાન
 અધુન મલ્લ પ્રસાવના ઉપરથી નથી લગાય છે તેઓ કહે છે કે—

આ મલ્લુ વિવેચન કરતા કણી વળત એમ લાગ્યું કે આવા અવધાન નિવરણ
 સ સાસ્ત્ર મેકમાં કરેલા અને ખન કષેના મતા તેવા પ્રાણીને કાર્ષ જ્યુ અવધાનો અધિકાર
 નથી, હતા કે / ઉપમ ચુકળા થાય તે બતાવવી એમાં હેર નથી અને સામાન્ય સપ્રધાવને
 અનુસરી અથવા થાય અવધાનો બાવે તો કાર્ષ કાર્ષ પ્રાણીને જ્યુ લાભ અવધાનો સહન છે એમ
 સમજીએ આ મલ્લુ કહેવ વિવેચનને પ્રસિદ્ધિમાં જકાવા કુ લગાવેલો જુ રાખનાઓ તર
 ખાન આપવા કરતા સરિલ મદારાને (આ યુક્તિમુદરચરિત્તે) તે અનુવન મેલ આપે છે તે
 તર કલ આપવા આજ પ્રાણી છે કે જે ઉપમ જાણ તે સરિલ મદારાનું કામજ્યુ અને
 અનુમિતર અવધાન તેને મદી મારી અવાગારી સમજ મલ્લ કાલત લાવેલ" (૫ ૧૩ ૧૪)

શ્રી અનુવનનન પો કામ પહેલાની પ્રસાવનામાં આવી જ લાન કહેવા તેઓ કહે છે કે—

ચોક્કસ વિવેચનો કુ અધિકારી નથી, અવધાનો જ્યુ નથી, ચોક્કસિયા કરી જામણો જ્યુ
 નથી અને ચોક્કસ અવે પુરખ્યા પુરખિયાથી કાલિત મેળવવા ઉપરાંત સીધી રસિ કુ કાર્ષ
 પ્રાપ્ત પામી લાક એનો મારો કાવો જ્યુ નથી. (૫ ૮)

અમુક વસ્તુ કે વિભવની આધારસ્થ નજીકારી હોવી, એ તો જ્ઞાનની કક્ષામાં આવે જ ॥ પણ અમુક માન્યતાનું પોતાને જ્ઞાન નથી, અમુક માન્યતામાં અધિકારપૂર્વક જોશવનો પોતાને અધિકાર નથી કે અમુક માન્યતા નજીકવનો કાલો કરી શકાય એવું પોતાનું જ્ઞાન નથી—એવી પોતાની મર્યાદાનું જ્ઞાન, એ પણ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું જ્ઞાન જ બની રહે છે પોતાની જ્ઞાન-મર્યાદાનો કાલો આવે એક માત્ર માન્યતાને આધાર કે નિષ્કાલિપાનથી જ્યારેનિ વિભવ જ્યાંવે છે અને બીજા માત્ર એવી જિજ્ઞાસાને કનેજ રાખીને એને કાઈ પણ વિષયનો તત્ત્વરસથી જાને જ્યાંક જ્યાંક કરવા તેમ જ જ્ઞાનની નવી નવી ક્ષેત્રો ખોલવા પ્રેરે છે પરિણતિ માનવી જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને ક્ષેત્રોમાં પ્રવૃત્તિ સાધી શકે છે શ્રી મેતીચલાઈ પોતાની જાનેકવિષય પ્રવૃત્તિઓની બીજાઓક વચ્ચે પણ પોતાની જ્ઞાનોપાસનાની બનેલને તજજીવી રાખી શકાય અને વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કરી શકાય તે આ ગુણને લીધે જ

સાહિત્ય-સર્જન

સાહિત્ય એ તો જીવનનું અમ્ભ છે વાચન કે સર્જન દ્વારા એવું પાન કરાવતું જીવન નવપ્રકારનું બની નક્ક છે એમાંજ અર્થોપાજ્ઞની શાશ્વત્તાથી મુક્ત બનીને, કેવળ નિરસ્વાર્થભાવે અને સ્વાસ્થ્યસુખાદિ—પોતાના ચિત્તની પ્રસન્નતા આવડે—કેવળ જ્ઞાનાર્જન કે સાહિત્યસર્જન તે ચિત્તને જ્ઞાનસ્મરોતરમાં તરમેળા કરી કે છે શ્રી મેતીચલાઈની જ્ઞાનોપાસના આવી જ નિરસ્વાર્થ અને આત્મપ્રસન્નતાથી પ્રેરાયેલી હતી. સાહિત્યસર્જન દ્વારા અર્થોપાજ્ઞન કરવાની વાત તો દૂર રહી, બેનક પોતા તરફથી કઈક ને કઈક અથાગ્ય કરીને તેઓ ખાતા સરજનીની મેલા કરવા હતા અને ૧૯૪૬માં (તા. ૨૦-૩-૪૬ના રો.) તેમની દીર્ઘ કાલીન મેલાએના સન્માનપત્રે, સર મણિલાલ બાલાલાઈ નક્ષત્રાલીના પ્રયુજનપદે, એક તથેર સમારક મેલાને ૩૯૭ ૧)ની થેલી અપણુ કરવામાં આવી તે વખતે એ ૨૬મ પોતાની પામે ન રાખતાં, પોતાના તરફથી માતા સારદાના થરણે હૂબપદ્ધિપે ૩૧ ૫) ઉમેરીને કુલ ૩૯૭ ૧) જેવી ૨૬મ એમણે સાહિત્ય-પ્રકાશન મણિ શ્રી મદાનિર કૈન વિદ્યાશવને સોપી દીધી હતી

શ્રી મેતીચલાઈની બેખનનીની એમની જીવનપદ્ધતિની વાત આપે એવી ત્રરથ જ્ઞાન, પીર વબીર, કાપડી અને સરજ હતી. જગણુ અને પુનરુક્તિ એ એ એની મર્યાદાએ હોવા જતાં એકર એ વાચનક્રમ હતી.

એમનું સાહિત્ય-સર્જન ૭૫ વિપુલ છે તેમ વિવિધ વિભવે રચણ પણ છે આમ છતાં કૈન સાહિત્યની એમની કૃતિઓ વિશેષ જ્ઞાન પેચે એવી છે પર્વદહિએ અને તમા મુમતી દહિએ સમાજનું સકારકપર કરવું, એ એમના સાહિત્ય-સર્જનોના મુખ્ય ટેવ હોય એમ કાલે છે એટલે ૧૯૫૬ ૧૯૫૭ તે આ સ્કુને નમ્ની કે ન્હાવી શકની, પણ જીવનપદ્ધતિ અને જીવનપદ્ધતિ દહિએ એટલી ૧ મત્તની માળતો ઉપર તેઓ પોતાના લખણમાં મોખ રીતે કાર આપે છે

એમની પ્રકાશિત અને અપ્રકાશિત કૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે—

ધર્મ-સાહિત્ય

(૧) ઉપમિનિભવપ્રપચ મહાધર્મસ્ય પ્રથમ પ્રસ્તાવ પીઠબંધ મુખપદ્ધતી બાયાનર—શ્રી સિદ્ધિચંદ્રિ પ્રધુન ઉપમિનિભવપ્રપચા કથના પદ્ય પ્રનાય-પીઠબંધ—નું કારાનર. આ પુનાના પ્રારભમાં શ્રી કૈન ૫મ પ્રકાશના તરીના નામથી ૭ મુખના આપતામાં આવી છે તે જેમાં આ કારાનર દતે દતે શ્રી કૈન ૫મ પ્રકાશમાં વિ. સ. ૧૯૫૧માં જગણુ દસે આ કુકે કુકે જગમેજ કારાનર પુનાકરપે પ્રસિદ્ધ થયું તેની પ્રનાયના શ્રી મેતીચલાઈએ સ. ૧૯૫૬ની મૌન એકાદશીએ લખી છે

વિ. સ ૧૬૫૧માં—માત્ર વીસ વાની વસે—આવા આદર મળ્યું હાઈકોર્ટ કચેરી દાખ બંધાર
શી મેટ્રીક્સ કોમિશનર યાજ્ઞસેવાનું અગ્રીર હેતુ હતી તેનો અણગમતો બની ગયો છે આ પુનઃ કૌનકમ પ્રચારક
સભા, બાકતર તરફથી પ્રસ્થાવનું છે

(૨-૪) ઉપનિવિજયપ્રધાન આકાશવાણી સ્થાપના ૧, ૨, ૩—શ્રી સિદ્ધિર્ષિ વલ્લિવિરચિત સંસ્કૃત
કવિશાસ્ત્ર-વૈદ્ય-પ્રધાન ૨૫૬ મહાકાવ્યના આવાસ-વિવેચન પ્રકાશક શ્રી કૌનકમ પ્રચારક સભા,
બાકતર, પહેલાં ભાગ—પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૭૭માં, બીજી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૮૧માં ત્રીજી ભાગ—
પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૮૨ માં ત્રીજો ભાગ—પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૮૨માં.

(૫) અધ્યાત્મકથાકુચ—શ્રી મુનિનુંતયચિત્ત પદ્યગદ સંસ્કૃત મળ્યું હાઈકોર્ટ તથા સિદ્ધાન્ત વિવેચન
મેટ્રીક્સ કોમિશનર ધાર્મિક અભ્યાસ અને વિવેચન-સંકલિતો આ ગ્રંથ સાગે અલગ બાપે છે આ ગ્રંથની
પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૬૫માં, બીજી સ ૧૬૬૭માં અને ત્રીજી ૧૬૮૨ માં શ્રી કૌનકમ પ્રચારક
સભા, બાકતર તરફથી, અને ચોથી આવૃત્તિ વિ. સ ૨૮માં શ્રી અદ્યાર કૌન વિદ્યાનંદ, મુનર્ક તરફથી
પ્રસ્થાવન હતી અત્યારે આ ગ્રંથ મળતો નથી, તે મિત્ર મળ્યું એની શોધક્રિયાઓ સાગ પૂરે એવી છે

(૬-૭) વિનયવિજયશ્લોક ઉપાધ્યાયશ્રુત શાસ્ત્રમુદ્રાસનું આશયતર-વિવેચન ભાગ ૧, ૨—
પ્રકાશક—શ્રી કૌનકમ પ્રચારક સભા, બાકતર, પહેલાં ભાગ, પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૬૨માં, ત્રીજો
ભાગ, પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૬૪માં

(૮) કૌન દિક્ષિતે યોગ—કૌનકમને પ્રાચીની અદ્યારશાસ્ત્ર એટલે કે વેદશાસ્ત્રની પ્રક્રિયા સમજાવ
માટે આરોપ આ ઔદિક ગ્રંથ શ્રી મેટ્રીક્સ કોમિશનર દ્વારા વાચન-ચિત્ત-મનની નિષ્પત્તિમાં છે પહેલી
આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૭૧માં શ્રી કૌનકમ પ્રચારક સભા, બાકતર તરફથી, અને બીજી આવૃત્તિ વિ. સ
૨૧ માં શ્રી અદ્યાર કૌન વિદ્યાનંદ, મુનર્ક તરફથી પ્રસ્થાવન છે

(૯-૧૦) શ્રી આનંદચંદ્રના પદો ભાગ ૧, ૨—પહેલાં ભાગમાં શ્રી આનંદચંદ્રના ૫ પદોનો
અર્થ અને એનું વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે પહેલાં ભાગની પહેલી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૭૧માં શ્રી
કૌનકમ પ્રચારક સભા, બાકતર તરફથી શ્રી આનંદચંદ્રના પદોનો અર્થ અને એનું વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે
આવૃત્તિ વિ. સ ૨૨માં, શ્રી આનંદચંદ્રના પદોને નામે, શ્રી અદ્યાર કૌન વિદ્યાનંદ, મુનર્ક તરફથી
શ્રી મેટ્રીક્સ કોમિશનર યાજ્ઞસેવાના ત્રીજા અધ્યાયે પ્રસ્થાવન છે આમાં શ્રી મેટ્રીક્સ કોમિશનર
શ્રી આનંદચંદ્રના સ્તુતિ અને શાસ્ત્રીની વિદ્યા અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થી પ્રત્યક્ષના લખી છે આ પુસ્તકના
બીજા ભાગમાં શ્રી આનંદચંદ્રના ૧૧ થી ૧૮ સુધીના ૮૮ પદોનું આશયતર અને વિવેચન આપવામાં આવ્યું
છે અને તે વિ. સ ૨૨ માં શ્રી અદ્યાર કૌન વિદ્યાનંદ, મુનર્ક તરફથી પ્રસ્થાવન થયું છે

અન્યગ્રંથો

(૧૧) સિદ્ધાન્ત કથાપ્રધાન શ્રી સિદ્ધિર્ષિ—ઉપનિવિજયપ્રધાનકાવ્યના કથાં બનેલો અભ્યાસ
પૂર્ણ સંશોધનગ્રંથ ગ્રંથ આ ઉદ્યાર ગ્રંથ શ્રી મેટ્રીક્સ કોમિશનર યાજ્ઞસેવા અને આજે અભ્યાસ-સંકલિતો
આનંદ બાપે એવો છે આ સિદ્ધાન્તકથા કૃતિ પ્રિયિત શ્રી મેટ્રીક્સ કોમિશનરે અને ૧૬૭૫માં શ્રી વિનયવિજયશ્રી
કૌન દિક્ષિત મુનર્કશ્રી આભવામાં આવ્યો હતો પ્રકાશક શ્રી કૌનકમ પ્રચારક સભા, બાકતર
પ્રાચી આવૃત્તિ વિ. સ ૧૬૬૫માં

આ નવે બાપે ઉપરથી સાબીલ શ્રી આભવાલની પ્રેરણાથી તેવા કથામાં આને સંક્ષિપ્ત
પુનઃ શ્રી કૌનકમ પ્રચારક સભા તરફથી પ્રસ્થાવન છે, વિ. સ ૧૬૬૫માં

(૧૨) કંઠિકાકાસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય — જર્મન વિદ્વાન ડૉ. હુન્નરે લખેલ ચરિત્રનું ભાષાંતરે ભાત-ત્વરણી પ્રગ્ન થતા જેનું સા તાલિકાની વિ. સ. ૧૯૬૮ ની હેત.

(૧૩) મુગ્ધવ્યા નામાકિત નાગરિક સેક શાંતીશાસ્ત્ર — મુગ્ધવ્યા ભણીતા શાસ્ત્રોદ્યાત્મક ઘાનચર ધર્માત્મા શ્રી મેતીશાસ્ત્ર શાંતી આ ચરિત્રશ્રી શ્રી મેતીશાસ્ત્રી ઇતિહાસ અને ચરિત્રની સામગ્રીને આધારે આધારભૂત અને વાચનક્ષમ મહત્વનાની હૈયારીનો પરિચય આપે છે આ મુગ્ધ દ્વારા એમણે એક પ્રભાવશાળી, ધર્મ ભાતનાર્થીય, અને બહેરજનના પલ્લુ એટલા જ જોતપ્રોત બધું જાણતો જેનું મહાભારતો ઇતિહાસ સુરક્ષિત બનાવ્યો છે તે મોડું ઉપકારક કામ થયું છે આ મુગ્ધ તેઓના જનસાન બાદ વિ. સ. ૨૧ માં મુગ્ધવ્યા શ્રી મેતીશાસ્ત્ર જેનું હોસર અને ધર્માદ્ય ખાતાઓ તરફથી પ્રગ્ન થયે છે

(૧૪) પદ્મિત્રી વીરવિજયજીવન જન્મચરિત્ર — આ નાના સરખા પુસ્તકમાં વિવિધ પૂજાઓના રચનિદા હવિર પડિત શ્રી વીરવિજયજીવન આધારભૂત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે પ્રકાશક-શ્રી જેન-ધર્મ પ્રસારક સમા, ભાવનગર પહેલી બારણી વિ. સ. ૧૯૬૧માં.

(૧૫) વૈદ્યપદ્મચરિત્ર — બહિસાનો મહિમા સમગ્રવત્તા આ સચુંત ગણમય મહત્તી રચના વિ. સ. ૧૮૩૬માં મુનિશ્રી હતામ્યાપુત્રજીએ કરી છે શ્રી મેતીશાસ્ત્રીએ જેનું ભાષાંતર કર્યું હતું આ પુસ્તક વિ. સ. ૧૯૫૫માં શ્રી જેન-ધર્મ પ્રસારક સમા ભાવનગર તરફથી પ્રગ્ન થયું હતું ૧૮ વર્ષની બેઠકની વયે શ્રી મેતીશાસ્ત્રીએ આ ભાષાંતર કર્યું હતું

ઈતર ગ્રંથો

(૧૬-૧૭) બહોલ ગર્ભ શ્રી રહી થાને શક્તિચરિત્રનાથ હુલ્લક (નવસકથા) ભાગ ૧, ૨ — જુની હવાતરુને આધારે લખાયેલી આ એક ખેરશની અને ઉપદેશપ્રદાન નવસકથા છે નવસકથાની વિકસી જાણી દર્શિત બાલુએ રાખીને શ્રી મેતીશાસ્ત્રીએ સમગ્રકથાની દર્શિતે ૮ આ પુસ્તકનું મૂલ્યાંકન કર્યું થયે છે શ્રી મેતીશાસ્ત્રીએ નવસકથાના છઠ્ઠાંના પલ્લુ પોતાની હથામનો એક નખનો મૂલ્યાંકન સાથે આ પુસ્તક પૂરે છે પ્રકાશક-સચુંતિરજીવન સ્વપ્ન સાધિત્ય કાર્યાલય, વડોદરા. પહેલો ભાગ વિ. સ. ૨૨માં બીજો ભાગ વિ. સ. ૨૩માં.

(૧૮) કુરોપના સ રમણજી — મુગ્ધવ્યા પ્રવાસર્થ સરમણજી સ્મૃ કર્યું આ પુસ્તક શ્રી મેતીશાસ્ત્રીએ આપક અને સુદ્રમ નિરિક્ષણકરિતો અને ચીવટજી અને હથેલ વર્ણનકરિતો પૂરાવે બની રહે જેનું છે ૭૯ જેની ભાગ મધુર છે તેમ એમાં એક એક વિલસની રમણજી મન્ને વણ કરી લે જેની રમણ છે પ્રકાશક શ્રી મેતીશાસ્ત્રી પોતે ૮ પહેલી બારણી વિ. સ. ૧૯૬૭માં. બધા પલ્લુ વાંચીને ત્યારે તાલુ લાગે એ રીતે આ પુસ્તકમાં વિલસુ નિરિક્ષણ થયેનું છે

(૧૯) નવમુખનો જેન — વિદ્વાને જન્મવેલ નરિમ મુખમાં જુલિશાળી મુખમય આ જન્મની બિચાસા અને બાહ્યાંકાની સ્મૃત્તિ કરીને અનેક નામોની મોનિક તેમ જ માત્રલક વિચારણા કર્યું આ પુસ્તક આજે પલ્લુ વાચનક્ષમ બની રહે જેનું છે શ્રી મેતીશાસ્ત્રી સામાજિક અને ધાર્મિક વ્યાપક દર્શિત આમાં પ્રસન્ન જન થાય છે સમજની સાથે ચરિત્રીય રહેવાની શ્રી મેતીશાસ્ત્રી દર્શદર્શિત આ એક જ છે પ્રકાશક બેઠકિત કાર્યાલય જામદાવાદ વિ. સ. ૧૯૬૨માં પ્રકાશિત પહેલી બારણી.

(૨૦) સાધને માર્ગ — વિ. સ. ૧૯૫૮થી વિ. સ. ૧૯૬૩ વચ્ચેના જેનું ધર્મ પ્રકાશમાં પ્રગ્ન થયેલ અને ધર્મસાધનાઓ આજ આજના ૨૫ લેખોનો સમક. પ્રકાશક શ્રી મેતીશાસ્ત્રી પોતે. પહેલી બારણી વિ. સ. ૧૯૬૧માં.

(૧૨) **ધર્મસેવાશય** — અખ્યાતમાત્રની પ્રાપ્તિની પૂર્વબુધિભર્ય નીતિ, સત્વાત વગેરે કુલેખી યોગ્યકૃતિ દ્વારા ધર્મના મોટાજૂની રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તે વાત, પ્રત્યેન-અર્થાત્તેન સમૂહ-અર્થે સુખપ્રાપ્તિના રિવેન્ન દ્વારા આ પુનઃકર્તા બી મેલનીય બ્યાર્થિએ સમગ્ર પૂર્વ સમજાવી છે પ્રકાશક બી અખ્યાતના યેન સુખ, લાભ-વસ્તુ આ મંજુ પ્રકાશક બી મેલનીય બ્યાર્થિએ સ્વર્ગવાસ વાત વિ સ ૧ ૧૫માં ચર્ચુ છે

(૨૫) બાપ્તિસ્મીયન — બાપ્તિસ્મીયન કુળના કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી એ વાત બી મેટ્રીચક બાઈએ જાણેલ નહોતી — તાકેને બાપ્તિસ્મીયન કુળના કોઈકા કિરોએ ચર્ચાને સમજાવી હ બાપ્તિસ્મીયન "કેન" સાપ્તારિકના બે મુલકપે અને ૧૬૫ (૧૬૫) માં પ્રગટ થયું હતું.

(૧) શ્રી જ્ઞાનદેવના પો.સી. — જન્મ તથા વિવેચન

(२) श्री उमास्वामीजी काव्यरत्न प्रकाशयति — स्वर्गं तस्य विदुषः ।

(3) अभिलेख में आय निर्देश

(੪) ਅਧੀਨਬਦਿਲ ੨੧ ਪ੍ਰਮਾਣ.

(૪) મહાપરિસ્થિતિ — ડો. જી. જી.

વિદ્યાસભલા રિપોર્ટ - શ્રી મહાત્મા જેન વિદ્યાસભલા વાર્ષિક રિપોર્ટના પત્ર શ્રી મોરારીજી આપના સારિયમ નથી મેળવ્યા છે તેન કોઈએ કાદેર કાચાએના રિપોર્ટમાં વિદ્યાસભલા રિપોર્ટ મેળવી બનવિષય, આગામી અને વિકાસાર આદિની, વિવિધ પ્રગલ્ભોનું સ્પષ્ટ નિષ્કલ્પ તેન / જગાઈ-સાઈની દરિય વિરિટ કાન પાઠ એવા દાન જ આ વિલિતના પાલખાં પત્ર શ્રી મોરારીજી આપની સાદિય નિ અને આગામી સ્વની છે એન એમના મતીજી નીમે આકારે પ વા પત્રમાં પ્રગલ્ભ અને વિદ્યાસભલા પત્રના રિપોર્ટ એના બ સ્વીકારૂ પડે છે

શ્રી મંત્રીશ્રીશ્રીશ્રી પેનારી સંપ્રદાય પ્રતિષ્ઠા અને કલ્યાણમાં તરીકે જ્યાં જ્યાં સર્વ
નિર્માણ થયું તે જ્યાં સર્વ સાધન સર્વ ન હોય એ એમાં કલ્યાણ અવસ્થા અને કલ્યાણ
કદા તે નિર્માણ કલ્યાણમાં પણ છે એને ગ્રામ સામાજિક કલ્યાણ નિર્માણ કદા અને કદા તે
રૂપે સર્વ મેળવે નહીં પણ સાધન સામાજિક કદા એના સામાજિક અને સામાજિક કલ્યાણ
કલ્યાણ અને કલ્યાણ નહીં પણ કદા પણ નહીં તે જ્યાં કલ્યાણ (કલ્યાણ) થાય — એ એકલ
શ્રી મંત્રીશ્રીશ્રી કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ
નહીં એના કલ્યાણ એને કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ
કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ
કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ કલ્યાણ

સાહિત્યસર્જન પાઠ્યની દૃષ્ટિ

સાહિત્યસર્જનમાં એમની એક દૃષ્ટિ સમાજને વહેંચેલી યુગન કરવાની હતી. એન દૃષ્ટિએ યોગ ના આયુષ્યમાં યુગ્મતામાં જ તેઓ કહે છે કે —

યોગી ભોગી, સન્ન્યાસી, વેદાંતી એ નામથી નસીબતા થયેલાઓમાં ભણે કંઈ નહીંસુદીનો અમ્લકાર હોય, તેઓ ભળતિ નાખી દેનારા હોય, કુસ્તુની અંદરે સવાને વણ કરનારા હોય એવો ખ્યાલ લોકોમાં ખેસી ચલે છે. સ્વાર્થ સાધવાની ઇચ્છાવાળા સાંસારિક વસ્તુઓ કે વિખ્યાતિની એલસવાળા અને લોકોમાં વહેમ અને બુદ્ધિમાં ઉપર અલ્પનિહ સધાવનારાઓએ લોકોમાં આ મોટા વિચારને ઉત્તમ આપવા થયું હતું છે એમ જણાય છે. આ ખ્યાલ તાજ મોટો છે. ચામ, જે મોઢાપાસિનો પરમસ્થિતિ ઉપાય છે તેને જરીસુદી કે અમ્લકાર સાથે ખાસ સંબંધ નથી. અને, જ્યારે વિચાર કરતાં, અધિષ્ઠિત અને સ્થિતિઓ પરમતત્ત્વમાં રમણત્વ જાણનાર છે અને આત્માનો અધ્યાપાન કરાવનાર છે તેમ જ વિશિષ્ટ પુરુષો તેનો ખાસ કરતલુ વચ્ચે ઉપયોગ કરતા નથી, એમ સાક્ષદૃષ્ટિએ જાણવાની થયું નરે ઘાગી

જી મેલ્લિય જ્ઞાપના અનેકયુગી વિકાસના દરેક વસ્તુને સમજવાની ગિર્યાસા અને ઉદાર-સદા ઉવાદી-શુદ્ધિએ થવો મોટો કામ જાણ્યો છે. માણને યુગધૂરી કંઈ દૃષ્ટિએ કરી તેમને એનું સ્વતં કરતા યુગપત્ય સરમસ્થો ના આયુષ્યમાં તેઓ વચાઈ કહે છે કે —

“યુગધૂરી જાળ ઉવાદી રાખતે કરવાની નરે છે દેશમાં ત્યાંથી થયું કંઈ જાણવા જેનું છે રીતરિવાજને સરખાવવા યોગ છે સમાજ-અપાસ્ય વિચારવા જેવાં છે મેલ્લિય ખાતર પ્રવાસ કરવા જાય છે કરતાં જો સીંચવાની નજરે જાય તો સ્થાનુમિતિપૂર્વક કહેલ જાય લોકોને દેશને ધણી રીતે લાક્ષણી થાય તેમ છે એવો અને જનુસલ થયો છે

૭ વાક પ્રવાસને મોટો કામી છે તે જ વાક સમજ જાણના વિકાસને મોટો થયું એટલી જ સમ્મી અને જરૂરી છે. શુદ્ધિ જવારાઈ સદ્ગતિ થઈ કે કુદિન થઈ તો તારની વાત ચિત્તમાં પેસતી બધી / થઈ સમજે!

એમની કલમની કલ્પ છેલ્લી કે છેલ્લીમાંની એક લેખી યુગન જેવી પ્રવાસી તે બાપરકોટલ પુસ્તકનુતા ૨૩-૧-૧૯૫ ના રોજ લખાયેલ આર કિશ નિવેદન કાઢી થયું વિષયને સરખાવતું છે — જી સહેલા-ધી સમજ સહે જોવી રીતે — રજૂ કરાખી એમની ખાસ દેવ હતી. બાપરકોટલ પુસ્તક તેની હતો તેઓએ લખ્યું છે તે જાણે તેઓ નિવેદનમાં કહે છે કે —

મુજરાતી ચાર ચોપડી અંદરે જોકરી હોય તે થયું તે લેખને સમજ સહે, એક થયું અરજી સમજ તેના લખાણના ન જાણે તેની ચીજ રાખતી. કહેવાક મુજરાતી લેખોની રીત હતી કે તેઓ સચૂતમન-અકાતોક મુજરાતી બાપા લખતા હતા તેને બાહ્યતાપ્રેરે આ નિવન રાખ્યો હતો.”

અને સાહિત્યસેવા અને સાહિત્યસર્જનની ધૂને એમને માંડીમાં થયું જાણે કેવો અધિવારો આપ્યો હતો, તે તેમના ઉપયુક્ત નિવેદનમાંના નીચેના અંકો ઉપરથી જાણી શકાય છે —

અને મારી કુરસને થયું એક કામ અમળું કાઢી અને છેલ્લી માંડીમાં લખી અને મજાત જાણાવિત રહ્યાં તેનો પૂરો લાભ લેવા અને તે દ્વારા બાપરકોટલની સેવા કરવા થયું થયું.”

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકીય	--	--	૩
દ્વિતીય કાળની પ્રસ્તાવના	--	--	૫
સંપાદન			૧૧
પહેલા પ્રક્રિયા અને પહેલા વિવેચકને અનર્થ			૧૬
અદ્યતન ચેતીરાજી શ્રી આનંદજી	--	૧૬	
સરકારશ્રી શ્રી ચેતીરાજીશ્રી		૨૩	
અનુક્રમણિકા	--	--	૩૫
પહેલી પહેલી પદ્ધતિ આકારાદિ અનુક્રમ	--	--	૩૮

શ્રી આનંદજીના પદ્યો

પાઠ	પદ્યની પહેલી પદ્ધતિ	શુભ	ક્રી	પૃષ્ઠક નિવેશન પૃષ્ઠ	અન્ય તારીખ
૫૧	શાહુદી રાત કાલી-સી વહે	ધમાથ	૫	૩	*
૫૨	મેરે પ્રાન આનંદજી, તારા આનંદજી	અનંદજી	૩	૧૧	*
૫૩	સારા સિંહ લખા હે અસીવારે	મેરુમુલતી	૨	૧૭	*
		નરસિંહી, સહેલી			
૫૪	મુસલે શેઠા કાઠી, બાજીએ કલેરો	અમાલી, આસાવરી	૩	૨૧	*
૫૫	ચેતન! આપા કેસે કલેરો	ધમાથી	૨	૨૮	*
૫૬	બાગુદી અમલો નેરે કિરુ કરે	ધમાથી	૫	૪૧	*
૫૭	દેખા એક અપૂરવ બેખા	આસાવરી	૪	૪૬	*
૫૮	આરે આલ મિલે કલે ચેતે બાન	વસત	૫	૫૮	*
૫૯	મેલું કલે કલે હું તો	કલેજી	૩	૬૫	*
૬૦	અન મેરે પદિ મતિ દેવ નિરજી	સારા	૩	૭૩	*
૬૧	મેરીમુ દુખવે જુ કલે	અનંદજી	૩	૮૨	*
૬૨	પિવા મિન સુખ જુક મુદી હો	મદુ	૬	૮૬	*
૬૩	અનંદજી સે મુનાથ નિજી	મદુ	૧૪	૯૬ અનુ ૧૬૪૨	
૬૪	અન અમે પરમ અનુ	વસત	૫	૧૦૬ ફેબ્રુ ૧૬૪૨	
૬૫	સાખી રાત સલિ તારા કલે	સાખી	૨	૧૧૩ ૫-૩-૪૨	
	પદ પીવા મિન કૌન પિલાવે રે	ચેતી	૫	૧૧૬ ૫-૩-૪૨	
૬૬	સાજી કાઠી અખા રૂપ દેખા	આસાવરી	૨	૧૨૪ ૨૨-૩-૪૨	
૬૭	રમ કલે રહેમત કલે	આસાવરી	૪	૧૩૪ એપ્રિલ ૧૬૪૪	
૬૮	સાજીસતિ મિનુ ફેસે પાઈએ	આસાવરી	૪	૧૪૭ મે ૧૬૪૨	
૬૯	પ્રીતની રીત નહિ હો પ્રીતમ	અલકિયો, નેવાવજી	૩	૧૪૪ ૨૬-૫-૪૨	
૭૦	પૂર્વાર્ધ-સાખી આનંદ અનુભવ રસમ	સાખી	૧	૧૫૬ ૧૪-૧૦-૪૨	
	ઉત્તરાર્ધ-૫૬ ૭મીએ આનંદ તરમ કલે	વસત-ધમાથ	૪	૧૬૮ ૧૧-૭-૪૨	

શ્રી મેળતિય દ્વાર્યાને કોઈ કામે મુકી નાખ્યાં ન હોય, પણ એમનું કામ કાર્યપરમણુતારી મુરબીતી કર્યાપરમણુતારી નાખ્યામગર્યાને જ વળેતું હતું, અને જરાય પ્રસાદને સેવા વગર નિર્જન સરિતાની જેમ કાળને મારે સદા વહેતું રહ્યું હતું.

સ્વર્ગમગન

પેટાની અનેકરિષ સેવાઓ અને સાહિત્યકૃતિઓ દ્વારા પેટાના ચિત્તને આહ્વાનિત અને સમાજને આશ્વાસિત કર્યા અને વિશ્વાસિત સાચા અધિકારી બનીને, ૭૭ વર્ષની વયે, મુમુક્ષુ, તા. ૨૭-૭-૧૯૪૧ ના રોજ (સિ. સ. ૨ બખા ફરજી બહિ પાચમે) શ્રી મેળતિય દ્વાર્યા સ્વર્ગે સિવાયા.

અવસાનના આત્મે રિલ્સે જ શ્રી પરમાત્મા દ્વાર્યા અને શ્રી મેળતિય દ્વાર્યા વચ્ચે એક સવાળ-નવાળ કચેરા તે બંધવા ગયા છે. શ્રી પરમાત્મા દ્વાર્યાએ પૂછ્યું “કોઈ એક જ કા સીમણે કોનો માણ્યો બીજા જ કા પ્રેરણી જેમ કોઈ સાથે છે તેમ તમને પુત્રી બાળ્યના પ્રેરણી કોની માથે હાજરી? શ્રી મેળતિય દ્વાર્યાએ જવાબમાં કહ્યું “એવું તો કશું કેમણું નથી, પણ સૂચન તો થયે જ એમ જા હશે છે.”

કમળા કમળા તો સદા કમળા જ થાય છે! અધ્યાત્મવાણી બારી પ્રાપ્તિ કમળા તેના બીજે રિલ્સે જ તેઓ પેટાના કમળ સ્થાન તરફ પ્રવાણ કરી ચલા.

તે રિલ્સે એમનો નમસ્કે હાથે નીકળે, એમના અધરેકે બાળ્યે કમેલા સલાતા રહીશું, અને એક કમળા તરીકે એમને અભિવાદન કરતાં રહીશું.

મહાપુર, અમદાવાદ-૧

બાળી પૂર્ણિમા : સિ. સ. ૨ ૨

તા. ૨૪-૭-૧૯૪૪

—રતિયાસ દીપચંદ્ર દેસાઈ

પ્રકાશ	પાની પહેલી પદ્ધતિ '૨'	સમ	કડી	પૃષ્ઠક વિવેચન પૃષ્ઠ પાની તારીખ
૭૧	જનન જીવિ જીવિન સાસ્તો હો	માડુ	૫	૧૭૮ —
૭૨	મેરે માણ મણી । મુલ્ય એક વાળ	દેહારો	૪	૧૬૨ ૧૩-૧૧-૪૩
૭૩	ભોમ ભોમ । હુ રડુ છમ ભામે દલિત	દેહારો	૪	૨ ૨૫-૧૧-૪૩
૭૪	થા કુમુદિ કુમરી કોન વન	વસત	૫	૨૦૬ ૭-૧૨-૪૩
૭૫	ખારે લાખન મિત મેરી કુન દલાય	વસત	૫	૨૧૨ ૨૩-૧-૪૪
૭૬	ખારે પ્રાણુજી, એક સાગ વન	વસત	૫	૨૧૬ ૬-૩-૪૪
૭૭	દમરી લખ લાગી પ્રભુ નાળ	રાખી-રાખરી	૫	૨૨૬ ૨૦-૨-૪૪
૭૮	જનન છડુ મેરે મે રજા મેરે	રાખી	૪	૨૩૧ ૧-૩-૪૪
૭૯	એસી જી ધરતી, જનન જાનેસી રી	જેવેલી	૩	૨૩૭ ૧૪-૩-૪૪
૮૦	એના । મુકામમે ખાવો	સારગ	૮	૨૪૨ —
૮૧	એના । એસ રાન વિચારો	સારગ	૪	૨૪૭ ૧૬-૬-૪૪
૮૨	પ્રભુ ! તો જન જન ન મર્ધ જનકમે	સુતી રેલી	૨	૫૭ ૩૦-૬-૪૪
૮૩	નિરજ દેવ સેદાખો	માડ	૫	૨૬૨ ૧૧-૧૧-૪૪
૮૪	લાગી લખ દમરી જિતરાજ	જનન	૨	૨૭૩ ૨૩-૭-૪૪
૮૫	વારી હુ મોખરે-મોડે	માળી માડ	૩	૨૭૬ ૭-૬-૪૪
૮૬	સમુલ સાદિન જાનેને મેરે	ખમાન	૪	૨૮૬ ૪-૧૦-૪૨
	ખમે જાત સવારખા	—	—	૨૬૫
૮૭	વિવેધી વેદા । જલો ન પડે	ખમાન	૪	૨૬૮ ૩૧-૮-૪૨
૮૮	પૂડમે જાગી । જનન નહી	ખમાન	૪	૩ ૮ ૩૧-૭-૪૨
૮૯	નેન સગ વિચાર દાર્દ	ખમાથી	૩	૩૧૮ ૩૦-૧૦-૪૪
	૫ મળિ-વિજય જીતમાર લીવો જન	—	—	૩૧૬
	વિશે વિચલુ	—	—	૩૨૨
	શી સામન દરિયારી તોફાન આપાડે	—	—	૩૨૫
	પુન વિવેચન			
૯૦	પૂર્વાર્ધ - સાગી જીતમેના લાન	સાગી	૧	૩૨૮ ૨-૧૧-૪૨
	ઉત્તરાર્ધ - ૫૬ : મોગી ન એ મનમદુ જોડુ	સોરડી	૩	૩૩૪ ૧૫-૧૧-૪૨
૯૧	વારો ૭ મર્ધ વરધર મનમો દાન	માડુ	૩	૩૩૬ ૧-૧૨-૪૨
૯૨	દરિયા પ્રાણુજી । મોટે રીતે	કાગી, પૂતળી	૩	૩૪૬ ૧૦-૧૨-૪૪
૯૩	મૂને મદરા નાકીવાને મનમદા ડાઠ	મૂને મદરા માળીખાને	૩	૩૫૧ ૫-૫-૪૪
		મનમદા ડાઠ-એ રેલી		
૯૪	નિરખર દેવ મારો જાન ।	રમેગી	૬	૩૫૬ ૨૮-૧૧-૪૪
	જીન દરિયારી જીવિવિચલુ	—	—	૩૧૫
૯૫	જમે જિતવાને મિત જાગે રે મદ	જનનજો નેજાવન	૪	૩૬૭ ૩૫-૧૦-૪૨
		વાને જનનજો નેજાવન		

શ્રી આનંદધનજનાં પદો

[શબ્દાર્થ, પાદ્યાર્થ, અર્થ તથા વિવેચન સહિત]

ભાગ બીજો

પહોની પહેલી પકિતો અઠારાદિ અનુક્રમ

પહેલી પકિત	પાક	પૃષ્ઠક	પહેલી પકિત	પાક	પૃષ્ઠક
અનુચિત સામી	૩૨૮		અનુ. તો સમ જાન નોઈ અનુ. મે	૮૨	૨૫૭
અનુ. અનુ. અનુ. સામી. હો	૭૧	૧૭૮	અનુ. સમ. સે મે. દિ. રા. રે	૧૩	૪૫૧
અનુ. અનુ. જન. ગુ.	૧૪	૧૬	અનુ. રી. નહિ. હો. અનુ. મે	૧૬	૧૫૪
અનુ. મે. પન. અનુ. રે. નિ. અનુ.	૬	૭૭	અનુ. અનુ. મે. રે. કિ. અનુ. રે	૫૧	૪૧
અનુ. મે. ના. અનુ. અનુ. મે.	૬૧	૩૭૫	અનુ. મે. મે. નહિ. અનુ. અનુ. રે	૧૬	૪૩૨
અનુ. અનુ. રા. નિ. અનુ.	૬૬	૪૧	અનુ. રા. રા. અનુ. રે. નહિ	૫૧	૩
અનુ. રા. મે. રા. નહિ	૧૫	૪૧૩	અનુ. મે. મે. મે. રા. અનુ. રે. હા. રા.	૭૩	૨
અનુ. મે. મે. મે. મે.	૬૮	૩૬	અનુ. પા. અનુ. પા. રિ. અનુ. રે		
અનુ. અનુ. રા. મે. મે.	૧૧	૧૫૫	અનુ. પા. ૧૧	૪૩૭	
અનુ. મે. પા. અનુ. રે	૧૨	૪૪૫	અનુ. અનુ. રા. અનુ. રા. અનુ. રા.	૬૩	૩૫૧
અનુ. મે. પા. અનુ. રા. અનુ. રા.	૭૭	૨૩૭	અનુ. મે. મે. મે. અનુ. રા. અનુ. રા.	૫૪	૨૧
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૫	૩૧૭	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૧	૮૨
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૧	૪૭૭	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૫૨	૧૧
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૫૫	૨૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૭૨	૧૬૨
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૧	૨૪૭	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૫૬	૧૫
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮	૨૪૨	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૦	૩૩૪
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૬	૩૧૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૭૪	૨૧
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૧	૧૧૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૭	૩૩૬
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૭૮	૨૩૧	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૭	૧૩૪
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૮	૪૮૪	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૫	૧૧૩
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૭	૪૭૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૪	૨૭૩
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૨	૩૪૧	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૫	૨૭૬
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૫૭	૪૭	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૧	૩૩૬
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૬૪	૩૫૬	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૭	૨૬૮
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૩	૨૬૨	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૩	૬૧
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૨	૮૧	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૧	૨૮૧
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૫	૧૧૩	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૧	૧૨૫
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૮૮	૩૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૮	૧૪૭
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૫૮	૫૮	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૩	૧૭
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૭૧	૨૧૬	અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૧૫	૧૫૫
અનુ. મે. મે. મે. મે. મે. મે.	૭૫	૨૧૨			

॥ ॐ परमात्मने नमः ॥

પદ એકાવનમુ

ભૂમિકા—જોગણપચાસમા પદમા ચેતના પોતાના પતિનો મેળાપ કરવા યાચના કરતી એવામાં આવી. એની વિરહદશાનો એણે લાક્ષણિક જ્વાલ જ્વાલો એ આપ્યા પદમા વિરહકાળ સોગવડી આર્યહૃદયનું આબેદુન ચિત્ર રચી કરી તેમા વિચિત્ર રહસ્ય દર્શક થયું છે.

હવે જરા પચાસમા-પ્રથમ કાવ્યના છેલ્લા-પદ પર નજર નાખી જઈએ.

ચિત્તી ચેતના પોતાના પતિનો શુદ્ધ નિરજન નાથનો, જ્ઞાનદધન'નો મેળાપ કરવા ઘણી આતુર છે. પણ હાફના ચેતના પટેલા ચેતનજીને 'હેઠું કે એક નું જાન નથી' (નેકું) નો દાવુ એનામાંથી જાળસી ગયો છે અને એ સુખતિ કે ચેતનાને કહી શકે પણ કરતા નથી, એટલે વિરહચેલી વામા 'જનુભવ' નામના એક મિત્રને જોલાવી પતિને કેમ મનાવવા તે સંજોગી સૂચના કરે છે. આમા વર્તમાન પતિ સંજોગી સ્થિતિનું જ્ઞાન સમજાવટની નીતિ રીતિનું જ્ઞાન અને પતિવ્રતાને ચોખ્ખા આતુર સૂચિત છે. એનો આતુર હૃદય વિશિષ્ટ અધ્યાત્મમય છે. એ છેવટે પતિને મળવાની તાલાવેલી જતાવી, પૂરવી જલામણ કરવા સાથે, છેવટે જરા એસથી એમ પણ કહી દે છે કે હાં તો પતિને મેળવી આપ અને નહિં તો તું પણ ધનાથી હર-ચાલતો શા! સમતા અને જનુભવનો સંજોગ શુદ્ધ ચેતનરાજ સાથે એવો છે કે એમાં આ સર્વ કાવ્ય જેસે છે. આવા આવા પ્રયત્નો સમતાએ-સુખતિએ પતિને મળવા કર્યાં. એના મનના કોઠ પતિને જ્ઞાનદ સ્વરૂપે મળવાના છે. એ ધ્યાનમા રહે, પણ પતિશબ્દ તો હલુ નાટકમાં પડવા છે. એ તો કોઈ વખત શક (ઉઠ) નો વેશ લે છે. તો કોઈ વખત દેહી દેવા ચોખ્ખા છાશનો આકાર લે છે અને જાનેક વખત એ જોટાં ખાતા ખતવવા મઠી પડે છે. એ પોતાને માથે ઘણું (કમરૂપ) દેવું હોવા છતાં હરજ વધારતા જ જાય છે અને વધારે વધારે જારે થતા જાય છે. આવી એ ચેતનરાજની વર્તમાન સ્થિતિ ચર્ચ રહી છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સમતા અને ચેતનરાજને પચાસમા પદની આજરે મૂઠી જાબ્યા.

હવે આપણે આજ પદ પર જાવી એ.

આ પદ જોગલાવમાં લખાયેલું છે. એમા જહુ પ્રચ્છાન લાવ કરેલો છે. એમાં ધ્યાનનો પ્રાગતિક રસો જતાઓ છે. તે આપણે હમણા જ જોઈજું. પ્રથમ કાદ્રપદ માસની અધારી રાત્રી શી ચીજ છે તે સમજાવે. એ જાતિ હાજુલ રાત્રી વર્તી હોય ત્યારે ક્યારે તરફ જાય તર લાવે છે. એમાં કોઈ વસ્તુનો સાચો જ્વાલ જાવતો નથી. શરીરમૃત્તિ, જહારની રજા અગવડોને કારણે, ચર્ચ શકતી નથી અને ચિત્તમા ક્યારે જ્યારતા લાગ્યા કરે છે. આવા પ્રકારની રાત્રી એટલે શું! એ ચેતનની વિભાવદશા છે. જ્યાં સુધી ચેતન પરવસ્તુને પોતાની માને છે અને તેમા રમણ કરવામાં જ્ઞાનદ માને છે, ત્યાં સુધી એને કાદ્રપદ માસની રાતો જ વર્ત્યાં કરે છે. એ

॥ ॐ परमात्मने नमः ॥

પદ એકાવનમુ

શ્રુતિ—એજણપચાસમા પદમા ચેતના પોતાના પતિનો મેળાપ કરવા માગના કરતી બેવામા આવી. એની વિરહકથાનો એણે લાક્ષણિક ખાસ આખો. એ આખા પદમા વિરહકાળ સોજવતી આર્થહીન્યાનું આનિદૂળ ચિત્ર રજૂ કરી તેમાં વિશિષ્ટ રહસ્ય દર્શન કર્યું છે.

હવે જરા પચાસમા-પ્રથમ ભાગના છેલ્લા-પદ પર નજર નાખી જઈએ.

સિદ્ધી ચેતના પોતાના પતિનો શુદ્ધ નિરજન નાથનો, ‘આનંદમન નો મેળાપ કરવા ધણી આતુર છે. પણ ફારૂના સેનમા પડેલા ચેતનજીને દેહ કે ‘બેઠું નું ભાન નથી; ‘સ્નેહ (નેહ) નો તત્તુ એનામાંથી જાળસી ગયો છે અને એ સુમતિ કે ચેતનાને કદી માફ પણ કરવા નથી, એટલે વિરહયેલી વામા ‘અનુભવ નામના એક મિત્રને યોજાવી પતિને કેમ મનાવવા તે સંજો સૂચના કરે છે. આમા વર્તમાન પતિ સંજો સ્થિતિનું જ્ઞાન, સમભવટની નીતિ-રીતિનું જ્ઞાન અને પતિવ્રતાને યોગ્ય આતુર સુચિત છે. એનો આતુર હવે વિશિષ્ટ અધ્યાત્મમય છે. એ છેવટે પતિને મળવાની લાલાવેલી બતાવી, ‘પૂરતી ભલામણ કરવા સાથે, છેવટે જરા બેસી એમ પણ કહી દે છે કે હું તો પતિને મેળવી આપ અને નહિ તો તું પણ બનાસી કર-આહવો યા! સમતા અને અનુભવનો સંજો શુદ્ધ ચેતનરાજ સાથે એવો છે કે એમાં આ સર્વ જાન જેવે છે. આવા આવા પ્રયત્નો સમતાએ-સુમતિએ પતિને મળવા કર્યાં. એના મનના કોઈ પતિને આનંદ સ્વરૂપે મળવાના છે. એ આનંદમા રહે. પણ પતિસંજો તો હંબુ નાટકમાં પડ્યા છે. એ તો કોઈ વખત રાજ (ઇફ) નો વેશ લે છે. તો કોઈ વખત ફેફાં દેવા યોગ્ય છાશનો આકાર લે છે. અને અનેક વખત એ જોડા જાતા ખતવવા મળી પડે છે. એ પોતાને માથે ઘણું (કર્મરૂપ) હેતુ હોવા છતાં કરજ વખારવા જ લાયક છે. અને વખારે વખારે ભારે થતા લાયક છે. આવી એ ચેતનરાજની વર્તમાન સ્થિતિ ઘઈ રહી છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સમતા અને ચેતનરાજને પચાસમા પદની આખરે મૂકી આભ્યા.

હવે આપણે થાણ પદ પર આવી એ.

આ પદ યોગલાવમા લખાયેલું છે. એમા જનું પ્રયત્ન જાણ કરેલો છે. એમા આનંદો માત્રતિક રસો બતાવ્યો છે. તે આપણે હમણા જ જોઈશું. પ્રથમ ભાગપદ માસની અધારી રાત્રી રી ચીજ છે તે સમજાવે. એ જાતિ ઘણું રાત્રી વર્તી હોય ત્યારે ચારે તરફ અખ કાર લાગે છે. એમાં કોઈ વસ્તુનો સાથે ખ્યાલ આવતો નથી. યસીરપ્રવૃત્તિ, બહારની સજ્જ અજવકોને કારણે, ઘઈ શકતી નથી અને ચિત્તમા ભારે અજવતા લાગ્યા કરે છે. આવા પ્રકારની રાત્રી એટલે શું? એ ચેતનની સિંભાવશ્યા છે. આ સુખી ચેતન પરવસ્તુને પોતાની માને છે અને તેમાં જમણ કરવામા આનંદ માને છે. ત્યાં સુખી એને ભાગપદ માસની રાત્રી જ વર્ત્યા કરે છે. એ

પરજાવમાં વર્તેલા હોય ત્યારે જોને ધનમાં આનંદ દેખાય છે. બાળકોમાં મુખ લાગે છે અને જાન્યુનું વટાવવાવા બેઠેને જોને ચોરચોર લોહી ઝટે છે. વસ્ત્રા વશમાં શાવ લાગે છે. માલિકીમાં મહત્ત્વા લાગે છે. વસ્તુઓની જમાવટમાં રાગ થાય છે; જોને સર્ગા, મિત્ર, સ્ત્રી, સત્વિતમાં સખંધ દેખાયા છે, સર્ગા-સખીઓના વેષ ભજવવામાં છવનસાવંકથ જણાય છે અને માન્યતાની આબજ અને શોકની જેમતાણુ જોને જાગીનીથી જરા પણ ભીંચે ઉઠવન કરવામાં આર્થ આવે છે.

સ્વસ્ત રાગ-વિભાવદશાને રાગ-ઉપસ્તી બાળતોમાં થાય છે. એટલેથી જ વાત પવતી નથી. શરીર પરનો રાગ પણ એટલો જ આક્રોષ છે. ચેતનસજ સિંચાવની સર્વ વસ્તુ પર છે. જો પરમાં એટલી રમણુતા તે સર્વ વિભાવદશા છે. પછી જો રાગ સ્વસ્ત રૂપ હો. જ્યવના આબજ કે માન્યું માનસિક રૂપ હો, કે આયાન-પાસનું કષ્ટિત રૂપ હો, અને તે આકાર હો, પણ જાદરથી જસ પણ બકાર નીકળે એટલે જોને વિભાવદશામાં રમણુ કરવાનું થાય છે.

રાગ એટલો હેવ વિભાવ રાગીનું જ રૂપક પકડે છે. જોના બ્ધત સ્વરૂપો વધારે સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. જોનું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. માત્ર જો પર જાન્યુલીનિર્દેશ કરી જોના અનેક આવિર્ભાવોના પક્ષ તેમાં સમાવેશ કરી રહ્યો. આ રાગોવશન્ય જ્યાંએ એટલા જ આક્રમ છે અને તેની સાથે આજો સસાર પ્રાણીને પરજાવમાં રમણુ કરાવનાર છે. આસ કરીને શોકાસવનો આજો ખરિવાર જોમાં મુખ્ય ભાગ લખવે છે અને જોને મહત્ત્વ કરનાર વેદનીય, નામ, વેદાદિ સક્રાસી રીતે વર્તે છે. દુઃકામાં ચેતનના સાન, રહ્યન, આરિત્રાદિ અસહ શુલ્લો સિવાય જોનું આજી વર્તન સ્વસ્ત કે સ્વસ્ત હોય તે સર્વ જોને વિભાવમાં રાગનાર છે. જોમાં કોઈ ભાવ વિશિષ્ટ હોય, કેઈ અપ્રસસ્ટ હોય, કેઈ સામાન્ય હોય, કેઈ ગરીબ હોય, અને તે હોય, પણ જેવો ચેતન સ્વભાવમાંથી બકાર નીકળે. કે જો વિભાવમાં વધતે-ઓછે જાણી પડી જાય છે.

આ વિભાવ જોનો મૂળ સ્વભાવ નથી, પણ જોને સસાર સાથે જાન્યુલી કાળથી જોનો પાકો સખંધ થઈ ગયો છે કે ભણે વિભાવ, જો જ જોનું રમણુસ્થાન હોય જોની જોની દશા થઈ ગઈ છે. જોને જે વાદ્યમ્મસખંધ ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિની સિચારણા કે તેમને જામિના થતાં કર્મોમાં થાય છે. તેવો તેના પાતાના અવર માટે થતો નથી. જોને જાદુધા જાદરને માટે વિચાર જ થતો નથી. જોને વિચાર કરવાની કુરસદ જ મળતી નથી. અને જો રીતે જો વિભાવમાં જામિના બ્ધ છે. વધેલા બ્ધ છે અને તેમાં દુખી જાય છે.

આ વિભાવદશા તે જાદરવાની રાત છે. વિભાવદશામાં મસ્ત થયેલા ચેતનને તે જન સ્થામાં જાદરુસ્ટા જાળી બ્ધ છે. પણ જોની વિશુદ્ધ ચેતના જોની જો સ્થિતિ બ્રહ્મ જૂન ત્રાસ પામે છે. ચેતનના પાતાના ધર્મો અને તેટલા આનંદાદિત થઈ જયા હોય, છતાં પણ તે ત્વં છે અને જાદરથી જાવાસનનાર રોકિયાં તે જાદર કરે છે. ચેતનની સ્વભાવ અને વિભાવ

દશાનું સ્પષ્ટ પૃથક્કરણ કરી શકાય છે અને તેમ કરીને જોને બેઠા દશામા બરાબર જોગબવાની આપરજોડતા છે આ પદમા સ્વભાવદશાની ચેતના પરભાવમા રમણ કરતા ચેતનને માફ કરી વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવે છે અને જોનું મુંઠર પરિણામ આવે છે

આ પદમાં જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વ્યવહારુ નજરે મૂક્યો છે અને તેમા ચેતનની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ મુખી નજર પડેવાથી જો તે બરાબર સમજવા ચોગ્ય છે. શુદ્ધ દશા ચેતનને જ્ઞાનવારે દૂરથી જુએ છે. જો નિર્માણ સસારરસમા ખડબડી રહ્યો છે, જોને ધન, પુત્ર, પત્ની, વૈભવ પર પ્રેમ આવે છે, જોને જાવા પીવામા, નાચવા ફરવામા, નાટક સિનેમા જોવામા રસ પડે છે, જોને મોટરગાડીમાં ફરવામા જીવનના લક્ષ્યા હોવાય છે- જોને ધન્ય કરવામાં જોકતાન જાય છે- જોને જ્ઞાન, ભક્તિ, ક્રિયામાં જરા રસ લાગે છે તોપણ ત્યા ત્યાજ્યમને જાણ, અર્જુનમા કે વિરહતા હોવાય છે. આવી પરિસ્થિતિ જનવ છુલુના પછીની જોઈ વિશિષ્ટ ચેતના પૂજ જેઠ કરે છે. જ્ઞાનવારે પતિ જેવી દશામા વર્તે છે કે જોને પોતાના બરાબર છે તેને જ્ઞાન પછુ બરાબર આવતો નથી. પતિની આવી દશા વર્તે જો વિશિષ્ટ ચેતનાની દૃષ્ટિએ જાણવા મહિનાની ધાર અધારી મેમણી રાત છે. જો રાત્રિમા-જો વિવેકવિહીન દશામા-શુદ્ધ ચેતનાને કેવા કેવા નિષારા આવે છે તેનું જાતે વિવેચન કર્યું છે

જો વર્ણન કરવા પડેલા વિવેક શું છે તે જરા તપાસી નહીં. આપણે સોગમા પદમા મિત્ર વિવેકને જાણુ પર સાજાજો છે (પૃષ્ઠ ૨૨૮). આ જીવનમા વિવેક ને જો બરાબર જોગબાય તો બેઠા પાર થઈ વાર લાગે તેમ નથી. વાત જો છે કે આ ચેતન-પ્રાણી પોતાનું મું છે પારકું શું છે તેનું જ્ઞાન ભૂલી ગયો છે. જે બર, વસ્તુ ધન આદિને જો પોતાના માને છે તેનો તેની સાથે અર્જુન કાગળો સળખે જોઈ તે તેના નથી. તે જ પ્રમાણે સ્નેહસળખ કે સળખણ અર્જુન કાગળો છે તેના જે પાત્રો જોઈ તેને પોતાના ન કહી શકાય. આપણી નજરે આપણા અવલમના [છે નજીકના] સ્નેહીઓ આજ્ઞા ગયા, અને આપણે ભેસી રહ્યા. જીવનમા જો ઉપસત સ્નેહસળખની જાનિત્વતા જતાવનાર પાર વગરના પ્રસંગો આપણે અનુભવ્યા. ભાઈ-ભાઈના કહેણો, પિતા-પુત્રના કહેણો, મિત્ર-મિત્રના કહેણો અને જોવા જોવા અનેક પ્રસંગો પ્રત્યેકે જોટલા અનુભવ્યા હશે કે આ જીવનમા કોને પોતાના માનવા અને કોને પર માનવાં જોની શકા પડી જાય તેમ છે. જોને જાવા અનુભવો નજરે ન પડ્યા હોય તેમને જોઈ જણાવી રેવું પ્રસંગિક જણાય કે આ જીવનમા સ્થાયી સળખની આશા સળખી, જો પાયા વગરના મહેલને રચવાના મનોરથ તુલ્ય છે

ધનની વ્યસ્થિતતા તો આ કાગળમા બહુ જતાવવી પડે તેમ નથી. આવી રીતે જે શરીરને અનેક ઉપચારોથી પોતાનું માની પોષવામાં આવે છે તે અનેક વાર રોગો રે છે. અને, બીજાઓના સળખમાં જનનું જોયું છે તેમ, જાતે જો જોઈ પડ્યું રહે છે

આવી રીતે શરીરથી માંડી સર્વ વસ્તુ અને સર્વ સળખીઓનો પ્રસંગ અર્જુન કાગળો છે, જો સમજી લેવું, જો વિવેકજ્ઞાનનો પ્રથમ પાથો છે. જે સજ સળખો, વસ્તુઓ અને

જ્ઞાનદેવનનો મેજાપ સમતા સાથે થવાનો છે એમ તું સમજ જ્ઞાનદેવનમાં એ ‘જ્ઞાનદેવ’ શબ્દ છે એ જાતિ નિસ્તુત અર્થમાં સમજવાનો છે. ચેતનના જનત જુજીમાં રમણ કર્ત્વ તે જોનો નિજનદ છે એ જ્ઞાનદેવને બ્યવહારના કોઈ પણ જ્ઞાનદ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. સ્ફૂળ જ્ઞાનદ કરતા માનસિક જ્ઞાનદ ઉચ્ચતર છે, જોનાથી જ્ઞાતિક જ્ઞાનદ વિશિષ્ટ છે, જોનાથી પાર જયેલ જાને જાતિ વિશિષ્ટ પરમ જ્ઞાનદ, એ સર્વ ત્યાગને પરિણામિ પ્રાપ્ત્ય છે તે જ્ઞાનદ મહાતેજસ્વી, જનુપમિય, અવર્ણ્ય, અસખલિત, અભામિત, નિરખમિ જાને પરમ પવિત્ર છે. જોનાથી જ્ઞાજળ કોઈ જ્ઞાનદ ન કોઈ એ સર્વનાં શિખર પર વિરાજિત છે. એ જ્ઞાનદેવને પ્રાપ્ત કરવાનું જાતિમ ધ્યેય છે.

વિભાવદશા પૂરી થાય જાને જનત પ્રકાશરૂપ જાનુનો ઉદય થાય ત્યારે એ જ્ઞાનદેવે વન સમજાય સાથે પ્રાપ્ત થાય જાને ત્યારે ચેતનાની ભાદરવા પ્રાપ્તની રાત્રીઓ પૂરી થાય. જ્ઞાનદેવે તો એ નિશાદિન જોઈ તારી વાટી જોમ યોહીને જોનું માત્ર નિરીક્ષણ કરી રહી છે. જ્ઞાનદેવે પતિશબ્દ સાત્રમતે મળે ત્યારે જોનો વિષ્ણુકાળ જરૂર જાગશે, જાને ભાંતરશે ત્યારે હૃમિશને માટે પતિ સાથે જોનો ચિર સળખ થઈ જશે. આ વાત તું સમજ એમ છેવટે કહી આ જાવપૂર્ણ પદની પર્ચાસિ કરવામાં જાવી છે જ્ઞાનદેવે ચેતના જ્ઞાનમાં રહી છે કોઈ કિંવચ જાનુનો ઉદય થશે જોવી તેને જાતરી છે. એ ભરોસે હાલ તો એ ભાદરવાની વિષ્ણુ રતો પણ પસાર કર્યો જાય છે (૫)

ઉપસહાર—આ વિભાવસત્રી કોઈ પણ રીતે પૂરી થાય જાને જાતિમ ધ્યેયરૂપ સાથા જાનુનો ઉદય થાય, એ જ્ઞાનદેવે નિરતર સતીપ થામવા ચોખ્ખ છે સ્ફૂળ જનતના પ્રસંગે રાગદ્વેષાવૃત્ત સ્થિતિમાં જોટલા જ્ઞાનદેવે થઈ પડે છે કે જોનો ત્યાગ ભારે મુરકેલ છે) પણ જોમા સાર નથી, જ્ઞાનદ નથી, સ્થિરતા નથી, સ્થાવિતા નથી, જાને એ સવ જાણવા છતાં અધકારમાં જ રહેવાનું થાય છે એ ભારે વિચિત્ર વાત છે. પણ છતાં જોમ ને જોમ જલથી હોવાની ટેવ પડી છે તે જાવી નથી. જાડી, જરા લેશા જોતરીને વિચાર કરવામાં જાને જાણવા જાનેહોઠનની સાથી નિજાથી જાનુજાણુ જોવામાં જાવે તો સ્વતા જણાય છે કે જે વાતમાં કંઈ માલ નથી. અધિ તેમ કરીને આ વિભાવનીનો ઉદય જાવવો વટે જાને જોકવાર જોનો છેડા જાઓ જોટલે જાડી સવ રસ્તા જુઠા થઈ જાય તેમ છે.

યોગીની નજરે સત જાડી તુરત જાનુનો ઉદય હોવાય છે પણ યજ્ઞાજપ્ત એ સીધા માર્ગ હોવા નથી, કોઈ શકતા નથી. તેવાઓને માટે ચિસ્તના જાનેક માર્ગો છે. ત્યાગ વચ્ચર જે રસ્તા પ્રાપ્ત્ય નથી જાને જરમ મેસી રહી જાનુઉદય—જ્ઞાનદેવનાં ની જ્ઞાતા રાજવી જોના જેવો જમ નથી. પોતાને ચોખ્ખ માર્ગે ચોખી અધિ તે રીતે આ વિભાવ સ્તના અધકારમાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો જાવરજાય છે એ માર્ગનું દર્શન કરાવવાનો આ ચોખ્ખાંને જ્ઞાતાય સમજાય છે (૫૧)

૫૬ પાવનસુ

શ્રુતિકા—‘આનંદ યોગનો જનુ સ્વસ્થભરપૂર સખ છે. ક્ષિત્ત એના અસલ સ્વરૂપે આનંદમય છે એ આનંદ કોણે શું ? એ સમજવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ. કોઈવીશમાં પદની આગરે જાન કર્યું કે—

અનુભવજોયર વસ્તુકે ર અનુભવે વધ ઈલાખ
કલન સુનનો કષ્ટ નહિ પ્યારે આનંદપન અધારખ

ત્યાં જે અનુભવજોયર વસ્તુની વાત કરી છે, એમાં કીધું-કમ્બુ કાઈ જાહે તેમ નથી. એ અનુભવજોયર વસ્તુનો ખરો ખ્યાલ તો સાક્ષાત્ અનુભવે જ આવે. સાકરનો સ્વાદ સાકર ખાવામાં જ છે, એનું વર્ણન ગમે તેટલું કરવામાં આવે, પણ એણે સાકરન ખાધી હોય, તેને એનો ખ્યાલ આવવો કે આવે એ બધું મુશ્કેલ છે. લગભગ અશક્યની કોટિમાં આવે છે. આપણે ધામર છવો એ કોટિમાં છીએ, છતાં પ્રયત્ન કરીએ.

એનો કાંઈક જાણ કરવા બ્યવહારજીવન તરફ નજર કરીએ. સ્વૃણ જીવનવાળા પ્રાણીઓને ખાવાપીવામાં આનંદ આવે છે. ભીંકાના એવા શીખીન એવા છે કે બચે તે ભાવના ભીંકા ખરીદી ખાશે ત્યારે એને આનંદ આવશે. ઢાઝની લતમાં પડેલાં ઘરખાર વેચી, ખી સાથે કલેશ કરી છેકરાઓને જૂઠ્યા ઘાખી ઢાઝ પીશે અને તેમાં આનંદ મેળવશે. આ સર્વ આનંદો ઈદ્રિયજન્ય અથવા ઈદ્રિય સંબંધી હોઈ સ્વૃણ છે.

સ્વૃણ આનંદમાં ખનસબ્ધ, રમતગમતના અનેક પ્રસંગો બજેરનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ આનંદમાં તરતમતા જરૂર હોય છે. પણ એ સર્વ આનંદ જન્ય પ્રકારમાં આવે છે એ સ્વ આનંદ તરન ક્ષણિક છે. બ્યવહારુ છે. અનિશ્ચ છે અને પૂર થાય એટલે માત્ર સંકાર મૂકી બંધ છે. રૂઝપાકે ખાધાં એટલે વાત જણાય ઘઈ ગઈ. ખનપ્રાપ્તિનો આનંદ ઘોડે વધારે વખત જાહે છે. તો એમાં જન્ય અકળામણોનો પાર નથી.

આત્મી ઉપરની કોટિમાં માનસિક આનંદ આવે છે. એક વખત સોજ આપીને સત્ત્વને વળગી રહેવામાં આવે અથવા બેલવામાં સવમ રાજવામાં આવે ત્યારે સ્વૃણ સોજ અપાય છે, પણ મનમાં ભારે આનંદ થાય છે. પ્રામાણિક વર્તન, નિરભિમાનતા, સ્પષ્ટચક્રવૃત્ત, નિર્દોષવૃત્તિ, દલ રહિત જીવન, નિષ્કપટ ભાવ, મહાઉન્નિષ્ઠતાના પ્રસંગોમાં સ્થા, કાવક પ્રસંગોમાં ધૈર્ય દેશકાળની બહુતરી કરી વિવેકપૂર્વકનું જોવાય હક્કના પ્રકારમાં દક્ષિણ બજેર બજેર અનેક સદ્ગુણો માનસિક આનંદ આપે છે અને એની મુદત સ્વૃણ આનંદ કરતાં ઘાટી હોય છે. એવા પ્રસંગોએ મનમાં જે છાપ પડી બંધ છે તે જનુ આનંદ આપનારી છે. સદ્ગુણોના સબ્યવહારમાં મન અને હૃદય જોતી એકતા ઘઈ બંધ છે, એ આનંદમાં રાખનું.

માત્ર માનસિક આનંદનો પ્રસંગ નવીન શોધ કરવામાં, કોઈ મુશ્કેલ કોષ્ટકો ઉઠેલામાં

એના ઉદ્દગારમાં પતિ તરફ પ્રેમનાં દર્શન સાથે પતિની વર્તમાન સ્થિતિ તરફ જતની શોક ભરિણી અવસ્થા સ્પષ્ટ છે. પણ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પોતાની વિસ્ફલ્પ પ્રતિષ્ઠા કરવાનો જ છે. એ કહ્યું એના ઉદ્દગાર કાઢી રહી હતી, ત્યાં આવકે અવાજ ક્યોં એટલે શુદ્ધ ચેતનાને અદરથી પ્રાણ નીકળી જતા હોય એવું દુઃખ થયું.

આ આવક કોણ?—એની ખરી શોધ કરવાની છે. શુદ્ધ ચેતનાને પતિનું ખરું સ્વરૂપ જાણ આપનાર અક્ષિત કાંતો સ્વાનુભવ હોઈ શકે અથવા નિશ્ચિત જ્ઞાની હોઈ શકે એ બંન્નરે શુદ્ધ ચેતનશબ્દનું સ્વરૂપ અક્ષત કરે અથવા દર્શાવે ત્યારે શુદ્ધ ચેતનાની અતરબધા, એના પતિની દશાના વર્તમાન સ્મરણે, બહાર પ્રાણુકરણ કરે તેવી આકર્ષી શક્તિ બધ. (૧-૨)

एक निसि मीतम जाठंकी हा, कितर गई सुष मातः

बावक ! चतुर बिना रही हो, पीठ पीठ पीठ पीठ पाठ माहुंकी० ३

અર્થ—એક રાત્રે પ્રીતમના નામને વીસરી ગઈ એની સ્મૃતિ જ ન રહી. પણ કે આવક! પિયુ-પિયુ-પિયુ-પિયુ (અવાજ) પાછીને (પણ) ચતુરપતિ વચરની જ રહી. (૩)

નિવેશન—એક રાત્રે તો એ ખરેખર પતિના વિસ્ફલ્પી એટલી આકુળ થઈ ગઈ કે એ પતિ નામની સ્મૃતિ-શુદ્ધિ પણ વીસરી ગઈ. પ્રાણીને પ્રાણે હરથી બધારે પ્રાણ ફાળ પડે છે ત્યારે એ દુઃખમાં એટલો તરબોળ થઈ બધ છે કે દુઃખને પણ ભૂલી બધ છે. અતિ દુઃખમાં સંપડતા હોઈ પણ છળને અવલોકતા આ મહાન સત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતે વગી અનુભવે એને પતિની સ્મૃતિ આપી, પણ એની તો એ જ સ્થિતિ રહી. પ્રતિશબ્દ વચરની એ સારી પણ ગઈ (૩)

एक समे माहापक हो, कीमे अहाने गान;

सुपर बपीहा छर घरे हो, वेत है पीठ पीठ तान माहुंकी० ४

અર્થ—એક સમયે—એક વખત—તે તો મહાપણ વચરનો વિલાપ કર્યો, પણ બપેચો મુઠક હોઈ સુર મેળવે છે—કેળવે છે અને પિયુ-પિયુ તાન (ખાસી સાથે) દે છે. (૪)

નિવેશન—બપેચાના મનથી તો મહાપણ વચરનું એક વખતનું શ્વાન થયું. પણ આ નિસ્કાતુર વચરનાં એમાં પણ સમાન ફાળની સાથે પોતાના ફાળની પ્રિલાપ કરવાની તક

સાર્વતર—નાઈકી-નાઈકી. જીલ પડીત અમુક છે. એક પ્રાણ આ પ્રાણ છે. નીલ મધુર થાત નિત રહી છે. પીલ.

શબ્દાર્થ—નિષિ = રાત્રે. નાઈકી = નાચતી. નિલર થઈ = સૂઈ ગઈ. વીસરી ગઈ. સુપ = સ્મૃતિ. ચતુર = પતિ. પાઠ = પ્રવૃત્તિ = પાળતી.

સાર્વતર—સુપર બપીહા-સુપર પપીહા.

શબ્દાર્થ—એક કપે = એક વખતે અપાપ = વિલાપ, બધ. અમને = વચર મહાપણે. કીમે = ક્યોં. હર = સુપર. બપીહા = બપેચો. (વાચક જણે). પી = મેળવે, કેળવે. તાન = જાગીનો. મુઠક =

મળી. બપેલા ખરેખર સુખક છે એ પોતાનો સૂર કેળવે છે અને તેમ કરીને ઘેતના સાથે તાન પૂરે છે સચીતમાં તાન લેવાથી ગાનનું માધુર્ય જૂળ વધે છે એ બઘીતી વાત પર અત્ર ઉદ્દેશ્ય છે જ્યારે પ્રેમનો ઉન્માદ થયા છે ત્યારે સખ્યાપણુ ઊઠી જાય છે વાતકનો અવાજ સંભળીને એ વિસ્ત્રી સ્ત્રી પ્રાણ નીકળી જાય તેટલું ડુબ થવાની સલાવના કરે છે, તે જ બપેલાનો અવાજ સાંભળીને બહુ તે પોતાના તાનમાં સૂર પૂરતો હેતુ એવી કમળા વિદ્યરથેલીને કહેવે છે (૪)

રાત વિમાલ વિલાસ રૈ હો, ઉદિત સુમાલ સુમાન;

સુમતા સાલ મલે મિલે હો, આપ 'આનંદપન' માન

માહુકીં ૦ ૫

અર્થ—વિભાજ (અંધારી) રાત ખપી જાય છે વીતી જાય છે અને સ્વભાવભાનુનો ઉદય થાય છે એટલે સુમતાના સાથે મલ (સાન) મા આવીને આનંદના પૂર મળી જયા, એમ તું માન, સમજ (૫)

વિવેચન—પણ એ તાનમાં ભારે મજા આવી મઈ પતિનો વિરહ આ શુદ્ધ ઘેતનાના તાનમાં જ દૂર થઈ ગયો. જ્યારે આનંદમાં ધ્યાતા, ધ્યેયને ધ્યાનની એકતાનતા થાય છે ત્યારે એ પરિણામ થાય તે અત્ર થાય છે શુદ્ધ ઘેતનાની એકતાનતા અત્ર પતિરાજ વરદ થાય છે પતિની વિભાવદશા પૂરી થાય છે એ સ્વસ્વરૂપ જુએ છે એને સ્વનો ખ્યાલ આવે છે એ બાહ્ય વસ્તુની અસારતા એઈ—બઘી—જનુભવી એને સાચી નજરે જુએ છે. અને જેવો સાચો ખ્યાલ અતરદશિથી આવ્યો કે અંધારી રાત પૂરી થાય છે.

અને રાત મઈ એટલે સૂર્યનો પ્રકાશ થાય છે ત્યાં તે પછી સવ અભિયાનો નાશ થઈ જાય છે સસારદશા ઊઠી જાય છે પછી બહાર જોવાની ટેવ પૂરી થઈ જાય છે અને બાહ્ય દશાને બહારે અતરદશિ આવી જાય છે; સ્વ-પરનું વિવેચન થઈ જાય, સ્વને ઓળખાય અને સ્વીકારાય, પરને પિછાનાયા અને ત્યાજ કરાય અને એ માત્ર ઉપર ઉપરથી વાતો કરવા કે માત્ર બહુવાક્યે નહિ પણ વર્તન વરીકે પ્રાપ્ત થાય, એટલે સઘી પૂરી મઈ મઈ ભાનુનો ઉદય થયો અને શુદ્ધ ઘેતનાનો આનંદધન સાથે મેળાય થયો, ઘેતનાની લાભા થમતની વિરહદશા પૂરી થઈ અને શુદ્ધ ઘેતનાના મનોરથ સિદ્ધ થયા.

અથવા ઘેતના પોતાના મંદિરમાં બેસી પતિવિરહના ગાન કરતા, નિઃશ્વાસ મૂકતા ઉવટે કહે છે કે જ્યારે આ વિભાવશાલ પૂરી થશે અને વિવેકભાનુનો ઉદય થશે, ત્યારે

પાર્શ્વતઃ—સુમાન—સુમાનુ માન—માનું

શબ્દાર્થ—વિભાજ = ભાવ પ્રકાશ થતી, અંધારી, વિલાસ = વીતી જાય છે પસાર થઈ જાય છે સુમાન = સુમનસવપો સુમાન = સુખનું, સવ સુમન = સમજના સાચમન = સાચો અભિપ્રાય, સમચ્ચાન. આવે = આવીને. આનંદપન = આનંદની પૂ માન = સમજ ને, વિચાર, કમળા કર.

આનંદચંદ્રને મેળાપ સમતા સાથે થવાનો છે એમ તું સમજ આનંદચંદ્રમાં જે 'આનંદ' શબ્દ છે એ અતિ વિસ્તૃત અર્થમાં સમજવાનો છે. ચેતનાના જનવ પ્રણયમાં રમણ કરવું તે એના નિબ્બન છે એ આનંદને ઝગઝગાના કેઈ પણ આનંદ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. સ્વૂળ આનંદ કરતા માનસિક આનંદ ઉચ્ચતર છે; એનાથી વ્યક્તિક આનંદ વિશિષ્ટ છે, એનાથી પાર બધેલ અને અતિ વિશિષ્ટ પરમ આનંદ, એ સર્વ ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદ મહાસ્તેજસ્વી, અનુપમેય, અવલય અસ્પર્શિત, અખાલિત, નિરવધિ અને પરમ પવિત્ર છે એનાથી આગળ કેઈ આનંદ ન હોઈ એ સર્વના શિષ્ય પર વિશાલિત છે. એ આનંદને પ્રાપ્ત કરવાનું અતિમ ધ્યેય છે.

વિલાવડશા પૂરી થાય અને જનવ પ્રકાશરૂપ જાતુનો ઉદય થાય ત્યારે એ આનંદનો થન સમજાવ સાથે પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારે ચેતનાની જાદરવા માસની શત્રીઓ પૂરી થાય. અત્યારે તો એ નિરાશિત બોઈ વાસી વાટથી એમ બાલીને એનું માત્ર નિરીક્ષણ કરી રહી છે. અત્યારે પતિશાજ સાથમતે મળે ત્યારે એના વિશ્વકોણ જરૂર ભાંજરી, અને ભાંજરી ત્યારે હમિયને માટે પતિ સાથે એના ચિર સંબંધ થઈ જશે. આ વાત તું સમજ એમ છેવટે કહી આ કાવપૂર્ણ પદની પર્યાયે કરવામાં આવી છે. અત્યારે ચેતના આશામાં રહી છે કેઈ કિંવદ જાતુનો ઉદય થશે એવી તેને ખાતરી છે. એ જાણે છે કે તો એ જાદરવાની વિશ્વી જાણે થયું પસાર કર્યું બધ છે. (૫)

ઉપસાહાર—આ વિલાવડની કેઈ પણ રીતે પૂરી થાય અને અતિમ ધ્યેયરૂપ સાધ્યા જાતુનો ઉદય થાય, એ વ્યક્તિ નિરતર સગીપ રાજવા યોગ્ય છે. સ્વૂળ જનવના પ્રસંગે રાજદ્રોષાવૃત્ત સ્થિતિમાં એટલા વ્યક્તિક થઈ પડે છે કે એના ત્યાગ કારે મુરકેલ છે; પણ એમાં સાર નથી, આનંદ નથી, સ્થિતતા નથી, સ્થાવિતા નથી, અને એ સવ બધુજા છતાં અપકારમાં જ રહેવાનું થાય છે એ કારે વિચિત્ર થાય છે. પણ છતાં એમ ને એમ જાણી લેવાની ટેવ પડી છે તે જતી નથી. આથી, જરા ભૂલા જીવરતીને વિચાર કરવામાં આવે જયવા અવલોકનની સાથી નિશ્ચયી આનુભવ્ય એવામાં આવે તો સ્વતઃ અજ્ઞાન છે કે એ વાતમાં કાંઈ મહત્ત નથી. અમે તેમ કરીને આ વિલાવડીનાં છેલ્લા લખવેલો વડો અને એકવાર એનાં છેલ્લા આખ્યો એકો જાણી સવ રસ્તા પુછા થઈ બધ તેમ છે.

યોગીની નજરે જાત થઈ તુરંત જાતુનો ઉદય રેખાય છે. પણ યજ્ઞાજસ એ સીધા માર્ગ લેતા નથી, કાંઈ શક્યા નથી. તેવાઓને માટે ચિસ્તના અનેક માર્ગો છે. ત્યાજ વગર એ રસ્તા પ્રાપ્ત થાય નથી અને ઘરમાં બેસી રહી જાતુઉદય—આત્મમર્દાની આશા રાજવી એના એવો જામ નથી. પોતાને યોગ્ય માર્ગ શોધી અમે તે રીતે આ વિલાવડ રસ્તા અપકારમાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો અવશ્યક છે. એ મારગનું દશન કરાવવાનો આ યોગપદનો આશય સમજાય છે. (૫૧)

૫૬ ખાવનમું

શ્રુતિકા—આનંદ યોગનો જલ્દી રહસ્યભરપૂર શબ્દ છે. યેતન એના અસલ સ્વરૂપે 'આનંદમય' છે એ આનંદ એટલે શું? એ સમજવાનો પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ. એકવીશમા પદની આખરે આનંદ કહ્યું છે—

અનુભવગોચર વસ્તુને જે અનુભવે વલ્લે પિલમ્બ;
કલન મુનનદો કણુ નહિ પ્યારે, આનંદવન મહારાજ

ત્યાં જે અનુભવગોચર વસ્તુની વાત કરી છે એમાં કીધું-કહ્યું કાંઈ ચાલે તેમ નથી. એ અનુભવગોચર વસ્તુનો ખરો ખ્યાલ તો સાક્ષાત્ અનુભવે જ આવે. સાકરનો સ્વાદ સાકર ખાવામાં જ છે; એનું વર્ણન ગમે તેટલું કરવામાં આવે, પણ એણે સાકર ન ખાધી હોય, તેને એના ખ્યાલ આવવો કે આપવો ઘણો મુશ્કેલ છે. હજીબાજ અશાકધની કેટિમાં આવે છે આપણે પામર છોએ એ કેટિમાં છીએ, છતાં પ્રયત્ન કરીએ.

એનો કાંઈક ખ્યાલ કરવા અવધારણુવન તરફ નજર કરીએ. સ્થૂળ જીવનવાળા પ્રાણીઓને ખાવાપીવામાં આનંદ આવે છે. ભીંડાના એવા શીખીન એવા છે કે જ્યારે તે જાવના ભીંડા ખસીથી ખાશે ત્યારે એને આનંદ આવશે. હાડની લતમાં પડેલાં વરખાર વેચી, એ સાથે કહેસા કરી, છોકરાઓને જૂખ્યા સળી હાડ પીશે અને તેમાં આનંદ મેળવશે. આ સર્વ આનંદો ઈદ્રિયજન્ય અથવા ઈદ્રિય સહી કોઈ સ્થૂળ છે.

સ્થૂળ આનંદમાં મનસાબધ, રમતગમતના અનેક પ્રસંગો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ સર્વ આનંદમાં તરતમતા જરૂર હોય છે. પણ એ સર્વ આનંદ જમ્મ-વ પ્રકારમાં આવે છે. એ સર્વ આનંદ તરત લાલિય છે અવકાશ છે અનિત્ય છે અને પૂરો થાય એટલે માત્ર સંસ્કાર મૂકી બધ છે. રૂઢપાક ખાધા એટલે વાત ખલાસ થઈ ગઈ મનપ્રાપ્તિને આનંદ થોડો વધારે વખત ચાલે છે તે એમાં જન્મ અકળામણોનો પાર નથી.

આનાથી ઉપરની કેટિમાં માનસિક આનંદ આવે છે. એક વખત સોજ આપીને સત્તને વગળી રહેવામાં આવે અથવા બોલવામાં સવન શબ્દમાં આવે ત્યારે સ્થૂળ સોજ અપાય છે. પણ મનમાં ક્યારે આનંદ થાય છે. પ્રામાણિક વર્તન, નિરભિમાનતા, સ્પષ્ટચક્તૃત્વ, નિર્લોભવૃત્તિ, હલ રહિત જીવન, નિષ્કપટ ભાવ, મહાઉરશેસ્થીના પ્રસંગોમાં હ્રમ, કાલક પ્રસંગોમાં પેશ દેશકાળની બહુતરી કરી વિવેકપૂર્વકનું જોદાઈ ક્રમના પ્રકારમાં દાક્ષિણ્ય વગેરે વગેરે અનેક સફળિયો માનસિક આનંદ આપે છે અને એની મુદત સ્થૂળ આનંદ કરતાં મોટી હોય છે. એવા પ્રસંગોએ મનમાં જે છાપ પડી બધ છે તે જલ્દી આનંદ આપનારી છે. સફળિયોના સંબંધકારમાં મન અને હૃદય બંનેની એકતા થઈ બધ છે એ આનંદ શબ્દ.

માત્ર માનસિક આનંદનો પ્રસંગ નવીન શોધ કરવામાં, કોઈ મુશ્કેલ કોઈકેલ ઉકેલવામાં

આ ધીમે ધીમે વધતો આત્મરમણીય પદ્મકાન્દ પામતો આનંદ આ અદ્ભુત પદનો વિષય છે. અને આનંદજન નામમાં જ કારણે દિવ્ય જ્ઞાન છે. આનંદ શબ્દ યોગમાં શોધે છે એ આત્મરમણ વસ્તુ છે એ વસ્તુતા અવધૂર્ણ છે એ મહાન શબ્દનો વિસ્તાર 'યન' શબ્દમાં છે આનંદની માત્ર એક લઠ્ઠરી નહિ, જ જગમાં પડેલા જાગૃત સંસારસિદ્ધિ લજ્જાની મોટી આકર્ષિતક પગ નહિ, પણ એનો સમૂહ, એનો જગ્યા.

પ્રથમ માસમાં કોપરેશન કરી બધા જગ્યા ધી જગ્યા બધા તેને 'જન' કહી શકાય એવી રીતે આનંદનો સમૂહ, એનું દમ્ભ જઈ બધા અને આરે તરફ વાતાવરણમાં પણ નિર્વિરોધ સાતિ-આનંદપુરુષતા અનુભવાય એ આનંદજન છે આનંદનું દમ્ભ છે આનંદનો નિરંતર જોતો વિકાસ છે આનંદની રેશિયલ છે એ આનંદના સમૂહનો વિચાર કરવાથી, એ આનંદસમુદાય પદવાથી અને એમને એ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હોય તેનો વિચાર કરવાથી આનંદજન જઈ જગ્યા છે. એ આનંદજન-કર્મમલથી રક્તિત થયેલ-સિદ્ધ આત્મકથા છે. ત્યાં એ આનંદ એની પદ્મકાન્દને પ્રાપ્ત થાય છે મતલબ, આનંદજન એટલે જનતા આનંદજન સિદ્ધ આત્મા એમ સમજવું.

કોઈને કહી પ્રશ્ન થાય કે આ પદના પ્રયોગને પોતે સિદ્ધ યોગ્ય નામ શા માટે રાખ્યું હશે ? એનો જવાબ આ પદ આપે છે. આરે એ મમ્ભ જગ્યાની ઇચ્છા હોય તો હું મમ્ભ લાની જાન કરું; આરે જનની ઇચ્છા હોય તો જનપતિ નામ રાખું આવા ઉપનયોગ મમ્ભ ॥ અને પ્રાચીની મનોરથસંપ્તિના યોગ્ય છે શ્રી કર્પૂરવિજયે સુવ પદો ચિદાનંદ ના નામથી લખ્યા; શ્રી લાલાનંદે સર્વ પદો આનંદજન ના ઉપનામથી લખ્યા; એ સર્વ સાધ્યું લક્ષ્ય જતાવે છે. એમને પોતાના નામની પરવા નહોતી. એમના લખનનું એ સાધ્યું હતું તે નામ તેમણે રાખ્યું છે. અને આ પદને જોતે લાલ-આનંદજન કહી તે વાત સ્પષ્ટ કરી છે.

પા

(શન-જગ્યાજનની)

મેરે પ્રાન માનંદજન, તાન માનંદજન * (દેહ)

માત માનંદજન, તાત માનંદજન;

ગાત માનંદજન, જાત માનંદજન મેરે ?

અર્થ—આરે આનંદજન પ્રાણ પ્રમાણ છે આરે તજાલીનના આનંદજન છે આરે માત્ર આનંદજન છે. માતા પિતા આનંદજન છે. માતા સ્ત્રીસ્ત્રીં જાનો આનંદજન છે. આરે જાતિ (સ્વરૂપ) આનંદજન છે. (૧)

વિવેચન—આ પદ અદ્ભુત છે. એમાં લક્ષ્ય સાથે એકાકાર જતાઓ ॥ પ્રથમ શરૂઆત પ્રાણથી કરી. અનુપ્પને દસ પ્રાણ છે. પાચ હૃદય, મન-વચન-કાયાનાં જોગ,

* આ પદના કન્ઠો સવચ્ચ તેવા છે, એટલે એના અર્થ આપવાની જરૂર નથી.

૫૬ બાવનમુ

આધુમ્ય અને આસોઆસ. અણવ-જઠમ અને ચૈતન્યમા તદ્દાવત પાડનાર આ પ્રાણો છે આ સર્વ પ્રાણો આનંદમય છે. એને ઇન્દ્રિયોમા આનંદ દેખાય છે એ વિશ્વમાં આનંદ જુએ છે એના મનમા આનંદ છે, એની વાણીમા આનંદ છે એના આખા શરીરમા આનંદ છે, એના આસોઆસમાં આનંદ છે અને એનું આજી જીવન આનંદમય છે એને તાન પલ્લુ આનંદનું જ લાગે છે જ્યાં મન-વચન-કાયામા આનંદ હોય ત્યાં તાન બીજી કઈ બાબતનું હોય ? એ પોતાની સર્વ કાવના આનંદમય કરી દે છે બનાવત નાહ એને આનંદમા ઉતારી દે છે એને અદરથી બંધ પણ આનંદનો જ હોય છે એક વસ્તુનું તાન લાગે ત્યારે આખી દુનિયામા બીજી ચીજ સૂઝતી નથી.

માતાનો પ્રેમ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે; માતૃપ્રેમનો બદલો વળી શકે તેમ નથી; અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે માતાની પૂજા થાય છે બ્યવહારમાં જે સ્થાન બાળકની અપેક્ષાએ માતા હો છે તે સ્થાન સામ્બદ્ધતાના સબધમા આનંદ હો છે એ આનંદને મૂર્તિમાન શક્તિ તરીકે પૂજે છે એને પિતા સ્થાને પણ આનંદ જ છે બન્ને પૂજ્ય સ્થાનો એ આનંદને આપે છે એને અસ્થિ-મજ્જામા આનંદની લય લાગી હોય છે તેથી એનાં જાગે પણ આનંદમય જ હોય છે એના શરીરના પ્રત્યેક અવયવમા આનંદ હોય છે અને વાત એટલે સુધી થાય છે કે છુદ એની બાત પણ આનંદમય થઈ જાય છે આજી શરીર, આખી વિશ્વરમાળા અને આખો વાણીવિલાસ આનંદમય થઈ જાય છે (૧)

રાજ આનન્દપન, કાજ આનન્દપન;

સામ આનન્દપન, સાન આનન્દપન

મેરેં ૨

અર્થ—માડુ રાજ આનંદપન છે. માડુ સર્વ કામ આનંદપન છે મારી સર્વ સામથી આનંદપન છે મારી સર્વ લાજ-મર્વાદા આનંદપન પર નિર્ભર છે (૨)

બિવેચન—એને આનંદમા આખી દુનિયાનું તાજ લાગે છે બહુ પેતે રાજવૈભવ જનુભવતો હોય, બહુ એ વિસ્તાર ઉપર પોતે રાજ ભોગવતો હોય એવું એને લાગે છે એનું કર્તવ્યસર્વસ્વ આનંદનો તાન છે એને આનંદનો રસ એવો લાગે છે કે બીજી કામકાજ એને ઊંચાબાજના જેવું લાગે છે એની સર્વ સાધનસામગ્રી પણ આનંદમય જ છે. કોઈ પણ કામ માટે વત્તપ્રાયેએ સામગ્રી બાઈએ છે મોગીનો સાજ આનંદ છે એની મર્વાદા પણ આનંદની જ હોય છે એ જ્યાં જુએ ત્યાં આનંદ જ દેખાય છે. એના દરિયાકાંઠામાં ઉંચટની મર્વાદા આનંદમય જ હોય છે પ્રારણથી તે ઉંચટ સુધી આનંદમય એનો માર્ગ છે (૨)

આમ આનન્દપન, ગામ આનન્દપન;

નામ આનન્દપન, મામ આનન્દપન

મેરેં ૩

અર્થ—માડુ આકાશ (ગજન) આનંદપન છે મારું પહેરવાના વસ્ત્રો આનંદપન છે

માત્ર નાલિકમળ આનંદધન છે અને મારો સર્વસ્વ લાલ આનંદધન છે (૩)

વિવેચન—એ દક્ષિણમાંથી ઠેક આકાશ સુધી બાધતો ત્યાં પશુ એને આનંદ જણાય છે એવું વિશ્વ આનંદમય જ છે. એનાં કપડાં પણ આનંદમય જ હોય છે એણે મુંઝેલું એવું એને જાન પણ હોતું નથી, કારણ કે એની નાલિકી નીકળી આનંદ આકાશ સુધી બાધ છે અને એની કમાળીમાં આનંદ જ ॥ આપણી કે ધીરધાર કરનાર જેમ સત્ત્વમાં નહીં કેટલો મરો તેની પ્રતીક્ષા કરે છે તેમ આ ચોગળાચાર કરનારના નિઃશબ્દ આનંદ જ હોય છે (૩)

ઉપસહાર—જ્યારે આનંદની લાલ લાગે ત્યારે સર્વસ્વ અર્પણ થાય છે. આપણ વિશ્વમાં અને પોતામાં અને પોતાના વાતાવરણમાં આનંદ દેખાય છે આ સ્વાર્પણમાં કમાણ રહે તેટલો આનંદાનુભવ એણે થાય છે એમાં અકલાવ ન હોય, એમાં મનોવિકાર ન હોય, એમાં લોકપ્રસાસાની એવળા ન હોય, એમાં મનને મનની લેવાના જાણ ન હોય, એમાં નિરતિશય પ્રેમ હોય. જ્યાં સુધી પ્રમાદ કે દુઃસ્વીત્વ હોય ત્યાં સુધી આ આનંદને સ્થાન નથી. જ્યાં સુધી આનંદમય જીવન વહવાની ઉચ્છા ન થાય ત્યાં સુધી એને કોઈ બાધાબાધો કરવામાં આવે છે આનંદરસના ક્રિષ્ણનાં જીવન અનેક હોય છે કુનિયા એને ઝાંઝા કહે કે મૂર્ખ કહે, એના તરફ એની નજર જ હોતી નથી. એની એને પરવા નથી એમ કહેવું એ પણ બિનજરૂરી છે. પરવાની વાત કરીએ ત્યારે બધું એમાં પણ કાંઈ કર્તવ્ય હોય એવો જાણ સહી બાધ છે આ લગ્નલક્ષ્ય ચોગીનું આંતરરાજ્ય બ્યવહારથી પર હોય છે અને એમાં આનંદરસના પિપાસુને બાજુમાં, સમજવા કે જોળખવા એ પણ જીવનનો અંક લક્ષ્યો છે અને એ મારો ગમન કરવું એમાં જીવનનું સાર્થક છે

લાલનંદે આનંદ પાછળ જીવન અર્પું કરું લાલનો આનંદ આનંદમય હતો, આનંદધન હતો, એ એનો પરાત્મા હતો, એ જ એનો પરમ સાધ્ય હતો અને એ એણે અહીં ઝાંઝા બતાવ્યો છે લાલ ને—લાલાનંદ નામને એમણે આ સ્થાનકે જ વાદ કર્યું છે કારણ કે એ જાન કરતાં એને એની આનંદ સાથે એકતા કરવી હતી. જાવા વિશિષ્ટ પ્રવાહમાં આત્મનિમજ્જન કરનાર ચોગીને માત્ર બ્યવહારમાં રસ લેનાર નિશ્ચયપ્રાપ્તી આદિ ઝમે તેવું ઉપન્યાસ આપે; આપણે તેમને વાદ કરાવે આ અતિ નિશાળ પડતી જાણનાને કિલ્લ ન કરીએ. આનંદ ચોગીને અતિ ઉચ્ચ કક્ષાનો શબ્દ છે એને જોળખવામાં મળ્યું છે, એને જીવવામાં રસ છે અને એને પોતામય કરવામાં સિદ્ધિ છે. ‘જળ હમ જામર ભયે, ન મરે’ એવું વિશિષ્ટ જાન એ ચોગીની વહન ચિદ્વહનમાંથી નીકળે, તે જ આપણ વિશ્વને, પોતાના શરીરને અને નાલિકીમાંથી નિઃસાર કરીને આનંદમય બેઈ થઈ. એ મહાન ચોગીને આપણે બહાણીએ.

જૂન્ય શ્રી મંજીસનિજયજીએ આ પદ આજી સમવાના મુખમાં મુક્યું છે નેમ કહે છે કે ‘સમવાનો અને આનંદધનનો એક સત મળ્યો, ત્યારે સમવા થાને ॥ કે મારે પ્રાણ

પણ જ્ઞાનદમન છે તથાલીનતા જ્ઞાનદમન છે, અને માતાપિતા પણ જ્ઞાનદમન છે, અને સરીર પણ જ્ઞાનદમન છે કુળ પણ જ્ઞાનદમન છે, તેમ જ રાજ્ય તેમ જ કાજ પણ જ્ઞાનદમન છે જ્ઞાનદમન મળ્યા એટલે સર્વ મળ્યું.” આ દૃષ્ટિબિન્દુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે

અમે તે દૃષ્ટિબિન્દુથી એઈએ, પણ એમાં જ્ઞાનદમને જોળખવાની આવશ્યકતા છે; અને જોળખીને જાટથી જવા જેવું નથી. એ પ્રાપ્ત્ય તરીકે જનગત થાય તો તેને માટે પ્રયાસ આદરી દેવાની આ ઉત્તમ વક્ર છે એક વાર કામ સુરેડે બહી જશે તો પછી ચૈતનરામ પોતાનો સ્વતો આમળ કરતો થઈ જશે. જ્ઞાનદમય થવાની દૃઢ જાવના કરવા યોગ્ય છે. વિચારતાથી જ્ઞાનદમને જોળખવો અને આદરવો એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે એ માર્ગે જેટલી પ્રગતિ થાય તે સર્વથા ઇષ્ટ છે ક્રિદનું વત્તજ્ઞાન નિષ્કૃષ્ટતાદર્શક (passivity) છે એનો [એમ કહેનારને] આ જવાબ છે જે વત્તજ્ઞાન જ્ઞાનદમ્ય લોકેર કરાવે તે કહી નિષ્કૃષ્ટ ન હોઈ શકે નિરાશાવાદી ન હોઈ શકે એમાં બ્યવહારની ઉત્કૃષ્ટતા ન જતાવી હોય તેથી એ નિષ્કૃષ્ટ ન અણ્યા. આત્માનદ એ અનુપમ વિષય છે સાશ્વત્કી છે પરમ નિધાન છે અને અનુભવત્રય છે એ પામવાની મુશ્કેલી હોય તેથી એ નિષ્કૃષ્ટતાસૂચક ન જ ગણાય. એ વત્તજ્ઞાનમાં કુ ખનો વિચાર જરૂર કર્યો છે પણ એના ઉપાય જતાવી ઉઠે પરમ શાંતિ અને કુ ખની સાથે આત્મિક અભાવના માર્ગે જતાવ્યા છે એ જતાવનાર શબ્દ ‘જ્ઞાનદ’ છે એ જ્ઞાનને નિષ્કૃષ્ટતાસૂચક કહેવું એ મુશી સમજવાનું અર્થ જતાવે છે

જ્ઞાનદના ધનને જલદાવવા અદર એવું અદર શબ્દ, અદર અનુભવ કરવો, એમાં લાજલિક મોજ છે અપૂર્વ રસ છે અનેરી હલક છે એ એઈએ તે ત્યા મને તેમ છે. (૫૨)

૫૬ ત્રેપનમુ

શુભિકા—આ ૫૬ પ્રથમ દૃષ્ટિએ કૃષ્ણ મહારાજને ઉદેશીને લખાયેલું દેખાય છે જૈન યોગીજોની અદ્વૈત્ય કાવ્યમત્સુતિમાં એક નૈસર્ગિક છંદુ એ છે કે એ સવ સ્થાનકેથી પ્રેરણા લઈ શકે છે. યોગીરાજે કૃષ્ણ મહારાજની સ્તુતિથીલાનો કેવો સદુપયોગ કર્યો છે તે આ ૫૬માંથી માલુમ પડશે. ઉત્તમ વિચાર જાવના અને પરધમ સદિષ્ણતાનો આ સારો દાખલો છે પ્રેમનો પંથ લક્ષિતમાર્ગમાં ખૂબ વર્ણવ્યો છે અધિકારી પ્રમાણે લક્ષિતઅનુષ્ઠાનને જૈન શાસનમાં નિષ્ઠ સ્થાન છે. જૈન દર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયાના સદુપયોગમાં મોક્ષ માને છે એ એકલી ક્રિયાને અધ જતાવે છે એકલા જ્ઞાનને પણ જતાવે છે એ અધ અને પશુનો સદુપયોગ થાય તો પણ સ્વતો જતાવે અને અધ પોતાની ખાંધ આપે. જ્ઞાનની ડોરવળી અને તેની સાથે વહનુપયોગ ક્રિયા-અનુષ્ઠાન થાય તેમાં ખરી મજા માને છે

અનુષ્ઠાનમાં પણ વિષ અને ગરલ-અનુષ્ઠાનને વચ્ચે ગણવામાં આવ્યાં છે આ

જાવના મુખની અપેક્ષાપૂર્વક કરેલ જનુશાનને વિષ-જનુશાન કહેલ છે. જ્યારે પરસ્પરમાં દેવ, દેવેન્દ્ર આદિ ચક્રાસિની આશાથી કરેલ જનુશાનને ગરલ-જનુશાન કહે છે. દુગાપેલા વચ્ચે માત્ર ચતુર્થ કરવાની ભાવનાથી આત્માભાવપૂર્વક ક્રિયા થાય તેને અમૃત-જનુશાન કહેલ છે. આમાં છેલ્લા પ્રકારના જનુશાન કર્યાં છે. મોતી કે સાધુ પણ જનુશાન-ક્રિયાથી વિમુક્ત નથી. જ્ઞાત્યાસિ પછી ક્રિયાની જરૂર નથી. એ અભિપ્રાય જેન ઇર્શન સ્વીકારતુ નથી. સપ્ત સ્થાન થયા પછીની અવસ્થા માટે ભૂદી અવસ્થા છે. જ્યાં પ્રસ્તુત વાત છે છે કે જનુશાનની અવરજવલ છે અને તે સાધુ અને ભાવક જાણે છે. છતાં અવસ્થામાં ઉપમુક્ત છે. જનુશાન પેઠી પ્રમુખજન અત્યંત ભાગ્યવાન છે. એ પૂજનમાં રૂબ અને ભાવ એવા બે પ્રકાર છે. રૂબપૂજનમાં સાધનસામગ્રી, વિધિ વગેરેનો આશ્રય લેવામાં આવે છે અને રૂબગુણનો ભાવગુણ અને નિમજળા થાય. આસ સળખ હોવાથી તેની સાધન તરીકે ઉપયોગિતા ગણાય છે.

ભાવપૂજન અતરંગનો વિષય છે. ભાવપૂજનમાં અતર રહે છે, ચિત્તની જોડાતવા થાય છે અને અતરત્ત્વા પરમાત્મકતા સાથે સારૂપ સાધે છે. એવા પ્રકારની ચિત્તની જોડાતવા કરવા માટે પ્રમુક્તવત્તાની અનેક પ્રકારની ચોક્કસ કરી છે. પરમાત્મભાવ બહારથી લાવવાનો નથી, પણ અતરંગને જોડાતવા વૃત્તિએ કરતાં ધીમે ધીમે અભ્યાસથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. સાધ્યતાસિ માટે ભાવપૂજન કરતાં અતરત્ત્વા ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની જોડાતવા અનુભવે છે.

જેને જે માથેના હાથ ચિત્તની જોડાતવા પ્રાપ્ત થાય, સત્સરસળખ ભૂદી જવાય અને ૫ માત્રભાવમાં રમણ થાય, તે સાધન તેને ઇશ હોઈ આદરણીય છે. ભક્તિના અનેક પ્રકારો જતાં છે તે પસંદગીનું વિશાળ ક્ષેત્ર પૂરું પાડે છે. જનુક પ્રકારે જ ભક્તિ કરવી અને બીજી રીતે નહીં એવા નિયમ નથી. જોના સામાન્ય નિયમો જતાં છે તે અસ્પષ્ટ અને અવગમની ધાળીની દોરણી માટે છે.

જેન ઇશનમાં ભક્તિને સ્થાન છે અને તે અધિકારીની અપેક્ષાએ કેટલીક વાર થયું મદત્તવું થઈ પડે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા જાણેને શક્તિસ્થાન જાણેને મદત્તવું આપનાર જેન ઇશન ભક્તિનો મદદિત્થ સાધકની અપેક્ષાએ જાય છે. આ વસ્તુ જ્ઞાન સમજવા યોગ્ય છે. વીતસાગ પ્રમુક હોઈ આપી શકતા નથી, તેમની પાસે માગણી કરવી તે ઉપચાર માત્ર છે. એ ધ્યાનમાં સમજા થાયે આદર તરીકે એ પરમ તત્ત્વ હૃદય મ મુખ હોઈ પણ રીતે સજવાની જરૂર આવે જતાની છે. અને તે ભક્તિમાંજે સિદ્ધ થઈ શકવાની જેને શક્યતા હોય તેવા અધિકારને બહુ ઉપયોગી છે. આપણે જેવા થવાની ભાવના, હમણા હોય તેનો આદર ભક્તિગર રજા કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. અવગમમાં આપણે ધન એકદુ કરી મુદ્દબધ હમણીએ તો જ દુષ્ટ કાર્મણીનો આદર્શ રાખીએ; પ્રધાન સજ્જારી રમતમાં જોડા જન એવાનો આદર નથીએ; દેશદ્વિનને જાણે મહા મા ગાંધીનો આદર્શ રાખીએ—એવી

અનેક બાબતોને બંધે બંધુક આદર્શ રાખી તેને પહોંચવા મત્ત કરીએ. તે પ્રમાણે આત્મ શુદ્ધપ્રાપ્તિ માટે જેમણે તેવી આત્મભાવના સિદ્ધ કરી હોય તેવાનો આદર્શ જરૂર રાખીએ.

લેન સપ્રદાયવાદી નથી. એની વિશાળતા ચારે તરફ છે. એ પ્રત્યેક આદર્શમાથી શુદ્ધ પ્રદક્ષ કરે અને પોતાના આદર્શ સાથે એને જોતજોત કરી નાખે. એ કાઈસ્ટને નમે, અસ્થાને સેવે, કૃષ્ણને સ્મરે પણ એના સમ્બંધત્વને વાંધા ન આવે. એને તો શુદ્ધ એવા છે શુદ્ધ હોવા છે અને શુદ્ધની સાથે જોડવાન કરવું છે જેનામા જેટલા પૂરતા શુદ્ધ જણાય તેટલા પૂરતાનો જ તેને સ્વીકાર કરવાનો છે. લેનની ભક્તિમા આ વિશિષ્ટતા છે, એ ખાસ લક્ષ્યમાં રહે. એને ક્રિયાના ફળની ઠામના ન હોય, પણ પ્રત્યેક ક્રિયા ફળવતી તો જરૂર છે એમા તેને સંદેહ નથી હોતો. આથી એ આદર્શ તરીકે વિવિધ લક્ષ્યના કરી શકે છે. એનું સાધ્ય તેના શુદ્ધની પ્રાપ્તિનું શુદ્ધના અભિસંક્રમણનું છે તેના સ્વીતરમા ભાવના છે અને ભાવનાના સ્વીતરમા આદર્શ છે. આથી એ બાન કરે છે કે —

પદ *

(રામ-સંપ્રદાયસંતાપી નિરાશ્રિયી સદ્ગી)

સારા દિલ મ્યા હૈં બંસીવારેસૂં, બંસીવારેસૂં માનપ્યારેસૂં; સારાં
માંચુકુન મકરાકુત કુણકલ, પીતામ્બર પટવારેસૂં સારાં ?

અર્થ—(મારું) પરિપૂર્ણ—આત્મ મન બંસીવારી ઉપર લાગી રહેલ છે એ બંસીવારી માટે પ્રાણપ્રારે છે, તેના ઉપર ફિલ લાગુ છે (એ બંસીવારીએ) મેરસુકુટ અને મગરની આકૃતિનાં કુણ ખારણુ કર્યા છે અને સોનેરી રંગના વસ્ત્ર ખારણુ કર્યા છે (૧)

વિવેચન—મારું દિલ બંસીવાળા ઉપર લાગી રહ્યું છે અને એ બંસીવાળો પ્રાણ પ્રારે છે. અત્યારે મારે તેની સાથે જોડવાનું કાંઈ ગઈ છે. જેમ એક મસ્ત મુલક પત્નીમાં આસક્ત હોય તે વિક્રમની પેઠે સ્વત્ર ઉવશીને જ દેજે, જેમ દાદની લલચાળને દાદનું પીકું એ આળી દુનિયાનું કેન્દ્ર અને અને બરે કલેશ કરીને પણ એ પીકે પહોંચી જાય, તેવી રીતે ભક્તને મન એના પ્રભુ છે એનો આકાર બંસીવારનો હોય કે પ્રથમરસનિભસ સ્વીત-રાગનો હોય તે બધું પ્રભુ નથી. એ પોતાને અભિમત બેચ હોય તેના ઉપર ખ્યાન લગાવી તેમાં પોતાનું સર્વ ચિત્ત ઘેટાવી દે છે એને આળી દુનિયામાં એક જ સ્થિતિ હોવાય છે

* પાંક્તાર—આ પદ કાઈ પ્રમાણથી અને મળુ નથી, એટલે મળપાક અપેક્ષાથી પ્રેમણે બાળે છે.

રાખ્યાર્થ—સારાવસપૂર્ણ આત્મ દિલ-મન બધા દેખાણુ છે એકલ થવું છે બંસીવારેસૂંબંધી ખારણુ કરનાર ઉપર, 'બંસી' એ ચેપનો સ્વર છે. મેરસુકુટ-મેરણીકનો મુકુટ, ફળ્ગી ચર્મ પર ખારણુ કરવાય છે તે મુકુટ મકરાનુભવકર-મગરમંજી આકૃતિપ્રમાણ. કુણ-અનન્ય આકાર. પીતામ્બર-પીળું વસ્ત્ર. સોનેરી વસ્ત્ર અથવા પીળું આભાસ. પદ-વસ્ત્ર. વારેસૂં-વધેરાય.

એનું ધ્યેય એને હક્ક સાધવું છે તેથી અનુનની પેઠે એ તો આખી ડુનિયામાં બીજી થીજ એટો નથી, એના આનંદ એનું ધ્યેય જ બાવે છે.

શ્રીરામાર્જની હકિત એમ સવત્ર અને સચુક પ્રદારસ્વરૂપે કૃષ્ણને જ સોંપી રહેલી હતી, તેમ તુલસીદાસ સર્વત્ર સમમત્ત જગત બેતા હતા. યોગપ્રથિ તેટલા માટે અમુકનું જીવ્યાન કરવું એમ કહેતા નથી. યોગીને માટે તથાગિમત્તમ્યાનાજ્ઞ વા (૧) એવું સૂત્ર પદ જલિએ જોટલા માટે મૂક્યું છે કે એને જે પસંદ આવે, તેને તેણે આદર્શ કરવો અને તે મત્ત થવા સર્વ સાધનો યોગવા. આમા આદર્શ નાના-ચોટા કરતા આદર્શની સ્પષ્ટતા, એને પ્રાપ્ત કરવાની ધત્રયા અને એ મત્ત જગતને એવાની આગત ઉપર યોગપ્રતિને મલ્લ આધાર રહે છે.

અહીં જે આદર્શની વાત કરી છે તે જ્યહારથી કૃષ્ણને લાગુ પડે છે માત્ર મન અત્યારે જ સીવાળા તરફ લાગુ છે. એના માથા પરનો ધાર-મુગટ અને જે કાનો પર લટકતાં કુદવે, એનું પીતાંબર-પીછુ વસ્ત્ર; મારે તો અત્યારે એની જ હજની લાગી છે (૧)

યન્મુષકોર મય માન પપૈયા, નમ્મરન્દદુષારેહ; સારા

હન મલીકે શન શન્દપ ગાવે, 'માનન્દપ્પ' ડગીવારેસું સારા ૨

અર્થ—એકાસ્મા પ્રાપ્ત અદ્વ તરફ અને પપૈયા-પપૈયાના પ્રાપ્ત (જન) તરફ લાગે, તેમ (માનુ દિલ) નમ્મરમા વસનાર, અતુર એવા નહતા લાકકવાયા પુત્ર (શ્રીકૃષ્ણ) ઉપર લાગુ છે. આવી સખીના શુભ વખેવો આનંદકલોલના ઘનતા પ્રકાશથી ગ્રામ છે. એવા જ સીધર ઉપર માનુ દિલ લાગુ છે.

વિવેચન—એમ જોઈર પછી ઉપર અદ્વનું હક્ક થાય તેમ માત્ર મન અત્યારે જ સીવાળા તરફ લાગુ છે. એવું આનંદ કરનારના શુભ દેવ-અધિવો ગ્રામ છે (૨)

ઉપરસ હાર—આવા, આનંદ અને ધ્યેયની એકતા થઈ જાય ત્યારે આનંદની સિદ્ધિ થાય છે. ધ્યેયની સાથે તન્મયતા થાય એમા આનંદની અતિમ સિદ્ધિ છે. જે પ્રાપ્ત કરવા માટે વધી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે છે.

પ્રથમ આર્ત અને રોદ આનંદમા પછી જવાની અનાદિ કાળની પદ્ધતિમાંથી થાતાની અતને છેલ્લે લાવની પડે છે. અને મનનું વહતર એવું છે કે અચુક સિવાર ન અપવા રવાનો નિઃશ્વ કર્યો જોટલે એ સિવાર પ્રાથમિક દશામાં વેગથી આવે છે. બહુ પ્રવાસથી અનેક પ્રકારની ક્ષોડીમાંથી પસાર થયા પછી જ આ કૃષ્ણાન પર કાગૂ આવે છે નહિ તો માત્રા ફેરવતાં પશુ જે-વાર નવકાર ઠીક ઠીક ગણાય અને પછી તો કામ થયવત્ થઈ

શબ્દાર્થ—પપૈયા-પપૈયા નામન્મરમા વસનાર, અતુર નરદુષારેહ-અનંત લાકકવાયા પુત્ર ઉપર [શ્રીકૃષ્ણ નેત્રુપમા નાને ત્યાં લેખ્યાં હતા. નર શ્રીકૃષ્ણના પાપપિતા હતા, અને એમને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર મલ્લ વહાય હતું, જે જિત મૂન અસુની છે.] અદ્વ-અપર્વ લીલાવારેસું-અકલ્પમા

બાથ છે અને મનુષ્ય તો અશિક્ષિત—સુરોપ જઈ આવે છે । એ જ કારણે આનંદમનનું જેવા પ્રશ્નર યોગીએ કહે છે કે ‘મનુષ્ય કિમહી ન જાણે’ અને પછી કહે છે કે જેમ જેમ જાતન કરીને રાખુ તેમ તેમ અજાણુ જાણે. એ સુમુક્ષુ જીવને પણ અવળે પાસે’ નાખી દે છે અને એની ખૂબ વિચારણા કરનારને પણ સૂચવાઈમા નાખી દઈ ‘મરણ આગે ન સમજે’ એવું વચન એની પાસે ઉચ્ચારાવે છે

આવા મનને ધમ અને નિયમથી કબજે કરી, એના બાળા હોત્રને કબજામાં લઈ જ્યારે જ્ઞાનયોગ સિદ્ધ કરવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્યેષ્ઠની એકતા ઘર્ષ બાથ દે એક પતંગ બહા થો, તેનું જ્ઞાન કહ્યું તો પછી આ દુનિયામાં પતંગ સિવાય કંઈ ન રહેવાય ત્યારે એ સ્થિતિ આવે છે અને એ યોગી વાત છે એ લખવી સહેલાં છે તેટલી કરવી સહેલી નથી; પણ અસાધ્ય કે અશક્ય નથી. એ વાતનું લક્ષ્ય કરાવના આ પદની રચના ઘર્ષ છે એમા અભિમત જ્ઞાનનું જ્યેષ્ઠ કોણુ બ્યક્તિ છે તે વિચારવાનું નથી. તમને જે અભિમત હોય તેનું જ્ઞાન કયો, પણ જ્યારે જ્ઞાન કયો ત્યારે ત મમ ઘર્ષ બદલો, એક જ ઘર્ષ બદલો અને પછી જ્યેષ્ઠ તો તમે અનેરી દુનિયામાં લિહરો છો એમ લાગશે.

આનંદમન જ સીવાલાને ઉદ્ધરીને પક લખે નહિ, એવી કલ્પના પણ કરવી નહિ. જેઓ જ્યેષ્ઠાનથી ઉચ્ચ કક્ષા પર ગયેલા હોય છે તે ગમે ત્યાંથી જ્યેષ્ઠને લઈ આવે છે દીપાવે છે એનું મનોરાજ્ય અનેરું હોય છે. એનો બાહ્ય જ્યેષ્ઠની સ્પષ્ટતા કરવાનો અને ત્યાં જાનન્ય ભાવ રચાખવાનો હોય છે તેથી એ જ્યેષ્ઠના સ્વરૂપ કરતા જ્યેષ્ઠ, જ્ઞાતા અને જ્ઞાનની એકતા કરવા પર જ લક્ષ્ય આપે છે પરમ યોગજન બ્રહ્મચત્રાર વગર આ પદ મને નહિ અને માનસિક નિરોધક વૃત્તિ વગર તેમ જ સત્ચરોધનની બદ પકડના વગર એને વાળીનો વિલાસ જનાવી શકાય નહિ. (૫૩)

પદ યોપનમુ

શ્રુતિકા—આ પદનો ભાવ સમજવા માટે પ્રથમ કેટલીક સામાન્ય વિચારણા કરીએ. જેમ ઘરમા ઉપર પડેલ પ્રત્યેક મૂળના કણની કાચ ઉપર અસર થયા વગર રહેતી નથી, તે પ્રમાણે આપણી પ્રત્યેક કાષિક બાષિક માનસિક ક્રિયાની અસર એના સૂત્રધાર [આત્મા] પર જરૂર થાય છે બીજી વાત એ સમજવા જેવી છે કે પ્રત્યેક ક્રિયા સારુ કે મારુ કાંઈક હજી તો જરૂર આપે જ છે કોઈની ક્રિયા કેર્ત્તિ પણ બજાતે વચ્ચા (હજી વગરની) થતી નથી.

એ કાર્થની અસરને કોઈ વાસના કહે છે જેન પરિણાયામાં એને ‘કમ’ કહેવામાં આવે છે જેમ શરીર પર તેલ લગાડી જગીન પર આજોટવામાં આવે તો કેનલીક રજ શરીરને થોડી બાથ છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક ક્રિયાને પરિણામે આત્મા સાથે કર્મરજ થોડે છે

એ કર્મરજને કૌન પરિણામમાં કર્મવર્ગણા કહેવામાં આવે છે. એ અતિ સૂક્ષ્મ હોવા છતાં અતિમિશ્રુત આત્માને—કૈતન્યને લારે કરે છે.

કેઈ પણ કિયાને પરિણામી આત્મા સાથે એ વર્ગણા લાગે તે વખતે એની ચાર બાબતો યુક્તર થાય છે. એક તો એ વર્ગણા કેવા સ્વભાવની છે? બીજી એનેા આત્મા સાથે સહયોગ કેટલો વખત રહેવાનો છે? ત્રીજી એની ગતતા કેટલી છે? અને ચોથી એ કેટલા પરમાણુની બનેલી છે? આ ચારે બાબતને અનુક્રમે પ્રકૃતિ સ્મિતિ રસ અને પ્રદેશ એ પરિણામિક સંખ્યોમાં કહેવામાં આવે છે.

એ ચારે બાબતો સમજવા માટે લાઠવાનો દાખલો આપવામાં આવે છે. કેઈ મોઢક સૂત્રને બનાવેલ હોય તો તે વાક્યને દૂર કરે, કેઈ ચિત્તાગ્રાંથક હોય, કેઈ કર્નાગ્રાંથક હોય, તે પ્રમાણે કેઈ કર્મ સુખ આવે, કેઈ આવડુ આવે કેઈ જ્ઞાનનું આવરણ કરે વગેરે. એને પ્રકૃતિભેદ કહેવામાં આવે છે.

કેઈ મોઢક રસ કિંવસ સારો રહે, કેઈ નીચ કિંવસ સારો રહે. પછી એનેા જોષ, સ્વાદ ફરી ભવ છે અને છેવટે એ નાશ પામે છે. એમ કર્મની જોડી-વધતી સ્થિતિ હોય તેને બીજી સ્થિતિભેદ કહેવામાં આવે છે.

કેઈ લાઠવો સાધારણ મીઠો હોય, કેઈ વધારે મીઠો હોય, કેઈ કઠવો હોય, કેઈ ખારો હોય, તેમ કર્મવર્ગણા કેઈ વધારે રસવાળી અને કેઈ બોજા રસવાળી હોય છે. એ ત્રીજી રસભેદ કહેવામાં છે.

કેઈ લાઠવો પારોર, કેઈ અરપો રોર, એમ વધારે બોધો હોય તેમ કેઈ કર્મજન બોધનું હોય, કેઈ વધારે હોય. એ ચોથો પ્રદેશભેદ કહેવામાં છે.

એ કર્મવર્ગણામાં રસભેદને આધાર કથાવ ઉપર રહે છે. કથાઓની બેટલી વસ્તુમત્તા તેટલી કર્મની વિશેષ વિશેષવત્ત ગતતા થાય છે અને પછી તો, બિહાશ કાઠવા માટે એમ વસાસની કે સાણુની કે હલિવારની જરૂર પડે છે. તેમ, કર્મને દૂર કરવા માટે વધારે પ્રયત્નની જરૂર રહે છે.

એ કર્મભેદ પ્રત્યેક સમયે થાય છે. એક આજ મીંચને ઉઘાડીએ તેમાં ત્યાં અસંખ્ય સમય થાય છે. કેઈ પણ સમય એવો જતો નથી કે જે વખતે કર્મભેદ ન થાય. એ બેધ કરતી વખતે શુભ અધ્યવસાય હોય તો સારો કર્મભેદ થાય છે. અશુભ અધ્યવસાય હોય તો અસાધ કર્મભેદ થાય છે.

અહીં સારો અને અસાધ કર્મભેદ કહેવામાં આવ્યો, તે પણ અવધાર-વધન છે. સામાન્ય લોકોએને સારો કે અસાધ એને બહુવામાં આવે છે. કે જેમાં માન્યતાનાં શુભ અથવા દુષ્ટનેા અનુભવ થાય. વસ્તુતઃ વાત એ છે કે શુભ કે અશુભ બને કર્મભેદ આખરે સાર કરનારા છે બધન કરનારા છે. રખડપટ્ટીમાં રજદોળનારા છે અશુભને લોહાની

ઘેડી ગણવામાં આવે, તો શુભ કર્મને સોનાની ઘેડી ગણવામાં આવે છે અને ઘેડી તો આપણા જ છે એમાં સોનાની ઘેડી હોય તોપણ આપણી કુદરતી ગતિને તે અટકાવનાર જ થાય છે. આપણે અહીં સુશાની વાત વિચારવાની છે તે એ છે કે આપણી પ્રત્યેક ક્રિયાને જાણે આપણે સારી અથવા ખરાબ કાવનાને અનુસરતા શુભ અથવા અશુભ કર્મો પ્રત્યેક ક્ષણે બાંધીએ છીએ. એ કર્મને સાદા સ્વરૂપમાં સમજવા માટે જોના આઠ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે એ પ્રત્યેકનું કાર્મ મુ છે તે સંક્ષેપમાં બેઈ જઈએ. (વિશેષ સંક્ષિપ્ત વિવેચન ૭૨માં પદમાં આવશે.)

શાનવરણીય કર્મ આત્માના શાનશુભને આચ્છાદન કરે છે એટલે અરે આવરણ તેટલો અદરનો પ્રકાશ બેાજી થાય છે

દર્શનાવરણીય કર્મ આત્માના દર્શનશુભને આચ્છાદન કરે છે દર્શનનો અર્થ દેખવું થાય છે

બેદનીય કર્મ આશીરિક શુભ અથવા દુઃખ-તદુરતી કે બાધિ-રૂપ ફળ આપે છે. મીઠનીય કર્મ રાગ-દ્વેષ દ્વારા કયામ બંધેરે મનોવિકાશને સ્થાન આપે છે સદ્યાર સાથે એકતા કરાવનાર કર્મો પૈકી આ કર્મ સુવર્ણી વધારે આકરુ છે

આયુષ્યકર્મથી પ્રત્યેક જાવના આયુષ્યનો સમય નિર્માણ થાય છે.

નામકર્મથી આયુ જીવન ચીતરામ છે. બ્યક્તિનું બ્યક્તિત્વ આ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે એમાં જાતિ, જાતિ, સદીર, સંસ્થાન, આજરુ સ્વર આદિ સવ રચના થાય છે

ગેમકર્મથી ઉચ્ચ-નીચ વિભાગ પડે છે

અતરાયકર્મથી પ્રાપ્ત જ્ઞાન હ આદિમાં અને શક્તિના ઉપયોગમાં પ્રત્યાવાત થાય છે *

કર્મજનના આર કારણો છે ૧. મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન) ૨. ભાગ્યબુદ્ધિએ ત્યાગ ન કરવો તે (અવિરતિ) ૩. કીધ, માન, માયા, લોભ (કયામ) અને ૪ મન, વચન અને કાયાના યોગ.

અહીં જે વાત ખાસ જોવાની છે તે એ છે કે કેટલીક વાર થોડા સમયના શુભ માટે જેનું પાપકર્મ થાય છે કે જેથી જાતિ ગાદ કર બંધાય છે અને તેનું ફળ જુદું લાગે વખત સોગવું પડે છે કાર્મ કરતી વખતે તીવ્ર બાદતા હોય તો જોક-એ મિનિનના માનેલા સુખની ખાતર સેકઠા, હજારો કે લાખો વર્ષ સુધી જોના ફળ સોગવવાં પડે છે આમાં અન્યાય જેનું કાર્મ નથી.

કર્મની બાબતમાં એક બીજી વાત જ્ઞાનમાં રાખવાની એ છે કે એમાં હવાશે પડતો નથી. જ્યે બાબુ પાંચસો હોય અને ઉધાર બાબુ બસો હોય તો બાદી ત્રણસો રહે

* આ જાડે કોઈ ખૂબ વિસ્તારથી સમજવા યોગ્ય છે સમજવા મદિ જેની ૧૫૮ પ્રકૃતિ પાકવામાં આવી છે એ સવના વિસ્તાર મદિ જુઓ મારા કર્મ સળખી લેજ. -વિવેચનકાર.

એવો કર્મનો ક્રિસાજ નથી ત્યાં તો શાસ્ત્ર કે જરાજ સવ કર્મો યોગ્યને જ છૂટકો થાય છે કર્મનિરાનનું આ સ્વરૂપ છે.

આર્થાવર્તનાં દરેક દરજ્જાએ એક અથવા બીજા આકારમાં કર્મના સિદ્ધાંતને માન્ય રાખ્યો છે. પણ દેવ દશનની એ વિષયની અર્થાં ખાસ ધ્યાન એવું તેની છે અને જો કે જીવંતીને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. જોઈ કે વેદાંત, નૈયાયિક કે વૈશેષિક સવ દરજ્જામાં કર્મવાદ જરૂર આવે છે માત્ર વાર્તાકો અર્થો જ સવ દિશાજ પૂરા કરે છે.

આટલી પીડિત કરી આવશે હવે મોજિરાજનું પદ વિચારીએ. એમાં કર્મના સિદ્ધાંતને વિષય ઉદયની દષ્ટિએ આપુર્વથી અર્થો છે.

૫૪

(રત્ન-મંજરી, આશાવરી, રત્નવી રમીને છઠ્ઠી આવૃત્તિ—એ દેશ)

મૂલ્કા પોહો માર્ગ ! જ્યાંમહો ઘણેતો, કમ કરી રીંપો ર જાય ?

તમ્પદ વૃંતી મેં આપી સપડી રે, તારે જ્યાં પૂરું નવ વાય મૂલ્કાં ૦ ૧

અર્થ—અરે ભાઈ મૂળ રકમ તાની છે અને જાજની રકમ થવી યાદી છે એ તે કેમ કરીને આપી શકાય ? એ મારી પાતાની જાણી પૂછ—અસ્ત્રામત હતી તે આપી શકી છે તોપણ જાજ પૂરું થતુ નથી. (૧)

વિવેચન—એક દેવાદાર માણસ માથે હાથ દઈને વિચારવમજમાં જાય છે. એને માથે કરજ હોય તેની જાણી જ દશા હોય છે એ હાલેચાલે કે સુવે પણ એના મનજ પ દેવાનો બોલો સ્ત્રીજ જાગતા જ જો છે એને જરા જરામાં વિચાર થાય છે કે મારો હોજદાર મને દેસન કરશે કે નાથ જનાવશે વગેરે. પછી એને પાતાની ઉપર નિર્વાહ કરના જાગજાજા કે ત્રીનો જાણ આવે છે અને માથે હાથ છડી પાક મૂકી જાય છે. પણ આ દેવાદારનાં (આપણી પાતાનાં) સ્થિતિ તો ભારે જાહરી છે આધારજ રીતે મૂળ રકમથી વધારે બાજુ છડી શકાય નથી એ નિયમથી દેજદારને જોટલી નિશંત રહે છે કે જાજની રકમ મૂળ દેવાની રકમથી વધારે તો નહિ જ જાજની પડે. જમી તેટલા રકમ જાજના હોય, પણ અસ્ત્રામત મૂળ રકમથી વધારે રકમ જાજની ન જાજની પડે ત્યારે તેનું મર્યાદમાં રહે છે હવે આપણા દેવાદારની સ્થિતિ તપાસો.

એને તો મૂળ રકમ તાની અને જાજ થતુ મારું બરવાનું છે એને કર્મ કરતી વખતે કંઈ વિચાર નહોતો. એણે પાતાના એક નાનકડા કામની પ્રસસા કરવા માંડી તો પાતાના

પાર્શ્વનર—માર્ગ-માર્ગીય પત્રો-ચત્રો. રીંગ-દીપતો. આપી તપાસ-સપાસી આપી. તોડે જાજ-જાજનાં તેડી

રત્નવી—મપોજીવર રકમ [મુદ્ર] જાજો-જાજ / તરજાજના, જાજદ, ધરની પૂછ-માજ-નિજાનનો જરજા. જોડે-જોડાજ. નરજાની

જેવું કામ કરનાર કેઈ નથી એવી મુદ્દતા બતાવી હમ વગરની વાતમાં એની પ્રગટ્થતાને પાર નથી, એની બલિમાનવૃત્તિને મર્યાદા નથી આમાં મૂળ રકમ શેડી અને બાજુ વધારે મોટું વસ્તુ વધારે પડતું કેવી રીતે ચર્ચ બાય છે તેનો એકાદ દાખલો લઈએ

ધારી કે આપણે જોકે સમ કાઢ્યો. સાથે સો-બસો માણસ આવ્યા. પાંચ-દસ મુકામ રસ્તે થયા. આપણે અને આપણા સબખીઓએ સાથે આવનારને જમાકંઠા. સબમાં સુખવસ્ત્રા, દુર્લ્ભવસ્ત્રા અને અભ્યવસ્ત્રા થઈ આપણે ઇવટે ઘેર ગયા. પછી આપણે જો સવની વાત કરીએ, ત્યારે બધે ભરત બકવતીથી તે બાજુ સુધી કોઈએ જોવો સમ કાઢ્યો નથી, આવી આવી વાતો કરી આપણી અનેક દુર્લ્ભવસ્ત્રા, જેનું આપણને પોતાને પણ જ્ઞાન થયેલું હોય. તેને છુપાવવા પ્રત્યક્ત કરીએ છીએ. આમ મૂળ રક્ત કરતાં ઉપાર બાબતું બાવ જરૂર વધી જાય તેવા આપણા ખંધો છે.

શ્રી હર્મદાસ અધિશ્રી ઉપદેશમાળાની ૧૭૭ અને ૧૭૮ મી પ્રાથમીકા પ્રતિબદ્ધ છે —

એક વાર કરેલ જીવન, મારણ (મારું તે) ન હોય તેવો (જોડો) આશિષ
જાણવો (અભ્યાસના) અને પશ્ચાત્ત આત્મિક વિદ્યા (મારી વહેર) કરવો, આ પ્રત્યેક
પાપકર્મના વચન ઉદય દર્શાવે છે અને વીર દેવની કૃષ્ણ હોય તે સોમલો,
હાસ્યલો, કાવ્યલો વિષાક ઉદયના માત્ર છે અને કૃષ્ણકર્મ પલ ધામ છે અથવા તેથી
પલ વધારે માત્ર છે

આ રીતે મૂળ રક્ત કરવા પણ બાજુ વખતું જ લાગે છે તેથી ખાદી એવનશમ વિચાર કરે છે અરે ભાઈ! મૂળ થોડું અને બાજુ થતું, બે તે કઈ રીતે દીધું લાગે? આ મેં તો મારી કુલ મિલકત એ કાઈ હતી તે સર્વ આખી દીધી પણ મારું હેતું નીકળતું બાજુ પણ પૂરું થતું નથી; અને બાજુ બાજુ પણ પૂરું ન થાય ત્યાં પછી મૂળ રક્તની તો વાત જ શી કરવી? અને મૂળ રક્ત દેવાનું નહિ ત્યાં સુધી બાજુ તો બહુ જા જ કરે. આ રીતે બાજુ પૂરું દેવાતું નથી અને મૂળ રક્ત તો જીવે જ રહે છે ત્યારે દેવામાં ને દેવામાં તો બસાઈ જઈએ, હરેજા નીચી મૂકી કાચી સવાર પડવા દેવાનો જ વિચાર કરે તો પટે એટલે પછી દેવાદારની એવી મનોદયા થાય છે તેવી જ મારી કયા ઘઈ પડી.

માણસ પોતાની પાસે હોય તે સમજી આપી હે; તેથી વધારે શું કરે ? પણ જ્યાં કર્મચાલને તો હેડાં ભાવની યશમ નથી. જ્યો તો તેની કાળપરિણતિ સાથે નાટક રુચ્છે છે અને નાટકના સર્વ ભાવો જ્ઞાનરૂપમાં આવી બેસા કરે છે મહાશાલ કર્મચરિણીને અને તેની કાળપરિણતિના ખેલ આપણે ઉપમિતિભવમયના કથાના ઘીલ પ્રસ્તાવમાં પાથી બધા

१. महामारमन्त्रालयदापरवर्षविकीर्णवर्ष । सम्भवहोती कदाही दसगुणिनी हस्तिकदाम । १७७१

दिग्गवो उ पमोरे सयुषिभो सप्तसहस्रयोगिणौ । योगयोगिण्यो वा ह्यज विनाय्ये महुरो वा ॥५६॥

હીએ. એ નાટકની વિચિત્રતાનો પાર નથી. એ નાટકના સૂત્રધાર જેમ નચાવે તેમ પાત્રોને નાચવું પડે છે. આ કાવ્યનાટકમાં એ તો મારી પાસે એ હતું તે સવ આપી દીધું. પણ મારું રેવું પૂરું થતું જ નથી. હવે મારે શું કરવું ? (૧)

વ્યાપાર માગો લક્ષ્મણ યસ્ય રે, બીરે નહિ નિસાની માય;

આજ છાદારી કોઈ સંજ્ઞા પરઠવે રે, તો મૂઝ આપું સમ સ્વાય મૂઝડો ૨

અર્થ—હસિયા ઉપર અને જમીન ઉપર મારા વેપાર પડી જાયો; અને વેપાર ચલાવવાનો મૂળ સુરો-પૈસાની ખીરધાર, તે તો કેઈ ત્યા ખીરતુ જ નથી, બતાવતું જ નથી. હવે તો બાજ લેવું જતું કરીને કેઈ કાંધા કરાવી આપે તો સોગંદ ખાઈને કહું છું કે મૂળ રક્ષમ રૂઢી આપુ (૨)

વિવેચન—પૂલ તો સવ આપી દીધી અને કેઈ પણ વેપાર કરવો હોય તો પૈસા તો જરૂર એકંજો આવડત હોય તોપણ ખનના અભાવે અનેક લોકો વેપાર કરી શકતા નથી. અને હું તો મારી કુલ પૂલ તો આપી છોડી છું એટલે મારા જે કંઈ જમીન પરનો કે હસિયા પરનો વેપાર હતો તે જાંબી ગયેલ. એ પૂલ રેવામાં આપી દીધી, એટલે નથી ખીરધાર કેઈ કરતું નથી. બહારના લોકો તો સામા માણસની સપાસિ એકંજો તે પર નાચાની ખીરધાર કરે છે એ પાતાની પૂલ પરવારીને છોડી દેવા તેને કેઈ કૂટી બદામ ખીરતુ નથી.

મૂળ પૂલ તો ખોલે તેમ નથી, ત્યારે રેવું કેમ રેવું ? હવે તો લેણદારને સમજાવીને કેઈ કંધા કરાવી આપે તો પછી પણ ખીસે ખીસે રેવું આપી દઈ ઉપરાંત, એમ જીએ લાભ એ છે કે એમાં બાજ લાગતું પડતું નથી એક હજારનું રેવું હોય અને એ એ ફરિયાદના છ છ મહિનાના કંધા કરે તો પાચ વર્ષે જૂઠતે રેવું પતી જાય છે. કંધાથી રેવું જગતનાર પાકે. સાદુકાર તો ન ગણાય, પણ તેને માથેથી રેવાનો કાબો તો ખીસે ખીસે કિવરી જાય છે.

આત એમ છે કે જગતનાર એટલે કાલ્યાણ, મગરનાર પ્રમુખ જગત્કલિમાં અને સ્વર્ગનાર એટલે અતુલપદ વગેરે અનેક સ્થાનકે ઉપપત્ત ગયેલ. દુઃકમ કહીએ તો વિદ્યમાન અનેક ભવ કર્મા, પણ એમાં કંઈ નિશાની મગતી નથી, માર્ગદર્શન થતું નથી અને પ્રગતિ સધાતી નથી. માથ એટલે માતા-ભવસ્થિતિ દરેક સ્થાન પર નર્વા નર્વા જોગિયા ખારણ કરાવે છે અને પ્રાણીને નાશ કરાવે છે, પણ એમાં કંઈ રેવું જતું નથી. જગતનાર,

પ્રજાનર—જાનો-જાનો રે કાર્યા નરિન આજ-આજનો. અઘ-પાપાં.

શબ્દાર્થ—જાનો=જાતી મથા, નાસ પામો જગત=જગત (સમુદ્ર) જગતી=જમીનમાસ પાર=ખતે મીઠી, જાણે નિશાની=મુનો, પા માથ=પાતા અઘ=કાર્યા પરઠવે=કરાવે, નાસી કરી આપે જત=જત રક્ષમ લગ જાણ=સાચા ખાઈને.

સ્વચ્છતાના અંગે તેજા વેપાર કરવામાં આવે પણ એમાં દેવાદાર મટી ચકાતું નથી. ત્યાં તો બધાજ પ્રધારે, હોં શ્રામ, કોન્ટે ભાઈશ્રીનું રેવું તો વધતું જ જાય. અશુભની શરિત વધે કોન્ટે શુભનો વેપાર છોડી પાલીએ જાવો એવો જ યાચ.

હે માતા ભવસ્થિતિ ! નિશાની એટલે વેપાર ચલાવવાનો મુદ્દો-ખન કોઈ ખીરે નહિ, ખન વગર વેપાર યાચ નહિ વેપાર વગર કમાણી જાય નહીં અને કમાણી વગર રેવું દેવાય નહિ, ત્યારે જીવ્યા આવવાનો રસ્તો કયો ? એ તો કોઈ ભવસ્થિતિ (માય-માતા) પાકી જાય અને વેપારનો મુદ્દો (નિશાની) હાથ લાગી જાય તો કોઈ રસ્તો યાચ. એનો રસ્તો એ ॥ ૬ કોઈ પથ મળીને બાજુ છોડાવી દે એટલે વિરતિ (ત્યાગભાવ) આપીને નવો કર્મબંધ થતો જાડાવી દે અને મહામત અણુમતમાંથી ધીમે ધીમે એક પછી એક કે વધારે અંગીકાર કરાવે, તો પછી મૂળ રકમ એટલે મૂળ કર્મ સોગવી લઈ અને બાજુ ન ભરવું પડે એટલે ત્યાગને પરિણામે વિરતિલાવને લઈને નવો કર્મબંધ ન થાય, તો મૂળ રકમ, સોગમ ખાઈને કદું છુ કે આપી લઈ

આમાં વ્યાપાર અને વિરતિલાય પર જબર કાર મૂકી છોડી જાવના રજૂ કરી છે. કાંધા એટલે બક એક મત, નિયમ, વિરતિલાય, ચક્રિત પુનુવાઈ પ્રમાણે દેશથી કે સર્વથી જેમ જેમ એનો સ્વીકાર કરતો જાય તેમ તેમ કાંધા પવતા જાય. કેમકારા મુક્તિમાં કાંધા પતાવવાનો આ જ માર્ગ છે એમાં સંસારમાંથી જવાનું નથી અને બહોળતાનો માર્ગ તે કેમકારા મુક્તિનો જ છે એટલે એ રસ્તે એના કાંધા પવતા જાય છે નવીન કર્મબંધ ન થવાને અંગે વિરતિના સ્વીકારથી આ દશા આવે છે. બાકી, એ આવે રસ્તો હાથમાં ન આવે તો તો મૂલકો મોટા છે અને બાજુકો ઘણો છે એ રેવું કઈ રીતે પૂરું કરાય અને ક્યાથી છુટકારો મળે ? જે ટાકીમાંથી પાણી નીકળે તે કરતા વધારે આવતું હોય તે બાકી કયે દહાડે ઘાય અને એને સાફ કેમ કરાય ? (૨)

હાટક માટ્ટ ર સ્થા માણેકચોકમાં રે, સામનીઆતું મનહું મનાય ;

‘આનન્દધન’ પ્રજા શઠશિરોમણિ રે, બાંદણી ઘાસના રે આય મૂલકો ૩

અર્થ—માથા સગા-જનેલીઓનું મન મનાવીને મોટા માણેકચોકમાં નાની દુકાન માટ્ટ કે ચોક, મહાન ચોક, આનન્દધન ! તમે આનીને મારી બાંદણ વાલોને, માથા હાથ પકડો, અને ટેકો આપો. (૩)

વિવેચન—હવે તો માણેકચોકમાં મારી દુકાન માટ્ટ માથા સામનીઆતું મનહું

પાપાતર—હાટક—હાટક સામનીઆતું—સામનો માટ્ટ—મનનો બાકી—માટ્ટ સ્થિતિ અસાધ્ય—સામનો નાથ—જે કમીની અને પકિત જતે ૨ મુક છે

શબ્દાર્થ—હાટક—માની દુકાન. માણેકચોક—વેપાર કરવાનું મંથ સ્થળ. સામનીઆતું—સર્વસામની. શઠશિરોમણિ—મોટો ચોક. બાંદણી—સામનો—સામ આપને, બાંધ પકડો. આય—આપને.

મનનું પદ્ય આ માણેકથાક ક્યાં જાઓ? એ જગજર કે જગજરમાં નથી, એ તો મનુષ્યપ્રતિમાં છે ત્યાં એવું કાટક મઠાય છે કે એ શેક ચોદાગર જ્ઞાનદાસની કૃપા હોય અને એ હાથ ઝાલે તો જાતુ તરતું થઈ જાય અને દેવાદાસજીની સ્થિતિને ઉઠા આવે એ જ્ઞાનદાસ પ્રભુ એ પ્રસન્ન થાય અને સ્વદિ આપે તો માણેકથાક (મનુષ્યપ્રતિ) માં નાનકડી દુકાન જોડી એટલે દેશવિવરિતિ આદ્ય

જમી એ દુકાને તો આવડે એ વેપાર નવું હેવું કરવાનું નહિ અને કરેલા કામં ભરપાઈ થાય એટલે પીપી પીપી હેવું વસૂલ જાપાતું જાય જ્ઞાન માણેકથાકમાં નાની દુકાન માંડુ અને પછી સર્વવિવરિતિ જાગીકાર કરીને ક્ષમાદિક રૂપ પ્રકારનો વૃત્તિધર્મ, જે અસ્તિ સજ્જના ઉપર છે અથવા જિજ્ઞાસા, વિવિધ જાદિ સમાવડાઈ છે તેમને સતોષ જાણુ કે જ્ઞાનદાસ પ્રભુ! મારો હાથ ઝાલો અને મને તારો એક વાર જાય અને કાંઈ થઈ જાય એટલે પછી મારો રસ્તો હું શોધી લઈશ મારો કુલ જાત્રાદાર જાપના ઉપર છે. જેની જાણ આપે પકડી છે તે આ સંસાર પટાવી જાય છે દેવામાંથી મુક્ત થઈ જાય છે અને જ મ-જસ-મરણથી દૂર થઈ જાય છે (૩)

ઉપસહાર—જ્ઞામાં જ્ઞાન કાંધા, હેવું, સાવનીઆ અને પૂછ એ સજ્જના સમજાને ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય છે અને માણેકથાકને બરાબર જોળવા એવો છે. મૂળ દેવાની રૂકમ અને જ્ઞાન જન્મેનો સજ્જ સમજવા યોગ્ય છે અને માથ (અવસ્થિતિ) સત (શક્તિશોભન) જ્ઞાનદાસને પિછાનવા યોગ્ય છે એ સજ્જમાં રહેલ જનુપમ માંડીઈ અને રૂકમ સમ? તે દેવામાંથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ શોધી શકે એમ છે માણેકથાકમાં દુકાન માંડવા યોગ્ય છે અને એ જોમાં શેકસાહેબ મહેરવાની કરી જાણ પાડે તો કામ થઈ જાય તેમ છે એ શેક તમારા ઘરમાં જ વેઠા છે, એને દૂરવા પડે તેમ નથી. દેવામાંથી મુક્તિ થવાની પ્રત્યેક સમજાની પ્રથમ કસબ છે. (૫૪)

પદ પચાવનમુ

જામિકા—આ પદમાં ચિત્તને ઉદેશીને પૂછ્યું છે કે કે ચિત્ત! જાત્રાદારને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરશો? ત્યારે જ્ઞામાં ચિત્ત કોણ? પૂછનાર કોણ? અને જાત્રાદારને પ્રાપ્ત કરવાનો, તે જાત્રા કોણ? આ ત્રણે વચ્ચે કાંઈ મજા નથી કે નહિ? ત્રણેની એકતા ખરી કે નહિ? ચિત્તના હોય તો તે સર્વ કાગળી છે કે જમુક સમજની? ત્રણેરે ત્રણેરે અનેક સંવાદો થાય છે. એ સંવાદ જવાબ નીચની આ મવિચારણામાં જ આવી જશે.

જાત્રાદાર છે એમ માનીને જ આપણે બાંધ્યા છીએ. પામ ઉદ્ધિયો અથવા શરીરને પ્રેરનાર મુખદુખનો અનુભવ કરનાર, જરૂર રહેલ સ્થાનો તરવને જ્ઞા મા કહેવામાં આવે છે મૂળ શરીરમાં ઉદ્ધિયો, જાંબો, ઉપાંચો અને અવધનો સર્વ દેખાય છે. ઉત્તર એ

હાલતુ—આલતુ નથી કે વિચાર કરી શકતું નથી એવો જોભાથી એક તત્વ નીકળી બસું છે, એની ગેરહાજરીમાં એની સર્વ ક્રિયાઓ નાશ પામી છે. એ ગેરહાજર તત્વ તે આત્મા છે. કદેલ સાસનરક્ષા કૃત્વની લાભહાનિ લોગવનાર બહાર રહેલ સ્થાથી તત્વને આત્માના નામથી જોગબવામાં આવે છે એની હુકાતી ચાર્ત્રિક સિવાય સર્વ દર્શનકારો સ્વીકારે છે. આપણે આત્મા એવું તત્વ છે એમ સ્વીકારીને માલીએ છીએ. આત્મા એવી ચીજ ન હોય તો કર્મફળ લોગવનાર એક સ્થાથી તત્વ ન હોવાને પરિણામે અબ્બવસ્થા થઈ બદલ છે, એટલે આત્માનો સ્વીકાર સહજ થઈ બદલ છે.

આત્માને બરાબર જોગબવાની જરૂર છે એ કાર્ય એમ મુરકેલ છે તેમ થવું ચૂક વલુથી ભરેલું છે એના અસલ સ્વરૂપની વિચારણાને અગે દર્શનના સેદો પ આ છે એ સેદોનો સમન્વય પ્રમાણુદિષ્ટીથી જૈન દર્શને કર્યો છે તે વાત આત્મા રાખવા યોગ્ય છે. અશન્સત્વ તો સજ દર્શનકારના કાયમાં આવ્યું છે. પણ લુહાં લુહા દિલિલિદુની બહાર ફેલેલ એકતા માટે જે નજમમાલુ શાન ભેઈએ તેની મુખ્યતા અન્વ દર્શનમાં ન હોવાને કારણે દર્શનનો સેક ઉપલક દિષ્ટિએ ડેખાય છે વસ્તુતઃ. એ અનેક દિલિલિદુઓના સમન્વય શક્ય છે આ વાત સમજવામાં આવી બદલ, તો સર્વ પ્રકારની વિચિધતામાં ફેલેલી અપેક્ષિત એકતા વિચારપથમાં આવી બદલ તેમ છે.

મૂલવલુની પહેલી વાત તો એ છે કે આત્મા કેવળ છે ? કેવો છે ? તે વિચાર કરનાર પણ આત્મા, એને જોગબવાનો પ્રયત્ન કરનાર પણ આત્મા અને જેને જોગબવો છે તે પણ આત્મા. આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણે આપણી બાતને જ બરાબર જોગબતા નથી. આ તરફ વિચિત્ર લાગે તેવી વાત છે. છતાં તે ખરી છે અને સહજ લગાણને લોગે પણ સમજવા યોગ્ય છે.

૫૪

(રાત્ર-પંચામી)

ચંતન ! માયા કેસ મઝાઈ, ચેતન૦

સયા એક અર્ધક અવાપિત, રહ સિદ્ધાંત વસ જાઈ ચંતન૦ ?

અર્ધ—ચેતન ! આત્માને (આપસ્વભાવને) કઈ રીતે લેશે—પ્રાપ્ત કરશે ? સત્તા (સત્ત્વ) એક છે અખડ છે બાધા—પીડા રહિત છે એ સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય ભેઈને આપા—સ્વસ્વભાવને કેમ પ્રાપ્ત કરશે ? (૧)

વિવેચન—આ તરફ નાનું લાગતુ પદ અર્ધરહસ્યથી ભરેલું છે અને એક વાર

રાત્રાર્ધ—ચંતન—કાળ આપા—આપણાપણુ સ્વસ્વભાવ કેસ—કેમ કરીને લેઈઈ લેશે, પ્રેક્ષક સત્તા—સત્ત્વ, ટેલપણુ અખડ—અખિ તેવી અવાપિત—અસચ્ચ રહિત, રા નર્મ કરાયેલુ બંધનેસુ આવે તેલુ ૫૪—એ પ્રકારનુ ચિદાન—આત્મ. ૫૫—૫૬, અભિપ્રાય.

એને બસબર સમજવામાં આવે તો આત્માનું જ્ઞાન થઈ બધું તેવું તેમાં રહસ્ય છે. આત્માનું સ્વરૂપ બસબર જ્ઞાનમાં આવી બધું તેવું જ્ઞાન થઈ બધું તેવી વાત છે. એ એકને બધું છે તે સર્વને બધું ॥ એ વાતમાં બહુ ઊંડાણ છે એકને બસબર બધું થાડે, તે કાણ છે? કે શું છે? તે બધું થાડે પસત તે શું નથી? તે પછુ બધું બેઈએ. અને તે શું નથી? તે બધું થાડે તે નથી એવી સર્વ વસ્તુનું સ્વરૂપ બધું બેઈએ. એટલે એને પરિણામે એક વસ્તુના જ્ઞાનમાં સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થઈ બધું છે. ત્યારે આ એક વસ્તુના જ્ઞાનની વાત કરી તે વસ્તુ કઈ? વસ્તુનું સ્વરૂપ શું? વસ્તુને બસબર સમજવા પ્રયત્ન કરતાં આત્મવસ્તુ જોળખાઈ જશે. આની જગ (આત્મ મુળ) ત્રિપદીમાં આવે છે. ત્યારે તીર્થંકર મહાશય તીર્થંકર સ્થાપના કરે છે ત્યારે એ પ્રથમ તીર્થા દેવાર મુખ્ય શિષ્યોને ત્રિપદી આપે છે. તે વખતે તીર્થંકર મહાશય ત્રણ પદ બાંહે છે: કપરેશ્વર જા વિગરેશ્વર જા દુર્ગેશ્વર જા. (ઉપજ થાય છે નાશ પામે છે અને મુખ રહે છે.) એટલે સર્વ વસ્તુ ઉપજ થાય છે નાશ પામે છે અને છતાં જોગ્ય મુવતા છે. આ ત્રણ પદની વિચારણામાં મમજ જૈન સિદ્ધાંત આવી બધું છે સમજ દશનશાસ્ત્રોની નુબવણ નીકળી બધું છે અને વિવિધ જ્ઞાનમાં રહેલી એકતા અને વાસ્તવિક સેદસેદનું જ્ઞાન સ્ફુરી આવે છે.

આ ત્રિપદીને સમજવા માટે સત્તનું સ્વરૂપ સમજવું બેઈએ. ઉપજ, બધું અને શ્રીજી મુક્ત હોય તે સત્. આ સત્ની બાજબા—આ આખી દુનિયાના, નામ આખી સકાય તેવા પદાર્થનું લક્ષણ—એ દ્રવ્યનુચેત્રને જાતિ મહત્તરને વિવધ છે એની વિચારણા એ સ્વાધ્યાય છે એ અભ્યસર તપ છે.

બસબર મહાશય આ ત્રણ પદમાં શું વિચારે છે? વસ્તુઓ ઉપજ થાય છે જેતરમાં આપજ થાય છે. કુલારના આકારમાં લકા-કાંકા થાય છે, આમ સર્વ નવી ઉપજિ દેખાય છે બીજી રીતે જોવા આપજને લોટ થાય છે. લકાઓ લાંબતા દેખાય છે આમ થારે વરદ નાશ ને નાશ જ દેખાય છે. આખી દુનિયામાં સર્વ વસ્તુઓ ઉપજ થતી અને જતાં થતી દેખાય છે. આત્મા વરીકે એક પ્રાણી સંસારમાં જ મતો કે મસ્તો દેખાય; એની બાસ્થાવસ્થા, મુલાવસ્થા કે જુલાવસ્થામાં કાનિ-વૃદ્ધિ દેખાય. એ બકાસની નજરે દેખાતા ફેરફારોની જગર કોઈ એકતા છે કે નહિ એનો વિચાર કરતાં એ બનેક ફેરફારોની જગર એકતા જગર દેખાઈ આવે છે. આને જે દેવચરને એથો તેમાં કાલે ફેરફાર તો જગર થાય છે છતાં આપજે એને દેવચર વરીકે જોળખીએ છીએ; એ ફેરફારોની જગર રહેલી એકતા છે અને એ મુખ તત્ત્વ છે. એટલે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને છતાં સાથે જ તેની જગર રહેલી મુવતા એ વસ્તુને વસ્તુ વરીકે જતાવે છે. આ સત્ની-વસ્તુની બાજબા છે. અને તે હોવાપછુ એ સત્ત્વ છે સત્ત્વ અને સત્તા એ એક જ પદાર્થવાચી શબ્દો છે. આ સત્ની બાજબાને નજરમાં રાખી હવે આપજે આત્માને જોળખવા પ્રયત્ન કરીએ.

ચાકર બેઠાં સત્ત્વ પદાર્થને કેવળ મુખ (નિત્ય) માને છે. બીજો માત્ર પદાર્થને નિરત્ય

શબ્દિક માને છે એટલે તે દશનના મતે સત્ પદાર્થ ઉત્પત્તિ અને વિનાશશીલ છે સાંખ્ય દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ સત્ને કેવળ દ્રુવ-કૂટસ્થનિત્ય^૧-માને છે અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ સત્ને પરિણામી નિત્ય માને છે એટલે એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન નિત્ય અને પ્રકૃતિ પરિણામી નિત્ય હોઈ એ દ્વેદ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે ન્યાય અને વૈશેષિકમત પરમાણુ આત્મા, કણ આદિ તત્ત્વોને કૂટસ્થનિત્ય અને ઘટ, વસ્તુ આદિ કેટલાક સત્ને માત્ર ઉત્પાદભ્યમશીલ માને છે આ સર્વ મતોથી જૈન દર્શનનું સત્નું લક્ષણ તર્કન જુદા પ્રકારનું છે આ દર્શન પ્રમાણે કોઈ વસ્તુ-સત્-પદાર્થ માત્ર કૂટસ્થ નિત્ય નથી અથવા કોઈ તો કૂટસ્થનિત્ય અને કોઈ પરિણામી નિત્ય^૨ [એમ પણ] નથી; તેમજ તે મત પ્રમાણે વસ્તુનો કોઈ ભાગ તો દૃઢ નિત્ય અને કોઈ ભાગ તો માત્ર અનિત્ય એમ હોતું નથી એ દર્શન પ્રમાણે ચેતન અથવા જડ, મૂલ અથવા અમૂલ સૂક્ષ્મ અથવા મૂલ્ય જામી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ, ભય અને પ્રોબરૂપે ત્રિરૂપ છે આમા માત્ર દષ્ટિલેહ છે જ્યારે વસ્તુના અશ્વાન્ધત સ્વરૂપ પર ધ્યાન લેત ત્યારે તે ઉત્પત્તિ અને વિનાશને આધીન લાગે છે; અને જ્યારે એની અદર રહેલા શાન્ધત ભાવ પર દષ્ટિ લગે છે ત્યારે દ્રુવ લાગે છે એ અશ્વાન્ધત અને શાન્ધત ભાવ એકીવખતે પ્રત્યેક સત્ પદાર્થમા સાથે જ રહેલા હોય છે. વસ્તુની અસ્થિતતા અથવા અસ્થિરતા માત્ર દષ્ટિની બાકુને અવલંબીને જણાય છે પણ જલ બાકુ તરફ દષ્ટિ આપવાથી વસ્તુનું વધાય જ્ઞાન થાય છે જૈન દર્શનકાર સત્ની બ્યાખ્યા આપે છે તે જલ બાકુની દષ્ટિનો સરવાળો છે આ બ્યાખ્યાને આધારે જૈન દર્શન નિત્યાનિત્ય ભાવ સ્વીકારે છે એનો બેદાલેહભાવ આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે અને દેવાદેવની એની વિશિષ્ટ સેલી આખા દષ્ટિવાદ-નયવાદ-પ્રમાણવાદ પર સ્વાયેલા હોઈ એની અનેકાવત્ય બતાવે છે, અને જાવાનના જ્ઞાનમા આ મજાન માત્ર થાય છે

આ ઉત્પાદ ભય અને પ્રોબનુ થક પ્રત્યેક પદાર્થમાં હમેશાં કેવળ છે આ સ્વરૂપ-માથી કોઈ પણ જાત ક્યારે પણ ઝુલન થતો નથી. માણસ જાગ, સુવાન કે વૃદ્ધ થાય—પ્રત્યેક સમયે તેમા ફેરફાર થાય—છતાં મનુષ્યત્વ તો એનું તે જ કાયમ રહે છે અને એ રીતે ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સાથે છે તે જ વખતે તેની અવતરત દ્રુવ તત્ત્વ આકૃત જ હોય છે

દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું સદાકાળ એક જ રહે છે એના સદ્ભાવી ધર્મોને ઝુલ કહેવામાં આવે છે એના કમભાવી ધર્મોને પર્વાઈ કહેવામાં આવે છે પર્વાઈ ફેરફારનું અનુચાર પદ્ધતો લીધા કરે છે ઝુલ ત્રણ કાળ દ્રવ્ય સાથે રહે છે; જ્યાં દ્રવ્ય હોત ત્યાં તેના ઝુલ તો હોય જ છે આને હકને પર્વાયો—એના બાદ આકારો, નામ રૂપ વગેરે—ફેર, છતાં એમાં

૧ ફેરફાર આદિના વિવિધ ફેરફારો થતા જ્યાં વસ્તુમાં ત્યાં જ્યાં ફેરફાર ન થાય, તે દ્રવ્ય-નિત્ય કહેવાય.

૨. મૂલ વસ્તુ અને કાળમાં વિશર સ્થા જ્યાં ફેરફાર આદિ વિવિધ પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે એ પરિણામી નિત્ય કહેવાય.

શુભધર્મના સહજાવ તે જ વખતે આજી હોવાથી એમાં ધુવતા સાથે જ રહે છે એટલા માટે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ધુવતા મુક્ત હોય તેને સત્-પદાર્થ કહેવામાં આવ્યો છે

દ્રવ્યાર્થિક નજની અપેક્ષાએ હોવામાં આવે ત્યારે વસ્તુ નિત્ય દેખાય છે પણ એ જ વસ્તુને પદાર્થ-પદ્ધત્યુભાવની નજરે હોવામાં આવે ત્યારે અનિત્ય દેખાય છે; અને તે જ સ્વભાવ દરેક પદાર્થમાં એકીવખતે એકસાથે હોવાથી વસ્તુમાં નિત્યનિત્યભાવ એકીવખતે સમબલ છે આથી કોઈ પદાર્થને એકાંત નિત્ય માનવો તે, અને એકાંત અનિત્ય માનવો તે પણ અમુક્ત છે આ નિત્યનિત્યભાવ જણાવ સમજવા માટે સત્-પદાર્થની વ્યાખ્યા જણાવ સમજવાની જરૂર રહે છે એને માટે ઘટ-મુદ્રતનો દાખલો લાગીતો છે સોનાના થાંભો મુદ્રત બનાવ્યો એમાં ઘડા તરીકે નાશ થયો, મુદ્રત તરીકે ઉત્પત્તિ થઈ અને હેમ-સોનાની એ જ વખતે ધુવતા સહી એ રીતે ઉ-પાદ, બ્યવ અને ધુવતા એક કાલે એક જ વસ્તુમાં રહે તેમાં કોઈ વિશેષ જણાતો નથી આ રીતે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ધુવતા મુક્ત લક્ષણવાળા સત્-પદાર્થને સમજવાની જરૂર છે આ સત્પદ્ધત્યુ સમજવા સાથે વેદાત કે નૈવાર્થિક આત્માને નિત્ય માને છે એમાં દ્રવ્ય વસ્તુ ઉપર નજર રહે છે અને જોડો એના પદ્ધત્યુ ભાવ ઉપર નજર રાખે છે એમાં પદ્ધત્યુભાવની ગુણવત્તા છે પણ એ સર્વ જાણ-મત્તો છે એ સમજવનાર સત્ની ઉપર કશી કોઈ વ્યાખ્યા છે અને એમાં રહેલ અનેકાંત તત્ત્વની સમજણમાં સમગ્ર વિશ્વના મૂળ તત્ત્વોના આસીક અવસ્થા અને વિશિષ્ટ અવલોકન રહેલા છે

વારવાર પદ્ધત્યુભાવ યામી તે પદાર્થો અને ત્રિકાળ સાથે રહે તે શુદ્ધ હોઈ આત્માને કૌતન્વભાવ તે શુદ્ધ છે અને એનું મનુષ્ય, તિર્થંચારિક રૂપ તે તેના પદાર્થ છે રૂપ રૂપી કશું, શુદ્ધ મવલ સાથે રહે અને શુદ્ધ તથા પદાર્થ એને હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય આ પરિ સ્થિતિમાં નય-દક્ષિમિન્દુઓ ભારે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે દશનના સેદો આ ભુઈ ભુઈ દક્ષિમિન્દુના સેદો પડ્યા છે એણે શુદ્ધ પર આન આપ્યું, તેણે આત્માને નિત્ય માન્યો; એણે પદાર્થ પર આન આપ્યું તેણે આત્માને અનિત્ય માન્યો આ નય-જ્ઞાનને લાભાવર્ત જે સર્વ શુદ્ધ અને પદાર્થને આનમાં સખી વાત કરી શકે તેને પ્રમાણજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય, શુદ્ધ અને પદાર્થમાં દેખાતી શિદ્ધતામાં રહેલી અભિવ્યક્તિ આ રીતે ખાસ સમજવામાં આવે એટલે જી સત્-પદાર્થના ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ધુવતા નજરમાં લઈ લેઈ ઘટે છે પછી એને ચાપદ દ્રવ્ય-ઉવલતા દ્રવ્યો-સાથે સમજતાં ઉત્પાદ, બ્યવ અને ધુવતીલતા એ સત્પદાર્થનું લક્ષણ છે, એ સમજણમાં આવી લાગ છે

આ સત્પદ્ધત્યુ-સત્તા એ એક જ છે એ ત્રણ કાળ એક જ રહે છે આ હકીકત સમજવા માટે થૈસેપિક દર્શનનું સ્વરૂપ ઉપયોગી થઈ પડ્યો એ દર્શન પ્રમાણે સત્તાને અલગ પદાર્થ માનવામાં આવે છે દ્રવ્ય, શુદ્ધ અને કમ ઉપસંત સામાન્ય અને વિશેષને એ દશનનાર અલગ પદાર્થ માને છે દાખલા તરીકે ગાય, સેસ, ધોધામ્ત જે જનાવરપણાનું સામાન્ય તત્ત્વ છે તેને સામાન્ય કહેવામાં આવે છે અને આકૃતિવિશેષે રજ, રૂપ વગેરેને

વિશેષ કહે છે આ સામાન્ય અને વિશેષ, દ્રવ્ય અને બુદ્ધિથી અલગ છે એમ તેમની માન્યતા હોઈ દ્રવ્યત્વથી સત્તા જિજ્ઞ છે એમ ગળી એને (સામાન્ય-વિશેષને) સિત્ત પદાર્થ ગણે છે. આ વિષયમા પ્રજ્ઞ સર્વા છે દ્રવ્યથી દ્રવ્યના સિત્ત પદાર્થ છે કે દ્રવ્યમા તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે એનો ખુલાસો જૈન સિદ્ધાન્ત બહુ મુદ્દર રીતે કરે છે જૈન મતે તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને મુલતા મુદ્દર હોય તેને સત્-પદાર્થ માનવામા આવે છે એટલે દ્રવ્યનું દ્રવ્યત્વ દ્રવ્યથી અલગ નથી, પણ દ્રવ્યત્વવાન જે હોય તેને સત્-પદાર્થ માનવામા આવે છે. આથી સત્તા-સત્ત્વ એ એક જ પદાર્થ રહે છે અને સામાન્યને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર રહેતી નથી.

આ વસ્તુનું સત્ત્વ-વસ્તુત્વ એક જ છે અને તે અખંડ છે એના વિભાગ થઈ શકતા નથી, એને માત્ર સમજ જ શકાય, કારણ કે એના ઉત્પાદ, બચ્ચ તરફ લક્ષ્ય રહે તો એનું અનિત્યત્વ દેખાય છે, એની મુલતા તરફ લક્ષ્ય રહે તો એનું નિત્યત્વ દેખાય છે અને છતાં એ જાણે એકસાથે વર્તે છે માટે સત્ત્વનું લક્ષણ ઉત્પાદ, બચ્ચ, પ્રીત્યરૂપ બતાવવામા આત્મ ૩૩ તેપણું-હોવાપણ એ એક જ છે અખંડ છે અને એને કેઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા થઈ શકતી નથી. અનિત્ય દ્રવ્ય સાથે એનો વિચાર કરવામા આવે તો તે ત્રણ કાળ એક જ રહે છે અને જરા પણ ફેરફાર વગર એકચરણ આસ્થા કરે ૩૩ આ દૃષ્ટિએ જોવા સામાન્ય અને વિશેષને અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે દ્રવ્યના દ્રવ્યત્વથી તે અલગ પદાર્થ નથી.

હવે બીજી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ ઉત્પાદ બચ્ચ અને મુલતા પરસ્પર સિત્ત છે કે એકરૂપ છે? એના સમાધાન માટે ઉત્પાદ, બચ્ચ અને મુલતાને જણાવ અમરવા ઘટે પ્રત્યેક પદાર્થ ધણે ધણે જણાવ્યા કરે ૩૩ છતાં એમા ત્રણ થા સિત્તપણુ નથી, બાકૃતિ વગેરે રૂપાં કરે, છતાં એની બલિ નિત્ય રહે છે, તેથી ઉત્પાદ, બચ્ચ અને પ્રીત્યના લક્ષણસેક તો જરૂર છે અને તેથી એમા કથયિત્ત એક છે બાકી અસત્ત્વી ઉત્પત્તિ એ ઉત્પાદ, સત્ત્વના વિનાશ એ બચ્ચ અને દ્રવ્ય એક જ રહે તેથી તેમા મુલતા છે

આ કારણથી ઉત્પાદ, બચ્ચ અને મુલતા એનામા દોષ તે સત્ છે એ દૃષ્ટિએ ભેદભે, ત્યારે જની એના સામાન્ય તથા વિશેષને અલગ દ્રવ્ય માનવાની જરૂર રહેતી નથી આ અપેક્ષા ધ્યાનમા રાખવાથી ભેદભેદભાવ જણાવર સમજી શકાય છે ભેદ દેખાય છે તે પદાર્થની અપેક્ષાએ છે અસેદ દેખાય છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે અને બંને વસ્તુ એકી થયતે એકસાથે દ્રવ્યમા રહે છે તેથી ભેદભેદનું સ્વરૂપ સમજાય છે. વસ્તુધર્મના સ્વરૂપની વિચારણાનો પાયો સત્ત્વી બ્યાખ્યા સમજવામા રહેતો છે આ ઉત્પાદ બચ્ચ અને પ્રીત્ય દરેક સિત્તપ્રવૃત્તિમા છે છતાં પરસ્પર અપેક્ષિત છે

આ સત્ત્વ-સત્તા એક છે એમા ખદ-વિભાગ પડી શકે તેવું નથી અને તેને બાધા થઈ શકે તેવું પણ નથી. આ અભિપ્રાય જૈન સિદ્ધાન્તનો છે. નિર્લેખ નયે આ વાત

સુયોગ્ય છે અને એ બાબત પર મતની આબી નમજણ રહેલી છે એ રશ નકાશો ગુપ્ત ઉપર નજર સજે છે તે આત્માને નિત્ય ગણે છે એનું લક્ષ્ય પર્વાજ ઉપર રહે છે તે અનિત્ય માને છે; અને બુદ્ધ તથા પર્વાજ બન્ને પદ્ધિ રાખનાર જૈન ઈર્શન આત્માને નિત્યાનિત્ય કહે ॥ આ મર્મ દર્શિનિન્દુને ધ્યાનમાં રાખવાથી પ્રમાણસાન થાય છે એ વિચારણા તદ્દરપરથી જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહેવાય છે. અને તેની સાથે બાહ્યના સર્વ દ્રવ્યનું જ્ઞાન થવાની જરૂર જ પડે છે એટલે આત્મજ્ઞાનમાં સર્વ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન માહત્વિક હોઈ એ દ્રવ્યાનુયોગને મોટો અગત્યનો વિષય બને છે (૧)

મન્વય મદ વ્યતિરેક હેતુ કા, સમગ્ર ક્ષ્મ-ભ્રમ સાર;

મારોપિત સર્વ ધર્મ ઔર હં, ‘માનેકપન’ તત્ત સોઈ ચેતન ! બાપા કેસે સારોઈ ? ૨

અર્થ—હકાતમાં અને નકાશાત્મક અન્વેષણપદ્ધતિ સમગ્ર બાકા રૂપની જમજગ છે તે મદ આરોપ કરેલ છે તેને છોડી દો. (એનો) ધર્મ તો અનેશ છે. અહો આનંદ થત ! તત્ત તો તે છે (આરોપ વગરનો જમની અદ્વારનો અસલ ધર્મ છે તે જુ તત્ત છે) (૨)

વિવેચન—સાતી બાબત સાથે પ્રથમ અન્વય અને વ્યતિરેકહેતુ સમજવા થત હરીએ ત્યાર પછી એના એક અણક અને અગાધિત સ્વરૂપને સમજવું સહેલું થઈ પડે. આ અન્વય અને વ્યતિરેક હેતુની સમજણ સ્વાદ્વાકમજરી ગાથા ૨૧-૨૨ ની ટીકામાં થત નિસ્તારથી આપવામાં આવી છે

બધા ઉપાદ, બધા અને ધ્રુવપણ છે ત્યા મતપણ છે -આ અન્વય હેતુ સમજવેલ મદ વસ્તુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થતી નથી કે નાશ પામતી નથી, તેથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રવેશ વસ્તુ સ્થિર છે યથાથ મા ઉત્પત્તિ-વિનાશ થાય છે તે યથાથની અપેક્ષાએ થાય છે આ રીત ઉપાદ, બધા અને ધ્રુવતા હોય ત્યા ત્રવપણ છે આકૃતિ ફરે, આકાર ફરે, પણ મૂળ વસ્તુનું સામાન્ય-એની ભવિ-તો કાયમ જ રહે, આવો વસ્તુસ્વરૂપનો પ્રકાર એ અન્વય હેતુ છે અહીં હોય ત્યા અન્વય હોય એ અન્વયબ્યાપ્તિ છે એનાનો થદ હોય, તેનો મુખ્ય બળાવવો હોય તો થદા વરીકે તેનો નાશ થાય છે મુજદ વરીકે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે પણ તે આજા સમય હસનિવાન મુનઈ વરીકે તો તેની સ્થિતિ કાયમ

શરણાર્થ—અન્વય = અન્વેષણ (મીપજોગ)ની એક પદ્ધતિ અમુક બધા બધાં બધા હોય તે જમજા મળવાએના એક / બીજા સર્વસાધારણ મર્મ પદ્ધતિ આજતો હોય તો તે એ અર્થો ધ્રુવ કરીને ક્ષ્મ-કાલિય પ અવધ ક્ષ્મ-કાલિય સગધારા છે એમ સમજવાની પદ્ધતિ. અનુ = તથા, ઔર. વ્યતિરેક = અમુક એક કમ્પુ ન હોય તો બીજા અમુક વસ્તુ કમ્પુ ન હોય, એવો સગધાર નિસ્તર. સમય = સમજવેલ, જનનિ (આ સ્થાને કચનિર સમગ્ર પાઠ જણ છે) જમ = જમજાત, મોહુ લગા મોહી = એવી કે આરોપિત = જમણી રીતવ, આપિય સગ = સગ ધર્મ = સ્વધર્મ ઔર = બીજી તત્ત = તત્ત અગધ. મેઈ = એ જ તે પાતે

રહે છે આ દષ્ટાવ બરાબર ધ્યાનમાં આવે એટલે અન્વય-આસિનો ખ્યાલ થાય છે બધા ઉત્પાદ, બધા અને મુવત્તા હોય ત્યા સત્વ છે ચતુષ્ક છે, એ અન્વય-આસિ થઈ

પચાસિનો તો પાર નથી તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનતધર્માત્મક છે એટલે બધા બધા અનતધર્માત્મકપણુ ન હોય ત્યા ત્યા સત્વ પણ ન હોય એ વ્યતિરેક-આસિ છે આમા વસ્તુવત્ત્વ-સત્ત્વ પણ છે અને અનતધર્માત્મકત્વ સાધ્ય છે એમા વ્યતિરેકી હેતુ છે, એટલે બધા સાધ્ય ન હોય ત્યા સાધન ન જ હોય એ રીતે જ આ વ્યતિરેક-આસિની સિદ્ધિ થાય, કારણ કે દષ્ટાવ વગર પક્ષની અદર જ હેતુથી સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે એમા પક્ષની બહારના દષ્ટાવનુ પ્રયોજન જ હેતુ નથી આ વ્યતિરેક-આસિને બરાબર સમજાવે.

આદ્યમામા જ્ઞાનોપયોગ, દર્શનોપયોગ, કર્તૃત્વ, બોક્તૃત્વ, આઠ ક્રમક પ્રદેશની નિશ્ચિતતા, અમૂર્તત્વ, અસંખ્યપ્રદેશપણુ, વગેરે એના સહજાથી ધર્મો છે એ એની માથે નિરતર રહે છે (જેન પરિભાષામા એને ગુણ કહેવામા આવે છે.)

નૈશ્વસિકે આ માની સાથે જ્ઞાનનો સમવાય મળાય માને છે એ આ માનું લક્ષણ જ્ઞાન નથી માનવા અને તેટલા માટે સમવાયને અલગ દ્રવ્ય માને છે જેન દશન છવ્વે ઉપયોગરૂપ માને છે જેન દશન આત્માને કતા માને છે સાંખ્યે આત્માને નિર્લિપ્ત માને છે કર્મનો કતા આત્મા છે અને તેથી જીનોએ કર્તૃત્વ અને ગુણ માનો છે જેન દશન આત્માને ભોજ્યા માને છે કષેલ કર્મનુ ફળ એ ભોગવે છે. એ રીતે બૌદ્ધ-સંનિકવાદીથી જેન દશન બુદ્ધ પટે છે

આદ્યમામા આઠ ક્રમકપ્રદેશો સ્થિર રહે છે ચિદના સર્વ પ્રદેશ સ્થિર રહે છે બાહ્ય સસારી ભવેના બાધામ, કુળ, પરિણામને લઈને આઠ સિવાયના બાહ્યના સર્વ પ્રદેશો પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે.

આ છવ્વે સ્પર્શ રસ, ગંધ અને વર્ણથી ચક્રિત હોઈ નિશ્ચયનવથી બને અમૂર્ત છે પ્રત્યેક આ મામા લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા પ્રદેશો છે વયોચિત-નૈશ્વસિકની આકૃતિ છવ્વે પ્રદેશની અપેક્ષાએ બાપક માનવામા નથી આવતો, પણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ બાપક માનવામા આવે છે

છવ્વપણુ (છવ્વન) અવહારથી દશ પ્રાણુ ધારણ કરવા તે, અને નિશ્ચયથી યોગના, આ છવ્વનુ છવ્વત્વ છે આ સર્વ સહજાથી ધર્મની વાત છે હર્ષ વિષાદ, મુગ્ધ દુઃખ કમભાવી (પર્યાયધર્મ)મા આવશે, જેની વાત હવે પછી થશે.

અને જ રીતે ધર્માસ્તિકાષ આદિ દ્રવ્યો અનતધર્માત્મક છે ધર્માસ્તિકાષ અતિમુદા થકે છે અધર્માસ્તિકાષ સ્થિતિસદાયક છે એ પ્રત્યેક વદાય અસંખ્યાનપ્રદેશી હોઈ જ્ઞાનથી બાહ્ય સહાય તેવા છે અને એ પોતાના સ્વરૂપમાં કાયમ રહે છે તેથી અવગ્નિન

છે એમ સ્પર્શાદિ ન હોવાથી એ જાને બાતે જાણી છે એકબીજા સ્વરૂપ હોવાથી એક છે અને સ્વયં ક્રિયા સ્થિતિ હોવાથી નિષ્ક્રિય છે આવી રીતે પ્રમાણસ્થિતિ અને અપ્રમાણસ્થિતિ અને અવધર્મસ્થિતિ છે

પુરૂષસ્વરૂપ આનંદધર્મસ્થિતિ તો દરેકજાના અનુભવનો વિષય છે એક ઘડો લઈએ તો તેનું કાચાપણ, પાકાપણ, મીઠાપણ, પહેલાપણ, જળધારણ, સ્થિતિપણ, એનું રૂપ, નવાપણ, જૂનાપણ, વગેરે એમાં તો અનંત ધર્મો પ્રવચ્ય હોવાય છે.

આનું અનંતધર્મસ્થિતિપણ જ્યાં ન હોય ત્યાં સત્ત્વ ન હોય એ અતિરેકબ્યાપ્તિ થઈ જાય છે. જોઈએ તો આ સત્ત્વસ્વરૂપ છે એવનને યોગજના માટે તેના જ્ઞાનની જરૂર છે. કોઈ કોઈ જ્ઞાન સંપૂર્ણ સત્ત્વધર્મને કેવળ મુખ માને છે આ મત કલ્યાણધર્મના વેદાદિ જ્ઞાનનો છે. કોઈ કોઈનું સત્ત્વ-ધર્મને નિસ્ત્વય કલ્પિત માને છે એટલે એ ધર્મને માત્ર ઉત્પાદ અને અવધર્મ માને છે. એ મત બૌદ્ધ જ્ઞાનનો છે. કોઈ જ્ઞાન સ્થિતિસ્વરૂપ સત્ત્વને કેવળ મુખ (કુલ્મનિત્ય) માને છે ત મત ન્યાયજ્ઞાનનો છે અને નૈયાયિક તથા વૈશેષિકો અનેક મતધર્મોમાંથી પરમાણુ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાક સત્ત્વસ્વરૂપને કુલ્મનિત્ય અને ઘન વસ્તુ આદિ કેટલાક સત્ત્વને માત્ર ઉત્પાદઅવધર્મ (અનિત્ય) માને છે. જોઈએ તો આનું સત્ત્વ સ્વરૂપ એ સ્વયં જ્ઞાનકારીની આજ્ઞાથી બહાર છે તે જાણી લેવાનું છે તે ત્રિશા હોવાથી ન છે. અથા-સત્ત્વ એ સત્ત્વ તો છે પણ એ ત્રણે કાળ ટકે નહિ તેથી એમાં આધ આપે છે. જોઈએ તો આનું મત-ધર્મની આજ્ઞા એક જ છે જાણી છે અને જાણાવે છે તેની સાથે સ્વાદ્ લગાડવાથી તેના સાથે જાણી આવે છે. કારણ કે સત્ત્વની અવધર્મ સત્ત્વ છે પણ અસત્ત્વની અવધર્મ નથી તેથી સ્વાદ્ લગાડવા વગર તો આજે અર્થ જોડો થઈ જાય. આ વાત પણ માથે જ આનંદ સાધવાની છે.

જોઈએ શ્રી આનંદવનના મહાશય કહે છે કે ઉપરની રીતે આનું સ્વરૂપ જણાવે અનુભવ માટે અન્યથા અને અતિરેકહોતું જણાવે સમજી શકે અને રૂપજાતને જોઈ નાખે, તો હો. આ રૂપજાત એટલે જાણ રૂપથી બેઠો જાત-મિશ્રણ જ્ઞાન કેટલીક વાર આપણી અનુભવમાં કમળો હોવાથી જાણની વસ્તુનો રજ જોડો લાગે છે અને કેટલીક વાર વસ્તુ-વિષયક થઈ જાય છે અને તથી મૂળ સાચી વસ્તુને કે તેના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી; કેટલીક વાર કિંમત જ્ઞાન થઈ જાય છે વસ્તુને જણાવે સમજવા માટે એની ત્રિશા સ્થિતિમાં જોઈએ એનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ, એના લક્ષણના વિશાલોને જણાવે વલગતા જોઈએ એ લક્ષણના અભ્યાસ કે અતિભ્યાસ થતી નથી એમ જાણવી કરવી જોઈએ; અને એ સમય પ્રકારની કોટાદી સાથે દસી રહે અને એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો રોષ ન જોઈએ. હોય ત્યારે જ તે લક્ષણ કહેવાય છે. આ લક્ષણવિચારવામાં ધણીવાર રૂપજાત થઈ જાય છે જાણ આજારને લક્ષણના કુચાદી રેવામાં આવે તો જાતે એ લક્ષણ દસી જાતું નથી અને રૂપ એ આજારે તો વસ્તુનો આભાસ છે જાણી એના જાણ

સ્વરૂપના જ્ઞાન માટે તો એનું મૂળ પદાર્થ એઈએ. આરે અંતિમ પદાર્થને પદાર્થને તારે જ પદાર્થનું લક્ષણ સાપડે. બાકી એના જુદા જુદા રૂપો (manifestations) ઉપર ચાલ્યો તથા તો તો જરૂર જાણના થઈ જવાનું, અને તેટલા માટે આ જામને છેડી દેવાની જાત કરી છે.

નૈસર્ગિક દર્શનને સામાન્ય અને વિશેષને અલગ પદ્ધતિ માનવા પડ્યા એ આ રૂપજામ ને લઈને છે એણે એ અલભાવી ધર્મો અને કમલાવી ધર્મો (શુભ અને અર્ધાધ)ને આલમમાં રાખ્યા હોય તો એક મનુષ્યની મનુષ્યતા (સામાન્ય)ને મનુષ્યથી અલગ પદ્ધતિ માનવાની જરૂર ન પડત, તેમ જ એ જ મનુષ્યતા દેવચંદ કે હીરાચંદ નામના અલગ સ્વરૂપને (વિશેષને) વળી એમાં પણ અલગ પદાર્થ માનવાની જરૂર ન પડત. આ રૂપજામ નો વાસ્તવિક ભાવ પદ્ધતિ—વિચારણામાં આવી જાય છે એ પદ્ધતિવિચારણા ઉપર બહુ ભાર મૂકવા જતા બોલો આખો આત્મા જૂદો તથા એન પરિણામ પર એની જોડાણી કે આ મા કે પુરૂષલભા કોઈ સ્વામીભાવ પણ છે અથવા હોવો એઈએ નહિ તો એમાં સ્થિતિ કે સ્થિરતા એવું વાત જ રહેતું નથી, એ વાત પર ખ્યાલ ન રહ્યો અને પરિણામ દુનિયાને પદ્ધતિની નજરે અશ—સત્યો જવાવી શક્યા એ પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આ રૂપજામ જોવો જ રહ્યા અને વંનુ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન કરી તેના નુર્વ અરો પર નજર રાખનાર પ્રમાણજ્ઞાનનો આશ્રય લેવો જ રહ્યો.

આ રૂપજામ આરોપ કરેલો ધર્મ છે અને તમા આરોપ દ્વારા એના અશ—જ્ઞાનમય નુર્વ સત્ય મનાવવાનો મિથ્યા પ્રયાસ થાય છે પછી એમાંથી માથાનો સિન્ધાવ કાઢવો પડે છે રૂપ દેખાય છે તે પણ જામ છે એમ માની આખો જામ રાખવી પડે ॥ અને તે રીત ચેતનજ્ઞાન—આમજ્ઞાન આપી આજાની આની જાય છે

રૂપ કે આરોપ એ આત્મા નથી, એના ધર્મો તો વડન જુદા છે એને પામવા—સમજવા સુરેકેલ છે અને એને સમજવા માટે રૂપ અને આરોપનો જામલાજ એ પ્રથમ અત્તવાની જાગત છે બાકી આત્માની સાથે એના અનેક નામો થાય, રૂપ થાય, આકાર થાય, રજ થાય—એ સર્વ આરોપ કરેલી જાગતો છે આત્મા પોતે નથી દેવચંદ કે નથી હીરાચંદ, એ કાળો નથી કે જોશો નથી, એ લૂલો નથી કે લગડો નથી. એના નામ અને રૂપ જુદાં જુદાં થયા છે, તે સર્વ આરોપ કરેલી જાગતો છે

એના ધર્મ તો બીજા જ છે એનું લક્ષણ ઉપચોડ ॥ મોખરૂપ આપા એ એની આખા છે. એના પદાર્થ રૂપો કરે ॥ કારણ કે એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા. કેટલાક પદાર્થો એક અવસ્થામાં હોય છે તો કે લોક પદાર્થો બીજી અવસ્થામાં મૂકી આવે છે. આ પદાર્થોની જુદી જુદી અવસ્થાને જામ કહેવામાં આવે છે એ કાવો કમના ઉપચમથી, જામથી, સ્થોપચમથી અને ઉદવથી થાય છે. રૂપના અસ્તિત્વથી પોતાની બંતે જ તેમાં

પારિણામિક ભાવ કાયમ રહેલો છે સસારી જગતના મુક્ત આત્માને આ પાંચ ભાવો પૈકી કોઈ ને કોઈ ભાવ અવગણ્ય હોય જ અલગતા એ પાંચ ભાવો પૈકી વ્યાપ્ત્ય પદ્ધતિનો મહત્ત્વ નથી, તેમાં એક પારિણામિક ભાવ જ હોય છે

અહીં એક બીજા વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે આ પાંચે ભાવો (ઔપચારિક ક્ષામિક ક્ષાયાપ્ત્યમિક ઔદ્યમિક અને પારિણામિક) હવેમાં એકસાથે જાણા હોય છે એવો કોઈ નિયમ નથી. દા. ત., મુક્ત હોવામાં ક્ષામિક અને પારિણામિક બે ભાવ જ હોય છે જ્યારે સસારી હોવામાં કોઈ ત્રણ ભાવજાણા, કોઈ ચાર ભાવજાણા અને કોઈ પાંચ ભાવજાણા હોય છે એમાં વાત એવી છે કે સસારી હવે બે ભાવજાણા હોતા નથી એટલે મુક્ત હોવાના પદ્ધતિ બે ભાવોમાં અને સસારી હવેના પદ્ધતિ ત્રણથી પાંચ ભાવોમાં પ્રાપ્ત થાય છે ઉપચારરૂપ લક્ષણ મત્ત્વ હોવામાં પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં જ્યાં હવે હોય ત્યાં ત્યાં ઉપર પ્રમાણે જેથી માંડીને જાણ ભાવો જરૂર હોય છે એ પાંચ ભાવો પૈકી બે ભાવ પણ ન હોય ત્યાં હવેત્વ હોતું નથી

આ રીત ધ્યેયન—આ માટે ધમ તો તરૂન જુરો જ છે આત્મામાં અનંત સુખપદ્ધતિ ॥ પણ એ મત્ત્વમાં ઉપચાર જ અગ્રમ છે અને ઉપચાર અવગણ્ય હોવાથી તે પોતાનું તથા ઉપર પદ્ધતિનું જ્ઞાન કમળી શકે છે. આપણે આ વધારા કરીએ છીએ, એમાં સકા કરીએ છીએ અને સમાધાન કરીએ છીએ—એ મત્ત્વ ઉપચારને લીધે જ થાય છે અને લક્ષણરૂપથી સિદ્ધ ન હોવાને કારણે અને ઉપચાર જાણા પદ્ધતિમાં અગ્રમ હોવાથી ઉપચાર જ આત્માનું લક્ષણ અને છે

આ સ્વરૂપધ્યેયનમાં પારિણામિક ભાવને જસજર સમજવા યોગ્ય છે એ હવેત્વરૂપ છે અને ધ્યેયનનો સ્વભાવ છે એ ન હોય તો ધ્યેયન ન હોય એમ સમજવું બીજા સ્વ ભાવ કોઈ વાર હોય અને કોઈ વાર ન પણ હોય, પણ આ હવેત્વરૂપ પારિણામિક ભાવ તો મત્ત્વ આ માટે મત્ત્વ કાળે પ્રાપ્ત થાય જ છે અને તેથી તેને અગ્રમ લક્ષણ ત્રણમાં આવેલ છે. વાદીના ભાવોમાંથી કેટલાક જાણા મત્ત્વ કોઈ વાર હોય છે કોઈ વાર એકાદ-વધના હોય છે પણ પારિણામિક ભાવ તો મત્ત્વ કાળે હોય જ છે અલગતા અલગતા પારિણામિક ભાવે છે આ પારિણામિક ભાવ રૂબરૂનું પગિણામ છે એ રૂબરૂ રૂબરૂ અસ્તિત્વથી જ પોતાની જાતે જ ઉપજા થયેલ છે એટલે કોઈ પણ રૂબરૂ સ્વાભાવિક સ્વરૂપપરિણામન જ પારિણામિક ભાવ કહેવાય છે

બીજા ભાવો કોઈ વાર મળે અને કોઈ વાર ન પણ મળે, કારણ કે એ કમળી અપેક્ષા રાખે છે તેથી લક્ષણમાં રહેવાનું હોવા છતાં કાદમિક છે અને તેથી તેને ઉપલક્ષણ કમળી સકાય હવેનું ઉપચાર લક્ષણ રહેવામાં આવે ત્યારે તેના હવેત્વને જાણે તે સમજવાનું છે અને તે પારિણામિક ભાવને જાણે છે એમ ધ્યાનમાં રાખવું સસારનું આનું સ્વરૂપ પદ્ધતિ છે અને પદ્ધતિ તો પદ્ધતિજાણ પામતા જાય છે. આ સસારમાં નામ અને

૩૫ ક્ષ્મા કરે છે એ પર્ણાવપણ છે, અને એને લઈને ફેરફાર થાય તે પણ નજરે પડે છે. એવનનો પ્રથમ તો કોઈ ભક્ત જન્મ્યો છે અને તેને સમજવાની ખાસ જરૂર છે તે સમજાય એટલે પૂર્ણ સ્પષ્ટતા થાય છે. વસ્તુસ્થિતિની આ સમજણ તે આનંદ છે. એ વસ્તુ છે એની પ્રાપ્તિ એ આશ્ચર્ય છે. વશિષ્ઠ મત પ્રમાણે સત્તા દ્રવ્ય, ગુણ અને કર્મમાં રહે છે. પણ સામાન્ય અને વિશેષમાં નહેતી નથી-હોતી નથી. આ વાત સમાજીન નથી એ તો ઉપર જતાં જઈ અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો અને છતાં તેનું અસ્તિત્વ (સત્તા) ન સ્વીકારવું એ જ બહેતરતી વાત નથી. એને દ્રવ્યથી ભુલી માનવા જવા તો અનેક દોષ દેખાય છે. જન્મ મૃત્યુ મર્યાદા ભક્ત માનવા જઈએ તો જાણે તે અસત્ય થઈ જાય છે. એટલે સત્તા દ્રવ્યથી ભુલી ન હોઈ શકે.

જ્ઞાન પણ આત્મામાં જિજ્ઞાસુ ન હોઈ શકે. આત્માને જઈ માનવો અને પછી ભુલિ દ્વારા સમજાય સુખ થઈ તેને જ્ઞાન થાય છે. એમ માનવું એ વાતમાં ભણી જુઓ છતાં દેખાય છે. એમાં કોઈ કોણ કહેવાય અને કરણ કોણ કહેવાય એનો જાણ જ બેસતો નથી. જરી વિચારણા મુક્તિદાતા આનંદની છે. વશિષ્ઠ માને છે કે આ જ્ઞાન પણ ઉપાધિ છે અને શ્રીકૃષ્ણમાં જ્ઞાન રહેતું નથી. આત્માની જાણ પ્રકાશની લક્ષણા અમાલ છે. અનંત મુખનું સુવેદન એ શ્રીકૃષ્ણ છે. ત્યાં મુખનું જ્ઞાન આશ્ચર્ય રીતે કલ્પનાનો ભાવ છે. પણ જ્ઞાનનું નિર્ણયન મુખ તો સર્વ જાણ જાણ છે. એમ ન હોય તો જઈ ભવનમાં જોવી પરિસ્થિતિ કે ૭માં કોઈ પણ પ્રકારના આનંદનો અનુભવ નથી, તેને પ્રાપ્ત કરવા કોણ પ્રયત્ન પણ કરે?

ઉદ્ધિયા વિષયમાં પ્રવૃત્તિને મુખ માનવું એ જાગૃત કરણ છે. પણ શ્રીકૃષ્ણને અનુભવ એ કોઈ વિષય પ્રવૃત્તિ કરણ નથી, એટલે એ જ જનક નથી અને ઉદ્ધિ દશાએ પહેલેલા આત્માને એની હજી થાય તેટલો સમય પણ આખરે ન બેસેતો હોવાથી એમાં સમજવો સ્થાન જ નથી. સંપૂર્ણ કૃષ્ણના ભવનમાં ઉત્પત્તિ થવાવાળા પરમ મુખ અને આનંદરૂપ આ શ્રીકૃષ્ણ છે અને એ શ્રીકૃષ્ણને કુહિનકુહિન સમજવાનો આ પ્રયત્ન છે.

૩૫મું હાર—આ આનંદની વિષયના એ જાગૃત વસ્તુ છે. એની હજી કરવામાં વિષયમુખની વાત ન હોવાથી જ જનક નથી થતું, અને જાગૃત જાગૃત જાગૃત જાગૃત છે. ત્યારે તો મોક્ષ માર્ગ જ સર્વજ્ઞ મિષ્ટદોષ મુક્તિદાતા એટલે ઉત્તમ મુક્તિ તો શ્રીકૃષ્ણ અને સ્વામી જોડા નિરૂપિત રહે છે. જૂઠું આનંદપનથી જોતો જ જાગૃતપણના અવરનમાં જાય છે કે શ્રીકૃષ્ણ સ્વામી બિલકુલ સમ જણે હસ્તે દોષ તુ જાય છે. એટલે તને જાણ તારો શ્રીકૃષ્ણ અને સ્વામી જાગૃત સરખા જણે છે. આ સરખા જણવાની વાત ભુલી છે. પણ સાવચિત્ત શ્રીકૃષ્ણ થયા પછી જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, એ વાત માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ બહેતરતી નથી, કારણ કે એમ દોષ તો પછી પચ્ચર કે પુનઃ શ્રીકૃષ્ણ થાય અને આત્મા થઈ શ્રીકૃષ્ણ તરફ જાય રહેતો નથી. અને આખરે પચાવનની આખ્યા એક જ થાય. એમાં જે ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિની વાત વિચારી તે પણ અવગમની થઈ જાય છે. જ્ઞાનના પચાવન

હ્યાં કરે એ પારિવારિક જાત છે પારિવારિક જાત એ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગ એ
 હવત છે—હવતુ લક્ષણ છે તેથી અનેતજ્ઞાનનો આસ્વાદ કરવો એ જરૂર વત્ત છે અને
 એના વિશામય નિરવિશય જ્ઞાન છે આધ્યાત્મિક મારે કરેલા અનેક પ્રયત્નની પરાક્રમ
 છે અને એ પરાક્રામ પ્રાપ્ત્ય અસાધારણ ધ્યેયનો સુધા છે

આ માન્ય મહાત્માની ધર્મ-સુલો પોતે નિર્ણય છે પદ્યો કમસર હ્યાં કરે છે. અત
 મુલેનો જાત મનુષ્ય તે દ્રવ્ય છે એમાંથી ચેતના, જ્ઞાન, વીર્ય આદિ વગેરે પરિ
 મિત મુલ્યો જ આધારણ જુલિવાળા કલ્પની ક પદ્યો આવે છે. જ્યાં સુલો સમજાયા
 જાતના નથી જેના બાધી શકાય છે તેના અત પદ્યો યાત છે અને એ રીતે જેટલા
 બાધી શકાય છે તેના કારણથી સુલોનો અવકાર કરાય છે. પદ્યો પ્રવાહરૂપે જાત
 આવે છે. આ પ્રત્યેક પ્રવાહની કારણથી એક એક જુલુશક્તિ હોય છે અને એની અત
 શક્તિજ્ઞાનો મનુષ્ય તે દ્રવ્ય છે આપ પલુ લેઈની સાધેના તે જરૂર રહે છે. અલે
 દક્ષિણે પદ્યો પોતપોતાના કારણથી જુલુશક્તિ, અને જુલુ દ્રવ્યશક્તિ હોવાથી દ્રવ્યજુ
 પદ્યોશક્તિ જ કહેવાય છે દ્રવ્યમાં કેટલાક સુલો સપ્તશાધારણ હોય છે. દા. ત., અસ્તિત્વ,
 પ્રત્યક્ષ તત્ત્વ વગેરે; અને કેટલાક અસાધારણ હોય છે જેમ કે ચેતનાજુલુ જ્ઞાતમા
 હોય છે કષ્ટજુલુ પુરુષજ્ઞા હોય છે અસાધારણ જુલુ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પદ્યોનો
 હર્ષને જ પ્રત્યેક દ્રવ્ય એકબીજાથી જુલુ પદ્ય છે

આ દ્રવ્યની સત્તા એક છે જાત છે અને અબાધિત છે એના અવાદ આ રીતે
 કારક થયો આ મા દ્રવ્ય છે એના અનેક મહાત્મા સુલો છે અને કમજાવી પદ્યો છે
 તને જોગણી, પદ્યોજ્ઞાની દક્ષિણે ત્યાજ કા, કષ્ટજ્ઞાની કાઈ કાઈ જ સુલુ આરોપ કરેલી
 જાત છે એની જાતરી કરી ચેતના મૂળ ખમ તે જાત છે એને શોધી કાઢવા એ
 જ્ઞાનદ્રવ્ય છે જ્ઞાનદનો દમજો છે, જ્ઞાનદનો જરૂર છે અને એ જરૂર જ્ઞાનદત્ત છે

ચેતના! આ રીત આ માને પ્રાપ્ત કરી શકાય. જુલુશક્તિ કરી એને સમજાવે ત્યારે
 અતુ વિદ્યુત્ત્વરૂપે જ્ઞાનમા આવે અતુ અમલ્લ રૂપે આપડે, એના વિકાસે જોગણી
 જાત, એની વિશાલદશા અવાદમાં આવે, અને અતુ અતુ જ્ઞાનદત્તરૂપે નવજમા આવે.
 એના જુલુપદ્યોનો જાત મમજાત, અતુ લક્ષણ જરાબર લક્ષમા લેવા, એની સાથે
 એમાં પ્રત્યેક જુલુ તાત્ત્વોને જાત જાતી શકાય તેનું મહાત્માતિત્ત્વમય કર્મપ્રાપ્ત્ય રૂપે
 મમજાત, ત્યારે એ અતુમજાનદમજ, વિશુદ્ધ આદિત્ત્વમય, અતુત્ત્વજ્ઞાનના પદ્યોને જોગ
 જાત જરૂર વત્ત છે અને એને મમજાત મારે જ અતુ તત્ત્વ તત્ત્વ પદ્ય અને હવતિત્ત્વ
 રૂપે કરવામા આવે છે

જ્ઞાનદના રૂપે જરૂર કરેક પદ્યો કાઈ કાઈ વિચેતન થતુ છે એના જરૂર એક સત્ત
 રૂપ હોય પલુ તેવા કરવા મળ્યા છે એ જ્ઞાનદને સમજાવે આ મળત પ્રાપ્ત કરવા મળત

કર્યો એમાં જીવનચાત્રાનુ સાક્ષ્ય છે પ્રયત્નની શિદ્ધિ છે અને ચક્રચલનનો છેલ્લો છે' (૫૫)

૫૬ છપ્પનમુ

શુભિકા—આ ૫૬ આત્મદષ્ટિએ લખાયેલું છે એમાં શુદ્ધ ચેતના કકળા કરે છે અને જનત પ્રવૃત્તિ થઈ ચેતન—આત્માની આત્મારે ઘડી પડેલી ડચા માટે જેક બતાવે છે અને એમાંથી છેવટે માર્ગ કેવી રીતે નીકળે છે એના પર પણ વિવેચન કરે છે

આત્મા પોતે તો જનત શુલ્કોથી ભરેલો છે પણ એના પુરૂષગત સાથેના સંબંધને પરિણામે એની મૂળ જાગૃતિ પર આવરણ ચડી ગયા છે અને આત્મારે તો બલુએ એ અનેક શુલ્કોના નિકેતનને બદલે પર ભાવના રમણ કરનાર પરાધીન થઈ ગયો છે અને એની સ્થિતિ સ્વાસ્થ્ય તરફ વધારે ને વધારે હાલકાવી દેવાય છે આત્મામાં જનત જ્ઞાન, દર્શન, આદિત ભરેલો છે પણ એ આત્મારે દ્રવ્યમાં, ધરીરમાં પ્રગટાવેલી એમાં કે વિવેચકતામાં ક્ષીણતા હોવાથી બચ છે આત્મારે એ પોતાના મૂળ શુદ્ધ વીશ્વરી પરભાવમાં રમણ કરે છે આત્મારે એના કેવા હાલ સાચ છે તે પર બહોં લાલચિત્ત ભાષામાં ગાન કર્યું છે

આત્મા મૂળપ્રકારમાં હોય આત્મારે એ શુદ્ધ ચેતન કહેવાય છે એની શુદ્ધ દશાને ચેતના કહેવામાં આવે છે આત્મા સુખી એ મૂળ સ્થિતિમાં ન આવે ત્યાં સુખી એ પોતાનું અસહ સ્વરૂપ સુખી પરચરે રજડયા કરે છે

પતિવ્રતા ધર્મપત્ની પોતાના પતિમાં મૂળ આસક્તિ હોય, એ પતિના વિરહમાં અર્ધમાત્રી અવસ્થામાં રજ ટી હોય, ઘરમાં એના માન—સ માનની આકર્ષણ પણ એના પર એના પતિના પ્રેમની આકર્ષતા કે અપવાદ પર રહે છે એ ઘરમાં પત્નીનું સ માન હોય, ત્યાં સુધી હોય છે, જ્ઞાનદક્ષિણ હોય છે, પણ જ્યાં જીની અવગણના થતી હોય, પતિદેન શત્રે રજડવા જતા હોય, એને તો કિંવસે અપમાન અને શત્રે રડવાનો જ વારો આવે છે આવા

૧ આ પદનો અર્થ વિચારવામાં મે લક્ષ્ય એ વર્તી લીધો છે જેટલો એનો અર્થ બાર્યો તેવો બાર્યો છે પણ તેમાં પૂરતો સતોષ થયો નથી, તેણ તર થયો છે આને મળ્યું ૫૬ છપ્પન છે ત્યાં જુદી વિચિત્રતાનો ભાસ થતો તો પ્રત્યેક ઘડી વિચારણા આજ્ઞા બતાવવા પ્રવૃત્ત થતો. આ ૫૬ અને જાનેક દષ્ટિએ સમુચ્ચય કરાવનાર, નિશ્ચય નબો આભાસ કરાવનાર અને ચામીના અપ્રતિમ આકર્ષણને બહુ કરનાર આકર્ષના બે અગ્રણીથી નીકળી પડેલું જણાયું છે પણ લીટીના પદમાં અમાધારણ જાન કરી લીધો છે આ કદચ કદાચ છે આલોહિત્વાસ્તવી વિષ્ણુ છે એવોનો મદન અમકાર છે ૬૭૭ એ ૫૬ ૬ સમજાવે છે એવો મારો થયો નથી, પણ તેવું સમજવું તેવું બહોં જણ્યું છે એની વિચારણામાં સ્વાદાત્મ્ય ભરી, તત્વાત્મ રીત, રમણજીવનનો રાજ અને જીવન અનેક પ્રયોગો જીવેલો થયો છે એ વિષય પર આજ્ઞામાં પોતની વિચારણામાં અવાસ્તવિક અવગમન ગર થતો એમ જણાય છે —વિવેચનકાર.

પતિની આર્થભાવનાવાગિત પત્નીને મનમાં બહુ દુઃખ થાય, પણ જો ભેર શું કરે ? આર્થ ભાવનાભૂષિત ચેતના પોતાના પતિને જાણે કેવા વિચાર કરતી હશે, તેનું શબ્દચિત્ર અત્ર જાપવામાં આવ્યું છે. આપુ પદ શબ્દ ચેતનાની કોઈ અહેનપણીના મુખમાં મૂક્યું છે. આ ભાવ પાને છેડે બાંધા થાય છે.

૫૪

(૨૫-૪-૧૫૩)

વાલુડી મથકા ગોર ફિડ્યું કરે, પીઠઢા પરપર જાય;

પૂરવ દિસિ પન્થિમ દિસિ રાતઢા, રવિ અસ્તગત થાય વાલુડીં ?

અર્થ—નિષ્કારી બાળકી જેવી અજાણા (ચેતના) તે કોઈ પણ ભેર કેવી રીતે કરે ? શું કરે ? (કારણ કે) પતિશબ્દ તે પારકે ઘેર બાંધે ! (ત્યાં ચેતના કેના ઉપર ભેર કરે ?) યા ત પૂર્વ દિશાનો પતિ સૂર્ય બધારે (કેલટી બાબુજી) પશ્ચિમ દિશામાં આસપાસ થાય બધારે તે પછી જો બાંધખોળ જ બાંધ. (૧)

વિવેચન—શબ્દ ચેતનાનું અધારે જરા પણ ભેર નથી, લશમાં જોનું સામ્રાજ્ય નથી અને પતિ તે જોની સાથે ભેટા પણ નથી. જોવા મર્યાદામાં જો બાલુડી, અથવા કોઈ અજાણા ભેર શું કરે ? કેના ઉપર કરે ? કેવી રીતે કરે ? જોને હરીફરીને ભેલું તે પતિશબ્દ તરફ અને પતિશબ્દ તે પોતાના ઘરને બાંધવા કે સંભાળવા પણ નથી.

જો ચેતનાનો પતિ પરચેર બંધ છે જન્ય વિભાવોમાં રખાડે છે જન્ય ત્યાં માથા માર્યા કંઈ છે પણ પોતાના ઘર તરફ અધારે તે નજર પણ કરતો નથી પોતાના મૂક સ્વભાવથી જન્ય ભાવમાં રખાડું જો પરચેર બાંધવા દુઃખ છે. અત્યા-ચેતનાના મૂક સ્વભાવમાં પુરૂષલની વાત ન હોય, વિષયકથાઓ સ્પષ્ટ ન હોય, સંસારચક્રવાસ્તવ ચિત્રચલ્લ ન હોય; જોમાં જનવ રાત્ર, દશન, આશિરની મસ્તી હોય, જનવ શાંતિ હોય, મમતાના પૂર વહેવા હોય, જોમાં અત્તરીંગીરી કે શબ્દભીષતિનો જ્ઞાપ હોય. પણ અધારે તે પતિશબ્દ પારકે ઘેર બાંધે છે જોને સંસારના કોઈ પણ ભાવોમાં રસ પડે છે અને પોતે જે મર્યાદામાં હોય ત્યાં મળતા પૌદ્ગલિક મધનેનો લાજ લેવામાં આનંદ આવે છે જોમાં જો મુખ માને છે અને જોવા પૌદ્ગલિક મુખ વધારે ઝેલવવા માટે જો પ્રયત્ન કરે છે. જોની તુષ્ટાને મર્યાદા નથી, જોના અભિમાનને છેડા નથી, જોના દહને બારો નથી અને જોવા જોને વિભાવમાં જોને જો હો આનંદ આવે છે કે જો પોતાનું ઘર જ બૂટી બાંધ

પદ્યાર્થ—ફિડ્યું-કિંટા. નવ-અર્થ દિશિ-દિશ તથા પતિ-જન પિતિ-પતિ જન અસ્ત-અસ્તગત પિતિ

શબ્દાર્થ—વાલુડી = અથા જેની, બાળકી ફિડ્યું = ખેડું ? શું ? પીઠઢા = પતિ, જનવી, જન પરપર =

પારકે ઘેર, અભિને ઘેર પૂરવ દિસિ = પૂર્વ દિશા પન્થિમ દિસિ = પશ્ચિમ દિશા રમયે = બાંધખોળ

રવિ = સૂર્ય સરજ અત્યાજા = અત્યાજીવે તે

છે આવા પતિની પત્ની જોર પલ્લુ શું કરે ? એવા ક્ષેતનરાજ-પતિની કથાના વર્ણનનો સંબંધ ક્ષેતના પરત્વે જ છે. જોડે જોડે અતે સર્વ વાતનો મેળ મળી જાય છે.

સૂર્યનો ઉદય પૂર્વ દિશાએ થાય છે અને જોને પૂર્વાધિપતિ કહેવામાં આવે છે. પલ્લુ એ ભાષ્યાહેજને તો આખો દિવસ બટકવું છે. ઘેર શાકવું નથી, 'પૂર્વા' પત્નીને શાક લડાવવા નથી, અને મનમાં પશ્ચિમ દિશાને રાખી ત્યાં પહેલી તેની સાથે આનંદ માણવો છે. આવો પરસ્પરીમાં થતો (આસક્ત) સૂર્ય જ્યારે ધરને ઠાઈ થાક પલ્લુ કરતો નથી, ત્યારે અતે આશ્રમી જાય છે.

તે જ પ્રમાણે પરભાવમાં રમણ કરનાર પતિ પોતાની ક્ષેતનાને ન જોળખતા કુમરતિને મળવા માટે રમકથા કરે છે. જોને મળવા તલવહાટ કરે છે અને જો ગળડપટ્ટીમાં અતિ પોતાનું તેજ શુભાવી આશ્રમી જાય છે. પતિનો વિજય થતો નથી અને ક્ષેતનાનો વિરહકાળ લૂંટો નથી એ હકીકત છે. પાશકે ઘેર રખડનારને ઠાઈ વધારે પડતું કહેવામાં આવે તો એ વળી ન કરવાનું કરી બેસે; અને આશ્રમીને પતિ તો દેવગુણ હોય, જોડે જોને રિસાવ્યા બોલે પલ્લુ નહિ. આવા રમકુ પતિની વશાધાર પત્ની જોર પલ્લુ શું કરે ? આખરે એ તો અજળા રહી અને જોનામાં શક્તિ ગમે તોઈ હોય, પલ્લુ એ આર્થસંસ્કારમાં ક્ષિપ્રેલી જોડેલે ઘણું તાણે પલ્લુ નહિ, તોડે પલ્લુ નહિ, છતાં પતિને ઠેકાણે લાવવા નવા નવા પ્રયોગો કરે. ક્ષેતનાએ કેવો પ્રયાગ એ ભાગતમાં કર્યો તે આપણે જોઈએ.

આ પશ્ચિનો એક બીજો અર્થ પલ્લુ કાસે છે. આ પ્રમાણે સૂર્ય જ્યારે પૂર્વ દિશા અને પશ્ચિમ દિશા જોમ બન્નેમાં રહ્યો-આસક્ત થાય છે ત્યારે જોનું પરિવ્રામ જોના અસ્ત થવામાં આવે છે. જોમ જે પ્રાણી સ્વભાવ અને વિભાવ બન્નેમાં કોડો કોડો રાસવા માટે છે ત્યારે એ બંનેથી જાદ થાય છે. ઘણા પ્રાણીઓ એવા વિચારના હોય છે કે વેપાર કરે ત્યારે વેપારમય ઘર્ષ જાય, વેપારને સ્થાનકે વતનનું કાન જ ન રાખે; અને ધર્મકલ્પી કરવા મટે ત્યારે તમ પલ્લુ આસક્ત ઘર્ષ જાય. આ વિચિત્ર મનોકથાને પરિવ્રામે પ્રાણી ઉભયજાદ થાય છે. ન મળ્યા શમ અને ન મળી માયા. જોડે જો આત્મપ્રગતિનું કામ કરી શકતો નથી અને સસારને ભોગવી શકતો નથી. સાક્ષાર તો છતી ઠાકીને કહે છે કે જે પ્રાણી આત્મામાં અગૃહ છે તે સસારમાં ક્ષિપે છે; અને સસારમાં અગૃહ છે તેણે આત્માને વિસાર્યો છે. સસારને આટલા જ્યો, ઘરઘરેણામાં રાજવું અને પડિધમવું કરવાથી પાપની આલોચના ઘર્ષ જ્યો જોમ ધારી કૃતકૃત્યતા ધાનવી, એ વાતમાં વસ્તુતઃ ઠાઈ દમ નથી. ઠાઈ ન કરે તે પ્રમાણમાં કીક પલ્લુ શુદ્ધ આશ્રમી અપેક્ષાએ જોમાં બહુ માલ જેવી વાત નથી. સસારમાં સરસા રહી, મન તેનાથી અલગ રાખવું અને સસારમાં લપટાવું નહિ એ વાત સિદ્ધાંતદષ્ટિએ વાચ્યતા સારી લાગે છે. પલ્લુ અવકાત રીતે લગભગ અશક્ય છે. કામદેવના ઘરમાં રહી કામદેવને છતી આવનાર તો સ્વાભાવિક જેવા કેઈ અસાધારણ વિરહા નીકળે, જોડે જો મુખ્ય માર્ગ કે રાજમાત્ર ન કહેવાય.

ચેતન કોઈ વાર શુદ્ધ વિચારણામાં ઊતરી આવે છે ત્યારે એ પોતાને જ કહે છે— ચેતનહા! તમારી શુદ્ધ ચેતના તો અત્યારે બચ્યા જેવી છે હજુ એને સૌવન પ્રાપ્ત થયું નથી, એનામાં એર વધુ નથી, તમારા ઘરની એ બસલા અને યોગી પત્ની તમારા પર એર પણ કેમ કરીને કરે? કારણ કે તમે તો પારકે ઘેર ગયા કરો છો અને અત્યારે ત્યારે નિભાવદશામાં પડી બસ્યો છો. પૂર્વ દિશાના પાંતિ સૂર્ય જેવા તમે પોતે છો; તમારામાં બળહળતું તેજ છે; તમારી સામે કાશ્મીરી નજર માઠવાની વાકાત નથી, પણ અત્યારે તમે પોતે જ પશ્ચિમ દિશામાં પારછી સીમાં-પરવરમાં આસહ્ય થાઓ, ત્યારે તમારું તેજ કાનિ પામતું બધ છે અને જાતે તમે અસ્ત થઈ બસ્યો છો, અને જાતે તમારું અસ્તિત્વ પણ શોધુ જમતું નથી. (૧)

પૂનમ નિષ્ઠિ સમ ચેતન ગાવીરું, વૈદ્રાતપ સમ નામ;

વાવસમર મિમ દલમિથિ આવીરું, મહુતિ અમાદૃત નાણ વાલુડી ૨

અર્થ—પૂનમની રાતના બદ્ર જેવા નિર્મળ ચેતનરાજને બલુવા અને ચક્રના પ્રકાશ જેવું જ્ઞાન બલુવું (જ્ઞાન-ગાનીની એકતા બલુવી) વાદળના સમૂહ જેવી (કમ) કળની સ્થિતિ બલુવી અને (ચેતન) સ્વભાવે આનંદજ વચરનો છે એમ બલુવું. (૨)

વિવેચન—હવે ચેતનરાજ પોતે કોણ છે તેનું પૃથક્કરણ કરે છે આ અતરંગ આત્મવિશ્વરૂપ છે અને કોઈક જ વાર લભ છે પણ અર્થ આવે ત્યારે તે કણ ખરી સુખી છે ચેતનહા પોતે એની શુદ્ધ દશામાં હોય ત્યારે ભુદા છે અને કર્માવસ્થિત દશામાં હોય ત્યારે ભુદા દેખાય છે આ બન્ને જ્ઞાન સમુદ્રના થાળી આપણે આગળ વધીએ. (ચેતનાની સુખી આ વાત યોગી કરે છે) યશસ્વતીની પૂનમની રાત્રિએ બદ્ર જેવા નિર્મળ-સ્વચ્છ હોય, તેવા ચેતનરાજ નિર્મળ છે અને એવા ચક્રના પ્રકાશ જેવું તંતુ જ્ઞાન છે. જ્ઞાની અને જ્ઞાન ભુદા નથી, જ્ઞાનોના કણ જ્ઞાન છે અને કણ હોવા છતાં જાગેના સમુદ્ર સુખ છે. આત્મા પોતે બદ્ર છે અને જ્ઞાન ચક્રનો પ્રકાશ છે. બદ્ર વચર પ્રકાશ ન હોય એ વાત ખરી છે એટલી જ ખરી વાત બદ્રનો એ કણ છે એ પણ સમજવા પોણ છે.

ચક્રના શુદ્ધ પ્રકાશને દૂર પક્ષેનાં વાદળો વચ્ચે આડાં આવે બચત થવા દેવા નથી, તે પ્રકાશને જ્ઞાનવશીલ કરી આત્માના જ્ઞાનસ્રવણને જહાર આવવા દેવા નથી પણ તે જ વજતે એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે ચક્ર પોતે તો પ્રકાશમય જ છે પણ વર્તમાને લઈને અવસર્થ ગયા છે છતાં પ્રકાશ ત્યાં છે એ લે પ્રકાશ યોગે દેખાય કે

પાર્શ્વતર-અસીએ-અસીઈ નદાતપ-અદાતપ આસીએ-અસીઈ

અર્થ—પૂનમ = પૂર્ણિમા, રાત્રો સિવા નિષ્ઠિ = રાત્ર ચક્રના પ્રકાશ નાણ = રાત્રી
 જર = પૂર (નાખને જાતે લાગ્યા તેના ડેટુ = આણ એના અર્થ થાય છે ઠા તા, અવસર, સિત્તર)
 તપ = આત્મિક પક્ષ આસીએ = અસીએ પ્રકૃતિ = રાજાને અન્યાસ = નિદિ અતરંગનો, દક્ષિણ-અગાધ
 વચરનો.

ન જેવાય તેથી ત્યા તે અરૂપ છે કે હજીજગ નથી એમ ધારવાનું નથી. એ જ પ્રમાણે ચેતન પોતે તો જ્ઞાનમય-પ્રકાશમય છે એનામા નાન ભરેલું છે અથવા એ પોતે જ્ઞાનમય જ છે અને એ એની શુદ્ધ રૂપ છે એ એનો મૂળ ગુણ છે એમ પ્રકાશ વગરના બદ્ધની કલ્પના અશક્ય છે તેમ જ્ઞાન વગરના આત્માની કલ્પના કે એનું અસ્તિત્વ અશક્ય છે કારણ કે એ સ્વભાવથી જ અનાવૃત્ત છે એ કદી આવરણ પામતો નથી, એમ સમજવાનું નથી પણ સત્તાએ અણઅવરણેલો છે એમ સમજવું એટલે બહારથી એ આવરિત હોયે પણ એનો સ્વયં પ્રકાશ અદર ઝળઝળતો રહેલો જ છે એ વાત સમજાએ ત્યારે જ આત્મા બરાબર જોગખામ આત્માની આ સ્થિતિ ચેતનાની સચી બાદ કરે છે.

પ્રકૃતિએ અનાવૃત્ત છતાં કર્માવરિત થઈ ગયેલા ચેતનનો પ્રકાશ અદર છે; એનું એક વાર જ્ઞાન યામ ત્યારે એની શુદ્ધ ચેતના અદર પડેલી છે અને છતાં ભેર કરી શકતી નથી, એ સુવ વાત અપ્રક્ટ યામ છે શુદ્ધ જ્ઞાનપ્રકાશનો માલેક અદ્યારે વિભાવમા પડી બઈ સસારમા નસ્ત થઈ ગયો છે અને બાહ્યે રખડતો અને કલકટ હોય તેવો જેવાય છે તે જાત વાતનો મેગ આ રીતે યામ છે અદર શુદ્ધ પ્રકાશ ભરેલો છે અને તે અવરણ ગયેલો છે એટલે એની ચેતના ભેર કરી શકતી નથી. (૨)

ચેતનશબ્દ ચેતના અને તેની બહેનગણી સર્વના એકીભાવ છે તે ધ્યાનમા રાખવાનું છે ચેતનશબ્દ પોતાને આગળ સમજાવે છે અને જણાવે છે તે આ પ્રમાણે—

પરપર સમતાં સ્વાદ્ કિંચો સહ? તન ધન યૌવન દાજ;

દિન દિન ર્દાસ અપયસ ધામતો, નિમ્ન મન ન માન જાંઝ પાહુટીં ૦ ૩

અર્થ—પારકે ઘેર રખડવામા વને સ્વાદ્ શો બાવે છે? તેમા વને મજા શી આવે છે? (એથી તો) સરીર, પૈસા અને જુવાનીની નુકસાની યામ છે અને દિવસાનુદિવસ તારી અપકીર્તિ વધતી જાય છે તારા પોતાના માણસો તારા હુકમ (પણ) માનવાં નથા. (૩)

વિવેચન—ચેતન! તું પરભાવમા રમણ કરે છે સ્ફૂળ ઇદ્રિયસુખોમા મોજ માણે છે મનોવિકારોમા પડી જાય છે તેમા વને શો આનંદ આવે છે? વિકારવૃત્તિને માણી

૧ આ ગાથાની પછી પંજિમા કાણુ સમ્બો ઉપયોગ કર્યો છે તે બંને તેમ નથી કાણુ એકમ સ્વ ધામ. અઘ્ના પ્રકાશ જેા સ્વ એ અર્થ કાઈ રીતે બધેનેહતો નથી ૫ નબરવિગ્નજ્ઞાના રોવા પ્રમાણે એમ-તોરથી નાણુને બધે કાણુ સખાણુ જણાય છે એ પાઠ સામ થત છે તેથી મૂળપાઠમાં મુધારો કરતા ચોખ્ખા થાને છે કાણુ સમ્બ રાજવાણી કાઈપણુ અથ સમ્બ થઈ શકતો નથી -વિવેચનકાર

પાઠાતર—જન ન માને—જન માને નઈ

સમ્યક્—પરપર = પારકે ઘેર. કાનનાં = રખડતાં. કિંચો = શુ. તન = સરીર. નિમ્ન સ્વપ્. ધન = પૈસા. ધમસવગ્ન. યૌવન = જુવાની. આત્મપ્રકાશ. કાણુ = કાણુ. નુકસાની ઇન્દ્રિય = નિમ્ન ઇન્દ્રિય. ર્દાસ = રોવા. અપયસ = અપયસ અપકીર્તિ. ધામતો = વધતો. નિમ્ન તન = પોતાનાં (ધરત) માનુના માને = માનને કાણુ = કાણુ, હુકમ, દાહ

જુલમી મુજ માને છે. અથવા પારકા ઉપર ક્રોધ કર્યો, ઈર્ષ્યા કરી, કે પોતાની છતી-અછતી આસારિક મહત્તા પર અભિમાન કર્યું-એમાં મોજ શી ? મોટાઈ શી ?

જરી રીતે તા એમાં તારા શરીરની, તારા પૈસાની અને તારી જુવાનીની કાનિ શાય છે. દુશ્મનારી મનુષ્યના શરીરના કેવા કાલ શાય છે તે વાત તો ઉઘાડી છે. મનવાનનું મન જવાનું કારણ સત્તિનો અડપાટ-દુશ્મનાર મુખ્ય બળુશ છે અને નાની વયમાં માથે ધોળા વાળ, ગાદામાં કપડાંથી, આખના તેલનો નાશ અને આંખો બંધપણ, એ એની સાથે અનિવાર્ય હોય છે. મનોવિકાસની જાળતોમાં એઈએ તો તન એટલે નિવસ્ત્રરૂપ સમજવું. મન એટલે પ્રતિષ્ઠાપદ્ધતિ અને અથવા ધર્મસ્વભાવ સમજવો, અને એવન એટલે આત્મ-શક્તિ સમજવી. કેઈ પણ મનોવિકાસને તાણે મતા અથવા તેમાં રમણ કરતા નિવસ્ત્રરૂપ, ધર્મમન અને આત્મશક્તિનો ક્ષાસ થતો એવામાં આવે છે. ચેતનસજ્જ ! જરાવિચાર જ્યાં મુખ નથી ત્યાં મુજ સોમવામાં કે માનવામાં તારા કેવા કાલ શાય છે અને મવાના છે ? હજુ પણ ચેત !

આ વસ્ત્રાવમાં રમણ કરવામાં તારા અપવશ દિવસે દિવસે વધતા બદલ છે. રજડુને કેઈ ઘેર મેહાવે નહિ, એની પામે વઢું-નીકરીને જવા દે નહિ, આ કોઈ વાત છે ? એમ એમ એની રજડુપણની અપહ્રિતિ થતી બલ, તેમ તેમ બે એટલો હઠકહ શાય છે કે એને પોતાનું લખન આકાશ હાજે છે. એ જ પ્રમાણે મનોવિકાસમાં એ એમ એમ વધતો બલ છે તેમ તમ કેઈ તેને ઈધ્યાતુ, કેઈ અભિમાની, કેઈ કીધી, કેઈ કામી, કેઈ રજડુ એવા અનેક ઉપનામ આવે છે અને આ રીતે અવકાશમાં પણ એની લખનની મીકાસ સુકાઈ બલ છે.

છેવટે એની એવી રશા શાય છે કે એનાં વસ્ત્ર માણસો પણ એની આદ્યમાં રહેતા નથી. આ સ્થિતિ ઘટપણમાં શાય છે. નિકારી માણસો મણે જામે લરજુવાનીમાં જ ખલાસ શાય છે, કદી વધારે લાગે તો એનું ઘટપણ જારે દુઃખમય શાય છે. એને ઘરમાં માન મળે નહિ, એણે જાણું કે નહિ એ કેઈ પૂછે નહિ, અને વસ્ત્ર એક જણામાં એ ઉધરસ આપા કરે અને જુવાની એણે જુમાવી તેનો ખસીત્વાપ કર્યા કરે ! જુવાનીમાં કરેલા જતવાયા રેખા હજુ ઘટપણમાં જરૂર સોજવવા પડે છે.

ચેતનહ ! આવી રીત પારકે ઘેર રમવા જતા શરીર, પૈસા અને જુવાની ખલાસ શાય છે અપવશ વધે છે અને છેવટે ઘરમાં પણ હઠપૂત મવાના હકાદા આવે છે ? માટે

૧ કાંજના જમ માકામ્મ થઈ રીક મરણ પાડજ રાવને મોકામ્મ કોનાલ છે અને જે મોને જર્મ કરીએ તો એવા નામ્મ મરે તારે એવી મોઈ મોકામ્મ જમ કર્યા નથી, કામ્મ મોઈતુ નથી, એનો જર્મ ત વ ઇ એવા માકામ્મ મરી રશ તો મોઈ એનો મરજરો કર્યું નથી, એ વળા એ વાતનો મરહને રીક થતો નથી, એનો જર્મ થાય જમ્મ મરણ પછી જાનુરી જાવજનો એ વળા જામે પાટ મેકરો નથી, અને કામ્મ રામ્મ કામ્મ, કામ્મુ તે, દુકમ, આમ્મુત જર્મમાં જતાર વરસા છે એમ મેકામ્મ પ્રમેત્તના જામ્મુતી કદ ઇ તેથી એ જર્મને પ્રાધાન આપવામાં આમ્મુ ઇ -વિવેચનકાર.

કઈક વિચારે અને વખતસર થેતો. તળાવ તટપુ અને પાણી નીકળવા માઠસુ પછી વિચાર કરવા માઠશે તો કોઈ વળશે નહિ. એ તો પછી તળાવ ખાલી થયે જ છૂટકો ! આવી તમારી સ્થિતિમા બિચારી થેતના—અજળા ભેર શું કરે ? કેમ કરે ? કેના ઉપર કરે ?

ભવનનો ઉદ્દેશ નિષ્કારતા પ્રાપ્ત કરવાનો છે એ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે ત્રિકારી હયાનો ત્યાગ કરવો. એઈએ. ત્રિકારી હયા એ પારકુ ઘર છે અને એ ઘરમા દમલુ કરતા આત્માના કેવા હાલ થાય છે અને થવાના છે એ પર આ આખા પાઠની રચના છે (૩)

કુમ્ભવ ઓઢી અવનવવ પહે, મન મહવામે ઘાટ;

આંધા આંધા મિથે વહુ જળ, કોણ દલાહે ઘાટ ? ચાલુછીં ૦ ૪

અર્થ—પોતાના કુળની આબરૂ ઓઢી જે આઠે રસ્તે ચડી જાય, તે અટવીમા (ભવાટવીમા) પડી જાય અને મનરૂપ વરસાદના ઘાતમા ચડી જાય અને જલ આધળા થેજા થાય એમા રસ્તો પણ કોણ દેખાડે ? (૪)

વિવેચન—જે પ્રાણી પોતાની કુળમર્ચાંદા ઓઢી આઠે રસ્તે ચડી જાય છે, એ તો પછી જ જલમા ભૂલો પડી જાય છે. સારા કુટુંબમા એક જાતની આબરૂ જામેલી હોય છે. કુળવાન માણસો હલકા કામ કરે નહિ, સને રજાડે નહિ. એવા કુળમા કોઈ કુલાગાર જાયે અને આઠે રસ્તે ચડી જાય તો તેણે આબરૂ ગુમાવી કહેવાય છે. આ કુળવા તે નિઃસ્વરૂપ મમલવું પ્રાણી આત્મસ્વરૂપ ઓઢી આઠે રસ્તે ચડી જાય એટલે સધારના ત્રિકારમા પડી જાય, તો પછી એની બારે અરાજક હયા થાય છે.

રાજમાર્ગ—મૂળમાગ ઓઢી આઠે રસ્તે ચડી જાય તે તો પછી ઘાટી અટવીમા ફાસઈ જાય છે અને અઢીતઢી ફાસે માર્યા કરે છે પરચરે અટકનાર થેતનસજ. તમે પણ કુળવટ ઓઢી આઠે રસ્તે ચડી ગયા છે અને મનોત્રિકારને મારે આગળ વધતા જાઓ છ. અટવીમા ચડ્યા એટલે પછી તો પત્તા નહિ.

હસિલુના ઘાટે એવા હોય તો ત્યા તો એક ઘાટ ચડ્યા એટલે પાછી જાગી આવે; એ હિતર્થા એટલે વળી ઘાટ, એમ જણેરમા પડી જવાય. મૂળમાગ ઓઠમો અને મનરૂપ મેરે જાએ હીધા એટલે તો પછી ઘાટના રસ્તા આવે. એમા તો આઢીઅવગ્રી દેહિએ અને ચડવા—હિતરવાના ચૂચળા જ હોય. મનભૂમાઈને અકુચ વગર ઓઢી હીધા હોય તો એ તો કુગર ને ગાત્રીમા ચઢીતરે કર્યા જ કરે પણ એનો છોડા આવે નહિ.

પામતર—અડી-થેપી. અવનવવ-અવનવવ. મેલવાને-મલવાને મિથે એ મલ-મિથ જલ દેહીકે ડેલ-કુલ.

રાજમાર્ગ—કુમ્ભવ = કુળની ડેક આભર (નિઃસ્વરૂપ) અડી = ઓઢી, તલ અવટ = આપો રસ્તો (નર = રસ્તો) જલ = અટવી (ભવાટવી) મેલવા = મેલ, વરમાઠ ઘાટ = ખાલી રસ્તો (અભાવિતર) અધિા = અધિયા. ઘાટ = રસ્તો

આ જાનુઆરી વગરના મનનભાઈ અને પદ્યરે જાહેરતા થિતનંદા એમ બન્ને જાનવા
એકા થયા મેળા બાદ જગતમા જે આધ્યાત્મિક લેખા થાય ત્યારે રસ્તો કોણે કોણે ?
માનવશક્તિ તે કોઈ કઈ શકે નહિ, એટલે જાને કાંઈ નાશ કરે. વિકારમાં પડી ગયેલ
પદ્યરે જે રમણ કરતા થિતનંદાના આવા હાલ થયા છે

જુગતનો શ્રીધા માત્ર હોય તે મૂંઝી રીધા, આટે માટે થઈ ગયા, ત્યાં મનદાર
મેલ વસ્ત્રો એલે નવા રંગ પૂર્ણ, અનેક કલ્પનાઓના રોડો દીધા, વૃષ્ટિ જેવી નદીઓ
મળી તે બે કાંઠે ભરી ગઈ, એના ઘાટોની ભરકસવાને માત્ર ગળી; આવી સ્થિતિ વિનાસી
આત્મા અને જગત મનને એમ થતા થાય પછી સાચો માત્ર કર્તાથી શું છે ? કોણ કોણે ? (૪)

વંદુ વિવેક પીઝડો જુગતના, ચારો પરપર-સંપ;

‘માર્ગદર્શન’ સમતા પર જાણ, ચાલે મનન રંગ વાલુકો ૦ ૫

અર્થ—(આ પ્રમાણે કહીને) થિતનંદાના ભાઈ વિવેકે પતિને સુમન્યો, એના
પારકે જે રણકવાનો-પારકો સગ વાલી દીધા (પછી તે) એને જ્ઞાનદાસરૂપ સમતાને
પર આપ્યો અને તે પછી નવા નવા રંગ વધતા ગયા. (૫)

વિવેચન—આવી સ્થિતિ થઈ છે એ કહી જવાની વિવેકજીએ થિતનંદાને જુગતના
જે સમજન ભાઈએ પિયુષાને-પતિરાજને સાચી વાત કહી દીધી; એને જુગતના કે તે
પરજાગમા ફરી પડ્યા છે પુણ્યભાગ થઈ પડ્યા છે આત્મભાગને વીસરી ગયો છે અને
દેહમા, ધનમા, પુત્રપુત્રીમાં, સગસગથીમા માત્ર માણી રહ્યો છે એ સવ ખેડુ છે.

વિવેક એટલે સાક અને ખસલ શું છે તે પારજાગની ભુલિ એ અદરથી જ
માત્ર થાય છે અને જાહેરના ઉપદેશથી ખીલે છે એલે થિતનંદાને જરો વાત મનભરી;
એને સુમન્યુ કે જેમા પોતે જ્ઞાનદ માની લેતા છે એ જ્ઞાનદ કલ્પિત છે અને પરિણામ
મહાદાસર અને જમણ કરાવનાર છે એ થોડો વજત મહા આપે, પણ જાતે પારકા
તે પારકા છે એ કહી થોડાના થાય નહિ અને સ્થાયી જ્ઞાનદ આપી શકે નહિ; માટે
સાચો માત્ર પરજાગ રણકવાનો નથી, પણ સ્થાયી જોગથી થિતનંદાના રજમાં રજાનું તે
સાચો રસ્તો છે. આ જુગતથી જાતિ મુરકેલ, પણ ખાસ જરૂરી છે એમા પારકા કોણ છે ?
તે કોગતવાનો પ્રલય છે અને તેનો સગ મનદા ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ છે.

હવે આ રીતે થિતનંદા સમતાને પર જાણ્યા, એના વિવેકજીના પૂર્ણ, એની અંતર
દૂર થઈ એને પરજાગ રમણમાં રોલ કોણા, અકપરીજમણ નજરે પડ્યું અને જાણ
જાતી અને હિંમત વગરના મારોનું જાન થયું આ જાણુ અવરમાં અગ્રજતા દીધેલની

પાર્શ્વતર—જ્ઞાનદાસ જગત પર જાણે-જોઈ પિયુષા એમ એના વાલે ના ના રંગ-વસ્ત્રો
૫૨૫ મુદ્રા

અર્થ—જુગતના = મન સુઝકનો પારો = અદરકાળો ના નાન-નવા નવા.

જ્યેષ્ઠિ કેવાઈ આવી રીતે નિયમિત બાટકી ભેલી શ્રમતાને ઘેર (૫૬ સોળમું) જ્ઞાન દર્શન પોતે પધાર્યાં. પતિ ઘેર આવે અને પાશકે ઘેર જાનકવાની ટેવ છેડી કે, ત્યારે તો ઘરના રંગ તરુન કરી બદલ ત્યાં વિરહના નિશાસાને બદલે આત્મરંગના ધરણી ચાલે; ત્યાં સાચા જ્ઞાનની વહીવટો વરસે; અને ત્યાં વિયોગ, વિવાદ, શોક ભય કે અસતિ સર્વનો નાશ થઈ જાય, ત્યાં અત્યાર સુધી કરી ન થયેલું એવું ઘરનું રૂપ જ થઈ જાય. એ રૂપ કેવું થાય ? તે અન્વય કહેવામાં આવશે. અહીં તો વાત એક જ છે કે પતિરાજને પરચેર રમણતા વિવેકમિત્રે વાર્યા અને ઘેર આવ્યા, એણે આત્મવ્યવસ્થામાં સ્થિર કર્યા અને એના પોતાના ઘરની સુખી જોળખાણ કરાવી. (૫)

ઉપસાહાર—અનનવા રત્ર કેવા થાય તે પર વિવેચનની જરૂર ન હોય. એનો અનુભવ તો પ્રતીતિથી જ થાય તેમ છે. ‘અનુભવગૌરવ વસ્તુકે, અણુવે વહી ઈલાજ’—એ વાત અગાઉ કહી જ દીધી છે એમાં કહેવા—સામળવાનું ‘કષ્ટ નહિ’ એ અનુભવ થશે ત્યારે જ સમજશે; અત્યારે નહીં સમજાય. હાલ વાત એક જ છે. પરચરસન વારો અને પોતાને ઘેર આવે. પોતાના માણસોને જોળખે અને પોતાના છે તે જ ખરા કામ આવશે, એટલું સમજે. તમારી યોગ્યતા તેમાં છે તમારું જીવન ત્યાં છે અને તમારો ખરો જ્ઞાન હ તેમાં છે. શરૂઆત ક્ષેત્રનાની સખીએ કરી અને છેવટે વિવેકમિત્ર આવ્યા, એમાં વિરોધ નથી. ક્ષેત્રનાની સખી અને વિવેકમિત્રને અલગ ન સમજવાં, અને ક્ષેત્રનાની જ ક્ષેત્રના છે એ વાત અલભ્ય રાખવી.

આ ૫૬ ખરેખર અદ્ભુત છે. આત્મજ્ઞાનની વાનગી છે ઉચ્ચ ભૂમિકાનું આલેખન છે અને પ્રતિપોષક મહાનુભાવતાનું નિદર્શક છે. આ રીતે ઉચ્ચ દશાની પ્રભુતામાં મહાનુભાવ, ક્ષેત્રનાની વ્યવસ્થા રૂર કરાય અને ક્ષેત્રનાજને પોતાના ઘરમાં પધરાવાય પછી ? પછી તો નવા નવા રત્ર વાધશે, અનિર્વચનીય ભાગો સાપડશે અને જનાકાંત નાદના ડહાવારો, અલ્પાલ્પ આલશે અને ભારે ઉત્તમ આત્મરંગના દર્શન થશે. (૫૬)

૫૬ સત્તાવનરુ

શ્રુતિકા—અત્યારે ઘણાં લોકોને નાટક—સિનેમા જોવાનો ખૂબ શોખ થાય છે અને બખત મળે અને પૈસા હોય તો તેનો લાભ લેવા શકતા નથી. એવા પ્રાણીઓને કહે છે કે અહીં તો ભારે અદ્ભુત નાટક ચાલી રહ્યું છે. એવું નાટક બારણું છે કે જેની મરખામણમાં બીજું કોઈ નાટક ભાગ્યે જ મળી આવશે. આ અસૌકીક નાટક (Comedy Drama) તમિલુઓ, તમારે બીજા નાટક જોવાની જરૂર નહિ રહે, કારણ કે એમાં બે દસિકતો અને છે તે ખરેખર અધ્યાધારણ છે; તમિલુ નાટકમાં એવી પાત્રવત્તા કે ચીનસિનેરી કદાપિ જોશો નહિ.

૫૧
(રાત્ર-ખાતાવરી)

સેવા એક અપૂરવ સમા;

આપ હી રામી, આપ હી રામીગર, આપ છુર આપ સેવા કરો. ?

અર્થ—એક અતીથિ જેણે તે ભુજો. પાતે જ બાલ છે અને પાતે જ બાલગર છે. પાતે જ છુર છે અને પાતે જ ઘેરો છે. (૧)

વિવેચન—સાધારણ નાનકમાં સુખધાર જલગર હોય છે અને પાક બજારનાર જલગર હોય છે, જ્યાં તે જમવ પણ પાતે અને જમતો જમનાર પણ પાતે, ખાદા પણ પાતે અને ખાદાનો સહાનનાર પણ પાતે. આવી રીતે બાલ પણ પાતે અને બાલગર પણ પાતે હોય, એવી જાદુશુભ બાલ તમે ક્યાય બેઈ છે? જલગરની જમતમાં પાન (મક) હોય છે બાલમાં ખાદાં કે સોગાં હોય છે. પણ બેઈમાં જેલની વસ્તુ અને જમનાર જલગર હોય છે, ત્યારે તે પાતે જ બાલ માય છે તેમ બાલનો માનનાર અને બાલની જમતના ખાદાં પાતે જ છે એ જાણે નૂતનતા છે જ્યાં જલગર અને પુષ્કરણને જાણે આપણે એને એ સ્વરૂપે જાણવા નથી.

દુનિયામાં જ આ, કેળવણી લીધી બાપાર કે નોકરી કરી થન કમાયા, પરસ્પર, સતતિ થઈ તેને પરવાના, કેમના વરધામાં મહાસ્થ, કેલ્પની સમયાનવાસને જલ, લાકડીને ટેકે આવા વગેરે વગેરે આવી બાલ માલ કરી જ. એ બાલ માનનાર કોણ? એમાંની એક પણ જમવ વાસ વગર જાણે છે. અને એ આવી જમતમાં કેન્દ્રસ્થાને હું ત હો તે વારે તે બાલ સાથે લેવાદેવા પણ થી? આ બાલનો જેમ જેમ હું જલગર કરીશ, જેમ જેમ એની વિજતોનું પુષ્કરણ કરીશ, તેમ તેમ તે બાલ સાથે વાસ વાસ મળવ થઈ જશે છે તે વાસ જાણના આવી અને એનો જેલનાર હું જ છું એની તને ખાતરી થશે.

બાલ પૌરુષલિક હોઈ એ જ્યાંથી મહાશી, એને તેવાર કરવા માટે તે કેવાં સારં માણ હતો જ્યાં હતા, એ વિચારીશ એટલે એ બાલ એનો કરનાર, એમ જામ લેનાર અને એના કેન્દ્રમાં જમનાર હું-એ સવની વચ્ચેનો એકીલાવ તને સમજશે.

પાતાની નાનકડી સહિનો પાતે વિચારક છે. પાતે જમનાર છે અને અનુગતિરૂપ સહારને સમજનાર પાતે જ છે એ વાત જાણતપૂર્વ હોઈ જાદુશુભ છે. વસ્તુજ્ઞાન બતાવે છે કે કેમના કરનાર પાતે છે કેમના સોજવા પાતે છે બાલ કમજન હોઈ જેમાં

ખાદાં-આપ હી બાલગર-આપ નાનિગર.

સમજાર્થ—સેવા=ભુજો. જાદુશુભ=જાણનાર, જલગર આપ હી=પાતે જ બાલગર=જલગર જાણનાર.

પોતાને ઉઘારે છે. સોમવતી વજત કર્તાપણના કાળને બચાવ ન હોય ત્યારે બાહ્ય અને પોતાનો સબધ વ્યવસ્થા ન હોવાથી પોતે વિષ્ણુભાં પડે છે અને સોમજ્ઞાન કે દિવ્યજ્ઞાન ન હોય તોપણ દ્રવ્યાનુસોગના જ્ઞાનથી એ બાહ્ય અને બાહ્યગતી એકતા અનુભવી શકે છે.

એ વાત શીખવનાર પણ પોતે છે અને શીખનાર પણ પોતે છે. પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ એકો છે. જ્ઞાન આપે તે શુરુ એટલે સેતન પોતે જ્ઞાનમય હોઈ નાન આપનાર પણ પોતે જ છે અને સામે બેસીને બાહ્ય જ્ઞાન મેળવનાર પણ પોતે જ છે. વિશિષ્ટ દષ્ટિએ કોઈ કોઈને શીખવી શકતું નથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે જ્ઞાન મળે છે અને શુરુ તો નિમિત્તમાત્ર છે. એક શુરુના દયા બેઠા હોય; એ દશીને શુરુ એકસાથે જ્ઞાન આપે છતાં હરેયા નાનમા ફેરફાર થયો રહે છે, એ બતાવે છે કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર શુરુ અદેશર રીતે કોઈ પણ નથી, અને તેથી પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ એકો છે. આ આજો અપૂર્વ બેઠ છે.

આ વાતમાં જરા નિર્લેપ-સ્વરૂપ જ્ઞાન રાખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અને તે દષ્ટિ આગળ જતા, આ પદમા વધારે આવવાની છે. તેથી અહીં ખાસ જ્ઞાન બેઠવામાં આવે છે. અવહારથી શુરુ અને બેઠા એક હોઈ શકે નહિ, પણ એ વાતના મૂળ સુધી જતા સેતન પોતે જ શુરુ છે અને પોતે જ એકો છે. એમ લાગ્યા વગર રહે તેમ નથી એમા શુરુ-શિષ્યભાવનો અલેહ દેખાયો. અને તે અપૂર્વતા મૂળમત હોઈ નિર્લેપનયને અવલોકે છે (૧)

માન-અવાક વિષ આપ વિરામિત, ગ્યાનમકાસ અકેસા;

વાર્તી છાઠ ઘાં વહ વૈઠે, મિર્તા મિયુ કા મણા હૈવાં ૨

અર્થ—પોતે હોઈ અને અલોકની વચ્ચે વિરામમાન થાય છે અને માત્ર જ્ઞાન-પ્રાપ્તમય છે બાહ્યને એકીને ત્યાં જઈને બેઠા છે. જ્યાં (મુખ) સમુદ્રનો સબધ-મેળ થાય છે (૨)

વિવેચન—આ બાહ્ય એકી, બાહ્યગતી, એ એનાથી વિરામ પામ્યા છે તે હોઈ અને અલોકની વચ્ચે વિરામમાન થઈ બાંધે છે. આથી બાહ્ય તો હોઈમા મદાય છે અને તેવા હોઈ ચૌદ રાજનું સ્વરૂપ લે છે અપેક્ષા સાવ રાજગ્રમણ છે. ત્યાં મુખ્યત્વે નારક છવો અને ભુવનપદિ વધા અવરહેવોની બાહ્ય મદાયેલી હોય છે. સાવમાની ઉપરના ભાગમાં મત્તલોક છે તેમા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રની વચ્ચે અહીં દ્વીપમાં મનુષ્યલોકની બાહ્ય મદાય છે અને ઉપરના સાવ રાજમા અપેક્ષિત અને વૈમાનિક રહેવાની બાહ્ય મદાય છે આવી રીતે ચૌદ રાજલોકમા બાહ્ય મદાયેલી છે અને બાહ્યગત એમાં ઉપરનીય,

પ્રાપ્ત-પ્રાપ્તી અર્થ-અર્થિ સિયુ-સિયુ.

રાજા-સો-અમે-કેન ભૌમિક પરિમાણ છે. ((વિવેચન બુદ્ધિ)) નિય-વચ્ચે અન-અન. સિયુ-સમુદ્ર અંશ-નિરજ, એકા અર્થ-અર્થિ, એકા મેલામસબધ.

આટોજવળે જાયા છે તે પછી ત્યારે જો જાણ છે કે જે અને પોતે જાણતર મરી જાય છે ત્યારે શીરે સજ્જોગની ઉપર-સોફને છેટે-નિરાજમાન થઈ જાય છે. સોફને છેટે જ્યોત્સ્ના આવે, ત્યાં સિદ્ધિશક્તિ છે તેની ઉપર જોઈ પોજનના રજ જાગ પેરી છેલ્લા મોનીસમા જાગમા જો પૂર્વપ્રયોગથી પહોંચી જાય છે જેમ પાણીમાં પડેલા અપિલ લાકડાની પ્રેક પૂરતાં જો પાણી ઉપર સ્વતાઃ આવી જાય છે, તેમ કમલમનથી સુષુપ્ત થતા મેલન સંસારની ઉપર વ્યક્તિ જાય છે. ત્યાં જ્યાં માટે તેને પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, પણ બધન જુટી જવાનું જો જનિવાઈ પરિણામ છે. જો શીરે સજ્જોગને છેટે જાણ નથી કે રમત નથી, જો/લે પોતે જાણતર પછી મરી જાય છે ત્યારે ત્યાં હોય છે શુ ?-તે વિચારીજો.

જાણતર મરી જઈ જો સોફ જને જ્યોત્સ્નાની વચ્ચે નિરાજમાન થાય છે ત્યારે, જનત જ્ઞાન જો જોનો સહજાથી ધર્મ-સુષુ હોઈ જો જ્ઞાનમય ધર્મ જાય છે જાણતા પોતે મૂળ સ્વરૂપે જાણી જાય છે જનતધર્મોત્તમ સત્સ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે. જ્ઞાન જોનો સુષુ છે જને જ્ઞાન ઉપાય પછી છે અને ઉપયોગ પછી છે અને તેમ છતાં જનેકાંતવ્યક્તિ જો વાતમા જાય પદુ નિરાજ આવતો નથી. નિરાજવ્યક્તિ જો જોનો તે જાણતા પોતે જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમય છે, અને તે ઉપરાંત જો જોઈલો છે જોનું અસ્તિત્વ કાયમ રહેવાનું છે જો સત્-રૂપથી સુષુપ્ત મેળવી, ત્યારે જાણ છેડી, સોફને જાતે વાસ કરે છે ત્યારે ત્યાં પછી જોનું અસ્તિત્વ રહે છે જોઈ માટે જાકો હોય, તેમાંથી છૂટો પડેલો જો વિસ્ફુલિગ (વજ્રો) થાત. અસહ જાકોને પાછો મળી જાય, જાણતા માટે સમુદ્રમાંથી જુદા પડેલા જો પાણીના ટીપાનો સમુદ્રમાં પાત થતાં તે સમુદ્રમય થઈ જાય છે અને પછી જોનું વૈશ્વકિત્તવ્યનું નામ પામે છે જેમ થતું નથી, પણ જો બીજા જનત આત્માથી જાણતર-સ્વતંત્ર અસ્તિત્વે કાયમ રહે છે જોનું સ્વરૂપ સર્વસામાન્ય હોય, પણ જોનું અસ્તિત્વ તે કાયમ રહે છે. સંસારમાં જાકોત્તરી રજાતો હોય ત્યારે પણ જો વસ્તુતા તે જોઈલો જ છે પણ જોને અનેક પ્રાણી વધા પુણ્ય સાધેના સજાધર્મ આવવાનું વને છે. અને ત્યારે મન સજાધ છેડી, જાણને છેડી, જો ઉપર જાય છે ત્યારે જો જરેજર જોઈલો અને છે જા રીતે સ્વરૂપે જોઈલો હોવા છતાં જો અસ્તિત્વે કાયમ રહે છે, અને તેથી જોનેને જોનેકાવ પદે સેદાસેદ મત જોઈલા સજાધી જતાવ્યો છે.

જા રીતે જાણ છેડી રહીને જો સોફને જાતે જાકો મળે છે જોઈલો ત્યાં વધે છે જેમ સમજનું આપણે હાથી પર કે ઘોડા પર બેસીજો તેવી રીતે ત્યાં જવાનું નથી પણ જાણ સાથે સરખામણી કરવા થક મેડે જો જાણનો ઉપયોગ કરો છે. ત્યાં જોનું વમન પ્રતિપરિણામ સ્વતંત્ર જ થઈ જાય છે, જોને ત્યાં જ્યાં માટે હમજ, પ્રજ્વલ કે પ્રયાસ કરવો પડતો નથી. જો જાણ છેડીને જોની જગ્યાએ જાય છે કે જ્યાં સુખસમુદ્રનો જોને પ્રિયથ થાય છે. ત્યાં સર્વ પ્રકારના અજાણપણાનો અજાણ હોઈ જને જો જ્ઞાનના પરિણમનરૂપ હોઈ પોતે જનતશક્તિમય જને છે. અજાણમા જાણ, પીણ, પહેરવાની જનુજગવાને સુખ

માનવામાં આવે છે. આત્મિક સુખ આકુળતા રહિત છે અને બાહ્ય છેલ્લા પછી તે।
અત વચ્ચેનું છે આ સુખસુખમાં અવગાહન કર્યા પછી જ્ઞાનમય આત્મા અત સુખનો
આસ્વાદ કરે છે અને એ સુખ નિર્લેખ અને અત હોઈ, દુનિયાની કોઈ ચીજ કે ભાવ
સાથે અનુપમેય છે. આવી અદ્વિત સ્થિતિ એને પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

શાસ્ત્રવાદ સદ માદ સદુર્મે, કિસક કિસકે વાલા ?

વાલાજી કા માર કાંઈ ઉઠારત, એક તારેકા ચોલા હેલાં ૩

અર્થ—(અહીં તે।) સર્વમાં બંધવા અને કબિલાજી બળ છે એમાં કોના બેલની
વાત કરવી ? (ચેતન।) પચ્ચરનો બાર શા માટે ઉઠાવે છે ? (અતે તે।) એક વારનો—
એકવટા બેલો જ છે (બાહી પચ્ચરનો બાર છે) અથવા એક વારનું—આત્મનું સરીર છે. (૩)

વિવેચન—ઉપર બાહ્ય છાત્રીને તેનાથી પર થવા તેની વાત થઈ હવે અહીં બાહ્ય
માનવાના કેવા બવાદ થાય છે અને શા હાલ અને છે તે પર જ્ઞાન જેણે છે અહીં તે।
મર્વ વાળીને વિશ્વાસ છે એને મનમાં જે આવે તે થાય છે ઉત્થાય છે અને મનમત્તા
ઉઠાય કરી બાહ્યને બદલાવે છે પોતાના મતના પ્રચાર માટે અનેક વર્કની ભળી, અબ્ધ
વસ્તિવ શ્રદ્ધાઓ અને ગમે તે પ્રકારે પોતે સાચા છે એમ જવાબવા માટે ખાત્રી બંધવા
કરે છે પ્રત્યેકનો કાવો સત્ય શોધવાનો હોય છે પણ એ સત્યના ઝાડા નીચે અન્યત
આકરે દુષ્ટાચ્છ અને પોતાને સાચા મનાવવાના વનવોદ પ્રયત્ન સિવાય કોઈ દેખાતું નથી
જરા વિશિષ્ટ આત્મિક નજરે એવામાં આવે તે। એમાં છગ, હેત્વાભાસ અને બંધવાદ જ
હામરો. એ સર્વમાં તે। અટકામ જ એવામાં આવશે.

આ 'અટકામ' શબ્દ ખાસ શ્રમજ્ઞા જેવો છે. સંગીતના ધોરણ પ્રમાણે રાગ છ
છે કીરવ, માલકોશ, દિગંગ, કીશમ, કેદાર અને મહાર. એની રાગણી, ઉપરાગણી અને
તેના પરસ્પર મેળાપથી હજારો રાગ-રાગણી થાય છે પણ મૂળ રાગ છ છે. અટકેલે
પર અથવા છ આ છ રાગનો મેળાપ મુદર થયો એકજો. છતાં યુગ્મવાદી ભાષામાં અટકામ
એટલે કલેશ અનુભવાન, કાદૂર એવો અથ થાય છે. 'અટકામ'નો અર્થ એમ
થયો હશે ? એક રાગ હોય તે। એના ઉપર મન કે ક્રિત થાય, પણ જ્યાં છ રાગ થયા ત્યાં
અદર અદર કલેશ જેવાવાળુ, સ્વમતાચ્છ અને શામપ્રમ જ ચાલે. દરેક રાગ-રાગી પોત
પોતાનું એમ અને તે એટલે સુધી એમ કે તાણવા તૂટી જાય તેનો પણ તેને જ્ઞાન ન
રહે. આવો અટકામ અહીં છે આ પ્રમાણે આત્માને બરાબર જોળખ્યા વગર એના
કોલાસેવ્યાદ પર કે દ્વેષ-અદ્વેષની ચર્ચા પર જે જીવતરી પડે ત્યારે પોતાના રાગ પર જે

પ્રાપ્તિ—માર-માર ચોલા-ચોલા.

રાગાર્થ—વાદ્યાર્થ=નવાદ; સદુર્મે=સર્વમાં. પોવા=પોવાનું. અટ નદ=છ રાગ, અટકામ,
નનન, કનિયા. કિસો કિસો=કોનું કોનું. નું નું પાવખો=પચ્ચરનો. એક તારેકા=એક તારના,
એવા, અથવા એક પમેપચ્છ ચોલા=કાંઈપુ (પરેશનું વચ્ચે)

જેવાતો જ રહેશે. એને સત્ક્રોધનથી કાંઈ પડી નથી, એને આત્માશયનું અંતે શું થશે તેની ચિંતા નથી. એને તો પોતાના મઠ સિવાય અન્યથા કોઈ સ્થાને સત્ત્વ નથી, એ વાતનો પ્રચાર કરવો છે. આવો બકવાસ સચર છે. આ વાત એમ મઠધારી માટે સત્ત્વ છે તેમ અધિગતે લગભગ સાર્વત્રિક છે.

જાના સંયોગોમાં કોની વાત કરીએ ? શું બોલીએ ? બોલવાની ઇચ્છા થતી નથી, અને બોલવાથી કાંઈ લાભ થાય એમ જણાતું પણ નથી. બહુ સંક્ષેપમાં આ સ્થિતિનું પરિણામ રજૂ કરવા દૂકામાં કહી દે છે કે હે ચેતન ! તું આવો પશ્ચરનો ભાર નકામો શા માટે ઉપાડે છે ? એ મમારમાં નબર કરશે તો જણાશે કે આ પ્રાણી એમ જ માને છે કે એના ઉપર જ દુનિયા ચાલે છે અને એ નહિ હોય તો શું ને શું થઈ જશે ! અને એમ માની એ વિના કારણ બધા ભાર પોતા ઉપર વેઠાડીને ચાલે છે. ઘરમાં સ્ત્રી હશે તો તે એમ માનશે કે એના વગર ઘર ચાલે જ નહિ; ભાર દુષિયાનો પટાચણો રોકની કે અમર દારની બોલિમ પોતે હાથ તો જ ચાલે એમ માને છે ! બામ સ્વ પોતપોતાના તાનમાં મસ્ત રહી પોતાને માથે નકામો બોલો ઉપાડીને ચાલે છે અને આ દુનિયામાં હું પશ્ચ કાંઈક છું એમ માની લઈ પોતાને મોગે ગણે છે. આ સ્વ દોષનું પશ્ચરનો ભાર ઉપાડવા બરાબર છે.

અંતે તો સજને એક વારવાટું કપડું બોલવાનું છે. અથવા પ્રાણી મરણ પામે છે ત્યારે એકવાર બેશુ કપડું બોલારવામાં આવે છે. એટલે તું જમી તેડો. પશ્ચરનો ભાર ઉપાડ, મારું મારું કરીને જમી તેટલું થન પેસ, પણ જાતે તો તારા નસીબમાં એકવાર ચાલે જ છે. આ વાત ચાક શાખીય તો બાલની અજબવા અને બાલગરની બુદ્ધિમતા કે મહત્વા થા મૂર્ખતાનો તને પોતાને જ અજાણ જાણી જશે. જાણી અજાણ બાલ મંદી છે અને તેનો બાલગર નકામો તણાઈ મરે છે.

જ્યાં એક બીજે ભાવ પણ મેસે છે. વાળીનો વિશ્વાસ તો સર્વજ્ઞાણી છે. દરેક દેશન કાર કે મનવાજા એમાં મસ્ત બને છે. એમાં કોની વાન કરવી અને કોની છેડવી ? એને સમજાવનાં કહે છે કે એ સ્વ પશ્ચરનો ભાર છે નકામી આચારૂટ છે. તું બરાબર વિચારીશ તો તને સમજશે કે એ સ્વ એકવારના વિવિધ પ્રકારો છે. એટલે તબૂસના એક વારમાંથી વિવિધ સૂરો નીકળે છે. પણ જાતે મૂળ વાર તો એક જ છે અને પ્રત્યેક સૂનું મૂળ ત્યાં જ છે. એટલે ચેતનનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે એની વર્તમાન સ્થિતિના કારણોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે, એની સ્થિતિમાં મહાન પદરો. આણી ચકાચ તેમ છે તે વાત સમજીને તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે, તો કામ થઈ બચ તેમ છે. આ સ્વ બુદ્ધ બુદ્ધ સૂરો એક જ વારમાંથી નીકળે છે એ વાત સમજવા બાલગરની આખી બાલ સમજ જવાય અને એ બાલ ઘોડી સ્વથી ઉપર જઈ મેચાય તેમ છે. માટે આ સર્વ અંતે તો એક વારના મોઢા-રૂપી છે. એ વાન સમજ મૂળ વારને પકડી લેવા પ્રયત્ન કરવા જેવો છે એમ થશે.

ત્યારે આ વાગ્વાન-બકવાદ દૂર થઈ, પચ્ચરનો બાર ઊતરી જશે અને કોની વાત કરવી એવો સવાલ પણ ઊભો નહિ થાય.

ચોથા નો અર્થ પછેડા પણ થાય છે સ્ત્રીઓ પહેરે તે ધામ વારનો સાઠહો કે સાઠી કહેવાય; ઊઠરીઓ છૂટા લૂગાં પહેરે તેને 'ચોથો' કહેવામાં આવે છે ઉપરના અર્થને મળતો જ તેનો ભાવ હોઈ તેને માટે વધારે વિવેચનની આવશ્યકતા નથી.

એક દિંદી ભાષા બલુનાર સાથે પ્રસંગ પ તા એમણે આ પંક્તિનો નવીન અર્થ સૂચવ્યો. દિંદી ભાષામાં ચોથા નો અર્થ શરીર થાય છે શરીરનો સર્વ આધાર વાર પર-આસોઆસ પર-રહે છે એ એમ કહે છે કે જે ચેતનરાજ ! આસોઆસને બાદ કરીએ તો શરીર તો પચ્ચરના બોલ બેલું છે. આસોઆસ પૂરા થતાં સાઠાગણ મલુનો બાર-પચ્ચરનો બેભો-બાકી રહે છે આવો પચ્ચરનો બાર તું શા માટે વેદારે છે ? શરીરને ઉપાડનાર-ચલાવનાર અને એનો બાર વહન કરનાર તો તું પોતે જ છે ત્યારે આવા એક વાર ઉપર આધાર રાખનાર શરીરનો બાર શા માટે વહે છે ?

ચોથા શબ્દનો આ અર્થ આગળપાછળનો સમજાવે એવાં અને સુસંગત હોય છે સર્વ મતવાળામાં કે દશનકાશીમાં તો ખટણ છે એમાં કોની વાત કરીએ અને કોને શું કહીએ ? તું તો બાહી પચ્ચરનો બાર ઉપાડી મારુ મારુ ફૂટવા કરે છે, પણ જતે એ તો એક આસોઆસ ઉપર આધાર રાખનાર શરીર છે એની ખાતર આ સર્વ ખટપટ ન થટે. તું આવા વાર ઉપર લટકી રહેલા શરીર ખાતર અજબ જેલ જેલી રહ્યો છે એમાં વારી શેષા નથી. બાહી નાટક માહમુ છે અને એ તલન અથગરતુ છે એ જરા સમજાવે અને જોડો ઊતર (૩)

પટ્ટપટ્ટ પટ્ટક જાગ સિરિ સ્વસ, કયોં કર ગસ પટ વાંછા ?

‘માનંદપન’ મહુ વાય મિલા તથ, મિટ જાય મનકા ફોલા વેલોં ૦ ૪

અર્થ—કમલાના પત્ર નીચે અર્થ મરે છે કાપાઈ બચ છે અને ચોગલકમી ખસી બચ છે, તો શા માટે કામીના પત્રને વોળે છે-કટ્ટે ચઢાવે છે ? (આવા સંયોગમાં તો) હે અનંદવન પ્રભુ ! આપ પોતે આવીને મળો તો માણ મનની જમણા મદી બચ. (૪)

વિવેચન—મન, વચન, કાયાના ચોગને અકુશમાં રાખનાર મહાલક્ષ્મી વાસમાં બેરહી છે. પરમ સુખિની સાથે આત્માને બેઠી કે, આખી બાલનો છેલ આવી મૂકે તેને ચોગ

પાઠાતર—સિરિ મસ-સરિમલ્લે કયોં-કયુ કર-કરે આપ-આપુ તળ-તુમ્હ નિદ્ર નામ-નિદ્રિ નામ

શબ્દાર્થ—પટ્ટપટ્ટ=કમરો, કમર. વેલોં=મન, વચન અને કાયાના ચોગ અથવા=અસી નમ છે

અનંદ=કામીની પત્ર આપ=આત્માની તળ=ત્યારે. મનકા=મનમાં. પટ્ટિ=પટ્ટાઈ મરે છે કાપાઈ બચ છે

સિરિ=શી, બચી. કયોં કર=કેળ, શા માટે તોલાવતોય છે ઉપાડે છે કટ્ટે ચઢાવે છે મિશે=મથે

નિદ્ર નામ = મદી બચ, દૂર થાય. ચોલા=અમણા.

કહેવામાં આવે છે. એના સમ, નિસમ આદિ આઠ પ્રકારો પર અન્યત્ર વિવેચન કર્યું છે એ તારી યોગલક્ષ્મીને તારે જણાવે સમજાવી થઈ. આખા કૌન સાસનના નીતિવિભાજનો સાર અર્થસા, સવમ અને તપ એ ત્રણ શબ્દોના વતનમાં આવી બસ છે. એમાં યોગને સવમ સાથે સીધા સબંધ છે અને અર્થસા તથા તપ સાથે બાહ્યતરફ સબંધ છે. એ જ એક (યોગ) મહાન વિભૂતિ છે. સમજવા યોગ્ય આત્મસ્વરૂપ છે. બાહ્યરૂપ યોગ્ય લગન-કળા છે. અને તેટલા માટે એ સાચી લક્ષ્મી છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે મહાન લેખકોએ એ યોગલક્ષ્મીને ખૂબ જાહેરાતી ભાષાઓમાં લખાવી છે અને ઉપરે બોલે અનુભવવગર કહી શકાય.

એ યોગલક્ષ્મીમાં વસ્તુતઃ કંઈ ભાર નથી એમ કહીએ તો બાકી. એ મહામૂલ્યવાદી લક્ષ્મી છે. યોગમાં ગુણ્ય વાત ત્યાજની છે; અને ત્યાજમાં બાકી વધતો નથી પણ વધતો બસ છે. એટલે ખરી રીતે એના ભાર કંઈ નથી અને ભાર હોય તો તે ભમરાના કે માખીના પત્ર જેટલો છે. શા. ત., આજે ઉપવાસ કર્યો છે એમ બાપણે બાહ્યીએ બીજે કહે ઉપવાસમાં કરવાનું શું ? આવાનું નહિ એટલે ઉપવાસ કર્યો છે એમ કહેવા પૂરું જ નથી, વસ્તુતઃ શું કરવાનું જાય છે એટલે ઉપવાસ એ ખરી રીતે તો નકાશાસ્થ પ્રયોગ જ છે. એવી જ રીતે યોગમાં સવમની મુખ્યતા હોઈ એમાં ભાર કે બાકી કંઈ નથી, પણ જ્યાં માખીએ કે એમાં સહજ ભાર છે તો તે માખી કે ભમરાના પત્ર જેટલો થવાય. એટલે ભાર સ્વીકારવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાણીની સહસાવાસના કલ્પ એટલી જાડી છે કે એ સવમ કે ત્યાજ કરે ત્યારે શરૂઆતમાં એના મનમાં પર બાકી રહે છે. જરા ત્યાજ કર્યો છે એ વાત એના મન પર આવ્યા કરે છે. અને એક ઉપવાસ કરતા કે ધનનું ધન હોવા બાકી સો મહાનો ભાર લાગે છે. પણ એ વાત જોડી છે; એમાં ભાર જ નથી અને દૂરથી લાગે છે તે પણ દેખાવ માત્ર છે. અને થોડો વખત શરૂઆતમાં ભાર લાગશે તે પણ માખીના કે ભમરાના પત્ર જેટલો જ જણાયે. છતાં તું તો બાહ્ય બેસતો જ કરે છે પણ આંતરમાં શબ્દ કે એમ કરવામાં યોગલક્ષ્મી એની અપૂર્વ બીજ જ બસી બસ છે.

આમ છે ત્યારે હાથીના પત્ર જેટલો કર્મનો ભાર તું શા માટે ઉપાડે છે ? ત્યાજ-સવમ રૂપ શબ્દલક્ષ્મી કે યોગલક્ષ્મીથી તું દૂર જાસી બસ છે, અને થોડો મિત્રપત્ર લેવો કર્મનો ભાર ઉપાડે છે ! તારી બાહ્ય કેટલી જોડી છે તે તું સમજી લે. સસારમાં અકલમજી કરાવે, તારો ઉડો બાવવા જ ન દે, એવી કર્મનો ભારભૂમિને તું તોળી રહ્યો છે અને માખીના પત્રના ભાર એવી યોગલક્ષ્મીને એમની રહ્યો છે. આવી તારી બાહ્ય છે. એટલી તારી અકલ છે ! તું પાતે વિચાર કરીશ ત્યારે અને સમજશે કે આ પ્રમાણે થોડો વિરોધ પડ્યો છે. એક બાબતે ભમરાના પત્ર જેટલા ભારવાળી મહાન લક્ષ્મીને ભાર આકરો લાગવાથી મનનસજ તેનાથી દૂર લાગે છે અને બીજી બાબત મિત્રપત્રના જેટલો કર્મનો ભાર તેની રહ્યો છે !

આવી રીતે અપૂર્વ જેલ જેલાય છે વિના કારણનો કાર ઉપાદાય છે અને ખટરાખના સોદા થાય છે હવે તો હે આનંદવન પ્રભુ ! સમિધાન દસ્વરૂપ ચેતનરાજ ! તમે આવીને મળો તો આ મનની જમણા દૂર થઈ જાય અને અજળ જેલ જેલાતા ખટકી જાય. ખત્યારે તો ચેતનરાજ પોતે ખટરાખમાં પડી ગયો છે દુઃખમાં ફસાઈ ગયો છે કાવાટવીમાં ભૂલે પડ્યો છે એને લોક અને અલોકની વચ્ચે ભસાડવા માટે એનો આનંદવન પ્રભુ સાથે મેળાપ કરાવવાની જરૂર છે; તેમ થાય તો જેલની સમાપ્તિ થાય અને સુખસિંધુ સાથે એનો મેળ લઈ.

આનંદનો સમૂહ ચેતન પોતે જ છે એ સ્વરૂપ એણે બહારથી મેળવવા જવું પડે તેમ નથી, કેઈ તેને તે લાવી આપે તેમ નથી અને તે માટે કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. આનંદ આનંદનો મણી યોડી જમણામાં પડી ગયો છે, યોડા વાદવિવાદના ચક્કરે લકી ગયો છે. યોગ નાશમાં તલ્લપી ગયો છે અને માનસિક જમણાનો લોભ થઈ ગયો છે એને તો હવે સાધ્વરૂપે સ્કેલ અનતશાનમય, મહાપ્રભાવશાળી શુદ્ધસ્વરૂપી પરમાત્માનું દર્શન થાય, એને એ સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ આદ્ય થાય અને એનો એ સ્વીકાર કરે ત્યારે એની ખત્યારની માનસિક જમણા સવથા દૂર થાય. (૪)

ઉપસહાર—નાટક રમતા રમતા એ નાટકની વાત જ ભૂલી ગયો છે નાટકિયાની રીતિ હોય છે કે એ સભાને કે મહાસભાને પાઠ ભજવે, છતાં પોતે તો યોડી ફપરડીને પગાસાર નોકર છે એ વાત એના આલમાં નિરતર રહે છે પણ આ વાત ચેતનરાજ ભૂલી ગયો છે; અને જાણે નાટક નાટકની બાલ નાટકનો ધાજ પોતે હોય, પોતાનો હોય, પોતે તરૂપ હોય એવી જમણામાં પડી ગયો છે ત્યારે એ જમણા દૂર થાય ત્યારે એનું નાટક અંગે એ જમણા દૂર થવા માટે નાટકનું નાટક વરીકેનું સ્વરૂપ એને સમ જવું પડે અને તેને માટે પોતાનું શુદ્ધ સાધ્વ તેના સમક્ષ સ્ખૂ થવું એઈએ. ચેતનની માનસિક જમણા પણ ચેતનને જ થાય છે બાલ પણ એ જ માટે છે બાલગર પણ એ જ છે ખટરાખ કરનાર પણ એ જ છે એને ઊડનાર પણ એ જ છે, પચ્ચરનો કાર ઉપાદ નાર પણ એ જ છે અને એક વારવાળા ધરીનો માલેક પણ એ જ છે અને ઉવટે આનંદસ્વરૂપી અનતશાનમય ચેતનરાજ પણ એ પોતે છે ત્યારે એ દુનિયાની લાગમાં ફસાઈ યોડે રવાડે લકી ગયો છે ત્યારે એ આનંદસ્વરૂપ આત્માને ઓળખશે, એનો અસલ સ્વરૂપ મેળાપ કરવાની એનામાં તીવ્ર કાવના થશે, એ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનો એના મનમાં નિલુચ થશે અને વિરેકપૂર્વક એ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ પુરુષાર્થ કરશે, ત્યારે એ આનંદસ્વરૂપને મળશે અને ત્યારે આ મનના સુખ ચૂસવાડાને ઉદા આવી જશે. (૫૭)

૫૬ અહ્યાવનમુ

શ્રુતિ—આ પદમાં વિશુદ્ધ ચેતનાની વિરહદશાનું સંચિત વલુન કમું છે અને આમુ પદ ચેતનાના મુખમાં મૂકાયું છે એકાવનમા પદમાં ચેતનાની રાત્રિની વિરહબંધ વર્ણવી છે. આ પદમાં તેની અહોનિદ્રા કેવી દશા થાય છે તે બતાવ્યું છે ચેતના શુદ્ધ સંકારી આર્થ જાળાને સ્થાને છે એના છવનનો ઉદ્દેશ યનિ છે એના સૌભાગ્યને આધાર પતિના છવન પર છે આવી સાધ્વી ભાર્યાના પતિ પાતાની ખનીને વિચારી રહે પારકે હરે ભાગદા કરે છે અને હરની ભૈરીને પૂરી જોગબના પલ્લુ નથી સંસ્કારી આર્થ જાળાની કેવી દશા થાય અને તે અનુભવ એવા સંસ્કારી મિત્રને વચ્ચે પડી નાથને ઘેર હર્ષ આવવાનું-અમલવી લાવવાનું-કેવા યજ્ઞોમાં રહે તે અહીં લાલચિત્ત રીતે બતાવે છે.

પતિ ઘેર આવ્યા નથી, રાત્રિવચ ચેતના જોમની શક એવા કરે છે એકાંતમાં જૂરે છે આ સર્વ પતિની ચેરહાજરીમાં અને તદ્દન એકાંતમાં બને છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું, યારીરે કૃષ્ણ અર્થ ગવેલી, લાંબ વચર અઢલાઈ ગવેલી ચેતના હાથ લાંબા કરીને વસત રાગમાં ભાય છે પ્રસન્ન દિવસનો ૩૩ વાતાવરણુ વિચિત્ર છે અને એકાંત મહેલમાં વિરહી દશામાં ચેતના એકલી જૂરે છે.

શુદ્ધ દશાવાળી ચેતના અને સસાવરસથરાવણુ ચેતનજીને કેઈ રીતે યોગ મળતો નથી. ચેતનજીને અત્યારે વિલાવમાં ભટકવું છે; એને સસાવના લોભો લોગવવા છે; એને અભિમાન, દહ અને આલાકિયા મહત્તા માનવી છે; એને ધન, હવેલી, ગામી વાલીના મજાકમાં છવનવું માર્જકષ માનવું છે; અને આવી રીતે અનેક બાબતોમાં એને પરલાવમાં સ્થાપવ્યા રહેવું છે એટલે શુદ્ધ ચેતનાને અને એનો યોગ જ મત્રતો નથી. ચેતના તો અનેક રીતે ખૂસી જ રહે છે અને ચેતનસજ્જ માટે વચર્ણા મારે છે. આવી સ્થિતિમાં સંસ્કારી આપ આગાની કેવી દશા થાય તેનો ચિત્તાર આપવાની કાએ જ જરૂર હોય એ એને સ્થાને નવમુગની શ્રી હોય તો એ પતિને વિચારી બીજે માર્ગે છતરી બાજુ, પલ્લુ આ તો શુદ્ધ પતિજતા, ઉત્તવ ભાવનારીક અર્થકુળની અભગા છે એના વિચારવચર્ણ અન્વય જવાની કે અન્વયે હાજવાની વાત જ આવે નહિ; અને પતિસજ્જ તો અન્વ ત્ય-અમે ત્યા-ભટકયા કરે, પણ ઘેર આવે જ નહિ. એવી ભયકર દશામાં આર્થસંસ્કારી અભગા વિરહદુ ખનાં ગાળું ભાય, કે જોગબીતા સ્નેહીને વચ્ચે પડી પતિસજ્જને અમલવીને ઘેર હર્ષ આવવા થીનને. આપણા કેસની આ પ્રાચીન પદ્ધતિ બાબીતી ૩૩

શીમક અનદહનજીએ આ વિરહદશાનું વલુન અનેક સ્વરૂપે ચીતમું છે; એણે બપોરને મોઢાવ્યા છે એણે બપોરી શતોએ એકાંતમાં વિરહીની દશા વણવી છે એણે ચેતનાને શદ્ધ એવી એટલે કે પરસાગમાં મેસાી છે. ઉત્તવ ભાવ જનાવનારી વિરહયાથા અહીં તેમણે તદ્દન વિશિષ્ટ સ્વરૂપે ગાઈ છે અહીં એકાંતમાં ખૂસી શુદ્ધ ચેતના જાન કરે

છે. પોતાની વિરહસ્થાનું જાન કરવા માણસ કાલે એકલો હોય તોપણ એક બલની શાંતિ અનુભવે છે. કેટલીક વાર મનમાં હોય તે બાહ્ય બતાવવાથી મનની અથા હોય તે શાંત થઈ જાય છે અને કોઈ વાર તરન બેસી પણ બાંધે છે; અથવા કંઈ નહિ તો તેથી થોડી નિરાંત તો જરૂર થાય છે. એવના કાલે ગમે તેવી વિશુદ્ધ હોય, એના ઉદ્દમન ગમે તેટલા આત્મિક હોય, પણ એને પોતાની મનોવશાનું હિજ્જરન તો દુન્યવી કાળામા જ કરવું પડે છે. એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખી આપણે આ પરમ સાધ્વી અને કાવનારાણી આર્ચા જાળગાની વિરહકથા સાંભળીએ.

પ્યારે આપ મિઠા કર્યાં ચર્તે જાત;

મરા વિરહ ક્યા અજ્ઞાત પાત પ્યારે ૦ ૧

અર્થ—વહાલા! આવીને મળેા આમ (જહાર) કયા બલો છે ? વિરહને લઈને થતી ભારી પીડાની અજ્ઞાતભણે વાત કરેા, નાશ કરેા. (૧)

વિવેચન—એવનાજ ! તમારી પાછા હું પ્રાણ પાથરુ છું તમને મળવા તલમી રહી છું મારે નાશ ! હવે આવીને મળેા આમ જહાર ને જહાર કયા જયો ? ક્યાં કા'કયા કરશે ? આપના વિરહમાં મેં જાતું કાજ પસાર કર્યો આપ અહીં આવી મારી સેજડી શોભાવેા, એ મારે અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ આપ તો હજી જહાર જ કર્યા કરેા છે, આપની સાથે મારા મનની વાત કરવાનો પ્રયત્ન પણ પ્રાથ થતો નથી ! આપ જહાર બલો છે પછી આપને ઘર બાદ આવતું નથી, આપ આવીને મળેા અને મારી વિશ્વસિ ધ્યાનમાં લેા.

મારી વિરહની પીડાથી મને કારે અજ્ઞાતભણ થઈ છે જેના પતિ ઘેર ન આવે, એના કિસક કેવા દોષાશ જતા હશે, એને માનસિક પીડા કેવી થતી હશે, તેનેા ખ્યાલ કરેા અને હવે કયા કરીને આ વિરહબલ્લયનો પાત કરેા, એનો છેલ્લો લાવેા, મારી અજ્ઞાતભણને હવે તો કાઈ સીમા રહી નથી તો આપ આવી મારી અજ્ઞાતભણનો નાશ કરેા. એમ કરવું એ તમારા હાથની વાત છે. (૧)

જુદ પસામર ન માજ માજ;

મ મૂવળ નહીં પડ સમાજ પ્યારે ૦ ૨

અર્થ—(વિરહબલ્લયને લીધે) એક પૈસાભાર અનાજ આવતું નથી, ઘરેણાં ગમતા નથી, પરંતુ ગમતું નથી કે કોઈ સામગ્રી ખસક પ તી નથી. (૨)

પાયાંતર—નિમે-નિમેા. હડા-હડા. ચેત-એતે. બચા-વિચા. પાત-માત.

શબ્દાર્થ—પ્યારે=વહાલા (સનેહિતા) અજ=આવડિ. નિમે=મળેા. હડા=કપાં. ચેતે=નન=અનને બલો છે. મેા=મારો. વિરહ=જુદ પડવું તે. અથા=પીડા. અજ્ઞાત=અજ્ઞાતભણ. પાત=નાશ.

પાયાંતર—જાવે નાજ—જાવે નહીં પાયાંતરવાળાં મનમાં આ અન્ન નથી.

શબ્દાર્થ—પૈસામર=પૈસામાર (અર પૈસામારનો નિક ઘેર થાય). ના=અનાજ. રાજેા=જુદ પડવું. અજ્ઞાતભણ. ઘરેણું. પડ=અન્ન. અપાજ=સામગ્રી.

વિવેચન—મારી વિરહબધા કેની આકરી છે તેનો આપ જાણ કરો. વિરહી જનની પીઠા તે વિરહી જ સમજે એ આનંદજગતમાં પડ્યા હોય, તે વિરહીની વેદના સમજી શકતા નથી. આપ વિરહીનું વલુન અનેક કવિઓએ કહ્યું છે છુદ્ધ શ્રીમાન્ આનંદજન મહારાજે વિરહબધાના વર્ણન અનેક રીતે કર્યા છે; એકતાળીશમાં પદમાં વેણાવલ સત્રમાં બહુ વિસ્તારથી વિરહીનું વલુન કહ્યું છે. વિરહીના હૃદયમાં મોટી હોળી સળગતી જવાથી છે. તેત્રીશમાં પદમાં ચાતકની વિરહબધા વર્ણવી કમાલ કરી છે; સુકતાશીસમાં પદમાં વિરહીની વૃણા વર્ણવી છે અને એકાવનમાં પદમાં ભાદરવાની શવ વલુનીને વિરહીનું તારણ દિત્ત ખડુ કહ્યું છે.

આ પદમાં આ વિરહબધાના વલુનને તર્વન બુદ્ધા દિગ્ધિ દુષ્ટી સ્ખૂ કરવામાં આવ્યું છે. એમાં પતિ ઘરે આવ્યા નથી, પણ બધે સામે ઊભા હોય તે રીતે તેને ઉરેશીને થેતના પાતાની માગણી સ્ખૂ કરે છે. પછી અનુભવ દ્વારા એને વામબધા બોલવણુ કરે ॥ અને પછી તેનું પરિણામ બતાવે ॥ વસત સત્રમાં બહુ મુંઝવે રીતે ગાઈ શકાય તેવા પદમાં ભારે મિજા મળ્યો છે. એમાં બ્યવહારની ભાજા વાતોનો અંતરજાવ તેા શોધવાનો હોય જ છે એના પર એમ એમ વિચાર થાય, તેમ તેમ ભારે ઊઠાણના લેહો સ્પે છે અને માનસિક ત્રવેચણને પરિણામે અંતર આત્મશાંતિ થાય છે આ વાત સ્વયં પદોને જાણે હાથ પડતી છે. એમ અનેક વાર બતાવ્યું છે કેઈ પ્રભુપદ લખવા કે ગાવા ખાતર લખાવું નથી; એ તેા હૃદયના ઉદ્ગારો છે. થેતનશાળની એકાંતની ઊર્મિઓ છે એને દુનવરી દિગ્ધિએ એના એમાંથી કાંઈ સાર ન જણાય, પણ સ્કંધ્ય તેા શોધવા પડે.

થેતના પાતાની બધા વલુવતા કહે છે કે અત્યારે વિરહકાળમાં નથી ભાવતું જનાજ નથી પહેરવા ઝમના કપડા, નથી યરીર પર આબૂચણે હાથમાં ઝમતા કે નથી કેઈ ભાવની યરીર પર શોભા-સામઘી કરવી ઝમતી. વિરહકાળમાં બધે જાણુ યરીર જ પારકું હોય તેમ હાને છે; એમાં એની દરશાર કે એના પોવણની વાત હોય જ નહિ. સ્કંધ દિગ્ધિએ વિરહીની આવી દયા થાય છે અને આદિમક દિગ્ધિએ થેતન પાતે અરૂપી હોઈ એને અત્યજ જાવાની કે વપ્રાબુવણ પહેરવાની વાત ઝાલવે જ નહિ. એટલે થેતના એની શુદ્ધ દયાની વાતોમાં સોજવા સેખા કરે છે. અત્યારની દયાએ થેતનશાજ વરલાવમાં ભટકના કરે છે અને ધરને, ધરની સ્ત્રીને કે પાતાની બલને ખરી રીતે વિહનતા નથી. (૨)

૧. સમાજ નો અર્થ મારા ગુરુમહારાજે જણાવ્યો તે જાણી લખ્યો છે. કામમાંથી તે અથ નીકળતો નથી. જનને તેમને તે અથ કીક થાને છે. નીકળ રીતે સમાજ એને સમુદાય કે જનતા અથ કીરિતે તેા સમુદાયના રીતરિવાજો કે વેષવસ્ત્રો નેત્રાને ઝમતા નથી, એનો અથ નીકળી યો છે. વાત એક જ છે કે મનમાં નાથ ભાવ ઝમતા નથી અને સહારમાં સ્ત્રીપત્ની પડેજ વાનસ્ત્રાજને એ એમવા ઝમતા નથી, એમ મનમાં અને નનમાં મેલ જાણ્યો નથી અને પરિણામે ઝમતાની વિરહ-પ્રણા પડતી નથી.

મોહન રાસ ન દૂસત વેરી ખાસી;

મદના મય હૈ ઘરફી વાસી પ્યારે ૦ ૩

અર્થ—મનોહર રાસ અમતા નથી, પારકા હોય કાઢવા પણ અમતા નથી. હવે તારી આગ્રા છે વળી કામરેવનો ભય છે અને આખરે તોડું તમારી પોતાની ઘરની ઢાસી છું (૩)

વિવેચન—એ જ લક્ષ્યમાં આગળ વધતા ચિતના પોતાની વિરહદશા બાહ્ય કરતા જણાવે છે કે પોતાને મુદર રાસો અમતા નથી. રાસકા લેવી વળતે સ્ત્રીઓનો અનહ કેવો હોય છે એ તો અનુભવ કર્યો હોય ત્યારે જણાય તેવું છે. એના રસની રમઝમમાં એ પોતાના મુદકાઈને કે પોતાના જાળખાઓને પણ મૂકી ભય છે અને રાસ રમવામાં કલાકોના કલાકો આગી નાખી તેમાં આનંદ મળે છે, વિરહી સ્થાને તો એમાં પણ આનંદ આવતો નથી. એના પગ ઠેકા આપે નહિ, હાથ ટાળી આપે નહિ શરીર વળાકાર લે નહિ અને ફેરફારી ફરવી એને પાછલે નહિ.

એ જ નહિ પણ અન્ધને દ્રુપદુ હેવા પણ અમતા નથી. સ્ત્રીઓ આર ભેગી થાય ત્યારે પારકી વાતો કરે અને નકામી ફૂલથી કે નિંદા કરે, એ ઘણું બનવા લેગ છે. અને તેથી તો કહેવત આવી આવે છે કે ચાર મત્રે થાટલા તો ભાગે જ—ચાર ભોટલા! કેળવણીના પ્રચારથી હવે સ્ત્રીઓને પોતાની સ્થિતિનો ઉપયોગ કરવાના અન્ય માત્ર મળતા બાક છે; તેથી તેની આ સ્થિતિમાં આ મુજબ મુધારો જરૂર થતો બાક છે. સ્ત્રીપ્રમાણમાં આ દુશ્વળ સ્વાભાવિક છે એવું તો ઘણી વાર અત્યારે પણ લાગે છે; પણ આ શુદ્ધ ચિત્તવાને તો વિરહકાળમાં એવી મનોદશા ઘઈ ઝઈ છે કે એને બીજી સ્ત્રીઓ સાથે મળીને વાતો કરવી પણ ગમતી નથી. શુદ્ધદશાવાતાનો આ સ્થિતિ હોય પણ નહિ, એ લે એ તો માત્ર પોતાની દશા કહી જતાવે છે અને માર્ક લાગાવે છે.

ચિતનસજ્જ! માથા નાથ! હવે તો તારી આશા છે તું મારે થેર જલ્દી આવે એવો મારી વિરહદશા પૂરી થાય તું તો તારી જર મીટ માટી ધિસી રહું છું અને મારા વિરહ કાળનો છેલ્લો લાવવો એ તારા હાથમાં છે વિરહી સ્થાને મદન-કામરેવનો ભય હોય છે. એની વિરહદશામાં અત્યારે એને કામરેવ આગુજાઆગુજ કરે છે, ત્યારે તેના કેવા હાલ થાય છે એ અત્યારે તમારી વહેવારુ દશા છે એની નજરે ભુજો. તેનું એક બીજું પણ કારણ છે: તું તો તમારા ઘરની-તમારી માસેલીની-ઢાસી છું; ભાગુત કે માગી લીધેલી ઢાસી નથી. તમારી છું અને તમારી રહેનારી છું શુદ્ધ પતિવત્તા આર્પણ સ્કારવાળી છું અને આપની આશાએ જીવન માગી રહેલી છું તમે કામરેવના ભયની નજરે ભુજો અને મને આપીને મરો. તમે અથા ત્યા રજા થા કરો છે તે બાક કરી, મારો વિરહદશાનો અકાળમજનો અત લાવો.

પાંચાંતર—મોહન-એ દલિ ન દૂસત તેગી આશી-નિનેરી દાસ તુમ તુમ. મનો: અન-દામેમન.

રાખ્યાર્થ—મોહન=મનોહર, અમનવા. રાસ=રસ, માન=દશન=દરન. તેગી=તારી. આશી=આશા. મનો: ભય=કામરેવની બીજી ઘરફી ઢાસી=આત્મી પોતાની ઢાસી, ઘરનારી ઢાસી.

શુદ્ધ ચેતનાને મહાનનો ભાવ ન હોય, પણ ચેતનશબ્દ સંસારદશામાં વર્તે છે તેના મનમાં વિદ્યાસા ઉત્પન્ન કરવા માટે આ પ્રકારની ધમકી વળતરની હોય છે. પતિશબ્દ ત્રમે ત્યા ભટકનાશ હોય, પણ જોને પોતાની સ્ત્રી અન્ય પુરુષની સાથે વાત કરે એ બધા પણ ત્રમતું નથી. જોવા સમારી છવડાને મહાનના ભાવની ચેતવણી આપવામાં આવે ત્યારે તે બહાર અમરકારક નીવડે છે. વિરહાં શ્રીઓને માટે આ અવાજાવિકા અને લેવો એકંતો માત્ર છે (૩)

અનુભવ માપક કરા વિચાર;

કદ વલ્લ હૈ વાકી તનમેં માર પ્યાર. ૪

અર્થ—અનુભવ ! જરા જઈને વિચાર તો કરો કે આ શરીરમાં સાસ્ત્રીય જાન આપો (જોને—નાથને) ક્યારે રોજશે ? (૪)

વિવેચન—જ્યારે અનુભવ સ્ત્રીનો કોઈ ઉપાય સ્થેતો નથી ત્યારે એ મિત્ર અનુભવને ઉદ્દેશીને કહે છે અનુભવગ્રાસી બને ત્યારે પતિની કેવી માત્રી સ્થિતિ થાય છે એ વાત અગ્રાઈ અનેક અંગેએ કહી છે ત વાતનું જાત પુનરાવર્તન ન કરવા માત્ર અનુભવનું વિકાસમાં સ્થાન સમજી લઈએ. વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર કરતાં મન અથવા વિશ્વાસિ પામે મનની અનુભવગ્રાસી દશા જોઈ બદલ અને જેનો સ્વાદ કરતાં અખંડ નિર્વિકલ્પ મુગ્ધ જીવને જોનું નામ અનુભવ છે એમાં ભાગ્ય ભાવ અને ખેડી દોડાદોડીને બદલે અખંડ શાંતિમાં પ્રવેશ થાય છે અને એમાં ચેતનશબ્દ ધેર આવી પોતાનું મું છે અને પારકું મું છે એની જોજ પોતાના વીતકને આધારે વિચારવાની હોય છે આ જાતિ મુંદર આવરદશા છે અને એમાં આનંદ, વિચારશક્તિ અને શાંતિને મુખ્ય સ્થાન છે અનુભવ માટે દરેક યોગીએ જૂન લખતું છે. યોગીશબ્દ આનંદધનનંદને તો અનેક પદમાં જોનો ઉપયોગ કર્યો છે.

અનુભવ મિત્ર છે સાચો સજની છે પતિશબ્દ અને પત્નીને વાંધો પડે ત્યારે વચ્ચે પડીને પતાવટ કરનાર થાકો પચાવીએ છે અને બંને પવિત્ર હોઈ જાતિ વિશ્વાસપાત્ર છે ચેતના અનેક રીતે વૃક્ષા કહીને પોતાની સ્થિતિ બ્યક્ત કર્યા પછી અનુભવને કહે છે કે જાઈ અનુભવ ! હવે તો તમે જઈને માત્ર પતિશબ્દને મળો ને સમજાવો. હવે માત્ર આપા શરીરમાં સાસ્ત્રીય આ મારી ને આપો છે અને એ અત્યારે ગૂંચી રહી છે તે માત્ર પતિશબ્દ દર્શન ક્યારે કરશે ? પતિનું મુગ્ધ જોનું પણ અત્યારે તો ફૂલોંલ વર્ષે પડતું છે નાથ તો મને ભૂલી ગયા છે. શરીરમાં ને આપો જ સાસ્ત્રીય છે અનુભવ મુગ્ધાવિતમાં પણ કહ્યું છે કે—

મુગ્ધમય શરીરશ્ચ લર્ષે વા મુગ્ધમુખ્યતે ।

લગ્નાપિ નાસિકા લેપ્તા નાસિકાપાત્ર કોજમે ૬

પાદપદ—રેખ-રેખ ૨-૨.

શબ્દાર્થ—અનુભવ = પિત્ર (ધનિપત્ર). અત્રી = જઈને. કદ = કદા, ક્યારે. રે = જાને. વાકી = વાંધો. તમે શર = શરીરમાં આવેલા

—‘શરીરનો અર્ધો ભાગ મુખ છે, અથવા તો મુખ તે સર્વસ્વ છે, એમાં પણ નાસિકા એક ગણાય છે અને તેનાથી પણ વધારે શ્રેષ્ઠ એ આંખો છે’

મિત્ર અનુભવ ! ભાઈ અનુભવ ! અત્યારે મારે પતિશબ્દનાં દર્શન દોઢાલાં થઈ પડ્યા છે. પતિ પરચેર રમકડા હશે છે, તો તું પતિશબ્દ સાથે વિચાર કર. તું પતિશબ્દને કહીશ ત્યારે જ મારા વિસ્ફોટાળનો અવ બાવશે. અત્યારે મને પતિશબ્દનો મેળાપ થાય એટલું તો કરી આપ, અને છેવટે એ પણ ન જને તો હું પતિના દર્શન કરી મારી આંખને ટાકક વાળુ એટલું તો જરૂર કરી આપ. અત્યારે તો પતિશબ્દ જન્મા હ્રબ્ધ થઈ ગયા છે અને એણે ઈર્ષિયા લોભોમા પોતાપણું માન્યું છે. આ સર્વ વાત બારે અનિદ્ર જની છે, હું વિસ્ફોટશામા આઠા જેવી થઈ ગઈ છું એનો છેઠો હાથ અને મારા આ રમવાટને હવે ફર કર. (૪)

જાપ અનુભવ જરૂર સમજાવ કરવું

પર આવ ‘આનંદપન’ મય વસંત પ્યારે. ૫

સ્વાર્થ—અનુભવે પોતે જઈને પતિશબ્દને મુખજાળ્યા એટલે સ્વામીનાથ ઘેર આપ્યા અને વસંતનો મોગો આનંદ—મસ્ત ઉત્સવ—થયેલ (૫)

વિવેચન—અહીં આપુ દરમ ફરે છે ચેતનાની વિનસિધી અનુભવ પતિશબ્દ ખાસે ભાવ છે પતિ-ચેતનજી અને અનુભવ એકલા થાય એટલે શું અને એની અહીં વાત કરી છે પતિશબ્દને પડી વિચાર આવે છે કે આપણે તો અત્યાર મુખી ઈર્ષિમુખમા માંબા અને થન, હવેલી સ્ત્રી, પુત્રાદિકને પોતાના ગવથા, શરીરને પોતાનું માન્યું અને એ ત્રા મહુ પટે ત્યારે અનેક પ્રકારના કુધ્યાન કરી એની મેવાથાકરી કરી. દુનિયામાં માન-પ્રતિષ્ઠા મેજવથા ખાતર અનેક કીલાટો રચ્યા જ વસ્તુઓમા અને નનેાવિકાસની તૃપ્તિમા સ્વસ્થ માન્યું અને એનો વિધેય થયા બાણે છવન હાસે જવાતું હોય એવું મનને મનાવ્યું પણ આ તો આખી મમત જ ખેટી મટાણી છે કોઈ પર વસ્તુ પોતાની નથી, પોતાની થઈ નથી, અને થોડો વખત માથેકી દાહ ભોગવાવે તોપણ પતે તે પાસે થઈ જવાની છે. જળી પરલાવે તો ભારે અગવડ કરનારા છે. ક્યાં કે નેાકપાય, વેરોદય કે કામગમના એ તો મય ઉપક્રમ આનંદ આપે છે પણ પોતાની યાજ્ઞભક્તિ દુષ્કર્મની એવ મૂઠ્ઠી ભર છે એ બાતની ટેવને લઈને પોતે હલકાટ બન્યા, પોતાની બાતને જ ભૂલી ગયો અને બાણે એ પરભાવરમળના જ પોતાનો સ્વભાવ હોય એમ પોતાને લાગવા માન્યું. એ મુખ વાત એને થાદ આવે છે અનુભવ એને એ મુખ પરિસ્થિતિ ધ્યાનવરથી દોઢ પાટીને

પ્રાંતર—નય-અ. મય તપે-સમજાવે. આવે-આવે.

મજાપ—નય=નમો. મય તપે=સમજાવે. કાલકથનને. બાણેઆવે. અરેઅથરો, સમ જનન=લીલાધરે, જાતરાનું હાજી-જાને કાવ માન.

૧ આ માધર્મી દેવગીતો અથ અને ૫ થી ચળીતિ ત્વજી અભારને જમાવે તો પ્રગણે અને છે તેરા અથ કોઈ કાલમાંથી ખરો નથી. વધારે ગપાક કરવા થાવ છે

જતાવી આપે છે. ત્યાં અનુભવ જોને સમજાવે છે પૂર્ણકરણ કરી બતાવે છે. નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ અને જાણેલું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી બતાવે છે અને જ્યાં જ્યાં ચેતનજી સંસાર તરફ જવા પ્રયાસ કરે છે ત્યાં ત્યાં જોને ટોકે છે ધોકે છે અને મોઝા પ્રસંગ જણાવે તો ધમકાવે પણ છે અને તેમ કરીને જોને સાધ્યસંયુજ કરી દે છે.

આ અનુભવની સમજાવટ કેવી હોય તે પર વિચારણાની જરૂર છે. પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાનું આયુ જીવન વિચારી જાય, તો જોને પાર વચરના બિધાગ્ર પ્રસંગો યાદ આવશે. ખનની અસ્થિસ્થા, માનની કે હલની નીરસતા, કોષનો ધમધમટ કે કામદેવની શૈયાઓ, વેપાસ્ત્રી ધમાલો રજકપટ્ટીની અમરકો કે માની બીપેલી મહત્તાઓ—આવા આવા અનેક પ્રસંગો જોને યાદ આવશે. જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોના હાર્દમાં ભિતરનું અને જોને વશાત્પરૂપે વિચારના, જોમાં પોતે જક તરફ ફેટલો જેઆઈ જશે હોતો અને આત્મિક માનવમાં પણ જોની રાગદ્વેષની પરિવૃત્તિઓને ફેટલું નુકસાન કરું હતું અને પોતે કેવાં કેવાં નાટકો લજજ્યાં હતાં, જોનો વશાત્પરૂપે જ્યાંક કર્યો જોનું નામ અનુભવજ્ઞાન છે.

ફેટલીક વાર જો જ્ઞાન નાની વચમા પણ આવી શકે છે પણ દુનિયાના ખડકો સાથે જલકાયેલાને જોનું જ્ઞાન ઘવાનો સંભવ પ્રમાણમાં વધારે છે. અનુભવજ્ઞાનનો મહિમા જરૂર જરૂરનો છે અને જોની મહત્તા યોગીઓએ પૂર્ણ ગાઈ છે અને તે તરફ વાસ્તવિક છે. ચેતનને જો બસલર હાઈનિસર કરનાર અદરજી આત્મિક તત્ત્વ છે અને તેથી જોને ચેતના અને ચેતનની વચ્ચે જોકાય કરાવી આપનાર માકળનું સ્થાન આસ્વામાં આનું છે. જાણી જરી રીતે તો ચેતના અને અનુભવનો ચેતન સાથે જોકાગીલાવ છે અને ચેતન જેમ સસા રમાં રખડે, જક પકાવના સંલગ્નમાં આવે કે મનોવિકારને વશ થઈ આત્મિક શૈયાઓ કરે ત્યારે તે પણ જોના બુદ્ધા બુદ્ધા પચાયા છે (અવિભાવિ છે), તેમ જ અનુભવ—રિચા સજ્જાને અમે જો પરજાવમાંથી જોગરવા માંડે છે તે પણ જોનો પર્યાવરણ છે. ચેતનરાજ તો જો સવ પ્રસંગોમા ધુવરૂપે અદર વિરાજમાન થયેલા જ છે. અશ્વિતજતે જોક જ અવિભાવ્ય છે અજગમર છે અને તેના જો સ્વરૂપને સમજવાનો આ સવ પ્રયત્ન છે.

અનુભવને ચેતના કહે છે તે પ્રમાણે જો ત્યાર પછી પતિ પાસે જાય છે. જો ચેતન રાજને કહે છે કે “તમે જોને તમારાં માની રહ્યાં છો, અને જે મનોવિકારોને તમે અધીન પડી ગયા છો, તે તમારા નથી, તે તમને રજકાવનાર છે. ફસાવનાર છે. તમે તો અલગ નિરજન લ્લોતિસ્વરૂપી છો, અનંત જ્ઞાન, ઇશાન, આરિત, શીર્ષ ઉપયોગાદિ અનંત ભુલોથી ભરેલા છો અને અત્યારે પરજાવમાં ફસાઈ ગયા છો. તમારી જો શુદ્ધ રહ્યા નથી.” જોને શુદ્ધ રહ્યાનો જ્યાંક આપી કુમતિ કે પરજાવરમજીતામાં રહેલો અસારતા અને રાગ, દ્વેષ આદિ મનોવિકારની વિગમતા સમજાવી જોને ચેતના પાસે હાર્દ આવે છે. ચેતન સજને આ રીતે અનુભવ કેકાણે લાવે છે અને આનંદજન ઘેર પધારે જોટલો ચેતનાને તો વસતને આનંદ થાય છે. (૫)

ઉપસૂ હાર—ચેતનાના જ્ઞાનદશા બુદ્ધિના ઉદ્ભવવાના હોય નહિ. એમાં શું હોય ? એમાં જે હોય તે આપણુ સામ્ય છે એટલે એ જ્ઞાન ક્ષેત્રી બાજુ તો પછી ચેતનાને તો વસત જ છે એવનની સફળતા છે અને આ સચ્ચારના ચક્રેશ્વરવૃત્તો છેડા છે. એ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે આ સર્વ પ્રયાસ છે અને તેનો સરળ માર્ગ અનુભવજ્ઞાન છે. આંખ ઉઘાડીને આલીએ અને પડતા પ્રાસોને એના ચથાર્થ સ્વરૂપમા સમજીએ એટલે આંખી રખડપટ્ટીનો છેડા આવે તેવું છે અને ત્યાં જોઈ જમાલ નથી, કાવાકાવા નથી, પણ ત્યાં એવી વસ્તુ છે કે જે દુનિયાના કોઈ પ્રસંગમા નથી, જે અનનુભૂત છે અને જે ન મળે ત્યાં સુધી ઉપરનીયે હેરાફેરા કરવાના છે અને ધક્કા જ ખાવાના છે.

ચેતનાએ શરૂઆતમા ચેતનને હરેશીને પોતાની વિરુદ્ધબાધા વધુની, અનુભવને ચેતન રાજ સાથે વિચાર કરવા ચોકચો અને ઉપરે અનુભવનો સમબલેલ ક્ષય થેર આબો એટલે એને વસતોત્સવ થઈ પડ્યો, એની વિરુદ્ધબાધા દૂર થઈ અને એને છેડા વચસુ શાન્ત સ્થાન ચતિના સહચાર સાથે પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

આ પદમા જ્ઞાનદશન આત્મા-જ્ઞાનદશરૂપી ચેતનરાજ-ઉપરે થેર આબો એમ જતાવ્યું છે, અને તેમાં અનુભવની-સ્વાભાનુભવની દરમિયાનગીરી કારણરૂપ જણાવી છે. એ આંખી હક્ષિત બરાબર હક્ષમા રાખવા ચોખ્ખું છે. જ્ઞાનદશન-ચેતનરાજ થેર આબો પછી કેવી રીતે વર્ત્યા તે આગળના પદમાં જતાવશે. (૫૮)

૫૬ યોગસૂત્રમ્

શુભિકા—નીહર જાતમાને જગતના જાહેન નહતા નથી. એ તો પોતાની પૂનમાં રમ્યા કરે છે અને તે વખતે એ બધુતો પણ હોય છે કે દુનિયા એને જગ ભૂત બહે છે, પણ એને એ વાતની હેશમાત્ર પણ દરકાર હોતી નથી. દુન્યવી અપેક્ષાવાળા દુનિયાના મતને માટે જદું સ્થિત રાખે છે અને તેની ખાતર પોતાની માનવવાને લાલુએ મૂકી અવકારમાં પોતાનું સ્થાન જે રીતે જળવાઈ રહે તે રતે પોતાનો અજનકમ ચોકવે છે. પણ પ્રજત આત્માની દશા તરફ ભુદી જ હોય છે એને દુનિયાના અભિપ્રાયની દરકાર હોતી નથી, અને એ તો પોતે નહીં કરેલ ચીજે ચાસ્યો બાજ છે. જ્યારે જગતની પ્રસંગ કે સ્તુતિથી ઉપરવટ ચાસ્યા જવાની તાકાત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અદિતમભાવમાંથી અતરતમદશામાં જવારૂપ પ્રગતિ થાય છે. જ્યારે પુરૂષસાનદીપણામાંથી અતમાનદીપણાની સ્થિતિ લામતી બાય છે ત્યારે આપા પ્રકારનો લાવ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી એના અજનનું એમ હોકપ્રસંગ કે બાહ્ય અભિનદનોને બદલે બદર એવાનું થાય છે; પછી પરમ અતિમ એમ તરફ ચેતનરાજે પોતે કેટલું પ્રયાણ કર્યું એ એવાનું હક્ષ થઈ બાય છે.

અદિપત્યકથા છૂટી ગયા પછી ત્યારે જા કથા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અદરથી એક અવતરી નીકરતા આવી બંધ છે એટલે પછી તેા એની અતર ખુમારી વધી બંધ છે એના તેજમાં અને મનોરજન્યમાં વિચિત્રતા આવી બંધ છે એના વર્તનમાં એક પ્રકારની કોમળતા સાથેની અલ્પ મધ્યમતા આવી બંધ છે એની નજરમાં નેરકકારી સાથે અતિ ઉચ્ચ જાવન આવી બંધ છે

જગતના અભિપ્રાયની નેરકકારી એ પ્રકારની હોય છે એક તિરસ્કારજન્ય હોય છે અને બીજી અનાવરણકથાના નિર્ણયને પરિણામે જ એક હોય છે પ્રથમ પ્રકારનો અનિચ્છનીય છે. મારે મન ચોભ્ય લાગશે તે કરીશ દુનિયા બસે મારે માટે જમ્મે તે બાલે, મારે એની દરકાર નથી — આ નેરકકારી તિરસ્કારજન્ય હોઈ વર્ણ નુકસાન કરે છે. મધ્યમમાર્ગને એવા પ્રકારની અટકાયતો લાલકારી છે. એઓ દુનિયાની સ્તુતિ કે નિંદાની દરકાર ન કરવાની જાવતાને આત્મિક દષ્ટિએ વિકસાવવાની હરે પહેાંથી જવા હોય, તેને બાહ્ય જગતની સ્તુતિ-નિંદાની દરકાર નથી હોતી. આવી ઉચ્ચ દશાએ પહોંચેલા પ્રાણી દુનિયાની નજરે સ્વેદ પૌદ્ગલિક જાવ, અને અતિમ આદરનો અભાવ એઈ શકે છે અને તેને તેવા અભિપ્રાયની તેઓ દરકાર કરતા નથી.

૫૬

(૧૫-અનંત)

મોઢું કોઠું કેસી હ તકા;

મેરે કામ ફાક પ્રાજલીકનસ, બૌર મારે સો વરો મોઢું ?

અર્થ—મને કોઈ કેસીએ ખાધ, મારે તેા મારા પ્રાણપતિનું એકલાનું કામ છે બસે મારે તેમ બાલે. (૧)

વિવેચન—આવો અલ્પ પ્રગતિથીજ આત્મા અજવા એની ચિતના અર્થો કહે છે

પાઠાતર— મોઢું કોઠું કેસી હ તકા એક પ્રત્યા જાતો પાઠ છે કોમ નો અર્થ નેસતો. એ વખારે સાથે પાઠ છે નીલ નીલ ચલાયા પ્રુસ્તિય પ્રમેય છે તેથી કેસી કરતા કેસે વખારે સંસ્થાન અજવા છે

નંદા—આ આજુ ૫૬ નંદા પેલે જ બોલે છે અને પીતાને જીવેલીને બેસે છે જે આકરમ પ્રત્યા અને મુસલમા બારેખુ છે તે પ્રભાજે પડેલી માયા એકના નેરકકારી હેમ અને નાજનીને મેલત મેલતો હોય એવી એની વ્યવસ્થા અજવા છે એક પ્રત્યા "કેસી ને જરમે કેસે પાઠ છે ૩ મને વખારે સંસ્થાન કાલે છે ખુલ્લે પ્રત્યા કોઠું ને જાને કોમ સ્વદ વાપરો છે તેના નેસતો નથી એવે જીવર તેા અજવા પાઠ જ રાખ્યો છે એ પાઠ પ્રભાજે સંસ્થાનનો ખુલ્લુ પ્રત્યા હં

શબ્દાર્થ—મોઢું = મને કોઠું = કોઈ કોઈ = કોમિ, [મને તેવી] તકા = મારે. મેરે = મારે એક = પ્રાણપતિ = પ્રાણપતિ સાથે, અનંતવા સાથે બૌર = બીજા. જાવે = મને. સો = તે નામ = બોલો, અનંતકારીને રીકા કરે.

મારે માટે અન્ય કંઈ તે ધારે અને મારે માટે મને તેવું સમજવું વગરનું બોલે, મારે તેની દરકાર નથી; મારે તો આખી દુનિયામાં મારા પ્રાણુલવન, મારા સુક્રટમણિ પ્રાણુનાથ સાથે કામ છે આમ કરવામાં કોઈ મને પતિધેલી કહે, સ્વાર્થી કે ગાંધી કહે, તેની મને દરકાર નથી. મારે કોઈના મત સાથે કામ નથી. આર્થ સીની ભાવના એના પતિ સાથે જ એવાની હોય છે એનો લવનદીપ પતિના હાથ પર અવસરે છે એ શુદ્ધ સ્વસ્કારી આર્થ ભાવનામાં હું માનું છું અને મારું લવનસર્વસ્વ મારા પતિરાજ જ ॥

રખડેલ સીએ આવી પતિપરાયણ સતી-સાધ્વીની મરકરી કરે, એની સતી દરકાર ન કરે એની નજરમાં તો દુનિયામાં એક જ માણસ હોય; એને મુખે એ કુખી, એના વિશેષે એ કુસ્તી (૫૬ ૪૭મું). એ આર્થ જાણા આખા લવનનું એક જ ભ્યેષ રાજે છે એ(ભ્યેષ)ની ઘેર આવવાની રાહ એણે કરે છે (૫૬ ૧૬મું) અને એના વગરની એની પતેા ભજ કરે પસાર થાય છે (૫૬ ૫૧મું)

અવહારની નજરે આ અથ જરાજર બેસતો આવે છે પણ એમાં બીજા અને ત્રીજા ગાથા સાથે મેળ મળતો નથી આ જ પદની એ જલે ગાથાઓમાં સ્વત્ર પુલ્હિમ પ્રયોગ છે એમાં આથો વગેરે શબ્દો શા. ત, શવશે થઈ, એમાં નરભતિનો પ્રયોગ સ્પષ્ટ છે એમાં બીજા અર્થને અવકાશ નથી કે પાકાવરને સ્થાન નથી એમ બારીએ તો પ્રથમની ગાથા ચેતનની ચેતના ઉચ્ચારે છે અને બાકીની વાત આતકલન કહું છે એમ અર્થ હોયો પડે. એક પ્રતભા કેસે પાક છે તે જણ બધેસેતો જણાય છે પણ ઘણે સ્થાને 'કેસી પાક જ વપરાયો છે

એક બીજે અથ શક્ય છે આતકલન મહારાજ કહે છે કે મારે તો માત્ર પ્રાણુલવન રૂપ મારા નિજસ્વરૂપનું અથવા આત્માનું કામ છે પછી જગતના હોકા મને તે બંને તેની મને દરકાર નથી. આ અથ જરાજર મેળ જાય છે, પણ એમાં 'કેસી'ની સી-ભતિને ન્યાય મળતો નથી ચેતન અને તેની ચેતના વચ્ચે અલેક માની વાટ બેસાડીએ તો ઉપરનો અર્થ શક્ય છે. કહેવાની વાત એ છે કે હોકાના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે તો આત્મસાધન થાય જ નહિ માટે એમને જરેખડુ પોતાનું સ્વરૂપ બાલુવું અને સાધનું હોય તેમણે નીડર ધર્મને આત્માનો વિચાર કરવા અને તેનું સતત રાજુ કર્યો કરવું એ પ્રમાણે કરવામાં આવશે તો અનાદિ કાળથી નહિ જણાએલું પોતાનું સ્વરૂપ બાલુવામાં આવતાં, પોતે કૃતકૃત્ય થયો છે એમ દેખાશે આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં ચેતન અને ચેતનાનો અલેક પાસે પડે છે બાકી એ ભાવનો અર્થ વધારે સગીચીન લાગે છે.

અસલ અર્થ પ્રમાણે પતિમતાની આર્થ સ્વસ્કારી ભાવનાને યોગ્ય સ્થાન મળે છે એ અર્થ સીધો અને સ્પષ્ટ છે આર્થ સી કોઈના બોલવા પર આધાર રાખતી નથી કે એની દરકાર કરતી નથી (૧)

મેં માયો પ્રહુ સરન તુમારી, સમાવ નાહી પકો;

હુમન ઠઠાય કહુ ઓરનસું, કરહુ ખ કર હી સકો મોહું-૨

અર્થ—હું તો કે પ્રહુ કે તમારે શરણે આબો છું મારો કવે કેઈ રાગદિગે
ખબો-માર લાગે નહીં; હાથ ઠકાવીને બીજને કહું છું કે તમે કરી શકો તે કરી લો,
તમારથી માય તે કરી લો ! અને એવું બોલવી વખતે પ્રહુ ઉપર અને તેના સરણાગત
પદ્મા ઉપર બધા આધાર સજી છું. (૨)

વિવેચન—હે પ્રહુ ! હે શુદ્ધાત્મા ! કવે તો હું તારા શરણે આબો છું મારી સંસાર-
દશા બહાસ ઈઈ ઈઈ છે અને તેથી સમ, દેખ વગેરે કેઈ મનોવિકારો મને ખબે મારે
એવી સ્થિતિ જ રહી નથી. આત્મામા બધારે ભેતનધર્મની મસ્તી આવે છે ત્યારે એમાં
સંબંધકાર અને સ્થિતિમાં ભારે મોટો ફેરફાર ઈઈ જાય છે. સંસારશામા-અહિંસામહત્વાર્થ
એ વર્તેલો હોય ત્યાં સુધી તો રાગ, દેવ વગેરે મનોવિકારો એને બારે તરફથી ધક્કા મારી
એને દીલો બતાવી દે છે પણ જેવો આત્મા મનોવિકારના કબજામાંથી છટકે છે કે તેને
બાર પાંચી સમદેવજન્ય ધક્કાઓ લાગતા જ નથી.

અહીં પ્રહુ એટલે શુદ્ધ આત્મા ગમજવો. અસલ આદ્ય આત્મવત્ત્વના ધ્યેયે પહોંચવાનું
છે એવા જવું હોય એવું ભોલપણ વારંવાર આવવામાં આવે ત્યારે જ તેવા જવાના માગનું
સેવન ઈઈ શકે છે અને ધ્યાતા, ધ્યાન અને ભોલની બોલતા થાય ત્યારે જ સાચી કાર્યસિદ્ધિ
થાય છે એટલે અહીં શુદ્ધાત્માને પ્રહુ તરીકે ઉદેશીને કહે છે કે- હે પ્રહુ ! હું તમારે
શરણે આબો છું અને તમારા ટેકા પર મને એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે કવે મને રાગ,
દેવ કેઈ પ્રકારના ધક્કા મારે એવો ભય રહેતો નથી. સંસારમા રખડતા આત્માને અત્યાર
સુધી ક્યાંય વગેરે મહિન લાવોથી વારંવાર ધક્કા લાગતા હતા એ જણ જોયો આવવા બધ
ત્યાં કા તો અભિમાનથી, કલથી કે એવા બીજા મનોવિકારથી એની પરિણતિમા મોટો ધક્કો
લાગી જતો અને એ પાછો સંસાર તરફ સરી જતો. પણ કવે તો એણે પોતાનું સ્વરૂપ બદલું
છે, પોતાનું ભોલ સંપૂર્ણ છે અને એ શુદ્ધ જાણ સાથે પ્રેમ દયાથી એમા જ પોતાનું સર્વસ્વપૂર્ણ
સ્પીકાસુ છે એટલે એના અવશ્યકતાવર્માં નિર્જીવ ઈઈ જયો છું કે કવે બહારના મનો
વિકારો તરફથી કેઈ અતનો માર પકાવેલો સંભવ નથી. એનામા લૂંટલગત ખૂબ બધેકું
કેઈ એની ચૂંચવણો મોટે ભાગે બહાસ ઈઈ ઈઈ છે. અને એવા પ્રહુશરણમાં એને પૂરતો
વિશ્વાસ મેલી જયો છે આવા સંબોગોમાં ક્યાંય ક્યાંયનો ઉદય ઈઈ બધ તો તેથી જવું

પાઠ્યતર-મે-૬ તમારી-તિહારે, ઓરનસ-એતમીયુ

શબ્દાર્થ-મે=હું, માયો=આબો, પ્રહુ=સરવત્ર, એમરાજ સરન=સરણ, તુમારી=તમારા,
બન્ના=બાને નહીં, નહીં પીઠા=પાછો, હમોનો, માર, સુખન=સુખ હાથ (સુખનું બહુવચન બન્ના
રૂપમાં) લાગ=લાગ કરીને, કહુ=વડુ, ઓરનસ=બીજને, કરહુ=કરે જ=જે કર=કરી
દી=નિમ્ને ધીમ=છીલ.

એને ધક્કાનો ભય રહેતો નથી. એ કપાચની પરિણતિ થવાની સાથે એનામાં આત્મજ્ઞાન પશુ યાત્ર છે અને એને લઈને એ ઉદ્ધવમાં આવેલા કપાચેને નિષ્ફળ બનાવી દે છે. ત્યારે શુદ્ધાત્મકતા જાણવા યાત્ર છે અને અસાધારણ આત્મવિશ્વાસ સાંપડે છે, ત્યારે એને મનોવિકારો (રાજદ્રેષ કપાચો)નો ભય ઊઠી ભય છે અને એ પોકારીને સર્વને કહે છે કે- હવે તેને આત્મિક શત્રુનો ભય નથી, તેઓમાં હોય તેટલું જોર તેઓ પશુ વાપરી લે, તેનો સામનો કરવા પાતે તૈયાર છે.’

પેલે મેલું છે ? આ દેહ જગત શુ છે ? તેનો અને પોતાનો સંબંધ કેટલો છે ? કેટલો જખત રહેવાનો છે ? આ સુખ જાણવોના વિચાર કરી તેમાં ત્યાગ કરવા ચોખ્ખ અને આદરવા ચોખ્ખ ભાવોનો વિવેક કરી તેની સાથેના પોતાના સંબંધની યોગ્યતા જોઈ વાર આ પ્રાણી કરી નાખે અને વાંજુસાર પોતાનો જીવનક્રમ બોલવી નાખે, તો જહી એને દુનિયાની આશિષાળ તો મટી ગયેલી હોય જ. પશુ આત્મિક શિષુનો ભય પશુ નાશ પામે છે જીવન સફળ કરવા માટે ભગવાનને યશ્ચે જવાની જરૂર છે; અને ભગવાનનું યશ્ચે એટલે શુદ્ધાત્મકતાની પ્રાપ્તિની વાત સમજવાની છે. જહાસના ભગવાન તો માત્ર આદર્શ પૂરે પાડે છે. બાકી આપણા ખરા ભગવાન-પ્રભુ તો અદર બેઠા છે. એને મુખ્ય સિદ્ધાંતને વિશાળમાન કર્યા એટલે ભવની ભાવક ભાગી ભય છે અને શુદ્ધ આત્મભાવની આવર ઉત્પત્તિ પ્રકટ થાય છે. *

આ પ્રાણીના ભય ૫ થી ગંભીરતા ત્વજી સ્વિચ્છે કાળાંત્રો. હ તે નાન જુના પ્રકારનો છે ઉપર જર્જર ભયો. હ તે મોઝે નોહ-ત્વજી મોઝે દત્તો તેને આપારે વધાર કરેલ છે. ૫ થી ગંભીરતા ત્વજી કરેલ ભય વિચારવા હાલ દોઈ તે જન્મ જાતી મોંઘી લીધી છે ઉપર મુગર્થા કરેલ ભય આજગપાળનો. સંબંધ વિચાર્યાં જપારે મેળ ખાતો હેલ એજ મોઝે હાંપુ છે. ૫ થી ગંભીરતા ત્વજી ભય પ્રમાણે જુલ્મના ન નકામો છે. (આ ન ને નકામો માનવાની જરૂર નથી. ન જુલ્મનો પ્રવચ છે અને તેથી તે ઠીક / છે. નાનો ભય નિષાધમક ભય છે તે ભેવાની અને જરૂર નથી.) દે પ્રભુ ! દુ તો તમારે લરજે આવેશો પુ મહો રાજદ્રેષાઈ ઠાઈનો મોઝે મહો બાને તેમ નથી અને એ કૌતિસ્ત્ર એટલે ૭ રાજદ્રેષાઈ છે તેમને એ હાલ ઈલા કરીને કડુ પુ ૭ / કર દી લો. એટલે ત્વ મારીને રહેલ એટલે લાંન પડ્યા રહે. અર્થાત્ સત્તામાં રાજદ્રેષાઈને રહેલું હેલ તો રહી લાગી, જન્મ ઉપરનાં નદિ રહેવા રહ-આ પ્રમાણે સમયા રાજાઈને કરે છે આ ભયમાં કસુ નો ભય કરો એજ ભય છે.

જક તેો રાજદ્રેષાઈ કુ ત્વજીમાં નથી. ત્વ મારી નો ભય ખનારો કરો. ભયવા થાંકા રહીને રહેલો આત્મનો ભય છે. એટલે તમારે હજુ પશુ થાંકા થઈને રહેલું / હાલ તો ભાર પડ્યા રહે. સમયા અત્યારે જોરમાં આવી ગઈ છે એટલે આ પ્રમાણે મોઝે છે.

આ પ્રમાણે ભય કરવામાં આવે. ના પુરિષ્ઠ-સેવકને વાંકા જાણે છે સમયા જર્જર મનના પ્રવેશની જોડસર ભય છે અને ભય તાત્કાલી ખચેલો પડેલો પુરુષ પનાસાઈને કરેલ ભય જન્મ વિચારવા ચોખ્ખ દોઈ ભય તેને સ્થાન આપ્યું છે. રાજદ્રેષાઈને નેર કરીને કરેલાની વિનિર્ધાર મનના અને તે જાતી મુંચ જન્મ આસરી વાન છે ઉપરનાં ન આવવા રેવાનો નિશ્ચ પ્રત્યાપાવ છે. જન્મ એ વિનિ પ્રાપ્ત કરી જાતી મુરોવ છે એ જન્મ સાથેસાથ ખાનામાં રહે.

અપરાધી વિષ ઠાન જગત્ જન, કોરિફ માંત વફો !

‘આનંદવન’ પ્રજા નિરસે માનો, રૂઢ જન રાસરો વફો મોઢું ૧

અર્થ—અપરાધી ચિત્તનું સ્થાન છે જનો ! જગત-સસાર છે કેવલ પ્રકાર (મન) પર બરાબર ભાવ ઉપસાવી-પાડી શકાય છે કે આનંદવન પ્રજા ! આપ નહીં માનો કે આ જન-દુ પાતે આપના થકી છુ-આપનો છુ (૩)

વિવેચન—જ્યાં સુધી ચિત્તમા રાગ, દ્વેષ વગેરે હોય છે ત્યાં સુધી તેમા શુદ્ધિમાનું પ્રતિબિંબ બધવા આત્માનુભવ પડતા નથી, અને તેથી તેવા ચિત્તવાળાઓનું સ્થાન સસાર જ છે. મનમા આત્મવત્ત્વની અસૂચિતિ ન થાય, અને સ્વૂળ સસારના વિષયભોજનમા કે રાગ, દ્વેષ, કષાય, નોકવાળી પરિણતિમા મન ભટકવા કહે, ત્યાં સુધી તે અમે તેટલી મોટી વાતો કહે, પણ એનું કીડાવણુ સસાર છે અને પ્રગતિ સસારને વધારનાર જ છે.

મગ્ધ વચ્ચે મનુષ્યાવાં કારણ વૈષ્ણવોક્તવ્યોઃ મિશ્રનું કે મસારબ મનનું કારણ મન જ છે આ તેા બધીવી વાત છે મન સસારવાસનામા પ્રચાર કહે ત્યારે તે અપરાધી ગણાય છે કારણ કે એમાં મગ્ધ ભરેલો છે અને મગ્ધવાળા મનનો અપરાધ ઉઘાડો છે. આવું સસારસ મુખ મન હોય ત્યારે તે અનેક પ્રકારના ક્રમિને આત્મા સાથે ભેડી દે છે.

કોરા પકાય ઉપર ભાવ પાડી શકાય છે એક ભીંત પર ચિત્ર પાડવું હોય તેા પ્રથમ તેા તેને સાફ-ઠાણદૂધ વગરની બનાવવી પડે છે મુંદર ચિતારેા કોઈ વખત ચિતરામણનું કામ કહે ત્યારે તેને મગધી વધારે ચિંતા ચિત્રની ભૂમિકાને તરફ સાફ કરવાની હોય છે. જેમ કોરી જગ્યા હોય તેમા જ શારી ભાવ પડી શકે છે તેમ જ ચિત્ત સ્વસ્થ હોય તે જ તેમા આત્માનો વિચાર દસી શકે છે.

આમાં અથ કલ્યાણમાં ભાવ એ આવે છે કે મન જ્યાં સુધી રાગ, દ્વેષ, કષાય વગેરે અને વિકારને આધીન હોય છે ત્યાં સુધી એ સસાર-સમુજ જ રહે છે માટે એના પર સસારસ્થાને બાંધે મુખિ-સમુજ દયા લાગવી હોય તેા પ્રથમ તેા એને તરફ કેવલ બનાવવું, અને એના પર શસારના કામ લાગેલા છે તે સર્વ કાંઠી તાગવા એકબે.

આ વાનનો સ્વીકાર કરી ચેતનતાજ કહે છે કે-આમાં આનંદવનનું પ્રજા ! માત્ર અતર્વામી ચેતન ! આપ કહે ચાહ્યમ માનો કે નું પાતે (આ જન) કહે આપના થકી છનું

પ્રકાશન—જન-નિલ. કાર્ત-જાતિ. બીજી વખત ૧૮૧૧ જમાં જન-નિલ

સંસ્કાર્થ—અપરાધી=કુનેમાર, મગધાજી ચિત=મન(નું). કાન=સ્થાન. જગા=સસાર. જન=માન. રોડિંગ જાન=કરોમ પ્રકારે કરીને. અજવા, કોરિફ=કોરી, સાર (ઉપર). જનન=પ્રકાર. અજવા રાગ. થીા=તકામે, એક રહેા. નિરસ=નહીં રાસરો=આખો, પીડા થીા=તણ, (આપનાની-આપનો પાતનો).

હુ, આપનો પોતાનો હુ, આપમય હુ હવે મારે જીવ કોઈની સાથે હોવાડેવા નથી; હવે તો મારે માત્ર પ્રાણુજીવન પ્રભુ પરમાત્મા સાથે કામ છે અને એનું પ્રેમમય દશા પ્રાપ્ત કરવાને જ એ મને તો હવે માત્ર પ્રાણુજીવનની તાલાવેલી લાગી છે અને મેં એનું શરણુ વગર શરૂતે સ્વીકાર્યું છે મારા મનમાંથી હવે ખોરન-પારકાનો ભય નાશ પામી ગયો છે હવે તો એના તરફ લાગા હાથ કરી એને જે સાથ તે કરી લે' એનું કહેવાની મારામાં તાકાત આવી ગઈ છે

આ દશા પ્રાપ્ત કરવાં બધી મુશ્કેલ છે, એને છુટવવી વધારે મુશ્કેલ છે અને થાકુ સખરી બધી વધારે મુશ્કેલ છે નીકર આત્મા આવે હોય, એના મનોરાજ્યમાં જન્મતા હોય, એના આગળ પ્રસારમાં મક્કમતા હોય અને એની ગુણદશામાં ઉત્કલ્પગત હોય ખૂબ પ્રયાસથી આ દશા પ્રાપ્ત છે એ વાત તરફ જરી છે; પણ એ દશા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે એમ માનનારમાં બધી વાર આત્મવચકતા હોય છે જ્યારે અત્યંતદશામાં પ્રવેશ થાય, મનોવિકાસ પર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય, ક્યાંકપરિણતિ દૂર થઈ જાય, ત્યારે તો આ સ્વેદન શવશ થઈ જાય છે એટલે તે જ્ઞાનદશાનો જ થઈ જાય છે એ જ્ઞાનદશા જ છે એમાં અને જ્ઞાનદશામાં માત્ર નામનો જ ફેર રહે છે જ્યારે આવી પ્રભુશરણાગત દશા પ્રાપ્ત થઈ જાય, જ્યારે પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ મોપાઈ જાય, જ્યારે આત્મશાવન પત્રરણ મહાઈ જાય, ત્યારે તો બીજી કોઈ વસ્તુ મેળવવાની ફિકર રહેતી નથી. (૩)

ઉપસર હાર—નીકર આત્માની આવા પ્રકારનાં દશા બધી તે બધી જરૂરી લાગત છે જ્ઞાનદશાનું પોતે જ સહવનાશવામીના સ્વપનમાં પ્રભુસેવનની ભૂમિકા તૈયાર કરવાની પ્રાથમિક સ્થિતિમાં જ્ઞાન, અદ્વેય અને અખેદ ' એ ત્રણ વિશેષણો વાપરે છે એટલે પ્રભુની માત્રી સેવા કરવાનાં હાયકાત મેળવવા માટે એવરની ભૂમિને પ્રથમ તૈયાર કરવાની હોય ત્યારે તેમાં નીકરપણુ પ્રાપ્ત કરવું પડે છે એ ભૂમિકામાં કયો પાત્રો હોય, અર્થ ઉપકાષ કરી વાળીકૂડીને ભૂમિ સાફ કરી ન હોય, ત્યાં સેવન યોગ્ય ભૂમિકા પણ નથી. પછી એના પર વાવેતર કે ચિત્તમણુ શુ થાય ? અને એક વાર નીકરપણુ પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી આત્મદશા કેવી વિશુદ્ધ થાય અને અદરથી વીર્યસ્ફુરણ થતા એનું જોર કેટલું વધી જાય તેનું આ પદમાં કિંગ્ડમન કલાવવામાં આવ્યું છે

* આ ઉપરથી જાણવો જાય કે મી જીવનવિશ્વજીને જુદી રીતે લખાયો છે ચિત્ત કાન નો અર્થ મનની પ્રતિભા કરી અને જ્ઞાન નો અર્થ રાજાઈ લોક કરી તેને અપરાધી-અનેતર અવધામાં આવ્યું છે પ્રારંભિક સ્થિતિ એટલે કેયો પ્રકારે કરીને પણ મી એટલે તેઈ ગ્યો, અખર રાખો કે એ ક્યારે જગતમન થઈ જાય છે આવા પ્રકારનું આ સ્થાન વધારતાર છે એ વારવાર જગતમન થઈ જાય છે અને એમ જગત કયો માગો-રીતો છે એવી અખર રાખો સખતા કહે છે કે હ પ્રભુ ! અપ્ર નિશ્ચય સખતને કે આ એનાથી જન એટલે માણુ છે તે તો હવેથી આપના થો છે પેલા અપ્ર મન જના ચિત્તને વધ જાય તેમ નથી આ અપ્ર નિશ્ચય રેવો છે પણ એમાં અવગણનાત સખતને જના એમનો પડે છે

અત્યંતમહાશ્યામાં વર્તેલો ચેતન મનોવિકાર પર જોટણ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જે વિકારોને આકૃષ્ટાન પશુ કરવાની સ્થિતિમાં આવી બાધ છે. જે વિકારોને ઉદયમા તે આવવા ન જ દે. ત્યાર પછી જે ઈષ્ટમયોગી મોઢે તે કલાયો ખરેખર હતાયો રહે જોડે જે વચ્ચે જસ નરમ વાત કરે છે પશુ જોની ઝેણી તે બાળા લાવપર્વટનમાં વધારે વધારે ચાર ચાર મોઢે છે, જાણી તેા અતે જે કલાયોને મારીફૂલીને આગળ વચ્ચે જ બાધ છે.

આ સ્થિતિ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે તે જ્ઞાનમાં રાખવું. ક્યારે ચેતન માત્ર આત્મ જાવમાં વર્તે બન્ધારે જે મંગલાગા મનને જોગણી શકે અને સાદું મન પર ભાત પાડી શકે છે એમ સમજતો હોય છે ત્યારે જાણાતમજાવ અને શુદ્ધાતમજાવ વચ્ચે જોડતા થાય છે. જાણી જોની હયા તરૂન લુહા પ્રકારની ઘર્ષ બાધ છે, જાણી જે બંધકાર અને નિર્બંધ તત્ત્વ વચ્ચે સમન્વય કરી શકે છે અને જાણી જગતબંધકારની ઉપરવટ ઘર્ષ જરી અંતર વિમૂલિતું થાન કરતાં મન પર ભાત પાડતો બાધ છે અને ચેતનને અવિસ્ત આનંદ આપી વિસ્ફોગનો છેડો નજીક લાવતો બાધ છે.

કલાયો કે મનોવિકારોને અસાધ્ય સમજવા એકજો તેઓ અસાધ્ય અવસ્થામાં ભારે આક્રમણ કરી પૂચી જનારા છે અને આ અંતરવિકારોથી એમ બંધસવાની જરૂર નથી તેમ તેની સાથે હિંદાખજાથી કામ લેવા એવું નથી, તે સમજવું એકજો જ્ઞાન યજ્ઞિતો ચેતન આત્મશ્યામાં વર્તે ત્યારે જોનો માગ જરૂર મોકલે થાય છે જોની ના નથી, પણ જો માર્ગે કદ નિર્ણય, પૂજા આત્મજ્ઞાન અને યોગે પર અસાધ્ય સમજી જરૂર છે અને જે જ અત્યંતમજાવ છે જે જ પ્રાણુજીવન પર જોર્જાવ પ્રેમ છે અને જે જ દુનિ ધાન્ય અભિપ્રાય વચ્ચેની વિરુદ્ધારો છે જૂન પ્રથાસ કરીને આ સ્થિતિ મેળવવા યોગ્ય છે અને મેળવ્યા પછી જમાવવા યોગ્ય છે અને જમાવ્યા પછી જ્ઞાન વક્તવ્ય સુધી લાવવા યોગ્ય છે. જાણી ઇંદ જન સવરે થઈ. —જેવું વચન મોહવાની લાવકાત પશુ સાધારણ રીતે આવતી નથી, અને જાણી છે તેમ માને તે હંજુ અવર્ગીને બાળ્ય સમજવા નથી. જે હયા અસાધ્ય નથી, મુરોહ છે પણ ચીવટથી મુસાધ્ય પણ છે જે કદની વચ્ચે જોના સમજમાં નિહાળવા એવું છે અને જે હયા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી નિસ્વાર નથી જે હમિયા જ્ઞાનમાં રાખવા યોગ્ય છે (૫૬)

૫૬ સાઠમુ

શુભિક્ષા—જાતરઆત્માની આશી પરિચય થઈ જાય, બાહ્ય બાવ ખરેખર ત્યાગવા યોગ્ય છે એવી હૃદયમાં જમાવટ થઈ જાય અને પરનો ત્યાગ કરી સ્વના આદરનો દંઢ નિર્ણય થઈ જાય, ત્યારે હૃદયની અંદર જોઈ જાતનું મસ્તપણું આવે છે. કેઈ વખત અસુધારી મદદ આવી પડે ત્યારે મનની નિર્જળતા તો ઊઠી જ જાય પણ અદર્શી ખરેખરો જોસ જાગી ઊઠે છે તે વખતે અંદરના સાચા ભાવો ઉદ્ગારરૂપે નીકળી પડે છે આવો હૃદય-શુભરવ આપણે બેતાલીશમાં પદમાં અનુભવ્યો હતો. જળ હમ જમર બધે ન મરેગે, 'આવી વાત સાધારણ ચેતનથી થઈ શકતી નથી, દુનિયાની ધમાલમાં લપ/ધેલા ચેતનને એની કષ્ટના પણ આવી શકતી નથી.

અસાધારણ આત્મમસ્તી જતાવનાર પૂની ચોગીની વિમૂર્તિ જેવું આ પદ છે એવી મસ્તીને વર્ણવનાર પણ ભાવ્યે જ જોવામાં આવશે. એવી મસ્તીને માણનાર તો તેથી પણ જોધા છે અને છતાં આ ભાવ્ય મનોરાજ્ય વિચારતા એ જરૂર ઇચ્છવા યોગ્ય અસાધારણ આત્મવિમૂર્તિ છે એમ લાગ્યા વગર નહિ રહે. શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ ચોમિશને જોયું ત્યારે તેમને અપૂર્વ જ્ઞાનક થયો અને તે વખતે શુદ્ધ ચેતનાએ વિશુદ્ધ ચેતનરાજ પતિને જ એ ને ઉદ્ગારના કાદમાં તે આપણે પ્રથમ વિચારી જઈએ. પછી એ ઉદ્ગારને આત્મવિમોસમાં શું સ્થાન છે તે પર છેવટે ચર્ચા કરશું.

૫૬

(રાત્ર-સારવ)

અજ મરે પઠિ ગઠિ વેય નિર્મલન;

મત્કૂં કહા કહા સિર પટકૂં, કહા કર્લ જનરનન અથ૦ ૧

અર્થ—હવે તો માથા સ્વામીનાથ માથા આધાર છે. મારા દેહ છે મારા મળ વગરના (નાથ) ॥ (હવે) (આ ત્યા) શા માટે જાટકવી કરું ? શા માટે માથુ ફેંડું ? અને શા માટે લોકોને ચાલુ કરું ? (૧)

વિવેચન—ચેતનાનો વિસ્ફુલ્લ ભાવ્યો; એની માટામાં માટી ઇચ્છા પૂરી થઈ તે શુદ્ધ થયેલી ચેતના કહે છે કે હવે તો માથા નાથ એ જ માથા સાથે આધાર છે. મારે મધે તેવી અગત્ય હોય તો તે વખતે મારે બીજા કેઈની સલાહ કે સલાહની જરૂર નથી, મારો કુલ આધાર માથા નાથજી છે.

પામિતક—જનરનન-નિરનનન અથવા દુસળન.

શબ્દાર્થ—જન=હવે, હવેથી. મેર=મારે. પતિ=સ્વામી. ગતિ=દાસપાયાજવાની સક્તિ, આધાર, આમલ. દેવ=પ્રભુ. નિરનન=મગ રહિત. અથ૦=રખકું. કહા=શા. માટિ. સિર=માથુ. પટકૂં=ફેંડું. જનરનન=ચોક્કિને ખુશી કરવા.

શુદ્ધ નયની અવેશાએ આત્મા ખનત ક્ષાંત, હયાન, આસ્તિ, વીર્લ ઉપયોગાદિ અનેક શુભોષી બરેલો છે અને ચેતનાને બ્યારે બ્યારે બહાર પડે છે ત્યારે ત્યારે તેના પતિસાથ સાથે અવેશ હોઈ જો જ જોની ગતિ છે જો મારા નાથ જો જ મારી ગતિ છે જો જ મારા દેવ છે અને કેઈ પવ્વ પ્રકાશના ચેત વગરના જો મારા નિરજન નાથ છે દેવતત્ત્વમાં પ્રતિનિતા ન હોય ત્યારે તે વરદ બરો ભાવ આવે છે

અથવા, બીજી રીતે બોધજો તો, ચોગિસાએ આત્માનું જરખરુ સ્વરૂપ જોયું ત્યારે તમને અપૂર્વ જ્ઞાન ક્ષયો અને તે જ્ઞાનક્રમ સ્થિતિમાં નિઃશયનચને આગળ કરીને તેઓએ આ પદમા કવન કરેલું ઉદ્ગાર-વચન ગર્ભ નાજ્યુ, તે કહે છે કે : મે માનુ આત્મસ્વરૂપ જાનુશ્યુ છે અને તેથી મને માલુમ પડે છે કે મારા આત્મા જ મળ રહિત છે, તેમાં અમલ રૂપે કર્મરૂપ મળ નથી અને તેથી તે નિરજન છે તેમ જ તે દેવ છે કાલ્પ કે લોકાલોકને પ્રકાશ કરે તે દેવ કહેવાય અને તે મારા પતિસાથનો સ્વભાવ જ છે (જનવ જ્ઞાનમય હોઈ લોકાલોકપ્રકાશનું દેવકાવ તે કરે છે)

આ પ્રમાણે હોવાથી હું કહે જ્યા ત્યાં શા માટે જાંટા મારું ? પ્રાણી પોતાના દેવને શોધવા અનેક સ્થાને જાય છે મંદિરે જાય છે તીર્થોએ જાય છે પણ મારા પતિ પોતે જ દેવ છે પોતે અચરીશી છે પોતે મળ રહિત પવિત્ર છે અને પોતે જ્ઞાનક્રમ છે તો મારા દેવને શોધવા હું જ્યા જ્યાં જ્યાં જાયું ? એને અંધાર શોધવા જ્યા પડે તેમ નથી એને મળવા માટે જેની તેની પાસે શિર હુકાવવું પડે તેમ નથી

હોકોનું રજન કરી તં દ્વારા આત્મપ્રતિ માધવા શા માટે પ્રચલન કરું ? જનરજન' કરના જનરજન પાડ જોકે રીતે વધારે જાણેમતો છે હું જિન-પ્રમુને રીઝવા પણ શા માટે પ્રચલન કરું ? મારા ચેતનશાળ મારામા બેઠા છે હું પોતે જ છું તો પછી જ્યાં ત્યાં આત્મા મારવાને જરૂરે મારા હૃદયક્રમમાં સ્વપ્રાયેશ મારા દેવાધિદેવ ચેતનસાથને હું શા માટે ન રીઝવું ? આ સવજમ આનંદજનનિબંધ પોતે જ લખ્યું છે :-

ચોગ ચોગ ચોગ ચોગિયા, જેતી મનની રે ચો... જિનૈયરો

પ્રેમ પ્રતીત વિચારો રૂઠી, મુરુગમ લેજો રે જોકે... જિનૈયરો

રોડી રોડીને રોડવા જ્યાં મુખી મનની રોડ પડેલી શકી ત્યાં મુખી રોડી મને, અને તે શા માટે ? પ્રમુને શોધવા માટે પણ જો તો પ્રેમમય છે તારી નજીક જ છે તારામાં જ છે તને શોધવા માટે રોડારો કશી પડે તેમ નથી મારા જોને જોતજવા માટે જુરુ મનની વરુ પડે તમ છે.

આત્માની આવી સ્થિતિ અપાવનાર ચોગિસાજ જ્ઞાનસારમાં અનેક કથનો છે તેમાંનું મે-પત્ર નમૂના જાડી બોધ લખ્યું છે :-

અમ શ્રામ નિહ્યે નહિ, પુનઃ નિશ્ચે સાર અનત,
અવ્યત અભાષિત દેખું હો, શ્રમ શરીર લખત.

× × ×
નિજ સત્ત્વ નિશ્ચય નય નિરખૂ, શુદ્ધ પરમપદ પ્રેરે,
હું હી અકલ્પ અનાદિ સિદ્ધ હું, અજરન અમર અનૈરો.

× × ×
અમ શ્રામ નહિ હમરે કબહી, નહિ ઉપપાત વિનાય,
શુદ્ધ સાધી હમ સખ કાચે, આનસાર પદ વાસ

આવા અનેક ટાંચણે દ્વારા સમજાય છે કે આત્મરાજ્યનું સાચુ મ્થાન આનંદવન મહા
સયે બતાવ્યું છે. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં અનેક યોગની વાત કર્યા પછી તેઓશ્રી
ગાંધી નામે છે —

અહો અહો હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે

આ રીતે પોતે પોતાને જ નમવાની વાત કેને મૂકે? ક્યારે સૂકે? અને કો વાત
કેને સૂકે તેને પછી બધા ત્યા ભગવાનુ ઝેતુ નથી, ગમે ત્યા શિર પ કવાનુ રહેતુ નથી
અને પોતાને જે ભેદનો છે તે બદલ જ છે એનો એને બનુભવ થઈ જાય છે. અને કો
કલાએ પહોંચેલા યોગિશબને પછી જિનરજન કરવા માટે બધા ત્યા ભગવાનુ પડતુ નથી.
યોગસિદ્ધાસન પર ચેતનશબ બેઠા હોય, આજ્યા-અપનો અતર ઉચ્ચાર ભમતો જતો હોય,
આવા, મ્થાન અને ભેદની એકતા થતી જતી હોય, ત્યા પછી અનેક સ્થાને દેવને શોધવા
જવા પડતા નથી. સાદાશ્રીશ્રીમા પદમા જે યોગમા સિત્ત પરિવવાનુ બણાવ્યું છે તે યોગ
પ્રાપ્તિ થઈ જાય અને યોગસિદ્ધાસન પર બિશબમાન થઈ જવાય, એટલે એનું મ્થાન ઘણું
આગળ વધી જાય છે ત્યાર પછી કો કલિ(કાલ)મા તો ન જ આવે.

યોગની આ મહત્તા છે આનંદવનજીની શૈલીની આ વિશિષ્ટતા છે આત્મારામ-રમણ
તાનો આ મહાન લક્ષણ છે એમા કોઈને નિશ્ચયનથી વામ આવે તો તેનો જવાબ
એક જ શક્ય છે કે જે અધિકારીને હોશીને આ વાત કરી છે તેને બધા ત્યા ભગવાનુ
ન હોય, કે ગમે ત્યા માણુ પડકવાનુ ન હોય.

અવહાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય કરવો, બન્ને બધી દેખાતો વિશાધ ટાંગવો અને
બન્ને વિશુદ્ધ માર્ગમાથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોતાનો માર્ગ શોધી લેવો, કો કૈન
તત્ત્વજ્ઞાન અને ખાસ કરીને નજદાનથી સુચાસિત થયેલ જુદિનો વિકાસ છે અને જુદિ કે
અભ્યાસના પ્રસંગ ન હોય તેને નૈસર્ગિક રીતે પત્ર આ મિથિતિ પ્રાપ્ત છે. કો દશા પ્રાપ્ત
થઈ ન હોય અને અવહારમાર્ગનો અવરુ કરવા વૃત્તિ થઈ જાયે, તો કોઈવાર બહેમથી
જાટ થવાનુ બને છે. વાન કહેવાની કો છે કે આત્મા પોતે જ દેવ છે. કો વાત કો અત્યાર
મુખી ભૂટી ગયો હતો. હવે કો પોતાને યોગખતો થયો છે. એટલે એને પોતાની યોગ
ખાણ માટે બીજાને શાણ શાખવા પડે તેમ નથી. આ જાણ સમજવાં એક વાતનો ખ્યાલ

રાખવો : યોગીની આ ભવ્ય દશા છે અતિ ઉત્તમ આત્મસંપત્તિ છે અને એને પ્રાપ્ત કરવાનો આદ્ય જૂર રાખવા યોગ્ય છે. પણ એ બે—આર યોગીની વાતો કરવાથી યોગપ્રાપ્તિ પોતાને થઈ જઈ છે એમ માની લઈ બ્યવહારને વિસારી મૂકવાની ભૂલમાં પડવા એવું નથી. એઓ અધિકાર વગર નિઃશ્વર આર્જના આશ્રય કરી બિલે બચવા વગર લાલચાતે પ્રગત માની બ્યવહાર ક્રિયા મૂકી કે તેની શી દશા થઈ છે તે યોગેર નજર કરવાથી સંકલ્પ સમબર્ધ બધ તેવું છે એઓ નિરાલબ્ધન આનંદની અવસ્થાએ પહોંચ્યા વગર આલબ્ધને મૂકી કે છે તેઓ બંનેમાંથી બ્રહ્મ થાય છે કારણ કે નિરાલબ્ધતાની હક તેમણે પ્રાપ્ત કરી નથી અને આહુ પ્રવાહ છેડી દેવાને પરિણામે તેઓ આજ્ઞા દિવસમાં આત્મતત્ત્વ વિચારવાનો કે પરમાત્માને કાંઈ નહિ તો દષ્ટિ સમીપ રાખવાનો પ્રસંગ પણ દૂર કરી મૂકે છે અને તેમની સ્થિતિ આત્મપ્રગતિને અગ્રે પસંદ કરવા યોગ્ય નથી એ વાત સમજી રાખવી. આ વાત અગ્રે કહી છે તે ચેતનમાં ક્ષિતરી જાયેલા, સ્વપરનો લેહ સમજનાર અને બાહ્ય ભાવને વશ અતર આત્મતત્ત્વ જોળનાર માટે છે આત્મસ્વરૂપનું વીર્ય સંવેદન થાય અથવા તેને પ્રસ કરવાની ક્ષી યાથી તમસા થાય, ત્યારે જ આવા અતસ્તા લેહાર નીકળી પડે છે એ ભાવને સમજીને ધ્યાનવા એવો છે, એ ભાવ એમ સંકલ્પ પ્રાપ્ત થાય તેવો નથી તેમ જ આપ્રાપ્ત કે અગમ્ય પણ નથી.

આવા ચેતનની ચેતનાનો આ જલ્દાર છે આ એનો અવિચલિત આદર્શ છે. આ દશાએ એ પ્રાણી પહોંચેલ હોય છે તે પાછી જનરજન ઇચ્છેલો નથી, એને હોઈ. માન આપે કે એને માટે અસબ બાલે એની હકાર આ દશાનો પ્રાણી ભાવે જ કદે અને વસ્તુતઃ અરુ છે કે જનમનરજન મર્મનું, મૂલ ન કોઈ બદામ —હોઈ. પડે વાહવાલે બાલાવવા માટે કરેલ ખમ કે સ્વીકારેલ ક્રિયામાર્ગની વસ્તુતા કાંઈ કિમત નથી, આત્મપ્રગતિની નજરે એ સૂચમાં પરિણમે છે ચેતનની સાધ્ય તરફ પ્રગતિની નજરે એકાંએ તેા એવા ખમની કે એવી ક્રિયાની કાંઈ કિમત નથી. આવા પ્રગત આત્માને બિન રજનની આક્રાંતા કે જૂર પણ રહેલી નથી. એ સમજે છે કે બિન ભગવાન પોતે તો રાગદ્વેષ રહિત છે એને રજન કે વિરાગ હોય નહિ અને એ તો માત્ર તેના આદ્ય સ્થાનને યોગ્ય છે અને ત્યાં તે નિરાલબ્ધતા સંવેદ છે આ રીતે બેલે પાઠ સમીચીન જણાય છે (૧)

સમન દગન દગ ન સમાર્ણ, વાઈ ન વિવચિત ચંમન;

સજન ઘર ઐતર પરમાત્મ, સરૂપ દુરિત મયર્મન અવ ર

પ્રાપ્તતર—વિવચિત-ચિત્તમ. સમન-સમન દુરિત-દુરિત.

રાખવાર્થ—અભન=અભન, જાની આનવાણુ પછી: વાહવાની બાન, વાહવાક જેનું હેલ છે અને હસથી રીન મનુ મુખી દેખાલ છે ક્રમ=અભિ. અભનસર=અભનસર એવી જાંબી કાંઈ છે એને તેના ઉપર દય=અભિ. માનુ=મનુ કયાનુ=અભાનુ નિશાનુ, મેશુ ચિત્તચિત=ચિત્તનું ખન, ચિત્તમન ચિત્તનું ખન છે અભન=અભન, કાળજી. સમન=સમન બન, વર અતર=હરિતી અર, અતર્થથી પરમાત્મ=પરમાત્મા. અવ=અવ અવ=બીક દુરિત=પાપ, દારિદ્ર. અ ભ=દુરસ્વાસના અંતરવાસના.

અર્થ—જન પક્ષી જેવી બકોર આપને (પરમાત્મસ્વરૂપ જોવા માટે) ન લગાવું અને ચિત્તનું ધન ચિતવન છે તે કાલજની પણ ચાહના ન કરું (કારણ કે) સર્વ પાપ અને ભયને દૂર કરવાવાળા સંભળન-મહાપુરુષ પરમાત્મા (મારા) ચરીરની બહાર બિરાજ માન થયેલા છે મહા જઈને (મોક્ષ જવા માટે) બેઠા છે

વિવેચન—પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે જન પક્ષીના જેવી લાંબી આંખે લગાવું નહિ. જન પક્ષીની આંખે મોટી અને લાંબી હોઈ વધારે શક્તિવાળી હોય છે અને તેથી તે વધારે દૂર અને વધારે સ્પષ્ટ જોઈ શકે છે મારી આંખે આવી લાંબી કે વીક્ષુ કરીને મારે મારા આત્મસ્વરૂપને જોવાની જરૂર નથી, કારણ કે આત્મસ્વરૂપ જોવા માટે આવી સ્ફૂળ આંખ લગાવવાની જરૂર નથી સ્ફૂળ આંખે જેવી શકાય તેવી બે વસ્તુ (આત્મસ્વરૂપ) નથી વળી જો પરમાત્મસ્વરૂપ સમજવા માટે આંખમાં કાલજ પણ ન આવ્યું અથવા જો (કાલજ) મેળવવાની ચાહના પણ ન કરું ચિત્ત જોટલે મનનું ધન ચિતવન છે અનેક બકોરની વસ્તુને જો ચિતવ્યા કરે છે અને રાગદ્વેષાદિ મળને વધાર્યા કરે છે હું તો માત્ર આત્મસ્વરૂપને જ જોઉં અને આ મળ-કાલજની ચાહના જ છેમી કઈ કારણ કે સર્વ પાપ અને બીકને દૂર કરવાવાળા સતતન-સંભળન મહાપુરુષ-મારા અંતર-વનમા જ બિરાજમાન થયા છે

આ પ્રમાણે સરલ અર્થ થાય છે અને તે પછી જલીસ્વિજલજો લખાઓ છે તેમના મતે જન પક્ષીની આંખ થવી બકોર હોય છે જોવા જન પક્ષીના જેવી બકોર આંખે છે જોવા નિર્ગિત સ્વામી પર (નિજ સ્વરૂપ પર) મારી આંખે લગાવું, દિગ્દિગ્દિ, અર્થાત્ નિજ સ્વરૂપમા જ દિગ્દિ કઈ જુ બહી લગત શબ્દને બદલ સ્થાને બહુ વચનમા વાપર્યો છે; પદ્યોત્તર કરીને તેમની ન ને બુદ્ધિ પાડવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી જોર રૂપના ચિતવનને હું ચાહું નહિ જોટલે આત્માના રૂપને જ જોઈ જોમણે છાપેલ પુસ્તકને ચિતવન પાઠ કાલમ સાળી જનન ને રાગદ્વેષ જાલજુ-મેળ-મસુને અર્થ લીધો છે આ અર્થ પણ બરાબર જાણ આવે છે

તબાકાર અથવા બુદ્ધિ રીતે કરે છે. આ પરમાત્મસ્વરૂપ અવલોકના, અથવા મારા પોતાના તે ધ્યેય અને મારી વચ્ચે જોઈ જોવાને કારણે તે મારા ધ્યેયને જોવા માટે મારી આંખેને જન પક્ષીની આંખ સાથે મેળવું નહિ. તેમ જ મારી આંખમાં જન આંખવાની પણ ઇચ્છા કરું નહિ. કહેવાની વાત જો છે કે કોઈ કાળે સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય તો પ્રકટ કરવા માટે, અથવા કોઈ વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તે મેળવવા માટે, પ્રયાસ કરવામા આવે છે અને તેના સાધનો તરફ દાઢ દોટે છે આત્મારૂપી શુદ્ધ વસ્તુ, જે પોતાના ચરીરમાં જ છે અને જે પોતે જ છે તેને મેળવવા અનેક પ્રયાસ કરવામા આવે છે થરા, પૂજા તીર્થમમન, જપ, તપ, ધ્યાન જોગ અનેક પ્રકારે આત્માની જોગખાણ કરવા પ્રયાસ કરવામા આવે છે તે લક્ષમા લઈ જોમને આત્માનું સ્વરૂપ જણાયું છે જોવા યોગીસજ કહે છે કે-

હવે મારે સાસ નેત્રની અથવા કોઈ પણ પ્રકારના જાળનની જરૂર રહી નથી, કારણ સમસ્ત પાપો અને ભયનો નાશ કરનાર પરમાત્માને મેં મારા શરીરમાં જ સંભળ્યો થયેલા—મોક્ષ જવાને તૈયાર થયેલા—બોધા છે. સ્વરૂપ અપ્રકટ હોય ત્યારે જોન થાય છે કે ઉત્તરજન હૃદય અને નેત્ર હોય તો ચિત્તપટલ યોજીને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકટ કરીશ. આ આખી જાતિ છે તે જતી રહેા તથાકાર વૃત્તિ પ્રકટ થઈ તેથી કર્મકારણજાતને જલોદ બલયમાં, જ્ઞાન-દર્શન-આત્મા જલોદ છે એવો પરમાત્મ જોટલો પરમાત્મા મારા શરીરરૂપ ઘટ—જવરમાંહે સંજન જોટલો સંભળ થઈને ત્રણે કાળે મારા આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપી છે જ અને તે સંકલ પાપ અને ભયને દૂર કરનાર છે આ કથાએ અથ તથાકારે કથો છે. તેમાં માત્ર સંકલ જાપાદેર કરી જત્ર નેપી લીધા છે.

ગ્વાકારનો અર્થ પાદતર સાથે વધારે યોગ ખાત્ર છે. નિરજન પતિસંજન આત્મકનો જે હવ શરૂ કર્યો છે તેની સાથે યોગ બેસી બલ છે આવો વિશુદ્ધ આત્મા સ્વ પ્રકારના પાપ અને ભયને ભાગી નાખનાર છે. જો વાત તો જાણે અર્થમાં સમાન છે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય, અથવા જોનો પતિરેવ તરીકે સ્વીકાર થાય જો પરિસ્થિતિ સ્વ દોષનો નાશ કરનાર છે અને જોમાં છંદલોડ ભય, પરલોડ ભય કે જાજલના પશુ આદિનો ભય રહેતો નથી. (૨)

જો પરમાત્મા કેવા છે ? ત્યાં જગ-જવરમાં બેઠા બેઠા શું કરી રહ્યા છે ? તેની વાત કરવા ઉજ્જારરૂપે છેવટે નીચે પ્રમાણેની ઊક્તિ સુભક્ત કે કહી નાખે છે, તે આખા પદનું શુભ્ધ બતાવે છે

एहि कामगणि एहि कामपट, एहि सुपारस मंगम;

‘આનંદપન’ મહુ પન-વન કે હરિ, કામ મર્તગ ઘમગંજમ અવ૦ ૩

અર્થ—જો (ઘટની જાદર રહેલા પરમાત્મા) કામદુધા ગાય છે; જો જ કામઘટ છે; અમૃતરસમાં સ્નાન પશુ જો જ છે. મારા શરીરરૂપ વનમાં રહેલા સિંહ પશુ જો જ છે અને કામરેવરૂપ મહો મત્ત હાથીનો અકુશમાં રાખનાર પશુ જો જ છે. (૩)

પાર્શ્વતર—કામગણિ-કામગ. કામ-કામ થયે છે આન-મત્ત પ્રતર્થા છેમ્નુ પા કામમત્તવ મબળ પશુ છે

શબ્દાર્થ—જોહિ = જો જ ઘટ-જવરમાં રહેવા પરમાત્મા. કામગણિ = કામદુધા ગાય કામઘટ = કામ-કુશ, કામકળ મુધારસ = અપ્તરસ મબળ = સ્નાન કરતું તે. આનમ્તન પ્રમુ = આનમ્તરમ્તન સ્વામી. મત્ત = શરીર, હવ જા = જગત-તેના, તેમાં હરિ = સિંહ કામ = કામદેવ. મત્તવ = મદો-મત્ત જમ = હાથી. મબળ = (તેની) ટપ્પાદ, દરાખાર, હાકાનાર, અકુશમાં રાખનાર

૧. સ. ૮૮ અને ૮૯માં બે પાદ હોઈ પ શ્રીજીવિજય અહીં સબ્દનો અર્થ સત્તમ-ઉત્તમ મધુસ-કેર છે ચારા મધુસ, આ શરીર-ઘટની જાદર રહેન એવા પરમાત્મા તે સર્વ પ્રકારના અને કર્તવ્યાર છે મદિ બીજને શુ કહે ? આ અર્થ પશુ જાણેલો થાય છે

વિવેચન—કામદુષા^૧ આય સર્વ ઐહિક ઇષ્ટિત આપે છે એ પ્રચલિત માન્યતા પર અત્ર સૂચન છે. ઘટની અદર રહેલ પરમાત્મા સર્વ^૨ મનોવાંછિતને પૂરનાર છે અને તેથી તેમને કામપેનુ કહેવામા આવે છે તેને કામ-ઇચ્છા પૂરનાર ગાયત્રી ઉપમા બરાબર આપી શકાય તેમ છે

‘કામઘટ’—એવી જ કલ્પના કામઘટ-કામકળસની છે એ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તેની ખાસે જઈ જે વસ્તુ માગે તે અદરથી હાથ ધાલીને હાઈ શકાય આ કામકુલ-કામઘટ-કામકળસ પણ કામપેનુ ગાયત્રી કલ્પામા આવે છે વગર પ્રચલને તૈયાર વસ્તુઓ મળી આવે તેવા ઇચ્છાપૂરક પદાર્થોનું અત્ર સૂચન છે

એવી જ કલ્પના ‘કલ્પવૃક્ષ’ની છે એની નીચે ઊભા રહી માગે તે વસ્તુ કલ્પવૃક્ષ નામના ઝાડ પરથી પડે, તેવી પ્રાચીન માન્યતા છે તેવા જ ચિત્રાવલીને બેઠો ઠાઈ થ ત્યા બધા પર બાંધ્યો હોય તો તેમાં થી કે તેલ ભરેલ હોય, તેમાંથી બમે તેટલું કાઢતા બાંધે, પણ તે ભરેલું જ રહે.

આ હરીકવ બરાબર હશે કે નહિ ખાસમણિની કે દિલોસોફસ^૩-સ્ટોન^૪ની વાસ્તવિક હયાતિ હતી કે નહિ, એના ગુણદોષમાં ઊતરવાનું આ સ્થાન નથી. પ્રચલિત હોકમાન્યતાનો સ્વીકાર કરી મોનિસાજ કહે છે કે પરમાત્મસ્વરૂપ એ મારી નજરે તો હોઠો બેને કામપેનુ કે કામઘટ માને છે તે જ છે કારણ કે તેનાથી માથા સવ મનોવાંછિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે

આત્મદશન થવું મુરઠેલ છે પણ થવા પછી ઠાઈ વાતની કમીના સ્થેતી નથી સમ્પ્રત્ય પ્રાપ્તિ થાય એ/લે સમ્પ્રજ્ઞાન થાય પછી સમ્પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિમા પ્રમતિ થાય અને આત્મદશનને અનુભવ થાય એ/લે પ્રાણી ધન્ય અને કૃતજ્ઞત્વ બને છે એ અહંમિત્ર કરતા પણ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી અતીવ લક્ષપતિનું સ્થાન એને મળત. મળી જાય છે આ અતરાતમદશા ઉચ્ચ અવિરતમા પ્રમતિ થયા પછી અપ્રમતદશામા જ શક્ય છે એટલે એવા વિશિષ્ટ આત્માનો અનુભવ એ બરાબર અપૂર્વ આનંદનો અવસર છે એની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થઈ ગઈ છે અથવા સ્વૂજ ઇચ્છાઓ પર એણે વિજય મેળવ્યો છે એટલે એને રામ રામ શાંતિ થાય છે એ અમૃતરસનું સ્નાન છે

આત્માનુભવ અને આત્મદશન, અમૃતરસમાં ફૂળકી મારવા બાણ શાંતિ એવી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકાશની અતર શાંતિ આપે છે એ વાત અનુભવે સમજાય તેવી છે, કીમી કથી બધ તેવી નથી. આવી રીતે આ આત્મદશન સવ ઇચ્છા પૂરનાર કામદુષા કે કામકુલ છે; અને શાંતિની દૃષ્ટિએ એ અમૃતસરોવરમા અવગાહન દુર્લભ છે આવો ઘટ અતર પરમાત્મ નો અદ્ભુત મહિમા છે. આવા કમમળ વગરના માથા નાથ માથા સવ આધાર છે અને

૧ કામદુષા નો ઉપસોગ મારો છે કારણ એ કામદુષા કહ છે મારો પ્રયેજ પ્રચલિત મોક્ષમાનો છે -વિવેચનકાર.

એ મારા નાથ તો ઈચ્છા પૂરનાર અને સુખાસ્વાદની શાંતિ આપનાર ધરમ સત્વ હોવા ઉપસંત એ સવ આત્મિક આનંદનો સમૃદ્ધ હોઈ મારા અતર-વનના સિદ્ધ છે

એક મોટા વિસ્તૃત જગતની કલ્પના કરીએ. એમાં એક કેશરીસિદ્ધ છે આખા જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર તેનો હુકમ ચાલે છે તેને કરી એમ લાગતું નથી કે પેલે એકલો છે એ નાનકડો હોવા છતાં મોટા હાથીનો મઠ ઉતારી નાખે તેવી તેનામાં શક્તિ હોય છે હાથીએને હાથનાર આ જગતના સિદ્ધરાજનું શબ્દ એમ આખા જગતમાં પ્રવર્તે છે તેમ મારા વન-અતરમાં આનંદવન પ્રભુ સિદ્ધસ્વરૂપે બેઠા છે. એ આનંદવન પ્રભુ, જે મારા અતર-વનના સિદ્ધ છે તે કામરેવરૂપ હાથીનું જ જન કરનાર છે કામને અકુશમાં રાખનાર છે આ સહજન-વટ-અતરમાં સ્થેલ પરમાત્મ માત્ર કરવાના અત્યાસ્ત સવ વક્ષ્યા છે અને એનાં પ્રાપ્તિ થાય તો અનેક પ્રકારની દોહાદોહ મટી જાય.

આ આખું પદ મનુષ્ય કષેટ્ટી ચેતના અથવા વિચિત્ર પદે આશ્ચર્યિત કરેલ સુમતિ બેઠે છે એને આત્માનુભવ થયો હોય તે જ આવા અભ્ય વિચાર કરી શકે નિઃશ્ચય નહોતે પદ વા જતા અવધારને ભૂલે ન એઈએ તે એટલી અત્યંતની વાત છે તેટલી જ અત્યંતની વાત એ છે કે અવધારમાં આખા ભવ સુખી એકડા વૃત્તમાં થી ન સ્થેતું થયે આની માથે, પોતાની મોઝવા ન હોય તેટલી પ્રગતિ કરી નાથી છે એવી આત્મવચના કરી વિશેષ પ્રકારની લાષકાન પોતામાં ખાસી લેવામાં આવે તો પ્રગતિ અટકી જાય છે અને પ્રગતિને બદલે પચાદગતિ પણ થઈ જાય છે

અહીં ચેતનરાજને કામરેવરૂપ હાથીનો મઠ ઉતારનાર કહ્યા છે એમાં ભારે અનુભવ દર્શન રેખાય છે બીજા મનોવિકારો કરતા કામરેવ-અનરનો વિકાર ભારે વ્યાકરો છે. આ સમસ્ત લાગના પ્રાણીને પ્રથમ વિદ્યુત બનાવે છે પછી પરસ્પર બનાવે છે અને છેવટે એને માણસાઈમાંથી દૂર કરી વિવેકદીન કરી મૂકે છે એને યાથીન પડેલો પ્રાણી અનેક પ્રકારના ચેતનાગ્રાહી છે અને આજે વખત કુર્ધાનમાં થી સ્થે છે. મોટા રેબા પણ એનાથી ભાનબૂઠા થઈ ગયા છે અનેક ઉત્તમ રેખાતા અવિચ્છેને એણે જોતાંમાં પાપાચારી બનાવ્યા છે મોટા પદસ્થાને અને ઘાનીને એણે પત્ર તથા કવરી નાખ્યા છે અને રાવળ જેવા રામજોનાં સિદ્ધાસન ટોટાખ્યાં છે

હાથીને જ જન કરવું એટલે હાથી પર અકુશ રાખવો એ એક વાત છે. અથવા હાથીને નમાવી મૂકવો એ બીજી વાત છે. જે વનમાં આવે આનંદવન થતિ બેઠો હોય, ત્યાં હાથી આવે જ નહિ અને આવે તો સિદ્ધની એક ગર્જના સાબરો કોણી પૂડીએ નાથી જાય આવા મારા દૃઢ-વનના સિદ્ધ-મારા નાથ-મારા દેવ-ભુસ હતા તે હવે પ્રગટ થઈ ગયા છે એટલે હવે મારે અર્થાત્ દેવને મીઠવા જવું પડે તેમ નથી પરમપ્રમદર્શન થાય, આ આનંદનો અનુભવ થાય, સ્વરૂપનો સાદાત્કાર થાય એટલે આ વનમાં વળંગેલી

માનો અનુભવ થાય છે. આવી ઉચ્ચ સામાન્ય લેખકને અશક્ય છે. વિદ્યાન્ લેખકને શક્ય છે અને એની શક્યતા માત્ર યોગીઓને જ છે. સામ્યદ્રશ્ય કર્તા વગર કે એના સને અવધા વગર એવા વચન નીકળે નહિ. યોગીના ઘર તો સુદા જ છે એનો આત્મા નુસવ ખલત છે. શુદ્ધ ચેતનનો વિશુદ્ધ ચેતનાના આ ઉદ્ગાર કહીએ કે એ ચેતનાને જોળખનાર ચેતિસજનો આ આત્માદ્ગાર કહીએ—એને જયે તે અભિધાન આપીએ—પણ એ અજય શી જ છે મહાન્ જીવનરણ છે અકથ્ય આત્મવિશ્વાસ છે (૩)

ઉપસહાર—વ્યવહાર—નિશ્ચયનો સમન્વય કરવાની ખાસ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે અને તે એને ન હોય તે કોઈ વાર જમણામાં પડી જાય છે. અહીં તો રત્નાયણ બહુ છે એને વિધિસર ઉપયોગમાં લેવા આવડે તો જળ, તુણિ, પુણિ અને વૃદ્ધિ કરે છે અને એની સાથે કુપક્ય ઘર્ષ થાય તો એ આખે શરીરે ફૂટી નીકળે છે. આ જાતનો સમન્વય કરવામાં કારે મોજ આવે તેમ છે, માટે હવે તો એને આ નિરજન નાથ મળ્યા હોય, તેણે એને બરાબર જોળખી એનો પરિચય વધારવો, એને જીવનસર્વસ્વ માનવું અને પછી સવ દુરિત અને બધાનો નાશ કરનાર એ અતર-પરમાત્મમય થવા પ્રયત્ન કરવો.

આવા જીવનસજને જોળખ્યા અને એની સાથે એકાત સાધના કરી એનામય થયા એટલે જોડા પાર છે. આધિઆધિનો નાશ છે અને જગતજ બળની ઉપસ્થિતિ જઈ સર્વ કમંચી મુક્ત ઘર્ષ હોઈને છેડે વાસ છે. એ ઘટ-અતરમાં રહેલ પરમાત્મને જોળખ્યો એટલે તવ વસ્તુઓ જોળખી સવ જાવો બહુયા અને સાધ્યને દન્વાળે આવી બારણા ઠોક્યા. આ પરમાત્મવરૂપનો સાક્ષાત્કાર સૂચવનાર પદ, જે આતરસ્વનિષી નીકળ્યું છે તે વ્યક્ત કરનાર મહાન્ આત્માને જન્મ છે.

અહીં જે દશા વર્ણવી છે તેનો જાવ યથોચિત્ત ઉપાધ્યાય શીપાળના રામની જોયા ખટની અજિવારની હાજમાં હોયા છે.

‘મહાવીર ચિત્તેષ્ઠ ઉપરિષ્ઠિ, તુમે સાલગજો ચિત્ત હર્ષ રે,
લેહ છેડે કરી આતમા, અરિહંતશ્ચી થાય રે મહાવીર ચિત્તેષ્ઠ ઉપરિષ્ઠિ’

આ પ્રમાણે કહીને પછી પોતાનો આત્મા જ અરિહંત છે સિદ્ધ છે આત્મા ઉપાધ્યાય અને સાધુ છે એટલું જ નહિ પણ એ જ દશન છે એ જ જ્ઞાન છે એ જ ચારિત્ર છે અને એ જ તપ છે એમ જતાવવા એમાં લેહ નિષ્ઠ છે. હજારની હાલકત કહી છે એની પિછાન થાય તો જોડા પાર છે.

આત્મસ્વરૂપનું વીજ સંવેદન થાય અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઊંઘી આખી તમત્તા થાય ત્યારે જ આવા અતરના ઉદ્ગારો નીકળી પડે છે. એ જાવ સમજાને પચાવવા પેલો છે. એમાં નિશ્ચયનથી આશ્રય છે એવી વાત કરી, એ જાવથી વચિત રહેવા એવું નથી. નિશ્ચય અને વ્યવહારને વિશિષ્ટ નથી એ વાત સમજાય અને જોઈ વચ્ચે સમન્વય સાધવા આવડે ત્યારે જ કામ થાય તેવું છે, એ વાત મનમાં બરાબર સમજાવી, અને જે જાવ દશામાં

મહા જન સર્વથા મદો (પદ ૫૬ અં, ૫ ૭) એનું યોગી શકે તેને અણુવ કરવા પ્રયત્ન કરવો, એ દુનિયાના આજી પીલાથી ભુદી વાત લાગે, પણ એ તે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય રહેતો નથી, એ વાત અસાધ્ય વિચારી, ધ્યાતા અને ધ્યેયની એકતા વિચારી, આ ભાવ સમજવો અને અમલને અવલોકન-નિર્લેપની મુલવણમાં પડી ન જતા એની ઉપર તરી આવવું એ દશામાં કામદુષ્ટા કે કામદુષ્ટાનો ભાવ થઈ બધા અને મન કામના દુસ્તરી મંત્રી આદિમક થઈ બધા એટલે સુધી કર્તવ્ય થઈ અણુ અને હૃદયિય બાવી મળ્યું એમ બલવું ^૧ (૬૦)

૫૬ એકસંક્રમ

શુભિકા—શુદ્ધ પતિભક્ત્યા આર્થભાવનાવાળી પત્ની રણકુ પતિને પોતાને ઘેર આવવા વીતવે છે એવનાને એનું સર્વસ્વ પતિ છે પણ એ એને યોગાવતો પણ નથી. વિરહી સ્ત્રીના વિલાપ આપણે ૪૧મા પદમાં વિચાર્યા. પતિને મળવા માટે એને અનેક પ્રકારના વલણ માર્ગથી આપણે ૩૩મા પદમાં વિચારી ગયા. ૪૭મા પદમાં વિરહકાળમાં એની વૃથાઓ એક પતિમિત્રાઈ માટેની એની આતુરતા તેથીસમા પદમાં એક અને ૧૬મા પદમાં એને પતિની શઢ એવી વિચારી ગયા. અહીં પતિની સામે પડી થઈ એ પોતાની પવિત્રતાની ખાતરી આપે છે અને એ રણકુ વેસ્થા પાછળ પતિસજ પડ્યા છે તેના તો તેણે (પતિ શને) પરિચય પણ કરવો ઉચિત નથી એ વાત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે, અને એ શબ્દ શ્લોકના એમમાં બે વળત તો મોગન જાય છે: એક વાર પોતાના અને એક વાર આનંદ મનના-પનિસજના સુખસવી જાણના અવારે વાતની ખાતરી આપવી હોય, ત્યારે આપને મળે હાથ મૂકીને હાંધું છું મારા પોતાના મોગન ખાઈને હાંધું છું વગેરે શબ્દો વોદા વાનો સિવાય છે તેમ મારવાડી ક્ષિત્રીમાં ઘેરી મુ આનંદમનસી સો મોદવાનો સિવાય છે આ અર્થ પ્રચલિત મારવાડી ભાષા મોદવાને મુદાવર છે અને તેના બલકારે (૫ મનીસવિવલણને) લખાયા છે

પા

(સમ-અવગણતી)

મરીમું તુમરે જુ કશા, ફરીક દાનં સ વૈરી રે મેરી૦ ૧

અર્થ—મારા મોગન ખાઈને હાંધું છું કે-મારાથી દૂર રહેવાનું એણે આપને હાંધી દેતે ખરેખર (આપની) સાચી શત્રુ (વેરણ) છે (૧)

પ્રાંતિક—પત્ની હી આખી આ પ્રમાણે પઢે છે: “મેરીનું તુમરે જુ કશા, ફરીકે સ વૈરી રી.”

ગાંધાર્થ—મેરીમું = મારા મોગન ખાઈને હાંધું છું મારા સખ છે તુમરે = તમારાથી. તુમરે = તારી, ‘તે તારી’ કા = ક્યું દાન = દાર = દાર. હો દાન = વાન. સ = તે મૈરી = દુરમન, વૈરી.

૨. આ પદોમાં આત્મ સમજાવામાં આવીને મુગ્ધતાની દ્રવ્ય અને નિમ્ની નેપ પડેલી છે તેથી વિવેચન દરમ્યાં જાની કમતા થઈ છે -વિવેચનકાર

વિવેચન—હું બાલુ છું કે માશ ઉપર આપનો વિશ્વાસ ન રહે તે માટે તેઓ માશ સજાથી આપની પાસે અનેક આપી-ભૂટી વાતો કરે છે અને જાણે આપના પર જો રણડુ સ્ત્રીઓ વારી જતી હોય અને આપને જ વાહતી હોય એવું જતાવે છે પણ આપને ખાતરી આપુ છું માશ સોજન ખાઈને કહું છું, કે માશથી ફર રહેવાની આપને વાત કરનાર ખરેખર આપની દુરમન છે અને આપને મહાખાતનામા ઉતારનાર છે જેને જ્ઞાપ્યે આપ પોતાની માની બેઠા છે, તે ખરેખર આપની નથી અને જ્ઞાપ્યે આપની પાસે મને એ નકામી જતાવે છે એ સર્વ વાત ખોટી છે ખરે વખતે હું કોણ છું કેવી કુખવાન છું તે આપ વિચારો અને આપને સ સાદમા રખાવનાર, પસ્તાવમા રમણુ કરાવનાર, ધન્વિચરોએમા મોજ મણાવનાર, કપાલને ચકરાવે ચઢાવનાર કુખતિ આપની કિતેમ્મુ નથી, આપની પ્રેમાગ ભાવાં નથી, તે આપ વિચારો. (૧)

ફેરેસેં લેલ મેરી, મનસા દુઃખ ચેરી રી;
નાક સંગ લખા સો તા, મગલકી ચેરી રી મરી ૨

અર્થ—(તમને) રિયાયેલા કેખીને મારી મનીષા (મારુ મન) તો દુખથી ઘેરાઈ ગયેલ છે અને જેની સાથે તમે ખેલ જેલી રહ્યા છો, તે તો દુનિયાની લોડી-શુદ્ધામદી-દાસી છે (૨)

વિવેચન—આપ માશથી ફર રહો ત્યારે તો હું વિરહતાપમાં બળીતબી બર્ત છું, એ વાતનો આપ વિચાર ન કરો; પણ આપ માશથી રિયાયા છે, અને મારી સાથે બેઠલા નથી એટલી વાતથી પણ મારી મનીષા દુખથી ઘેરાઈ બલ છે અને મને મારુ છવતર નકામું લાગે છે એટલે આપને આ/લા રિયાયેલા પણ એઈ ન રાકનારને આપ તરફ કેવો પ્રેમ કરો, તેનો આપ જ્ઞાણ કરો.

રીસ ના સજામા જે પ્રકારની કહીકવ આવે છે જઠારમા પદમા ચેતનાને રિયાયેલી જતાવી ચેતનરાજ તેને સમજાવે-મનાવે બેવી સૂચના કરી છે અને તેમ કરવામાં વચ્ચે કોઈ કલાલ કે કોવટિયો ન રાજે બેવી પણ ભલામણ કરી છે અને જહીં ચેતના પતિમહારાજની સાથે બેઠા છે ત્યારે કહે છે કે તમને-પતિરાજને રિયાયેલા એઈ છું ત્યારે મારુ મન દુખથી ઘેરાઈ બલ છે આ જ-ને પ્રકાર ઉચિત છે આ જોતે પરિસ્થિતિ વિશ્વસમાગની સિદ્ધ સિદ્ધ જાવરમા જતાવે છે

પાઠાવર—કેખ-કેખી મેરી-મેરા
શબ્દાર્થ—ફેરેસેં=રિયાયેલા, મુલે કહેવા. કેખ=કેખીને, મેરી=મારી, નાક મનસા=મનિષા, ખખ, ખન. કુખ=પીડા(થી) ચેરી=ઘેરાઈ બલ છે મારે તરફ નિંદાવાઈ બલ છે તો સગ=જેની સાથે. ખેમો=રમે, લહેર ઉઠાવો છો. સો=તે મેરી=લડી, લેડી, (હિંદી લગ) જઠારી=કુખિયાની.

નહીં. અને હું આપને જ્ઞાનદહનના સોજન ખાઈને કહું છું કે હું તરૂન જુદા પ્રકારની જ છું. સાચી વાત પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહું છું કે હું તો એક નોખી વહત જ છું (૩)

વિવેચન—જ્યારે ખરે અવસર આવી પડે ત્યારે પોતાનું માથુ કાપીને તમારા હાથમાં આપે તે ખરેખરી તમારી કહેવાય. ત્રીઠી ત્રીઠી વાતો કરે તેમ જુ વળુ ? જ્યારે સકટ આવી પડે ત્યારે પોતાના જીવને જોખમે જે પડે છે જીવી રહે તે જ પોતાની મજાક. મુખના અવસરે તો અનેક સર્ગા થવા આવે છે પણ જડીબડી વખતે જે જીવા રહે તે જ સાચા સર્ગા કહેવાય.

આપ જેની સાથે જ્યારે એક એકી રહ્યા છો, તે આવા પ્રકારની નથી. એ તો તમારા જાણે સેલવમ માણનારી છે. એ ખરેખરી રીત તમારી છે નહીં તમારી થઈ નથી અને કદી થવાની પણ નથી અને હું તો જ્ઞાનદહનના સોજન ખાઈને—આપને ગમે હાથ મૂકીને—કહું છું કે હું પોતે તરૂન જુદા પ્રકારની છું (આ વાત વારંવાર જાર મૂકીને કહેવાનું કારણ એ છે કે આત્મશબ્દને એ સજલમ આનેક વખત કહેવામાં આયુ, એમના વિરુદ્ધના કઠંગાટ જાણા પણ એ તો પારકે ઘેર જાઉં છું જ કરે છે અને જોને પોતાનું કોણ છે અને પારકું કોણ છે તેનો સાચો જ્ઞાણ થયો નથી થતો નથી અને એ શક—બાદ પર આવતા નથી.)

માટે મારા નામ ! ચેતનશય ! જેણે આપને મારાથી દૂર રહેવાનું સમજાવ્યું હોય, તે ખરેખર આપની દુરમત છે. તમે અને સમજો (જોગણો) અને મારા મનમાં આપને માટે કેટલું દુઃખ થાય છે તે વિચારો. આપને જરા રિસાયેલા તેજ છું ત્યાં મારા મનમાં શુદ્ધ ॥ થઈ જાય છે આપ આ વાત જણાવે સમજાવે મારો સ્વીકાર કરો.

શિરચ્છેદનો જાણ એકાગ્રિજાણ કરવાનો જણાય છે જે પોતાની જીવન પતિમાં લલ્લ કરી નામે, જે જડીબડીને વખતે પ જે જીવી રહે, તે સાચી પતિપરણા પત્ની કહેવાય. આપ જેને જ્યારે સાચી રહ્યા છો, તે અવસર આવે ત્યારે આપને માટે માથુ આપે તેવી નથી. જોને તો જુદાજાનની થઈ જાયે માણવી છે. આવી રણકુ વેરધામાં આપ મોક કરી રહ્યા છો અને તમારે માટે જીવ પડે જીવ આપનારને આપ જોગણવા પણ નથી; આ જાણેમાં શિરચ્છેદ શબ્દ વપરાયો છે જ્ઞાનદહનના વિરુદ્ધ જાનાર, જોને પોતાને મંદિરે પધારવા વિરૂપિ કરનાર અને જોની અનેક પ્રસંગે શક એક બેસનાર જીવના અત્યારે પતિની સ મુખ જડી થઈ ગઈ છે. પતિ જોની નહીં જાણ્યા છે. અનાદિના વિરુદ્ધના ટળવાની સલાવના જીવી છે તેવે વખતે પોતાની સાચી જોગણવા આપના મારુ આ પ્રકારની મનામણા શુદ્ધ જીવના કરે છે અને પતિ પોતાની જણાવે પિછન કરે તેના માટે તેને જાર મૂકીને—સોજન ખાઈને પ્રતિજ્ઞા આપે છે (૩)

ઉપસહાર—એકત્રીયામાં પદમાં ત્યાં (કુમતિને ઘેર) શુ છે અને જડી (કુમતિને ઘેર) જુ છે તેનો જ્ઞાણ દૂરથી જોઈ જાણકારે આપ્યો છે. આ પદમાં જીવના પોતે પતિની

આમે ઊભી રહી તેને પોતાના પ્રેમની-પતિવ્રત્યની ખાતરી આપે છે અને પોતે તબા
 અનેરી ન્હોતી જ ભાવની-છે તે વાત સાર મૂકીને કહે છે. પતિ દૂર હોય ત્યારે વિરહનું
 જાન જાનાર પતિની સ મુખ કેટલી યશસ્વતાથી છતા મહામખલે વાત કરે છે તે એવા
 જેવું છે વિભાવદશા છેડી આત્મભાવ સ મુખ ચેતન આવે ત્યારે સદૃશાવશ્ય એના મનમાં
 જે આકર્ષકોદ્ગ્રસ્ત થાય, ઘડીભર એને ચેતના મનુષ્ય જવા છંદ્યા થાય, ઘડીભર વગી પોતે
 સુસાર તરફ દગી પડે, તે વખતે જના વિચારોનો અચાલ આ પદમાં આપ્યો છે ચેતનને
 હવે શુદ્ધ ચેતનાની જોગજ ભજાવર થઈ નથી, જો ઝારી છે એવો ભાસ માત્ર થયો છે,
 મનડુ અચારે ત્યારે પરભાવમાં-પુરુષગતમાં રાજવા લક્ષ્યાઈ જતું હોય છે છતા અદર પ્રકાર
 ભાગનો થયો હોય છે તે વખતે સ્વમાં અને પરમાં રમણ કરતો ચેતન જે અધોક્ષસ પણ
 સ્પષ્ટ દશા અનુભવે છે તેનું અત્ર ચિતરામણ ॥

આ પદનો ભાવ વિનાશમાં એક વાત ઉપરે આનંદમાં રાજવાની છે : ચેતન અને
 ચેતનાનો અગામીભાવ છે ચેતનની જ ચેતના છે માત્ર એનો બુદ્ધ અવરિત થયેલો છે
 અને અચારે એનામાં દશાપદો થાય અને પરભાવની તુલ્યતા એનામાં ભમતી અથ
 એ પોતાને યેર આવનો થાય, સ્વરમણમાં રસ અભાવતો થાય, ત્યારે આ પદના જાનમાં
 મહેક ભાવ તેને થાય છે એ પણ પ્રગટદશા પૂરતી તો ન કહેવાય, પણ બાહ્ય અવકાશ-
 દશા કરતાં જૂન અગત્ય પડતી દશા છે એ વાત આનંદનું રહે સામે એ પણ આનંદમાં
 રહે કે વિચાર ભવાવનાર ચેતન તથા વિજિતિ કરનાર ચેતનાનો હવે એકીભાવ થયો નથી,
 એટલે અતર તૃષ્ણુ છે પણ અવશ્યમદશા પૂરી અગી નથી, કે અનાહત નાદ થયો નથી
 આ હી સ્પષ્ટતા લક્ષ્યમાં રહેવાથી પદનો ભાવ સમજવામાં વધારે યોગ્ય આવશે. (૬૧)

પદ બાસઠમું

ભૂમિકા—આ જાણુ પર સમતા-શુદ્ધ ચેતના-ના મુખમાંથી નીકળ્યું છે પતિવ્રત
 તો વિભાવદશામાં સ્પષ્ટતા કરે છે એ એક જનિમાંથી બીજામાં ભાવ છે પૌરુષલિંગ
 વિભાવમાં આનંદ માને છે કથાવપનિવૃત્તિમાં રમ જો છે પોતાની આર્થ્ય વિશિષ્ટ દશાનું
 એને જાન પણ નથી, પરભાવરમણનામાં કેટલી ઉપાધિ વહેરવામાં આવે છે તેનો તે
 વિચાર પણ કરતો નથી અને પોતાના વેનમાં એ તો સુસાર તરફ વધારે ધસકાનો અથ
 છે સમતા એની પરમ સાખી આઈ પની છે એ પતિને યેર આવવાની અને અવીને
 અવશ્યમદશામાં પરિવૃત્ત થવાની શક્ય એવા કરે છે પતિ કયે માર્ગે અને ક્યારે આવશે
 તેની શક્ય અર્થ રહેલી સમતા-મુમતિને વિરહકાળ આનિ લીધે લાભે છે અસદા લાભે છે.
 પડી તો અચારે ખીરજની દહ આપી અથ છે, ત્યારે એ પોતાની દશા કેવી થઈ છે તે
 અનુભવ-મિત્ર પાને વળવે છે

પ્રાણી અચારે પોતાનું દુઃખ બીજા પામે વળવે છે ત્યારે હૃદય પરનો બોલો હજારો

પટે છે અને જરા કંઠક વળે છે અનુભવ મહાકાળેલ અને મોટો આશાવાહી છે એ સમતાની મૂંઝવણ સમજે છે અને પ્રસંગે સમતા પાસે આવી જાણા આપી શકે છે, ખીરજ ખરવાનું કહે છે અને સર્વે સાથે વાના ઘર્ષ પહેરે એમ કહ્યા કરે છે. આજે અનુભવ સમતાની નજીક ઘર્ષ મંદિરે પધાર્યા છે તે વળતે સમતા-શુદ્ધચિત્તા પોતાની વિરહદશાનું વર્ણન તેની પાસે કરે છે આ વિરહદશાનું વર્ણન સાસારિક દૃષ્ટિએ કરેલ હોવા છતાં એમાં યોગીને છાજતી ભાવતા છે એમાં સસારી જીવજાળાનો અભાવ છે, એમાં દિવ્ય વેદતા છે હૃદયોમિત્યા ઉચ્ચાસ છે અને ધ્વનિકાવ્યની રેલ છેલ છે.

સમતા-શુદ્ધ ચિત્તા-જીવનની પત્ની છે એની પકળે અનુભવ-મિત્ર આવ્યો છે એ મેળાપનું સ્થાન ચિત્તનું હૃદયમંદિર છે એ વળતે ચિત્તનસજ થેર નથી, પણ એ થેર ચિત્તન રાજતુ જ છે આ દશા ક્યારે શાય તે પૂછ વિચારવા યોગ્ય છે આ બલ્લવ આકર્ષક વિવશ પર આ પદના વિવેચનમાં વિચારણા કરી છે આપણે ચિત્તાની-સમતાની વિરહદશા તેના પોતાના શબ્દોમાં જ વિચારી જઈએ, અને સાથે તેનું સ્વરૂપ પણ વિચારવા જઈએ.

૫૬

(રમ-મત્ર*)

પિયા ત્રિન સુપ શુદ્ધ સુંદરી હા;

વિરહ-હ્રયમ નિમા સમે, મેરી સેનહી સુંદરી હો પિયાં ૧

અર્થ—પતિ વગર ભાશ શરીરનું જ્ઞાન અને મનનું જ્ઞાન-મારુ જ્ઞાનસાન-સવ યોગ્ય નાજુ-જુહી ગર્ભ શતને વળતે વિરહરૂપ માથે ભારી શબ્દાને કચડી નાખી-જુહી નાખી. (૧)

વિવેચન—પતિને સુખે સુખી અને પતિની અવકૂપા થતાં જીવનને અડળ માનનારી આર્થભાગ્યને પતિ સવસ્વ છે એવા પતિરાજ જ્યારે પત્નીને શાક કરે નહિ, એના મંદિરે પધારે નહિ, ત્યારે પત્નીના કુળને પાર રહે નહિ. એ પતિની છળી એકને સ્તમસમી બન્યો એનું નામ શાક કરીને એ રહવા મઠી બન્યો તેનું આગેદુલ વણન જાજમા પદમાં કહ્યું એની વિરહવ્યથા પાત્રીશમાં પદમાં વર્ણવી, તેત્રીશમાં પદમાં અનુભવ-મિત્રને મેળાપ કરાવી આપવા વિરૂપિણી કરી અને વિરહના અનેક પ્રસંગો આપણે વિચારી ગયા. આ યાદુ

પાઠ્યતર—સુપ શુદ્ધ-સુધિ સુધિ. સુદી-સૂદી. સૂદી-સૂદી.

શબ્દાર્થ—પિયા = પ્રિય, પતિ, ભરતાર. નિમા = વચ્ચે. સમસમાં પૂર્વ પા તરીકે નિર્દેશ કે અભાવ સ્થાને છે સુપ = સરિત્તી સુધિ, જ્ઞાન શુદ્ધ = મનનું જ્ઞાન, સુધિ. સુધુશુદ્ધ = જ્ઞાનસાન. સૂદી = સુપ્ત થઈ ગઈ બધે થઈ થઈ ઊપાઈ થઈ વિરહનુશ્વર = વિરહનુશ્વર, વિરહવ્યથા સાથ. નિમા = નિમા, રાત્રી. સમે = સમયે, વળતે. મેરી = મારી. સેનહી = પગારી, સખા. સૂદી = કચડી નાખી, જુહી નાખી.

* આ ૫૬ વેદાનસ શરમ્ભ જ્યુનરત્નર ગાર્ધ સકાલ છે આ ૫૬ સાથે જોવાનમિત્ર પા કરવાલો.

પાને લગભગ બધાનર મળતું આવે તેવું પદ જોડું આ સાથે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એ જ પદ પર ટોચે પવ્વ ઉપસવ્ય થયો હતો. આ બંને પદના ભાવમાં બહુ સામ્યતા હોઈ સદર પાને બાક ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આથી અવધારમાં પતિપ્રેમી પત્નીને જેવું દુઃખ થાય તેવું અત્ર વર્ણવ્યું છે. એની અદર આત્મભાવ બહુ ઊંઠા છે તે આપણે પદ-વિવેચનને અંતે વિચારશું. હાથ તો અવધારમાં વિરહી સ્ત્રીની કેવી હયા થાય છે તે વિચારી જઈએ.

ઘેતના અને સુમતિ સખીઓ છે બહુભવ-મિત્ર પાસે બેઠો છે ઘેતના પતિના વિરહથી પોતાની કેવી હયા થઈ છે તેનો આશ્રિ અવાહ કો સખીને આપે. નજીકમાં બેઠેલ બહુભવ આ સવ હરીત સાબળે છે. તેનું કામ ઉવટે આવશે. ઘેતના અને સમતા એક જેવી છે સુમતિ ભુલી સખી છે. પવ્વ ઘેતનાજની સાથે એકમેક છે આથી ઘેતના સુમતિ પાસે પોતાના મનના દુઃખની વાત કરે છે. ઘેતના કહે છે કે-પતિ વગર મારી તો શુદ્ધ અને ભુદ્ધ સેવે જલાસ થઈ ગઈ છે. શુદ્ધ એટલે શરીરની શુદ્ધિ વધવા બાદ, અને ભુદ્ધ એટલે માનસિક ભુદ્ધિ. એટલે પતિરાજ વગર મારું સર્વ જ્ઞાનસાન હું ખોઈ બેઠી છું. આવી હયા માણીની પોતાની ગુરાહ પાર ન પડે ત્યારે થાય છે. અચારે વિરહ-હયામાં પ્રાણી હોય શોકમાં ગરજાવ થાય છે ત્યારે એના શરીરનું ઠંડાણ રહેતું નથી એના મનના અવરોહનો વિચારશક્તિના અકુશ વગર આકાશવર્મા રણ થાં કરે છે. પુત્રના વિરહે માતાની, ભાઈના મરણે બહેનની અને મિત્રના વિષાગે મિત્રની જે હયા થાય છે તેવી પતિવિરહે ઘેતનાની હયા થઈ છે.

ઘેતના કહે છે કે એક તો મારી પોતાની શુદ્ધ-ભુદ્ધ નાશ પામી ગઈ અને તે ઉપસવ શત્રિને વખતે વિરહરૂપ સર્વે મારી આથી પથારીને હજબજ વગરની બનવાથી મૂંઝી. આ રીતે દિવમના વખતમાં શુદ્ધભુદ્ધ આથી ભાય અને સને સેજડીમાં વિરહભુજન હેરાનગતિ કર્યા કરે એટલે પતિમતા સ્ત્રીની તો જાણજ ઉત્તમ હયા થઈ ભાય. પથારીમાં સર્વ પડ્યો હોય તો કેવી હાલત થાય તે કલ્પનાથી વિચારવા જેવી છે. એક વખતે નિરાશામાં (Inconsolable) નો અપિ થયો હોય તો પ્રાણીને જરા પણ શાંતિ થતી નથી, સર્વની હાવથી ભાય કરે છે. તેમાં પવ્વ સુવાની પથારી નજીક એના સજન્યગાદ શાંતિનો ભય કરે છે. એટલું જ નહિ પણ એક પાંખે નિરાસે સૂવા હેતો નથી. આથી રીતે વિભાવ-રૂપ સર્વ અચારે ચમ્પાને જૂરી નાખે, ત્યારે ઘેતનાની હયા કેવી થાય તેની સહજ કલ્પના કરી શકાય તેવું છે.

વિરહી સ્ત્રીને દિવસના કરતાં પણ શત્રિનો સમય વિતાડવો કારે આકરો પડે છે. એને પતિના સ્વપ્નાં આવે છે. એને તરબોની પરપરા ભાલી છે. એને આખા શરીરમાં ભગવાન થતી લાગે છે અને એને ભુજન અસહ્ય લાગે છે. વિરહસર્વ તો કલ્પના માત્ર છે. પણ એમ સર્વ નિરાસે સૂવા હેતો નથી, તેમ વિરહી સ્ત્રી જમણે પડેલી હાથે પડે.

અને ઠાઠે પડખેથી જમણે પગે અજાણ્યા કહે છે અને શારીરિક અસ્થિરતા વ્યક્ત કરે છે

વિભાવદશામાં પ્રાણી વર્તતા હોય, એની દશા થોડો વખત સસાર તરફ વળી હોય અને કોઈવાર અતર સમુખ જવાની અળી પર હોય, ત્યારે જારે અસ્તબ્યસ્ત પરિસ્થિતિ થાય છે સસારનો એક નાનો જનાવ એને આકુળઆકુળ કરી મૂકે છે એને જાણે પાતાનું કાંઈ જોવાઈ અમુ હોય કે નાશ પામ્યું હોય એવું લાગે છે અને પછી તે તે હોંઠેપાહોંએ ઘર્ષ માથે હાથ ઈંધે પોતે મૂંઝી રહ્યા હોય એવું લાગે છે અને અનેક ચિન્તાઓ કરે છે આ સર્વ વિરહભુજની અસહ્યતા, રાત્રિનો સમય અને સેજીની જુદામણ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે ચેતના ચેતનની જ છે, વિભાવદશા પણ ચેતનની છે અને અસ્તબ્યસ્ત આકુળતા પણ ચેતનની જ છે આ વિરહકાળમાં ચેતનાની ને દશા થાય છે તે નિશ્ચી જીની પતિની ગેરહાજરીમાં થતી દશા સાથે બરાબર બધાંજેસવી આવે છે (૧)

મોયણ પાન કયા મિત્રી, ફિસકું કરું છપી હા ?
આમકાલ પર આનકી, મીઠ આસ વિહુદી હો પિયાં ૨

અર્થ —આવાની અને પીવાની વાત તો ટળી ગઈ છે સાબરતી પણ નથી પછી એની વાત સ્ત્રીપી-સમી રીતે કોને કહું ? (મારા નાથ) જાણે કે કાલે મેં આવશે એ આશાને અવલોકીને તારા-હટકી રહી છું (એટલી આશા ન હોત તો પ્રાણ પણ ટકત નહીં) (૨)

વિવેચન—રાત્રિના વખતમાં શુદ્ધ ચેતનાની કેવી દશા થાય છે તે જોણે વળુંવી હવે ધોળે દહાડે એની કેવા દશા થાય છે તે પણ પોતે જ જતાવે છે ચેતના કહે છે કે મને તો પ્રાણુપીડું ભાવતું નથી, જોઈ જ નહિ, પણ એ સંબંધી વાત પણ અત્યંત ગંભીર છે જ્યારે પ્રાણીને એક વાતની લવ લાગે છે ત્યારે એના ઉપર સર્વ મનોવૃત્તિઓ કેન્દ્રિત થાય છે અને તે વખતે કોઈ આવાપીવાની વાત કરે તો એ કાન આડા હાથ દે છે અને એ વાત બોલતા જ નહિ એવું જણાવી દે છે

દરેક મહાકાવ્યમાં વિરહનો એક પ્રસંગ જરૂર આવે છે. તે વખતે વિરહીની દશાનું વર્ણન વાચ્યુ હોય તેને આ વર્ણન અભેદુળ લાગે તેવું છે. હકાતા બગીચામાં સતી મીવાનું વાદ્યમીડિએ કરેછું વર્ણન કે પવનજલપત્ની અજબના બાવીશ વધના વિરહને પ્રસંગે ઘણેકી દશાનું વર્ણન વાચતા રોમાંચ ખડા થાય તેમ છે એને મળતું વર્ણન અહીં

પામતર—આનકી-આનકી છકે-છવ

શબ્દાર્થ—એવળ=એળ, ખાવળ, નજર મીળતું જમણું તે પાન=પીણું પ્રતાપી પદાર્થને પીવું તે. કયા=ક્યા. મિત્રી=મીઠી ચર્ચી ટપી ચર્ચી જાંબ ચર્ચી ચર્ચી ફિસકું=કોને. છપી=છોપી-ચમી પાન આનકી=આવવાની, આવશે તેવી છકે=છવ છ આસ=આસાં. વિનુદી=વિનુદ, બાધાપેશી.

ચોખ્ખીરાજ દુઃખ મુદાસરના માર્ગિક ચળવેલા કહી નાખે છે પ્રાણીનો જપો પ્રથમ જાણ
પીવા માટે હોય છે કપાળે કપાળે જુરી મતિ, પણ ખરે જપારે એક મતિ એ કહેવતમ
મારે અક્ષય છે જુરી જુરી દરેક જાણવતમ મતલોક પટે, પણ જૂજ હાથે ત્યારે જાવું
એકએ એ વાતમ એ મત પડતા નથી પણ આ સાવ જનિક કહેવતને વિશ્વી સ્ત્રી જોઈ
પાડે છે એને ખાવું જાવતું નથી, એની પાસે ખાવાપીવાની કોઈ વાત કહે તે તે તેને
જમતી નથી એટલે એ કહે છે કે એની વાત પણ જલ્દી જઈ જઈ છે તેની સીધી-ઝી
વાત જીભને મું કહેવી? ખાવાપીવા સબખીની કે બીજી કોઈ વાત એને જમતી નથી,
એ તે પતિના નામની જનમ અને એના વિશ્વશ્રી પોતા પર લયેશી અસરના વિચારમ
અસાવ થઈ જઈ છે

ત્યારે જમે છે શું ? માત્ર પતિસજ્જ આને ઘરે આવશે, કાલે ઘરે આવશે—એ અસાવ
વાતમ પર મારી લગાડોરી ટીંગાઈ રહી છે આશા ઉપર લગન છે શરીરમા અને
આધિજ્યે ઘસા હોય, વેશ કે યોગદે કેસને અસાધ્યની કોટિમાં બંધેર કપો હોય, તે-
પણ મતમાં રહે છે કે કશા સાર થઈ જશે. હાથે રૂપિયા સહમાં જોઈ એક હોય
તેને પણ તે પાછા મેળવવાની આશા હોય છે આશા નહોય તે લગનમ અસાવને
જોળે પણ રહેતો નથી અને જામી લગનની હોશ પણ રહેતી નથી. (આ આશા અને
આશા જોડાઈ ક્યા દીકે 'માં જવાવેલી આશા તરફ જુરી ચીજ છે એ આશા
રાજવું ') માત્ર વિશ્વમાં પૂરી આશા છે કે આશા પતિસજ્જ અસાવકાદ મારે મંદિરીએ
પધારશે, મારે વિશ્વકાળ પૂરો થશે અને મારે ત્યાં પતિમેળવના હર્ષની નોખતોનો જક
અસાવ થશે અત્યારે તે આ આશાને દોરડે કું ટીંગાઈ રહી છું (૨)

વેદન વિરહ અમાત્ર હૈ, પાણી નવ નેમા હો;

કૌન હસીય તસીય હૈ, ટારં કર કરેખા હો પિયા ૩

અર્થ—વિરહ (વિયોગ)ની પીડા તે કાઈ અમાત્ર છે એનું નવ નેભ પાણી અઠવું
છે અને એ (વિરહ) કાલે કરીને કાળબને કાલી નાખે છે અમાત્ર એ કાળબને કાળ

પાઠ્યતર—હાળી-લીલાળ કસ-કરી

શબ્દાર્થ—નેભ = નેભા પીડા વિરહ = વિયોગ અમાત્ર = અમાત્ર, પાર વિદ્યતી નેભ = વાળી,
નિભા કૌન = કેવળ હાળી = હાળી, પુનાની વેડુ કસાર અમાત્ર ચક્રાપાત્ર કાળ કસાર તાળી = વેડુ
અમાત્ર વેડુ કસાર, હા હારે = કાલી નાખે, કાલે કર = કરીને, કાલે કરીને કરેલ = કનેલ, કાલે
અમાત્ર કાળ, પુના, તામર

૧ ગુણે પદ ૨૮૫ ૪ ૨૫૧-૨૬૭ ત્યાં આ વિશ્વ પર વિશ્વાસની પુસ્તક અર્થ છે સાતમ
પદ્ય એક સાળી આપી છે જન આશા અસાવ એના વિયોગમા આ નિભાની જરૂરી રજા
થઈ જઈ છે (૪ ૬૬-૭૧ આનંદજનન્યનાની કાળ પ્રથમ.) -વિયોગનાર,

ચલાવી રૂ છે એવા વિરહના શેગને શમાવે અથવા કાળજીની કળ ઉતારે એવો કોઈ હક્કીમ કે વૈદ્ય અથવા કોઈ ઇલાજ-ઉપાય છે? (૩)

વિવેચન—મારી વિરહની પીઠા તો એટલી અપાર અને આકરી છે કે એતુ નવ નેજા પાછી અહ્યુ છે આ પીઠાની મને તો કળ થઈ ગઈ છે એને લઈને મારું માથું ભરે છે, અને મારું જ્ઞાન વ્યાધિ જુગુ છે હવે તો એવો કોઈ હક્કીમ કે તબીબ મળે તો આ મારી કળ-મૂઝાંનિ ટાળે, દૂર કરે. એતના તો અત્યારે પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિ ખોઈ બેઠી છે એટલે હક્કીમ કે તબીબ કોની પાસે જેવું તે નક્કી કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ નથી. એટલે એ તો વલવલે છે કે એવો કોણ હક્કીમ કે તબીબ મળે કે જે આ મારા મનની કળ વાળી આપે, મારા અતરની કળને ટાળી નાખે. કાળજીની કળ એટલે કલ્લેજની મૂઝાં, હૃદયના ઘા સમજવા માણસને શારીરિક ઘા વાળ્યો હોય તે તો કોઈ રીતે મટે છે, પણ હૃદયના ઘા વાળ્યા હોય તો તે ટળવા કે મટવા બહુ મુશ્કેલ છે એતના પૂછે છે કે એવો હક્કીમ કે તબીબ છે જે મારા હૃદયની કળને ડેહાણે લાવે, એને મટાડી આપે એ કળ મટી બસ એવું જોસ આપે?

અથવા કરન્ના અથ હાથ કરીએ તો એ કાળજીને હાથે કરીને બહાર કાઢે—એવો પણ અર્થ થાય. કાળજી કરવું એટલે ‘કાળજી કાઢી નાખવું’ એવો અર્થ પણ શક્ય છે આ વિરહ છે તે હાથે (કર) કરીને કાળજીને કાઢી નાખે છે તે વિરહના શેગને શમાવે—દૂર કરે—તેવો હક્કીમ કે ઇલાજ કોઈ છે? આ પ્રમાણે અથ પ શ્રી જમીરવિજયજીએ લખાવ્યો છે અને તે પણ બધેએસતો લાવે છે

વાત એ છે કે પતિપ્રેમા શુદ્ધ એતનાને એતનસજ્જના રગદગ એઈ મૂલવણ વધતી બસ છે એની અસદા વિરહદશાનો એના હૃદયને કારી ઘા વાળ્યો છે અને એમથી બચવા માટે, એ સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા માટે એ અનેક પ્રકારના તરવરાટ કરે છે. (૩)

ગાઠ રૂપેલી સ્નાય કે, સુરસિંધુ સમેલી રો;

અમુગ્ન નીર વહાય કે, સિંધુ ફર-વેલી રો પિપાં ૪

અર્થ—(વિરહની પીઠાને પરિવારે) મારી હલેજીને લખણ પર લગાવી—મૂઝીને હું શોકસમુદ્રમાં ઢૂળી ગઈ છું અને આસુની જળધારા વહેવડાવીને હું મારા હાથની વેલડીને શીળવી રહી છું (૪)

પાંચતર—સમેલી-સમેલી અમુગ્ન-અમુગ્ન સિંધુ-મીનો.

શબ્દાર્થ—ગાઠ=લગાવું, હલેજી=પ નોડાસપાટવાન. લખાવી=લખાવતી. સુરસિંધુ=શોકસમુદ્ર (મા) સમેલી=ઢૂળી ગઈ અમુગ્ન=અમુગ્નો (૫) નીર=પાણી, જળ, જળધારા વદન=ચલતી, વહતી. સિંધુ=અહુ બીજા કરનેની=હાથપ વેલડી, હાથ.

વિવેચન—આપણુ-ભાઈએ માસ વર્તે છે આકાશ વાદળાંથી ભરાઈ ગયું છે, ધનધન આરે તરફ છવાઈ રહી છે, આખી દુનિયા વરસાદથી લીલીછમ થઈ ગઈ છે નદીઓ પોતાના પટથી દૂર દૂર ફેલાઈ જઈ પોતાના સમુદ્રપતિ તરફ ઢોલવી ઢેખાય છે આવી ધનધન વચ્ચે વીજળી માથ છે આરે તરફ લાંલી વનરાણ શાલીફૂલી રહી છે સરોવરમાં પાણી સમાતા નથી, તળાવો ભરાઈ ગયા છે ફુવાળો માથા સુધી આવી ગયા છે અને આખી કુદરત આનંદમાં આવી જઈ નાનલી હોય તેવી લીલીછમ ઢેખાય છે.

આવે વખતે આપરે કુદરત હસી રહી છે અને સરોવર ભરાઈ ગયા છે અને નદીઓ ને કાઠે થઈ ગઈ છે ત્યારે, મારું હૃદયસરોવર તરૂન સુકાઈ ગયું છે એ સરોવરમાં નથી કશોલ કે નથી રમઝટ. સરોવરનો ઉછાસ પૂરે તેવા પતિશાજ ચેર આવતા ન હોય, એની ભેરીની કેવી દશા હોય ?

દુનિયાને આપણુ-ભાઈવાનો કશોલ માથ ત્યારે એને વિરહની અધારી શતોમાં પોતાની આપમાથી આપણુ-ભાઈએ રેલાવવો રહ્યા. તેત્રીશમાં પદમાં એણે કહ્યું છે શાકુ કારો મે કિયા આરે, ખસુઅન ખાશ વહાઈ એ/લી આંખોની ધાર વહાવીને મે ભાઈરવા મહિનાને કાઢવાળો કર્યો છે ? આ હસીકત વહેવાર છે અને વિરહી સ્ત્રીની દશાનો અપાલ કરવાથી બરાબર સમજાય તેવી છે. વાત એ છે કે પતિના વિરહે આઈ સ્ત્રીને તો આખો સસાર ખારો મૂખવા થઈ પડે છે આપરે પૂજ્યા હિસોળે ચલી છે આપરે કુદરત આનંદ-પ્રમદટ ફેલી રહી છે આપરે વનરાણ ખીલી રહી છે, ત્યારે ચેતનાને ત્યા સર્વ સૂકુ છે ઉછાલકીન છે કુખઈમથ છે આરે બાણુ સરોવરે પાણીથી છલકાય ॥ ત્યારે ચેતનાનું હૃદયસરોવર સાથ સૂકુ છે (૫)

અનુમય પાઠ વનાય કે, કહે જૈસી માવ હો;

સમતા, ટુંક પીરજ પારે, 'આનવપન' આવે હો પિયાં ૬

અર્થ—(આવે વખતે) અનુભવ હસીકત બતાવીને મને જેવી વાત જમે તેવી કહે છે : સમતા ! મોટી પીરજ ખાણુ કરે, આનંદબન આવશે. (ત્યારે મહિરે પધારી ત્યારે વિયોગ દૂર કરશે.) (૬)

વિવેચન—પણ ખાશા અમર છે એના તાંતણા પર લપન ટંકે ॥ અનુભવમિત્ર તે વખતે ચેતના પાસે આવે છે એ કારે આશાક, અણશક અને આશ્વાવાસી છે એ

પાર્શ્વતર—જેહી-જેહી. ધરે-ધરો.

શબ્દાર્થ—ગાત બનાવ=વાત બનાવીને. જેહી=ગેહી. આવે=અને ખસક આવે. ટુંક=તરૂન, મોટી. પીરજ=ફેર. ધરે=ધારણુ કરે.

ધૈત્યને ખીરજળ આપી એને નાસીપાસ થતી જાટકાને છે અને એને ટકાવી રાખવા થાય છે —

જોકેન સમતા! તું ગજરા નહિ, આમ હિમત હાર નહિ, આમ શુદ્ધિનું જોઈને
 હેરાનપરેશાન થઈ જ નહિ અને આમ ઉજાગરા કરીને વસોપાત કર નહિ. હું તને ખાસ
 આજ્ઞા કરીને કહું છું કે તું ખીરજળ ધર, થોડી હિમત રાખ, થોડા વખત નજાની લે
 અને મને હાથે છે કે આનંદધન-તાશ પ્રભુ ધૈત્યનરાજ-જૂઠું આનંદધન-અનંત આનંદના
 સમુદ્ર-જરૂર તારે મંદિરે આવશે, આનંદ આનંદ થઈ રહેશે અને તારી વિસ્તૃતી પીઘ
 દૂર કરશે. પતિરાજ તમે તેજા જહાજ ભટકવા કરો, પણ જાતે જો સમજાવના દરિયા
 છે. જો કોઈકે દિવસ પોતાનું ધર સભારશે, પોતાની વસ્તુઓને યોગ્યરૂપે, પોતાનાને
 ભણશે અને કુમરિતો સજ તજશે. આવી વાતમાં ઉતાવળા થવામાં માલ નથી, વાજુલાં
 ત્યી જશે અને નજીક આવેલા પતિરાજ પાછા કુલગને ત્યાં ચાલ્યા જશે. જરા ખીરજળ
 રાખ, પતિની નૈસર્ગિક વિચારશક્તિ પર ભરતો રાખ અને આત્માની અજ્ઞાતમયુ છોડી દે.

વિસ્તૃત, વિસ્તૃત પ્રમતો, વિસ્તૃતીની દશા અને વિસ્તૃત વખતની પરિસ્થિતિ પર જરા મા
 પદમાં જરૂરી વિવેચન, મને સમજાવેલ જાય અને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાચીન ટંબ પ્રમાણે, આવી
 ગુણ છે ત્યાં ફાગળ માસની હકીકત છે; અહીં આવધુ-સાદરવાની વાત છે પતિ પરજાનમાં
 રમણુ કહે છે જો વિશ્વાવશ્યા છે અને ધૈત્યના માથે પ્રેમ કરે તે તેના મૂળ પુણ્ય છે. અને
 ધૈત્ય અને ધૈત્યના વચ્ચે વસ્તુતઃ અલેક હોવા છતાં પરજાનરમણુવાથી દ્વિધાભાવ હાથે છે
 જો દૂર થાય એટલે સ્વભાવની જાગૃત થાય, તેમાં રમણુ થાય અને એટલું થતાં ધૈત્યની
 જાગૃત, ગુણવણુ અને યોદ્ધાજાનો જાત આવે. આ સર્વ હકીકત સ્પષ્ટ છે અનુભવનો
 આશાવાદ અનંદ આપે છે અને તે વચ્ચે જીવે ઉચ્ચ પણ નથી જો પણ ઉપાડી વાત
 છે અહીં ટુંક સખ્ત વાપરી આશાને નવપરસ્થિતિ કરી છે તે આશાની નજરે તો સુદર
 છે પણ ધૈત્યજીના રમણ તપામી તે વાતને સાચી બતાવવી જો ફોનુ કામ છે તે
 પતિરાજેજો વિચારવા જેવું છે બિચારી આર્થ પત્ની કઠણાટ કરે, ઉજાગરા કરે અને પતિ-
 રાજ નજીકથી કસી પારકે થેર ભટકે જો વાત દ્રષ્ટિ છે ? દ્રષ્ટિ નથી. માટે અનુભવ કહે
 છે તેવી દશા થાય જોવી પરિસ્થિતિ નીપજવી થેર આવવું સાક છે. વિસ્તૃતકાળ દૂર થતાં
 કારે મેજ આવશે. જરની જરીની વાત જુદી જ છે પારકી તે જાતે પારકી છે. માટે
 ખરા અનંદ અનુભવવો હોય તો અનુભવમિત્રની વાત માનો, જોને સાચી પાઠો, જરમાં
 લહેર કરો, આનંદ મચાવો અને ઘરસરેવરને અનંદજળથી ભરી દો. (૧)

ઉપસુહાર—પતિ ધૈત્યના સ મુખ થવાના માર્ગે પર જાગ્યા હોય, જરા જરા જોને
 સજવમાં થવા લાગ્યો હોય, જરા સમારસ જોઈો થવા લાગ્યો હોય, જ્યારે બાહ્યત્મ-
 દ્વિને બાંહે જાત પ્રમદશાનો અજાકાટ થવાની શરૂઆત થઈ હોય, જ્યારે સ્વપરનો વિવેક
 થવા માંડ્યો હોય, ત્યારે આ પદમાં બતાવેલ જાવના બાજે છે જો ખાસ આનંદ રાખવા

ચોખ્ખ છે. ચાહુ ધમણમાં મુમતા છે ચેતના કયા પટેલ છે તેનો વિચાર ખ્યાલ કે ઉપચાર પશુ હોય નહિ પણ પરભાવ સહજ થતો આવે અને આત્મલક્ષીપણું પ્રાપ્ત કરવાનું સૂઝે ત્યારે અત્ર વર્ણવેલી વિચારણા અદરથી બાજે છે. પછી અતરના બે ભાગ પડે છે કાંઈવાર એનું પામું આત્મા તરફ યાચ છે ત્યારે એની નજરમાં મુમતા-ચેતનાની વિરહદશાનો ખ્યાલ આવે છે; વળી પાછા બાઈથી મસાર તરફ એસરે એટલે સમતાને તો ધર દી ને ધર દહા ! યાચ છે નવીન ભવૃતિ, અતરનો સળવળાટ અને સ્વભાવસ મુખતાની શરૂઆત આવી વિચારણામાં યાચ છે એટલા માટે અનુભવ ધીરજ ધરવાની વાત કહે છે તે સુચોચ છે અને હિંમત હારવી ચેતનાને વખતસરની ભલામણ છે આ આખો ભાવ જગ્યા ખમ્યા અને આ પદમાં ભર્યો છે અને વિચારણા કરતા સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ આવે તેવો છે અનુભવે જે સલાહ આપી તેનો અમલ કરવો ચેતનજીના હાથમાં છે, પણ તે ન અને ત્યાં સુધી ધીરજ ધરવાની તેની સલાહ કીમતી છે. (૬૨)

૫૬ ત્રેસઠમું

શુભિકા—આ પદ આનંદવનજીના સવ પદોમાં મોટામાં મોટું છે એના પર પૂણ વિવેચન કરવામાં આવે તો મોટો અંશ ઘર્ષ બ્લજ એટલું બર્જ-શુદ્ધસ્વથી એ ભરપૂર છે. એ પદમાં ભારે અમરકાર અને ગૌરવ છે એની કૃતિના મુખ્યમાં વર્ણુ વિચાર કરવા ચોખ્ખ છે જે પર વિવેચન ઉપોદ્ગાતમાં એવામાં આવશે. આ પદના વિવેચનમાં મુદા અપદ કરવાનું જ અને તેમ છે. શરૂઆતમાં શુભામીનો ખ્યાલ કરવા જેવો છે અત્યારે દામ-દાસી કે શુભામીની પ્રથા લગભગ બંધ છે એટલે એને લગતી હકીકત લગભગ વિસારે પડી ગઈ છે શુભામી ચાલતી હોય ત્યાં શુભામને લગભગ બંધાવજ જેવા મહુવામાં આવે એના કથવિક્રમ યાચ. એની જલ્લર ભરણ, ત્યા તેના સોદા યાચ. એને ત્રમે તેવું ધરકામ કરવું પડે એને ખાવામાં, પીવામાં, પહેરવામાં, હરવાકરવામાં સ પૂર્ણ પરત્રવા જ હોય. એને અધારી કોટડીમાં પૂરી રાખવામાં આવે. કંઈપણ પણ ન કરી શકાય તેવી સવ આક્રોષ-આપત્તિઓ તેને મારે પડે.

આવા શુભામ તરફ સાદુ વર્તન રાખનાર શેઠને મુનાચ-સારા માલેક-કહેવામાં આવતા.

કોઈ નસીબદાર શુભામને આવા ઉદાર શેઠ-મુનાચ મળી બલ તો એક સ્થાનકે ઠામ કરીને બેસે, એને મનુષ્ય તરીકેના સર્વ હક્કો મેલીની નીચે મળી બલ અને પરાધીન છતાં એ જીવનરસમાં કાંઈક માણે. બાકી આવા સારા નામ ન મળે તો એ તો એક દરથી બીજે દેર અને એક જલારથી બીજી જલારે વેચાયા કરે. એની સ્થિતિ અચેતન ઉપરકર જેવી યાચ અને એ વસ્તુના મૂલ્યે કથવિક્રમનું સાધન બને.

૫૪

(રમ-માત્ર)

વ્રજનાયકેં દુમાય મિત્ર, દાવાદાય વિકાપો;

વિષકો કાઠ ઝનકુપામ, સરન નમ્ર માયો વ્રજ ૧

અર્થ—મય લવશયિ-છકાચ લવ-ના રક્ષણ કરનાર માલિક અરિકત દેવ જેવા
મારા સ્વામી વગર એક દાસથી બીજો દાસ વેચાયો અને વચ્ચે પડીને—આવીને ટેકો આપે
તેવો કેઈ મહેસ્તાન કૃપાળુ માણસ નહીં પણ ન આશો-ન પડ્યો (મજનાથ એટલે
કૃષ્ણ પણ કાચ તે પર વિવેચન જુઓ) (૧)

વિવેચન—આ પ્રાશ્નમાં કહે છે કે મજનાથ જેવા સારા બહી વગર હું તો દાસ
દાસ વેચાયો, ઘેર ઘેર ગયો અને જગદે ભલે ભલે મારા સોદા થયા. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

ન સા સાદ ન સા ચોવી, ન ર્ત ઠાળ ન ત કુર્ષ ।

ન જાવા ન મુમા જગ્ગ, સયે જીવા જગજસો ॥

એવી કેઈ ભલિ નથી, એવી કેઈ ચેત્તિ નથી, એવું કેઈ સ્થાન નથી કે એવું કેઈ
કુલ નથી, જ્યાં આ લવ ઝનત વાર જ મ્યો ન હોય કે મરણ પામ્યો ન હોય.

એનું કારણ? મારી જુલામી, મારી પરાધીનતા. જો મારી પરાધીનતા તો કહ્યું પણ
ચાહું છે પણ અન્ધાર મુખી અને સારા નાથ પણ મજનાથ નહિ એટલે મારી સ્થિતિ તો
દુઃખમય અને પરાધીન ચાહું જ રહી મજનાથ જેવા મારા નાથ અને મજનાથ નહિ,
એમાં એક ચાહું અવહા નો કાચ છે અને બીજો ધૌનિક કાચ જણાય છે મજા પ્રદેશ
તે મજુરાની આમણમણ પ્રદેશ એના નાથ જો હો મીઠુંબુ. એમનું આજુ અદિત્ર વિચારતા
એમનું બોધીએ મારેનું વર્તન અવહાર નહીં એમને બોધીના નાથ બનાવે છે બોધીએ
એના સાલિધનમાં મુજ મળતી હતી, અને જો હોય એટલે બાણે પોતે પોતાની ભવને
નાથવાળી માની એમાં આનંદ થતી હતી. આયો નાથ અને મજા નહિ, જે મારા
લવનને સ્વામી કાચ, એના સહવાસમાં અને મુજબેન કાચ, એની ભક્તિમાં બોધીએ
પહેલું મારું લવન સમર્પણ કરી રહ્યું અથવા નાથ એટલે રક્ષણ કરનાર સ્વામી. મજ
એટલે છ કાચનો અમુકાચ, મય લવશયિ. મય લવોની રક્ષા કરનાર, સર્વને અલભદાન

શબ્દાર્થ—મય = મય લવોનો સમુદાય, રક્ષિ, છકાચ લવસમુદાય, સરલવશયિ. નાથ = સ્વામી,
માલિક સ્વા કરનાર મજનાથ = છકાચ લવની રક્ષા કરનાર, અરિકત, અભાવન, કૃપા-વરદેવતા નાથ.
એમાં પર અવહાર મજનાથ = મજનાથ જેવા મુનાથ = ઉત્તમ સ્વામી, મેદા પેદા. સિનુ = વરદ.
દાસીદાસ = એક દાસથી બીજો દાસ વિકાપો = વેચાયો નિયો અવતા નિયો = બીજો મેદા = મેદા પેદા.
જનકુપામ = કૃપાળુ માણસ, મહેરામની કે તેવા પ્રાણી. સરન = ધરણ, આધાર, ટોળા. નમ્ર = દેવતામાં
નાયો = ન આશો, ન પડ્યો.

આપનાર અરિહત પરમાત્મા જેવા સુનાય વગર હું તો જતિએ જતિએ રખડખો, નીચમા નીચ અને અધમમાં અધમ ચોનિએ જયો અને મારે માથે થવામા ખાસી રહી નથી. આ બીજે યોજિક અર્થ પ શ્રીજ ક્ષીરવિજયે બતાવ્યો છે અને તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

આવા શરણાગતવત્સલ મારી નજરે હજુ સુખી કોઈ પડયા નથી. એટલે મારી રખડપટ્ટી અને એક ખાશામાંથી બીબમા પડવાની અથવા કશીકામ ન બેસવાની સ્થિતિ આહુ જ છે (૧)

આ આજુ પડ પ્રજુ સ મુખ જિભા રહી જતિ નમ્ર ભાવે પ્રસન્ન થકને પણ ખેદ ભરેલા ચિત્તે ઘેલાયેલું છે અને એની યાત્રી હાથમા આવી ગયા પછી એનેા આખો ભાવ બરાબર જમકવા સંભવ છે પ્રથમ મારે માથે કેવા કેવા સરકાર પડ્યા છે અને મે કેવા કેવા સમયો કયાં છે તેની વાત કહે છે—

જનની કડું જનક કડું, સુત સુતા કહાયો;

માફ કડુ મગિની કડુ, મિત્ર સુતુ માપો વ્રજ૦ ૨

અર્થ—(કોઈને) મા કહેવી પડી, (કોઈને) ભાપ કહ્યા, (કોઈને) દીકરા-દીકરી કહેવાં પડ્યા, ભાઈ કહ્યા, બહેન કહી અને (કોઈને) શત્રુ અને (કોઈને) મિત્ર માન્યા માનવા પડ્યા. અથવા કોઈ વાર મા થયો, કોઈ વાર ભાપ થયો, કોઈ વાર દીકરા થયો થયે. (૨)

વિવેચન—કોઈને મા કહી, કોઈને પિતા કહ્યા, કોઈને દીકરા કહ્યા કોઈને દીકરી કહી, કોઈને ભાઈ અને કોઈને બહેન કહી, કોઈને દુસ્ત્રમ માન્યા, કોઈને સ્નેહી માન્યા. અથવા કોઈ વાર હું મા થયો, કોઈ વાર ભાપ થયો, કોઈએ મને દીકરા કહ્યા કોઈએ દીકરી કહી, કોઈ વાર ભાઈ થયો, કોઈ વાર કોઈની બહેન થયો, કોઈએ મને શત્રુ માન્યો, કોઈએ મને મિત્ર માન્યો. આ જાતે રીતે અર્થ થઈ શકે છે મહારાજા કર્મ-પરિણામ અને એની દેવી (પત્ની) કાલ-પરિણતિ નાટકના ભાષે ચોખ્ખીન છે એ ચેતનશુ પાસે નવા નવા નાટક કરાવે છે અને એનું નાટક એઈ એમાં આનંદ માને છે *

વાત એ છે કે કર્મ-પરિણામને છોડને પ્રાણી આજે જેને માતા કહે, તે જ પાછી આજળ જતા તેની ભૈરી થાય; ભાઈ હોય તે દીકરા થાય; આજે જેનો પાતે મિત્ર હોય

શબ્દાર્થ—જનની=મા. કડું=કહેવી પડી, કડી. કોઈ વાર, કોઈ અનિર્ણિત સ્થાનમા. ભાપ=ભાપ. સુત=પુત્ર. દીકરા. સુતા=પુત્રી, દીકરી. કહાયો=કહેવડાવ્યો, કહેવા પડ્યા. મિત્રી=મિત્ર. માપો=આપો, કહેવા-માનવા પડ્યા.

* એ નાટકનું આજુ વળન વાંચનું હોય, તેમાં ખેવ ખેજાવતી રૂપિનો અભ્યાસ કરવો દેવ, તે તે મધે મોક્ષપતિનમ્રપ્રમાણમાં બીજે પ્રસ્તાવ રેવો—વિવેચનકાર

તેનો કાલે પાતે દુરમન થઈ બેસે. આ પ્રાણીએ સર્વ પ્રકારના સમપણો કર્યા છે અને એની રખડપટ્ટીમાં એણે વિવિધ પ્રકારના ભાવોનો અનુભવ કર્યો છે (૨)

રમણી કહું રમણ કહુ, રાઠ રમ ઠઠાયાં;

સેવક પતિ રૂંદ બંદ, ફીટ રૂંદ ગાયાં મગ ૦ ૨

અર્થ—શ્રી કહી, પતિ કહ્યો રાજા અને નોકર માન્યા, સેવક શેઠ, ઈશ અને વરૂને ગણ્યા અને કીડા અને ભમરાને પણ ગણ્યા (પાતે થયો અથવા બીજાને એ તરીકે ગણ્યા) (૩)

વિવેચન—એ જ પ્રમાણે કોઈ વાર હું બાતે રમણી થયો; કોઈની પ્રેમાળ હતી બન્યો; કોઈ વાર રમણ થયો અથવા મેં કોઈને મારી રમણી માની અને કોઈને મારી રમણ માન્યો, અને કોઈ વાર બાતે રાજા થયો, અને કોઈ વાર હું અનેકના વસ્તુની રજ-નોકર થયો. તુલ્યો પાઠ કોણ તે કોઈ વાર રાજા બેઠો. મોટો ભાર થયો અને કોઈ વાર રજ બેઠો. કલકો થયો. પ્રથમ વિભાગમાં સમપણની વિવિધતાના નાટકો ગવાયા અને આ બીજા વિભાગમાં સામાજિક વ્યવસ્થાના સ્થાનો પર દક્ષિ રાજી કેવી કેવી કથાની વિચિત્રતાઓ થઈ તેનો વિચાર આપે છે.

એવી કથા-વિવિધતામાં કોઈ વાર સેવક થયો અને કોઈ વાર શેઠ થયો. કોઈ વાર કેવોનો પતિ ઈશ થયો અને કોઈ વાર શાહીબીનો પતિ થઈ થયો; કોઈ વાર નરકમાં મહાજતો કીડો થયો અને કોઈ વાર કૂલે કૂલે બેસી મધ જમતો ભનરા થયો. અથવા કોઈ વાર મેં જાનને નેવક, પતિ, ઈશ, થઈ અથવા કીટ કે જમર તરીકે ગણ્યા. હું કવિ કે ભાટ થયો અને ત્યાં જાવા પ્રકારની બીજાની સ્તુતિ કરી.

દ્વિતી કોશમાં કહું નો અથ કોઈ અનિશ્ચિત સ્થાનમાં એમ આપ્યો છે અને એ અર્થ જ બરાબર બેસતો આવે છે એ રીતે મેં અનેક સ્થાને અનેક પ્રકારના છંદોનો વિવાદ (૩)

કામી કહુ નામી કહુ, રોગ મોગ માયો;

નિસપતિષર હેઠ મેઠ પરી, વિવિધ વિષ પરાયા મગ ૦ ૪

અર્થ—કોઈ વાર ભૂષ કોઈ વાર નામધારી, કોઈ વાર રોગથી ભરેલો, કોઈ વાર

પ્રાર્થનક—જાણે-ગુણો સેવક પતિ-કેવો પતિ.

ગાંધાર્થ—રમણી = શ્રી, પત્ની રમણ = પતિ, ભરતાર રાણી = રાજ્ય રજ = મેલ; જાણે = માન્યો. મેલ = મેલ. પતિ = નેલ. કીડ = કીડ, કેવોનો રાજી મહા = મહા કીડ = કીડો ભૂષ = ભાગ્યે. ગાયો = ગાયો.

પ્રાર્થનક—નિરિષ વિષ-વિવિધ વિવિધ

ગાંધાર્થ—કામી = કામદ, કામ = નામી = નામદાર, પ્રસિદ્ધ પુરુષ રોગ = રોગી, મોગ = મોલ = નિરાશ, વિદામી માયો = સપાયો નિષ(ધ)પતિષર = નિષપતિ એટલે પૈસા-સ પતિ વાસનો, દક્ષિ પરી = પાસુ કરી, કર્ણ વિવિધ = અનેક પ્રકારના વિષ = પ્રકાર, વિષા ધરાયો = ધારણ કર્યા.

સોગથી તરભોગ થઈ ગયેલો, અને કોઈ વાર સપત્તિ વગરના દરિદ્રી જેવું શરીરરૂપ થઈ
માથુ ઠરેલો—આવાં આવા અનેક પ્રકારના (રૂપો) ધારણ કર્યા (૪)

વિવેચન—અને કોઈ વાર અનેક વસ્તુઓની ઇચ્છા કરનાર અથવા વિષયક પડી
થયો સર્વ ઈદ્રિયના સોગો સોગવવામાં જીવનનું સ્વપ્ન હોય એવી રીતે વર્તે. અને કોઈ
વાર નામદાર મહારાજા, નગરશેઠ તથા સાહેબ રાજસભા કે રા. રા.ના નામથી જોળખાયો.
વળી કોઈ વાર આખા ભવનો ધોળી થયો. અને કોઈ વાર સોગ સોગવવાના બ' ભવ
મળ્યા અને હું તેા એ સોગમાં તરભોગ થઈ ગયો. કોઈ વાર ભિક્ષુક સપત્તિ નહિ
ધારણ કરનાર ભિખારી થયે, જ્યેષ્ઠ બાળ અને નીચે પૃથ્વી, નહિ ગામમાં થઈ સીમમાં
જેતર અને એવા કંગાદરના અવતાર સુધા શરીર અને રૂપ ધારણ કરી આ રીતે વિવિધ
પ્રકારો ધારણ કર્યા (૪)

વિધિ નિયમ નાનકડાં પરી, મદ આઠ છાયો;

માપા પટ્ટ વદ વાર, સાંગ ગુહ પઢાયા પ્રમં ૫

અર્થ—નવા નવા રૂપ ધારણ કરવા (વિધિ) અને પૂવ પૂવના રૂપોને છોડવા
(નિવેધ)—એવા નાનકડાં કરી આઠ પ્રકારના સાંગ (કમ) થી ૬ કોઈ ગયો અને (કોઈ વાર)
છપે જાણાયો ભર્યો, ચારે વેદ ભર્યો અને વેદના છપે અંગે પવ્વ ભર્યો અથવા એ
સવ મે બીધને પઢાવ્યા—હું અનેકનો છુટુ થયો. (૫)

વિવેચન—મે વિધિ અને નિવેધના અનેક પાઠો ભજવ્યા આ વાત કે અમુક
ક્રિયા અમુક રીતે જ કરવી જોઈએ એ વિધિ અને અમુક પ્રકારનું વતન કરવું ન
જોઈએ એમ કહેવું તે નિવેધ. પ્રતિક્રમણમાં શુભવત્ત કરવું જોઈએ કે મંદિરમાં પ્રવુ
અમાસમણુ કેવા જોઈએ એમ પ્રતિષ્ઠાન કરવું તે વિધિ ; અને જેને અભક્ષ્ય, અનવકાશ
ન આવા જોઈએ એમ કહેવું તે નિવેધ

હિંદીમાં આઠ ની સંખ્યા અનેકના અર્થમાં વપરાય છે આઠ આઠ આસુ શના
જોટલે જૂન રહુ જોટલે વિધિ અને નિવેધના નાનકડાં કરાને અનેક પ્રકારના સેરોથી હું
છપાઈ ગયો, ૬ કોઈ ગયો બ્યારે અને સુસ્થાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારે આમ કરવું જોઈએ અને
આમ ન કરવું જોઈએ, આમ કરે તે સ્વર્ગમાં જાય અને ન કરે તે નર્કમાં જાય—આવાં

પાઠતર—જેઠ-જેઠ. આઠ-ઠાવ.

સંખ્યાર્થ—વિધિ = નવા નવા વેદ કરવા નિવેધ = પૂવના વેદ છોડવી સેવા નાનકડાં પરી = જેમ
ખાસમાં રાખી એક પ્રકાર આઠ = અનેક (સદા) ભારત = જ ભારત (સરવત્ર, પ્રાકૃત, સુચ્છેની,
માતૃષી, પિતાત્વી, અપત્તથ) વેદભાર = ચાર વેદ યજુર્વેદ, મનુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ સામ = જ અમ
સહિત સિક્કા, કંપ, નાણ, બ્યોતિર ગોખાસા, બ્યારણ અથવા નિરુક્ત શુદ્ધ = ભરાતર પદ્મો =
જ્યોત્ષ્ણા, જ્યોત્ષ્ણા.

આમાં અનેક નાટકો મેં કર્યાં જાણવા વિધિ-નિવેધના નાટકો કરી એમ કાલ જાયો એટલે એમના સ્થાનોથી છવાઈ ગયેલ.

જાણવા પૂછનાં ક્યોને છેલ્લાં તે 'નિવેધ' અને નવા ક્યો પાણી કરનાં તે વિધિ. આ વિધિ-નિવેધના અનેક નાટકો કર્યાં અને અવિતબ્ધતા બોળી આપે તે હાઈ જોકે જોકે કાલ કરી જાણ્યો અને આવા નવા નવા અનેક વેશ લીધા અને છેલ્લા. આ રીતે અનેક પ્રકારના સાબંધી છવાઈ ગયેલ. અને હું કોઈ વાર છ ભાષા^૧ લખ્યો, બાર વેડ^૨ લખ્યો, એનાં છ અંગેનો^૩ જણવર જાણ્યાસ કર્યો. બ્યારે મેં આ પ્રવચક હમોને જાણ્યાસ કર્યો ત્યારે અમુક વિધિ જામ જ કરવી એઈએ એવી ભવતા વિચારમા જૂઝવાઈ ગયો અને તે પર મેં જૂઝ ધ્યાન આપ્યું.

આ વિધિ-નિવેધની અર્થા સાબળી હોય તે તેમા જોકે નાની વસ્તુ જાવી જ હોવી એઈએ, જાટલી લાંબી જ હોવી એઈએ, આવા રતની જ હોવી એઈએ વગેરેની જૂઝ અર્થા થાલે છે. આ વિધિ-નિવેધ પ્રવર્તક હમોનું મૂળ છે અને તેની અર્થા જાટલી હોય ત્યારે જૂઝ તરમી કેભાય છે. કહેવાની વાત એ છે કે બ્યારે બ્યારે મને પ્રસન્ન મળ્યો અને હું કોઈક લખ્યો ત્યારે મેં વિધિ-નિવેધના નાટક કર્યાં બીજુવટથી એની અર્થામત એવડાવડાઈ જાયો અને ભલે સાબનખર્ચો તે જાતિમ ધ્યેય અને સાધ્ય હોય તેમ માની મેં માડુ વર્તન અહા હુ. મેં વિધિ-નિવેધની બાબતમાં ઇતિકર્તવ્યતા માની અને અનેક વેડો કાઢ્યાલ (૫)

તુમસેં ગજરામ પાય, ગર્વમ પહીં પાયા;

પાયસ મુગ્ધહા વિસારી, મીસ માજ સ્વાયા ગ્રન્થ ૬

અર્થ—તમારા જેવો મોટો હમ્તીરાજ મેળવ્યા છતાં (તેને છેલ્લી છડીને) ગરેડે એમીને (હું તો) દોહ્યો. સાસ વરની મબની ખીર કે દૂધપાકને બાજુએ મૂકી કે વીસરી જઈને મેં તો જિજ્ઞાસુ જાણ્યો (૬)

વિવેચન—મને તો તમારા જેવા મોટા કૌશલ્ય હાથી-હાથીના સબ્દ-મળ્યા, છતાં

શબ્દાર્થ—તુમને વ તમારા જેવા અજ્ઞાન = અજ્ઞે-દ્રાણ, મોટા હાથી. પાય = પાણી, મેળવી. વર્તન = ગર્વમ. અરી = તેના પર ચઢારી કરી પાણી વ દોહ્યો. પાયસ = દૂધ, ખીર. મુગ્ધહા = સારા ધરતી, સારી વિચારી = વીસરી, જૂની તઈને બીજ = માથેપુતામે. નાજ = અનાજ ખાવડું. પાયા = ખાધું.

૧. જ ભાષા સરૂત, ગ્રાહ્ય, સરસેની, મજબી, પિતાત્મી જાણસ તે તુમનાં આ જ ભાષાઓ મહાત્મી હની કેટલીક અપ્રમિત હની અને કેટલીક નિહાળોત્ત હની.

૨. બાર વેડ મનુસે, વતુવેડ, હામનેડ (આ પ્રથમમાં મૂળ મનુ વેડ) અને એટલા અમર^૩ વેડ.

૩. સામ વેડા જ જામ છે તે સહિત જ જામ આ પ્રમાણે—સિદ્ધા, કાપ, બાકસ, જડ, નિરુદ્ધ, અવેસિત.

તેને તજી દઈને ગપિટે ચઢીને દુ તેા જો. યો. માણસ દાઘો હોય અને તેને ધોડા પર સવારી કરવાની મળતી હોય અને પછી દાઘીની સવારી કરવાનું મળે તો તેને વધારે સ માનભક્ષ સમજી તેના પર જોડે ત્યારે મારામા જોડી જોડી જાકલ કે દાઘી મળ્યો તેને વિચારો મે તેા ગપિ ની સવારી કરી। આટલી મારામા જાકલ છે। મને સારે ઘરથી જમવાનું નોવડુ મળુ જમણુમા દૂધપાક કે ખીરનું સોજન હતું, એને વિચારી મૂક્યું, અને શીખ માગીને કટકો-દુકટો જ્યા ત્યાંથી મળ્યો તેવું અનાજ ખાધું ખાતી રીતે પાનપાન અજાન પર-પરભાવરમણુતા પર-વિચાર કરવામા આવે તો પર પરના દુકન ખાવા એ વાત જાનજર જોડતી આવે તેમ છે સારા ઘરનો દૂધપાક કે ખીર તે ઉત્કટ આકિત છે એનો રક્ષાસ્વાદ અપૂર્વ છે અને એનું વિસ્મરણ જનુ ખેદ કથવનાર છે પ્રાપ્તિ પરભાવમા અટલો સચી રહ્યા છે કે એને સારો ખીર ગમતી નથી, પણ ઇન્દ્રિયના વિષ મોનુ ઇન્દ્રિય મુખ સાદુ લાગે છે એને કદી તુષિ થતી નથી અને એ શીખ માગવાના પધામા સતોષ માને છે (૧)

श्रीमद्भूत दुःख नशाय, बट्टा शु दाम भायाः

राम राम पुष्पिष्ठ द्वं, परम माम पाया मन्त्र० ७

અર્થ—(આપની) સમગ્રભૂમિમાં અને ઘેરો વખત નથાવીને રહી રહે (મારા) સેવક આપ્યો—તો (મારા) રૂવાડે રૂવાડા અકુશિલ થાય (અને દુઃખાનીય છે) અને મોટામાં મોટો લાભ થયો. (૭)

વિવેચન—આવી રીત અનેક જગ્યાઓએ જઈ અનેક પ્રકારની ભિલાષો માગી, અનેક સુખવસ્તુ-સુખો કથી, અનેક પ્રકારના નામ-રૂપો ખાવડ કરી, હું આપની ખસે આપ્યો છું આપનું ધારણ લેવા મેલાભા હાજર થયા છું અન્યાર મુખીને અન્યાય અન્યાર અન્યાય થયા મિટી આશાથી હાજર થયા છું આપની લીલામૂર્તિમા દેહ વખતને માટે નચાવીને એક વાર તા કહી દો કે મારાં હાથ આપ્યા છે એમ યાદ તા મારા દેમ દેમ પુલકિત વર્ષ જયો, માત્ર આપ આથી અવદારમૂર્તિમા આવી જયો, મારી છવન ઘાતોએ આપો ઝોક ફાં જયો, અને મને મિદાભા મિદા અવસ્થ લાલ મજયો.

જમવાનની લીઠ મૂમિ કાઠ તા આમ વિચારવા થામ્મ ॥ ઉદ્ધિયના વિષયો પર મુલમ
માખેલો અને મન પર ભરાજર કાળુ માખેલો એ આવી લીઠામૂમિ ઉં એ જમવાનની

44173-04 10

[illegible]

લીલાભૂમિમાં નાચ કે રાસ હોય તો તને પ્રકાર જ જુદો છે ત્યાં અપ્સરાના ઝીવ કે ગોપીઓના નૃત્ય, સમઘીઓના રાસ કે બાળાઓના ગરબા જૂદા જ હોય. ત્યાં યોસ્વીત નાદ કે રેણુના રણકાર જાણ જ હોય. આવી લીલાભૂમિમાં છે પ્રભુ ! મને થોડો વખત નવાવો, સાચી લીલાભૂમિનો અને જણાવે જ્યાં કરાવે અને જોકે વાર તો કહી દો કે મારા હાસ આપ્યો છે આપના આટલા જોકે દુઃખ વચનથી મારા હૃદયમાં દિશમાં બેસેલ કમલો જશે અને મારે આનંદની પરપરા ચાલશે.

ભગવાન મારા હાસ આવી પહોંચ્યો છે એમ ઠેને માટે કહે ? ક્યારે કહે ? એ કાઈ જેવા તેવાનું કામ કે નામ નથી ભગવાનના હાસ કહેવડવવાની આશય રાખનાર પશુ જે તે ન હોય; એ તો જાનેરી ભૂમિકા છે આવો પરમ લાલ પ્રાપ્ત થાય તો ભવન જાનેરું થઈ જાય જ્યારે આત્માનંદ થાય છે જ્યારે સ્વનું સાચુ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે એ અનિર્વચનીય આનંદ થાય છે તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ પ્રભુનું વચન હાસ આપ્યો એ છે. આ વચન પ્રાપ્ત થાય તો પરમ લાલ થઈ જાય. (૭)

एरि पविष क उषारन तुम, करिसा पीषत मामी;

મામું તુમ કવ ઉપારા, કૂર કુટિલ કામી મમ ૮

અર્થ—અરે પવિતરો ઉદાર કરનારા તમે અને કહેશે કે તું તો મમતાને પીત્યવ છે-પીવાવાળો છે તો (જવાબ આપે કે) મારા જેવા નિઃશ્વ, વાકી બાલવાળા અને સર્વ કામનાથી ભરેલાને આપે ક્યારે નથી તાર્થ ? જેવાનો ઉદાર ક્યારે નથી કર્યો ? (૮)

વિવેચન—કહે જરા આશ્ચર્ય સેવીએ પ્રભુ સાથે વાત કરે છે. મારા નાચ ! જ્યાં તો પવિતરો ઉદાર કરનારા છે, પવિતરો ઉદારજી તું ગિરુદ ધરનારા તમે મારે માટે કાલ્ય જેવું કહી દેશે કે તું તો મામી-મમતાને પી જનારા છું એટલે જા માડુ-જા માડુ એમ કરી મેઢજ ભગમા કરેલો છું; મન, માલ, સ્ત્રી, પુત્ર વાકી બલિયા અને અનેક વસ્તુની મમતા પ્રાપ્ત થઈ ભરીલી છે; તો એવી માયાથી ભરેલા અને બંધે કૂર-કાલ વચરના મને-મારા જેવાને-આપે ક્યારે તાર્થ છે ? તું આપને કહું છું કે આપ મને નિઃશ્વ, વાકી બાલ બાલનારા અને અનેક કામનાથી ભરેલો બલો છો, તો આપ કહે કે આપે મારા જેવાને ક્યારે તાર્થ છે ? આપનું પવિતરો ઉદારનું તું ગિરુદ સાચુ હોય તો તું તો એવો છું તેવો છું તેમ દેશકાર નથી, પશુ આપ કહે કે આપે મારા જેવા કૂર, કુટિલ અને કામીને ક્યારે તાર્થ છે ? કૂરતામા કિસાનો બાવ આવે છે, કુટિલતામાં માથા, દલ અને

પાપતર-મેમુ-મેમુ એરિ-એરી

રાજવાલ-એરિ=અરે, હં પવિત=પદ્મા કે=ને આપના=ઉદાર કરનાર, પાપના કરનાર કમિયો=કરેલો પીષત=પીનારો મામી=મા મારો આ માડુ-મમતા મેમુ (મેમો) મમા જેવાને કમ=ક્યારે ઉદારો=આપે, પાપના કરી. કૂર=નિઃશ્વ. કુટિલ=વાકી બાવ બાવનારો, કામી=ભગવાનથી ભરેલો.

મુત્સરીમીરી આવે છે અને કામીમા ઇદ્રિયાના વિષયો આવે છે. આ ત્રણે વાત ન હોય તો પ્રાણી સીધા મોક્ષે જાય તેમ છે ત્રણે વિશેષણો જૂજ સૂચક છે. આપે આવડાને ક્યારે તાર્કા છે ? તેથી કા તો આપે ખોટું બિનુદ્ધ પાસણ કહ્યું છે અને કા તો આપે મારા જેવાને તારા તો આપની નામના સાચી કહેવાય !

પ્રાર્થના કરવાની અને ઇચ્છા પ્રમાણે મારાળી કરવાની આ પણ એક રીત છે. સામા મોળા માણસને આ પ્રમાણે કહેવાથી પણ કોઈ વાર કામ જની જાય છે અને અનેક શબ્દ-મહાશબ્દો ભાગ્યશરણ પાસે પોતાની નામના ન જગડે તે ખાતર આશ્રેય કરનાર પર પણ વરસ્યા છે, એવા કાબલા બલુવામા છે જાકી ખરી વાત તો ભગવાન સાથે કોટકાર થવાની છે. ભગવાન કોઈ આપતા નથી, અને આપ્યું મોક્ષ મળતું પણ નથી, પણ ભગવાનને વાહ કરવાની આ એક રીત છે (૮)

ઔર પતિત કેઈ ઠપારે, કરણી વિનું કરતા;

एकका ही नाठ छेठं, झूठे सिद्ध भरता प्रज० ९

અર્થ—આપે યીજ અનેક પતિત થયેલાને ઉદ્ધાર કર્યો છે (એવું આપનું બિનુદ્ધ છે—આપની તેવી પ્રસિદ્ધિ થયેલી છે) (માણી—જરૂરી) કિયા નહિ કરનારા એવા એકનું તો આપ નામ દો (જેનો આપે ઉજા કર્યો હોય). (અને તો લાગે છે કે) આપે (પતિત ઉદ્ધારનારનું) ખોટું બિનુદ્ધ પા વ કહ્યું છે (૬)

વિવેચન—મારી વાત જવા દો. આપને હું સીધા મુલાક પૂછુ છું કે જે ખર્મ કર્મી ન કન્ટા હોય, જે આપો. વળત તપચોગ, ત્રયમયોગ કે કિયાચોગમા પોતાને મમજ જતીત ન કરતા હોય, જે મહાન ત્યાગ કરી પરજાવેના મુજબ ઊઘી સચારથી વિરક્ત ન રહેતા હોય, દુઃખા જે કોઈ પણ પ્રકારની શુભ કરણા ન કરતા હોય, તેવાને આપે તાર્કા હોય એવા એકનું તો નામ આપો. આપ જેવા મોળા માણસને સાચા જણાયે કહેનાર મારા જેવા કોઈ મન્યો નહિ હોય. હું તો આપને સાદ સાદ કહી કઉં કે આપનું પતિતઉદ્ધારણુ નુ બિનુદ્ધ જ ખોટું છે (૬)

करनी करी पार मय, बहोत निगम सामी;

सामा दइ सुमर्कु नाथ, अपनी पत्त रास्ती प्रज० १०

અર્થ—(ગુદ) કિયા કરીને તો ઘણાંયે પાર પાળી મયા અને એની સાક્ષી તો

શબ્દાર્થ—કરી=કરી, પારી ગુદ કિયા. પાર ભયે=પાર પાળ્યા, તરી કમા. જોના=ધન્યારે. નિમ=નેહ, પુરખ વગેરે શબ્દો. સાચી=સાક્ષી. મોખા=માન, કેદિ (વર્તવ) પ્રમુ=તપને. જાખી=આખી, પોતાની, તમારી. પત=આખ

શબ્દાર્થ—કરી=કરી, તરી ગુદ કિયા. પાર ભયે=પાર પાળ્યા, તરી કમા. જોના=ધન્યારે. નિમ=નેહ, પુરખ વગેરે શબ્દો. સાચી=સાક્ષી. મોખા=માન, કેદિ (વર્તવ) પ્રમુ=તપને. જાખી=આખી, પોતાની, તમારી. પત=આખ

વેદ પુરાણ વગેરે નિગમો આપી રહ્યા છે અને તેમણે તમને શોભા દીધી છે (અને જે રીતે) આપે પોતાની આબરૂ રાખી છે। (૧)

વિવેચન—જરી વાત, મારી સમજ પ્રમાણે તો બોલી છે કે જેઓ પાર પામી ગયા છે જેઓ આ જ સાક્ષી જ જાગૃત્તાઈથી યુક્ત થયા છે તેઓ સર્વ 'શુભ કરણી' કરીને જ ત્યાં ગયા છે કોઈએ તપયોગ સાધ્યો, તો કોઈએ ધ્યાનયોગ સાધ્યો, કોઈએ શરીર-ચાલના સેવી તો કોઈએ સ્વાધ્યાય કર્યું—કરાવ્યું; કોઈએ કાષોત્સવ કર્યા તો કોઈએ વિનયયુક્ત કેળવ્યો; કોઈએ ક્રિયાયોગ જમાવ્યો તો કોઈએ જ્ઞાનયોગ સાધ્યો—આવી રીતે વિવિધ-કથાઓ મહત્વા કરી પોતાને યોગ્ય લાગી તેવી કરણી કરી સર્વ પાર પામ્યા છે સાધનધર્મો અનેક છે તેમાં જેને જે માર્ગે પોતાનો રસ્તો દેખાયો તે માર્ગે અગત્ય વધ્યા છે અને જે રીતે પાર પામનાર સર્વેએ કોઈ કોઈ પ્રકારની વિશિષ્ટ કરણી જરૂર કરી છે અને અનેક નિગમો જેની સાક્ષી પૂરે છે કોઈ પક્ષ પુરાણમાં જોવાયો—અને ખાસ કરીને કથાનુયોગ વર્ણિત—તો તેમાં જાતે પાર પામનારની કરણીનું વર્ણન અત્યંત વચર નહિ રહે.

હું આજ દામલા વખતે આપવાની જરૂર ભેતો નથી; હું તો ઉઘાડી રીતે આજ્ઞાન કરીને સ્થાપના કરું છું કે કરણી કર્યા વગર કોઈ પાર પામ્યો નથી; અને બોધ કરણી કરીને પાર પડેલા લોકોએ આપ સાહેબની આબરૂ રાખી છે તેમણે દુનિયાને જોમ કરી છે કે જાગવાને (આપે) તેમને વાર્તા, જાગવાને તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો અને જોમના પાર ઉતરવાનું કુલ મળ આપને જોઈ પક્ષ આપી વાત તો આપ બોલો છો કે જે પતિત થયેલા લોકોએ પોતાનો રસ્તો છોડી દીધો, કરણી કરી અને પરિણામે તેઓ તર્કા બાધાં જરી રીતે આપને માન કેમ મટે? (૧)

નિપટ મજાની વાપકારી, હામ દે અપરાધી;

જાનુ તા મુધારણાં, અથ નાય સામ સાધી કવન ૧૧

અર્થ—આ દાસ (હું) તો બેચેન, અભણ, પાપી કામ કરનારો અને બધે ભુનેચાર છે નાથ! આપની હાજર સલાહીને આ મુધારણા લાવકને હાલ મુધારણા યોગ્ય બાજુના દો તો મુધારો. (જેમાં તમારી હાજર રહેશે—વધશે.) (૧૧)

શબ્દાર્થ—નિપટ = બેચેન, અભણ આપની = અભણ, અભૂતપૂર્વ વાપકારી = પાપી, પાર કરનારો દાસ = મેંક પેલો અપરાધી = ભુનેચાર તા = અત્યંત હેલ, હું નહુ જાન = હાલ મુધારણા = મુધારણા થવાનું મુધારો સાધી = સલાહી, રાખી

નિગમો સામાન્ય અથ વેદ, પુરાણ છે એવા નિગમો જેન સમુદિપ્તિ ખૂબ હતી, જેની માન્યતા હવે વચર થઈ ગઈ છે અને નાથ પામી ત્યાં અથવા વીસાઈ ત્યાં દેવ જોમ લાગે છે અગત્યનિગમો જે અપ્રિય થઈ છે અને નિગમ સગપી લોકો અનેક સ્થાને જાય છે

વિવેચન—હેવે આપ ગિરુદધારીને મારી સાથી વાત કહી હતી અને આપને આપનું ગિરુદ સાચુ કરવું હોય તો તે માટે ચોક્કસ વિચારિ કડુ પ્રયત્ન! હું તો તદ્દન હાજર વગરનો છું, અલગ પ્રાણી છું પાપ કરનારો છું અને કારે મોટો જુનુંદાર છું મારા દોષોનો પાર નથી. હું બાહ્ય દષ્ટિએ અને આંતર દષ્ટિએ અનેક અપરાધો ભરેલો છું અને પાપ કરતા શરમ નથી, પાપનો જવાબ કરનારો શરમ નથી અને પાપમાં પચ્યા રહેવામાં હાજર નથી. મારું જ્ઞાન શરમાવનારું છે મારામાં સહસ્રદુર્વિવેકનો ધટો નથી, અને વિષય ક્ષમા યમા દૂરેલો, સસારવાસમાં સ્વીકૃતી રહેલો છું અનેક રીતે અપરાધી છું મારી નજાત ઈશ્વરો! હું બધું છું અને આપની પાસે જુદા દિલથી તેની કબૂલાત કરતાં અને સંક્રાંત થતો નથી. આવા પાપી અને અપરાધી પ્રાણીને જો સુધારવા હાથક ગણે, એને સુધારો, તો આપે આપની હાજર શખી એમ હું માનું અત્યાર સુધી આપે કરચી કરનારને તાર્કી છે અને પવિત્રકંદારજી નુ જોડું ગિરુદ હાથે છે પણ નારા જેવા પાપી, જ્ઞાની અને અપરાધીને આપ તારો તો હું માનું કે આપે જલે હાથે પણ ચોવાની હાજર શખી છે જમારી દુનિયામાં તો મારજો પોતાનું નામ જાગવી શખવા ખાતર અનેક પ્રયાસો કરે છે તો નાથ! આપ આપનું નામ નહિ જાગવી શખો? આપની આજકનો પચાહ નહિ કરો? આપની નામનાનું મૂલ્ય નહિ કરો? (૧૧)

ઔરકા ઉપાસક હું, કેમ ફાફ ઉપાસક

દુરિપા યદ રાજો મત, વાવરી વિષાક મન ૦ ૧૨

અર્થ—હું પારકાનો મેવક છું એવા કોઈનો હું શા માટે ઉદાર ૦?—આવું મારા વાસપણે આપ ન શખો, આપ તો જીવી કહની—આપના મોનાપણને શોભે તેવી—વાત વિચારો, યોડવો (૧૨)

વિવેચન—મારા નાથ! એક વાતનો જુદાસો કરી નાખું આપના મનમાં એમ આવશે કે હું તો બીજાઓનો ઉપાસક છું અને તેથી આપને મારો ઉદાર કરવાનું કોઈ ખાસ કારણ નથી, તો મારો આપને એક જ જવાબ છે કે આપ જેવા મોટા માણસને આવું મારાવાસપણું ન હોય. આ પ્રાણી તો રાગ-દેવનો ઉપાસક છે કપાલનો સેવક છે વિષયમાં રાખી રહેલો છે અને બાહ્ય ભાવોની ઉપાસના કરનાર છે. આવા જનના ઉપાસકને કેમ તારી શકાય?—કદમ આપના મનમાં એવો વિચાર આવતો હોય તો આપનું જે મહાન સ્થાન છે એને અનુરૂપ એ વિચાર નથી. એમાં તો મારવાસપણું દેખાય. આપનું કામ તો વાસવાનું છે જનના ઉપાસક' એવો બીજા દેવની સેવા કરનારો કે તેનો

શબ્દાર્થ—ઔરકા=પારકાનો ઉપાસક=મેવક. હું=હું. કેમ=કેવી રીતે. કોઈ=કોઈને. દુરિપા=દુરિપાત, બેચુક, મારાવાસપણું વાવરી=યેવ મોટા માણસને જાને તેની વાત વિષાક=વિચારો, ખાતર બાને.

અનુભવી હોવાથી ભગવાન મનમાં દુઃખિયા રાખે, જોવો અર્થ કરવા કેઈ કલચારી બધ, પલ્લુ તે અથ અસત્વત છે અને જે મતસહિષ્ણુતા આનંદમનમાં કામકામ દેખાઈ છે તેને અનુરૂપ છે આ પદ્ય કેઈ દેવને ઉદ્દેશીને લખાયેલું નથી. જોનો જાણ આકાશ તરીકે સુગ્રામ મેળવવાનો છે અને રણકપટી દૂર કરી ઠેકાણે પહોંચવાનો છે. જોની વિચાર ક્ષામાં અન્ય દેવ કે પોતાના દેવની ઉપાસનાની વાત બધેલેસતી આવે તેમ નથી અને સાચાસચ્ચ દેવ તો હૃદયમંદિરમાં બેઠા છે. દુઃખની વાત જો છે કે દેવની ઉપાસના ભેદી થઈ આ પ્રાણી સજ્જેવની ઉપાસના, જોમને દેવ માનીને, કરે છે. પણ જોનામાં વિવેક જાણે છે, તેથી જો પોતાની રજાલના સમયે છે અને અન્યની ઉપાસના પાતે કરે છે જો વાત જોના સુગ્રામ સારી રીતે જાણે છે જોની જોને ખબર છે જોટલે જોમાંથી પણ રસ્તો કાઢવા આતર ભગવાનને દુઃખિયા ન રાખવા જો વીનવે છે. દુઃખિયા ના ઉપયોગની પાછળ પણ આશ્રય છે અને સુગ્રામ જેવા મોટા માણસને જો શોસે નહિ જોવો અદરથી અગ્રહો જાણ છે જો હવે પછીની ગાથામાં અરાબર સ્પષ્ટ થઈ જવો. (૧૨)

ગઈ સો તો ગઈ નામ, ફેર ગઈ કીજે;

કારે રહ્યા હીંગ હાસ, અપનો કરી કીજે. વ્રજ ૧૩

અર્થ—અત્યાર સુધી જ તુ તે તો જની જન્મ, પણ જો વાત હવે ફરીવાર ન કરી પડે, આપને કરવાને જાહેર રહેલો આ અતિ મૂળ થાસ-સેવક છે તેને પોતાનો કરી દે. (૧૩)

વિવેચન—નાથ ! અત્યાર સુધી તો જનવાનું કંઈ તે જની વૃક્ષ, આપે અત્યાર સુધી મારી સલાજ ન લીધી અથવા આપે આજના મનમાં મારા સજાજર્મ દુઃખિયા રાખી, જો વાત તો થઈ ગઈ યોગાર્થ અપેલા કૃષ્ણ પર વિશ્વાસ કરવો જો સમજાનું કામ નથી હવે તો જોક જ વાત કરવાની કે જો વાતનું પુનરાવર્તન ન થવા દેશો. અત્યાર સુધી મારી વર્ષ ઉપેક્ષા થઈ છે તે સુધારી દેવાનો કંઈ અવસર છે હવે આપ અવિધ્યમા જો પુતળી રીતિજો ન ચાલે. જોની મારી નિઃસિ છે. આપને કરવાને આપનો મૂળ સેવક જાહેર રહ્યો છે જોને આપ પોતાનો કરી દે. આપ સારી રીતે જાણે છે કે પહેલાનું સમજા માણસ જો કેઈને જોકવાર પોતાનો કરી દે છે તો પછી જોને નવાજવામાં આફી રાખતા નથી. તો મારે આપને જોક જ વિનંતિ કરવાની કે આપ મને પોતાનો હાસ કરી દે. ખરી મારે બધા સાસ વાના થઈ રહેશે.

પાદ્યાર—સો તો આથી તો આપી દે છે

રાજ્યાર્થ—અર્થ સો તો થઈ=થઈ થઈ તે તો થઈ થઈ જની થઈ ફેર=ફિર, ફરીવાર. હારે=રખાને દીવ=દોઢા, મજબૂત ખજાણ વગરનો, મધ અપનો=પોતાનો, તમારો કરી લીધે=કરી દે, સીકારી દે.

આપનો હાસ ૧૬૧૩ છે એટલે શરીર લઘુ છે મનનો મજબૂત ૥ અને આપને હારે હવે તો બધા થયે ૥ એને હવે પાતાનો કરી લે, એને સેવક કહી દે, એને ઘરના માણસ તરીકે અપનાવી દે અને અત્યાર સુધી આપે જે બિગુદ ખાણુ કહ્યું છે, અને મારી બાબતમાં સાચુ ઘઈ શક્યુ નથી, તેને સાચુ કરી નાખે. (૧૩)

દાસકો સુધારી છેદુ, વહુત કદા કરિયે;

‘આનંદપન’ પરમ રીત, નાઠકી નિવરિયે પ્રમ. ૧૪

અર્થ—વધારે શું કહેવું ? હાસને સુધારી લે. અને જે આનંદપન ! આપના નામની ઉત્તમ રીત છે તેનો નિર્વાહ કરે, તેને બળવી રાખે, તેને પાળે. (૧૪)

વિવેચન—હવે પ્રશ્ન ! આપ જેવા સમસ્ત અને કૃપાળુને બહુ બહુ તો શું કહીએ ? એકની એક વાતનો પુનરાકાષ્ઠ શું કરીએ ? જુઓ સાહેબ ! આપે દુનિયામાં પતિત ઉદારકની નામના કાઢી છે, તો આપ આપના પતિતઉદારકના બિગુદની જે સાચી રીત છે તેનો નિર્વાહ કરે તેને ટકાવી રાખે તેને બળવી રાખે અને તેટલા માટે આ હાસને સુધારી લે, હાસનું કામ રહેતે બદાવી દે, હાસને પાતાનો માની લે. આપ તો આનંદપન છે, જનત આનંદના મૂર્ત સ્વરૂપ છે, આનંદમય છે. આપનું નામ, આપની બિગુદવલી, આપની ક્ષિતિ એક વાત તો જરૂર માગે છે : આ હાસને સુધારી લે. મારી સમજ પ્રમાણે મેં હવે તો એવા નામને પકડ્યા છે કે જે માત્ર મને એકવાર હાસ તરીકે સ્વીકારે તો મારા બેઠા પાર છે આનંદપન નામનો એ અમતકાર છે હવે હું વધારે કહેતો નથી, એક જ વાત આપ આપની ક્ષિતિ બળવો અને મને સેવક તરીકે સ્વીકારી લે. (૧૪)

ઉપસહાર—ગ્રાહા માણસો પાતાનું જૌરવ ન જાણે, આપના નામને યાદે તે રીતે માત્ર સુધારે, મને તમારા જેવો બનાવો અથવા આપને મને તે રીતે મારા ઉદાર કરે અને મારી સજડનાઓને સુધારે. હું તો હાથી મળે તોયે જપેદા પર બહી દોડુ તેવો છું ! પણ જે હું તે હું આપે મારી સાચું એવા જેનું નથી આપની રીતે આપ મને સુધારે અને

શબ્દાર્થ—જસો = હાસને. લેડુ = લે. અનુત = ધણુ. કદા = શું. પરમ = ઉત્તમ. રીત = રીતિ, રિવાઝ. નાઠકી = નામની, આનંદની નિવરિયે = પાળીએ.

૧ દ્વિત આ સદ્દ દિહી કે મુનરાલી સદ્દાસત્યા મળવો નથી. વિદ્યાવીરના સદ્દાસત્યા પ્રિય સદ્દ મને છે તેનો અર્થ બહુ મજબૂત, લઘુ એનો આપો છે આનંદપનના સમર્થમાં આ સદ્દ પ્રવક્તા ત્યાજ છે શ્રી વિમળાચાર્ય સત્તનમાં ધ્યાન ખેંચી મારે કાપા રે ત્યાં આ ધ્યાન કે દ્વિત સદ્દ વપરાયો છે ત્યાં એ સદ્દ અમલાના વિશિષ્ટ તરીકે વપરાયો છે એ પ્રાચીન હર પ્રવક્તા સદ્દ અમુક છે ધ્યાન ખેંચી એકસે પાસેપાસે અને પ્રજા કરે એવો મારેક ત્યાજ છે પણ સેવક સાથે જે વિશ્વેશ્વર મેલનું જાણતુ નથી. ધ્યાન એકથે સ્વૂળ રીતે મજબૂત, એ અમર્થ જે એને બાંધતણીમાં પદમાં ધ્યાન રૂપને દેહીને દ્વિત દ્વિત નામે —ત્યાં ખણુ જાતલધને જે સદ્દ વાપર્યો છે અર્થ જે ન છે જુઓ ૫ ૪૪૮ આ પ્રવક્તા સદ્દ અમુક છે અને તણુની માત્ર કાતામાં ખૂબ વપરાયો હશે એમ બાને છે

મારી વરદ ન બેતાં કાઈ નહિ તો જોઈવાર કહી દો કે મારો હાસ જાઓ ! —આટલું કરી
જોઈલે મજનાથ જેવા મુનાથ વગર દુઃખોડાવે વેવાયો છું અને ઘેર ઘેર ભટક્યો છું
તે મરી જશે, મારી હાઈન બહાઈ જશે અને મને સાથો મારું સાંપડી જશે. (૧૩)*

૫૬ ચોસઠમુ

ભૂમિકા—આ આજુ પદ ચેતનાના યુગમાં મૂક્યું છે ચેતના શુદ્ધ આત્મશક્તિ છે
જાને જો ચેતનની ખતી છે લાભ વળતના વિરક્તી જાગ્યાયકી છે પણ ભતવાન છે અને
પતિને ઠેકાણે કાઈ આવવા માટે અનેક પ્રયાસ કરે છે જો સસારધ્યાને જોયજો છે જો
વિશ્વાવને બરાબર પિછાને છે અને કુમતિને આશી રીતે બાંધે છે. કુમતિએ પતિસખની
કેવી દશા કરી મૂકી છે જોનેા જોને બરાબર જ્યાં છે છતાં જો ભારે આશાવાસી છે
જોને પતિના શુદ્ધ શુભોને કષ્ટ જ્યાં છે, પતિ પરજાવ છેડે અને કુમતિને શાંત પણ મૂકે
કે તુરત પોતાના પસ્તિવમાં જાવી શકે તથા અને ભલે અનતશક્તિશાળી છે જો વાતનું
જોને બાંધપાતું છે પતિની યેરકાજરીમાં ચેતના આ આજા પદમાં ત્રેહા મુકર ભાવનેા
ઉદ્ગાર કહે છે અને કત્તારે તો પોતાનેા વળત વિરક્તિગમાં બંધ છે પણ ભલે વસત
મળ આવવાનેા છે જોનેા જોને વિશ્વાસ છે વાતનેા સાર પતિના વિરક્તિગના ભતનું
તમીપતાનેા છે અને જોનેા ઉવાય પણ પોતે બાંધે છે તે પ્રમાણે કહી બતાવે છે. પતિ
આ આજો ઉદ્ગાર સાંભળે છે અને છતાં હજુ બંધ ઉઠાડવા નથી, પણ જોકે દિવસ જો
જરૂર બજશે જોની ચેતનાને આવરી છે

પદ

(રમ-વસત)

અવ લામો પરમ દુઃખ પરમ વેવ વ્યારે;

મેટહું હમ દુઃખ વિચ મદ અવ ૧

અર્થ—માણ પરમ દુઃખ ! મારા મેટા જેવાં જ્યાં હવે ભયુત કાઈ બાંધે, આપની
હાથ ઉઠાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે અવકાશ મળે છે અવર પદ્યુ છે તેનેા
અત લાવો, છેડો લાવો. (૧)

સાધાર્ણ—અવ = હવે બાંધો = અમત થાઓ, હમ ઉઠાડો મેટુ = મારાં, છેડો લાવો. વિચ =
વચ્ચે મેદ = અવરો

આ પદ પુર આનંદજીના નાવેનુ છે કે નહિ તે પર ઘણી ચર્ચા કરવાની છે, પણ નિચેનામાં
મૂળ લખાયું વડુ છે તેથી તે ચર્ચા ઉપેક્ષાના પર મુજારી રાખી છે આનંદજીનું કાઈ પણ અર્થનું
મોડુ નથી જો પણ પર અર્થ જાન જેવામાં જાવે છે ચર્ચાવેલ સ્થળે અને પ્રસંગે મુજારી રાખી છે
—વિવેચનકાર

વિવેચન—પ્રથમ પતિ મહારાજને ઉદેશીને કહે છે ખ્યારા ! મારા નામ ! મારા પરમ શુભ ! મારા દેવ ! આપ તો જન તથા શુભથી ભરેલા છો, આપને હવે શું કરું કેમ પાછવે ? આપ આપની જાતને સજાગતા નથી, આપના ઘરને જોગજતા નથી અને વિજાવડશામ્યા બાહુ વસવસાટ શિખ્યા જ કરી છે ! આથી આપ જાણે મને—પોતાના વરની પતિપ્રાણા પત્નીને—તદન વીસરી ગયા છે, અને જાણે આપ અને હું તદન છુટાં હોઈએ એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે પણ આપ તો સમજુ છો, જન તથા શુભના સાગર છે, તો હવે જાગો, બસાવાઓ અને જા મારી અને તમારી વચ્ચે જે સેદ પડી ગયો છે તેને ભાંગી નાખો ! જ્ઞાત્વાસ્તી સ્થિતિ તમને રજાવનાર અને મને વિરહદશામાં અરધી કરી નાખનાર છે તો મારી અને તમારી વચ્ચે જે જાતરો પડી ગયો છે તેનો અંગે તેમ કરીને છેડા લાવો. શુભ માત્ર જતાવનાર હોય છે અને દેવ આદ્ય સ્થાને હોય છે. દેવને જોગજાવનાર શુભ છે અને શુભના આરાધ્ય દેવ હોઈ દેવ જાણેને આરાધ્ય છે પણ આપ તો મારા શુભ અને દેવ જાણો છો, આપમાં પ્રચ્છન્ન રીતે દેવના સર્વ શુભો છે અને જે પ્રચ્છન્નસાધ્ય શુભને જતાવનાર અને સુચવનાર પણ આપ પોતે જ છો. તો મારા નામ ! આપ હવે આપની જીવ ઉઠાડો, અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે જાતર પડી ગયો છે તેનો જાત લાવો. (૧)

આલી છામ નિગારી ગમારી જાત;

શુદ્ધિ જ્ઞાન મનાવત વિવિધ માત મયં ૨

અર્થ—સખી હાજ તો બાપડી અણસમજુ મૂખ જાતની હોઈ મારી પાસે આવીને શુદ્ધિ શુદ્ધિ રીતે મને સમજાવે છે (૨)

વિવેચન—અને મારા નામ ! જા હજી—શરમ નામની મારી સખી છે તે બાપડી તદન અણસમજુ અને મૂરખી છે. જે કાંઈ જાણેલીજાણેલી નથી, અમાર છે. એણે કાંઈ વિશાળ ક્ષિપાળા શુભ પાસે શિક્ષા લીધી નથી. એટલે જે તો પેલા જૂના જમાનાના લોકોની પેઠે કહી કહી વાતો કરે છે જૂના જમાનાના લોકોમાં જૂનો વહેવાર (સંબંધ) જાગવી રાજવાની આસિષત હોય છે એને નહું કરવા કે તકરફ કરતા અનેક વિચાર આવે છે અને શાશ-ખશાળના વિચાર વગર જે તો ‘જૂનું તે સુનું’ (સોનું)ના મતવાળા હોય છે જે પક્ષ મારીને કે પોતાની આજ્ઞા બાપડીને કાંઈ નવીન પ્રકારની લાકડાં દોરી કરી શકે નહિ. જે તો પક્ષ પાનું નિજાવી લેવાની વાત કરનારી છે અને જાતલે સંબંધ જાગવી સામવાળા મોહવાળી છે. હાજ-શરમમાં રહેનાર પ્રાણીને ઘણી વાત નજાવી લેવી પડે છે અને કેટલીક વાર પોતાના પક્ષવાળાની વાત જાણેય કે અણસમજુ હોય તોપણ

શબ્દાર્થ—આલી=સખી, સાહેબી. હાજ=શરમ. નિગારી=જાપડ, મૂખ (જે શુભ પાસે શિક્ષા લીધી નથી તેની.) ગમારી=અણસમજુ સામડિયુ જ્ઞાન=જ્ઞાતિ, વજ શુદ્ધિ=મને જ્ઞાન=જ્ઞાતિ. જાતર=સમજાવે છે વિવિધ=શુદ્ધિ શુદ્ધિ. જ્ઞાન=રીત.

તેની સાથે જીભ રહેવું પડે છે. આ બાપડી લાજ સખી છે. જો બલુવડ અને મગાર છે. એનામાં લાખી નજર કે બાહ્ય નથી જોટલે. જો તે જીલ્લી બાપીને મને મનાવવા માટે બલબત્તના પ્રયત્ન કરે છે. જો મને કહે છે કે જુઓ ને! આખરે આ કુમતિ કે વિભાવદશા સાથે થયું કાગનો સખધે રહ્યા જોડે. જોને કાઈ થકેલી મુકાબ? જો તે ધીમે ધીમે જોતા સખધમાં ચોમ્ય રસ્તા થઈ રહેશે. પતિશબ્દને વડકડ વાત કરીને સાચાનો સ્વીકાર કરવાનું અને અહિત કરનારને લાવ આસ્વાનું કહેવાને જલદે. જો તે જીલ્લી મને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે અને મને કાંઈક લીલી થવા કહ્યા કરે છે. જો બાપડીને બાન થયું નથી કે જેટલીક વાર તે હમ છત્તિને કામ કરનાર જ વિભવ પ્રેમવે છે; પણ લાજને તે જાણેનું સખવું છે. જોટલે જો કાઈ સાચી વાત કરી શકે નહિ. જ્યાં લગભર જ્યાં પ્રેમ હોય ત્યાં લાજ કેવી અને શરમ કેવી? પણ લાજ પોતે જો વાત સમજતી નથી અને જીલ્લી મને મનાવે છે અને બધું મેં કાઈ જોડું કામ કરું હોય. જોમ પાશાનું ઉપરનું કાઈ વાતને ચોંકવે છે. (૨)

અમિ પર નિરૂપી કુમટી કાન;

મુનિ મુનિ મિસન વિષ કવ્વ દાન અથ ૩

અર્થ—અને પેટી બીજી સખી (મમતા-વિભાવદશા) તે મૂળ વજસ્તી અને બલતી કુલ્લ લાવાથી પતિના (વખાસ) કાન ફૂકવા કરે છે અને મને અને વખને મગવામાં વચ્ચે વચ્ચે બાધા કર્યા કરે છે. કામ લાજવા કરે છે. (૩)

વિવેચન—લાજ બાપી રીતે જીલ્લી મને અનેક સંતે મનાવે છે. સમજાવે છે અને પેટી પર-પાશી છે તે માસી વડાચી (બાપી) તે મૂળ-પાશા વજસ્તી છે અને બલે વેશ્યાના સ્વભાવવાળી છે અને પતિ મહાશયના કાન લાજેલાં કરે છે. પાશી જી તે વિભાવ દશા બલવા મમતા છે. જો તે જલ કે મૂળ વજસ્તી છે. જોને કાઈ પાશો જ નથી, જોનું ધર નથી, જોનું કામકેશાણું નથી. જો તે રખડું હેસન કરનારી હજલદા વજસ્તી અને સ્વભાવે કુલ્લ-વેશ્યા જેવી છે. વેશ્યાને જોમ પર નહિ, કેશાણું નહિ, જોક પતિ પર પ્રેમ નહિ, તેમ જા કુમતિ કે વિભાવદશાને ઘેર ઘેર બાપડું છે અને ઉપર ઉપરનો પ્રેમ બાપડી પતિશબ્દને બાહ્ય આનંદમાં જામવા છે. જોને પતિનું લવિખામાં શુ થાય તેની પરવા નથી. જોને પતિની રખડપટ્ટી માટે શરમ નથી. જોને પતિની બાપડુગતા માટે શરમ નથી. પતિ રજસમય પડવા રહે, જલદે જીલ્લી નહિ અને બાહ્યપાશમાં સર્વસ્વ મને જોટલે આનંદ થાય તેવા તેના સ્વભાવ છે. પોતાનો પાશો નથી જો તે જો પતિના પાશાને

સખધાર્થ—અહિ=અખી, અનંદજીવી. પર=બીજી, પાશી, વિભાવદશા, મમતા નિરૂપી=જૂન-પાશા વજસ્તી. કુમટી=કિમ્મત, પરપુરુષ સાને હલેવી કાન=ચાલવાવાળી, કાન ફૂકવાવાળી. મુનિ=મને. મુનિ=તને. મિસન=મગવામાં. વિષ=વચ્ચે, માં. કવ્વ=કે છે. કાન=કાનિ, નાથા, અમલ, રાત.

અમવા કે ચિર ઘવા દેતી નથી. એ પતિશબ્દના કાન ફૂટ્યા કરે છે એ પતિને આડું જવળું સુમળવી પૌદ્ગલિક સુખમાં કે મનોવિકારમાં મનાવી ભરમાવ્યા કરે છે એનો બધો કોઈ બાહ્ય વ્યવહાર અને સસારવસિકતા પર છે એની વાતોમાં પુદ્ગલસાનદીપલુ અને કથાસ-નોકથાપમાં કે કામસેવનમાં મણ્વતા છે. અને એ રીતે એ મારો અને તમારો મેળ મળવા દેતી નથી.

આપ જરા શુદ્ધ ઇચ્છામાં આવો, જરા અતરદ્વંદ્વમભાવ તરફ પ્રવૃત્તિ કરો, જરા આત્મકથાસુ સુખ લેવા માંડો. મારી વહાલી મમતા કોઈ ને કોઈ તૂટ ભેદો કરી તમને વિષયકથાપના રજાગમાં રતી દે, તમારા વખાણુ કરે, તમારી પાસે રહી પડી તમને સસારમાં ભેલાવે અને હબર પ્રકારના લુહા લુહા ચેનચાળા કરી તમારો અને મારો મેળાપ ન થાય એવી સ્થિતિ ઉપજાવે. એ જાણે છે કે મારો અને તમારો મેળાપ તો શુદ્ધ ઇચ્છામાં શક્ય છે અને એકવાર આપ મારી પાસે આવ્યા એટલે વિલાવકથા કે મમતાને વારો આવવાનો નથી, એટલે એ મારો અને તમારો મેળ ઘવા દેતી નથી. આ રીતે આપ અને મારી વચ્ચે લાંબા વખતથી લેહ પડી ગયો છે મારા નાથ ! હવે આ લેહ મટાડી દો અને સાચાને એળખો ! (૭)

પતિ મત્તવારે જૌર રંગઃ

રમે મમતા ગણિકાક પ્રસંગ યવ૦ ૪

અર્થ—અને પતિ મહારાજ તો નશામાં ચક્રવૃત્તિ રહી બીજા જ રજમાં રજાઈ ગયા છે અને મમતા નામની ગણિકાના પ્રસંગમાં પડી મોજ માણે છે (આવી મારી ઇચ્છા છે) (૪)

વિવેચન—વિશેષ ઉદ્ગાર કાઢતા ભેદતા પતિની વ્યભુતિ ઝેડેલી ચેતના કહે છે કે આ પતિ મહારાજ તો મત્તવારે ચર્ક ગયેલા છે મત્તવારે એટલે નિશામાં ચક્રવૃત્તિ અથવા એકાંત મત્તના આશ્રય હાઈ ત મજ ચર્ક ગયેલા છે મત્તવારે કેવા હોય, તો તેની વિગત જાણવાનીશમાં પદમાં માથડી મુને નિરવળ કિણુહી ન મૂકી એમ શરૂ કરી અનેક પ્રાસ્તાવિક વાતો કરી દીધી છે,^૧ અને એકાંત મત્તના આશ્રયથી શુદ્ધ ચેતનાની કેવી ઇચ્છા

શબ્દાર્થ—મત્તવારે=નિશામાં ચક્રવૃત્તિ, મમતા, ખાદિ મર્તવી શરેલા. જૌર=બીજો, પેલાનો નદિ. રવ=(૫૨) ભાસ્કરના રમે=આનંદ માણે, મોજ માને. પ્રસંગ=સંબંધ

૧ અથવા પતિરાજ ભેદના છે તે વખતે જેના પેલાની સખી મમતાને કહે છે કે પેલી પાણી મમતા છે તે તો જલે કુપટા દોઈ પતિના કાન ભભેલાવાળી છે અને મને અને તને નામને પતિને મમતા દેતી નથી, અને ભેદના વચ્ચે હાસ્યો ઉપન કરે છે આવો જર્જર શબ્દ છે અને તે પ... ચત્તિવિવળ અસ્થિને જાખાઓ છે આજન એકસરખો બેતરી જાતે છે એટલે તે પલુ વિમારવા યેવન છે અને પ્રથમ જર્જર વધારે મુપદિત લાગે છે —વિવેચનકાર

કરી મૂકી છે તેનો સાથો જ્ઞાત આપ્યો છે સત્તાવીશમાં પદમાં જવપૂ સમ સમ જવ
 આવે, વિરહા જલદા દેખાવે ^૧ એમ ચાલ કરી મતવાલા તો મતમે માતા ની હકીકત
 કહી મતવાળા કેવા હોય તે પર વિચારણા કરી છે આવી દશા ચેતનાની થઈ છે તે
 પર વિવેચન કરતાં જન્ય વિચારકોના અને ચોગીઓના તે ચરતે વિચારે પર સક્ષિપ્ત
 વિવરણ ત્યાં કર્યું છે આવા માણ પતિ મહાશય છે (એમ ચેતના પુનઃપ્રચાર કરે છે.)

જયવા પતિ મહાશય તો હજુ પરજાવની નિશામાં પડેલા ॥ એને પોતાનું કોણ
 છે એનું જ્ઞાન નથી, એને પોતાની આતર શક્તિનું મૂલ્ય નથી. એ મમતા જેવી રજકે
 નાશિકા સાથે પ્રસંગમાં જ્ઞાનદ માને છે એ પુત્ર કે પનમાલ-ખલનામાં છબનસાક્ષ્ય
 માને ॥ અને એક જયવા બીજા આકારમાં સસારમાં રજકલા કરે ॥ એને પોતાનું શર
 ક્યાં આવ્યું છે તે પણ જાણું નથી અને હાકલિયો માણસ એમ જમે તેની સાથે હોઈ
 જાય, તેમ પતિદેવ જ્ઞાતારે તો મમતા અધિકાંશ પ્રસંગમાં પડી ગયા છે અને ત્યાંથી
 કુળ એજવવાના હાકા મારે છે. આવા પતિશય તો ચૌર રહે એટલે પોતાના નહિ
 એવા પારકા રહે રજાર્થ જલેલા ॥ અને પોતાનો મૂળ સ્વભાવ છોડી વિશ્વાવને સ્વભાવ
 માની સ્વીકારી રહ્યા છે આવી વર્તમાન પરિસ્થિતિ થઈ રહી છે (૪)

જય જડતા જડવાસ મંત્ર;

ચિત્ત ફૂલ 'માર્ગપન' મય રસત મય ૫

અર્થ—જા (જ્ઞાતારે વર્તતા) જડ સાથેના સહવાસનો અત-છેડા આવે ત્યારે
 ચિત્તમાં પ્રસંગતા થાય અને જ્ઞાનદના સમૂહ સાથે રસતની બહાર થાય (૫)

વિવેચન—જા રીતે જ્ઞાતારે તો પતિદેવ જડવાસમાં સુધ થઈ ગયા ॥ જે
 વાસમાં એ વસે છે ત્યાં જઠની ઉપાસના છે એમાં ઇત્રિય-વિષયોનો લોગવટો છે. એમાં
 પુત્રજલ સાથે જ્ઞાનમયેન છે એમાં લોગવિલાસને જ સ્થાન છે એમાં બાહ્યચારને જ
 માત્ર છે એમાં પરજાવમાં રમણતા કોઈ જઠની ઉપાસના છે. આવા જડવાસમાં જ્ઞાતારે
 તો પતિ મહાશય ફસાઈ ગયા છે એ જ્ઞાન ફરે કે તેમ ફરે, એ એકની સોજવ શીધે
 કે બીજાની, પણ એનો વાસ જ એવો છે કે એમાં ચારે તરફ જઠમાં જ જ્ઞાનદેવનાય
 તેનું વાતાવરણ છે અને આવા વાતાવરણના લોગ પતિશય થઈ પડ્યા છે. એ પ્રમંદિય
 કરે તેમાં પણ એને કળાકાંક્ષા રમણી-પન-સુદરણાના ની થાય છે સાથે સ્વજન્મસિ કે
 જ્ઞાનદાસમન્યા જડવાસનું જ હોય છે અને એમાં એ એક જડવાસમાંથી બીજામાં
 જલકલા કરે છે આવા જડવાસનો જ્ઞાતારે અત મળી આવે એટલે પતિદેવ જ્ઞાતારે એ

શબ્દાર્થ—જન = ૭ કાળે જઠનો = પ્રાણ થતો, મયે કપાલ = મૂળ સાથે વસવાટ, નિશ
 અત = છોડો. દુષે = પ્રસંગ થાય. રજ = રાત્રે, જય વસત = જ્ઞાતારી મોસમ.

જડની ઉપાસના એટલી દે, જ્યારે જો પોતાનાને બરાબર જોળજો અને અતરત્મકશ્યામ કિતરી સાધ્યને સાથે મારે આવી જાય ત્યારે મન વિકસવર થાય જો હવે મારા નાથ પોતાનો જડવાસ મૂકી દે અને 'ચેતનવાસ'માં રહેવા આવે, તો ચિત્ત પલ્લુ ફૂટે, અને સુપ્રસન્ન થાય. આવી સ્થિતિ થાય ત્યારે આનંદના સમૂહ સાથે ચેતનનો વસત થાય, ચેતનરાજ પોતે શહેરૂલે, વિકાસ પામે અને વસતકાળમાં જેમ વનરાજિ દિલોળે ચઢે છે તેમ પ્રસન્ન મન સાથે ચેતનરાજનો આનંદસમૂહ ઘનગની ભેટે. (૫)

ઉપસહાર—જેટલે મારી તો જોકે જ પ્રાર્થના છે કે ચેતનરાજ ! મારા પતિદેવ ! મારા ગુરુરાજ ! આપ હવે જાગો, આપની ભૂમિ ઉઠાડો અને મારી અને તમારી વચ્ચે જે આતરે પડી ગયો છે તેનો જત લાવો. જેમા આપને લાજ આપી આવે છે એ તરફ જોડી વાત છે. લાજ તો જાતે મૂળી છે કુલટાઓ સાથે રખડવું, જો આપ જેવા મારા દેવને ચોક્કસ નથી. જ્યારેની ઉપાધિનું કારણ પતિદેવનો જડવાસ છે અને જો જડવાસને લઈને આપ વાતાવરણ ઢોળાઈ ગયેલું રહે છે જ્યારે પતિદેવ પોતાની કાલકલા સ્થિતિ જડવાસને કારણે જ્યેષ્ઠી સમજાયે, જ્યારે એમને જો વાસમાંથી બહાર નીકળવાનું મન થયે, ત્યારે ચિત્ત વિકસવર થયે, ચેતનરાજ (આત્મા) પોતે આનંદના ઘન બની જયે અને જાતે રાજ્યમાં વસતની ઘનગનાટી થયે. જ્યારે જે બહારની ચોક્કસ, પૌરુષલિક આનંદ અને વિકાસમાં જીવનસાક્ષ્ય મનાય છે તેને બદલે જ્યારેના સાથે દીર્ઘ કાળનો આનંદ થયે અને આત્મપ્રદેશમાં અજવાળા ઝેકાર થઈ જયે. (૬૪)

૫૬ પાસઠમુ^૧

શ્રુતિકા—આ આપ ૫૬ ચેતનના યુગમાં મૂક્યું છે સુમતિ, સુમતા, ચેતના જોકે જ છે સુમતિની નજરે જોઈએ ત્યારે જોના સ્તનચુલને આગળ કરવામાં આવે છે સુમતાની નજરે જોઈએ ત્યારે જોના આંત્રિયલુને આગળ કરવાનો હોય છે અને ચેતના તરીકે જોને વિચારવામાં આવે ત્યારે જોમા જનતજાનદર્શન-આંત્રિયલ અનેકયુલોને વિચાર કરવાનો રહે છે આ વાત જ્ઞાનમાં રાખવી.

આનંદઘનજીએ કુલ સાત સાળીઓ જનાવી છે ૧ ૭ ૮ ૧૨ પદની ઉપર ચાર સાળીઓ પ્રથમ જાગમાં આવી અર્ધ આ વીજ વિકાગમાં ૬૫, ૭ ૬ મા પદમાં મળીને ત્રણ સાળી છે ચાતે સાળી જાતિ જાગ, હૃદયસ્પર્શી અને જ્ઞાનિકાવ્યના નમૂના

૧ આ પદના વિવેચનને જાગે અને ૫ જાગિવિવેચનના અર્થ ઉપરાંત જ્ઞાનકારનો અર્થ અને મારા એક મિત્રની મેંપ સ્પર્શક છે તેથી વિવેચન કરવામાં વિસ્તાર જરૂર જવા સજાત છે પણ જોએક દિશિનિરુદ્ધાથી પાવિચારજાનો જાગ મળે. —વિવેચનકાર

છે સાખીનો સખાંધ હરેક પ્રસંગે તેની સાથે પદને બરાબર લગતો હોય છે. આ સાખીનું કાબજીયોમાં ખાસ સ્થાન છે. તે પર ઉપોદ્ધાવતા વિવેચન જુઓ. અહીં તેના દુરબરપદ પછી પર ખાસ સ્થાન જેવું પ્રસ્તુત છે.

પદ
(સાખી)

રાસ રાસિ તારા કલા, જોસી જોઈને જોસ;
રમતા સુમતા કલ મિલે, માયે રિદાસોસ

અર્થ—(સાખીનો) જોડો બેરીરાજ ! રાસિ, રૂઝવળ, વલ્લવળ અને હલ જ સમજ બેઈને કહે કે રમવારામ ચેતન મહારાજ અને સમતા—સુમતિ ક્યારે મળશે કે બ્યારે આ વિરહનો યોગ મળી જાય ?

વિવેચન—ચેતના શીલકાળના વિરહથી ઘાટી ગઈ છે એ પતિને સમજાવી ઘેર લઈ આવવા અનેક પ્રકારના પ્રયાસ છે. કેઈવાર વિરહની દુરવ્યાના આલાપ કરે છે કેઈવાર અનુભવ મિત્રની પાસે કળ્યાન કરે છે અને કેઈવાર સખી સમતાની પાસે જલેનવળી તરીકે પોતાનું દુઃખ કાઢવી મન હલાકુ કરે છે. આજે જગી એ પોતાની હયામાંથી મુક્ત થવા જોઈ નવો પ્રિયો કરે છે. સાખીને બ્યારે પ્રિયા સુમતી ન હોય ત્યારે એ બરપદ લખિયા બલુવા માટે બેરી મહારાજનો આશ્રય લે છે. હોંફે બેસમાં માને છે એ માનવતા પર આધાર રાખી ચેતના પોતાનો વિરહકાળમાંથી છુટકારો ક્યારે થશે તે પર સવાલ કરે છે.

બાર રાસિ છે (ખન, મકર, કુલ વગેરે); એ બાર રાસિમાંથી સૂર્ય પસાર થાય છે વરૂનો યોગ અને સ્થાન પણ લખિયા બલુવા માટે ગવવાના હોય છે. તારા બેઈને અહીં જોડો સમજવા મજબ, પુષ, વૃક્ષરૂપિ, શુક શનિ, સૂર્ય શકુ કેતુ, ચંદ્ર મંદો છે. એ મંદોનાં સ્થાન, બરસપરસને સજાધ, જોને અલે પડવા જૂણ અને જોની કળા જોડે જલિય જોની ગવતરી કરીને કુદગી મુકાય છે. કુદગીમાં ગતિ, બ્યાપાર, લાભ, મેત્રાપ વગેરેના સ્થાનો હોય છે. અને જલની ગતિ, સ્થાનો, ગયો અને રાસિનો ક્રિસાળ કાઢી તે જલો મેત્રાપનો સમય મુકર કરી શકાય. એવી બ્યોતિવની માનવતા છે.

ચેતના કહે છે કે અત્યારે તો રમવારામ ચેતનજી અને પતિવન્દનના સમવાનો વિચાર

પાઠનાર—સાખી રાસ-રાસ રાસિ-રાસિ જોઈને-જોઈને, જોઈને રમતા સુમતા કલ મિને ના જાને આતમ મિવા કન મિયે, આતમ સમતા કન મિયે, રમતા સુમતા કન મિયે. ભાવે-ભાવે, આતે. રિદાસોસ-રિદાસોસ સોસ

રસનાર્થ—સાખી રાસ=બાર રાસિ. રાસિ=ચંદ્ર, ચંદ્રમંડળ તારા=મહાળા, કળા=જગ બેટી=બ્યોતિવ, ગેા બેનાર, મહાળા પરથી લખિયા આતમાર. જોસ=મહાજન (જો). રમતા=ખડી, બરમા, સુમતા=બરમાની સ્ત્રી, સમતા. કન=ક્યારે કાલ=કાલે, દુર થાય, ખે, નાસ પાને. સોસ=અન્યેય, યોગ રિદાસી.

યર્ષ રહેલો છે અને એકબીજાને જોગબતાં પણ નથી, અથવા પતિદેવ સતી સમતાને ભૂલી જ ગયા છે અને પરિણામે સમતા તો અત્યારે કારે ચોકમાં ડૂબી ગઈ છે આ વિરહનો તેનો અહિંસા સ્વીકારી કબો બચ તેમ નથી, પણ સમતાશમ ચેતન મહારાજ તો હંદુ બન્યા ત્યાં સમતા જ કહે છે અને ઘરની જોરીને જોગબતાં પણ નથી. અત્યારે સમતાના ઘરમાં નજર કરીએ તો ત્યાં બાણે સમતાનની ડશા દેખાય છે તો જોશી મહારાજ ! તમારું ટીપ્પણ કહો, આ સમતા અને સમતાશમ (ચેતન મહારાજ)નો મિલનકાળ ક્યારે થશે તે જરાજર જોઈ આવે. તે માટે તમે રાશિચક્ર તપાસો. સમતાની કુલ રાશિ છે અને સમતા (ચેતન)ની તુલ્યા રાશિ છે, તો આ બંનેનો મેળાપ ક્યારે થશે તે તેની કુળની પક્ષી જોઈને કહી દો. તે માટે તમે ચંદ્રનું સ્થાન, સૂર્યનો જણ નક્ષત્રનો મેળ અને રાશિસ્થાનો સર્વ તપાસજો.

તમને હવે તમને - આત્મા'—આ પ્રમાણે જર્ણ ટંકાર કરે છે 'આત્માશમ જેમ જોનો તે જર્ણ કરે છે અને તે સમુચિત છે આત્માના સહજાવી ખર્ચેને 'પુણ્ય કહેવાય અને કમલાવી ખર્ચેને 'પર્વાય કહેવાય. પર્વાય હર વખત ર્જા કરે છે અને જે પર્વાયમાં હોય, તેમાં તે સમજી કરે તો કહેવાય છે શુદ્ધ શુદ્ધમાં આત્મા હોય ત્યારે પણ પર્વાય પહોંત થાય છે અને તે મોક્ષમાં હોય ત્યારે પણ તેમ જ બને છે. અને તેવા પર્વાયમાં સમજી કરનારને સમતા કહેવામાં આવે છે આત્મ મિત્તા કળ મિલે —આત્મામિત્ર—ચેતન સમા—ક્યારે મને જોવા પાકાંતરથી પણ આ જર્ણના વાળળીપણાની ખાતરી થાય છે મોક્ષમાં—શુદ્ધ ડશામાં—પણ પર્વાયસમજતા હોઈ આ જર્ણ જરાજર સુઘટિત થાય છે

વિરહસોસ —અભિલાષ સળખી સોચ—અહોસ, કાગે એટલે દૂર થાય આ સર્વ ચેતનાની મેલાપની આતુરતા, ચેતનની સન્મુખદશા, સામ્યની સતીપત્ની પરિસ્થિતિ અને સુહૃદ્દશાના માર્ગે પ્રગતિ જતાં છે આવી આતુરતા કઈ ડશામાં વર્તતા ચેતનની ચેતનાને થાય જોનો જાણ કરવામાં આવશે તો આ ચિતાની સ્થિતિમાં રહેલ જાળતાનો જાણ થશે.

મને મળેલ આ પદની નોટમાં લખે છે કે— જાળ્યાઈ જો છે કે જો ચેતનને સમતા ધમ્મે છે તો પ્રીતિની રીત મુજબ આત્માજો પણ તેનો સળખ ધમ્મયો જોઈએ અને બંનેની ધમ્મ થતાં એકસામે રહેતાં પણ પરસ્પરને જાણીપહોંત્યાં જે અસહ્ય દુઃખ જલે લોગવે છે તે દૂર થવા વિના રહેશે નહિ. તેથી આત્મા મને—સમતાને ક્યારે ધમ્મયો તે રૂપ પ્રકાશ પર આ પદ રખુ છે આ દિલ્લિનિન્દુ પણ વિચારવા જોઈએ છે અને હરબગ ઉપર કહેલા કાવને મળતું છે પણ પેટામુદામાં જરા તકાવત પડે છે, તે પ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

જોશીની પાસે ચેતના વિરહબધા કેવી થાય છે તેનું વણન કરે છે. બંને ચેતના અને સમતા એક જ છે અને જો વિરહ કોણ પૂરો કરશે અને કેવી રીતે કરશે તે છેબે

જણાવ્યો પવન તેનો કાળ પોતે બણવી નથી તેથી ભેશીને ટીપવું ભેઈ તે થોપી જનરણ
કુવાલ પૂછે છે ભેષી અવિધાક્ષણ બતાવવાનો થયો કહે છે તેની પાસે આવે પ્રમ સ્વા
ભાવિક છે પોતાનો આ પ્રમ રજૂ કરતાં પોતાને વિરહકથા કેવી લાગે છે તેનું દુખ કેવું
હાથે છે અને તેનો ખત ક્યારે આવશે અને કોણ લાવશે તે સર્વ ચેતના પોતે કહી
નાય છે એ રમતા (આત્મા) અને સમતાનો ભેગ કયે બખતે થશે તે ભેશ ભેઈ જતા
વવા પ્રમ મૂકે છે (આખી)

વિરહકથાનું તે વખતે નીચે પ્રમાણે વણન કર્યું —

(રમ-મોડી)

પીયા વિન કૌન મિટાવે રે, વિરહવિષા અસરાઈ પીયા (ટક)

નીલ નિમાળી માંવ સેરે, નાઠી કુજ કુપ વંપ;

દીપક સર કોંછે પરા પ્યારે, તન હીર ઘરે ન નિમવ પીયાં ?

અર્થ—વિરહની જે અત્યંત ક્યારે પીડા કહેલી છે તે પતિ પ્રહારજન વજર બીજે
કોણ મટાડે, જોડી કહે, કુર કહે ? લાકડી નિદ્રા તો મારું દુખ ભેઈને નાસી ગઈ છે
અને આંખ તો બાંધી કઈ ગઈ છે દીવાની પહે માણુ જરેખર ટોલે છે અને તેને સારી
એક કલુવાર પવન સ્થિર રાખી શકતું નથી. (મૂલે છે) (૧)

વિવેચન—ચેતના કહે છે કે અત્યારે પતિના વિરહની પીડા અતિશય વધી પડી
છે. અને આવી આકરી પીડાનો પાર પતિ વજર બીજા કોઈના કાષ્ઠમાં નથી. ભેઈને એક
પુત્ર ભથ તો કદાચ બીજે દીકરા આવે, અથવા બન કદાચ આપડે, સર્વ બીજાનાં કે સર્વ
પીડાં અન્નને વેદાંથી શકાય, પણ પતિજતાને પતિને સ્થાને બીજે કોઈ આવી શકે નહિ
એટલે પતિના વિરહની ભથાને તો માત્ર પતિ જ કુર કરી શકે. આ વાત ચેતના પોતા
માટે કહે કે અમતા માટે કહે તેમાં વાધ નથી.

લાકડી જીવ જ્યાંને વાંછી કંઈને માણુ દુખ ભેઈને નાસી ગઈ છે. વહેવાર નજરે
જીવ આવાનરહાસક વસ્તુસ્થિતિ છે બધે તેવો કુળી માણસ જીવમાં પડે ત્યારે કુળને વીસરી
શકે છે અને વહિવાર શાંતિ અનુભવે છે પણ માણુ (ચેતનાનું) વિરહકુળ નજરે ભેઈને
જેવે તો મારી સામું વાંછી નજરે ભેણુ અને મને છોડીને નાસી ગઈ છે. વિરહીને એકાંત રાત્રિએ

પાઘાંતર—વિન-વિન કૌન-કૌન વિષા-ભથ નીક-નિક નિમાણી-નિમાણી આંત-આંત તેર-તેર
કુ-કુખ તેર-તેર સર-સિર ઘરે-ઘરે કૌયે-કૌયે

શબ્દાર્થ—પીયા=પતિ વિન=વિના, વજર કૌન=કેણું મિટાવે=મટાડે વિષા=ભથ, પીડા
રેખા અસરાઈ=અતિશય, અપાર, અપમાણ નીક=નિક, કૌન નિમાણી=લાકડીના આંખ=આંખ
અમ્મ તેર=તારી, વાકુ નાઠી=જતી સ્ત્રી, જાગી ગઈ કુપ=કુખ. હેર=હેપાને દીપક=દીપ્તો. સર=
માણુ સિર પર ઘરે=ઘરો, તન=સરીર હીર=અત્યંત કાંઈ નિમેષ=પગલ

નિસાસા નાખનાનું, વહાલા પ્રિયતામને માફ કરવાનું અને આખી રાત વગર જીવે જ પસાર કરવાનું હોય છે એટલે વહાલી ડાઘ તેા મારાથી દૂર જ ખસી જતાં છે અને માથુ તેા દીવાની પેઠે ખરેખર ડાઘી રહ્યું છે જીવ અર્ધ અને માથામા ડોલ થયા કરે એટલે ઠેવી દયા થાય તે કસ્ટી શકાય તેવું છે અને તેની તાલિ આખુ શરીર એક નાખના પલકારા એટલા સમય સુધી પણ સ્થિરતા ખાસણ કરતું નથી. આવી મારી વિન્હની વ્યથા આજી છે તે પતિશજ વગર કોણ મટાડે ?

આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ એક બીજો ભાવ ટળાકાર અને નેપટ કરનારે સ્થાન રીતે રજૂ કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ ચેતનાને તો નિદ્રા-સ્વપ્નદશા-હોતી નથી; એને તો બદલત અવસ્થા પણ નથી અને યોથી ઉબ્ધતર દયા હોય છે એ રીતે શુદ્ધ ચેતનાને નિદ્રા ન હોય એ એકે વાત થઈ અથવા બ્યવહારમા વિરહીને જીવ ન હોય તે વાત જીવને બાજે થઈ ટળાકારના ભાવમા વાપો અને એમ જણાય છે કે શુદ્ધ ચેતનાની ઉબગર દયા હાલ રૂબાર્ડ અર્ધ છે એનું વર્ણન અત્ર ન સહાયે. એ દયા તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે અને અહીં તો સબધ પરથી જીવ ન આવે ત્યારે થવા થનપછા નુ વર્ણન હોય એટલે ટળાકારના અર્થને વાટ વિચારવા લાયક હોવા છતાં બધ બેસતો થતો નથી.

દીવાની માફક માથુ ડોલ ત્યા આધ્યાત્મિક ભાવ અનુભવ ને અજે જણાય છે અનુભવની અનોતરૂપ દીવો છે તે માથુ-શુદ્ધ ચેતનાનું-કુણ દેખીને ડોલે છે એ પતિની વિભાવદશા એઈ એ અધમ સ્થિતિ માટે પોતાનું માથુ ડોલાવ્યા કરે છે એને એ વાત અમલી નથી, એ પોતાના મસ્તકના ડોલથી જણાવ્યા કરે છે અથવા દીપક અસ્થિરતાની નિશાની હોઈ તેની પેઠે ચેતનાનું માથુ જામ્યા કરે છે એમ અર્થ લેવામા આવે તોપણ આધ્યાત્મિક ભાવ બરાબર આવે છે.

બ્યવહારમા વતતા ચેતનમા સ્થિરતાપણુ હોતો નથી, એની અસ્થિરતા ઉપાદી દેખાય છે. સિદ્ધદશામા આરિત્ર સ્થિરતારૂપ હોય છે પણ સચારમાં એ સુણ ખીમે ખીમે ખીલતો બાય છે પણ બ્યારે ચેતનના વિભાવદશામા હોય છે ત્યારે તો એનામા એક કણુ વાર પણ સ્થિરતા હોતી નથી અને એની એ અસ્થિરતા અનુભવ છુએ છે અને તેની નોંધ લે છે પર્યાય-પદ્ધતિ પ્રત્યેક સમયે થયા કરે છે અને અસ્થિરતા એ પદ્ધતિ-ભાવમા દેખાઈ આવે છે આખી રીતે શરીરની અને મગજની અસ્થિરતા ચેતનની દેખાઈ આવે છે અને ચેતન અને ચેતનાને અલેહ હોઈ એની જે દયા થાય તે અનુભવ દ્વારા ચેતના બહુી લઈ પોતાની દયા તરીકે જણવે છે વિરહી બીની પણ આવા જ દયા હોય છે અને ચેતનના આજી વિભાવને કારણે ચેતનાની એવી જ દયા થઈ છે : એને જીવ નથી, એનું માથુ જામે છે અને એનું શરીર દૂર છે ચેતન અને ચેતનાના એકાગ્રીભાવ વિચારતાં આ વિચારણાનો આધ્યાત્મિક ભાવ સમભઈ બાય તવો છે (૧)

સસિ સરિજ તારા જાગી રે, બિનગી દામિની તેગ;

રવગી વ્યજ મયે દગો પ્યારે, મયજ સયજ વિનુ વગ પીયાં ૨

અર્થ—અર (તારાનો પતિ) તારાઓની નજીક જઈને બાજકે છે અને જાગતી ખાર જેવી વીજળી ઘણી છે (જાને વિરહ બળ્યાને વધારે છે) અને રાત મને છળ દીધા કરે છે અને મારા સ્વજન (પતિ) વગર કામરેવના ઢોર વધે છે (૨)

વિવેચન—વિરહી સ્ત્રીની રાત્રીઓ કેવી બધ છે કુદરત તેની સાથે કેવી રીતે વર્તે છે અને તે વાતમાં આનુષંગિક બાબતો કેવો બાજ બાજવે છે તે પ્રથમ આજુ વિરહી બ્યવહારુ પત્નીની નજરે વિચારી જઈએ. ૫ જ સ્ત્રીસ્વિચ્છલના અર્થ પ્રમાણે તારાના પતિ અરને તારાઓ (તેની સ્ત્રીઓ) સાથે રમતો કેમીને મારા વિરહ વધારે ઉત્ક્રાંતે છે. સરીજ એટલે સમીપ જઈને અને જગી એટલે રમે છે. અને વીજળી અટ્ટની ખાર જેવી ઝળકે છે અને એ પણ વિરહજોર જગાડે છે કે રાત્રિ! તું મને હવે છંદિ નહિ. (મતે નહિ પણ મત યાદ ભેઈએ એવો તેમનો અભિપ્રાય છે) કામરેવ પતિ વગર પાતાનો વેગ વધારી મૂકે છે આ પ્રમાણે તેઓ મીધા સજ્જ અર્થ કરે છે. આ અર્થ વિચારના યોગ્ય છે આમા અરમાને તારા નામની તેની સ્ત્રીઓ સાથે રમતો ભવાવી તેનાથી અને વીજળીથી વિરહબધા વધે છે એ બાબ સ્પષ્ટ થયો છે

ટળાકાર છુદી રીતે વિરહબધા વાસ્તવે છે તેના કરેલો અર્થ સાદી ભાષા કરી જાત મોખી હઈ છુ વેગ એટલે વરઠાળ ઉતાવળી અર્થને રાત્રી (સ્વછી) અને પ્રેમિતપતિના (એના જણી પરદેશ બધો હોય તેવી નામિકા-સી)—એકથી બહુને હવો દેવા તૈયાર થઈ છે. એ રાત્રીનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે અરમા પાતે છુપાઈ રહ્યો અર્થાત્ કાળી અમા વસ્ત્રાના અધકારકપ રણભૂમિકા છે અને જગી દામની—અજુત-જગજગાટ કરતી વીજળી—તેમ જ જગી તારા-જગજગાટ કરતા તારા-એ બિનગી તેગ છે એટલે વગર બ્રહ્મણ કરેલ વસ્ત્રાથી હોઈ તેનાથી મને હવે દે છે. હું અશુદ્ધ ચૈતન્ય હોઈ તો તો કામરેવ મને છું તું શું કરી નાજે, પણ હું તો શુદ્ધ ચૈતન્ય રહી તેથી કામરેવ, મારા સ્વજન જે ન હોવાને કારણે, મને હવે દેવા વાટે છે રાત્રી, તારા, દામિની એ સર્વ મળી કામરેવિપન દાસ મને હવે દેવા વાટે છે. આ ટળાકારનો અર્થ પણ વિચારના યોગ્ય છે આપણે તે વિચારી જઈએ.

વિરહબધા, અધારી રાત, વધે વીજળીના ઝળકારા અને એકંતવાસ સાથે ભેદનો અભાવ, એ સર્વ એવા પ્રસવો છે કે અનુભવા મગજનો માનસિક અભ્યાસી તે વખતે

પ્રાપ્તાર—સરીજ-સરજ બિનગી-માત્રી જણ-દામ બિનુ-વિનુ, વિનુ.

શબ્દાર્થ—સસિ=અર અરિજ=સમીપ જઈને, પાસે જઈને, સરી જઈને. તારા=વીજળી (કારણે) જગી=રમે છે જગી એ બિનગી=જગી છે (પ્રિયાર). વગર બ્રહ્મણ કરેલી (વિરહજુ) દામિની=વીજળી તેગ=અટ્ટ, તરવાર રમણી=રાત મતે=મને જણ્યું ને દે છે હવે=જાન પણુ=અર, કામરેવ સખ્યુ=સ્વજન, પતિ વિનુ=વગર, વેગ=વગ.

કામદેવની અસર કેવી થાય તે બરાબર સમજી શકે અદ્રમા પણ કામોદીપન કરનાર છે, પણ વિરહી સ્ત્રીને અધકાર (અદ્રમાની બેરહાસરી) તેથી પણ વધારે મૂઝવણ કરનાર છે. એમાં વળી વધુ વીજળી થયા કરતી હોય, તાથા પોતાનો પ્રકાશ નાખી રહ્યા હોય, એ સર્વ વગર તરવારે મહાબ્રમ્હા કરે છે.

તેમ કરનાર મિત્ર આ આથા પર ભાવ બણાવતાં હોય છે એમ અદ્ર છુપાઈ જાય છે અને તાણ અને વીજળીના ઝગકારવાળી, વગર શ્રદ્ધા કરેલી તરવાર વડે મને—મદદરૂપ સ્વજન વિનાનીને—સત્રિ બહારથી હોય દેવા છટે છે (સમતા અથવા શુદ્ધ ચેતનાનો અદ્રમા સાથે વિશેષ છે એટલે આ શુદ્ધ ચેતના પ્રેરિતપતિકા થઈ, તેને શત્રી છગવા આવે છે એ ભાવ અત્ર બતાવ્યો છે અધારી શત્રુ વગેરે કામોદીપન કરનાર છે અને એકલી સ્ત્રી હોય તો આથા કારણથી જાદુ થાય; પણ સમતા તો તેમ છતાં દુઃખ ભોગવે છે માટે તેના તેના પતિ સાથે ક્યારે મેળાપ થશે તે હેતુથી ! એટલે એકને કહે આ પદ દરેક ગાથા સાથે અધ્યાહારથી લેવાનું છે.)

શત્રીને હોય ન દેવાની પ્રાર્થના કરવી કે શત્રી હોય દે છે એવી દૃષ્ટિમાં કરવી, એ બન્નેના ભાવ એક જ આવે છે એટલે જુદા જુદા દષ્ટિબિન્દુઓથી કરેલા અર્થમાં એકતા યાજી રહી છે. વિરહીની કથાનું વલુન માનસિક દષ્ટિએ લબ્ધ અને વિચારણીય દોષકવિની કવિતાને નૈસર્ગિક રૂપ આપે ॥ (૨)

શુદ્ધ ચેતના હજુ પણ વિરહકથાને વધારે વલુ વે છે :—

તનુપિન્નર શ્વર પયોં રે, કઢી મ સક કીડ ફસ;

વિરહાનય જાયા જસી પ્યારે, પંચ મૂલ નિરવસ પીયાં ૩

અર્થ—જીવ(ચેતન)ઉપ હસ શરીરરૂપ પાજસામા પ થો પ થો ખેદ પામે છે કળ્યાટ કરી કીજી થાય છે અને વિરહ—અગ્નિની જ્વાળાઓ તો ભારે વળી રહી છે; તેથી (એની) કી ચાની પાણે તો મૂળમાંથી સમૂળગી નાશ પામી ગઈ છે (૩)

વિવેચન—આ ગાથામાં કથનના લબ્ધ છે એમ શુદ્ધ ચેતના જીવથી બહુ જુદી હોય તેવા ભાવ બતાવ્યો છે અને તો ચેતન-ચેતનાની એકતા છે પણ આપણે ચેતના અને ચેતનને જુદાં કંઈપી આલ્મ્યા હીએ એ વાત ધ્યાનમાં રહે. ચેતનાનો જીવ અધારે તો શરીરરૂપ પાજસામા પદ્મો પદ્મો વૃદ્ધાં કરે છે; આથી દુનિયામાં કીડીને જગાની તેની શક્તિ હલી તે અધારે કળ્યાટ ગઈ છે અને વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાળાઓ એવી આકરી અમૂઢી નીકળી છે કે એણે એની કી ચાની પાણેને નિર્વસ કરી દીધી છે

પદ્યાનર—પિન્નર-૧ ન. મૂર-મૂરે કીડ-કીડ.

શબ્દાર્થ—તનુપિન્નર=શરીરરૂપ પાંજડુ (તેથી). મૂર=ખેદ પામે છે કળ્યાટની કીજી થાય છે પયોં=પડેલાં. કીડી=તેથી ચાલુ કીડ=કીડ, ચેતન નિરવસ=વિરહરૂપ અગ્નિ. જાયા=જ્વાળા બધી=વળી. પંચ=પાંચ. મૂલ=મૂળમાંથી. નિરવસ=સમૂળગો નાશ થયો તે.

અથવા ચેતનશબ્દ (જીવ-કૃત) પોતે સ્વૃણ પાંજરામાં પડી ગયા હોઈ એની ઊઠવાની શક્તિ નાશ પામી ગઈ છે અને એ તો તનપિંજરમાં પડ્યા પાંજરા કરે છે અને વિરહની બાળા તો એવી બાકરી બને છે કે એણે પાંજરાને મૂળભૂતી નકામી કરી દીધી છે. આવી ચેતન અને ચેતનાનો અલોક હઈએ તોપણ અર્થ બેસતો બાવે છે અને ચેતનાને જુદી બાંધિત ગણી એની શક્તિ વટી ગઈ છે એમ અર્થ કરીએ તોપણ ભાવ મેસે છે. વાત એકની એક છે કે ચેતનશબ્દ અત્યારે સ્વૃણ વસ્તુઓમાં સળી રહ્યા છે અને એ કારણે ચેતના ઇલાઈ ગઈ છે.

તબાકાર આ ભાવ બહુ સાદી પણ અસરકારક રીતે લાવે છે એમણે ઊઠવાની શક્તિને આઈ શુદ્ધસ્થાનકમારેઈ કર્યો છે એમનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. મારું ચેતન-રૂપ શરીર પાંજરામાં પડ્યું પડ્યું અત્યંત દૂરે જોટલે શુદ્ધાત્માના મેળાપને વાટે અને એવો મેળાપ ન થતો હોવાથી અત્યંત આશંકિત (પીડા) કરે. આવી સ્થિતિમાં વિરહને કારણે શુદ્ધસ્થાનના આરેઈવરૂપ મારું ઉદ્ધવન સામન્થવાન ન થાય, શુદ્ધસ્થાન આરેઈવરૂપ ન કરી શકે જોટલે તેનામાં ઊઠવાનું સામન્થ ન રહ્યું—એમ ભારીપૂછે કૃત્તિ ન શકે તેમ. જોટલે શુદ્ધસ્થાનનું આરેઈવરૂપ મૂળથી મટી ગયું. આ રૂપ વિરહઅગ્નિની ઝાળ, એ અનવાતુ બંધીની એકાદીના ઉદભવ છે તે; આત્માનું પોતાની આજોષી બેસું તેથી; શુદ્ધસ્થાન-કમારેઈ રૂપ યાજ તેનું મૂળ જોટલે પ્રથમ શુદ્ધસ્થાનકથી જ (બીજેથી નહિ) જોટલે મૂળથી જ નિવ શ થયું છે—આત્માશયમથી સંક્રિત થયું છે.

બની શકે તેટલી મારી ભાષા કરી ઉપરનો વ્યાકારનો ભાવ જતાઓ છે તેમાં અમતકાર છે ભાવ સમજવાનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન છે એમણે ઉદ્ધવને શુદ્ધસ્થાન-આરેઈવરૂપ બચ્યું છે તે ખાસ સમજવા યોગ્ય છે આ યાજોના મૂળ જ છેલ્લો અર્થ છે જોટલે આખી પ્રવૃત્તિ જોટલેઈ ગઈ છે આ ભાવમાં યાજ બળી જતી નથી, પણ એને કારે બાકરી બનાવી દે છે. આ ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે એક રીતે કૃત્તિ યાજમાં પડે તેથી તેની યાજો નકામી બની ભાવ છે પણ નાશ પામી જતી નથી જોટલે નિવ શ નો અલ નકામી એવો કરીએ તો હવેભવ ભાવ જોટલો આવી ભાવ છે.

તનપિંજર જોટલે સ્વૃણ ભાવમાં રમણવા સમજાવી. એને ધનનો વિચાર, સ્ત્રીનો વિચાર, એકસબેનો વિચાર, પોતાની શારીરિક વદુરસ્તી બાળવવાનો વિચાર—આ સર્વ તનપિંજરદશા છે સ્વૃણ વર્તના છે. ચેતનને પોતાને પોતે કોણ છે તેનો કદી સ્પષ્ટ અવાજ આવવા ન દેનાર મરોક્કિત-આવસ્થિત અજ્ઞાનદશા છે અને શુદ્ધ આત્માની નજરે કેદબાનાની સ્થિતિને રજૂ કરનાર કુશળ વર્તના છે.

મારા મિત્ર મોધકારે વળી નવો જ ભાવ સૂચવ્યો છે. તેઓ નોંધે છે : સમતા કહે છે કે હું ચેતનના મેળાપ વચ્ચે કુળી થઈ છું, જીવ પણ અર્થ શકતો નથી, કારણ કે એને કહ્યું ચેતનના મેળાપની વ્યાથા છે આત્મા કીડી શકતો નથી, કારણ પતિ મળવાની

આશામા તેની પાંખોના મૂળ છેદાઈ ગયા છે અથવા, વધારે સારી રીતે કહીએ તો, વિરહા નલમા તેની પાંખો બળી ગઈ છે આ નોખમાં ફરેલ જાવ ડીક છે અને તે વિચારવા મોઝ હોઈ અત્ર રજૂ કર્યો છે

છેલ્લાની હસીકતમા અને જ્ઞાનશુણને આગળ કરવો ડીક લાગે છે જ્ઞાની જ્ઞાનથી ત્રમે તે સ્થાને જઈ શકે છે ભૂત-ભાવીના ભાવોને બાંધે છે પણ જોના તે શુણ અવસાઈ બદલ ત્યારે જોની છેલ્લાની સ્થિતિ હીન થઈ બદલ છે પોપટને પાલસમા રાખ્યો હોય તો તેની છેલ્લાની સ્થિતિ તો રહે છે પણ જોની પાખ જોવી બારે થઈ બદલ છે કે જોને છૂટો કરવામાં આવે ત્યારે પણ જો શોડા વખત ઊડી શકતો નથી. આત્માનો જ્ઞાનશુણ પાજરે પાંખો છે અને જો નિર્વંશ થવાથી જો પરિવારહીન (lonely) થઈ ગયો છે જ્યારે આજ ભણબર લાગે ત્યારે જો છાડને મૂળમાથી બાળી નાખે છે અથવા મૂળને પરિવાર વગરનું- ન ફાલેફાલે તેવું-જનાવી કે છે ચેતન અને ચેતનાના વિરહનું બાલું પરિણામ આપ્યું છે જોકે તો ઉદ્ધવન ગુણ અને બીજી પાંખો હજલજ નકામી થઈ ગઈ (૩)

ઉસાસામેં વઢાડકો રે, શાદ પવે નિશિ રાંહ;
ન મમ ઉસાસા મની પ્યારે, હટકે ન રપણી માંહ પીયાં ૪

અર્થ—નિસાસાની ત્રિતી પણ આગળ વધી જવાની ઇચ્છાવાળી રાંહ રાત તો હોઠ કરીને સામે બેસી ગઈ છે અને નિસાસાને મનાવીએ તોપણ જો લગાર માત્ર પણ શેઠાટી નથી, વધતી જ બદલ છે (૪)

વિવેચન—આ ગાથાનો ત્રીપે અથ પન્નાસણ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે, અત્યારે વિરહકાળના જે નિસાસા આવે છે તેની સાથે રાત્રી વાઢે થઈ છે રાત કહે છે કે હું મોટી અને નિસાસા કહે છે કે મારી પોતાની સખ્યા મોટી. નિસાસા ત્રમે તેટલી મોટી સખ્યામા આવે, પણ જોનાથી જો રાત વધારે મોટી થાય છે એટલે નિસાસા ઉપર નિસાસા આવે, પણ રાત વાઢે થઈ છે તે પૂટલી જ નથી. કહેવાની વાત જો કે વિરહને પરિણામે રાત પૂરી થતી નથી. અને આ નિસાસા અમતા નથી, અને મારે જોના તરફ જરાયે પક્ષપાત નથી, પણ ત્રમે તેટલું કહીએ તોપણ આ રાંહ રાત તો જોને જ્યાં પણ શેઠાટી નથી, જીલટી જોને વધારનારી થાય છે રાત્રી જો અત્ર વિલાવડશા સમજવી. વિરહી સ્ત્રીની રાત્રીઓનું આમા આભેદૂળ વણુ ન છે અને અથબાજત હશામાં નિસાસાએ રાતને કેટલી લાંબી કરે છે તે તો વિરહકંથા જનુજનનાર બાંધે તેવી વાતો.

પાઠાતર-ઉસાસામેં-જાસામે વઢાડકો-વઢાડકો. રાંહ-રાત્રી ન મો-ન મન-મો. હટકે-હટકે
શખ્યાર્થ-ઉસાસામે = આત્માસત્તરી, નિસાસાથી. વઢાડકો = વધવાની ઇચ્છાવાળી, વેગથી આગળ
પસવળાળી વાડ = હોઠ, ફરીફાઈ નિશિ = રાત્રી ન મને = ન મને, ન ખૂટે. ઉસાસા મની = નિસાસાએ મનાવી
(તોજણ) હટકે = રેહાજ, અટકે. સ્વણી = રાત્રી. માંહ = જ્યાં પણ.

ટળાકાર આ ગાથાનો અર્થ તદ્દન ભુલો કરે છે તે બરાબર ઝગકતો નથી, પણ નોંધી લેવો જરૂરી છે. તે આ પ્રમાણે ભાવ જેવો છે. આયોન્યાસરૂપ થટાઉકો એટલે થાટો યુસાકર એક સ્થાને કણુમાત્ર ન રહે. યુસાકરમાં પણ થાટો યુસાકર એક રાત્રે જઈ તો બીજી રાત્રે ક્યા હોય. આયોન્યાસરૂપ યુસાકર રાત્રિ સાથે વાદ વહે; તેને કહે કે આત્માને એક રાત્રે તો આત્માની જાતિમાં રહેવા દે. પણ આત્મા સોપકની આઠગાવાવો ૩ અને જલસિદ્ધિ વિચાર જાડો એટલે સાત કારણે આયુષ્ય તૂટી જાય છે એ સાતમાંના કેઈપણ પ્રકારે આયુષ્યસ્થિતિ તુટવાવાળી છે એને બાબે શુદ્ધ ચેતના વિચારે ૩ કે અત્યંત અવસ્થાએ શુભ પરિણામીપણું થાય તો પોતાનો આત્મા સાથે મેળાપ થાય પરંતુ દુઃખની વાત એ છે કે આત્માની અશુભ જાતિ તો અચાઉં જાધાર્ડી ગઈ છે કારણ, અવસ્થિતિના પછવાડેના ત્રીજા ભાગમાં પ્રાચે આયુષ્યજાલ પડે છે; એટલે એણે જેવું આયુષ્ય બાંધી લીધું કરી તેને અત્યંત સરસી તેની ભુલિ થયો. જ્યાં જ જ્યાં જ એટલે જેવી જાતિ થવાની હોય છે તેવી અત્યંત સમયે મતિ થાય છે એટલે અશુભ પરિણામી આત્માથી શુભ ચેતનાના મેળાપનો તો તે અવસરે પણ અસંભવ જ રહે છે. અને આવ પ્રકારના ઉપક્રમમાંથી કેઈપણ પ્રકારે આયુષ્ય સ્થિતિ તૂટી જાય છે. આ કારણે ઉચાસામની એટલે આયોન્યાસે મનાવી કુર્ષ રાત્ર ન માને અને એ પ્રમાણે ન મનાવી શકાવી રાતના મનામણાં થતાં નથી. આવા પ્રકારની રાત્રે આયોન્યાસ મંદ માદ-હકામીપણે કરીને-રાત્રી વરદ કટકતો નથી, એટલે એ રાત્રે એ જાતિમાં આત્માને રહેવા દેતો નથી. આ પ્રમાણે અર્થ ટળાકાર કરે છે.

નેપથ કરનાર મિત્ર લખે છે. આયોન્યાસરૂપ વેગમાંથી પતિ જાતિરૂપ સ્ત્રી સાથે વાદ કરે છે કે તું કાઈ યોગ્યપણે વરત પણ તે કશું માનવી નથી અને આત્માને કર્મજ પણ ફરીકામ કરવા નહિ દેવા આનંદ ને આનંદ જેવો જાય છે. આયોન્યાસ થણાં વેગથી થાન્યા જાય છે તે જાતિરૂપ રાત્રી સાથે વાદ કરે છે કે તું આત્માને યોગ્યસ વળત મુખી એક જાતિમાં રહેવા દે પણ જાતિરૂપ રાત્ર માનવી નથી અને આયુષ્યરૂપ યોગ્યસ વળતમાં પણ કાપકૂચ કરીને તેને સોપકની બનાવી દે છે તેથી છતે આઠમે વચમાં અનેક પ્રકારની તૂટો પડવાથી આત્મા અનિશ્ચયિતવણે બટકતો કરે છે અને જાતિરૂપ રાત્રી આયોન્યાસથી પણ આનંદ દોડવી અર્ધ લગારે પાછી પડતી નથી. આયુષ્યમાં અનેક ઉપક્રમ પડવા તેને બરોડે રહેવું મુશ્કેલ નથી.

૧ આયુષ્ય સોપકની અને નિરુપકની એ મે પ્રકારનું હોય છે આપાત-ઉપપાત લગતું તૂટી જાય તેવા આયુષ્યને સોપકની કહેવાય છે. નિશ્ચિન્ન આયુષ્ય એ તેજા ઉપરાત થાયે તોપણ તુટતું જ નથી. એ તો અવસ્થા આયુષ્ય સોપકનું જ હોય છે તીથ કર, અર્ધરાત્રી વામુલે આદિના આયુષ્ય અવસ્થા નિશ્ચિન્ન હોય છે. સોપકને એ કાના આયુષ્યનિષ્ઠા તુટવાના પ્રયત્ન છે તે સારા પ્રકારના હોઈ નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) અવસ્થા (રાત્રે અને જાલ) (૨) નિશ્ચિન્ન (દા. સમ આદિ) (૩) અપ્રકાર (૪) વેગ (આનંદ આદિના કાળ પીઠ) (૫) પરાવત (કુર્ષમાં થાયું વચેરે કારણે થતા આપાતથી); (૬) રપઈ (સાપ, વીંછી વગેરેના કાળથી); (૭) આયોન્યાસનો નિશ્ચય. [સ્થાનંદ ૧૧૧]

આ પ્રમાણે જુદા જુદા દિગ્ગિજિન્દુથી આ ધોષી ગાથાનો અર્થ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે.
મને આ ગાથા ઘણા નૂઠ સાવથી કારણી જણાય છે. કોઈ કોઈ સ્થાને આયુષ્યનું માન આસોઆસથી ગણાય છે. અથવા કોઈ કેસ આશા વચરનો ઘર્ષભવ ત્યારે હોઠવાચકા બોલે છે કે હવે તો એ પોતાના આસોઆસ પૂરા કરે છે. કશાં બે કશાં, જેટલા આસોઆસ પૂરા કરવા લખાવી લાવેલ હોય તેટલા લોગવવા પડે છે. રાત્રી-નિશા એ ગતિ હોય તે વાત પણ સ્પષ્ટિત લાગે છે. પણ ગતિ-આગતિનો લાગી નજરે આવેલ કરના પ્રાણી એક સ્થાને લાગી વખત ટકી શકતો જ નથી; હજી જરા ઠેકાણે પડે ત્યાં આસોઆસ પૂરા ઘર્ષ ભવ છે. એટલે ચેતના અને ચેતનની એકતા ધરાવના વખત જ આવતો નથી. ચાર ગતિરૂપ સસારમા જન્મવું, એક આશામાંથી બીજામાં પડવું અને ઘટજનમણ કર્યા કરવું એ બધું અત્યારે તો ચેતનનો સ્વભાવ ઘર્ષ પડ્યો છે. રાત્રિ એટલે વિભાવદશા પણ બધી શકાય. એ ચેતનને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવા દેતી નથી, એનું કામ રસ્તે આવવા દેતી નથી અને ચેતનાનો અને તેનો મેગાપ થવા થોમ્સ કોઈ રસ્તો આવે ત્યાં તો ગમે તેવું બહાનું કાઢી એને બીજે ઠેકાણે ખસેલી કે છે. એ શંકા રાત્રિનો દોર કારે આકરે અને એમદાર છે. આ રીતે આ ગાથા બેસે છે. અથ સમજવાના આ પ્રયત્નો છે. અન્યત્ર યોગગમ્ય ભાવના થાળી બાધ છે. વધારે પ્રકાશ માગે છે. ખાસ વિચારણીય છે. (૪)

૩૬ વિધિ છે જે ધરણી રે, ઉસમું રહ ઉદાસ;
દર વિધિ માફ પૂરી કરે પ્યારે, 'માર્નદપન' પ્રશ્ન માસ પીયાં ૫

અર્થ—એનો ધરનો ખણી-પતિ મહારાજ-આવા પ્રકારનો છે તેનાથી તો (સમતા) ગમતીન રહે છે. ઉદાસ રહે છે (હવે) આનંદધન પ્રભુ પોતે પધારીને તેની આશાને હરેક પ્રકારે પૂરી કરે (ત્યારે એની આશા પૂરી થાય તેમ છે એને બાધાર આનંદધન પ્રભુનો છે) (૫)

વિવેચન—ચેતના છેવટે બોલે છે કે એનો ધરખણી આવા પ્રકારનો છે તેના તરફ સમતા ઉદાસ રહે છે; ધરખણી અત્યારે ધરને જ ભૂતી ગયા છે. એ પરભાવમા એટલા આસક્ત ઘર્ષ ગયા છે કે મારી આવી સ્થિતિ ઘર્ષ ગર્ષ છે એ વાતની પણ એને હરકાર નથી.

ટાંકાકાર લાગે છે કે એ રીતનો ધરખણી છે ધર-અગ્રુદ સ્વભાવ રૂપ ધર-નો ખણી સ્વામી તે આદ્યમાસમથી ઉદાસ રહે. આ ભાવ પણ ઠીક છે.

કુમતિના તાળામાં પડેલા જીવથી સમતા બહુ ઉદાસ રહે છે તે અગ્રુદ ભાવવાળા આદ્યમાનો અને સમતાનો મેગાપ થતો નથી. આવો ભાવ મિત્ર મોખ કરનાર લાવે છે તે

પામતર— ૧૬ વિધિ છે ૭ ધરખણી ના જાને ૧૬ વિધિ અગ્રુદ ૭ ધરખણી રે. શે-વરે-૧ વિધિ-વિધ.
ગાંધાર્ધ— ૧૬ વિધિ = આતા પ્રકારના. ધરખણી = પતિ. ઉસમું = તેનાથી. ઉદાસ = ગમતીન, ખિત.
૬૬ વિધિ = ૬૭-૬૮ પ્રકારે. આર્ધ = આવી.

પણ સમુચિત જણાય છે. વાત એ છે કે ચેતનની અત્યારની સ્થિતિએ ધરનું આજુ બાજુ વરણ જગાડી નાખ્યું છે.

આ તો હું જુઝુ હું અને પતિ પોતે બેઠકાર રહે છે એનો મેળ કઈ રીતે થાય ? હવે તો જ્ઞાનદાસ સમૂહ પ્રભુ હરેક પ્રકારે બંધે આવીને આશા પૂરી કરે ત્યારે સાચુ કામ થાય તેમ છે.

ટબાકાર જણાવે રીતે એ જ કાવ લાવે છે એના અર્થ પ્રમાણે જ્ઞાનદાસ ધન-સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિરૂપ પરમાત્મદાનો સમૂહ-એવો પ્રભુ-સામગ્ર્યવાન આત્મા. હરવિધ-નાના પ્રકારના-શુભસ્થાન-આશીર્વાદરૂપ આશા શુદ્ધ ચેતનને સ્વભાવરૂપ ધરે આજ એટલે આવીને પૂરી કરે-આશા સંપૂર્ણ કરે. જ્ઞાનદાસ પ્રભુ એ શુદ્ધ સ્વભાવવાળો આત્મા, તે હરેક પ્રકારે સમતાને આપીને મળીને તેની આશા પૂરી કરે છે આવો કાવ ટબાકાર અને મિત્ર નોંધકાર લાવે છે નોંધમાં લાગે છે પણ જ્યારે આત્મા શુભસ્થાનમાં આશીર્વાદ કરે છે ત્યારે તેનામાં સમતા આવે છે અને ત્યારે જ તે સમતાના સર્વોચ્ચ જ્ઞાનદાસ સમૂહને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુમાં રમણ કરવાની ટેવ હોય ત્યાં સુધી સમતા આવતી નથી. અને ચેતન રાજ પોતે જ જ્ઞાનદાસરૂપ છે સત્તાગતે તે જ્ઞાનદાસ છે સમતા તેણે જ પ્રાપ્ત કરવાની છે અને ચેતના પણ તેની પોતાની જ છે એ જ્ઞાનદાસ સ્થિતિ ઉપભવવાની છે તે ક્યારે પ્રાપ્ત થશે તેની આ લજના છે એની સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સાચા સ્નેહીનો તો વિચાર જ રહેવાનો છે અને એ વિચારકાળમાં તો ચેતનના ઉત્કલન બટકી જ લઈ છે અને ચેતનના નિસાસા વધારે જોડા અને આકર્ષ થતા બંધ છે આ સ્થિતિનો અવ લાવવાની ઇચ્છા પતિપ્રાણ ચેતનની બહાર હોય તેમાં નવાઈ નથી. એકવાર સમતા અને ચેતન મળ્યાં એટલે શુદ્ધ ચેતનની વિરહદશા હૃદયને માટે લાંબી જવાની એ વાત જણાવે છે એટલા માટે એ લજનામાં એ બેસીને પૂછે છે કે કાઈ બેસીશ ! તારો જોશ બેઠકને કંઠે કે આત્માશય અને સમતાનો મેળ ક્યારે મળશે ? અને જ્ઞાનદાસ પ્રભુ-મારા નાથ-પોતે બંધે પધારીને જામણી આશા ક્યારે પૂરી કરશે ? (૫)

ઉપસહાર—આ કાવવાહી પદમાં જોડો યોગાસ્થાય છે અતરની વાલાવેલી છે ચેતનના વિકાસમાં પ્રયાત આશા છે અને માર્ગગમનની શુદ્ધ વિશાનું દર્શન છે. અત્યંત વિશુદ્ધ આત્મમથનનું આ પરિણામ છે અને છતાં કારે ઉદાસીનતાના દર્શન સાથે આશાનો પ્રોટો આશય છે. ઉદાસીનતા બંધે આશામાં પરિવર્તે છે. પાતા, ખેલ અને જ્ઞાનની એકતા થાય, એનો અતરભાવ સમભાવ, એની અદર રહેલા આત્મજાનનો અનન્યતાદ સંભાવ, પ્રભુ જ્ઞાનદાસ પોતે પધારીને સર્વ આશા પૂરી કરે, અને તેમ થાય એટલે નિસાસા અને ઉદાસીનતાનો સહારો માટે છેડા આવે. અહારની ડોઈ કિંવા, અહારના ડોઈ સ્નેહી સામ્યપ્રાપ્તિ કરી આપે તેમ નથી. જ્ઞાનદાસ પ્રભુ અદર જ બેઠા છે; એને મુયોભ્ય સાધન મળે એ હે એ અદરમાં જ બંધે તેમ છે બાંધા એટલે પરભાવ અટકાવે, રજ પટ્ટી દૂર થઈ અને ચેતનની વિરહદશા પૂરી ગઈ.

આ સ્થિતિ નીપજવવાનો અત્ર ભાવ છે. બ્યવહારમા વિરહી સ્ત્રી યોદ્ધે તેવી વાત સાદી રીતે ઉચ્ચ કવનમા મૂકી યોગીરાજે આ પદમા પ્રણી વિશિષ્ટ વાત કરી નાખી છે અને અવસરમકથાની તાલ્યવેલી કેવા પ્રકારની હોય તેનો આશો ખ્યાલ કરાવ્યો છે. આશા અમલ છે સાધન બાળીતા છે ઇચ્છા બગવાન છે અને ચેતનશબ્દ એને પ્રાપ્ત કરે તે તેનો સહજ સ્વભાવ છે. માત્ર પરભાવ તરફ સાચુ પારકાપણુ જણાય અને પરને દૂર કરી મ્વનો આદર કરવાનો નિયમ થાય તો દુઃસ્વપ્નહિરમા બેઠેલો આનંદમયુ સર્વ આશા પૂરી કરી શકે તેમ છે. (૬૫)

૫૬ છાસઠમુ

ભૂમિકા—પ્રમાણમા નાના આ પદમા બહુ મુદ્દાસખ્યા અને ખાસ વિચારણીય વિચારો કવિના અવરમાધી નીકળી ગયા છે. એમા બ્યવહાર અને નિર્લેખનો અદ્ભુત સમન્વય કર્યો છે. એમા દિલની એવી વાતો કરી દીધી છે કે જો અનેકાંત મનનો બરાબર ખ્યાલ ન થયો હોય, વિધિ નિરોધના સૂત્રોની મર્માથનો હિસાબ ન જણાયો હોય, અધિકારી પરત્વે સેઠ કેટલો અને શા માટે પા વામાં આવ્યો છે તેની વિચારસ્પષ્ટતા મગજમા ન મર્યાદા હોય, તો આ પદમા કાજનારને કે કરાવનારને નિર્લેખમતવાદી કહેવાની મુદ્દતા સામાન્ય ભૂમિકા પર સ્થિત થયેલા કરી નાખે તેવું છે. આ અતિઅત્યંતની વિચારસ્પષ્ટતાનું પૃથક્કરણ પદને અતે કરવાનું સુઘટથી થાપી પ્રથમ યોગીરાજ શુ કહેવા માગે છે તે વિચારી લઈએ. પણ આખી પદવિચારણામા બ્યવહાર અને નિર્લેખને વિરોધ નથી અને તેનો સમન્વય કરવાની આવડત એ જ જૈન વાતચતાનું રહસ્ય છે. એ વાત પર ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. પ્રથમ યોગીરાજને સમજાવે.

વિચારણા બે પ્રકારની હોય છે : આત્મિક (subjective) અને બાહ્ય (objective). આત્મિક વિચારણામા અહર જોવાનું થાય છે. યેનન આમે કોકાકી ભાવ થાય છે. પોતાની પ્રતિ કેમ થાય ? કયા કારણે અડી ? અતિમ ક્ષેષ શુ ? પોતાનું કે પોતાના માન્યા તેની સાથેનો સબંધ કેટલો ? કયા મુખીનો ? કયારે થયો ? શા માટે થયો ? કયા એનો અત આશય ?—આવી સર્વ વિચારણા આ મગજ-મુજ છે. દુઃસ્વપ્ન મુજ મીટ મઠાવનાર છે. કોકાત સાધ્ય સમીપ જનાર છે અને વિવેકને બાંધ કરનાર દોષી ભારપૂર્વક ભાવ વિમુદ્ધિ દર્શાવનાર છે. બીજી વિચારણા બહારના ભાવોને વિચારવાની હોય છે. તેમા યેનનેતર ભાવો તરફ નજર રહે છે. આશા વસ્તુનો કે પર બંધિઓનો યેનન સાથેનો સબંધ કેમાય છે. એમા યેનન તરફ મીટ મઠાવી નથી; એમા પોતાનાં સર્વા મામલ્યા કે શુભ તરફ લક્ષ્ય ન રહેવા સાચા ભાવો ઉપર ધ્યાન જ રહે છે. અહીં આત્મવિચારણા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામા આવ્યો છે. આવી વિચારણાની બહુ જરૂર છે. પછી વખત

મધ્ય વિચાર જ કરતો નથી જનનો સપાળે આવે છે પરિસ્થિતિ સુખભાવે તેમ જો
 જતાનુગતિક રીતે સાચી માઠી ક્રિયા કર્યા કરે છે એનો આત્મપ્રગતિ સાથે કેટલો સંબંધ
 છે તે પણ જો વિચારતો નથી; બાહ્ય નજરે, વિવેકશૂન્ય દષ્ટિએ, જોવાવૃત્તિએ કામ કર્યા
 કરે છે અને મરણ આવે ત્યારે જરા પણ આગળ વધ્યા સિવાય ખાલી કાંઈ બાકી નથી
 છે આ પદમા અતિ ઉત્કૃષ્ટ હૃદની આત્મવિચારણા કરી છે અને આત્મવિકાસને જ જો
 સ્પર્શે છે એની વિચારણા કેવી હોય તે સાધુઓને ઉદ્દેશીને જો કહે છે—

૫૬

(રમ-આશાવરી)

સાધુ માઈ ! અપના રૂપ ઘરા,

સાધુ માઈ ! અપના રૂપ ઘરા

કરતા કૌન કૌન કુખી કરની ?

કૌન માગ્યા છયા ? સાધુ માઈ ?

અર્થ — જાણુ માધુઓ ! જ્યારે આપણુ (પોતાનું નિવચનન્ય મ્ય) રૂપ જોડુ (ત્યારે
 વિચાર થયો કે) આમા કરનારો કોણુ અને વળી કરણી થી અને એનો કિસ્સા કોણુ
 માગ્યો ? (૧)

સાધુ-સંગતિ અઠ ગુરુકી કૃપા છે,

મિત્ર ગઈ કુમ્હો રેતા;

'શાર્દવપન' મહ વરણા વાયા,

ઠઠર ગયા વિમ મયા સાધુ માઈ ૦ ૨

અર્થ — સાધુસુખોની સોજત અને છુટકાશાળની કૃપાથી કુળનું ચિદ્દ કર્ણ તે
 મરી જયુ, આનંદબલ-પરમાત્માનો પરિચય થયો અને સોજ-વેશ ઉપરથી કિલ કીવરી અડ (૧)

વિવેચન — અહો સાધુ ભાઈ ! જ્યારે પોતાનું રૂપ કેન્દ્રુ, પોતે કોણુ છે તેનો વિચાર
 કર્યા, ત્યારે મનમાં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થયો કે આ સર્વનો કર્તા કોણુ ? કિયા થી ? અને

પ્રમાણ — કરતા કોન કરમિ કુનિ કિલ, કુલ માનેસા થેલા.

શબ્દાર્થ — અપના = આપણા, પોતાના. ત્મ = જ્યારે કરતા = કર્તા, કરનાર. કુની = વળી,
 કરની = કરની, કિલા એના (૧) = કિસ્સા.

પ્રમાણ — અન્નજોર કુપાન-કિપાસે રેખા-રેલા પાયો-પાઈ કીર-કીર એખા-એકા.

શબ્દાર્થ — અન્નિ = માખા. અ = જ્યારે, જોર કુપાન = મહેરવાનીથી મિત્ર મર્થ = મરી મર્થ
 કુની = કુની મદાકુમર્તી જન્મ સજ્જીની ખાનગીથી મેલાઈની રેખા (૧) = નિશ્ચ. કદ પસો =
 પરિચય, અનુમત, કદ કદ મર્થ તે પાયો = ખતો, મરો. કીર મરો = કીરી મરો, અપાસ મર્થ
 મોલ રિથ = મન એખા = એજ, રપ, વેઠ, ખર (૧)

અત્યારે જે ઠરી રહ્યા છીએ તેનો જવાબ કોણ માગશે ? એનો હિસાબ કોની સાથે સમજવો પડશે ? પ્રશ્નો ચાલ્યા છે અને સહજ રીતે ઊંઠે બેવા છે પ્રાણી ગમે તટલી દોડાદોડ કરે, પણ એને કોઈ બાર આ સવ યાને માટે, કોને માટે અને કયા સુધી ?—એવા સવાલો જરૂર ઊંઠે છે

૫ જલીરવિજયનું મહાસાજ આ પ્રમાણે અર્થ લખાવે છે કે સાધુઓ ! બધુઓ ! આપણું રૂપ (નિજ ચૈતન્ય સ્વરૂપ) જણુ માત્ર બેસુ ત્યારે વિચાર-વિવેક લ્લભ્યો કે કર્તા કોણ છે ? મારા સિવાય બીજો નથી. હું જ કર્તા છું અને બળી કરણી પણ કોણ છે ? એટલે કરણી પણ હું જ છું કારણ કે કર્તા (ચિતન)ની જે જ્ઞાનાદિક કરણી છે તે ભલે એક જ છે. અને હારણતનો સરવાળો કોણ માગશે ? પોતે જ હારણતનો સરવાળો લેશે. આવો ઉપર પ્રમાણેનો વિચાર નિજ સ્વરૂપ દેખવાથી સાચી થયો ? સબ્જન પુરુષની સતત અને ગુરુમહારાજની કૃપાથી થયો અને જ્ઞાતિ માળની જે ટેવ હતી તે રૂપરેખા (હક) મટી તર્ક જ્ઞાનદમન પ્રભુનો પરચો (પુનઃ પુનઃ મળવું તે-પરિવ્રજ) થયો તેથી દુઃખનો જે ભેજ-એક હતો તે ઊતરી ગયો. આ પ્રમાણે સારો સીધો અર્થ પન્થાસણએ લખાવ્યો છે.

મારા મિત્ર નોબ કરનારે આ પદનો જુદી રીતે અર્થ કર્યો છે તે આખો નોબી લેવા લાયક હોઈ લખનાર તેના જ શબ્દોમા અત્ર નોંધ્યો છે. તેઓથી લખે છે કે હે સાધુઓ ! મેં અત્યારે મારુ પોતાનું સ્વરૂપ બેસુ ત્યારે મને જણાયુ અથવા અત્યારે તમે તમારુ સ્વરૂપ બેસો ત્યારે તમને જણાયો કે તમામ ક્રિયા-કરણી એ બધુ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ સુધી છે પછી કાઈ કરવાનું રહેતું નથી. તેથી અત્યારે સ્વરૂપ જણાયુ ત્યારે પછી જ્ઞાતમાત્ર કમનું કર્તાપણું નથી તેમ કાઈ કરણી કરવાની રહેતી નથી. અને તેથી કરેલા કમોના લાભ થતો. અલ છે તેથી નવા કર્મો સુખથી કોઈ હિસાબ પૂછનાર પણ નથી. પોતે જ સ્વરૂપ અથવા પછી પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થાય છે એટલે કમનું કર્તાપણુ ક્રિયા અને કમ રહેતાં નથી. આ સુખધમા બીજી જગ્યાએ જ્ઞાનદમનનું મહાસાજે કહ્યું છે કે “કરમ કરમદ્વજ કામી”-અલ કમોના કર્તા છે અને શુભાશુભ કમોના ભોક્તા ના ઇચ્છુક છે તે વિભાવદશામાં હોય ત્યાં સુધી જ છે અથવા ક્રીધાદિક પરિવ્રામિ પરિવ્રામ્યો હોય ત્યાં સુધી જ એમ બાવવું બળી બીજુ વચન “કરતા પરિવ્રામી પરિવ્રામ્ય, કમ જે લાવે કરિયે રે” આ વચનથી પણ બાધ નથી. “પરિવ્રામી ચેતન પરિવ્રામ્યો જ્ઞાન કરમ દ્વજ ભાવી”-એટલે ચેતનત્વ પરિવ્રામી છે એટલે ચેતન જ્ઞાન પ્રગટ કરવારૂપ અત્મસુવૃત્તો કર્તા છે અને તેનું દ્વજ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ રૂપ છે અત્યારે સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ વાત રહેતી નથી, તેથી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ પછી ચેતનમાંથી કમ કરવાનું ન હોવાથી કર્તાપણાનો તથા કરણનો અભાવ થાય છે સાધુપુરુષો માત્ર સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની કરણી જ કરે છે, તે સિવાય બીજી કરણી કરે તો તે સસાસ્ત્રહિના હેતુરૂપ થાય છે. જ્ઞાનસારણએ કહ્યું છે કે “ગન વિના સવમ આચરણુ,

બોગતિ ઝમન ઉપચોલ વળી આનંદમનન્યાએ કહ્યું છે કે “ફળ અનેકાત કિંચિત્ કરી જાયતા ૨૪૪૮ વાર ગતિ માંહી લેજે—” તેથી સ્વરૂપપ્રાપ્તિ કરવા સિવાય અન્ય કરણી કરવાની સાધુઓને હોતી નથી. વળી અન્ય સ્થળે જ્ઞાનસાગરન્યાએ કહ્યું છે કે “આતમતત્ત્વ વેદાતમ વિજ્ઞાની અન્ય ક્ષમણ ન કહાવ.” શ્રીમદ્ આનંદમનન્યા અન્યત્ર કહે છે “નિજ સ્વરૂપ જે કિંચિત્ સાધે, તેહ અધ્યાતમ કહિયે રે”—તેથી નીજ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા થા પ્રત્યક્ષ કરવા જે કિંચિત્ કરવી તે જ સાધુઓની કરણી છે. અચારે પાતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય, ત્યાર પછી તે કરણી રહેતી નથી અને અચારે સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થયું ત્યારે કમ જાંખનો અભાવ થયેલ (જ્યા અભાવને કર્મબંધનાં અસ્થ પાળની સ્થિતિને નહિ જેવી બધીને કહ્યા છે કારણ સિદ્ધાન્તમય પ્રાપ્ત થતાં સુધી પણ કમ જાંખ થાય છે પણ તેમા સ્થિતિ બંધ અસ્થપાળનો હોવાથી તેને ગણ્યો નથી) અને અચારે કમનિયા આ પ્રમાણે જાંખ ન હોય તો પછી ઉદ્ધન શાનો ? અને અચારે ઉદ્ધન ન હોય ત્યારે કર્મનું લેણું—હિસાબ શાનો ? હિસાબ નહિ તો પછી હિસાબ માગનાર પણ નહિ—જો રીતે આ પદનો ભાવાર્થ થાય છે પછી જ્ઞાની બધે.

તે જ નોંધ આજુ છે. અત્ર બીજી ગાથા શરૂ થાય છે

સાધુઓએ પૂછ્યું કે તમને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ ? તેના ઉત્તરમા કહે છે કે સાધુપુત્રની સત્વતથી—સત્સત્તથી અને ઝુડની કૃપાથી મારું અધ્યાત્મ જુદ થયું છે મારી અન્ય મત પર શ્રદ્ધા હતી તે બંધ છે અને મને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થઈ છે અને તે આનંદમન પ્રણુનો પસંદા બેસો છે અથવા આનંદમનન્યા કહે છે કે મને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થયો છે અને તેથી મામ મનમાથી લેખનો—વેશનો લેઈ ભીતરી ગયો છું. બંને ગાથાને પરમાર્થ—હે ઝુનિયનો ! મુસાધુઓ ! તમે જે કિંચિત્ કર્યો તે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે જ કર્યો, બીજી કિંચિત્ કર્યો તો સંસારમાં ભટકવું પડ્યું. અને જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિને માટે કિંચિત્ કર્યો તો સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થયો અને સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો અનુભવ થયા પછી જગતની કિંચિત્માંથી કર્તાપણુ જશે, કરવાનું કંઈ રહેશે નહિ એટલે કર્મનું કર્તાપણુ બંધ માત્ર પૂર્વકમ સોગવવા માટે શરીરની પ્રવૃત્તિ થશે અને તમામ કમનિયા કમ થતાં સ્વતાન્ત્ર્ય થશે. (જ્યા પદ જૂન વિચારના યોગ્ય છે.)

આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલ માર્ગદર્શક નોંધ અને પન્થાસલનો બતાવેલ અથ વિચારી આપણે કેટલીક સ્વતંત્ર વિચારણા કરીએ—હવે વિવેચન કરનારના વિચારો આવે છે :—

અચારે પાતાનું બધું સ્વરૂપ જુદ છે તેનો તાત્વિક વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે બંને આલોચના થાય છે કે અચારે જે પ્રમાણમા પોતે પડી બેસો છે તે સર્વનો કરનાર કોણ છે ? આ સર્વ કિંચિત્ આવી રહી છે તે શી વાત છે ? અને સરનામે અચારનાં સર્વ કમનિયા હિસાબ કોણ માગશે ? અનેક જનો એમ માને છે કે આપણા કમનિયા હિસાબ

કેઈ શબ્દ છે ત્યાં મોટા શબ્દો હોય છે તે જાણવાના કારણે છે મરણ પછી ત્યાં જવાળા આપવો પડશે. એવા હોવા લેનાર કોણ ? ફક્ત આપનાર કોણ ? અને એનો જમલ થયો છે કે નહિ એ બેનાર કોણ ?

—આ તદ્દન વ્યાખ્યાનિક પ્રશ્નો છે વિચાર કરતાં કરતાં એને અદરથી સૂઝી આવે છે કે (૧) આત્મા છે, (૨) આત્મા નિત્ય છે (૩) એ કર્મનો કર્તા છે, (૪) એ કર્મનો લોકતા છે (૫) એનો સર્વ કર્મથી મોક્ષ છે અને (૬) એ મોક્ષ મેળવવાના ઉપાયો છે આ વિચારણા શુદ્ધ માર્ગે આપનારને જરૂર થાય છે અને નિર્ણય પણ તેને સૂઝે છે સમજૂ શાનતુ એ લક્ષણ છે; સમજિતની એ નિશાની છે અને જૈન પરિભાષામાં એને વર્ણવ્યાન કહેવામાં આવે છે

આત્મા છે એ મૂળ પાથો પ્રથમ સિદ્ધ થયો છે. અને તેની સુવૃદ્ધિએ નિત્યતા સમજાવવા ત્યારે કામ જાગળ ચાલે છે પછી મિશ્રાત્વ, અવિષ્ટિ, ક્ષાય અને યોગથી કર્મનો અને જીવનો સંબંધ થાય છે અને કશું કર્મના ફળ લોકવર્ણ પણ આત્માને જ પડે છે. એનો હિસાબ પણ પોતે જ રાખે છે અને એ હિસાબમાં જરા પણ ભેદાભેદ થતો નથી એ વાત તેને બરાબર જાણવી નહીં જોઈ જાય છે ચિત્રચુસના શબ્દો પોતાની પાસે જ પડે છે અને ફક્ત સંભળાવનાર અને જમલ કરનાર પોતે જ છે આટલા આટલા કર્મો એકાં થાય છતાં એ સર્વથી મુક્તિ પણ થઈ શકે છે, અને એ મુક્તિપ્રાપ્તિના ઉપાયો પણ છે આ સર્વ વિચારણા અને નિર્ણય સ્વરૂપજ્ઞાનને પરિણામે તદ્દન પ્રાથમિક દશામાં થાય છે પણ એ ન થાય ત્યાં મુખી સાચી પ્રગતિની શરૂઆત પણ થવી નથી આ ‘છ’ જ્ઞાન’ના આપો વિવેક બહુ રસિક છે અને જૂન વિચારણા માર્ગે છે અત્ર તે તેનું અસુચીનિદેશ શક્ય છે

બીજી રીતે એકાં એકો તે આ આખી સૃષ્ટિ આપણી પાસે જઈ થયેલી છે. તે સાચી છે કે માથાથી છે ? એનો કર્તા કેઈ જણ ? એને જાણ રૂપે જનાવવાનો કાંઈ હેતુ જણ ? કેઈ સમજૂ પ્રાણી આવી કુળ-કર્મ-ગ્રાસથી ભરેલી પૃથ્વી બતાવે જણ ? એવા કર્તા લીલા કરે તો તે આવી હોય ? પારકાને પી । થાય તે એકાં તેમાં જ્ઞાનદ માણનાર કોણ હોય ? જનત દશના સમુદ્રની ભાવના સાથે આવી દગધડા વગરની અને ચોક્કસ સ્વાપ, નિદ્રા અને ગ્રાસથી ભરપૂર સુષ્ટિનો માત્ર જોડે છે ? અને તેનું સ્વરૂપ, તેની શરૂઆત હોય તો તેનો કાળ, તેમાં થિતન અને અથિતનનો સંબંધ, તેમાં પલટાટા અને સ્થાયી રૂપનો સંબંધ —આ સર્વ વિચારો આવે.

જન, જનત અને ઉપરના પ્રશ્નો જનાદિકાળથી ગ્રાસ્યા આવે છે આત્માનો જનત સાથે સંબંધ શા માટે, કેવો અને કેવા સ્વરૂપવાળો છે તે પર મનુષ્યે પોતાની ઉપલબ્ધ પુદિગતિનો ઉપયોગ કર્યો છે. અને આપણે અહીં એ બે કાર્યો કરીએ છીએ, વિચાર કરીએ છીએ કે વાણીના પ્રસાર કરીએ છીએ, તેના ઉપરનો હિસાબ કોણ કરશે, ક્યારે કરશે ? એ કરેલા

કર્મો અહીં જ રહી જવાના હોય તો પછી ફળની નજરે નિષ્ફળતા થાય અને અહીં ધન, સ્વાસ્થ્ય, સુગંધની વિષમતાઓ યુક્તાસા વગરની રહી બાકી એટલે પ્રાણીને સુષિકૃતવતા, કમસજવતા, કર્મફળના, આત્મ સુધિવતા અને કર્મળીના ક્રિયાજના વિચારો આખા વગર ન જ રહે. આ જગતમાં પોતાનું સ્થાન, પોતાના સ્થાથી ધર્મો, પોતાના પર્વાય-પદ્ધતિ, પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયા, અદરના ભાવો, વિભાવ સાથેના સંબંધ, ક્રિયામાં રક્તવત્, સદા રમ્યાં સરજી, પરભાવનો ઘર્ષ બેઠેલો સ્વભાવ, ક્રિયાની સાથે કથાવને સ્થાન, ક્રિયાનો પ્રતિ સાથે સંબંધ વગેરે સર્વ જાનતોનો વિચાર આવે છે આ પ્રત્યેકની અદર અસ્પષ્ટિત વહેતો ચેતનપ્રવાહ નજરમાં આવે છે ક્રિયા અને ક્રિયાફળનો મળેલો બેસી બાક છે અને ચેતનને ક્રિયાની કથાં સુધી જરૂર છે શા માટે જરૂર છે વગેરે અન્યવસ્થિત કે યુક્તાસ વગરની ભાગ્યની પ્રત્યેક વાતનો સંબંધ સમજાય છે અને આખી અન્યવસ્થાની સાથે પોતાનો કેવો, કથારનો અને કથાં સુધીનો સંબંધ છે એની ઝાંખી થાય છે.

પછી એ ક્રિયાની જરૂરિયાત સમજે છે, ક્રિયા એ સાધનધર્મ છે એ જાણે છે ક્રિયા સુધી જરૂરી છે એ પોતાની નજરમાં આવે છે, ક્રિયામાં સર્વસ્વ માનનાર પ્રતિભાજની પ્રાથમિક દશામાં છે એમ તે જુએ છે જાણે ક્રિયા જાણે રીતે જ થવી એમ એમ એમ આગ્રહમાં રહેલ શિસ્તની મહત્તા એ જુએ છે ક્રિયાને જાણે વધારા કરનાર ક્રિયાનું સ્વસ્થ સમજવા નથી અથવા યુક્તસ્થાન પ્રતિભાજ વધુ પાછળ છે એમ તે વિચારે છે અને સાધનધર્મોના વધારા કરનાર સાધનને સાધનના સ્થાનમાંથી ફેરવી લગભગ સાધ્ય જતાવી દે છે તેમાં તેમનું અજ્ઞાન જ્ઞાન કે અજ્ઞાન છે તેમાં તેની ધર્મભાવનાની અદર રહેલ ધર્મ-ભાસપણું છે એ એમ થકે છે એ જાણે અને જ્ઞાનસ્થિતિના વચ્ચેના વક્તવ્ય સમજાય છે અને એ સાધનધર્મોના નુકસાદમાં મૂલ્ય ન જતાં ચેતન તે દ્વારા પ્રતિ કેમ સાધી થકે તેના રસ્તા તેને સૂઝે છે

અત્યાર સુધી જાણે આવેલાં પહેલું પદ્યનું, વેધાર કરવો વગેરે કુલધર્મો ઘર્ષ જવા હતા, એ બાજુ પોતાના સ્વધર્મો હોય અને તેને જાણે લગભગ વધારા હોય એવી એક વરદ પદી જઈ હતી. આજવા આવતા રસ્તે આવેલું એમાં ધોરતી માની હતી.

સાધુસુશોની સોજતાની અને યુગમહાસાગરની કૃપાથી એ આખી આજુ પદ્ધતિની રીત રૂર ઘર્ષ ઘર્ષ કારણ કે પ્રાણી નિગિતવાસી છે એનો સ્વભાવ વેલા એવો છે, એને જેની કોઈ મળે તેવો અને તેટલો તે જીવે થકે છે એ સારરજમાં વધી બાક તેા ધાન્ય અભવવામાં કે દહેર કરવામાં મથતૂં ઘર્ષ બાક છે એ જ પ્રમાણે એને સાધા સાધુસુશોની સોજત ઘર્ષ આવે તો એ ત્યાગમાર્ગે થકે છે સોજત ઉપર જનતાના ધોરતી ભાગના વિકાસ માટેના આધાર રહે છે. સાધુસજતિ પરત્વે દત્ત મા પદમાં વિવરણ આવવાનું છે.

પ્રાણીનું પદ્ધતિમાં સપ્રધાન જ્ઞાન વધુ મહત્તવનું સ્થાન યોગ્યવતું હતું આત્મકથા

જ્ઞાનદશનનું એ આ સપ્રદાયજ્ઞાનને ઠેકઠુ ઝગતવું સ્થાન આપ્યું છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તેઓ (તેમનાજ સ્તવન ગ્રંથા ત્યા) કહે છે કે

શુરવી સાખ્ય સૂત્ર નિર્કુલિન વૃત્તિ પરંપર અનુભવ રે,
સમયપુરુષના અમ કથા બે, બે છે તે કુર્વાવ રે

પૂર્વધરશૂત છૂટક પદની આખ્યા તે શૂલિ, સૂત્રમાં કહેલ જથ્થા તે સાખ્ય; અણુધરશૂત મૂળ સૂત્ર તે સૂત્ર પૂર્વધરશૂત કોશ તે નિયુક્તિ અને ટીકા તે વૃત્તિ આ પચાંગી જેટલું જ મહત્વનું સ્થાન તેમણે સપ્રદાયજ્ઞાનને-પરંપરાના અનુભવને-આપ્યું છે અને એમાંના એક પણ અંગને છેદનારને દુભાવી કથા છે

સાધુપુરુષોની સોમતથી અને શુરુમહારાજની કૃપાથી અત્યાર મુખી બે કુળની મહત્તા મારા મનમાં પેસી ગઈ હતી તે સ્વરૂપજ્ઞાનને પરિણામે મટી ગઈ અભ્યક્તિમાં હું અમુક કુળનો છું, અમુક સ્થિતિનો છું, એ વાત પ્રાણીને જહુ સ્વાભિમાનમાં રાખે છે અને પ્રાણી, પ્રાણના મુખમાંથી અવતરેલા, અમે ઓછાવાળા અમારા બાપદાદા કૃત્રિય, અમારા બડીદોળે લોકમરફલ માટે છવ આપેલા, વીરોના બચાવ કરેલા; અમારા બાપદાદાએ સદ્ય કહેલા, વગેરે ભવિ-કુળ-મહત્તા પ્રકાશે ભણીવા છે એ જ પ્રમાણે સાધુવર્ગમાં કુળ, અણુ, ગજાની રેખા ભારે આકરી હોય છે. એ કુળમહત્તા રેખા જવી જહુ ગુરુકેલ છે જહુ સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જોગે વૃત્તિમાં વિશાળતા આવે છે અને કર્મચુક્રિતને અતર તત્ત્વ સાથે જ સંબંધ છે બાહ્ય ભાવને એમાં કશું સ્થાન નથી, એમ સમજાય છે એને પછી સમજાય છે કે હરિકેશિ સ્વામીના કુળમાં જન્મે કે મેલાર્ચમુનિ મેલર (૨૬) હોય તેને આત્મવિકાસ સાથે સંબંધ નથી. જૈન ઇતિહાસનો અભ્યાસ વિચારતા એમાં વર્ણશ્રમને કાંઈ પણ સ્થાન નથી એ વાત હીના જેવી મિસે છે એટલે સાધુપુરુષોની સોમત થાય, શુરુકૃપાથી સાધુ રહસ્ય સમજાય ત્યારે ગજામોહનો નાશ થાય છે. અમારે પ્રાણી સ્વરૂપ જુએ, શુરુપર્વાથનો પરસ્પર સંબંધ સમજે ત્યારે આ સંકુચિત મનસહસા નીકળી આવે છે; ત્યારે એ ક્ષેત્રનના સુલેખોની એકતા અને મહત્તા સમજે છે ત્યારે વર્ણશ્રમ કે કુળમહત્તાની જાદર રહેલ પર્વાથ જાવ એના જ્યાહમાં આવે છે. એ પર્વાથજાવ નિત્ય કરનાર કોઈ સ્થાવી નથી એ વાત એના હૃદયમાં આવે છે અને આ રીતે સ્વરૂપનું દેખવું થતા કુળની રેખા મટી જાય.

વર્ણશ્રમમર્મને અમે યોદી વાત કરી નાખવી પ્રાસંગિક છે. વેદાનુચાચીઓ ત્યાર વર્ણ પાટે છે અભ્યાસ કરનાર પ્રાણી, હીનાર અને રક્ષણ કરનાર કૃત્રિય, અધ્યાર કરનાર વૈશ્ય, એ ત્રણે વર્ગની સેવા કરનાર શૂદ્ર જૈનધર્મમાં આવા વર્ણ નથી. શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ શુદ્ર, શુદ્ધ ધર્મમાં કાલા રાખે તે જૈન અને તેના માતાપિતા કથા કુળના છે એ બેવાનું જ નહિ, તે જૈન વિકાસક્રમ પ્રાણીઓને ધર્મનો ઇલાસ રાખ્યો હતો, વેદાધ્યયનનો કુલ કળએ કમી હતો, એ આણી પરિસ્થિતિ સામે જૈનોના મોટા વાંધા અને વિરોધ હતો. મૂળ મુદા નીસરાઈ જતાં આ હીના જેવી જામતમાં જશ યોગ્યો વચ્ચેના વળનમાં મર્યો છે.

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સન્યસ્તાશ્રમ—એ છત્રનકેમના ચાર આનુક્રમિક પ્રવૃત્તિપથો વેદાનુચારી માને છે. જેનપર સ્વરૂપમાસિમા વચ કે આશ્રમમાં માને નહિ. આત્મસ્થાન સાથે તે એ જગે તે વધે છે. આશ્રમે પહેલીથી જઈ સ્વરૂપમાસિ કરે છે. મુદ્દાની વાત એ છે કે જ્યાં આત્મપરિવૃત્તિ પર જ પ્રવૃત્તિનો જાક જખાતો હોય ત્યાં વર્ણ કે આશ્રમને સ્થાન ન જ હોઈ શકે.

આનંદનંદન પ્રશ્ન—આનંદનો સમૂહ, લગાઈ પહોળાઈ અને લાક્ષણિક—એ ત્રણ જેને સરખી હોય એને ભૂમિતિમાં લન (cube) કહે છે. એક લાકડાનો કટોકે લઈએ તે એને ત્રણે વિસ્તારમાં લાકડુ લાકડુ અને લાકડુ જ હોય છે. એવી રીતે જે પ્રભુમાં માત્ર આનંદ, આનંદ અને આનંદ જ હોય છે તેને આનંદનંદન કહેવાય. આ સ્વરૂપવેદ આનંદસમૂહ પરમાત્માનું વલુન થોડી આનંદનંદનને કામ કામ કરું છે.

પરશ્નો—આ યોગમાં બાળીતો શબ્દ છે. મૂળ પરિચય શબ્દનો અપખંડ જણાય છે. પણ યોગ સાધના તેનો ઉપયોગ આસ પ્રકારનો થતો જોવામાં આવે છે. દ્વિવિધીકાર એનો અર્થ પરીક્ષા, પરિચય અથવા વ્યય કરે છે. વિદ્યાપીઠના મુલ્લાવી કેશમાં એનો અર્થ પરિચય અથવા અધ્યક્ષાર આપ્યો છે. જઈ શકે અને સ્વપ્નમાં દલીલ દલ મહારાજે પરશ્નો આપ્યો. આ? અને વિમલેસર કેવે પરશ્નો કરાવ્યો. આમાં પરશ્નો શબ્દનો અર્થ કેમવ, મેળવ, કરાવ સાથે એમ અને લાગે છે. આનંદનંદન પ્રશ્નો પરશ્નો સાથે તે ધન્ય દિવસ અને ધન્ય લી! એટલે એવન પોતે કહે છે કે જ્યારે પોતાનું રૂપ કેવું ત્યારે ખુદ આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માનો પરશ્નો થયો. તેમને આનંદ નજરે નિહાળવાનો લાલ મળ્યો.

એટલે ખી શું થયું? 'હિતરે જયો દિલ લોખા' આ પક્ષિના અને જે અર્થ સૂચે છે (૧) મારા દિલમાં લોખ લેવરી બધો; (૨) મારું દિલ લોખ ઉપરથી લેવરી તરું આ જન્મે અર્થ સમીચીન અને જન્મેમાં જલ્દીર નિવારણ છે. આમાં અવલોકાર નિર્લેખનો સમન્વય કરવાનો છે અને તે બસજર શક્ય છે. માત્ર અધિકારીના અધિકારનેદની વિરિધતા અને પ્રવૃત્તિપ્રાર્થના સુલુચ્ચાનપાદવળના લેદને લઈને કુશલતા કે વિરોધ જણાતો હોય તેા નીચની નજરે એ સુવ પ્રકારના સાધનની શક્યતા અને ઉપયુક્તતા આનંદ પર આપશે, એટલું જ નહિ પણ એની પરસ્પર સંગતિનો જ્ઞાત પણ સ્પષ્ટ થશે.

લોખ એટલે વેશ. સાધુપણનો કે સન્યાસીપણનો વેશ એટલે લોખ. મિદ્ધાનીય કર્મના ભેદને કારણે સંસારનો ત્યાગ થયો મુરોઢ છે. ધન, માલ, વલન, મી અને સ્વપ્નનો ત્યાગ કરી ભિષા પર નિર્વાહ અને પરિચરનો લગભગ સર્વજ્ઞ ત્યાગ કર્યો એ જાનિ આકુ મનોભગ બનાવે છે. બાકી ત્યાગ કર્યો પણ બારે આકરો છે. રાબને રાબ પર એટલા મિદ્ધ હોય છે અને તેને તેનો ત્યાગ એટલો મુરોઢ જણાય છે તેટલો જ મિદ્ધ ભિષાને તેના બીજા માંગવાના કમતા પર હોય છે અને તેને તેનો ત્યાગ એટલો જ મુરોઢ હોય છે.

જ્યારે જ્ઞાનદધન પ્રભુનો પરચિ ધાય, જ્યારે સ્વરૂપના દર્શન ધાય, ત્યારે આવો બાહ્ય લેખ મનમાં કિતરી બાધ બો સીધી વાત છે. પ્રાણી જીવનની નયસ્તા, વસ્તુની બિનતિથતા બાલે બેટલે બોને લેખ પર મન જરૂર લાગે, બોને સંસાર ખાદે એર બેવે જલુધ, અને બોના ઉપર બોને જ્ઞાનગર્જિત વિરાગ ધાય. આ લેખની શરૂઆતમા બાહ્ય ત્યાગ ધાય છે.

બાહ્ય ત્યાગથી સંસારના ઘણા પ્રસંગોનો છોટો આવી બાધ છે. જૈન લેખ હોય તેો ભૂમિશયન, પાદવિહાર, શિક્ષાઅશન, જીર્ણગ્રાસ વસ્ત્રપરિધાન અને જ્યારે સમારજના ત્યાગથી સંસારનો જાર બાના સાગ તેો છૂટી બાધ છે અને સાથે જાતર શત્રુ પર વિજય મેળવવાની ઇચ્છા, ભાવના અને આશીર્વાદો બાધે છે. કપાસ, નેત્રકપાસ પર વિજય બને આવર પાપથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ થતા આવર ત્યાગ વધતો બાધ છે. આવી રીતે આત્મદર્શન અને જ્ઞાનદ-પ્રભુના પરચાથી બાહ્ય અને આવર લેખ દિલમા કિતરી ગમે. આ પ્રથમ અર્થ બેસતો જલુધ છે.

આથી વધારે પ્રગત સ્થિતિવાળા લેખધારીબોને તેો લેખ-વેશ પણ ઉપાસિ કરાવનાર થઈ પડે છે. અસુક વેશ ખારણુ કરવો બો પણ બાલે આવરવૃત્તિનું બાહ્ય પ્રદર્શન કરાવવાના ભાવની પોષણને બતે બોક બાતનું કિડું કિડું અભિમાન બાગૃત કરે છે. બોમ બોને લાગે છે બોને વેશમા પણ વિહબતા લાગે છે. જ્યારે બાહ્ય ભાવનો સવચ ત્યાગ કર્યો, ત્યારે કયા કે કપડો શા માટે બોઈબો, કોળી કે પાતશ શા માટે બોઈબો કમદગ કે દોસ શા માટે બોઈબો ? ખરી વાત તેો આવર વૃત્તિ પર જ છે અને બાતશત્રમાને બાહ્ય ઉપાસિ સાથે કોઈ બાતનો સબંધ નથી. અને જ્યારે જ્ઞાનદધન પ્રભુનો પરચિ ધાય, જ્યારે સ્વરૂપદર્શન ધાય, જ્યારે કુળ-ગણ-ગમ્મની રેણા જ કિહી ધાય, ત્યારે આગળ વધતાં લેખ-વેશ ઉપસ્થી પણ દિલ કિતરી બાધ, અને બોની નજર તેો ચિદાનંદધન પર લાગેલી રહે. પછી લગભગ બિનકાંઈપી બેવી દશા થઈ બાધ અને આવર આત્મદશામાં બેાવમેાવતા બાધી બાધ. પછી બોનાથી ઉચ્ચારી પણ શકાય કે —

ગમ્મના લોઠ બધું નથણું નિહાળતા, તરવની વાત કરતા ન લાગે,
ઉદર ભરણાકિ નિજ કાજ કરતા થક, માદું નડીયા કશિમસ રાગે !

બને પછી બોને બહિરાતભાવમા પણ બોક પ્રકારનો જગતનો બચદાર જ દેખાય છે :—

બહિરાતમ મૂઘ જમ બોયા, માયા કે ફેલ રહેતા,
યા આવર પરમાતમ ભાવે, ફરસલ પ્રાણી તેના,
અવધૂ તમ સમ જગ ગાવે, વિદ્યા અજમ લગાવે.

માઠી જાનો ભીડો જાવ માવડી યુને નિરપજ કિણ્હી ન મૂઠી ના (૪૮મા) પદમાં
પહુ સારી રીતે પ્રશિત થયો છે

‘એગીએ ખિસીને એમણુ કરી, જતીએ જતાણી બનાવી’ અને જા રીતે

ઠેકાંએ સુધી, ઠેકાંએ સોગી, ઠેકાંએ ઠેરા ભપેડી,

ઠેકાં જમાવી, ઠેકાં મુતી બાધી, વેશન કિણ્હી ન મેડી.’

આ આખા પદમાં જે વાત કરી છે તે દશા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સેજ ઉપરથી
પણ મન ભરી બધાં તેજુ છે એટલે સેજને છેડી દેવાની જોઈ વાત નથી, પણ સેજના
બાહ્ય ભાગ ઉપર જે ચીવટ, ચર્ચા અને જામણુ રેખાય છે તે ભાગ પડતો મૂઠી જતરમાં
ભિતરવાનો નિર્ણય થાય છે, અને તે વખતે સેજ ઉપર નિર્ભરતા હતી એક જાતનું
વિચિત્ર અભિમાન હતું, તે પણ દૂર થઈ બધાં છે

સેજ જો બચવાના જેલ નથી જો પણ પચાવવી પડે તેવી આત્મપ્રગતિ છે જન્મ-
વધી પડે તેવી જતરભદ્રતા છે અને ગારવમાં પાડી દે તો જીવે માર્ગે ઉતારી દે તેવી
જદુમુત સ્થિતિ છે જાતે જોનો પણ મોક ન થયે, જા વિશુદ્ધ જતરભદ્રતાની વાત છે
અને નિષ્વાત યોગીને સુલભ છે જો દશા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સેજ પર જાનુસિ
ન કરી એકાંએ, કારણ કે ત્યાં વગર મુક્તિ આશય જ છે અને ત્યાંજમાર્ગનાં પત્રિકામાં
શરૂઆત થાનથી થાય છે પછી બાહ્ય ત્યાંજ આવે છે પછી જતર ત્યાંજ થાય છે પછી
મનોવિકાસ પર વિજય મેલો બધાં છે અને છેવટે જ્યારે ચેતન પ્રગટ થાય છે ત્યારે જોની
જતરભદ્રતા હરજામ પરમાત્મકતાની પાસે પહોંચી ગઈ હોય છે. તે વખતે જોની માનસ-
દશામાંથી સેજ પણ ભિતરી બધાં છે (૧-૨)

ઉપસહાર—પાતાનું રૂપ જ્યારે રેખાય, બાહ્ય આવનો જાય થાય, ત્યારે સત્યુત્પત્તિ
સમતિ અને સુમહારાજની કૃપાથી જા માર્ગે પ્રગતિ થતી બધાં છે સ્વરૂપદશન જો છવ
નનો દહાવો છે પ્રયાસનો પરિપાક છે આદર્શની જાતિમ સિદ્ધિ છે અને જનુલન કરવા
યોગ્ય જનુપમેય આત્મકતા છે જો ન સમજાય તો ખેસી રહેવું જો દશા ન મળે જા મુધી
જોની હંમજા કરવી, પણ જોની નિંદા ન કરવી. સેજ વગર મુક્તિ નથી જો સીધી, સાદી અને
શાથી વાત છે માટે યોગના માર્ગે સમજવા થતું કરવો અને ન સમજાય તો એટલા
આત્મવિકાસની શક જોવી. સ્વરૂપદશન જો પ્રયાસસિદ્ધ, પતિતપાવની આંતર દશા છે. થાક
બ્યવહારમાં જો ન પણ સમજાય; તો જોની શક જોવી, પણ જોની જનવ્રણના ન કરવી. જો
દશા સમજાય ત્યારે બ્યવહાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય કરતાં આવડ્યો એમ બહુનું, અને
જો તો નયવાદની બીજાવટની વાતો છે પણ જાસ સમજવા યોગ્ય છે અને પ્રયાસથી
સમજાય તેવી છે જા સ્વરૂપદશન કરવાનો આપણે પણ યોગીશય સાથે પ્રયાસ કરીએ. (૧૧)

૫૯ સડસઠમુ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ બરાબર સમજવા માટે 'આત્મા' ને સમજવો જરૂરી છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલ આત્માના ત્રણ પ્રકાર પાઠવામાં આવે છે. જલ્દિશત્મા, અતરશત્મા અને પરશત્મા.

શરીર, મન, સંપત્તિ આદિમા વિભવને પરિણામે આત્મજુદિ થાય તે જલ્દિશત્મા. આમા મોહનું સામાન્ય હોય છે. મધ્યપાતશી નયો અટે તેની દશા હોય છે અને અતરની ચેતના હજમજ છાંલી અઈ હોય છેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. એમા અવિદ્યા(અજ્ઞાન)નું બેર એટલું બધું હોય છે કે પ્રાણી પોતાને રાજા માને છે. બિખારી માને છે. શેઠિયો માને છે. શુભામ માને છે. એને પોતાની જાત પર બાકા ભાવ સાથે એકતા હાવે છે. અને એ મન બધે તો જાણે પોતે જ જયો હોય તેમ રડવા બેસે છે. અને શરીરમા વ્યાધિ થાય તો પોતે મારો પડ્યો છે એમ માને છે. એ જ પ્રમાણે ક્રોધ, માન, માથા લોભમા બે એક રસ થઈ બધ છે. ઠગા-મરકરી કરવા બેસે તો તેમા તદ્દુપ થઈ બધ છે. શોક કરવા હાવે તો બેસે સ્વરે રડવા બેસી બધ છે. અને જાવા બાકા મનોવિકાશમાં પડે ત્યારે તે ત મધ થઈ બધ છે. શરીરમા આત્મજુદિ, પરભાવમા રમણતા અને સ્વ અને પરની યોગબાલુના વિવેકની ગેરહાજરી, એ આખી જલ્દિશત્મદશા છે.

જન ત જ્ઞાન-દશન-આરિત્ત્વરૂપ આત્મા ત્યારે પોતાના સ્વરૂપનો ખ્યાલ કરે ત્યારે તેને સમજાય છે કે ધર્મિયો પણ પર છે. પોતાનું શરીર પણ પર છે. અને બાકા સળધો પણ પર છે. એને આત્મા પાપદોષ રહિત દેખાય, એને સ સારસળધ ત્યાજ્ય હાવે. એને નિવિઠ્ઠરૂપ અને વિજ્ઞાનમય આત્માના ચોલુદા આવે, એને પોતાની દ્વારા પોતામા પોતાપણાનું જ્ઞાન થવાની દશા બધે, એને લિંગ અને સખ્યાનો હેઠ ધૂટી બધ, એને રાગદ્વેષ પર વિજ્ઞ મેગવવાની તમજા બધે અને પોતે અતિ વિશુદ્ધ સનાતન અપ્રેતિર્મય છે. એવો ખ્યાલ થાય ત્યારે આત્મપ્રસન્નભાવ બદમતો બધ. આ અતરશત્માનું સ્વરૂપ છે. અતરશત્મદશામા વર્તતો ચેતન સ સારમા હોય છે. એ દેહધારી હોય છે. એને દેહપાવણ અને મનોવિકાશ હોય છે. પણ એ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણે, બાકાભાવને પરભાવ તરીકે એત્રમે અને પોતાની જન ત જ્ઞાન-દશન-આરિત્ત્વ શક્તિ, શક્તિરૂપે અદર પડેલી છે તેને વ્યક્ત કરવાના કાર્યમા ઉચ્ચમવત થાય અને શરીર, મન, સંપત્તિ કે મનોવિકાશ સાથેનો સળધે એાછો કરતો બધ; અને દરમ્યાન તે સર્વને પર-પારકા તરીકે યોગજે તે અતરશત્મા છે. અને એ દશામાં પ્રાણી વતતો હોય ત્યારે એ અતરશત્મદશામાં વર્તે છે. એમ સમજવું. સામાન્ય પ્રાણીને વિષયાદિકમાં જ્ઞાનદ આવે છે; આ દશામા વર્તનાર પ્રાણી તેમાં આપત્તિસ્થાન દેખે છે અને તપત્યાગમા સામાન્ય પ્રાણી જાય માને છે, ત્યાં આ દશામા વર્તનારને જ્ઞાનદ દેખાય છે. આ દશામા વર્તતો આત્મા આત્મમા જ અવસ્થિત થાય છે. એની વિચારણા આત્મિક દ્રષ્ટિએ જ થાય છે. આ અતરશત્મદશા થઈ

પરમાત્મદશા તેા અદ્વિત છે એનું વર્ણન કરતાં યોગીએ કહે છે કે એ સાકાર છે અને નિરાકાર પણ છે (પુરૂષ સમાન એનો આકાર નથી) એ નિષ્કિંચ છે પરમાકાર સ્વરૂપ છે નિઃકલ્પ રહિત છે નિષ્કલ્પ છે નિત્ય છે આનંદમહિર છે વિશ્વરૂપ છે સમસ્ત ક્રેમેનો આકાર એમા પ્રતિબિંબિત છે અનિષ્ટાત સ્વરૂપ છે સદાકાળ ઉદ્ભવરૂપ છે કુપ્યુત્વ છે શિવ છે હૃદયારૂપ છે શાંત છે નિષ્કલ્પ (શરીર રહિત) છે, ઇદ્રિય રહિત છે સમસ્ત જ મનશ્ચક્ષી ઉત્પત્ત થતા હૃદયશૂદ્ધને બાળી નાખવાને માટે અગ્નિ સમાન છે શુદ્ધ છે કર્મ રહિત છે અત્યંત નિર્લેપ છે જ્ઞાનસામ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત છે નિર્મળ હૃદયમાં પ્રાપ્ત થતા પ્રતિબિંબ એવી પ્રભાસ્વરૂપ છે અધોતિર્મય છે અનતવીર્ય મુક્ત છે પરિપૂર્ણ છે, પુરાતન છે આઠ જુવંથી ઉપેત છે નિર્દોષ છે રાજ અને શૈતની રહિત છે પરિશિષ્ટ છે સમસ્ત તત્ત્વથી અવસ્થિત છે અને જે બાહ્યભાવથી બંધાયું કરવા યોગ્ય ન હોઈ અતરંગ ભાવથી ક્ષણમાત્રમા બંધાયું કરવા હાથક છે આ પરમાત્મસ્વરૂપ છે એ તદન સ્વાભાવિક છે સસારઅવસ્થામા આત્મા વતતો હોય ત્યારે શક્તિરૂપ છે અને મુક્ત અવસ્થામાં અશક્તરૂપ છે. 'આ ત્રીણ પરમાત્મદશા વર્ધ'

આમાં આનંદમાં રાજવા યોગ્ય વાત એ છે કે પ્રત્યેક આત્માનાં આ ત્રણ સ્વરૂપો છે : એ બાહ્ય-સાંસારિક ભાવમા વર્તતો હોય ત્યારે તે બદ્ધિરાત્મા; અતરંગશામાં વર્તતો હોય ત્યારે અતરંગી, અને સર્વ બાહ્ય અતરંગીત્વ ત્યાગ કરી એકાંત શુદ્ધ દશામાં-મૂળ સુષુપ્ત-રમણ કરતો હોય ત્યારે પરમાત્મા.

પ્રવાવનમા પાળી વિચારણામા આત્માનું સ્વરૂપ વિચારું ત્યા જણાવ્યું હતું કે આત્માના સદ્ભાવી ધર્મેને સુષુપ્ત કહેવામા આવે છે અને આત્માના કર્મભાવી ધર્મેને પર્વાય કહેવામા આવે છે પર્વાય કરતા બાલ છે આને તે અત્યુક રૂપ પ્રાપ્ત કરે છે હમી પછી તે અત્યુક રૂપ પ્રાપ્ત કરે છે પણ સુષુપ્તે હર્ષને આત્માની પ્રવૃત્તા કાયમ રહે છે. એના મૂળ સુષુપ્ત સાથે જ હોય છે તે વધતાંજોળા આશ્મિતિ થયેલા હોય, ત્યારે પણ તે સુષુપ્ત ત્યા છે એ સુષુપ્ત અશ્વત્થ ભાવ અને એનાં આશ્મિતિનો સર્વથા દૂર થાય ત્યારે તે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી તે દશામાં અનતકાળ સ્થિર થઈ બાલ છે પણ એના સુષુપ્ત શેઠા આશ્મિતિ હોય ત્યારે તે અતરંગસ્વરૂપે તે દશામાં વર્તે છે. આ દશામાં તેના પર્વાયો પલટાયુભાવ પામ્યા કરે છે પણ તે વળતે શક્તિરૂપે તેનામાં પરમાત્મદશા બહાર વર્તતી હોય છે. એ દશા અશ્વત્થ સ્વરૂપે કરવાનો આપણો અત્યારનો પ્રયાસ છે

પરમાત્મા અત્યારે સસારદશામાં વતતા હોય છે ત્યારે તેનાં નાના પ્રકારનાં નામો પડે છે. તેને ધ્યેયસ્વરૂપે ભાવવામાં આવે છે અને તેનું પરમાત્મસ્વરૂપ, જે પોતામાં શક્તિરૂપે પડેલું છે તેને પ્રકટ કરવાનું ધ્યેય સાપડે છે ત્યારે એ આપણામા ધ્યેયની સ્પષ્ટતા હોય

અને આપણે વિવિધ નામોમા રહેલ પરમાત્મસ્વરૂપની ળાખી કરી શકતા હોઈએ તો આપણુ સામ્ય સુસ્પષ્ટ થાય અને આપણો પથ ભરાભર પરખાઈ આવે.

આટલા માટે અનંત જ્ઞાન-દર્શન-આદિત્રાદિ મૂળ સુલોપેત પરમાત્મદશા તેના વિવિધ નામોમાં ભેઈ શકતા હોઈએ તો આપણને ધર્મને નામે મતા મતલોકમાંથી પણ બેઠવાનુ દર્શન થાય અને વિચારલોક અથવા વિશિષ્ટની પાછળ રહેલી સામ્યસાપેક્ષ દૃષ્ટિની ળાખી થાય. આવા પ્રકારની સદ્વિશ્લેષતા રાખવાથી અવરજાતિ ઉપશંત પ્રગતિને માર્ગે પ્રવાલુ થાય છે તેથી એક અતિ સુંદર નવદંદિ ખીલવવાની જરૂર છે

એ દૃષ્ટિ આ હિ ફરેક મત દશન કે ધર્મમાં અશ સત્ય જરૂર હોય છે એમાંથી પરમાત્મસ્વરૂપને અનુરૂપ સત્યનો અશ ચોધી તે તરફ તેટલા પૂરતું માન ઉત્પન્ન થાય, બુદ્ધદૃષ્ટિએ પરમાત્મસ્વરૂપ ચોધાય, તો ગમે ત્યાંથી પ્રાણી સારો અથ' મેળવી શકે છે જ્ઞાનમાં રહે કે આપણે તો ઉપર બતાવેલ પરમાત્મસ્વરૂપ ચોધવું છે અને તે જે કેઈ સ્થાનેથી જેટલે જશે પ્રાપ્ત થાય તેટલે જશે તેને ધ્યેય તરીકે ચોધવું છે, તો આપણે એ દૃષ્ટિએ ચોધ કરીએ. જ્ઞાનદષનજીમાં મતબોધાર્થ મૂળ બમ્બુ હતું, તે વ્યક્ત રૂપે પરમાત્મ સ્વરૂપ સારા વિશ્વમાં ભેઈ શકતા હતા. તેમની દૃષ્ટિમાં નિર્મળ આત્મપ્રેમ હતો. એમણે એ સાપેક્ષ સ્વરૂપદૃષ્ટિ કેવી રીતે વિકસાવી તે હવે વિચારીએ —

૫૬
(જાણતરી)

રામ કરો રહેમાન કહા કોટ કહાન કરો મહાદેવ રી;
પારસનાથ કહા કોટ પ્રહા, સકલ પ્રહ સ્વયમેષ રી રામ૦ ૧

અર્થ—એને રામનું નામ આપો, કે કેઈ રહેમાનનું નામ આપો; કેઈ એને કહાન-કૃષ્ણનું નામ દો કે એને મહાદેવનું નામ આપો; વગી કેઈ એને પારસનાથ કહો કે પ્રહા કહો, પણ તે સવ આ ધેતન પોતે જ છે (૧)

વિવેચન—તમે એ પરમાત્મસ્વરૂપને રામ કહો કે રહેમાન કહો, તમે એને કહાન (કૃષ્ણ) કહો કે મહાદેવ કહો; તમે એને પારસનાથનું નામ આપો કે એને પ્રહાનું અભિધાન આપો—એ સવ આ ધેતન સ્વય જ છે નામની સામે વસ્તુત. ખાસ સજાજ જ નથી; જ્યા પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં ધેતન પોતે જ છે. એ અનંત સુલોપે સમૂહ હાજસહજૂર છે અને એને જુદા જુદા નામ આપવાથી ફેર પડતો નથી.

પારસ-અર્ધેન-માદારેન.

રામનાર્થ—રામ=એ નામથી પ્રસિદ્ધ રામનુજના દેવ. રહેમાન=મુક્તમાનના દેવ. કોટ=કેઈ કહાન=કૃષ્ણ, વેંજુના દેવ. મહારેન=દેવના દેવ. પારસનાથ=એનેના દેવ. પ્રહા=ત્રિમૂર્તિ પૈકીના એક દેવ. સકલ=પૂણ સ્વરૂપ=પોતે જ

પરમાત્મસ્વરૂપ શક્તિરૂપે તો પ્રત્યેક આત્મામાં અદર પડેજું જ છે; તેને માત્ર બંધન રૂપે બંધાર લાવવાનું છે. અને તેને જો અશબર જોગણી બંધાર લાવાય તો સુખ ક્રિયાનું સાર્થકય છે. જો સ્વરૂપ અશબર સમબંધુ હોય તો તેને પ્રકટ કરવાનું ધ્યેય થાય અને ધ્યેયની સંપત્તિ હોય તો પ્રગટિકાય સરળ થઈ બાક માટે નામને અજે ચૂંચવણમાં ન પડી જતા જો સુખ પરમાત્મસ્વરૂપ, સંજોગ નમદષ્ટિએ રૂપ છે અને વાસ્તવિક રીતે જો સ્વયં પ્રકાશ છે. આપણો ચેતન, આપણે બંધે પ્રહારસ્વરૂપ છીએ, પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ, અનંત શુદ્ધશક્તિ અશબર છીએ અને પ્રથમસિદ્ધ પરમાત્મશક્તિની શક્તિરૂપ છીએ, જો વાત એક વાર આનંદ આવી બાક તો પછી જો દયાનુ નામ કું નાપવામાં આવે છે તેની સાથે તકરાર ન જ હોવી જોઈએ. (૧)

મામનમંદ કરાવત નાના, એક સુવિકા રૂપ રી;

તેસે સંદ કર્યનારોપિત, આપ અર્પિત સ્વયમ રી રામ ૨

અર્થ—પ્રત્યેક વાસણ અસલ માટીરૂપ હોવા છતાં ભાજનસેદે હુદા હુદા નામે જોળાયા છે; તે જ પ્રમાણે એક વિભાગની કલ્પના પર આધારણ કરી (ચેતનના વિવિધ નામે બોલાય છે) પણ પોતે તો એક અખંડ સ્વરૂપી છે (૨)

વિવેચન—શુદ્ધ અને પર્થાવ એનામાં હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે શુદ્ધપર્થાવજ્ઞ દ્રવ્યમાં જો દ્રવ્ય ની બાળીલી બાળ્યા છે હરેક દ્રવ્યમાં પરિણામ પામવાનો સ્વભાવ હોય છે અને તેને નિમિત્ત મળે તે પ્રમાણે તે સિદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણામ પામે છે અને તે પરિણામને બંધન કરે છે દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉપલબ્ધવાની શક્તિને શુદ્ધ કહેવામાં આવે છે અને જો શુદ્ધ જે પરિણામ નીપજાવે તેને પર્થાવ કહેવામાં આવે છે. એટલે કે શુદ્ધ કારણ છે અને પર્થાવ કાર્ય છે હરેક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે અનંત શુદ્ધો હોય છે અને દ્રવ્ય સાથે એકરૂપ થયેલ હોવાથી અવિભાજ્ય છે આ શુદ્ધશક્તિના સિદ્ધ સિદ્ધ સમયે થતા ત્રૈલોકિક પર્થાવ અનંત છે. શુદ્ધ તો દ્રવ્ય સાથે લાગેલા હોવાથી અલબ્ધ તેના અસ્વરૂપ હોવાથી જો નવા ઉત્પન્ન થતા નથી અને હોય તે નાશ પામતા નથી, અને તે કારણે શુદ્ધ નિત્ય છે અલબ્ધ અનાદિ અનંત છે આથી ભલે પર્થાવ તો પ્રતિશ્રવ્ય ઉત્પન્ન થાય છે નાશ પામે છે તે કારણે અવિભાજ્ય સાર્વિચાલ છે આથી ધારાપ્રવાહની અપેક્ષાને તો તે પણ અનાદિ અનંત છે કારણ કે એક પર્થાવનો નાશ થતાં તેની પાછળ બીજો

પાઠાત્—પરિણામ-પ્રમાણ તેસે-એવે સ્વયં-સ્વયં

સ્વભાવ—સાત્ત્વ=ચરમ, રાગ, વશજી એક=વશજી કલ્પન=કલ્પના છે નાના=શુદ્ધ શુદ્ધ પરિણામ=માની તમે=તે પ્રમાણે અંક=વિભાગ કલ્પનારોપિત=કલ્પનાથી આરોપણ કરેલ. આપ=પોતે અખંડ=અંક વરડો, એક

૧ તત્ત્વર્થસૂત્ર ૫-૩૭ અત્ત સંતી પદિત શુદ્ધવાચકની મેદ અનુચાર આ વિભાગ લખ્યો છે

પર્યાય આસ્થો આવે છે. આ શુદ્ધપર્યાયનું સ્વરૂપ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જોવું છે. આ પરિણામો નીચત્તવવાની શક્તિ જનત હોવાથી દ્રવ્યમાં થતા પર્યાયપ્રવાહ ત્રૈકાલિક અને સત્ત્વીય છે અને જો જનત પર્યાયપ્રવાહ જોડીસાથે વાણુ રહે છે. પર્યાય ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષિત્ત ક્ષિત્ત શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થયેલા વિવિધીય પર્યાયો એક સમયે મૂળ દ્રવ્યમાં જોડીસાથે મળી આવે છે.

આત્મામાં ચેતના, જ્ઞાનદ, વીર્ય વગેરે શુદ્ધ છે એ પ્રત્યેક શુદ્ધનો પર્યાયપ્રવાહ વાણુ રહે છે એ રીતે પુદ્ગલમાં વર્ણ ગદ્ય, રસ, સ્પર્શ વગેરે જનત શક્તિઓ માલુમ પડે છે. આ રીતે પર્યાય જનત થાય છે અને એ પ્રત્યેક પર્યાયની કારણભૂત એક એક શુદ્ધશક્તિ; અને આવી જનત શક્તિઓનો સમુદાય તે દ્રવ્ય છે. આ વાત સ્વેદદષ્ટિએ થઈ જસેદદષ્ટિએ જોતા પર્યાય પોતાના કારણભૂત શુદ્ધસ્વરૂપ અને એ શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વરૂપ હોવાથી દ્રવ્ય શુદ્ધપર્યાયપ્રવાહ કહેવાય. આ પ્રત્યેક શુદ્ધશક્તિનો એક સમયમાં એક જ પર્યાય બદલ થાય છે. આત્મામાં ચેતના જ્ઞાનદ, વીર્ય આદિ શક્તિના ક્ષિત્ત ક્ષિત્ત-વિવિધ પર્યાયો એક સમયમાં થાય છે. કારણ કે આત્મા કે પુદ્ગલની અનુક્રમે ચેતના અને રૂપશક્તિ પણ નિત્ય છે. માત્ર ચેતનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપયોગ-પર્યાય અથવા રૂપશક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ નીલ-પીતાદિ પર્યાય નિત્ય નથી. આ પર્યાય બદલિય. અનિત્ય છે.

આ હકીકત એ જરાબર જાણે તો પર્યાયપ્રવાહનું અનિત્યત્વ સમજાઈ જાય તેમ છે. માટી નામના દ્રવ્યમાં અનેક રૂપો ઉત્પન્ન કરવાની શુદ્ધશક્તિ છે. જોનાથી હાંદલા બને, ઘણુ બને, માટણુ બને, ટાવડી બને, રમકડાં બને. એ સર્વ જોની રૂપશક્તિના પર્યાયો છે અને પર્યાયો હોઈ અનિત્ય છે. પણ જોનામાં માટીપણુ જાણવા જોની રૂપશક્તિ નિત્ય છે અને આપણે તો નિત્ય પદાર્થ સાથે કામ છે. માટીના વિવિધ રૂપોની અદા રૂપશક્તિ કાયમ છે નિત્ય છે. જાખદ સ્વરૂપ છે જોનો દેખાવ આ? હાંદલારૂપે હોય, કાંદે ફરીને પીડા થઈ જાય, ત્રીસે રિવસે જોનું માટણુ બની જાય, પણ જોના રૂપશક્તિ તો શુદ્ધસ્વરૂપે નિત્ય છે. તે પ્રમાણે પરમાત્મામાં જાદકરપના કરી શુદ્ધશક્તિના આવિર્ભાવરૂપે કોઈ એક પર્યાયને હાઈ જોના ક્રમના કરી સપૂલ પરમાત્મભાવ ધારી લેવામાં આવે તે તેટલે જો શુદ્ધશક્તિનો આવિર્ભાવ છે અને એ વિવિધ પ્રસંગો વખતે દ્રવ્યની જનત શુદ્ધશક્તિ તો તેનામાં કાયમ જ રહે છે. શક્તિનું બદલ સ્વરૂપ જોડીસાથે, જોડીવખતે તો થઈ શકતું નથી, પણ એ શુદ્ધપર્યાયનું બદલ દર્શન થયું હોય તેનો તોલ કરવામાં આવે, તેને દ્રવ્યના અલેદ સ્વરૂપે વિચારવામાં આવે તો આપ પોતે જાખદ સ્વરૂપ છે. એ વાત જરાબર નજરમાં આવી જાય તેમ છે. ચેતનાના એક એક શુદ્ધનો વિસ્તાર જોના પ્રત્યેક પર્યાયમાં કોઈ શકાય અને જોના મૂળ સ્વરૂપ સાથે સમજા લેવાય, શક્તિ અને બદલિયા સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે, તો શુદ્ધપર્યાયની દષ્ટિએ વાત જરાબર મનજમાં જઈ જાય તેમ છે. શબ્દનયની અપેક્ષાએ ચેતનાના શુદ્ધને આ રીતે વિચારીએ તો આત્માના

મૂળ ક્ષયે સાથે જોના જુદા જુદા નામનો મેળ ખાઈ જશે. આત્માના પર્વાગત્વાદમાંથી માત્ર થોડા જ બાળી શકાય છે. કારણ, આપણા (હૃદયસ્થના) જ્ઞાનની મર્યાદા મળી દૂરી છે. પણ > અનંત નીર્ઘ શેતના, બાહ્ય આદિ ક્ષયે આપણા વિચાર બદલાવા લાગીને વિષય યર્ષ થઈ છે તે નજરે જોવા શેતન થોતે અજડ સ્વરૂપ છે અને જડસ્થના કરી તેમાં કોઈક પ્રવૃત્તિનું આરોપણ કરી તેને શબ્દનયે અમુક નામે જોગબવામાં આવે છે. જ્ઞાત ક્ષયેનો અજડ સમુદાય તે જ દ્રવ્ય હોઈ જોના ચિત્રવિચિત્ર પર્વાગતી પાછળ જોનું પ્રવૃત્તિપ્રવૃત્તિ અજડ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે જોવા છેવટે જોનું અજડ સ્વરૂપ છે એ વાત ખ્યાનમાં આવશે. આપણે શેતનના આ પ્રકારની સ્વરૂપને વિચારીને ચેતનનું સ્વરૂપ ક્ષયદશિએ જાહી ખ્યાનમાં રાખવાનું છે અને પર્વાગ તો ક્ષયના માત્ર અવિર્ભાવ છે, એ વાત સાથે જ નજરમાં રાખવાની છે (૨)

નિજ પદ રમે રામ સો કરિયે, રહિમ કરે રહિમાન રી;

કરપ કરમ કાન સાં કરિય, મહાવેષ નિસ્વાય રી રામ૦ ૩

અર્થ—નિજ સ્વરૂપમાં એ રમણુ કરે છે તેને રામ કહેવામાં આવે છે અને બીજ ઉપર મહેર-કૃપા કરે તે રહેમાન કહેવાય છે. ક્યોનિ એ જેથી કાઠે તે કંઠાન (કૃપા) કહેવાય. અને મહાવેષ એટલે તો સાક્ષાત્ નિર્વાણ કહેવાય-જોય. (૩)

વિવેચન—શબ્દનયમાં નામની બુત્પત્તિ કરવામાં આવે છે એ નિરુક્ત-પદ્ધતિ છે. આ નવ પર્વાગતિક છે એટલે જોમાં પર્વાગ-પદ્ધતિનિષ્ઠિ પર આસ નજર રહે છે અને વિશેષતા ઉપર ખ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે. આ દશિએ આપણે લગવાનના થોડાં નામો વિચારણુ તો જોના પરમાત્મસ્વરૂપના કોઈ કોઈ બ્રહ્મ કાવ થોડી શક્ય અને એ જડસ્થના દ્વારા આપણે જાતજ પરમાત્મસ્વરૂપની અજડ સામાન્ય દશા પ્રાપ્ત કરવાનો માત્ર કામ કરી શક્ય.

રામ-રામ કોલે શુ ? રમતે રિતિ રામા—રમે-રમણુ કરે તે રામ એટલે એ પિતાના જમા રમણુ કર્યા કરે તે રામ. શેતન બગાડે પિતાના જ્ઞાન-દર્શન-બાહ્ય બદલાવા જ્ઞાનક નીર્ઘ કે શેતનાક્રમમાં રમણુ કરે ત્યારે તે 'રામ' કહેવાય છે. બહાર તો આ ક્ષય છે જ પણ તે સ્થિતિરૂપ છે તેને બ્રહ્મ કરના તે આત્મરમણુતા છે મૂળ પદમાં 'રમણુતા' છે અને એ એ કરે તેને શબ્દનયની દશિએ 'રામ' કહીએ.

રહિમાન-એ રહેમ કરે તે રહેમાન. 'રહેમ' કે 'રહમ' એટલે કૃપા, દયા, દુષ્કા એ પિતાની જાતવ રાખના ઉપયોગ કરે, કૃપાદશિથી જાતવાને એક થઈ કોઈના ઉપર

પ્રાપ્તર—કરિયે-કરિય રહિમાન-રહેમાન કરે-કરતે

સંજ્ઞાર્થ—નિજપદ=નિજ સ્વરૂપ(માં) રમે=રમણુ કરે. રહિમ=મહેર, કૃપા (રહેમ) કરે=જેવો, કરે ક્રમ=કૃપા નિસ્વાય=પૂરણ અજાનમી

કહી કુત્સે ન થાય પણ આવી સ્વ-સ્વ કર્માધીન છે એવી દૃષ્ટિએ બોધ માધ્યસ્થ વૃત્તિ પાસે કરે તે 'સ્થેમાન'

કહાન—એટલે કૃષ્ણ, કૃષ્ણનું બીજું નામ કાન, કહાન છે કૃષ્ણ શબ્દ જુદા પાતુમાંથી નીકળ્યો છે એનો અર્થ 'વાવડું, ખેડડું, કાકડું' એવો થાય છે એનો અર્થ કાળડું નાથ કરવો (જાનવગ્રાહકો ઓવરપોઝીંગ) પણ થાય છે કા. વ. જલજાનિગ્રિયામામે વિદ્યાસમયે કર્મણિ (મનુસ્મૃતિ ૨-૨૧૫). એટલે જે કર્મો ઉપર વિજય મેળવે તે કહાન, કાન. પરમાત્મદશામાં કર્મો પર જ પૂર્ણ વિજય બાજી રૂપે બાજીતો છે એટલે આ આત્માની પરમાત્મદશાને સૂચવનાર કાન' કે કૃષ્ણનું નામ સ્વયં પ્રજ્ઞા સ્વરૂપ છે એનો બ્યાસ વાળો કરે છે

મહાદેવનું સ્વરૂપ જવાબવા શ્રીમાનું હરિભક્ત્યુરિએ એક આયુ બાદક લખ્યું છે જેને કલેશોદ્ધારક રાજ બિલકુલ નથી, જેને સમતારૂપ ઉપનયો નાથ કરનાર હાથાનગ એવો દેશ નથી, જેને સદ્ગુણ આજ્ઞાકક અશુદ્ધ શોક પણ નથી, તે ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ મહિમાવાળા 'મહાદેવ' કહેવાય છે જે વીતરાગ છે સર્વજ્ઞ છે શાશ્વત મુખના સ્વામી છે, કલેશકર કર્મરજથી સંહિત છે શરીર સંહિત છે સર્વ દેવને પૂજ્ય છે સર્વ મોળીઓને આરાધ્ય છે સર્વ નીતિના ઉત્પાદક છે તે મહાદેવ છે' આ મહાદેવ શબ્દ કેમ જન્માએ શિવના પર્વાય શબ્દ તરીકે પણ વપરાયલો એવામાં આવે છે મહાદેવની ઉપર જણાવેલ બ્યાનમાં જે પરમાત્મસ્વરૂપ જવાબુ છે તે બાજી પરમાત્મદશા સૂચવે છે અને એમા શરીરનો પણ ત્યાગ જણાય છે મહાદેવ એટલે તો સાક્ષાત નિર્વાણ નિર્વાણ એટલે શુદ્ધ આત્મદશાનો સાક્ષાત્કાર, પરમાવશમણવાનો સર્વથા ત્યાગ અને અનવ આનંદમાં રમણવા આ સ્વરૂપે મહાદેવને પિછાનવા, સમજવા કે ધ્યાનવા એ તો જીવનનો ખરો લક્ષ્યો છે સ્વયં પ્રજ્ઞાનો સાક્ષાત્કાર છે, આત્મવિમૂતિની પ્રાપ્તિ છે અને જાગૃત્તવ્યમાં રહેલ વૈવિધ્યનું સમીકરણ છે (૩)

પરસે ક્ય પારસ સો કરિયે, થક્ષ બીને સો થક્ષ રી;

હર વિષ સાવો જાપ 'માનદપન,' ચેતનમય નિઃકર્મ રી રામ ૦ ૪

અર્થ—જે પોતાના સ્વરૂપને સ્પર્શે—દેખે તેને પારસ કહીએ અને નિશ્ચ શુદ્ધ

પાર્શ્વતર—સા—ત્યાગ ત્યાગ દીધું છે નિઃકર્મ—નિઃકર્મ

શબ્દાર્થ—પરસે = સ્પર્શે આજી. ચીને = જાણે. જાપ = નિશ્ચ શુદ્ધ સ્વરૂપ. થક્ષ વિષ = એ રીતે.

સારી = અનુભવસિદ્ધ કરે. જાપ = પોતે જ આત્મા એનામય = ચિત્ત-સ્વરૂપ. નિઃકર્મ = કમ રહિત.

૧ કસ્ય સજ્જેશમન્તો રાગો માસ્યેવ સર્વથા । મ જ દેવોઽપિ સર્વિષુ રમેત્યનદ્વંદ્વક ॥
ન જ મોહોઽપિ સજ્જાનજ્ઞાદર્શોઽનુલક્ષણજ્ઞ ॥ ત્રિવીકસલાતમદ્વિમા મહાદેવ ॥ ઉપ્પત્ત ॥
યો જોતરાગ સર્વજ્ઞો જ શાશ્વતમુખચર ॥ ક્ષિપ્તર્મક્રમણતોન સર્વથા નિકમ્પનજા ॥
ય પૂમ્ય સર્વદેવાર્તા યો પ્યેય સઘયોગિનામ્ ॥ ય સઘા સર્વનીતીર્તા મહાદેવ જ ઉપ્પત્તે ॥

સ્વરૂપને જુએ તે જાણા કહેવાય. આ રીતે જીવને સ્વભાવ સિદ્ધ કરે. તે આપ (આત્મા-પાતે જ) આનંદવન છે. ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને કર્મ (મજ) શી રહિત છે. (૪)

વિવેચન—પારસ-પરસનું જોડે સ્પર્શનું પુરાણી કથામાં પારસમણિની વાત આવે છે. એ એક બલનો કીમતી પથ્થર અથવા રત્ન હોય છે. એનામાં એવી દૈવી શક્તિ હોય છે કે એને હોદાનો સ્પર્શ થાય જોડે હોડું સોનું ચર્મ બાંધ છે. અંગ્રીજીમાં એને Philosopher's stone કહે છે અને આપણી પ્રચલિત ભાષામાં પારસમણિ કે હરસમણિ કહેવામાં આવે છે. મત્રતત્રના મુજબા હરેક વાનિકનું સાધ્ય આવે. પારસમણિ પ્રાપ્ત કરવાનું છેલ્લું કંઈ મૂળ સ્વરૂપમય બનાવી દે તે પારસ (પારસનાથ-પાથનાથ) કહીએ. જોડે એનો પ્રસંગ પદાર્થ એ, પારસમણિના સ્વભાવની પેઠે ચૈતનને જ્ઞાન-દશન-આસ્ત્રી વીર્જમય બનાવી દે છે અને શક્તિરૂપે પડેલા જીવોને બાંધત કરે છે.

જ્ઞાન—જોડે સત્. જ્ઞાન જોડે પરમાત્મવત્ત્વ. જ્ઞાન જોડે સ્વમુજ્જાલીત જ્ઞાનશિલ્પિશ્ચિત્તસ્વરૂપ. જ્ઞાનસ્વરૂપ બલનું મુરકેલ કાર્ત્ત છે. એના સમુદય-નિર્જીવ વિભાજન થાય છે એ શબ્દ પર જાણ્યો હોવાયલાં છે. બુદ્ધિસ્વરૂપમાં જઈ જાણાસ્તિ એ એક સૂત્રના ભાગ પર પચાસ પૂઠો હોવાયલાં છે. સામાન્ય રીતે આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ, એના ચૈતન્ય જીવ, એના જ્ઞાન રત્નમય, એનું અભિત્ય વીર્જ—એ સર્વના સમાવેશ એક જ્ઞાન શબ્દમાં થાય છે. આ જ્ઞાને ચિદ્ધને-અણુ-કશવિ તે જાણા.

આથી રીતે ચૈતનશબ્દને સાધી, આનંદવનને સમજો, આનંદવનને એના સ્વાત્ત પર હર્ષ આવે. આના પ્રકારની સાધના કરી. ત્યારે જગુશી કે આપ-પાતે જ આનંદનો વન છે. એ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને બલે નિર્કર્મ છે. એને કોઈની પ્રાર્થના કરવી પડે તેમ નથી. પાતે જ અપક આનંદ સ્વરૂપ છે અને આનંદનું પ્રાપ્ત છે અને ચૈતનને પુરત્રજથી ભરો. પાકનાર જીવ-ચૈતનાશક્તિ-એનામાં છે. પ્રાપ્ત એ શક્તિ અત્યારે અદર સત્તારૂપે પડેલી છે તેને બાંધત કરવાની છે. એ ચૈતનની આસપાસ કર્મનું બાંધુ લાયક છે એ પણ વર્ત્ય વસ્તુ છે. કોઈ ગણેલી છે પણ જોડે તેવી છે; પ્રાપ્ત એને દૂર કરવા પુરુષાથ કરવો પડે તેમ છે. (૪)

ઉપસહાર—આ જગમાં આરે વિશાળ દરિયા સહિજીવાય જાયો છે. અત્યારે ધર્મને નામે એ વાદળથી અને વમસાણુ એવામાં આવે છે. અગાઉ નાના મતલેદને કારણે એ મોટાં તોફાનો બાજ્યાં છે અને હાલમાં પણ ગચ્છ મત, કિશકા અને કશનના સેરો, કિડ મુસ્લીમના વચ્ચે ફાટી નીકળતા એવામાં આવે છે. તેની પાછળ ધર્મની સાચી પિયળ નથી. ધર્મને નામે વકશર ન હોય. ધર્મને નામે હોઈની નથી. ન હોય. ધર્મને નામે તે અપક શક્તિ, આત્મવિચારણા અને શમ, સવેત્ર અને નિર્વેદના ઉભરા હોય.

વાત જોડે બલનો પ્રકાર કાંઈક આવી રીતે જાણ્યો લાયક છે. આત્મસાધન દરેકને

ઇંદ્ર લાગ્યું તે માટે સાધનો ચોક્કસ, પણ જાતે દિવસે એ સાધનો જ સાધ્ય મનાઈ ગયા અને પછી તો સાધનો કોઈ જાવ જ પૂછે નહિ! જ્યાં સાધનધર્મમાં સાધ્યપણાનો આશય ઘર્ષ જાય ત્યાં પછી મતભેદની જાણી જ ન રહે. ખરી વાત એ છે કે સાધન ધર્મના મતભેદમાં પ્રાણીએ મૂલ્યાર્થ જવું ન પડે આ જનસમુદાયને પાર પાગી સસારની કુસરીમાંથી મુક્તિ મેળવવી છે પછી કોઈને ચોક્કસ લાગે તો તપશ્ચર્યા મેળવે, કોઈ શાન્તિ ચોક્કસ મેળવે, કોઈ ક્રિયાચર્યા મેળવે અને કોઈ ધ્યાનચર્યા મેળવે એમાં વાંધા શો દોષ શકે? પ્રત્યેક આત્માના વિકાસના માર્ગો અલગ અલગ હોય છે. કોઈને ક્રિયામાં મજબૂત આવે, કોઈને જ જલ્દી ભેટી આત્મચિંતનમાં મજબૂત આવે અને કોઈને સમાજસેવામાં મોજ આવે. એ સાધ્ય સ્પષ્ટ હોય તો માર્ગનો અપઘો સમજવો વજરનો છે આ એક વાત ઘર્ષ

અને દરેક દર્શનકાર્યએ પોતાને સૂચ્યું તેવું અને તેટલું સત્ય જ પ્રકાશિત કર્યું છે સંપૂર્ણ સત્ય શોધવા માટે જીવનભરનો અભ્યાસ અને વિશિષ્ટ વત્તવમાંથી લુહિ એઈ એક પણ એ સવને પ્રાપ્ય નથી તો સત્યના અશોધને અમલ-સ્વીકારી વિકાસના બલ્લીતા માર્ગે પ્રયાસ કરવામાં આવે અને દર્શનો તરફ સમજાવવામાં આવે તો કામ જાવ તેમ છે શાંતિથી પોતાનું આત્મમાધન કરવું, પોતાની જિનનાને વિકાસ ધ્યાય તેના માર્ગો શોધવા, તેને અનુસરવું અને કદી પણ વિધિ નિયેધની ચૂલવણમાં પડી જઈ જન્યની ટીકા કે અવહેલના ન કરવી—એ જ એ કરવામાં આવે તો આત્મસાધના ઘર્ષ શકે તેમ છે અને અશ-સત્યો સર્વ દર્શનમાં છે તે વાત સમજવામાં આવે તો સર્વ કંઠાલેથી સાથે અથ સંબંધી શકાય તેમ છે. જે ધર્મ ક્રિયાથી આત્મશાંતિ થવી પડે, જ્યાં સસારના વાવથી બહેલ પ્રાણી કંઠક મેળવવા જાય, ત્યાં જ ધર્મધર્મમાં આશામી અને ઉરકેશટ મળી આવે તો પછી આત્મવિકાસ કયા યાવ? કયારે યાવ? કયે માર્ગે યાવ?

એટલા માટે શામમાંથી કે શ્લેષમાંથી, જાનમાંથી કે મહાદેવમાંથી, પારસનાથમાંથી કે જલ્દમાંથી એનું મૂળ અજડ સ્વરૂપ શોધી લે, એના નાના-નાના ભેદમાં ભૂલા ન પડી જાઓ, શુદ્ધ ચિદ્રૂપનમ અત્મદશાનું જનત અને જનન્ય સ્વરૂપ વિચારી-આવી તેને ત્યાંથી મેળવી લે, સર્વાંશે ન મળે તો મળે તેટલે અશે પ્રાપ્ત કરે અને જનત સાત્ત્વજન્ય પ્રાપ્ત કરવાને માર્ગે જરી જાઓ જાણી જ્યાં ત્યાં ધર્મને નામે વાદા જોઈ જવા હોય કે દુકાનદારીએ ચાલતી હોય તેના અપાટમાં આવી ગયા અને ત્યાં અજ્ઞાનમાં બંદી ગયા તો કદાચ નામના થશે, પણ સ્વરૂપપ્રાપ્તિ તરફના, સાધ્યમાર્ગે જનનના કે અંતરદશા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગદર્શનની આશાને નામે મીઠું સમજવું

વિશાળ દર્શિ કેળવવાના અનેક દાખલાઓ નોંધાયેલા છે યા ૩૩ દાખલા અત્ર બોઈ જઈએ —

પ્રથમ સોમનાથ (પાટણ)ના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો, કુમારપાળ મહારાજ

જાજર હવા. કેમકે કાચાઈ એક બાજુએ અને બીજી બાજુએ જૂઠ્ઠાપણે મંદિરાધિકારી
જાજર હવા. તે વખતે જોનાવામાં કેમકે દ્રમકાણે નીચે પ્રમાણે કેવ સોમકાણી સ્તુતિ કરી.—

મમ્મીશાંકુજનના રાગાવા શમસુપાગતા યસ્ય । મદ્યા વા મિચુર્વા, હરો જિનો વા મમસ્ત્તૈ ॥
—જવ (સસાર) બીજેના જાડુરને ઉત્પન્ન કરનાર રાજ વગેરે (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ,
મદ, મત્સર) જેના ક્ષય પામી ગયા છે તે પછી પ્રજ્ઞા હો, અથવા વિશ્વ હો, અથવા
કર (શિવ-મહાદેવ) હો, અથવા જિન (તીર્થંકર) હો—તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

આ પદમાં જે વસ્તુ બતાવી છે તે જ જન બીજા જાડુરમાં બતાવી છે. મારે નામ
સાથે કામ નથી, જેનામાં આત્મસ્વરૂપ બદલું હોય, જેના રાજકેષ ગયા હોય, તેને ગમે
તે નામે હું નમસ્કાર કરું છું. મારે નામ કે બાહ્યકાર સાથે સબંધ નથી; મારે સ્વરૂપ
પ્રાપ્તિ કરવી છે અને એ આત્મસ્વરૂપ બધાં શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકટ કરું હોય ત્યાં મારો નમસ્કાર
છે. માટે તે આદરણીય આદર્શ છે.

આવે જ વિચાર શ્રીમાન હરિહરસુરિએ બતાવ્યો છે :—

પક્ષાતો ન મે વૈરિ, ન દેવ કવિશારિણુ । યુક્તિમૂલન યસ્ય તસ્ય કાર્ય પરિમ્હા ॥

—વીરમજુ પ્રત્યે મારો પક્ષપાત નથી, તેમ જ કવિ હે કણ્વાલ, પ્રજ્ઞા કે ભુક્ત કેર્તીવર
મારો દ્વેષભાવ પણ નથી. જેનું વચન યુક્તિયુક્ત હોય તેના જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

આ એક ભુક્ત જ હરિભિન્દુ છે. ભુક્તિયાળી માણસની ભુક્તિને બસર કરે જોની
પરીક્ષામાં પસાર થાય, જોની તાલબીમાં શુદ્ધ કથનસ્વરૂપે નીકળી આવે. જેનું જે વચન
હોય, જે ન્યાય-તકના સવ નિયમોને અનુરૂપ હોય, જેમાં હેતુબાધ કે ગેદાવા ન
હોય, જેમાં પસંદગી પ્રિયથ ન હોય, તે વચનનો અને તે દ્વારા તેના પ્રયોગનો સ્વીકાર
કરના દ્વારા આ સૂત્રમાં જૂળ વિચાળતા શાળવી જણાય છે.

જે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની વાતમાં લાગી હોય, જે દેખાવ કરવાની વૃત્તિ
શાંત થઈ ગઈ હોય, એ સત્ય કે તેના જસો બધાં બેટલા મળે ત્યાં બેટલા પૂરતા તેના
ઉપર જાવરજ રાજ થતો હોય, તો બાહ્ય દષ્ટિ ઊઠી જાવર જીવસ્થાનો આ માર્ગ છે.
પણ જોને સજ્જમાઈ કંઠી શકાય તેમ નથી. જાની વિચાળ દષ્ટિ ધ્વજમનીય હોય છે. પણ
જો કદાચ આપણીય નથી. કારણ, પ્રમંથના પ્રિકાસ સાથે એક સાકંઠી દષ્ટિ પ્રજ્ઞાજનને
સાથે જ પીટે છે અને પછી તો પાતાની વાત જ સાચી હોઈ શકે અને બીજે સત્ય
ન જ હોઈ શકે એ વાત જોના મનમાં જોવી જરૂરીસલાહ મેસી બધ છે કે જોને જન્ય
ધર્મીઓને મિથ્યાત્વી કહેવામાં રસ લાગે છે અને પછી તો પક્ષભેદ જોવા બામતો બધ
છે કે જિનામાં અધેતા આવવી બધ છે; બાકી આમાં મળ નથી; મળ વિચાળ દષ્ટિમાં છે,
જાસ સત્યોનું સ્વરૂપ જાણવામાં છે. મધ્યસ્થ જાણને પાવવામાં છે અને ખાસ મળ
જેવને જોનાજવામાં છે. આ સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે.

એ પ્રકટ કરવા માટે શરૂઆતમાં આદર્ય બેઈએ. એ આદર્ય બેઈ પૂરું પાડે છે એના સ્વરૂપને સમજવામાં બની શકે તેટલી સ્પષ્ટતા આવર્યક છે પણ એ વિચારસ્પષ્ટતા ન થઈ શકે તોપણ એક વાત જરૂર કરી શકાય તેવી છે. બની શકે તેટલી સમર્થિતતા સખવી, ક્ષયોપશમ પ્રમાણે સત્યચોધન કરવું અશ-સત્યોને સત્ય તરીકે સમજ્યાં અને સ્વીકારવા, એ બેઈના નામમાંથી પણ આત્મશુદ્ધિ મેળવવા અને ઠેંગવવા અને જ્યાં નજર ન પડેલે ત્યાં વિશેષ ન કરતા પોતાની જ્ઞાનમર્યાદા સમજી લેવી, પણ એવું કોઈ કામ કરી ન બેસવું કે જેથી પ્રગતિનાં દ્વાર બંધ થઈ જાય. આત્મપ્રગતિના માટે પ્રતિષ્ઠે પત્રધિષે આગળ વધાય છે પણ એમાં આવર વિકાસ આવે તો પ્રગતિ અટકી જાય છે અને એનું ભેર વધારે પડતું થઈ પડે તો પશ્ચાદ્વ્રતિ પણ થઈ જાય છે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે આપણો મોક્ષ આપણે જ સાધવાનો છે બહારનો કોઈ વિમાન હઈને આવે અને આપણે મોક્ષ નામના મંદિરે સંકસત્ત થઈ જઈએ એ વાત બનવાની નથી.

ત્યાંથી ઉદારતાપૂર્વક જ્યાંથી આત્મતત્ત્વ જેટલું અરે પ્રાપ્ત થાય તેટલું અરે ચોધવું અને જ્યાં આગળ ન વધાય ત્યાં સમજાવ-મધ્યમજાવ રાખવો. પરમાત્મશુદ્ધિ દુનિયામાં અરે અરે છૂટા છૂટા સુવત્ર ભરેલા છે મારા તમારામાં પણ મોટે-વધેતે અરે જરૂર છે એમાંથી જ્યાંથી પ્રકટ શુદ્ધિ મળે ત્યાંથી ચોધવામાં જરા પણ વધિ નથી. પણ અમુકમાં અમુક વાત નથી એવી નકારાત્મક નીતિ ખાસ કરવાને બદલે જ્યાં જ્યાં જેટલું જેટલું અરે પરમાત્મશુદ્ધિ મળી આવે ત્યાં ત્યાંથી તેટલું તેટલું અરે એને સ્વીકારવામાં વાધો નથી. એમાં અભિનિવેશભિષ્ણત્વ કહી ટીકા કરવામાં આવે તો તેમાં બસરવા જેવું નથી.

અશ સત્ય સાબિત છે બુદ્ધિ પારદર્શી છે અને પૂર્ણકરણશક્તિ પારાવાર છે આદર્ય ચેતનાધર્મને ઈકલવાનો છે અને અંતિમ સાધ્ય આ અકલ્પશક્તિને ત્યાગ કરી નિકર્મ થવાનો છે આ આત્મશુદ્ધિ જ્યાંથી મળે ત્યાંથી લેવામાં કોઈ પ્રકારનો વાધો નથી અને એને અટકાવવા પ્રયત્ન થાય ત્યાં હયા ખાવા જેવી સ્થિતિ છે અત્યંતી હયા ખાઈ શકાય તેટલું પોતાનું સ્થાન ન હોય તો બેસી રહેવું, પણ ધર્મને નામે બધામાં ભાગ લઈ આત્મપ્રગતિ આડી બાઠ ન થવા દેવી. માગ સીધા અને સરળ છે પણ કાટા, ટેકરા આવે તેમાં અનુષાઠ પ વા મોઘ્ય નથી. અતસાત્મદયાના વાણ્ણ્યોએ બહુ થેલીને આલવા જેવું છે અને કોઈ રીતે પોતાનો માર્ગ બચાવવા દેવા જેવું નથી. આત્મશુદ્ધિ ચોધતા સમજાય તેવા છે અને તેને ડોળનાર તત્ત્વો વિચાર કરતા બહુ શકાય તેવાં છે ધર્મને નામે વિષવાદ, વાદાજબી કે પ્રમાદમ ન થટે. શુદ્ધ નિરજન નિરાકાર સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના શુદ્ધ આશયવાળા તો પ્રત્યેક વાતમાંથી અતસાત્મસ્વરૂપ ચોધી લે, ન મળે તો આજ ત્રીચી દે કે હજી પર તાજી મારે, પણ એ વિષને વધારે નહિ.

આ દિવિ આવે ત્યારે યોગિરાજના વિચાર સમબલ છે

“જન્મના કોઈ બંધુ નવજુ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતા ન ભાળે;
ઉદ્ધવાસ્વાદિ નિજ કાજ કરતા થકે, મોઢું નડીચાં કસિકાસ કાળે”
(મોઢા ગિમ્તું સત્ત્વ, ચાલ ૫)

આ વાત સમજવી મુશ્કેલ નથી, પણ આજરવી ધણી મુશ્કેલ છે. જે વિચારતા બંધે ત્યારે નિસ્તાર થાય તેવું છે. જ્યાં સુધી જે કાવમાં નિમિષ વાદ છે એમ લાગે, જ્યાં સુધી નિમિષ અને બલકારનો સમન્વય કરવાની જુદિયશિલિ પ્રાપ્ત ન થાય, જ્યાં સુધી સમ્પ્રદાયમોહને લઈને સત્યચોધનનો માર્ગ ન લેવામાં આવે, ત્યાં સુધી અતસામદ્યાની વાતો માત્ર વાર્તારૂપે છે એમ સમજવું. જે માર્ગપ્રવાણમાં અદર કિતરવાનું છે. વિકારો પર વિજય મેળવવાનો છે. આજ્ઞા આવેને જોગબવાનો છે અને જોકવાર જે દશા આવી એટલે સ્તો કાલ લાગી જશે. એટલી વાત આનંદમાં રહે કે સવત્ર ખમવાજનાં બીજે પટેલ છે. પણ તેની જ સાથે મોહરાજનાં વિવળીએ પણ પટેલ છે અને જેમાં પણ અતર વિકારો ભારે ભક્તરમાં પાકનાર અને એકા પાટા અપાવનાર હોઈ કિતરણી લેવા યોગ્ય છે. અને ધર્મને નામે વિકારવૃદ્ધિ થાય, અભિમાની પાપજી થાય, સમજસક્તિ પર કંઠલગ પડે, ત્યાં વાત આકરી અર્થ બલક તેમ છે. માટે નામમાંથી સત્ત્વ ચોષા, વિચારણામાંથી સત્ત્વ ચોષા, વાતોમાંથી આજ્ઞા તત્ત્વ ચોષા, અને જમી ત્યાંથી અત્મવત્ત્વમાં એકા કિતરવાની વાત કરે. ન અને તો બેસી રહે, પણ ધર્મને નામે વચર સમજે. દોહરોડ કરી પ્રતિપક્ષને ડોળી ન નાખે. આ તો આનંદધન સાધવાના છે. નિકર્મી થવું છે. અંતર દુઃખનો સાથે લ વાનું છે. માટે આત્મપ્રગતિ કાલ તેવી વિચારણા અને વાતો કરે, પણ કેઈ પણ પ્રકારે અન્નની સમજણ વચરની ટીકા કરી વિશેષ કે અંતરને વધારશે. નહિ અને આત્મપ્રગતિ ખચટે તેવી વાટે અકર્મી નહિ. પ્રગતિ મોડી થશે તો પાલવશે, પણ ટેકરે થકી જ્યાં કે ખાકામાં પડી જ્યાં તો રહેતે આવતાં નવનેજા પાણી કિતરશે, માટે શબ્દમાર્ગો પકડી લે. અને પછી તો મન સુધી આવશે.

બંધો તો આજી દુનિયામાં આત્મવત્ત્વ કારણ છે અને શોધતાં મળે તેવું છે. સાથે માળે વિજય વમાણ છે અને અતે આનંદધનનો મેળાપ છે. એને સાધવામાં વિચારણ કાવનાં વિકસાવવાની જરૂર છે. વિચારણતામાં સત્ત્વ છે. સદિધુકાવમાં શાંતિ છે અને શાંતિ છે ત્યાં આનંદ છે. ત્યાં ચેતન-સાધના છે. ત્યાં સ્વરૂપસંધિ છે અને ત્યાં અનોવિક્ષાન છે. આ રીતે આત્મા આનંદધનને સાધે, ચેતન-સ્વરૂપ ભામત કરે, નિકર્મી અર્થ મુસ્લિવ મહારાજ સાથે સાનમે માળે બેતે અને બલજમણની અક્ષીમાંથી સદાને માટે છૂટી બાજ (૧૭)

પદ અડસઠમું

શ્રુતિકા—આ પદમાં સત્સંગનો મહિમા બહુ લાભ્ય રીતે ગાયો છે અને તેને સત્સંગપૂજા કે ઇન્દ્રની પદવી કે શાસ્ત્રપુષ્પ કરતાં પણ ઉપ્પર સ્થાન આપ્યું છે એ વાતમાં ખૂબ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે એનામાં ગમે તેટલી મૌલિકતા કે શક્તિ હોય, છતાં તે પોતાનું આધાર-આધેરબળાવનું તત્ત્વ તણ શકતો નથી. ચોતે જે સયોગેમાં મુકાય, એ રેશકાળના સયોગેમાં આવી બેઠે, તેને તે બહુ ખડુ આધીન થઈ જાય છે. એક માણસના બે પોપટ-અથવાએની કલા બળીતી છે એક સાધુની સોજતમાં 'આવે, પધારે, મઠમાં આસન કરે, પરમાત્માનુભવે પરિચય કરે'—આ શબ્દો યાદતા શીખે; અને બીજો માથે, માથે, ખાઠ પાઠે, લૂટો—એવું યોગની પદ્ધતીના પરિચયમાં શીખે. તેથી જો સંજ્ઞન-સત-સાધુનો પરિચય રાખ્યો હોય તો વાતાવસ્થાની ચાલુ વિશુદ્ધિ રક્ષા જ કરે છે. એક મનુષ્ય કેવો છે એની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેના સોજતીએ કેવો છે તે જોવાથી તેની આદિત્ર-વર્તના બાંધી શકાય છે. હમેશા સરખા અભિપ્રાયવાળાની સોજત ઘાય છે અને ટકે છે 'સમાવશીલમ્પસ્યેયુ સરવમ્'—એટલે એકમરણા આદિત્ર અને જેવવાળાની મૈત્રી હોય છે. સોજતની અસર જેમ પોતે બીજા પર પાડી શકે છે એમ બીજાની અસર પોતા પર જરૂર થાય છે. માટે સત્સંગનો મહિમા થયો યોગ્ય છે. સાધુસંગતિ આપ્યા પ્રતિભાજનને ફેરવી નાખે છે અને બહુ રસ્તે જલાવી દે છે. સતના સંગમાં આવનાર પછી તો ફુલન કે ફુલશરીના પરિચયમાં આવતા પણ સંકેતાય છે. સારી સોજતમાં ફરનારા ઉ માર્ગ એકી રસ્તે આવી જવાના બંધકારમાં અનેક હાબલા મેંધાયા છે. અને ખેડી સોજતમાં રહેવાથી ખાનકાનના વશએ ખેડે રસ્તે જીતરી આજરે હેરાન-પરેશાન થતા જોવામાં આવ્યા છે. એટલે સાધુસંગતિનો મહિમા જળશે છે.

અસઠમા પદમાં પ્રજુહયન થવાનાં કારણોમાં અને સ્વરૂપદયન કરવાના કારણ તરીકે 'સાધુસંગતિ' અને જુહમહાશબ્દની કૃપા બતાવી હતી તે ખ્યાનમાં હશે. એ સાધુ સંગતિનો મહિમા આ પદમાં ગાયો છે તે આપણે વિચારી જઈએ. આ પદનો અર્થ અને વિવેચન કરવામાં પૂ. શ્રીગ શીરવિજય ગણી મહાશબ્દે બતાવેલ અર્થ ઉપરાંત ટોચે અને મિત્રની નોંધ પણ પ્રાપ્ત થયેલ છે. એટલે વિવેચનને સંકેતી અર્થ પર વિસ્તાર લખારે કરવાનું બનશે.

સાધુ સંગતિ વિનું કેસેં પડ્યે, પરમ મહારસપામ રી;

કાટિ ઉપાય કર જો બોરો, મનુષ્યવક્ત્રયા વિસરામ રી સાધુ ૦ ૧

અર્થ—સત-મુનિની સોજત વગર કેઈ ગયો આવસ કરીયો (ગમે તેટલા)

પાદ્યાર—મિત્ર-મિત્ર પાદ્ય-પૈયે પાન-પાન. કાટિ-કાટ બોરો-બોરો. વિસરામ-વિરામ.

શબ્દાર્થ—સાધુ = સામ્યસ્ત્રી, સિદ્ધ, આજ્ઞાનુભવ કરણી કરનાર સ્વપુરુષ, ત્યાગી, મુનિ. સંગતિ = સોજત. મિત્ર (મિત્ર) = વંશ, મિત્ર. કૈસેં = કેવી રીતે. પડ્યે (પૈયે) = પાઈએ, મેળીએ. પરમ = મોટા મહારસ = આજ્ઞાનુભવપ રસ. પાન = (તેડી) પર. કાટિ = કોયો, ગમે તેટલા. ઉપાય = ઉપાય કરે = કરે. જો જતાં ને = જે કાઈ બોરો = બારો, મધિ, મેળો. વિસરામ = આરામ (વિરામ = અત, ઊંડા)

ઉપાયો કરે, પણ અનુભવકથાના આસમરૂપ અતિ ઉત્કૃષ્ટ મહારસના ધામ-સ્થાન (મોક્ષ)ને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે ? (ન જ પ્રાપ્ત કરી શકે) (૧)

વિવેચન— અનુભવ મિત્રનો મદ્દિમા આ પદોમાં વારંવાર ગાયો છે એવના વારંવાર એની પાસે ફરિયાદ કરે છે એને નાના દિવર જેવો ગણ્યો છે ૮ ૧૩ ૧૪ ૫ માં પદો અનુભવને ઉદ્દેશીને લખાયાં છે ચૌદમા પદમાં એનો એવન બને એવનની સાથેનો દ્વિતરવી સળખ વ્યક્ત કર્યો છે અને પદોમાં કામકામ અનુભવમિત્રને આગ્રહ કરીને એની સહાય એવન અને એવનાએ માગી છે. આવી અનુભવની કથા તો હાસ્યભંધ વાત્સલ્ય કરે. એના ઉપર પૂર્વવિરામ ક્યારે થાય ? ક્યાં આવે ? આ અનુભવકથાનું અંતિમ વિશામ સ્થાન પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે અને કાર્યસિદ્ધિને જરિયાતિ સ્વ કલબનો અવ આવે છે આ પદોમાં આનંદ નો મદ્દિમા વારંવાર ગાયો છે. આ આનંદ મહારસ બધાં સદા પ્રાપ્ત થતો રહે તે મહારસધામ છે, એ મુક્તિપુરી છે એ આનંદની પરાકાષ્ઠા છે અને એ ઉત્કૃષ્ટ અતરસમકથાની પરાકાષ્ઠાએ આવી રહેલ પર પ્રદમકથા છે. આ આત્મિક આનંદ એક બનેાળી વસ્તુ છે એને માત્ર અનુભવાતા પૌંદ્ર ત્રિકા આનંદ સાથે સળખ નથી. આ આનંદ એ સ્થાનકે મળે તેને પરમ મહારસધામ કહેવામાં આવે છે એની સ્થિતિ અક્ષય, અનંત, અભ્યાસ્ય છે. એ પ્રાપ્ત કરવા સ્વ પ્રયાસ થાય છે. વસ્તુતઃ એને અમુક સ્થાને શોધવાના વિચારને બદલે એ અમુક પરિસ્થિતિમાં અનુભવનો વિષય થાય છે, એમ સમજવું વધારે સુયોગ્ય છે.

દુનિયામાં વીર, શુભાર, હાસ્ય, કરુણ, ભયાનક વીલસ રૌદ્ર અને અદ્ભુત રસ ભર્યાલા છે એ ઉપરાંત નવમો શ્વાસરસ છે એ નવમો રસ એની ઉત્કૃષ્ટ દશામાં હોય ત્યારે જારે અતર આનંદ આપે છે અને તે વખતે એને મહારસનું નામ આપવામાં આવે છે. એ મહારસ એની જગ્યામાં જગ્યા કોટિએ એ અતરસશામ પ્રાપ્ત થાય તેને પરમ મહારસધામ કહેવામાં આવે છે. પણ એ દશાએ પહોંચવા, પહેલા એ રસની સેવના કરવી પડે છે. આવો મહારસ એ આત્મિક દશામાં અનુભવાય, અને આખરે બધાં સર્વ અનુભવકથા એનો છેડો આવી જાય, એવી પણ આત્મિક દશા કેમ પ્રાપ્ત થાય, એવો સફળ પ્રમ થાય છે. તેના જવાબમાં કહે છે કે વીલ તમે તેડલા જાપાય આવસ કરે, એ સ્વ નકામ છે એ ઉત્કૃષ્ટ મહારસમ અત્મિક પરિસ્થિતિ સાધુપુરુષની સોજત વજર કેમ મળી શકે ? એનું કારણ એમ છે કે આ પ્રાણી નિગિતવાસી છે એને જેવું વાતાવરણ મળે તેવો તેને ઘર જતા વાર લાગવી નથી. એટલે ધત્તપુરુષની સોજત કરે તો તેને ત્યાજ, વેસજ અને અતર સમના જ વિચાર આવે છે પણ એ એ દુન્યવી રસવાળાની સોજતમાં પડી બસ તો ત્યા એને પૈસા, ભી, પુત્રપરિવાર અને પરિબંધની જ વાતો નજર સમુખ તર્કી કરે છે. અને એ પાતાની લખનવાચની સજ્જતા આવી પ્રાપ્તિમાં માની લેસે છે. પણ જલ સત પુરુષોના પરિવશમાં આવે છે ત્યારે તેને વસ્તુનિવારણ થાય છે, ખન-ચૌવનની

અસ્થિરતા સમબલ છે ત્યાગભાવની અદર રહેલ વિશિષ્ટતા હેખાવ છે અને અદરનું તત્વ બાજુવામાં આવે છે માટે સત્યપુરુષની સોળત ખતિ જરૂરી છે.

‘સાધુ’ કોણ ? જેણે સ્વપરનું વિવેચન કર્યું હોય, જેનામાં સતોષ અને સમમ બાંધ્યાં હોય, જેને આત્મ સ્વરૂપદર્શન દ્વારા પરમાત્મજાણ પ્રાપ્ત કરવા નિર્ણય થયેલ હોય, જેની ત્યાગ-વૈસમ્ય આદર્શરૂપ હોય, અને ખાસ કરીને જે મન-બંધન-કાશાની પ્રવૃત્તિ એકસરખી કરવા હોય, જો તેટલું શાસ્ત્રવાચન કર્યું હોય, જો તેટલા બાંધ તપ કર્યા હોય, કે ન્યાય, વ્યાકરણ કાવ્ય કે સાહિત્યના ધોટા પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું હોય, એ સુર્તથી પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત થતું નથી અને કોઈ બાવશ માલુસ એ મેળવવા માટે દાખો-કરોડો જો તેટલા ઉપાયો કરે, પણ એમાં એનું કોઈ વળતું નથી. સાધુપુરુષની સોળત ન થાય ત્યાં સુધી અધ્યયન અભિમાન માટે થઈ બલ છે તપશ્ચિયા હેખાવ માત્ર થઈ બલ છે અને બીજા ઉપાયો કાં તેા અભ્યવસ્થા કરી મૂકે છે અથવા અવસ્થા મનોવિકાસને અઅઘાપણે પાડે છે.

સત-સાધુપુરુષોની સજતિ થાય, તેમના ચરિત્રનો અભ્યાસ થાય, ત્યારે એ દશામાં રહેલ મહત્તા અને આદેશતા સમબલ છે અને પછી તેા એવા પુરુષો ઉપદેશ આપે કે ન આપે, પણ એની અસર જરૂર થાય છે માટે એ પરમ મહારસધામ પ્રાપ્ત કરવું હોય તેા સાધુસજતિ ખાસ જરૂરી વસ્તુ છે.

કોઈ ખતિ ઉત્સાહમાં આવી જઈ જ્ઞાન ક્રિયા કે અભ્યાસ ઉપદેશ દ્વારા પરમાત્મ દશા મળી જશે એમ માનવા હોય તેા તે ‘બાવશ’ છે સાધુસજતિ વત્તર કરેલા ઉપાય બાંધ ઊતરી બલ છે ને વળીવાર દલ કે આત્મજન્યામાં પરિવૃત્તી થાય છે. અને સાધુ સજતિ તેા આધુ વાત્યવરણ ફેરવી નાખે છે માટે સાધુસજતિનો મહિમા કારે મોટો છે (૧)

આરમાનુજલ માટે સાધુમજતિને આજુ મહત્વનું સ્થાન છે એટલું સમજી લઈ તે મેળવવા માટે મુસુમુ યોગી પ્રાથના કરે છે :—

વીરત્વ સફળ સત્ત મુરપાદપ, સર્વે સદા સુર્ધર્ષી રીઃ

વંચિત વચ્ચે ટલે મનવચિત, મવસતાપ મુર્ધર્ષી રી સાધુ૦ ૨

અર્થ—સત્વરૂપ કસ્ટવૃક્ષ બલે કદાક આપનાર હોઈ દેજવાતું છે અને એની સેવના કરવાથી એ સવદા સારો ઠાંકડો આપે છે મનની સર્વ વાછાઓને એ પૂરી પાડે છે અદિનકરને એ ટાળી દે છે અને સસારના તાપને ઓગાવી નાખે છે (૨)

પાર્થિવ—પાતપ-પાતપ (બાધુક) મન-મેરો ૧૩-૧૬ દમે-૬૮ રી. મુર્ધર્ષી-મુર્ધર્ષી મુ નવ

સાધુર્ધર્ષી—મીનક = ૬૩ તામિ આપનાર આનંદથી સદા-મનના, આમવ મેના, સત્ત-૧૩વાતુ સત્તમુરપાદપ = સત્તપ કસ્ટવૃક્ષ મુર્ધર્ષી = સારી ડાવા આપનારુ વચિત = ૬૪-૬૫ (૧૩) રમે = ૧૨, મરે, પ્રામ કાવ, રમે = ૬૨ થાવ અનરખિત = અમિવકર નમો (ધામન કરે) તેજુ અવ = સસર, સત્તપ ૫૬૧ નાવ, રુપ મરમી મુર્ધર્ષી = ઓગાવી બલ, ૬૨ થાવ.

વિવેચન—સાધુસત્તિ કેવી છે? એને કંપવૃક્ષ સાથે સરખાવે છે. કંપવૃક્ષ એની છાયામાં બેસનારાને બહુ સારી કંકર આપે, એની નીચે આવી આવડી જે થીજ માંડે તે કંપવૃક્ષ તેને આપે અને મનની સર્વ વાંછ પૂરી પાડે અને ન હોય ત્યાં સુધી સર્વ અનિષ્ટ વસ્તુઓને ટાળે. કંપવૃક્ષનો આગ્રહો મદિમા આપણે અન્યથા સામળો છે આ સાધુસત્તિ કંપવૃક્ષ જેવી છે. કંપવૃક્ષ જેમ બલે ચીતળ હોય છે અને તેની નીચે મેમનારને કંકર આપે છે તેમ સાધુસત્તિ પણ બાહ્ય અને અવરની શાંતિ આપે છે. એટલે એને પ્રસન્ન કરવાથી એ જ્ઞાન, શાંતિ, નૈરાશય વગેરે અનેક ફળને આપનારી નીવડે છે એની પાસે જઈને એ ફળ માગે તે મળે તેમ છે.

જળી સાધુસત્તિ સારો દાસ્યો આપનાર છે તથા જમી તેટલા સસારના વાવથી વધી જવા હો આ બાંધો બાંધવ કર્યો એટલે શાંતિ થઈ જાય છે અને આરે વરખીસ જેમ હાથ નિહા ઉઠાવ નીકળી પડે છે તેવી અર્થાંતર મનોહસા થાય છે. સાધુસત્તિથી મનોવાછિત ફળે છે અને અવાછિત કે અનિષ્ટ દૂર થાય છે. સત્સંગ કરનારની વાછા શી હોય? એ વાછા એની પૂરી થાય એટલે એ માર્ગે ચલી જાય, અને ન જમે તેવાં અનિષ્ટો દૂર થાય. આ તો કંપવૃક્ષ કે સત્સંગનો સીધો મદિમા છે. તે ઉપરાંત અવગણનને મહાવાપ સાધુસત્તિથી પુરુષાર્થ જાય. કંપવૃક્ષ જેમ વરખીને કોણી કરી નાખે તેમ મત્સંગ સસારના વાવ-વઢકોને ખલાસ કરી નાખે. સાધુસત્તિનો આવો મદિમા છે, સત્સંગપ્રમોદ આવો અભાર છે. (૨)

વનુર ચિરંજીવિરંજન ન ચાહું, વરણકમલ મકરંદ રી;

કા હરિ મગવિ વિહાર દિપાવ, શુદ્ધ નિરંજન પંદ રી સાધુ ૩

અર્થ—હું તો નાનામકારના રૂપ બરવાવાળા પ્રભાને ન ચાહું કે તેના બરણકમળની મુલાકાત ન ચાહું. કોઈક માણસો હસ્તિકાળિયા વિહારસ્થાનો બતાવે અને કેઈ એક-મત્ર વરણના શુદ્ધ ચક્રને બતાવે, પણ (હું તો એ કોઈ વસ્તુની વાછા) કરતો નથી. (૩)

વિવેચન—કંપવૃક્ષની વરણ સારવી આવી સાધુસત્તિ મારી સ્વયં હંમેશા અને ભાવનાને પૂરી પાડનાર હોઈ હું તો એની જ બાંધના કંકર હું તો મારા પરમાત્મા પાસે માત્ર હું કે મને સાધુસત્તિ આપી. સાધારણ રીતે માત્રી સત્સંગના બરણકમળની મેવા માગે; એવા એ દાખલા આપે છે અને મારે તો તે પણ જોવા નથી, એમ કહે છે. એ માહી રે છે કે હું તો વનુર પ્રભાના મનનુ રજન કરી તે દાસ પ્રભાતોક મિત્રવત

પાંદાતર—નિરંજી-ચિરંજીવે ચાહ-ચાહ. જનનિ-જનન વિહાર-વિહાર.

અનુર્થ—વનુર = નાના રૂપને ધરવાવાળો, દાસો, મિત્રવત્. નિરંજી = જલ્યા નિરંજ = નિર્મિત રવળ કરતાં મારક = પરિભ્રમ, મુલાકાત. ચરિ = મુખ (નામ) દૂર કરી, દલનું કરી. જનન = જન્મ, જનનુ જનનિ નિધાર = ને જ્યાં જ્યાં જઈ તે કોઈકું વિહાર = રોવાડે, જતારે. શુદ્ધ = નિર્મિત નિરંજન = મન-મેરુ વગેરેના ચક્ર = ચક્રા.

હમ્મતો નથી જાણવા એનાં ચરણકમળની મુલાસને પણ હમ્મતો નથી. કેટલાક લોકો મને હર્ષ-કૃષ્ણને હરવાફરવાનાં સ્થાનો બતાવે; જોકુળમાં, વૃદ્ધાવનમાં મને સાથે હર્ષ જઈને બતાવે કે શ્રીવિષ્ણુ પોતે જહીં વિચર્યા હતા જહીં બેઠા હતા, અને તેની સેવના કરવાનું કહે, અને કેઈ મેલ વગરનો અને સ્થામતા વગરનો ચક્ર બતાવે એટલે જીજ્ઞાસુ છિત્રતો ચક્ર બતાવી તેને સર્વ સિદ્ધિના કરનાર તરીકે બતાવે, પણ હું તો તેને પણ ન વાહુ જાણવા એવો અર્થ ચક્ર જેના લલાટ પર છે એવા ચક્રમૌલિ દેવ શકરને બતાવે, પણ માથે મનથી તો એની પણ વાંછા નથી. આ દેવો અમે તેવા મોટા હોય, પણ માત્ર આત્મા-નુભવને અને પરમ મહારસમામની પ્રાપ્તિને અમે માથે માટે કયા ઉપયોગના નથી તેથી હું તેમને ચાહતો નથી કે તેમના ચરણકમળની સેવાની વાછા કરતો નથી.

એટલે હું તો ભગવાનની ભક્તિ કરતાં પણ સાધુસત્તિને વધારે મહત્ત્વનું સ્થાન આપુ છું અને તેમ હોઈને પ્રહારપદસેવન, હર્ષવિહારસ્થાનોની વાત્રા કે ચક્રપૂજનની પણ વાછા-હમ્મછા કરતો નથી. (૩)

વેપ અમુર ફૂંક પદ વાઈ ન, રામ ન કામ સમાજ રી;

સગવિ સાધુ નિરંતર વાહું, 'આનંદપન' મહારામ રી સાધુ. ૪

અર્થ—અને હું તો દેવતાઓનું કે અમુરોનું કે તેમના ઇન્દ્રોનું સ્થાન પણ કદી

પદપદાર્થ—આઈ નન આઈ દેવ અમુર ન છે પદ આઈ ન રામ સમાજ ન કામ રી એમ પણ પદ એક પ્રત્યા છે પદ્ય—પદ્ય

શબ્દાર્થ—દેવ = નાર દેવ યોગ મોક્ષાનિક બોધાતી વગેરે. અમુર = સુખનપતિ વ્યતર. દ્વિ = તેના ઉપરી ચમરેડ વગેરે. પદ = સ્થાન. રામ = રામજી, આધિપત્ય, શૈલાર્થ ન કા. ૧ = સેવા દેવા નથી. સમાજ = સંસાર, વ્યાપકારિક કામની સામગ્રી. પાનુ = મેળુ મેળવવા હમ્મ

૧. પન્નાસ શ્રી જગદવિજય સંકિર્ણે આ વાક્યનો અર્થ તદ્દન નહીં પ્રકરતો લખાવ્યો છે તેમાં ભગવતિ સાથે ભરમ પણ લીધો છે અને એ પણ બે પ્રત્યા મેળાઈ છે તથા બીજાથી માણેજાણી મુક્તિ પુરિષ્કારમાં પણ છે તે પ્રમાણે આ અર્થ વાળ છે તે વિચારવા લાયક છે. અમુર વિરમી વિરજ ન ચાહે આ મુક્તિ પામતો. અર્થ લખાવત્યાં તેઓ લખાવે છે કે અમુર પુરોષોપ ભગવ (વિરજનો. અર્થ તેમણે ભગવ-ભાગવો કહ્યો છે) તે જ એટલે વિવિધ પ્રકારે સાધુસત્તિમાં રામ પામવા હમ્મ એટલે અમુર પુરોષપ ભગવ અનેક પ્રકારે પ્રકાશ કરવાનું કામ એ સાધુસત્તિથી ચાહે અને સાધુપુરુષના ચરણકમળપ મારફત એટલે સુખપીઠાર રમને પામે. સાધુ સિવાય એવો બીજો કો (કો) પુરુષ છે જે ભગને કદી-દૂર કરી-સાધી કરીને શુદ્ધ નિર ના ચક્રનો વિકાર દેખાડે. એટલે જમણકો દૂર કરીને શુદ્ધ-નિર્દોષ અને કર્મરૂપ અનન-કળાકળથી રહિત એવા આકાશકો રમવાનું સ્થાન (વિકાર) દેખાડે. એટલે જમને દૂર કરનાર અને શુદ્ધ નિરનના આકાશકો વિકાર કરવાનું સ્થાન સાધુપુરુષ જ દેખાડે અને તેટલા મરિ સાધુસત્તિની કુ ચક્ષના કરુ છું તેટલા મરિ આજણ કહે છે કે હું તો એ પદ કે દ્વિ પદ પણ ન માહુ વગેરે. આ અર્થ પણ મૂળ વિચારતા એમ છે એમાં વિરમિ હરિ અને ચક્રને વ્યુત્કસ રમી મેળવી દીધો છે અને અર્થ કલાની ચમત્કારિક સક્રિત બતાવી છે અને વ્યાપકારના અર્થ સાથે કરેલ અર્થ (જુઓ ઉપર આપે છે તે) વધારે સમીચીન લાગે છે પણ આ નોટમાં બતાવેલ અર્થ જરૂર વિચારવા એમ છે.

ધમ્મું નહિ અને મારે મોટા રાજ્ય કે રોકાઈ સાથે કે વાહુ વહેવારના સામાજિક કાર્યો સાથે પણ કંઈ હેવા હેવા નથી અને તો હે આનંદજન મહારાજ ! નિરતર સાધુની મોળન (માત્ર) મળે-મળેા કોમ હુ ધમ્મ હુ (૪)

જિવેશન—એટલે હું તો હેવ પદ ધમ્મતો નથી, અને મારે અમુરતું સ્થાન પણ નથી એર્ધતું દેવગતિમાં કે અમુરતગતિમાં કદાચ કેર્ધવાર ભગવાનની સેવાની તક સાંપડવી હશે, પણ મારે તો તેનો પણ અપ નથી.

અથવા મારે ઇન્દ્રનું પદ એર્ધતું નથી અને મારે કેર્ધ દેસનું વ્યભિપ્ત્ય એર્ધતું નથી કે મારે સમાજ-અવધારમાં રોકાઈનું સ્થાન એર્ધતું નથી. મારે તો હે ભગવાન ! એક જ બીજ એર્ધએ છે : મારા આનંદજન ચેતનરાજને નિરતર સાધુપુરુષની સત્ત્વિ મળ્યા કરે. એ કોના વિશુદ્ધ ચારિત્રની છાયામાં પોતાની પ્રગતિ સાધ્યા કરે અને એ વાતાવરણમાં સ્ત્રી સ્વદેવના વાપને સમાવે અને એવું એકાદ વજત થઈ બાક તેમ નહિ, પણ નિરતર વાહુ સ્વા કરે, એમ હું માગુ છું.

સામાન્ય રીતે પૌરૂષલિકા મુળનો સંસિચો પ્રાણી દેવપદ વાંછે કે દેવેન્દ્ર, નિસાધ પ્રાણવર્તિપણુ ધમ્મ દેવપદમાં માત્ર હઠેર કરવાની હોય છે પણ એ મર્યાદિત વાહુ મુળનો છેડા આવે તે વખતે પ્રાણીની દશા થી થાય છે તે સમયે તો વાહુ લાવા કાચના પણ આખરે મર્યાદિત મુળને વાંછે નહિ. વળી કેટલાક સભને મુળી મળે છે પણ એની અદરની ખટપટો, કુટુંબમાં કલેશ અને હાઈ અને ટુંકાળના સ કટો વખતની જવાબદારી બલુનાર એ મુળ પણ ન વાંછે અને મમાજના અગ્રણી થવાને મોટું જનતાની પ્રકૃત બંધિને બહુ રહે છે પણ એમાં પણ પ્રાહ નથી. એની ખટપ અને મમામલુ એકદર અત્યવ નીથી હો ઉતારી દેનાર નીવડે છે. એટલે હું તો થીજુ કંઈ વાહુતો નથી, અને તો નિરતર સાધુસત્ત્વિ મળેા એટલી જ મારી પ્રાર્થના છે, કારણ કે એના વગર પરમ મહારાજ પ્રામ મળે તેવો બીજો માર્ગ મારા ભોવામાં-અલ્પજામાં આવતો નથી. આનંદજન મહારાજ આ પ્રમાણે સાધુસત્ત્વિ માટે ભવસ્વી પ્રાર્થના કરે છે. (૪)

ઉપસહાર—સાધુસત્ત્વિ-સત્સત્ર માટે બહુ ભીષી હર આ પદમાં બતાવી એમાં અવધારમાં મનાતા કેર્ધ પણ સ્થાન, પદ કે હોશ કરતાં એને ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં જાણુ છે મુખ્યારિતોમાં સત્સત્ત્વિ પર એટલું બધું લખાયુ છે કે તેનો સંગ્રહ એક મોટું પુસ્તક રીકે એ જિવજની મહત્તા બતાવવા માત્ર ખાસ અગત્યના ટામણે સ્મૃ કરીએ —

સત્સત્ર શું છું ન કરે તે બતાવતા બર્તુદરિ રહે છે—“સત્સત્ત્વિ જુદિની મદવાને દૂર કરે છે વાળીમાં સત્ત્વપાત્ર સિમ્બ કરે છે આન અને ઉત્તતિને જાણે છે પાપને દૂર કરે છે ચેતને પ્રસાદ આપે છે દિશાઓમાં કીર્તિને ફેલાવે છે—પ્રાણીને સત્સત્ત્વિ શુ શુ નથી કરતી ?”

૧. માદ્યં પિપી દરતિ સિદ્ધતિ ધાતિ સત્ત્વં માનાત્તિ ચિદતિ પાવમપાકરોતિ ।

ચેતા પ્રસાદપતિ તિષ્ઠતનોતિ ધીર્તિં સાત્ત્વોતિઃ કથયંતિ ન કરોતિ પુંધાય ।

ખરી વાત જાન્યત્ર કહી છે કે “સર્વ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રકારના સગનો ત્યાગ કરવો; માટે પણ તેનો ત્યાગ થઈ શકે તેવું ન હોય તો સજ્જનોનો જરૂર સંગ કરવો, કારણ કે સત પુરુષો સંગરૂપ બાધિનું ઝોસડ છે”^૧

આ વાતને ઝોંક સમજવા યોગ્ય છે. એકદરે જાન્ય પ્રાણીનો સંગ કે જાન્ય વસ્તુનો સંગ પ્રાણીને શરૂઆતનું કારણ બને છે અને તે કારણે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. સ્ત્રી પુરુષસંગ, બંધનની મિત્ર સંગ કે બાપારી સંગ કેવો યોગી છે તે દરેકના જાનુભવનો વિષય છે. તેટલો જ બહીર પૌરુષલિક સંગ છે એ પ્રાણીને કેટલા વિધાવે છે! માટે પ્રાણી કે વસ્તુનો સંગ જ ન કરવો. પણ એ દશા સદ્ગુણાત્મક યોગ્યતા તેમ ન હોય, તો સજ્જનોનો સંગ કરવો. સત્પુરુષ પાસે સંગ-જ્વરનો ઉપાય હોય છે એટલે એ પ્રાણીને સાધ્ય સન્નિધિ રાખી શકે છે અને સગના દોષોને દબાવી દઈ એને સાચે રસ્તે લાવી મૂકે છે. આ સત્સબનો મહિમા છે.

બાકી સાધુને શોધી કાઢવામાં બહુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. દુનિયામાં સાધુપુરુષ નથી એમ તો નથી, પણ એ બહુ સોધા પણ નથી. એને વેશ સાચો ખાસ સંગ્રહ નથી. એની શોધ વખતે દલબી બહુ યોગ્યતા યોગ્ય છે. બાકી દેખાવ કે દુકાનદારી જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં બહુ સાધુપણ નથી હોતું. જાણના દલ બને યુક્તિ પ્રયુક્તિના સંગ ન થઈ જવાની સલાહ રાખવા એવું છે. બાકી ખરા સત્પુરુષનો સંગ થઈ જાય તો તો ખરેખર કામ થઈ જાય તેવું છે. માટે સોજત સાધુપુરુષની કસી. એની પ્રાપ્તિ ન થાય તો બજાર સોજતે ચલાવવું પણ ગમે ત્યાં ભારત ન પડવું એમાં પણ દૃષ્ટિગત થઈ જાય, પરિચિતની પાસેથી સ્વૂળ-સાંસારિક ઇચ્છાતૃપ્તિની અપેક્ષા થાય, તો એને અને સાધુવાને બાજો ગાળીને અંતર છે એમ સમજવું જાહેર તો હૃદયથી ખરી સાધુતા એના અસ્થિ મજ્જામાં જામી બઈ હોય, જેનું એક માત્ર ધ્યેય પરમ દશાએ જવાનું હોય તેની વાત છે. એવા પુરુષની સોજત, પરમ મહારસધાએ જરૂર પડેલાડે. બાવી સાધુસત્તિ નિરતર મયો એવી પ્રાપ્તિ છે. એવી સગતિ જાળવે જાળવે થાય તો પણ કશાણ છે એ વાત મન્યા કરે તો આ પ્રાણીના અપકાર સસાર-યોગોનો ઉપચાર થાય તેમ છે નિરતરનો સાધુસંગ પ્રાણીને જરૂર પરમ મહારસધાએ રસ્તે બરાબર ચઢાવી દે છે (૬૮)

૧ સદ્ગુણ સર્વાત્માના ત્યાગ્યા સ ચૈત્વર્થુ ન રાજ્યતે ।

સ સદ્ગિઃ સદ્ધ કર્તવ્યા સન્તા સદ્ગુણસ્ય ચૈવજ્યઃ ॥

૫૬ યોગજ્ઞોસિતેરમુ

શ્રુતિમિત્રા—શુદ્ધ ચેતના પતિ પવિત્ર પત્ની છે. જે પોતાના પતિને માટે અનેક રીતે વહાણાં મારે છે કેઈ વખત મીઠા મહેણાં મારે છે; પણ કદી મર્લાદાબજ કરતી નથી. આને જે જે પરિભાષા વાપરે છે તેમાં મહેણાં પણ છે અને સાથે સમબલતની પ્રેમજ્જિત પ્રાર્થના પણ છે; પોતાની અંતર સ્થિતિનું કથન છે અને સાથે મનામણા કરવા માટેની ઉશ્ચિત્તે પણ છે; પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ માટે જેદર્શન છે અને કલ્પ શ્રદ્ધી જ્ઞાની વિશાળ ઉદારતા પણ છે. યોગિશબ્દના આ અર્થ જૂનારાણે, જે તેમણે શુદ્ધ ચેતનાના સુખમા મૂક્યા છે જે સમજતાં જુના સુખની સીતા સ્વપ્ના સ્વર્ગપત્નીને આનંદમાં શાખીએ.

મીતકી રીત નહિ હો, મીતમ, મીતકી રીત નહિ;

મેં તો અપનો સરવ સંગારો, પ્યારે કી મર્હી હો મીતમ. ૧

અર્થ—વહાણા પ્રાણપતિ! આ પ્રેમની રીત નથી મેં તો મારે અનં સમુચાર સમ્યે (કપાં, વરેણાં શરીર પર ખાસ કર્યાં) અને આપ-આપ આરા પતિ-ના તો કંઈ ખબર ન મળે નહિ, પત્નો ન લાગે નહિ. (પ્રેમની આ રીત ન કહેવાય) (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના વિવેકને અથવા સદાસત્ત્વને કહે છે કે આરા પતિ શુદ્ધ ચેતન સત્ત્વને કહે કે અપારે તેઓ જે બલની રીતે આકર્ષી બેઠા છે તે પ્રીતિની રીત નથી, અર્થ પતિપત્ની વચ્ચે આવેલા વર્તણૂક ન હોય. હું તો આરા સત્ત્વ વરેણાં ખેંચીને તમારી વાટ ભેંજીને બેઠી છું અને પતિ આ મારે અવશે કે પેલે રસ્તે આવશે તેની અવલોકન કરી રહી છું અને આખી તો કંઈ ખબર પણ આવતી નથી. ટુનિયાએ સ્વીકારેલ આ ઉશ્ચિત્ત માર્ગ નથી આ તો વિષયને મન વેશ્યા અને વેશ્યાને મન કંઈ નહિ—વાળી કહેવત જેવી વાત છે. હું જાણી શકું ભેંજીને શાકી જાઉં અને તમારા તરફથી સંદેશો પણ નહિ, જે પ્રેમની રીત નથી; સસ્કારી પતિના સ્વીકારણલા માર્ગને પ્રતિષ્ઠાપ નથી. પ્રીતની આ મર્હી નથી રીત છે એવો અર્થ આશ્વપ રીતે મર્હી શકે. 'મર્હી' એવો ખાસતર છે. જે પતિને કષ્ટો આપતાં બોલે છે કે—પતિ દેવ! આ તો પ્રેમની નથી જ રીત છે કે હું તમારી પાછળ પછળા માત્રુ અને આપને જે વાત આનંદમાં પણ આવતી નથી, આપ જે વાતને મન પર પણ લેતા નથી! (૧)

પ્રામાન્ય—નહિ-કંઈ મેં તો-તેતો જરૂર સમારો-સરવ અપો. હો—(કોમ્પ્રોડ).

રાત્નાર્થ—મર્હી (પદ દેખ તો) = નથી. પ્રીતમ = પ્રાણપતિ. સમારો = અપાર, (આપા તરીકે) સમારણ સમુચાર અર્થ. ન મર્હી = ખબર ન મળી, પત્નો ન લાગે.

મૈં વસ પિય કે પિય સગ ઔર કે, યા ગતિ કિનરી સીમઈ;

તપકારી ખન જાય મનાવો, ખો કહુ મઈ સો મઈ મીતમં ૨

અર્થ—હું તો (માથા) પતિરાજને આધીન છું અને મારા નાથ તો કોઈ બીજાનો જ સગ કરે છે આવી રીત આપને કહેવું શીખવી ? હે ઉપકારી સ્નેહીઓ ! તમે જઈને મારા પતિરાજની મનામણી કરો (અને ઉપર જણાવેલા સલાહ પૂછો). અત્યાર સુધી તો જે સવાનું હતું તે થઈ ગયું (તે વાત જતી કરજો.) (૨)

વિવેચન—અને મિત્ર વિવેક ! હું ખની વાત જો છે કે હું તો મારા પતિરાજ ચેતનજીને આધીન છું, અને પતિરાજ તો બીજાનો જ સગ કરે છે મને મનમા થાય છે કે આવી રીત તે જોમને કહેવું શીખવી કરી ? આ તે કોઈ દુનિયાદારીની રીત છે ? વાત જોવા જોવા મારા તો જનતો કાગ નીકળી ગયો અને પતિમહારાજ તો કુમલિને વશ પડી માથા મમલા સાથે નાચ્યા કરે છે અને મારા તો સાવ પલ્લ પૂછતા નથી. આ તો સાદી રીતિથી પણ ક્ષેત્રું છે કોઈ આપણને વશ—આધીન હોય, આપણી ખાતર સર્વ સ્વ અર્પણ કરી રહ્યું હોય, જોની સાથે નજર પણ ન માડવી, જો તો ખરેખર વિચિત્ર વાત છે આ તો ભર્તૃહરિજો કહ્યું છે તેવી વાત થઈ હું જેને ઇશ્વરું છું અને જેને માટે નિરવર ચિતવન કરું છું તે મારા તરફ વિરક્ત છે ! જોમા પતિના પ્રેમને જવાબ પી ગયા નહોતી આપવી; અહીં ખનીના પ્રભને જવાબ પતિ નથી આપતા હું ભર્તૃહરિના જેવો ક્રિટકાર નહિ આપું મારા પતિ મારા હવેહવનહાર છે માટે મારાથી તેમને આકર્ષે શબ્દ પણ ન કહેવાય, ન કહેવશવાય. અત્યાર સુધીનું તેમનું મારા પ્રત્યેનું ગમે તેવું વર્તન હતું અને તેને જાગે મને અપરપાર વિશ્વવેદના થઈ છે, જો સર્વ સવાનું હતું તે થઈ ગયું જો વાદ કરવામા કોઈ લાભ નથી. પણ ઉપકારી મિત્રો ! વિવેક ! અનુભવ ! તમે મારી દશા જોઈ મારા પતિરાજને મનાવી લાવો. તેમને કહો કે તમારી ખાતર તમારી ખની વૃદ્ધ છે ચોવાનો સજોહો શબ્દમાર જોઈ વહોખાવ કરે છે અને તમારા અવધાની શહ જોઈ દિવસ ને રાત ન જણતાં રસ્તો નિહાળ્યા કરે છે જોમને પોતાનું ઘર જોગખાવે, અને પારસી ભટકનારીઓના પામમાથી ઊઠાવે. જનાદિ કાળથી જીવન વિભાવમા રખાડે છે.

પ્રામતર—પિય-પિયુ પિય-પિયુ ઔર-ઔરો ગતિ-ગત કિનરી-ગત ઉપકારી-ઉકારી અન-અન ને કહુ-અન જો.

શબ્દાર્થ—મૈં=હું વસ=વસ, તાને, આપી. યા=આવી. મનિ=માથ. કિનરી=કેવું સીમઈ=કિમતી, શીખરી. ઉપકારી=પરકાર કામ કરી આપનાર. અન=અઈને. જો કહુ=૭ કોઈ કાઈ=કયું સો=તે.

૧ યાં કિતયામિ સતર્ત મયિ સા વિરક્તા, સાઝમ્યમિજામિ ખન સ બનોઝમસકા ।

મરમદતે જ પરિણ્યવતિ કાપિન્યા પિદ્ધ તાં જ ઈ જ મરન જ દર્મા જ માં જ ॥

એને મમતા-મત્સ્ય મળવી જઈ છે એની પર શત્રુ-દેવની પ્રજા જસર છે. એ ઉદ્ધિસે-
વનમાં મુજ માની રહ્યા છે અને એના મુજ નથી ત્યાંથી મુજ મેળવવાના શક્તિ મારવા રહ્યા
છે માથા ઉપકારી સ્નેહાળ જનો। તમે માથા નાથને મનાવો, એને સાચી સ્નેહાળ
ધરણીનો પરિચય કરાવો.

મિત્ર નોખકાર આ જાણના આવે આશય જેણે છે : અથવા આપણિકાળથી ચેતન
મમતાની સોજતમાં રહ્યો છે તો તેને સમતા શી રીતે આવે એ શક્ય નિશ્ચય છે
છે અને તેથી બધે સમતા એમ કહે છે કે પાતે ગર્હિયુજરી વાત સ્વાસ્થ્ય નથી, અને
તે સંપત્તિ ચેતનને કહે છે કે તેણે મમતાને મૂકી દેવી અને તેને વિવેક અને કદા
સમજાવે અને તેઓ પાતે પોતાના સ્વરૂપમાં રમણ કરે. આમ થાય તો, શુદ્ધ ચેતન કહે
છે કે તેનો અને પતિદેવનો મેળાપ થાય આ પંક્તિનો આવે ભાવ છે; વિદ્યાવધાની
સ્વાભાવમાં આ રીતે આવી શકાય છે (૨)

વિરરાનય માલા અતિ ઠિ કઠિન છે, મોસે સરી મર્ગ;

‘મામદપન’ મમ સપન ધનપારા, તથા હી દ પઠ્ય હો મીતમ. ૩

અર્થ—(પતિ) વિરહરૂપ અગ્નિની જ્વાળા ભારે આકર્ષી છે અને એવી કાંચ છે
કે એ મારાથી સહન ન થઈ શકી એટલા માટે માથા પતિસજ્જ આનંદવનપ્રભુ વરસાદ
મોક્ષી આપે, ત્યારે જ (મારી જાતર જ્વાળા કહી પડે, મારી ઇચ્છા પાર પાડે, મારી
જાદરની આજ જુગાવ.) (૩)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના કહે છે કે મારે તો પતિસજ્જ સાથે વિરહ એટલો જાણે
કર્યો છે કે એ વિરહની અગ્નિ દિવસાનુદિવસ વધારે ને વધારે આકર્ષી થતી જાય છે
અને મારાથી તો એ હવે સહન થતી નથી તો હે ઉપકારી જનો। તમે હવે કાંઈક રસ્તો
કરો, આ વાતનો જાવ લાવો અને માથા વિરહાગ્નિને જુગાવવા સાડુ માથા પતિસજ્જને—
આનંદવન પ્રભુરૂપ વરસાદને—મોક્ષી આપે. હવે તો વરસાદની ધારા પડ્યો ત્યારે માથા
જાતર અગ્નિ જુગાવે કાંઈ ખોળા પાણીએ કે હોટલા જાણે મારી આજ જુગાવ તેની
મથી ચેતનને જ્યારે પતિસજ્જને કદા, વિવેક વગેરે ઉપકારી જનો કાથા કહેવરાવું કે
એનાથી વિરહાગ્નિ સહન થઈ શકતી નથી, ત્યારે મેનનસજ્જ—પતિ ચેતનની વિરહજ્વાળા
જુગાવવાને માટે સપનમેધરૂપે આજ્ઞા, એટલે તેમણે મમતાનો સજ્જ એકાગ્ર અને ચેતનને

પ્રાપ્તિ—જનિ ઠિ કઠિન દે—અતિ પ્રીતમ. મોસે—મોસે પ્રભુ-નું સપન કનિધા-સપનપ્રધા
નથી કે-એને ર્થ

સામાર્થ—વિરહાગ્નિ=વિરહરૂપ અગ્નિ. જ્વાળા=લિખા, કાળ, જ્વાળા. અતિ ઠિ=અત્યંત
કઠિન=કઠુ, મારી મોસા=મારણી જાતી ન થઈ=સહન ન થઈ શકી. આનંદવન=માથા પ્રભુરૂપ
(૨) મુ=મારી રીતે. સપન=મેધપારા, વરસાદ. ધારા=રુદિ. તથા હી=તો જ તે વખતે જ એ જ
કાંચે. રે પાર્થ=મોક્ષી આપે.

આવીને મળ્યા, આવેલા વાતો જોઈ શકાય છે; પણ પછી 'પ્રીતી રીત નહિ' એ પદનો ઉપયોગ કરવાનો અર્થ રહેતો નથી; તેથી પ્રથમ જણાવેલ અર્થ વધારે સ્પષ્ટ થી જણાય છે. આ બીજા અર્થ પ્રમાણે વિવેક અને શ્રદ્ધામાત્ર થતાં આત્માને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું અને તેથી તેણે કલ્પનામાત્રથી હું અને પોતાપણું માત્ર હવે તે છૂટી ગયું અને બધા પર સમાનપણું-સમતા આવી ગયા અને તેથી આત્મા જ્ઞાન હવેનરૂપ અર્થ જણાવેલા આવેલા આ જાણના મિત્ર નોખાઈ જોઈ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય જરૂર છે.

મને આ બીજા અર્થમાં પ્રક્રમભંગ દેખાય છે. ૫ અક્ષરવિચલન 'દે પદમ' નો અર્થ- 'મોકલી આપે તો એમ કરે છે-એમાં ઉપકારી જન સાથે મોટો વર્તાવાપ અને તેમની સાથે મોકલેલ સરોવર જલાસ્વરૂપે ઠંઠ સુધી જરાબર જની રહે છે અને કાંઈની નબરે આ આસપાસ ઘાટસરનો અને સુમેળ જાનારો લાગે છે. (૩)

ઉપસહાર-સેતુનાની વિસ્ફુરણ વર્ણવનારાં કેટલાંક પદો આવી ગયા. સેતુનાની સૂચના જાણી પદમા જતાવી; મેળાપ કરાવી આપનારને મેળાપ કરવા વિદ્યાર્થી તેનીશમા પદમાં કરી વિસ્ફુરણી પીઠા હકમા પદમાં વર્ણવી; ૩૫મા પદમાં વિસ્ફુરણનાં વલુન કહ્યું; વિસ્ફુરણ સેતુના માટે ૪૫મા પદમાં નાવની ચાલના કરી અને એ જ પદમાં વિસ્ફુરણના અવાજ જતાવ્યો. સેતુનાની જાણવા માગની વિસ્ફુરણ પદ ૫૧મા પદમાં વર્ણવી અને વલુ પદોમાં સેતુનાના સાથે મેળાપ થાય તે માટે સ્ત્રી ઇચ્છા જતાવી, પ્રાર્થના કરી અને હવે પણ એ વિવરણ પદો આપવાના છે.

સંસ્કૃત કવિઓએ નામક-નામિકાના વિસ્ફુરણ વર્ણનો કરવામાં તો કમાલ કરી છે. કેમકે પણ કાંઈ વિશેષવર્ણન વગર કાંઈના નામને જોઈ અર્થ શક્ય નથી. એના વલુનમાં કવિઓ અનેક સ્ફૂળ અને કમિપત લાવેને લઈ આવ્યા છે. વિસ્ફુરણના વર્ણન વખતે કલ્પનાના ઘોડા છેડી મૂક્યા છે અને હૃદયને સીધી જસર કરે તેવું વર્ણન આ સ્થિતિનું કહ્યું છે. સુભાવિત-રત્ન-કાંઠાગરમાં (પૃષ્ઠ ૨૮૭ થી ૨૯૦) વિશેષી પુરુષની અવસ્થાવર્ણનના ૬ સ્તોકો કોઠા કર્યા છે; વિશેષી સ્ત્રીની અવસ્થાવર્ણનના ૬૫ સ્તોકોને સમક કર્યા છે; વિશેષી પુરુષના વિમલાપિને જાણે ૧૬૭ સ્તોકો ૧૪૪ કર્યા છે; અને વિશેષી સ્ત્રીના વિમલાપે જતાવનારા ૪૬ સ્તોકો છે. એમાં મધુકર, તમાલ, જીરું, કસ, અર્ધ, અર્ધ, મેઘ, પવન અને કુખ્યસાર કે સારથ કે મધુર પ્રતિની ઉક્તિઓમાં કવિત્વની દૃષ્ટિએ કમાલ કરી છે. મદન (કામરેવ)ને સંભળાવવામાં જાણી જાણી નથી.

વિશેષના પ્રસંગમાં તો જાણી શકાય કે કલ્પ રસને જાણના ઢોલ અને મોગીને તો એ પ્રસંગમાંથી શાંત રસ વહેવાવળેલો ઢોલ, ત્યારે કાંઈની આજી દિશા ફરી જાય છે. આ અતિ કઠિન કામ કેવા આતુરથી મોગીશને કહ્યું છે તે ઉપાદ્રવાતમાં અર્થનાં રહે છે. શુદ્ધ સેતુના જેટલો આત્મિક દશા છે. સેતુના પોતે ગાયા મમતા, રાગદ્રેષ અને સંસારિક પ્રપંચમાં જેટલો જાણી પડી જાય છે કે એ પોતાની સાચી સ્થિતિને થાક પણ કરતો.

નથી. વિશુદ્ધ દશામા ચેતનજીની જે સ્થિતિ હોય તેને શુદ્ધ ચેતના નામની ખતીનું રૂપ આપવામાં આવે તો તે તે પતિને પોતાને જે આપવાની શક્તિ હોય તે હરે છે; અને પૌદ્ગલિક મુખમાં દશાઈ અથવા ચેતન પરભાવમાં-પરમશક્તિમાં રજકયા હરે છે; એ પોતાની પ્રેમી ખતીને મળતો નથી, પરિણામે પતિના વિરહે બળતી ખતી આ પદમાં જતાં આ તેજા હૃદયમાં કાઢે છે. આની અંદરનો આશય ચેતનસજ્જ બનાવે કેલ્લિવાર શાંત રીતે શાંત વાતાવરણમાં પોતાના-નિજ સ્વરૂપનો વિચાર કરે, ત્યારે તેના વિચારપદમાં બેઠી ધારા ચાલે તેના તરફ ધ્યાન જેવવાનો છે. ચેતનસજ્જ પોતાના મનમાં પોતાનું અંતિમ સ્વરૂપ સમજે તે જ વખતે સાંસારિક માયા તેને સસાર તરફ જોડે, તે વખતે તેના મનમાં જે વિચિત્ર પરિસ્થિતિ અને જે અવાજ થાય તે વિરહદશાના વિપ્રકાષરૂપે રજૂ કરવામાં આવે છે. એનું મૂળ સ્વરૂપ એને જ્ઞાનદયનની દશા અનુભવ કરવા તરફ જોડે; એની સંસારકયા એને પૌદ્ગલિક બાવો તરફ આકર્ષે એના મનમાં જે પરસ્પર વિરહ જે અવાજોને જ એ આકર્ષણ-અપકર્ષણ થાય તેનું આ વિરહદશાવર્ણનના પદોમાં દિગ્દશાન છે. ભવાટવીમાં ભૂલો પડેલો ચેતન કોઈ મુદ્દર નહીના કાઢા પર, વિશાળ તરુ નીચે બેસી, પોતાની બાવનું નિરીક્ષણ કરે, પોતાના અંદરના ભાવોની તુલના કરે અને પોતે શુ કસી રહ્યો છે અને ક્યાંના કયા ભાવો મૂકી છે અને કેટલો ભૂલો ભૂલો જીવે છે અને કેવાં નિર્જનક કામો કરતો આવ્યો છે. એવે પ્રસંગે એની ભૂલો ચેતના એક ખાનામાં હોય છે અને એની ભવપ્રવચ્છા જીવ ખાનામાં હોય છે. એ બંનેનો માલિક પોતે જ છે, પણ એક ખાનામાં એ ભૂલોને ભૂલો બીજા બધા ભૂતો દેખાય છે. એવા વખતમાં પરિણામે શુદ્ધ દશાના જે વિપ્રકાષ થાય, જે પ્રાર્થનાઓ થાય, જે દિગ્દશાના થાય તેને સુખાકાર આપીને તેનું રૂપ સ્વરૂપ આ વિરહવિપ્રકાષ તરીકે રજૂ કરેલ છે.

એ વિરહદશા યોગ્યનાર, અપકાષ કરનાર, કલ્યાણ દર્શાવનાર, માત્ર કાલનાર, મિત્રાષ કરતી અપનાર, મિત્ર કે સખીભાવે વર્તન કરનાર એક જ છે; અને તત્ત્વ અપોખ નાથ કરનાર, અર્થ તથા રજકનાર, કાલ-ક્રિયાક્રમ આયોજનાર અને વાણી ન રહેનાર પણ એકનો એક જ છે. એ વાતની ખરી પ્રતીતિ એ એકલા એક સળીને થઈ અને પોતાને અસલ સ્વરૂપે એ યોગ્યપદો ત્યારે આ વિરહકાળનો જાત આપશે. આજે પ્રવળ વિરહકાળનો છેડા લાવવાનો છે અને મૂળ સ્વરૂપ પર આવી જવાનો છે. આ સ્થિતિ અનુભવના બેલી છે. ચેતન, ચેતના, અનુભવ, મુખતિ, શક્તિ સજ્જ એક જ હોવા છતાં, એકના જ અજ હોવા છતાં, ચેતન પૌદ્ગલિક સજ્જમાં પડી જવાને કારણે, એને પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવ પડી ગઈ હોવાને લીધે, અને એનો મૂળ સ્વરૂપનો સ્વભાવ એ નીસરી અથવા હોવાને કારણે, એ આની અંતિ વિચિત્ર દ્વિધા સ્થિતિ અનુભવે છે. એના પર માયા, મમતા, શોક, રાગ, દ્રેષ આદિ અનેક મનોવિકારોનું સામાન્ય એનું બગી અથવા છે કે પરભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવવાની ભાવના કરતી એ પણ એને માટે કેલ્લિવાર બની આવતો બનાવ લાગે છે છતાં

આ રીતે જ એની પ્રગતિ શક્ય છે, તેથી કોઈ કોઈ વાર એ એકતત્ત્વમાં પોતાની બતનો વિચાર કરે છે ત્યારે ત્યાં એ ચેતનાના વિપ્રસાપો જરૂર સાંભળે છે અને એ શુદ્ધ ચેતનાની દૃષ્ટિએ શું સંભળે એની ખત્ર કાન્ધમથ રચના છે.

આ ચેતનાના નિષ્ક્રાન્ત સ્વપ્ન પ્રસંગો ખૂબ વિચારવા લાયક છે. ચેતનાએ અનુભવ દ્વારા કહેલું મોકલ્યાં હોય કે વિવેક મારફત આમત્રણ કર્યાં હોય, તે વખતે ચેતનની બેઠી ઘ્યાનો ખ્યાલ કરી, સ્વભાવ અને વિભાવનું બરાબર પૃથક્કરણ કરી એ સ્વની અદર રહેલી એકતા બરાબર ખ્યાલમાં રાખવી, કેખાતો દ્વિર્ભાવ બાદ સંબંધને અતુલ્યની છે એ બસબર અવધારણું અને એ વિચારણામાં અદરનો આનંદ આવે તો સ્વમજલું કે માર્ગ જરૂર પ્રાપ્ત થયો છે. સામ્યપ્રાપ્તિ ગમે તેટલી દૂર કે નજીક હોય તે વાત બાલુ પર રાખતાં રહતો સાચો છે. રીતસરનો છે અને અતે સાંપ્રતિક એકતાન લાવે તેવો છે. એ વાત મનમાં ધારી લેવી.

આટલી માર્ગપ્રાપ્તિ થાય, તે પછી થાણુ પરભાવરમણદયાની નજરે યોગ્ય છે એ વખતે અંતિમ એકતાનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તોપણ સ્વરૂપરૂપે પ્રતીતિ જરૂર થયે; એટલે એટલું થાય તે પછી અભિનંદનીય છે એટલા માટે આનંદધનને પ્રાપ્ત કરવાની આ વિચાર-સરણી મન્થ, ક્રિતકારક અને આદરણીય છે (૧૬)

૫૬ સિતેરમુ

પૂર્વાર્ધ—સાષી અને તેનું વિવેચન

શ્રુતિકા—આ સિતેરમ પદ સાષીની સાષી બદુ ભવ્ય છે કેટલીક પ્રામાં એને સ્વતંત્ર મૂકેલ છે મારી પાસે જે બદુ મોડા પદની જૂની પ્રાષીન ભાષામાં અધવિચારણા છે તેમાં આ સાષી તદ્દન સ્વતંત્ર મૂકી છે તેમાં આ સિતેરમુ પદ પ્રાને છેડે અલગ આપ્યું છે એ રીતે સાષીને સ્વતંત્ર બલુવામાં વાંધા નથી, પણ આ પદવિવેચનમાં પદની સખ્યા પર ખાસ ધ્યાન આપેલ કોઈ યત્નલુના ઉદ્દેશને અંગે એ સખ્યાનું મંદત્વ કોઈ, એને ઉગ્રમાં પદનો વિભાગ ગણવામાં આવશે, છતાં અહીં સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે એને ઉગ્રમાં પદ સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી; એ સ્વતંત્ર વિષય છે અને અત્રે તે પર વિવેચન સ્વતંત્ર જ કરવામાં આવશે, અને માત્ર ઉદ્દેશને અંગે એને ઉગ્રમાં પદનો ભાગ ગણવામાં આવશે.

આ સાષીમાં ભારે મદનતા છે એમાં લખનના અનુભવનો ઉદ્દેશ છે. આપા લખન પંધને ઉશ્વળે એવો યમત્કાર છે અને ધર્મઔદાય અને વિશિષ્ટ સમાન દૃષ્ટિ અને નજ અભિવ સમાધાનદૃષ્ટિ અને પ્રમાણુતાનની મદતતા બનાવનાર ભારે મદન સખ છે. આ સાષી સમજવાના પ્રયાસમાં આનંદધનનું કેવા વિશિષ્ટ અનુભવી ચોળી દત્ત, એમનામાં

કેટલું મતઝોદારું હતું, એમને કેવો આત્મસાક્ષાત્કાર થયો હતો, એ સાક્ષાત્કારની પાછળ
કેવી લાભતા હતી વગેરે અનેક બાબતો જણાઈ આવશે. આ સાખી જ્ઞાન દમનજીને સમ
જ્ઞાની આવીરૂપ હોઈ એને વિસ્તારથી ચર્ચવાની તક લીધી છે

(સાખી)

માતમમનુમવ રસકવા, પ્યાસા પિયા મ જાવા;

મતવામા તા હરિ પરે, નિમવા પરે વજાવ.

અર્થ—આત્માનુભવની કથાનો ખાસો પીધો ન લખ. (એને પીતાં પીતો) મતમમ
પ્રાણીઓ તો હળી પડે, પણ મતમમ વગરના નિમ મત્વી એને પવાની લવ, હવમ કરી લવ

વિવેચન—આ સાખીમાં ચાર શબ્દોના પ્રયોગો જાણુ મહત્વના છે. એ ચાર શબ્દો
આ શબ્દ : આનુભવકેષા રસકેષા, મતવામા અને પ્યાસા. આ ચારે શબ્દો અર્થથી
ભરપૂર છે એની પાછળ લાભ ઉત્તિકાસ છે એની પાછળ સંસ્કૃતિની હજારો છે. અને
એની અદર યોગની વશ લાવના છે. આપણે પ્રથમ એ ચારે શબ્દોને ઐતિહાસિક
બૌદ્ધિક અને સંસ્કારપ્રતિભા મહત્વરૂપે સમજવા લાગીએ.

આનુભવકેષા—આનુભવમાં પ્રાગતિક સીતે કમસર આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.
આત્મદર્શન અથવા આનુભવ હજારો વર્ષોવાળી શબ્દો છે. જ્ઞાન દમન મહારાજે આનુભવને
પહેલા પદમાં ગણ્યો છે. બીજા પદમાં ગણ્યો છે. ત્રીજા પદમાં ગણ્યો છે તેરમા પદમાં
વજાવ્યો છે અને મિત્ર તરીકે ચોથા અને પચાસમા પદમાં બહુલાવ્યો છે. અને આસંખ્ય
પદમાં એનું સ્થાન સુચવ્યું છે. એનું સ્વરૂપ અકથ (અકથ—ન કહી શકાય તેવું) છે એમ
બીજા પદમાં યોગીશને જણાવ્યું છે. આનુભવનું સ્થાન જ્ઞાન દમનજીના યોગવિજ્ઞાનમાં શુ છે
તેની લાભતા પર ઉપાધ્યાયમાં લખાયું વિવેચન કમુ છે? અને આનુભવ વિના આત્મપ્રજ્ઞા
અશક્ય છે એમ જણાવ્યું છે. ૮૬મા પદમાં જુદા સુમતિને અને વિવેકને પણ આનુભવના
દાસ ગણ્યા છે. આ આનુભવનું વર્ણન કરતા સમયસાર નાટકમાં જનારસીદાસ લખે છે કે

સ્વત્વ વિચારત વ્યાપ્તે, મન પામે વિજયા

રસ સ્વાસ્થ મુક્ત વપ્રં મનુમવ યાકો નામ

—વસ્તુસ્વરૂપની વિચારણા કરતાં મન વિજય પામે એટલે મનની અસ્થિતિ દૂર

પદાંતર—તો-તો જમુ પરે-પરે. પરે-પરે.

સંખ્યાર્થ—પ્યાસા = ઊંઘા ઊંઘા, પવાન, વાટો મતવામા = સિદ્ધાન્તવાદી, મોક્ષવાદી અથવા
નશ્વરો મતવામા, અથવા મતવામા હરિ પરે = મીર પડે, પાકાર પાડી કોરે, જૂલ પાડી લાલ, અથવા મતવામા
વદાપિય વર્ષ લવ નિશા = મતવામાથી બીજા, સ્વાસ્થામાર્થે જીલ્લો જાંબ કાપાડી રાજા-દર, નિર્જાતી,
અથવા ૭ કમન ન દોમ તે પરે પવાન = પવાની લાલ, હવમ કરી લાલ.

વર્ષ બલ અને એ વિચારણાનો રસ ચાખતા મુજબ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય, એનું નામ અનુભવ કહેવાય.

સ્વાદનું વર્ણન ન થઈ શકે એળે અને સાકર બને મીઠાં લાગે, પણ તેના રસની અહરનો વફાવત શબ્દોમાં વણવી ન શકાય; એ તો ખાનાર બંતે ખાઈને બણી શકે એવી અનુભવની વાત છે. જે સ્થાન બાહ્ય પ્રદેશમાં સોગવટાનું છે તે સ્થાન અંતર પ્રદેશમાં અનુભવનું છે. આત્મદર્શનનો આત્માત્કાર થવા પહેલાં જે વસ્તુ જ્ઞાનક થઈ બલ, આતર કસ્તોદમાં દિલોગા થાય, ચાંત વાતાવરણમાં આત્મદર્શનની લાખી થાય, તેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવા તે પ્રચાંત વાતાવરણને ‘અનુભવ’નું નામ આવવામાં આવ્યું છે. અવહારમાંથી એકાદ દાખલો લઈએ. ગણિતનો અપરો દાખલો હોય, એનો ઉકેલ કરવા જતાં કલાકો. જસાર થઈ બલ, આખરે એ સિદ્ધ થાય, તે વખતે જે જ્ઞાનક થાય છે તેનું વર્ણન ન થઈ શકે; એ માત્ર અહરનો સ્વામી જ બાલે. અને એટલા જ માટે એકલીશમાં પદમાં જ્ઞાનકથનનું મહાશબ્દ પાતે જ કહ્યું છે કે ‘કહન મુનનો કહુ નહિ’—એના સ્વરૂપને કહેવાનું—સાંભળવાનું કંઈ જ નથી, કહેવા—માનગવાની શક્યતા જ નથી, એ તો એને ‘અવોચર વસ્તુ’કો. બાળવો કહુ ઇલાય —બાળવો, જ્ઞાનનો વિષય કરવો એ જ ઇલા / છે અને એમાં બાળવું એટલે જ્ઞાન; અને નાન એટલે આત્માત્કાર દ્વારમાં વહેવારુ ભાષામાં કહીએ તો સાકર ખાઈવુંએ એટલે એનો સ્વાદ જણાશે—એમ વાત આવે છે આ અનુભવ કથા દર્શન આપે છે એટલે આખા ભવપ્રવચની આવી, તેમાંથી છટકવાની ભારી અને પ્રચાંતવાદિતામાં ઊંચ ઊતરી જવાની નિમ્નરણીની પ્રાપ્તિ છે.

રસકથા—કથામાં રસને મુખ્ય સ્થાન છે. રસ વચ્ચેની કથા કહેનારને મજા ન આવે અને સાંભળનારને હોઠાં આવે. અનુભવકથાને રસકથા એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે એનું બ્યારે કથન થાય ત્યારે થિતન પોતે અન્યતઃ ચાત દશા અનુભવે છે એમ બહેશે. માણસ કથાને આજો નહિ ામ જાણુ ગમાર કથાને ઉપદેશ, અનિજેવતા કે અલકારમવતા સમજી શકે નહિ અને રસિક માણી હોય તે જ કથાના હાઈને સમજી શકે અને રસને અનુભવી શકે તેમ આત્મધર્મી માણી હોય તે જ આ રસકથાના મુખને માણી શકે. એ રસકથાનો રસ તે આપણા અનુભવેલા શેરગીતા રસ જેવો છે. અનુભવકથા અને અનુભવરસકથા આ ફીતે સમજવા યોગ્ય છે. અનુભવકથા યોગ્ય છે અને એમાં રહેલા રસને સ્વગ રસ સાથે યરખાવતાં એમાંથી કેક નવીન સત્યો પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આ રસની વાનકી મળી બલ તોપણુ છવન સફળ છે.

મતવાળા—મત એટલે પથ, સમ્રદાય. ધર્મ અને સમ્રદાયમાં ધર્મે વફાવત છે. ધર્મમાં તત્ત્વચર્ચા વસ્તુસ્થાપની થયાં મુખ્ય સામ્ર ભજવે છે. સામ્ર-વ્યન. ધર્મ શબ્દના

૧ છમે થી જાનવનનું પો, ભાગ ૧ ૪ ૨૧૨.

માર પેલા જ્ઞાન કરી શકાય છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ક્રિયાનુયોગ. આમાં ગણિતની વાત જોઈ શકાય છે અને કયા માન્યતાનો વિષય જ બધો છે. જાકી દ્રવ્યાનુયોગમાં વસ્તુતત્ત્વચિંતન અને ચેતન છે કે નહીં, તેની ગતિ કે છે, શા માટે છે, તેનો અને પુરુષગુણો સળખ શાથી, કેટલા કાળનો, કેવો અને કે પરિણામવાળો. જે વગેરેનું ચિંતન હોય છે, બધારે ચરણકરણાનુયોગમાં ક્રિયામાત્ર વિધિનિયમરૂપે હકિકતો હોય છે.

સપ્રકાર અને પદોમાં આ દ્રવ્યાનુયોગને જાણે જોઈતો વાત હોય છે. ક્રિયા મનમાં ફરે તે સાધનધર્મરૂપે કરવાની પણ મત-સપ્રકારોમાં આત્માના સ્વરૂપને જ જોઈતો વાત હોય છે જેણે આત્માને નિત્ય માન્યો તે નિત્ય જ માનશે, અનિત્યવાદો જ વાત સ્વીકારશે; સેદવાળો પુરુષ અને પ્રકૃતિના સેદ પાડશે; દ્વૈતવાદો દ્વૈતને જ માનશે જ પ્રમાણે વિશિષ્ટદ્વૈત, શુદ્ધદ્વૈતવાળા પોતપોતાની માન્યતામાં સુસ્ત રહેશે. જે આ પ્રકારમાં જોઈ પરમાત્મસ્વરૂપ જુઓ તે સામે પછેલી વસ્તુમાં માન્યતા આલિંગ્ય કે જે આત્મા નથી પરજવ નથી જોમ માને તે તે જ વાતને સ્વીકારે; આ સર્વ મતવાદ કહેવાય. અમે કહીએ તે જ સાચું અને અમારા અભિપ્રાય સિંચાવના સર્વ અપ્રાપ્તની. જોવી જેમની માન્યતા હોય તે મતવાળા કહેવાય.

જોકે વળત જેની જોઈતો માન્યતા થઈ બધું જોઈતું પછી જો પોતાને અનુકૂળ કહી શકે તેનો સજ્જ કરે છે તેથી અન્ય અન્ય પ્રકારનું સત્ય હોઈ શકે જો વિચારણા દ્વારા જોને માટે જાણ થઈ બધું છે અને પછી સુઠવાળીશમાં સ્વર્ગ ચેતનાએ જે પોતા કહે છે—માયકી યુને નિરપજ કીલુકિ ન મૂકી જે સ્થિતિ ધાર્ય છે અને થઈ છે. જે વખત જોઈતો થઈ જોઈતું જો વાત પર મન લાગી બધું છે અને જ્ઞાનશક્તિ જોઈતું થઈ બધું છે. અથવા જ્ઞાનનો ઉપયોગ જો દક્ષિણિન-દુર્ગ સમર્થન કરવામાં જ થાય જાતની રીતે આત્માની અવસ્થામાં જોઈતો નિર્દોશ કયા પછી ક્રિયાપ્રવૃત્તિમાં અનુકૂળ વિનિયમમાં મન જોઈતોવાસ સેવી જેને છે, પછી દર્શન અનુકૂળ રીતે જ થાય, અને જ જાનતા યોગ્યપુરા કરવા જ જોઈએ—આવી આવી જોઈતો માન્યતા ધાર્ય અને જ્ઞાન જાણ જ થઈ બધું, જો કદાચ મતવાળાની હોય છે.

મતવાળા પોતાના મતમાં કેટલા આસક્ત હોય છે. જેનું વર્ણન સત્તાવીશમાં પણ થઈ ગયું છે. મતવાળા તો મતમે રાતા અને ઉપરે 'કાસા સળ આસાકે-૧' જે હકીકતી એમાં અહિક્ષમભાવ જતાઓ છે. જો આજો વિકાસક્રમ યોગીની નજરે જોવા જેવો આજો મીઠી સખીને પોતે કહે તે જ સ્વયં, પોતે જાતને તે જ માન. ૧

૧ જુઓ શ્રી આનંદવનજી પો, કાવ્ય ૧ ૫ ૧૨૨ બી.

૨ જુઓ શ્રી આનંદવનજી પો, કાવ્ય ૧ ૫ ૨૩૮-૨૪૧.

ખતાવે તે જ તરવાનો ઉપાય, પોતે ખતાવે તેવા વેશે, તેવી વિધિએ, તેવી ક્રિયાઓએ અને તેવા વર્તને જ માત્ર પાર પમાય અને તે સિવાય બીજા વિચાર જીવનને હાનિ કરે, પરજનને બગાડે અને શૈશવ નરકમાં નાખી મહાવાતના કરાવે—આવા વિચાર ધરાવનારને યોગીઓ મતવાળા કહે છે.

અને જે નયદષ્ટિ સન્મુખ રાખી અપેક્ષા-સત્ત્વ સમજવા પ્રયત્ન કરે, જે અશ-સત્ત્વનો સત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કરે, જે સર્વતોમુખી સત્ત્વ તો અનેક અરોને લક્ષ્યમાં રાખી પ્રાપ્ત છે તેમ સમજે, જે પ્રમાણ-સત્ત્વનું દર્શન કરવા માટે બીજા આખ ઉઘાડી રાખે, જે પધાર્થના પદ્ધતિ જાવની સાથે સાથે શુભના સદ્ગુણોને સમજી શકે સત્ત્વના અશને પચાવી-હૃસ્વી શકે અને સર્વદા પોતાની જાતને સત્ત્વ સમજવા માટે તૈયાર રહે અને સત્ત્વપ્રાપ્તિમાં અડધાક થામે તેને નિમત્તા-મત વગરના કહેવાય.

આ સત્ત્વના અશ (નય) અને સર્વતોમુખી સત્ત્વ (પ્રમાણરૂપ)ની વાત જોનારને પ્રાપ્ત થઈ છે અને કાલદષ્ટિ દરેક દર્શનકારે ઓછેમથતે અરો જરૂર સ્વીકારી છે પણ જૈનદર્શન કારોએ જોનો વિજ્ઞાન તરીકે પૂર્વે વિકાસ કર્યો છે ક્રિયામાત્રમાં જો દર્શનમાં પણ જ્યાં જ્યાં જોક્ષંતમતની સ્થાપના આવી હોય, જ્યાં અમુક રીતે જ અમુક વિધિ થઈ શકે એવા આનંદ દેખાતો હોય, જ્યાં ક્રિયાવાદને અમે અભિનિવેશ દેખાય, જ્યાં પોતાથી જરા પણ દેરકારવાળા અભિપ્રાયના દષ્ટિબિંદુને સમજવાની દરકાર ન કરતા તેને મિશ્ચાત્મી, નરક-મામી, જવાબિનદીની તુલના આપવાની હાલત થઈ બસ, ત્યાં જો દર્શનના અનુયાયીઓ પણ મતવાળાની કક્ષામાં આવી જાય એવી કેલ્ડ દલીલ કરે તો જોનો જવાબ આપવી થતે આત્રણપાછળના ઇતિહાસને જરૂર દેખવો પડે જ્યાં જોકાનદષ્ટિની સ્થાપના હોય ત્યાં મતવાળાપણું સમજવું; જ્યાં જાને આખ ઉઘાડી સત્ત્વસોધન અને પ્રગતિમાર્ગનું અનુસરણ હોય ત્યાં નિમત્તાપણું હોય. આ વાત જોટલી દ્રશ્યાનુયોગને લાગે છે તેટલી જ ચરણકરણાનુયોગને લગાડવા આવ વી જોઈએ, જો ખાસ મહત્ત્વની વાત છે.

અને એવી વાત કાચ ત્યારે, જોમ કરનાર નિર્લક્ષવાદી થઈ ગયા છે કે અવદારલોપી છે જોમ કહેવા પ્રયત્ન કરવો જો નિમત્તાવાદની હાતી કરવા જેવું છે અવદાર અને નિર્લક્ષને સિદ્ધાંત છે નહિ, હોઈ શકે નહિ હોય તો જોને વિકાસક્રમમાં સ્થાન ન થતે જાને જોક જ માવાના પુત્રો છે અને સત્ત્વની જે બાજુએ છે તેનો સમન્વય કરવાની આવડત જો જ નિમત્તાપણું સમજવું. આ સમન્વય-સિદ્ધાંતમાં મૂળ સ્વરૂપે જૈનધર્મનો વિકાસક્રમ બહુ ઉપયોગી ભાગ લખી ગયો, પણ અચારથી જોતામાં પાંડ જાવના જાવો ત્યારથી જોમાં પણ ક્રિયામાર્ગને અરો ભારે જોકાવચાસ કાળજી થઈ ગયો છે જ્યાં જ્યાં જો અશ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં ત્યાં જો જોટલે અરો મનવાદીનું રૂપ લે છે જો વાત ન થાય તેવી લાગે તોપણ સત્ત્વનું નિરૂપણ છે જોમ સમજાય ત્યારે અજાણના અચિત્ત પ્રવાહમાં પ્રવેશ થઈ શકે તેમ છે.

આ મતવાદ સળધી થયી ધોટી ચર્ચા છે. દરેક મતોએ પોતાને સર્વ સ્વયં પ્રાપ્ત થયું છે એવો દાવો કર્યો છે નમવાદ અને પ્રમાણવાદની ચર્ચા જેનોએ જીવિ ઉચ્ચ ભૂમિકાથી અને પૃથક્કરણ પૃથક્ કરી છે અને જેની ચર્ચામાં એના ભેદ, ઉપસેદ અને પેટાસેદને પણ એમણે વિચાર્યા નથી. આ નમ-પ્રમાણ-વાદનો, અનેકાંતવાદનો, સ્વાદ્વાદ સ્વરૂપનો આખો વિષય જૂળ સમજવા એવો છે. ચર્ચાવાદને એનું નિરૂપણ થશે. મતવાદ એટલે એકાંતવાદ અને નિમતવાદ એટલે સ્વાદ્વાદ, એટલી વાત જાત જાસ પ્રસ્તુત છે.

ખ્યાલો—હવેજ દરેક યોગીઓએ ખ્યાલો-પીઆલોનો ઉત્કલ્પન મૂકી આનંદવાદ પરોખ કર્યો છે. દિલ્લી જાણમાં હાજનાર મહાન કવિઓએ ખ્યાલો પર જાન કર્યા છે. કમ્પીર, શાહ અને મુસ્તાસે તો ખ્યાલો માટે જરૂરિયાત જાણે કર્યા છે, તેથી તે ખ્યાલો શી બીજા છે તે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. આનંદજીએ આ ખ્યાલો નો ઉપયોગ અકુળીયમાં જ કર્યો છે :

અત્રમ પીઆલો પીઆલો મત વાસા, બીન્ને અધ્યાતમ વાસા,
આનંદજન ધેનન બે મેસે, રમે સોઠે તમસા,
આરણ કીરણદી કયા કીરે ?!

શરૂ અને અરીષ્ટ પીવાના પાત્રને ખ્યાલો કે કોટરી કહેવામાં આવે છે અને ભાગના પાત્રને કોટરી કહેવામાં આવે છે. માણસ અચારે નથી. ફરે છે ત્યારે તેને અસામકાંતનું સ્તર છે. એ પોતાની આસપાસ કેવું છે તે વીધરી બધ છે તે મસ્ત બની બધ છે. તે પોતાની મનધારી આવલમાં એકાંત ભઈ બધ છે. પોતાની વાતને બીજાપણે વગરથી રહેનાર અને બીજા સર્વ વાતને ગોળ કરી રેનાર કે ભૂલી જનાર જ અંધારામાં પોતાનું કામ કરી શકે છે. અનુનની બાજુ પરીણ કરવામાં આવી ત્યારે તેણે અધ્યાતમ આખો કલે કે હું તો આખી દુનિયામાં અચારે મારા બાજુની અણી અને સાધ્ય પાંદડાને જ એકાંત અને બીજા કાંઈ એવો નથી. આ જીવિ, નથી કરનાર જરાબર સમજી શકે છે. આમ નિર્વિવેકપણું કે તોફાનની વાતને મહત્ત્વ આપવાનું નથી, પણ મસ્તતા, એકાંતતા અને પ્રમત્તતાને જાસ અત્યંત આપવાની. ખ્યાલો હાઈને પીધા એટલે વર્તમાન વિસ્મરણ થતું આવે છે. એ જ પ્રમાણે ખ્યાલને માર્ગે અકલો, ધેવને લક્ષમાં લીધું અને ખ્યાલો મતવાદનો એટલે સહાર અને સર્ગ પર અને વસ્તુ સર્વ વિચારે પડી બધ છે અને ધ્યેય પર એકાંતતા થાય છે. આ વર્તમાન વિસ્મરણ, સંયોગનું ભૂલપણું અને અદર્શની મસ્તી, એટલી વાત ખ્યાલોની એકાંતતામાં આવે છે.

ખ્યાલોને મમજવો મુરકેલ છે તેટલો જ પમાવવો મુરકેલ છે. એ પમાવવા જ આવડે તો તોફાને ચડી જવાય છે અને નયો કરીને તોફાને ચડી જવાય તો બધી વાત મારી બધ છે.

હવે આપણે આ જાળીના અંધની વિચારણા કરીએ —

આત્માનુભવ-સ્વરૂપાનુભવની રસકથા આતર સ્વરૂપમાં લખ કરી કે તેવી છે અનુભવ રસકથાના તો છાંટા પણ મળવા મુશ્કેલ છે; મળે તો પીવા મુશ્કેલ છે; અને પિવાય તો પચાવવા મુશ્કેલ છે એ રસ તો સાહિત્યપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાંતના રૂઢ બેવે છે એ સામાન્ય ધાત્રમાં તો રહી શકે નહિ; સુવણ ધાત્રમાં જ એને ઊંઘી શકાય અને એ કાચાપાચા તો પી પણ શકતા નથી અને પીવે તો પચાવી શકતા નથી. એને પીવાવાળા એ મતાગ્રહી હોય તો આખો ને આખો રહી પરે એટલે ઊંઘાવતો થઈ જાય અને એણેગો થઈ જાય, આવો એ રજસજનો હોતો છે.

મતવાળા એટલે એકાંત પક્ષ સ્વીકારનારાને એ ખ્યાલાનો કેંદ્ર બંધ છે, એનો વિવેક નાશ પામી જાય છે એ પોતાના અભિપ્રાયને મળતો ન હોય તેને વિશ્વાસી જણે છે, એને પોતાના મત માટે આગ્રહ થઈ જાય છે એ સર્વ અલ્પ પોતાને સમજાવે છે એવો દાવો કરે છે અને પોતાના મનથી જરા પણ જુદા પડે એ મહાપાપી, રહી શૈરમ નરકમાં જનારા અને ધમગ્રોહી છે એમ માને છે અને મનાવે છે અને જ્યાં એકાંત મતનો આગ્રહ થયો ત્યાં જમી તેવો અને તેટલો ત્યાગ હોય પણ વિવેકહણિ જાય થવી હોવાથી એનો નિસ્વાર થતો નથી. એને અન્નત્ર સત્ત્વની સલાવળા પણ સૂઝતી નથી અને પરિણામે એકાંત બાદી રે તત્ત્વ ધારી નહિ એ દશામાં પડી જઈ એ પોતાની વાતને જ સાચી માને છે અને જ્યાં આવો મતાગ્રહ થયો ત્યાં પછી સત્ત્વશોધનની આખી વૃત્તિ માસી જાય છે પછી સાચુ તે મારુ ને જાહેર મારુ તે સાચુ ‘મારુ તે જ સાચુ’ એવી ભાવના જન્મે છે અને પછી તો જમી તે પ્રકારે પોતાની પોતે માનેલ માન્યતાનો જમાવ કરવા વિતરા અને તકજળ ઊભા કરવામાં જ કાર્યસિદ્ધિ મનાય છે. મતાગ્રહ એને પડી જાય છે તે ખાલો પીને નશાને વશ પડી જાયેલા સમજવા.

એ અજમ ખ્યાલાને આગ્રહ વગરના, સત્ત્વ જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને સમજનારા અને સ્વીકારનારા જણાવે પચાવી શકે છે એ અનુભવરસકથાના રસને જમી તેટલો પીએ, પણ એ પોતાના વિવેકઅક્ષુ જુસ્સાં રાખી શકે છે; અસ-સત્ત્વને તેમજ પૂરતા સત્ત્વ તરીકે સ્વીકારી લે છે; એકાંતવાદમાં પૂર્વ-અગાધ-સત્ત્વ લક્ષ્ય નથી, ન હોઈ શકે એ વાત સમજી સ્વીકારે છે અને આજા મતાગ્રહ વગરના પ્રાણી રસખ્યાલાને જણાવે પચાવે છે અદર એની જમાવટ કરે છે અને આત્મિક દુનિયામાં શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ મેળવી નિર્લેખ અપનદનો અવસ્થાદશામાં સાક્ષાત્કાર કરે છે. માટે એ આત્માનુભવના રસનું પાન કરવું હોય, તો તેની એક જ શક્ત છે અને તે એ છે કે મતાગ્રહ ન રાખવો સત્ત્વ જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને શોધવું, અસ-સત્ત્વ હોય તો તેનો તેટલો તરીકે સ્વીકાર કરવો અને વાત જગે ન ઊતરે તો વધારે ઊંડા ઊતરી સમજવા પ્રયત્ન કરવો. જ્યારે આવી આધ્યમિક દશા થાય અને સાચે નિમત્તાપણુ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે અનુભવરમને પચાવ્યો છે એમ સમજવું.

એ અનુભવરસ-આત્મિકરસને પચાવવો એ કાચાપાચાનું કામ નથી; તેમજ એ તરફ અગ્રમ્ય પણ નથી. ઘણી વખત એક હરીકવને આકરી માની તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે પણ આમ થવું ન જોઈ. સત્યશોધન તો શબ્દમાત્ર છે અને ચોક્કસ ઠેઠવણી અને પ્રમાણસરના માનસિક ઝોકથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ઘણી વખત ધર્મની આલતમ્ય પ્રાપ્તિ આશંકી થઈ બદલ છે. પોતે જે મતનો સ્વીકાર કરતો હોય તે સિવાય અન્ય સાચા નથી, ન જ હોઈ શકે—એવી વૃત્તિ એ જગાડે છે અને તેને પોતે છે જાણ મતવાળા પ્રાપ્તિ હકી પકાણ છે એમ સમજવું; એને ઘેન બદલુ છે એમ સમજવું.

જાકી ફરેક મતવાળાને અસ-સત્ય પ્રાપ્ત થયું છે; તેટલે જોયે તેનો સ્વીકાર કરી તેને બીજા વિવેકશક્તિ ઉઘાડવાનું સમબલવણ પ્રયત્ન કરે, જાણની કંઠવાશ છેકી રે અને વિસવાસ કે વિતરાગ્ય છેકી સત્યશોધનને માર્ગે જીતરે તો આ અગ્રમ્ય અનુભવરસ-કથાનો ખાલો પચાવી શકાય તેમ છે અને પ્રગતિ કરી શકાય તેમ છે. અસ-સત્યને સત્ય તરીકે સમજે પ્રમાણસર શોધવા બીજા અસી વિચારે, સવ જગ્યાની સમજ માટે પોતાનાં ભવતને ઉઘાડી રાખે અને ખાસ કરીને નય-પ્રમાણ-જાળનો સૂક્ષ્મ જુદિએ અભ્યાસ કરે તો તેના પ્રાપ્તિ આ અગ્રમ્ય ખાલાને સ્ફૂર પચાવી શકે છે.

નય-પ્રમાણનું જ્ઞાન એના લેહો, પેટાલેહો, ઉપલેહોથી ભરપૂર હોઈ જટલું છે, જાતિ સૂક્ષ્મ પૂજ્યકરણ કરી શકનારને પણ ચોક્કસ અવસાવી રે તેવું છે એ સાચી વાત છે; પણ એકી વિવેકશક્તિ નગરના પણ મતસહિષ્ણુતા તો ચિંતણી શકે સમજના વચર સામાને ઉઘારી પાંડનાર, વાત વાતમા પોતાના મતથી લુહા પડનારને ઉ માર્ગી કહેનાર અને નહીની કે સામાન્ય આલતમ્ય કંઠવાડે બકી જનાર માર્ગ ન પામી શકે અને ખાલો ન પચાવી શકે. એટલે જહું સૂક્ષ્મ જુદિમાન ન હોય, તે પણ તત્સવભાવ રાખી શકે તો દુનિયાના નિર્ણયક વચકા જોણ થઈ જાય. સામાન્ય રીતે જાંત રેજાવા પ્રાપ્તિ પણ ધર્મની આલતમ્ય વચકે બકી બલ છે ત્યારે વિવેક ભૂટી બલ છે પોતાનું સ્થાન બીસરી બલ છે. મનેસિકરની આત્મપ્રગતિ પર થતી અધરના ખાલાને નેવે મૂકી રે છે અને કનૂન ભરીતી જાણ વાપરવામાં પોતે મહાન ધર્મી હોય એમ માની અનેક લેનચાણા કરે છે સાધનધર્મોના વચકાના અતરમાં જીતરીએ તો વચું રેખી શકાય છે; મૂર્તિ માનનાર તેને નહિ માનનારને જે રીતે જાંતે છે કહી જાધનાર તે નહિ જાધનારને જે રીતે વચેને છે ઉચ્ચતિધિ માનનાર અસ્તવિધિ માનનાર પ્રત્યે જે માનસ ધરાવે છે—તેનું અવલોકન કરતાં મતવાળા તો હકિ પરે એનો ખાલ આવે છે.

જાકી જુદાસાદુપે પ્રાસંગિક જણાવી રેવાની જરૂર છે કે સાધનધર્મોને સાધનની કથામાં જ રાખવા લેડે જે સાધનથી સાધ્ય સ મુજ થાય તેનો સ્વીકાર કરવો, પણ અન્ય પ્રાપ્તિ આપણાં સાધનોને ન સ્વીકારે કે બીજા સાધનો સ્વીકારે તો તેનો વિરોધ ન કરવો. આપણી પ્રગતિને જે માર્ગ આપે તે આપણે માટે ઉચ્ચ અને જાણ સાધન છે એમ જણવું.

પણ સર્વને માટે જો એક જ સાધન હોઈ શકે અને અન્ય સાધન ન જ હોઈ શકે એમ માનવાની મૂઠતા કરવી નહિ. જ્યાં એકાંતવાદ આવે ત્યાં હસી પડવાની વાત દાખલ થઈ ગઈ છે એમ સમજવું મતમતાવરના બંધાને દૂર કરવા માટે આ વિચારધારા અતિ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શન કરાવે તેવી છે અને અનુભવરસના પ્રાધાન્ય વગર આપણે અન્ય માત્ર નથી જો તો આ પદોમા વારંવાર બતાવ્યું છે, યુનસવર્તનને લોળે પણ બતાવ્યું છે માટે આત્માનુભવના રસનો કટોરો પીવો હોય, અને પીને પચાવવો હોય, તો સત્યશોધનની સુદ્ધિ શખવી અને મતાગ્રહ છોડી દેવો.

શ્રી જ્ઞાનસારે^૧ આ સાખીને અલગ પાડી નાખી છે તેના પર શ્લેષાર્થ લખતા કેટલીક ખૂબી કરી છે એમનો ભાવ ભાવામાં આ રીતે મૂકી શકાય. એમણે આ સાખીને સત્તાશીમા પદની આગળ મૂકી છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ સાખીને ગમે તે પદને મથાળે મૂકવામાં આવે તો જાણે તેમ છે. એનો વિષય જ સ્વતંત્ર છે તેથી તેની વિચારણા સ્વતંત્ર કરવી જોઈ જ ઉચિત છે.

શ્રી રામસાર આ સાખીના ટંબામાં લખે છે કે આત્માનુભવ જો શી વસ્તુ છે ? એનું લક્ષણ શું ? સિદ્ધાન્તઅનુભવ જોડે આત્માનુભવ. તે સખીની જોડે આત્માના સ્વરૂપની પ્રાસિદ્ધ પરમ જ્ઞાનદ્રશ્ય, તેની કથાવાર્તા સખી ખાસો પીરો ન બલ. પીવું જોટલે સ્વરૂપ બદલ્યું કરવું—જોટલે સ્વરૂપ બદલ્યું કરું ન બલ. આ હકીકત સાળીને ઠાંઈ જાણ્યો. આવો અજર ખાસો મતવાલો—મતવાલો કરજીવાળો—જોટલે મહામદને પીનારો જોવા અજર ખાસો પી ન શકે હઠી પર જોટલે ગહાપેચ થઈ બલ. ત્યારે પૂછ્યું કે જો ખાસોને કોણ પચાવે ? તેનો ઉત્તર આવે છે મહામદના જોને ન પી શકે, પણ નિમતા જોટલે નિર્મદી હોય તે જોને પચાવી પાડે, પચાવી બલ. ત્યારે તેણે કહ્યું : નિર્મદી જોટલે મદને નહિ પીવાવાળો પચાવી બલ અને મદને પીવાવાળો ગહાપેચ થઈ બલ જો વાત તો વિરુદ્ધ લાગે છે જો કથન ગળે ઊતરતું નથી, આ વિરાધાભાસના અક્ષરો છે હવે અર્થાંતર કરીને જો વિરાધને ટાળે છે મતવાળા જોટલે મમતવાળા જોટલે મતનો મમત્વ ધારે તે તો હકી પર, જોડે આત્માનુભવરસકથાનો ખાસો પી ન શકે ગિર પડે.

જોટલે કહેવાની મતગત જો છે કે મતમમત્વી પ્રાણી પીતાના મતથી સિદ્ધ કથન શુદ્ધ સ્વાદાત્મમાર્ગાનુયાયી હોય તોપણ આત્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિને અપાવનાર (પ્રાપક) કથન સાંભળતાં જ હકી પર જોડે ટેર થઈ બલ; જેમ કે જ્ઞાનદયનભ પીતે જ કહે છે, નમવાડી પસોઃ શ્રી, કરે હારાઈ કાન.^૨ આવો પ્રાણી સ્વરૂપપ્રાપ્તિની કથા પીતાના મતવલ

૧ જો નામના જોડે જેન પડિત, એમણે શ્રી જ્ઞાનદયનભ પીતે પર કુદિપૂજા વિચેરત કરું છે

૨ તુજો શ્રી જ્ઞાનદયનભ પીતો, ભાવ ૧ પા ૨૧ ચાલા ૪ પ ૨૫૮

આજળ પૂરી સાંભળી ન શકે પ્રથમથી જ ટેર થઈ બધા નિમત્તા એટલે નિર્મમતાથી મુક સ્વાદુવાદમતાનુચાથી. જેનું કથન સાત ન્યાસિત છે અને જેની મતિ પણ સાત ન્યાસિત છે તે તો સાંભળતાં જ પચાવી બધા, શેમશેમમાં હથેલ વાલ અને હું પચાવું મું એ જ્યાંથી આત્મવ હર્ષ પામે.

આ પ્રમાણે અથ જ્ઞાનસારે ટળાકૂપે લીધા છે એમના વિચાર પ્રમાણે મદ, મમ્ત્વ અને મત સર્વે પર્થાવિવાથી રાબંદો છે. મદપાનને આજળ કરી તેમણે પ્રથમ વિશેષ સ્તૂ કર્યો અને પછી મદનો અથ આમલક કે મમત્વ કરી વિશેષનો પુલાસો કર્યો આ કિં-
લિન્ટુ પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

એક વાત નોંધવા જેવી છે એને સર્વ પદોમાં 'સાખી' વરીકે નિરૂપીત છે તેને જ્ઞાનસાર મૂળમાં દુકા વરીકે બતાવે છે અને વિવેચન પૂરું કરી છેવટે એ દુકાનો અથ એમ લખે છે આથી એક નવીન પ્રશ્ન ઊભો થાય છે ઉપર જેને સાત સાખી વરીકે વધુવિત છે તે વસ્તુત 'સાખી' છે કે દુકા છે?—તે સંગીતના અભ્યાસીએ વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે આ સવખી ગર્વા જરૂરી આધાર સાથે આ મહત્તા ઉપોદ્ધવાતમાં લેવી. એને અન્યથ 'સારકા' પણ કહેલ છે આ સવ ગર્વા વર્તમાન સાહિત્યપદ્ધતિ અનુસાર ગ્રંથારસે ઉપોદ્ધવાતમાં થશે (૭૦—સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—પદ અને તેનું વિવેચન

સ્મૃતિને—આ પદમાં સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચે સલાપણ છે. સુમતિ—ચેતના નાસી પાસ થઈ બધા છે નિરુકથી આકુલ થઈ બધા છે અને અત્યંત કંદેલી દશામાં આવી બધા છે ત્યારે તેની સખી શ્રદ્ધા ચેતનરાજનું વર્ણન કરતા એને માટે નરમ એનું વિશેષણ વાપરે છે એટલે ચેતન પોતે નરમ છે અને નરમ પડતા બધા છે એનું તે ખીસ્જકૂપે બાહે છે.

આ પ્રમાણે જાણવાનો પ્રસન્ન આવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એમ આપણે વિચારપૂર્વકે જોડવી યશ્ચે. ચેતન સસારઅટવીમાં ઘડાતો—કુટાલો કંઈકે કંઈકે આપણના કે સાધુના મુલ્યોને ખાસ કરતો અણાય છે હમા, માઈવ, આજન લોકમુક્તિ, વપ, સવમ, સૌમ્ય, અકિચનદ્ર અને પ્રહારપ્રમા પ્રવેશ કરતો હેખાય છે એટલે શ્રદ્ધા એના પર અટકા વ્યપે છે એને લાગે છે કે હવે ચેતનજી માત્ર પર આવતા બધા છે અને નરમ પડતા બધા છે.

શુદ્ધ ચેતના થા સુમતિનું પાસણ પરમ નિશિદ્ધ—અતિક્રમ્ય (boonless) હોઈ એને ચેતનરાજમાં લાગે દેશકાર લાગતો નથી. કદાચ ચેતનરાજે થોડા બાદ ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ ચેતનાની નજરે તો એની સલામીતિ બની રહે છે એમ તેને લાગે છે. અને એને શ્રદ્ધાના નરમ' વિશેષણ વરદ આપ પડેલો લાગે છે એટલે ચેતનરાજના સવખમાં એ

વિશેષણ વાપરવા માટે સખી મદાને ટોણેા મારતી સુમતિ પ્રથમની ત્રણ આશામાં ચેતન સામે 'નરમ શબ્દ વાપરવામાં મદા કેવી ખૂલ કરે છે તે પોતાના સખત મારણે કહી બતાવે છે ('સુમતિ અને શુદ્ધ ચેતના પર્માવવાથી શબ્દ છે શુદ્ધદશામાં આત્માની પરિસ્થિતિ એટલે 'શુદ્ધ ચેતના અને એ દશામાં વર્તના તે 'સુમતિ એમ સમજવું)

ચેતનાની શુદ્ધ દશાની વાત આવે ત્યારે નિર્મલચની દક્ષિણે એવાનું રહે છે અને વહેવાડુ આશાવાદી મદા બંધારણની નજરે જુએ છે આ બંધારણ અને નિર્મલચને વિશેષ નથી, પણ તેને ટેળીતો વિશેષ શમાવી તેને સમન્વય કરવો એ તત્ત્વજ્ઞાનનો જાતિ આકર્ષક વિષય છે. અલગ અલગ દક્ષિણે દુને સમજનાં અને તેનો સમન્વય કરવો એ જ્ઞેન પરિજ્ઞાનના અનેકાંતવાદની મહાન શ્લેષ છે અને એ પ્રકારની આવકત એ વિશિષ્ટ જૈનત્વ છે

મદાનો આશાવાદ જમર હોય છે એના બાહ્યો મુપરિણામલક્ષી હોય છે અને તેથી જ્યારે ત્યારે એ ચેતનાની પાસે ચેતનના વખાણ કર્યા કરે, અને 'સૌ સાધુ મહારહેશે એવા શબ્દો ઉપચારી ચેતનનાં વખાણ કરવા લાગી જાય, તેવા પ્રસંગે સુમતિ મદાને ટોણાકે જવાબમાં કહે છે એની ઉદ્ધિત સુમતિના મુખમાં મૂકી છે આ પદ ખૂલ વિચારવા ચોખ્ખ છે દશામાં પદમાં પરમ નરમ મતિ ઓસ આવે ત્યાં 'નરમ શબ્દનો ઉપયોગ તદન જુદી રીતે કર્યો છે ત્યાં ચેતનાએ કરિયાદ કરી છે કે ચેતનજન્ય મમતા વહેરે તેની પાસે આવે ત્યારે નરમ પ્રસ જની જાય છે અને મારી (ચેતનાની) વાત આવે ત્યારે નિષ્કૃષ્ટ જની જાય છે આ આખો નરમ' શબ્દનો પ્રયોગ ખૂલ સમજવા ચોખ્ખ છે આટલો ઉપોદ્દેશત કરીને હવે મદાને આવ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

૫૫

(રમ-વસ્તવ-પ્રમાણ)

છવિહે સાલન નરમ કદ, માલિ ગરમ કરત કદા શત ટેક.

માંકે બાગે મામૂકો કાર્ક, વરણન કરત ગિવાર

મગ દ કપટકે કોપરા હો, કદા કરે સરપા નાર છવિહે ૦ ૧

અર્થ—(સમતા મદાને કહે છે—) (લોકો) માત્ર છેલછળીયા મનચોદન પતિને

પામીતર—માંકે માલિ મામૂકો-મામૂકી કરત-કરત જાન દ-જાનું કોપરા-કોપરી કરે-કરે-કહે સરપા-સરપા

શબ્દાર્થ—કનિયે = છળીયા, લટકાયા, રૂપાળા, ઝુંટ. લાખન = ચોદન, ડિલ નરમ - ડિપુ, મુવાનમ, સમસ્તી, ડામળ કહે = કોવાય છે આશિ = સખી. વરમ = ઉંચ કદા વાન = સી વાન, ટેવી વાત. માં (મા) કે = માતાની બાગે = પાને. મામૂકો = મામૂકી. માયા સજળી. વસ્તુન = (ઝણ) કીનન, જ્ઞાનકલ્પ તિવાર = સમાર, મૂળ જાન દ = હજુ જાન, જાન સુધી કપટકે = માયાના કોપરા = કોમળા, મેલા કરપા = મદા. કદા = ૧. સી રતિ, કેમ નાર = સી ગાર્ક

નરમ-મુમરસી કહે છે ત્યારે સખી ! એ ગરમાગરમ વાતો કેમ કરે છે ? (એ નરમપણું કહેવામાત્ર છે) માની પાસે મામાનું વણન તો કેઈ ગમત માણી હોય તે જ કરે હજુ પણ એ તો કપડા-માથાના કામગીરી છે. ત્યારે જોકો મદદા જાઈ! તેના ઉપર કેવી રીતે વિશ્વાસ કરાય ? એનો કારણો કેમ આવે ? (૧)

વિવેચન—સુમતિ પોતાની સખી મદદાને કહે છે સખી ! તું મારા છબીલા લાલન પતિદેવને નરમ કહીને વર્ણવે છે ! એ લાલન એટલે એ મોહક છે એ વાત ખરી છે, પણ તું એને નરમ કહીને વર્ણવે છે એ વાત તેમનું અત્યારનું વલન એટલું મને ઠીક લાગતી નથી. એમને જરા વ્યસ્તિ સ મુખ એઈને, થોડા થોડા 'ઈંતિ મદદ મદદ' વગેરે આત્મધર્મની સ મુખ આવતા એઈને તું એની વખાણ કરવા માડી પડી છે અને બધું એ હવે જરૂર ઘેર જાવી પઢાવશે એમ ધારણ લાગી ગઈ છે પણ હું તને એની અત્યારની દશા કહું ત્યારે તને તેના સાથે ખ્યાલ આવશે.

તું તો એને માટે નરમ નરમ વાત કરે છે પણ એ તો ભરમ છે, પરજાણી ઉશ્કેરાવણી દશામાં ચાલુ રહે છે અને વાત કરતાં પણ લાલપીળા મઈ બદલ છે. એને તું કદા કે નરમ કઈ રીતે કહે છે તેનો તું જરા વિચાર કર. આ એ નરમપણની તું વાત કરે છે તે તો કહેવા માત્ર છે, તે વાતમાં અત્યારે તો જરાયે માલ નથી અને મેતલ્લ અત્યારના વર્તન સાથે એ વિશેષજી અનુરૂપ પણ નથી. તું અત્યારે પતિશર્જનાં વખાણ કરવા લાગી ગઈ છે એ તો નાનો ભાણેજ મિશાળથી જાવી પોતાની મા પાસે મામાનું વખાણ ઉપર વખાણ કરવા માડી જાય, ત્યારે મા એને જવાબમાં કહે કે—ભાઈલા ! હવે બમ રાખ ! તારા તો મામા પણ મારા તો ભાઈ ! હું તો એને જનમના એળણ છું. એ વારે મેનનરાજનું જીવું વણન બધું હોય તો સંભળ.

પતિશર્જ મેતલ એ નરમ હોય તો એની વાતમાં ગરમપણું કેમ હોય ? મિહસલ ત્યારે ગરમી કરાવે છે એ તો બધીવી વાત છે. એની જરમ વાત પરથી એને માટે નરમ વિશેષજી વાપરવું ખિત નથી એમ મને લાગે છે. અત્યારે એણે થોડા થોડા ત્યાગ કર્યો છે વારી નજરે એ પ્રમત-અપ્રમત દશામાં જાની છો—સાતમે સુવૃત્તનાઈ વર્તણૂક દેખાય છે અને તેથી બાણે એ નરમ પડવા હોય એમ તને લાગે છે પણ વારી એમ માડી ભૂલ થાય છે એ તો જાણે જીવ કપડાના કામગીરી છે ! એને જોડો દેખાવ કરી પ્રમતિ નામે બસી જાવું છે એને અનુવાની વગ કરનાં પોતાના નામની વધારે પડી છે. એ દેખાવમાં નરમ દેખાવ હોય તોપણ અદર કપાવથી જારી છે અને કપાવ દખાવસો હોય તોપણ અદરથી એ જારી છે અગ્નિ હજી ત્યાં મોકૂદ છે. તો એવા પતિશર્જ પર મદદા કેમ આવે ? આ મારે મતિરિયં પધારણ અને અનત કાગ જાનક આવશે એની વાત કેમ કરાય અને

એમને માટે 'નરમ' વિશેષણ કેમ વાપરી શકાય ? એવા પતિ પર શ્રદ્ધા કેમ રખાય ? એને ફરીજવા વાર શી ?

આ આધા પર વિવેચન કરવા જ્ઞાનસાગર લખે છે કે, આ પદમા સુમતિ અને શ્રદ્ધા વચ્ચેની વાતચીત લાવવામા આવી છે સુમતિ જન્મ ત ચોક્કમાં પડેલી છે તેના તરફ શ્રદ્ધાના ખીસ્સાના વચન છે સુમતિ આત્માની કુટિલતા જતાવતા કહે છે કે હે સખી ! મારા ચોખ્ખાવ ત આત્માસમની જાજતમા પરમેશ્વર-પ્રવચનમા સ્તિ-અભય-મદ્દ આદિ ગુણ મુજબવન કરી તેની ચોખ્ખા જતાવી છે અથવા આત્મસ્વરૂપના પરિવ્રજનરૂપ ચોખ્ખા તેનામા છે, તેથી તેને નરમ કેમ કહેવાય ? એ તો સર્વ નિમિષનક્ષની વાત છે બધા સુધી આત્મા વિભાવદશામાં છે ત્યાં સુધી એ કયાવથી તમ છે કારણ કે બધા સુધી તેના કયાવનો યોગ ગયો નથી ત્યાં સુધી તેમાંથી કયાયો જવા નથી. બધારે તેને તથાપકારને કાળાદિ ત્રામત્રીને યોગ મળશે ત્યારે તે સુધી થશે મદુષ્ટિ

કાશ પાક કાલ્પ મિત્રે, સદિલ સિદ્ધ વં બલ,
બીન વરદા ફેસે ફેસે, બીંબો વસત વનરાજ.

એટલે બધાં સુધી કારણ-આમથી મળી નથી ત્યાં સુધી એ મારા પતિ આત્માને નરમ ન લલવાળા જણી સમજા કહે છે કે જેમ કોઈ ગમાર પોતાની મા પાસે મામાનું વર્ણન કરે તેમ તું કરે છે કારણ કે મામાના ગુણ લાલેજ કરતા તેની બેન વધારે બલ્લી શકે તેમ છે- તેમ આ મારા પતિને તારા કરતાં હું વધારે બલ્લું છું માટે તું એમને સર્વ વિરતિ-છડે સાતમે-ગુણસ્થાનકે એઈને તેમને નરમ કહેવાનું કહેલી હો તો તેમાં તારી ભૂલ છે ! હજુ તેઓ કપરના કોથળારૂપ છે તેમા હજુ કપર-આચારૂપ કયાવ અને બીજા કયાયો પણ રહેલા છે એમ તું બલ્લ.

આ જ્ઞાનસાગરના ટળા પર વિવેચન સ બધામાં મારા મિત્ર મોઘમા લખે છે કે આ પદમા મમતા અને શ્રદ્ધાના સવાદરૂપે આત્માની દશાનું વર્ણન છે અને તમા શુદ્ધ અધ્યાત્મીઓ આત્માને શુદ્ધ માની ગઈલલીમા રહે છે તે વાતનું નિરાકરણ કરી તેની વાતની શુદ્ધિ માનનાસજોને ઉપદેશ આપ્યો છે કે બધાં સુધી વિભાવદશામા આત્મા પડ્યો છે ત્યાં સુધી તેને શુદ્ધ માની કારણની ઉપેક્ષા ન કરયો, પણ તે શુદ્ધતાને પ્રાપ્ત થાવ-તેની શુદ્ધતા પ્રકટ થાવ-તેણ કારણો મેળવતા રહેયો. યેનનરાજ મહંજ ન ગુણ થઈ બલ, યોગે બાદ્ય ત્યાજ કરે, વેશપહોટો કરે તેથી સખી ન જવું ઘટે, હજુ બધા સુધી તેની કયાવપરિવૃત્તિ ફર થઈ નથી અને તેને યોગ પર કાજૂ આપ્યો નથી ત્યાં સુધી તેનું નરમ તરીકે વર્ણન કરી નાજવું એ સુમતિની ઉત્કૃષ્ટ મારણુતાએ અયોગ્ય અને અનુચિત છે અને એ તો માની આજગ મામાના ગુણ ગાવાની બાલિશવા જેવું છે (૧)

સુમતિ પોતાના ઉ-કટ પોરતો ચર્ચા આજગ જતાવતા કહે છે :

પોગતિ મહિસ ન છાંરી હો, કેસે માત મરવાર

સ્થાનો ન પીનો ફન વાતમેં હો, ફસત માનવ કદા હાહ છવિષે ૨

અર્થ—(સમતા વધારે જણાવે છે) નાથ તો હંચુ ચારગતિરૂપ મહેલને જોડતા-મૂકતા નથી. (તો જાણી) પતિસજ્જ (મારે ઘેર મંદિરે) કેવી રીતે આવશે? જો વાતમા નથી જાણવું કે નથી કાઠ પીવાનું—જેમાં ફમ જેવું કાંઈ નથી (જાણી વખત કાઠવા જેવી જો વાત છે). જોમ કરીને તો તું હસતા હસતા મારા કાઠ લાંગી નાખે છે. (જયજા તું હસે છે પણ તને જ્ઞાન નથી, જ્ઞામા હસવા જેવું નથી. જો કથા તો છેલ્લી હકની છે. (૨)

વિવેચન—જો જહેન શ્રદ્ધા! હંચુ તો પતિસજ્જ ચારગતિરૂપ મહેલને જોડતા નથી; જો તો રેવ, મનુષ્ય, તિર્થંજ અને નરકગતિમા ક્યાં કરે છે. જોને જો ગતિ જોડતી જમતી નથી. જોને શોભમાં જઈ જ્ઞાનફળે તું જનુજન થશે તેની શુભ પણ પકડી નથી. જોને ચાર ગતિ તથા આટલી જ્ઞાસક્તિ છે તે મારે ઘેર કેવી રીતે આવશે? મને તો જા વાતમાં કાઠ જાવાપીવા જેવું—ફમ જેવું—લાગતું નથી. અને તું તો પતિસજ્જને નરમ કહી વણવે છે જીભી જીભી હસવા કરે છે અને તેમ કરીને મશકરીમાં હસતાં હસતાં તું તો મારાં કાઠ લાંગી નાખે છે જયજા જ્ઞાની ઠેકલી કરીને શા માટે મારાં કાઠ લાખે છે? મશકરી નહીં વાતની કોઈ શકે પણ મારો જીવ જીભી આવે અને હું લેસિંગી થઈ જઈ જોવી છેલ્લી હકની મશકરી તે કોણ? જહેન શ્રદ્ધા! હવે તું જસ કર અને મારી કથા વારી મશકરીને પરિણામે કેવી જસજ થઈ છે તેનો વિચાર કર.

આ બીજી વાત પર મિત્રની નોંધનો જાણ જા પ્રમાણે છે : કે શ્રદ્ધા! તું કહે છે કે જસવાર નરમ છે અને ઘેર આવવાનું છે તે વાત (કુમતિ કહે છે) હું કાંઈ રીતે જાણી માનું? કાસુ કે મારો જસવાર જીભીથી લાલન જાતમા ચાર ગતિરૂપ મહેલને જોડતો નથી તો જાણી રી રીતે મારી પાસે આવશે? હું વિશ્વિક્ષી છું અને મને જાણાપીવાનું જાણતું નથી, તેમ

પ્રાકટર—ગૌરવિ-ગૌરવિ જાણી-જાણી, જાણી જાનો ન પાનિ-ખાનિ ન પીનો જાન-જાન ન હા-હાર

શબ્દાર્થ—ગૌરવિ = ગૌરવિ (હેના, મનુષ્ય, તિર્થંજ, વાસી) ગૌરવ = મહેલ, જાણી = જાણી, જોડતા, જો = કેવી રીતે જાણ = જાણી, જસવાર = પાનિ, જાન = જો હસન = હસના હસનાં જાન = જસજ, કાસુ જાન ન = તને જાન નથી કહા = શા માટે કથા કાઠ = કાઠકા, છેલ્લી હકની

૧ જેવી પદિતમાં જાનના અને જાન ન જેમ જે વિચારવા નોન પડો છે પ્રથમ પદનો અર્થ જસર મેં છે તે છે જાન ન જેવો પાઠ મેં તેનો જાણ જા પ્રમાણે જાણ મારી વાત જાણીને તું જોવી જોવી કથા કરે છે અને મારી મશકરી કરે છે પણ તને જાન નથી તું શા માટે મારાં કાઠ લાંગી નાખે છે? જા તો કાઠને મશકરી થવા અને કાઠનો જીવ જાણી વાત છે જોડતો જાણી રી રીતે જાણ કરી જસી અને ત્યારે જોડતો જોડતો કે જાણી જાણી ત્યારે મન તો કહા થવા જ પણ જાણી ૧ જાણ છે? જા કાઠ હકી કાસુ તેની કે હકી કરવા તેની વાત નથી જા પ્રમાણે પ્રાકટરનો અર્થ મેં છે.

તુ સખી મરુને હસતાં હસતા હાકા કેમ બાળે છે? એટલે કે હવે સુખી તો મારા ભરતારની આવવાની નિશાની દેખાતી નથી. માત્ર સમગ્રત્વ પ્રાપ્ત થાય કે દેશવિસ્તૃતિ પણ પામે કે સ્વવિસ્તૃતિ પણ પામે તેથી મારા ભરતારે આર જતિરૂપ મહેલ છાંડ્યા એમ ન સમજવું. આટલું છતાં પણ તેની આર જતિરૂપ જમણાના કારણરૂપ આશા-વૃષ્ટિ ન જઈ દોષ તો તેને સસાર મટતો નથી અને સૌભ તો છેક કથામાં શુણ્ણસ્થાન સુધી દોષ છે. માટે મારા પતિને જ્યાં સુધી શીલુગોઠ શુણ્ણસ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની મારે ઘેર આવવાની આશા નથી. માટે સુખી જાહે! તું મારી મરકરી-હાંસી કરવી જ્યાં હો. આ પ્રમાણે પરમાર્થ છે કે આત્માને સુખમ પ્રાપ્ત થતાં તેણે પેતાને દુવદૃત્ત્ય માનવો નહિ અને જરૂરપર જાણવું નહિ એવી આ જાણમાં સ્થિતિ છે.

જને જ્ઞાનસારના કહેવા પ્રમાણે સુખતિ મદાને કહે છે કે આત્મિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત પરમ સુખમરૂપ આત્મા મારે ઘરે છે એમ કહીને તું એવો આશય જણાવે છે કે ભરતાર શુભયોગી એટલે શુભપરિણામી થયા એટલે મારે ઘરે આવવા મોઝ થયા, પણ આર જતિરૂપ મહેલને એ છોટે જ નહિ તો પત્રી ભર્તાર મારે ઘેર કેમ કરીને આવશે? તેના પ્રકારની શુદ્ધતાનો તો તેનામાં જણાવ છે અને જાણના-તેજના શુણ્ણસ્થાનકે વતવા થયા જ્યાંવ ત્યારિત્રે મારે મહેલ છે. એ મંદિરે ભર્તાર કેમ આવે? એટલે તારી વાતમાં મોજ મળ કાઈ નથી, વાતમાં કાઈ માલ નથી. એટલે મારે મંદિરે આવશે, અને એ નરમ છે એવી નિરયક વાત કહેવામાં શો માલ છે? છબીલા લાલ નરમ છે એવી વાત હસતા હસતા કરીને મારી વિશ્વહીની મરકરી કરી હસવા હા બાળે છે. એક તો માત્ર સારી હાલ માત્ર રહ્યું છે એમાં યોગિ-મદ્દલ વગેરે માંસને જણાવ છે તેના ઉપર મરકરીના વજ્રમહાર કરી તું અસ્થિને શા માટે જાગી રહી છે? તારુ નરમ વથન હા ને મદ્દલ જેવું થઈ જાય છે તેના તું વિચાર કેમ કરતી નથી? (૨)

સુખતિ આજગ થાણે છે. એનું કથન આજ છે

મમતા સ્વા પર રમ હા, ઝોર નિંદ રિન રાત;

કૈનો ન દેના ફન કપા હો, મારે હી આવલ જાત ઉચિલે. ૩

અર્થ—જે મમતા સ્વ-રિવસ (મારી) જરૂરોત્તર-નિંદા કરે છે તેની સુખસમ્યા પર પતિસજ રમે છે. મોજ માણે છે. એ વાતમાં કાઈ લેવાકેશ નથી. એવી એ કથા છે. દરેક પ્રભાવ આવે છે અને જાણ છે સવાર પડે છે અને આત્મી વ્યથ છે અથવા પતિ મમતાની ખાત પર રમે છે અને જાતીમાં દિનસત્ત જાય છે (૩)

પાંખાન-ઝોર-ઝોર, જો નિંદ-નિંદ કોનો-કોનો. કોનો-કોનો

શબ્દાર્થ—ખાત = સુખસમ્યા. ઝોર = ૭ ગીત (મમતા). નિંદ = પ્રભાત કારે, નિંદા કરે જાણના નિંદા કરે જાણના કરે. કોનો ન કોનો = લેવાકેશ નથી. કથા = વાત. ઝોર = પ્રભાત. ખાત ના = ખાતે છે અને ના છે

વિવેચન—સખી ! તું એક જ વાતનો વિચાર કર. જે મમતા દાસી મારી શત-
 દિવસ નિદા કરે છે એની મુળશબ્દ પર પતિસજ્જ રમણુ કરે છે. કેઈ સારી બેસીની માથે
 પતિસજ્જ જાનક કરવા હોય તો મને બહુ દુઃખ ન થાય, પણ જ્ય તો આખો વખત હું
 અને માત્રુ કર્ણ કર્ણુ એમ જ એને માથે પડે છે. થોડા બજલા-બજિલા મળે તો તેમ
 એ આસક્ત થઈ તેનું જીભિમાન કરે છે. લાળ-પચાસ હબાર કે કશાં જમા થય તો
 બધું તેનો પાતે માલિક છે એવું બોલવ થાય છે. પોતાના શરીર પર હાથપાદ મમતા કરી
 એ જમા માફ પડે એટલે પાતે મારો પડી બધો એમ માને છે. ફરજના જમાલ કરતા
 માસપણનો જમાલ વધારે હોઈ એ સેવા કે સુખત્વ કરે છે ત્યાં પણ માસતાશપણ તો
 જામળ જ રહે છે અને માસ-વાસનો લેહ એની સજ્જ વિચારણામાં અને એના પ્રયેક
 કર્મમાં એવી જોતખોત થઈ બધ છે કે એના મરખર પ્રસસના ચોખ કર્મમાં પણ
 મમતાને લઈને કાલિયા પડી બધ છે અને એ મમતા દાસી એવી તુચ્છ છે કે એ લ
 બધે મારી શોક હોય તમ આખો વખત મારી નિદા કરે છે એને સુમતિ (મારી) સાથે
 વિશામ છે એને ધાતુ દેખાય છે કે એ પતિ એકવાર સુમતિને (મારે) મદિરે બધા તો
 મમતાને લાવ પૂછવાના નથી, એટલે એ તો મારી નિદા જ કર્ણ કરે છે જાવી મમતાને
 હાથમાં પકડે પતિ તો એના પર વારી બધ છે.

અથવા પતિસજ્જ મમતાની ખાટ ઉપર રમે છે અને બાકીનો વખત કોઈ છે એટલે
 જે પ્રાણી સસારમાં જન્મે તો હોય છે તે આત્મસુધિમાં કોઈતો હોય છે એ ન્યાયે એ
 મમતાને પાથેલ પ્રમાદરૂપ દાણા ઘેનમાં આખો વખત કોઈ જમા કરે છે, એને પોતાનું તું છે તેની
 પિછાણ નથી, અને કોઈવાર ઉપરજાલી પિછાણ થઈ બધ તો તે જનુસાર વર્તી નથી
 એ તો પરજાનમાં મસ્ત અને આખો વખત આત્મદશામાં કોઈતો રહે છે જાના માસ
 પતિને તું નરમ કહે છે એવી મને તો વારે મારે ધોળો થાય છે કે તારા જેવી ચતુર
 સખી જાવી બૂલ કેમ કરવી હશે ? મને તો એમ લાગે છે કે જ્યાં કયા કરવામાં લેવાડેવા
 એવું કોઈ નથી, એમાં લાલ-નુકસાન કોઈ નથી. જાવી રીતે કરેલ સવાર પડે છે અને
 સુમના સુત્ર ચાલ્યા બધ છે અને કયા તો એની જો રહી છે પતિને મમતાની ખાટ પર
 રમતું છે અને માસ મદિરે તરફ નજર પણ નથી કરવી.

જ્ઞાનસાક્ષના ટળા પ્રમાણે મમતા અને આશા એક છે તેથી આશા તૃપ્તારૂપ ખાટમાં-
 ખાટ ઉપર-ચારખાઈ ઉપર-પતિસજ્જ મમતા સાથે રમે, કારણ કે મમતા સાથે એની એકતા
 થાય છે. તે ખાટ પર મમતા સાથે રમે અને શત-દિવસ ત્યાં નિદા કરે-આશા કરે. એ
 પતિસજ્જ મમતામાં આશા મળી રહ્યા છે તેથી હે મદા ! એમાં મારે કોઈ લેવાનું નથી
 કે દેવાનું નથી, એટલે એ વાતમાં કોઈનિહતા નથી. એ ઉપર કહેલી એમની કયા જોતે પડે
 નિર્લક છે, એનું કારણ એ છે કે વિભાવરૂપ શત જર્વા કોઈ વાર સ્વભાવરૂપ સૂચનો હોય
 આને એટલે ચેતન સજ્જ-મર-સન્મુજ આને એવી એમાં પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યાં તો જાત
 એટલે તે જ વખતે નિર્લક બધ અને તેટલા માટે એ જાણી વાત જ નિર્લક છે નકામી છે.

મિત્ર નોધકાર લોર કોટલે વિવેકરૂપ પ્રજા અર્થે કરે છે અને કોઈવાર કોવી પ્રજાની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ તે પાછી જતી બાથ છે, કોટલે પતિરાજ તો માયાના પાસમાં સુખ થયા છે એ પ્રમાણે અથ કરી એ સખખી વાત નિરર્થક છે એવો જાણ તારવે છે, તે શ્રી જ્ઞાનસાસ્ના જાવને મળતો જ આશય તારવે છે એ છેવટે લખે છે કે જ્યારે માયાનો ત્યાગ થશે ત્યારે જ આત્માને નિજ સ્વરૂપની—નિજગરની—ખાલીઆલી સમતા—શ્રી મળશે.

આત્મસ્વરૂપનો કોઈવાર જગજાગ થઈ જાય છે, પણ ચિત્તન હજી મમતાની આટ પર જ રાતરિવસ રમે છે તેથી કોઈવાર પતિરાજ કદાચ થોડો ઉપર ઉપરનો ત્યાગ કેળાટે તો પણ હજી તેની માયા—મમતા અર્ધ નથી અને એમ ને એમ કિવસો ગયા કરે છે અને માયાના પૂતળાને નમાવ્યા કરે છે એવા પતિરાજને હું શું એઈને નરમ સખમાં વર્ણવે છે? (૩)

આ/હું વણન—વિવેચન મુમતિ—શુદ્ધ ચિત્તાએ કરું એને હવે મદદ જવાળ આપે છે

કહે સરખા સુનિ સામિની ઠા, પતા ન જીજે સેદ;

ફેરે ફેરે પ્રમુ આવહી દો, વહે 'આનંદપન' મેદ છવિસે. ૪

અર્થ—(જવાબમાં) મદદ કહે—ખાઈ સાલળ, આટલો બધો ખેદ (વારે) ન કરવો એઈએ પ્રમુ (પતિરાજ) હળવે હળવે જરૂર આવશે—આ પ્રમાણે આનંદપન મોહપૂર્ક—હેતુથી કહે છે (૪)

વિવેચન—મદદ જૂળ આશાવાહી છે એને કુચ્ચ ગામિની નજરે કોવાની ૭૫ છે ધીમે ધીમે મવ સાગ થઈ રહેશે એવી એની નજર અને આત્માના મૂળ સુધમાં બંધાયો છે એ પોતાની સખી મુમતિને જૂળ આત્મવિશ્વાસ સાથે જવાળ આપે છે કે બઈ! આટલો બધો નકામો ખેદ તું શા માટે કરે છે? એ પ્રમુ ચિત્તનશ / ધીમે ધીમે વારે મદિરિયે જરૂર આવશે, વારી ખા/ પર આનંદ કરશે અને વારી વિરહબંધા જામશે આ વાત આનંદપન આત્મતા રનેહપૂર્ક કહે છે અને મારી તો ખાતરી છે કે વારી જતારની સ્થિતિ જાતે જશે, સાથે કિવસ આવશે અને લીલાશહેર થશે આ વાત હું એકલી કહું છું એમ નથી, પણ આનંદપન પ્રમુ—પરમ પરમાત્મા—ના વચનને આધારે હું કહું છું કે ચિત્તનસજ ધીમે ધીમે વારે મદિરે જરૂર આવશે, કોટલે એની વાનખા લેવારેવા નથી એવું જાણી ખાણી ખોટો ખેદ કરે છે તે મૂઠી કે મને તો બંધાયો છે કે આખરે ધીમે વહે ધી વશે અને છો આટું થઈ રહેશે આવવા થેદ એ લે 'વારવી' 'વચા' એ અર્થ હઈએ તો તેનો જાણ 'અધિકતા' થાય છે—એટલે એ વાતની આનંદપન અધિકતાથી સાક્ષી પૂરે છે એ પાતે આનંદનો સચુદ્ર છે, જનતા એપ્રતિમથ છે ચિત્તને બસજર

પદાનંદ—સામિની—સામિની. દેરે દરે—દરે દર.

સખ્યર્થ—સરખા = મદદ. મુનિ = મુળ સર્વજ્ઞ સામિની = સ્વામિની, શ્યામી, ખાઈ કોતો = કોટલે. દરે દરે = ધીમે ધીમે, દળરે દળરે. જારવી = જાવશે. વરે = જોમ. મેદ = સ્નેહ, રનેહપૂર્ક = દત્તી જવાળ અધિના.

પિતામહાર છે અને અચારે તે જો વાત હોયથી કરે છે ત્યારે તારે પણ ચેતન હજુ કપટના કોશળા છે જો વાત પર ભાર મૂકી લીધા પછી ન ઘટે. જ્ઞાન, મહા, સુમતિ, વિવેક અનુભવ વગેરે અનેક ગુણો ચેતનાના છે એના બાદ કૃપ્તા છે આ વચન ચેતનાના મહાગુણને ઉદ્દેશીને છે આનંદજનનું આ અધિકૃત્યથી બોલાયલું વચન મહાગુણને ઉદ્દેશીને છે હવે અચારે દર્શનગોઠની બાઈ છે અને જો ચેતનશબ્દ સ્વયમભાર્ગમાં આગળ આપ્યા છે તો હવે ધીમે ધીમે તારા નિરુદ્ધ ભાગ્યે અને સહુ સારા વાના થશે. માટે સ્વામિની ! તુ આટલો જાણે જેક ન કરે, નિશ્ચય ન થા અને જો વાતમાં લેવાડેવા નથી એનું આકરુ વચન બોલ નહિ.

જ્ઞાનસ્વાસ્ત્યું આ આજ્ઞા પરંતુ વિવેચન વિચારના જેવું છે તેઓ જણાવે છે : આ પ્રમાણે સુમતિએ મહાને કહ્યું મહા જો સુમતિને અત્યંત વિચારમય જેથીને તેને (સુમતિને) ધીરજ દેવા ઉત્તર આપે છે તે કહે છે કે સ્વામિની ! સંભળ, આપડો જેક કર નહિ. આપડો જાણે જેક શા માટે કરે છે ? એમ કહેવાનો સહસ્વાર્થ જો છે કે સ્વસ્વરૂપી ભર્તાર વામના મહેલ વિના અત્યંત મહેલમાં રમન કરે છે તેથી આટલો મોટો જેક ન કરે સ્વામિની ! નિરૂપમી બઈને, બે હાથો પગની આસપાસ લપેટીને, વચ્ચેના ભાગમાં મધુ મૂકીને બેસી રહેશે તો તો કેઈ કામની સિદ્ધિ નથી થવાની, કારણ કે ઉપસકાશ્ય સૂત્રમાં (સૂત્ર ૩૬) કહ્યું છે કે જઙ્ગલેષ્વ કમ્પેર્ષ્વ કલેષ્વ લીરિયર્ષ્વ પુરિસક્ષાત્પચ્ચર્મૈર્ષ્વ—એટલે ઉત્થાનથી, કર્મથી, ભગથી, વીચથી, પુરુષાર્થથી—આત્માનુ ઉત્થાન કરવું, એટલે દેર દેર નામ ઉપમથી સિદ્ધતા છે તેથી તમે પણ ઉપમ કરશો તો સામર્થ્યવાન પ્રભુ—આત્મા શમ સ્વરૂપ—યરે આગરો—પ્રવેશ કરશે, કારણ કે જો સમર્થ છે. આ પ્રમાણે સુમતિ પ્રભુએ મહા કહે છે આ પ્રમાણે આનંદજન—મૂળ નામ લાલાનંદ—મહાગુનિસર્ગ મેક એટલે સનેહ કરીને કહે છે. સુમતિ પ્રભુએ મહા સમી કહે—સનેહ કરીને કહે—એકો સ્વામિની ! આનંદજન પ્રભુ દેર દેર આગરો. આનંદ—આત્મસ્વરૂપાનંદનું ઘન—સઘનપણું પ્રભુ એવા જે સ્વામી હેર્લા હેર્લા વામનુ જે પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપ—આશું અને તેરનું છુડુસ્થાન—જે વામનુ નિર્લચર—છે ત્યાં આગરો. આ આજ્ઞા મિત્ર ભાવ આસ વિચારના લાભ છે અને ભાવાર્થ સિદ્ધ છે.

મિત્ર નોમશર આજ્ઞા અથ કરી ઉપરે ઉપરે છે : એકે ચેતન વિશ્વાવદશામાં કર્મને લીધે પ્રમાદમા પડેલો દોષ છે અને આજ્ઞા કર્મી કરે છે પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવું હોય એટલે વત્તવિવેક થયો હોય તો અતસચારિ અશ્રુભ કર્મી છૂટી જતાં તે જગર મુખ્ય ભાવ છે, માટે મારી સ્થિતિ જાણતાવી નથી એમ એક કરી કેઈએ ઉપમ છેડવો નહિ. ઉપમ કરવાથી મમતાનો સત્ર છૂટી જશે, આત્મા ભગન થશે અને મમતાને પામી રામદેવથી વિરમી મેલ જશે, સુખી થશે અને આને માટે ઉપાસકાશ્ય મૂળની જગ્ન શાખ છે.

આ જાનને અર્થમાં દિલિનિનુ એક જ છે સદાજ પ્રગતિ બાઈદોષ તોષણ એકશાસ બઈને મેમી રહેવા જેવું નથી, મૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપમ આજ્ઞા સમયા ૭૫

છે માયામમતા ચોર છે જોનાથી નિત્ય સાવધ રહેવા જેવું છે જરા પણ ગફલતી થતા જો
ચોરો રાજદ્રોહની અહીંથીથીઆથી બાઢે રસ્તે નિજ મંદિરને ઘેરી ધર્મધન હરી લેવાની
ટેવવાળા છે જોને અનેક રસ્તા આવડે છે અને ગમે ત્યારે ચઢેરમા નાખી ચેતનને પરા
ધીન બનાવે છે માટે તેનાથી સાવધ રહેવું, પણ હિમત હારી બેસી જવું નહિ. મનમા
જરાસો રાખવો કે અજાત રહેવાથી જાતે સ્વરૂપાસિ જરૂર થશે અને સાથે માર્ગે જમન
હોય તો જાતે સાધ્વસ્થાને જરૂર પડેલી જવાશે. જોમા જેમ જૂથ જરાસો રાખી બેસી
રહેવા જેવું નથી, તેમ જ મોહશયના ચેતનચાળાથી ગજસાઈ પ્રથત્ન મૂકી દેવા જેવું પણ
કાંઈ નથી. (૪)

ઉપસહાર—જુઝારીમા પદમા મહાનંદ મુખનું વણન થવાનું છે અને વિવેક તે
વણવી જતાવે છે તે પણ સાચી વાત છે અને જ્યાં ચેતના—સુમતિ તેને દૂરકપટના કોષળ
કહી વણવે છે તે પણ સાચી વાત છે ચેતનની જુદી જુદી રશા વર્ણવવાની અને તે રીતે
તેનું જનુ સ્થાન વર્ણવવાની આ અલગ અલગ ભૂમિકા છે જોમા વિરોધ નથી, પણ નય
જ્ઞાન છે પર્યાયપણનું આલેખન છે અને ઉદય કરવાની પુરુષાર્થ બાહ્ય રાજવાની અને
આંતર્યીય દોરવાની વિશાળ પ્રેક્ષા છે ઉદય ન છેડવો જો જરી વાત, પણ
હેરે હેરે પ્રભુ મંદિરે જરૂર પધારશે જો વાત જુલવી નહિ, અને છતાં પ્રભુ જરૂર આવશે
માટે જાતે આનુ થવાનું છે તો હમણા સ્વર્ગ મુખ માળી લો, જોવી તુલ્ય મનોદશા
પણ થવી ન થટે. આ સર્વની વચ્ચે માર્ગ કાઢે અને પ્રતિતિ સાથે તે ચેતન નય
જ્ઞાનપૂર્વક પ્રમાણજ્ઞાન મુખી પડેલી તે જ્ઞાનનો સાથે લાલ ઉઠાવે છે જોમ મમજવું
માત્ર જ્ઞાનથી કાંઈ જશે નહિ, નાન વતરની શ્રદ્ધા ટકે નહિ અને આજ પ્રતિતિ અને
વિવેક સાથેની વિશ્વાસુ વતર પ્રતિતિ આજ રહે નહિ. આ સર્વ વાતની અદર જૂલ
શ્રદ્ધા જોઈએ, આત્મવિશ્વાસ જોઈએ, આત્મવચ્ચ માથે ચઢી જતા મોટી ખુબારીને
જ્યાલ જોઈએ અને આ આત્મગ મામાની મોટી વાત ન કરતા મામાને સાથે સ્વરૂપે
જોત્રખી જોને રસ્તા પર ચઢાવી દેવા જોઈએ. ખાલી જોતા અકિષ વિશ્વામ્ભ બેસી રહેવા
જેવું નથી, તેમજ આને આરો આવનાર નથી જોમ ખારી ગજસાઈને પુરુષાય મૂકી દેવા
જેવું પણ નથી.

આ પદની વિચારણા કરતી વખત જુઝારીમા પદનો સાથે જ્યાલ કરવામા આવશે
તો વધારે મજ આવશે અને તે વિચાર્યા બાદ નિર્લેપ અને ન્યવદારનો સમન્વય થઈ જશે.
આ પદનો મૂળ આશય આ પ્રમાણે હોય જોમ સુરુપાથી અને જ્ઞાનસારના દખાથી બાસ્તુ
છે જોમા જનુ છોટો લાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને ચેતનને હજુ પણ કપનના
કોષળ કહી નિર્દેશ થયો છે તે બાબત ધોનાને કેટલી લાગુ પડે છે તેનો જ્યાલ કરી
ચેતના જેવું છે આ પદમા ચેતનની આજ સ્થિતિનું વણન ન્યવદારનવને આમથીને
આલેખાયું છે (૭૦)

શુભિકા—મૂળ સ્વરૂપે મેનનને સમજવામા આવે તો તેનું વર્તમાન વિરૂદ્ધ સ્વરૂપ સુધારી તેના મૂળ સ્વરૂપમા તેને નિશ્ચયમાન કરવાની રીતિની શોધજોશ થાય, તેને માટે સાધનો ચોક્કસ, તેને સાધા રસ્તા પર મૂકી શકાય અને તેને યોગ્ય ઠોરપણી આપી શકાય. જનતા બુદ્ધિને એ સ્વામી બદલાયે તો કાઢવામા રજકોળાય છે અને સ્થિરતા, શાંતિ કે સુગંધ વગર સર્વત્ર કુળાય છે. જોના ઈશ્વર એ વહાલના આક્રમણો ન હોય, એ જોને મૂળ સ્થિતિમા આવી જવાની જેવના થઈ હોય, તો પછી એ પરલાવમાં બાંધે નહિ, કાવિર્ભાં સથે નહિ અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરવાનો જોને સ્વૈચ્છી પડી જાય અને જોનાર જો માર્ગે જોનું મમન થાય જોટલે પછી જોને આ પરલાવના કુખમા મળ જવું ન આવે. માટે પોતે વસ્તુસ્વરૂપે કેવો છે અને કયા બુદ્ધિને ખારક પ્રેરક શોધક અને પ્રવૃત્તિથી છે જો વાત જોના સ મુખ ચિત્રરૂપે ફરી ફરીને સ્થૂં થવી ઘટે. જોમ થાય જોટલે જોને વર્તમાન કયા માટે વિચાર થયે, જો વિચાર થતાં તેમાંથી નીકળવાનો જોનો અભિપ્રાય થયે, જોમ થતા તેના માર્ગોની શોધ ચાલશે અને દેહ નિર્ણય અને આંતર ક્ષદાથી જો પોતાના મૂળ સ્થાનકે આવી જશે. માટે જો પોતે કેવો છે અને કેવો છે, જોને વિચારી લઈ જો.

આત્માનો પરિચય અનેક દૃષ્ટિનિન્દુથી થઈ શકે છે. તેના બુદ્ધિને વિચાર કરતાં પણ જોને જોગણાય જોના બુદ્ધિ પણ જોટલા છે કે જોની બાહ્યમા કરતાં જીવન આપુ પદાર થઈ જાય. જોક સ્થાનકે કસુ છે કે સુગમ કંબલ જીલ હોય અને આબુધ્ય પદ્મોપમોર્ધ હોય અને આજો વણત આત્માના બુદ્ધિનું વર્ણન ચાહુ કર્યા કરવામા આવે તોજવુ આજી જીવનને જાતે જોનું પૂરું વણન થઈ શકે નહિ. આ વાત પ્રથમ દૃષ્ટિએ અતિશયેતિજિ અરેલી કેઈને લાગે, પણ વસ્તુતા તેમ નથી. ચેતનજીના જનતા બુદ્ધિ તો અન્ધારેય છે છે તેટલા વણવી શકાય તે કો મમન નથી. જૂદ કેવળી પણ આત્માના સવ બુદ્ધિને વર્ણવી શકે તેમ નથી, કારણ કે ભાષા અને મમનની મર્યાદા તેમને પણ જરૂર લાગુ પડે છે. તેઓ બાળી શકે પણ સવ કરી ન શકે આવા મેનનજીને જોના મૂળ સ્વરૂપે, જોની કર્મથી અનાનુન દગાએ, જોના જગતીશ સ્વરૂપે જોગણીએ જોને જોગણવાની અને જોને પરિચય કરવાની-કસવવાની જરૂર પડે જો જ કુળની જાન છે છતાં વસ્તુજતે આજણે આજણી બાનને પૂરેપૂરી જોગણી શકવા નથી જો સાચી વાત છે જોને જોગણા વગર અર્થ ત્વ બદાનું જો નકાનું હોઈ આજણે પોતે કેવો છીએ જો જરાબર બુદ્ધિનું જોઈએ. આજણે આ જદમા તેવો પ્રથમ કરીએ.

૫૬

(રામ-માત)

અનંત અરુપી અધિગત સાસતો હા, સાસતો વસ્તુ વિષાર;

સજ્જ વિભાસી હાસી નથી કરે હા, અધિનાસી અધિકાર અનંત ૦ ?

અર્થ—(ચિત્તનશય) અનંત (છે ।-અત વગરનો) છે, રૂપ વગરનો છે, અનેક સ્વભાવી છે સર્વ કાળ રહેનાર છે, વસ્તુના સપૂર્ણ જ્ઞાનથી વાસિત છે, સ્વાભાવિક રીતે જ મૂળ વસ્તુમાં વિલાસ કરનાર છે, કેઈ (ચિત્તન કે અચિત્તન) ની કદી હાંસી ન કરે તેવો (અશીર) છે, કદી વિનાશ ન પામે તેવો તેમજ કેઈ પ્રકારનાવિકાર (દેશ્વર) વગરનો છે. (૧)

વિવેચન—પ્રથમ ચિત્તનને મૂળ સ્વરૂપે જોગણવા એને માટે શોધ વિશેષજ્ઞો આપીએ. વિશેષને ધરખાવનાર અને અ-યથી જુદા પાડનાર વિશેષજ્ઞો છે એ તો અઘીલી વાત છે ચિત્તનજી માટે તો વિશેષજ્ઞો પાર વગરના છે —

અનંત : એનો અત નથી, કેઈ કાળે એ હતો ન હતો થનાર નથી એ તો છે છે ને છે એના નામ ફરે, બાહ્ય રૂપ પુરૂષજ સળધે ફરે, એની ગતિ-અગતિ કઈ સળધે થાય, પણ એ કદી નાશ પામે નહિ. બાહ્ય દષ્ટિએ જેને મરણ કહેવામાં આવે છે તેમાં પણ ચિત્તનનો નાશ નથી, એમાં અવસાન જોડે સ્થાનવતર જ છે એ સર્વ કાળ રહેનાર છે અને એ સિદ્ધ થાય ત્યારે તેનું આ વિશેષજ્ઞ બરબર સાષ્ટક થાય છે

અરૂપી : ચિત્તનનો પોતાનો કેઈ આકાર નથી એને રૂપ નથી, શરીર નથી, દેખાવ નથી. રૂપ, દેખાવ કે આકાર તો બહુવ-પુરૂષજને હોય, મૂળરૂપે એ નિરબન-નિશકાર છે.

અધિગત : વિગત એટલે મરેલ આ ચિત્તન કેઈ દિવસ મરણ પામવાનો નથી. અથવા અનેક ગતિવાળો, અનેક સ્વભાવવાળો એ છે કેઈ સ્થાને અવિગત ' પાડ હોવા સહવ છે, તો તેનો અર્થ નિહાયેલ એમ સમજવું એના મૂળ સ્વરૂપ એની કેઈ નિહાન કસી શકે એ સત્તાગત ધર્મને જ એ એનું સ્વરૂપ છે. વ્યવહારમાં એની અમુક નામે કે ગતિએ નિહા થાય તો તે તેના વિદ્યુત સ્વરૂપ અને પુરૂષજ સગને આપીન છે. એના મૂળ સ્વરૂપમાં નિહાને સ્થાન નથી, કારણ કે ત્યાં તો માત્ર અનંત ગુણો જ ભરેલા છે.

શાસતો : શામ્ભતો, ત્રણ કાળે છે છે અને છે. આ વિશેષજ્ઞમાં અને પ્રથમના ' અનંત વિશેષજ્ઞમાં થયો ફર છે. અહીં એની ત્રિકાલ સ્થિતિ પર મહાર છે અને અનંત 'માં

પ્રાકટર—પ્રતર્પા નીલ પાતિર્મા હો નથી. અને પ્રથમ પાતિ સિવાય આના પદમાં કેઈ સ્થાને હો નથી. પણ નિચિત્ત પદમાં તેને સ્થાને ફે ચાલો છે—(૨-૩ ૩-૧ ૪-૧ ૪-૩ ૫-૧) અહીં—સહિ

શબ્દાર્થ—અનંત=અત વગરનું, હોવા વસ્તુ, અવધિ નિનાય, અધિનાસી. અરૂપી=રૂપ વગરનું. અવિગત=એક થતે વગરનો, અનેક સ્વભાવી. સામ્યો=સામ્યો, નિરતર દેહવ્યવસ્થા વાળો=અસિન, વ્યાપેયો. વસ્તુ=કેઈ ખસુ મીજ નામ આપી શકાય તેનું દ્રવ્ય. સહજ=સ્વભાવથી, રજ વસ્તુ એવે. વિલાસી=વિલાસ કરનાર. હાસી=હાંસી, ખડકી, હાસ્ય અધિનાસી=નાશ ન પામે તેવો. અધિકાર=દેશ્વર જેના ન થાય તેવો.

તે અતરહિતપણા તરફ લક્ષ્ય છે. શાશ્વતામાં સ્થાપક બ્યાખ્યા છે. અનતમાં નમ પ્રતિષ્ઠા (nobility) સ્વરૂપ છે. બીજોનો અતિમ આશય લગભગ સરખો છતાં જાણ અલગ અને સ્પષ્ટ છે. શાશ્વતમાં શૂન્ય, અવિશ્વત અને વર્તમાન પર નબળ કંપણી રહે છે. બીજો અનતમાં માત્ર અવિશ્વત પર નબળ થાય છે. આ તફાવતને કારણે આ બન્ને વિશેષજની ઉપસુક્તતા છે.

વાસતો વસ્તુ વિચાર : વસ્તુના જ્ઞાનથી બે વાસિત ॥ બે મૂર્ખ દશામાં હોય ત્યારે વસ્તુજન સર્વ જાણે તે બસજન જાણે છે પણ જોની ગમે તે દશા હોય ત્યારે જ્યારે જોને અજ્ઞાનેના અનતમાં જાણ તેા જરૂર ઉઘાડો રહે છે અને સત્યાગતે તેા બે પૂર્વવસ્તુ વિચારથી બરેલ છે. વાસિત શબ્દમાં વાસ-ગમના જાણ છે તે જોની સત્યા (Portability) સૂચક છે. વસ્તુવિચાર માત્ર આત્માને જ હોય; અલગથી ચેતનને બુદ્ધ પાડનાર આ વિચાર જ્ઞાન-તત્ત્વ જૂન ઉપયોગી અને જ્ઞાનમાં સંજવા યોગ્ય છે. ચેતનની જોડાણમાં માટે જ્યારે બે વિશેષજ બાસ લક્ષ્યમાં સંજવા યોગ્ય છે.

અથવા 'વાસતો' અને 'વસ્તુવિચાર' જોને છૂટા પણ પાડી શકાય તેમ કરતાં આ પ્રમાણે જાણ શક્ય છે :—

વાસતો : વાસતું જેટલે વાસવાનું થવું, મહેકવું. 'વાસતો' જેટલે મુગમી, ખેલાની મુવાસ થાવશ પ્રસસવતો.

વસ્તુવિચાર : જે પાતે જ વસ્તુવિચાર કરનાર છે. જોનામાં અનત જ્ઞાન હોવાથી બે બે જ વસ્તુવિચાર છે. બ્યાસીમાં પદમાં 'વસ્તુવિચાર' નામનો રાજ વર્ણવે છે. જોના નિરપૂર્વ દેશ અને નિર્જાંબ નગરીના વજુન માટે જુઓ બ્યાસીમાં પદનું વિવેચન.

સહજ : જે સ્વાભાવિક છે કુદરતી છે અધુરિમ છે. જોને કોઈ બનાવતું નથી, જે બની શકે તેવી વસ્તુ નથી, જોનામાં અવિશ્વત શક્તિ અને ઉપયોગ છે તે સ્વ સહજ છે.

વિશ્વાસી : જ્ઞાન કરનાર રમણ કરનાર આ શુભ-વિશેષજ બાસ વિચારણા માટે છે. સિદ્ધના છવે-સિદ્ધો પણ નિજ ગુણમાં રમણ કરે છે અને નિજગુણરમણસ્વરૂપ આદિત્ર સિદ્ધોમાં પણ ધો ॥ જે દર્શિને આ આતર વિશ્વાસ થયો મહેત્વનો જાણ લખે છે. જે બ્યારે પુદ્ગલના સંજવામાં હોય, ત્યારે પૌદ્ગલિક વિશ્વાસ પણ કરે અને મુજબ થાય ત્યારે માત્ર સ્વગુણમાં વિશ્વાસ કરે. જાણે જે વિશ્વાસી છે.

અથવા સહજવિશ્વાસી જાણે લઈએ તેા જોના જાણ સ્વાભાવિક રીતે મૂળ ગુણમાં વિશ્વાસ કરનાર ચેતનારાનો જે જાણ સમજાઈ બધ તેવો છે.

હાસિ નહિ કરે : જે અન્યની મરકરી કરી ન કરે, પોતે અતિ લખ્ય દશામાં—સ્વભાવમાં વર્તનાર છે અને અન્યની કાસી કરવી જે તેા વિશ્વાસદશા છે. શુદ્ધ ચેતન બીજાના મુખે જે વાત જોને જાણે નહિ.

અવિનાશી : એ ભલે કદી વિનાશને પામે નહિ, એ નથી એમ કદી થાય નહિ. જનતામા જાતની વાત છે આમા વિનાશની વાત છે આશય સ્પષ્ટ રીતે જુદા છે પરિણામ ભરખમ એકસરખુ છે

અવિકાર : એમાં મૂળ વસ્તુગતે કોઈ ભલનો વિકાર નથી, એ વધુ કાળમાં છે તેવા ને તેવા રહે છે માત્ર પર-પુરુષને સમે એનામા પર્યાયપલટન થાય છે પણ જુલુમાં જરા પણ વિકાર-દેશકાર થતો નથી.

આમાં કશ વિશેષજો : એતનજના આખા એ એની એજાજાણુ માટે જરૂરના છે (૧)

હવે એના એકત્રીય જુલુ જતાવે છે એ આજો કર્મનો વિષય છે-જાદી તેા માત્ર કર્મનાં નામો આપી તેના નાશથી કેવા જુલો મકટ થાય છે તેની વાચ્યતા થવાની છે

જ્ઞાનાવરણી પંચ પ્રકારનાં જ્ઞા, દરસણના નવ મંદ;

વદની મોહની દોય દોય જાણીય જો, આડજો વાર વિષ્ણેદ મનનં ૨

અર્થ—પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનના આવરણુ કરનાર કર્મના વિષ્ણેદ (નાશ) કરનાર જ્ઞાનાવરણુ કરનાર નવ કર્મોના નાશ કરનાર, વેદનીય કર્મ અને શ્રોત્રનીય કર્મના બે બે લોક વિષ્ણેદ કરનાર અને ચાર પ્રકારના આયુધ્યનો છેદ કરનાર—(૨)

વિવેચન—‘જ્ઞાનાવરણી પંચ પ્રકારનો’ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય, એ આત્મસ્વભાવ છે મિથ્યાત્વાદિના મેગાપથી જીવના આપારથી આર્કર્ણુ કરેલી કર્મવર્મણુ મહિનેા વિશિષ્ટ પુરુષગણમૂલક તે આવરણુ. જીવનું જીવત્વ જ્ઞાન વડે જ થાય છે તેના પર આવરણુ હાવનાર-દીવા આડુ પડ ધરનાર-કમ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય.

(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય—ઇદ્રિય અને મન દ્વારા થનારા મતિજ્ઞાનને જો શકે તે મત્ત્ય વરજુ. આમા શેઠા પંદે કુદરતી ઊપજેલ ઉત્પાતિકી જુલિ જુરનેા વિનય કરત્ત્વ ઉત્પત્ત થવેલ પેનચિકા જુલિ કામ કરતા કરત્ત્વ માનીવય પ્રાપ્ત થતું જાય તે કર્મિકી જુલિ, અને થય-અનુભવની પરિપાક દશાએ અવલોકન, અભ્યાસ કે ધર્મપ્રાપ્તિને પ્રાપ્ત થવેલ જુલિ તે પરિણામિકી જુલિનો પણ સમાવેશ થાય છે. એમાં અવજલ, ઇંદ્રા, અવાય અને ધારણા થાય છે એટલે જાદી કઈક છે’ ત્યાથી માળીને જુ છે તેનો નિર્મલ થાય છે પાંચ ઇદ્રિય અને મન દ્વારા આ જ્ઞાન થાય છે એટલે એને પચેાસ જ્ઞાન કહેવાય છે એનું આવરણુ થાય તે મત્ત્યાવરણુ કર્મ કહેવાય.

(૨) મુતજ્ઞાનાવરણીયમા બીજને કદી-સમજાવી શકાય તે જ્ઞાનનું આવરણુ

પાર્મતર—પ્રકારનો દેવ-પ્રકારની (દેવ-અની જમ નથી) દરજ્જા-દરજા દેવ દેવ-નોઈ દેઈ જાડિયો-આયુજુ

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનાવરણી = જ્ઞાનો આવરણે આડુ આવે તે, આજ્ઞાન કરનાર દરજ્જા = દેવન, દેવનું તે. વેદી = વેદનીય, મુખજુખનો અનુભવ દેવ = બે જાડિયો = આયુજુ વિષ્ણેદ = નાશ.

ધાર છે આ કુવજ્ઞાન યોગ્ય છે બાકીના જ્ઞાનો મૂર્ખા છે. હાખલા તરીકે આ પુસ્તક વાંચ્યો હોય તે તેને અપ્રાપ્તવા માટે 'પુસ્તક સંબંધ વાચક છે. કેઈ વસ્તુને અપ્રાપ્તવા બાંધતે કુવજ્ઞાન છે જોખન, વાંચન, પૂછન, સજ્ઞા, ઇશ્વાર સર્વનો સમાવેશ કુવજ્ઞાનના ધાર છે સાધારણ ચાતુર્યીતથી અને અક્ષરજ્ઞાનથી તે યોગ્ય વિજ્ઞાનનો સમાવેશ આ કુવજ્ઞાનના ધાર છે એ બંધકારથી પ્રત્યક્ષ જાણતું જ્ઞાન ખરી રીતે પરીક્ષા છે કારણ કે જોને પણ પાસ ઇદ્રિય અથવા મનની અથવા તેજોમાના કેઈ કેઈની હરમ્યાનગીરીની અપેક્ષા રહે છે અવિજ્ઞાન જુલિવેશય છે પણ સ્વમર્ચાદિત અને મૂઝુ છે ત્યારે કુવજ્ઞાન સાક્ષર છે પરને આપ્યું-છીપું બલ છે અક્ષરકુવજ્ઞાન અને પ્રકારની દિપિ (દા. ત. જુલજીવી, બાજબાધ, હારથી, ધામન વગેરે)નો સમાવેશ ધાર છે સદ્યઅક્ષરમા જ થી દ મુખીના સ્વર-અવગનનો સમાવેશ ધાર છે અથારે લગ્નિઅક્ષરથી જોનાથી અભિલાષ વસ્તુનું જ્ઞાન ધાર છે આ અક્ષરકુવજ્ઞાન કહેવાય અથારે ઇશ્વારત, જોહકાર, છીક હસ્તચાલન, સમસ્ત, ખાસી આદિથી જ્ઞાન ધાર તે અનક્ષરજ્ઞાન, આવા જ્ઞાનની સામે અવરણ ધાર તે કુવજ્ઞાનાવરણીય કમ

(૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય—ઇદ્રિય-મનની અપેક્ષા વગર અદ્યમાને સાક્ષાત્ મર્ચાદિત જ્ઞાન ધાર તે અવધિજ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે જોની મર્ચાદા રૂપી દ્રવ્યની છે અનુકંહદમા રહેલા સર્વ રૂપી મર્ચાદાને બાંધે-રેણે તે અવધિજ્ઞાન આ જ્ઞાનમા ઇદ્રિયની હરમ્યાનગીરી હોવી નથી કે મનને વચ્ચે જાણતું પડતું નથી આમાં રૂપી દ્રવ્યના સામાન્ય અસત્તે જોધ સીપેસીધા ધાર છે. જો જ્ઞાનનું આવરણ કસનાર કમ હોય તેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કમ કહેવામા આવે છે.

(૪) મનાપર્ચવજ્ઞાનાવરણીય—મનના અવગતિને બાંધવા તે મનાપર્ચવજ્ઞાન જોમાં ઇદ્રિયની હરમ્યાનગીરી હોવી નથી. જો જ્ઞાન અદ્યમપ્રત્યક્ષ છે જો મનાના બાંધ બાંધે છે આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું આવરણ ધાર તે મનાપર્ચવજ્ઞાનાવરણીય કમ કહેવાય છે.

(૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય—જૂન, લવિધ્યત, વર્તમાન સર્વ દ્રવ્યોને જોખવા, બાંધવા, સર્વ બાંધેને બાંધવા અને જોમા ઇદ્રિય કે મનનું મારજીતપણું ન હોવું, તે સીપું અદ્યમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. જો જ્ઞાનનું આવરણ ધાર તે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કમ કહેવાય છે.

દ્રવ્ય-સેત-કાગ-ભાવ એ વધે જ્ઞાનમા ઘટાવવા. અજની આકુ કપડુ આવે ત્યારે પ્રકાશ થટે, જો થન હોય, ધનનર હોય તેમ તેમ જ્ઞાનપ્રકાશની મહત્તા ધાર છે. જો પાચ આવરણનો નાશ થતા જ્ઞાનગીવધનો પ્રકાશ ધાર છે જો સ્વચ-અપેક્ષિ છે બલે અદ્યમ છે પ્રકાશમય છે આ અવરણના નાશથી મેનનમાં પાચ જુલો ઉત્પત્ત ધાર છે.

‘દરમુખના નય લેહ — વસ્તુનો આમાન્ય નિસાકાર ઉપયોગ—પ્રથમ સામાન્ય મોખ

ધાત્વ, પછી વિશેષ યોગ ધાત્વ—એના આવરણુ દ્વાર પ્રકારના છે. અણુદર્શનાવરણુ એટલે આંખથી દેખવા આદુ આવરણુ ધાત્વ તે. બહુ સિવાયની બાકીની ઇદ્રિયો દ્વારા ઘનુ સામાન્ય દર્શન જાહેર તે બધાદર્શનાવરણુ. મર્મદાતા રહેલ રૂપી પદાર્થોના સામાન્ય ઉપયોગ ન આપી શકાય તે અવધિદર્શનાવરણુ. અને સર્વ દ્રવ્યજાવનો સામાન્ય ઉપયોગ ન થઈ શકે તે કેવળદર્શનાવરણુ. આ રીતે વસ્તુના સામાન્ય યોગનું આવરણુ દ્વાર પ્રકારના દર્શનાવરણુથી ધાત્વ છે ઉપચિત નિદ્રાથી ઇદ્રિયના વિષયો રૂપાય તેથી સમસ્ત દર્શનનો ભાત ધાત્વ, તેથી નિદ્રાના પાંચ પ્રકારો દર્શનને આવરે છે એ પાંચે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે —

(૧) સુષ્પે—સાદા માત્રે—બળે તે નિદ્રા.

(૨) ઘણું ધધકાવવા પછી મુરઝેલીએ બળે તે નિદ્રાનિદ્રા.

(૩) શિંથતા—બેસતાં નિદ્રા આવે તે ‘પ્રચલા’.

(૪) હાલતા—વાહતાં બળક હાલી કે થોડા પેટે નિદ્રા આવે તે પ્રચલા-પ્રચલા.

(૫) દિવસનું ચિતવેલ કાચું રાત્રે શિવમા કરે તે ‘સ્થાનાર્થિ’ બધવા ‘વિલુપ્તિ’ એમાં વાસુદેવ કરતાં જાડુ જોર આવે અને મદાપાપો શિવમા થઈ જાય.

આ રીતે દ્વાર દર્શનાવરણુ અને પાંચ પ્રકારની નિદ્રા સાથે મેળવતાં દર્શનાવરણુના નવ પ્રકાર ધાત્વ.

‘વેદનીય દોષ’—વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિ : શુભ વેદનીય અને અશુભ વેદનીય. અનુકૂળ વિષયો મળતા સુખ લાગે તે શુભ વેદનીય, પ્રતિકૂળ લાગે તે અશુભ વેદનીય. જ્યારે એનો સ્વયં ક્ષય ધાત્વ છે ત્યારે સુખ-દુઃખનો સોગવડો રહેતો નથી. આ વેદનીયના ક્ષયથી નિરુપાધિક બનવ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, માનેલા સુખદુઃખની કલ્પના શિલ્પાર્થ બધ છે પૌદ્ગલિક સુખદુઃખનો જ્ઞાત જલાસ થઈ જાય છે અને ચેતનદેવ પોતાના આદિમક સુખમા લલ પાગી બધ છે.

‘મોહની દોષ’—મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે. દર્શનમોહનીય અને સ્વાદિય મોહનીય. એનો સ્વભાવ હાઈ લેવો. જેની અસર વળે પ્રાણી જ્ઞાન ભૂલી જાય છે અને પરાધીન થાય છે. વસ્તુ જેની દોષ, જેવા ધર્મશુદ્ધ દોષ, તેને તેથી જ વ્યજે તે દર્શન અને સદેહ, વિષયવ્યંકે મૂદપણાથી જે પ્રાણીને નિકળ કરી મૂકે તે દર્શનમોહનીય. એ દર્શનમોહનીયના ત્રણ પ્રકાર છે ‘સમ્યક્ત્વમોહનીય’ મિશ્રમોહનીય અને મિશ્રત્વ મોહનીય. સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થોમા ન જાય અને અદર શકા દોષ. આમાં રસ એકકાલિયો દોષ છે મિશ્રમોહનીયમાં કંઈક કરે, કંઈક ન કરે, એને અદર વત્તવજિ ન દોષ તેમજ અરુચિ પણ ન દોષ; જ્યારે મિશ્રત્વમોહનીયમાં આખી દષ્ટિ જ ફરી જાય, અને તત્ત્વમાં અતત્ત્વ જુદા થાય, અતત્ત્વમાં તત્ત્વજુદા થાય. સાચા દેવને દેવ તરીકે પિઝાનવા, સાચા સંત પાસેથી તત્ત્વજ્ઞોપૂર્વક અભ્યાસ કરી મર્મોપદેશ સ્વિકારવો અને

સાચા ખર્ચને સાચો સમજી અનુસરવો તેનું નામ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે જેનાથી કિંત કરનાર ખર્ચાનું વજરે ન આવરી શકાય, જેને વશ પડ્યા પછી મનુષ્ય પાતાનું ખર્ચું કિંત ન કરી શકે અને જેનાથી કિંતાનો વિપર્ણસ થઈ જાય, ન કરવાનું કરી નખાય, કરવાનું સહી જાય એ આસ્તિમોહનીય કહેવાય. આજી મનોવિકારનું શાસ્ત્ર જાહી ખડું થાય છે. કપાય એટલે મનોવિકારો અને કપાવના કારણો તે નોકપાય.

કપાવમાં ક્રોધ, માન, આશા અને લોભ એવા ચાર પ્રકાર છે. એની તરતમતા, એની સમજની હિનમત્તા, એની ગાહતા અને મન પર થતી અસરને જાણે એના અનેક લેહ થાય છે એ પ્રત્યેક કપાવો અનેક કુલ્યોને શકે છે અને કેટલીક વખત તો ધણા લોકો મજા મુશી રહે છે. સામાન્ય રીતે આજીવન રહે તેવા, એક વર્ષ રહે તેવા, ચાર માસ રહે તેવા અને પંદર દિવસ રહે તેવા કપાવો પર વિવેચન કરવામાં આવે છે. જાહી એની મન પર કેટલી અસર થઈ છે એના પર એની ગાહતાનો આધાર રહે છે. કપાવો અનેક મહાન કુલ્યોની આશા આવે છે. પ્રાણીને સંસાર શુ ખુણ સજે છે અને તદન પરાધીન બનાવી મૂકે છે.

કપાવને ઉત્પન્ન કરનારા નવ નોકપાવો છે. કારણ વગર કે કારણસર જન્મ તરફ હાસી લખે તે હાસ્ય. ઉદ્વિગ્ધોને અનુકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય અને તેમાં અતર-ચિત્તનો પ્રતિબંધ થાય તે સ્તિ. ઉદ્વિગ્ધોને પ્રતિકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થતાં ચિત્તમંદ બે ઉદ્વેગ થાય તે અવસ્તિ. ઇષ્ટ વિષયો કે વગર કારણે રહવું આવે, દિલગીરી થાય તે સ્પેષ. જરૂરની બીક લાગે, માંસ પછી જવાની બીક લાગે, દુસ્ત્રમ કે શ્વાસની બીક લાગે કે અવસ્થિતિ થવાની આશંકા થાય કરે તે ભય. ખરાબ વસ્તુ કે ખરાબ રૂપ એઈ દુઃખ છા આવે તે સ્વપ્રત્યા. પુરુષ સાથે ઈર્શ્ય-સ્પર્શન-કીડા કરવાની અભિલાષા થાય તે સ્ત્રીવેદ. સ્ત્રી સાથે વિષયસેવનની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ. અને પુરુષ-સ્ત્રી બન્ને સાથે સોગ સોગવવાની અભિલાષા થાય તે નપુસકવેદ. આવી રીતે સોગ કપાવ^૧ અને નવ નોકપાવ (હાસ્ય વગેરે છ અને વજુ વેદ) મળી ચત્વીશ મનોવિકારોશુદ્ધ આસ્તિને આવવા ન હે તે આસ્તિ મોહનીય.

આ રીતે મોહનીયના મૂળ બે લેહ થયા. ઈર્શ્યમોહનીય અને આસ્તિમોહનીય. આ બંનેનો નાશ થતા સંસારનાટક પૂરું થાય છે.

‘આજીવો ચાર વિષયો’—આમુષ્મકર્મના ચાર પ્રકાર. તેના વિષયોથી ચાર વૃષ્ઠ ઉત્પન્ન થાય. આ આમુષ્મકર્મ ચાર પ્રકારનું છે. (૧) દેવચતિ, (૨) મનુષ્યચતિ, (૩) તિર્થચતિ અને (૪) નરકચતિ. આ આમુષ્મકર્મ લેહ સંસ્કાર છે તે (લેહ) પ્રાણીને પકડી રાખે છે ખરાબા રેલી નથી અને કેટલીક વાર તો હાથ-પગ બંધને એવા બંધી રાખે છે કે એનાથી અધાર થતો નથી.

૧ જુદા જુદા વાર ક્રોધ, માન, આશા અને લોભ એ પ્રત્યેકના અનતરૂપથી, પ્રત્યાગ્મન, .ન અને સન્નિવન, એમ વાર વાર બેઠે જન્મતાં કપાવો ૧૬ લેહ સમજવા. —સંપ્રેક્ષક.

આ વ્યારે પ્રકારના અમુખ્યકર્મના નાશથી અર્થદોષ જણાવવામાં છે, અને અનત શાંત સ્થિતિની જમાવટ થઈ જાય છે અને અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

આ રીતે જ્ઞાનાવશ્યકતાના પાંચ પ્રકાર, કર્મનાવરણના નવ પ્રકાર, વેદનીયતા બે પ્રકાર, મોક્ષનીયતા બે પ્રકાર અને અમુખ્યતા વ્યાર પ્રકાર—એ રીતે એકત્રીશ પૈકી બાવીશ પ્રકાર થયા, એનું નિવારણ કરવાનું છે બાકીના નવ પ્રકારોના નિવારણને ક્ષેત્રે વિચારી જઈએ —

શુભ અશુભ નામ દોષ વત્તાળીએ હો, સંપ નીચ દોષ ગોત;

વિષન પવક નિચારી આપવી હો, પવન ગતિપતિ હોત અનત૦ ૩

અર્થ—(નામ કર્મના) શુભ અને અશુભ એવા બે ભાગ વલુ વીએ, અને ઉચ્ચ જોત્ર અને નીચ જોત્રના બે લેક થાય; અને પાંચ પ્રકારના વિષના સમુચ્ચયને પોતાની શક્તિથી (સ્વતઃ) અટકાવી દઈને એ આખરે પાશ્વથી અતિ (મોક્ષ)ના પતિ થાય છે (આ સર્વ પારિભાષિક ૬ વિવેચન જુઓ) (૩)

વિવેચન—‘શુભ અશુભ નામ દોષ વત્તાળીએ હો’—નામ કર્મના બે પ્રકાર છે : શુભ અને અશુભ. આ દુનિયામાં નામ કાઢવું, અમુક તરીકે ઓળખાવું, એ સર્વના આધાર નામ કર્મ પર રહે છે એના સારા અને ખરાબ વિભાગ પાડીએ તો સક્ષેપમાં એના જમાવટ આવી જાય છે આ કર્મના નાશથી ઉપર અશુભી શુભ ગણાવ્યો તે પ્રાપ્ત થાય છે આ શુભી ચિતરામણ જણાવવામાં છે ચિતરામણનું વૈચિત્ર્ય ખાસ એવા લાચક હોઈ એ સમગ્રી જગત વિસ્તારથી પરિભ્રમ કરીએ.

એ ચિતરામણ સાડુ અને ખરાબ બે પ્રકારનું હોય છે અવહારથી સારા ચિતરામણને પુણ્ય કહેવામાં આવે છે ખરાબ ચિતરામણને પાપ કહેવામાં આવે છે આ નામ કર્મની પ્રકૃતિ એક રીતે ૪૨ ગણાય, બીજી રીતે ત્રણ ગણાય અને ત્રીજી રીતે ૧૦૮ ગણાય.

આ રીતે નામ કર્મના લેક થયા. આ પદને અંગે તો તેના શુભ અને અશુભ એવા બે જ લેક પાડ્યા છે

‘ઉચ્ચ નીચ દોષ ગોત’—જોત્ર કર્મના બે પ્રકાર ઉચ્ચ જોત્ર અને નીચ જોત્ર. સર્વજોત્ર, મુખમાં ઉછેર, વિશિષ્ટ કુળમાં જન્મ થવો એ ઉચ્ચ જોત્ર. એકેન્દ્રિયાદિમાં પલ્લ કૃત મહાપુરુષોના જગામાં પડે કે પ્રભુને સિરે વઢે, એની સરખામણી મુકારના ઘડા સાથે કરી છે સારા ઘડો બનાવે તો તેની પૂજા થાય, મજળ કાર્યમાં તેની સ્થાપના થાય અને ખરાબ ઘડો બનાવે તો તેમાં કાઢી ભરાય. કાઢનો ઘડો સાથે હોય તોપણ બોઠો તેને

પામતર—નામ દોષ-દોષ નામ. ઉચ્ચ નીચ-નીચ ભેદ. વિષન-વિષ.

શબ્દાર્થ—વત્તાળીએ = વલુ રીએ, આપ્યા કરીએ ઉચ્ચ = ઉચ્ચ જોત્ર = જોત્ર કર્મ વિષન = પવન.

૫૪૩ = પાંચનો સમૂહ-સમુચ્ચય. આપવી = સ્વતઃ, પોતાના સ્વરૂપથી, પોતાની શક્તિથી. ૫૪૪ = પાંચથી

૫૪૫ અતિ = પાંચથી અતિ, મોક્ષ. પતિ = મોક્ષ. હોત = થાય.

એઈ નાક ચલાવે. રાજકુળ-શ્રુતિ કુળ-ને ઉચ્ચ માન્યુ લય છે અને શિક્ષક કુળને નીચ ગ્રામ માન્યુ લય છે.

‘વિધન પચ્ચક નિવારી આપથી હો’—પાતાના વીચથી પાંચ વિધોને નિવારીને એટલે જુગ કરીને પાંચ વિધો-અવશયો નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) દાર્શનિકશાસ્ત્ર—પાતાની પાસે આપવાની વસ્તુ હોય, સામા માનવો હોય, અને આપવા યોગ્ય પાત્ર હોય છતાં આપી શકાય નહિ. જાણુની દુકાને બંધો, આગળ ચાલો—આવું થાયે, આપવાની શાલના પક્ષ ન કરે કપિલા દશાત.

(૨) હાસ્યશાસ્ત્ર—આપારમાં કામેલ હોય છતાં નહીં ન કરે; મુવાવરતા હોય, સોગ સોગવળા શક્તિ હોય, પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય; હાલ આપનાર હોય છતાં હાલ ન હોઈ શકાય તે હાસ્યશાસ્ત્ર. હાલ અજાણનો દાખલો. આદિનાથ અજવાનનો વરસીવ.

(૩) સોગ્યશાસ્ત્ર—એકવાર સોગવીને ફેડી દેવાય તે વસ્તુઓને સોગ્ય વસ્તુ કહેવાય છે ઘા ત, ફેલ, મીઠાઈ આવાના પદાર્થો. વરમાં વસ્તુ હોય, વસ્તુ મેલવવાની ત્રેવડ હોય, છતાં સોગવી ન શકાય તે સોગ્યશાસ્ત્ર.

(૪) ઉપસોગ્યશાસ્ત્ર—એક ને એક વસ્તુ અનેક વાર સોગવી શકાય તે ઉપસોગ્ય વસ્તુ ઘા ત, કપડાં, ઘરેણાં વગેરે.

(૫) વીર્યશાસ્ત્ર—બલે મુવાન, યોગ્યદિત અને સચકત હોય, છતાં પાતાની શક્તિ ફેરવી શકે નહિ તે આ કક્ષામાં આવે. સાધુપુરુષ મોક્ષ માટે કિંચા કરવા વિચાર કરે પણ કરી ન શકે; પાત્રલ જળહીન માલુસો પણ આ વિશાકમાં આવે.

આ રીતે આઠ કર્મની વિચારણા વિગતથી કરી. શાનાવરણીય કર્મના પાંચ પ્રકારો દર્શનાવરણીય કર્મના નવ પ્રકારો વેદનીયની બે પ્રકૃતિ; મેલનીય કર્મના દર્શનમોક્ષનીય, આસ્ત્રિમોક્ષનીય બે પ્રકારો વારે પ્રકારના આધુષ્ય નામ કર્મની ૪૨, કાલ કે ૧ ૩ પ્રકૃતિના શુભ અને અશુભ એવા બે વિશાક; યોગ્યકમ-ઉચ્ચ યોગ્ય, નીચ યોગ્ય; અવશય પાંચે પ્રકારના—આ પ્રકારે ૩૧ કર્મના ત્વગથી એકનીશ છુલુ થાય, તે આવવી ત્રાવામાં આવશે.

‘પચ્ચમઝતિપતિ હોત’—દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નારક એ વારે યતિ મુદ્રી છર્ફ ને પ્રાણી પચ્ચમી ઝતિ-મોક્ષનો પતિ થાય છે એટલે મોક્ષને પામે છે. વસ્તુત તે મોક્ષ એ ઝતિ છે જ નહિ. ત્યાં જતું પદાર્થ નથી, પ્રાણી-આત્મા અપારે કર્મથી શુદ્ધ છે ત્યારે સ્વભાવતઃ વારે ઝતિની ઉપર અર્થ પહેંચે છે. પાણીમાં પડેલ લાકડું કેઈ પ્રકારના પોતાના પ્રવળ વગર એમ પાણીની ઉપર ચાલુ આવે તેમ કર્મજનનથી અકર્મક બનેલો આત્મા અપારે તેનાથી શુદ્ધાઈ લાય ત્યારે ઉપર ચાલેલો બલ છે. આર ઝતિની અપેક્ષાએ મોક્ષને યતિ કહેવામાં આવે છે અને અત્ર તેને પચ્ચમી ઝતિ તરીકે જવાબેલ છે. આથી ત્યાં

જાપાણી નથી ત્યાંથી જન્મત જાપાણી નથી, એટલે એને ઝતિ કહેવી એ માત્ર અપેક્ષા
વચન છે (૩)

યુગપદ માવી ગૂણ જગતીયના દા, एकमीश मन भाण;

મયર અનંતા પરમાગમ ધર્મી હો, अविरापी गुण जाण अनंत० ૪

અર્થ—(એ પ્રમાણે) પરમાત્માના એકીસાથે શરૂ થનાર એકત્રીય ગુણને તું જાણ
અને (તે ઉપસાગ) તેમનામાં તો બીજા અનંતા ગુણો છે અને તે પરસ્પર વિરુદ્ધસૂચકાપણા
શકિત અનંત ગુણો છે તેને તું પરમ પવિત્ર આગમ (જેન નાનનિધિ)થી જાણ.
(વિવેચન બુદ્ધિ) (૪)

વિવેચન—ઉપર પ્રમાણે ૩૧ ગુણો એકસાથે જમરીશમાં-જમવાનામાં ઘાસ છે તે તું
જાણ ત્રીજા પ્રાધામાં એકત્રીય મૃતિ મળાવી તેના નાશથી મુગપદ ગુણો ઘાસ છે તે
આ પ્રમાણે —

(૧-૫) મતિગ્નાવરણ સુત્રગ્નાવરણ અવધિનાવરણ, મનપ્રવણગ્નાવરણ અને
કેવલગ્નાવરણ ક્રમના ઘટથી અનંત નાનગુણ પ્રકટે છે ઉપર પ્રથમ પ્રાધામાં વાસતો
વસ્તુ વિચાર ગુણ કહ્યા તે અર્ધ સાધક ઘાસ છે લોકલોકના સ્વરૂપને, સર્વ ભાવોને
એકીવચનો જાણવા, એ શુભ આ ધ્યાન કર્મપ્રવૃત્તિના ઘટથી જાણે છે કેવલગ્નાવરણ તો આખી
દુનિયાના ભાવો જાણે છે તેથી મન્યાવરણના નાશનો પછી આસ ઉપધાન રહેતો નથી
અને કેવલગ્નાવરણ ધ્યાન મૂર્ધ્ધિ છાત્તમિવિષય જાણ એ છાત્તમિવિષય જાણે નાશ ધામે છે—એની
જરૂર રહેતી નથી, છતાં એના નાશરૂપે ગુણ તો રહેલો જ છે મન્યાવરણ દોષ તો
કેવલગ્નાવરણ ઘાસ નહિ આપી પાથ જાનાવરણના ઘટ થતાં ગુણ તો માત્ર કેવલગ્નાવરણ પ્રકટ
થવાનો ઘાસ છે આ વાત અપદ થવાની જરૂર છે

(૬-૧૪) ચક્ષુદયનાવરણ, અચક્ષુદયનાવરણ અવધિર્દયનાવરણ કેવલદયનાવરણ;
નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા પ્રયત્ન, પ્રયત્નપ્રયત્ન અને સ્વાત્ત્વિય એ નવ દયનાવરણ કર્મોના ઘટથી
અનંત દયન ઘાસ છે; આમ પણ કેવલદયનાવરણના ઘટ પછી એક મૂળ ગુણ અનંત
દયન પ્રકટે છે એટલે બાહીના આંતરના ઘટનો ખાસ ઉપધાન રહેતો નથી, એટલે કે
તેનાથી નવો ગુણ પ્રકટતો નથી, છતાં એમાં પણ નકાશત્મક ગુણ તો જરૂર રહે છે અર્ધ
પણ વાસતો વસ્તુ વિચાર વિચેતન લાગુ ઘાસ છે

(૧૫-૧૬) મુખ ચેતનીય અને અમુખ ચેતનીયના નાશથી નિરુપધિય અનંત મુખ

પ્રાપ્તિને—ગુપ્તજા-જગત, જરૂરિયાના-જમવાના, જાણ-જાણ

શબ્દાર્થ—ગુપ્તજા કાતિક એટલે કે પ્રવચન ૨. ત્રીજા = પરનેશ જગતના મુખ એટલે ૩૧

જગત = નીલ, આ ચિત્તના જગત થયું = ઉપર આ થયું, સત્ત્વ જગતને પ્રકટ કરતો મુખ જગતને
એવ તત્ત્વજાનો મુખ જાણે. અવિરોધી = પરસ્પર વિરોધ-વિરુદ્ધાપણ એમાં ન રહેવ તે..

પ્રાસિદ્ધિ યુગ પ્રકટ થાય છે ઉપર 'અવિકાર' વિશેષણ પ્રથમ ગાથામાં જણાવ્યું છે તે અહીં ઉપયોગ થાય છે.

(૧૭-૧૮) ઇશંનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના કૃત્રી સ્વાધિક સમ્બંધની પ્રકરણને માટે થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ વચાન્યાત્મચારિત્ર યુગ પ્રકટ થાય છે. સ્કંધ વિહાર અને હાસી નથી કરે એ બંને શુદ્ધો મોહનીય ક્રમના કૃત્રી પ્રકટ થાય છે.

(૧૯-૨૨) દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંક અને નરકનું આયુષ્ય જાણવાનું ન રહેતા અસ્થિતિ, અનિનાશી ભાવ, ગતિ-અગતિનું નિવારણ અને સાચવ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે કે 'અનિનાશી વિશેષણ જણાવ્યું તે અહીં હાથ થાય છે વળી 'અનત' અને 'સામંતો' વિશેષણો પણ આયુષ્યકર્મના કૃત્રે પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨૩-૨૪) શુભ અને અશુભ નામ ક્રમના કૃત્રી નામ અને રૂપ જણાવ થાય છે અરૂપી શુભ પ્રકટ થાય છે નિરવન-નિરાકરતા સ્પષ્ટ છે. સ્ત્રી વધુ મધ્ય, રસ, સ્પર્શ, દોષ પ્રકારનો સબધ રહેતો નથી, ગતિ-અગતિ જણાવ થાય છે, ધારી અવવેદ, વધે આકારો ઇંદ્રિયો અને જ્વાળાવચાપ્ત સબ જણાવ થઈ આવે છે. અહીં 'અરૂપી' અને 'અવિનત' બંને વિશેષણો બધેસલાં આવી આવે છે.

(૨૫-૨૬) ઉચ્ચ જોત્ર અને નીચ જોત્રના કૃત્રી અનુરૂપ યુગ પ્રકટ થાય છે.

(૨૭-૩૧) અવશ્ય ક્રમના કૃત્રે કરી અનત નીર્વે તેનામાં અનમનું રહે છે. અનત શક્તિને પરિણામે આત્મા અમે તે કરી શકે એકે તેના ઉપયોગને એ સિદ્ધ દશામાં મે નહિ, પણ એનામાં અનત બળ પડેલું છે એ શુદ્ધપ્રાપ્તિ આનંદ રહેવી એકે એ.

અમણસુત્ર (પગામ સંભાષણ)માં સિદ્ધના લેખને એકસાથે ઉત્પન્ન થતાં જોત્રીય શુદ્ધો બીજી રીતે પણ જણાવ્યા છે તેના ટીકાકાર એકત્રીસનો સરનામો આ રીતે કરે છે. પાંચ સંસ્થાન, પાંચ વધુ જે મધ્ય, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ વેદ-આ અનુભૂતિ અભાવરૂપ ૨૮ શુદ્ધ વચા કાચરહિત, સચરહિત, અને જ મરહિત એ ત્રણ શુદ્ધ મળીને ૩૧ શુદ્ધ થાય છે.

એ જ ટીકાકાર જ્ઞાનાવસ્થાની ૫ પ્રકૃતિ, ઇશંનાવસ્થાની ૬ વેદનીયની ૨, મોહનીય (ઇશંનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય)ની ૨, આયુષ્યકર્મની ૪ નામક્રમની શુભ અને અશુભ ૬૫ ૨, જોત્રકર્મની ૨ અને અવશ્યક્રમની ૫—એ રીતે ૩૧ પ્રકૃતિ વસ્તુની સિદ્ધિમાં તે પ્રકૃતિના અભાવ બતાવે છે આ રીતે અમણસુત્રકાર ૩૧ શુદ્ધો બતાવે છે, તે જ શુદ્ધો આનંદધનનંદને પદમાં વર્ણવ્યા છે.

આ સબ શુદ્ધો એકસાથે પરમાત્મામાં હોય છે આ તે એકત્રીસ શુદ્ધની વાત બની, પણ તમે પરમાત્માના અભાસ કરી તે બીજા અનત શુદ્ધો બાણનામાં આવે એ ઉપે ૩. એવા બધા છે કે તેન વર્ણન કરતા પાર ન આવે.

એના જે સુણે ઉપર બેઈ જવા, એના જે અનેક નામો અને વિશેષણો વિચારી જવા તેથી એમનું શિશોમણિ વિશેષણ કે સુવિનિષ્પત નામ ઉચિત છે સહેતુંક છે જમવા બે ચેતનસમ ‘સુભગશિશોમણિ’ બેટલે નસીબદારમા પણ મુખ્ય છે

માત્ર ચેતનસમ ! આ સર્વ વાત તું સાકળ ! આની વાત સાકળી, આવા વિશેષણો પર જ્ઞાત કરી ત મમ થઈ જા, તેમા હમ પામી જા અને તેનું લજન-સ્મરણ કરી આનંદ જનના સ્થાનને પામી જા ! પરમાત્મવત્ત્વ ચિતવનને આ લાભ છે આ હેતુ છે આ આદર્શ છે માત્ર એનો પાક કરી જવામા કાઈ ખાસ લાભ થાય નહિ માત્ર એટલો વખત સારી વિચારણામાં જાય બે ઢીક છે બાહી જરા લાભ મેળવવો હોય તો તો ત મમ થઈ જવું થટે, તે વિચારણામાં હમ પામી જવું બેઈએ તે સિવાય બીજુ કામ સૂઝે નહિ ક્રિયાં, આલતાં બેસતાં, બેઠતા એનું શાહુ સ્મરણ અને લજન થયા કરે, ત્યારે આત્મનિમજ્જન થાય અને આત્મનિમજ્જન થાય બેટલે જતે આનંદધન સ્થાને પહોંચી જવાય. કારણ કે ઉપર જનત જુગી સાચત વગેરે વિશેષણોથી વર્ણવ્યો તે આત્મા તારામાં ભેઠો છે તું પાતે જ તે મમ છે તારુ બે સ્વરૂપ અવરોધ ઝડુ છે પણ જદર વિવેકમાન છે બે કોઈ બહારથી લાવવું પડે તેમ નથી તારે એને સભારી-શાહ કરી બહાર લાવવાનું છે માટે હવે બે અલુપ્ત સાર્થક કરવું હોય, જનુલવનો લાભ લેવો હોય, તો જદર છે તે પ્રકટ કર અને નકામી આત્મપાણ મૂકી કે બેટા યોગધતુષ છેડી કે અને ત મમ-વહી જવા માટે પરમાત્મપદનું લજન કર તારુ આનંદધન સ્થાન નક્કી છે તારા હાથમા છે તારા હટમા છે તારામાં છે તું પાતે તે છે. (૫)

પાંચ સમવાચ

આ પદ પર વિસ્તારથી વિવેકન થઈ ઝડુ છે હવે માત્ર બેક વાત સ્પષ્ટ કરવાની રહે છે અને તે બે છે કે કર્મની પ્રકૃતિ પર આટલું વિસ્તૃત વલુન કયું તે પસંદી કોઈએ એમ ધારણા જેવુ નથી કે કૈનો કર્મવાદી છે કૈનો કોઈપણ કારણે જાને પાંચ સમવાચી કારણો માને છે. બે પાસેના સહયોગ થાય ત્યારે કામ બને. બે પાસે પૈકી કર્મ બેક કારણ છે પણ તે બેકહ કારણ નથી જે જે કારણ ઉપર ધ્યાન આપીએ તે તે કારણ લાને એવું છે. આપણે આ વાત જરા બેઈએ બેટલે નમવાહ-મગાણુજ્ઞાનનો સહજ જ્ઞાત પણ આવી જયો પાંચ કારણોનાં અટકધે નામો આ પ્રમાણે છે (૧) કાળ, (૨) સ્વભાવ, (૩) ભવિતવ્યતા, (૪) કર્મ અને (૫) પુણ્યાર્થ બે પ્રત્યેકની મુખ્યતા કરનાર આ પ્રમાણે બાલે —

કાળવાદી પ્રથમ બહાર આવે વસ્તુનો સમય પાકવો હોય ત્યારે તે બને બાળક હોય તે લાઈ હડી શકે નહિ, છોકરા-છોકરી સુવાન થાય ત્યારે જ જરબારી થાય, કેરી ટાલું આવે ત્યારે જ કેરી થાય; ફૂલમાં મેળવણુ નાખીએ તો જસુકે કલાક જાય ત્યાર પછી જ તેનું ફડી થાય; ઉનાળામા જરમી જ પડે; શીમાસામાં વરસાદ થાય; શિયાળામાં હડી પડે. આ રીતે કાર્યની મુખ્યતા સાવત્રિક કેળાય છે માટે કોઈ પણ કામ થવાનું કારણ કાળ છે.

બીજી સ્વભાવવાદી વસ્તુ કે બ્યક્તિના સ્વભાવ પર ભાર મૂકે એ કહે કે મુલાન સ્ત્રી હોય પણ સ્વભાવે બાલકી હોય તો તેને છોકરું ન થાય; લીંબડાનાં ઝાઝ પર ફેરી ન પાડે- મોરખી અને ચીતરનારની જરૂર ન પડે; અમિની બાળા લીંબે જ બાલ; પંખી આકાશમાં લીડી શકે; તુળુ પાણીમાં તરે; પથ્થર પાણીમાં ડૂબે; માટે સ્વભાવની મુખ્યતા સાર્વત્રિક છે. સ્વભાવ વગર કંઈ કામ અને નહિ. કોઈ ચીજ કે કાર્ય થવાનું કારણ એનો 'સ્વભાવ' છે.

ત્રીજી અવિતબ્યતા (નિશ્ચિતિ)વાદી કહે કે થવાનું હોય તો થાય, નહિ તો કાળ પાઠવો હોય કે સ્વભાવ હોય તોપણ ન થાય. ઘરે કુંભારે જતન કરે, સેંકડો ઉપચાર કરે અને છતાં માણસ બલાસ થઈ બાલ અને જબલમાં કોઈ પાણી પાનાર ન હોય ત્યાં બધી બાલ વસતિ ખતુમા આળા પર લાખો મોર હોય, પણ તેમાંથી એક ટીંકા ફેરી થાય, બાકીનો કંઈક જરી બાલ, કોઢાઈ બાલ, એ તો જેની ફેરી થવાની હોય તેની જ થાય. શિકારીએ બાણ વાકેષુ હોય, માથે સિંચાણો ફરતો હોય, છતાં કોયલ બધી બાલ છે. કારણ શિકારીને સર્પ ડસે છે અને છાકેલ બાણ ચીંચાણને વાગે છે. આમ અવિતબ્યતાના યોગે કોયલ બધી બાલ છે માટે કોનકાર હોય તે થાય, તેવું થાય. એમાં ઉદ્યોગ કે કાજ કે કોઈને સ્થાન નથી.

ચોથો કર્મવાદી કમની મુખ્યતા કહે છે નસીબમાં હોય તે મળે, તેવું થાય. સમ જેવાને બારબાર વધ મુખી વનવાસ મળે, ચીતા જેવી સતીને માથે આળ આવે; શબ્દ જેવાનું રાજ વિસરાણ થાય; આદીશ્વર ભગવાન જેવાને વરસ દિવસ મુખી ખાવાનું ન મળે; બે ભાઈ એમાંથી એક મોરખા બેસે, બીજી પગ લસડીને નોકરી કરે—એ સવ કમના પ્રતાપ છે. માટે કરમમાં હોય તે મળે, તેવું થાય, બાકી એમાં ઉદ્યમનુંમે ચાલતું નથી અને સ્વભાવનું વળતું નથી. ફનિયામાં કમ કરે તે કોઈ ન કરે, માટે કમ પ્રધાન કારણ છે.

ત્યારે પાંચમા ઉદ્યમવાદી કહે કે બેસી રહે તો કંઈ ન મળે. સમ સમુદ્ર બોળાએ, લાકડાં ફરી તો ફેરી પાછી મળી અને રાજ્ય પણ મળ્યું. ધિક્ક સુઈ રહે તો તેના બ્રામાં ફરજો આવીને પડતાં નથી. ગરમ પાણીમાં કઠોળ બોરે તો પાકે કંઈ બેસી રહેવાથી પાકે નહિ. કર્મ તો પુત્ર છે બાપ તો ઉદ્યમ જ છે અને જતે કર્મનો કરનાર તો ઉદ્યમ જ છે ને ? ઉદ્યમથી તો રહમકારી જેવા એ ને એ ભવમાં તરી ગયા અને તેમ થવામાં માત્ર છ માસનો સમય લીધો. ઉદ્યમથી લાકડાં જિતાય, ઉદ્યમથી લાણાય અને ઉદ્યમથી જગલમાં મગલ કરાય.

આ રીતે કાળ, સ્વભાવ, નિશ્ચિતિ, કર્મ તથા ઉદ્યોગ એ પાંચ પેદી એક એકને માનનારા ફરેક પોતાના મતબમાં મસ્ત રહે છે. પોતાના મત સિવાયના બન્ધ બોલ છે બચવા સત્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી એમ બેરોયોસ્થી કહે છે. આનું નામ નવવાદ કહેવાય; આનું નામ અસ-સત્યનું જ્ઞાન કહેવાય; આનું નામ પ્રમાણજ્ઞાનનો અભાવ કહેવાય. આમાં

રંગીત જૂનઢી સઢી પીઢા, કાપા સોપારી મર પાનકા પીઢા;
મોંગ સિંદૂર સરૂક કરે પીઢા, ઠનકઠા હાકોરે વિરહા કીઢા મેરે ૦ ૨

અર્થ—હાલ ચોકેટી રંગવાળી જૂઢી બાલની લડી કે હીસ્વીર; કાપા, સોપારી કે પાનનાં બીડા સેવામાં પૂરેલાં સિંદૂર—આ સવ આકરી પીડા કરે છે અને વિરહને કીઢા શરીર-કાષ્ટને કરડી કરડીને ખાઈ જાય છે (૨)

વિવેચન—અહીં સ્વાભાવિક રીતે સવાહ યામ કે બહેન ચેતનાં તારે રી વાતની કમીના છે? તારે તો જે બેઈએ તે છે સીને સાડુ બાવાનું, પહેવાનું અને પહેરવાનું મળે તો તે બસ છે. પછી એને વધારે જુ બેઈએ? એ પ્રશ્નને ઉત્તર પ્રયત્નથી જ ચેતના આપી દે છે શુગારનાં અગત્યના સાધનો એની પાસે છે છતાં તે સર્વ નકામ છે; એટલું જ નહિ પણ લીલદુ પીડામાં વધારા કરનારા છે એ વાત અહીં બતાવે છે.

બાલીમલ રંગેલી જૂઢી પહેરનારને સારી રીતે યોજાવે છે તે જ પ્રમાણે માથાના વાગની સેર પણ સીને ખૂબ સરમ આકારમાં બતાવે છે? અને પાનના બીડામાં કાપા, જુને, સોપારી અને બીજા અનેક સુગંધીયો નાખી હોય ત્યારે તેવું પાન ખાઈ તેના રંગથી હોઠ રંગવા એ શુગારનું અતિ મુંઢર નિમિત્ત બધાનું કર્તું નવજુગમાં લીપસ્ટીક (lipstick) નો જે ઉપયોગ હોઠ રંગવાને અને જાય છે તે પ્રાચીન કાળમાં પાનથી થતો હતો. માથામાં સુગંધી તેલ નાખી માથું જોળવું, વચ્ચેના ભાગમાં સેચા પાડવો અને તે સેવાથી ખાલી પડેલી જગ્યામાં સિંદૂર પૂરવો—આ સવ અભ્યૂષિતા શુગારનાં અંગ છે

આ અને આવા આવા શુગારના સર્વ સાધનો મોજૂદ છે પણ એ સવ મારી પીડામાં વધારા કરે છે કારણ કે તનકડીને—શરીરરૂપ કાષ્ટને આખો વિરહકીઢા કરડી જાય છે. લાકડામાં એક બતનો કીઢા જાય છે તે લાકડાને કરડીને ખાતો જ જાય છે અને લાકડાને બેઠાળ અને નકાસુ બનાવતો જાય છે જેમ એ કીઢા લાકડાને નકાસુ બનાવે છે તેમ વિરહરૂપ કીઢા મારા શરીરને કોરી કોરીને ખાઈ જાય છે અને તેથી જૂઢી અને સેચા

પાઠ્યતર—જૂઢી-જુનઢી જુનું-(આ સ્થાને કાંઈ નથી) સરૂક-સીકવ, તનકડા-તનકડ
રાજાદાર્થ—રંગીત=રંગેલી. જૂઢી=(જૂઢી) એક બતનું બાલીમળ રંગની કે સુતરાઈ કપડું કન્યા પહેરે છે તેવું રંગીન કપડું લડી=લટ, ચોડા વાળની મેર. મીડા=હીસ્વીર. જુનું=જુને. મંત્ર=સેચા. સિંદૂર=સિંધું તથા ગંધકની મેળાસુતિના લાલ બીડા. હાલ=આકરી તનકડા=શરીર ૧૫ કાષ્ટને. કીઢા=કરો. વિરહા કીઢા=વિરહરૂપ કીઢા.

૧ ૫ મળીસનિજબજી લડી ને સ્થાને જુડી જુનું હોવો બેઈએ જેમ યુવતી તેના અથ સન્ધિ-માથાના વગેરે જોષ લખાવે છે અને એ અર્થનો સુમેળ બેઠો નથી, તેથી અત્રે તેની મેંધ રાખી છે —વિવેચનકાર,

એક જાણ પૂજા થાય છે તો જીલ જાણ રહે છે, કાલની એક જાણ જ એવાય છે અને જીલ જાણ છે એમ બાણના છતાં એની ઉપેક્ષા થઈ બદલ છે પ્રમાણજ્ઞાન કહે છે કે જાણ સમવાળી કારણ એકલાં થાય ત્યારે જ અને તો જ કોઈ પણ કામ થાય છે એમાંનું એક પણ કારણ જોઈએ છે, કાલ તો કાર્ત્તવ્યવિપત્તિ ન થાય. જાણસત્યવાળા બૂઠા નથી, પણ તેને સત્યનો વિશ્વાસ સાંપડ્યો છે. અનેક જાણસત્યનો સરવાળો અને સહયોગ થાય ત્યારે પ્રમાણસત્ય મળે.

આટલા ઉપરથી કમ પસંદ લેન તત્ત્વજ્ઞાનની શી માન્યતા છે તેનો ખ્યાલ થશે. એ કમવાણી જરૂર છે પણ એની વિચારધારામાં કમ જનુક બધાન સોજવે છે, અને, સક્ષિપ્તમા કહીએ તો, તે એકાંત કમવાણી નથી. પુરુષાથ ક્યાં વચર જાવાં જનાડિથી વળગેલાં કમોનિ નાશ થાય નહિ અને તેથી લેનોને એકાંત કમવાણી થવું પડવડે નહિ. પ્રગતિને પદે પદમાં પાછી પુરુષાથને વચો જવડાશ છે સમુદ્ભાવ, અપવર્તન, સંકમજ એ પુરુષાર્થના ઘામલા છે.

ઉપસંહાર—જાણા મુદર સરખી જાતમયામ, એ જાનત, જાણી, જાણવ છે એ જાવિનાથી અને જાવિકારી છે તેનું જ્ઞાનદાસજી કલ્પસત કરવા માટે એને જાણર જોગબવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે પોતાના જીવનસમને સંભળાવે છે કે જાણા જાપ બંદે છે, જાપ તમજ થઈ શકે છે, જાપ એમાં કય પાછી નિમજ્જન કરી શકે છે અને જાપ પુરુષજના નહિ પણ જાપના જાનત ઉજ્જવળ જુવના સંકળ વિદ્યાથી છે. તો જાપ જા વાત સાંભળે, જાણે, સમજે, ખાણુ કશે અને જ્ઞાનદાસજીનું જ્ઞાન શરે કશે જાણવા એ જ્ઞાને પહેલી બંધો. એ તમારું પોતાનું જ્ઞાન છે તમારા હાથમાં છે તમને પ્રજ્ઞાસિદ્ધ છે માટે જુવને બંધો, જાવને જોગળો અને ત મજ થઈ જાઓ ! (૭૧)

૫૬ બહેતિરમુ

શુભિકર—શુભતિ શુદ્ધ હૃદયવાળી જાણ મહિલા છે અને પતિવિરહથી જાતિ જાતુર થયેલી છતાં જાણ જાણને જાણવી જાતિવાળી જાવનાથી જરૂર છે. તે પોતાના મુજદામની વાત કહે છે એનો મિત્ર જાનુલજ છે અને જાનુલજની અને તેની વચ્ચેની અનેક વાતો જાપણે જાણાઈ જાણી વિચારી જવા છીએ જાણમા પદમા એ જાનુલજને પોતાના પતિદેવને જાણવા વિશ્વસિ કહે છે અને તેજમા પદમા પોતે જાણદેવની ઘણી છે એમ કહી જતાવે છે, જાનુલજને જોડમા પદમાં પોતાના જાણર કલિતેશુ તરીકે વચ્ચે છે, અને જ્યાસમા પદમાં જાનુલજની ખાસે પતિદેવને મનાવવાની રીત પર પોતાના વિચાર જતાવે છે સાળીએ પૈકી ૧ ૮ ૭૦ મા પદની સાળીએ જાનુલજ અને શુભતિ વચ્ચેનો સંબંધ જાણવ કહે છે જા ઉપરત જાનુલજ અને જીવના જાણવા શુભતિ કે સમતા વચ્ચેનો સંબંધ જતાવનાર અનેક પદો જાપણે વિચારી જવા છીએ અને કલ જાવતા (૭૩ મા) પદમાં અને ત્યાર પછી એકથી વધારે વાર વિચારજી.

જે ક્ષેત્રનાં જ્ઞાન પત્ની તરીકે જતાવવામાં આવી છે તે પછી તેણે પુરુષ સાથે સબંધ કે મૈત્રી આ માટે રાખવી જોઈએ ?—આ વાતના પુરાવાની જરૂર છે જાણ મહિલા પતિપરાયણ હોય, જોકે નિષ્ઠાવાળી હોય અને પતિ સિવાય અન્યનું પ્રાણેશ તરીકે ક્ષિતવન ન કરે એ વાત સ્થાપિત છે, પણ તેમાંથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે એ અન્ય પુરુષ સાથે શાકે દુઃકથથી મૈત્રી પણ કરી ન શકે એટલે ક્ષેત્રના અનુભવની સાથે મૈત્રી કરે અથવા તેની સહાયથી પતિને પોતાને મંદિરે આવવા માટે યોજના કરે તેમાં જરા પણ રેરવાજબી તત્ત્વ આવતું નથી.

સતીનો પતિ તરફ કેવો જાણ છે અને એ જાણને સતી કેવી રીતે જગતી રહે છે તેનો ઉત્કલ્પ આગ્રામી ૧૦૪મા પદમાં આવ્યો. આ પદમાં અવદારમાં જોને શૂદ્રાસ્ત્રના સાધન માનવામાં આવે છે તેના તરફ પણ વિરહી સતી ત્રીને જોવાથી નથી તે વાત જતાવી છે. અવદારના સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ યોગમાં કેવી રીતે થાય છે તેનો પણ આ ઉપદેશ આ પદમાં આવી જયો. આજે સકેત ધ્યાનમાં આવી ગયા પછી આ પદને મમજવામાં કે તેનું વાર્થ પામવામાં ઘણી સરળતા થયો.

૫૫

(રાત્ર-કાશ)

મેરે મામી મમીટી ! છુગ દક વાતા;

મિટકે લાખ્ન વિન ન રહુ રમિયાવા મેરે ૦ ૧

અર્થ—મારા જાણકાર અને મહા ૨૩ જેવા પ્રેમી મિત્ર ! મારી એક વાત તું સંભળ માત્ર મીઠા-વહાલા પતિદેવ વગર હું પુરીમાં રહી શકતી નથી. (૧)

વિવેચન—પોતાના પ્રેમી દોસ્તદારને મહાની કહેવાય છે કારણ કે એની સાથે પોતાનો સ્નેહ મહાના ૨૩ જેવા લાગેલો હોય છે મહાનો ૨૩ પડેલો હોય છે એના પર દાર કે સાજુ લગાવ્યાં એ જતો નથી કે હીલો પ તો નથી. માહ શબ્દ વધારે વિચારવા યોગ્ય છે. એના અર્થ અનેક થાય છે અને અહીં વળાખરા લાગુ પડે છે માહ એટલે નાજ સલાવનાર ખારવો. માહ એટલે કળિયો પનાવનાર નિપમ્પણવી લગાવ, મધ્યસ્થ. માહ એટલે વૃદ્ધ ત્રીનું માનવાચક મનોધન પણ થાય મા એટલે વૃદ્ધ ત્રી; વડીલ તરફ માનાર્થે હ ઉપેશાય છે તે જાણ પણ તેમાંથી નીકળી શકે.

પામનર—મુખ-મન લાભ-લાજ. વાતા-વાત. રમિયાવા-રમિયાવ.

રાત્ર-કાશ—મેરે=મારા. મહા=શતી (માનું માનવ ૧૫) માદિતવાર. મહાની=મહાના પામ ૨૩ જે પ્રીતિ રાખનાર, જાતના પ્રીતિવાન. મુખ=સંભળ. વાત=કથન. મીટકે=પારો, વગર. લાખ્ન=લાડ લાખનાર, પતિદેવ. વિન=વગર. રમિયાવા=પુરી, પ્રસન્ન.

આ રીતે વિચારતાં માણ મણકી સળંગો કોઈ સળી પ્રત્યે પણ બિલાલા કોણ જો
વનવા જોય છે સુમતિજો સમતા સાથે જાહેનપણું કર્યાં છે અને તેની સાથે જાનેક વાર
મનની વાત કરી છે જો જર્જમાં જઈ માણ મણકી સંબોધન મૂલ્લિજો તોપણ
જાહેનસતો જર્જ નીકળે છે મારા ધુરુમહારાજ જોને જાનુલવને ઉદરિની લખાવેલ સંબોધન
તરીકે જણાવે છે. જો જર્જ પણ જાહેનસતો આવે છે

મારા મિત્ર સખા ! જાણવા મારી પ્રેમાજ વધીલ જાહેન ! જાણવા મારા વહાલા જાનુ
લવ જાઈ ! મારી જોક વાત સાંભળ. મારા પ્રેમી પતિ વગર હું પ્રસન્ન રહી શકતી નથી.
મારે જાણ, પીવા, પ્લેરવા કે માણવાની વસ્તુની કમીના નથી, પણ મારા પતિદેવ વગર
મને જો સવ વસ્તુજો મૂલવનારી છે જ્ઞાનજોને જઈલે શોભ કરનારી છે.

લાલન નો જર્જ સવ કોષોમાં લાલનપાલન-લાલ લગવવા તે જ જાણ્યો છે દ્વિતીમાં
પણ પ્રેમ-ચાહ-પ્રાર જો તેનો જર્જ આપેલ છે. લાલનનો બીજો જર્જ લાલ નીચે જાણસ
જર્જના, કુમાર કે જાલક જોમ દ્વિતી કોષકાર કહે છે લાલન જોલે લાલ લગવનાર પતિદેવ
જર્જ મે જોન કૃતિજો સિવાય જાન્યત્ર જોયો નથી. ઉપાધ્યાયજીજો ક્રેપની સંજ્ઞાવમાં જો
સળંગ વાચ્યો છે જોનો જર્જ પ્રેમી પતિ કે પ્રેમી સ્નેહી તરીકે જાનેક જોન સ્વવન-
સંજ્ઞાવમાં વચ્ચાતો જાણ્યો છે જઈ તો પતિને માટે જ જો ચોલવેલ છે જોમ સળંગ
વર્તી રજલ જણાવ છે

મીઠડે સળંગ જૂલ સરસ છે અને સરસ રીતે જઈ વપરાયો છે મીઠા. સ્નેહીને
જાણે મીઠડા કહેવામાં આવે ત્યારે જોની મીઠાસ વચ્ચી વધી જાવ છે. જો જુલસાતી
જાણામાં જર્જપાઈ પ્રત્યવ (વિષ્ણુવર્ણ) છે પણ જોના વપરાયમાં જાણે મુદ્દા જાવ રજલ
છે જાનદહનજી મીઠાની પીંઠ જાણુર (પદ છાંડુ), વાટકી (પદ સોજાસુ) કોરો
(પદ જાલીસમુ) માવડી (પદ જાતાલીસમુ), કાટકુ (પદ જોપનસુ) જાણુડી
(પદ છાંપનસુ) વગેરે જાનેક સળંગ જા જર્જપાઈ પ્રત્યવના ઉપયોગ સાથે વાપરે છે
જોમાં જોમનું નૈસર્ગિક કાળજેવજા જાણે દીપી નીકળે છે જો જર જર્જા વજાસજાને
કરવામાં આવશે.

મારા જાવન્ય મિત્ર ! મારા વહાલા સખા ! મારી જોક હૃદયની વાત સાંભળ—જા
પ્રમાણે કહેવાનો જાણવ જો જણાવ છે કે જોની તેની પાસે જાણી વસ્તી વતો
વતી નથી, યોગો તો કાસી કરે અને પાછળથી વાતો કરે. જોની વાત તો જાણી
મિત્રો પાસે જ જાવ. લા કસલામવાળા ઉપર ઉપરના સ્નેહી સાથે હૃદયની વાત
વતી નથી. (૧)

રંગીત જૂનઢી સઢી ચીઢા, કાપા સોપારી મર પાનકા ચીઢા;

માંગ સિદ્ધર સદ્ય કરે પીઢા, તનકઢા ઢાકોરે વિરહા કીઢા મેરે ૦ ૨

અર્થ—લાલ અકોટી રંગવાળી ચૂઢી; ખાલની લઢી કે હીરચીર; કાપા, સોપારી કે પાનનાં બીઢા સેવામાં પૂરેલાં સિદ્ધર—આ સર્વ આકરી પીઢા કરે છે અને વિરહને કીઢા ચરીર—કાલને કરડી કરડીને ખાઈ બાક છે (૨)

વિવેચન—અહીં સ્વાભાવિક રીતે સવાલ યાજ કે બહેન ચેતના ! તારે શી વાતની કમીના છે ? તારે તો જે બેઈએ તે છે સીને સાગુ ખાવાનું, રહેવાનું અને પહેરવાનું મળે તો તે બધુ છે પછી જોને વધારે શું બેઈએ ? જે પ્રશ્નને ઉત્તર પ્રથમથી જ ચેતના આપી કે છે શુભારનાં અગત્યના સાધનો જોની પામે છે છતાં તે સર્વ નકામ છે બેઈએ જ નહિ પણ બિલકુલ પીઢામાં વધારા કરનારા છે જે વાત અહીં બતાવે છે.

ભાલીગલ રજેશી ચૂઢી પહેરનારને સારી રીતે યોજાવે છે તે જ પ્રમાણે માધાના વાગની સેર પણ ખીને જૂજ સરમ આકારમાં બતાવે છે ^૧ અને પાનના બી ામ કાપે, જૂને, મોપારી અને બીજા અનેક સુત્રખીઓ નાખી દોઢ ત્યારે તેવું પાન ખાઈ તેના રંગથી દોઢ રંગવા જે શુભારનું અતિ સુંદર નિમિત્ત ગણાતું હતું નવજુગમાં લીપ્સ્ટીક (lipstick) ને ? ઉપરોક્ત દોઢ રંગવાને અંગે જાણ છે તે પ્રાચીન કાળમાં પાનથી યતો હતો. માધામાં સુત્રખી તેલ નાખી માથુ બોળવું વચ્ચેના કાગમમાં સેચા પાડવો અને તે સેચાથી ખાલી પડેલી જગ્યામાં સિદ્ધર પૂરવો—આ સર્વ બાળીયા શુભારના અંગ છે

આ અને આવા આવા શુભારના સ્વ સાધનો મિશ્રિત છે પણ જે સર્વ માસી પીઢામાં વધારા કરે છે કારણ કે તનકડીને—ચરીરરૂપ કપડેને આપે વિરહકીઢા કરડી બાક છે લાકડામાં બેકે બતવો કડિયા યાજ છે તે લાકડાને કરડીને ખાતો જ બાક છે અને લાકડાને બેઝેગ અને નકાસુ બનાવતો બાક છે તેમ જે કીઢા લાકડાને નકાસુ બનાવે છે તેમ વિરહરૂપ કીઢા માથા ચરીરને કોરી કોરીને ખાઈ બાક છે અને તેથી ચૂઢી અને સેચા

પાંડાતર—મૂડી—મુનડી અર્થ—(આ સ્થાને કાંઈ નથી) સ્વચ્છ-સીદ્ધ તનકા—તનકા

શબ્દાર્થ—રંગીત=રંગીની. મૂડી=(ચૂઢી) એક બન્ધનું બાલિકા ગેશમી કે મુનરાત કપડું કન્યા પહેરે છે તેનું રંગીન કપડું. લડી=લટ પાંડા વાગની સર. મીડા=હીરચીર. અગુ=અને ખર્ચ. મધા. સિદ્ધર=સીમું તથા મધેલી મેગલ્લનિયા જાત બીડા. સ્વચ્છ=આકરી. તનકા=ચરીર ૩૫ કાળે. દ્વિ. ધોરે=કરડે. વિરહા કીડા=વિરહરૂપ કીઢા.

૧ ૫ ચંદીરિજીવલ લડી ને આને દુડી કમલ દોતો બેઈએ એમ મૂક્યો તેમ. અર રત્નક-આઠા વમેરે એમ લખારે છે અને એ અર્થને સુમેળ બને નથી, તેથી અગત્યની રીતે રાખી છે —વિવેચનકાર.

તથા અનેક સૂત્રારથી સામગ્રી ભીલથી પીકા કરે છે અને પીકામાં વધારો કરે છે. મતલબ કહેવાની એ છે કે બધારે વિશ્વનો વાપ બાકરો લાગતો હોય ત્યારે સૂત્રારના સાધનો ભીલમાં વધારે ફોલ કરાવે છે. જે સાધનો લોગીની ઢાંચરીમા આનંદ કરાવનાર હોય તે જ તેની બેરહાજરીમા પીકાને વધારનારા થઈ પડે છે. (૨)

જહાં તહાં હુંદું હાસન મિયા, પવ માગી મર વિષ સવ યુગ રીતા;

રખવી વિહાવી રહાઢા પીતા, મજહૂ મ માને માદિ છેહા રીતા મેરે ૩

અર્થ—હે મિત્ર ! (અનુભવ !) માસ રહિયા પતિને હું જ્યાં ત્યાં હું હું, બોલું છું. પણ માથે કપડોજ કરનાર પતિ વગર આખી દુનિયા સૂનસૂનાકાર લાગે છે. આ પ્રમાણે રહેતા પસાર થઈ ગઈ અને દિવસો પણ વહી ગયા, પણ મને વિશેષ કરનારો હંજીરું મુખી પણ પાછો આવતો નથી. (૩)

વિવેચન—ટોલન શબ્દનો અર્થ પ્રેમી કે પ્રીતમ થાય છે. શુદ્ધકારને તેનો અર્થ લોભો અથવા મૂળ લગાવ્યો છે. કથા “ હમટોલને મહે પોલ ” માથી એ અર્થ નીકળતો હશે. કાશમાં તેવો અર્થ મળતો નથી.

મિત્ર અનુભવ ! માસ પતિરેવને યોતવા પાછળ હું ગાદી થઈ ગઈ છું અને ક્રિયા કરાવમા ચોખુ છું કે તપશ્ચાત્રમા ચોખુ છું અને બંધકારમા ચોખુ છું કે અર્ચન-પૂજનમાં ચોખું છું, પણ એનો પતો જ લાગતો નથી. આખી શત એ બધીથી આવશે અને ત્યાં હશે એમ માની એની ચોખ હુ છું અને દિવસે એમને ચોખુ છું અને વા રીતે માસ દિવસો અને રાતો કોઈ જાડી કોઈ આસ્થા બાંધ છે પણ માસ પતિરેવનો મેગાવ થતો નથી. અને માસ લોગી પતિ વગર આખી દુનિયા મારે માટે તો વડન સૂનકાર

પાકાર—નહા તહા-વિહા તિહા નિજુ-નિજુ કિપા-વિતા જાપા-હિહા

શબ્દાર્થ—નહા તહા = જ્યાં ત્યાં, મને ત્યાં હું હું = ચોખુ મેન = પ્રીતમ, રહિયા, રહિયા, પ્રેમી મિયા = મિત્ર ! મર = દુનિયા, સવ = સર્વ રીતા = રાત, રખવી = રાત, રાતી. પીકાલી = થઈ પસાર થઈ જાડા = દિવસ રીતા = વીતી ગયા, પસાર થયા, (નામ હોય તે—) રિતા = રૂન, રાતિ, રિતસા અમજહૂ = હંજીરું મુખી મેદિ = મને. છેહા = વિશેષ, વિશાલથક, તાજ કિપા = ડેપારો, કરનારો.

૧. આ સાધના છે. ૧ થયેલો અર્થ ૫ થયેલો અર્થને સુદી રીતે લખાવ્યો છે તે પણ સિવાસા બેન છે તેમજ પાંચેડ આ પ્રમાણે છે તથા એવું જણા. હાયા એટલે હા. કારે એટલે આનુનાનુ એટલે આ માથે સતાપ આનુનાનુ હાયા પાવા લાગે તેટલામાં તો વિશ્વનો ક્રીડા નાતિને કારે એટલે કરી આવ. આ અર્થ કરવામાં ‘હા’ તો અર્થ આનુનાનુને નાથે કરી ખાવ એ અર્થ કરવાથી થય જેણે છે મતલબ એવી વચ્ચા છે કે આ માથે સતાપ આનુનાનુ હાયા પાંચે તેટલામાં તો વિશ્વના પાંચે આતિને મને કારી ખાવ છે કરી ખાવ છે આ રીતે પાંચે કરવાથી પણ સિવાસા બાલક અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે ‘હા’ ને અર્થને નાને કિપાસ બેનથી વધારે રજા અર્થ થાય છે એમ અને લાગે છે. —વિવેચનકાર.

૨. મર રખવી અર્થ રજા, દુનિયા પણ થાય. અને વર્ષેક વાનિયા સપત-જાઓ પણ થાય. આ અર્થ વિવેચનમાં રજીકાર્થ છે. —વિવેચનકાર.

ઘઈ ગઈ છે. એવું મને યાદી જનાવી છે અને એવું માત્ર જ્ઞાન જુદા પુછે છે. એવે દુઃકેદુઃકા કરેલ. એટલે મારા દુઃકેદુઃકા કરનાર, મને વિશ્વાસઘાત દેનાર અને વસ્તુતઃ મારા ત્યાગ કરનાર મારા પતિદેવ હજી સુધી મારે મહિરે જ્યાંયા નથી કે મારી સાથે મેળાપ સાધવા નથી.

અ જાણામ પતિદેવ શોધ્યા મળતા નથી એ વાત જૂન વિચારણા માટે છે એ જોવા જોડા જિતરી ગયા છે અને પરજાવમા જોવા બધા જોતાપોત ઘઈ ગયા છે એને શોધતાં એ કયા છે એનો ખતો મળતો નથી. આ રીતે રાહ જોતા અને પતિને શોધતા યુગના યુગ વીતી ગયા રાત ઉપર હઠાડા ગયા અને હઠાડા ઉપર મોટો ગઈ પણ એનો ખતો જ લાગતો નથી, અને એ હજી ઘેર આવતા પણ નથી. પરજાવમા મમલ કરતાં, કુમતિ સાથે જોગ જોગવતા, પોતાની બતને પણ વીસરી ગયેલા જિતનદેવની આ દશા જિતના વર્ણવે છે તે વાત ખરેખરી છે અને આમ વિચારણા બંધત કરે તેવી છે.

જિતનાનો આજો પ્રજાપ પતિદેવને ઘેર હઈ આવવાનો છે અને પતિદેવનો આજો વર્તાવ જ્યા ત્યા રજડવાનો છે. એ જ્યા ત્યા રજડીને, પરજાવરૂપ મહિરા પીને, જોવા અટવાઈ ગયા છે કે એને શોધવા પણ મુશ્કેલ પડે છે. એ છેક દેનાર પતિની પ્રેમાગ સાધવી પત્ની જાત-દિવસ જોની પાછળ શોધમા પડી છે પણ પતિદેવનો પત્તા પણ મળતો નથી, પતિ એને માફ પણ કરતા નથી અને છેક દેનારા પતિ હજી પણ દેવાને ત્યા આવતા નથી. (૩)

પતિદેવ ઘરની વાટે આવશે ત્યારે દેવી જિતના કેવી રીતે જ્ઞાનદમસત્ર માણશે તેની પણ વાત પોતાના સજા થાશે કહી જતાવે છે. આશા અમર છે અત્યારે નાથ પધારતા નથી, પણ અતે એ બહાર પોતાને મહિરે પધારશે એવી આશામા દેવી કેવા મનેારથો કરે છે તે હવે જોઈએ —

તનરંગ પૂજ મર મમી છાટ, જુન જુન કમિયાં વિષુ વાગ;

રગરંગીશી પૂમી વહરંગી નાટ, આથે 'માર્ગદયન' રહે વરપાટ મેરં છ

અર્થ—ઝરીરને નાના પ્રકારનું વિશેષન જે જસીને પામી અને સૂચા માટે જાન-પરગની પણ પ્રાપ્ત ઘઈ અને ફૂલની કળીઓને બીજી વીડીને તેનો આકાર બનાવું છું; અને રંગોળાં રંગેલી (વિવિધ રંગવાળી) ફૂલની માળાઓને પહેરીશ—હવે તો આનંદયન પતિદેવ આવે-પધારે તો ઘરની શોધા રહે. (૪)

પામનર—તનરંગ—તરંગી. ફૂલ-ફૂલ. જાન મમી-મમી. જાન-પાન. જુન-જુન-જુનિ-જુનિ. કમિયાં-કમિયાનિ. વિષુ-જાડ. પૂમી-પૂ. પાન-પાન. આનંદયન-આનંદ. રહે-રહી. વાટ-વાટ.

રંગારંગ—તનરંગ = તરંગિતો. રંગ, વાન. ફૂલ = મુખ, જળા. (અથવા ફૂલ = પેટ) જાન = જાણી. મમી = મામી. પાન = પાન. મુનુનુન = વીંટી પીંડિ. કમિયાં = ફૂલની કળિયો. વિષુ = વિવિધ, જુગા. જુગા. જાડ = જાન-જાન કરું. વાટ = આકાર. રસ-મીઠી. રંગોળી રંગેલી. પૂમી = પૂજાવાળા. પેટ-પી = પેટગી. વાટ = વાટકું. વર. વન. રંગ. વરવાટ = વરનો વાટ, ધરની શોખા.

વિવેચન—નાના પ્રકારના વિલેપનો મળી ગયાં કે મળશે અને તેથી શરીરનો રાગ ફરી જશે. જળી શુષ્કાથી ભરેલી ખાટ, દિલ્હાવો કે પલ્લવ પણ મળશે. શરીર વિલેપન કરવા પતિદેવ માથે ખાટ પર હીલવું કે શબન કરવું એ બુદ્ધિથીને મન સંસારનો ઉત્કૃષ્ટ સ્વાદો ગણાય છે આ આજ્ઞા પ્રેમપ્રદશનિને દેવી મનઃકલ્પનામાં યોગ્ય રાખે છે અથવા પતિદેવ નાનકડા આનંદના અલ્પ છે તે વખતે આ વસ્તુઓ મળી છે તે પ્રત્યાહને એ આશાના ઈશ્વરે જીભી જીભી એ વધાવી લે છે વિલેપનને મનઃપ્રસાદ ગળીએ તો ખાટને શરીરપ્રસાદ ગળી શકાય અને મન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અકુસ આવી અલ્પ તો પતિદેવનો મેળાપ જરૂર થઈ જાય, તેથી સદી દેવી વિલેપન અને ખાટને ચાક કરે છે એ અનુમાન સુલભ છે.

પ્રતિ પધારશે ત્યારે ફૂલની કળીઓને વીણી ચીણીને તેને આકાર લનાવીશ. ફૂલ-કળીના અનેક આકાર અને : એની માથાના અભાગમાં નાખવાની વેણી અને, ગળામાં પહેલવવાનો હાર અને, હાથે પહેલવાના લાભુજાંબ અને પલ્લવ પર નાખવાની માળાઓ અને અને અનેક નાનીમોટી ઘીએ અને આવી કળીઓને જૂટી જૂટીને તંબ ઘાટ લનાવું, તેની ઘીએ લનાવું અને આ રીત પતિદેવ આવે તો તેને સંહાર કરી સેજડી તૈયાર કરવી અને પોતાના શરીરને શબુગારવું એ અવધારમાં સ્ત્રીઓને માટે આજ્ઞા મહત્ત્વની વાત ગણાય છે એમા આજમા અજબ, હાથે-પગે જાગતો, પગે-હાથે ત્રાલમાં સાંધીની નવનવલી જાત અને પહેરીને સંજ્ઞા ભવાની રીતો, માથાનો અભાગો વગેરે અનેક ઘીએ આવે છે આ મનોરથ અવધાર છે એ સખા કે સખી મિત્રને જણાવી દે છે કે એ વખતે રમેથી રજાસલી એટલે વિવિધ રંગના પુષ્પોવાળી ફૂલની માળા પોતે પહેરશે. આ જમા પાછળ ભૌતિક ભાવ રહેલ છે તે આપણે નીચે વિચારશું એની જાણના એ છે કે મારા નામ પતિદેવ આનંદવન પધારે તો ઘરની ચોખા રહે અને અખરૂ જળવાઈ રહે. શ્રી ગમે તેવી પવિત્ર હોય, પણ પતિ તેની પાસે જતા ન હોય તો તે જહાસના આસેપને વચર માથે નાતરે છે હોઠો એની સાચી-ખોટી વાત કરે છે. એટલે દેવી અતઃકરણથી ક્યંઈ છે કે આનંદવન દેવ પધારે તો હું આ કંઈ અને તે કંઈ અને મારા ઘરને રાહ જળવાઈ રહે, મારી અને મારા ઘરની અખરૂ રહે. વસ્તુતઃ તો એ નાટકનું ઘર છે પણ એને એ ઠોકણે તો રાખવું જ રહ્યું કારણ કે એનો ઘાટ રહે તો જ અતે પતિદેવનો સ્થાનો મેળાપ થાય. નહિ તો નાટકના ઘરની ડેઢફોટી ભાવ અને ઘર આજુ ધનેાટપનોાટ થઈ જાય. અથવા નાટનો અથ સ્વાગ કે નૃત્ય પણ થઈ શકે તેમ છે જનાવટી વેસ પતિને આકર્ષણ કરવા પહેરવો. પટે તે સ્વાગ છે અને તે રીતે પતિને આકર્ષણ કરવાના પણ ચેતનાના મનોરથ છે. વાત પતિને શેર હાઈ આનંદવાની છે અને તેને અંગે અનેક પ્રકારના નાટક-મેલ કરવા દેવી ચેતના તૈયાર છે.

આમા મન વચન કાયાના ભોગની સ્થિતતા આશુવા માટેના પ્રયોગો છે અને તેને કવિત્વભરી રીતે ઉતાર્યાં હોય તેમ જણાય છે. શરીરરજમા કાચવેગ પર અકુસ હોય,

કળીઓ જૂનતી વખત વચનચોગ પર જાકુશ આવે અને રજરગીલી ફૂલમાળ પહેરવામા કે સ્વાંગ ધારણ કરવામા મનોચોગની યોગ્યતા જરૂર જોઈએ. આમા જાળપાળાપ કે જાળદંડ નાદ મુખીના સર્વ પ્રયોગો ચોગનજરે આવી બાજ છે અને ઘરવાટ રાખવાની ભાવના એ બચદાસ્તી—આગરૂની નજરે દોષ તે કરતાં સ્થાયી થાને અને બરાબર બેસતી આવે છે એટલે આગરૂની અસલ સ્થિતિ હાઈ આવવાના, એને ઘેર હાઈ આવવાના મનોરશનો પાછળ પરભાવન્યાચનો મુરો ઉઘાડી રીતે દેખાઈ આવે છે. (૪)

ઉપસહાર—આખા પદમા સતી મુખતિ થા જીતનાના મનોરશ છે. એને પતિને પોતાને મદિરે કેઈ પણ રીતે હાઈ આવવા છે પતિદેવની રખ પાટી દૂર કરવી છે અને પોતાનું સતીત્વ સિદ્ધ કરવું છે. પતિ મદિરે પધારે તે વખતને જ એ કરેલી કે કરવાની તૈયારીમા ભૌતિક ભાવામા ગર્જ કરી શકાય, પણ જ્ઞાનદમનછનો સકેત બાણી ગાયેલને માટે તેની બહુ જરૂર જણાવી નથી. કાળજી તરીકે જુદીના વિવિધ રંગોમા કયાય પર વિશ્વજાતવાળી શકાય, એવામાં સિદ્ધ પૂરવામા યોગ્યતાને સ્થાન આપી શકાય. પાનમાં કાયા—જૂનાને નાખવાને પરિણામે જાણતા રજમા કુલ્લ, નીલ કે કાપોતને સ્થાને તેજો, પદ અને શુકલ લેશ્યાને રજૂ કરી શકાય, અને વિરહકીટા એ તો વિરહનો બાહ્ય સૂચક છે અને ચાત અને રિવસ વ્યાસ્યા ગયા એ તો અનાદિથી વ્યાસ્યો આવતા આજો ભૂતકાળ છે આ સર્વ બાણીયા સકેત છે અને વાચકને હવે સુલભ અને સ્પષ્ટ મર્ષિતમા છે.

આખી હકીકત જીતનાના મુખમા મૂકવામાં અને અનુભવ મિત્ર પાસે રજૂ કરવામા કતિબા ભારે સકેત છે. અનુભવનો મહિમા અનિર્વચનીય છે અને એની સલાહ કે સૂચના અનુસારે કામ લેવામા ભારે જ્ઞાનદ અને હીર્ષ કાળ માટે ધવાના લાભની સલાહના છે. ખાસ કરીને પ્રત્યેક આંદિને કેહાલે હાઈ આવવાના માર્ગો જલગ અલગ હોવાને કારણે અને તેને જાણ્યાસ, પૂરકરણ અને નિલુબ કરવાની જવ ત અનુભવને જ શક્ય હોવાથી આ પરિસ્થિતિ ખાસ જરૂરી અને ઉપયોગી છે.

અને ઘરવાટ માટેની એની જીવના ખાસ બચદાસુ છે અને સતીની શોભામા વધારે કરે તેવી છે. એમા એના પોતાના સ્વાર્થ કરતા પતિદેવની પ્રતિભા સિવાય વધારે છે તે બાજતની એની વાહાવેલી દેખાઈ આવે છે જ્ઞાનદમન મદિરે પધારે એ આખા સાધ્વની પાછળ પ્રયાસ છે તે કિંથા અને જ્ઞાનનો સહયોગ જતાવે છે અને એ પ્રયાસ પાછળ રહેલી તમજા મનનો નિલુબ જતાવે છે અને એ સર્વની પાછળ રહેલી મિલન ભાવના આદ્ય સતીત્વ, પતિપ્રેમ અને આદર્શ આર્થ સસ્કાર જતાવે છે. પદ બચદાસુ દોષા છતાં ઉચ્ચ આદર્શશાળી અને ભાવવાદી છે.

આ અને હવે પછીનું (૭૩મું) પદ કેદારા યતનું છે. બંને સતીના મુખમા મુખધસા છે અને બે હા જીતરીને વિચારતા એ બંને મૂળ જ્ઞાનદ આપે તેવા અને પ્રજાર સંગીત વેદા પાસે સાલજીયાં દોષ તો આરપાર જીતરી બાજ તેવા છે. (૭૨)

૫૬ તોતેરમું

ભૂમિકા—ઉલ્લા બહેતેરમા પદમાં અનુભવ મિત્ર પાસે જે વાત કહી છે તેનો તે જ હથ તે જ રાગમાં (કેદારમાં) આ પદમાં ચાલુ રાખ્યો છે. એમાં ઘેતના પોતાની સિરકદશ્યાને વધારે વર્ણવે છે. સખી સાહેલીઓની સહાનુભૂતિ માગે છે. હસતા-મસ્કરી કરતા હોકાની ઉપેક્ષા કરે છે. અને પતિને જાકકતરી રીતે ઘેર પધારવા વિનંતિ કરે છે. આગલા પદનો કેદરિઆર ‘ધરવાટ નો’ છે. અને તેને માટે રેવી ઘેતનાને દ્યારે જેવના છે. એમ બતાવ્યું છે; તો આ પદમાં ‘ધરવાસ માટે આશ્ચક કંપો’ છે. પતિ પારકે ઘેર જઈ રજકપટ્ટીમાં એવા કાંઠા ભીતસી બાંધ કે એને પોતાનું ઘર સાબરે નહિ, એનો પત્નો પશુ દ્યારે નહિ, દ્યારે રેવી ઘેતનાને કેટલું દુઃખ થતું હતું તેનો ખાલ અગાઉ કઈ ગયો છે. અને આ પદમાં વધારે સ્પષ્ટતાથી થાય છે.

વાત એ છે કે આખી ઉપાધિ પરભાવરમણીથી ચણેલી છે અને પોતાની એ દશામાંથી છૂટવાનો એને ખાલ પશુ થવો હોય એમ જણાતું નથી, એની ખરી આંતર વિચારણા થાય છે. ખ્યાલમાં રહે કે ઘેતના પશુ પોતાની છે અને વિભાવમાં પડેલો ઘેતન પશુ પોતે જ છે. એની બસની વચ્ચે જે મહાન આંતર પડી ગયો છે તેને બસબર પિાખતી તે દૂર કરવાનો આ સવ પ્રયત્ન છે. નિર્ભજ ઘેતના કેવા કેવા લઢવારો કાઢે છે અને કેવા કેવા નવીન નવીન આકારમાં પતિદેવને ઘેર આવવા વીનવે છે તેનો એક વધારે દુરુપદ્ય પ્રયોગ આ પદમાં બતાવ્યો છે.

૫૬

(રામ-કેદરો)¹

મોઢે જાગા! હું છું તુમ મજા રાંસા;

સહજે સામન વિજ કૈસા પરવાસા? મોઢેં ૦ ?

અર્થ—ભદ્ર હોકો! હોળા—સરજ હોકો! (સખીઓ અને સ્નેહીઓ!) તમે લહે હસો, ઘાત કાઢો, હું તો રહું ખું. મનકરે ગિય સ્વજન (પતિ) વગર પુહરશામમ કેવો? ઘરકેતું અને વાત રી? (૧)

વિવેચન—સામાન્ય રીતે બાહ્ય દષ્ટિએ એનારા હોકો તો દુનિયાસારીની કામગીરી

પામતર—નોસે-નોરે હાસા-હાસ.

રાગાર્થ—નોમે = નેત્રો, સરજ, બેસમલ, (જળ) દોરા = દોડો. રહું = રાજા પુ. ભસા = ભગ્ન, ડી. વાકપરજ કે અજમા નહિ. કપક લખ સખીએ = સખી, મનોકર, ખનેદાર (લગ્ન-મીઠું-સગરસ પકિતો). સામન = સમજન, પતિ વિજુ = વગર. ક્યા = કેવા. ધરવાસા = ઘર ખાંડિને રહેતું તે, રૂઢરામન.

૧ આ અને ૫૪મું ૫૬ પીયુ રાગમાં જળ નરાત્તર ગાઈ શકાય છે. તારણી. દુગ્ધી નવી રે જુદાઈ—એ નક્કીતા પીયુ છે.

એઈ તેમાં જાનક માને છે તેઓ ઘરજીવહાર સ્થાવરવામા તથા જાપાર, નોકરી કે અવસ્યાવમા જાતુ ક્ષેત્ર મેળવવામા જોગ્યા જધા જોતપ્રોત ઘઈ જયેલા હોય છે કે તેમની પાસે આત્મજાન જનત કાળના જરા સુખની પ્રાપ્તિની વાત કલ્પવામા આવે તે પણ તેમને જમલી નથી. અથવા તો જોવી વાતો તો કોઈ સતત કે રચીબગી સાધુડા કરે, જોમા કોઈ કહાડે જશે નહિ—આ પ્રમાણે ધારીને જાવી વાતો કરનારાને તેઓ કહી કાઢે, જો આપણો જનુજીવ છે પણ દેવી સેનના મહામ સતી સાધવી છે જો કોઈ દુનિયાના અપવાદ કે મરકરીની દરકાર કરે જોવી સાધારણ સી નથી. જો ધણી જાતર જમે તેડલો ભોગ આપવા તૈયાર રહેલી પત્ની છે અને પતિના વધામણા માટે સર્વકા તૈયાર છે અને જોના નિર્લેશમાં જો જરા પણ દેશકાર કરે જોવી હરખપડી નથી. જો જનતાને ઉઘાડી રીતે કહે છે કે તમારે હમણું હોય તો ભલે હોમે, તમે મારા રહ્યા ઉપર પણ હોમે, કે તેને જાગે મારા વરદ લાગણી ન જાવો; પણ મારી માન્યતા માફ વતન અને મારો નિર્લેશ કાલમ છે અને શ્વેતસ છે તમે જરેજર જોના છે માત્ર ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ કરનારા છે અને જોડી મલાહ આપનારા છે અથવા સમજણ વગરની ટીકા કરનારા છે

તમે કહો છો કે, પતિદેવ ઘેર ન આવે તો શું ઘઈ ગયું? જોમ ઉભાગરા કરીએ કે વાત જોઈને બેસી રહીએ અને શરીરને મૂકવી નાખીએ તો તો મરી જઈએ. જો તો દુનિયામાં ઘનું આ શું છે તેમ આપણે પણ ધાર—આવો તમારો અવકાર છે પણ જરેજર તમે જોના છો. પતિ વગર ઘરવાસ કેવો? પતિ વગરનું ઘર અને જગલ એકસરખાં છે પતિ વગર શબ્દગાર અગાર છે અને પતિ વગર ખાલુંપીલું હયામ છે આ આર્થ પદતિ છે સરકારની રીતિ છે અને વિગિહ જન મુખત છે. જો વાતને વિચારી તમે જોડી વાત કેમ કથા છો? જાણછાજતો દિલામો આપવા જતા અવગિત વાતને આસરે કેમ હો છે? તમારે હમણું હોય તો હોમે, મરકરી કરવી હોય તો કરો, દું તો કદું પૂં કે પતિ વગર ઘર નહિ, પતિ વગર વસવા નહિ, પતિ વગર કેહાલું નહિ.

હોકોને 'જોના કહેવામા ભારે અમ કાર છે જોના જોરલે 'સરજ પણ ધાર અને વધારે જાણ વગરના મૂર્ખ' એવો પણ જોનો અથ ધાર. 'સીક શબ્દ કદાચ લાભી નજર વગરની સાહેલીએ માટે પણ વાપરી હોય. જાગરા જતાં આ પદમા બે ઘરડી—મુખતા અને શ્રદ્ધા—આવે તો તો જાવી જાળનામા સેનનાને હમે નહિ, પણ બીજા સાધારણ અનેક સખીએ હોય તે કદાચ સેનનાના પતુલપગા પર હમણી હોય તો તેને દેવી સેવના યાત્રુ મુલાવી કે છે કે તેઓ ભલે હોમે, પણ પોતે તો પોતાની માન્યતા પર મહામ છે

'ભલા શબ્દ ઘણો મૂલ્ય છે દિલીમા વાક્યની શરૂઆતમાં જો શબ્દ મૂક્યો હોય તો તે નાશા મક અર્થમાં વપરાય છે જીજ્ઞાસીમા જો જણો અપરો પ્રયોગ છે ભલા બાઈ મા ભલા સંબોધનનો ઉદ્ગાર છે અને ભગભગ 'ભાઈડા' એવો જોનો અર્થ સંબોધના ધંભ ધાર છે 'ભલે અભય છે જોનો અર્થ શીક કે 'જરુ' એવો ધાર છે તમને

અમે તો તમે તમારે હસો—એ તમારી મરણની વાત છે : આ અર્થમાં હોય તો તે અભ્યસ છે જાણી તે શબ્દ આ છેલ્લા અર્થમાં અભ્યસરૂપે વપરાયો હોય એમ મને લાગે છે.

‘સહસ્રે શબ્દ વર્ણાસ્થિત અને સુખોચ્ચ રીતે વપરાયો છે જણ્યું એટલે ત્રીકા વગર સ્વોર્ધ નકામી બની જાય છે અને તેટલા માટે ત્રીકાને સળસળ કહેવામાં આવે છે. સહસ્રુ એટલે ત્રીકાવાળું એટલે મનોહર, એટલે બાવે—અમે તેવું. સ્વોર્ધમાં જે સ્થાન ત્રીકાનું છે તે સતીશબ્દનમાં ધતિનું છે અને તે વાત આ ટેકના શાકનમાં સુખોચ્ચ વિશેષણના ઉપયોગથી પાછી બતાવી છે. (૧)

સેવ ઘંઘાલી શાંદળી રાતા, ફૂલડી વાલી મોર સીલસ વાતા;

સપ્તી સરેલી કરે ઘુસ સાતા, મેરા તન વાતા મૂમા વિરા માતા મોહં ૦ ૨

અર્થ—મહાની સુવાળી સેવડી (સખા-પયારી) છે આની શત છે સામે ફૂલવાડી છે મહાને કંઠે પવન વાય છે અને સપ્તી સાહેલીએ આનંદથી લહેર કરે છે પશુ આ મૂમા આકાશ વિસ્તરેને ધિક્કાર છે કે મારુ ઘસીર તો એનાથી ગરમ ગરમ થઈ રહ્યું છે તપી રહ્યું છે. (૨)

વિવેચન—અવદારથી એઈએ તો મારે કેઈ વાતની કમીના નથી મારી પાસે શબ્દગણના અનેક પદાર્થો અને સંયોગો છે અને લોકોમાં પ્રચલિત માન્યતા પ્રમાણે હું થઈ સુખી ગણાઈ તેની ચરિત્રિયતિ છે. શાખલા તરીકે મારી પાસે સુવાળી સેવડી છે, એટલે મદ્યારૂની તબાઈ છે અને શરદ પૂનમની શાંદળી શત હોય, માથે વદ્રમાં ખીચ્યો હોય, સખીઓ ગરમા ગાઈ રહી હોય અને હરિયાળી વસુધા ભાતરફ ફસી રહી હોય : આવા ઉત્તેજક વાતાવરણમાં અવદાર નજરે જૂન કામોડીપન માય છે મહાસત્ત્વ પુરુષધન્ય (કામદેવ) તે વખતે પીતાના પચ જાણ્યું સાથે મોહું આકેમણ્ય કરે છે અને સુવક સુવલીએ તેની અસર નીચે અકબૂર બની જાય છે અને જહેંડવી ફૂલવાડીમાં આરેતરફથી વપી, મોગર, માલવી, મુલાવ, બઈ બઈ દમશ આદિની મુજબી વાહુ આળ્યા કરવી હોય છે અને વરસાદની ઋતુના પ્રાંત જાગમ શરદ ઋતુનો કંઠે મધુર પવન વાતો હોય છે. આવે વખતે સર્વ સખીઓ મુજસાવાથી લહેર કરવી હોય છે.

વલુ ઘેતળા ડેવીને આવે વખતે કંઠક જવાને જાહેરે આળા શરીરમાં જરમી થઈ આવે છે. એને પસીનો થાય છે અને આકાશ વિરહ એને ખરેખર અકળાવે છે. એને

પામ્પાતર—સુહાલી-સુખાલિ રાતા-રાત એર-કર. વાતા-વાત સપ્તી-સપ્તી.

રાખાઈ—સેવ = સખા (સહે) અભ્યસ) પયારી. સુહાલી = સુવાળી, બીટી અને નામ. શાંદળી = ચંદ્રાળી, પૂનમની શતા = શત, રાત્રિ. ફૂલડી = ફૂલથી બનેલી, ફૂલવાડી એર હેમ તો ‘અને કોર = હેમ તો હેમ (નામ) વાતા = પવન, વાત. અપ્તી = સપ્તી, થઈ = ગપી. સહેની = સાહેબી, સખીઓ કરે = સહે છે સુખલાતા = આનંદ અને લહેરથી. મેરા = મારા, મારું તન = શરીર. તાવા = જગમ, તપી રહેન. મૂમા = મૂર્ચ્છા કોપ કે વદ્રાકમાં અપાઈ વિશેષ્ય અથવા મરેનું. વિરહા = વિરહ. વાતા = પવન વગેરે, મનોહ

બાંકનીયા કે ફૂલની સુગંધમાં રસ પડતો નથી. એને સખીઓના નામમાં કે વિનોદમાં આનંદ આવતો નથી. એને શીતળ પવન ઠંઠક આવતો નથી. વિરહી રાત્રે બા સર્વે કંઈ લપચાસે વિરહતાપને વધારનારા થઈ પડે છે, એ તો કોઈ પણ શુભાશના કાંચના વાંચનાર માટે નવું લાણવાનું નથી. બાની રીતે વિરહ મને (દેવી ચેતનાને) તો ઊલટી અકળામણ કરી ગરમ ગરમ બનાવે છે એ સાધનો દુનિયાદારીમાં ઠંઠક કે સુખ કરનારા ગણાય છે, તે મને તો, આ મૂંઝા વિરહને પરિણામે, અકળામણ કરનારા થઈ પડ્યા છે !

માતા એટલે માતેલા, મસ્ત થયેલા, વકરી ગયેલા વિરહ જમુક વખતે બહુ આકર્ષક રૂપ હો છે વિરહ તો દીર્ઘ કાળનો વ્યાહ છે, પણ અત્યારે તે આકર્ષક રૂપ ખારણ કરી મને વધારે વધારે હેરાન કરી રહ્યો છે એટલે આ સુવાળી શમ્યા વગેરે સવ પદાર્થો અને સંયોગો મને ઊલટા વધારે ગરમ બનાવી રહ્યા છે અથવા મથે એ મટો મત્ત થયેલા વિરહો એણે તો મને હેરાન હેરાન કરી મૂકી છે અને મારું એ કોઈ રીતે ઠેકાણું પડવા દેતો નથી. બાકા સુખ અને સ્વસુખ વચ્ચે આ ઘોરો આવરો છે દુઃખની લોકો એમાં સુખ માને છે તે વાત આવર દષ્ટિએ ઊલટી અકળામણ વધારનાર થઈ આવે છે આ દશા શુદ્ધ ચેતનાની છે

ચેતનાની મહત્તા એ છે કે એને જરા ગ્રામ્યતા જે સુખીઓ, જેની વાત આવવી ગાથામાં આવશે, તેની સાથે છે પણ એની બીજા સાહેલીઓનો સહઆર પોતે જાણવતી નથી; એ સુખીઓ સુખશાતાથી રમે-માણે છે તેની સાથે એ વકરાવ કરતી નથી; પણ પોતાના અંતરમાં એ રહી રહી છે અને બાકા સુખસંપત્તિ કે આનંદવિલાસમાં જરા પણ લાગ લેતી નથી. માત્ર એ વિરહને જરા આપ બાપી ગરમ થઈ જઈને પડી રહે છે શુદ્ધ ચેતનાની આ મહાનુભાવતા છે. (૨)

ફિર ફિર જોડે ધરબી અગાસા, ઘરા છિપના પ્યારે ! કોરુ તમાસા;

ઠપછે ઠતવે કોઈ માંસા, સોઈદાની બે ધરબી હોઈ નિરાસા મોછેં ॥ ૩

અર્થ—હું તો રહી રહીને નીચે જમીન પર અને ઊંચે આકાશ તરફ (તને શોધી મળવા માટે) એક ઝું વફાલા ! તારું વિરોધાનપણ તો લોકોને એક જેલ-તમાસા

પાઠાવર—જોઈ-છોડો જગાસા-આગાસા. એથે-નવમે સોઈદાની-સોઈદા ન બે ધરબી-આવો મણ. શબ્દાર્થ—ફિર ફિર=રહી રહીને, વારવાર ધરતી=જમીન, નીચે. બ (બા)ગાસા=આકાશ, ઉપર. ટેરા-તારું. છિપના=છુપાઈ જવું તે, છવાઈ રહેવું તે. પ્યારે=વફાલા. બરબે=બરબે, થઈને માનું નાનું. તમાસા=જેલ, નાહક ન વગેરે=વળતું નથી, સાનું જનું નથી. સોઈદાની=રસપ્રીતી. ધરતી=જમીન, મુકીમી. કોઈ=આ કરના નિરાસા=નાશબેદી

૧. જોર-જોર : બીજા માણની બીજા પક્ષિમાં જોર રખા કનિષ્ઠ વપરાયો મથે જ જોર એટલે તો અને રપટ અર્થ છે જોર તો અર્થ વચ્ચે-વચ્ચે વચ્ચે એટલે કંઈક કરી દે તેવો પડતો એવો અર્થ થઈ શકે. જોર ઉપમા-વચી અર્થપા પાઠ શુદ્ધ અને બેચેલો જણાય છે -વિવેચનકાર.

એનું ધર્મ બધું જી શરીરમાંથી તો હવે હોઠી અને માંસ માંસુ બાજ છે (ઉઘાળે ભરી બાજ છે), પણ સ્વામીદેવ આજે નહિ. હવે એ ગૃહિણીઓ છોડીને-તેને બાક કરતા-પતિદેવ માટે નિરાશા ન થયા કરે છે. (૩)

વિવેચન—એવના પોતાની સ્થિતિનું વળન કરતા આગળ અલાવે છે. હું તો તને શોધવા માટે જતાક્રમાં જગીન ઉપર નજર કરું છું, જગત્ક્રમાં ઉપર અગ્રાસી કે આક્રમક નજર કરું છું. અને શાક છે કે પતિદેવ અહીં હશે કે ત્યાં હશે, એટલે આપનો મેળાપ કરવા હું તો ઉપરનીએ, બાલુબાલુ ચોતરફ, નજીક અને દૂર આપને બોલા ન કરું છું. પણ આપની તો પરજાવમાં બોલા પૂછી ગયા છે, કે આપનો પત્નો ન હોતો નથી! અને આવી રીતે ધરણી અને આકાશમાં તમારી શોધ પાછળ રથવાટ કરી રહેલી અને એકને હોઠીને તો અરેબરો તમાસો શાક છે. એક બાલુએ પતિ પાછળ ગામ ગાડું કરતી મારા જેવી ઘોળી સામિની અને તેની વિરહદશા, આગ્રામણ અને દોહરોટી; અને બીજા બાલુ આપની દૂર ક્રિયા ભિતરી જવાની અને નાસતા ફરવાની રૂથા એક હોઠીને તો એક નાટક ન શાક છે. કોઈનું ઘર બળે અને કોઈને ત્યાંપણુ શાક બેવી હોઠીની શક-રસમ બાળીલી છે! મારા રેવ! આ તો આપણો દેહરોટો શાક છે અને અસ ત્યાં તમારી વાતો શાક છે અને મારાથી આપની ટીકા સાંભળી સહી જતી નથી. હું તો એ સબ સાંભળીને કુંખી ઝર્ક ઝર્ક છું અને માથા શરીર પરથી તો હોઠી અને માંસ ઉઘાળે ભરીને ઘાસવા ગયા છે. અને હું તો હાકપિજરનું માગણુ જની બેવી છું અને તમારી હાથ લાગી છે. આવા સમયેમાં અને તો પતિદેવ (માથા સાઈ-સ્વામી) ના સબધમાં તરન નિરાશા ઝર્ક ઝર્ક છે અને તો હવે ચારેતરફ નિરાશા અને અંધકાર રોગાય છે. હું તો અચારે અચારે પતિદેવ સબધી વિચાર કરું છું ત્યારે ચોતરફ ઉઘાટ અંધકાર અને કથવાટ ન રોગાય છે. પતિદેવના મેળાપની આશા દૂર દૂર જતી બાજ છે અને મારી સખીઓ કે હોઠી બે બાજતમાં મારી તરફ હસી મારી નિરાશાના વધારો કરે છે. મારી બે સખીઓ ક્રિયા અને સમવા છે તેઓ અને હજી આશા આપવા કરે છે કે અને પતિદેવ બે સખીઓને નાજો મારે મરિરે પધારશે અને વિરહનો ભવ લાવશે. આ બે સખીઓને બાક કરતાં અને તો ચારે તરફથી નિરાશા ન છૂટે છે.

બીજા સખીઓ તો બાહ્ય દશાના નાળ કરી રહી છે, અને અને તરબી કે ચેરિવા કહી હસી કાઢે છે. અને તેમની તરફથી કાઈ આશા રહેતી નથી અને મારી ક્રિયા-સમવા

૧ 'ક્રિયા' ને નાજો ન બોલે પણ પ્રત્યા છે મળ્યાક ખાખ પડી કરીને અત્યંત તદુસ્ત સ્થિતિએ આવે તેને 'કરિર' નહીં કહેવાય છે. મારુ કરીર નજી ન થયા કરે છે. મારી સ્થૂળ દશા અત્યંત માનુ રહે છે. આ અર્થ સ્મિત છે -વિવેચનકાર

સિવામની બીજી કોઈ સગી અને આત્માસન પણ આપતી નથી. આ તો બહે કોઈ પીતના રસ્તો પણ ન સૂઝતો હોય એવી મારી રશા થઈ ગઈ છે^૧ (૩)

વિરહ કુમારે સો મુઝ કિયા, સ્વર ન પાવો પિગ મેરા જીઆ;

ઢરી વાયદા જો મઠાવે (મેરા) કાર્ફ પીયા, માઝ 'માર્નવ્વન' કર્ક ઘર દીયા મોહ ૦ ૪

અર્થ—મારો અને મારા પતિનો કુલાવે (વિલાવે) વિરહ થયો છે હવે પતિના ખજાર પણ ન મળે તો તો મારા અવતારને ખિંકાર છે અરે, કોઈ વાચકે પણ મારા પતિને બતાવી આપે તોપણ સાડુ છે આનંદધન આવે તો મારે ઘેર હું હીવા કડુ—મારે ત્યાં દિવાળી થાય. (૪)

વિવેચન—આવી નિરાશા વચ્ચે દેવી ધૈતના પોતાના મનની ઇચ્છા બતાવે છે અને ધૈતરજન્ય નબકાર વચ્ચે પણ મદિરમાં હીપક પ્રકાશવાની આશા રાખે છે એને પતિમેળાપની મારે તમજા હાગી છે. દેવી આચળ બાહે છે; મારો મારા પતિદેવ સાથે વિરહ તો કુલાવે કયાઓ છે. એટલે વિલાવદશામાં પતિ ગયા અને ત્યાં વાહુ રશા એટલે એ અને વીસર્વા; એમણે મારા મદિરને તિલાવલિ આપી અને એ જેમ જેમ વિલાવમા વધતા ગયા તેમ તેમ મારી આશા નજળી પ તી ગઈ અત્યારે તો કુલાવમાં મારા પતિદેવ એટલા કિડા કિવરાં ગયા છે કે એ કયા છે એને પતો પણ લાગતો નથી. ખરે ખર, એ પતિને માટે હું આટઆટલી તમજા કરી રહી છું તેના ખજાર પણ ન મળે, તેઓ કયા છે અને ક્યારે આવશે તેની ભાગ પણ ન મળે, તો તો મારા સતી છવતરને ખિંકાર છે।

હવે તો કોઈ અતુર માણસ વાચકો કરીને માત્ર એટલું પણ ખાતરીપૂર્વક કહી આપે કે પતિદેવ અમુક રસ્તેથી મારે મદિરે પધારશે કે અમુક સમય પછી મારે ઘેર આવશે, તોપણ હું તો મારે ઘેર હીવા કડુ દિવાળી આવે ત્યારે આવતુ વર્ષ સાડુ થશે એવા આશામાં જેમ હોકો હીવા કરે છે તેમ પતિદેવ વાચકે પણ મારે ઘેર પધારશે એટલી ખાતરી થાય તો હું તો આગમયથી હીવા કરી આનંદ માનું અને મારી આશા પૂરી થાય અત્યારે તો ચારવરસ નિરાશાનું વાહજ ઘેરાઈ ગયું છે અને પતિદેવનો પતો

પામનર—કુલાવે મો-કુલાવે, સ્ત્રી વાચકો-હીવા રેડુ મેરા કોઈ પીયા-તો પીયા

રાજાર્થ—મુઝ = મને. કિવા = ક્યો. પાવો = પામ્યા. છવ્વ = અવતાર. પીયા = પતિને. દીવા = દીપ, દીવા. હીવા = આવો. કોઈ કાન્દ દિદીમાં મળતો નથી.

૧ આ ઉપરી ગાથામાં કાર્ફના આવે પણ હોડી નિરાશા એવો પ્રત્યાં પદ્યાર્થ છે અને અસપ પદ્ય કે આ પદ્યાર્થમાં અશુદ્ધિ થાય છે પદ્યાર્થના અર્થનો મેળ મળતો નથી દિદીમાં પણ કે પણ અન્યથા પણ ના નથી પદ્ય આ વિભાગનો અસપ પદ્ય દીપમેળ માટે છે ઉપર અપ કર્યા છે તે મુખ્યે જાણેજ નોંધે અનુસરતો કર્યા છે વિશેષ રજાટાની રીત નવા કાર્ય પદ્ય મને તે પર ગાડી રહે છે -વિવેચનકાર.

પણ હાજરો નથી. આવા સંબોધોમા તે આશા પર અવલોકેલું મન વાલરે પણ રૂઝવિયાત કરે જેમ કોઈ બેઠાને પૂછે કે પુત્રપ્રાપ્તિ થશે કે નહિ અને બેઠો જણવતી કરી હા કહે તેા પ્રાણી મનમાં મહાકામ છે તેમ અને બે કોઈ વાલરો બાપી પતિઆગમન બજાવે તેાપણ હું તેા મારે મંદિરે દીવા કડુ બાપી પતિદેવને મજવાની મારી તીજ આશા છે કમ્પા છે તમજા છે જાવના છે (૪)

ઉપસહાર—આ પદમાં અને ઉરમાં પદમાં સતી ચેતનાની પતિમેળાપ માટેની તમજા બહુ સુદર રીતે બતાવી છે જલે પદો બેઠા છે સુદર કાન્ધ લાક્ષણિક રીતે પૂરા થઈ છે અને ક્યારે મળવું વાતાવરણ બજાવે છે. હા માનસમાં બધારે પ્રગતિ કરવાની તીજ કમ્પા થાય ત્યારે ઘરવાસ પણ થાય, ઘરનો ઘા/ પણ બધે અને જાતે ઘરમાં દીવા થયું જરૂર થાય. આવા પ્રકારની તમજા બજાવ કરવા માટે આ જન્મે પદ ચેતનેલા હોય એ તેા સ્વચ્છકુસ્માથી સૂએ તેવું છે પણ તેમાં કુલાવ રમણમાં ફસાઈ-જટવાઈ બેઠેલ પતિદેવ માટે ? નાનવતા ભરેલા મહેમ પણ મામિક શબ્દોમાં વાત કરી છે તે બરેજર વ્યવતિ કરે તેવી રચના છે ચેતન પોતે બધારે કંપા પિકરી રહેલ છે તેવું સાચુ જામર સ્થાન કંપા છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા તેનામાં અચૂક ક્ષમી વ્યવતિ અને મનોરથ થવા બેઠેલે જોઈતું જ નહિ પણ તે માર્ગે તેણે વળી બહુ બેઠેલે અને બધાસ્તા રમઠારણકીના વમાસાને છેડે લાવવો બેઠેલે બે જાવાવવાનો આ જન્મે પદોનો વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ બજાવ છે.

આ જન્મે (૭૨ અને ૭૩) પદો આનંદધનજીની કૃતિ હોવાનો ઘણો સબ છે જેમ તેની લાવાને જાણે અને પ્રવચ તેને મળેલ સ્થાનને જાણે બજાવ છે એમાં પદોની જાણકીને લીધે જાણમેળ એક બે બજાવે મળતો નથી, પણ સબધ પસંદી વાટ બેસી બધ છે. ચેતનકીને આ જન્મે પદમાં પ્રેરણા હોઈ અને જાવનાનું પાંચમુ બાકકતરુ હોઈ એ જન્મે પદો જૂજ વિચારણા માણે છે અને બોના ઉદ્દેશમાં ફાવેલ પરિસ્થિતિ વરુ પ્રેરણા કરી તેવું ઉપદેશવ સૂચવે છે અને એ વાત આકતરી રીતે બતાવેલ હોઈ કાન્ધ તરીકેના બોના મૂલ્યમાં જૂજ વધારો કરે છે અને ચેતની કવિની જાતકુસ્માના નમૂના પૂરા થઈ છે (૭૩)

પદ સુખોતેરમુ

શુભિકા—કેદાર રાજના બે પદ ઉપર વિચારી ગયા હવે વસત રાત્રમાં જવાલ તણ પદ જાણે છે. એમાં કુમતિ-કુલુકીની જરાજર પિછાન કરવામાં આવી છે વિજાવની માફકી આપવામાં આવી છે અને ચેતનનો સાચો માગ કયો છે તેની બોળાણાણ આપવામાં આવી છે.

આનંદધનજીના પદોમાં કેન્દ્રસ્થ વિચાર સ્વપરના વિવેચનનો અને પરિણતિની નિમ બતાવો છે આ જાલ વાત જરાજર સમજાઈ બધ તેા આખા જીવનનો પકડો કાઢી બધ, અને માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ બધ. આ હકીકત બેઠેલી વધારે વજત કહેવામાં આવી છે કારણ

કે પશ્ચાત્ત્વસ્થિતિ જોઈ જાય ત્યારે પડતી થઈ જઈ છે કે જોના પર અનેક શિષ્યાઓથી ભરેલા જાણવામાં આવે તો જ તેના પર કાળુ આવે તમ છે અને તે કામ સ્વસંવેદનથી અથવા યોગીની પરિણામમાં કહેવામાં આવે, ત્યારે તે અતરને જરૂર સ્પર્શ છે. બાકી, અનાદિ સ્વભાવ પર અકુશ મેળવવામાં ભારે મુશ્કેલી છે પણ પ્રબળ પ્રયાસથી એ માટે જમન થઈ શકે છે અને જોમાં પ્રગતિ પણ થતી જાય છે તેટલા માટે એ સાધ્ય હોઈને જોને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ દરજ્જે કુમતિ કોણ છે અને કેવી હોય છે તેણે કેવા કેવાં માધ્યમ પરિણામો નીપજાવ્યા છે જોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે

યા કુલુદિ કુમરી કૌન જાત; મિહાં રીક્ષ ચેતન ગ્યાન ગાત યાં ?

અર્થ—જે કુલુદિ ગીધરી ઉપર ચેતનસજ્જ રીક્ષ-ગોઠી પકડ્યા છે તે કોણ જાતની છે ? આ જાત જ્ઞાન ગાઈ આવે છે—સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે (૧)

વિવેચન—જ્ઞાન-સમજાણના વિષય પ્રકાશ પાડવાનો છે જે વસ્તુને વસ્તુ તરીકે જોળખાવી આવે, સાચા સ્વરૂપે બતાવી આવે અને તેના પર સાચા પ્રકાશ પાડે તેનું નામ જ્ઞાન કહેવાય. જ્ઞાન જે ચેતનસજ્જનો મૂળ શુદ્ધ છે. દશનથી સામાન્ય સ્વરૂપ હોવાથી ત્યારે જ્ઞાનથી વસ્તુસ્વરૂપનું વિશેષપણે દર્શન થાય છે. ચેતનનો કુલુદિ સાથે પ્રાપ્ત સજ્જ થઈ ગયો છે કુમતિ સાથે એ જોતપોત થઈ ગયેલા છે અને પરભાવ બાદે જોને સ્વભાવ થઈ ગયો છે અને જોના પરિણામમાં ચેતન આવે ત્યારે જોને જેઠ, સક્રિય કે મૂલ્યાંકવાને બદલે જોને એ સહભાષ-સજ્જમાં જ્ઞાન થાય છે. આ કારણે જ્ઞાન પેટી કુલુદિ જાળીને પરિણામ કરાવે છે જેના પરિણામમાં ચેતનસજ્જ સજ્જ સજ્જ થઈ જાય છે તે કોણ છે કેવી છે ક્યાની છે તેની જોળખાણ થઈ જાય તો પછી તેની સાથે પરિણામ રાખવા કે વધારવાના પરિણામ ચેતન વિચારી શકે

કુલુદિને કુમરી કહેવામાં ભારે સંકેત છે. એ અનેકને વચ્ચે, ઘેર ઘેર રખડે, ખજાજ કરી ચેતનાને સ્થાને બેસી જાય, અને જોટા બહાનાં બતાવી જોને જોનાં ઘરમાંથી તગડાવી મૂકે છતાં એ બાળકુમારી છે તાલમાલ છે સર્વદા સૌખ્યમય છે અને અપગત, વિલાસ અને જોટીયાલીમાં અત્યંત આકર્ષક છે. આ કુમતિગાઈનું નામ પસંદ ન આવે તેવું હોય તેમ છે પણ એ જાતનું આ કુમરીને કાંઈ નથી. જોનું આકર્ષણ અદ્ભુત છે, જોની જાળ આંતરિયાળી છે અને જોની અર્થાં અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે

કુમરી નો અર્થ કિંદી બાળમાં પડુક જાતનું એક પક્ષી જેમ થાય છે એ કપૂતરની જાતનું પક્ષી છે. ગીધનું નામ પણ કુમરી કહેવાય છે આવી હલકી જાતની

પાંચતર—યા-આ. કુમરી-આ કુમરી કોન-કવન.

સંભાર્થ—યા=નિર્મલિત હાલત પહેલાં 'જાત' શબ્દોત્તર ૧૫. કુમરી=ગીધ જાતનું પક્ષી, ગીધની કોન=કઈ કોણ. જાન=સમ. જાત=જાત છે કહે છે

શ્રી ગીધરી જેવા સ્વભાવવાળાં કુણ્ડિ બાઈ કોણ છે અને કઈ બનતી છે તેનો પરિચય જ્ઞાન આપે છે (૧)

કેવે જ્ઞાન કુણ્ડિની બલભાવનો ખ્યાલ આપે છે તે આપણે વીઠીએ :—

કુણ્ડિત સાગ વિજય પાર્શ્વ; પરમ મુખારસ વારી ગાર્હ યાં ૨

અર્થ—જોડી આજરૂને વધારે ઘોટા પ્રમાણમાં મેળવીને એ ઉત્કૃષ્ટ અમૃતરસને નિવારીને (એને ઘેર) ચેતનરાજ બલ છે (તે કુણ્ડિને બરાબર બોળાવે છે ? એની બલભાવ વખતી છે ?) (૨)

વિવેચન—ચેતનરાજ અને કલ્યાણ માર્ગ મૂકીને એ કુણ્ડિને વજનવા બલ છે. તેને જાણ બોળાવવાની જરૂર છે. એ એમ એમ કુણ્ડિનો પરિચય વધારવા બલ છે તેમ તેમ તેમની આમરૂ વધારે વધારે બરાબ થતી બલ છે. માણસનું છત્તર કેતુ છે તે તેની શ્યામ પદ્મી માણસ પડે છે સ્વચ્છન આધારીની શ્યામ એવી હોય કે જગતમાં અને દરિયાપાર પણ એના નામની ધૂળિયા નાણાં મળે, એના એક બાલ પર લાગે કૃપિય મળે અને એના એક બાલ પર અલ્લરમાં વધવટનો ફેરફાર થઈ બલ આ સ્વચ્છનનું લક્ષણ છે. પણ જ્ઞાન કહે છે કે ચેતનરાજ તો અત્યારે કુણ્ડિત શ્યામ-જોડી આમરૂ-વધારે ને વધારે મેળવવા બલ છે અને હીણબાળકવાળા થઈને પણ ચેતવા નથી ત્યારે એ શું કરે છે ?

આજરૂ બસલ કરવા ઉપસંત તેઓ પરમ મુખારસ, એ એમના છત્તરનું રહસ્ય છે અને જે અતિ મૂલ્યવાન બાબતો છે તેની પણ દરકાર ન કરવા એ પેલી કુમરી કુણ્ડિને ત્યાં બલ છે. મુખારસ એવી બીજને જ્ઞાન મારવાર પાનની શ્યામ વધારે ને વધારે જમાડે એમા નવાઈ નથી. જનવ આનંદનો લક્ષર, જનવ શાવિનો દરિયો, અને જનક સ્થિતિની અભ્યાસરૂપ મુખારસ ચેતનરાજ થાય છે તેને વારીને ચેતનરાજ પેલી કુણ્ડિને ઘેર બલ છે બહાર રણ થા કરે છે અને અહરને બોળાવવા નથી આ જરેજર, વિવમ સ્થિતિ છે.

ઘોડમા પદમા જનુભવને ઉદેશીને આવી જ વાત કરી છે ત્યાં ત્રીણ ગ્રાધમાં મુમવા કહે છે—કુણ્ડિ કુણ્ડિ કુણ્ડિ સત્ત જેલકે અપની પત કણુ કારી. ત્યાં જે પત (આજરૂ)ની વાત કરી છે તેને મળતો જ જાણ અહીં ‘સામ કે સામ શબ્દમાંથી તારની સામાય છે. આરે ચેતન ઉદ્વિગ્ધા સોચોમા આમરૂત મઈ બલ, અને પરભાવમાં પડી જઈ સ્વભાવને

પાઠાનરૂ—કુણ્ડિ—કુણ્ડિ સામ-સામ પાર્શ્વ-પાર્શ્વ મુખારસ-સિદ્ધિરસ અર્થ-આનંદ

શબ્દાર્થ—કુણ્ડિ—નિય, અપમ, નિય. સામ—સામ, આમ નિય—(સમ) અપિત્ત, અતેજા-પતુ પત—મેળાવિ નિય—વધારે પડતી (કિવાવિ), અલ્પપાત્તુ થમ (નામ). મુખારસ—અમરૂત વારી—નિવારી

નકામો ત્રાસ આપી. જેમ કુભારી કે પપ્પાચના હોય તે પોતાના ચાર પાસે મીઠી મીઠી વાતો કરે અને કોઈ જોનો સાથે પરિત્યજ આપવા બાંધ તો જીલટી સાથે વળતરી આવે જોવી આ નાટ્ય-પ્રજ્ઞા બાઈ છે જોનો સ્વભાવ જ કલેશ કરવાનો છે. આવા સ્વભાવવાળી જાટકનારી કુભારી છે અને તેના ઉપર ચેતનદેવ શીઝી રહ્યા છે. આવી જોરીને તે કોઈ ઈશી કે વસ્ત્રાળી કહે ? માટે જ્ઞાન બાઈ બાઈને સમજાવે ॥ કે આ કુબુદિ બાઈ કોણ છે અને કઈ બંધની છે તે બરાબર સમજો. જોના સહચારથી ચર્તા અને ચનાસ પરિવ્રામ પર પુખ્ત અને પુષ્ટ વિચારણાની જરૂરિયાત છે (૩)

રેલા છેવે વાહી નામ; પહીર મીઠી સુગંધ વામ વાં ૪

અર્થ—(માટે બાઈ હો કે) જે બાઈ આવતી પ્રજ્ઞાથીને કાપી નાખે તેનું બરુ નામ વામ, જોના (જ્ઞાન)ને પહીરે કારણ કે જો સહજુનું વામ છે. (૪)

વિવેચન—આ ગ્રામમાં અને વણી રૂઢવા કેળાવ છે. પ્રથમ સુકુમહારાજે જવાવેલ જ્ઞાન વિવાદીએ, બવજ્ઞ જોનાને જે કાપી નાખે, બવજ્ઞમણે તેવી નાખે તે જ જ્ઞાન મીઠું અને સહજુનું વામ છે. આટલી વાત બાઈને જે બવજ્ઞમણે ટાંચે તેનું જ જ્ઞાન પહરું, આ અર્થ બખેસે છે પણ જો પ્રમાણે અર્થ કરવા જતાં જ્ઞાને જે જ્ઞાન પ્રથમ ગ્રામથી શરૂ કર્યું છે તે જાણે લખ બહાસ બઈ બંધ છે અને જ્ઞાન કેનું પહરું તે વાત શરૂ કરવામાં આવે છે. બીજી રીતે અર્થ વિસાદવા અને સૂચન થાય છે તે સ્પષ્ટ કરું છું.

વાહી એટલે મૂળ કે જૂરા. જે બાઈની પ્રજ્ઞાથીને એટલે પ્રતિભા માર્ગને તેવી નાખે, પ્રતિભાને જાહેર પદ્ધતિમતિ કાપી નાખે, જે આગળ વધવાની રીતિને-માર્ગને ઉઠી નાખે, તેની પદ્ધતિ યોગી થાય અને તેનું નામ બગડતું બંધ આવવા પ્રકારની જો કુબુદિ બાઈ છે જોનું નામ જૂરુ છે જોની આબરૂ જૂરી છે જોની રીતભાવ જૂરી છે, આ પ્રમાણે હોઈને બીજી સુગંધ વામવાળી મીઠી મધુરી બાઈ છે તેને બરાબર જ્ઞાનથીને, એટલે દુનિયામાં જોનો પરિત્યજ કરવો તેના બરાબર જ્ઞાન આવે. આ સુગંધ વામવાળી મીઠી બાઈ તે સુખતિ કે સહજુદિ છે. જો બાઈ કહી જોનાને છેલ્લી નથી પ્રતિભાને પથ કાપવી નથી, એટલે માણે જ્યાં ત્યાં રજાકી નથી અને જોનું નામ પણ જૂરુ કે જ્ઞાનુ નથી. આ કુબુદિની સાથે સરખામણીમાં સહજુદિનો પણ બરાબર જ્ઞાનમાં કરીએ. જોમા પોતાનું અતિમ ક્ષેત્ર છે સાથે વિશાસ છે અને અતરનો જ્ઞાનદ છે જો બાઈ કહી મણે પટે તેવી નથી. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં જ્યાં પણ પ્રક્રમભાગ થતો નથી. વિચારણા માટે આ મેસતો થતો જાવ રજૂ કર્યો છે (૪)

પ્રાર્મતર-નામ-નામ

જ્ઞાનાર્થ—રેલા = બાઈ, બીટી હેર = કાપી નાખે. વાહી = નકામો, જૂર્ન = જૂરા. નામ = પ્રતિભા.

પહીર = બવજ્ઞથીને, બણીએ મીઠી = મધુરી. સુગંધ = સહજુ. વામ = હોશી.

૧ આ અર્થ ૫ બનીરવિજ્ઞાના અર્થ સુબખો છે બીજા સ્થળે અર્થ મારે વિવેચન નેનું.

તે માગે અધિકાર તારી; 'આનંદપન' અધિકેરી ચારી યા૦ ૫

અર્થ—જોની આગળ જોઈ તેની વિશેષતા-અધિકાર છે અને આનંદપનની જોના (જોવા જ્ઞાન) પર વધારે પડતી ચાહના છે. (મોટે આવા જ્ઞાન પર ચાહના શબ્દો અને કુલુદિની બંધને જોળખી તેને છોડી દો.) (૫)

વિશેષન—આ સુચિત અર્થને લખાવતાં આગળ વધીએ તો આ છેલ્લી બાધાનો ભાવ આ પ્રમાણે થાય આ પ્રમાણે આગળ વધવાનો અધિકાર પણ તે મીઠી સુસુષુમામ વાળી (સદ્બુદ્ધિ)નો જ છે અને એ જોનો જ્ઞાન વિચારણ પ્રદેશ છે. એ મીઠી સુસુમા માળીના ઉપર આનંદપનને વધારે પડતી ચાહના છે આ પ્રમાણે હોઈને તમે કુલુદિની બંધ-બાંધને જોળખો અને તેની સરખામણીમાં સદ્બુદ્ધિને પણ બરાબર જાણી-પિછાની દો. આ ભાવ વિચારવા 'જો' છે જોમાં જરા પણ પ્રક્રમનો ભગ નથી.

મૂળ અર્થ પર આવતા આ બાધાનો આશય સ્પષ્ટ છે જોનો અર્થ કરતા સુસુમાસખ લખાવે છે કે જે જ્ઞાનને (તેને) આગળ કરીને ચાલે તે જ અધિકેરી જોઈએ અધિકાર છે કારણ કે જ્ઞાનને વિશે જ આનંદપનની અધિક ચાહના હોય છે આ અર્થ વિચારવા જોય છે આ અર્થ પ્રમાણે જ્ઞાનની મહત્તા અને પ્રકાર આ ઘાંધી અને ધસમી બાધામાં બતાવ્યા છે અને જ્ઞાનમાં પણ સમજજ્ઞાનનો સાચો મહિમા વર્ણવી તેનું સુખ્ય ક્ષેપ દેખા છેનનું બતાવી, તેને સુસુષુમા મામ વરીકે વણવી, તેની આદેયતા સ્પષ્ટ કરી છે અને આનંદપન આવા સાચા જ્ઞાનની ચાહના કરે છે એ વાતને આગળ કરી છે. (૫)

ઉપસહાર—આ પદમાં વર્ણવેલ કુલુદિ રેખીને આપણે કુમતિરૂપે અને કવચિત્ કુલુદિ નામે અગ્રાઉ પણ જોઈ ગયા છીએ. બારમા પદ પર સાચી આપી છે ત્યાં કુલુદિને કુલટા તથા કુટિલગતિવાળી વરીકે વણવી સુલુદિ સાથે જોની લલત બતાવી છે અને બોનેની લલતમાં જતે કુલુદિની કાર વણવી છે. ત્યાર પછી ચૌદમા પદમાં ચૈતનશબ્દને કુલુદિ સાથે જોલતા વર્ણવ્યા છે અને ત્યાં પણ કુલુદિને કુલટા અને કુટિલના વિશેવણથી વર્ણવી છે. અને ત્યાં પોતાની આબદ કારવામાં શુ ઠકાપણુ કષ્ટ છે એ વાતની ચેતનને

પાઠાતર—અધિકાર તારી-અધિકેરી તારી. આનંદપન પ્રભુ અધિક માત્રી. (ઉપનું પાઠ). (મત્તો માઠ)

શબ્દાર્થ—અધિકાર = અધિકાર વિશેષતા. અધિકેરી = વધારે પડતી. ચાહી = ચાહના, પ્રેમ.

૧ અને પ્રકારે સુસુમા અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે અને અને અર્થ વિચારવા જોય છે રેખાજોની કુશલત જનુ મન કરવા જોય છે એક રીતે ચાલતી પ્રજ્ઞાધિકારો ઉદ કરી નહીં અપતિવ અને પ્રાપ્ત કરવા નો અને તેનો વિકાસ કરવાનો આશય છે અને મીઠી રીતે અપતિવથી આત્મના પ્રજ્ઞા રેખાને ન કાપવાની વાત છે આ જનીમાં ઉદિતો એક જ છે વાલી સખ્તો અર્થ જનુ કે અર્થ થાય છે એ વાત હિંદી શર દારા સર્જ્યા સ્વચરૂપે બીજો અર્થ કર્યો છે તે ચિત્તોની ચિત્તરજા પ્રદે છે.

૨ જુઓ “ મી આનંદપનનું પદો ” પ્રથમ ભાગ, પ ૧૧૨-૪

૩ જુઓ “ મી આનંદપનનું પદો ” પ્રથમ ભાગ, પ ૧૩૬-૧૪

બાદ આપી છે. એમાં જે પદ ની વાત કરી છે તેને આ પદમાં આવેલા સાબ કે સાબ સાથે શો સબંધ છે તેનો મેળ મેળવવા હેતુ છે. એમાં ચેતનને પોતાની આબરૂ જવાની ઠોકર કરવામાં આવી છે. આમાં કુબુદ્ધિની આબરૂ ખસાઈ છે તે વાત પર ધ્યાન યોગ્યવામાં આવ્યું છે.

આ તો કુબુદ્ધિના સબંધમાં ઉલ્લેખ થયો. કુમતિના ઉલ્લેખો તો અનેક પદમાં આવી ગયા છે. એ કુમતિ અને કુબુદ્ધિમાં કંઈ ફેર નથી. કુમતિ મતિજ્ઞાનનો વિષય છે અને એનો સાકાર ઉપયોગ થાય ત્યારે મુતજ્ઞાનરૂપે કુબુદ્ધિ પોતાનો પાક બજાવે છે. વસ્તુતઃ બનેલું મૂળ જ્ઞાનના આચરણમાં છે. બસે અધાસમાં બટકે છે સદ્જ્ઞાનથી વચિત હોય છે અને પ્રાણીને જોતા માર્ગે દોરી બચ છે. આટલું છતાં ચેતનસજ્જ કોનામાં રીકે છે અને એ જ પોતા પર પ્રેમ રાખનાર ખસે પત્ની છે એમ માની કોના તરફ લલચાયા બચ છે અને કોની અસર તમે ઘસઘસા કરે છે આ સ્થિતિનો બંધ આવે તો જ ચેતન રસ્તે આવે અને તેટલા માટે કુબુદ્ધિ બંધે કાણુ છે તેને યોગબળની જરૂર હોઈ આ પદમાં તે માટે કેટલાક તેના પરિચયો આપ્યા છે. (૭૪)

પદ પંચોતેરમુ

શુભિકા—વસત સગનો હવે ચાલુ છે. એ મસ્ત રાગમાં કુબુદ્ધિ અને કુમતિ કાણુ છે. કોના પરિચયથી આબરૂ અને સુધારસમ્પત્તિમાં ચેતનસજ્જને કેટલું નુકસાન થયું છે ત સદ્જ્ઞાને સમજાવ્યું. પણ એ તો આખો વખત કુમતિના સજમાં એટલો રસગૂદ ભરી મચેલા છે કે એ પોતાની ઘરની પત્નીને સભાસ્તો પણ નથી અને ચેતનનાની દયા તો એની ને એવી અપ્પા કરે છે. ચેતના તો અત્યારે સ્વ પ્રકારે હેરાન-પરેશાન ભરી મચેલી છે. પતિના દર્શન કે મેળાપનો હાલ પણ મેળવી શકતી નથી અને સદ્જ્ઞાન જેવા સખખી સાથે માર્ગે જતાવે તે તરફ પણ ઉપેક્ષા થતી હતી એટલે એને પાશવાર જેટ અમ તે સ્વાભાવિક છે. આવી અતિ નિસશ્યા ત્વક પરિસ્થિતિમાં પણ એ પતિ તરફ અવગણના દાખવતી નથી, અને કેઈ પણ રીતે પતિદેવ શેર આવે અને કુશલતાનો સગ હોડે તે માટે સુવિદિત પ્રયત્નો આગુ રાખે છે.

ચેતનાને વિવેક-મિત્રની સહિત, સમજ અને આવકલ માટે ધણુ માન છે. વિરહ-દુઃખમાં દિશાસો આપનાર, સાચા માગની દોરબળી કરનાર અને આશાવાદથી ભરેલા આ વિવેકે સોગમ પદમાં વાત વાતમાં કહુ કહુ કે આનંદધન ભગવાન તારી સેવણી પર અબરો અને રાજરોજ કરી નાખશે. આ હકીકત કોના ધ્યાનમાં હતી અને અત્યારે સદ્જ્ઞાને સાચા માર્ગની દિશા આગ્રહ પદમાં બતાવી, પણ ચેતનજીએ એ વાત પર ધ્યાન પણ

ન આપ્યું આવા પ્રસંગે ચેતના હવે વિવેક તરફ પોતાનું ધ્યાન ચલાવે છે અને વિવેક મિત્ર વચ્ચે પડીને ચેતનને સમજાવે એમ ઇચ્છે છે સદ્ગુહાન જેવા સાચા માર્ગ બતાવનાર અન્ધારે ચેતનદેવ પાસે શાંત્યા નથી એ હકીકત ચેતના બાણતી હવી એથી વિવેકમિત્રનો સખા તરીકે ઉપયોગ કરી લેવા ઇચ્છે છે આ વિવેકમિત્રને સારી રીતે ઓળખવાની જરૂર છે.

સસેપમાં વિચાર કરીએ તો, સાચા-જોગનો તદ્દાવત બતાવનાર, લાંબી નજરે લાક્ષણિકતાની સાચી તુલના કરાવનાર અને અનેક દષ્ટિબિન્દુને ધ્યાનમાં રાખી તેનો સમન્વય કરનાર વિશિષ્ટ અતર વસ્તુને વિવેક કહેવામાં આવે છે વિવેકનું સ્થાન ઘણું ઉચ્ચ છે, પણ એ સદ્ગુહાન પૂર્વકની વિવેચક સજ્જિત વગર આવતો નથી એ ધ્યાનમાં રહે. એ આંખના પડળ ઉઘાડી નાખે છે સાચી ગણતરી સપકાવે છે શાવ તુલનાનો થોડા કરાવી આપે છે અને ઉદગાદ, ઉદ્બેગ કે સહસાહારીપણને દૂર રાખે છે એને ચિત્રકાશ પર્વતનું સ્થાન આપે છે અને ઉચ્ચ અવલોકના કરવાનો અને નિર્ણય પહેલાં વારે બાબુ તપાસવાનો અધિકાર આપે છે આવો વિવેક સલાહકાર તરીકે હોય તો તેથી લાભ જરૂર થાય.

દેવી ચેતના મિત્ર વિવેક પાસે મન જોલીને વાત કરે છે એ વાત કરવામાં એને પોતાના ઘરના છિદ્ર ખોલવાની મુશ્કેલી નથી એ તો પતિપ્રાણુ વિનયી દેવી છે એ વિના કારણ ઘરની વાત બીજા પાસે કરે નહિ; પણ અનુક સંયોગમાં એ સમજી કિતેવકુની પાસે વાત ન કરવામાં આવે તો મુશ્કેલી વાત મારી બાજ છે અને નુકસાનમાં કેકડાંને કોઈ રીતે નિકાલ આવતો નથી. આ સંયોગમાં ચેતના પોતાની સ્થિતિનું વિવેક પાસે વર્ણન કરે છે. આમજી એવામાં આવશે કે આ વાત કરવા કરવા પણ એનામાં નિરાશા અને અસહિત જાણે દેખાઈ આવે છે આખા પદમાં માનસવિદ્યાના અભ્યાસનો પરચો દેખાઈ આવે છે તે આગળ જતા સ્પષ્ટ થશે.

પ્યારે લાલન વિન મેરા કુન હવાલ ?

સમજે ન ષટકી નિદુર લાલ. પ્યારે ૧

અર્થ—(ચેતના મિત્ર વિવેક પાસે વહે છે —) મારા મિત્ર વહાલા વગર મારા કેવા કેવા હાલ થયા છે અને થશે ? પણ મારા વહાલો અન્ધારે તો તદ્દન કંઠાર થઈ બેઠો છે તેથી તે મારી અતરંગી ખીંકા સમજતો પણ નથી. (૧)

વિવેચન—વિશુદ્ધ ચેતના મિત્ર પાસે કહે છે કે બાઈ ! મને લાક લઘવનાર મારા વહાલા વગર મારા કેવા હાલકલાલ થઈ રહ્યા છે તે તું સાલજા : ક્યોને તો પતિ એ સર્વસ્વ છે પતિ વગર એના શણગાર કે અલકાર દૂર પડી જાય છે એને નિસાસાનો આમ્રમ

પદાવર—પ્યારે-બેઠી કે જે હવાલ-લાલ. ન-નહી.

શબ્દાર્થ—પ્યારે = વહાલા. લાલન = પ્રિય, વહાવા. વિન = વગર. હવાલ = અસ્થિ, હાલત, ક્યા. પદી = અતરંગી, મનની નિદુર = કંઠાર પરિસ્થિતી. લાલ = વહાલા, પ્યારા. —

હેવાનો દોષ છે અને એના ખાવામાં, ઘોઘવામાં કે વાવવામાં કંઈક અપ્રદાનો અભાવ દોષ છે માત્ર મનની અદર થતી અપ્રજ્ઞતા તપાસ. અત્યારે બધું મારો કેઈ આશરો ન દોષ, બધું મારે મારે કેઈ પ્રજ્ઞાપિતરી ન દોષ એવી મારી દશા થઈ રહી છે.

મારી આ દશા છે અને માત્ર લાલ-માસ પતિદેવ-અતિ નિષ્કુર થઈ આ વાત સમજવા જ નથી. એમનું કિલ્લો એટલું ઠોર થઈ ગયું છે કે તેઓ એ વાતનો ખ્યાલ પણ કરતા નથી. આ તો, મારે તો મારી આખી નજર પતિદેવ પર રાખવાની રહી અને એને તો એ વાતની કુછ ગજાતરી જ નહિ—એવી વિચિત્ર દશા થઈ રહી છે માત્ર મનમાં એને આવે શું તું શું થઈ શકું છે એ માત્ર થતી વાત લક્ષમાં પણ લેતા નથી. (૧)

વીર વિવેક ! જુ માંજી માંયિ;

કહા પેટ ફરૂં મારોં છિપાઈ ? વ્યારો ૨

અર્થ—માઈ વિવેક ! તમે સ્વ પ્રકારે માહિતગાર છે. મુખાણી પાસે તે પેટને કેમ છુપાવવાનું બને ? (૨)

વિવેચન—માઈ વિવેક તું પાતે પૂરતો માહિતગાર છે; તને માસી સ્થિતિનું જ્ઞાન છે; તને માત્ર પતિદેવની વર્તમાન અસ્તબ્ધતા દશાનો પૂરો ખ્યાલ છે; તને માત્ર પતિ-દેવના સ્થેલ જાનવગુણની સત્તાનો અભ્યાસ છે. તું માસી વિશ્લેષણ, વિશ્લેષણ અને દુઃખી દશા સાચી રીતે બધું છે મુખાણી પાસે પેટને કેમ છુપાવી શકાય ? એની સલાહ લેવી હોય તેને પૂરેપૂરી કઠીકવ ન કઠીએ તો સાચી સલાહ કેમ મળે ? માટે તારી પાસે હું તો જુલેજુલે વાત કરી રહું છું કે માત્ર લાલન તરફ નિષ્કુર બની ગયા છે અને માત્ર અતરની વાત સમજવાનો વિચાર પણ કરતા નથી. આમાન્ય સીતે આવી, પતિજની વચ્ચેની વાત સંડોળી અન્ય પાસે કરે નહિ, એ વાત હું બધું હું, પણ મારે તો તારી

પામતર—જુ—એ માઈ-માઝી ખાનિ-માઝાઈ કહા કહા પેટ છિપાવે—છિપાવે પેટ છિપાઈ-છિપાઈ

શબ્દાર્થ—વીર = માઈ જ્ઞાનુર. જુ = જુ, નિષ, એ માઈ = માહિતગાર. ખાનિ = છે કહા = શું, ૩મ. છિ = છાઈ મુખાણ કરવાર ખી, મુખાણી, નથ બાને = પાસે છિપાઈ = છુપાવું, થવાનું

૧ 'લાલન' રાજ ગિય પતિના અર્થમાં કિંદી મેલ કે મુખાણી બોલુકીમરત મળેલી નથી. પણ કૌન લાલનની બનેલ લાલનો પતિને એ અર્થમાં વર્ણવેલ છે જીવાનલજીને કૌની સમજમાં દેવ ન પરીએ લાલન, દેવ ન પરીએ એને પ્રામાન્ય બાપુ છે અને ગીત અને દાખલો છે કોલ-કોલ તો એને લાલન પામતરમાં આપ્યા લાલન સાથે બોલી એનો અર્થ લાલ લાલનવાંતે એટલો જ આપે છે લાલન રાજ વેળા મધે કૌન પરીલાલમાં વેળ-દેવ વરેનો રાજ મળવાનો છે આ રાજ લાલ એટલે રાસી લાલના મળેલ અર્થવાળા રાજની તરફ લુટી છે આપણને આ લાલ રાજનો અર્થ સોના પગપા થઈ છે ત્યાં તેનો જતાવેલ અર્થ જતાવેલ છે એ રાજનો લાલન રાજ સાથે મુખન લેવા નથી. —વિવેચનકાર.

સહાદ લેવી રહી, તેથી તારી પાસે ચેટ છુપાવવાનું થોભ ન કહેવાય, એટલે મારા ઘસ્ટી વાત તને મારા ઘસ્ટા હિતની દૃષ્ટિએ કહું છું તારી પાસે મારા પતિદેવ માટે હું નિરુદ-કઠોર વિચિત્ર વાપડું છું તે માટે અને એક થાય છે પણ તે સત્ત્વ પરિસ્થિતિ જતાવે છે અને નિરુપાયે પણ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ મારે મારા ઘસ્ટી વાત તારી પાસે જોડવી પડે છે : (૨)

તુમ માથે સો ફીમેં વીર !

સોર્ જાન મિલાવો છાલન વીર પ્યારેં ૩

અર્થ—મારા વીર ! તને જમે તે કર, પણ (મારા) છાલન સ્થિર રથામ્ય આજ રહે તે રીતે તેને (અહીં) છાલ આવીને અને મેળવી આવે. (૩)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી મારા વીર ! તને થોભ લાગે તે ઉપાયો થોભ, તને જમે તે રીતે સમજાવટ કર, અને મારા પીર છાલનને અહીં છાલ આવીને મારા તેની સાથે મેળાપ કરાવી આવે. તું સારી રીતે બોલે છે કે મારા અને મારા પતિદેવનો મેળાપ કરાવવાના તપ, ત્યાગ, ખ્યાન, ક્રિયા, દાન, રથા વગેરેના અનેક માર્ગો છે મારા પતિદેવ એ અસંખ્ય થોમ્યમાર્ગમાથી કયે માર્ગે મારે ઘેર આવશે અને મારા વિયોગ મિટાવશે તે થોમી કાઢવું તે તારું કામ છે (૩)

અમરે ફરે ન જાત થાય;

મન ચંપસતા મિટે સમાય પ્યારેં ૪

અર્થ—અમારા પ્રવાસથી તો બચાઓ જતી નથી મનની ચંચળતા મટતી નથી અને ચિત્તની સમાધિ થતી નથી. (૪)

વિવેચન—તને આટલી બધા આત્મક કરવાનું અને વચ્ચે પડીને રસ્તો કાઢવાનું કહેવું પડે છે તેનું કારણ છે આપ એટલે માનસિક બચા(આધિ)ઓ પાર વગસતી છે. પતિદેવને અહીં આવવું નથી એમને ધર તરફ જોવું નથી એમને ઘસ્ટી યેરીના વિચાર પણ કરવા નથી એટલે અમાસથી તો આ માનસિક બચાઓ દૂર કરી શકાતી નથી, અને એને છાલને જે મનની ચંચળતા મારા પતિદેવમાં રહે છે તે દૂર પણ જઈ શકતી નથી અને જાઈ. તું સારી રીતે બોલે છે કે અહીં મુખી મનની ચંચળતા હોય ત્યાં મુખી શુદ્ધ

પ્રાર્થના—હાને સો-હાને મેગો લાજન-હાની.

શબ્દાર્થ—હાને = મને, હો = હો સો = તે, હો = કરીએ સોઈ = તે, જાન = જાણીને, પીર = સ્થિર.

પ્રાર્થના—અમરે કરે-અમર પાર. ના આપ-જાતિ બધે. સમાય-સમાધિ.

શબ્દાર્થ—અમરે કરે = અમારા કરવાથી બંધ = દૂર થાય. આપ = અપી, થોમી માન, આધિ, માનસિક બધા. સમાય = સમાધિ, થોમીનાં કુળ દૂર જઈ દિન રાત્રિ પ્રામ કરવાના અતિથિ રૂઝ.

૧ 'માલ' માર્કિટનાર આ અર્થ પર વિવેચન મઠે જુઓ ૫૨ ૫૨ થાલા ૧લી મુજરાની ડાઘમર તેમજ અર્થ કરતીરનો હોડીપાઓ એમ કરે છે એનો કારણ સળધ સાથે મેજ ખાતો નથી. —વિવેચનકાર.

દશા પ્રાપ્ત થતી નથી. મનુષ્ય જ્યાં ત્યાં જાટકયા કરે છે એનામાં સ્થિરતા આવતી નથી, એનો ખીર પવાનો શુષ્ક વિકાસ પામતો નથી અને એ બહારના બહાર ફર્યાબ કરે છે, અને ચિત્તની સમાધિ આશી શકના નથી એટલે પતિરેવનો અને જમાથ મેળાપ થતો નથી અને મારે મારા પતિરેવને માટે નિષ્કુર જેવું આકુર વિશેષજી વાપરવું પડે છે.

પરિવૃત્તિની વ્યવસ્થા મટાઠી રેવી એ યોગની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે જ્યાં સુધી વ્યવસ્થા હોય છે ત્યાં સુધી એકાગ્રતા થતી નથી અને એકાગ્રતા થાય નહિ ત્યાં સુધી ચિત્ત કબજે આવતું નથી. અને મન પર અકુશ વચર ધ્યાન થતું નથી અને ધ્યાન વચર ચિત્તની સમાધિ થતી નથી અને સમાધિ વચર ચૈતનસજ સાથે સ્વીધા બ્યવહાર થતો નથી, એટલા માટે મન વ્યવસ્થા મટાઠવી અને છેવટે સમાધિ કરવી એ યોગના બે છે. ૧૧ એક પ્રાથમિક છે બીજો અંતિમ છે. અને એ ન થાય ત્યાં સુધી ચૈતન પોતાને ઘેર આવે નહિ અને ચૈતન ઘેર આવે નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધ ચૈતન્યનો વિસ્ફુલ્ભ થાય નહિ. પરિણામની વ્યવસ્થા એ ભય છે અને પ્રાથમિક ભૂમિકામાં અભય સ્થિતિ કરવાની છે એની વાત જ્ઞાનદાસજીએ સંભવનાથ પ્રશુન્ય સ્તવનમાં બસબર કહી છે અને મનકાને મનાવવાની વાત શ્રી કુશુનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં પણ વિસ્તારથી જણાવી છે.

ચૈતન્ય જણાવે છે કે અમારાથી તો આધિ-માનસિક આધિ-જતી નથી, મન વ્યવસ્થા મટતી નથી અને સમાધિ થતી નથી, માટે તું (વિવેક) અને તે કર અને મારા ખીર લાલનનો અને મારા મેળાપ થાય એમ કરી આપ. ^૧ (૪)

જાણ વિવેક વિચાર કીન;

‘માનંદપન’ કીને અરીન પ્યાર ૫

અર્થ—(એ સાંજાણીને) વિવેક ચૈતન પાસે જાય, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને જ્ઞાનદાસ ચૈતનને (વિવેક) ચૈતન્યને આપીન કરી આબ્યા (ચૈતને વિવેકના વિચાર માન્ય અને એ જ્ઞાનદાસ રૂપે આબ્યા.) (૫)

વિવેચન—જાટલી શુદ્ધ ચૈતન્યની વાત સાંજાણીને મિત્ર વિવેક ચૈતન પાસે જાય, તેની સાથે વિચાર કર્યો અને જાતે શુદ્ધ ચૈતન્યને કહ્યું કર્તુ તેવા પ્રયત્નો કરી જ્ઞાનદાસને યેર લઈ આબ્યા અને તેને ચૈતન્યને આપીન એવા બનાવી રીધા કે એ પેલી કુશુદિ-કુમતિ

પ્રાપ્તાર—નિવેક-વિવેક. જ્ઞાનદાસ-જ્ઞાન જ્ઞાનદાસ અપીન-આપીન.

સામ્યાર્થ—જાન = કર્યો. કરને = કર્યો અપીન = આપીન, કરને

૧ અમરે કરે-આ રમ્બેનો ભય ૫ અસિદ્ધિવિવેક કેટલાકમાં. એવ લખાવે છે એટલે રેવ-રેવિની આતખા કરી, પણ આપિ ન થઈ નિમાળી ઉપાધિ પરી નહિ આ અર્થ વિચારતા મેળા છે પણ શુદ્ધ મેળા રેવ-રેવિમાં પાને-મનાવે એવા કરતાં ઉપર મૂળમાં કર્યો છે તે અર્થ વધારે બંધેઓ વારે છે છતાં લોકો જાન ભય વિચારતા. —વિવેચનકાર

અને બીજી અનેક વેશ્યા-કુલટાઓ ઘેતનને વળગી પડી હતી તેને એ ભૂલી ગયા અને પોતે ઘેતનને વશ થઈ ગયા.

વાતનો સાર એ છે કે શુદ્ધ ઘેતના પ્રકટ કરવા સાટે જ્ઞાનહવન સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી પડે છે તે પ્રાપ્તિ માટે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો પડે છે વિવેક જે વિચારે જાણાવે તેનો અમલ કરવો પડે છે અને એમ કરવાથી આધિ અને અજાણતા મરી જતા સમાધિ યાજ છે અને ઘેતનરૂપ જ્ઞાનહવન સ્વરૂપે ઘેતનને આધીન થઈ બદલ છે અને એનામાં અત્યાર મુખી જે નિહુરતા હતી તે દૂર થઈ જતાં એ ઘેતનના મનની-અવસ્થા બાત સમજે છે, તે વાતનો અને પોતાનો અસેદ વિચારે છે અને પોતાનું સાચું જનવ મુખ ત્યાં જ છે એ વાતનો એને નિર્ણય થતા એની પરિણતિની અજાણતા દૂર થઈ બદલ છે અને એ જ્ઞાનહવન સ્વરૂપ થતા ઘેતના સાથે એકાકાર (અધીન) થઈ છે.

ઘેતનસજ વિવેકે બતાવેલા વિચારો માન્ય હશે, અને તે પ્રમાણે વર્તે, ત્યારે એ જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈ બદલ, જ્ઞાનહવન થઈ બદલ અને ઘેતના સાથે એકાકાર અનુભવી તેને વશ જની બલ્ય; એનામાં જે આધિ અને અજાણતા હતા તે દૂર થઈ બદલ્યે એ એકાકાર થઈ બદલ અને સ્થિરતા, શાંતિ અને ચિત્તની સમતાને પરિણામે એનામાં જે રમડપાટા કરાવે તેવા સ્ફૂળ નિહાસના ભાવો હતા તે દૂર થઈ બદલ અને સમાધિને પરિણામે સાચા મુખને એકાગ્રી એ ઘેર આવી બાજ. (૫)

ઉપર દ્વાર—આ પદમાં વિવેકનું સ્થાન જાણ વિચારના યોગ્ય છે એ જરૂરને વખતે શુદ્ધ ઘેતનને જે સહાય હશે છે તે જાણ નોંધવા યોગ્ય છે. એના ઉપર ઘેતના જે વિશ્વાસ મૂકે છે તેનું રહસ્ય જ્ઞાનમાં રાખવા યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે જીવનકેમ બેઠવવા યોગ્ય છે પ્રાણી બહુધા સ્ફૂળ મુખમાં રાખી બાજ છે વાતકાલિકે બહુ દૂરી નજર રાખે છે અને એવા મુખને અતે શું થશે અને એ મુખ કેટલું ટકશે, તેનો વિચાર કરતા નથી. વિવેક આવે વખતે સાચું જાન કરાવે છે. એ આધી અને કલ્પિક મુખનો વક્તવ્ય સમજાવે છે એ અતિમ પરમાર્થ કથા છે અને ઈશી રીતે પ્રાપ્ત છે તેની ફેડ પાટી આપે છે અને કથા માર્ગે સાચી પ્રગતિ થઈ શકે છે તેની વિગત પૂરી પાડે છે. આ હકીકતને સ્પષ્ટ આકાશમાં બતાવવા શ્રી સિદ્ધિ મહારાજે વિવેકજિરિની ભવ્ય કૃપ્તમાં કરી તેનું સ્થાન સાદૃશ્ય માનસપુત્રની બાજબર સામે આપ્યું છે અને એ પર્વતની પ્રભાવશીલતા બતાવી એનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે —

“ ભવચક્રમાં રહેનાર પ્રાણીઓ આ મુખી આ વિવેકમહાજિરિને જોતા નથી, ત્યાં મુખી જ તેઓ અનેક પ્રકારના દુઃખોમાં સજડતાં હોય છે એનું એક વખત તેઓને આ વિવેક પવતનું દર્શન થાય છે કે દુરત જ ત્યાર પછી તેઓની બુદ્ધિ ભવચક્ર તરફ થતી જ નથી, ભવચક્ર ઉપર તેમને ગ્રેમ પલ રહેતો નથી અને ભવચક્ર તરફ આકર્ષણ પણ થતું નથી.

એ વિવેકજિરિસ્થાનનું પરિણામ ઉપર એ શાશ્વત છે કે તેઓ ભવબંધને છોડી કાઢીને વિવેકપત્ત ઉપર ચઢી જાય ॥ અને સુખ પ્રકાશના દુષ્પ્રેક્ષી સંક્રિત ધર્મ જલોદ્ધિ આનંદના સોગવનારા શાશ્વત છે. સપૂર્ણ આનંદ હૃદયને માટે પ્રાપ્ત કરવાનો માત્ર આ વિવેકપત્ત પર ચઢવા પછી તેઓને હોવાય છે એમ જવાનું કારણ એ છે કે તેઓ વિવેકપત્ત ઉપર ચડે એટલે ત્યાંથી તેઓ આખા ભવબંધનગરને પોતાની હૃદયગીચા રહેલા પદાર્થની મારફતે બેઠી શકે છે ૧

આ વિવેકજિરિ ઉપરથી આખા ભવબંધની અવલોકના કેટલી વિશાળ, સ્પષ્ટ અને અસુરકારક તથા વૈવિધ્યથી ભરપૂર શાશ્વત છે તે માટે મહત્ત્વ ધરાવતા યોગ્ય પ્રસ્તાવનાં ૨૬૩ પ્રકરણ આપ્યું ॥ (પૃ ૬૬૮-૬૮૪). એનો વિચાર કરતા આ વિવેકની મહત્તા અચ્છાદમાં આવે છે અને વિમલાલોક નામના યોગીજનથી એનો અહીં સાક્ષાત્કાર કરી શકાય ॥ એ વાત આવે ત્યારે વિશિષ્ટ જ્ઞાનનો અમરકાર પ્રત્યક્ષ શાશ્વત છે ૨

આવા પ્રકારની, સાચા અને યોગ્યની વચ્ચેના તફાવતને યોગપણાની આવડત એ વિવેક છે. એ સમ્મરજ્ઞાનને પરિણામ પ્રાપ્ત શાશ્વત ॥ એ અદરનો વિષય છે અને એ મને ત્યારે આખા જગતનો કોથલો કળી જવાય છે એનું સાચું સ્થાન કયું છે, એ શાશ્વત ત્યારે કેવી મોજ આવે છે અને એ ન હોય ત્યાં સુધી કેટલી અસ્થિરતા અને અચળતા બાહ્ય રહે છે એ વાત આ પદમાં કરી છે એ જૂળ વિચારના યોગ્ય છે વિવેકપત્ત ઉપરથી આખી અવલોકના કેવી શાશ્વત છે તેનું મુંડેણાય છે હોવાથી જાતી કેવા વિચારો આવે છે એને પરિણામે કેવા માત્રા નિર્ણયો શાશ્વત છે—તેનો જરાવર અચ્છાદ કરવામાં આવે તો વિવેક મિત્રની હરમિથાનગીરીથી વિચાર દ્વારા આનંદજન શુદ્ધ ચેતનાને જરાવર આધીન ધર્મ બધા એમાં જરા પડ્યું શકે તેનું રહેતું નથી, કારણ કે વિવેક આવતા મનની અચળતા અને માનસિક અચળતા દ્વારા ધર્મ બધા છે અને જાડું એક વાર શાશ્વતથી નીકળી રસ્તે ચઢી ગયું એટલે આનંદસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા કે પ્રવ્ર કરવા વળત લાગતો નથી.

આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ નિષ્પન્નવા માટે વિવેકની બહુ જરૂર છે. વિવેક વિચારને આધીન ॥ વિચાર સંજ્ઞાનને આધીન ॥ અને અજરણ્ય યોગેષી હોવામાં આવે કે જાણી જાય તો સંજ્ઞાન પોતાના ધરનો વિષય છે અતિ અત્યલનો વિષય ॥ અને પ્રચલનથી સુપ્રાપ્ત છે આ સુખ વાતને જળાવનાર વિવેકમિત્રની સચાહ, સ્વચ્છ અને હોશભરી તેટલા માટે બહુ ઉપયોગી ખામ જરૂરી અને મહાન લાભકારી છે. અને તેટલા માટે શુદ્ધ નેત્રનાએ તેની યોગ્ય રીતે યોગ્ય શબ્દોમાં અને લેખાલિત સમયે માત્રના આ પદમાં કરી છે અને એ માત્રણીનો પાકો-અજરાવર આરંભિયો થોડી કાઠબો છે (૭૫)

૧ ઉપનિષદમયમાં કથા - આત્મનરુપ પ્ર ૪ પ્ર ૩૩ પ ૧ ૮૭

૨ ઉપનિષદમયમાં કથા - આત્મનરુપ. પ્ર ૪ પ્ર ૩૮ પ ૧૧ ૭

૫૯ છેતરમું

ભૂમિકા—આ વિભાગમાં ‘વસત રાગના છ પદ આવ્યા : ૫૮ ૬૪, ૭ ૭૪ ૭૫, ૭૬ છેલ્લા ત્રણ પદો પૈકી આ છેલ્લું પદ છે. વસત રાગમાં અદ્વિત્ય શાંતિ અને વાતાવરણમાં અપૂર્વ ઔરવ સ્ફોર છે. એ રાગનો પુરુષાકાર (Personification) બેલો બેનું ભારેપણુ અને બેની વિશિષ્ટતા હૃદયગમ શાશ્વતેય છે. આ રાગમાં હજુ એક પદ (૧૦૭) આવનાર છે તે હવેલગ છેલ્લું હોઈ કળશરૂપ છે.

એકત્રીશમું પદ શ્રીરામમાં ગાઈ બતાવ્યું ત્યારે ત્યાં માયા-મમતાનો પરિવાર કેવો છે અને અહીં શુદ્ધ ચેતનાનો પરિવાર કેવો છે તેનું સામસામ્ય વર્ણન કરી ભારે કમ્પાસ કરી હતી. ત્યાં કામ, કપટ, મહા, મોહ, માન અને અહીં અનુભવ-અનુવત્તુ પાન બતાવ્યું હતું, અને એ આખી વાત સમતાની સામે મૂકી હતી. ત્યાં જે વિચાર શ્રીરામમાં બતાવ્યો હતો તેને મળતો વિચાર અત્ર વસ્તવ રાગમાં બતાવ્યો છે. અહીં તો શુદ્ધ ચેતના પોતે જ પતિ પાસે સરખામણી અને મુકાબલા કરી વસ્તુત્રને શી સ્થિતિ છે તેનો આલ્સ આપે છે અને તે રીત ચેતનજીને પોતાને ઘેર પમારવા પ્રેરણા કરે છે.

આ બતની સરખામણીની માનસિક અસર બહુ બાધક અને છે. થણી વખત પ્રાણી પોતાની પૂનમાં આસ્થો બધ છે પણ પોતે કયા બધ છે ત્યાં ફેણ પકેલીને હાઈ બધ છે ત્યાં જવાની પ્રેરણા કોણુ કરે છે ત્યાં કેવા કેવા વિકારો પડેલા છે—તેનો તે વિચાર કરતો નથી. પણ એ એક વખત ત્યાં શું છે અને અહીં શું છે એ વાત સામસામી મૂકી પ્રદર્શન આકારે તેને બતાવી હોય તે, સભવ છે કે એ કદાચ ઘેર આવી બધ અથવા જોગા ઘર તરફ વધારે આકર્ષણ રાખતો અટકી બધ. બધાં સુધી પ્રાણી બંધકારમાં હીન થઈ આગળપાછળનો વિચાર કરતો નથી, અત્ય પરિણામ કે રજકપાટીનાં કારણોનું પૂજા કરણુ કરતો નથી, ત્યાં સુધી જેની સવ પ્રવૃત્તિમાં સામસામીય હતું નથી અને અબ્ધ સ્થિત પોરણને પરિણામ એ કુટાયા-લસઠાયા કરે છે. એટલે જેની સમજા સબ્ધિત રજૂ કરવાની રીતિ પૂજા જરૂરી માનવામાં આવી છે. તેના માટે ચેતના આ પદમાં અહીં (એટલે પોતાને ઘેર, પોતાની પાસે) શું છે અને તહીં (એટલે મમતા-માયા-ક્રમતિને ઘેર, તેમની પાસે) શું છે તેની કેટલીક મુદ્દામ વિનતો અહીં રજૂ કરે છે એ વિનતો બતાવવાનો આશય ચેતન દેવને પોતાની જરી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે અને તે દ્વારા તેના વિચાર-વાતાવરણની શુદ્ધિ કરી તેને ચોખ્ખ પસંદગી કરવા માટેના સાધનો પૂરા પાડવાનો છે.

જે શોકનો એક પતિ હોય ત્યારે તેને પોતાને મંદિર બેસાવવા ચોકો જે બતના કારસ્તાનો કરે છે તેમાંનું આમાં કાઈ નથી. અહીં તો સાદે સાદે સબ્ધોમાં, ત્યાં શું છે અને અહીં શું છે એની ઉપાધી વાત કરી છે પણ એના હાર્દમાં એટલી ઊંડી વાતો, અને

આપણા પલ્લવ માર્યા છે કે દૃઢ હોય એને એ મરખામળી સોસની બેનરી બધ તેવું મુંદર સખચિત્ર રજૂ કર્યું છે

માનસ વિદ્યા પ્રમાણે એ પ્રકારની વાત ધ્યાન જેવાનારી હોય છે અને નૈતિક અધ્યાત્મિક કે નૈસર્ગિક રીતે પ્રગતિ હાથગાયે આ જાત વૃત્તિઓ પર આસર લક્ષ્ય રાખવાનું માનસ શાસ્ત્રીઓ (Psychologists) કહે છે આ વૃત્તિઓ તે subjective અને objective છે પ્રથમ અંતરદર્શી (introspect) અને બીજી બાહ્યદર્શી (extrospect). અંતરદર્શી વૃત્તિઓ પોતાને જુએ છે દૃઢ તરફ નજર રાખે છે બહાર જુએ છે અને એમાં લક્ષ્ય પોતા તરફ હોય છે બાહ્યદર્શી વૃત્તિઓ સાથે નજર રાખે છે પોતાના કામ કે વિચારની જગ્યાને-સામાને શી જસર થશે, જન્ય પોતા માટે શુ ખાશે, જન્યમાં પોતાનું સ્થાન શુ રહેશે-આવા વિચારની બદલવા હોય છે યોગીની નજર અંતરદર્શી હોય છે. એના વિષય ચેતન હોય છે. એના અધ્યક્ષ સ્વ તરફ જ હોય છે એનું સાધ્ય અધર્મીય પ્રગતિ તરફ જ હોય છે. એને દરકાર આધ્યાત્મિક વિકાસ પર જ હોય છે યોગીએને પરને અધ્યક્ષ હોતા નથી એમ નહિ, પણ એ પોતાના વિકાસને જ મુખ્યત્વે જુએ છે અને એ પરસ્પ્રાવધા રમણ કરતી અને ધન, આચાર અને આજ્ઞના અધ્યક્ષમાં સબકાઈ પટેલી દુનિયા તરફ ઉપેક્ષા કે સમભાવ રાખે છે આ તો અવધારપૂરતી વાન થઈ પણ એ જ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાણીઓ સ્વમાં નજર રાખે છે સ્વ તરફ અધ્યક્ષ કરે છે અને સ્વની પ્રગતિને અનુકૂળ વર્તન કરે છે આવા પ્રકારની આંતર વૃત્તિમાં અને સત્યાત્મ રતમાં રજાઈ રહેલી દુનિયાની વૃત્તિ અને વર્તનમાં કેવો તફાવત છે એ જણાવવા આ પદમાં સુધામ વલુન કહ્યું છે.

એક વાત અહીં કરી દેવાની જરૂર છે: સ્વમાં માત્ર ચેતનસજ્જ કે તેની વિશુદ્ધ પત્ની (પુરુષાત્તર) ચેતના જ આવે છે. એ દૃષ્ટિએ શરીર, ધન, માલ, સપ્તિ, અભર કે પ્રવિષ્ઠ એ સર્વ બાહ્ય દૃષ્ટિમાં આવે છે આ જાત પ્રકારની વૃત્તિમાં શાં શાં તત્ત્વો છે તે ચેતના પોતે પવિત્રેવને વિજયથી પણ સંકેપમાં કહી જતાવે છે આ રીતે આ પદને એકત્રીયમાં પદ સાથે વિચારના યોગ્ય છે આવા પ્રકારનો વિચાર કરવાથી ચેતનની પરદશા પર જસર થવાનો સંભવ હોઈ આ પદની ખાસ સાર્થકતા છે.

પ્યારે માગમીધન વહ સાથ જાન;

ઠલ વરફલ મારિ મ તિલ સમાન પ્યાર ?

અર્થ—મારા વહાલા પ્રીતમાં આ મારી વાત ખરી છે એમ બલુએ (આત્મજીથી

પ્રાપ્તર—પ્રાણસ્થાન-પ્રાણસ્થાન એક-એ.

સંજ્ઞાર્થ—પ્રાણસ્થાન = પ્રાણને સ્થપણ પ્રીતમ, પતિ. જ્ઞાન = જ્ઞાન. ખડુ ઉત = ત્વાં (જનુની નિર્દોષ કરી જાનેનું સ્થાન) જસર = હાથે, વાલ, રહેલ, સિદ્ધિ, સત્યાત્મ, જરાપૂરવા નાહિ = નથી, છે નહિ. તિલ = તલ, લગારેક સ્થાન તોળમાં હળવામાં હળવો. સમાન = ૭૯૫ તિલ સમાન = તલ ૭૯૫ ખડુ, જરા ખડુ, જરાત મળ.

જતાવીને—પરજાવ તરફ નિર્દેશ કરીને) ત્યાં એક તલના ફેલરા જેટલી—લગભગ માત્ર—પણ સારાવાટ—ફેલરા નથી. (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના પોતાના પતિદેવને નમ્ર ભાવે કહે છે મારા પ્રાણ મારા જીવનનું આપ મારે માટે મને તે વિચારતા હો, પણ મારે તો તમારો આધાર છે, તમારા પર મારી જીવાદોરી છે અને તમારી ઉપર મારી સર્વ અણતરી છે એ (ચેતના) કહે છે કે મારા રેવ ! તમે જેને ઘેર બંધો છો અને જેને પોતાની માની બેઠા છો, એ કુમતિ કે માયા-મમતામાં કોઈ જીવનના લાભ નહિ થાય, એમાં કોઈ સારાવાટ નથી સારાવાટ નથી એટલું જ નહિ પણ એ જાતમાં એક તલના ફેલરા જેટલી પણ બરકત નથી. તમારા જેવા (અત્યંત) મહાન પુરુષને એની સાથે જવું કે એનો પરિચય કરવો એ શોભતી વાત નથી (૧)

હવે, અહીં મારે મંદિરે કેવી કેવી થીએ છે અને તમે જ્યાં જઈ રહ્યા છો તેને મંદિરે શું છે તે કું સંસ્પૃશ્ય તમારી મમતા અહીં જતાવું —

ઠનસેં ન માંયુ દિન નાંદિ પુક;

કવ પુકરિ માસ છ-‘રા’ ફરિ શિવક. પ્યારં ૨

અર્થ—એની પાસેથી એક દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કરુ નહિ અને મારા લાભ ! અહીં તો વિવેક કરીને છ-રી પકડી લેવાની છે (૨)

વિવેચન—એ પાક મળ્યો છે તેનો અથ કરતા એમ ભાવ બેસે છે કે એની (કુમતિની) પાસેથી એક દિવસ માટે પણ તમારી માગણી કરુ નહિ. પન્થાસલ એનો અથ લખાવે છે કે જે વિશાવદરશાળા છે તેની પાસેથી મે તમને (ન?) માગ્યા હોય તેવો એક દિવસ નથી, એટલે સર્વ દિવસ માગણી કરી છે

આ બંને અર્થમાં બીજા પાકમાં આવેલ છ-રી સાથે કોઈ મેળ ખાતો નથી. અર્થ તો સુત્રમ કિં માગણી ન કરવાની વાત કહે તે ચેતનાનું સ્વમાન સૂચવન કહે છે. એ દુષ્ટ કલકી, કુલટા જેવી માયા-મમતા પાસે પતિની માગણી કરવા ચેતના જીવ તેમાં એનું સ્વમાન ઘવાય છે. આ એક દષ્ટિ થઈ અથવા તમારા જેવા મહાન પતિ માટે મને તેવી કલકી થી પાસે કું માગણી ન કરવી હોઈ એવો એક પણ દિવસ નથી. આ દષ્ટિએ

પાકાત—મમત પાક—ફેલરા ન ગમે દિન ના દિવસ એક (જાતો અથ બેટો નથી. પણ અન્ય પાક મેળવી સાથે અસહ પાક રોધવાની આત્મસંકેતા સૂચના થાય છે) કરિ-પરે.

સંખ્યાર્થ—ફેલરા = એની પાસેથી કાત = અહીં (જાતવિન) લાભ = મારા પતિ (સનેહન) છ-રી = છ સ્પર્શ-ભેટ છે રી-કાર આવે તે—(૧) ભેટપ્રસાદારી. (૨) પસંદગીવારી (૫૨ = પુરુષ ૧ સ્ત્રી) (૩) એકપ્રસાદારી. (૪) પાકવારી (૫) આપસક દોષવારી (૬) સ્વનિવર્ણવારી (વિશ્વ મંદિર વિવેચન જુઓ)

ધૈત્યનાની વિશાળતા, નમ્રતા, રીનતા અને પતિપ્રેમમયતા બ્રહ્મ કાચ છે બાવો અર્થ છે એ છે પણ એનો બીજા અરણ્ય સાથે મેળ થતો નથી. જે સરખામણી પ્રથમ અરણ્ય અને બીજા અરણ્ય વચ્ચે મુકામલા દ્વારા આ પદ્ય સર્વ બાપી છે તેનો અર્થ પ્રકમલજ કાચ છે. મને લાગે છે કે આ બીજા પ્રકારનો પ્રથમ વિશાળ તદ્દન જુદો છે પ્રત્યક્ષી મળેલ પદ્ય વરનો જાન મને એસતો નથી. આ હકીકત અથવા સ્વસ્થવિશ્વાસના અને શુદ્ધ પદ્યોત્તરની અપેક્ષા રાજે છે.^૧

હવે આ પ્રકારના બીજા અરણ્યની વિચારણા કરીએ :—

બીજા પદ્યિત માટે અર્થ ઉપર ક્યો છે તે જ સકચ છે પણ તેમ પદ્ય વિશેષ વિચારણાની જરૂર જણાય છે. અહીં તો વિવેક કરીને છ—સી પકડી લેવાની છે— એટલે શુદ્ધ ધૈત્યનામ તો વિવેકપૂર્વક છ—સી કાચ કરી લેવાની છે પ્રથમ આ છ—સી શુ છે તે વિચારી લઈએ :—

આ જોન પારિભાષિક શબ્દ ■ સમુદાયમાં જેનો જાત્રાએ બધ ત્યારે આ છ—સી પામે છે એટલે જાણ વપના પ્રકારમાંથી છ વર્તનો એવા પ્રકારના કરે છે જેની પાછળ છેડેલો અક્ષર રી કારણ આવે. આ અનુપ્રાસના શબ્દો છે અને રી એ છેડેલો અક્ષર છે અસલ જ્યારે રેકલે અવધાર નહોતો અને લોકો સ્વસ્થમૂલમાં શુદ્ધ અર્થ આદિ મહા-લીધની જાત્રા કરવા જ્યાં માટે દિવસો ગતતા ત્યારે ઘેરથી નીકળે ત્યારથી આ છ—સી પાળતા હતા એટલે છ નિયમો સ્વીકારી ધીમે ધીમે આજગ વધતા હતા તે આ પ્રમાણે —

(૧) ભોલસંચારી—એટલે પોતાનું ઘર છોડે અને લીધે પહેલે ત્યાં મુખી જમીન પર સૂવે, ખાંડલો, પલ્લવ તગાઈ કે બીજા કોઈ વસ્તુ ઉપર ન સૂવે) માત્ર જીનનું સંચારિયું વાપરે.

(૨) નારીસૂત્રનિવારી—પણેલ હોય તો પોતાની પત્ની સાથે પણ સંયોગ ન કરે કુવાસ કે વિપુર હોય તે પ્રસવ થાય પામે, અને તે પ્રમાણે જી સર્વ પ્રકારે પુરુષ સંયોગ ત્યાં કરે.

(૩) એકલજાહારી—જાણા દિવસમાં માત્ર એક વખત આહાર કરે. એમાં કોઈતં આ અને બાજો દિવસ માત્ર આહાર કરે એ વાત ન હોય. સંચારામાં રાત્રિયોજનને તો સવાર જ ન હોય.

૧ પદ્યોત્તર— જીન ન મોઢા દિનના દિન એક પાળો. અથવા પદ્ય એસતો નથી. જીન કરતાં મુખ્યત્વે આમ અથવા અથવા એ (મમતા-માતા) થી કાંઈ ઉકાસ (મોઢા) ન થાય અને એટલી એક દિન પદ્ય ન થાય આમ મુખ્યત્વે અથવા કરતાં પદ્ય છ—સી સાથે મુકામલો થતો નથી એટલે અર્થ અમલ કરો પણ છે તેની વિશેષ તપાસની આવશ્યકતા રહે છે જ આ અર્થ પદ્ય મે પ્રથમ કરી બતાવ્યો છે પદ્ય મને એવી સતેલ થશે નથી. તપાસ માત્ર રહેશે. વિચારક વાચકની સમજાની અપેક્ષા છે.

—વિવેચનકાર

(૪) પાદચારી—યેથી ચાલે ત્યારથી પગે ચાલે એટલે કોઈ જાતના વાહનનો ઉપયોગ ન કરે.

(૫) આવશ્યક દોઢવારી—એટલે સવારમાં પ્રતિક્રમણ કરે.

(૬) અચિત્તપરિહારી—એટલે જીવાકુળ પદાર્થનો ત્યાગ કરે એટલે લીલા દાક, કૂટ વગેરે જીવમય હોય તે સ્થિતિમાં તેનો ત્યાગ કરે અને જીનને કદમૂળ કે અન્ય અંગનો તે સ્વાલજ ન હોય.

આ છ-'રી' પાળવા સુધમાં ચાત્રા કરવી એ એક જીવનનો લક્ષ્યો હતો, આત્મવિકાસનું સોપાન હતું અને દેશભક્તિ એકસરખા વ્યવહાર અને આદર્શને સમતુલ્ય એ જાળવી રાખવાની અવસ્થિત પદ્ધતિ હતી.

આ છ-'રી'નો યોગ શબ્દો તરીકે પણ ઉપયોગ કરી તેને વધારે વિસ્તૃત અર્થમાં આશ્વતર પ્રયોગ માટે બતાવી શકાય; પણ અત્ર તેવો ભાવ બેસતો નથી. વિવેકપૂર્વક છ-'રી'ને પકડી લેવાની, તે અનુસાર વતન કરવાની અને તેનાથી આત્મજીવનવાની વાત ચેતાવાની શુદ્ધ દશામાં હોય છે એ વાત પર અત્ર ખ્યાત બેસવાનું છે. (૨)

ઉત્ત સ્મૃતા, માયા માન રૂચ;

ઉત્ત સ્મૃતા મૃદુતા નીમ કુરુષ પ્યારેં ૩

અર્થ—ત્યા હુઆઈ માયા અને અભિમાન જેવા હલકાં માલુસો(નો સહાર) છે; અને અર્ધી મૃદુતા કેમગતા, જેવા પોતાનાં સુખ-કુટુબી છે (૪)

વિવેચન—ત્યા-વિશાવ દશામાં-માયા-અમતાના ભરમાં-કુમતિનાં સોજતમાં-કેવી કેવી ચીજો છે કેવા કેવા ભાવો છે તે આપ વિશ્વાસ ત્યા શકતા હો. એટલે હુઆઈ કે અજ્ઞાન છે શિશુજન્ય શુદ્ધો શકતા હોય છે મુત્સરીગીરી, બાહ્ય દેખાવ, બાહ્ય નાપટીપ એ સર્વનો સમાવેશ શકતામાં થાય છે માયા એટલે કપટ દલ, બાહ્ય દેખાવ અને અદરની પોશાક. શકતામાં મુત્સરીપણ વધારે ભાવ ભજવે છે, ત્યારે માયામાં શિશુજન્ય શુદ્ધ, દલ અને

પાદચાર—ઉત્ત-જી. સ્મૃતા-સ્મા જન નીમ-અર્ધો.

અર્થ—સ્મૃતા=મુત્સરી અમતાનજન. માયા=કપટ, દલ. કુન=અનુસિદ્ધ, મૃદુતા જેવી હલકી કેમગતા, મૃદુ. સ્મૃતા=સ્મૃતગતા. મૃદુતા=કેમગતા, નીમ=પોતાનું.

૧ આ પ્રમાણે વ્યવહાર અથવા સંપર્કનો તે કોઈ છે પણ મને આ જાણના અર્થમાં મેં જોયું નથી. કાવ ને સમોપને મુજબ પડે છે અને 'છરી'નો 'ચાત્ર' અર્થ એના સાથે બેસતો નથી, એમને બાબત માયા અંગોક્ત સ્થિતિમાં રહી છે. છ-'રી' નો પારિવારિક અથવા સેવા પલ્લ યોગ્ય અર્થ મેં જોયો છેપરંતુ રાજીમાં એકસ જ સ્થિતિ નથી જાણી વધારે રસદ અર્થ આ સાધનો થઈ તો તે અવસ્થા પર પ્રસન્ન અર્થ સુધારી લેવાઈ કે સ્વતંત્ર સ્થાનો. કાવ તો સમજાવ્યું અને સમજાવ્યું તેની માત્ર રસદાત્રી કરી છે.

—વિવેચનકાર.

કેવાવને વધારે સ્થાન હોય છે અને માન એટલે અભિમાન, જય પોતાનાં ધનનો, રૂપનો, પ્રભુતાનો—એમ અનેક પ્રકારનાં જય થાય છે. અધિજાય, રસજાય અને શાતાજાયવનો સમાવેશ પણ એમાં થાય છે. આવા ઠેક-ઝપટા (કુળ) જેવા હલકા કુટુંબીઓ ત્યાં છે એટલે માથા-મમતાને ઘેર તમે બાળો છો તેના કુટુંબીઓ આવા-શકેતા, માથા અને માન જેવા-છે. જે જેવા હોય તેને તેવા મળે છે અને મારા રેવ ! મારા કુટુંબીઓ તો જલુતા અને કોમળતા જેવા છે એની સાથે સહવાસ કરતા પોતાનાં ઉદ્ધતિ અને વિકાસ થાય છે સાસ આનંદાન કુટુંબ સાથે જ્યવહાર કરવો એ પૂર્વકાળની આવ સંસ્કૃતિ છે. બાહ્ય કોમળ, રૂપ કે બાહ્ય ભોઈ પ્રેમમાં પડી જવાનાં પરિણામો બહુ બાકશ આપે છે અને માણસને નાશને તથા દોષી બંધ છે ત્યારે સાત સચ્ચારી સગાઓ જરૂર વળતે સારી-સાચી સલાહ આપે છે અને અવસરે આગ્રહાને પોતાની ધીસિવત હાજરીથી શોકાતું પતિત્ર કરી વધારે ઉત્તમજ બનાવે છે. આવું માણ કુટુંબ છે (૩)

તત માસા સિસના સામ કોદ;

ઇત ઘોત ઘોત સંગોપ સોર પ્યારેં ૪

અર્થ—ત્યાં આશા, તુષ્ટા (હાલત) હોય અને કોપ છે અહીં શાંતિ, હસન અને સતોષ થોભા આપે છે (૪)

વિવેચન—ત્યાં કેવા કેવા ભાવો છે તે પણ જુઓ ત્યાં એક તો આશા રેવી છે એનો છેડા જ નથી, એ આગળ ને આગળ વધતી જ બંધ છે ત્યાં તુષ્ટા હાસી છે. એ આશાના જ વસ્તી છે પણ એ વધારે ભેદી અતિ ભયકર અને હાલતની દાપ વાળી હોઈ પ્રાણી પામે ભારે ઉન્માદ કરાવે છે એ હોતનાં વસ્તી હોઈ પ્રાણીને અભર લટકાવે છે દેશવિદેશ રણકાવે છે નીચની સેવા કરાવે છે અને શબ્દ કે અમલદારની ખુશામત કરાવે છે અને વળી, ત્યાં હોત નામનો આકર્ષકૈત્વ છે એ તુષ્ટાની જેમ કરી ધરાતો નથી અને ઉત્પત્તર વધતો જ બંધ છે આકાશનું માપ આવી શકે તો જ એ હોતનાં માપની સહજતા છે કોષ હળકાળ ઝેર છે મહા કોર વિહાર છે પોતાનાં વરને બાળી મૂકનાર છે નરકનું દાર છે અને સજમનો ઘાત કરનાર છે આવી રીતે ત્યાં માથા મમતાને ઘેર ક્યાંયો છે મહાપાપી વિહારો છે અવરના વર્ણપુષ્પો છે અને પ્રાણીને સસારમાં રણકાવનાર પણ ઘર કરી બેઠેલા મહાબાકશ, ભયકર, નીચે પાડનાર અતરબ દુરમનો છે

પ્રકાશતર—નિશા-તુષ્ટા ઠેક-ઝપ સાત-સત ઘત-ઘતિ સેક-પેલ

શબ્દાર્થ—નિશા=તુષ્ટા લાક્ષ્ય ઠેક=કોષ સાત=શાંતિ ઘત=ઉદ્ધત અને નોહરિ-
(મન) તુ જન (ઘનિ=નમ્રતા, જન, આધીનતા) સતોષ=વૃત્તિ, સખાલન, સુખ સેક=સેકો છે વસે છે

ત્યા બાવી સ્થિતિ છે ત્યારે અહીં-મારા મંદિરે-શાત અને હાલ સતોત્રની શોભા છે. સતોત્રની મુખને પાર નથી. બેની માનસિક સ્થિતિ પાસે રાખ, મહારાજ કે ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ નિરર્થક છે. હાશિદ્ર્ય તુષ્ણાની વિશાળતામાં છે; ગરીબાર્થ મનને બોધ પાવામાં છે. અસ્પતા મનની સરખામણીમાં છે- બિખારીપણું નજરમાં રાખેલ ઉદેશની મર્યાદામાં છે; અને બાશ, તુષ્ણા કે લોભ એ સર્વ વિચાર વગરના હવાંતિયા છે. અહીં બદરની શાંતિ છે બાહ્ય વસ્તુઓનું કે વિકારોનું હમન છે. મળે કે હોય તેમાં સતોત્ર છે અને એ સવ અવરની શોભા આપે તેવા બાહ્ય વિદ્યાસે છે. સાચા ઉમંગકા છે પ્રેમના નિર્ઝરણ છે. (૪)

ઉત્ત કળા કર્નેકી પાપ બ્યાપ;

ફત સેસે 'માનદપન' ચૂપ માપ વ્યારે ૦ ૫

અર્થ—ત્યા કળા-કૌશલ્યને બોલ હમા નાર પાપ બ્યાપીને રહેલ છે; ત્યારે અહીં તો ખુદ મહારાજ આનંદધન પોતે જોલ જોલી રહ્યા છે-રમણ કરી રહ્યા છે. (૫)

વિવેચન—આપમીનો વિકાસ આજ રહે તેવી આપનામાં કળા છે. આપ નૈસર્ગિક રીતે પ્રગતિશીલ છે. આપમાં મુક્તિના અનેક વર્ત્તો છે. ગુણનો સમુદ્ર છે ક્ષિપ્રશતો પ્રેમ છે અને નૈસર્ગિક સખ્યતા છે. આ આપની નૈસર્ગિક કળાને કલક આપનાર બેને બંધી પાડનાર બેને શૂન્ય બનાવનાર પાપ બ્યાપી રહેલ છે. એ આપા ઘરમાં અધકાર, અખમતા, નાશ અને પીછેહઠ ભરેલી છે. એમાં લપસાણનો પાર નથી અને એમાં ઉચ્ચવગતા, પ્રગતિ કે પ્રકાશને આનંદ નથી. વિભાવદશ્યામાં મુખ્યતા તો ચાપની જ હોય છે. કેમકિત પુરુષની સહાય હાથે આવે તો તે પવુ સમાર વરુ મસડી જનાર હોઈ અને અધકાર કે ચિકાસમાં વધારો જ કરે છે. અને આ રીતે આત્માની-આપની મૂળ કળાને બદલે કલક આપનાર કાળ પ્રવર્તેથી જ એ ભરપૂર છે. આપે બેને એ સ્વરૂપે બોળખવાની જરૂર છે.

અને મારે મંદિરે તો ખુદ આનંદધન પોતે નિત્ય ઉત્સવ કરી રહેલ છે અને આત્મિક આનંદના રસકુવારા ત્યા આપો વખત કીડ્યા જ કરે છે. આ આનંદધનના જેલ આપણે અનેકવાર ભુટે ભુટે સ્વરૂપે બોલા-વિચાર્યા છે. એટલે તેનું વલન કરવાની જરૂર ન જ રહે. પણ બેક ઘરમાં કળાને કલક આપનાર પાપ ભરેલું હોય અને બીજા ઘરમાં આનંદધન પોતે જોલી રહ્યા હોય, ત્યા આપ શું પસંદ કરો? માથા નાથ! આપને આપી વાત કડુ હું કે બેને ઘેર બરકત નથી, શાંતિ નથી, મુખ નથી; ત્યારે અહીં તો આનંદના જેલ બેઠાય છે. વસના ખાલા કીટે છે અને શાંતિની ફોરમ ચોમમ પસરે છે. એટલે તે સવ આપ વિચારો, સરખાવો અને વિચારપૂર્વક નિયુજ કરો. (૫)

પામનર—આપ-રૂપ. ચૂપ-આપ-આપ બૂન.
શબ્દાર્થ—કળા=રીઝ, નિશાસ, દુનર. કલકી=જનનામ કરનાર. બ્યાપ=ફેલાઈ રહે છે. ચૂપ=ખાતર. આપ=પોતે. બેમે=રમે, રમણ કરે.
૨૬

ઉપસહાર—આવી રીતે સામગ્રી અજાતભૂત કરી ત્યાં શું છે અને અહીં શું છે તેનું સાચું તારણ ચિત્ર દેવી શેતનાએ પનિરેવ પાસે ચીનરી જણાવ્યું એમ અતિ શયોજિત વગર જાણ સ્થાને શું શું છે તે મુદ્દામ રીતે વણવી જતાવ્યું અને એ જાણ મિત્રો પૈકી એ આદરણીય જણાવ તેના સ્વીકાર કરવા સૂચના કરવાથી ન શકતા અહીં તો શુદ્ધ શેતનાએ માફ માફ જણાવી દીધું કે એ માયા-મમતા કે ક્રુરમતિમા દહાડો વળે તેવું એક પક્ષ તત્ત્વ નથી અને પોતાને મંદિરે તો મહાશયતિ, નિશિષ્ટ આત્મવચન અને માર્ગ, આજ વ એવા મહાકુળવાન કુટુંબીઓ છે. આ પરિસ્થિતિમા આપને યોગ્ય હોય તેની સાથે પરિચય કરે, સ્નેહ વધારે અને આગમ વધે. (૭૬)

૫૬ સિતોતેરમુ

શ્રુતિકો—આ પદમા પ્રભુનામની હવે લાગવાનો મહિમા બાપો છે પ્રાણી પોતે પોતાની પૂનમા હોય છે ખાસતઃમાય રસ હોનાર કર આજક જરવ આદિ બાજતોમાં પૂન લગાવે છે; નજારણમાં રસ હોનાર સમાજવાદ, સામ્યવાદ, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય આદિ બાજતોની પૂન લગાવે છે; દાહર કે વેશ યોગના નિધન અથવા બિહિત્વાની પૂન લગાવે છે; આ રીતે દરેક પ્રાણી પોતપોતાના ધર્મ, વેષાર કે નોકરીને લગતી પૂનમા પડી જાય છે.

કેઈ વણ પ્રાણી સાથે પરિચય વધારવો હોય તો તેને કેઈ વાતની પૂન છે એ વાત સોપી કાઢવી જરૂરી છે નહિ તો ઉપસ્યોટિયા વાતો થાય, પક્ષ એમ રસ બંધે નહિ, દિલની એકતા થાય નહિ અને તમારું કામ તેનાથી કે તેની મારફત સાધી શકાય નહિ. આ તો બચકારની વાતો થઈ આ પદમાં તો પ્રભુનામરમ વૃન્દા પૂન લગાડવાનો મહિમા બાપો છે જેને એ પૂન હોય તેને બીજી વાત ગમતી નથી. અથારે પ્રભુનામની પૂન હોય ત્યારે પ્રાણી હાલતા-આલતા, ઊઠતા-બેસતા કે નહાતા-પીતા પક્ષ પ્રભુનામ લે છે પોતાના આદર્શને સર્વ સુધેગોમા પોતાની સમક્ષ રાખે છે અને એને એ સિવાયના બીજા કામમા રસ કે પ્રેમ લાગતો નથી. આપ પ્રાણીને પછી તો જાદરથી અજાણનાપ આજે છે એને વગર પ્રવાસે જાદરથી પ્રભુનામરણ વચા જ કરે છે-એની વાણી કે વિચારણામાં હાલતા-આલતા પ્રભુનામનો મહિમા સ્થિત થઈ જાય છે અને એના વાતાવરણમા પક્ષ પ્રભુનામનું ઉચ્ચારણ, સ્મરણ, જરપન અને વાંઘન ચાલે છે. લગમા અને પૂનમાં જલુ તકાવત નથી. પૂન જાણ વત્ત છે અને હવે આંતર (આજ્ઞવતર) વત્ત છે પૂનમા જાણનો દેખાવ વણ જણાઈ આવે છે ઘણીવાર સ્તુતિ રાજવ રાજ રામ, શતિનવાવન સીતારામ ની પૂન સાજાવી કરી એ જાણ સ્વરૂપે પૂન કહેવાય. જાદરથી હવે હોય ત્યારે જાતસાત્ત તનમય થાય છે-એનું નામ હવે કહેવાય. કેટલીકવાર પૂન અને હવે જન્મે સાથે હોય છે અને કેઈ વાર જાણ પૂન વગર જાદરની હવે લાગી હોય છે પ્રભુનામ સાથે એકાકાર વૃત્તિ બનેલી હોય છે અને જાદરથી અજાણનાય થાણ જ હોય છે એ જ રીતે કેઈ વાર

માત્ર બાહ્ય પૂન પલ્લુ હોય છે અને અંદર કોરાશ કે કલેશ પલ્લુ હોય છે

આ પદમા લય પર વિચારણા છે પ્રભુનામ સાથે જોડતાન લાગે, ભગવન્નામનો બાપ અદર્શી આલે, જો બાપ સિવાય અન્ય દુનિયામા સારનાહી તત્ત્વ ન જણાય અને જો રીતે પ્રભુનામ સાથે અદર્શની સમાધિકતાપૂર્વક જોડાવસ બળે, ત્યારે જો દશામા પહેલેલા છનાત્માની દશા કેવી હોય, જોનો ચાલતા બેવહાર સાથેનો સબંધ કેવો હોય, તે આત્મ વિચારના જેવી વાત છે અને, તેની સામે, તે રીતે લય ન લાગી હોય તેવા પ્રાણીની પરિવૃત્તિ કેવી હોય તે વિચારી બંને વચ્ચે અત્ર સરખામણી કરવામા આવશે અને અતે જ્ઞાનક ક્રમા અને કોને મળી શકશે તેની બાતર પ્રાથના થશે.

લયમા આત્મનિમજ્જન થાય છે જોના દષ્ટાંતમા હનુમાનના ચિત્રને ધ્યાનમા રાખવા જેવું છે જોના હૃદયમા રામ નામ કોરાઈ જવું હતું જો જોનું લાક્ષણિક દષ્ટાંત છે અને અસાધ્યાર્થ તેણે તે જતાવી આપ્યું હતું અનેક સતો અને મહાપુરુષો પ્રભુનામરત્નુ કરવી વખતે બાબા પીવાનું, હસ્થા કરવાનું ભૂલી જાય છે જો આપણે સાંભળું છે લયમા આ રીતે અતર્ગામી તત્ત્વને મુખ્યતા છે પૂનમા બાહ્ય તત્ત્વને મુખ્યતા છે લયને માટે કોઈ ના હે જોનો ભાવાભેગ પલ્લુ થાય છે જો જોનું લય સ્વરૂપ છે

લય લગાડનાર અને લય વગરનાના વર્તન, સિકાસ અને ચલહારમા એટલો ભેદ તફાવત હોય છે કે જો નકાવત ઉદેશકે દષ્ટિએ શ્રાવ્યમા લીધા વગર જોનો બરાબર જાણ પલ્લુ આવે તેમ નથી. તેથી ધ્યાનધારણે આગળે ઊભા રહી વિજ્ઞાનમુની નજરે આ લય લગાડ નાર અને ન લગાડનારને નીચળી લઈજો. પછી આપણે ક્યો માર્ગ લેવો તેની સૂચ પડશે.

હમારી સય સાગી પ્રહ્ન નામ, હમારી સય સાગી પ્રહ્ન નામ;

યામ હાસ થક ગુસજ્જાને, દર ગ્લાખત નહિ કામ હમારી૦ ?

અર્થ—(અત્યારે) અમારી લે તો પ્રભુના નામની લાગી છે અમારે રાજમહેલના ખાસ સિલાનનું કામ નથી, કે મોટાનના હમામખાનાનું કામ નથી; અમારે કોઈ છિત્રનું કામ નથી કે અમારે ન્યાયગુહ (કોર્ટ)નું કામ નથી. (૧)

વિવેચન—પ્રભુનામ માટે અત્યારે તો મને લય લાગી છે મને દુનિયામા બેવહારમા, સ્વપ્નમા કે ભગવત દશામા સત્ર પ્રભુનામની સ્થ લાગી છે અને બીજા બાલકમા રસ નથી, આજ બેવહાર માણસોને મોટી કાઉન્સિલોમા બેઠવાનો કે તેવા સ્થાનનો લાજ લઈ અમલ ચલાવવાનો શોખ હોય છે આમ ખાસ જો સવથી મોટી સભા-હાઉસ જોઈ હોઈ જેવી સરખા-કહેવાય જેને પ્રભુનામની લગની લાગે છે તેને આવા અમલની

પાઠનાર-આમ-અન અમ- (નથી) ગુસજ-ગોસજ દર-અદર.

શબ્દાર્થ—હમારી = આપણી, મારી, પેમાની, લય = લીનમા, જોક તાર થઈ જવું તે. નામ = રત્ન, આમ ખાસ = રાખ-ભાલકને બેસવાના મહેલની અંદરનો હિમો. અરુ = અને, કે ગુસજખાન = ગુસજખાન, સ્થાનાતર. નામનું થર.

જગ્યા તરફ કબિ સ્થેતી નથી^૧ સુસલાખાનું એટલે સ્નાનગૃહ. અસલ સજ્જમહેલોમાં સુસલાખાના માટે આસ સજવક અને તકેદારી રાખવામાં આવતી હતી. આ મોટા લોકોના સમણસ્થાનો હોય છે ત્યાં પોતાનો થાક કોતરે છે એમ તે માને છે^૨ ૬૨ અઢાલત - ૬૨ એટલે છિત્ર) અઢાલત એટલે કોર્ટ માટે કોર્ટના છિત્ર એવાનું કામ નથી કે અને કોર્ટમાં રસ નથી. એક વાર જમીન માટે ત્રણ ત્રણ કોર્ટોમાં લડનાર સગા બાઈઓ એકઠો ખર્ચી નાખે છે! અથવા ૬૨ એટલા પૈસાટકા પૈસાની વાત બીજા જાણમાં આવવાની છે એટલે છિત્ર અર્થ સ્વીકાર્યો છે.

મારે મોટી મોટી સજ્જસાનું કામ નથી કે રવબેરગી હમામખાનામાં નહાવું નથી. મારે કોર્ટમાં જઈ ધન માટે ધીંગાણું કરવાં નથી કે વસુલ કરવા માટે જબજબી કરવી નથી. મારે નથી મોટા જમીર કહેવરાવવું કે નથી સજ્જલેલવ લોમવવા, નથી ન્યાય માગવા જવું કે નથી ન્યાય આપવાનું સ્થાન સ્વીકારવું. મારે તો એક માથે દેવ એની સેવા, એના નામનું શરણુ અને એના સમરણુમય આડુ છવનાં અને એની શઠ લાગી છે અને એમાં એકવાન થવું છે (૧)

પંચ પચીસ પચાસ હજારી, સાસુ કિરોરી હામ;

સ્તાયે સરવે હોય ચીત્તુ જાત હૈ, આનંદ કર કર સ્યામ હમારી ૦ ૨

અર્થ—માલુસને યજ્ઞ, પચીસ કે પચાસ, હજાર અને કોર્ટને હામ કે કોર્ટની પૂજા પ્રાપ્ત થઈ બલ કે મેળવે, પણ જાતે ખાધા, ખસ્યા કે રીધા વગર માત્ર પોતાનું મુખનું કાચુ કરીને બાક્યો બલ છે. (અઢાલતમાં હારી જઈને અથવા ધનના તેજાને આધીન થઈને). (૨)

વિવેચન—એઓ પ્રજુનામનો મહિમા બલુતા નથી, તેઓ બચકારનાં એકાઈ પૈસા એકઠા કરવાના કામમાં મગ્ત થઈ બલ છે. લક્ષ્યાણસા તે પૈસા પણ મેળવી શકતા નથી અને પ્રજુને મરી પણ શકતા નથી. ન મળ્યા સમ અને ન મળી આધા અધી ફર્યામાં પડી અંતેમાથી એકેને મેળવી શકતા નથી. અને કેટલાક માલુમે પંચ, પચીસ,

પ્રાપ્તક—પચીસ=પચાસ કિરોરી=કોરી રીએ=રિ. ૬૨=૬૨-કરી.

શબ્દાર્થ—હમરી=હમરો, ૧ કિરોરી=કોરી, સા હામ. હામ=ફિશ ખનુ પૂજા. ખામ=ખાધા. ખરએ=વાપર્ષ રીએ=દાનના આપ્યા. બીનુ=વગર. જાન હૈ=બલ છે મરણુ પામે છે અનન=મુખ, મોડુ ૬૨=૬૨ કરીને સ્યામ=કાચુ

૧ આમ ખાસ નો અર્થ પ-નાસલએ ખાસા બાગર્થ હજ એમ લખાઓ છે સખપ વ્યેન્દ્ર એ અર્થ જની અને નેસી શકોય નથી. આમ નો અર્થ અગિા વામ ખરો, પણ તે અર્થ નિવાસ્થીય છે.

—વિવેચનમાર

૨ મુમક્ષપાના—ચોસપ પાઠ સખી પ-નાસલ એનો અર્થ પાશ્વાનરિગા ત્પારે છે કિરી ઠાકાઈથી એ સખ અને જાટો નથી કવલ પ્રાપ્તિય સખ હોય અને સુરેત અથ વગર ન્યામો છે.

—વિવેચનમાર

પચાસ રૂપિયા મેળવે છે એટલે નાની નાની રકમ એકઠી કરે છે અને જલુ મોઢા કેઈ કેઈ વાર હાથ, લાખ કે કૌશ રૂપિયા એકઠા કરે છે આવા એકઠા કરેલા પૈસાનો કયો અર્થ નથી એ પોતે જાતા નથી, આનદથી નિશતે એમતા નથી, અને અનેક વાર ધન માટે જીવન-તરસ્યા શતના પણ મુસાફરી કરે છે ઘણીખરી વાર તો 'નકામા હો જૂતિયા બ' મને છે ! પણ કાઈ વાર પાચ, પચીસ પચાસ દામ મળી બચ છે એવા માણસો નથી આવ્યા નથી ખવસવતા અને નથી ખરમતા અને મરણ પામે છે ત્યારે મુખ કાઠુ કરી હાથ પુસ્તા મૂકી વાંસની કાઢીયા સમ બોલો બાઈ સમ ઘરને બચ છે, ત્યારે એના પાચ-પચીસ રૂપિયામાંથી એક પાઈ પણ સાથે આવવી નથી અને એની કાઢીને એક કે ચાર નાગિયેર બાધ્યા હોય છે તે પણ અતે અહીં જ રહી બચ છે ! આવા પ્રાણીના મૃતકને આવલોકવામાં આવશે તો તેના મુખ પર રચામતા-કાગાશ તરવરી આવશે. જીવનમાં પ્રમુનામ હોવું નહિ અને મોત આવે ત્યાં મુખી ઘાનપુરુષ કરવું નહિ આવા જીવનમાં કે મરણમાં માહ નથી એવા પ્રાણી જીવે ત્યાં મુખી ભારજૂન છે પ્રમુનું નામ હોવા એને ટાક વાચ છે અને સદૃશ મનુષ્ય હોય તો તેમ, અને ન મનુષ્ય હોય તો તેવું દીધા વગર કાઠુ મુખ કરીને બચ છે ! આવા ધનના બચસાચમાં મને મજા નથી આવતી.

ધનવાનોની શત્રીઓ ચિંતામાં બચ છે અને આ સવ ધમ્મલ હોના માટે ? અને કેટલા વખત માટે ? એ એના ખ્યાલમાં રહેતું નથી અને અતે પ્રમુનું નામ લીધા વગર એ મુખ કાઠુ કરીને ચાસ્યો બચ છે ! આવા ધન પાછળના પ્રયાસોને દૂરથી નમસ્કાર ! ઘન, સોજ અને નાશ એ ધનના ત્રણ ઉપયોગ છે. હેવા કે સોજવતા નથી એના ધનનો અતે નાશ થાય છે એ મને ધનનું આત્મ ધનવાગાને મુખારક ! એની સામે પ્રમુખરાણુ જીવન ગાગનારની જીવનમાં અને મરણ વખતની શાંતિ એઈ હોય તો આશ્ચર્ય થાય એના મુખ પર તેજ દેખાય છે અને આશ્ચર્યના પણ દૃઢગમ હોય છે (કવિ કહે છે કે-) મને તો પ્રમુનામની લથ લાગી છે અને પ્રમુનામમાં મારું જીવન ત મજ થયું છે (૨)

इनक न उनक दिवक न मौउक, उरम रह विनु ठाम;

संत सपान काह बटावा, मानदपन' गुण धाम हमारी० ३

અર્થ—(એવા પ્રાણી) ન રહ્યા આના કે ન થયા તેના, ન થયા શિવ-મુદ્રિના કે ન થયા જીવના (પોતાના-આત્માના). એની શક્તિ કેહાણા વગરની રહી ગઈ કેઈ ટાણા કરેલા સતપુરુષ હોય તે (અનત) ગુણના ધામ આનદપનને બતાવે. હવે અમારી હોનતા તો પ્રમુનામમાં એકવાર થઈ ગઈ છે (૩)

विवेचन—અને ગ્લામ મુખ કરીને જનારા પ્રાણી તો નથી આના કે નથી તેના;

पातार—न (नही). धनी-धनी. धनी-धनी. धन-धन सपाने=सपान. गुण-गुण

शान्तार्थ—धनी=आना. धनी=तेना. शिव=मोक्ष. लडि=लडन. धर = मरण, धन, धन, धन का=काम, सन सत=सतपुरुष. सपाने=साप, लण, करे धनियान

એટલે પાળીને કૃતશ યેમ નથી થવનો અને નથી થાટનો તેમ જો હજમદા વગર જ્યા ત્યા કાચા માર્યા કરે છે અને લાકડી કે ઠંડા પાથા કરે છે । એ કેઈ વાર જ્યા સમય કરે તો બીજી વખત વધારે જોરથી ઇન્દ્રિયસેવનમા પડી બંધ છે એ હે એ નથી સ્તેતો જ્યાંના કે નથી સ્તેતો ત્યાંના, એટલે જો નથી સ્તેતો મોક્ષના કે નથી સ્તેતો પોતાના આત્માના મતદાન, જો ઠેકાણા વગરના રહી જ્યા ત્યા કૃતયા કરે છે આમ વગરનું જીવન ગાળે છે અને જાડી જાંઘા મારી લીધે જ્યા પૂલ કરી જાતે જાડ્યા બંધ છે ।

જ્યા પ્રાણીઓનું તેજ ઠેકાણા વગરનું રહી બંધ છે એ મૂર્ખાઈ જઈ જાર અભિમાન જાંઘા માર્યા કરે છે અને એની અંદરની જાનવ શક્તિ અત્યામ પડી રહી ઠેકાણા વગરની થઈ બંધ છે. પ્રાણીમા શક્તિ હોય, પણ તે કામ-ઠેકાણે ન પડે તો નકામી અને નિરર્થક થઈ બંધ છે અને વખતવા વગરની શક્તિ અને શક્તિ હોવાનો જ્ઞાન જો જાણેમા કંઈ વફાવત નથી જ્યા પ્રકારનું જર્મ વગરનું અને પરિણામશૂન્ય જીવન જો તે મરણથી પણ જરાબ છે જાણે વખત વગરની જેમ કામ કરવું અને જાતે સુખ ભોડીને જાડ્યા જવું અને નકામી મુખની રચામતા વહેવા જવું, જોમા કેઈ સમજણ કે અકલની વાત લાગતી નથી ત્યારે હવે શું કરવું ?

હવે તો કેઈ સાધી નવ મને સુલભા ધામ આનંદનને જતાવે તો મારો સ્તેતો જાય તેમ છે હવે તો ચેતન અને વિવેક જાળનો વેગ જાય અને આનંદનના ગુણને ઠેકાણે પહોંચાય તો કાઈ ઠેકાણે પડે, જાડી જાત્યારે તો ઠેકાણા વગરની સ્થિતિમાં જાડી વાડી જાડ્યા કરવાનું જાય છે અને સદ વગરનું વહાણ પવન પ્રમાણે જાયે તે દિશાએ થસાય તેની દશા થઈ રહી છે.

એક વાતની માતરી થતી બંધ છે કે જાત્યારે જે સ્તેતો લીધો છે તેમાં તો માત્ર પ્રભુનામની લય લાગી છે જો સ્તેતો જાલતા કેઈ શાલો-શાલો સતપુરુષ મળી જાયે તો આનંદનને માર્ગ જતાવશે, આનંદનનું ધામ જતાવશે અને તે રીતે જા જાકારે અટ્ટેલી સ્થિતિને છેડે જાવશે જા/લા કારણે, જાનિષ્ઠની જાણાએ, મને તો હાલ પ્રભુ નામની લય લાગી છે. જાડી આનંદનગુણધામ એટલે જાતમજ સમજવું. જો પદ હજુ મળતું નથી જો વાત જાનમા રહે. ચેતન ચેતન કરવાથી જો મગતું નથી જો લક્ષ્યમાં રહે અને જોને પ્રાપ્ત કરવાનાં અનેક સાધનનાં પ્રભુનામની લય મુખ્ય પ્રજાગ સાધન છે જો વાત પર નિગ્રાહ રહે (૩)

ઉપસ હાર—પ્રભુનામની લય લાગાવાનો નકિમ આ પદમ નિસ્વાર્થો છે અને આનંદન પદ પ્રાપ્ત કરવા માટે જોને સાધન વારીકે કેવો સુદર ઉપયોગ છે જો વાત જતાવી છે. આનંદ-આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાની વીજ ઇચ્છા જાય તો પ્રભુનામથી જાડું લાગ જાય છે જોજાનવાથી જોજાનવા જાય છે નકામો કયરો જોજો જાય છે અને નવો કયરો જોજો થતો જા.કે છે જાગગ વધવા માટે કયરની શુદ્ધિ એટલી જ જરૂર નહીન કયરો

ન વધવા દેવાની આવશ્યકતાનો અમલ કરવાની છે. અને તે માટે પ્રભુનામમાં હવે લગાડવા જેવો મોટો સજ્જમાઈ જીલો નથી. પ્રભુનામમાં હવે હાજે જોડે મન-વચન-કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ એક ધ્યાને ધ્યાય છે અને એથી કર્મપ્રાપ્તિ અને તેની ઘટ્ટતામાં ઘણો ફેરફાર થઈ જાય છે. ‘અજ્ઞાનપ ની અવસ્થા પાલે ત્યારે અદરથી બનિ થતો જાય છે; એમાંથી જ્ઞાનદના ઢાળા જાગે છે-જ્ઞાનદથી સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે; સ્થિરતાથી અપગતા મટે છે અને એક વાર એકામતા હાથવાની ટેવ સાપડી જાય એવી નિબજ્જુરમણતા સહજ પ્રાપ્ત જને છે.

એક વખતે એક ઝુમ્મુએ યોગી પાસે ફરિયાદ કરી કે પોતે યોગનું અધ્યયન કરે છે પણ યોગની પ્રક્રિયા કરતા નથી, કારણ કે યોગ જતાવનાર કોઈ સાચા શુર મળતા નથી. એને જવાબમાં યોગીએ કહ્યું કે હવે તમારી ભાવના યોગનો અભ્યાસ કરવાની જ વર્ષ છે એટલે અભ્યાસના સાધનો મળ્યાં છે. અથવા તમારી તીવ્ર ઇચ્છા યોગની પ્રક્રિયા કરવાની ઘણે ત્યારે તમને તણીજ નિષ્ણાત શુર સહજ મળી આવશે. દહ ભાવના અને પ્રમગ પુરુષાર્થ પાસે કર્મ અશક્ય કે મુશ્કેલ નથી. અને એ વાત ઝુમ્મુને જરાજર સમજાઈ ગઈ પ્રભુનામમાં હવે હાજે ત્યારે પ્રભુપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધ્યાય છે પછી પેતામાં પ્રભુનો ભાવ દેખાય છે અને જતે પોતે જ્ઞાનદમય થઈ પ્રભુસ્થાને બેઠેલા અતર્કામીને એક-અનુભવી થકે છે એની ચરુઆત માટે પ્રભુનામની હવે લગાડવાની જરૂર છે તેના માટે શુર ઝુમ્મુએ પ્રથમ પ્રભુનામની પૂન લગાડવી અને પછી એની અદરખાનેથી હવે લગા વી અને એમાં વનન થઈ જવું એ રસ્તે અનંત જ્ઞાનદસ્વરૂપ, પૂર્ણ શુભના ધામ, નિવસ્વતપમા સઘી સ્થેષ પરમાત્માનો પ્રકાશ દેખાશે અને જતે તે સ્વર્ગમિદ્ધ થઈ જશે. માટે પ્રકૃત સાધન તરીકે અથવા પ્રભુનામની હવે હાજી છે હવેને પણ સાધન તરીકે જ સમજવાની જરૂર છે; એ સાધ્ય નથી એ ધ્યાનમાં રહે. પણ જાતિ પ્રમગ સાધન અને પુદ નિમિત્ત છે એ વાત પણ એટલી જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક હસ્યમાં રહે. (૭૭)

૫૬ અધ્યોતેરમુ

ભૂમિકા—એને સમજવું છે અને પ્રગતિ કરવી છે તે અમુક પ્રાણીને પોતાનો શુર પાર છે એની પાસેથી પોતે પાક લે છે અને પોતાની મુશ્કેલીઓ પૂરે છે અને એની સૂચના અનુસાર પોતાનો અવધાર મેળે છે. સજ જ્ઞાન પુસ્તકમાં લખાયેલું હોતું નથી જામ કરીને સમજાવથી જોતરી આવેલ જ્ઞાન તો શુર પોતાના શિષ્યને સમી બેસાડી શીખવે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે એક ગાયનો સીપા સજ તજૂગા કરેલો અને એનું જ્ઞાનર વદસ્વ શુર પાસેથી મેળવવું એમાં ઘણો જ તજાવન છે. આપણા દેશની પદ્ધતિ પણ એવા પ્રકારની હતી કે રદસ્વ ભાવના માટે હરેક વિષયમાં શુરજ્ઞાનની જરૂર રહે જ જાતી વખત મજાદા સાથે પારિભાષિક અજની જરૂર રહે છે કોઈ વાર વરુને નજરે જોવાની આવશ્યકતા રહે

હિ ઠેકઠીક વાર પ્રયોગ જ્ઞાનની અથવા પ્રયોગ કરાતા બોવાની કે બાતે કરવાની જરૂર રહે છે અને એ સર્વમાં શુદ્ધની દોસ્તવળીની આવશ્યકતા સમજાય છે. એક બહુ વિખ્યાત યુરોપીય રોકાલરે રબોરેશન નો કેશ પ્રમાણે ખર્ચ કરેલો અને એની કક્ષનામાં બહુ-સાવરણી એવો એનો ભાવ રહ્યો હતો. એણે હિંદ આવી સાધુનો ખોશો ભોયો-રબોરેશન એમુ-ત્સારે એને પોતાની કક્ષના પર હસતું આવ્યું. અહીં માત્ર પુસ્તકિયા જ્ઞાન અને અનુભવનો તફાવત જણાય છે. શુદ્ધજ્ઞાનની સકલતા તૂટી જવાથી વ્યવહારેના અપકાર-મુત્રમાં એનોએ બહુ યુમા મુ છે.

જેમ શુદ્ધકારણ સિધ્ધને પાઠ અર્થે કે પ્રયોગ કરી બતાવે, તે જ પ્રમાણે આજ ઉશ્ચાદી શખી અવકાશમાં વર્તવામાં આવે, પ્રત્યેક જનાવેના સ્વસ્થમાં જીવન ઉત્તરવામાં આવે, પોતાની આલસલગત, વાણીવિલાસ કે ક્રિયાને અસર શોધવામાં આવે, તે તેમાંથી ધન્ય ધન્ય સ્વસ્થ મેળવી શકાય છે અને એ રીતે એ સર્વ જનાવે, સર્વો અને વર્તના 'શુદ્ધ' થાય છે. તે પ્રાચીન કાળની શુદ્ધિધનના સળખેની ભૂમિકા પણ આ પદનો ભાવ વિચરતા ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. અને શુદ્ધ એટલે ઉપદેશક શુદ્ધ એટલે શિક્ષક અને શુદ્ધ એટલે વડીલ જન, એ શબ્દના જુદા જુદા ભાવો ધ્યાનમાં રાખી આપણે આ પદની વિચારણા કરીએ.

મગલ દુઃખ મેરા, મેં જગતઠા ચેરા;

મિટ ગયા વાદવિવાદકા પરા મગલ ?

અર્થ—(આખું) જગત માફુ શુદ્ધ છે અને હું જગતને ચેરો છું. વાદવિવાદ-સામસામા પ્રવાહજવાળ-કરવાની પદ્ધતિએ મારા પર જે થેરા થાઓ હતો, તે (હવે) જલાસ થઈ ગયો છે. તે પરિસ્થિતિમાંથી હું છોશો આવી ગયો છું. (૧)

વિવેચન—આખું જગત માફુ શુદ્ધ છે અને હું જગતને ચેરો છું અને જગતના પ્રત્યેક પ્રાણી પ્રત્યેક જનાવ, પ્રત્યેક ભાવ પ્રત્યેક પ્રસંગ અને પ્રત્યેક સ્વયં પાસેથી પાઠ મળે છે. હું છતું છું અને સાંખુ છું અને મને કરોજ નવું નવું શીખવાનું મળે છે અને મારાં જ્ઞાન, અનુભવ અને વિશાળતામાં વધારો થતો જાય છે.

મારા ઉપર અજ્ઞાન મુખી ચર્ચાવાર્તાએ થેરા થાઓ હતો. હું વાતવાતમાં સામાને જૂઠા પાડવા કે પરાસ્ત કરવાની પદ્ધતિ પકડી રહ્યો હતો; બાજે મારા નિવાસ જન્યમાં બુદ્ધિ કોળી દોષ અથવા હનન ન હોય, એ પારખુ પર હું કામ અજાવતો હતો. વાદવિવાદ એ વસ્તુ એવી છે કે એક વખત એમાં રસ બધે એટલે એમાં તો પછી પોતાનો નિજમ કઈ રીતે શાય એ જ વાત પર ધ્યાન રહે છે. એમાં મન્યશોધન કે સત્યતા ફેલાવાની

શબ્દાર્થ—જગત = દુનિયા, પૂર્ણ શુદ્ધ = શિક્ષા ઉશ્ચાદ, વિવાદજનના અપાપક વર્તન જન. મેરા = મેરા, સિંધ મિટ ગયા = ખલાસ થઈ ગયા, જગી ગયા = વાદવિવાદ = સામસામા અવજનવાળ. ચેરા = અનુદરેશનથીનો પૂરો ફેલાવ, શોધણ, અકાર.

કેમકા કરવા પોતાનો કહ્યો ખરો જ છે અને તે ખરો કર્યો જ નોંધ્યો એ વૃત્તિની જ આમાન્ય રીતે પોષણ થાય છે પણ જ્યારે એ જગતને એવા માહુ, જગતના પ્રાણીના બુદ્ધિ કે વૈભવો, લેખનચક્ષિ કે આતર રહસ્યો તથાસ્થા, ત્યારે માથા મનનો જામ ભાગી ગયો, માથા દિશ્વમાથી મારી મોટાઈ નીકળી ગઈ અને મને થયું કે દુનિયામા તો મારાથી શેરને માથે સવાશેર થવા માલુસો છે । અને આ રીતે બર્તુંદરિ કહે છે તેવી દશા થઈ જ્યારે હું ઘોડું બલુતો હતો ત્યારે હાથીની જેમ મદથી હું બધા થઈ ગયો હતો. અને બલે હું સવન છું એવા મદથી માડુ ચિત્ત લેપાઈ ગયું હતું જ્યારે પંડિતજનો પાસેથી કાઈ કાઈ બલુવા મળ્યું ત્યારે હું મૂળ છું એવી મને ખાતરી થઈ અને તાવની પેઠે મારો મદ ઊતરો ગયો ।

આ વાત તો જ્ઞાનને જાગે કહી છે તે જ પ્રમાણે તે પ્રસંગે, બનાવો અને પ્રાણી એને લાગુ પડે છે જ્યારે એ જગતને માથા બુદ્ધિસ્થાને સ્થાપ્યું અને એ પાતે શિષ્ય-વેદાનું સ્થાન સ્વીકાર્યું ત્યારે, પ્રથમ તો માથા મનમા વાદવિવાદ કરવાની સ્થિતિએ ૭ યેશ થાસ્યો હતો તે દૂર થઈ ગયો.

જ્યારે આખ ઉઘાડી રાખી જગત પાસેથી પાઠ લેવાની અને પોતાની અદ્યત્ના સમજવાના ટેવ પડે છે ત્યારે આ યેશ ઘણેક વાદવિવાદની પદ્ધતિને વિશ્વાંજલિ આપવામા આવે છે અને પ્રત્યેક પ્રમગમાથી ગ્રાધ મેગથી રાકાષ છે અને આ રીતે આખો જીવનક્રમ પક્ષગાઈ બાધ છે જગતને શરણે શિર બુકાવવાની ટેવ પડે તેમા સ્વ પરને થવો લાભ છે. મોટો લાભ પરમાત્મી વાદવિવાદ કરવાની અપદિવા વૃત્તિ પર કાજૂ આવે છે તે છે આવા જગતગુના ધરમા શુ શુ હોય છે તે જરા તપાસીએ. (૧)

गुरुकै घरमें नव निधि सारा, चेरेकै घरमें निपट मंपारा;

गुरुके घर सब जरित मराया, चेरेकी मरियामें छपर छाया । जगत० २

અર્થ—શુ દેવના ઘરમા કુલકુલા નવ નિધાનો છે જ્યારે યેશના ઘરમાં તો કેવળ અંધારુ છે શુ મહારાજના ઘરમાં તો આદેતરફ જરિયાન જટલ છે ત્યારે યેશની મૂલીમાં તો માત્ર છાપરાનો શિલો છે (૨)

પાઠાનર—પરેનું પાઠ-ગુરુ શિદિ સિદિ સર્વનિ સારી મરો-મરો નિપટ-નપટ અપારા-અપારિ જગત-જગત મરો-મેરો (શાંખન એ જાતી માથા કડી કુવ પાંચ માથા કડે છે)

શબ્દાર્થ—નવ નિધિ = જાદુર નરો આકે અપ્પજ અપ્પ જાદુર સારા = કુવ, સખત, પૂરા નિપટ = નિષક્રમ, સિદિ કેરત નરિન = પ્રેરાન, જરિયાન. ત્યાના = જટલા, જાગેરા અરિયાને = કુદરિમાં, જાપરીમાં. જપર = જાપરીની જાપા = થાપા.

१ यदा किञ्चित्प्रोक्तं द्विष ह्य मन्त्रस्य समस्य तदा सर्वत्रोन्मील्यमदवर्जितं मम मन ।

यदा किञ्चित् किञ्चित् पुण्यजनसङ्कापादवर्गैः, तदा मूर्खोन्मीलितं अथ ह्य मन्त्रं न व्यस्यत ॥

વિવેચન—સુગુના ઘરમાં તો અનેક જાદાશો ભરેલા છે. કુચિરજાદારી થઈ અને કૈલાસના રાજા છે. હવે તો પ્રમાણે એ વિજયસ અને ઈલાવીદાના પુત્ર થાય. પુત્ર એના મિત્ર થાય. રાવણ એનો સાવકો ભાઈ થાય. એને ત્રણ પત્ન, આઠ દાસ અને આંખને સ્થાને પીયુ ટપકુ—એવી એના શરીરની કલ્પના છે એના નવ નિધિ તથા છે :—

મહાપદ્મ પદ્મ વાંચો મકરકાળો । મુકુટકુંડલીકાલ નર્મલ નિષકો નવા ।

આ તો બાહ્ય જાદાની વાત થઈ એ પ્રમાણે આંતરિક નિધિઓ : સદાચરણ, સમતા, સમશીલતા, સુરસતા, સુવિચારતા, સરજતા, સહિષ્ણુતા, સુવીર્યતા અને સદાગ્રમતા એની બહાર ભરેલા છે. અથવા આંતર નવ નિધિઓ નીચેના ગણી શકાય. માત્રાનુસારિતા, અપૂર્વકરણ, પ્રાપ્તિવીજ અગ્રમત્ત્વ અનિવૃત્તિકરણ કથાવનિવચ, ધર્મશુદ્ધિધ્યાન, ચેત્ત નાલિકા અને શૈલેશીકરણ.

આવી રીતે બાહ્ય અને અવાતર જગત નવ નિધિઓથી ભરેલું છે. બારે શેલના ઘરમાં ચાર અધાર છે. એને હલુ આવર રાત્ર પ્રકટનું નથી. એને સ્વ પરને વ્યાપવ સમર્થ છે. નવાં એને પરમ સાચા મુખને રસ અગ્રે નથી. એને પોતાનું સાચું કિત પ્રાપ્ત કરવાની આવી મગી નથી. દુનિયા રમવાથી ભરેલી છે પણ એ સર્વને મળતાં નથી. અને સુરેશ્વરના ઘરમાં તો ચારે બાજુ અસ્થિત જડેલા છે. ત્યારે આપણ શેલને ત્યાં તો માત્ર અપરની અવધી છે. એક કાપણ નીચે એનો વાસ છે અને એ એની પૂછ છે. બાહ્ય કે અંતર દિગ્ગે એની ગરીબાઈ હૃદયકાવક છે. નવનો આક્રોશ અજિત છે. એને ગરીબોટલી રોકે સુધી એના અક્રોશ સ્વચ્છાને કરવામાં આવશે તો ઉપડે નવનો આક્રોશ. નવ નિધિ અને જરિત આ ગાથામાં બાહ્ય કારિક અર્થમાં વર્ણવેલા છે. સુગુના નવ નિધિ કે અંતર કે અવેશત—એ સર્વને આંતર દિગ્ગે સમજવાના છે. છપર છપા એ ગરીબ સ્થિતિ સૂચવે છે. પ્રાણી અથવા અગ્રમગ્રમતિ ન કરી શકે અને તથાનુમતિ રીતે આત્મા કરે કે અવસુષુમા પડી જઈ પશુક મતિ કરે ત્યારે તેના આત્મ હૃદને માત્ર છપરછાયા મળી છે. એમ સમજવું અસ્થિત તો અથા અનની ધાતુ હાગી રહેલી હોય, અથા અનવ અનવના અંતર અનિ શિલ્પ હોય, અથા અવજાતપ થાતવા હોય, અથા અવાહતનાહના સૂર સજળતા હોય, ત્યાં હોય. (૨)

ઘુલ મોરી મારે હાથકી માટી, ચેરેકી મતિ અપરાપીની કાટી;

ઘુલકે પરકા મરમ ન પાયા, અઠલ કરાણિ 'આનંદપન' માયા જગત ૧

પાર્શ્વતર—મેલી-મેલિ કળાઈ-કળાઈ અપરાપીની-અપરાપી ન-ને પાપ-પાપા. કલિ-કલિ ભાત-વાત.

શબ્દાર્થ—મેલી = મો, કળાઈ = કળાઈ, વળાઈ. લાગી = લાકડી. મતિ = મુદિ. અપરાપીની = રેડિન, કુનેશ્વર કાગી = ગોંડી, બાઈ. મરમ = મર્મ. કલિ = કલિ. પાપા = મેલતા, પ્રાપ્ત. અઠલ = ન વર્ણવી શકાય તેવી કલ્પની = કથા, કલ્પિત વાત = દાસ (સ્વામી); બાયા = પ્રિય. પારા પાપા = પ્રાપ્ત મુ' મેલમુ.

અર્થ—ગુરુ અને શબ્દોરૂપ લાક્ષી આરે છે. અને ચેલાની બુદ્ધિ દોષિત અને બધી છે ગુરુના ધરનો મમ (છતુ પદમ્બ) સમજાવે—આમ થયો નહિ પડાણ આનંદ ધનના ધરની કથા તો ભારે જળરી છે કીધી કથી ન બાલ તેવી છે (૩)

વિવેચન—ગુરુરૂપ આવા શિષ્યને શબ્દરૂપ લાક્ષી આરે છે. એવો જણાવ અભ્યાસ ન કરતો દોષ, એની બુદ્ધિ ચક્રવર્તી થઈ જાય, એ બધેલ બાજવને બેઠકારીથી વીધરી જતો દોષ, તો ગુરુ એને ધમકાવે છે એને લાડનાતજના કરે છે અને અંતરે કથાથી સ્વરૂપમાં દેખાતી કિંસાની અદર સ્હેલ અનુભવ કથાનો કામલો રજૂ કરે છે

ચેતનશબ્દ અત્યારે વિષ્ણુસિદ્ધા પછી જઈ અનેક અપરાધો કર્યા બાલ છે ધરત્રી આમે આનંદવૈભવ કરી રહ્યા છે ઘરે આવવાની વાત પલ્લુ કરતા નથી ધરત્રી ભૈરીને બ્રોગ ખતા પલ્લુ નથી. એને ઠેકાણે લાવવાની વાત છે શિષ્યની બહી બુદ્ધિ કેમ વિચાર અને ગુલાહી થાય એની પૃથક્કરણ શક્તિ કેવી રીતે આરી વાગને સમજી શકે અને એના આનંદમાં અનવત્યનો સહયોગ કરી રીતે થાય, એ વિચારવાનો વિવેચ છે અને એ રીતે જગતરૂપ ગુરુ અનેક નાંત શિષ્યને શિષ્ય આપી રહેલ છે અનેક રીતે એને કપડો આવી રહેલ છે કે અનેક શિષ્યવ્રતારો થોડા રહેલ છે વિચાર દષ્ટિ થાય, જુડ અને સ્થાયી ક્રિત કથા છે અને કેમ મળે તેની વિચારણામાં દીધ સ અને એને પ્રત્યેક પ્રાણીમાંથી, પ્રત્યેક ભાવમાંથી કે દુરેક જનાવમાંથી બ્રોધ લઈ શકાય છે એ બુદ્ધિ કામ કરતી થાય, ત્યારે જગત એનું ગુરુ બને છે અને પોતે શિષ્યભાવે જગત પામેથી મુલક મેગવી પાતાની બહી બુદ્ધિને નિમગ્ન જનાવી શકે છે અને અપરાધ સામે જુલુને એની અપરાધોને કથરી નાખી શકે છે. આવી રીતે જગતને ગુરુ જનાવવા આજે ત્યારે જણાવ કામ થાય, રસ્તો સાંપડે અને સાચી પ્રતિ થાય.

પણ વિચાર કરતા જણાય છે કે ગુરુરૂપના ધરનો સાચો ધરમાલ જ હતુ સમજાવે નથી. જગતને એવા ધરીકમાં એના પર પ્રેમ આવી બલ છે; ધરના ધર કરવાનું મન કરી બલ છે; મનદામાં અનેક વરજો બિહી આવે છે અને નળી તેમ વિષેગ, વિનાશ કે વિહૃતિ થાય ત્યારે થોડી બિહાય છે અર્ધાંથી ખાઈ કલાણને કથાવું આમ નામના મેગવું—આવું આવું અદર થયા કરે છે અને પાણી સર્વ જોઈ એમે કે મેલીને આસપે બલ ત્યારે વળી વિમાસણમાં પડે છે. જગતગુરુનો સાચો મમ હતુ સ્વપ્નમાં નથી; એના આનંદ વસ્તોના પૃથક્કરણનો આધિ અનુભવ થયો નથી. આ મમ જે સમજાવે દોષ તેની કથા જ છુટી દોષ.

આ ગુરુનું ધર તે અનવ આનંદનું કામ છે આનંદવન સ્વરૂપ છે. અનવ આનંદ તે મજગમ છે સ્વરૂપસ્થિતિ છે ચેતનનો પરમ વિદ્યામ છે અને અનવ શક્તિનું કામ છે ત્યાં કેઈ જાનનો ચોક્ક કકગાર કે ઉપદ્રવ નથી, છતાં હજુ પરલાવમાં દોડી જવાય છે અને બલ ત્યાં નાશુ મારવાનું મન થઈ આવે છે એટલે આવા મદાન આનંદ સદાનો સાચો મમ માલ ભાવનામાં દેખાયો છે પણ એ સાચો મમ પ્રાપ્ત થયો દોષ એમ ચારે

તથા નર નરના લાગતું નથી. એટલે મને તો લાગે છે કે ભારતિયા આનંદજનની કહાણી ભારે અજળ છે ક્ષીણી ક્ષીણી ન બાંધે તેવી છે આનંદને સમજ્યા કે આનંદને જનુભવ્યા એટલે તો ભવને બેઠા પાર મધ્ય ગયેલા એવા વહાલા આનંદસ્વરૂપને આપણે જરાજર સમજ્યા નથી, સમજ્યા હોઈએ તો પિછાન્યા નથી, પિછાન્યા હોય તો છુટ્યા નથી. ભાગી આનંદજનની કથાવાર્તા અકસ્મ છે પણ જનુભવગમ્ય છે જનુભવના મોઝ છે અને મમ પ્રાપ્ત કરી તનમય થવા મોઝ છે^૧ (૩)

ઉપસાહાર—આ રીતે આ પદ્યમાં સમન્ત જગતને શુરુ જનાવી એની પાસેથી જોય લેવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે એ આપણે આદ્ય જ્ઞાન મેળવવાનો હોય અને આપણુ સાધ્ય પ્રગતિ કરવાનું હોય તો પ્રત્યેક વીજમ થી, પ્રત્યેક ભાવમાંથી અને પ્રત્યેક પશુ, પક્ષી કે પ્રાણીમાંથી જોય હર્ષ યકાષ છે કારણ કે જગતગુણા ધરમાં તો નવ નિમિષ અને અઠ મહાસિદ્ધિ અને અશુભત યજનો કરેલો છે અને શોધનારને તે પ્રાપ્ત્ય છે

એક બીજા વાત પણ બેસે છે જગતને શુરુ બનાવવાની વૃત્તિની અદર ભારે નમ્રતા છુપુ રહેલો છે. આ છુપુ અને ત્યારે શુરુસ્થાન લેવા લક્ષ્યાર્થ બાંધ છે અને પ્રાપ્ત કરીને પ્રાપ્તી ઉમરે આ રિશિનિ વધારે ભભવી બાંધ છે અમે આવા અને અમારા જનુભવો આવા અને તમે ભગવાનો એવી વાતમાં શુ સમજો? આવા જવાબની પાછળ શુભાવ રહેલો છે પ્રાણી અને ત્યારે પાતાનું કારણમપણુ અને સામાની અકષયતા અને અનિશ્ચયતા લક્ષ્યાર્થ બાંધ છે. નમ્રતાથી આજરણુ કરવું શિખલાવે પાતાની ભાવને અન્ય પાસેથી શિશુલુ લેવાની ઉમ્મખવાળી વાજની અને જોય આપનાર કરવા લેનાર વરીકે રહેવું એમાં ભારે મલ્લ આવે છે એમાં વાદવિવાદ કે અભિમાનનો છેડો આવી બાંધ છે અને જગતને અરજે સિર જુઠાથી નમ્રતાવે એવા કોઠામાં રહેલા અનેક સચ્ચરણનાં આચરણોમાંથી નવા નવા પાઠો સીખતા જાનક થાય છે આ નમ્રતાના ગુણને જરાજર સીખવાની અને શિખણવાને સદા પાવવાની આવરણકતા છે.

થોડા વૃત્તિમાં રમ લેનારમાં એક દહીકલ જરાજર બાંધી બેઠેલી હોય છે અને તે એ છે કે પાતામાં નિષદ અંધકાર છે અને ભદારથી પ્રકાશ મેળવવાની બનવી દરેક વાતનો ઉપયોગ કરવા મોઝ છે આ વિચારધારાની અદર રહેલ નરમાય અને માતાભાવ બહુ મુદર પરીણામ લાવી આપે છે અને પ્રાણી જેમ પ્રગતિ કરે તેમ તેને જગ્યાનું બાંધ છે કે પાતાને માટે દુઃખ ઘણુ ભણવાનું ભાગી છે જ્યારે વૃદ્ધ ઉમરે પણ જગતને અરજે જુઠા

૧ આવા ભારતિયા કે વહાલાના અર્થમાં પ્રિય-દેવ જનાવનાર અંધ છે આપણા રોડિયે ભારતિયા કરીએ તે અર્થમાં અંધી વપરાયેલ છે પાર્ણવરમાં વાવા છળ છે તેને, અર્થ દાતા થાય છે તાતા એટલે કુળમાં વદા અર્થમાં એ અંધ વપરાય છે એટલે ભારતિયા આનંદજનની અર્થમાં વરીકે આનંદજનની કથા વાંચી બસ તેની નથી એ પ્રમાણે એનો અર્થ બેસ છે વારાને અર્થ દાતા કેળમાં નથી, વન સ્થનિકે વાર્ધ જનાવનારને અર્થારેવ મોટામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે -વિવેચનકાર.

વધાની વૃત્તિ બધે ત્યારે લેવા આનંદધનની કઠાણી બંધક છે બાસ ગ્રમજવા યોગ્ય છે એ જાવ બેસે અને એ જાવ બેસે કોટલી જગતને વધારે વધારે સમજવા પ્રયત્ન થાય.

આ શિષ્યભાવની વિચારણા તદ્દન અભિનવ દષ્ટિબિન્દુથી યોગી મહારાજે કરી છે અને બાસ વિચારી પચાવવા યોગ્ય છે અને એ વૃત્તિની પાછળ રહેલ નમ્રતા કેળવવા યોગ્ય છે ધ્યાનમાં રહે કે જાતે તો જગતનું પ્રતિબિંબ સ્વર્માં જ પડેલું છે અને સમજનાર અને સમજાવનારનો છેવટે જોડાકાર જ થવાનો છે પણ બ્યવહારથી જગતગુરુ પાસેથી શિષ્યભાવે પાક લેવા યોગ્ય છે

છેવટે જોઈ વાત જણાવવાની રહે છે આ પદમાં ઉપર લખ્યો તે કરતાં થોડો ભાવ છે જેમ સૂઝે છે સુરુ અને શિષ્ય આલેકારિક અર્થમાં જણાય છે બધે અન્યોક્તિ રૂપે જ આપુ પદ હોય જેમ સૂરે છે આવો જાવ સમજશે કે કોઈ સમજાવનાર મળી આવશે ત્યારે પૂરવણીરૂપે મૂકવાનું થશે બાકી સમજાવુ તેનું લખ્યું છે સૂચનાનું સાર્થકપ વાંચક કરશે. (૭૮)

૫૬ અગણ્યાસીમુ

શુભિકા—બ્યવહારમાં વાત છે કે ધરમાં કોઈ વખત કંઈક માણસ આવી જાય તો આખા ધરની મુળશાંતિને ભાગી નાખે છે પછી તેનો પ થો પાડોશી પર અને ત્યાંથી વધતો વધતો આખા જામ પર પડે છે અને ધરની વાતો આ રીતે જગતને મુખે ઘડે છે અને ધરની વગેવણી થાય છે આટલા માટે માણસો ધરમાં માણસ લાવતાં ખૂબ વિચાર કરે છે રૂપ કરતાં સ્વભાવ માટે તપાસ કરે છે અને બાહ્ય દેખાવ કરતાં પ્રકૃતિની—ખાન દાનીની બાબતને વધારે અગત્ય આપે છે આટલું કરવા છતાં પણ ધરમાં કોઈ વખત કંઈકાનું કે અલુકાવતું માણસ આવી જાય તો ધરને માથે મોટી આફત આવી પડેલી જણાય છે આવા સુખોગ્રેમાં લણીવાર પ્રાણીને કાચ છે કે શું કરવું અને કયા જવું ? એ સબધમાં અન્ય કોઈ પાસે ભરણ કે પ્રાર્થના કરવાને અવકાશ પણ રહેતો નથી આ કેદસ્ય વિચાર પર આ પદની રચના થઈ હોય એનું અનુમાન છે

ઐસી કેસી ધરવસી, જનસ અમસી રી;

યાહી ધર રહિમ જગવાહી, આપ્કુ રૂ ઇસી રી ઐસી૦ ૧

પદાંતર—અસી-અમસી અસી-કેસી નમ-ગિનમ યાહી-આહી. ધર રહિમ-ધર દિમે ૨ હપી રી-ફેમેરી

શબ્દાર્થ—નથી = એવી (પૂર્વે મુ અરપ ક્યું જ તેથી) ઐસી = એવી, કેવા સરખાવણી. ધરવસી = ધરમાં વસી થઈ છે ફૂલી થઈ છે ધરજગાઈ થઈ થઈ છે નમ = વસુ અમેરી = અનસી, અનિદ, ખૂરી વસી = નેના. ધર રહિમે = ધરમાં રહવાથી અવવાહી = તમને માથે, જગમને વડન કરે તેવી આપત = આપન. અસી = આવા પ્રકારની.

અર્થ—જે વસ્તુ અત્યંત યશસ્વિ (ખૂબી) છે જે ઘરમાં રહેવાથી અત્યંત જગતને માથે લેવાનું થાય છે તેવી ચીજ ઘરમાં કેવી રીતે વસવાટ કરી ગઈ? આવી વાત (બની તે તો) સાચાંચ આશ્ચર્ય છે બારે જેટલો વિષય છે. (૧)

વિવેચન—કેઈ વળતે દુનિયાથી બહેલો-બહેલો થેતન પોતાની સાથી પરિસ્થિતિને આજ કદે છે પોતે માત્ર જુઓ છે પોતાનાં અને પાશ્વર્ય વચ્ચેની વહેલવળી સમજવામાં બેઠવાઈ ગયો છે આવી વિચારણા કેઈક જ વાર થાય છે, થાય છે ત્યારે પ્રાણી પોતાની અંતર પર કે પોતાના ઘર પર નજર નાખે છે કેઈ મોટી ભૂલ થયેલી છે એવું અનુમાન થતા ઘરમાં કેઈ કંઈક માણસ તો આવી ગયું નથી, તેની શોધ કરવાનો તેને વિચાર આવે છે એને મનમાં થાય છે કે આતર દરિયો પોતાનું ઘર તપાસતા કેઈ એવી જ જગ્યા ઘરમાં આવી ગઈ હશે છે કે એને હાથે પોતે જગતને માથે હાથે વગર કાસ્ટે કદે છે ઘરના રહેલ માણસની અંતર તો જરૂર થાય અને તે બેઠેલી જગ્યા અણધાર્યાં ભેગ પ્રાણી હોય તો એ તો માથા પર છાણુ થાપે, ચાલે અને ચીસો લે અને બેઠેલ પ્રાણીનાં અમરણાદ્ય કસવે મૂળ વસ્તુ પાશ્વર્ય ઘરમાં જુઓ ગઈ અને પછી તો પાશ્વર્યને કાસ્ટે એને કપાલથી ઉતારી દે તેવી, અને પરભાવરમણતા કરાવતા કરાવતાં અતે સ્વને મુલાવી દે તેવી એ નીવડી. આ વસ્તુ કેઈ? કેમ આવી? ક્યારે જુડી ગઈ? અને ક્યારે એણે ઘરના માણસ હોવાનો ઘણો નેપથ્યની રીધો? થેતન વિચાર કરે છે કે આ તો ક્યારે આજની વાત છે આ વાત વિચારતા ક્યારે ઘણું અને ઘણું થાય તેવું છે એને ખાતરી છે કે આ પ્રમાણે જે વસ્તુ ઘરમાં જુડી છે એ કેઈ ક્યારે વિચિત્ર ચીજ છે એની સહિત અજાણ છે, અને આખરે એ અણધાર્યાં ભેગ વસ્તુ છે જે આપણી રીતજાત ઉલટાવી નાખે, આપણને રજાઠવા કરી દે અને આપણુ સ્વતંત્ર હોવાની આપણા પર પોતાનું સંભવ સ્થાપી શકે તે વસ્તુ તો કેઈ અજાણ છે અને એ ખરેખર આશ્ચર્ય છે. (૧)

પરમ સરમ વસી, પરમડ પેસી રી;

યાદી તે માઈની મેસી, જગજ સમેસી રી કૈસી. ૨

અર્થ—જે બાકી શરમને દેનારી છે (અથવા એ જીવના મુખ-માલને દેવ કરનારી છે) અને જે પેલી માઈનાં મથ છે તે ઘરમાં પેસીને જગતનાં જગત ઉપર મથાનો કૂચડો ફેરવનારી છે અથવા આખા જગતને ગળી જનારી છે ઘરમાં જુડીને ઘરબળી ગઈ મેસી માલેક ગઈ અથવા તેવી છે. (૨)

વિવેચન—પ્રાણી આ સંસારની અવસ્થામાંથી છૂટવા ઇચ્છે છે ત્યારે આ પાશ્વર્ય પણ ઘરમાં જુડી ગયેલું માણસ સાચા મુખનો દેવ કરાવનાર થાય છે સંસાર પર સત્

પાશ્વર્ય—ધરમ-ધરમ છે મેમી-મેમી અજા-અજા. રમેમી-સમી

શબ્દાર્થ—ધરમ=ધર્મ જીવન અથવા માલ કેમી=આપણારી અથવા દેવ કરનારી. ધરમ= ધરમાં. મેમી=ઘણું થઈ ગયું છે. મેસી=મેસી. મેસી=મસી, મસ. કૈસી=ગળી ગઈ છે અથવા કરી ગઈ છે

ધર્મે એટલે સ્વતઃ સુખિત પર દેવ ધર્મે. અને સસારમા શયે તે તેટલા પૂરતો સુખિતથી અળગો થાય છે. આવી રીતે પારકુ માણસ બરમાં આવીને ઉત્કૃષ્ટ, સ્થાવી, શાશ્વત સુખ તરફ દેવ ઉત્પત્ત કરે. જ્યારે જો જહાનુ માણસ માટી શરમ ઉપજાવે તેની સ્થિતિ આપનાર થાય છે. આવો સમજી માણસ લાખી નજર ન પહોંચાડતા ધન, સ્ત્રી, કુટુંબ પ્રત્યા અને વરખાનના પ્રપચમા પડી જાય કે કષાય જેવા મનોવિકારને તાલે ધર્મ જાય એ તો ભારે શરમ ઉપજાવે તેની જાળત જણાય. કયા કોના મહાન સુખો! કયા કોના દર્શન-જ્ઞાન-આરિત્ર જેવા રત્નો! અને કયા કોની પુદ્ગલગણિકતા! કોને કામ-ક્રોધાદિને વિવશ લેયો હોય ત્યારે ખરેખર શરમ થાય તેવું તેનું વર્તન હેખાય છે અને કોની એ સ્થિતિ નિષ્ફળતાનાર આ બરમાં પોતેનું પારકુ માણસ છે એ તો હેખી શકાય તેવી વાત છે, કારણ કે ઘેતન પાતે તો જાનત સુખથી ભરેલ છે અને શરમમાં પાડે કે શરમ ઉપજાવે તેની એક પણ વાત તેની પાસે કે તેના સજધમા કે સંનિધમા બરાકય છે.

આ પ્રકારની સ્થિતિ કરનાર પારકુ માણસ છે. કોને પરભાવરમજુતા કહો કે પરપરિવૃત્તિ કહો, કુમતિ કહો કે કુલુહિ કહો, કમં કહો કે વૈચિત્ર્ય કહો, પણ કો આત્મા પાતે નથી, એ જાતે સ્વય નથી અને એ જહાનની વસ્તુ છે, જહાનની ચીજ છે અને અનિષ્ટ, તુષ્ટ અને નિઃશીલ હોઈ ઘેતનને હેરાન કરે છે અને વરમા વૃક્ષી વરને વેરવૃષ્ટેરણ કરી, કોના વિસ્તાર અને તેમજો જગ સુખી લગાવે છે. કોની સ્વય સ્થિતિ ભુલાવી દે છે. કોને રખડો-રજળતો કયાં મૂકે છે અને કોની સ્થિરતા એકાગ્રતા અને સ્વાસ્થ્યતા ભુલાવી કોને ઘર ઘર રખડો કુત્તા બનાવી દે છે! આ પારકા વસ્તુ, જે વરમા વૃક્ષી ગઈ છે એણે વરને ઈશ્વરપાશલ કરી નાખ્યું છે તે મોહજાનનો મત્ર છે. મોહની રાણીને દોર છે. અહ-મમનો મત્ર છે. જગતની પાકડ છે અને કેટલો ન મુકનાર વગગ્રાહ છે.

વળી એ જહાનની શ્રીએ મારો જગતમા જરા ધયેલો હતો જ્યારે થવાનો હતો તેના ઉપર મદા ફેરવી દીધી છે અને થયને જહાલે અપવશ ફેલાયો છે, જાનત સુખના મણીને વિષમકષાયના કીચકમા ફરતો કરી મારી આગત્ત પર પછી ફેરવી દીધું છે અને મને રખડુ નમાલો અને હજમલ વગરનો બનાવી દીધો છે. એ મોહિની કેવી આજા જગતને ત્રણી ગઈ છે. (૨)^૧

હવે પણ કો ધરવાસ કરી યેસેલી અનિષ્ટ વસ્તુ પર વધારે વિચાર કરવા નીચેની હકીકત સાંપડે છે —

૧ 'શરમ દેસી' આ અટપીડા શબ્દ છે. 'શરમ'માં 'શર્મ' જગ્યા શરમ અને જાય થાને. શમ એટલે મુખ અને શરમ એટલે હાલ-સમજા. આ અને જાય ધરાખ્યા છે. 'દેસી' એટલે દેનાર જાય જાય થાને અને દેની-દેવ કરનાર જઈ પણ થાને. આ જાત જાય પણ ધરાખ્યા છે. વિવેચન આ દૃષ્ટિએ વિચારનું — વિવેચનકાર.

૨ સમેતી નેનો. જાઈ શબ્દ અને ધમખો નથી. જાઈમાં એવો જાઈ શબ્દ નથી. કોને. મદા ગઈ જાય ૫ મનોવિકારાએ કરાવેન નેપિ પ્રમાણે લખ્યો છે. — વિવેચનકાર.

કૌરીસી ગરબ જેસી, ગુરમ ન સવસી રી;
'આનંદપન' સુને સી વંદી, ગરમ કહસી રી મૈસીં ૨

અર્થ—ગરબ—પારકાની આશા કોડીની કિંમતની અને બારે બીજ છે એ ગરબ (અપ્રમુખને) આપવી પણ નથી. (આવા સંયોગમાં) કાસી કેવા પ્રકારની ગરબ કરે? અને આનંદપન એવી ગરબમાં સાક્ષ્યે પણ શું? (૩)

વિવેચન—એક કોડીની છપ્પા કે સ્વાર્થ હોય તે બારે બૂરી બીજ છે અથવા તો કશાનાર હલકું વલકું છે નારો માણસ ગરબથી ન થાય. આગળ વધનાર પ્રાણી પારકી આશા ન કરે. બીજ ઉપર આધાર રાખનાર પોતાપણું સ્થાપી ન શકે આવી ગરબ—ગુરબ—મુખની આકૃતિ તે કહી મુખને આજવી નથી. એ તો પરની આશા પર છાંવે છે. એને ક્યા ત્યાં મેં નાખી અને તે મેળવવા માટે વહણાં મારવા છે અને આનંદની પેઠે આશાના ઘોરમાં પૂછી પટપટાવવી છે! આવી ગરબ હરેક રીતે અવગણ્ય છે એ આ પારકી વસ્તુ ઘરમાં આવી છે તે તો મારી ગરબનું બીડું નામ છે એ પારકી અણસ ઘરમાં વચીને અને કાચા મુખને આજવા પણ દેતી નથી. આવી મારી સ્થિતિ છે આવા મારા ઘરનો ઘાત છે આમાં હું ગરબ પણ શું કરું? અને કોને કરું? અને ગરબ કરું તો હામીની કે ભાગીની એવી ગરબ આનંદપન સાક્ષ્યે પણ ચેત? ગરબ થાય પણ કેમ? અને કરવામાં આવે તો સંભળાય પણ કેમ? ગરબ કરનારે ત્યાં પાતાની બાહુએ છે કે પાતાની ગરબ મુદાસર છે એટલું તો બતાવવું જોઈએ. ગરબ બિચારી બાપડી છે! મરને પ્રાણી મને તેમાં કામ કરે છે. ગરબ અને આશા પર્લાવવાની શબ્દ છે અને આશા પ બહાવીશમાં જામ બહરી વિવેચન થઈ ગયું છે. માણસ આશામાં ને આશામાં ફેટ્યો થયેલ બની બસ છે તે, આજ ઉપાડી જોઈએ તો હરથાવ દેખાય છે. આ આશાની પાછળ રહેલ વત્ત તે ઘરમાં ભૂમી મયેલ જાહારની બાઈ સાહેબ છે અને તે બધાં મુખી બહાર છે ત્યાં મુખી પ્રાર્થના નકામી બાય છે, અને મિલકતબની ભરમ વધારે વધારે બંધતી હોવાને પરીણામે સસારમાં વધતી બાય છે. આ ગરબની આજ્ઞ છે.

આવા પ્રકારની મનેવશા, કોઈ શાવ વળતે, તબન જોઈતમાં અને મેલનાશ સામે વાતો થાય ત્યારે, બહારવાને થાય છે અને થાય ત્યારે પારકા માણસને ઘરમાં ભૂમી મયેલ તરીકે જોગવાય છે. તે વળતે પાતે કેટલો પસંધીન થઈ મયેલ છે પાતાની ગરબ સંભળવાય તેવી સ્થિતિ પણ નથી રહી અને પાતે થશના ઉપર ફેટ્યો કાઢે હુલસે ફેરબો છે તેનું ભાન થાય છે (૩)

પાઠનાર—કૌરીસી-કૌરીસી, ગુરબ-ગરબ, અજમી રી-અજમેરી રી, સુને-સુને.
સંજ્ઞા—કૌરીસી=કોડીની, ગરબ મુખની ગરબ=મનસ, ગાલ કેમી=નળી, બૂરી, ખાલ.
ગુરબ=મુખની આકૃતિ, અજમી રી=માને નહિ, શાલ મેં નહિ. શી=કઈ, બહરી=કાસી, કાલ. ગરબ=નિમિત્ત કરેલી રી=કેમી રી, કેવી.

ઉપસહાર—આ રીતે આ પદનો અર્થ કરવા અને તેને અનુસાર વિવેચન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. કાર્તિક જાણાની અનુપ્રેરણાથી અને કાર્તિક પાઠોના વૈવિધ્યને કારણે અહરને આશય સ્પષ્ટ ન થવાથી સ્વચ્છ પૂર્ણકરણમાં જ્યાં સ્થળના દેખાણી છે તેણે મુશ્કેલી આશય તો બરાબર બળકેથી છે એમ લાગે છે. ચેતનરાજ પોતે આ પાઠી ઘરમાં બસી ગયેલાની હાલતી છતાં આવા વિચાર કરી શકે એ જ ભારે હર્ષની વાત છે. છતાં અનુભવથી દેખાય છે કે કોઈ કોઈ વાર આવો પ્રસંગ જીવનમાં આવી જાય છે. આવા પ્રસંગે વધારવાની જરૂર છે. ઘરમાં વસી રહેલી પાઠી જાણસને જોળખવાની જરૂર છે અને એકવાર એ પાઠી વસ્તુને તત્ત્વરૂપે જોળખવામાં આવી જાય અને એ બાહ્ય જ છે એમ જણાઈ જાય, તો ભારે પ્રતિ શાય તેમ છે; કારણ કે પછી તો તેને દૂર કેમ કરવી એવા ઉપાયચિંતનનું જ કામ બાકી રહે છે.

જણાવરા માણસો તો આ બહારની વૃત્તિને ઘરમાં ફાળવેલ અર્થ ગણેલ તરીકે જોળ ખતા જ નથી, એ જણીવાર એને પોતાના સ્વભાવના અંગ તરીકે જ માની લે છે અને આવી રીતે ચેતન પરજાવમાં યોગ્ય, તે તેમ જ થવું એકાંએક એમ ખાસી પરજાવ અને સ્વભાવને એક માની લે છે. આવા બાહ્ય અણુથી દૂર થઈ ગયેલાને નિસ્તાસ્ની આશય નથી. સ્વ અને પરનું વિવેચન થાય, સ્વ સ્વીકાર છે અને પર ત્યાગાદ છે એમ સમજાય, પર વસ્તુ ઘરમાંથી ઘડી બેઠેલ છે તે નરી નિર્ભયતા છે એમ સમજાય, ત્યારે બાબત સ્ત્રા પર થકે છે અને તે વખતે અંતર નિર્ભયતાથી જે વિચારો સૂઝે તેની આ પદમાં ધ્યાની કરાવી છે.

પદનો ભાવ અતિ જ સીર અને આશય વિચારવા યોગ્ય છે અને વાત બેસી જાય તો આચરવા યોગ્ય છે. જે બાહ્યના જોળા માટે અન્યને અરજ કરી શકાય તેમ નથી, અરજ કરવામાં આવે તો તે કોઈ માંજળે તેમ નથી, જેને માટે અન્યને અરજ કરવા કરતા અહરની સાથે વિચારવા કરવા યોગ્ય છે અને જેનો ઉપાય પોતાના હાથમાં છે તે બાહ્યને બરાબર જોળખીને, જોળખીને તેનું પૂર્ણકરણ કરીને અને તેને સંતોષાઈ સમજી તેને માટે ઉપાય કરીને તો તો કોઈ હકારો વળે, નહિ તો તો આલે છે તેમ આશય કરી અને કોઈવાર અવકારનજરે મુજમાં, કોઈવાર દુઝમાં, અંટા ખાવાના છે બાકી સમજી વિચારકે તો આ બહારની ઘરમાં બસી ગયેલીને જોળખીને અલગ કરવા યોગ્ય છે. સાચુ સ્થાપી મુજ યોગવવાનો એ એક જ માત્ર છે.

આ ભાવભરપૂર પદનું વિવેચન પૂણ કરતા એક વાત ધ્યાને જણાવવી પ્રાસંગિક લાગી છે. ચેતન ગમે તેટલો ખોટો માર્ગે અહીં બધો હોય તોપણ તેને કોઈવાર સાચા માર્ગનું રચન થાય છે એ પોતાની જાતને શોધે છે અને તેમ કરે ત્યારે તેને પોતામાં કંઈ ખોટું તત્ત્વ આગળ ગણેલું દેખાય છે એ હકીકતને કૈન પૂર્ણવશે તત્ત્વજ્ઞાન રહે છે. એ કૈન તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy)નો ભાગ છે અને એનું રચન સાચુ અવસ્થામાં પણ પ્રાણીને લક્ષ્ય છે; વિશિષ્ટ જ્ઞાનની જોમાં બહુ અપેક્ષા નથી; પણ એ હોય તો વધારે

મોજ જાતે છે વાત જોટલી છે કે આવા વસ્તુદર્શનની શક્યતા પ્રત્યેક પ્રાણીને છે અને આપે એ બાજે કે ઘડી આવે ત્યારે એ કાણે એના હાલ લેવાની જાણ જરૂર છે. એમ માન ત્યારે પછી આનંદજન પાસે જરૂરની જરૂર પણ નહિ રહે. અને ઘરમાં કાપલ થયેલને પારકા તરીકે જોળખાઈ જશે, તે પછી આપોઆપ માનસૂચન પણ થઈ જશે. માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ આ અનેરી જણસ ને શોધવા પ્રયત્ન કરવો અને એનું દર્શન થઈ બધ ત્યારે તેને તે તરીકે જોળખી જરૂર રહેલા આનંદજનને સાચી જાણ કરવી અને શોધનાર અને આનંદજન બંને એક છે અને ઘરમાં જૂસેલ પાછી છે એ વાતની સ્પષ્ટતા કરવી આ પર વસ્તુ કેવી છે તેના વિશેષ પરચા માટે હવે પછીના એ સીમાં પદની બહુભર વિચારણા કરવાથી આ ઘરમાં જૂસેલી પરાઈ જણસનો પરચા થશે. (૭૬)

પદ એ સીમુ

ભૂમિતિ—આનંદજનના આત્મદશનમાં સ્વ અને પરનું વિવેચન કરવાનો અને સ્વના સ્વીકારનો અને પરના ત્યાગનો એકમાત્ર ઉપદેશ અનેક હિંમિતુઓથી કરવામાં આવ્યો છે. આ વાત વારંવાર કસાવવાનું કારણ એ છે કે પ્રાણી વારંવાર તે વાત માથે કરે તે પછી જતાં કાળથી એને જાણવાસ પડી બધો છે કે આપે ત્યારે એ જણ પછી બહુલીમાં રહે કે તુરંત જ વિભાવમાં પડી બધ છે. એને ખનદોહત, માલમલીકા અને હિંમિતુ વિષયોનાં જોટલો બધા મોઢાં લાગેલો છે અને એના મનોવિકાર પર કાળુ જોટલો મોઢો છે કે વાત વાતમાં એ પરભાવમાં પડી બધ છે અને એમાં જોટલો જોતજોત થઈ બધ છે કે એ બધે એની સ્વભાવદશા હોય એવું એને લાગે છે. એને એ સમજમાં ઝમે તેટલું કહેવામાં આવે અને એ વાતનો એ સ્વીકાર કરે, તેપણ એને લપસી જતાં વાર લાગતી નથી.

ત્યારે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા તુરંત સમજાઈ બધ અને છતાં વારંવાર વિચારે પડી બધ તેવી જાગૃતમાં ઉપાધ શો કરવો ? એના એક જ ઉપાય છે અને તે એ છે કે એ વાત એની વિચારણા સંપૂર્ણ સુધા સુધા મુદાઓસર લાગ્યા કરવી અને એમ ચર્ચિતબધ કરતા કરતા કેરુપાર એના આપે આપવાનો સંભવ રહે. હક નિર્લેષ અને પ્રયાત આત્મ-ચિત્તવન દ્વારા આ નિર્ણય અને વર્તન જણાવ્યું નથી, પણ એમાં લપસામટ્ટી બહુ સંભવિત છે. જોટલે એના સંજોગમાં માલુ હોય એવાની જરૂર રહે છે. આપણે પોતાના જીવન પર નજર કરીએ તે જણાય છે કે આ સર્વ આજપોજાગ નકામી છે ચોવન કારણ છે, મમતા જોટી છે. આજના મિત્ર કાલના દુરમન માથે છે આ સર્વ ખન કે ઘરનાર બહી રહી જવાના છે—એ સબ બધીએ છીએ અને છતાં વર્તન કરીએ ત્યારે સેકડા વર્ષ મુખી બધે આપણે ખીલો બહીએ જસવાનો નથી એવું દેખાડીએ છીએ !

એનપરં નિવૃત્તિપરાવણ છે એ વાત ખરી છે, પણ એમાં પ્રચલ્લ મનુષ્યોના જય

એટલો જ મદિમા ગવાયલો છે અને આ સ્વ પર વિવેચનમાં તો સ્વીકાર અને ત્યાગ બન્નેની વાત છે કેનો સ્વીકાર-ત્યાગ કરવો, એની પસંદગીમાં કયા વિવેક સાધવો અને કોના વર્તાનમાં ઠેકઠી અને કેવી ચિતવણી રાખવી એ બાબત બહુ બહુ રીતે વિચારી પચાવવા યોગ્ય છે એમાં પુનરાવર્તન થાય કે એ વાત માટે નવા નવા દિલ્લિ-નિહુ બતાવવામાં આવે ત્યારે કવન કે વિવેચન પર નજર ન કરતા પોતાની બાતને તોળી હોવાની જરૂર છે અને એ દિલ્લિએ આ વાત વિચારશે તો પ્રત્યેક કવનની સાર્થકતા જણાયા વગર રહેશે નહિ.

બાકી સ્વ પર વિવેચન કે તેને જાણે કરેલ નિર્ણય અનુસાર વર્તન બચાકજ નથી, પણ સુરેકેલતો જરૂર છે અને તે સુરેકેલી વર્તનની અંદર નથી, પણ પોતાના વિચારની નિર્બળતા અને વર્તનની અસ્પષ્ટતામાં છે. આપણે બ્યવહારમાં મહત્તમ વિચારના ઘણા માણસો બોધે છે છીએ. આવી બાબતમાં તો દુશ્મનકે કે જાણીપણું હોય તોપણ બાલે, પણ જ્યે તે બોલે અને કહવી ટીકા સાંભળવી પટે તેની વગર કરકારે એ વર્તન-નિર્ણયને વગળી રહેવામાં આવે તો આ લવનમાં અમીરમના ઘૂટડા પી શકાય તેમ છે આનંદની છેલો ઉઠાડી શકાય તેમ છે અને અવતારને સફળ કરી શકાય તેમ છે. તેથી બરાબર અવલોકન કરી ખરી વાત શી છે પોતાનું સ્થાન કયા છે અને જૂથવલુવાળી સ્થિતિ ક્યાંથી પેલી ગઈ છે અને પાતે જ નિપજવી કાઢી છે એ શોધી કોનો ઉપાય કરવાની આવરજકતા છે અને માટે કેવા વિચારની જરૂર છે કેવા નાનની આવરજકતા છે અને કેવા બાવો ત્યાગ કરવાની જરૂરિયાત છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે આ હકીકત સમજવા માટે ચિતનનું પોતાનું ઘર ક્યાં છે કેનું છે અને કેમ પ્રાપ્ત થાય તેનું છે તે વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૫૪^૧
(સ્વ-સાર)

ચેતન ! શુદ્ધાતમકું ધ્યાયો;

પર પરચે પામપૂમ સદા, નિમ પરચે મુલ પાવા,

ચેતન ! શુદ્ધાતમકું ધ્યાયા ૧

અર્થ—ચેતનભા ! આત્મસ્વરૂપની મૂળ દશાનું ધ્યાન કરે-વિચારે. પર વસ્તુ કે પરનો સત્ કરવાથી તો હમેશાં ખમાલ-ખાંખલ રહે છે એટલે પોતાનો પરિચય કરીને મુખને મેજવે. (૧)

વિવેચન—માયા ચેતનભા ! તમે શુદ્ધ આત્મદશાનું ધ્યાન કરે, બાહ્ય આત્મદશા છેડી ઈ અંતર આત્મદશામાં ચિતરી બાંધો અને પરઆત્મદશાનું ધ્યાન કરે. માત્ર એક

શબ્દાર્થ—એના = અદમ્ય શુદ્ધાતમ = શુદ્ધ દશાનું આત્મસ્વરૂપ જાનો = નું જાન કરે. પસ્થો = પ્રાપ્ત અમકાર, પરિચય. પામપૂમ = પમાલ, કારે તેવારી, અથવા પામ = ધર. તેમાં પૂમ = કુમારો. નિમ = પોતાના પાવો - મેજવે.

૧ પ્રતમાં આ પદ અને અનુ નથી. તે કારણે પદાંતરો હોય તો તે ગોંધી લેવા નથી. -વિવેચનકાર

આત્માને બરાબર જાગૃત્તો તથા સર્વ વસ્તુસ્વરૂપને જોગજન્યુ, એ વાતમાં જરા પણ અનુદિષ્ટ નથી. એકને બરાબર જાણવા માટે તે શુ છે તે જાણવા ઉપરાંત તે શું નથી એ પણ જાણવું જ પડે. અને એ નકારાત્મક જ્ઞાનમાં જાહીની સર્વ આત્મિક વસ્તુને સમજવી જ પડે એટલે દેવી ચેતના પોતાના પતિને શુદ્ધાત્માને આવવા વિશ્વસિ કરે છે અને તેમ કરવાના તેના કારણો જણાવે છે.

પરશ્નો—એકને જાણે અતિ સૂચક અને સમજવા યોગ્ય શબ્દ છે જાણે શબ્દો કમુકે જાણસને અર્થનિર્જિત હયામાં ફલીચક મહારાજનો પરશ્નો મર્યાદા એવા અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય ત્યારે ત્યાં દર્શન થયું એવો અર્થ થાય છે. પરિચય શબ્દનું અપભ્રંશ થયેલ એ શબ્દ પરિચય એ લે જોગજાણ કે સદ્વાસના અર્થમાં નથી વપરાતો, પણ એના અર્થ દર્શન-જ્ઞાનકાર એમ થાય છે. પરચાનો સમજકાગ બહુ અલ્પ-સૂક્ષ્મ હોય છે. તેમાં વિશેષ વિચારણાને સ્થાન નથી.

ધ્યામધ્યમ—પારકાના પરિચયમાં તે કુચિયાં ધમાલ અને દોઝદોઝ જ હોય છે એમાં નિષ્ણતે ધ્યાનનાં કે અદરની શાંતિનો સવાલ જ નથી હોતો. એક વિદ્યા પૂરી ન થાય ત્યાં બીજી અને બીજીની પાછળ ત્રીજી એમ આત્મા જ કહે છે. બહારથી કંટક કમીલાથી પરચેશ અને આધનસ પત્ત શેડ કે બરના વડીલને પૂછ્યું હોય તો તે કહેશે કે બાર્ડ શને પૂરી જીવ થયું લઈ શકાવી નથી. પર પરચામાં આવી શ્વિતિ છે. એમાં શાંતિ નથી, નિરાસ નથી, આનંદ નથી, સ્થાયી જાણ નથી.

અને પોતાનો પરશ્નો થાય, આત્માને-સ્વને જોગજાણ, તો તેમાં જરા આનંદ છે અદરની શાંતિ છે અને છવનરસની રેલઉંચ છે માટે નેનનજી! તમે પરપરશ્નો છેડી દઈને નિજ પરચા કરો, તમારી પોતાની અદર કેવો અમલકાર રહેલો છે, તમારો પ્રવાય કેટલો ભલ્ય છે તનો પરચા કરીને માયુ આવી મુજ મેગવો, અને બહારની ધ્યામધ્યમ અને ધમાલને મૂડી દઈ એનો ધ્યાન જોઈ કરી નાખો. (૧)

નિત્ર પરમેં મહાના હ તરી, પર સંગ નીચ કરાવા;

મત્વસ રીત સ્વની નુમ એમી, ગરિયે આપ મુહારા ચેતન. ૨

અર્થ—તારી મિદાર્થ તાણ બરમા છે પારકાનો સંગ કરવાની તો તું નીચ-અધમ કરેલાય છે. તારા સજવમાં આવા પ્રમા ની પ્રજાલિલા ઉચાડી રીતે જાણઈ આવી છે; તાણ લણજી એઈને અનુમિતિ કરાઈ ગઈ છે માટે પોતાનો જે અસત્ય રવજાણ છે તેને અમલ કરેલો એઈએ. તેન તારે ચક્રી લેવો એઈએ. (૨)

શબ્દાર્થ—અનુપા = મોદાર્થ કુસાર્થ પરચ = પારકી-આડની વસ્તુને જે પારકા માનુષ-પ્રધીન મનનાત્મા કર્યા કરેલાઓ છે. રીત = રમત, રિવાજ અનુષિત લખી = લેખી લખાવું તથા અનુવર્તન કરું મિત્રી. નડી મલિ = અજ કરીએ. રીતારીએ મુદારો = અમલ

વિવેચન—તમારી મોટાઈ તો તમારા ઘરમાં જ છે તમે શેઠ યજમા કે મોટી મિલના માલિક કહેવશાયવામાં પ્રભુતા માનતા હશે પણ તે જોટી વાત છે તમારી ખરી પ્રભુતા તો તમારા પોતાના ઘરમાં છે ત્યાં આત્મવીર્ય સિદ્ધાસન ઉપર બેસી જીવન ત બુલુના ધણી—સમ્બિદાનક સ્વરૂપ પરમાત્મા—જિરાડ છે તેના નાનમાં ત્રણ જગત છે તેના વિદ્યાસમા બાનક છે તેની પ્રભુતા સર્વવ્યાપી છે આવી પ્રભુતા તમારા ઘરમાં જ છે તે તમારે સ્વાધીન છે અને તેના પર તમારો કાબુ છે આવી સ્વાધીન પ્રભુતા તમારા ઘરમાં હોવા છતાં તમે પારકાને સજ કરીને નકામા નીચ કહેવાળો છો તમે ક્યારે ક્યારે પારકાને ખસ્તિય કરો છો ત્યારે ત્યારે તમને ઉપનામો મળે ૥ કયા તમે બેસતબુલુના ધણી અને કયા આ તમારી વતમાન હલકી હશાં જેમાં તમે મહાકી રહ્યા છો એ તમને ‘નીચ કહેવશાયે છે તમને બેસતબુલુના ધણીને હસવા ચોખ્ખ સ્થિતિમાં મૂકી દે છે અને તમારા ઘરની ખરી પ્રભુતા બેઠાવી તમને બેસત નીચ વિરોધલો બધાવે છે માટે પોતાની પ્રભુતા કયા ૥ તે શોધી તેને પ્રાપ્ત કરો. સાચો સ્વભાવ છોડી આ પુરૂષલમાં રાત્રવાનો તમે ધણી માંડી બેઠા છો તે તો સજ રીતે મહાન આપત્તિ આવુનાર છે સસારમાં રજકાવનાર છે અને બેસતબુલુના ધણીને નીચનું વિરોધલુ લગકાવનાર છે માટે એ વસ્ત્રાવ છોડી સ્વભાવમાં આવી બેસો, અને સ્વભાવ મહાલો, કવિ ગાર્હ ગયા છે —

आप स्वभाव में हैं, अन्ध। सदा भजन में स्थिता।

એ સ્વાધ્યાયમાં બતાવેલ ઇશા આચરી નીચે વિશેષણો છેલે લાવે. (૨)

यावत् सृष्ट्या मोह है तुमको, तावत् मिथ्या भावाः

स्वसषेद ग्यान सही करियो, छंडो समक विमात्रो चेतन० ३

અર્થ—જ્યાં મુખી તારામાં સાચાંશિક મુખ મેળવવાની ઇચ્છા અને મૂર્ખા છે ત્યાં મુખી તારામાં જ્ઞાનભાવ છે અવાસ્તવિક કથા છે. જ્ઞાતકર્શનનું જ્ઞાન લઈને મુશ્કાતમનું જ્ઞાન કર અને આ જામને ઉત્પન્ન કરનાર પરમાત્મા ॥ તેને છાંડી દે. (૩)

વિવેચન—પ્રસ્તુત મુદ્દાને અંગે એક બાસ મુદ્દાની માત્ર વિચારી જાયો. જ્યાં મુખી વખતે ધન, માલ, સ્ત્રી કે સુખની તૃષ્ણા છે ત્યાં મુખી તમાશામાં મિથ્યા જાણ છે એમ સમજી લેા. મિથ્યા જાણ એ જ્ઞાવાસ્તવિક હયા છે પણજાણ છે, અને સંસારમાં રજાકાનનાર તૃષ્ણ રીતજાણ છે. મિથ્યા હયામાં પ્રગતિ રેખાય તો તે પણ જાગૃતિ છે ફરી ફરીને ત્યાં ને ત્યાં અજાણ છે જ્ઞાતિમિક નજરે એ કાંતો પદ્ય જાગૃતિ હોય છે અથવા અજાગૃતજાગૃતિ

राजाजी - वावर = लो. मुणी. तुम्हा = (सहकारी मुजरी) कपडा. मोठ = प्रेम अमान, बर्त
 वावर = लो. मुणी मित्रा वात = अमानातिके दया, बूढा वात. अथनेह = पितानी अमान नेह, अमुअ
 अत = अत. इति = इति. उडे = छोडे, छोडे. अथ = अथ-सुडे इत्याद. मित्रा = पर वात
 वात वात, वात वापिथी नीफतो निपरी वात.

હોય છે પણ જોમા સાચુ મુખ, પરમ આનંદ કે સ્વામી શાંતિ મળતી નથી. આ મિશ્ર જાણ તજવા જોમ છે. જોને જોવારે ચઢેલ પ્રાણી જાણે હરિજો ગમે તેટલો મુખી દેખાતો હોય તોપણ જો જાતે ત્રાસ પામવાનો છે માટે તૃષ્ણા કે શોક હોય ત્યાં મુખી તમારો માર્ગ સાચો છે જોમ કહી માન્યો નહિ. જોમાથી જાણવાનો માત્ર સાચા બલુપણનો છે. માત્ર વસ્તુનું ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન જાણ તે વિષયપ્રતિબાસ જ્ઞાન કહેવાય; જોમાં હેય-ઉપાદેયનો વિવેક થતો નથી. જીભ આત્મપરિવૃત્તિમત્ જ્ઞાનમાં રાગદ્વેષને જોળવાય, અને રસ્તો જમી આવે; જ્યારે ત્રીજી સ્વસંવેદન કે તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનમાં હેય-ઉપાદેયનો નિર્મલ હોય, વૃત્તિની સ્વસ્થતા હોય, છવન પ્રચાંત હોય અને આરિય જગતનું હોય. આત્મ તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન મેળવી મનમાં જો જામકે જાણ છે કે બલે જમીથી મેળવું કે પલેથી મેળવું બલે આમ કુનિયામાં નામ કાઢું કે પેલી રીતે કાઢું બલે આ વેપાર કરી જનના કમલા કડું કે પેલી મુત્તરીનીરી કરી જીભને બેસાડી રૂઠું—આવા આવા જોને ઉપામા જાણ છે જોને છેડી દો. જ્યાં મુખી ઉપશમ્ભુ જ્ઞાન કરો માત્ર રેકનિમિત્ત કે જાણક મેળવવાપૂરતું જ્ઞાન કરો, ત્યાં મુખી કાઈ કહાઠો વગવાનો નથી. જરે. આત્મપરિવૃત્તિમત્ જ્ઞાન જાણ તો પણ જારો આવે તેમ નથી. ખરી વાત તત્ત્વ બલુવામાં છે સ્વને જોળવામાં છે જોળ જીને વેદવામાં છે સમજીને છવવામાં છે. જોમ જાણ ત્યારે સર્વ જમજા. દૂર જાણ, જાણાસ જસો જાણ અને જ્ઞાન છવી શકાય (૪)

સુમતા ચેતન પતિહું રમ વિષ, કહે નિમ ઘરમેં જાણો;

માતમ રખ્ખ સુપારસ પીયે, સુલ 'માનંદ' વદ પાવો ચેતન૦ ૪

અર્થ—સુમતિ પોતાના ચેતન પતિદેવને આ પ્રકારે કહે કે તમિ હવે તમારા પોતાના ઘરમાં આવો અને ચેતનસજ્જા શેરડી જેવા ખીકા અમૃતરસનું પાન કરો અને તેમ કરીને આનંદજનના મુખને પ્રાપ્ત કરો. માટે ચેતનજી! શુદ્ધ આત્મચેતનનું જ્ઞાન કરો—વિવારો (૪)

વિવેચન—હેવી સુમતિ પોતાના ચેતનદેવ પતિને કહે છે કે મારા નામ! મારી વાત સાંભળો અને તમારા પોતાના ઘરમાં પધારો અને પારકા ઘરમાં રજાવાની ટેવને મૂકી દો. તમિ જોકવાર પોતાના ઘરમાં આવી તેનો વૈભવ નિકાળજો ત્યારે તમને જોની મહામૂલ્યવાળા જ્ઞાનમાં આવશે, તમને જોનું ગૌરવ જણાશે. તમારા ઘરમાં તો જારે રત્નો જારેલાં છે મહામૂલ્યવાળા શુભો કાંસી કાંસીને જારેલા છે અને ત્યાં રસકસનો પાર નથી. તમને જોમાં જોકવાર રસ લાગ્યો જોટલો પડી જ્યારે જોમાં શાથી રહ્યા છે તેમાંનું કાઈ પણ ગમશે

સાબ્યાર્થ—પ્રજ્ઞ વિષ = આ રીતે. ઉપ = શેરડી (૧). સુપારસ = અમૃતરસ.

૧ નિલ્ધાર મદિ જુઓ દરિયજગજ્જ રામાજ્જ નવમુ વિધિ વિવેચન મદિ જુઓ પા ૧૦૦
૨ સુ વિવેચન

નહિ. પોદ્ગલિક પીએમા તમારા જેવો સ્નેહ ચોખનારો પ્રાણી રાખે એ તો ભારે ખેદની વાત કહેવાય. માટે હવે તો તમે આત્મચર-ચેરડીનો રસ-બરાબર પીઓ અને એમ કરીને જનત આનંદનું ધામ હંમેશને માટે મેળવી લો. (૪)

ઉપસહાર—તુલસીદાસે એક ઠેકાણે ગાયુ છે કે

જા પર જા કર સખ સનહ સો તેહિ મિઝહિ ન કણુ સન્દેહ ।

મતલબ, કેઈ પણ વસ્તુ કે પ્રાણીનો સાથો સ્નેહ યાચ છે તેને તે વસ્તુ જરૂર મળે છે અને તે વાતમાં કેઈ પ્રકારનો શક કે સંદેહ રહેતો નથી. માટે જો એકપાર તમે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરી તેને બરાબર જોગબવાનો પ્રયત્ન કરશો અને પછી તેના પર સ્નેહ હાથવરો તો તે તમને જરૂર મળશે. આપણે તો વાત એવી છે કે પ્રથમ શુદ્ધાત્મ ભાવને જોગબતા નથી, જોગબીએ તો ઉપરશોદિયા ત્રીઢી વાતો કરીએ છીએ. બાકી એના પર સાથો સ્નેહ યાચ તો પછી અત્યારની સર્વ જગતમાં મઢી બાજ તેમ છે દુઃખની વાત એ છે કે પ્રાણીને હજી ધામધૂમ થઈ ગયો છે અને એને સાચા મુખને જોગબવાની પૂરી તાલીમ મળેલી હોવી નથી. જ્યાં મુખી એનામાં તૃપ્તિ કે મીઠા હોય, જ્યાં મુખી વિષયકથામાં જાનત મનાવો હોય, જ્યાં મુખી તત્ત્વસંવેદનપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, ત્યાં મુખી સાથો જાનતરસ એને મળતો નથી અને એને મળતો નથી એ/લે એના અંદરની એને ખજાર નથી માટે જો શુદ્ધ આત્મદશાનું ધ્યાન કરવામાં આવે, એનું પૃથક્કરણ કરી એના અંભાવને સમજવામાં આવે, એની ઉપદેશવા અવરમા વસાવવામાં આવે તો એને સ્તોત યાચ. જો ગાયુ કિંતુ સાધનું હોય તો નિજ ઘરમાં આવવું જ પડશે. શુદ્ધ અવતમને આવતા એની પ્રાપ્તિ મુખમ છે. વિશુદ્ધ આત્માને જોગબતાથી અવાગમ અવાગમ એ પ્રાપ્ત થઈ જશે અને એમ થતા તમે સાચા સાધન રચાને સર્વ કાગ માટે વિશવજ્ઞાન થઈ અંતરવેદન જાનતો અનુભવ કરી, સર્વ જમણા ઉઘી, અત્મચરના અમીના શૂટકા પીશો, નિજ ઘરને પ્રાપ્ત કરશો, પોતાના કુટુંબીને જોગબશો અને નિર્ભેદસખમ મઠાવશો. (૮૦)

૫૬ એકપારશીયુ

જુમિકા—ઈર્ષ્ય પ્રજ્ઞાસિમ તત્ત્વમસિ અને સોડ્દમ—આ ત્રણે પદો લીન દરિએ બરાબર છે. સમજી શકાય તેવા છે અને નબની અપેક્ષાએ આપણ અત્મ હોઈ સાચા સ્વરૂપને સ્મૃ કરનાર છે. અપેક્ષાવાદ વગર એનું સ્વરૂપ કેઈ બરાબર બતાવી શકાય નથી અને નબવાદથી જ એ બરાબર સમજી શકાય છે. તે વાત સમજી લેવા એમાં છે. પ્રાણીને અનેક વખત એમ જરૂર લાગે છે કે અત્યારે ? વાત માટી બેઠા છીએ તે જોડી છે અને સંસારને વધારનારો હોઈ બરાબર અમીશતી નથી. એમ નિચાર કરતા એને સમજાય છે કે પોતાનું સ્વરૂપ તો મનેજુ જ છે. પોતે અત્યારે જેની વચ્ચે આવી બસાવો છે તે પર છે અને અતે પોતાનું ચરીર પણ પાશુ છે. પેશાટકા, સગારનેદી, ઘરનાર સજ પારકા છે. આપ

પ્રકારનું સોદગાન થાય ત્યારે તે સ્વ અને પરનો વિવેક કરે છે. પાતાનો અને પાશાનો નિભાવ પાડે છે અને એ નિભાવને પરિણામી એને હૃદયની અસ્થિરતા અને કેદાશ્વાસ અને આંતરવિદાસ વચ્ચેનો તફાવત સમજાય છે. આટલી વાત થાય ત્યારે એને બાહ્યત્મભાવ અને અંતરત્મભાવ વચ્ચેનો તફાવત સમજવામાં આવે છે.

શરૂઆતમાં એ બાહ્યત્મવૃત્તિ અને અંતરત્મભાવ વચ્ચે કોણે ખાચ કરે છે. એ બીતાલીને અંતરત્મભાવમાં આવે ત્યાં કેઈ જનાવ બને કે વળી બાહ્ય ભાવમાં સગી બધ છે અને ત્યાં પાછો અનેક નાનકો કરવા લાગી બધ છે. પછી કેઈ વખતે અંતરત્મ ભાવમાં વધારે છેતર આવે ત્યારે એમાં સ્થિરતા કેમ થાય એમ એના મનમાં આવે છે. ત્યાં અને આનંદ દ્વારા એ અવસ્થા વધારે વધારે પ્રાપ્ત થવી બધ એમ તેના મનમાં એ દશામાં સ્થિરતા યોગવધા જાવના થયા કરે છે. અંતરત્મભાવમાં નૈરતય પ્રાપ્ત કરવું એ દશાને 'પરમાત્મભાવ' કહેવામાં આવે છે. એ દશા કૃમિશને માટે યોગવધા બધારે એને જોત્સુક થાય છે તે વખતે એ પરમાત્મભાવની મહત્તા વિચારે છે એના કુલે બધે છે એમાં આધિઆધિ ઉપાધિની કૃમિશ માટે બેરહાબરી એ એઈ શકે છે અને પછી એ દશા પ્રાપ્ત કરવા એને તમસા થાય છે, પછી એ કું પોતે જ બ્રહ્મ પુ — બ્રહ્મ બ્રહ્મસ્મિ — એ વાત બિંતવે ત્યારે એ નિરંજન નિસાહર રૂપે શુદ્ધ ચેતનને નવરમાં રાજે છે અને સત્તાગતે પોતે તે જ છે એમ વિચારી પાતાના સાધ્ય ભાવને માનસ ॥ મુખ ખડો કરી દે છે. એ જ પ્રમાણે બધારે એ પરમાત્મભાવમાં રહેલી માત્ર આત્મભાવ ઉપર વિચાર કરે છે અને પરભાવને પાશા જણી તેનાથી દૂર થવાની વિચારણા કરે છે ત્યારે તેને સમજાય છે કે આ શુદ્ધ ચેતનભાવ તેનું પોતે જ છે — તત્ત્વ તત્ત્વ અસિ તેનું છે આ ભાવ બધારે અદર બધે અને એ વાતને બસબર બધાલ બેસે ત્યારે એ આનંદ થાય તે અનિર્વચનીય છે અને ચોખીના પ્રેમનો વિષય છે. આના પ્રકારની આંતર દશા જગાડનાર ભાવ સાથે પાતાની સત્તાગતે જોડવા છે અને બાકી જગત સાથેનો મર્ધ બધેલો સજીવ વાદાત્મસ્વરૂપે નથી, દૂર મર્ધ શકે તેવો છે આ વાતની બાહ્ય વિચારણામાં જોડવા એ ઉપરના બીજા સૂત્રમાં છે અને અપેક્ષાદક્ષિણે બસબર સમજાઈ બધ અને સમજાઈ શકાય તેવી એ સૂત્રની કહીશ છે.

સ સાતની વિરૂપતાથી, અનેક અનિર્વચનીય બનાવોથી તેમજ અવસ્થા, ધનનાશ, મહાનક વહેરથી ત્રાસ પામેલો પ્રાણી બધારે અંતરત્મભાવમાં ઊતરી ચેતનને જોળાયે છે. મુદ્ધચેતનો પરભાવ વિચારે છે અને મનોનિકારની તુષ્ટતા સમજે છે. જાણેની કિલકલ વિચારમાં છે છે ત્યારે તેને દુનિયાનો આજો પ્રપચ સમજાય છે અને એ દશામાંથી મુક્ત થઈ માત્ર આંતરદશામાં જાણીન થયેલાની સાથે જવાનું મન થાય છે એ પરમાત્માને જોળખતો થાય છે. પરને પર તરીકે વિચારે છે ત્યારે તેને સૂરે છે કે એ દશાનાવો પ્રાણી તેનું જુ 'સોડામ્' પ્રપચથી પરમાત્મા થઈ શકે તેટલી શક્તિવાળો હું જુ 'સોડામ્' તેનું જુ એમ આનંદ આનંદ નિજાલસણે આજળ વખતે બધ અને સાચા સાધનેનો

આમય હે તો તેનો નિસ્વાર પણ શક્ય છે એ વાતને બાદ કરાવનાર ત્રીજું સૂત્ર સાડઈ'નું છે આ ત્રણે સૂત્રો પરસ્પર જિલ છતાં એક જ મુદ્દો સૂચવનાર છે અને સાપેક્ષદષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે

આ ત્રણે સૂત્રોનો અભ્યાસ અતિ ઉચ્ચ દશા સૂચવે છે એનું અવલોકન વીતરાગ દશાને લક્ષ્યે છે અને એમાં મધ્યવર્તી ખ્યાલ સ્વપરનું વિવેચન છે પોતે કોણ ? પોતાનું શું ? પોતાનો અને પરનો સબધ કેટલો અને કયાં મુખીનો છે ? અને આ પરભાવ સમજતા ક્યાંથી શાહી છે ? અને એનો છેડા કેમ આવે ? તે યોગનો અતિ મહત્ત્વનો વિષય છે અને એ એક વાત સમજાઈ જાય તો આ આખા ભવના ફેરાનો છેડો આવી જાય તેમ છે માટે મુદ્દાની વાત સ્વપરના જ્ઞાનની છે અને અતિ મહત્ત્વની વાત સ્વના સ્વીકારની અને પરના ત્યાગની છે જ્ઞાનયોગની મહત્તા જતાવવામાં આવી છે ત્યાં પણ આ જ મુદ્દો છે પરમ તત્ત્વ કે ઉત્કૃષ્ટ આદર્શનું વારવાર ચિનવન કરતાં અને એમાં એકા બ્રતા જમાવતાં અતે એના જેવા ઘર્ષ જવાની ભાવના જ ઢોલ છે એટલે વર્તનદષ્ટિએ કે સામ્યદષ્ટિએ, અવલોકનપદ્ધતિ કે આદર્શ અવલોકનની નજરે આખી વાતનો આધાર સ્વપર વિવેચનના નાનમ આવે છે અને માત્ર જ્ઞાનથી વળે તેમ નથી, પણ તદનુસાર ચારિત્ર-વનનની ખાસ જરૂરિયાત સ્વીકારવામાં આવી છે નાન અને ક્રિયાના સહયોગ વગર આ વાત જાને તેમ નથી. સમજવા વગરની ક્રિયા અધગી ઢોલ જેમ અસ્તબ્ધસ્ત ઘર્ષ બાધ છે તેમ જ વતન વગરનું જ્ઞાન ધાંગણ ઢોલ અર્થ વગરનું ઘર્ષ બાધ છે

આ સ્વપરવિવેચનની વાત પહેલાં અનેક પ્રકારે આવી છે એની વિચારણા હુદા હુદા દષ્ટિનિહ્યોથી ઘર્ષ છે અને ઘવાની છે બીજી અર્થ વાતો મૂકી દઈ એ પ્રાણી સ્વપરને સમજવાના નિષ્ક્રમ પર આવી બાધ અને તે અનુસાર વાતન કરે તો તેની જીવનસિદ્ધિ ઘોષ્ઠ છે અને ઇષ્ટજાગૃતિનો રમ્ભો એના હાથમાં આવી રહે છે એમ સમજી એટલે આ વાત વારવાર હુદા હુદા મુદ્દાથી કરવામાં આવે, તે સમુચિત છે, ઔપધની પેઠે જગપ્રદ છે

આ મુદ્દા મનમાં થાળી હવે આપણે પાંચે ભાવ વિચારીએ —

ચેતન ! એમાં જ્ઞાન વિષાદ ;

મોર્દ સાર સાર સાર, સાર અણુ મ જીવા મારા ચેતન ૦ ૧

અર્થ—ચેતનજી ! આવા પ્રકારના નાન-અણુપણનો વિચાર કરેલ તે દુઃખ દુઃખ એમ દુઃખ દુઃખ અને તે એક જ થીજે, દુઃખ તે હું—આવા મોહ પાંચે વિચારો અને બીજે વિચાર એક સત્તાર માત્ર પણ સારો નથી. મોહને વિચારો, કારણ કે તે સર્વનો સાર છે અને તેને જરા પણ વિચારે ન મૂકે. ભૂતી ન બાળે. (૧)

શબ્દાર્થ—નશા = એ પ્રકારના, મોહા સેવ = મોહને તે હું હું અણુ = જરા, અણુમાત્ર જીવા = બીજા, મોર્દ જણ સંગે = સારવત, નરદ, સત્ત્વ જીવાસંગે = નિમંગે, વિષાગે, જૂની ત્થે

વિવેચન—જેતનણ ! તમે આવા જ્ઞાનનો વિચાર કરો. જ્ઞાન વગર સાચું વર્તન ન થાય, સમજ્યા વગર કરેલા વર્તનમાંથી ફરી બેસતા કે તેમાંથી પાત થતા વખત ન હોયે. માટે તત્ત્વ શોધવામાં જેટલી જ્ઞાનની જરૂર છે તેટલી જ તત્ત્વમાં સ્થિર થવામાં જ્ઞાનની જરૂર છે. આ જ્ઞાન તે સુખવતર જેવું છે તમે બેતાલીશમાં પદમાં વાંચી જ્યાં કે અળ હમ અમર કાયે ન મરેજે. તમે આ શુ કે તમે અમર થઈ જ્યા છે અને હવે મર્યો નહિ પશુ ત્યા છેએ છેએ કેવી વાત કરી તે જ્ઞાનમાં હતો તે આખી ગાથા —

મર્યો આનંદ વાર જિન સમજ્યો, અળ સુખદુઃખ વિસર્યો,

‘આનંદમંડળ’ નિપઠ નિકર અમર રો, નહિ સમર્યો મરેજો.

અળ હમ અમર કાયે ન મરેજે. ૪

હજેવાની વાત ત્યાં જો હતી કે જોવા બે અકુશ છે એ જોઈથીજની જોવા નહોતી છે કે તેનું એ સ્મરણ નહિ કરે તે મર્યો. જાહી લેકજ્ઞાનનો મહિમા ગાયો છે જોનો અર્થ કરતી વખતે આવા વીશ બેવડા અકુશ જતાવી તેમાંથી કોઈ પણ ભેદલાના બે અકુશ પકડી લેવા મૂળબુ છે^૧ છેવટે ત્યાં પુલ અથવા ‘ચિત્’ ભેદલાના અકુશ સૂચવવામાં આવ્યા હતા. આ સૂચન કરતી વખત વિચારક વાચકને પાતાનું મગજ કસવું પડે તેની સૂચના પણ હતી. ઉદેશ આત્માના કે પ્રાણના સ્મરણનો જણાવ્યો હતો. ઉદેશ લેકજ્ઞાનનો સૂચવ્યો હતો. ઉદેશ અમર થવાનો અને અમર હું જોમ માનવાનો હતો.

વધારે સ્પષ્ટતાથી વિચાર કરતા આ બે અકુશ તે સેહ^૨ હાલે છે. સોઈ—તે હું હું—તેનું જ્ઞાન કરવું, તેમાં તમભ થઈ જવું અને બેસતા—જેહતા, આવ—પીતાં આ ‘સેહ’ નો વિચાર કરે, અકુશથી સોઈ સોઈ નો અજવાલપ થલાવેલો જો પ્રમાણે એ કરતી તે કદી નહીં મરે અને તે અમર થઈ જશે—જેવી વાત જો બેતાલીશમાં પદમાં કરી હતી.

અલુ ન બીલા સાથે —જ્ઞાનવિચારજુમાં દૂકા મત્ર આપે છે. સોઈ સોઈ પાંચ વાર ગાઈ પડી કહે છે કે શાસ્ત્રમાં સાથે વિચાર અથવા વિચારનો સાર હોય તે તે સોઈ છે જો મિવાય બીજા શક્ષ છે અથવા બીજા રીતે બેહજો તે જો પડેનો અર્થ આ પ્રમાણે બેસે છે જોને—જો સોઈને—જ્યા પશુ વિચારી ન મૂકે, જો તે જાક પહેલ તમારી સાથે જ હોય, તમે સેહની જન લગાવે, જોના મય થઈ જાઓ.^૩

સેહ —તે હું હું મે જો આદર્શને પરીચયા મનમાં વિચાર કર્યો અને જોને મારે અતરણમજાની શોધવોજ કરી, જાકા દશા વરક વિચુજતા થઈ જો અતરણમજામાં આવે, વખત રમણ કરતા પરમાત્માને પિછાનવા પ્રવળ આદર્શો. જો પ્રવળ અને અજવાસને પરિણામે પરમાત્મા આદર્શરૂપ જન્મા જો આદર્શ તે તું પાતે જ છે, હું પાતે જ છું

૧ બી આનંદમંડળ પદ્ય ભાગ ૧ પ ૪૫૫

૨ આ જીવન અથ બેસાડેર છે પ્રથમનો અથ મુક તરણી સાંજેવ છે પાદ્મવત-પુલ પાલ દેરો નમિ. જોની મેહાજનીમા અથ મેહાજા પ્રવળ કર્યો છે પાદ્મવત મારે શોધવી અપેક્ષા છે—વિવેચનકાર

નિઃશ્વેદિએ આ પ્રમાણે આત્માનું એ સ્વરૂપ છે તેને પદ્મી જેવું કોઈએ જાણે
અવદારમાં જોને હસોદ્દરતો, શબ્દ ધનવાન કે લિખારી કહેવરાવતો, સામેમાંથી ડેળીએ, પણ
જોની એ સ્થિતિ અવદારથી છે જ- (કર્મ)ના સળધથી ઊપજેલી છે અને એ કમળી
હાથે છે છતાં ઘણું ઘણું પલ્લવાતી અને જહાજની હોઈ ખાગતુક છે ત્યારે મૂળ સ્વભાવે તે
શાન્ત, દયાન, આસ્ત્રિ, જોના ખસલ ગુણો છે એમા રમણ કર્ણુ એ જોની સ્વાભાવિક દશા છે
અને જોનો અભ્યાસ કરવો-જોનું જ્ઞાન કરવું-એ સાચું આત્મજ્ઞાન છે.

લુપ્ત અને અલુપ્તત્વ માત્ર બાહ્ય થોડું છે પુરુષ, સ્વર નિર્વશ અને
માત્ર એ બાર પ્રકાર કરવા થોડું છે એમા પણ પુરુષત્વ અવદારથી પ્રકટ કરવા
થોડું છે નિઃશ્વેદનને ત્યાજ કરવા થોડું છે અને પાપ આશ્રય અને અર્થ ત્યાજ કરવા
થોડું છે એટલે લુપ્તત્વ બાહ્ય થોડું જાણ્યું તેને વલ્લભ સમજાવે. જોના કર્મ
સાથે દેખાતો ધનિક સળધ પણ વારવાર પલ્લવાતો અને નર્વા નર્વા સ્વરૂપો ખાસ કરત્યારે
હોવા છતાં પ્રત્યક્ષી દૂર થઈ શકે તેવો છે એટલે એ ડેળીતો, લુપ્ત સાથે મળી ગમેલ
લાગતો સળધ પણ જોનું લક્ષણ નથી, છતાં આજ અવદારમાં જોને ધનવાન, સમગ્ર,
નિજા કદી સમજ. પણ પાકા મારણે તો એ સ્વ નકાચુ છે ઇશ્વરાતુ છે અને લુપ્ત
પોતાનું ન હોઈ વળતી પડેલું છે અવદારસ્વરૂપ તરફ ન જોવા એ(વિવત)નું નિઃશ્વેદસ્વરૂપ
જાણાર વિભારવા થોડું છે કારણ કે સામ્યદિએ નિઃશ્વેદસ્વરૂપ અવલગન કરવા થોડું છે
પરમ અવદાર છે અને આલુપ્તજોનો કશો નીકળી જતા અવશેષ રહેતી મૂળ વસ્તુ છે.

આ વિવતના મૂળ સ્વરૂપના લક્ષણનું અવલગન લો અને પછી તમારી પાસે લુપ્ત-
પ્રજ્ઞારૂપ છીછી છે તેને જુઓ. છીછી એકના બે કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.
લુપ્તરૂપ છીછી વિવતની અદર જિતરે છે જોની વતમાન દશા અભ્યસે છે જોના મૂળ
સ્વરૂપને સ્થિર છે જોની દસ્તો હાથેલ થેલ જોગએ છે એ જોની મૂળ વસ્તુ નથી પણ
ખાગતુક છે એ વાત એ જાણવી જાપે છે જેમ ખાગમથી નીકળવા મુખર્જમાં માટી
સાથે હોવા છતાં મુખજનું મુખજનું જહાજ વાવવા જામિ અને રમાવજોનો પ્રયોગ કરવો
પડે છે તેમ વિવત અને જ નો કોઈ પા વા માટે પ્રજ્ઞારૂપ છીછીનો ઉપયોગ કરવો
પડે છે. આ સ્વભાવ અને વિભાવનું પૃથક્કરણ કરી આપનાર પ્રણાનો મહિમા મારો છે,
અને નિરતરના અભ્યાસનો વિષય બનાવવા થોડું છે પોતાના અને પાર્શ્વની વહેંચણીની
મેરદાળને પરિણામે બારે કહેશ અને રજકપાટા થવા છે. તેથી આ પ્રજ્ઞા-છીછીને
નિરત્રી તેના ઉપયોગ કરવા માટે તેને અખ્યા સજો અને છીછી જેમ લાકડાને શીસીને
તેના બે ભાગ કરી આપે તેમ તેની મારફત જ અને વિવતનો કાળો કરો લો આ જ
અને વિવતનું જ્ઞાન વહેંચણી વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવાનો સામગ્રણ ઉપાય છે અને આનંદ
પ્રાપ્ત કરવાનો સમાવજિત પ્રયોગ છે અને હાથે કરીને જોની કશી કે માથે આવી પડેલી
અનેક ઉપધિનો ઇંટો લાવનાર છે એ કારણે પ્રજ્ઞા-છીછીની ખાસ અમલ છે. (૨)

તત્ત ઈની ફર પ્રીય જો ધન, સો હુમ સારું પારો;

સારું જાનિ દટા હુમ મારું, જૈ હૈ સમકા પારો ચંતન. ૩

અર્થ—એવા પ્રકારની ઈર્ષ્યાથી જે વાતને હનનપ્રત કરીએ તે ધન છે અને તમિ પારી હો કે એ ધન તે સોડઈ છે. એ સોડઈને જાણીને તમિ મોહને થાટી હો. આ પ્રમાણે ધાથ તે શિષ્યસ સમતાને વારો છે. એટલે એમ ધાથ ત્યારે સમતાને તક મળે અથવા એમ ધાથ તે સમતાને તક મળે. (૩)

વિવેચન—ઈર્ષ્યાને ઉપયોગ જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવી આપે તે સાચુ ધન છે અને તે ધન તે સોડઈ છે એટલે આ રીતે સોડ કેણુ છે અને તેનુ મહત્વનુ સ્થાન કહુ છે અને કયા છે તે લક્ષ્યમા આવશે. પ્રજા જડ અને ચેતનનો ફાળો કરી આપે, તમિ જાતે ઘટુર રહ્યા, જડને ફેણી દેવાનું અને સાચા ધનને હાથમા રાખવાનુ તેા તમને સ્વાભાવિક રીતે આવડે. આ રીતે તમને સોડ ની જાળખાણુ આપી. હવે તમિ બેચી ન રહેતા, જાગજા વધો.

તમિ આ જડ અને ચેતનનો ફાળો કર્યો ત્યારે તમારા અજ્ઞાનમા આવશે કે આપણુ તેા જત્યાર સુધી ન્યામા તણાઈ મૂળા, અને ખોટી રીતે પરશાનીના પાસામા સ્વકયા પછી જણુશે કે પોતે જત્યાર સુધી જે ઉદ્વિગ્નના વિવેચમા કે મિત્રોના સ્નેહમા, કુટુંબ કબિલાના સગમા કે શત્રુ દોષાવ કે મોટાઈની મહેલાતોમા મૂળાઈ જવા હતા, તે તેા ખોટો મોહ હતો અને પોતાના જેવા સોડ પદ પ્રાપ્ત કરવાના બાશવવાળાને અણુવટનું હતું માટે એ સોહને બરાબર જાણીને પેલા અજ્ઞાન મૂલક મોહને દૂરનાથી હો. મોહ તેા મહા આકર્ષે તેજાની છે એના તાબામા આવનારને એ પરાધીન કરી મૂકે છે. અહુ અને મમ એના મત્ર છે અને કયાય, નોકયાય, વેક વગેરે એના આવિર્ભાવ જાણનાર સ્વરૂપો છે અને એની મદદમા ચોવન, કામદેવ, રાત્ર, દેવ, માન, લોકા દલ કોષ જેવા અનેક બણુપિરો છે. આવા મોહને તમિ કાઢી ન મૂકી શકો તેા એને જગીનમાં ફળાવી રઈ એના પર શપ્ત વાળી હો. (એનુ ઉપશમન કરો). એટલું થશે ત્યારે સમજાવનો વારો આવશે, અદરની સાચી શાંતિને સ્થાન મળશે, તમારી અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિને હેઠા આવશે અને તમારુ સાચુ સ્થાપી સુખ શું છે અને કયા છે તે વાત દર્શિવમા આવશે. અને એમ થશે ત્યારે તમને જણુશે કે નિર્મલદર્શિએ જે ચેતનનુ લક્ષણ છે તે જ ખડુ છે તે જ આધ્ય હ તે જ તમિ પોતે છે. મોહનો સાક્ષાતકાર આ રીતે ધાથ, એ ખરેખર, સાચુત વત્ત છે આવી રીતે પ્રજા ઈર્ષ્યાને કરેલ જડ-ચેતનના વિભાજને પરિણામે જે પોતાનું ધન પ્રાપ્ત ધાથ તે શાશવત ધન હો માટે હવે તેા મમજાવનો વારો આવવા હો. જત્યાર સુધી સમજના વગર જ્યા

શબ્દાર્થ—નમ = તે, તેવા પ્રકારની (વેમી અથવા તમી) કર મરિચિકદાયામાં લઈએ, હનન કરીએ. મો = તેજ જાનિ = જાણીને. થો = થાટી હો. મીનમાં થાટી હો. આ = તે. વ-નિર્મલદર્શક મુદ્દા વદનુ જનુસ્વન. સમી = સમતાનો. સમી. વારો = કમ, તક પ્રસન્ન.

ત્યા ધણુ રણદંધા હવે તો શોકને દાદી દો અને તમારા પોતાના ધનને જોગળી-પિછની
દો અને જોને મેળવવાના સીધા સરણ કામમાં પડી જાઓ. (૩)

કુસ્મા કુટિલ કુબુદિ કુમતા, ઇંદો જૈ નિમ ચારો;

મુસ 'આમદ' પસે મુમ બેસી, સ્પરફ નિસ્તારો ચેતન ધ

અર્થ—કુમ્ભવિ છે તે તો કુસમારી છે હાથી—કુસમણી છે જોડી બુદ્ધિને આખરી
છે માટે તેને છોડી દો, જોડે પોતાનો શોક્ષ આર-હતાજ થાય. જાણી તો તમે સમાપ્તિ
મુખમાં આનંદપદે બેસી પોતાને અને પારકાને ઉમારી દો વારી દો. (૪)

વિવેચન—છેવટે આ ભવિ રસમય ચેતન—જહ—વિવેચનના વિષય છેડતા જો
અત્યંતની વાત કરી નાખવી ખાસ જરૂરી છે. બુદ્ધિથી નિચાર થાય છે વિચાર પછી
નિષ્કર્ષ થાય છે અને નિષ્કર્ષ અનુસાર ચર્ચન થાય છે આ બુદ્ધિ બે પ્રકારની હોય છે :
સદ્બુદ્ધિ અને કુબુદ્ધિ. બુદ્ધિનો સાથે ઉપયોગ થાય છે તેમ તેનો ખરાબ ઉપયોગ પણ
થઈ શકે છે સદ્બુદ્ધિ (અથવા મુમતિ) અને કુબુદ્ધિ (અથવા કુમ્ભવિ કે કુમતિ) બે
બુદ્ધિના બે પાસા છે. પ્રાણી કુબુદ્ધિમાં પડ્યો હોય ત્યારે પોતાની ભવને ખસતર પિછાને
નહિ, પોતાનું સાચું સ્થાન ભણે નહિ. આપે સદ્બુદ્ધિ કે મુબુદ્ધિની અસર નબે હોય
ત્યારે સ્વને સમજે અને સ્વમા રહે પછે, અને રહે. બારમા પદમા આ સંજોગમાં જો
મનની સાખી ખાઈ નાખી ચોખીસકે કમાલ કરી છે આનંદચંદ્રની સાત સાખીઓનો
મહિમા અને જોનું સ્ફુલ્લ છે આ જાના વિવેચનમાં અને પુસ્તકીના ઉપોદ્ધાવમાં જોવામાં
આવશે. બારમા પદની સાખીમાં કહે છે કે—

**કુબુદ્ધિ કુમળ કુટિલમતિ, મુબુદ્ધિ સુધિસ નારી,
ચોખા બેસે સુધિસ, છતે કુમળ હારી.**

અહીં સુધિકા અને કુમળ વચ્ચે શોખાટની રમત થાય છે. તેમા જાતે સુધિકાએ મુબુદ્ધિ
છતે છે અને કુબુદ્ધિએ કુમળ હારે છે. આ આખી શોખાટની રમત સમજવા નેની છે.
બારમા પદમા ભાવવિવેકરૂપ પગડુ (પાઈ) ન આવે ત્યાં સુધી જાણ કાઢી રહે જોમ
કે બતાવ્યું છે તે ભાવવિવેક સોઝના પિછાન, પરિચય અને સ્વીકારથી પ્રાપ્ત થાય છે અને
જો ન મળે ત્યાં સુધી જાણ કાઢી રહે છે. માટે ભાવવિવેક—પાઈ યોગ્યતા માટે સ્વપસ-
વિવેચનની જરૂર છે ચોક્કસ જગ્યાં મુમતા અનુભવ દ્વારા ચેતનને સહેલા પાઠવે છે
ત્યાં ત્રીણ આવામા કહે છે કે —

કુસમા, કુટિલ કુબુદ્ધિ સમ બેસકે, આખની પદ કુબુ હારો ?

શબ્દાર્થ—કુસમા=કુસમારી, ખરાબ માખી બી. કુટિલ=ચાંચી ઝગમગી, હાની, કપરી.
કુબુદ્ધિ=નારી બુદ્ધિ, સુધિયાઈ કપટ કુમતા=કુમતિ, કુમ્ભવિ, ખરાબ બુદ્ધિ. જહ=જેવર ત્રીણ રામાઈ
સુખો. મુમ=મુખપૂરક સુખ થાય. happy (ફિ નિ) નિમ=પોતાનો. ચારો=પ્રતિ, ખાખ
જાણ, કામચાર, જાંખ નિતારો=પાર ઉપારો, ઉપારો.

અહીં કુબુદિ માટે જે વિશેષણો આજ પદમાં છે તે જ બરાબર જોઈએ પદમાં વાપર્યા છે અને ચેતનજીને સૂચવ્યું છે કે તમારા જેવા સાત માણસ તે જાવી સ્વચ્છદી, કુટિલ, વાંકી, કુબુદિ જેવી રણકુ જાઈની સોજતે ચઢીને પોતાની ઇચ્છા જા માટે બગાડે છે ? અને મળતો જ કાવ આજ પદમાં જુદા સ્વરૂપે બતાવ્યો છે અહીં ચેતનને સીધા ઉપદેશ આપી કુટિલ કુલટા કુબુદિને જોડી દેવાનું સૂચવન કરે છે.

૧૯ નિજ શાયે — આ પ્રમાણે કુબુદિનો ત્યાગ કરવો એ પોતાનો સાચો ઇલાજ છે આ રસ્તે સચારાબાધિનો છેડો છે દુખદહનો ઉપાય છે અને બલબાધિનો ઇલાજ છે. અથવા કુમતિને તણ દો એટલે પોતાનો ઉપાય-ઇલાજ શાયે' આ રીતે પ્રજા-છીલ્લીથી જડ-ચેતનનો ફાળો કરી સોફને બરાબર જોળણી, ઝાફને ઢાળી, સમભાવનો વારો લાવો અને કુમતિને છેલ્લી દો. એમ કરીને તમે જ્ઞાનદ-પદમાં બેસી તમારો પોતાનો અને જન્ય સબ પ્રાણીઓનો નિસ્વાર કરો. જ્ઞાનદ-પદનો મહિમા જન્ય-મૂળ ગાયો છે. ચોવીસજે પોતાના નામ સાથે જ્ઞાનદ શબ્દ એડી અથવા જ્ઞાનદને જ પોતાનું નામ બનાવી જ્ઞાનદનો મહિમા અનેક પદમાં ગાયો છે અને જ્ઞાનદ શબ્દ બાલે અતિપ્રેમ ઉત્પન્ન કરનાર હોવા ઉપરાંત ઉચ્ચારણ અને અનુભવમાં કારે લહેર કરનાર છે સ્વ-પરનો નિસ્વાર કરવો શ્રાદી નાવ છે, પણ ક્યારે ? જ્યારે ઉપરની શરતો પૂરી પાડવામાં આવે ત્યારે જોની વર્તનામાં સ્વચરનો નિસ્વાર છે (૪)

ઉપસહાર—આ રીતે જ્ઞાનદ પદે બેસવાના માગનું હશન કરાવ્યું જ્ઞાનવિચારણા વગર આટલી પુષ્કળરણાશિત આવે નહિ અને બલહાર-નિશ્ચયના પાસાને બરાબર પિછાન્યા વગર તુલનાશક્તિ ખીલે નહિ. જ્ઞાનવિચારણાની આખી વિચારધારા બતાવવા ઉપરાંત આશ્ત્રિમાર્ગમાં કઈ રીતે ગમન કરવું એનું શાજ અહીં સૂચપમાં બતાવી દીધું છે. એમાં જશ બમરકાર નિશ્ચય-સ્વલક્ષણના અવલબનમાં બતાવ્યો છે. આજ બલિત આત્માનું બલહારુ' લક્ષણ નિવારે, અને તેના પર અર્થા-વિચારણા કે ઉપદેશની રચના કરે. ચોગી બલહાર પર લક્ષણ રાખે, પણ જોની નજર નિશ્ચય પર હોય છે અને એના ધ્યાનમાં સેક 'જ' હોય છે.

૨. 'એ' નો અર્થ દરે ક્તો હોય એમ જણાય છે 'વહ'નું ૨૫૫ દોષ તો કલ્પનાથી તે જન્ય નથી કાર્ત્ત અપ્રમત શબ્દ જણાય છે કાલ સમય પરથી મુખ્ય છે. કુબુદિને જોડી દેવી એ બલબાધિમાંથી સૂચનો ઉપાય છે.

૩. આરનો અર્થ કારણાર પણ થાય છે એ અર્થમાં કાલ બરાબર બેસતો આવે છે કુબુદિ એ ગદ્યમાં છે અને તે કાસ્ટે જોને જોડી દો. ૧૯ નો અર્થ અહીં છે કરવો. કાવ એ રીતે વધારે સ્પષ્ટ અને ઉ જાવતા ચારો એટલે યમુ-પ્રાણિ પોતાક અર્થ સુજ્ઞતાથી કારણમાં થાય છે ત્યાં અર્થ સ્પષ્ટ છે તમારો અર્થારે જે પોતાક અર્થ પડશે છે તેને જોડી દો. આ રીતે જમુ મળ્યો જાવ આવે છે.

—વિવેચનાકાર.

જ્ઞાનવિચારણાની જે ધારા ભ્રમ જતાવી છે એમા આત્માના નિઃસ્વ લક્ષણ પર ભાર મૂકી વિચારણા કરવા પ્રેરણા કરી છે એટલે એમાં ચેતનના જ્ઞાન, દર્શન, આશિષ, વીજ અને ઉપયોગ લક્ષણ પર ભાર મૂકવાની વાત કરવા સાથે પ્રજા છીછીના ઉપયોગમાં સ્વચરનું વિવેચન કરવા કહ્યું છે અને મોઢને ઢાટી હાઈ સમ નેા વાણે હાઈ જાવવાનું બતાવ્યું છે. એમા માત્ર જ્ઞાનવિચારણા કરી બેસી ન રહેતાં વિશુદ્ધ અને વિશિષ્ટ વિચારણા કરવા આપ્રક સંબો છે તે જૂલ સમજવા એવો છે માત્ર નિઃસ્વદશિની વાતો કરવાથી સાધ્ય નહીં પહેાંચી શકાતું નથી, સમતાનો અનુભવ થતો નથી અને આનંદ-પદે પહેાંચી શકાતું નથી. માટે એ સ્વપરનો નિસ્તાર કરવો હોય તો સ્વને જોળખવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો, મોઢને ઢાટી ડેવો અને તે માટે સોફ નેા નિરતર અપ કરવો અને વિવશજ્ઞાનની ભુક્તિને ઇચ્છી રેવો.

આ વિચારધારા જૂલ જમાવવા એવી છે. શુદ્ધ વાતોથી કે ભૂખી ભૂમિકા સજથી જોલ જોલ કરવાથી કંઈ વળે તેમ નથી. માત્ર જ્ઞાન નકામું છે; માત્ર ક્રિયા ખરેખરી રીતે પૂલ કામમાં આવે તેમ નથી; તેથી ભુક્તિસક્રિયનો ઉપયોગ વિચારણા કરવા ઉપસંત વાનુસાર વર્તના કરવામાં કરવાનો છે આ રીતે આનંદ-પદે બિસાલ, આ રીતે સ્વનો નિસ્તાર શલ્, અને આ રીતે શાશ્વત આનંદને પોતાનો કરી શકાય. આવી રીતે પરમાત્મા કું પોતે જ (સોફ) કું એવો ભાવ બેસે, ત્યારે સમજાતું કે ખરી જ્ઞાનવિચારણાની વાતી આપડી બે.

આ પદમા કેટલાક શબ્દપ્રયોગો તદ્દન કુલ્જશાલી છે. વાણે ધારે દારે બેથી વચેરે બે ઉપસંત જલુ ન બીવા સાથે એવા વિલક્ષણ પ્રયોગ છે બે હકીકત આનંદધનનું બાવાના મળખમા જે વિચાર અને નિર્ણયો ઉપોદ્ધાવમાં બતાવ્યા છે તેને પુષ્ટિ અપે છે? એકદરે આ પદ આનંદધનનું બીલ્ પદોને અનુરૂપ છે એમાં કુભુક્તિ માટે વાપરેલ વિશેષજ્ઞો અન્વત્ર બે જ રૂપે લગભગ વપરાયલાં છે અને આપ્રયોગ, ભાવ વાહિતા અને આદર્શ દર્શન અતિ ઉચ્ચ છે કતા પ્રવમા બે પદ નથી બે નવાઈની વાત છે કુલુપ્રાપ્તિની દશિએ, આદર્શ સ્પષ્ટતાની ખ્યાલાતે અને વર્તનનિર્ણયની અપેલાએ આ પદ શલુ ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે એમ વિવેચકની માન્યતા છે એના કર્વત્વની વાત બાજુ પર મૂકીને તોતજલુ એમા ભારે ભાવદર્શન છે એમા કાન્ધનુ એલ તત્ત્વ છે અને હૃદયને અસર કરે તેથી વિચારસરળી છે. આ પદને વારવાર વિચારવાથી અને એના પુન. પુન. પસવર્તનથી માર્ગ સૂચી આવરી એમ અદ્દર લાગે છે એના પર પૂરતી વિચારણા કરવા વિશિષ્ટ છે (૮૧)

દયા થાય છે. જે વાત ખાસ ધ્યાનમાં રહે. તેની સાથે જે પાંચેને પરવશ હોય તરવા જેની પાંચે ઇદ્રિયો મોકળી હોય—જે આજે જીવેને આધીન થઈ જતો હોય તેા સહે મીઠાઈ ખાવામાં રસ લેતો થતો હોય—આવા સર્વ ઇદ્રિયોને પશુધીન અનેક પ્રાણીના જેવા હાલ થાય તે વિચારવા જેવું છે.

અદિસા, સવમ અને તપ પર આપો કૈન યોગ શ્યામલો છે તે પૈકી સવમ યોગમાં ઇદ્રિયમ સમ બાહ્યત્મભાવ પર વિવશ મૂકવે છે, અથવા કલામ પર વિવશ બતસત્મ ભાવ પર વિવશ સૂચવે છે. બાહ્યત્મ ભાવ છડી બતસત્મદશામાં સ્થિર થાય તે પરમત્મવશ થાયે—જે બળીતા સૂત્રનો ગુણ આધાર સવમ ઉપર છે અને સવમમાર્ગે સત્તરનાર માટે ઇદ્રિયો પર કાળુ જે ભૂતિ મહત્વનો વિષય છે.

જે ઇદ્રિયના વિવશમાં થયું સ્પર્શનિરિવનો વિષય બહુ આકર્ષે છે સ્પર્શનો વિવશ શ્રી-પુરુષના સંબંધને સૂચવે છે. જેના પર સવમ હાવવો વધારે આકર્ષે છે. જોટલા માટે પંચ ઇદ્રિયો પૈકી સ્પર્શન પર વિવશ કરનારને ‘બ્રહ્મચારી’નું સુદર વિદુદ આપવામાં આવે છે. કામદેવ-પુષ્પમન્વાની અસર નીચે કેટલીક વાર થોડા સુનિવૃત્ત થયું જળી બાજ છે. કેટલીક વાર આજેવાન કે દોસ્તવધી આપનારા થયું જોને વશ થડી બલ છે વિનમિ કે નરિયેલુ જેવા ત્યાગી જેની અસર તમે આવી જતા પશુધીન બની બાજ છે. છર્ત્ત વેત્ત મનેગિનજકથી જેના પર વિવશ મેળવનારા થયું પકાયા છે સુદશન શેક કે સ્ફુલિતરત્ત ચરિત્રો વાળીએ કે વિવશ શેક જેવા ગુહસ્થીત્ત ત્યાગનો વિચાર કરીએ ત્યારે જે સુવ મત્તલસિદ્ધ છે એમ લાગ્યા વગર નહિ રહે. બ્રહ્મચર્ચની બાબતમાં દીલાપોથાપ્ત બતાવ નાર કોઈ થયું મહાન કામ કરી શકતા નથી, મેલનને આગળ થપવાની શકતા નથી અને સસાસ્ત્ર ચક્રમાં પડી બાજ છે તેવું કારણુ જે અણુપ છે કે બ્રહ્મચર વગર સર્વ શક્તિનો સબલ થઈ શકતા નથી. જોટલા માટે યોગમાં આગળ થપવા માટે, ધ્યાનની હાવકાલ મેળવવા માટે અને સમાધિયોગ સાધવા માટે બદલ્લ રહેવાની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે, જે વાત વૈદકીય દષ્ટિએ માન્ય છે. યોગ દષ્ટિએ સ્વીકાર્ય છે અને આદ્યિક દષ્ટિએ અદ્યકીય છે. આ બ્રહ્મચર્ચને મહિમા અનેક પ્રશ્નોમાં અવાયો છે. સવ શક્તિનો સબલ કરનાર, શરીર ફરતો તેજ્યુજ બનાવનાર, અમાધારણુ વીર્ચવત્તાને પ્રાપ્ત કરાવનાર જે બ્રહ્મચર્ચને પિત્રની જેની મહત્તા શ્રી પાંચનાથ ભગવાન-ત્રેવીશમા તીર્થ કર-ની સ્તુતિ કાચા બાઈએ.

આ સુલુગાનમાં પરની નિશા કરવાનો કે તેની અપ્પતા બતાવવાનો આશય નથી. જેની વૃત્તિ આનન્દભનમાં કોઈ થયું શકે નહિ. જે ઉચ્ચ ભાવનાથી જે યોગી સામ કહે, રહેમાન કહે, કોઈ કાન કહે, મહાદેવ રે. જેવું બાઈ જવા છે (૫૬ ચાકસામું) તેકોઈ થયું પ્રસવે દીક્ષ કે નિશા કરે નહિ. થયું જેમના ચરિત્રો પરથી સરખામણી કરી વામા નમ્નેની સ્તુતિ કરે, એમાં જેમના વામાનન્દની વીતરાજ્યાવનાને અને મદન થરના વિવશને બહાર લાવવાની વાત જ હોય. આવા મહત્તેયોગી અન્નની દીક્ષ કે અપ્પાવના ન જ કરે.

આ મુદ્દા પર ચોક્કસ રીતે વિવેચન વિગ્નાશથી કરવામાં આવ્યું છે અને પુરવઠીની ઉપોદ્ગાતમાં આવશે.

પ્રશ્ન
(રાત-સરતી યાત્રી)

પ્રશ્ન ! તો સમ મર ન કોઈ સુસકર્મો;

હરિ હર ઘડ્યા વિગૃહે સાલો, મરન બીચ્ચો તેં પસકર્મો પ્રશ્ન ?

જવાબ—પ્રશ્ન ! તારી સમાન આ જગતમાં બીજા કોઈ નથી. કહેવાતા મોટા દેવો વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા (એનામાં) મૂલ્યવાળું જ્યાં તેવા કામદેવને તો તે એક ક્ષણવારમાં છૂટી દીધા (૧)

વિવેચન—વામાંદેવીના પુત્ર ત્રેવીશમાં વીજી કરી પાંચનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે : પ્રશ્ન ! જામે દુનિયામાં સર્વ આદ્યોનિ તપાસ્યા, પણ તારા જેવો આ ત્મતમા જન્ય કોઈ ભવામાં આવ્યો નથી. એક મહનરાજ કામદેવની નજરે જ એકાએક તે એક મોટા હરિ, હર અને બ્રહ્માને ચાકરમાં નાખી દીધા છે એવું મોટા દેવોને યોગે ચાલી દીધા છે. આવા આકાશ કામદેવને પણ ત તો એક ક્ષણવારમાં છૂટી દીધા છે તેમાં તારા જેવો આ દુનિયામાં જન્ય કોઈ નથી. કામદેવે પોતાનું સામાજ્ય જન્ય દેવો પર કેટલું ચલાવ્યું છે તે પર વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ધમ પરીક્ષાના શમમાં આ ત્રણે દેવોનો મકરંધજ સાથેનો સળધ સંપ્રદવામાં આવ્યો છે અને એ પ્રમગોને ઉપમિતિ ભગવાનનાકાશના પાચમાં પ્રત્યાવના પરિશિષ્ટ ન ૦ માં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. મકરંધ જનો મહિમા શ્રી સિદ્ધિએ જાઈ જતાંયો છે એને મહામોહશયના પાટથી રાગદેસરીની પછાકે એકેક નાના શબ્દ વરીકે વણવેલ છે એ જ્યારે યાત્રી ઉપર પોતાનું સામાજ્ય ચલાવે છે ત્યારે એ તે યાત્રી પોતાની બાવને જાત્યત સ્વાધીન ન દોષ તો તેને પરજા બનાવી તેની પાસે ચિત્રવિચિત્ર આજ્ઞા કરાવે છે. આવા મકરંધજે હરિ, હર અને બ્રહ્માને મૂલ્યવી નાખ્યા, મોટાને ચક્રાચ દીધા; તેવાને પણ હે પ્રશ્ન ! તે તો ક્ષણ માત્રમાં છૂટી દીધા તે વીનરાગ ભાવ મન પર રાખી કામદેવનો આમનો કપોઈ, લડતમાં એનો પરાજય

રાત્રાર્થ—તો = તારા. સળ = સળા, સરજા. જાર = બીજો. મકરંધ = દુનિયામાં, જન્યમાં. હરિ = વિષ્ણુ વામુદેવ (સળ કરનાર દેવ) હર = મહાદેવ, પાવનિષ્ઠિ (સહાર કરનાર દેવ) જત્રા = કૈષ્ણિ કરનાર દેવ. વિગૃહે = મૂલ્યવાળું જ્યાં, ચાકરે ચલાવી દીધા. ચો તો = તે તો. મન = કામદેવ. પસકર્મો = સનુદારમાં, વર પ્રવાસે, જાડ સમયમાં.

- ૧ શીખાતપનજી પંચ, ભાગ ૧ પા ૨૭ ૪૪ અને ૪૮નું વિવેચન.
૨. આ જા પ્રત્યક્ષી મનું નથી: પદ્માવેશ ઉપજ્ય ચલા નથી.
- ૩ ઉપમિતિભગવાનના, ભાગવતજી, ભા. ૨ પ ૧૩૫૩-૧૧
- ૪ વિગૃહે ના આ જગ માત્ર મુલ્યે બનાવ્યા છે અને એ સિવાય બીજાને જાણ મો. ૩ મુજબ નથી. કાલ્ય પદ્માવત મરે તો નથીત જરૂર શુરયા સર્વ જગત. -વિવેચનકાર.

કર્ષો અને તેનું આધીનપણું સ્વીકારવાની ના પાડી. આ વાત જાહુ જાહુલ છે. ભારે મુશ્કેલ છે. મીઠાચી કામ કરનારને કબજે કરવા જાહુ મુશ્કેલ પડે છે. છતાં તે જોને છુટી લીધા જો તારા મદિયા છે. કદાચ શકર, વિષ્ણુ, પ્રજાની વાતમાં કાઈ આશય કરે, કાઈ વૃદ્ધ ભાવ કરે; પણ કહીકત ઉપર જણાવેલ આકારમાં સાપડે છે. તે ગમે તેમ જોવ, પણ તે તે કામદેવને જણાવ છુટી લીધા. જેમાં શક નથી. (૧)

ક્યાં જય જગમેં આનંદ પુણાવત, મહાપાનવ સો પીયે પછમ્મેં;

‘આનંદપાન’ મહુ જામારે મદન, તેરી હામ ન હોત હસમ્મેં મદન. ૨

અર્થ—જેવી રીતે દુનિયામાં પાણી આગને જોલવી નાજે છે, તે પાણીને વડવાંજિ જોક પગમાં પી બલ છે (તેવી રીતે દુનિયાને અને દેવને વૃક્ષની નાખનાર કામદેવને તમે છુટી ગયા.) આનંદજન કહે છે કે પ્રભુ વામાનંદન ! આપ પાર્શ્વનાથ ! તારી કિંમત છે તે કાઈ સહેજમાં સ્તંભાવી નથી. (જે હામ અલૌકિક છે.) (૨)

વિવેચન—પાર્શ્વનાથ પ્રભુની જો મહારાજ પસની છુટાને મદિયા જોક સસ્થ ઘણલાથી કામ કરે છે. દુનિયામાં પાણીનું જોક કામ આગ જુલાવવાનું છે. પણ વડવાંજિ હરિયામાં કામ છે તે પાણીને પી બલ છે તેમ જ પ્રભુ ! તમે કામરૂપી જળને પલક માત્રમાં પી ગયા. સામાન્ય પ્રાણીઓ કે બીજા દેવો જ્યારે જાગ્રિ જોવા છે ત્યારે આપ વડવાનલ જોવા છે. કામદેવરૂપ જળને શોષવા સારુ આપ વડવાનલ જોવું કામ કરે છે. વડવાનલ જોમ સમુદ્રને પલકવારમાં પી બલ છે તેમ આપ પણ કામરૂપ જળને પી બલો છે. અર્થાત્ આપના ઉપર કામદેવ કોઈ પણ પ્રકારની અસર કરી શકતો નથી.

જે પાણી (જળ) જમતામાં આગ જુલાવનાર છે તેને પી જનાર વડવાંજિ છે, તેમ દુનિયાના છુટાને વડ કરનાર કામદેવને પી જનારા આપ જોવા વડવાનલ વડવા છે. કામદેવ જોવા બહાદુરને છુટી જોને પી જઈ જોને નહિવત્ કરી મૂકી આપે જાલરી કરી છે. આવી હામ થીકવી જો કાઈ રીછપેછના જેલ નથી. વામાનંદન પ્રભુ ! આપને આનંદજન નમે છે. આપ પોતે જ આનંદજન છે, આપની હામ જાહુલ છે અને આપને વિજય નેંધવા, અનુસરવા, આદરવા ચેત્ત છે. (૨)

શબ્દાર્થ—જો = ૭ રીતે (કેસે, વિષા લાગિ) જલ = પાણી, વારિ. અનન = અગ્નિ, જુલાવત = જોલવે છે. કારીકત = વડવાન = સમુદ્રમાં રહેલો અગ્નિ પાણિ = પી જળ, અરઘાવી બલ વામાર = વામા પાનના. નહન = પુત્ર વામારે નહન = પાનનાથ જેવીશ્યા તીજ કર તેરી = તારી હામ = કિંમત. બલક = જાગ્રી નથી, સર, જલુ દેવકને = કામદેવના, રહેજામાં, ગણાવા (કિ. વિ.)

૧ ‘હામ’ના અર્થ કિંમત થાવ કિંમિયા તેવા જણ મળ્યા નથી. હામી જરૂરે બારપરી અર્થના અથ થાવ છે વિવેચના મિતાર કરી અર્થ કર્યો છે. હવે ‘ના અર્થ’ રખા, શેલા, રેનક જોમ પણ થાવ છે. જો કિંમિયોલ છે. જેના અથ સર-કડ જોવ છે તેના થાવ પણ મેલાવા મેલ છે. વિવેચનકાર

ઉપસ હાર—આ પદમાં પ્રહાર્યર્થનાં સુવચન દ્વારા પ્રભુ પાશનામની સ્તુતિ કરી છે. એ સુવચન એટલો છે કે જોને અને અહીં સ્તુતિના શબ્દો વાપર્યા છે તે વધારે પડતા નથી. કામદેવ બ્યારે પ્રાણી ઉપર જોર અઢાવે છે ત્યારે પ્રાણી આક્રમ કરી જાય છે મહા તીવ્ર અશ્વવસાયો સેવે ॥ અને અનેક રીતે નીચા ઊતરી ભય છે જોને પ્રેમપાત્ર ત્રિવાલ વીધુ સૂચુ નથી, જોને જાણીપીણુ ગમનું નથી જોને વિરહપીડા મહાબધા કરે છે જોને સમપણુ, સજલ કે સ્નેહ આકારા હાવે છે અને વિશ્વાવર્ચીના નિકમની પેઠે જો તે જગલે જગલે, નદીકાઠે અને સરોવરની ખાણે પ્રિયાને જ ભાવે છે ॥ જોને જમરના બુદ્ધિવમાં કે જમણમાં પત્નીના પદવા દેખાય છે અને જોની ઘેલીઆલી કે વર્તનમાં વિવેકીની નજરે લેણી, યેન અને પરાધીનતા દેખાઈ આવે છે જોના આળા કાઢી પીપેલ જેવા જણાય છે સ્ત્રી-પરાધીન પ્રાણી એવા આકાર્ય કર્મ જાય છે કે રસજામની દષ્ટિએ જોની કર્મોની ગાઢતા બહુ તીવ્ર જની ભય છે અને જોમાંથી છૂટવા પ્રાણીના અશક્ત ભય વૃદ્ધિ ભય છે.

જોકે જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે બીજી સવ ક્રિયા કરતા પ્રાણી કર્મ ભયનો નાશ કરી શકે એવો મેળવી શકે છે. જાણ દષ્ટિએ સમ્યક ક્રિયા કરનાર જે અક્રિયો પૈકી જોકે કર્મોના ભય કરતો હોય છે ત્યારે બીજો કર્મની નિર્જરા કરતો હોય છે. પણ સીસેવન કરનારને તે ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરવી વખતે શક્ય મળ્યો નથી મળવાનો સંભવ નથી, તેમજ જો વખતે કર્મની નિર્જરા થવાનો કાળલો જાણ્યો નથી. જોનું કારણ ઉઘાડુ છે સર્વ દષ્ટિયોની એકાગ્રતા થાય, મન-વચન-કાયાના ચોખ્ખો દુરવસ્થામાં એકતાન થઈ ભય અને વિવેક વિચારણા અને ધ્યાન યુગાઈ જઈ વિષય પર એકરસ્યતા થાય, ત્યારે જ જો સેવનની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જોમાં વિરાગનો ઉઠ થઈ ભય છે સમજાવને તિલાંજલિ મળે છે નિર્વેદનો નાશ થઈ ભય છે અને સ્વનું જાન ભૂલી પ્રાણી એકાગ્ર પુદ્ગળ થય જની ભય ॥ પરાધીન થઈ ભય છે અને ભય ઉપરનો કાબુ જોઈ લેણે છે. અને તેટલા માટે પ્રહાર્યર્થનો મહિમા સવ શાસ્ત્રોમાં ગાયો ॥ દુનિયામાં જોની પ્રશસ્ત થઈ રહી ॥ અને જોનામાં જોકે રસ જમાવનારનો મહિમા અવાઈ રહ્યો છે.

જે પ્રહાર્યર્થ ચોગની પ્રથમ ભૂમિકા અણુય, જે બદલકમળતા વગર એક પણ ચોગ ભૂમિકામાં પ્રગતિ થઈ શકે નહિ, જે પ્રહાર્યર્થનો મહિમા રજ્વિભરે વર્તી જતાઓ, જેના પ્રતાપે શેક સુદર્શનની શણી આલી ગઈ જેણે સુભાષા પાસે કાષે તાતલે આલવીમાંથી જળ કઢાવી ખમીનો મહિમા કાળ્યો, જેણે અનેક રજ્વપૂર્ણ રણયડીઓને નામ અને નામના અપાખ્યા અને જેણે મહાઅભ્યાસી પ્રખર ન્યામશાસ્ત્રી ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ધરસોતિજયજીને સુચે—

મૂળ આદિતર્નુ જો લક્ષુ, સમક્ષિતવૃદ્ધિ નિશાન,

શિષ્ય સક્ષિસ થયે સિદ્ધે, તસ હુને મુલસ જળણુ.

જોમ બવરાવી સિદ્ધને ઉચ્ચ પદ આપાનું—આ પ્રહાર્યર્થને નમસ્કાર છે જોના પાગનાર

ધન્ય છે, જોને સમજનાર વિરહા છે અને જોને જીવનાર હેવના પણ હેવ છે આ સર્વ જનસમત શુણ્ણને અને અનેક શ્રેષ્ઠ લગ્નયા છે પણ જોને પકડવા જતું તે સહજસાજ થઈ આવે તેવું કામ નથી. અને તેથી આનંદચંદ્ર નામાનંદના શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અભિનંદન આપતા તેમની કામ ની કુચોગ્ર પ્રશંસા થઈ છે

આવા વડવાનગ જેવા કામાશ્રિત પી જનાર મહાયોગી જે હોય, ક્યાં હોય, જેવા હોય, તેને ત્યાં, તેવા હોવાને કારણે હૃદયથી નમન છે । (૮૨)

૫૬ ત્યારીમુ

ભૂમિકા—આનંદચંદ્રજી આ પદ જુદી જાત પાડે તેવું છે એ અત્યંત આકર્ષક હોવા ઉપરાંત એમાં રૂપકો દાખલ કર્યા છે. આત્મસંશોધન માટે રૂપકના ઉપયોગની પદ્ધતિ યોગિસભ્યે કોઈ કોઈ પદમાં સ્વીકારે છે ? રૂપકોનું ઉપદેશમાં શુ સ્થાન છે એ પદ્ધતિ જૈન કથાસાહિત્યમાં કોણે દાખલ કરી, ક્યારે ચાલુ થઈ જોને વધારે વેગ ત્યાર પછી યોગ સાહિત્યકોશને ઠેવી રીતે આપ્યો અને જૈન-જૈનેતર સાહિત્યમાં એ પદ્ધતિનો મહિમા કેવો થાયો છે તે પર વિસ્તારથી અર્થાં એ શ્રીઉપમિતિભવમપચારકચંદ્રના ઉપોદ્ધાત તરીકે લખેલા શ્રીસિદ્ધિ' નામના ગ્રંથમાં કરી છે શ્રીસિદ્ધિ' મહારાજે યાદી રૂપકકથા લખી જ્ઞાન સંસ્કરણનું વર્ણન આકર્ષક રીતે કર્યું અને શ્રીવૈસંખ્યકપત્તવા માં તેનું અનુકરણ શ્રીસૌંદર્યવિજય ઉપાધ્યાયે કર્યું એ તો મોટા લખ્ય શ્રેષ્ઠ છે આ પદમાં શ્રી આનંદચંદ્ર મહારાજે અત્યર્થમીનું સ્થાન બતાવવામાં ઉપમાનોનો ઉપયોગ કર્યો છે અને સુદર રૂપકો મૂક્યા છે એ દરેક રૂપક અતર દષ્ટિએ વિખાત્યા હાથક છે અત્ર એ રૂપકોથીથી પર વધારે વિવેચન ન કરતા માત્ર શ્રી સિદ્ધિ' ગ્રંથનો હવાલો આપી આ પદના પ્રભુ ધુરાંને સૂચવી છાંજો.

પ્રથમ એમાં જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેનો હેતુ, પ્રાંત, ત્યાંના શબ્દ, પ્રધાન કોણ હોય, જેવા હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો છે. એમાં એ સ્થાન-સીરીનું વર્ણન, જોના પોગિયાનું વર્ણન, એ નગર કઈ નહીં પર આવેલ છે એનું વર્ણન કર્યું છે સામે સામે એ નગરનું વાતાવરણનું જેનું છે એ સ્થાનનો મહિમા કેવો થાયો છે અને એ નગરમાં અનેક સગવડો ઉપસંત અનેક મહારાની અનુવંદોનો અભાવ છે તે બતાવેલ છે, અને ચાલતે પરે આવો અવસર વારંવાર મળતો નથી, માટે મલેક અવસર ન મૂકવા પ્રેરણા કરી છે. અવસર ન મૂકવા માટે ૧ મા પદમાં પણ પ્રેરણા આપ્યો, પણ આ પ્રેરણા તરન જુદી રીતે આજનાર છે ત્યાં જીવનનો અસ્થિરતા, ધનમતલબથી રહી જવાની સ્પષ્ટતા બતાવી અવસરનો હાથ લેવા વાત કરી છે. અહીં સામ્ય સ્થાનની

૧ પદ ૬૮ ૬૬ ની હરિવંશી તથા પદ ૧ ૧માં વૈરાગ્યને ગેરિ હવી સર્જવંતી. તથા પદ ૧ ૨માં પ્રભુને પ્રીતમ ક્યે, એ એવા સાદા શબ્દમાં છે -વિવેચનકાર

ભવતા, સુહરતા અને બાકી કતા બતાવી તેને માથ કસવાની આજ્ઞાની તક જ્યા નં દવા સુધન છે આ પદના પ્રત્યેક ભાગ પર વિવેચન કરવાની આજ્ઞા જરૂર સાગવાથી પ્રમ્તાવનારૂપ પ્રાથમિક ઉપોદ્ધાતમાં માત્ર ઉપર બતાવી તે માત્ર વિવેચસુધિ આપી આજગ થધીએ.

૫૬

(રાજ-આજ)

નિાસુદ દસ સાંઢામળો, નિર્મય મગર ઉદાર હા, થસ ઔતરમાર્મી;
નિર્મલ મન મંત્રી થઢો, રાના થમુવિચાર હા થસ૦ ?

૨૬-આઢી—

થથથ થમથાગાર હા, યુગ યુગ સિથગામી !
થથથ થમથાનાથ હા, યુગ યુગ નિઃકામી !
થથથ થમથાથાસ હા, યુગ યુગ થુમગામી !
માતમા ! હું થુધીથ મા, સાથેયા ! હું થુધીથ મા !
રાથિદા ! હું થુધીથ મા, મારમર થધી જી (એ આઢી)

અર્થ—એક નિઃપ્રુદ નામનો સારી ધતે યોજતો રેથ છે તે રેથમાં નિલ થ નામનું બનિ સુહર નગર છે ત્યાં અતર્થથી રહે છે ત્યાં નિર્મળ મન નામનો થરે પ્રથાન છે અને થમુવિચાર નામનો એ નગરનો સજા છે (૧)

અર્થ—રેકનો : યોજમાં જમન કરનાર માથ કેથગજાનરૂપી લકમીના ધર ! હું બસુગર યાજગ, યાજગ ! અને કેથગજાનરૂપ લકમીના થનિ ! માથ નિઃકામી નિરિચક

પાઠાંતર—નિઃપ્રુદ-નિઃપ્રુદ, નિઃપ્રુદ નગર-નાગર કાન્થેકમાં નિ થક છે મનજન થુનસર્પ નિરપ્રુદ સમજન અને પ્રથમ થાથા થુધી કરી થમ અતરનાથી થી થીથ થાથાથી થાથાન કરે છે રેક-નિઃકામી-નિઃકામી થુધીથ-થુધીથ થાથા-થાથા.

શબ્ધાર્થ—નિઃપ્રુદ = રજા થમનું, નિઃકામ નિરિચક અલાયક થેથ. પ્રુદા = થમ, તુજા, રકાર, થરથા રેથ = પ્રેથ, થિથાથ, થા. માથાથિા = થુદર, થુધીથિા. નિર્મય = રેથા થાથ પ્રથારો. અથ-મીક થધી. ઉદાર = થા. થુદર થસ = રુ, આથી રે છે અતરનાથી = અતર્થથી, અતરમાં આથી રજ થાથા, અતરનાથ, થરમાથા. નિયન = મેથ થમરો, રજ = થિા. થમી = પ્રથાન થરે = મેથા, થિ (chief) થમુવિચાર = અને જનુ થે, તે સજાથી થિથાર કરેથા થે, થમનું થિથા નાથ.

શબ્ધાર્થ—રેક આઢીના-રેથા = માથ, થમથાન (થાથન) કમથાથાર = લકમીનું થર. થુજ થુજ = જરામર સંજા. થિથામી = મેથામાં જાર (થથેથા) કમથાથાથ = લકમીના થનિ. નિઃકામી = નિરિચક કામત થરથા (થથેથા). કમથાથાથ = લકમીના નિયનથાન. થુથાથામી = સારા માથે જનાર (થથેથા) થુધીથ = થુધીથ, તક ત્યા થધિ. સાથેયા = મેથા થમન. રાથિથા = મારમાન, થમુધીથા થધી થ = થાથે.

પન્થ છે એને સમજનાર વિરલા છે અને એને ભવનાર દેવના પણ દેવ છે આ સર્વ જનસમત જીવુને અગ્રે અનેક થયેા લખાયા છે પણ એને પકડવા જવું તે સહજસાધ્ય થઈ આવે તેવું કામ નથી અને તેથી આનંદચંદ્ર વામાનંદન શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અભિનંદન આપવા તેમની હાથ ની મુખોએ પ્રણામ થઈ છે

આવા ન વાનગ જેવા કામાસિને પી જનાર મહાયોગી કે હોય, ન્યા હોય, જેવા હોય, તેને ત્યા, તેવા હોવાને કારણે, હૃદયથી નમન છે ! (૮૨)

૫ ત્યારીમુ

શ્રુતિકા—આનંદચંદ્રનું આ પર જુદી ભાવ પાટે તેવું છે એ અત્યંત આશ્ચર્ય હોવા ઉપસત એમા ફપકો દાખલ થયા છે. આત્મસંયોજન માટે ફપકના ઉપયોગની પદ્ધતિ યોગિસંપ્રદેશે કોઈ કોઈ પદમા સ્વીકારે છે. ફપકોનું ઉપદેશમા શુ સ્થાન છે એ પદ્ધતિ બૈન દશસાહિત્યમા દેવે દાખલ કરી, ક્યારે વાસ્તુ થઈ એને વધારે વેગ ત્યાર પછાં મેટા આદિત્યમંડલે કેવી રીતે આપ્યો જન બૈન-બૈનવર સાહિત્યમાં એ પદ્ધતિના નકિમા કેવો ચામ્યો છે તે પર વિચારથી અથા શ્રીઉપનિવિભવપ્રધાકથાના ઉપોદ્ભાવ તરીકે લખેલા શ્રીસિદ્ધિ નામના અવમા કરી છે શ્રીસિદ્ધિ મહાશયે મોટી ફપકકથા લખી આવા સંસારમંડલનું વર્ણન આફપક થતે કમુ અને શ્રીવિસંભવકથામાં તેવું અનુકરણ શ્રીસોવિજય ઉપમાયે કમુ એ તો મોટા સભ્ય જયો છે આ પદમાં શ્રી આનંદચંદ્રનું મહાશયે અતર્થામીનું સ્થાન જગાવવામા ઉપમાનોત્તે ઉપયોગ કર્યો છે અને સુદર ફપકો મૂક્યા છે એ દરેક ફપક આવર દિગ્ધિએ વિચારવા હાથક છે જત્ર એ ફપકોટી પર વધારે વિવેચન ન કરવા માત્ર શ્રી સિદ્ધિ અથનેા હવાલો આપી આ પદના ત્રણ મુદ્દાને સૂચવી દઈએ.

પ્રથમ એમા કે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેનો નિર્દેશ કરવામા આપ્યો છે તેનો દેશ, પ્રાન, ત્યાના સભ્ય, પ્રધાન કેવું હોય, કેવા હોય તેનો પરિચય કરાવ્યો છે એમાં એ સ્થાન-ચોરીનું વર્ણન, એના પાનિયાનું વર્ણન, એ નત્રર કઈ નરી પર આવેલ છે એનું વર્ણન કમુ છે સાથે સાથે એ નત્રરનું વાતાવરણ કેવું છે એ સ્થાનનો મહિમા કેવો ભારી છે અને એ નત્રરમા અનેક સગવડો ઉપસાન અનેક પ્રકારની અગવડોનો જાત્રાન છે તે જતાવેલ છે, અને ચાલને પરે આવેા અવસર વારવાર મળતો નથી, માટે મનેલ અવસર ન મુકવા પ્રેરણા કરી છે. અવસર ન મુકવા માટે ૧ મા પદમા પણ પ્રેરણા આપ્યો, પણ ત્યા પ્રેરણા તરન જુદી રીતે આપનાર છે ત્યાં ભુવનની અસ્થિતતા, પનમાલ અર્ધી રહી જવાની સ્પષ્ટતા જતાથી અવસરનો હાલ હોવા વાત કરી છે. અર્ધી સામ્ય સ્થાનની

૧ પા ૬૮ ૬૬ની હરિયાળી ત્યા પા ૧ પર્વ વેરાવને મેડા કરી વજનરી. ત્યા પા ૧૦૨માં પ્રભુને પ્રીતમ ક્રો, એ એના હાથ દાખલા છે -વિવેચનાકાર.

જાન્યતા, સુહરતા અને આકર્ષકતા બતાવી તેને પ્રાપ્ત કરવાની ખાત્યાશી તક જ્યાં ન હોવા સૂચન છે આ પદના પ્રત્યેક ભાગ પર વિવેચન કરવાની ખાત્યાશી દ્વારા લાગવાથી પ્રસ્તાવનારૂપ પ્રારંભિક ઉપોદ્ધાવમાં માત્ર ઉપર બતાવી તે માત્ર વિષયસૂચિ આપી આગળ વધીએ.

૫૪

(રાત્રી-પ્રારંભ)

નિઃસ્ફૂર વણ સોહામણો, નિર્મય નગર ઉદાર હો, વસે અંતરમામી;
નિર્મલ મન મંથી વહો, રાત્રા વસુવિચાર હા વસં ૧

૨૬-આંકણી—

કેવલ કમસમાર હો, છુપ છુપ છિવગામી !
કેવલ કમસનાય હા, છુપ છુપ નિઃકામી !
કેવલ કમસાવાસ હો, છુપ છુપ શુભગામી !
આતમા ! હું જૂઠીય મા, છાદેશ ! હું જૂઠીય મા !
રામિદા ! હું જૂઠીય મા, અવસર સહી જી (એ આંકણી)

અર્થ—એક નિઃસ્ફૂર નામનો સારી રીતે શોધતો દેશ છે તે દેશમાં નિભવ નામનું અતિ સુહર નગર છે ત્યાં જાતરમાંથી રહે છે ત્યાં નિર્મલ મન નામનો વડો પ્રધાન છે અને વસુવિચાર નામનો એ નગરનો શાહ છે (૧)

અર્થ—દેશનો : શોધમાં જનન કરનાર માણ કેવળજ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીના ઘર ! હું બરાબર સાંભળ, સાંભળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીના પતિ ! આશા નિષ્કામી નિરિચ્છક

પ્રારંભ—નિઃસ્ફૂર-નિરિચ્છક, નિઃસ્ફૂર નમ્ર-નામર. વસે-દેશમાં નિ રહે છે મતલબ પુનરાવર્ત નિઃસ્ફૂર કમસુ અને પ્રથમ શાખા પૂરી કરી વસે અંતરમાંથી થી બીજી શાખાની શરૂઆત કરે છે ૨૬-નિઃકામી-નિઃકામી જૂઠીય-જૂઠીય રામિદા-રામિદા

શબ્દાર્થ—નિઃસ્ફૂર = સ્ફૂર કરતું, નિઃકામ, નિરિચ્છક સ્વભાવરૂપ દેશ. સ્ફૂર = કંપન, વંચન, સ્ફાર, પરવા. દેશ = પ્રદેશ, મિલ્કત, ક્ષેત્ર. શોધાત્મકો = શુભ, શુભાશિષ્ટા નિભવ = જેમાં રાઈ પ્રકારનો. આંકણી નથી. જાતર = મેલ મુદત વસે = રહે, બાપી રહે છે અંતરમાંથી = અંતરમાં, અંતરમાં બાપી રહેલ આત્મા, અંતરમાં, પરમાત્મા નિભવ = મેલ કરતો, સ્વં પવિત્ર મવી = પ્રધાન વડો = મેટા મહિ (Chief) વસુવિચાર = જાને જાણુ તે, તે જાણી વિચાર કરતો તે, જાણુ વિદ્ય નામ

શબ્દાર્થ—૨૬ આંકણીનો-દેશ = માત્ર કવચપ્રાપ્ત (પાંચમ). કમસમાર = કમસુ પર છુપ છુપ = નામર સ્વભાવ કિવરામી = મેલમાં જાતર (સંબોધન) કમસનાય = લક્ષ્મીના પતિ. નિઃકામી = નિરિચ્છક કામપ્ર કરતું (સંબોધન). કમસાવાસ = લક્ષ્મીના નિવાસવાસ. શુભગામી = સારા માર્ગે જનાર (સંબોધન) જૂઠીય = જૂઠીય, તક જ્યાં હવિત સાદેશ = મેટા મારુદ. રામિદા = મહાનામ, વસુવિચારી સહી છ = પાંખો.

દેવ ! જરા સાબળ, સાંભળ ! અને કેવળજ્ઞાનરૂપ હૃદયની નિવાસ ! અને શુભ માર્ગે જન્ય
મારા દેવ ! તું જરાબર અવધુ કર અવધુ કર ! મારા સાહેબા ! તું આ તક વૃદ્ધિ મા !
મારા સાહેબ ! તું આ અવસર જવા હૃદય મા ! તને અત્યારે તક મળી છે અવસર
આપઠવો છે (ટેક)

વિવેચન—જોકે નિરુપૂઠ નામનો સોદાગરો દેશ છે રૂપૂકા એટલે ઇચ્છા, આશા,
પારકો માણસ બન આપશે, મહેરબાની જતાવશે આવી આશા સમયોએ રૂપૂકા છે
અમૂલીયમા પદમાં ‘આશા’નું એ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે એના પુત્રોને જન્મતા હાસ
તરીકે રૂપૂકા ક્યાં છે અને આશા સેવીઓને ઘર ઘર ભટકનાર હૃદય સાથે સરખાવ્યા છે
તે આશા અને રૂપૂકામાં બહુ જોડાઈ તારાવ છે. અને એ રૂપૂકા—ઇચ્છા પર વિવેચ થાય
એટલે જીવી સંસારમાં રમઠવાપણું રહેતું નથી. નિરુપૂઠવૃત્તિ ભઈ બલ્ય; બન, માન,
પ્રશંસા કે અન્ન કોઈ આશા, ઇચ્છા કે રૂપૂકા ન રહે ત્યારે સંસારનો ઇંટો આવી જાય છે.
આ નિરુપૂઠતા એ શી બીજ છે તે જતાવવા કીમત્તુ જીવિવિવેચન જીવાધ્યાયે જોકે
જાહેર (જ્ઞાનસાર, બારું જાહેર) લખ્યું છે. અત્યારે પ્રાણીને મનમાં નિર્ભય થાય કે પાતાના
મૂળ સ્વભાવ (જ્ઞાન, હશન, આધિપતિ) સિવાય અહીં બીજું કંઈ યોગવવા યોગ્ય નથી અને
આત્મજ્યેષ્ઠથી એ સુખમાં ભઈ બલ્ય ત્યારે એ બરા મુસુકું બને છે ત્યારે એ પાતાના
‘મુનિ’ નામને સાર્થક કરે છે સદર જાહેરમાં જતાવ્યું છે કે— રૂપૂકાવાળા માણસોને અનેક
વાર મુજબ થાય છે પાતાનું જીવન કાષ્ટ સુખનું પડે છે એને બાદ મૂર્ખા આવી જાય
છે અને એના મુખ પર, વર્તનમાં અને બાહ્યમાં દીનતા દેખાઈ આવે છે. સ્વાર્થે એવી
વસ્તુ છે કે એ પ્રાણીમાંથી વિવેકને પહોંચવન કરાવી દે છે અને જતા અત્યારે એના સુખ
થાય કે નિતાય થાય ત્યારે પ્રાણીમાં જરૂર દીનતા આવી જાય છે મુશ્કેલીઓ, આશ્ચર્ય,
અન્ય અપનાયો અને દીનતા મહેરબાની યોગવવાની લાક્ષણિકતા પડેલા કે બહાર સેવામાં
આત્મપ્રદાનની કે સત્તા હસ્તગત કરવાની ઇચ્છાને જાહેર પડેલાની અંતર દીનતાનો જોડો
અભ્યાસ કરવાથી જાનો બરાબર અભાસ આવે. અને અહીં શોધ વખતે રહેવું તેમાં તે
અહીંથી હઈ ત્યાંથી લેવું કડુ પહેલી વારથી પેલાને સમજતું અને હાંસલામાં નાજી
પહે નામતા કડુ—આ સવ રૂપૂકા છે પારકો આશા છે પેટ ભાળીને ભરી કરેલી પીડાઓ
છે પારકો રૂપૂકા એ મહાકુળ છે અને નિરુપૂઠતા એ જ સાચું મુખ છે મુખદ્વારનું
આ હૃદય શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે અને જીવાધ્યાયને એને અપનાવ્યું છે. આવું રૂપૂકાનું ચિત્ર છે.

આની સાથે નિરુપૂઠતાને વિચારીએ. જમીન પર સૂવાનું હોય, મિદ્ધાથી સોજન હઈ
જાવવાનું હોય, મહેરબા માટે લજી વસ્ત્રો હોય અને વામમાં ઘર ન હોય, કીમતમાં જેતર
ન હોય, એવા નિરુપૂઠી મહાત્માને એ મુખ છે તે ઘોટા બકેવર્તી કે વદાપ્રધાનને નથી
અર્થ આશા આવી, ત્યાં અવરની યોજ આવી જાય છે નિરુપૂઠી તો નિબનદમાં મસ્તી
કરનાર, મહાસબને પજી મહાસબ છે. એ મન પર સવમ સમનાર હાંસીર છે. અર્થ

વૃત્તિ જે આત્મબુદ્ધિમાં પ્રસરતી હોય તેને નિઃસ્પૃહ દેશ કહેવામાં આવે છે. આ બુદ્ધિમાંથી અતર્કાત્મી મેળવવો છે એટલે જો બુદ્ધિમાં જરાબર જોગબી લેવાની જરૂર છે.

નિઃસ્પૃહ દેશે નિર્ભય નામે નગર છે સસારમાં ભય-બીક અનેક પ્રકારની હોય છે. શાશ્વત્વ સાત પ્રકારના ભય જતાવે છે (૧) મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય તે ઇંદ્રલોકભય, (૨) મનુષ્યને સુપાર્શ્વિ દિવસ મનુષ્યનો ભય તે પરલોકભય. (૩) પોતાની વસ્તુ ધારાધ-હટાઈ જશે તેવી બીક તે આશ્વનભય, (૪) વીજળી-મોતરના અકસ્માત, બોળ પડવાનો ભય વગેરે અકસ્માતભય; (૫) ખાશુ શુ બાજવો બંટેલ મળશે તેવો ભય તે આલુચિકા ભય; (૬) મરી જશુ અને આ બધી જમાવેલી સ્થાવર મૂકીને હાલી નીકળવું પડશે તેની ચિંતા તે મસ્તુભય અને (૭) દુનિયામાં આજરૂ પર પાણી ફરશે એની ચિંતા તે અપ્પશભય.

ભય તો પાર વગરના છે ઉપરના સાત મુખ્ય ભય છે. ભયથી પ્રાણી હીન બની ભય છે સાચુ જુદું બોલે છે પોતાના બ્યસ્તિત્વને મારી નાખે છે અને મનની મનમાં શાળી અકળાયા કરે છે એને સાચી સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ પહોંચતો નથી અને ગરીબ-આપદો બની ભય છે આનંદમનુષ્ય પોતે એવાની બુદ્ધિમાં 'અભય, અદ્વેષ અને અપેક્ષા'ને બતાવી શ્રીસંભવનાથ મહારાજના સ્તવનમાં ભયને પરિણામની વચગતી તરીકે વણવે છે અને નિર્ભય પહોંચવાના વિકાસ નથી તે વાતને ઠસાવવા એવાની સરખાવતની બુદ્ધિમાં 'મૂઠી નિર્ભયતાને બહુ અત્વનું સ્થાન આપે છે નિભયપણાને જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એક આશુ અટક (જ્ઞાન સાર-સત્તરમું અટક) લખ્યું છે; ત્યાં ભયનું કારણ અપેક્ષા-આશા જ બતાવ્યું છે અને અપેક્ષા વગરના પ્રાતરિક ઇચ્છુકને કોઈનો ભય નથી એમ જતાવીને પછી જણાવે છે કે જે મહાત્માને કોઈ પણ વસ્તુ યોગ્યતાની કે છુપાવી રાખવાની નથી, જેને કોઈ વાતનું આશય પણ કરવાનું નથી, કોઈ ત્યાગ નથી, કોઈ દેવા મોખ્ય નથી, અને જેને જ્ઞાન દ્વારા સર્વ સ્વેષ છે તેઓ ખરે ખરા નિર્ભય છે આમાં કેટલો અનાસક્તિભાવ દેખાઈ આવે છે તેનો વિચાર કરીએ ત્યારે નિભયપણાની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આવે. જેને પોતાના આસ્તિત્વમાં રમણ કરવું છે જેની પાસે અષ્ટ જ્ઞાનનું મહાસામ્રાજ્ય છે તેના સત્ત્વ પુરુષને કોનો ભય હોય? આવી રીતે નિર્ભયપણાની મહત્તા સતોએ અને સાધુઓએ ગાઈ છે.

અને બ્યવહારમાં નિભય પ્રાણીને નાનું સરખું સાબ્ય છે. જો બહેરમાં વધાવસર થોભ્ય જાવામાં સાચો અભિપ્રાય આપી શકે છે અને આસ્તિત્વજળથી સમાજનું કે સ્વધનું દ્વિત સાધી શકે છે. મોટાની શેઠમાં અભય જનાર, રાજ્યો કે ખનાકબોની ખુશામત કરનાર, દેવી કે દ્રોહી માણસો કદી નિભય થઈ શકતા નથી, અને સ્વપરની પ્રતિ સાધી શકતા નથી. આવા વાતાવરણમાં 'નિભય'નગર છે.

વસે આ તરુભરી—એવા નિઃસ્પૃહદેશમાં આવેલા નિર્ભયનગરમાં અતર્કાત્મી વસે છે.

અતર્કામી પ્રશ્ન પોતે છે અને તું પોતે અતર્કામી થઈ શકે તેવો છે, તું તે છે જ કમરો ફેંકી દે ખમાઈ છાંટી દે ચાલિયા બિચી જા, જોશામતા કર અને સામે લેવાને બાકે અહર બે એટલે ત્યા અતર્કામી દેખાશે. આ અતરકામીની શોધ-જોળણાણુમા આગળ વધીએ.

શબ્દ વસ્તુવિચાર—એ નિર્લયનમરનો શબ્દ ‘વસ્તુવિચાર’ નામનો છે. વસ્તુમાં પૌન્દ્રિક અપૌન્દ્રિક સર્વે બીજે આવે. વસ્તુની બાબ્બા તમચ્ચા માટે પલાવનમ પદમા સત્તની બાબ્બા ઉપર વિવેચન કરું એ રીતે અર્થાને જોળણી-મેગવી શકાય. આવી રીતનો વસ્તુજોનો વિચાર કરી શકે તે આત્મા કહેવાય. જોનામ જનત જ્ઞાનની શક્તિ છે એ જ્ઞાન, જ્ઞાતી, વર્તમાનને જાણી-દેખી શકે છે અને મારામાર વિચારો અહર-સ્વીકાર અને ત્યાગ કરી શકે છે બાહે એ અતરકામીશ્યામા આવે ત્યારે જોની વસ્તુવિચારણુ સ્પષ્ટ થાય છે વસ્તુવિચાર અને અતર્કામી વચ્ચે શોષણો ફેર છે. અતર્કામી તો જાદસી છે આકાશસ્થાને પહેલી જાહેલ છે અને વસ્તુવિચાર તો બાહ્ય કે આંતર જાહ દશામા પ્રાપ્ય છે જોની વસ્તુમત્રા હોય, પણ એ પ્રત્યેક જા માને જરૂર હોય છે અને છેવટે કોઈ નહિ તો અક્ષરનો જનતમા જાગ તો જરૂર ઉઘાયો હોય છે એ ‘વસ્તુવિચાર-શબ્દ’ એટલે જમે તેવી દશામા વર્તતા આ ઘેતનશાજ પોતે સમજવેલ છેવા નિરપૂરકદેશના નિર્લયનમરનો શબ્દ છે તે વર્તન બાહ્ય દશામા વર્તતા ઘેતનશાજ ન સમજવેલ, પણ અતરકામીશ્યા સુખી પહેલી જાહેલ ઘેતનશાજ સમજવેલ એ જ વિશેષણુ જેતનના અનેક વિશેષણુ સામે પડે છે માની પ્રથમ માથામા વાપરું છે આ ઘેતનના મૂળ ગુણને જાહેર મમજનું આ વસ્તુવિચાર-શબ્દ પ્રવર્તિને પમે ચહી ગમે છે અને જોની નધર અતર્કામી વરુ છે પણ હજી એ અતર્કામી (વરમા મા) કયો નથી આ વરમામા આનન્દમા જાણવેલ.

નિમળ મન મત્રી જહો—એ વસ્તુવિચાર-શબ્દને નિમળ આનન્દરૂપ મોટો મત્રી છે. નિમળ ચિત્ત તું આત્મેદૂળ વળન શ્રીકૃપાનિલવપ્રપચાકધાના શિયા પ્રત્યાવર્માં આપુ છે (૫ ૭૬૬). મનની નિમળતા ઉપર વસ્તુવિચાર-શબ્દની પ્રવર્તિને ધણે આધાર રહે છે મનની નિર્મળતા હોય ના જ વસ્તુવિચારમા મરજતા અને મજજતા આવે. આ પ્રમાણે અતર્કામીના દેશ-નર જાણવી શબ્દ-પ્રધાન કોણ છે તેનો પરિચય કરાવ્યો.

જ્ઞાતમાનુ પદસ્થાપન—આવા વસ્તુવિચાર શબ્દ છે. જાતે તો તું કેવળજ્ઞાનરૂપ હશીનું જ છે, તું કેવળજ્ઞાનરૂપ હશીનો પતિ છે, તું કેવળજ્ઞાનરૂપ હશીનો વાસ છે. આવા માત્ર વસ્તુવિચાર-માત્રા જાતે મારા ઘેતનશાજ તું તો જરૂરજો મારકમા જનાર છે તું નિ કામી છે અને મારી દિશાએ જનાર છે મારે આ વાન મામજ, જરૂર મલજ, જસાવર આન ગળીને સામજ. ઘેતનને ઠેકાણે લઈ આવવાની આ વિચિત્ર રીત છે. જરી રીતે જોને નરકમામી, રખ, ની રમામાં વનેરે વિશેષણુથી નવાજ શકાય તેમ છે કારણ કે એ પરમમત્રી અનેક રીત પતિન થયેલ છે અને અનેક કામનાથી ભરેલા છે પણ ચાત ચેત્વીશાજની બાબ જુદી જ હોય. એ કોઈને જમકાની દેવાની કે આકાશની જાણ ન વાપરે.

એ ચેતનનું સત્તાગત સ્વરૂપ લક્ષ્યમાં રાખી જોને સુયોગ્ય વિશેષણે સંબોધે, અને એ રીતે જોનામાં આકાંક્ષા ઉત્પન્ન કરે. આ યોગીસજની શાખાશુદ્ધિ અનુકરણ યોગ્ય છે

અવસર ચૂકીશ મા—આવા મારા ચેતનદેવ ! અત્યારે તને અવસર મળ્યો છે તું અત્યારે મૂલમાં ન રહી જતો. આવો અવસર સસારમાત્રામાં વારંવાર આવતો નથી, મળેલ તકને ઢારી બેસતો નહિ. બાગગ એકસો (૧૦૦)માં પડ્યા આ મળેલા અવસરના મૂલ્ય મૂલ્યવરો. અત્યારે તારે ભવના હેરા મટાડવા છે, માટે ચાલતે પથે તારા આદ્યમુખને સમરી સમરી તેના બાન દૂર આ ઢંઝઝકા વગરના આગ્રહિણને મૂકી દે તકને બા પી લે અને પોતાની નગરીએ પહોંચી જા (૧)

એ અતર્થામીના સ્થાનનો વધારે પરિચય આપવા સાડુ આગળ વર્ણન આપે છે —

ગદ સતોષ કામામોદસા, સાધુ સંગતિ રહ પોલ હો;

પાશિયા શિવક સુજાગતા, આગમ પાયઠ તાલ રો વસે૦ ૨

અર્થ—સતોષકિંજ્ઞાની બહાર પેટ ભરાય તટલો. આમોદ—આનંદ ભર્યો છે એ નગરમાં સાધુપુરુષની સંગતિરૂપ નજાબૂલ યોગ છે. એ યોગના દરવાજા પર સુવિવેક આત્મે વખત બગડતા રહી યોગિયા—યોગીદારનું કામ બંદ પડે કરે છે ત્યાં આગમરૂપ પાસકળ છે તેની તુલના કર—કિંમત કર. (૨)

વિવેચન—જદ સતોષ—એ નિરુપદ્રેશમાં આવેલ નિભાવનગર, જેમાં અતર્થામી વસે છે, તે નગરની ફરતો સતોષ નામનો જદ છે હરિતા તુષ્ટામાં છે જ્યાં એકવાર સતોષ થઈ ગયો ત્યાં પછી શાશ્વત્ત્વ કે રક્ષા ફેર નથી રહેતો. મન તુલ્ય થયા પછી કોણ સભા અને કોણ હરિઃ ? પછી તો જોને જ જલ તે મગળ છે જૂઠામાં એ આશ્રમ સ્થાન છે અને અતરનો આનંદ એ કોની પૂછ છે.

કામામોદસા—એ કિંજ્ઞામાં ફાડ્યોળો ભરેલો નથી પણ ઇચ્છામાં આવે તેટલો આમોદ—આનંદ ભરેલો છે સાધારણ રીતે કિંજ્ઞા ફરવી ભૂલી જાઈ હોય અને તેમાં મેલા, વાસી, પદાર પાણીની અથ આભા કરે; ત્યારે આ સતોષકિંજ્ઞામાંથી તો મનને ગમે તેવી સુખ પસંદ કરે છે સા એટલે સહય, સમાન. એ માનવાચક શબ્દ છે દા. ત. વચસા.

પાશ્વતર—જદ-જદ. કા-કિં પોશિયો-પોશિયા.

શબ્દાર્થ—જદ = કિંમત. રહ = મજબૂત. કામ = કમળ. કામ (કામા) આમોદ = પ્રસન્ના, આનંદ. હોં છુટી સત્તિ = મોખન. રહ = મજબૂત. પોળ = દરવાજાવાળા મહાશિ. સા = સહય, સમાન, માન. યજ્ઞ સન્દ. પોશિયો = દરવાજા, યોગદાર, જમાદાર. મુળસ્તો = આમોદ વખત નજીક, ઉપજુયી બેઠાદાર નહિ. પાશ્વ = દા. ત. દાસ, પાશ્વળ, સેવક. પાશ્વનુ લગ્નર. તોળ = વિચાર કર, કિંમત કર.

સા જોવે સરીએ, સમાન કામાયોદ નામનો જમીયા દોષ તેની પ્રમાણ ત્યાંથી મુગ્ધ પસંદી રહે છે આવો સંતોષવક છે ?

આધુસંગતિ દદ પોણ—એ નિજનગરના સંતોષકિંદાથી મુશ્કિલ એવી આધુસંગતિ નામની મજબૂત પોણ છે પ્રાણી નિમિત્તવાત્રી છે, એ જેના પરિચયમાં રહેતો દોષ તેવો થઈ શક છે સાધુની સોજતમાં રહે તો તેનું વાતાવરણ મુંઝર થતું વ્યથ છે. આધુસંગતિ એ પોણની પહે માફ રક્ષણ આપે છે

પોશ્વિયો વિવેક બુદ્ધગતો—એ પોણને નાકે વિવેક નામનો દરવાજા ધોડી કરે છે માત્ર-જોડાને ટપામણ, સાચાનો સ્વીકાર કરવો, જોગનો ત્યાગ કરવો એનું નામ વિવેક આપ્યા કૈનકમર્મનો પાથો વિવેક ઉપર મૂક્યો છે સમ્બત્ત વિચારણા કરે ત્યારે તેને સ્વપર પ્રમલ્લ છે અને સ્વપરના જ્ઞાન પછી સ્વનો સ્વીકાર થાય અને પરનો ત્યાગ થાય એટલે બેટો પાર છે આવો વિવેક પોણને નાકે બેચી દરવાજાનું કામ કરતો દોષ, તો પછી બધો શો ? આધુની મજતિથી વાતાવરણ મુંઝરે અને વિવેક-વિચારણાથી સાચજોડનો આલ સ્પષ્ટ થાય એટલે પ્રગતિનો સ્તો ઉઠાડો થાય.

આગમ પામક તોણ—એ નગરને જવાબનાર આગમરૂપ પ્રાદુ હમ્મર છે નામ આગમણ માટે તો વિવેક-પોશ્વિયો બુદ્ધગતો છે અને પ્રાદુ તોણન આવે તો તેની સામે રક્ષણ કરનાર આગમરૂપ પામક છે મૂળ આગમો—કૈન વિદ્યાનત્ર યો-ના પરિચીકનથી ચક્રાઓ દ્વારા છે અને માત્ર સ્પષ્ટ રીતે સૂચી આવે છે આપા પામકને તું તોણ, તેની કિંમત કર. (૨)

દદ વિમરામ વિનાગરા, મુરિનામ વિવહાર દા;

મિત્ર વૈરામ્ય વિરહે નદિ, ક્રીદા મુરતિ અપાર હો વસ ૩

અર્થ—વીતરામ ઉપર પાકો વિશ્વાસ ત્યા દોષ છે અને બધા પ્રકારના વિવેકનો ત્યાગ વેપાર છે. વૈરામ્ય નામનો દોષવહાર ત્યાં છે તે કાઈ વખત બહાર થયો નથી. પદ નિની કિંમતો તો ત્યા કાઈ પાર નથી. (૩)

પામકનર—વિશ્વાસ-વિશ્વા મા (૧) વિસ્ફાર-અવરણ વિરો-વેદો મુગ્ધિ-મુરુ.

રક્ષાર્થ—સ્મિધામ=વિશ્વાસ, આત્મા વિનાગરો=વીતરામ ઉપર (૧) મુરિનામ=ઉચ્ચ પ્રકારનો સ્મિત, પ્રમેદ કૌનક વિદ્યાર=અવરણ, વેપાર વિરો=તોણ પહે, અવરણ, વિરો મુરુનિ=(ખબ) રનિ, રમણ=આધુનિ.

૧ અર્થ 'દદ' પામકનો અર્થ પાકો સંતોષ થાય છે એટલે એ સંતોષ કામચલાઉ નથી, જનુ સ્વાદી છે અને નામના પાક અર્થ એ તો અર્થ આપતો નથી કામચલાઉ પછી શ્યા નામનો અર્થ વરણનો અર્થ થાય છે અને કિંક જ કાપાયા 'દદ' સંગ પં વાર આવે તે કામચલાઉ નગરે કીક જનુ થાવનું નથી તેથી 'દદ' પામકે કામચલાઉ ન-ના છે -વિચિત્રનાકાર.

વિવેચન—હક વિશ્વાસ ચિતાગરો—જે નગરમાં અસપરત્રનો વિશ્વાસ ધણે મળ્યૂત છે. એટલે એને ફરવાને તાળા દેવાની જરૂર પડતી નથી. એક તો નગરના લોકો નિર્ભય છે એને મળ્યૂત જક છે. પરિણામે બહારથી ત્યાં આવેલી કોઈ યુનો કરી જતું નથી અને વિશ્વાસને લઈને અહર અહર ગુનાનો સવાલ રહેતો નથી. આપ્યાના અર્થમાં એ જાણ સમજાય છે.^૧

સુવિનોદ વિવહાર—જે દેશ-નગરમાં વેપાર-ધંધા લેવા પ્રકારના વિનોદનો છે, એટલે ત્યાં લોકો હર્ષ આનંદ કે ક્રોધનો જ ધંધો કરે છે પણ એમાં તુચ્છતા કે ખમા ધમી હોતી નથી. મૂરખ મિત્રો મળી ગાગ હર્ષ ગમ્મત કરશે એવો વિનોદ ત્યાં નથી. આપ્યાને ઉત્તર કરે તેવા સલામણા બ્યાખ્યાનો અને આનંદો ત્યાં હોય છે અને તેને ત્યાં વેપાર ચાલે છે અથવા ય જ સ્ત્રીશ્વિચ્છલના અર્થ પ્રમાણે જે નગરમાં વીતસાગ ધરેતો હક વિશ્વાસ છે અને તે રૂપ જાતિ આનંદકાર્ધ (સુવિનોદી) વેપાર-વ્યવહાર છે આ અર્થ પ્રમાણે 'વિતાગરો અને સુવિનોદ બન્ને વિશેષણો સાચ છે આ અર્થ' પણ જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે

મિત્ર વૈરાગ્ય વિહટે નહિ—જે નગરમાં વશામ્બરૂપ મિત્ર હશે અલગ સાચ નહિ. જે કોઈ યાજિયો કે ગાજિયો હોમ નથી; જે તો જીવનન મિત્ર છે સચારના સ્વરૂપને એજાગી તનો પર સાચ સમજવો, છતાં સરીરનો સાધન તરીકે લાલ લેવો, પુસ્તક-પાનાનો જ્ઞાન માટે લાલ લેવો અને છતાં જે બાહ્ય વસ્તુમાંની કોઈની પણ ગાથે યાદમ્બ સબધ ન થવા દેવો એનું નામ વૈરાગ્ય છે. એવી મનોદશા માત્ર કોઈ જ વાર ઉલસતી પેઠે આવી શક તેમ નહિ, પણ એકવાર ઘઈ તે કાલમને માટે બની રહે, એવી નગરના લોકોમાં ઘણે જોસ્તકારોની મિત્રતા છે

ક્રીડા મુરતિ અપાર—ત્યાં ઉચ્ચ પ્રકારની ધમ ક્રીડાને પાર નથી. ઉદ્વિગ્ન-ચ પૌદ્ગ લિક વિષયમાં આનંદ માનવો એને સામાન્ય રતિ કહેવામાં આવે છે. એમાં અતર ચિત્તને પ્રતિબધ થાય છે આ નગરમાં મુરતિ (મુ એટલે શારી-પ્રચમ્બ) હોવાને કારણે મનમાં આનંદ થાય છે પણ જે કોઈ એને જો પ્રતિબધ થતો નથી (૩)

હજુ એ દેશ અને નગર કેવા છે એ વિચારવા યોગ્ય છે. આપણે આગળ વધીએ.—

૧ વિતાગરોનો અર્થ ગ્રજકો નથી કોઈ પણ કોલમાંથી અને એ અથવા એને મળતો જન્મ મળે નથી કોઈ અર્થવિચ્છલનો નોટખ વિતાગરોનો અર્થ વીતસાગ સબધો એમ કહેવર ૭ અને કોઈ પાર્શ્વન મજરી કે અથ પ્રાપ્ત થતો આગળ ઉપર ચમ્બા થશે. વાચનાર વિચાર કરી અથ ત્યાગી તો તે પર વિચાર કરી નથી આત્મિમાં તેને સાચાર લખત કરવામાં આવશે. —વિવેચનકાર

માવના નાર નદી થઈ, સમતા નીર ગમીર હા;

ધ્યાન પરિણા મયોં રહે, સમપન માથ સમીર હા ધસ૦ ૪

અર્થ—તથા (જે નગરને પાદરે) જાર જાવનારૂપ નદી વહે છે. જે નદીમાં સમતારૂપ અગ્રાધ-ઢેલ પાણી વહે છે એમાં ધ્યાનરૂપ પરોક્ષેશ કરતો રહે છે અને સમપરિણામરૂપ પવન તથા ક્રમેશા વાયા કરે છે (૪)

વિવેચન—જાવના જાર નદી વહે—જાર જાવનારૂપ નદી જે નિલસનગરની પામે વહે છે ૧ અનિલ્ય, ૨ અસરણ, ૩ સમાર, ૪ એકલ્ય ૫ અન્યવ, ૬ અગ્રુભિ, ૭ અગ્રાધ, ૮ સવર, ૯ નિર્જીશ, ૧ શોકમ્વલાવ, ૧૧ જ્યેષ્ઠિદુર્લભ, અને ૧૨ ધર્મ જાવના—આ જાર પૈકી કોઈ પણ જાવના વિચારમાં નાખી દે તેવા છે. જે પ્રત્યેક જાવના પર વિચારથી વલુન શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે શાવમુખારસ^૧ જલમાં કમુ છે અને મે તેવા પર વિવેચન કર્યું છે^૨ આ જાવનાએ ખરેખર નદી જેવી છે. શ્રીસિદ્ધિ^૩ મહારાજે યોગ્ય પ્રત્યાજમાં આસ્તિધર્મશ અને ચતુર્થુજ થીતરો જેમાં ઘન, શીશ તપ માથે આ જાવનાને યોગ્ય મુખ તાંકે બતાવી તેની મ્હાવના ચિત્તસમપાનમ કથમાં આવેલ નિરૂપૃઠવા વેદિકા ઉપર માટેશા છવવીઈ સિકાસનમાં બતાવો છે^૪

સમતા નીર ગમીર—જે જાવના-નદીમાં સમતાનું પાણી ફાટેલું હોય છે સવ સચોવોમાં મનને સમજાવે શખનું, એમાં બળજબાટ થવા દેવો નહિ, એમાં જાકરાટ, કટાણે કે કોઈ અવતને મનોવિકાર થવા દેવો નહિ—જે સમતા છે. સમતાના ગમીર નીર થાશે ત્યારે તેમાં વૃક્ષવલુ, કાવાકાવા, અભિમાન કે દલ નથી. એનો અજ ક પ્રવાહ ખીરે ખીરે આ ચો બલ છે. જે નદીમાં કદી પૂર આવે નહિ અને કાકશ થાશે નહિ. આનો જમત પાણીનો અજુ^૫ કાકાર પ્રવાહરૂપે અરણજિત વલ્લ કરે. જે પ્રવાહ કલો છોડે હોવાને કારણે એને ગમી કહ્યો છે. જાવનાનદીના આ ગમીર જળમાં દૂબડી મારવા જેવું છે. શ્રીસિદ્ધિ^૬એ સમતા નું સ્થાન બીજી રીતે બતાવ્યું છે. ચિત્તવૃત્તિમાં ધારણા નહીં છે ત્યારથી નિવૃત્તિનગરીનો આજો માત્ર બતાવ્યો છે. તેમાં સમતા નામની ચોત્ર નહિકા આવે છે. જે હજાજ દુરબીન જેવી નાહિકા છે. ઉત્તમ સજ્જનને જાવે આ જાણુ

પાદ્યાર—અદ્વિત્યો-બિનેન-નો (૧) સમપન-સમપન

શબ્દાર્થ—જાવના નાર = અનિલ્ય નાર જાવના (જુઓ નિવેચન) નીર = પાણી. ગમીર = અગ્રાધ, ઢેલુ કદી ન મુકલ તેવું અદ્વિત્યો = મોટો ડહ, ધંગ. (અદરજ્યા = પાણીનો ઢેલ) સમપન = સમપરિણામિપણુ. સમીર = પવન.

૧ શીવાનુધારણ, જાણ પહેવામાં પહેલી નવ જાવના ઉપર, અને જાવ બીજામાં નામીની અડ તથા નવી વરેરે નાર જાવના ઉપર નિવેચન કમુ છે પ્રકાશક-શ્રી જેનર્વ પ્રચારક જમા, જ્ઞાનગર.

૨. શ્રીસિદ્ધિનિવસપ્રમાણ-જાતાર ૩. ૪ ૩. ૩૩-૩૪ પૃ. ૧ ૫૪-૫૬ અને ૧ ૧૨-૧૩

અતરસાજ છે (ઉપમિતિ ભાર્યતર પ્રસ્તાવ ૬, પ્રકરણ ૧૪, પૃ ૧૬૦૮). સમતાને અને શ્રીઅધ્યાત્મકપદ્યુપ પ્રથમા મુનિર્મુદર મહારાજે આજો પહેલો પ્રસ્તાવ રચ્યો છે અને તે પર મેં વિવેચન કર્યું છે શ્રીવિનવવિજયજી મહાશય આશાધનાસ્તવનમા કહે છે કે—

સમતા વિજુ જે અનુસરે, પાણી પુખ્તના કામ;

હર ઉપર તે લીંપણુ, આખર ચિત્રામ. બન બન તે દિન માદરો.

કેશન સહિવચો ભર્યો રહે—નદીના પ્રવાહમાં વચ્ચે વચ્ચે ધરા આવે છે ત્યાં પાણી ભરેલું રહે છે અને આગળ ઉપર પાણુ ચાલતું થાય છે પૂનામાં મૂળા—મૂળાના સ્ત્રગમ પર પાણીનો સંગ્રહ થાય છે તે ગહવચ્ચ કહેવાય, પાણીનો ઢોલ પણુ ચઢવચ્ચ કહેવાય. મોટી નદીઓમાં આવા ક્રહ હોય છે છુનોઆ પાને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં દાનના મોળા ક્રહને લેક લોફ છુનેવ (Lake of Geneva)નું નામ આપ્યું છે નદીના પાણી તેા જાસ્માં જતા હોય, પણુ નહમાં પાણી ભરેલું રહે છે. ધ્યાનમાં વિચારની સ્થિતતા અને જોહાવતા હોય છે ભાવનામાં પાણી ચાલે, ધ્યાનમાં જોકે ધ્યાનકે સ્થિર થાય. નિભાવનગરને નાકે અપેક્ષ ભાવનાનદીમાં ક્રહ છે જો પાણીથી ભરપૂર રહે છે અને જહરથી ધ્યાન—ધરિા છાગ્રથી સ્થિર રહે છે ધ્યાનયોગને શીશિદર્શિ મહારાજ કૈતજમનિા સાર કહે છે તેના પર વૈષ કયા બતાવી તેનો ઉપનય ઉપરી કમાવ કરી છે ધ્યાનનું સ્થાન સુમ ત્યાં માટે આ વિશ્વાગ્રનું વાચન છૂજ હાલકા ? થાય તેનું છે. સહિવચા નિર્જર્ઠ કોશને આધારે કર્યા છે

સમપન ભાવ સમીર—જો નગરી ઉપર મમપરિણામરૂપ પવન નિરતર વાવા કરે છે ત્યાં કોઈ ગરીબ તથા ગર નથી; ત્યાં કોઈ ઉચ્ચ—નીચ નથી; ત્યાંનું બાબુ વાવાવરણ સમાનતાથી ભગ્પૂર છે આ સમાનપણાનું વાગવરણુ અનિ મહત્ત્વની વાત છે (૪)

ઉવાચ મગરી નરી, દુદ્ધ દુકામ ન માગ હા;

રૂતિ કરીસિ સ્પાપ નરિ, 'માનરૂપન' વર્ માગ હા ચમ૦ ૫

અથ—જો નગરીમાંથી ઉચ્ચાણાલસ્યાપણું જ નથી (જોકે ઠેકાણેથી બીજા કામે પરાણે કે હજીએ જ્યાપણું નથી.) ત્યાં શોર, હસમખેર કે જોવા પાપીઓનો સુબધ નથી, તેમજ ત્યાં દુકાગનો મળધ નથી. જો નગરીમાં સાગ પ્રકારની ઈનિએ કે ઉપદ્રવો થતા નહા ત્યાં કોઈ પ્રકારની અનીતિ—અન્યાય થતા નથી અને ત્યાં ધ્યાનદયન પડેનો વિશામ થાય છે. નાયા નિરૂપ્ત નામના કેશમાં આવેલા નિભાય નામના નયરમાં અત વાંચી વસે છે. (૫)

પામનર—દુરાજ—કાલ એક—એક ઈનિ—અનિ

સત્યાર્થ—ઉચ્ચાણે=ઉપર, ધરુ હરી શો તેનું રૂતિમર (ધરતીપરી) નગરી=જો નગરીમાં દુરાજ=અનુભવી તરી, ફેમિ (fame) દુદ્ધ=એવ વનો દરમખાર, પાપીએ એક=સનધ, ઈનિ=અન્યાય વચ્ચેને નુકસાન કરનાર ઉપર અનીતિ=દુરાચરણ, પાપ, અન્યાય એવ=વિશાસ.

વિવેચન—એ નગરીની કેન્દ્રીક સામાન્ય વાત પણ એઈ હઈએ —

ઉચ્ચાળો નદિ—આ નિર્ભયનગરી તો એવી છે કે એમાંથી કેઈ પણ કારણે કેઈ પણ દિવસે ઉચ્ચાળે જાવનાં પ્રયત્ન જ આવતો નથી. ત્યાં તમે વજર સહાએ ચાંતિથી, સ્થિરતાથી, આનંદથી રહી શકો છો અને જાવના—નદીના ગથીર પાણીમાં આનંદ કરી સમયગાની હવા ખાઈ શકો છો અને જો ત્યારે આનંદશામાં અવગાહન કરી સ્થિર થઈ શકો છો.

એ નગરમાં દુષ્ટ લોકોનો સંગ થતો નથી, કારણ કે એ અતરંગ શક્તિમાં દોષિત આત્માઓને સ્થાન જ નથી. ત્યાં તો મહાપુરુષવાન, ઉચ્ચ ચારિત્રશાળી, સુમતાવાળા હોવાને જ સ્થાન છે.

આ નિરપૂરકદેશ અને એની નિરપૂરકનગરી એવી છે કે ત્યાં કદાપિ દુઃકલ્પ પડે જ નહિ. દુઃકાળમાં માણસ સચ્ચિત્ત હોય તોપણ હેરાન-પરેશાન થઈ જાય છે અને બીજા માણસોના તો છુટકો નીકળી જાય છે. આ નિરપૂરક દેશવાસીને તો પર ચીજની સ્પૃહા જ નથી એટલે ત્યાં દુઃકાળનો મવાલ જ ન હોય.

ત્યાં ધર્મિ-ઉપદ્રવ નથી. ઉપદ્રવના સાત પ્રકાર મળવામાં આવતા હતા. ૧. અતિ વરસાદ થાય, ૨. અનાવૃષ્ટિ થાય, ૩. પાકેલ અનાજ પર ટીક પડે, ૪. પાકેલ અનાજ પર કીડરોનો ઉપદ્રવ થાય, ૫. પક્ષીઓ-સૂકા વજેરે મોટી સંખ્યામાં આવેલી અનાજ ખાઈ જાય, ૬. પર બંકેનો ભય-અન્ન શબ્દો અકાઈ હઈ જાય, ૭. ધૈર્ય અનાજને ઉઘાડી જાય. આવા કેઈ ઉપદ્રવ એ નિર્ભયનગરમાં થાય નહિ. અર્થાત્ સ્પૃહા કે ભય નથી ત્યાં પછી ધર્મિ-ઉપદ્રવ શેના થાય અને કેને થાય ?

અનીતિ—એ નગરમાં કેઈ જાતનો અન્યાય કેઈને થાય નહિ. ત્યાં કેઈ જાતનું પાપ નથી, વેસ્થ-સાહ નથી, અત્યાચાર નથી, દુશચાર નથી. એવું એ નિરપૂરકદેશમાં આવેલું નિર્ભયનગર છે.

ત્યાં એક વાત એવી છે કે જે બીજે ભાગે જ એવામાં આવશે. ત્યાં આનંદપદ્ય પદ્યો વિહાસ છે. અતરંગ ઉમિદ અતરંગ ભાવ છે અને ભવ્ય ભૂમિકાની ચાંતિ છે. ત્યાં અતરંગમદશાનો પરમ આનંદ, પરમાત્મપદ્યો સાક્ષાત્કાર, સાચા આનંદપદ્યના અનુભવો છે અને પારસી આશાથી નીપજતાં પરાશવ, આશ્વન્ય અને શીતવાની વેરદાખરી છે. સર્વે હવ તરફ મમજાવ, છુણાનુશાવ, શીનદુળી પર કંડુણા અને આદ્ય ભાવમાં રાથી નીચ-અધમ કાઈ કરનાર તરફ અધિકભવિ હોય છે.

આવા દેશમાં અને આવા નગરમાં અતર્કાગી વસે છે એ ખરો જીતનનો પ્રદેશ છે. વસ્તુનિષ્ઠ શબ્દ અને એ અતર્કાગી નથી એક રીતે જણાવવા હેર નથી, પણ એને શોધી કાઢવાનો છે, અને, સાચું કહીએ તો, તે તું પાતે જ છે. આનંદમાં રહે કે એ અતર્કાગી

જન ત આત્મલક્ષ્મીનું સ્થાન છે, અમૂલ્ય તેલલક્ષ્મીના પતિ છે અને જાતે શિવજાત્રી અને શુભજાત્રી છે આ આનંદપદને આયોગ કરવો હોય તો નિઃસ્પૃહદેહને જોવી જોવા નિષ્કલનગર પહોંચી જાવો ત્યાં જન ત આનંદ છે વિલાસ છે અને સ્વર્ગ છે એટલું જ નહિ પણ ત્યાં જોઈ પણ પ્રકારના ઈતિ-ઉપદ્રવને સ્થાન પણ નથી માટે મન ધામ તો અતર્થામીને શોધી કાઢો. (૫)

ઉપસહાર—આ પદને ઉપસહારની જાગ્યે જ જરૂર હોય. અતર્થામીની શોધમાં નીકળેલ યોગિજાલો જોનું સ્થાન, જોનું નગર વિજયવાર જતાવી જોના પતા આપ્યો છે આવા અતર્થામીના પ્રદેશમાં પણ મૂકતા આખો વિકાસક્રમ ફરી જરો, સમસ્ત વાતાવરણમાં મોટો પલટો આવી જશે.

શ્રી ચોગીશને રૂપકોનો ઉપયોગ સારી રીતે કર્યો છે શ્રી સિદ્ધિવિં મહારાજને રૂપક રૂપે જતાવેલ ચાત્રિચાર મહારાજના જૈન નગરમાં અને આ વસ્તુવિચાર-મહારાજના નિર્જલ નગરમાં ફેરફાર થયો છે. પણ એ અવર્ણનીય આનંદ જોની નિઃસ્પૃહતાવેદિકાની કલ્પનાથી ઘણું છે તે જ ભાવ દેશ, નગર અને પોણ વગેરેના રૂપકોમાંથી આવે છે. બધી વાતનો સાર એ છે કે તારે આવર પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો હોય, તો તેની આખી સ્થિતિને જાણી જાવી શકે તેવી, તને સમજાય તેવા રૂપકવાગી કાવ્યભાષામાં તને માગદશન કસબુ છે આવો અવમર બારબાર આવતો નથી. પોતાનું સ્વચલન પ્રાપ્ત કરવું હોય અને હંમેશાને માટે અન્યારની મહીલું સ્થિતિને દૂર કરવી હોય તો મારા દેવ! મારા રાજેદ્ર! મારા સાહિબ! આ તક ચૂકીશ નહિ. તારા ખસ ભાવને સમજ અને તારુ પોતાનું વાતાવરણ જમાવ આ તો પારકા સત્તારના માહિત બનાં ગયા છે અને પોતાના જાનને કે પોતાની વસ્તુને પિછાણે એટલી જોની સ્થિતિને પણ હલવી શક્યા છે માટે આ કાલ્ય દેશ નગરના અદ્ભુત રાજાના પ્રદેશમાં કાજલ થા અને ત્યાં રહેલા રાજાને જોના મત્રીની સહાયથી જો. તને હાગશે કે જો રાજા તારી પાસે જ છે તું પોતે જ છે માટે મળેલ ધન્ય તક ન હુમખતા ગાળા ચોખ્ખા સાધત બુલ્લુ કરનાર સામ્ય સ્થાનને જણાવ પિછાણી લે. તું કોણ છે? કોના ઘરને? ક્યાંના રહેવાસી? અને ક્યાંના ક્યાં ચલી ગયો છે? જરા અદર જો, ઊઠો ઊતર અને તારા પોતાના દેશમાં ચાલ્યો જા! (૮૩)

૫૬ ચોરાશીમુ

શુભિકા—ચોગીજો ધ્યાનને ખૂબ પ્રાધાન્ય આપે છે તેનું કારણ છે પ્રાણી વચ્ચે ધ્યાનાવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તે સજ આધિ, આધિ, ઉપાધિને ચીત્રી જઈ પોતાના ખેલ સાથે જોડતા અનુભવે છે અને જાણી તો જોને આખી દુનિયામાં ખેલ જ દેખાય છે અને છેવટે જોમાં પ્રગતિ કરતાં જો ખેલની સાથે જોડતા અનુભવતા ત મમ જઈ જાય છે ચોગ

શાસ્ત્રના સાતમા પ્રસ્તાવનામાં યોગિરાજ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ધ્યાન કરનારનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે “ધ્યાન કરનાર સમયની પુરીવૃત્તિને પકડી રાખે છે. જરૂર પોતા સમાન જુએ છે; સ્વસ્વરૂપમાં અપરિચ્છિત રહે છે; કદી, પવન કે તરકાથી પરિતાપ પામતો નથી; અપ્રમાણમને મનન કરે છે; સર્વ કાંચથી નિર્લેપ રહે છે; કામલોચનથી વિશ્વ રહે છે; પોતાના શરીર પર પવન સ્પૃહા વજરનો હોય છે-શબ્દ અને બરીબ સૂચના કદાચુને ઇચ્છે છે-સર્વ જીવો પર કબુલાથી ભરેલો હોય છે; સસારના મુખથી વિશ્વ હોય છે- મરુ બેચો નિર્લેપ હોય છે. ભદ્ર પિંડે આનંદ અપનાર હોય છે; પવન પિંડે મુગ સ્ફુટિત હોય છે અને સદ્બુદ્ધિશાળી હોય છે.”

જો યોગ પ્રથિમા પર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના લેટો પેટા લેટો, ધ્યેયનુ સ્વરૂપ, સમાધિની કલ્પના આદિ અનેક ઉપયોગી હકીકતો જણાવવામાં આવેલી હોય છે. વિસિષ્ટ ધ્યાનમાત્ર જે આખા યોગ પ્રથિમાના સાર છે- કૈન પ્રથિમા જણાવેલ સમયની જરૂરિયા છે; સર્વ કર્મથી સ્ફુટિતપણની સ્થિતિ માટે અતિ ઉપયોગી, આરેષ અને આસન્ધ તત્વ છે; પ્રથિમાના ટોકનનું નવનીત (માનવ) છે અને બુદ્ધિ-વિચારણા અને કલ્પ-ક્રિયાનાં મુખે જણાવનાર ભવ્ય ભૂમિકા છે.

આ ધ્યાનમાર્ગને પ્રાપ્ત કરવાનું જમીર મેળવવાનો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે. યોગીએ ધ્યાનયોગની વાતો કરવાને બદલે પોતાના જીવનમાં જીવી જતાવે છે. કોના વત્તાવસ્તુમાં અહિંસાની ફેરમ જમી બેસેલી હોય છે અને કોના રેખાવમાં, વર્તનમાં, વિકાસમાં અને વાણીમાં અદ્વિત સૌમ્ય પ્રસરેલ હોય છે. ધ્યાનયોગનો મહિમા જણાવવા માટે શ્રીકૃષ્ણમિતિ-ભવપ્રપચ્છાદાની ઉચ્ચે અનુમુદર આચાર્યના મુખમાં બહુ સુંદર વિચાર રજૂ કરી દીધા છે. ત્યાં પુઠરીક મુનિ, યીતાર્યે હોવા છતાં, પોતાના સુરમહાશયને પૂછે છે : લાહેજ ! કાશ્યાપી તો મોટા હસ્તિ બેચાં છે. જો જાગવાને જાગેલી છે તેના દુઃખમાં સાર શું છે તે આપ કહી જતાવો. આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા અનુમુદર આચાર્ય નીચે પ્રમાણે હકીકત કહે છે—

આર્જ ! આખા કૈન આગમનો સાર તદ્દન નિર્મળ ધ્યાનયોગ છે. જમી વાતનું સ્વરૂપ જો જોકે સખ્દમાં આવી જાય છે. કોનો હેતુ જો છે કે કૈન શાસ્ત્રમાં નીતિવિશ્વાસને જાગે આવકેના અને સાધુઓના બે અનેક મૂળ સુણો જતાવ્યા છે. બે ઉત્તર સુણો જતાવ્યા છે. બે બાહ્ય ક્રિયાઓ કહી છે—તે સર્વનો અતિમ જ્ઞાન, સર્વનું હૃદય ધ્યાનયોગ છે. જો સર્વ સુણો અને ક્રિયાઓનો હેતુ ધ્યાનયોગ સાધવાનો છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મુક્તિને માટે ધ્યાનસિદ્ધિની જરૂર છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિને માટે મનઝસાદ સાધવો જોઈએ. અને તે અહિંસા વગેરે શુદ્ધ અનુભાવથી સાધી શકાય છે. આવી રીતે સર્વ અનુભવનું

અંતિમ ધ્યેય મનઃસાદ મરુ, એ તારા સમજવામાં આવ્યું હતું. એટલા ઉપરથી તારા ભવવામાં આવ્યું હતું કે સર્વ અનુકાનો બિન્દુમુદિ માટે કરવાનાં છે વિશેષ પ્રકારે શુદ્ધ (વિશુદ્ધ) અને એકાગ્ર મન તે સર્વથી ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન છે તેવું આ માટે ભાઈ! આખી દાદ્યાગીને સાર શુદ્ધ ધ્યાનયોગ છે અને જે પ્રાણી શાશ્વત યોગવવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે તે યોગને સાધવો જોઈએ; તેણે ધ્યાનયોગને સિદ્ધ કરવો જોઈએ. બાકીના સર્વ અનુકાનો છે અને બીજા ૭ મૂળ અને ઉત્તર શુભો છે તે સર્વ એ ધ્યાનયોગનાં અંગ નેવા છે એના પેટમાં આવી બંધ છે અને તેટલા માટે ધ્યાનયોગને સર્વને સાર કહેવામાં આવ્યો છે ”

યોગાચાર્ય શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરિએ સ્વાનુભવસિદ્ધ કરીકતો યોગચાર્યના બારમા પ્રકારમાં કહી છે યોગલિન્દુમા શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ, જ્ઞાનસારમાં શ્રીમદ્ વશીષ્ઠવિશ્વ વૃષાધ્યાયે અને જ્ઞાનાવૃષમાં શ્રી શુભવદ્રાચાર્યે એ જ વાત જુદા જુદા આકારમાં કહી છે ‘મન સાધ્યુ તેણે સમગ્ર સાધ્યુ એ વાત આનંદધનનું એ પવ્વ કહી છે અને તેથી આખા ધ્યાનયોગના મહિમા બરાબર લક્ષ્યમાં આવી બંધ છે

ધ્યાનના અનેક પ્રકાર છે એનો આજો કમ છે એની જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓ છે અને તેની પૃથક્ પૃથક્ દશાઓ છે ધમ-શુભધ્યાનના ચેદો અને એના વિભાજો વિચારીએ, એના ચિત્તવ્ય પદસ્થથી માંડીને રૂપાતીત દશાના આકારો અસ્વપ્તિએ ત્યારે ધ્યાનનું પ્રારમ્ભિક તાપન અને એના પ્રતિભાવોના જ્વાલ આવે છે ધ્યેયની વિવિધતા હોય છતાં પણ શાશ્વતો એક જ છે અને વિશુદ્ધ આદર્શ નજર સ મુખ રહે તો માર્ગસિદ્ધ, અનુભવસિદ્ધ કે સાધનસિદ્ધ હોવા છતાં એવટની એકવાક્યતાની શક્યતા કામ્ય રહે છે. એટલે સર્વ અનુકાનોનો સાર ધ્યાનયોગમાં આવી બંધ છે

ધ્યાનયોગની ઉપયુક્તતા અનેક પ્રસંગે વિચારી છે છતાં એને અનેક આકારમાં અને જુદા જુદા દિગ્ગિનિન્દુથી સમજવા-સમજાવવા યોગ્ય છે કારણ કે એ આગમનો સાર હોઈ ક્રિયા-વિચારણાનું મધ્યગિદ્ધ અને છે અને એને બરાબર હસતગત કરવામાં આવે તો ઘણા ફેરોનો ઉઠા આવી બંધ છે અને અનેક સ્વચ્છોને દૂર કરી શકાય છે એ ધ્યાનયોગમાં ધ્યાતા પ્રાણી પોતે, ધ્યેય આદર્શ મૂર્તિ અને એ બંનેને એકનાર સાંકળ તે ધ્યાન ધ્યાન એ ક્રિયા હોવા છતાં નિષ્ક્રિયપણાને અનુલક્ષે છે સ્વયં નિષ્ક્રિયતાને સંજોગે છે અને ક્રિયામાંથી એકસરવાનો એનો ઉદ્દેશ હોવાથી એ એક સીતે નિષ્ક્રિયતા જ છે અને છતાં એ ક્રિયા છે એ વાત વિચારવાથી બેસી જશે.

આવી અસાધારણ ક્રિયા, આવી અદ્વિતીય નિષ્ક્રિયતા, આવી આત્માની નજીક પહોંચી જવાની પ્રક્રિયા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દુનિયાની સર્વ ઉપાધિ જૂઠી જવાય છે; પરમાત્માની કોમલજલ્પ થાય છે અને આદર્શ સાથે એક થવાના મધ્યસ્થ ત મમતા થતી

બાજ છે આવા ધ્યેયને પકડી લેવાને માટે પસંદગી તો કરવી જ પડે, પણ પસંદગી કર્યા પછી તો તેના સિવાય કાંઈ સૂઝતું નથી. સવત્યાગી વીતરાજ કેવને આવા ધ્યેય કર્યા હોય, વીતરાજનાવના હૃદયમાં બાગી જઈ હોય, ત્યારે જોના ઉપર કેવી લગ્નની લાગે, જોની લગ્નની લાગે ત્યારે એવના કેવી રૂશા અનુભવે, તે વાત અહીં બતાવવાનું પ્રયોજન છે. જોનો વિચાર કરતાં એક વાતની સ્પષ્ટતા કરી નાખવાની જરૂર છે : એજ માત્રના ધ્યાનમાર્ગની જટિલતા છે તેને માટે સરીર અને યમીર બોઈએ તેવું આ કાળમાં ન મળે તોપણ તેની સાવના થઈ શકે છે અને તે માટે ત્રાટકે વજેરની પ્રાથમિક કેળવણી લેવા એજ છે. આવી પ્રાથમિક રૂશામાં પણ ધ્યેય સાથે કેવી એકતા થાય, ધ્યેયને જાણે માનસ ફેરફાર કેવા થાય, હૃદય અને મનનો યોગ કેવો મળી બાજ, દુનિયા તે વખતે કેવી લાગે તેનો વિચાર સ્બૂ કરવાનો જત્ર પ્રયોજ છે. લક્ષ્યમાં રહે કે મહાત્મ્ય ધ્યાનયોગમાં તો હજુ પ્રવેશ થયો નથી, હજુ તો ધ્યાનમંદિર ફરતા ફેરા મરાય છે. હજુ જોના અભ્યાસ થાય છે તે વખતે પણ જોની લગ્નની કેવી લાગે છે તે રૂશાનું જત્ર વર્ણન છે. ધ્યાની યોગીની અવપૂતતા, એકાગ્રતા અને સમચિત્તતાની તો જત્ર સાવના જ છે અને પ્રાથમિક અવસ્થાને આગણે હજુ તો ઊભા ઊભે, જો વખતની એકાગ્રતા, લક્ષ્યનીતા અને પ્રસન્નતા એકવાર અનુભવાય તો પછી અણુની બલિહારી બાલતા જે આનંદ આપશે તે પણ અન્ય કંઈ પડશે.

પદ

(રમ-રમ)

માગી સમાન હમારી, મિનરાજ ! છુલસ છુલ્પો મેં જાગીં.

કાફલે કરે કવહ નરિ કૂટે, સોફલામ સવ હારી;

જેસેં યમસી યમસ કરત સમે, સાગ રહી ચું સુમારી મિનરાજં ?

અર્થ—ચિનરાજ ! (વમારો) સારો વચ મેં સાંભળ્યો છે (તેથી અથવા ત્યારથી)

મારી લગ્નની તમારામાં લાગી રહી છે અને તમારી રહ-લે લાગી છે (જે રહ કેવી છે ?) કાફલા કહેવાથી કહી ન જૂરે તેથી જો લય છે અને જોલે (જો રહે) હોલલાવનો સર્વ લય પણ તરન છેડી લીધો છે. એમ જાણીથી માલુસ કસમે પીએ તે વખતે તેને તેનું ધેન બદે, તેમ અને લગ્નનું ધેન બદલુ છે અને તમારામાં અને રહ લાગી જઈ છે (૧)

શબ્દાર્થ—જાગી = યોગી, ની લગ્ન = રહ, પ્રીતિ, લહે હમારી = અમારી, છુલ્પ = સારો વચ, આનંદ સુમે = સાંભળ્યો, કાફલે = હમારી, કાઈ કહે = કહેવાથી, કવહ = કહી બી, કરી પણ, છૂટે = બંધ થાય, મુકાઈ નય સોફલામ = સમાજની-અસુકિતાની-સરખ, યોગમાં નાનું કહેવાતોના હર સમ = આખી, પૂરી પ્રીતિ = છેડી લીધી, વચત કરી કીમે = એમ, અમની = અતેજ્ઞી, નસાતલ કસમે કરનાર અમર = નયો, સમ સમે = વખતે લાય સ્વી = લાગી રહી, માનુ સ્વી. અનુ = એમ, જુમારી = જાંબખાં રેવાનું ધેન, નમે, ખા વેમવ જોલા વજેરોના વચ

૧ પ્રતમાંથી આ જા અનુ નથી, પદ્યોત્તર ગ્રંથો લખા નથી.

નિવેશન—જિનદેવ! મેં તારા મુશય સાક્ષ્યો મેં તારા વિપ્રતકયાય પરને વિલ્લ સાક્ષ્યો મેં તારી અદ્ભુત મેત્રી-પ્રમીદ-કરુણા-આધ્યત્મ્ય-ભાવના સાક્ષી બોલે હવે મને તો તારી હજની લાગી છે મને તારે પગલે આલવાની હોસ થઈ છે અને તને મેં આદર્શ તરીકે સ્વીકારી તારા જેવા મનાને નિર્ધાર કર્યો છે. જ્યારે પ્રાણીને કોઈની હજની લાગે ત્યારે તે તેને જ દેખે છે તેનો જ વિચાર કરે છે તેના મગ મવાની ભાવના કરે છે પ્રથમ પ્રભુને પિછાન્યા; પછી એના ઉપર ભક્તિ થઈ; પછી એની ભાષા (ફલ) સેવા કરવા માંડી પછી એની ભાવસેવા બધી; પછી એનો મૂર્તિ^૧ લૂકમમાં સ્થાપવામા આવી, પછી એનું ગ્રાટક થયું; પછી ગ્રાટક દ્વારા મૂર્તિ^૧ મનમાં બધી ગઈ અને પછી તો એના પર એવો પ્રેમ બધ્યો કે જ્યારે ત્યારે એ જ ચાહ આવે, અને એનામા હવ થઈ જવાનું મન થઈ બધ.

વિચારણા, જન્યાસ, શાસ્ત્રમંથણ અને વિગૂઢ પરિવરને જ એ સમજણ પૂર્વક જે નિર્લુપ થાય તે જરાજર સંધાઈ થઈ બાધ છે, અને પછી તો એની હજની લાગે છે અને આખી દુનિયામાં પોતાનું પ્રેમમંત્ર એક જ છે એમ લાગે છે ધ્યાનયોગની પૂર્વસેવામાં દેવ-ગુરુ પૂજન, સદાચાર, વપ અને મોક્ષ-આદેશ, જે ગારભાજતો પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ બતાવી છે^૧ તેમા આ હજની લાગવાની વાત પ્રથમ પૂર્વસેવામાં (દેવપૂજનમાં) આવી બાધ છે

પ્રભુના મુશયનાથી શુણે તો એવા ક્રિ અને તે એટલા ઉચ્ચગામી છે કે એક વાર એના ઉપર છવ ધ્યાનો એટલે પછી તો કોઈ એને માટે ગમે તે^૧ હલે પણ એ લાગેલી હજની કદી છૂટતી નથી અને પછી એમ કરવામાં શરમ પણ લાગતી નથી. હોકા આવીને કહે કે ભાઈ! તમે તો ભજત થઈ ગયા કે ભાવા થઈ ગયા, તમે ભૈરી-છાકરને વિસાવા કે વેપારધંધા પર જાપણ મૂકી—જેને જે મનમા આવે તેવું મુલ્યવે—પણ સાચી હજની લાગી હોય તે પોતાની હલ છે કે નહિ. સાધારણ વહેવાર દાખલો સમજના માટે હાઈએ તો અહીંવને કસુણે પીનાર એમ અહીંવ માટે તલસ્થા કરે એની આખમા અહીંવનું થેન વસ્ત્રવ થઈ, એ કસુણા કરે ત્યારે જ એના છવને થેન પડે, એ પ્રમાણે લોકલાજની ચિંતા કર્યા વગર પ્રેમી પોતાના ઇફ દેવ જિનશબ્દમહારાજમા હજની લગાવે ॥ આજગ પચાસમા પદમા એસે જિનજરણે ચિત્ત સ્થાઉ રે મના ની ટેક નીચે જે પ્રકાશની મન હમાઠવાની પ્રેરણા કરવામા આવનાર ॥ તેમા પ્રકાશની હજની પ્રભુમા લાગી વ્યથ છે અને તનમગ મવાના માત્ર ઉઘાડા થતા બાધ છે આવા પ્રકાશની જુમારી જ્યારે લાગે ત્યારે પૂર્વસેવા પરકાષાએ પહોંચે છે, સાધ્યની નજીક પહોંચી જવાય છે અને ધ્યાનયોગના ઉપરના ઘર પર પહોંચવાનાં પગરણ મકામ છે અહીંવનું કાંઈત હીનોપમા જેણે લાગે છે પણ વાદરથ છે અહીંવને રજ લાગે ત્યારે ત મગ થઈ જવાય છે; એ પ્રમાણે પ્રભુમા

હજની હાથે ત્યારે આળી કશા ફરી બાથ છે અને પછી તો અવધારમાં કહેવાય છે તેમ—

જેસી નીત હતામ મે, તેસી હરિ સે હોય;
અથવા બાથ વૈકુંઠ મે પશ્તા ન પાડે હોય.

એ વાળી વાત થાય છે હજની હાથે ત્યારે દુનિયામાં બીજી કાઈ સૂઝું નથી, બીજી વાત ગમતી નથી.

જેસે ચોચી ચાગધ્યાન મેં, મુરત ટરત નહીં ટારી;

તેસે 'માન્યપન' અનુહારી, મસૂક હુ ચલિહારી ચિનરાજ. ૨

અર્થ—જેમ ચોગધ્યાનમાં હાથેલ ચોચીની ધ્યાનમૂર્તિ ટાળી ટળી શકતી નથી, તે પ્રમાણે આનંદધન સમાન પ્રભુને હું નિહાવર બદલું છું એની વાહવાહ બોલું છું; અથવા ચિનરાજ પર મારી હજન લાગી છે. (૨)

વિવેચન—જ્યાં વધારે હાલિ હાલો આપે છે ચોચી ચોગમાં હોતરે છે ત્યારે તેમ ધ્યાનમાં એક આદર્શમૂર્તિ હોય છે ધોતમગતિનાં શરૂઆતમાં પ્રાણી પોતાને અલિપ્ત આદર્શનું ધ્યાન કરે છે. કોઈ મહાવીરનું ધ્યાન કરે તો કોઈ આદિદેવનું કરે, કોઈ મત્સ્યેન્દ્રનાથનું કરે, તો કોઈ સમ, કૃષ્ણ, મહાદેવનું કરે. જે વખતે જે ધ્યાનમૂર્તિ હૃદયમાં મુકરર થાય તેને મુસ્ત કહે છે ચોચી ત્યારપછી ધ્યાનથી હોતરે તોપણ પેલી મુસ્ત તો ટાળી ટળતી નથી. આ વાતની સ્પષ્ટતા સોગમાં પદમાં વિસ્તારથી ફરી છે અને આજે ચોગનો વિષય છૂઠા પડના વિવેચનમાં કોઈ છે તેથી અત્ર પ્રવચનનું ન કરતા તે તે સ્થાનોએ નિર્દેશ કરવાથી કામ સરશે. 'એચી મુસ્ત સમાધિમે ની અગમ્યામાં જરૂરી વિવેચન થઈ ગયું છે અને છૂઠા પડના વિવેચનમાં પ્રત્યાહાર સુધીના ચોગના અંગેનું સ્થાન અને સમાધિચોગનું સ્થાન જવાબમાં ગયું છે તેમાં કરવા સૂચન કરી તેવા ચોચી અથવા ચોગમાં અધ્યતનિષ્ઠા કરી ધ્યાનમૂર્તિમાં મનને સ્થિર કરે તે વખતે જે મુસ્ત મુકરર કરે તે ઠાણવા ધાસ્ત ટળી શકતી નથી—જે વાત હજની જેવી હાથે તેવા હાથહાથે જતાવે છે.

મુસ્ત નિ અર્થ સલોગ પણ થાય છે; પણ તે અહીં લાગતો નથી. અહીં સ અર્થ પસંદી મૂર્તિની લાવનાનો મેગ બરાબર બેસે છે ચોચી જેવી સીતે પોતાની ચોગમૂર્તિમાં નિમગ્ન થાતી બલ, અથવા અહીંથી—અમલી જેમ પોતાના નિશામાં અકબર થઈ બલ, તેમ મારા પ્રયુમાં હું મારી હજની હજારી હઈ છું પ્રભુને જ જગતમાં બેઠું છું અને પ્રયુમય થવાના પ્રયુવાને પથે આગળ થપતા હું પ્રભુની અલિહારી મારું છું મારી ધ્યેમમૂર્તિ જેનામાં મને હજની લાગી છે અને જે લાગેલી હજની કોઈ કાળે પડ્યું છું તેમ નથી, તે મૂર્તિ આનંદધન સમાન છે આનંદધનને અનુરૂપ છે

શબ્દાર્થ—મુસ્ત = સલોગ, મેમ = ધ્યાનમૂર્તિ ટરત = ટરવા થાય તો = તેમ અનુહારી = અનુરૂપ, અનુહાર, સમાન. અલિહારી = ખૂલી, વાહવાહ, નોખવર કરત

‘મુસ્ત શબ્દ વધારે વિચારણા માગે છે એની માથે મુસ્ત શબ્દ પણ છે એનો અર્થ’ પણ ધ્યાન, ચિંતા અને હજની થાય છે મુસ્તાની વાડીના મીઠા મીઠાને કલાપીએ અમર કયો છે. એ સ્વપની બેચ-મુર્તિમા સૂણ કે આતરિક એકરસની ચાત છે અને બેચને આતર થયું સમક્ષ રબૂ કરવાનાં હક્કિત છે. આવા પ્રકારની મુસ્ત કે મુસ્ત, જેના ઉપર ચોખી સ્થિરતા કરે છે તે એક વાર લાખ્યા પછી ટાંગાં ટંગતાં નથી આવે મુસ્તાનો મદ્દિમા છે.

પ્રમુની બલિહારી ગાતા બાર્તા અદરથી પ્રમુ નીકળી પડે છે, અતરતમા મુસ્તાતવ પરમાત્મશ્યા અનુભવે છે અને એની ઝાખી અદર થાય એટલે લોકલાજ કે જનમન રજનને સ્થાન જ રહેતું નથી આવા પ્રમુની બલિહારી છે. આવા યેતનરાજનો જન્મ છે (૨)

ઉપસૂહાર—ધ્યાનમા રહે કે આ પદમા બતાવેલ હજનીની ચાત ધ્યાનયાત્રાપ્રાપ્તિની પૂર્વદશા સૂચવે છે. શુદ્ધધ્યાનના પ્રવેશના એ પાયા પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં આવી વિચારણા થાય છે. પ્રમુમાં હજની લાગે છે પોતાની પ્રમુતા બોજખાજ છે અને બ્યવહાર તરફ ઉપેક્ષા થાય છે એ મમધ્યાનના ચાર પાયા પહેલાની સ્થિતિ છે; અને એનું સ્થાન ચોખની પૂર્વસેવામા આવે છે એકવાર પ્રમુમા હજની લાગે એટલે એને બોજખવા નિર્વૃથ્થ થાય છે અને પછી તેા તે પોતામા જ મેઢા છે એમ સમજતા જો જાનદ થાય છે તે પછી હજનીમા વધારા કરે છે આવી હજની પ્રમુમા લાગે એટલે સ્વાભાવિક રીતે વિષય અને કષયની મદ્દતા થતી જાય છે અને ઉદ્ધિચના વિષયો પર સ્વયમ આવે અને કષાય ચાતગ્રા પડતા જાય તેમ તેમ પ્રમુતા પ્રમુ થતી જાય છે એમ સમજવું આખા પદની ચાવી ‘જનમદા’ અને ‘મુસ્ત શબ્દોમા છે. એક હીનોષમા હોવા છતાં બ્યવહારભાવમા બરાબર વલન કરનાર સ્થિતિસૂચક શબ્દ છે અને બીજો યોત્રપસ્થિતિમા બરાબર કષ્ટ ભાવ દર્શક શબ્દ છે. જિનરાજનો મુષય એ તત્તાગતે યેતનનો પોતાનો મુષય છે અને એ દષ્ટિએ જિનરાજમાં લાગેલાં હજનો ગાવામા પોતાનો પ્રાપ્તજ મુષય માયો છે એ વિચાર શ્રામા આ પદનું મુખ્ય છે અને લોકલાજ એ ચાની ચાતમા ચાલુ બ્યવહારથી લેવા આવવાની ચાત છે. પછી તું તારો બલને બોજખીશ, અને આવો તેને નમી પડીશ : મન્ન માય દેવ! (૮૪)

પદ પચારાશીયુ

બુમિઠા—શુદ્ધ યેતનને યેતનનો વિષદ પડ્યા છે. એ વિષદતા અને જ્ઞાન એટલે આવા વિરહી શ્રીની દશા બતાવવામાં કવિએને પૂજા જ્ઞાનદ આવે છે; એ વખતે કવિત્વ એની વૃત્તદ બુમિઠા પર આવે છે; કારણ કે એ દશામા માત્ર મનની કર્મનાઓને પતાબૂમિ પર લઈ જઈ શકાય છે. સમાજલુપ્ત સીતાને રાવણ ઉપડી જાય છે તે વખતની રામની મનોદશા વારિમદી રામાવલુપ્ત વાલીએ કે અયોધ્યાવટિકામા સીતાનું લમણે રાજ દઈ મેઢેલ

ચિત્ર અવલોકીએ, સ્વપ્નશર્મા અજનિલાપ નાંથીએ કે હનુમાનની માતા અવનામુરીને
જાતીશ વર્ણને વિશેષ વિચારીએ, ત્યારે વિરહીની ઇચ્છાને આલ જસબર આવી બદલે છે.

ચેતી બધારે આવર તત્વના વિશાળ પાટી નાખે છે. ચેતનદેવ એની શુદ્ધ રૂપમાં હોય
તેના ચિત્રા બીતરવા બેમે છે અને શુદ્ધ રૂપાવાળી ચેતના તેની ભવ્ય કંપના કરે છે, તે ચિત્રની
સામે ચેતનની વર્તમાન વિકૃત રૂપા નજરમાં રાખે છે. ત્યારે અવશ્યમાં એક અભિનવ
તાન અનુભવે છે એને પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ચિત્ર જ્યાંથી આવે છે અને એ રૂપ
પ્રાપ્ત કરવા તેની ઉદ્ધામમાં ઇચ્છા બદલત થાય છે અને એવી આકાંક્ષા ખરેખરી અદરથી
છે તે એનું કામ થઈ બદલ છે. એ નજરે આપણે વિરહજાનો અનેક સ્થાનમાં અને એની
આસપાસ આપણી ભવ્ય કંપનાઓ ઊભી કરી. આનંદજીના લગભગ અર્ધાં કેટલા પદોની
પાછળ આ ભાવના એના લુપ્ત લુપ્ત આકારમાં દેખાઈ આવશે. અને બધારે બધારે શાંત થતા
વસ્તુની અદર એનું જાન કરવામાં આવશે ત્યારે એ અદ્ભુત મનોરૂપ બદલત કરે છે એમ
હાથા વચ્ચે રહેશે નહિ. આવા પ્રકારનાં વિરહજાન જાવામાં આનંદજીને ખરેખર કમાલ કરી
છે એમના વેધક શબ્દોની અસર અદરના તાંતને ફલાવે છે. અને એની બેલતા પ્રાચીને મુગ્ધ
બનાવી દે છે. ચેતના અથવા સમતાની અતિનિમગ્નતા, એના શબ્દોની વેધકતા અને એની
પતિદેવ તરફની વફાદારી અનુકરણીય, આકર્ષક અને મનોહરજક હોવા ઉપરાંત એની અત
સગમ પૂજ સ્વચ્છતા હોય છે એની ઉચ્ચઆક્રિયામાં પૂજ તેજ હોય છે એના સાપેક્ષ
લક્ષ્યમાં પૂજ એવજ્ય હોય છે આ દૃષ્ટિએ વિરહજાનના પદો વિચારવાની વિશ્લેષિ છે.

પદોમાં જે અસરકારક તત્વ છે તેમાં જે ઉચ્ચ રહસ્ય છે એ રહસ્યની અદર જે
ઉચ્ચ આશય છે એ આશયની અદર જે ભૂમિ છે અને એ ભૂમિ પાછળ જે વિશિષ્ટ
અધ્યાત્મભાવ છે તે અસાધારણ છે ઉચ્ચઆક્રી છે વિશિષ્ટ છે વારંવાર વિચારમાં નાખી
દે તેવું છે અને સંસ્કારને વિશુદ્ધતર બનાવનાર હોવા ઉપરાંત અસંસ્કારીને પણ સંસ્કારની
ભાવ પાઠે તેવી કળાકૃતિ છે. અને એ વિરહજાનના પદોમાં જરાપણ કૃત્રિમ ભાવ નથી
એને સ્વાભાવિક રસ એને ઉચ્ચ પદ પર મૂકી દે છે આ દૃષ્ટિએ વિરહજાનનાં પદો
વિચારવાના છે એમાં કાવ્યમતકાર સાથે હૃદયગમનપ્રેરણા ભવ્ય આસ્વાદ છે અને એની
પાછળ ચેતનું દહ જગ છે એટલે એને વિરહની આજી ભૂમિકા પર ન વિચારત એના
અંતરિક તત્વને ગવેષતાં ભારે આનંદ આવે તેમ છે. આ વિષય પર એના વધારાસિત સ્થાને
ઉપોદ્ધાતમાં વળત વરી.

આ પદમાં શુદ્ધ ચેતના પોતાના પતિના અનેક સુલેખ બાદ કરી એની સાથેના વિરહ
દૂર થાય તે માટે ભવ્ય કંપના કરે છે નિકપ્રાવર્ણ્યના નિકમની પેઠે ભવ્ય ત્યાં એને
રહે છે અને દેઈ રીતે પોતાની સેજીમાં પ્રભુ પધારે એ માટે ભવ્ય સંકર્ય કરી પોતાની
હિંમતના સ્ખૂ કરવા છતાં પોતાનું પદરસ ભવ્ય સ્થાન જરા પણ નીચું થવા દેતી નથી
એ એની મહત્તા છે. આજી પદ શુદ્ધ ચેતનાના મુગ્ધમાં મૂક્યું છે.

બીજી રીતે વિચાર્યો તો આ પદને ભક્તિભાવના સ્તવન તરીકે વલુની શબ્દાલે તેમ છે પ્રભુ પામે પહેાળી જ્વાની સ્પષ્ટ ઇચ્છાવાળો અધ્યાત્મસંસિક ચિત્તન પ્રેરણાવાળો મુમુક્ષુ શુદ્ધ આત્મદશામાં વતવા પ્રભુની મહાવના કરી એને જ્યાંસ્વરૂપે માનસ ચિત્રમાં કાપે છે અને એને પોતાની સેજડીએ પધારવા વીનવે છે, એને લ્હા લ્હા શોધે છે અને હજી પોતાની અદર તે હાજરાહજૂર બેઠેલ છે એ વાત પૂરી બણતો નથી એવો મંદિરે મંદિરે લાજ છે અને જેની તેની પાસે એની વાત કરી એને મેગવવા તકસે છે આ દષ્ટિએ આ પદ આજી પ્રવાહવાળા સ મુખ થતા મુમુક્ષુના મુખમાં મૂકવું હોય તોપણ જરાજર લાજ આપે છે મુમુક્ષુ ઉત્સાહી અને માર્ગ બેઠેલ છે પણ અતરદમશામાં વધારે કોટા કિતરેલ નથી એવી કાપના સામે આ પદનો મજબૂર તેના મુખમાં મૂકવાથી પણ સારો લાજ આપે તેમ છે આટલા પ્રત્યાજ સામે હવે પદને વિચારીએ.

૫૪

(રામ-ચાલી ચા.૧)

વારી હું ચાલજ મીઠજ,

તુજ વિનુ મુજ નહિ સરે રે મુરિમન, લાગત ચીર ચનીઠજ વારી ?

અર્થ—(તમારા) મધુરા-રસિકા બોલ પર હું તારા વારી બાજી છું હે સ્વયંભૂ ! તારા વગર મારે નહિ નહે, કારણ કે તારા વગરના મન અને તારા જૂલ લાગે છે (૧)

વિવેચન—જિજ્ઞાસુ સામક મુમુક્ષુ ચિત્તનનું સ્વરૂપ બલે છે કેવને પિછાલે છે એના ચાલીના પાત્રીમ જુલુ બલે છે એની લાખાની મીઠાશ બોલે છે. એ ચત્ત, પ્રિય, મિત્ર, મિત્ર, અને તમ્બ બોલનાર છે એ (કેવ) ગમે તેવા અભિમાની, પાપી કે જૂની પ્રાત્રીને પણ દેવાનુપિય કહીને બોલાવે છે. એની લાખામાં ઉપશમ, સિવેક અને સુવર ભરેલો હોય છે એની લાખા સહેલી, અર્થ અને સદસ્વધા ભરપૂર અને કાલ અપશવવાળી હોવા છતાં જૂન મીઠી હોય છે મુજર ચાલી બોલનારને ઉદેશીને ચેનના પોતે કહે છે—હે મુરિમન !

પ્રકાસન—પ્રત્યા ચારી હું મીઠી મોજી મીઠી એમ પ્રથમ પંક્તિ છે રામનાં મોજનાં સ્વયંભૂ પાદ તરી આવતી મીઠી ને વાર આવે છે તે અદિવાળી જગતિ નવાજ છે વિનુ-વિનુ નદિ-નાદ મુરિમન લાગત અમીઠી એવો પદ આપ્યો છે જોર મુખી રીતુ છે રામનાં મોજનાં મુરિમન મીઠ પંક્તિમાં મેલ મલ આપે છે તદિ ને જાને ના મોજવામાં આવકને મ ન આવે તેમ છે

શબ્દાર્થ—વારી=વારી બંડ, એવારણા લઈ મોજી=વાળીથી ચમતી. મીઠી=મધુર, સમીચી. તુજ-તું, તારા. વિનુ=વગર. મુજ=મને. સરે=ચાલે, જો નમે મુરિમન=રામના, સ્વયંભૂ, ઉગમ પુરુષ. જોર=બીજા અમીઠી=અનિટ, જૂરા, અનિષાદિ, અર્થાગ.

૧ પાપેન પુસ્તિકામાં રામ કાફી આપેન છે પ્રત્યા ચાલી ચા.૧ વચ્ચે છે મોટી રાજ પદી આવેલ છે આ અમીનો તિલ છે કાફીમાં આવતો નથી, એ જ ૧ ૨ શબ્દ ચાપાથી જમ મુ અમીમનાં અને નિઠા કરે -વિવેચનકાર

હે સ્વચ્છન! હું તો તમારા મીઠા બોલો પર વારી જઈ છું. ખત્ત છે તમારી મહત્તાને! તમારા એક એક મીઠા બોલ એકવાર સાંભળ્યા પછી કાનમાંથી જોનો યુ બાંધવ ખસતો નથી. આપની મીઠાબોલી છુલોનો જ્યારે જ્યારે ખ્યાલ કરું છું ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે મારા સ્વચ્છન! તારા વગર મારું નથો નહિ! જેની વાણી આટલી મનમાં વસી ગઈ હોય, તેને કેમ છુલોય! અને, તારી પાસે સાચી વાત કહું તો, તારા વગરના સવ મને તો અનિદ્ર-બૂરા લાગે છે મને એમના ઉપર દ્રેષ નથી, પણ ક્યાં તે જાને ક્યાં તું? મેં ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ તારું ગૌરવ તારી મીઠામ, તારી ભાવતા મેં ક્યાંય રીકી નહિ. તારી ભાવામ્ય વિવેક સૌમ્યતા, છુલદશા અને સાવચળિક દુષ્ટાનુક્રિત કરવાની જોવી તોડતર ભાવના દેખાઈ છે કે જે લાભ પર હું તો વારી જઈ છું અને હું તો જોના રસમાં આત્મવિસ્મરણની હાલ સુખી પહોંચી જઈ છું (૧)

મેરે જીયફું કામ ન પરત હૈ, વિનું તેરે મુઝ રીઠહે;

મેમ પીયામા પીવત પીવત, સામન! સવ દિમ મીઠહે વારી ૨

અર્થ—તારુ મુખ શીઠ વગર મારા છવને તો ક્યાંય જોન પડતું નથી, આશમ મળતો નથી. (તારા) પ્રેમના ખ્યાલા પીવા પીવા તો હે લાલન! વઢાલા! મારા સર્વ કિલસો મુખજેનમાં ભય છે. (૨)

વિવેચન—મારા નાથ! મને તારી જોવી લગની લાગી છે કે તારા મોઝુ જોઈ નહિ ત્યાં સુધી મને તો નિરાવ થવી નથી. તારાથી મારા છવ જુલો હોય એમ કહ્યું તો મારા છવને જ્યાં પણ જોન પડતું નથી. અને તું ગેમ જેમ વધારે દૂર ને દૂર લટક્યા કરે છે તેમ તેમ તારુ મુખ જોવાની અને તારી સાથેનો મારા વિશ્વ પૂરા કરવાની મારી તાલાવેલી વધતી જ જાય છે તું કટાક્ષમાં પૂછે છે કે તો પછી આગલા કિલસ કેવી રીતે કાઢ્યા! તો જોનો જવાબ આપું છું. પ્રેમના ખ્યાલા મેં પ્રકાશના હોય છે એક તો સાચા ખ્યાલો પતિદેવની હાજરીમાં સાથે જોલી જેલી, જાનક કરી પિવાય છે. અને જીવન પ્રકાશનો ખ્યાલો ક્રમવાન પ્રેમ પર કટોશળમ પિવાય છે એમ ન હોય તો વિશ્વની જીને તો આ છવનમાં કોઈ આધાર જ ન રહે. જાજનામુદરી, ચીતા દમસ્વી, તારામવી વગેરે વર્ગો સુખી વિયોગમાં રહી ત્યારે પણ જે ક્રમનાથી જાહેલા પ્રેમ પીવાલા જારી જારીને પીવાને કારણે જ નથી શકી હતી હું પણ મારા પતિદેવના (તારા) પ્રેમને ચાહ કરીને અને જોના તરમ-ક્રમવાના ખ્યાલા પી પીને આટલો વચ્ચત નહી શકી છું મને ખાવરી

પદ્યવર્ણ—છજડ—મનક કમ-જક નીકક-મીકકે
 રાજદાર્થ—મેરે = મારા છજડ = છવને જક = શાંતિ (૫ ગૌરવિજયજ) કાનિ, પરામ, જાનન (કિન્ની રાસ) કમ = મંદ, આરામ ન પરત હૈ = પડતી નથી, જતી નથી. મિત્તુ = વગર. પીયામા = પાન. પીવત પીવત = પીવા પીવા નીકકે = નીક (કેલકાર જોનો અનિદ્રિ = અગુરિ ભય કરે છે) મુને જાન છે કહેરથી જ્વ છે (ગૌરવિજયજ) કાનન = પારા, પ્રિય, આસ્થુકા પ્રેમનુ જાનોખા

છે કે એક દિવસ માથે નાવસીએ માથે મંદિરીએ પધારશે, મારી સેવકી પાવન કરશે અને માથા દીધ વિરહને છેડા લાવશે.

પ્રાણીનું બાણુ લુપન આશા પર લટકેલું હોય છે અને મારી આશા તો કાઈ સ્વપ્ના નથી અને જે આશાને પદ ૨૮મા જ્ઞાનદબને વગોળી છે તે પ્રકાશની પણ નથી, એટલે માત્રુ લુપન તો આશાએ અવલોકેલું હોઈ હું દરશજ દરપણે પ્રેમપીથાલા પીથા જ કરુ છુ આ રીતે સાચો પ્રેમ નથી મળતો ત્યા મુખી તરમપ્રેમમા પણ હું મસ્ત છુ અને એના આધારે બધા દિવસ હું કાકુ છુ ^૧

કેતનને પ્રેમ ખૂબ વિચારણા માગે છે એનો સાર્વજનિક પ્રેમ આખા વિશ્વ પર પથરાયેલો હોય છે એની પ્રેમી-ભાવનામા માત્ર મનુષ્યની મર્યાદા જ હોતી નથી એ તો તિર્થંક અને જગત્તર ખેતર અને સ્વગત્તર અને એક બે, ત્રણ, ચાર ઉદ્ધિષ્ટવાળા લોકોની પણ દયા કરે. એને સ્વ લોકોના દુઃખ પર ખેડ થાય અને સવની દુઃખમુક્તિ કરવાની જાહેરથી સાચી તાલાવેલી એનામા ખરેખરી અને ત્યારે એની પ્રતિભા જાગળ વધતી જાય છે અને છેવટે એ તીર્થંકરપણામા પરિવર્તે છે. મર્વ લુપતી મુક્તિની ભાવનાને 'ભાવ દયા કહેવામા આવે છે અને તીર્થંકર થનાર લુપતી ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમભાવના જવાવનાર એ બાળીનું તત્વ છે. સર્વિ લુપ કન સામ્રાજસી ની ભાવનામા એને સામ્રાજ તરફનો સ્વાર્થી સત્ર નથી, પણ એમને દુનિયાને દુઃખ આપત્તિ, ઉપાધિ અને કલ્યાણમાથી છે. ભવમતી લીમ ભાવના અને તે દ્વારા જાહેર બમતો સાવ જનિક પ્રેમ છે તીર્થંકરની ભાવનામાં જુદું કંઈ સ્થાને દેખ, ટીકા કે જાહેરથી દુઃખ થાય એવું તત્વ એવામા ન આવે, એ અંતર સામે પ્રમાણસત્ત્વ મૂકે ત્યારે પણ એની ભાવાની અંદર સૌમ્ય ભાવ લેજાવનાર રેખ છે એના મનમા એકદેશીયતા હોય નહિ, એને કોઈ માસંવાસ હોય નહિ, એનું જિજ્ઞાસિય તરફ કે સેવક તરફ પણ પક્ષભાવના ન હોય અને એના મનમા અનન્ય ૧૬, દશન કે ધર્મ તરફ તિરસ્કાર ન હોય.

આખા પતિદેવના પ્રેમ પીથાલા ઉપર સમવા વારી બધ, એની કુદરતી ક્રમ્ય કરે અને એવા પ્રેમ મધ્ય પતિના દશન વગર એને ધેન ન પડે એ ૧૮૦ મેં પતિ પ્રાણા પત્નીની નજરે જરાજર મમજવા બેળી છે આખા પ્રેમપીથાલા સમવાએ બધા દિવસ કાઢ્યા છે આખા પ્રેમી પતિદેવ ઘેર આવી ૧૬૨ સમવા એણે નાના

૧ 'નીકરિ'નો અર્થ જુરુમિ એવો કરીએ તો બધા જિવન ના એ ભાવ જુરુમિએ થયો નહોતો. આવે છે એનાએ ભાવનાની રાખા અને જુરુમિ એ અર્થ છે તે જિવન નીકરિ નો અર્થ કલ્યાણમાં વિનાશ્ય એમ કરીએ તો ત્યાં મેં ઉપર છે અને એ નામ જામો છે તે ૫ મળીરિવિજ્ઞાણી નેદ પ્રમાણે કરીએ એ ૧૬૨ સમવા એ એ તત્ત્વ સમો છે મીકરિ પાદ્યાર છે તે ૫ મળીરિવિજ્ઞાણી અર્થે ૧૬૨ સમવા.

મોટો ઘીર્ષ કાળ વિતાવ્યો છે. પણ આશામાં પડેલ પ્રાણીને કોઈ કોઈવાર સિમાસણ જરૂર થઈ આવે છે (૨)

પૂણું કૌન કરાઈલું પૂણું, કિસઈ મંત્રું પીઠહે;
'આનંદજન' મધુ સંગઢી પાઠ, (તા) માગે માન વસીઠહે શારી૦ ૩

અર્થ—હું તે કોને પૂણું ! અને કયાં કયાં ચોધ કરું ? અને કાચગપત્તર પણ કોને કોને મોકલું ! હવે તો હું મારા આનંદજન પ્રભુ ! મારા નાથ ! (કોઈ સીતે) મુજશબ્દમાં પ્રાપ્ત કરું તો મારા બાહીના સવ દુન્નયો બાગી બાગ, નાથ પામી બાગ, દૂર થઈ બાગ. (૩)

વિવેચન—જો ચિંતવે છે કે પતિદેવની વાત જોઈ જોઈને થાકી ગઈ પણ પતિદેવનો તો કાઈ પત્નો નહિ, જોને ઘર સજીવી વિચાર નહિ પતિ જગ્યાએ બહાર રખડે છે, નથા જૂના ખાકામાં અથડાયા કરે છે અને જન્મમરણના ફેરામાં જોઈ કામ કરીને બેસતા પણ નથી જાહી હું જોની ખાતર વૃક્ષાં કડુ છું અને જો તો મારા વિચાર તરબો પણ કરતા નથી, ત્યારે મારે તે હવે પૂછવું પણ કોને ! ને પતિદેવને તૃહવા પણ કયાં ? અને જોમને કાઈ આપવાને કાચગપત્તર પણ કોને કોને આપું ? મારા મહેશો જોમને કોણ પહોંચાડે ? મારી દયાની જોમને જબર નથા, જો મને ચાહ પણ કરતા નથી અને વિભાવમાં પડી ગયેલા તેજો કદાચ મને જાણી પણ ગયા હશે. ત્યારે આમાં મારે તે સહેશો પણ કોની સાથે મોકલવો અને જોવો મારા સહેશો કાઈ પણ કોણ બાગ ?

જોમની થાસે જગ્યાએ ને ટોણું જોડું થયું છે તે તો મારા મહેશો કાઈ બાગ નહિ; અને કાચગ-ચિટ્ટી આપું તો મારા દેવને પહોંચાડે પણ નહિ. ત્યારે મારે કરવું શું ? હવે તો મારી હૃદયની જોઈ ધખાજ જણાવું છું કે કોઈ સીતે મારા નાથ મારી સેજડીએ પધારે, અથવા હું મારા નાથની સેજડી પ્રાપ્ત કરું તો મારા બાહીનાં સવ દુન્નયો દૂર થઈ બાગ અને હું રસભર પ્રીતમની સાથે જાતરના આનંદકલ્પકોલ ઉઠાવું

આઈ પત્નીની આ જોઈની જોઈ ધખાજ સહેવ જાતલી હોય છે આવી ઉત્તત ભાવના ભાવનારી મૈત્રા કે મુમતિ અથવા સમતા નિરતર પતિમિલન માટે તલસ્થા કરે છે અને પતિ મમે તો પોતાના અવરોધ સવ દુન્નયોનો છોડા આવી જશે જોમ વિચારે છે. આવી રીતે ભાગી મોગાપને તલસતી વિરહી મૈત્રા પતિદેવની વાત જોઈને ભેડી છે; કેઈ દિવસ પતિદેવ પોતાની સેજડીએ પધારશે અથવા પોતે પતિદેવની સેજડીએ પહોંચી

પદ્યાર્થ—કોન-કન કિસઈ-કિસો તો-આનાં નથી જાન-જાનુ

શબ્દાર્થ—કોન=કોને કહાનુ = કયા સુધી, કઈ ત્યાંજો (ક્યાંની) કુદુ = થોડું કિસઈ = કોને મેનુ = મેળુ મીકડ = ચિટ્ટી, કાચગ, પત્ર. સેજડી = છાંયા, પથર, ચાતપાઈ પાઠ = પાળું. જાને = દર વાળ જાન = દુન્નય (જન્મનિર્જનજી) વસીઠહે = (જનસિદ્ધ) ભાડી રહેલા

જ્યે એ પ્રદાત્મા સ્થિર રહી પતિને અનેક આકારમા વીનવવાના આદેશનો વાપરી રહી છે એનો આ પદ એક વધારે નમૂનો છે' (૨)

ઉપસૂત્રાર—આ પદમા આવેલ પૂન જન્ય પદોમા પણ આવી છે વિરહજાન એ આનંદજનની કૃતિમા અનેક સ્થાન લોગવે છે એની લભતા લેયતા અને જલકારિતાની પાછળ ખાસ સ્ફાર છે પતિપત્નીજાનની ઉત્તમ આકર્ષ દશા છે અને જેટલીક વાર નવયુગને ન સમજાવ તેવી આટીચૂટી છે અને વિરહના જાન ગાવામા આનંદજને ખરેખર કમાલ કરી છે આ પદની પ્રસ્તાવનામા તેનું કાર્ષિક દશન કર્યું છે તેવેરમા પદમા પતિના વિરહે ઘરનાસતું કેકાણું નથી રહી શકતું એ ધર વિવેચન કરી પતિમેળાપ માટે એ તમજા કેદારા મગમા ભતાવવામા આવી છે અને વાચરેથી મુલાકાત કોઈ કરાવી આપે તો ઘેર-મદિરે ઘીવા કરવાની એ વાત કરી છે અથવા હવે ધણી આવનારા ૧૪મા પદમા મેળાપને અંગે એ લભ્ય આનુસ્તા ચેતનાએ જતાવી છે તેને અનુરૂપ આ પદ છે પતિવિરહને પરિણામે લમજમ ઘેલી ધમેલી ચેતના પતિનું રટણ કરે છે પતિની વિશુદ્ધ દશાની ઘાલીની કમળના કરે છે અને પતિના પ્રેમ ધીમાથા પીવાયે એની આશાની મસ્તીમાં અનેક પ્રકારના મનોમસૈ કરે છે

અને જ્યવહારમા અનુભવાય છે કે કોઈને મગવાની તમજા ભંજે અને એ આપણાથી દૂર ને દૂર જાયે ત્યારે એ મિત્ર હોય કે પત્ની હોય, સગા હોય કે સ્નેહી હોય, પણ આજો વખત એના મેળાપની વાત જ વાહ આવ્યા કરે છે આવા પ્રકારની ચેતનાની તમજા ભતાવનારાં પદો આવેલા છે તેનો કેદરસ વિચાર ચેતનની વર્તમાન પરજાવપરિવૃત્તિ અને એના જદર સ્નેહ વિચારક દષ્ટિથી થતી સ્વભાવપરિવૃત્તિ વચ્ચેની સરખામણી છે એમા ચેતનરેવ વિશુદ્ધ દશામાં આવે ત્યારે તેનામા જવાના સ્પષ્ટ દેશરના આદર્શો છે અને એની જદર એ દશાએ પહોંચવાની ઊંચી ઊંચી વાલાવેલી છે. વસ્તુતઃ ચેતના અને ચેતનને અસેદ છે પણ ઝુલ્મી ઉપર ઝુલ્મને આરોપ કરવામા આવે ત્યારે ઝુલ્મને જદાર લાવી મારા છે અને તે રીતે ચેતનરેવનું ખુરુ સામ્રાજ્ય, સાચુ સ્થાન અને પ્રવૃત્તિમય પ્રગતિ અને ઉવરનો નિવાસ સમજી શકાય છે એ દિશાએ જેટલું ગમન થાય તેટલો માર્ગ કપાય છે, અને એ જેટલો કપાય તેટલો આવરો જોઈ શકાય છે આ દષ્ટિએ આ વિરહજાનોને આત્મવિકાસના રસ્તામા અનેક સ્થાન છે અને અતિમ આત્મવિશ્લેષ અને સ્વરૂપસાધનાના આદર્ય કર્તવ્યને અંગે એનો અતિ વિશિષ્ટ ઉપયોગ છે

આવા પ્રકારનો વિરહજાનનો અદ્ભુત ઉપયોગ અતિમ આત્મજ્ઞાતિની દષ્ટિએ ધણે

૧ આત્મસ્તીકેતિ અથ ૫ ગતીવિનિભાષ્યે કરેલ અથ પ્રવચ્ચે કહ્યું છે અને એ જ્ઞાન સન્ધે કાલને આધારે પ્રાપ્ત થવા નથી અને એની બુધ્ધિ કે રૂઝ સંપાદન નથી એ તત્ત્વમ સન્ધે છે કે તદ્ભવ છે તેનો પણ નિબંધ થઈ શક્યો નથી. -વિવેચનાકાર.

મોટો રીધું ઠાગ નિવાર્યો છે પણ આશામાં પડેલ પ્રાણીને કોઈ કોઈવાર નિવાસલુ જરૂર થઈ આવે છે (૨)

પુણું કીન કાંઈક કુદું, કિમકુ મેનું પીઠકે;

‘આનંદપન’ પ્રમુ સમઢી પાડું, (તા) માગે આન વસીઠકે વારી૦ ૨

અર્થ—હું તે કોને પૂછું ? અને ક્યાં ક્યાં ચોખ કરું ? અને કાગળપત્તર પણ કોને કોને મોકલું ? હવે તો હે નાશ આનંદજન પ્રભુ ! મારા નાશ ! (કોઈ રીતે) મુખપદમાં પ્રાપ્ત કર તો મારું જાણીના સવ દુખો ભાગી બલ, નાશ પામી બલ, દૂર થઈ બલ (૩)

વિવેચન—જો ચિતવે છે કે પતિદેવની વાટ ભેઈ ભેઈને શાકી ગઈ પણ પતિદેવને તો કાઈ ખતો નહિ, એને શર સભાથી નિવાર નહિ, પતિ જત્યારે જલ્કાર રખડે છે નવા લુના જાકામાં જલકાયા કરે છે અને જ મમરવુના ફેશમાં જોકે કામ કરીને બેસતા પણ નથી જાડી દુઝેની આત જૂમાં કરુ છું અને જો તો મારા વિચાર સરજો પણ કરતા નથી, ત્યારે મારે તે હવે પૂછવું પણ કોને ? અને પતિદેવને દુઢવા પણ ક્યાં ? અને એમને લઈ આવવાને કાગળપત્તર પણ કોને કોને આપું ? મારા સંદેશો એમને કોણ પહોંચાડે ? મારી ઇચ્છાની એમને બહાર નથી જો મને ચાહ પણ કરતા નથી અને વિભાવમાં પડી ગયેલા તેજો ક્ષાય મને જૂની પણ ગયા હશે ત્યારે આમાં મારે તે સંદેશો પણ કોની સાથે મોકલવે અને એવો મારા સંદેશો લઈ પણ કોણ બલ ?

એમની ખસે જત્યારે ? દેશી એકકુ થકુ છે તે તો મારા સંદેશો લઈ બલ નહિ અને કાગળ-ચિઠ્ઠી આપુ તો મારા દેવને પહોંચાડે પણ નહિ ત્યારે મારે કરવું શું ? હવે તો મારી દુઢવની એક છમ્મણ જણાવું છું કે કોઈ રીતે મારા નાશ મારી સેજડીએ પધારે, જલવા દુઝ મારા નાશની સેજડી પ્રાપ્ત કર તો મારા જાણીના મરું દુખો દૂર થઈ બલ અને દુઝ રસભર પ્રીતમની સાથે જતરના આનંદકચોલ ઉઠાવું

આજ પત્નીની જા એકની એક છમ્મણ મરેજ બમતી કોણ છે આવી ઉજ્જત બાવના બાવનારી થેતના કે સુમતિ અજવા મમતા નિરતર પતિમિત્તન માટે તલજા કરે છે અને પતિ મમે તો પોતાના અજગેજ મગ દુખોનો છેડો આવી જશે એમ વિચારે છે આવી રીતે આવી મેજાપને તલસતી નિરતરી થેતના પતિદેવની વાટ ભેઈને મેડી છે; કોઈ દિવસ પતિદેવ પોતાની મેજડીએ પધારશે અજવા પોતે પતિદેવની સેજડીએ પહોંચી

પદ્યભર—કૌન-જન કિમકુ-કિમો. તો-અનનાં નથી. આન-આન

સંજ્ઞાર્થ—કૌન=કોને કહાનુ=કર્ત મુખી, કઈ જગ્યાએ (કર્તૃત્વે) કુદુ=કેવું કિમકુ=કોને બનુ=મોકલુ મોડી=મિડી, કાગળ પત્ર. મેજડી=લખા, વગમ, ચતવર્ત પાડી=પામું, બાને=દૂર થત આન=દુખ (મજાનિભાવ). વસીઠકે=(અવિષ્ટ) આવી રહેલ

જયે એ મદદામાં સ્થિર રહી પતિને અનેક આકારમાં પીનવવાના આદોલનો વાપરી રહી છે એનો આ પદ એક વધારે નમૂનો છે^૧ (૨)

ઉપસહાર—આ પદમાં આવેલ પૂન જન્મ પદોમાં પણ આવી જ વિરહગાન એ જ્ઞાનદશનની કૃતિમાં અનેક સ્થાન લોગવે છે એની ભવ્યતા, બેચતા અને અલકારિતાની પાછળ આજ સંસ્કાર છે, પતિપત્નીભાવની ઉત્તત આદ્ય દશા છે અને કેટલીક વાર નવમુજને ન સમલય તેવી જાટીપૂટી છે અને ચિરહંતા જ્ઞાન જાવામાં જ્ઞાનદશને ખરેખર કમાલ કરી છે આ પદની મસ્તાવનામાં તેનું કાઈક દશન કહ્યું છે તેતેરમાં પદમાં પતિના વિરહે વરણાસનું ઠેકાણું નથી રહી ચક્રનું એ પર વિવેચન કરી પતિમિળાપ માટે એ તમજા 'કેદાર' રાગમાં બતાવવામાં આવી છે અને વાણેથી મુલાકાત કોઈ કરાવી આપે તેા ઘેસ-મંદિરે દીવા કરવાની જે બાત કરી છે અથવા હવે પછી આવનારા ૧૪માં પદમાં મિળાપને અંગે જે ભવ્ય આતુરતા ચેતનાએ બતાવી છે તેને અનુરૂપ આ પદ છે પતિવિરહને પરિણામે લગ્નજન ઘેલી ઘેલી ચેતના પતિનું રંગુ કરે છે પતિની વિશુદ્ધ દશાની બોલીની ક્ષપ્ત કરે છે અને પતિના પ્રેમપીવાલા પીવાયે એની આશાની મસ્તીમાં અનેક પ્રકારના મનોરથો કરે છે

અને વ્યવહારમાં અનુભવાય છે કે કોઈને મળવાની તમજા ભયે અને એ આપણાથી દૂર ને દૂર લાગે ત્યારે એ મિત્ર હોય કે પત્ની હોય, સગા હોય કે સ્નેહી હોય, પણ આપણે વખત એના મેળાપની વાત જ માઠ આવના કરે છે. આવા પ્રકારની ચેતનાની તમજા બતાવનારા પદો આવેલા છે તેનો કેદરસ વિચાર ચેતનની વર્તમાન પરસ્પરપરિણતિ અને એના અદર રહેલ વિચારક દષ્ટિથી થતી સ્વભાવપરિણતિ વચ્ચેની સરખામણી જી એમાં ચેતનદેવ વિશુદ્ધ દશામાં આવે ત્યારે તેનામાં થવાના સ્પષ્ટ ફેરફારના આદર્શો જી અને એની અદર એ દશાએ પહોંચવાની લાંબી લાંબી તાલાવેલી છે. વસ્તુતઃ ચેતના અને ચેતનને અસેદ છે પણ સુણી ઉપર સુણુને આશાપ કરવામાં આવે ત્યારે શુણુને જહાર લાવી ચકાવ છે અને તે રીતે ચેતનદેવનું ખુરુ સામ્રાજ્ય, સાચુ સ્થાન અને પ્રવૃત્તિમય પ્રગતિ અને ઉપદેશો નિવાસ સમજા શકાય છે. એ દશાએ જેટલું જમન થાય તેમલો માજી કપાય છે. અને એ જેટલો કપાય તેટલો આવશ્ય જોઈતો થાય છે. આ દષ્ટિએ આ વિરહગાનને આત્મવિકાસના રસ્તામાં અનેક સ્થાન છે અને અતિમ આત્મવિશ્લેષ અને સ્વરૂપસાધનાના આદર્શ દશનને અંગે એનો અતિ વિશિષ્ટ ઉપયોગ છે.

આવા પ્રકારનો ચિરહંતાનનો અદ્વિતીય ઉપયોગ અતિમ આત્મજ્ઞાતિની દષ્ટિએ ધરો

૧ જ્ઞાન વરીકે નો અર્થ ૫ ગીતરિ ત્યજે કરેજ અથ પ્રમદ્યે ક્યાં છે અને એ જ્ઞાન ક્યો કોતને આપારે પ્રાપ્ત થવા નથી અને એની અનુપતિ કે જ્ઞાન સંપાદ્ય નથી એ તત્ત્વ જ્ઞાને છે કે તત્ત્વ છે તેના જ્ઞાન વિશ્લેષ થઈ શકે નથી. -વિવેચનકાર

છે એમાં અવદારમાં પ્રવર્તતા વિરહ વળતે ઘટી મનની સ્થિતિની લાગ્ય કરવાનોનો મુમિત સાધી એનો ઉપયોગ સ્વરૂપસાધનામાં અતિ આકર્ષક રીતે કરવામાં આવ્યો છે. અને એમાં કોઈ વાતનો મેળ ન મેલે તો દર્શાવતી સર્વદેશીયતા ન હોઈ શકે એમ ગળી લેવું સિદ્ધયોગી કવિવરે બનતી એકાકારતા કે અનેકગળી દેશીયતા દર્શાવે સાથે સાધી છે. એ દેખાઈ આવે છે પણ એ ઉપસાવ એની હૃદયગમતા અને પરિણામદશિતા તો ખરેખર અદ્ભુત છે આ દષ્ટિએ આ વિરહગાનના પદો જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. (૮૫)

૫૬ છપાશીમુ

ભૂમિકા—આનંદધનજીએ કેટલાક પદો સુમતિ અથવા ચિંતાના મુખમાં મૂક્યાં છે. કોઈ સુમતિની વિરહદશા વર્ણવે છે; કોઈ સુમતિને જૂરતી અને નિસાસા નાખતી બતાવે છે; કોઈ પદ એને પતિની શદ્ધ એટલી વર્ણવે છે કોઈ ૫૬ સુમતિને તેના સગાભાઈ વિવેક સાથે વાત કરતી કે અનુભવને બાજન કરતી બતાવે છે આ ૫૬ તે કોટિમાં આવે છે વિવેકનું કામ સાચું અને જોડું શું છે વાતકાંઠિક લાભ દેખા નાર અને સ્વાધી અખંડ અભાષિત આનંદ આપનાર કઈ વસ્તુ કે કથા ભાવે છે અને અતિમ પરમ સાધ્ય કથા દિનમાં મળી શકે તેવું છે તેનું માર્ગદર્શન કરાવનાર કોઈ એ પાત્રને બસબસ જોત્રખવા જેવું છે એ પાત્રની ક્ષાન્તરી વિચાર-વાતાવરણમાં અપૂર્ણ શાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ જૂન આનંદ એવાના છે એની વાળીનો મયમ વિચારવા યોગ્ય છે અને એના સિદ્ધ નિર્ણય પર જૂન મનન કરવાની જરૂર છે વિવેક એ જ્ઞાનદશા સુચવે છે અને અનુભવ વિવેકને પરિણામે અપેક્ષ દશનશુદ્ધિ બતાવે છે અદ્વા અને અનુભવમાં પણ ઘણા તફાવત છે અદ્વા જ્ઞાનને પરિણામે અપેક્ષ પણ કોઈ શકે કે સ્વચ્છુરજુથી અપેક્ષ પણ કોઈ શકે. અદ્વા પોતે દશનનો વિષય છે એના આવવા પછી વિવેક આવે ત્યારે અદ્વા સ્થિર થઈ વ્યથ છે અને ચિંતાનો ભાગ જતી બાધ છે. આથી અદ્વાને સખીનું સ્થાન અપવામાં આ પુ છે એ ચિંતા-સુમતિની બહેનપણી થાય, એમ અનેક સ્થાને બતાવ્યું છે તે યોગ્ય છે અનુભવ એ તદ્દન જુદી જ વસ્તુ છે એ દશન અને જ્ઞાનને પરિણામે-અદ્વા અને વિવેકને પરિણામે-અપેક્ષ ચિંતાની પરિસ્થિતિની વાદગીરી, જૂન વિચારણાનું બાજનું પરિણામ અને ભાગ્યે સખેત્ર વાદગીરીની લોખાળવા બતાવે છે અનુભવનો થામે દશન છે પણ એનું આખું અણુવર શાન પર રચાયેલું હોય છે અને જ્ઞાન અને દર્શન ભગ્ન મળીને જે પરિણામ સ્થાપી રીતે નીપજાવે તેની તેમાં લક્ષ્યના કોઈ એની મુનાસ અનેરી હોય છે એની વિશિષ્ટતા તદ્દન જુદી ભાગ પાડનારી હોય છે એની બજાના અતિ અદ્ભુત પરિણામ નિપજાવનાર હોય છે પાત્રોના આ વૈવિધ્ય પર અધ્યાપાશીમા પદના વિવેચનમાં વિરેષ ઉઠાવેલ થશે.

આ ક્રમપતિ, વિવેક અને અનુભવને લગતા પ્રવૃત્તિઓ પડે છે. પર જ્ઞાનસારનું વિવરણ છે અને જ્ઞાનસારે કહેલ ૧૨ પદનું વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે. તે ઉપરાંત તેમનું વિવરણ લખ્યું હતું નથી. એ એ પદનું તેમનું વિવરણ પ્રાપ્ત થયું છે તેના તે તે પદોના વિવેચનમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે અને એમ લાગે છે કે જ્ઞાનસારે માત્ર બહુ જ યોગ્ય પદ પર વિવરણ લખ્યું છે. બ્યારે યોગીશીના બાવીસ સ્તવનો પર વિવેચન કર્યું છે એટલે એમની વિશાળ આત્મીય દૃષ્ટિએ એ પદો બાહ્ય જ્ઞાન બેસવા લાગે છે. લાગે છે તે પર તેમણે આપામ વિવેચન તૈયાર કર્યું હતું. એ મારી ધારણા સત્ય હોય તો તેમથી એક શ્રદ્ધાસ્પદ નીકળે છે અને તે એ કે એ પદો જ્ઞાનસારનું જૂથ ગમ્યા હશે અને તે બનેલી ભાવ પા નાર હોઈ એમને એવાં જ પદો પર વિવરણ કરવાનું મન થયું હતું. આ પદોની સંખ્યા ૧૨ થાય છે ૬ ૧૭ ૩૨ ૪૧ ૫૦ ૬૦ ૬૫, ૬૮ ૭ ૮૬ ૮૭ અને ૮ છે અને સાખી એ ૬૫ અને ૭ માં પદ પર મૂકેલી તે છે. આ એકસરખી વિચારણાવાળાં છતાં પ્રત્યેક પૃથક્ પૃથક્ અનેરી ભાવ પાઠનાં પદોને જ્ઞાનસારનું શા માટે પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું તે અતિ મહત્વનો દેશડો (problem) છે અને તે જૂથ વિચારણા માટે છે એ પર વિશેષ વિવેચન આનંદન બીજા વિભાગની ઉપોદ્ધાવમાં એવું અહીં કહેવાની વાત છે કે આ પદ પર જ્ઞાનસારનું આપાવિવરણ મને પ્રાપ્ત થયું છે અને આ વિવેચનમાં મેં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ પદ યોગજલુનામાં અતિ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

મનુષ્ય સ્વભાવમાં એક નળગાઈ છે : એને આપણે આપણાં માનનાં હોઈએ, એની સાથે આપણે વર્તેલા હોય, તે એ આપણા વચ્ચે જાય, કે આપણી ઉપેક્ષા કરે તો તેના મયોજોમાં એ એ કામ કરે તેમાં એ કાંઈ નહિ, તો આપણી અનિચ્છાએ પણ આપણને અદરજાનેથી એમ લાગે છે કે એ તો એ જ લાગે છે. તે ઉપર ઉપરથી બેઠકારી બતાવવા છતાં અદરથી એ શુ કરે છે એનું કેમ જાણે છે એ બહુવાની છે. ઊંડી જીવિ વૃત્તિ જરૂર રહે છે આપણે. દિલોબ્ધન મિત્ર બીજાની સોજતમાં જાય કે સમો પતિ ધારણી સ્ત્રી સાથે જમણ કરે ત્યારે મિત્રની કે સ્ત્રીની એ દશા લાગે તેનું માનસિક પૃથક્ કરણ આ સ્વભાવસત્ય સ્પષ્ટ કરે છે. ક્રમપતિના પતિ પારકે બેસે રજડે છે પરસ્પરી-વેરવા-ક્રમપતિ સાથે મુળ જ બેઠે છે અને પતિવત્તા પત્નીને વિસારી બેઠા છે તે વખતે તે (પત્ની)ના મનમાં એ ચિંતા, સંભાવના અને ભાવગ્રસ્ત છે તેના અત્યંત સાક્ષાત્કાર કરવામાં આવે છે એટલી ઉપોદ્ધાવ કરી આપણે પદનું હાક વિચારીએ.

માયું સાંજ કરીં મરી સોં, મુલ પાપો ક નાંહિ;

કર્યાની કરા કદુ ઝાંઝી, હોરે ચતુર મતિ માંહી

સમૂળે • ૧

અર્થ—સખી મદા! આપણે ભાઈ (બેયુ) વિવેકને જલ મળીને પૂછીએ કે ભાઈ નીરા વિવેક! જામારા સમૂળા સાક્ષિયા (ચેતનરાજ પતિ) મારે (મેર) આપણે (કે નહિ) ? તેણે સાચા જવાબ આપેા અને (ભાઈ વિવેક!) આપણે આરા સોજન છે આપ મને સાચે સાચુ—જેવું હોય તેવું—કહે કે પતિરાજ (ત્યા) મુખ પામ્યા કે નહિ ? (વિવેક જવાબમાં કહે છે:) ત્યાની કચની તે વખતે શી હતું ? એ તો મારે અતિમાં દોડે છે (અહીંથી ત્યા અને ત્યાથી જીતે દોડાદોડ કરી રહ્યા છે હોંશકા ખાતા રણડી રહે છે, અથવા એને બાર અતિમાં હોંશિયારામાં આવ્યા છે) (૧)

વિવેચન—મણા હાળા ઠગના વિરહથી ત્રાસી ગયેલી મુમતિ—ચેતના પતિમેજાપની શદ્દ ભેઈ ભેઈને શાંધી ગઈ છે એની ખીરજ પૂટી પડી છે પણ હમણાં હમણાં વિવેક-મિત્ર નહક આવતો મયો છે તેથી એને ખીરજ આવવા માંડી છે અને પતિમેજાપની આશા જાણવા માંડી છે. પતિને મિત્ર પાસે આવે ત્યારે સહાચારી સ્ત્રી મર્ષાદામાં શક્તિ સંભળી જેથી જેથી વાતો કરે તેથી વાત જતર કરી છે. આથી એટલે સખી મદા! આપણે તો શદ્દ ભેઈ ભેઈને કટાણી ગયા છીએ, પણ હમણાં વિવેકભાઈ દેખાવ ર્ધ રહ્યા છે તો તેને ખજરજતર તો પૂછીએ. પતિમહારાજ તો ખરેખર સમૂળા છે—મનેહર છે પણ અત્યારે પરભાવમાં પડી રહ્યા છે પરમચીના સંદામાં દૃષ્ટી ગયા છે તો આપણે વિવેકભાઈને પૂછીએ તો ખરા કે પતિમહારાજ અહીં—આપણે ઘેર—પધારણે કે નહિ ? જેમ શાક કહો કે જ વી મીઠા વજર નીરજ લાગે અને લગ્ન—મીઠા સહિત મુંદર લાગે, તેમ પતિરેવ જાતે તો સ્વરમ છે પણ એ મારે મંદિરે આવણે કે નહીં એ વાતના ખજર આ હમણાં આવી પહોંચક વિવેક ભાઈને પૂછીએ. ચેતનજી માર અતિમાં દોડે છે અહીંથી ત્યાં અંતર મારે છે અને આશા દિલોને જરવા છે એને મુખ મળવું કે નહિ ? એ સચાહતે જવાબ અહીં તો અનુમાન પર સખીએ છે પણ એ મનઃપર્મ એક સરસ વાન છે

નવમુગ્ધવનમાગના યોધા પુસ્તકમાં ૧૪ મેા પાઠ કુળી માવસનું જ્ઞેરજ ના મધાળા

પાઠાનર—સજ્જે—સગીમે આરોને—આરોને. સાચ—સાચ. મેળું—મીઠું મેરી માં—મેરી મ નાંહિ—નાહી નાંહિ. કિયાકા—કિયાકા ઘીરે—ઘીરે.

શબ્દાર્થ—સજ્જે = સજ્જ મોહક રસથી જાગે, રચાનિષ્ટ, મજેસાર. (જુજુ એટલે મીઠું મીઠા વજર સ્પેર્ષ નાની છે) સહિત = સ્વામી, મરિક સાથી આરોને = આરણી. મેર = મારે પેર. પીર = ભાઈ જ્ઞાનુર, જા જ્ઞાનપી, પરાકમી સંયમ = સામી વાન, ખરેખરુ મોહ = મને મેરી મેં = મારા સોજન, મારા સમ. પવો = મનો. કચની = કચાળી, કયા, વાન, કચની કયા—શી કિયાકા = ત્યાની ઘીરે = દોડે ઘીરે = ઘીરો છે રખડા છે દીમકારે છે ચતુર મતિ માંહિ = માર મનિમાં (દેરા ખનુન, નિત ન, પારકા—આ માર વનિષ જ્ઞાનપી.)

નીચે છે તે જૂન વિવારના મોજા છે તેનો ચાર નાચે પ્રમાણે છે એક વખત એક રાજને એવો જ્ઞાતીય થઈ આવ્યો કે તેને કોઈ શેઠ લાગુ પડી ગયો છે તેણે મોટા મોટા વેધો ઘાલાળ્યા ઉપચારમાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ્યા, પણ જરાયે ફેર પ મો નહિ. પરિણામે એની મૂઠવણ બધલી જ ગઈ. એક દિવસ એક ફકીર એ રાજના પાટનગરમાં આવી ગઈ. મહેલમાં જઈ કેટલાક સવાલો પૂછતા ફકીરને ખાતરી થઈ ગઈ કે રાજને મનની બીમારી છે પછી કોંઈ વિચાર કરી બોલ્યો. “મહારાજ ! તમારો મહવાડ ફર કરવો હોય તો એક જ ઉપાય છે કોઈ મુખી માણસનું પહેરણ મંગાવી બાપ પહેરો.” રાજા આ જવાબથી ખૂબ રાજી થયો. કારણ કે એની માન્યતા પ્રમાણે, ઉપાય થયો સહેલો હતો. પ્રધાનને હુકમ આવ્યો કે મુખી માણસનું પહેરણ હમણાં ને હમણાં લઈ આવો. પ્રધાન પહેરણની શોધમાં નીકળ્યો. આ ઘેર, પેલે ઘેર, તવગરને ત્યાં, ગરીબને ત્યાં, એમ બધે બધે બધાં પાસે પહેરણ તો એઈએ તેટલાં હતાં પણ કોઈ જ મુખી ન હતું, એટલે તેમનાં પહેરણ શા ખપના ? આખરે નિરાશ થઈ તેણે એક નાના ગરાના પાછીમાં પગ રાખી એક જણને પચ્ચર ઉપર બેઠેલો એવો તે માણસ જાનકમા મસ્ત હતો, પીએ ચારે ગીત ગાઈ રહ્યા હતા અને તેને કથાની સ્પૃહા ન હોય એમ દેખાતું હતું. પ્રધાન પેલા માણસ પાસે ગયો અને પૂછ્યું “જાન્યા તું મુખી છે ?” પ્રધાન સામે એઈ તે હસવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું “કોણ હું ? અરે, મારા એવો બીજો કોણ મુખી કરી ?” પ્રધાન રાજી થયો. તેને લાગ્યું કે જલે મુખી માણસ જઈયો ખરે. તેણે પેલાને કહ્યું, “અરે ભાઈ હું ક્યારેના તને જ શોધતો હતો. બમ, હવે માત્ર કામ સર્ક ગયું તું મને વાર પહેરણ...” બોલતો બોલતા જ પ્રધાન જ ઠી ગયો. પેલા માણસના શરીર પર પહેરણ હતું જ નહિ ! વાર્તા પૂરી થઈ હકાકત જામ છે. મૌદ્ગલિક વસ્તુની પ્રાપ્તિના સરવાળામાં મુજ શોધનું એ જાગવાના નીસની પ્રાપ્તિ પાછળના પ્રવાસ એવું છે અને વસ્તુતા એ થાવમ કોઈ માલ નથી.

આ પ્રથમ પ્રધાનના વિવેચનમાં જ્ઞાનચાર જૂન ખીસ્થા છે માત્ર જાણાગુદ્ધિ કરી વર્તમાન જુજસતીમાં તેમના જાણાર્થે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરી શકાય. ભાઈ વિવેક જાણી પડેલા, તો તેમને મુમતિ બહેન પૂછે છે કે ભાઈ ! મારા પતિ, જેણે મરણા છે એટલે આત્માનુભવસયી બરેલા છે તે સાહેબ આવશે ? આ પદ સંદેહ મુદ્ધિન વાક્ય છે અને સખી મદા ! એમ હું વિવેકભાઈને પૂછુ છું તેમ તું પણ તેને પૂછ દે વીર ! સાત સાતુ કંટો, જાણવાના હોય તો આવશે એમ કંટો, ન જાણવાના હોય તો નાવશે (નહિ આવે) એમ કંટો—આટલું વાક્ય મુમતિનું છે વિવેકભાઈ ! આમ કંટો—એટલું વાક્ય સખી મદાનું છે. હવે એકલી મુમતિનું વચન છે : અરે મારા ભાઈ ! નીચ ! તને મારા મોજન છે મને સાચુ કંટો, તારે ને મારે ચો આવશે છે ? જાણાર્થી વિષ્ણુ પછી એ મારા પતિજા મુજ પામ્યા કે નહિ, એટલે મુજશાતાથી પ્રવત્તા કે નહિ, એટલે શાવા

પામ્યા કે ચાતા ન પામ્યા ? આજુ મુખતિએ વિવેકને પૂછ્યું તેનો વિવેક ઉત્તર આવે છે
હે જાહેન ! તું મને ત્યાની કહાણી શું પૂછે છે ? એ વાત પૂછવા જેવી નથી; એ પૂછ મા-
ફું ત્યાની વાત (કહાણી) શું કહું ? એ વાત મારા મુખથી કહી જાય તેવી નથી. આ
પ્રમાણે વિવેકે જવાબમાં કહ્યું એટલે મુખતિએ કહ્યું કે હે વીર ! જેવી હોય તેવી વાત
કહો; કે એ શૌ ગતિમાં એટલે આરે ગતિરૂપ સસારમાં ઠીરે એટલે ગત્યાગતિ કરે છે.
આ પ્રમાણે જાણ જ્ઞાનમાર જણાવે છે

આ વાચા પર મિત્રની નોંધ પણ વિચારવા લાગ્યું છે તેઓ લખે છે કે મુખતિ
ચાતાના વિવેકરૂપ જાઈને પૂછે છે કે અમારા સદૃશા સાહેબ આત્મ જમારે ઘેર આવશે
કે ? જગી ચાતાની મદદ મળીને કહે છે કે તું પણ પૂછ હે વિવેકનીશ ! સાચું કહે,
જમારા પતિ ત્યા ચતુર્ગતિમાં કેવુંકે મુજ પામ્યા છે ? જ્ઞાના ઉત્તરમાં વિવેક કહે છે :
જ્ઞાની વાત શું કહું ? કહેવા જેવી નથી. તમારા પતિ આર ગતિમાં કોણ જાય છે
ભ કે છે પણ કહે તે આવશે. (જ્યાં મુખી વિવેકનાં જાહેન સમતા અને મદદ ન આવે
ત્યાં મુખી આત્મા આરે ગતિમાં જમણ કરે છે તો એ સસારથી છૂટવું હોય તો વિવેક
પૂરક મદદ રાખી સમતાને ઘેર જવું તો આર ગતિમાંથી આત્મા છૂટી શકે નહિ તો
મને તે ઉપદેશ કરે તોપણ આ આર ગતિરૂપ સસાર મટશે નહિ.)

છલાંકી ને આ જ રવા ૫ ગલીરનિજવલ લખાવે છે કે છલાંકી (ત્યાની)
એ હે કુલુકિના ધરની અથવા કુલુકિને ઘેર રમતા પતિસજની.

મને ઠીરે અને "કિઠીરે" બન્ને પાઠ સમીચીન લાગે છે બન્નેમાં ફિલચાલ છે;
એકના માત્ર ગતિ છે જ્યારે બીજામાં ગતિ અને આગતિ બન્ને છે. ફિલચાલમાં તો
જવું અને આવવું બન્ને થાય છે આ ફિલચાલનો-ચોલાનો-વિચાર જૂન વિચારીને સમજવા
પેલો છે અને ધેનનના ઉદ્દેશનને જવાબનારો છે (૧)

મમી માઝ કલ માલકી હા, વંચમ ગલિકી પ્રીત;

મિઠ સિઠંત રમ વાઝકી હા, વેલે મપૂરવ રીત સમૂળે ૨

અર્થ—(મુખતિ આ જવાબ સાંભળીને કહે છે) એ વાત તો બહુ સારી અર્થ
હવે એ (ધેનનરાજ) બહુ આવશે, મારે મહિરે ખમારશે, એને જવાબ ગતિ (પ્રીત)ની

પ્રાપ્તિ—જેવે-જેવે, હાં

રમવાય—અર્થ=સાત સારી વાત, કહી. અર્થ=અર્થ વધુ બન=અરી આવશે=જાવશે
પચમ અનિ=પચમી અનિ, મેજા સિઠ=નિર્જીત, તૈયાર, પીઠ, પરિપાત્ર લેશે. સિઠંત=અર્થ
ઉપગતિ મુજા મથ પાઠ=પરિપાત્ર (ફળ થી, માલકી વગેરેમાં સંપી-પાણી આત્મચાર્દ આરે
આત્મનો પચમ) જેને=જુએ, પરીણા કરે મવજ કરે. અપૂરવ=પૂરે કહી ન અનુભવેલી, ન અનુભવી
રિત=રિતિ, મનાઈ, જાન

પ્રીતિ ઘરો અને જાતિ પાકા અને સિદ્ધ ઘરેલા સિદ્ધાતના રસની બજાર પાકેલી ચીજમા કેવી અદ્ભુત અને પૂર્વે ન ભેચેલી-ભણેલી અસાધારણ રીત છે તેને જાતે દેખશે; તેની પોતાને પરીક્ષા ઘરો (૨)

વિવેચન—મુખતિ વિવેકભાઈનો ઉપર પ્રમાણેનો જાણ સાતગી કહે છે કે એક રીતે તો એ સારુ થયું હવે એણે ત્યાં આટઆટલા હિસોબા ખાધા તો ચારે જાતિ છેડીને એને પાચતી જાતિ પર જરૂર ગ્રેમ ઘરો પ્રાણી પક્ષાધરેલા ખાઈને જ ઠેકાણે આવશે, કમંચી મુક્તિ મેળવ્યા પછી જ્યાં જવાનું થાય તેને (મુક્તિને) ચાર જાતિને આશ્રયોને પાંચતી જાતિ કહેવામા આવે છે ત્યાં ચાર જાતિના જમન-આજમન નથી, ત્યાં દોહાદોહી નથી, ત્યાં ભૂખવરસ નથી ત્યાં આડીઆપાડીઆ નથી, ત્યાં ચોક્ક વિરહ કે રતિ નથી અને ભાઈ વિવેક તારી મહાશી એને પચમ જાતિની પ્રીતિ તો ઘરો, પણ તે પહેલા એક બીજી વાત પણ ઘરો એ ઘણી સારી વાત થઈ સિદ્ધાતમા મૂળ વસ્તુની હક્કીત પૂરવશરણ પૂરક લખેલી હોય છે દ્રવ્ય મુલ્ય પર્વાઈની વાતો જણાવેલી હોય છે અનેક દક્ષિનિન્દુઓનો સમન્વય કરેલા હોય છે છવ અને પુદ્ગલનો ભેદ જતાવેલ હોય છે આ સિદ્ધાત-આજમનો રસ થાય, એમા આનંદ આવે, ત્યારે ચેતનની આખી રહેલીકરણી લુપ્ત થઈ બદલ છે આ સિદ્ધાતનો રસ એ એક ચીજ છે એ રસનો પાક થાય એમા પ્રાણી તરબોળ થઈ બદલ, એ અભિવર્જિત પ્રજાતિ જતાવે છે ચેતનજી અહીં આવશે ત્યારે આ સિદ્ધ ઘરેલ સિદ્ધાતના રસના પરિપાકમા કેવી અપૂર્વતા છે એ જાતે દેખશે, એ રસને પચાવશે, એ રસમય ઘરો અને એ જલુ બહી જાત ઘરો. મારે ઘર (મુખતિને મદિર) ચેતનજી આવતા આ રીતે બેવડો લાભ ઘરો; એક તો એને પચમ જાતિની પ્રીતિ ઘરો; અને બીજું એને સિદ્ધાતરસની અપૂર્વ રીતિ નજરમા આવશે. અહીં દશન અને નાનનું અજળ મિથાન ક્યું છે તે પર આશ્ર આન બેચવામા આવે છે સિદ્ધાતરસગ્રેમ એ જ્ઞાનસ્થાક છે અને પચમ જાતિની પ્રીતિ દર્શન સ્થાક છે. જ્ઞાન હોય તો જ દર્શનશુદ્ધિ થાય જની રહે છે.

આ ત્રાધા પર જ્ઞાનસારના વિવેચનનો જાવ નીચે મુજબ છે પણ હવે તારી સાહેબ ધત આવહી એટલે તારા સવમરૂપી મહેલે આવશે-આ પ્રમાણે વિવેક પીરે કહ્યું તે સાતગીને મુખતિ વિવેકને કહે છે: 'બહી ભઈ' એટલે એ વાત તો ઘણી રૂપી થઈ કારણ કે કેટલાયે કાળનું વિરહદુઃખ હવે જશે; અને અહીં આવશે તો આજની પહેલા કેટલે જગ્યાએ ન દેખેલો એવી અપૂર્વ પચમ જાતિ-મુક્તિજાતિ-સબખી પ્રીતિ-અભિલાષા-વાછા દેખશે એટલે પરીક્ષા કરશે. સિદ્ધાતથી સિદ્ધ ઘરો એટલે નીપજ્યો એવો જે રસ-આત્મિક સ્વરૂપાનુભવ સબખી જે પરમ રસ-તેનો પાક-પરિપાક એટલે સવચા પાકેલ એટલે આત્મા સ્વરૂપને અનુભવવાથી આત્મસ્વરૂપનું તદાકાર વૃત્તિરૂપ પરિપાક અવસ્થાની અપૂર્વ રીત દેખે-પ્રત્યક્ષ કરે.

પામ્યા કે સાતા ન પામ્યા ? આપું સુખતિએ વિવેકને પૂછ્યું તેને વિવેક ઉત્તર આપે છે :
 કે જાહેન ! તું મને ત્યાંની કઠાણી શું પૂછે છે ? જો વાત પૂછવા જેવી નથી, જો પૂછ મા-
 દું ત્યાંની વાત (કઠાણી) શું કહું ? જો વાત મારા મુખથી કહી જાય તેવી નથી, જો
 મમાણે વિવેકે જવાબમાં કહ્યું એટલે સુખતિએ કહ્યું કે કે વીર ! જેવી હોય તેવી વાત
 કહો કે જો સૌ અતિમા એટલે આરે અતિકૃપ સસારમાં હોરે એટલે અત્યાગ્રતિ કરે છે.
 આ પ્રમાણે જાણ જ્ઞાનમાર જણાવે છે

આ આશા પર મિત્રની નોંધ પણ વિચારવા લાયક છે. તેઓ કહે છે કે સુખતિ
 પોતાના વિવેકરૂપ જાઈને પૂછે છે કે અમારા સહુલા સાહેબ આત્મા અમારે ઘેર આવશે
 કે ? વળી પોતાની મઠા સખીને કહે છે કે તું પણ પૂછ કે વિવેકનીય ! સાચું કહે,
 અમારા પતિ ત્યાં જાતુર્જિતિમાં કેલુંક મુજ પામ્યા છે ? જ્ઞાના ઉત્તરમાં વિવેક કહે છે
 જ્ઞાની વાત શું કહું ? કહેવા જેવી નથી. તમારા પતિ આર અતિમા એલા જાણ છે
 જાહે છે પણ કહે તે આવશે (જ્યાં મુખી વિવેકની જાહેન સમતા અને મઠા ન આવે
 ત્યાં મુખી આત્મા આરે અતિમાં જામણ કરે છે તો જો સસારથી છૂટ્યું હોય તો વિવેક
 પૂરક મઠા સખી સમતાને ઘેર જવું તો આર અતિમાથી આત્મા છૂટી શકે નહિ તો
 જમે તે ઉપાય કરે તોપણ આ આર અતિકૃપ સસાર મટશે નહિ.)

કેહાંકી 'નો જર્મ' કરતા પ અધીરવિજયલ હજાવે છે કે કેહાંકી (ત્યાંની)
 એટલે કુણુચિના વસની જાણવા કુણુચિને ઘેર રમતાં પતિરાજની.

મને હોરે અને "હિરોરે" જલે પાક સમીચીન લાગે છે જલેમ કિલચાલ છે
 એકમા માત્ર અતિ છે જ્યારે બીજામાં અતિ અને આગ્રતિ જલે છે હિરોગામાં તો
 જવું અને આગ્રતુ જલે જાય છે. આ હિરોગાને-એલાને-વિચાર ખૂબ વિચારીને સમજ્યા
 હોવા છે અને મૈત્રનના ઉલ્લાસને જવાવનારો ॥ (૧)

મમી મહ ન્ત માયરી હા, પંચમ ગતિકી પ્રીત;

સિદ્ધ સિદ્ધત રસ પાઠકી હા, લેલે અપૂરવ રીત સસુજે૦ ૨

જર્મ—(સુખતિ આ જવાબ સાંભળીને કહે છે :) જો વાત તો જલું સારી જર્મ
 કહે જો (મૈત્રનજા) જર્મી આવશે, મારે મહિરે પધારશે, જોને પંચમ અતિ (પ્રાણ)ની

પાઠકી—કેવે-કેવે, હી.

સસુજે—જની = સારી સારી વાત, રીત. જર્મ = જર્મ જલું ખત = જર્મી. આવરી = આવશે
 પંચમ અતિ = પાંચમી અતિ, એક સિદ્ધ = નિર્ણીત, તૈયાર, પાઠ, પરિપાક્ય કવેયો. સિદ્ધત = સિદ્ધત
 ઉપરપતિ મુજા મથ પાઠ = પરિપાક (દૂધ, શી, આલસી વગેરેમાં સંધી-પાઠી જાતનામાં આવેલો
 જાતનો 'સાથ'). રેમે = જુએ, પરીકા કરે, પ્રવક્ષ કરે. અપૂરવ = પૂર્વે કરી ન જલુંકનેવી, ન જલુંકની
 રીત = રીતે, મર્મત, જાન.

પ્રીતિ થયે અને જાતિ પાકા અને સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધાંતના રસની બરાબર પાઠેલી શીષ્યમાં
કેવી અદ્ભુત અને 'પૂર્વે' ન જોયેલી-અજોડી અસાધારણ શીત છે તેને બાતે દેખયે; તેની
પેતાને પરીક્ષા થયે. (૨)

વિવેચન—મુખતિ વિવેકભાઈનો ઉપર પ્રમાણેનો જ્ઞાન સાબળી કહે છે કે એક
રીતે તો જો સારુ થયું હવે એણે ત્યાં જાટજાનવા દિલોળા બાધા તો ચારે ગતિ
છેદીને એને પાંચમી ગતિ પર જરૂર પ્રેમ થયે. પ્રાણી પાકા થયેલા બાઈને જ ઠેકાણે
આવશે. કર્મથી મુક્તિ મેળવ્યા પછી જ્યાં જવાનું થાય તેને (મુખતિને) ચાર ગતિને આશ્રયને
પાંચમી ગતિ કહેવામાં આવે છે ત્યાં ચાર ગતિના ગમન-આગમન નથી, ત્યાં હો. દોડી
નથી ત્યાં ભૂજવરસ નથી ત્યાં જાડીઆપાડીઆ નથી, ત્યાં શોક વિરહ કે રતિ નથી અને ભાઈ
વિવેક તારી મદદથી એને પચમ ગતિની પ્રીતિ તો થયે, પણ તે પહેલા એક બીજી વાત
પણ થયે. જો જલ્દી સાચી વાત થઈ સિદ્ધાંતમાં મૂળ વસ્તુની હકીકત પૂર્ણરૂપે પૂર્ણ થયેલી
હોય છે ક્યારેક પૂર્ણ પૂર્ણની વાતો જણાવેલી હોય છે અનેક દૃષ્ટિબિન્દુઓના સમન્વય
કરેલા હોય છે હવે અને પુરૂષકનો શેઠ બતાવેલ હોય છે જ્યાં સિદ્ધાંત-આગમનો રસ
માથ, એમાં જ્ઞાન હોય, ત્યારે ચેતનની જાણી રહેલીકરણી જુદી થઈ જાય છે આ
સિદ્ધાંતનો રસ જો એક બીજા છે જો રસનો પાક થાય એમાં પ્રાણી તરબોળ થઈ જાય,
જો અભિવર્ધિત પ્રગતિ બતાવે છે. ચેતનજી અહીં આવશે ત્યારે આ સિદ્ધ થયેલ સિદ્ધાંતના
રસના પરિપાકમાં કેવી અપૂર્ણતા છે જો બાતે દેખયે, જો રસને પચાવયે, જો રસમય થયે
અને જો બહુ બધી વાત થયે. ખારે ઘેર (મુખતિને મદદરે) ચેતનજી આવતા આ રીતે
બેવડો લાભ થયે એક તો એને પચમ ગતિની પ્રીતિ થયે; અને બીજું એને સિદ્ધાંતરસની
અપૂર્ણ શીતિ નજરમાં આવશે. અહીં જ્ઞાન અને જ્ઞાનનું અજળ મિશ્રાન કયું છે તં પર
જાણ જ્ઞાન જેવવામાં આવે છે સિદ્ધાંતરસપ્રેમ જો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને પચમ ગતિની
પ્રીતિ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે જ્ઞાન હોય તો જ જ્ઞાનમુદિ થાણુ બની રહે છે.

આ જાણ પર જ્ઞાનસારના વિવેચનનો જાણ નીચે મુજબ છે : પણ હવે તારો સંદેહ
ઈતં આવશે એટલે તારા મુખમરૂપી મહેત્તે આવશે-આ પ્રમાણે વિવેક વીરે કહ્યું તે
જાણીને મુખતિ વિવેકને કહે છે : બહી બઈ' એટલે જો વાત તો જાણી થઈ થઈ, કારણ
કે કેટલાયે કાળનું વિરહજી બંધે જયે; અને અહીં આવશે તો જાણની પહેલા કેટલું
જાણ્યો ન દેખેલી એવી અપૂર્ણ પચમ ગતિ-મુક્તિગતિ-સળખી પ્રીતિ-અભિજ્ઞાના-વાણ
દેખશે એટલે પરીક્ષા કરશે. સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ થયો એટલે નીપજ્યો. એવો જે રસ-આત્મિક
સ્વરૂપાનુભવ સળખી જે પરમ રસ-તેનો પાક-પરિપાક એટલે સજવા પાકેલ એટલે જ્યાં મા
સ્વરૂપને અનુભવવાથી અત્મસ્વરૂપનું તદાકાર વૃત્તિરૂપ પરિપાક અવસ્થાની અપૂર્ણ શીત
રહે-પ્રવચ્ચ કરે.

આ વાત વધ
 છે કે સારુ થયું કે
 મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા
 અનુભવને પછુ બાળી
 પદાર્થો ઉપર સમપણુ
 છુવ યુક્ત દશા માત્ર
 બાળી શકે ત્યારે આગ
 સાધનો જતાવવાનું છે
 દશાથી આગમોત્તર રહ્યા
 વિશિષ્ટ નોખમા માર્ગિક

વીર કરે ૩

કરે સુમતા

અર્થ—ભાઈ (વિ
 નશ્વર તો જરૂર છે (એ
 (અથવા આપણે સર્વે)

વિવેચન—ઉપર ૩
 વર્ષ; એમ બેવટો ભાવ (1
 અથવા (૨) અપટલા કિંથો
 બદલ લાવો બસબસ બદલે દે
 કે કેમ એ તો આગળ જવ
 બદલે સમતા ! એ જરૂર ત
 કામ લો અને એને લક્ષ્ય લો
 સાચું એવાં નહોતા તે જરૂર
 તરફ નજર નાખી કાઢે છે કે
 દાસ હીએ, એટલે અત્યારે તો
 આપની, એ મન વાત તો અનુભ
 નાખવાનો દશરો કમે કતો તે

પ્રાપ્તિ—કરે-કરે સુમતા-સ

શબ્દાર્થ—વિ = ભાઈ (વિષે)

નુપ = તપાસી પાસ = પામે, નશ્વર

અનુભવ, આગ.

સુમતિ, સુસુદ્ધિ વગેરે સમજાવી વિવેકપવત પર ચારિત્રધમરાજનો મોટો પરિવાર વસુન્ધે છે, તેમા સવમને ખાસ સ્થાન છે અને ત્યાં દશ મતિધર્મોની વાત કરી છે.^૧ અહીં સુમતાનો પરિવાર બતાવ્યો છે એનો સંબંધ પરસ્પરનો અને ખાસ છે.

જ્ઞાનસાર આ ગાથાનો સાત સમજાવતા જણાવે છે આ પ્રમાણે સુમતિ બોલી બેટલે વિવેકવાર્ધ સુમતિજીનેન પ્રત્યે કહે છે તમારા પતિ આત્મા આત્મા જરૂર આવ્યા, એમા હજાર માત્ર હીલ નથી આ પ્રમાણે વિવેકે કહ્યું, બેટલે સુમતિ પોતાના પરિવારને-અહા, ખતી, મરવ, અજ્ઞાનપરિવારને-કહે કે હું તો અનુભવની ઠાણી છું સ્વરૂપાનુભવની આકર છું અહીં કાર્યકારણનો અલેહ હોવાથી આત્માનુભાવી આત્માની ઠાણ છું આકર છું, આગાહી છું

આ ગાથા પરની માસ મિત્રની નોંધ પણ વિચારી જઈએ તેઓ જણાવે છે આ પ્રમાણે સુમતા તથા વિવેક વાત કરે છે બેટલામા આત્માને સુમતાને ઘેર આવતા બેઈ વિવેકે કહ્યું છે સુમતા ! હો, આ તારા પતિ આત્મા આ વચન નાજગીને સુમતા જુશી થઈ ઝઈ અને પોતાના ભાઈને કહેવા લાગી કે હવે હું સપરિવારે પતિની સેવા કરીશ. અનુભવદાસ -આત્માની વિભાવિકે દયા-માં તેને પોતાના સ્વરૂપને અનુભવ હોતો નથી પણ બ્યારે તે વિભાવને મૂકે છે ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે અને તેથી સુમતાએ કહ્યું છે કે જેને સ્વરૂપને અનુભવ થાય છે તેની હું સપરિવારે દાસ થઈ સેવા કરીશ (૩)

સરથા સુમતા ચેતના હા, ચેતન અનુમય મારિ;

સગતિ કાર નિજ રૂપ કી હો, સીન્દુ 'માનરૂપન' મારી સર્ણે ૦ ૪

અર્થ—અહા, સુમતા ચેતના, ચેતન તેમ જ અનુભવ એ બ્યારે પોતાના મૂળ રૂપની શક્તિને ફારવે છે ત્યારે આનંદમયના (અસલ ચેતનસ્વરૂપના) લીન થઈ બાક છે એકાકી સાત પામી બાક છે (૪)

વિવેચન—અહા, સુમતા, ચેતના ચેતન અને અનુભવ એ સવ જુદાં જુદાં દર્શિનિન્દુ એએ ચેતનના જ આલિસાવો છે પર્યાયશબ્દો છે અને જુદુ બીજનો છે એ બ્યારે પોતાના મૂળ રૂપની શક્તિ ફારવે છે ત્યારે ચેતન મૂળ અનત આનંદમાં લીન થઈ બાક છે અને એકસ્વરૂપી થઈ બ્યારેને બહારે થયે થઈ બાક છે અને બ્યારે, થયે અને બ્યારેને એકી સાત રબૂ કરે છે; મતલબ, ચેતન આનંદસ્વરૂપ બની બાક છે સુમતા પોતાના પરિવારને

પાકાનર-અનુભવ-અનુભો. આદિ-આદિ. સમનિ-સમન. ફાર-ફારવે. લી-લે-લીન.

શબ્દાર્થ—આદિ=છે (૨) સમનિ=સમનિ, પાકમ ફાર=ફારવે, વામનિ. લીન્દ=લીન થઈ બાક, એકાકીસાત પામી ચલા.

કુમતિ : જોટલે જોને સુખ નહોતું છતાં જો એમા સુખ માનતા હતા ? એમ કેમ થયું ?

વિવેક : ક્રૂપાકાં કે ઘેવર પાખાં પશુ પેટમાં ઊતરી ગયેલ વસ્તુ સોનું હોય કે શાટલો હોય એમા કાઈ ફેર નથી. અને વિષયમેવન પછી તો બહુમા વુઝા જે માત્ર છે. આવા વર્ણવાના નીર પાછળ જો દો ચો, જોણે સુખની આશા રાખી અને જો ઉવરાયેલ એમ કેમ થયું જોનો જવાબ જોકે જ છે કે જો સામ્ય સ્થાથી સુખ કયા તિં કોને મળે, ક્યારે મળે, જો સુખનો જ નહોતો, જોટલે અત્યાર સુધી પ્રાપ્તિમાં ભટક્યા કર્યો છે અને નકામી આપ્યા બાદ જોકે જાણમાંથી બીજામા અને બીજીથી તકીં અરૂંદના તરૂંદના જ કર્યા કર્યો છે.

કુમતિ : કાઈ વિવેક ! તમે કહો છો તમ, જો ચેતનરાજ માત્ર બારે પ્રતિમા અરૂંદના ને તરૂંદના જ હોય તો તો જોકે રીતે તો કીક થયું કહેવાય.

વિવેક : એવું જાણી, બહેન ! જો રણકપટીમાં સારો વાત શી છે કે જો કીક થયું એમ કહેવાય ?

કુમતિ : જો તો અપેક્ષાની વાત છે પ્રાચી અત્યારે આપા મારે, અને મૂંઝાવત્યારે જ તેને સાચા સુખની કાર માત્ર છે જોટલે ચેતનરાજ જો આર પ્રતિમા રણકા અને તરૂંદના તો હવે તેને પશ્ચમ પ્રતિની પ્રીતિ જરૂર થશે.

વિવેક : જો વાત બીજી બારે પ્રતિમા કુટાર્વા-પીટાવા જો હવે કટાળી બના કર્યો, જોટલે અને પાવત્રી પ્રતિ પર પ્રેમ થાય બીજી, પશુ જો વાત તો કેમ બને ?

કુમતિ : જો તો તારા જ કાચમાં છે જોને જો સિદ્ધાંતના રથ પર પ્રીતિ લાગે, જો સિદ્ધરસમા મોલ પડે, જો રથપાન કરવાની જોને સાચી વિજ્ઞાસા બલે, તો જો જરૂર પશ્ચમ પ્રતિની પ્રીતિ કરે અત્યાર સુધી જોને પશ્ચમ પ્રતિ મુ છે અને કયા છે તેનો સાચો અવાજ જ નહોતો, જોટલે જો જોકે આનેથી બીજો અને બીજેથી ત્રીજો ભટક્યા કરતા હતા, પશુ સિદ્ધાંતરસના પાકમા જતાવેલી જપૂર શ્રીતિ જો તેને સાચી બલ તો કામ બારે મબતું થઈ બલ કાઈ વિવેક ! તને લાગે છે કે ચેતનને પશ્ચમ પ્રતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધરસપાનની વિજ્ઞાસા બાળી છે ?

વિવેક : જોટલે તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ કહ્યું જણાવું નથી. પશુ જોકે વાત તો અને જરૂર હોવાય છે કે અત્યાર સુધી જો તારી પાસે પશુ આવતા નહોતા, તે હવે તારી પાસે તો જરૂર આવ્યા છે તારી કપર નકર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા છે.

કુમતિ : એમ માત્ર તો જણું આજે કારણ કે જોકે બાર જોને સિદ્ધાંત તરૂંદ રથ બલે, જો સિદ્ધાંતરસમાં રથ હે, તો તે જાડી જોના રામ-રોષ મોળા પડે અને જો કુમતિની સેવનત છીડે અને વિજ્ઞાનમાંથી સ્વભાવમા આવે.

વિવેક : અત્યારે પ્રતિદેવ તારા વર તરૂંદ આવ્યા તો છે હવે જોને બીજો ભટક્યા ન હોવા જો તો તારા કામ છે તારામાં પ્રતિને વરા કરવાની આવડત હોય તો અત્યારે વચત બાની લાગ્યો છે. અવસરનો લાલ દેવામા આવડત અને સાવધાની જોઈએ.

સુમતિ ભાઈ વિવેક! મારા પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મદવ, અવજન જેવાં મારા પરિવારમા છે અને વળી જનુભવ તો ભારે જખરા છે અને તો જમા એ જનુભવના કાસ ઘડને ફીએ છીએ અને એ જનુભવ એ પાસરા હોય તો કાર્મસિદ્ધિ હાથવેતમા જ છે એમ હું તો ખાતુ છું

વિવેક : સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મૈત્રી છે એને હું જલ્લામણુ કરુ એ વને જરૂર મદદ કરશે

સુમતિ : એ ને ભાઈ! જલ્લા, હું પોતે જાને ચેતના એ સવ એ પોતપોતાની શક્તિ હૈસ્વીએ તો કામ જરૂર થઈ જાય, પણ જમને સર્વને જનુભવની મદદની જરૂર છે

વિવેક : એની મદદ મેગવી બાપવી એ મારુ કામ છે હું સાધાઓગના વિવેચનને પરિણામે ચેતનને સાચાનો સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને એ વાત એ ખ્યાન પર લે, તો પછી આશ્વલપાછળના કાજલા એના ખ્યાન પર લાબ્યા કરીશ આ રીતે જનુભવ ઘતો જશે તો કામ ઘવાનો સભવ ઘણો હોવાય છે

સુમતિ આ આપો પરિવાર એ પોતાની શક્તિ હૈસ્વે, જનુભવ એમા મદદ કરે, તો તો જ્ઞાનક જ્ઞાનક ઘઈ જાય, અને જામે, તમે અને જનુભવ સવ ચિદાનંદના ભરાવ (વન)મા હીન ઘઈ જઈએ

વિવેક એલે હવે વાત જનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર બાપવી અટકી છે તો એ કામમા મારાથી જનનું હું કરવા લાગી જઈ છું તું અને તારો બાપો પરિવાર પોત પોતાની શક્તિનો પૂરતો ખરચો કરાવે

સુમતિ મારા પરિવાર તૈયાર છે જનુભવને મદદમા મૂકી દેવો એ તારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનજીને સ્વરૂપાનુભવ થાય એટલી જ વાર છે. પછી એ, તું, હું અને બાપો પરિવાર સાનાનંદમય થઈ જોઈ થઈ જશું અને પોતાની શક્તિ હૈસ્વવાને પરિણામે જ્ઞાનત જ્ઞાનકમા હીન થઈ જશું

આ પ્રમાણે વાત ઘણી થઈ અને સુમતાએ કેવી રીતે કામ લીધું મહાનંદના કુળનું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય અને જ્ઞાનકવનનો વાન કેવી રીતે જમણ્યો તે આમળ કહેવામાં આવ્યો, (જુઓ પા ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જ્યાં લવાયુ થયું છે તેથી અત્ર મદનો સમુચ્ચય સાર આવવામા આવતો નથી. વિવેચનમાં જાને સજાવણુમા એનો ભાવ બાપી ગયો છે. જ્ઞાનકવનજીનાં ખાસ ભાવવાહી ઉત્તર પહોંચાનું આ જોઈ પડ છે એ ખાસ ખ્યાનમા રહે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનસાર પણ જૂલ ખીડ્યા છે એ હાલમા રહે. જાણું જોકાક પડ જાદર બાપી વાય જાને જનુભવ બાપુદ થઈ જાય તો કામ થઈ જાય તેનું છે, તેથી સૂચ્યુ તેનું જાને તેટલુ આ પદના વિવેચનમાં લખી નાખ્યું છે તેની જાદરનું રહસ્ય ખાસ કરવા પ્રયત્ન કરવા વિશ્વસિ છે. (૮૯)

કહે છે કે ચેતન તો હવે આપણે ત્યાં જાણ્યા છે તમારી (પરિવારની) પાસે જાણ્યા છે એટલે શાંતિ, સુખતિ, સુખુદિ પરિવારની પાસે જાણ્યા છે અને આપણે સર્વે તેા, ઉપર જણાવ્યું તેમ, જનુભવના હાથ ધીએ. હવે જાત્યારે તો મહા, સુખતા, ચેતના, ચેતન અને જનુભવ-સર્વે મળીને એ પોતપોતાની શક્તિ ફેરવ-પ્રકાશે તો આપણે જ્યાં જ્ઞાનદશનમાં હીન થઈએ, હીન થઈને રહીએ.

મહા વગેરે શું શું કરે તે કહે છે મહા જાકરી પુણિ કરે; સુખતા સારી વિચારણા કરે; ચેતના પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્ભળ રહે એટલે પ્રકટ થાય; ચેતન (આત્મા) તે મહા, સમતા, ચેતનાની તરફ નજર કરી તેમને જાપનાવે અને જનુભવ સારાજસાર વિચાર દર્શાવે તો જ્ઞાનદશન જ્યાં સર્વને નિપાસ થાય. આ પ્રમાણે અર્થ ૫ શ્રી જીવીર વિશ્વવ્રજીએ લખાવ્યો છે

જ્ઞાનસાર આ ગ્રંથના અર્થ કરતાં ઠીક વિવેચન કરે છે તેઓના લખવાનો જાન આ પ્રમાણે છે ઉપર પ્રમાણે (ત્રીજી ગાથાનું વિવેચન થયું તે પ્રમાણે) કહેવા જ મહા, સુખતિ, ચેતના (ચેતનતાપણું) તેમજ ચેતન છે. એટલે ચેતનતાવાળા ચેતન જેમ પોતે જ કહે ચેત ચેતન અને જનુભવ કહ્યું છે કે ચેતનતા પરિણામ ન થઈ ચેતન કહે જિતવડો. તેમ જ જનુભવ થયું એમની સાથે જ છે એટલે જેમ મહા, સુખતિ વગેરે છે તેમ જનુભવ પણ એણે જ છે.^૧ ત્યાં છે અને જ્યાં જાતલાવે છે. એ સર્વે સ્વ સ્વરૂપ સંબંધીની શક્તિ-પરાક્રમ ફેરવે, એટલે પોતામાં ફેરવે તેટલું સામર્થ્ય ફેરવે, જ્ઞાનદશન માહી (જ્ઞાનક શબ્દે જિહ્વાનદ-જ્ઞાનદની સ્વતંત્ર-ભક્તિ, તેમાં એટલે સ્વતંત્રતામાં) હીન થયા, તદ્દપ થયા એટલે જ્ઞાનદશન સ્વરૂપ થઈ ગયા.

મિત્ર નોંધકાર સહજ ભુજા દક્ષિણ-દુષ્ટી આ ગાથા પર વિવેચન કરે છે તેઓ જણાવે છે કે મહા, સુખતા અને ચેતના એ પોતાની તમામ શક્તિ સદ્વિત જ્ઞાનમાં હીન થઈ થઈ એટલે ચેતનનો અને તેની શુદ્ધ શક્તિઓનો વિશેષ હોય તે બધો અને તેથી ચેતન પરમાનંદ પદ પામ્યો (જ્યાં સુધી આત્માની જગત વહેલી મહા, સુખતા અને ચેતના શક્તિઓ પ્રકટ થતી નથી, ત્યાં સુધી તેની વિજ્ઞાનદશા મટતી નથી અને તેથી તે પર-પુણ્યલતા સંબંધમાં આરતિમાં રજકે છે. પણ જ્યારે આત્માને ખરા તત્ત્વ પર મહા થાય છે એટલે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને સમતા પોતાની ઝોળે આવે છે અને સમતાની સાથે જ ચેતન-વશક્તિ, જે પરમ જ્ઞાન, તે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી જ આત્મા ખરેખર અભાષિત અશ્વય સુખનો ભોજી થઈ જ્ઞાનદશન થાય છે) (૪)

૧ આ ગ્રંથનેસ્ટી બાલા છે એક પ્રકારે અને અર્થ-અભિવ્યક્તિ બાલા કરી છે. જાણી ના જાય તેમના ૨ બંને એમ જાણ્યો છે. એમ મહા વગેરે છે તેમ જનુભવ પણ છે એમ કહેવાનો જાણી જણાય છે કેમકાળે હોઈ તેને તે સ્વરૂપે સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે -વિવેચનકાર

પદનો સાવ સ્વાદમાં

આ પદનું સલાવણ (Dilemma) નીચે પ્રમાણે બોઠવી શકાય —

સુમતિ સખી શ્રદ્ધે ! આ વિવેકભાઈ આવી પહેર્યા છે તેા તેને પતિદેવના જગર જતર પૂછીએ.

શ્રદ્ધા : હા જહેન ! વિવેકભાઈ તો આપણા ઘરના માણસ છે, તેને પૂછ્યું તો જરાજર પત્તો લાગશે.

સુમતિ (વિવેક પ્રત્યે) ભાઈ વિવેક ! પતિ આજે ઘેર આવશે, કાલે આવશે અને તમારે ત્યાં જ્ઞાનદ-વધામણીની ભેજો લીકશે, એવી આશામાં જમી તો હવે કેવળ તો તમારી રજા હોય તો, તમને પતિરાજ સબંધી કેટલીક પૂછ્યા કરીએ ?

વિવેક : તમારે જે પૂછવું હોય તે વિજતથી પૂછે. હું તમને જરાજર જવાબ આપીશ.

સુમતિ પતિરાજ જાત્યારે તો ૫૨ રમણીમાં યોદ્ધી રહ્યા છે અને પાતાના ઘરને સલામતા પણ નથી. તો હું તમને મારા યોગન આપીને પૂછું છું કે પતિરાજને ત્યાં મુજ મળ્યું છે કે નહિ, તેની સાથેસાથી વાત કહે.

વિવેક : જહેન સુમતિ ! તમને એ ઘરની ચી કયા કહું ? એની વાત તો આખી જાનવણીથી ભરેલી છે ત્યાં તો એ આજે જતિમાં આજ્ઞાય છે. માણસ મરી બપેટો ધાય છે, દેવતા મરી બહુ કાઠનાર ધાય છે નારણીનાં જાત્યવ જાકર કુખોમાં રિખાય છે, બૂં કે લીજ કઈ હોદ્દી પીએ છે !

સુમતિ પણ પતિરાજને એમા કાઈ મુજ મળ્યું કે નહિ ? એમને કાઈ યોગ આવી કે નહિ ?

વિવેક : જહેન ! આમા યોગનો સવાલ જ કયા રહે છે ? પૌરુષલિક મુજ યોદ્ધા જમત મને તાપણ શું ? મુજની પછવાડે કુખ આવે ત્યારે તો પંચ પચાસ કે હજારો બેલો જેદ કરાવે છે એ મુજ સ્થાથી ન હોવાથી નિર્ધાર છે અને વધારે જેદ કરાવનાર હેઈ જતિ કદકર છે આ પ્રમાણે વાત વર્તે છે.

સુમતિ તમારા કહેવા પ્રમાણે આખી કયા અખડ સામાજિકતા ધણી અને સત્તામતે મહામુખના માલિકની કયા માટે ભારે જેદ કરાવે તેવી છે. ત્યારે એના સબંધી હવે શું સમજવું ?

વિવેક : વાત એ છે કે એને હજુ સુધી જરા મુજનો સાથ આપ જાવો નહોતો, એટલે એને ખાવામાં, પહેરવામાં, મહેલાવમા કે સુવાગી સમ્મામા મુજ લાગતું કે ધનના કમલા એકા કરવામા કે પાતાની નામના કરવામા મોટપ લાગતી હતી, પણ એ સ્વ ક્ષિતિ હતી; એમા કોઈ પ્રકારનું સ્થાથી વત્ત નહોતું વાસ્તવિક વિચારે તો એની જાતી માન્યતા જ યોદ્ધા ધાવા ૫૨ રચાયેલી હતી.

સુમતિ : એટલે જોને મુખ નહોતું છતાં જોમાં મુખ માનવા હતા ? એમ કેમ થયું ?

વિવેક : દૂધપાક કે ઘેનર પાખા, પલ્લુ પેટમાં ઘેતરી ગમેલ વસ્તુ સોનું હોય કે શેરલો હોય એમાં કાઈ ફેર નથી. અને વિવશ્વેવન પછી તો બહુધા ઘણું જ થાય છે. આનાં ધ્યક્ષવાના નીર પાછળ એ દોટનો એણે મુખની આસા શાળી અને એ છેતર્યો. એમ કેમ થયું એનો જવાબ એક જ છે કે એ સાચુ સ્થાવી મુખ કયા છે કેને મળે, ક્યારે મળે, એ સમજ્યો જ નહોતો એટલે જત્યાર મુખી પ્રાપ્તિમાં અનુક્રમ કર્યો છે અને નકામી ખાટા ખર્ચ એક ખાસમાંથી બીજામાં અને અહીંથી તહીં અફડંબા તફડંબા જ કર્યાં કર્યો છે.

સુમતિ : ભાઈ વિવેક ! તમે કહો છો તેમ, એ ચેતનરાજ માત્ર બારે અંતિમાં અફડંબા ને તફડંબા જ હોય તો તો એક રીતે તો ઠીક થયું કહેવાય.

વિવેક : એવું શું બિલી, બહેન ! એ રખડપટ્ટીમાં સારો વાત શી છે કે એ ઠીક થયું એમ કહેવાય ?

સુમતિ : એ તો અપેક્ષાની વાત છે પ્રાણી જ્યારે ખાટા મારે, અને મૂંઝવણ ત્યારે જ તેને સાચા મુખની કદર થાય છે. એટલે ચેતનરાજ એ બાર અંતિમાં રખડંબા અને તફડંબા તો હવે તેને પશ્ચાત્ત અંતિની પ્રીતિ બહુર થયો.

વિવેક : એ વાત બરી બારે અંતિમાં કુટાલ-પીડાલા એ હવે કાળી ગયા હશે, એટલે જોને પાચમી અંતિ પર પ્રેમ થાય જશે, પલ્લુ એ વાત તો કેમ બને ?

સુમતિ : એ તો તાસ જ હાથમાં છે. જોને એ સિદ્ધાંતના રસ પર પ્રીતિ લાગે, એ સિદ્ધરસમાં મેલ પડે એ સમજાન કરવાની જોને સાચી જિજ્ઞાસા બને તો એ બહુર પશ્ચાત્ત અંતિની પ્રીતિ કરે જત્યાર મુખી જોને પશ્ચાત્ત અંતિ શું છે અને કયા છે તેનો સાચો જવાબ જ નહોતો, એટલે એ એક સ્થાનેથી બી ? અને બીજેથી ત્રીજે ભટકવા કરવા હતા, પણ સિદ્ધાંતરસના પાકમાં બતાવેલી અપૂર્વ રીતિ એ તેને સાંપડી બધા તો કામ બારે મળતું થઈ બધા ભાઈ વિવેક ! તને લાગે છે કે ચેતનને પશ્ચાત્ત અંતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધરસજાનની જિજ્ઞાસા બગી છે ?

વિવેક : એટલું તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ હલુ બજાતુ નથી. પણ એક વાત તો મને બહુર દેખાય છે કે જત્યાર મુખી એ તારી પાસે પલ્લુ આવતા નહોતા, તે હવે તારી પાસે તો બહુર આવ્યા છે તારી ઈશર નજર તો બહુર ફેરવી રહ્યા છે.

સુમતિ : એમ થાય તો ઘણું સારું કારણ કે એક વાર જોને સિદ્ધના તરફ રસ બને, એ સિદ્ધાંતરસમાં રસ લે, તો તો જાણી જોના રાગ-દ્વેષ ધોળા પડે, અને એ કુમતિની સેવક છેડે અને વિલાસમાંથી રવજાવમાં આવે.

વિવેક : જત્યારે પતિદેવ વાશ થઈ તરફ આવ્યા તો છે હવે જોને બીજે ભટકવા ન દેશ એ તો તારું કામ છે વાશમાં પતિને વશ કરવાની આવડત હોય તો જત્યારે વખત આવી લાગ્યો છે અવસરનો લાજ દેવામાં આવડત અને સાચવાની બેઈએ.

સુમતિ : બાઈ વિવેક ! મારો પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મરણ, અન્યથા જેવા મારા પરિવારમાં છે અને વળી અનુભવ તો મારે જગજ છે અને તો બધા એ અનુભવના કાસ થઈને સ્ત્રીએ છીએ અને એ અનુભવ એ પાસથી હોય તો કાર્ત્તિકિદિ હાથવેતમા જ છે એમ હું તો ખાતુ છું

વિવેક : સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ મૈત્રી છે એને હું બહામણ કરું, એ તને જરૂર મદદ કરશે.

સુમતિ : એ ને બાઈ ! મદદ, હું પોતે અને ચેતના એ સવ એ પોતપોતાની સ્થિતિ ફેરવીએ તો કામ જરૂર થઈ જાય, પણ અમને મર્યાદા અનુભવની મદદની જરૂર છે

વિવેક : એની મદદ મેળવી આપવી એ મારું કામ છે હું સાધ્યોત્પાદના વિવેચનને પરિણામે ચેતનને સાધ્યોત્પાદ સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને એ વાત એ જ્ઞાન પર છે, તો પછી જ્ઞાત્રણપાછળના કામલા એના જ્ઞાન પર લાગ્યા કરીશ આ રીતે અનુભવ મોતો જશે તો કામ થવાનો સંભવ થશે કેમકાં છે

સુમતિ : આ આખો પરિવાર એ પોતાની સ્થિતિ ફેરવે, અનુભવ એમા મદદ કરે, તો તો જ્ઞાનદ જ્ઞાનદ થઈ જાય, અને અને, તમે અને અનુભવ સર્વ ચિદાનંદના ભરણ (ધન)મા લીન થઈ જઈએ.

વિવેક : એટલે હવે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર આવી જઈ છે તો એ કામમાં મારાથી બનતું હું કરવા લાગી જઈ છું. હું અને તારા આખો પરિવાર પોત પોતાની સ્થિતિને પૂરતો પરચો કરાવો.

સુમતિ : મારો પરિવાર તૈયાર છે અનુભવને અતિમા મૂકી દેવો એ તારે માથે છે અને પરિણામે ચેતનજીને સ્વરૂપાનુભવ થાય એટલી જ વાર છે. પછી એ, હું, હું અને આખો પરિવાર સાનાનંદમય થઈ એક થઈ જઈએ અને પોતાની સ્થિતિ ફેરવવાને પરિણામે જ્ઞાન જ્ઞાનદમા લીન થઈ જઈએ

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી મદદ અને સુખતાએ કેવી રીતે કામ લીધું મદદાનંદના સુખનું જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત અને જ્ઞાનદધનનો વાન કેવી રીતે જમ્યાઓ તે આમળ કહેવામાં આવશે, (જુઓ પદ ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જ્યાં લગાણ થયું છે તેથી અત્ર પદનો મુખ્યથા સાર આજવામાં આવતો નથી. વિવેચનમા અને સંભાષણમા એનો કામ આવી ગયો છે જ્ઞાનદધનજીના ખાસ ભાવવાહી ઉત્તર પદોમાંનું આ એક પદ છે એ ખાસ જ્ઞાનમા રહે અને એના વિવેચનમાં જ્ઞાનસાર પણ જૂજ ખીડ્યા છે એ ભરવામા રહે. આવું એકાદ પદ અદર બાકી બાક અને અનુભવ અમૃત થઈ જાય તો કામ થઈ જાય તેનું છે તેથી મૂંઝવું તેનું અને તેટલું આ પદના વિવેચનમા લગી નાખ્યું છે; તેની અદરનું સ્ફુરણ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા વિચારિ છે. (૮૬)

સુમતિ : એટલે જોને મુખ નહોતું છતાં જો જોમા મુખ માનતા હતા ? જેમ કેમ થયું ?

વિવેક : રૂઢવાક કે ઘેળવ ખાધા, પણ પેન્મા ઊતરી ગયેલ વસ્તુ સોનું હોય કે શટલો હોય જોમા કાઈ ફેર નથી. અને વિષયસેવન પછી તો જલદીયા વૃક્ષ જે થાય છે બાબા ઝંઝવાતા નીર પાછળ જો દોન્યો, એવું મુખની આસા રાખી અને જો ઉતરશે. જેમ કેમ થયું જોનો જવાબ એક જ છે કે જો સાચુ સ્થાન મુખ કયા છે કોને મળે, ક્યારે મળે, જો સમજ્યો જ નહોતો, જોલે અધાર મુખી પ્રતિમા લગ્નકયા કર્યો છે અને નકામ ખાટા ખાઈ જોકે ખાણમાંથી બીજાનાં અને બહારથી તરફી જાડકયા-વજરકયા જ કર્યાં કર્યો છે.

સુમતિ : કાઈ વિવેક ! તમે કહેા છે તેમ, જો ચેતનસજ માત્ર બારે પ્રતિમા જાડકયા ને વજરકયા જ હોય તો તો એક રીતે તો ઠીક થયું કહેવાય.

વિવેક : એવું શું બોલી, બહેન ? જો રણકપટીમા સારી વાત થી છે કે જો ઠીક થયું જેમ કહેવાય ?

સુમતિ : જો તો અપેક્ષાની વાત છે. પ્રાણી જ્યારે ખટા મારે, અને મૂંઝવત્યારે જ તેને સાચા મુખની કહાર થાય છે જોલે ચેતનસજ જો બારે પ્રતિમા રણકયા અને વજરકયા તો હવે તેને પચમ ગતિની પ્રીતિ જરૂર થશે.

વિવેક : જો વાત ખરી, બારે પ્રતિમા કુન્ડાલ-પીટાલ જો હવે કટાગી ગયા હશે, એટલે જોને પાથમી પ્રતિ પર પ્રેમ થાય ખરો, પણ જો વાત તો કેમ અને ?

સુમતિ : જો તો તારા જ હાથમા છે જોને જો સિદ્ધાવના રસ પર પ્રીતિ હામે, જો સિદ્ધરસમા મોજ પડે, જો રસપાન કરવાની જોને સાચી જિજ્ઞાસા બને, તો જો જરૂર પચમ ગતિની પ્રીતિ કરે અત્યાર મુખી જોને પચમ ગતિ શું છે અને કયા છે તેનો સાચો જ્ઞાણ જ નહોતો, જોલે જો એક સ્થાનેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે લટકયા કરતા હતા, પણ સિદ્ધાવરસના પકામા જવાવેલી અર્જુવ રીતિ જો તેને સાંપડી બધ તો કામ બારે મળતું થઈ જાય. કાઈ વિવેક ! તને હામે છે કે ચેતનને પચમ ગતિની પ્રીતિ થઈ છે અને સિદ્ધરસપાનની જિજ્ઞાસા બગી છે ?

વિવેક : એટલું તો ખાતરીપૂર્વક કહેવાય તેમ હલુ જણાતુ નથી. પણ એક વાત તો મને જરૂર દેખાય છે કે અત્યાર મુખી જો વારી પાસે પણ આવતા નહોતા, તે હવે વારી પાસે તો જરૂર આવ્યા છે વારી ઉપર નજર તો જરૂર ફેરવી રહ્યા છે.

સુમતિ : જેમ થાય તો ઘણું સાફ કારણ કે એક વાર જોને સિદ્ધના વજર રસ બને, જો મિહાવરજમાં રસ હો, તો તો પછી જોના રાગ-રોષ મોજા પડે, અને જો કુમતિની સેનત છેડે અને વિલાપમાંથી સ્વભાવમાં આવે.

વિવેક : અત્યારે પતિરોષ વારા વર વજર આવ્યા તો છે હવે જોને બીજે લટકયા ન દેવા જો તો વાક કામ છે વારામાં પ્રતિને વસ કરવાની આવડત હોય તો અત્યારે વચવત આવી હાથો છે અવસરનો હાથ લેવામા આવડત અને સાંપધાની બેઈ જો.

સુમતિ બાઈ વિવેક! મારા પરિવાર મોટો છે આ ખાતિ, મહત્ત્વ અન્યથા જેવાં મારા પરિવારમાં છે અને વળી અનુભવ તો મારે જગણ છે અને તો જ્યાં જો અનુભવના કાસ કર્મને સ્વીકારે છીએ અને એ અનુભવ નો પામરો હોય તો કાર્મિકિદિ હામવેતમાં જ છે એમ હું તો માત્ર છું

વિવેક! સ્વરૂપાનુભવ સાથે તો મારે ખાસ યેની છે જોને હું લલામણ કરું, જો વને જરૂર મદદ કરશે.

સુમતિ: જોને બાઈ! મદદ, હું પોતે અને યેના જો સર્વ જો પોતપોતાની શક્તિ ફેરવીએ તો કામ જરૂર કર્મ બધ, પણ અમને સર્વને અનુભવની મદદની જરૂર છે

વિવેક: એની મદદ મેળવી આપવી જો માત્ર કામ જો હું સાચાપોતાના મિત્રેયને પરિવારે ચેતવને સાચાનો સ્વીકાર કરવા તો કહું જ છું અને જો વાત જો ખ્યાન પર લે, તો પછી આગળપાછળના હાજલા જોના ખ્યાન પર લાગ્યા કરીશ જા રીતે અનુભવ મેલો જશે તો કામ થવાનો સંભવ થશે હોવાય છે

સુમતિ જા જાણે પરિવાર જો પોતાની શક્તિ ફેરવે, અનુભવ જોમા મદદ કરે, તો તો જાનદ જાનદ કર્મ બધ, અને જામે, નમે અને અનુભવ સર્વ ચિદાનંદના ભગવાન (શરીર) લીન કર્મ બધ જો.

વિવેક: જોલે કહે વાત અનુભવનું આધિક્ય કરવા ઉપર આવી જાડી છે તો જો કામમાં માત્રથી જાનનું હું કરવા લાગી તું હું અને તારા આપો પરિવાર પોત પોતાની શક્તિને પૂરતો પાસો કરવો.

સુમતિ મારા પરિવાર તૈયાર છે અનુભવને શક્તિમાં મૂકી દેવો જો તારે માથે છે અને પરિવારે ચેતવણને સ્વરૂપાનુભવ માથે જોડી જ વાર જો પછી જો, તું હું અને જાણે પરિવાર જાનનાં કામ કર્મ જો કર્મ જરૂર અને પોતાની શક્તિ ફેરવવાને પરિવારે જાનદ જાનદમાં લીન કર્મ જરૂર

જા પ્રમાણે વાત થવા પછી મદદ અને સુમતિજો કેવી રીતે કામ લીધું, મદદાનંદના સુખનું ખાન કેવી રીતે આપુ અને જાનદજાનને ત્યાં કેવી રીતે જમાવ્યો તે આગળ કહેવામાં આવશે. (જુઓ પા ૮૮)

ઉપસહાર—વિવેચન જરા લાગણ્ય થયું છે તેમજ અત્ર પદનો સમુચ્ચય માર આપવામાં જાનને નથી વિવેચનમાં જાને સંભાવવામાં જોના ભાવ આવી ગયો છે જાનદજાનના ખાસ જાનવાટી ઉત્તર પડોમાં જા જોક પદ છે જો ખાસ જાનમાં રહે જાને જોના વિવેચનમાં જાનદાર જા જા ખીચ્યા છે જો લગણમાં પડે. આવું જોકાદ પદ અદર જામી બાધ અને અનુભવ જામત કર્મ બધ તો કામ કર્મ બધ તેવું છે, તેથી સૂચનું તેવું જાને લેટહુ જા જાન વિવેચનમાં લગી નાખ્યું છે તેની જાદરનું પદસ્થ માત્ર કરવા પ્રવળ કરવા વિગતિ છે. (૮૯)

શુભિકા—પવિત્ર સુમતા-સુમતિ-ચેતના જ્ઞતિ નત્સહૃદયવાળી શુદ્ધ સત્તાસ્વભાવી છે. એ ચેતન-જનું અતરંગ વચરનું મૂળ સ્વરૂપ હકમે છે. એ ચેતનજનના સહસ્રાવી ધર્મેને રજૂ કરે છે. એ ચેતનના શુણ્ની પ્રતિનિધિ છે. એક આય જી પોતાના પતિને વર-રમણીમાં રમણ કરતા કેળીને ખેડ પામે અને પોતાની મહદામા જી અને કુસજતથી વાસ્તવ અને પોતાને ઘેર હર્ષ આવવા વિવિધ પ્રયાગે આદરે, તેના અનેક પ્રયોગે જ્ઞાનક ધનજનના પરોમા એવામા આવ્યા છે. એ પ્રયોગેમા એ પ્રકાર મુખ્યત્વે કરીને એવામા આવશે : એક તો એ અનુભવસમજાની મહદ હર્ષ ચેતનશબ્દને ઘેર આવવા અને મૂલ સ્વરૂપ પર જ્ઞાન આવવા અનેક વાર વીનવે છે (દાખલા તરીકે જુઓ પદો ૮, ૧૩ ૧૪ ૫૦), અને કેટલિયાર વિવેકમિત્રની મહદ હર્ષ ચેતનને સફળુદિ અપણ કરવાને યોગ મિત્રની આપે છે (૬૮ ૮ ૫૬ ૭ ૧૧)

અનુભવ એ જ્ઞાનનું-અનુભવેકનસહિનું પરિણામ છે. જ્યારે વિવેક એ જ્ઞાન પોતે છે. અનુભવને સમાવેશ ઉપયોગ આ થાય, જ્યારે વિવેકને સમાવેશ 'જ્ઞાન'માં થાય. જ્ઞાન અને ઉપયોગ એ બન્ને ચેતનના મૂળ શુદ્ધ છે અને પૂજ એ દાણથી સમજવા યોગ્ય છે.

ચેતનની વનમાન કશા મિત્ર છે. જોનામાં જ્ઞાન શુણ્ તો જ્ઞાનિ સબંધથી છે. પણ જોના પર ભારે આચ્છાદનો (આવરણો) આવી ગયા છે. જોને જોતાં-જાણના મિત્રજુમાંથી પોતાનું શુ છે અને પારકું શું છે તે પારખવા વળીવાર યોગ્યે થઈ જાય છે. જોને પૌરુષલિક વસ્તુઓ માથેનો મળક થગ્ગ વનતથી થઈ જાય છે તેમાંથી છૂટું ગમતું નથી અને છૂટવાના માર્ગો સૂચના નથી. વિવેક જોને આ સ્વપત્ની જોલખાણ, સ્વને સ્વીકાર, પરને ત્યાગ અને માગદશન કમવે છે. વિવેક જોનામા સફળુદિ રેડે છે અને મફળુદિને પરિણમે જોના જ્ઞાનનેત્ર જુલી જાય છે. આ આળી પ્રક્રિયા જાકરી છે, પણ વિકાસક્રમમા જૂન તિમારળીય છે. અને જોને સમજ-અળી લેવી બહુ ઉપયોગી છે. કેટલાક ચેતનજનને વિકાસ અનુભવને માર્ગે થાય છે અને કેટલાકને જ્ઞાનમાર્ગે થાય છે તેથી આ બન્ને દિગ્ધિ જ્ઞાનમા રાજવા યોગ્ય છે. અનુભવદિગ્ધિને વિકાસ દશનજુળ્ય વિકાસ યાથે પણ મળક થસવે છે. ચેતન-વિકાસના વિવિધ માર્ગેના સમન્વય કરનામાં જોન દશનનું અનેકાન સ્વરૂપ સરખમાં આવે છે. આ મહત્વનો વિષય આકથક હોઈ તથાજ સ્વતે થઈવાનો છે.

ચેતનને મૂળ ગુણ તરક-જોના જર તરક-આવવામા વિકાસ કરનાર અને જોને બહાર રજાવનાર અનેક તત્ત્વમા સવજી વધારે ભવજન તત્ત્વ મોદનીય કમનું છે. એ પૌરુષલિક પદાથે અને જર ભાગ પ એ નું તો આકથણ કરાવે છે કે ચેતન પોતાનું મૂળ જ્ઞાન, મૂળ ગુણ અને અદગક સ પતિ જુની જઈ રાજવિનાશી અને આજરે અન્યત્ર એક કસવનાર પર પદાથે-

મા સચી બધાં છે એ ધનના હજારોમાં માણે છે એ સીના વિરહે જૂર છે એ પુત્રના મરણે માથું ફેટે છે એ નાના દુઃખને જેટલી જમીન ખાતર બાંટકે આવે છે કે સરકાર-દરબાર બધાં છે. એના મનોવિકાશની વિવિધતાનો પાર સ્થેતો નથી એ હોલમાં વધતો જ બધાં છે. અભિમાનનું પૂતળું અને છે હાથમાં ખોટા દેખાવો કરે છે અને હાથમાં ધમ ધમી રહે છે. એનાં હારથ, રતિ કે અરતિ એના હોલ તો એનું ચેતનત્વ પણ ચક્રમાં નાખી દે છે. શોકના અવિભાવ એને પાકો સસારરસિક બનાવે છે. દુઃખમાં કહીએ તે, આખા સસારચક્રનું મૂળ મોટે ભાવે આ મોહિની છે તેથી તેને જોગથી હાથ તેનાથી દૂર થઈ જવાની ચેતનને જૂર છે.

ચેતનજી કોઈવાર શાંત અવસ્થામાં પોતાની જાતને અવલોકે છે ત્યારે એને કેવી વિચારણા થાય તે અહીં ચેતનાની વિરહબોધના જ્ઞાનના આકારમાં સ્બુ કરી અતે તે રૂપને ભવ સ્વરૂપે ઉપમ સાથે એટલી હદ વિકાસક્રમનું એક સદૃશ મોપાન દર્શકરૂપે બતાવે છે. તેમ મોહનીની કાચરીતિનું સુદાસર રીતે દર્શન કરાવી વિવેક સાથે વાત કરાવે છે તે બહુ વિચારણીય હોઈ આપણે તે ધ્યાનમાં હાથ હાથે.

૫૪

(રાવ-ખમાલ)¹

વિવેકી ધીરા! સહો ન પરે, પરમાં કપું ન માપક મીત વિવેકી.
કહા નિગોરી મોહની હો, મોહત સાથ ગમાર;
શકે પર મિથ્યા સુતા હો, રીસ પર કરાં વાર વિવેકી. ૧

અર્થ—વિવેકી ભાઈ! મારાથી તો હવે (બનવી હસીકત અને વિશ્વ) સહન કર્યો જતો નથી, તો આપના મિત્ર (ચેતનજી) પાસે કેમ છોડાવતા નથી? શા માટે ત્યામ કરાવતા નથી? પેલી દુરાચારી જાદુ મોહની પર તે આપણા ચેતનજી તરફ ગમાર-મૂર્ખાઈને શું મોહક પામતા હશે! જે મોહિનીને ઘેર તો મિથ્યા નામની ઘીકરી છે; તેવી (મોહિની) પર તમારા મિત્ર તે શું ભેઈને રીસી પકાયા હશે? (૧)

પાઠાવર—વિવેક-વિવેક કપું-કાઈ પ્રતમા આ અક્ષર છોડી દોષો ૭ મીત-મિત નિગોરી-નિગોરી મોહન-મોહક. ગમાર-ગિતાર ઘર-પર રીસ-રીસ પર-પરે. કહા-કપું તમ

રાખાઈ—વિવેકી=સમજાવર. કહું, ચુર. ધીરા=ભાઈ. કપું સહો ન પરે=અમુ ન ભવ. વરમે=છોડાવો, ત્યામ કરાવો. ગમારો. કપું=શા માટે. મીત=મિત્ર, કેસવાર. કહા=કર્તા. નિગોરી=જાદુ, દુરાચારિણી, દુટ, દુષ્કર્મી (નસુરામાંથી નીકળેલ ત્યાગ છે.) મોહની=મોહિની, પુરતગ-પરમાત્મા આશ્રય દયા, આશ્રિત. મોહન=મોહ પામે છે. આશ્રય થાય છે. ભાષ=આત્મારામ. ગમાર=(ગિતાર) ૫૫ માનસિક. વીરો=તેમ. મિથ્યા=વિદુષ આત્મરત્ન કરનાર મિથ્યા નામની સુતા=મેટી, ટીકરી. રીસ પરે=મેટી પકાયા, રીસી આ. કહા=શા માટે. વાર=મિત્ર, મિત્ર, કેસ.

૧ એક પ્રતમાં આ જતો રાવ કાદી લખેલ છે

વિવેચન^૧—શુદ્ધ ચેતના-સમતા પોતાના લાઈ વિવેકને કહે છે કે લાઈ વિવેક !
 આપારે જે સ્થિતિ તમારા મિત્ર અને માણ પતિરાજ શ્રી ચેતનદેવની લઈ રહી છે તે માણથી
 સહેન થઈ શકતી નથી તો મારા વીર ! તમે તમારા મિત્ર-માણ પતિ-ને બાંધે કાઢી ઉઠાવ
 શોધી માર્ગદર્શન કરાવો અને એ ચૌદસલિંગ સંબંધ છોડે, મનોવિકારને મૂકી દે એમ
 કહેા તમારા મિત્ર આપારે શોકનીમા શોક પામી ગયા છે અને શોકની સિવાય બીજા
 કેઈને દેખતા નથી. ક્યાં એ અનંત શુભના પારણ કરનાર ચેતનરાજ અને ક્યા પેલી
 દુરાચારી નસુરી નસુરી દુષ્ટા શોકિની ! પતિ જેવા સત્તાગતે અતિ પવિત્ર મહાસત્ત્વને દુરાચારી
 શોકિની સાથે સંબંધ શોભે ? એ એમના નામને સુખોચ્ચ બલુાવ ? કેઈની સાથે પરિચય
 કરવા પહેલાં એના સંબંધી, સ્નેહી, કુટુંબજીવા કેવા પ્રકારના છે તે બરાબર તપાસ કરવી
 જોઈએ. એ રીતે એના એ શોકિનીનો આખો પરિવાર એવો છે કે અમાર-મૂર્ખ વગર કેઈ
 એની સાથે સંબંધ બેઠે નહિ. તો પ્રથમ એ શોકિનીનો આખો પરિવાર કેવો છે તેનું
 દ્રઢમાં ચિત્ત જાવલોન કરી બાંધો અને જુઓ કે એમાં કોઈ પણ માણસ સંબંધ કરવા લાયક છે ?

જુઓ, એ શોકિનીને ઘર મિથ્યા નામની ઢીકરી છે એવી અતિ અધમ ઢીકરી
 જેને હોય તેના પર તે માર-તમારા મિત્ર-ચેતનરાજ શું બેઠેને રીચી પડ્યા હશે ? મિથ્યા
 બેઠેલે અસત્ય, મૂઘા, એ નામ પ્રમાણે જ એના શુભ છે. એ અધમમાં ખમંજુલિ કરાવે,
 દેવ ન હોય તેનામાં દેવજુલિ ઉત્પન્ન કરે, વત્ત ન હોય તેમાં વત્તજુલિ મનાવે, કુપાત્ર
 કે અપાત્રમાં પાત્રપક્ષ કરાવે, નામનો શુભ પણ ન હોય ત્યાં શુભનો સમૂહ બતાવે અને
 સારા વધવાના હેતુઓને શોકના હેતુ માનવાની જાતિ ઉત્પન્ન કરે. આવી વડન વિચિત્ર
 વાત કરનાર અને એમાં પાટા ભાવનાર તો જેને ઢીકરી છે તેના ઉપર તે તમારા મિત્ર
 ચેતનરાજ શું મોહી પડ્યા હશે ? આ સીધા અથ સમજાવ તેવો છે

આ આખી ગાથા પર જ્ઞાનસારે વિસ્તારથી વિવેચન કયું છે તેના દક્ષિણે વિચારવા
 લાયક છે તે જ્ઞાન વિસ્તારથી પણ બેઈ લઈએ. સુમતિનું વિવેકનીસથી અહીં કહ્યું છે :
 અહો વિવેકલાઈ ! સદા ન પરે બેઠેલે અમરું બંધનું નથી. ત્યાં માટે જમાતું નથી ?
 શોકની ઉપાધિ એ શ્રીના મને મરણથી પણ વધારે આકરી લાગે છે. તો તમારા મિત્ર
 કેમ વચનતા નથી ? અનાદિકાળથી અશુદ્ધ આત્મા-સંસારી આત્માઓ-સાથે અથ ઉપાધિને
 રમવારી, અનેક પતિવાળી (બહુભર્તૃશ) બેઠેલે હુઆથી (શક) અને તેટલા માટે અનિપુણ
 (મૂખ) —આખી શોકિની પર ચેતન કેમ શોક પામે છે ? શોક કે બેઠેલે શોક પામવા

૧ આ જ્ઞાન વિવેચનમાં સમસ્તારના દયાનો અને મિત્રની મોખો જ્ઞાન અને છે તેના જ્ઞ
 વિવેચનમાં ઉપરોક્ત થઈ છે —વિવેચનકાર

૨ ઉપમિતિઅર્થપચાસા આવાર વિમાન ૨ પ્રમાણ ૪ ૫ ૮૪૮-૪૪૯

૩ એમની પ્રમાણ મોહક પણ છે અને તે પ્રમાણે તે અથ કરે છે એ મોહન પદ
 સ્તીમાં છે —વિવેચનકાર.

નાળા, આસહ્ય કવાનાળા 'હાહ' એટલે આત્માસમ. ગમાર એ'લા માટે કહા કે એમા તે એવી શી થીજ છે કે જેના ઉપર જે શાહી પડયા છે એ માહનીમાં તે એવા શાં રૂપ-રૂપ છે કે જેની ઉપર હાહ ગમાર રીઝી પડયા છે । જે તો કૂવડ છે સળેદર છે ખરાઈની છે બીનેા ઝુલુ તો ઝુંદર પુત્રપુત્રાદિ જણવાનેા છે, ત્યારે આ બાઈ (માહની)ને તો તેના પર પોતાના એવી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરાવનારી મિથ્યા નામની ઢીકરી છે તેના ઉપર મિત્ર । તમે રીઝી પડયા ? રીઝ પર કહા માર' એવો પાક હોય તો 'શુ એઈને રીઝી પડયા એવો અર્થ' કરવો. આ ગાથામા કહા' શબ્દ બે વાર આવે છે પ્રથમ કહા' આવે છે તેનો અર્થ અતર ખતાવનાર છે આહુ વાત કે સ્થાનથી અવિરિહ્ય, અનુપમુહતના અથવા સમજવો. અને બીજી વાર 'કહા' શબ્દ આવે છે તેનો અર્થ 'શુ એઈને' એમ સમજવો. આવી રીતે એક શબ્દના બે અર્થ' હોવાથી અર્થભેદને કારણે પુનરુક્તિ ટોલ નથી. આ પ્રમાણે જીવ જ્ઞાનસાર' હાવે છે તે પશુ વિચારવા યોગ્ય છે (૧)

એ જ હરિવાદ આગળ ચલાવે છે —

ક્રોધ માન ઘટા મય હો, દેવ ધપટા સાક;

સોમ જમાઈ માયા મુલા હો, પર ઘટયો પરિમોક વિવેકી० ૨

અર્થ—એને (ક્રોધના) જેના પર રીઝી પડયા છે તે નબેદી માહનીને) તો ક્રોધ અને માન નામના બે બેગ (ઢીકરા) થયા છે જેને લોકો તમાચા મારે છે; જેને લોક નામનો અમાઈ છે અને માયા નામની ઢીકરી છે અને એ જોને પરિવાર ઘટતો જ થય છે (૨)

વિવેચન—એ મિથ્યા ઢીકરીને ક્રોધ અને માન નામના બે ઢીકરા થયા છે. એ ઢીકરા એવા કાસ્ત્યાની થયા છે કે લોકો એને તમાચા મારે છે. અથવા એ નાનપણથી જ એવા તોફાની થયા છે કે હાહવાંચાહવા લોકોને ધક્કા મારે છે અને અનેક પ્રકારનાં પિત્રાણા કર્યા કરે છે (લોક એને મારે છે અથવા એ લોકોને મારે છે એ બન્ને અર્થ બંધેસવા છે)

એ માહનીને માયા નામની ઢીકરી છે અને તેને લોક સાથે પરણાવી છે અથવા,

પાઠતર—એક વચ્ચે પરિમોક—એક વચ્ચે પરિમોક વચ્ચે, પરિમોક પરિમોક

શબ્દાર્થ—એટલેકારા એવે=જવાલ અપેટા=તમસા, અકાપાકુ. એક=એ પ્રકારનો. વચ્ચે=વચ્ચે, વચ્ચે. પરિમોક=પરિવાર.

૧ જ્ઞાનસારના મતે નબેદી શબ્દ દેવતાવાનો છે એ શબ્દ કાઈ દિદી કોલમાં અને મનો નથી. જ્ઞાનનાર તો એનો અર્થ' દેવતાવાનો મેસવાકય કરે છે પશુ કાઈ અથ આપના નથી. મને એનો અર્થ' નબેદી, નમુરી, કુશમારી, સા, કુચ્છી એમ મેં છે અને 'નિમોદા' શબ્દનો તે અર્થ દિદી કોલમાં આપ્યો છે અને એની બુધ્ધિ નિમુરા શબ્દમાંથી તારવી છે એ શબ્દનું અર્થિય સમયે છે અને આમજાગજા સમય સાથે એ અર્થ મળતો આવે છે —વિવેચનકાર

જ્ઞાનસારના મતે, શ્રીકૃષ્ણને લોક નામનો જમાઈ થયો છે તેનાથી માથા નામનો દીકરી થઈ છે. એટલે મને સમજાયેલા જથ્થા પ્રમાણે માથા તે મિથ્યાની દીકરી થાય અને જ્ઞાન સારના મતે માથા તે મિથ્યાની દીકરીની દીકરી (પૌત્રી) થાય.

‘એક વડલો પરિગ્રહ’—એટલે એ પરિવાર વધતો જ જાય છે એ શ્રીકૃષ્ણને બાઈ પૂજા કરાડ્યું બાઈ છે એને જમ્યાકર્યાં મોટી સંખ્યામાં છે અને તે વધતા જ જાય છે અને દરેક જાણક યાજ્ઞ પોતાનો પરિવાર જમાવે છે ?

જહી આનંદમન મહારાજે શ્રીકૃષ્ણને સ્ત્રી પાત્ર બનાવી તેનો પરિવાર જતાવ્યો છે. તેમ તેની દીકરી તરીકે મિથ્યા રેવીને જણી છે ક્રોધ માનને દીકરા ગણ્યા છે માથાને દીકરી ગણી છે અને લોકને જમાઈ જતાવ્યો છે. આમાં થયું કંઈ કંઈ છે શ્રીકૃષ્ણને એટલે શ્રીકૃષ્ણની કામ એ કામ જાણી કહીકત કાંઈ આકારમાં જતાવે છે પરંતુ તેને પોતાની ગણાવે છે. પોતાની વસ્તુ કંઈ છે તેના સાથે નિવૃત્તિ કે વિચારણા ગણવા તેનું નથી. આ શ્રીકૃષ્ણનું આપુ કંઈ બ મનોવિકારથી ભરેલું છે મિથ્યાત્વમાંથી મનોવિકાર ઉદ્ભવે છે કામને કંઈને પ્રાણી મોટા રોજાવમાં પડી જાય છે; અને માથા અને લોક એના દાદા બાપી નામે છે મતલબ, સંસારરમણતા ચરણાવમાં વિદ્યાસ અને જાણ કાવચ આસક્તિ ભુદા ભુદા મનોવિકારો દ્વારા કર્યાં એ શ્રીકૃષ્ણને તેની કામ છે અને તેટલા માટે એને નમોદી તરીકે વર્ણવી છે.

આ શ્રીકૃષ્ણનું આગેજી બિગ્ગી સીસિદિગિં ગણીએ ઉપમિતિભવપ્રપચ્ચાકથામાં કહેલું છે એ જાણુવું બિગ્ગીકથામાં શ્રીકૃષ્ણને શ્રીકૃષ્ણનાં સ્થાન આપ્યું છે. આપણ સંસાર જકેમાં નાનામોટા બીજા શાળાઓ છે એ સર્વથી જળવાન, મોટા પરિવારજાવા અને અત્યંત બીજાથી મોટા ઉત્કર્ષના ઉપરી તરીકે શ્રીકૃષ્ણને જતાવેલ છે અને એને માટે ચિત્તવૃત્તિ બાંધીને મોજના કરી, એ બાંધીના નાકા પર પ્રસ્તુત નાંખી તદ્વિદ્યોતિત મેટર્મ મોટો ચિત્તવૃત્તિપ્રમદપ નાળી તેની વચ્ચે વૃષ્ણવેદિકા જતાવી, તેના ઉપર વિચારસિદ્ધાસન ચીતરી તેના ઉપર આ શ્રીકૃષ્ણને સ્થૂં કર્યાં છે. યોગ પ્રસ્તાવનું જ્ઞાન બિગ્ગી આકર્ષક અને મનનીય છે અને એને માટે ત્યાં પ્રકરણો શક્યાં છે શ્રીકૃષ્ણનું આપુ સામત્યક જતાવતા મિથ્યાદશને એના સેનાપતિ જતાવ્યો છે (એ આનંદમનની મિથ્યા દીકરાનું પાત્ર છે). એ મિથ્યાદશને કેવું કાર્ય કરે છે તે આપણે ઉપર જોઈએ આ બિગ્ગી

૧ ન જાણાય. મોક સમયે જથ્થા પરિવાર થાય છે એમ જાણવા પોતાના દેખાતાં બને છે. મોક પ્રમાણે મોક પાક છે તેના જથ્થા તે જ જથ્થા થાય છે એમ જાણવા કહે છે એ દેશરિતિ જ્ઞાન જણાય છે. ૨ મનોવૃત્તિભવ કહ્યું પરમેશ્વર પાક સીકારી પર નો જથ્થા નિમાત કરે છે અને તેના મોક એટલે મોટા જથ્થા થયો એના જથ્થા કરે છે એટલે આ શ્રીકૃષ્ણના પરિવારથી નિમાતરમાં વધારો થયો. એના ભાવતેમો ઉદાર છે એ જથ્થા જથ્થા વિચારણા થેત્વ છે. -વિવેચનકાર.

આક્રેશ દોર ચલાવનાર મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ પોતાની કુદરિભાષા આપે રહી આખા ચિત્તવિશ્રામકરણની રચના કરે છે અને અનેક સામંતોની મદદથી પોતાના મોટા શત્રુ પૃથ્વ મોહનશર્મા દોર વધારતો જાય છે

ક્રોધ, માન, માયા અને લોકને શ્રી સિદ્ધિજીએ તોફાની જાળકે તરીકે ચીતરી શબ્દના જાળ સિદ્ધાસન પાસે લેટતા કર્યા છે એમને મોહનશર્મા પોતાના તરીકે વણ્યા છે મોહનશર્મા દીકરા દેવના બે દીકરા—ક્રોધ અને માન અને મોહનશર્મા બીજા દીકરા રાગના બે જાળકે—માયા અને લોક આ રીતે પણ પરિણામ તો એક જ આવે છે માયા અને લોક પતિપત્ની યાચ કે ભાઈબહેન યાચ, પણ એ સત્યામણીમા તો અપદ્મ આક વાળે છે મોહનશર્માના આખા પરિવાર પોતાનાં નિહનીય કાર્યમાં કેટલો કુશળ છે, અરસપરસ કેટલો મુખીદો છે અને ચિત્તનશર્માને સસાર સ મુખ સજવામાં કેટલો સાવધાન છે તે ખાસ એવા જેવું છે

જ્ઞાનસાર સત્યપણ—સત્ય જણવવા જણાવે છે કે તે મોહનશર્મા મિથ્યા નામની પુત્રી થઈ અને ક્રોધ અને માન નામના બે દીકરા થયા, પણ એ જલે છેકરાઓના રૂપ એવા જેવાં થયાં એક (ક્રોધ)ના વર્ણ રથામ (કાળો) અને બીજા માનનો વર્ણ લીલો, અને સ્વભાવે જરાયે પમુદ ન આવે તેવા હોઈ, જગત અને હજી આવ્યા કરે છે અને હલ હલ કરે છે અને હાલવાલાના એ કહણ જાળકેને ગદાપાદુ કે હાથથી વમાયા લગાવે છે કે ઈંટના થા મારે છે જાણીતી વાત છે કે કાંઈ કે મની દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં અપમાન પામે છે અને ધકેલા જાય છે—એવા આ જલ છેકરા છે અને એની મિથ્યા પુત્રાને લોક આપે પરજાણ છે અને આ લોક જમાઈ યાચ એ જમાઈ સામું મોહનશર્માને જૂળ પહોલો—વસ્ત્રલ છે આ લોકના સુચોત્રથી મિથ્યા પુત્રીને માયા નામની પુત્રી થઈ છે આનું વધારે નિસ્વારથી લગાણ કરીને વળુન ત્યાં કરવું ? એ તો પ્રગટ વાત છે આવો પરિમાક (પદાવર—પરિકાક)—પરિવાર વધ્યો છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનસારલ મહે છે તેમ મિથ્યાના પતિ તરીકે લોકને જતાવી માથાને તેની દીકરી ગણી છે આ જ્ઞાનસારનો જાણ પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

આ ગાથા પર મિત્રજનુએ વિવેચન લખ્યું છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય દર્શિનિન્દુ રત્ન કરતુ હોઈ અત્ર નોખી લઈએ. તેમનો અર્થય આ પ્રમાણે છે “જગી આ મોહની શ્રીને ક્રોધ અને માનરૂપ બે પુત્ર યથા છે તેમ ક્રોધનો વર્ણ કાળો અને માનનો વર્ણ લીલો છે આ જલે પુત્રો જગતના લોકને પ્રિય નથી, તેથી તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં લોકો તેમને વમાયા મારે છે કારણ કે અતિક્રોધી અને અતિમાની જગતમાં નિભંછાને યત્ર યાચ છે જગી મોહનીની મિથ્યાસ્વરૂપ પુત્રીને લોકની સાથે પરજાવે

છે એટલે લોક શ્રોત્રનીને જમાઈ થાય છે આ લોક, આશા, તૃષ્ણા અને મિશ્રાત્મના સંયોગથી તેમને માયાદૃષ્ટી પુલી થાય છે અને આ રીતે શ્રોત્રનીને પરિવાર છે, છતાં તેના પર તમારે મિત્ર કેમ શ્રોત્રી પડ્યો છે તે સમજાવું નથી અને મારાથી સહન થવું નથી. માટે જે વિવેકભાઈ તેમને વારો. (આ પ્રમાણે શ્રોત્રનીરૂપ સ્ત્રીના સંબંધથી જ ચેતનમાં આરે ક્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનું મૂળ કાઢવા શ્રોત્રને જ દૂર કરવો જોઈએ છે.)

આ પ્રમાણે સમતાએ વિવેકમિત્ર મેર આપતા તેની પાસે ફરિયાદ કરી અને પોતાના પતિ અને વિવેકના મિત્ર ચેતનસજ પાસે શ્રોત્રનીને અપોગ્ય સંબંધ વરત્તવના વિગતિ કરી. ચેતના—સુમતાના આ પ્રવચનના કાઠી કાઠી કટુતા હતી, જે કહેતા, કંઈકે તિરસ્કાર પશ્યુ હતો અને નિસંધાનો ભાવ હતો અને સાથે, મિત્રધમની રચુતિ પશ્યુ કરાવી હતી. વિવેક—સહસદ્ગાન—આજે ત્યારે જાણી આ સર્વ વિભાવણા આવે છે પોતાના અને ચાપકા કેમ છે તેની તુલના થાય છે અને અદરથી પાછો જો જ વિવેક જવાબ આપે છે (૨)

વિવેક સામે પ્રતિબંધિ કરે છે તે કહે સાબળા —

ગર્હ તિથિ કરા વૈષ્ણા હો, પૂછે સુમતા માથ;

પરજો મુત ઠેર મરે હો, કરાં સો કરત વહાવ વિવેકી ૦ ૩

અર્થ—સમતા વિવેકમિત્રને આજળ કહે છે : ભાઈ વિવેક અત્યાર મુખી તો બનવું હતું તે બની ગયું, ગર્હ તિથિ તો પ્રાણજી એથી પશ્યુ વાજતા નથી, પશ્યુ કહે તો તમે સુમતાનો (માથો) ભાવ પૂછો, કારણ કે અત્યારે તો વસ્તું આપુ વાત—સૂત્ર તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આવી રહ્યું છે ખરી પેલી (વિભાવણા—શ્રોત્રની) વધારો—વહાવો ક્યાથી કર્યો? કેવી રીતે કર્યો? અથવા વિવેક આગલી વાત સાંભળીને ભાણી સુમતાને કહે છે કે ગર્હ તિથિને તો પ્રાણજીને—એથી મહાશબ્દને—શુ પૂછે છે? એવી વાત સુભાવને શા માટે પૂછે છે? વારે તે શી શિકર છે? એ, વારો વરનો દીકરો (કેવળજ્ઞાન) તાપ પશ્યમ્ છે અને વિવેકની રીતે આજીવનના ૩૩ જોમ છે તો ખરી પેલી વિભાવણા—શ્રોત્રની વધી વધીને ક્યા મુખી વધશે? (૩)

વિવેકના—વિવેક કહે છે બહેન સમતા! જવાનું કહ્યું તે ગર્હ બહુ મહેવાસની વાત છે કે ગર્હ તિથિ તો પ્રાણજી પશ્યુ વાજતા નથી, એ પ્રમાણે તમે આજલીપાઠથી સંભારી નાકળ્યા દુષ્ટી ન આવો, તમારે રિલાસો લેવા ભાવક તો એક બીજા જ વાત છે

પ્રકાશક—તિથિ-તિથિકે જાણ્યા-જાણ્યા, ગાળ્યો. ધરી-ધરમો. સુત-સુત. તેર-તેર. મતે કો-મતે, મતે હો. ક્યા કો-ક્યા લો ક્યા નુ કરત-કરુ.

રાજાઈ—ગર્હ=પ્રકાર ગર્હ ગર્હ બોજવાઈ ગર્હ તિથિ=તારીખ, રિલા ક્યા=શુ જાણ્યા=જાણ્યો, મેરાં, અથા જાણ્યારો, ભવિષ્ય બાપ-ધરો. સુમતા=સમતા, ચેતના ભાવ=જગતના અથા ખનર. ધરી સુત=પોતાનો દીકરો, ભૌરણ પુત્ર સુત=અચાર, તજ. તેર=તારા મતે=પો ક્યા=કરો, ક્યાં લો (લો)=વાત મર્તવા. વહાવ=વધવાપણું

અને તે તમારે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે તે એ છે કે ધરનો દીકરો તમારા પક્ષમાં છે આ તમે વણુઆ તે તો પારકા કહરૂપા બન્યાકન્યા છે પણ અતિ સુદૃઢ કેવલજ્ઞાન' રૂપ બાળક તો તમારા ધરનો દીકરો છે અને તમારા પોતાના પક્ષમાં છે અને તમે આત્મા સમને મળશે ત્યારપછી એ પુત્ર તમને આવીને મળવાનો છે એ બાપનું નામ રાખવાનો છે અને કદી સામા પક્ષમાં જાય તેવો નથી. એ પરભાવ-વિભાવનો પરિવાર કેટલી હદ સુધીનું ભેર કરશે? એ ક્ષેત્રને અઢાણરો તોપણ વધારેમાં વધારે નવ મેવેશક સુધી લઈ જશે, કારણ કે જોની શક્તિ નવમા મેવેશક સુધીની જ છે પણ ક્ષેત્રનું સિદ્ધિમન તો કેવલજ્ઞાન વગર ઘાય તેમ જ નથી અને એ ધરનો દીકરો તો તારા જ પક્ષમાં છે કોટલે તારે મૂળાવાનું કાંઈ કારણ નથી. ઉપર પ્રમાણે ભાવ થી નાનસારે દોર્યો છે એમના અર્થ પ્રમાણે આ આખી ગાથા વિવેકના સુખમાં મૂકી છે.

૫ અલીરવિજયે એ અથ લખાઓ છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એમણે સુત શબ્દને સૂત ગવશે છે સૂત કોટલે બ્યવહાર સૂત, વત્ર દોરો-આ પ્રમાણે અર્થ કરી એમણે આ આખી ગાથા આજી સુમતાના જ સુખમાં મૂકી છે અને તે રીતે ઘટે. અર્થ પણ બરાબર બેસતો આવે છે તેથી તે પર ધ્યાન આપીએ —

સુમતા કહે છે કે યજ્ઞનું હતું તે યજ્ઞ ગયું એ બૂતકાગળી વાતને તો ભેરથી પણ વાંધે નહિ, પણ વિવેકભાઈ! તમે હવે તો સુમતાનો ભાવ પૂછો, કાઈ આ ભાભીનો ખબર લેા અને પેલો મોહનીનો પરિવાર વધતો વધતો છે તે વાત ખ્યાલમાં રાખો. તમારે બીજી વાત એ ખ્યાલમાં રાખવાની છે કે ધરનો સર્વ બ્યવહાર અત્યારે તમારે આધારે આવે છે ધરનું આજી સૂત તમને સ્વાધીન થયેલું છે અને આમારા ધરના પ્રત્યેક કાલ કે હલન ચલનમાં તમારે દોર થાલી રહ્યા છે અને જોને લઈને બ્યવહાર થશે તારો યજ્ઞ ગયો છે તો હવે એ (વિભાવ) વધી વધીને કેટલે સુધી વધશે? કયા સુધી પોતાનો પરિવાર વધારે જશે? એનું ભેર કેટલે સુધી ફેરવી શકશે? માટે તમે પાછલી વાત બૂલી લ્યો અને ધરનો આખો બ્યવહાર બરાબર થતાવો અને આરી રીતે ચકાવેલા વત્રનો લાભ જામને આપો. પછી પેલો વિભાવ જાણ મારે છે! એનું ભેર પછી કયા સુધી વધશે તે ધમણ શકાય તેનું છે માટે હવે તમે સુમતાભાભીના-મારા ખબર લેા અને ધરના બ્યવહારમાં તમારી મત્રણા અને સલાહનો લાભ જામને આપો. આ અપમા બીજી ગાથા પછી ત્રીજી ગાથા એક જ સુખમાં આવી આવે છે અને પ્રક્રમશઃ યથા વત્રર વિગ્રેષ અથ આપે છે એમા સુતનો અથ જરા એવીને કેવલજ્ઞાન કરવો ૫ નો નથી અને નવ મેવેશકની વાત તાણીએથીને લાવવી ૫ તી નથી. જાત અથ સુદર ભાવ આપે છે અને ખાસ વિચારવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે

મિત્ર નોંધકારે આ ગાથાનો ભાવ જણાવતા નેધું છે કે સે સુમતા! શા માટે ભેર કરે છે? અને શા માટે ધનનની પસાધીનતા વળવે છે? ૭ યજ્ઞ ગયું તેનો શોક કરવો મિત્રા છે

મોટે વિવેક કહે છે કે જઈ તિથિના જાવને હે સુમતા । તું પ્રાણજીને શું પૂછે છે ? વારા વાસ
 ચેતનપતિ સાથે જરૂર મેળાપ થયો. આત્માનો જ્ઞાનગુણરૂપ પુત્ર વારા વાળાગ્રા છે તેથી જરૂર
 આત્માનો સમતા સાથે (વારી સાથે) મેળાપ થયો ત્યારે જ તે પોતાના કેવળજ્ઞાનરૂપ પુત્રનું
 સુખ જ્ઞેનાર છે તેથી વારા પતિની વારા વિના સિદ્ધિ મનાર નથી એમ ખાતરી સમજે
 અને આ મોહકીની સત્તિથી તેા આત્મા (વારી પતિ) કુળી થયો. તે બંને તેટલાં
 કદ કસે તોપણ તે નજમ પ્રેવેશકની ઉપર જઈ શકવાનો નથી, તેા પછી સિદ્ધિની લે
 વાત જ રી ? મોટે તુ ખીરજ સજ, વાસ પતિ તને જરૂર મળશે. તેટલા સાચુ તુ વાસ
 પતિને મેળવવાનો પ્રયાસ કર (મોહકીની સજાથી કદી દુષ્કર્મનિર્મિત આ મોહકશિવ વૈરાગ્ય
 શબ્દ તોપણ જીવની સિદ્ધિ થતી નથી સહસ્રકુ વસ્તુનો વિવેક થઈ સુમતા આવે ત્યાર
 પછી જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યારપછી સિદ્ધિ થાય છે. મોટે પ્રથમ તત્ત્વનો વિવેક
 અને તે પ્રાપ્ત થવા પછી સમતા પ્રાપ્ત કરવી.) આ અર્થ જ્ઞાનસાધના અર્થને અનુસરે છે.
 એમાં કેઈ વિશેષ નૂતનતા નથી. (૩)

તથા સમતા ઉઘમ કીયો હો, ચેટયો પૂરવ સાજ;

મીઠ પરમમું જોરીકે હો, દીનો 'આનંદજન' રાજ વિવેકીં ૪

અર્થ—ત્યારે સમતાએ ઉઘમ કર્યો, અત્યાર મુખીને મોહકીની સાથેના સજાથી મટાડી
 દીધા અને પરમપદ સાથે પ્રીતિ જોડી અને આનંદજન થઈ આપ્યું. (૪)

વિવેચન—આ પ્રમાણે કહીકવ જની ત્યારે સમતાએ પ્રવૃત્ત કર્યો, અને એ ઉઘમને
 પરિણામે વિભાવની સાધનસામગ્રી અને સજાથી કાઢવા તે મટી અથા અથવા એ પરિણ
 સાધ્યોએ પ્રવૃત્ત કરીને મટાડી દીધાં અને પરમ પદ સાથે ચેતનની પ્રીતિ જોડી આપી અને
 એને આનંદજનનું શબ્દ આપ્યું. ઉઘમ કર્યા વગર કેઈ પરિણામ આવતું નથી અને આવે
 તેા ટકતું નથી જ્ઞાનસાર લેજે છે કે ઉઘમશિવ નિવાન એનેા જાણ પશુ એવો જ જાણે
 છે વિવેકની પ્રેરણાને પરિણામે સમતાએ પ્રવૃત્ત કર્યો પોતાનું જોર કરી જવાબુ અને
 વિવેકની કાજરીને કાઢી દીધા એણે કાઈ કરવામાં ભારે મુશ્કિત કરી. એણે વિવેકની

પ્રાર્થના—જગત-જાગ, ધુમાડ પૂરવ-પૂરવ, મેરીં દો-જોરે ૩ દો

શબ્દાર્થ—તર = ત્યારે. ઉઘમ = પ્રવૃત્ત, પુરવણું = કાર્ય. મેરો = મટાડો, જાગવાનો
 પૂરવ = જાગવો, જાગવો. જાગ = જાગવો. પ્રીતિ = પ્રીતિ પરમમું = પરમપદ સાથે, પરમ પુરુષ સાથે
 જોડી = જોડીને. દીનો = દીધું આપ્યું આનંદજન-રાજ = મેળા.

૧. મેરો અને દીનો નિ જાણ મટાડો અને દેરાખો-જાગવો એમ પણ થઈ શકે છે.
 નિમ દિનામાં પ્રેર પ્રેરણ આ રીતે થાય છે આ પછી પ્રથમ ગાથામાં વરને સમજાવેલ છે તેના
 અર્થ વળતરો-ઉપરનો એ આ રીતે કથાવર્ણને નજાત છે. વગી ખડી દિંદી અપાર્થ નાનકાર પ્રેરણ
 નથી, તેથી દીનો એ શબ્દ કદાચ મુશ્કિત છે એમ અપાર્થને જાણવું છે. -વિવેચનમંત્ર

મઠને આધારે પતિને જો પૂર્વ સંબંધ હતો તે મટાડી દીધો. વિવેકે સાચા દિતૈષી કોણ છે એની ચેતનશબ્દને જોળખાણ પા તા, ચેતન સર્વ મનોવિકારોને એના સાચા આકારમાં જોળખી ગયા.

આ વિશિષ્ટ પૃથક્કરણશક્તિ પ્રાપ્ત થતાં ચેતન પોતાનાં કોણ જી અને પારખ કોણ છે ક્ષણિક આનંદ આપનાર કોણ જી અને બિશનદશતા કોણ છે તે બરાબર સમજવા અને અભાષિત સુખ કષ્ટ, કષ્ટારે અને કેવી રીતે મળે અને તે મળવામાં આ મોહિનીને આખો પરિવાર કેટલી અગવડ કરે છે એ સમજતાં ચેતને તેના સંબંધ બીધે બીધે જોઈ ક્યો અને પોતાના બરા દિતૈષી કોણ છે તેનું તેને જ્ઞાન થતાં એની તત્ત્વજુદિ અશૂદ્ધ થઈ અને એ વિવેકને પરિણમિ એણે પરમ સાથે પ્રીતિ ભેડી દીધી. પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ, ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી મહત્ત્વની પ્રાપ્તિની મીઠા અને પરમપદ પણ કહી શકાય અને પરમ પુરુષ-પરમાત્મા પણ કહી શકાય. પરમાવમા રણહતો આત્મા બાહ્યત્મા કહેવાય છે; બાહ્યને જોળખી તેને ત્યાગ કરવાની જુદિવાળો આત્મા અતસત્મા કહેવાય છે. એ અતસત્મદશામાં વર્તતા હોય ત્યારે બાહ્યનો સંપૂર્ણ ત્યાગ થતો નથી. બાહ્ય ભાવનો સર્વથા ત્યાગ થાય અને તેના સંબંધ કષ્ટાર્થ અથવા ત્યારે તે પરમાત્મા કહેવાય છે અથવા પરમાત્મા સાથે એનું ભેદાણુ થયું એટલે એ બાહ્યત્મભાવમાંથી અતસત્મભાવમાં ફાળવ થયો.

‘પરમની સાથે પ્રીતિ ભેડવી એ અશુભ વાત છે પરમની જોળખાણ છુપા અને શાંતમાં પદમાં જૂળ વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે તેના વિવેચનમાં બાહ્યત્મભાવ, અતસત્મભાવ અને પરમાત્મભાવ પર વિસ્તાર ક્યો છે અને આનંદમનનું જો પાંચમાં સુખતિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં જો પર જૂળ પ્રકાશ નાખ્યો છે; ત્યાં આ વિષય પર વિસ્તૃત જુલાસો કરવાનો છે આવો પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં તેની સાથે પ્રેમ ભેડવો પડે છે, એ ભાવ પ્રાપ્તિ છે એમ નિર્ણય કરી એને માટે અરણુ અને કિંચા કરવાની હોય છે અને એમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તત્ત્વજુદિ કરવાની હોય છે.

આ જાણ પર નોંધ કરતાં મિત્ર હશે : વિવેકના ઉપદેશથી સમતાએ પોતાના આત્મા-પતિને મળવાનો ઉદ્દેશ ક્યો અને તે આત્મરૂપ પતિને મળી અને તેથી આત્માની મોહની ઉપસની પ્રીતિ છતરી ગઈ અને તેથી તેનું બધું કુટુંબ કાષ, માન, માયા અને ભોલ વગેરે દૂર થઈ અને આવી રીતે આત્માએ સમતામાં પ્રીતિ લગાવી તેથી તેને કેવલજ્ઞાનરૂપ પુત્ર મળ્યો અને એવો મોક્ષ પામ્યો; અથવા, પદકર્તા આનંદમનનું મહારાજ કહે છે કે પોતાનું કાલ્પ પામ્યો. (વિવેક પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મામાં સમતા આવી અને તેથી કષ્ટારે અને મોહ દૂર થયા અને તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ થઈ.) મિત્રની આ નોંધ પણ ચિત્તારવા યોગ્ય છે એ જ્ઞાનસાક્ષી દર્શિ બિન્દુને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. (૪)

ઉપસ હાર—આ પદમાં વિવેકના સ્થાનને બરાબર સમજીને આનંદમાં રાખવા એવું

છે. જ્યારે ચેતનરાજ શ્રાદ્ધનીમાં પડી ગયા હોય તો જ્યારે જોનો અગ્રણી સસાર પૌરુષ જલિક આનંદ, પરભાવરમણતા અને આદ્યાત્મભાવના રસ હોય છે ત્યાં સુધી જોને સાચાખોટાની જોગણાણુ ન પડે જોને પરિણામે જો જાણે આનંદો નથી, શુદ્ધ અત્તર-દશામાં ચેતસ્તો નથી જોને આ અવગણા દેશોર શ્રાદ્ધ કરે છે કદાચ કોઈવાર દુઃખથી કે શ્રાદ્ધથી સસાર પર ઠટાણો આવે તો જોનો જો ભાવ જાણે વળત ટકતો નથી. વિવેકપૂર્ણ સમજણ સાથે વત્તાનુચાથી ચેતના થાય, શ્રાદ્ધસં નિર્ણયપૂર્ણ ત્યાગલુદ્ધિ છુવતી થાય અને વહનુસાર સાચાનો સ્વીકાર કરવા નિર્ણય અને તેને માટે ઉદય થાય જોટલે મર્ત કામ હાર પડતું બધ છે અને જો સંતે વિવેકની સહાયથી ચેતના આનંદવન પાસે શ્રાદ્ધનીને ત્યાગ કરાવે છે અને પતિદેવને સજ અપાવે છે છતાં પદમ આ ભાવ જહું સજ કર્યો છે ત્યાંથી તેની વિજત બેઈ લેવી.

આનંદવનને સત્ત્વ રીધું—અચાનક જોટલે ચેતનરાજે પોતે સત્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું જેમ સમજવું : ચેતના અને ચેતનની જોડતા, વિવેક જોનો સહભાવી શુભ અને શ્રાદ્ધની જોનો પરજાણ, પશુ બાંધી જઈ કમજન તેનો સ્વભાવ જની રહેલો તેનો ત્યાગ—જે સર્વને જગાલ કરવામા આવે તો સત્ત્વપ્રાપ્તિનો કેમ જરાજર બેસી બધ તેમ છે જોમા વિવેકનું સ્થાન, સમતાની પ્રાપ્તિ અને શ્રાદ્ધની આદિ પૂર્વપરિચિત્તો ત્યાગ કેવી રીતે થાય છે તેનો કેમ બેસી બધ તો પછી પરમ સાથે પ્રેમ બેઠાઈ બધ છે અને જોની પ્રાપ્તિ જો આનંદવનનું સત્ત્વ છે જે અતિમ સાધ્યપ્રાપ્તિ છે અને વિશિષ્ટ ઉદયનું અતિમ બિંદુ છે (૮૭)

પદ અઠધાસીમુ

શ્રુતિકા—વિવેકને દશમો નિધિ કહ્યો છે જે જશે અતિમ અબ્દનો છે, સમ્બર જ્ઞાનનું રણ છે સાચા ને ખોટા વચ્ચે જરાજર ફાટ પાડી આપનાર મહા વત્ત છે ચિસ્ત્તજીની અનંત મુખને સાધ્યસ્થાને જાવી મૂકનાર સિદ્ધિ ભાવ છે અને શ્રદ્ધાને—દર્શનને સ્થિર કરનાર અતિ ઉત્કૃષ્ટ આવર વત્ત છે. માત્ર શ્રદ્ધા હોય તેનો પશુ ઉપયોગ તો થયો છે જોને દશન સાથે સબધ છે પશુ જ્યાં સુધી જ્ઞાનવત્તનો આધાર ન હોય ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાને ખતી જતા વાર જાગતી નથી સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય જોટલે સત્ અને અસતનો વિવેક જરૂર આવે છે જોથી પરિણામે જાલ કયા અને કેમ મળે તેની વિચારણા બાંધે છે અને અચિન્તના સાધ્યપ્રાપ્તિના કાર્યની જાળિદોરી આવી વિચારણાને પરિણામે થાય તે ખૂબ ટકે છે. અને કોઈવાર પદ્મ્યુતિ થઈ બધ તોપણ વિવેક જોને કેકાણે જઈ આવે છે આથી અત્તમ વિકાસમાં સમ્બરજ્ઞાનને જારે અત્યંત સ્થાન છે સમ્બરજ્ઞાનનું પરિણામ વિવેક છે અને વિવેકમિત્ર હોય ત્યારે ચેતનાને જારે પ્રેરણા મળે છે સોળમા પદમ જો વિવેકમિત્ર સમતા—સુખતિ પાસે આવી ગયા હતા તે જ્ઞાનમાં જાણવું તેણે તે વખતે સુખતિના ઘાલો

સામગ્રીને કદ્દુ હતું કે આનંદન પ્રભુ તારી (સમતાની) સેજડીએ આવશે અને રાજ જમાવશે.

‘મિત્ર વિવેક પાતે કહે, સમતા મુનિ બોલ્યા,
આનંદન પ્રભુ આવશે, સેજડી રાજ થાશે.’

ત્યાં તો એની લગ્નકલ્પક ઝોળખાણ થઈ હતી. અહીં વિવેક પાતે ચેતનરાજને આજો પરિચય આપવાના ક્રિએન્દે આપણે એ વિવેકને બરાબર ઝોળખી કદ્દુએ.

દર્શનમોહનીના સુમોપશમથી અહીં પ્રથમ આવે છે. એનાથી સામાન્ય બોધ થાય છે પણ વિવેક બચ્ચિત ન થાય તો પાછું દર્શનમોહનીનું જોર વધી જાય છે. દર્શનથી થતા સામાન્ય બોધ કરતાં જ્ઞાનથી થતો વિશેષ બોધ વિશેષ વિચારપૂર્વકનો અને ચિરસ્થાયી હોય છે અને એનો મહિમા અપાર છે. વિવેક જ્ઞાનનો વિષય છે પણ એના મૂળમાં અહીં હોય તો જ એ આવે છે અને ટકે છે. અહીં આવે એન્દે એ તો શુદ્ધ ચેતનાની સમી બની જાય છે. જ્યારે વિવેક ચેતનાના મિત્રનું કામ કરે છે.

આનંદનજીનાં નાટ્યભૂમિનાં પાત્રોમાં ચેતના, સુમતિ, અહીં, વિવેક અને અનુભવ એટલા આજળ પડેલાં જાણ લેનારા જણાય છે. ચેતનાને શુદ્ધ ચેતનાનું નામ પણ આપવામાં આવ્યું છે. કેઈ વાર તેને સમતા અને કેઈ વાર તેને ‘સુમતિ’નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણે નામ એક જ પાત્રનાં છે. અહીં ચેતનાની સુખીનું કાર્ય કરે છે અને વિવેક તથા અનુભવ સાથા મિત્રનું કામ કરે છે. છતાં દરેક પ્રસંગે અહીં અને ચેતનામાં એકતા બેવામાં આવશે; ત્યારે વિવેક અને અનુભવનો પ્રકાશ બહારમાન છતાં શ્રીસ્વરૂપના નિયમ પ્રમાણે ચેતના અને આ પુરુષમિત્રો વચ્ચે સદૃશ અંતર રહે છે. એ અંતરને ઝોળખવા માટે દર્શન અને જ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત જાણ લેવાની સજ્જતાની જરૂર છે અને તે આ પદમાં બરાબર દેખાઈ આવે તેમ છે.

આ મુખ્ય પાત્રો ઉપરાંત સુમતિનું પાત્ર પણ આનંદનજીએ વણ્યું છે. એને કેઈવાર કુલુદિતું નામ પણ આપ્યું છે. પણ એને નાટ્યભૂમિ પર કદી આવવું નથી. એ નેપથ્યમાં જ રહે છે. જ્યારે વિવેક અનુભવ, અહીં તો અનેક વાર હાજર થયા છે. બોધમાં છે તેમણે મિત્ર ચેતનાને હિંતાસા આપ્યા છે અને આખરે સર્વ કીક મઈ જશે એવી સાચી આશા આપી ચેતનાના વિરહદુઃખને નરમ કર્યું છે. આ અનુભવનો તફાવત ચોટી રાખી ચોટનિષ્ઠા સાબિત કરે છે અને એ વિશિષ્ટ વસ્તુમાં કેટલી મહત્તા છે તે આ વિભાજની ઉપાદ્રુષાવમાં બેવામાં આવશે.

નિઃશયથી આનંદનજી કેવું હોય તે સુદો છે. તે એક વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય, બરાબર સમજાઈ જાય, તો પછી બરાબર યોગ્યવટ થઈ જાય છે અને એની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં એનું અવહારસ્વરૂપ જ્ઞાન પર આવતાં એનું અસહ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાના

પ્રથમ શાશ્વત સિત્તેરમા પદ્યમાં ચેતનાએ પોતે મહા પાસે ચેતનનું 'નરમ' વિશેષણ વાપરવા માટે કપડો આપી તેની સ્થિતિ વર્ણવતાં તેને 'અજ કૂ કપ કા ઠોચસ' કહી વર્ણવતી વખતે તેની વર્તમાન સ્થિતિ વર્ણવી હતી તે અવધારનયની વાત હતી, આજે વિવેક એનું નિશ્ચયનયે અસલ રૂપે વજન કરી એને અસલ સ્વરૂપે આગેફૂલ ખીતરે છે. માત્ર વર્તમાન સ્વરૂપ વિચારતા નિરાશ થઈ જવાય તેવું છે માત્ર નિશ્ચયસ્વરૂપ વિચારતાં અકિચિત્કર થઈ જવાય તેવું છે પણ આ બંને સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. આ અવધાર અને નિશ્ચયનો સમન્વય કરી રસ્તો ચોખી હાથે તો જ આદિમક જ્ઞાનનો મહિમા પ્રાપ્ત થાય છે અને એ મહિમાને બરાબર સ્વરૂપે બતાવનાર તત્ત્વ વિવેક છે

માત્ર જ્ઞાન પણ કોઈ વખત કેવાં એટા અનિષ્ટ પરિણામો લાવી મૂકે છે તે તો આપણે દરદેશજનો અનુભવનો વિષય છે જુદાં જુદાં ઉપયોગ દોરદમયે પુષ્કળ થાય છે અને મનુષ્યને પ્રાપ્તિ સંખ્યામાં મારી નાખવા માટે યોગ, ડિસ્ટ્રેક્શન વગેરેની શોધજોગમાં થતો એવામાં આવે છે આ જ્ઞાનનો દુરુપયોગ કહેવાય. સમ્બન્ધજ્ઞાનથી વિવેક આવે છે વિવેક માત્રાપ્રોટાની પાસે કશાં છે અને સાચુ અને એટલું મું છે તેની વિચારણા આત્મવિકાસને અર્થે જ થાય છે એમાં પૌરુષલિંગ અને પ્રાપ્તિ, સ્ત્રીયપ્રાપ્તિ કે સત્તાવાદી પણાને સ્થાન ન હોય. આ સમ્બન્ધજ્ઞાનને અમલ કરવાની જરૂર છે એને પરિક્ષાને પ્રાપ્ત થયેલ વિવેક ચેતનને એના મૂલ્ય સ્વરૂપે જોગવાયે છે એટલે આ પદ્યના વિષયને વળ અત્યંત સ્થાન છે આપણે ચેતના, મહા અને વિવેક વચ્ચેની વાત સાતતીએ :-

પૂછીય આમી ! ત્વર નહીં, આય વિવેક વપાય પૂછીયે૦ (ટંક)

મહાનંદ મુલ્કસી ધરનિકા, હુમ આવત હમ ગાત;

માનમીયન આધાર કી હા, સમકુલ્યમ કરો શાત પૂછીયે૦ ?

અર્થ—વિવેક આવી પહેલ્યા છે તેના સ્તરાર કરીને હે સખી ! અપણે તેને પૂછીએ, કાસુ કે (કાઠમાં) (તેમની) કાઈ જગર નથી, તેમના તરફના કાઈ સમાચાર નથી. (તેમને -વિવેકને કહીએ) તમારા (અને) આવી પહેલ્યાથી મહાનંદના મુખના વજનનાં અમે જાન કરીએ છીએ. હવે તમે અમારા પ્રાણમણ અને લજનના આધાર (ચેતનરાજ) ના શ્રેમકુલ્ય-આશ્રય તબિયત આનંદ સહામી વાત-કહેા, કૈા. (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના પોતાની સખી મહાને કહે છે કે જહેન ! હવે વિવેકસખા

પાઠનર—નહી—તર્ક વધાય—વધાર્થ પૂછીયે—પૂછીય. કહે—કહો. મહાનંદ—મહાનંદની વસ્ત્રી કહે. શબ્દાર્થ—આવી = જાણી નથી = નથી (તર્ક = તર્ક) આવે = આવે છે આવેલ. વધાય = વધારી. સહામીને મહાનંદ = પૂર્ણાનંદ. ધરનિકા = વજન. આપા = આપણી. જાન = જાણીએ. મેમકુલ્ય = (મેમ = પ્રાણ વસ્તુની રક્ત કુલ્ય = આરોગ્યવશ) રક્તપ્રણી, મુખચાતિ અને આરોગ્યવાદી, બહેર-આનંદ અનંદના સ્થિતિ.

પધાર્યા છે તે તેને વધારી હાઈએ અને પ્રાણપતિ ચેતનશબ્દની હાલમાં કાઈ ખબર મળી નથી તે તેમને પૂછીએ કે શી સ્થિતિ છે? એ મિત્ર આવી પહોંચ્યો છે તે મહાનંદ મુખનું વણ ન પણ તેની પાસે કથાવશું એ વર્ણન કરશે એટલે આપણે તેનું ગાન કરશું, 'આનંદ' શબ્દ પારિભાષિક છે એ આત્મિક આનંદ અનેાળી વસ્તુ છે એ પૌરુષલિક આનંદથી પર છે આનંદ શબ્દ પર તે મોટા ભાગેા હાખાવ્યા છે અન્ન-રૂપ વિવેચકે પણ પ્રયાસ કર્યો છે તે વાચવા સલામત છે. 'આનંદ' શબ્દમાં એનું સ્વરૂપ કલ્યાણ છે અને અનેક પદ્ધતિ એની એકતા સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે ચેતના કહે છે કે મિત્ર વિવેક, તમે આજ્ઞા તેા સારુ થકુ તમે મહાઆનંદ મુખનું વણ ન કર્યા અને અમે જાન કરીએ, અને સાથે તમને જણાવીએ કે પતિ મહાશયના જેમકુશલની વાત તમે કરો. પતિસજ્જ હેમજેમ તેા છે ને!

જ્ઞાનસાર આ ગ્રાંથના દિગ્દર્શકમાં જટું સારો ભાગ હાલે છે એને આજ્ઞા ભાષામાં મૂકતા તે આ પ્રથમની આખી ગાથા મુખપતિ મહા તરફ જોલે છે એમ જતાવી મુખપતિ પાસે નીચે પ્રમાણે જોલાલે છે હે આશી! ખ્યારી મુખી! ઉતાવળી મધને વિવેકને વધાવ. વિવેક સજ્જ થી ઉત્પત્તિ વણ નરૂપ વધાવણે-વિવેકને વધાવીને, એટલે તમારા આવવાથી સવન સજ્જ થી વરતું જાંતવું હાઈ પામ્યું હતું નાથ છે—આવા સુહૃદિત શીકા વચ્ચે તેને વધાવીને તેને નથી-પૂર્વે ન સાહાયેલી એવી-ખબર પૂછીએ નવી કહેવાને હેતુ એ છે કે કર્મની વિનિવ્રતતા છે માટે નવી ખબર એ જરાજરા વાત છે અથવા કહે કહે સિત હોય છે કાલ છે માટે નવી આ પ્રમાણે મુખપતિએ મહાને કહ્યું એટલે મહા વિવેકને જાતલાવીને કહે છે કે અહો વિવેક! તમે કૃપા કરીને આવી પહોંચ્યા તે વખતે મહા-અદ્વિતીય મુખની વરજીકા-મુખનું વર્ણન અમે ગાઈએ તમે કથન કરો એમાં સ્વસ્થ એ છે કે તમારા અમારા મેળાપને પરિણામે સદા મહાનંદ મુખનું જ કથન હોય, બીજા વાત હોય જ નહિ પણ પ્રાણજન-પ્રાણીની જીવાઈ પ્રાણના આધાર-ની એટલે મુખપતિ મહાનંદ પ્રાણજન આત્મા, તેની, જેમ-નિરુપદ્રવ (હીન ગતિએ ગમનરૂપ ઉપદ્રવથી રહિત) અને કુશલ-અશાતાના અભાવની-વાત-કહાણી તમે કહો, વચનજોયાર કરો આવા અર્થ જ્ઞાનસારમાં કરે છે.

જ્ઞાનસારનો અર્થ ગ્રીક છે એમાં સવનને વધાવ્યો છે અને મહા વિવેકને ઉદેશીને તેની પાસે મહાનંદના મુખનું વર્ણન કરાવે છે અને તે વર્ણન કરતો અથ તેમ પોતે જાન કરે છે આ હકીકત સમીચીન છે વિવેક વર્ણન કરે એટલે મહા એના જાન કરે, એને બીજો આ વાનમાં આત્મિક જ્ઞાનનું સ્વસ્થ છે તેઓ જેમનો અર્થ પણ સારે સુદર છે અને તે આસ વિચારવા ચેતન છે.

મિત્ર નોંધકાર આ આશાનો જાણ જુદી જ રીતે વારવે છે. જેમની સૂચના પ્રમાણે સમતા સુખી શ્રદ્ધાને કહે છે કે પોતાને ઘેર વિવેક જાળ્યો છે તેથી હવે મહાન કન્યા મુખનું વચન આપ્યું બાઈએ. માટે હવે વિવેકબાઈ! કૃપા કરીને અમારા પતિ (આત્મા)ના ક્ષેમ કુશળની વાત કરો. વિવેકને પોતાને ઘેર આવતો એક સમતા શ્રદ્ધાને કહે છે કે સખી! આપણે આપણા પતિનું ક્ષેમકુશળ વિવેકને પૂછીએ. વિવેક જાણે તો જ આત્માનું ક્ષેમ કરી શકે છે અને વિવેક વિના સમતા અને શ્રદ્ધાનો આત્મા સાથે સંબંધ રહી શકતો નથી; માટે વિવેકને પૂછવાનો આ વહમા વિચાર જણાવ્યો છે. આ વિચારસરખી પણ વિચારના લાગ્ય છે (૧)

અવલ અભાવિત દેવું હો, સોમ હરીર સર્વતઃ
વિવહારી ધન્યવ કવા હો, નિર્ધે સરમ અનંત પૂછીયે. ૨

અર્થ—(વિવેક અજાણમાં કહે છે) અવલ અને અભાવિત ચેતનશબ શરીર જેમ કુશળ જ જણાય છે (ચેતનશબ પોતે અદાશમાન થતા નથી અને બાધા-પીડા રહિત છે તેથી તેમનું શરીર જેમકુશળ જ જણાય). જેમના વધારાશટાકાની કથા તો અવલનાની વાત છે બાકી તો નિર્ધેયથી તો (તેમને) અનંત મુખ-આનંદ વર્તે છે (૨)

વિવેચન—વિવેક બોલે છે (આ બીજા અને ત્રીજા ભાષા વિવેકના મુખમાં મૂકી છે.) વિવેકમાં જે સાચા જોવાનું જ્ઞાન જાય છે તેને પરિણામે નિર્ધેય અવલનાનો જ્ઞાન થઈ છે અને બાકી દરિયા જે વાત અવલનામાં રેખાવી દેવા—પોતે રેખે છે જેમ માનવો દેવા—તેને અવલ સ્વરૂપે જોવાની શક્તિ પણ આવે છે વિવેક ચેતનનના મહાન કન્યા મુખનું જે વચન કરે છે તે હવે વિવહારીએ.

આવણા રેખ પોતે અવલ છે અને અભાવિત છે અવલ એટલે પોતાના સ્વરૂપથી જરા પણ ખસે નહિ તેવા એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપી અને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા રહિત જોવા મૂળ મુખના બધી પતિરાજનું શરીર ક્ષેમકુશળ જ હોય નિર્ધેયરહિતે આત્મા અવલ છે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને કોઈ અવની પીડા-ઉપાધિ વગરના છે; એટલે જો તો સદાશજ જેમકુશળ છે જેમ તમારે માનવું, સમજા જ હેતું. અને આત્માશબ્દમાં જે વધારા થતી રેખાય છે અને કોઈવાર જો નીચ ગતિમા આવે તો રેખાય છે અને કોઈવાર જો ધોતો મહાશબ્દ થઈને મેસે છે તે સજ અવલનાથી રેખાય છે. બાકી નિર્ધેયરહિતે તો જે અનંત મુખનો ખણી છે શાંતિનાથના સ્થાનમાં યોગિરાજ પોતે લલારે છે કે—

પદ્માવતર—નિરહારી-અવહારી ધરપ-ધરપ, ધરપિ નિર્ધે-નિર્ધે.
શબ્દાર્થ—અવન = સ્વરૂપથી અદાશમાન ન થાય તેવા. અભાવિત = જેને અદાતની બાધા-પીડા નથી જેમ = કુશળ અનંત = અમાય છે સમઅવ છે અનુભવ છે સરમ = સમ મુખ આનંદ, ૬૧ નિરહારી = અજ્ઞાનમાં, ઉપરાજની માયુ સમજણમાં. ધરપ = વધારાશટાકા.

‘આત્મજ્ઞા એતદસ્ય એ, એક એતદાધાર એ,
અવર સર્વિ સંયોગથી, એક નિશ્ચ પરિકર સાર એ
શાંતિચિત્ત એક મુક્ત વિનતિ.’

એક (અદ્વિતીય) સ્વરૂપમયી એતદા એટલે આત્મા; અને એ એતદા વિના બીજા સર્વ સાથે એ પૌંદ્રુગતિક સંબંધ સાથે છે અને એમાં શરીર અને સુષુક્ષ્મ સર્વનો સમાવેશ થાય છે તે સર્વ સંયોગજન્ય છે આ પાછળના સર્વ આશયિત ધર્મો છે. જ્ઞાનાદિ મૂળ ક્રિયા છે એટલે એનામાં એ વધવટ થાય છે તે સંયોગને કારણે અને આશયિત હકીકતને બાંધે થયેલ છે એમ સમજવું બાકી તો સંચારાપેદિસીમાં જણાવ્યું છે તેમ—

યગો મ સાસમો અપ્પા, નાવર્ણસગસંજુમો ।

સેસા મે શહિરા માશા સત્તે સન્નિભાવજ્ઞા ॥

માથે શાશ્વત આત્મા તો એક છે જ્ઞાનદર્શનથી સમુદય છે બાકીના સર્વ બાહ્ય ભાવો છે અને તે સર્વ સંયોગજન્ય છે

આ હકીકતને પ્રવાવનમાં પદમાં સ્પષ્ટ કરી છે “આશયિત સજ ધર્મ ઔર દે” અને સત્તા એક અજાડ અજાભિત” એ બંને કવનો નીચે આ વાતની છલાવટ થઈ ગઈ છે એટલે આ વધવટ થતી હોવાનું છે એ સર્વ ધર્મો છે અનિત્ય છે અને વારંવાર ફરી ફરનારા છે; બાકી તો અનંત સર્મ—અનંત આનંદ—એ એતદનણવું પોતાનું છે, પોતામય છે અને તે અતિમ સત્ય છે. (૨)

ધંધ મોલ નિશ્ચે નથી હો, વિષહારે સસ હોય;

કુસલ સેમ અનાદિરી હો, નિત્ય મવાધિત હોય પૂછીયે ૩

અર્થ—કર્મનું જાળન અથવા કર્મથી સુક્રિત નિશ્ચયનથી તો છે જ નહિ; અવહારથી એ બંને લક્ષણને બાંધેલ એટલે (એતદાનણવું) સેમ અને કુસળ તો અનાદિ કાળથી છે અને હંમેશાને માટે એ બાંધા-પીડા વગરના જ છે. (૩)

વિવેચન—આ અતિમ સત્યની નજરે એવામાં આવે તો આત્માને બંધ નથી અને બંધ નથી એટલે મોક્ષનો (જંધનમાંથી મુક્તિનો) સંવાલ જ નથી. આ નિશ્ચયનનો મત છે આ નજરે—નિશ્ચયનથી દક્ષિણે—અનાદિથી એતદનણવું હોમકુસળ છે અને એ નિત્ય

પાંચતર—નિશ્ચે—નિશ્ચે અનાદિ હો—અનાદિ હો.

સંયોગ—સંય = કવનો બંધ, આત્મા સાથે કવનો સંયોગ. યોગ = એક, આત્માનું કર્મથી સર્વથા સંયોગ નિશ્ચે = નિશ્ચયનથી, (વિવેચન બુદ્ધિ) કાક દક્ષિણી-કુચી. નિશ્ચય = અનિશ્ચયનથી, માત્ર દક્ષિણી-કુચી, કવની નજરે લગ = લગત, લગત. હોય = એ. અનાદિ = અનાદિ કવનના કાળથી, એની કવનના જ ન માત્રમ થો તેવા કાળથી. નિત્ય = હંમેશા, નિત્યર અનાદિત = એને કાલે અનંતની બાંધા-પીડા થતી નથી, તેમ.

હોઈ બાધા-પીડા વગરના છે મહાપવિત્ર છે જન ત શર્મના ધણી છે. દ્રવ્યની નજરે સત્તાએ સેવનમાં જન ત સુખ ભરેલું છે અને તેને નિઃશ્વદંશિ કહેવામાં આવે છે. હરીકૃત એમ છે કે બનહારનથ ઉપધારમધાન છે અને નિઃશ્વનથ સૂક્ષ્મગામી અને તત્ત્વસ્પર્શી હોઈ એ દશિએ એતાં, સેવનમાં જન ત શર્મ રહેલો છે એવો ભાવ સમજવાનો છે બનહારથી એને વધતો ઘટતો, જાગળ જતો, પાછળ પડતો રેખી એના એમકુશળ માટે શકા પડે, પણ એની અતિમ જન ત સમની હિંદિ આનમાં રાખી એને કુશળએમ કહી શકાય.

આ રીતે અવશ્ય જાણાવિત કેવને સર્વ કાળ એમકુશળ જ છે- એમના વધઘટની હરીકૃત તે બનહાર માત્ર છે. મૂળ વસ્તુ ગતે એ જન ત શર્મના ધણી છે અને ભવે અશિષ્ટ હોઈ વધઘટને આધીન નથી.

તત્ત્વસ્પર્શી દશિએ એતાં આ રીતે સેવનને બધ કે શાશ્વ નથી; એ તે એના જન ત શર્મના બનસ્થિત છે, પણ બનહારમાં એ સુખી દુઃખી, બાધાવિમુક્ત વગેરે રેખાય છે. નિઃશ્વદંશિએ જન ત શર્મના ધણી હોઈ ભવે નિત્ય છે અને બાધા-પીડા રહિત છે અને અરેખર મહાન છે. આરે જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મના કુલોપચય થાય, આરે હસની એમ કીર અને નીરની તાસ્વકી કરતાં આવડે, ત્યારે આ વિચારણા પ્રકટ થાય છે.

તેા વિવેકમિત્ર આવી પહોંચ્યા છે તેને સેવનશબ્દની ખજાર પૂછતાં એ કૃષ્ણ ખડીને જણાવે છે કે સેવનના સંબંધમાં અર્થનરે વિચાર કરશો તેા એને બધ કે શાશ્વ કંઈ નથી અને જાણાવિમુક્તથી એ એમકુશળ વર્તે છે અને ભવે સુશ્વદંશિએ નિત્ય હોઈ હોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ કે પીડા રહિત છે.

આ બીજી અને ત્રીજી બાધા પર જ્ઞાનસારણએ વિચારણા કરી છે. તેઓ અવશ્ય જાણાવિત કેવમાં જન ત સિદ્ધીના શરીરને વશિ છે વિષ્ણુલીલિ દેશા એટલે જન ત સિદ્ધીના શરીરને નિરુપદ્રવપણું છે એટલે તે છવેને કોઈ પ્રકારના ઉપદ્રવ નથી અને તેથી સિદ્ધીના અસ જાત આત્મપ્રદેશાત્મક પિદને એમકુશળ વર્તે છે. આ નિઃશ્વનથની અપેક્ષાએ કથન કહી પછી બનહારનથનું કથન કરે છે. ગતિ-આગતિરૂપ બનહાર સેવનનો થાય છે તે બનહારજી છે કર્મઆપાસવત આત્માની કથા ઘટલીનથલી ભાવના કરે છે; એ એકસરખી રહેતી નથી અને પરિણામે કોઈ ગતિમા શાતા, કોઈમાં અશાતા એમ વાદના કરે છે. નિઃશ્વનથની અપેક્ષાએ આત્માને શર્મ એટલે શાતા જ છે એને અશાતા હોય નહિ છે નહિ, કારણ કે એ જરૂરી જિજ્ઞ છે. રાજકા તરીકે જલસુક્રમાએ માથાની યોગરી ભજતાં વિચારું કે જાણે છે તે દુ નહિ અને માત્ર કાઈ જાણે નહિ એ વિચારથી શાતા જ છે, તેથી આત્મવિમુક્તની અપેક્ષાએ જન ત સિદ્ધીને જન ત શર્મ છે અને વિવેક વધારામાં કહે છે કે જોહો સુમતિ યદો! નિઃશ્વનથની અપેક્ષાએ વાંછા કરવા છતાં પણ બધ નથી કે શાશ્વ નથી, એટલે બનહારી આત્માને બધ શાશ્વ છે સેવનશબ્દ સેવન જ્ઞાન કર્મરૂપને

કર્તા છે કર્મજનનો અકર્તા છે જાંબાભાવે મોક્ષનો અભાવ હોવાથી નિશ્ચયનયે આત્માને જાંબ-મોક્ષ નથી. તો હે સુમતિ શ્રદ્ધે ! બ્યવહારી આત્માને એ બંને (જાંબ અને મોક્ષ) છે એમ તું બાલ્ય. બંનેને બ્યક્તિગત કહે છે તેથી 'હે સુમતિ ! તું બાલ્ય અને હે શ્રદ્ધે ! તું બાલ્ય' એવું એક વચન વાપર્યું છે અને તે બંનેને ઉદ્દેશીને કહે છે કે પૂર્વે વર્ણન કર્યો એવો જાંબ-મોક્ષ સ્થિતિ, અનાદિસિદ્ધ એવો ચેતનરાજ છે એ અનાદિ છે એટલે અદિ કે અત વચરનો છે અને પરપરિકૃતિની ઉપાધિરૂપ અકુશળ ઉપદ્રવથી સ્થિત હોવાને કારણે કુશળ છે અનાદિબળાધિત એટલે અનાદિ કાળથી જાંબા-પીઠાએ સ્થિત એવો ચેતનરાજ છે આ ભાવ પણ વિચારવા યોગ્ય હોઈ આખો લખી લીધો છે

આ બીજી અને ત્રીજી જાણનો અર્થ કરતા મિત્ર નોંધકાર લખે છે કે આત્મારૂપી દેવ અસ્ય છે અને તેથી અભાધિત છે અને તેને શરીરે દુશિયા ક્ષમ છે એમ વિવેકે પ્રમુત્તર આપ્યો. પણ બ્યવહારનયથી આત્મા ચાર ગતિમા ભટકે છે; ત્યાં કોઈ ગતિમા મુખી થાય છે તો કોઈ ગતિમા દુખી થાય છે એટલે વિભાવદશામા વટવાવધવાખ્યું હોય છે પણ નિશ્ચયમા અનત શાંતિ હોય છે સમતા અને શ્રદ્ધાએ આત્માની કેવી સ્થિતિ છે તે પૂછ્યું અને વિવેકે તેનો ઉત્તર આપ્યો કે આત્મામા નિશ્ચયનયથી સુખ દુખ રૂપ શ્રદ્ધ છે જ નહિ પણ મુખદુખ વિભાવદશામા બ્યવહારથી છે માટે એને વિભાવદશા મટે તેને પરમ સુખી બાલ્યો. આગળ ત્રીજી જાણમાં વિવેક કહે છે કે હે શ્રદ્ધા અને સુમતિ ! નિશ્ચયનયમા વાસ્તવિક આત્મામા જાંબ અને મોક્ષ નથી, પણ બ્યવહારથી એ બંને (જાંબ અને મોક્ષ) તમે આત્મામાં બાલ્યો બાકી નિશ્ચયનયથી આત્મા અનાદિચેતનવકાળ સુખી અને ક્ષેમકુશળ છે કારણ, આત્મા નિશ્ચય અભાધિત છે અહીં આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તેમાં સુખ-દુખ કેમ થટે છે તે બતાવ્યું છે

આ પ્રત્યેક દષ્ટિબિન્દુથી ચેતનને સમજવાની ખાસ જરૂર છે (૩)

સુન વિવેકસુતરે નર્મ હો, વાની અમૃત સમાન;

સરપા સમતા હો મિઠી હો, સ્વાર્થ 'માનેવ્ધન' તાન પૂછીયેં ૪

અર્થ—(ઉપર પ્રમાણે) વિવેકના અુજેથી અમૃત જેવી નવી વાણી સાંભળીને શ્રદ્ધા અને સમતા બંનેએ મળીને જ્ઞાનકલનને ખેંચીને આકૃષ્ટા અવશ તથાશીનતામા એકરસ કર્યાં. (૪)

વિવેચન—વિવેકના અુજેથી જ્ઞાની અમૃત સમાન નવી વાણી સાંભળીને શ્રદ્ધા અને

પ્રાપ્તાર—નર્મ-મી. વાની-વાની સમાન-સમાન સરપા-સિરપા.

શબ્દાર્થ—સુન=સંભળીને, સૂણી. મુખતે=મેલેથી. નર્મ=નર્મ, નહીં સંતોષથી-અત્યેથી. વાની=વાણી, વચન. સ્વાર્થ=સ્વાર્થ જ્ઞાની, લાભી. તાન=તાણીને, ખેંચીને અવશ તથાશીનતામાં.

સમતા અને જ્ઞાનદયનમાં તલાલીનવા હાથા એટલે જો જ્ઞાનદયનમાં તલાલીન થઈ જાય
જયવા જ્ઞાનદયન પોતાની પાત્રીમાં તલાલીન થાય, પરંપર રખડવાનું બંધ કરે અને
પરપરિણતિમાં જતા એટલે એવી પરિસ્થિતિ નિપજાવવામાં સફળ થાય.

કેઈ પણ જાગૃતમાં તાન હાથે ત્યારે અરી એકાગ્રતા થાય છે જ્ઞાનદયનનું તાન
હાથે ત્યારે પ્રાણી આવર જ્ઞાનદયન સ્વભાવ થઈ બાક છે, એને બાધ વસ્તુમાં રસ
હાજતો નથી; એ બધાકાણે કાંઈ કરે તેપણ એમાં એની એકતા થતી નથી; એ જાણ-
પીવાનું, બેસવાબાસવાનું કે હસવાકેસવાનું બૂલી બધ છે. જ્ઞાનદયનમાં જ્યારે તાન હાથે
ત્યારે પછી ચેતનસજ એ બધને એમાં એવડોય થઈ બધ છે.

આવી રીતે ચેતનાને બે વિસ્ફુર્તુ દુઃખ અને કષ્ટાર થઈ હતું એણે એક વાર (ચિત્તેરમ
મયમાં) ચેતનજીને કુલકપટના કોણના કહી રીધા હતા અને કહ્યાની નરમ વાતને
કહાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને કાર્ય પોતાને ત્યાં જાણવાની જાગૃતમાં સકા જતાની
હતી તે વજતે કહ્યો તેને હેરે હેરે પ્રભુ આવડી હો- એટલે પ્રભુ ખીંચે ખીંચે
જરૂર થેર પધારશે, આ વાતની ખાતરી આપી હતી તેની સિદ્ધિ માટે વિવેકની હાજરીની
જરૂર હતી. વિવેક જાણે એટલે પ્રભુ થેર જરૂર જાણે, એટલું જ નહિ, પણ પછી તે જોને
ધરનું તાન હાથે, મૈત્રીની હાજરી હાથે અને બોલ સજ વાત બોલ્યું કરી તેમાં જોકસ
થઈ બધ આ કાંઈ થવા માટે કહ્યો ઉપસાત વિવેકની જરૂર છે એટલે ક્યૂં ઉપસાત
જાણની જરૂર છે એણે કહ્યોય થતાં જો એકાગ્રતા બધે છે તે જાનિવંજનીય છે વિવેકને
ચેતનસજના ક્રમાભાર મૂકતાં એણે બે જેમકુસળવા ચેતનસજની જાતની તેને પરિણામે
કહ્યો અને સમતા જો જ્ઞાનદયનના તાનમાં આવી બધી, એમને જાણાયાણુ જ્ઞાનદયન
ચેતનસજના લખિયાતુ થઈ માટે જાતરી થઈ અને એમના જાણામિતપણા માટે અને
એમની કુલનિત્યતા માટે નિયુજ થતાં જાણવાણ ચેતના પ્રસજ થઈ અને સખી કહ્યો
બહેનપણીના કુળથી રાહ રાહાઈ થઈ

જ્ઞાનસાર આ યોગી જાણના જાણ વિસ્તારતાં કમાલ કરે છે. તેમને જઈ જાણમાં
અકૂતાં આ પ્રમાણે જાણ નીકળે છે: જ્ઞાનદિ કાળથી જ્ઞાનમાં મિશ્રિતમાં સજતો હતો તે
જ્ઞાનજગતસિને પરિણામે સ્વરૂપાનુચાથી અને જ્ઞાતવિવેકને કાર્યને જ્ઞાતિસ્વરૂપાનુ
જાણજગતનુજ વાળી-કેવન સાંભળીને નહિ એટલે અવિભજિત એટલે કહી કહિત
કર્તનિર્ધાર થઈ જ્ઞાતિસ્વરૂપાનુચાથી નિર્મળ કહ્યો તેમજ સ્વરૂપાનુચાથી નરમમાં સજ
સ્વભાવે વર્તતી અને જાણમાં સુષુપ્તમાં જ મુખ થતી મુખતિ વસ્તે એકીમૂલ પ્રધને
જ્ઞાનદયન અને જિહ્વાનદયનિત્ય બે જ્ઞાન-જ્ઞાન સંગે કંઈજગતમાં તે સજ પછી પરમ જ્ઞાનદ
પ્રધે તાન જાણ-જાણ એટલે એને તલાકાર વૃત્તિ-સ્વરૂપે મળી. જ્ઞાનસાર કહ્યો, મુખતિ
અને વિવેકના કાર્યને વિભાજ પછી આપે છે કહ્યો ચેતના સ્વરૂપાનુચાથી થાય છે એ

શોધા ગુણસ્થાનકની હકીકત છે; વિવેક એને આગળ મપાવે છે સુમતિ ઇશમા ગુણ સ્થાનકે કાર્ય બાબતી વિવેકની મદદથી અને મદ્દાના ટેકાથી કેવળજ્ઞાન સુધી ચેતનસાજને તાન ઊંમલાવે છે, તેમા તેનો રસ જમાવે છે અને સ્વરૂપમા એની જમાવટ કરી દે છે. આ કાવમા સુમતિનું પાત્ર ઇશમા ગુણસ્થાનકે બતાવ્યું તે વિશિષ્ટતા છે અને ખાસ વિચારણા માટે છે

મિત્ર નોંધકાર આ માથા પર માત્ર આટલી જ નોંધ કરે છે આ પ્રમાણે, વિવેકને મેકેઈએ એવી જામૂત જેવી વાત સ્થાપીને મદ્દા અને સુમતા બંને મળીને પોતાના પ્રતિ આત્માને વિજ્ઞાનરૂપમાંથી સ્વભાવરૂપમાં એવી લાવી. (૪)

ઉપસંહાર—આ રીતે આ પદનો ભાવ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે એમા મદ્દાનરૂપા સુખનું વર્ણન છે; એમા મૂલકર્ષ જતી ચેતનાને વિવેકનું આધ્યાસન છે; એમા સુમતિ અને મદ્દાના કાર્યની વહેલવળી છે; એમા વિવેક-પ્રાનની ખાસ મહત્તા છે; એમા વિવેકની વાણીને જામૂત સાથે સરખાવી છે; અને એમા અવહાર અને નિર્લેખનો સમન્વય છે

છાશીમા પદમા સુમતા અને વિવેક વચ્ચે જે વાતચીત થાય છે સત્યશીમા પદમા વિવેક પાસે પારકાં ઊંઠરાં-સંઝાને પોતાના માનવાની ભૂલ પછી પૂનઃપ્રીતિ માફ કરીને આનંદપનનું શબ્દ ચેતનનું મેળવે છે તે પછી આ પદમા એની શેમકુસળતા બતાવી આ સમાન કાવના પદો પર શિખર મહાંબુ છે પદો ૩૦ ૮૬ ૮૭ ૮૮ને એકબીજા સાથે સંબંધ છે. એ ચારે પર જ્ઞાનસારનો ટોચા ઉપલબ્ધ છે અને ખૂબ વિચારવા, લાચક બાદ્યપરિવૃત્તિ બતાવનાર છે એના વિવેચનમા અનેક દષ્ટિબિન્દુ બતાવ્યા છે, તે સર્વ પદનો આપ સમજવાના પ્રયત્નો છે અને યોગપરિભાષામાં કેટલું જગ સમાવી શકાય છે તેનો જવાબ આપનાર એ નમૂના છે એ પદો પર જેમ વિચાર કરવામા આવશે, એનું પદ્યકે અને જુલાસો લખારે જોજાગતાથી કરવામા આવશે, તેમ તેમ એમાથી ભારે જલ્મૂલ અંતર-વત્તેવો જગજાગ થશે. એ પદો રહસ્યથી ભરપૂર છે, અને વિચારણા, કસ્ટા બનતુંમૂત આર્થો દાખવે તેવા છે આનંદપનનું નિશ્ચિત કનનમાં રસ લેનાર એ પદોના વસમા રસભોગ સર્વ સ્વયં વિચારણા કરે તો જ તેનો લાજ લખારે મેળવી શકે તેવું લાગવાથી આ વિવેચન લખાવું યોગ્ય નથી.

ઉપર જે વાત કરવાની જરૂર લખાય છે નયજ્ઞાન સમજા લેવાની જરૂર છે; અવહાર અને નિર્લેખ સમજા જ્યાં જેવા છે; દ્રવ્યાર્થિક અને સ્વર્વાર્થિક દષ્ટિઓ ખીલવવા યોગ્ય છે અને વિશિષ્ટ અનુભવીઓ દષ્ટિબિન્દુની ખીલવણીથી કેવાં સુદર પરિણામો દાખવી શક્યા છે અને કેવીટા વિષયનું ગમન કેવી સુદર રીતે કરી શક્યા છે એ વસ્તુ શક્તિ હોય તો, જરૂર સમજવા યોગ્ય છે આજુ બેન શાસ્ત્ર સમજવાની યાત્રી આ નયજ્ઞાનમા છે. અને એ ચાલી ચોડીવળી અંપડી બાથ તો વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાનના તાળા ખૂલી બાથ તેમ છે. એમા જે અનેક દષ્ટિબિન્દુઓનો સમન્વય

કરવાની શક્તિ છે. એ શક્તિમાં જે આંતર જ્ઞાનો અમલકાર છે અને એને પરિણામ જે જીવી અગ્રાધ દક્ષિ જીવે છે તેનું વર્ણન ચુરકેલ છે. પણ એ જીવનના પ્રશ્નોનો નિકાલ કરવારે હોઈ આંતર દક્ષિમા સમાધાન લાવનાર હોઈ અને શક્યુચકા કે આર્જકા પર હાવાર મૂકનાર હોઈ જૂલ અદેશ છે અને એ જ્ઞાન થાવ ત્યારે જ આ પદનો લાવ સમન્વય તેમ છે જિવાય તેમ છે ઘેતન સાથે જોતપ્રોત કરી શકાય તેમ છે. આમ થાવ જોતલે સર્વ દર્શનાર્થ સ્હેલ અસંસ્થ સમન્વય, એને અંજે સત્વરોપનજીવિને પ્રેરણા થાવ અને ઉપદે એ સમાધાન-સમન્વય-પૂર્વકનું પ્રમાણજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે. આ પ્રમાણે થાવ ત્યારે આનંદનું વાન, સમવા અને જીવ મળીને હાઈ જાવે. એ આખી કારે મહત્ત્વની વાત સમજાવ. આ સર્વાર્થકર પ્રવલ્ન કરવા પ્રેરણા કરવાની હવે આખે જ જરૂર હોય. વિવેક મિત્રને જો જોળખો હશે, તો આ નવપ્રમાણજ્ઞાનનો અજત્યનો વિવધ ધ્યાનમા આવી જ ગયો હશે. પણ એ ન્યાયનો અને જ્યા હોડો વિવધ હોઈ વિચારણા અને પ્રેરણા માટે છે. આ રીતે આનંદજનમાં વાન જાવે એવી કાવના કરી અત્ર વિરમીએ. (૮૮)

૫૬ નેવ્યાગ્રીમુ

શ્રુતિકા—સ્વસ્થ અને જુલવાથી લાસપૂર આ પદમા આત્મવિચારણાના જીવ લર્ધા છે. ૫૫ (૫થાવન)મા પદની વિચારણાને અતે આ પદમા જરૂરી વિશેષવા ઉમિરવામા આપરી એમ જણાવું કરું. તેને અંજે આ પદના સ્વસ્થની વિચારણામા પ્રથમ સ્વસ્થ સદર ૫થાવનમા પદના વિવેચન પર એથી તે વાલુ કરવા વિશ્વસિ કરવામા જાવે છે. આ પદમા જૂલ યોગવિચારણા છે અને આત્મકાવનાં ચુરમસ્થા છે. આ પદના વિવેચનની શ્રુતિકા કે પ્રસ્તાવના ન કરતા પ્રથમ પન્થાસ શ્રી ૩ લીરવિવધ મહાસને જે નોટ કરાવી છે તે અનુસાર તેના પર વિવેચન કરુ છુ. ત્યારપછી એની વિશેષ વિચારણા કરવામાં આવશે. અન્ન વિદ્યાનો તે પર વિચાર જવાપરી કે લાખાવરી તો તેને આભાર સ્થુ કરવામાં આવશે. માત્ર આત્મી ઉપદેશના કરી પન્થાસલએ કરેલા અર્થ ઉપર વિવેચન કરીએ.

૫૬

(૨૪-૫થાવી)

ઘેતન સમ્પન્ન વિષાપક હાઈ ઘેતન

સત્ત અસત્ત ઘન પરમય પરમીત, માપ છુમાવગતિ દાર્ધ ઘેતન ૦ ૧

સ્વ પરમ્પ યમ્પુદી સત્તા, સીમ્પ બેક ન દાર્ધ;

સત્તા બેક અગ્રંહ અગાપિત, યદ સિદ્ધાંતપલ હાઈ ઘેતન ૦ ૨

અનરપ અપિરક દવુદો, સમર્ગી રૂપમ્પ દાર્ધ;

મારોપિત સદ્ધ ધર્મ ઔરદે, 'આનંદપન' તત્ત સોઈ ઘેતન ૩

અર્થ—પન્થાસ ગ્રંથીસવિવચણ અનુસાર સીધા અર્થ:-

(૧) આત્મા સર્વ ઠેકણે વ્યાપક છે એમ જોવા તો સત-અસતનો ભેદ નહિ રહે; એની સત અને અસત વચ્ચેની ભેદથી પ્રાપ્તિ ઘર્ષ બાધ; યુગ્મ અને પર્વાયની ભેદથી ત્રિતિ વચ્ચે યુગ્મકાનિ અને પર્વાયપદ્ધતિની ભેદથી ત્રિતિ છે તેમાં વાપા આવે અને પરિણતિ પદ્ધતિ તથા સ્વભાવ અને વિભાવ (અથવા જ્ઞાવ અને મુખાવ)માં પ્રાપ્તિ યાવ છે (તેમાં યદુ વાપા આવે). (૧)

અર્થ—(૨) સ્વરૂપ અને પરરૂપની એક જ સત્તા રહે, એમાંથી એક જ સત્તા રહેથી બે ભેદ (સ્વ અને પર) રહેથી નહિ. સત્તા-સ્વરૂપનું સરખાપણું અખડ અને અત્રાપિત છે-આવે સિદ્ધાંત યદુ છે તે જ અતે કાયમ રહે. (એટલે એને-એકને જ સર્વ-આપી માનીએ તે વાત નહિ, યદુ સિદ્ધાંતમતે સત્તાતતે એ એક છે અસ્થિતત્વ છે અને એની સત્તા અખડ-અત્રાપિત છે એમ માનવું જ રહે.) (૨)

અર્થ—(૩) અન્વયદેવ અને અતિરેકદેવ (વિવેચન ભુજો)એને બસબર સમજી રૂપજમને ઊંઘી ર્ધ વસ્તુસ્થિતિ સમજે. (દાનાદિક) ધર્મો આશપિત છે બાકી આનંદધન એ વત્તવધર્મ છે અને તે બધું વત્ત છે. (૩)

પ્રામતર—ધર્માશી-ધર્માસરિ. પરભ-પરમે પરની-પરનિ. (૧)

શબ્દાર્થ—સાધ=સત ઠેકણે (૫ ગ્રંથીસવિવચ) નિયુલુ જ્ઞાન તથા યદુલુ પ્રમુનિ. વિચારક=આપક આત્મજ્ઞક સત સ્થાનેમાં ફેલાયેલો. દોષ=દોષ (વા) સન=દોષાપણુ અસન=અંધોષાપણુ સન=(ચેતના) સદ્ભાવો ધર્મો. પરભ=પર્વાય, આત્મના કપભાવો ધર્મો. પરનિ=પરિણતિ, પરિણામ ધર્મનું, ચેતના અન્વચાવ. જ્ઞાવ=દોષાપણુ અનિ=પ્રાપ્તિ. દોષ=બેધકારની. (૧)

પ્રામતર—સ્વ-સત. વસ્તુકી-વસ્તુ. સદા-સત્તા. અખડ-અત્રાપિ. સિદ્ધાંત-સિદ્ધાંત. (૨)

શબ્દાર્થ—અવ=પોતે, પોતાનું પર=પારકે પારકના સગવડથી થયેનું રૂપ=પરિભાષિક સખ છે (નામ-રૂપ સાથેનો સગવડ વિવેચન ભુજો) સદા=દોષાપણુ. ધર્માપણુ. સત્તણુ સિદ્ધે=યદે, સિદ્ધ થતે. દોષ=બે. અખડ=અવિચાન્ન, આતુ આત્રાપિત=અસનન ન હરે તેનું વિશ્વ રહિત. જ્ઞ=એ સિદ્ધાંત=અત્રાવ, ધૂજ સુત્રો. ધર્મ=પદ, બાલુ અ. (૨)

પ્રામતર—દેવો-દેવોએ. જમ-જમ. જોર-જોર. (૩)

શબ્દાર્થ—અત્રાવ=અન્વય, પરપર વેદન સગવડ કાવ કારણસગવડ કારણ દોષ તર્ક કર્તે દેવનું તે નિત્ય અત્રાવ અર્થ ન્યા ન્યા દોષ તે સપગા દામવચ્ચેમાં એક જ બીજો સર્વસાધારણ અર્થ જગા આત્રાવો દોષ તે તે બે અર્થો ધલુ કરી કાવ કારણ છે અથવા કાવ કારણસગવડાગા છે એમ સમજવામાં આવે છે અન્વયમપિત=સાધન દોષ તર્ક સાધન દોષ એવા સંબધુ કર્તૃન. અતિરેક=અત્રાવ એક વાતુ ન દોષ તે બીજી અત્રાવ વસ્તુ જનુ ન દોષ એવો સગવડ કે નિત્ય. કારણ ન દોષ તારે કાવ ન દોષ એવા અતિરેકના નિત્યને આધારે બધાયેથી, કાવ કારણ નહીં કરવાની અન્વેષણપદ્ધતિ. દેવ=પન્થાવર વાકપર્મા સગવડ અત્રાવના કાવ કે વાક. સખ=નિચારી, ધર્મો કરી. માત્રમાં લર્ધ રૂપમ=દોષાપણી ધર્મે સદિ. પ્રાપ્તિ એર્ધ=ત્તુ ર્ધ ઊંઘી ર્ધ આશપિત=આરોપ કરાયેલ, સ્થાપના કરાયેલ. જોર=બીજા, બાકીના અત્રાવના=ચેતનરૂપ. તન=તત્ત્વધર્મ એર્ધ=તે જ છે (૩)

વિવેચન—(૧) પ્રથમ પ્રશ્ન એ શાસ્ત્ર છે કે ચૈતન પોતે સર્વવ્યાપી છે કે નહીં । અને તેને સર્વવ્યાપી માનવામાં આવે તો વધી શો આવે ॥ અને કથા આવે છે । અને અને વંધમાં પદની વિચારણામાં સત્ (પદાર્થ)ની વ્યાખ્યા વિચારી ગયા ત્યાં ચૈતન્ય સદાશાવી ધર્મો (શુદ્ધ) અને કેમલાવી ધર્મો (પર્વાવ)ની વિચારણા કરતાં આપણે એવું કહ્યું કે જનતદર્શનમાં ચૈતન્યમાં અનુક્રમ ધર્મો કાચમ છે અને અનુક્રમ ધર્મો પદાર્થના બાજુ છે આ શુદ્ધપર્વાવના ધર્મની વચ્ચે એક મુવત્તવ કાચમ છે અને તેટલા માટે દેવતા, ભગ્ન અને પ્રીત્યસ્વરૂપ સત્ સદાશાવી વ્યાખ્યા ચૈતન્યને સર્વાસે લાગુ પડે છે અને સત્નું તે લક્ષણ લક્ષણ તરીકે બસબર જવાબ આપે છે

એ ચૈતન્યને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે, તો પછી સત્ અને અસત્નો એક જીવ સત્નો નથી; શુદ્ધ અને પર્વાવનો એક જીવ સત્નો નથી; અને દ્રવ્યોમાં જે પારિણમિક ભાવ છે—એટલે એકબીજા દ્રવ્યમાં પરિણામ પામે છે છતાં એનું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર રહે છે—એ આખી વાત ઊઠી બધ છે ચૈતન્યને વિષુ અને નિત્ય માનવામાં આ મોટો વધી આવે છે એને દૃષ્ટાન્તર માનવામાં પણ એ જ વધી આવે છે. તેટલા માટે કૈનદશન કારે ચૈતન્યને અંગે પરિણામી—નિત્યવાદ સ્વીકાર્યો છે. સાચો પ્રકૃતિ (જઠ)ને પરિણામી માને છે કૈન દશન ચૈતન્ય અને જઠ બન્નેમાં પરિણામી ભાવ માને છે. એટલે પ્રકૃતિમાં જે પર્વાવસેરો દેખાય છે તે પર્વાવપદનનો સુલોચ કૈન દશન પારિણમિક ભાવને વિચારીને બસબર આપે છે એ ચૈતન્ય સર્વવ્યાપક હોય તો અનુભવ, તિર્થંજ વગેરે સેરોનો અર્થ જ ન રહે; એનામાં ફેરફાર શાસ્ત્ર નહિ, અને એ છે તેઓ ને તેઓ રહે. એટલે શુદ્ધ પર્વાવ અને પરિણમન, એ સર્વ પદાર્થભાવ સર્વવ્યાપકની સાથે મેળ શાસ્ત્ર નહિ.

ભાવના બે પ્રકાર છે શુદ્ધ ભાવ અને અનુભવ ભાવ. આ બન્ને પ્રકારના ભાવો પદ ચૈતન્ય સર્વવ્યાપીપદમાં આજળા છે નહિ સર્વવ્યાપી ચૈતન્ય એક હોય તો પછી એ કંઈ એક સરખો શુદ્ધ હોય જવામાં એકસરખો અનુભવ હોય. સર્વવ્યાપી એક પદાર્થ એક સ્થાને શુદ્ધ ભાવ હોઈ અને અન્યત્ર કોઈ ઊઠ્યો ભાવ હોઈ જોઈ જાને નહિ. અને દુનિવામાં શુદ્ધ અને અનુભવ એવા બે પ્રકારના ભાવો આપણને સ્વતંત્ર પ્રાપ્ત થાય છે એટલે એ ચૈતન્યને સર્વવ્યાપક માનીએ તો આ સર્વ વ્યાખ્યાઓનાં, લક્ષણોનાં અને અવધારોનાં મેળ મેલે નહિ, આપણા દર્શનજના અનુભવથી એ તદ્દન ઊઠી વાત હોય છે.

આ ભાવનો વિષય ખાસ સમજવા જેવો છે. કૈન દશન પારિણમિક નિત્યતા માને છે ચૈતન્યનાં પર્વાવો એક જ અવસ્થાવાળાં નથી હોતા. સુદા સુદા જગતિની અદ્યત્ત અદ્યત્ત સ્થિતિને ભાવ કહેવામાં આવે છે એ ભાવો એ જ અદ્યત્તનું સ્વરૂપ છે આપણને અન્ય દ્રવ્યથી અદ્યત્ત પાકનાર તત્ત્વ ॥ શુદ્ધ અને પર્વાવની વ્યાખ્યાપદથી પદાર્થભાવ સમજવામાં આવે છે મૂળ સુષો કાચમ રહે, છતાં પર્વાવમાં પદાર્થભાવ થયા કરે છે. આ ભાવોનું સ્વરૂપ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયની સદ્વ્યાપકમાં આપવામાં આવ્યું છે.

સચારીકે મુજા કેઈ પણ ચેતનમાં આવેા જરૂર હોય છે એની અજ્ઞામાં વધવટ જરૂર થાય છે પણ આવેા વગર કેઈ જાણ હોઈ શકતો નથી. અજાણ પૈકી પુરૂષગમાં માત્ર પરિણામી આવ હોય, બાકીના અજાણમાં આવ ન હોય. આ આવેા અને પદ્ધતિ પ્રત્યેક ચેતનમાં છે ઉપચોગ એનું લક્ષણ છે વાત કહેવાની એ છે કે એ ચેતન સર્વવ્યાપક હોય તેા આ આવ તેનામાં હોય નહિ. (૧)

(૨) અને ચેતનને સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે તેા પછી સ્વરૂપ અને પરસ્પરી સત્તાનો સેક રહી શકે નહિ. સર્વવ્યાપક હોય પછી સ્વ મું અને પર મું ? આવા સ્વ અને પરના સેક સકળવ્યાપકમાં સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. એવામાં એક જ સત્તા સિદ્ધ થાય એટલે કે સ્વપરસ્પરસત્તા એમાં સ્થાપી શકે જ નહિ.

સિદ્ધાંતપક્ષ—મત તેા એવો છે કે સત્ત્વ એક છે અજાણ છે અને અજાણિત છે એ મન પ્રમાણે સત્-વસ્તુ ઉત્પાદક વ્યવસ્થાબદ્ધ છે દ્રવ્ય બાતે અજાણ છે અને બાહ્યારહિત છે (એના પર વિવેચન પચાવનમાં પદમાં થઈ ગયું છે) એ રીતે તેા સત્તા દ્રવ્યની અજાણ અને અજાણિત છે એ વાત જાણે, પણ એ રીતે એવા તેા ચેતન સકળવ્યાપક થઈ શકે નહિ. સિદ્ધાંતપક્ષે તેા સત્તા-સત્પણ દ્રવ્યનું છે પણ એનું સર્વવ્યાપકપણું થઈ શકતું નથી અને સત્તા અજાણિત પણ અજાણ હોવાને કારણે મકળવ્યાપકતા સાથે એનો મેળ નેચે તેમ નથી. એટલે પાછો અસહ સવાલ કોણે રહ્યો કે ચેતન સકળવ્યાપક હોય ? હોઈ શકે ? હોય તેા જે અનેક ચૂંચવણો દેખાડી તેની માથે સિદ્ધાંતપક્ષે સત્તાની વ્યાજ્ઞા, સત્ત્વનું સ્વરૂપ અને વલુન વિચારવા પણ મેળ ખાય એમ બેમતું નથી. આ ઉપસંત વ્યાજ્ઞની નજરે સકળવ્યાપકતા બેમતી નથી.

(૩) અન્યથ કે એક હોવાથી સત્ અને અસત્ની એકતા થઈ બંધ, કારણ કે સર્વ વ્યાપક તેા પછી એક જ રહે અને એક હોય તેા પછી એના સત્ અને અસત્ એવા પરસ્પર વિરોધી બે વિભાગ પડી શકે નહિ. સ્વપરનો સેક એ અતિરેક. આ અન્યથ અને અતિરેક હેતુનું રૂપ બરાબર સમજી લેવા જેવું છે. જ્યાં ઉત્પાદક વ્યવસ્થા અને ધ્રુવપણું છે ત્યાં સત્પણ-સત્તા છે અને જ્યાં જ્યાં અનતધર્મોત્ક્રપણું ન હોય ત્યાં ત્યાં સત્ ન હોય એ અતિરેકવ્યાપ્તિ એનો વિસ્તાર પદમાં પદમાં થઈ ગયો. સદલાવી ધર્મોનું સ્થિર તત્ત્વ અને કમલાવી ધર્મોનું અસ્થિર તત્ત્વ—આ ધ્રુવ પર્વાથને અંગે પ્રાપ્ત થતી અન્યથ અતિરેક વ્યાપ્તિનો બરાબર જ્ઞાત કરી, એનું સ્વરૂપ બરાબર નજરમાં રાખી સર્વવ્યાપી એક ચેતન છે એ જામને ટાલી દો-તણ દો.

આ સિવાય બાકીના દાનાદિક ધર્મો છે તે અવકાર છે અને તે ધર્મના સાધન હોવાથી આરોપિત ધર્મો છે અને આનંદધન, જે ચેતન સ્વરૂપ છે તે તાત્ત્વિક ધર્મ છે. માટે આરોપિત ધર્મ અને તાત્ત્વિક ધર્મનો તફાવત લક્ષમાં રાખી જ્ઞાત કરવામાં આવે તેા ચેતનની સકળ

આપણા દાષ નહિ. આત્માનુ અશિષ્ય છે અને કાચમ છે એ વાત જણાવે હવેમા
રાખવા માટે સજ્જઆપણા હોઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન ઉપાધી તેને જાણે અતિ ઉચ્ચ
તત્ત્વવિચારણા કરી જતાથી.

આ દશિબિન્દુ હવેમા યાજી આખા પદનો અર્થ ૫ ગણીરવિચારણાને નોંધમાં
લખાઓ તે પ્રમાણે તેનો અર્થ જાત્ર રજૂ કર્યો છે આ સુદા પદ ૫૫મા પદમાં જુદાં જુદાં
દશિબિન્દુઓથી વિસ્તાર કરવામાં આપ્યો છે તેનો હવાસો આપવાની તક હેવામાં આવે
છે, છીનજીવો પુનરાવર્તન કરવાની તેથી જીવ નહિ રહે. આ જોઈ પ્રકાશની ૮૬મા યાજી
વિચારણા ૫-આસજીના અર્થ પ્રમાણે થઈ

[૨]

વિશેષ વિચારણા

મને આ પદમાં ધણી ગૂઢાર્થો હેવામાં છે નજરમાંને પણ જ્ઞાનનો જાણ માનવાર
સમન્વયની મહાન જાણતને જાણસ્થાન આપવાર જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ દરેક જાણસત્ત્વજ્ઞાનનાં
દશિબિન્દુઓનો મેળ મેળાવવા પ્રયાસ કરે છે. આત્માને વિષુ અને નિત્ય માનવાર તત્ત્વ
જ્ઞાનીઓનો સમન્વય કરવાર જૈન દશનકોશો, પ્રત્યેક આત્માનુ અશિષ્ય અને જુલુ-પર્યાયની
દશિએ નિત્યાનિત્ય સ્વીકારતા હોવા છતાં, જોઈ દશિએ જીવનને સવંઆપી પણ કહી
શકે તેવું જાણી છે જ્ઞાન જાનવ છે અને તે પ્રત્યેક જાણ અને પદાર્થ સુધી પહોંચી શકે
છે જ્ઞાનના આપણો ખસી જાય, અજ જૂવ, જાણી અને વર્તમાન પદાર્થો જાણે અને
તેમાં થયેલા, થતા અને થવાના ફેરફારો જાણી શકે તે દશિએ જોઈએ તે જ્ઞાનની જરૂરોને
જીવન સજ્જઆપણે પણ જઈ શકે છે એમ કહી શકાય.

આ સુદાથી વિચાર કરતાં મને આ પદમાં જોઈ નવો જાણ સુદે છે તે જાત્ર રજૂ
કરી હવે એ રીતે જાણ કરતાં યોગીશાજ એમ કહેતા જણાય છે કે જીવન સજ્જઆપણે
-સર્વંઆપી હોઈ શકે છે છે તે કેની રીતે જાણે છે તે જોઈ જઈએ. આ અપેક્ષાવાદ છે
જોઈએ એમ વિશેષ નથી, પણ નજવાહની આગીજ્ઞા કરવાર પ્રમાણજ્ઞાનની મહત્તા અને
જૈનદર્શનના જોઈ મહાન તત્ત્વજ્ઞાન અનેકાતવાહની વિજ્ઞાપતાકા છે વિદ્યાળ દશિનો પદો
પુરાવો પૂરો પાઠનાર સાધેજાણની સિદ્ધિ છે અને દર્શનને સમજવાની આવી પૂરી પાઠનાર
જાણ આનંદ સ્વરૂપના દર્શનનાં દાર છે આપણે તે સુદાથી પદને ફરી વાર સજ્જપદમાં
વિચારી જઈએ.

(૧) મતિ મુલજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સવ દ્રવ્યમાં જાય છે પણ સવ પદાર્થમાં થતી નથી,
સ્થિતિ પદાર્થમાં જાય છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ સવ દ્રવ્યોમાં અને સવ પદાર્થમાં
જાય છે (તત્ત્વર્થ જ્ઞાન ૧ સૂત્ર, ૨૭-૩). આ પ્રવૃત્તિની નજરે આત્મા સર્વંઆપી
જાણી શકાય. કારણ કે જોઈ દર્શનના મતે આત્મા જોઈત કશિકે હોઈ નિસ્તવ્ય પરિણામોને

પ્રવાહમાત્ર છે. જ્યારે સાંખ્ય અને વેદાંત દર્શન આત્માને કૃતસ્થનિત્ય માની એમાં કોઈ જાતનો પરિવ્રામ માનવા નથી. સુખદુઃખ અને જ્ઞાનને તેઓ પ્રકૃતિના જ માને છે. વૈશેષિકનેવાચિક દર્શન જ્ઞાનને આત્માનો શુદ્ધ માને છે. જરા, પણ તેઓ આત્માને અપરિવ્રામી નિત્ય માને છે. જૈનદર્શન આત્માને પરિવ્રામી નિત્ય માને છે. એટલે મૂળ વસ્તુ ત્રણ ઠાગમાં સ્થિર રહ્યા છતાં દેશ, કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફેરફાર પામ્યા કરે છે. એ પ્રકારની પરિવ્રામી નિત્યતા આત્માની છે. જ્ઞાન આત્માનો મહત્તાવી ધર્મ હોઈ તે નજરે આત્માને સકળભ્યાપી કહી શકાય.

એની સાથે સત્ અને અસત્ની પ્રાપ્તિ તો રહેવાની એટલે આપણે સત્ની ઉત્પાદ, બ્યય અને મુવતાની સુહૃતવાની વાત કરી ગયા તે અને તે બધા ન હોય તે અસત્ એ વાત તો જરૂર રહેવાની. એટલે જ્ઞાન-દશનની નજરે આત્મા સર્વભ્યાપક હોય તોપણ સત્ અને અસત્ની બે પ્રકારની ગતિ (પ્રાપ્તિ) તો જરૂર રહેવાની. અને તે જ પ્રમાણે એના મહત્તાવી ધર્મો (ગુણ) અને એના ક્રમભાવી ધર્મો (વર્ણાંશ) એ જાતેની પ્રાપ્તિ પણ જરૂર રહેવાની. આ શુદ્ધ વર્ણાંશ એ પરિવ્રામવાદની સાથે લાગેલા જ છે અને સ્વભાવ અને પરભાવ એ બંનેની પ્રાપ્તિ (ગતિ) પણ જરૂર રહેવાની. આ રીતે જૈન દૃષ્ટિએ એ સેદાસેદાસ છે તેની જ અતે તો પ્રાપ્તિ થવાની.

મતલબ, ચેતનને જોળખવા માટે એના ઉપર કઈ નજરે એવામાં આવે છે તે પર તેના જવાબનો આધાર રહેશે. એના સુષ્ણ એવા એ નિત્ય જણાય, તે જ સાથે એના વર્ણાંશ પર નિમ્નહ કરતા એ અનિત્ય જણાય અને એ જાતે દક્ષીણ કોઈસાથે પ્રાપ્ત થતી હોવાથી એવામાં નિત્યાનિત્યભાવ જણાય. આનું નામ અનેજાતવાદ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ચેતનને સકળભ્યાપક માનવામાં આવે ત્યારે પણ એના શુદ્ધવર્ણાંશની પરિવ્રામિની નજરે એ બે પ્રકારની ગતિ તો જરૂર રહેવાય છે. જ્ઞાનથી એ સકળભ્યાપક હોય ત્યારે પણ એના શુદ્ધવર્ણાંશને અંશે એનો નિત્યાનિત્યભાવ કાલમ રહે છે. (૧)

(૨) આવી બે પ્રકારની ગતિ હોવા છતાં સ્વરૂપ અને પરરૂપની સત્તા, સત્ત્વ એક જ હોય છે તે કોક્ષિવખતે એકસાથે જ હોય છે અને એ ચેતનનું સત્ત્વપણું એક જ છે એમ સમજીશો; એકપણુ જ એથી ત્રિદ શરૂ કરે. સ્વસ્વરૂપે એ છે તે જ વખતે એ પરરૂપે નથી; એ સત્ત્વરૂપે છે તે જ વખતે એ અસત્ત્વરૂપે નથી. આ એનું સત્ત્વપણું (સત્તા) એક જ છે બે નથી. સત્ત્વની બ્યાખ્યા સાથે એ જાણીને જ બંધેસનું આવે છે એમાં ઉત્પાદ, બ્યય અને મુવતા છે અને તેથી તેનું સત્ત્વ-સત્તા એક જ છે અને બે નથી. એટલે એનું સત્ત્વપણું સિદ્ધાંતની નજરે એકજે તો જાણે અને જાણાધિત છે અને છતાં એ જ્ઞાનમુદ્ધ-મહત્તાવી ધર્મ-ને અપેક્ષાને સકળભ્યાપક હોઈ શકે છે. આ વાત જાણીને જો હા. ભૂતસ્વાં દર્શન પર આવી બ્યય છે.

આત્મા પાતે સત છે તે ઉત્પાદ બ્યવધૌબરૂપ છે કારણ કે સત વસ્તુ તે ફક્ત સમય દૃષ્ટાન્તરિત્વ, અથવા ફક્ત નિરુપવચિનારી અથવા જોના અમુક ભાગ દૃષ્ટાન્તરિત્વ અને અમુક ભાગ પરિણામી નિત્ય, અથવા જોના કેઈ ભાગ તો ફક્ત નિત્ય અને કેઈ ભાગ તો માત્ર જનિત્ય જોમ હોઈ શકતું નથી. કૌનકથાનના મત પ્રમાણે ચેતન અથવા જડ, મૂર્ત અથવા અમૂર્ત સૂક્ષ્મ અથવા મૂળ જમી સત કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ, બ્યવ અને ધૌબરૂપે ત્રિરૂપ છે^૧ અને સત પાતાના સ્વભાવથી કદી મ્યુત થતું નથી માટે સત નિત્ય છે. આ રીતે સત્તા જોક છે અખડ છે અને અજાપિત છે સત્તી જોક્તા અને નિત્યતા આવા પ્રકારની છે વસ્તુભાગમાં ઉત્પાદ, બ્યવ અને ધૌબ્ય ક્યારેક હોય અને ક્યારેક ન હોય જોવું હોતું નથી. પણ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પાદકિ તરફે અશ અવરત હોય છે અને જો જ સતતું નિત્યત્વ છે; જો જ બતાવે છે કે સત્તા જોક છે અખડ છે અજાપિત છે (૨)

(૩) આ રીતે અન્વય અને અતિરેક હેતુઓ સમજવા જોઈએ. અમુક અથ હોય ત્યા સુવત્ર બીજા સવ સાધારણ અર્થે મળી આવે તં અન્વય હેતુ સાધન હોય ત્યા સાધ્ય હોય જોવા સ બધું દર્શન જો અન્વય, અને અમુક વસ્તુ ન હોય તો બીજા અમુક વસ્તુ પણ ન હોય જોવો સ બધા કે નિશ્ચય તે અતિરેક-અપ્રાપ્તિ. આ અન્વય-અતિરેક અન્વેષણક્રમિતિ છે. આ અન્વેષણક્રમિતિ સમજવા સાથે ચેતને રૂપજમ છેડી દેવા જોવો છે. રૂપજમ જોટલે બાહ્ય દેખાવ-આકારનો જમ. માત્ર બાહ્ય આકારથી કેઈ વસ્તુનો, સ્વભાવનો કે વર્તનનો નિર્ણય કરવામાં આવે જાદરું તત્ત્વ વિચારવામાં ન આવે, તો દુનિયામાં પણ આપણે માર જાઈ જોશીએ છીએ. માત્ર રૂપ ઉપરથી નિર્ણય કરવામાં આવે તો ઘણીવાર જમતમક જ્ઞાન થાય છે અને પ્રાણી વક-વિવકમાં પડી જઈ જોટે બહી બાય છે. માટે આ રૂપજમને જોડી દે.

રૂપજમથી જો જ્ઞાન થાય છે તે સવ આરોપ કરેલું જ્ઞાન છે રૂપજમથી હેવાઈ-દોરવઈ જવાય છે માટે અન્વય-અતિરેક હેતુને સમજી રૂપજમ છેડીને અણી હેતુ કાઢે કે અધારે જો સમજાય છે તે સર્વ આરોપ કરેલી થાતો છે અને આરોપમાં ખમ નથી, રૂપજમમાં ખમ નથી કે ખમી કીધેલ માન્યતામાં ખમ નથી. અદમખમ તો કેઈ જોર બીજ છે. જોને ઉપર ઉપરના રૂપ સાથે સ બધા નથી; જોને આધારે જ્ઞાન થાય તો તે પણ ઘણીવાર જમતમક હોય છે અને આત્મજ્ઞાન જો સાચું જ્ઞાન છે. જો લગનસિદ્ધિ છે માટે તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવું તેના ઉપર મધાર બાધવો અને આરોપિત ખમ ઉપરથી થતા ઉપરકરતા જ્ઞાનથી નિર્ણય ન કરતા વસ્તુખર્મ વિચારવો, તે તત્ત્વ જુદી થાય છે.

ચેતનું વિશાળ જ્ઞાન સવ પદાર્થો મુખી પહેાથી સહે છે જો અધિકારે સજગ-આપગવા માનવામાં આવે તોપણ મુખ્ય પર્વાઈ, સત્-અસત્તી બ્યાખ્યાઓ અને સ્વભાવ પરમાવને

વિસારી શકાય તેમ નથી એમ જણાવી, અન્વય-વ્યતિરેક હેતુ ધ્યાનમાં લઈ ફરજીયાત રૂર કરી આશપને વિસારી તત્ત્વધર્મની મુખ્યતા જણાવી, અને ત્યાં જ્ઞાનધનનું સ્થાન જણાવી સર્વ વાતનો મેળ મેળવી આપ્યો. આ પ્રમાણે ભાવ અને સૂચનો છે (૩)

[૩]

શ્રી સામરાનંદસૂરીશ્વરની નોંધના આધારે પુનઃ વિવેચન

ઉપર પ્રમાણે વિવેચન લખ્યા પછી આપ્તાયં શ્રી સામરાનંદસૂરીશ્વરને આ પદ જતાંબુ તેના વિવેચનમાં તેઓશ્રીએ નોંધ કરાવી તે આધારે આ પદનું વિવેચન ફરીવાર લખવામાં આવ્યું છે તેઓશ્રીએ લખાવેલ નોંધનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) કેટલક સર્વંભાષક છે તે આ પ્રમાણે જોઈ વળે જાણ્યું છે સર્વ્ય જાણ્યું—એકને બધું તે સર્વને બધું. પરંપરા જે પ્રકાશના છે સત્પર્યાય અને અસત્પર્યાય. સત્પર્યાય એટલે સ્વપર્યાય. આપણે તે માટે વાચ્ય અને વાચકનો ભાવ પ્રથમ વિચારીએ. વાચ્ય પદાર્થ છે જેની વ્યાખ્યા કે જ્ઞાન કરવું હોય તે વાચ્ય દાખલા તરીકે ઘટ, ઘડ વાચ્ય છે ઘડ ઘડ ઘડ મળીને ઘટ થયો. જે જે અક્ષર જે જે શબ્દોમાં મળીને અર્થને કહે તે સર્વ સ્વપર્યાય. એ સિવાયના બાકીના અક્ષર તે પરપર્યાય.

કોઈ પણ પદાર્થના જૂન કાળના જે પરંપરા થયા, વતમાનમાં જે પરંપરા છે અને ભવિષ્યમાં જે પરંપરા થશે, તે સર્વ સ્વપર્યાય. આ રીતે સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય. અથવા બીજી રીતે એકને તે વિધિ દ્વારા અને નિવેદન દ્વારા સ્વપર્યાયનું જ્ઞાન થાય. અમુક પદાર્થ લઈએ, તે પદાર્થ બીજા પદાર્થ સાથે મળે તેથી થતી ભુદી ભુદી અવસ્થાઓને વિનિરૂપ પર્યાય કહેવાય. કોઈ બીજામાં બીજી બીજી ન મળે ત્યાં સુધી તેનામાં જે ધર્મો હોય તે તેના શુદ્ધ કહેવાય. રૂઢમાં છાયા ન મળે ત્યાં સુધી રૂઢમાં અમુક શુદ્ધ હોય તે, છાયા મળ્યા પછી ન રહે એટલે રૂઢની અવસ્થામાં છાયાના મેળાપ પછી થવાના પરંપરાને નિરેખરૂપ સ્વપર્યાય કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય.

ભાવનું જ્ઞાન હોય ત્યારે જ અભાવનું જ્ઞાન થાય. મૂળ પદાર્થ બહુવામાં આવે તેટલા સારા પ્રતિષેધોની જ્ઞાન પ્રાપ્તિ જરૂરી છે. એટલું જ નહિ પણ અભાવના જ્ઞાનમાં પ્રતિષેધોની જ્ઞાનનું કારણપણું છે ઘટાભાવનો પ્રતિષેધોની ઘટ ઘટ ભવના વગર ઘટ નથી એવું બહુ શકાય નહિ. એટલે અન્યોન્યાભાવને નિરમિત કરનાર ઘટપણું છે અને એ મુજબ અન્યોન્યાભાવો ત્યારે જ જણાય જ્યારે તેના મૂળ પદાર્થો બહુવામાં આવ્યા હોય. એટલા માટે સ્વપર્યાયો બહુવા માટે પર પર્યાય બહુવા જ પડે, અથવા, વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો, પર પર્યાયનું જ્ઞાન સ્વપર્યાયના જ્ઞાન સાથે જોડાયેલું જ છે.

સાત્ત્વનો અર્થ જ્ઞાનકૃત્ત્વ હોવાથી સર્વ ભાવનું સાત્ત્વ તે પણ સર્વભાવવિપક્ષ

જ્ઞાનપ્રત્યક્ષ છે આ રીતે વિચાર કરવા સત્ અને અસત્ પદાંશ દ્વારા એક પદાર્થને બાલુપાથી સકળ પદાર્થ વ્યુદ્ધાર્થ બાબ છે અને તેના માટે એક પદાર્થના જ્ઞાનથી ચેતન સવંધાપક અને છે

હવે એ જ વાત શુદ્ધપદાર્થની નજરે એક જો સહજાની જોટલે અવિરોધપણે સાથે સહી શકે તે ખર્ચો સહજાની કહેવાય; દા. ત. નિત્યત્વ, જ્ઞાતૃત્વ, સ્થિતિત્વ અને જોડની સાથે બીજો ન સહી શકે તે કમજાની ખર્ચ; દા. ત. દેવત્વ અને મનુષ્યત્વ દા. ત. વર્ (falsity) અને વસ્તુ (thing) જોટલે શુદ્ધપદાર્થની નજરે એક જો વાપરુ આત્મા સવંધાપક અને અને પરિણતિ-પરિણામ-પદાર્થ રૂપ નજરે એક જો તો કેમ જાણી ન શકે પરિણામક (પરિણામ પામનાર)ની અને પરિણામની નજરે એક જો તો જોના ભાવ અને સુભાવ બે ભાવ ભાવ જોટલે પદાર્થ-ઘટ અને તેના સુભાવ-સ્વભાવ તે ઘટત્વ જોટલે બધા અને બહિર્ગતની નજરે એક જો, ભાવ અને સ્વભાવને વિચારીએ, તો સવંધાની સ્વતંત્ર ગતિ-બે સ્વતંત્ર જોટલે પદાર્થ અને તેના સ્વભાવ, ઘટ અને ઘટત્વ આ બે સ્વતંત્ર દ્વારા જોની બંધાપકતા બતાવી અને એ રીતે ચેતન સકળ-સ્વતંત્ર ભાવ જોટલી નાતૃત્વની નજરે સકળ-સ્વતંત્રતા બતાવી અને પદાર્થ અને પદાર્થપણુ એ બે ગતિ બતાવી જ્ઞાનપ્રત્યક્ષ દ્વારા આ રીતે ચેતનની સકળ-સ્વતંત્રતા ખર્ચ (૧)

(૨) પ્રથમ પ્રાથમિક બે સ્વતંત્ર જ્ઞાન દ્વારા ચેતનની સવંધાપકતા બતાવી હવે એક સ્વતંત્ર ચેતનની સવંધાપકતા બતાવે છે પિતાની સીધી અગતી અન્યારે બે સ્વતંત્ર-દ્વેષ-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ વિદ્યમાન છે એ સીધી છે જાણી નથી જોટલે બે જ્યોત્સ્વય અસ્તિ હવે બીજી પળે જોને જાણી કરી જોટલે બે જ્યોત્સ્વય આસીત્-સીધી હતી જોમ વધુ; આ કહેવું જાણી જતા અનુભવવાની પાસરી હતી તં નાશ પામી ગઈ આ રીતે સ્વતંત્ર-દ્વેષ-કાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ હરેક સત્પણુ છે પરંતુ અભાવ દ્વારા અને સ્વરૂપે સત્તા દ્વારા એ સત્ છે સત્તા જોટલે વિદ્યમાનપણુ

આ રીતે હરેક પદાર્થને સ્વરૂપે અને પરરૂપે વિચારીએ તો જહી કંઈ જાણી ન શકે સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય તે પર રૂપે વિદ્યમાન અને નહિ જોટલે સ્વરૂપની સત્તા એક જ સીદ્ધિ-સિદ્ધિ ભાવ, બે બે ન હોય અગતી સીધી હોય તે કહેવું બે અન્યથા રૂપે ન હોય જોટલે વિદ્યમાન અન્યથા સત્પણુ બે એક જ હોય આ રીતે વડં સિદ્ધિતિ જ હે-એક જ સત્તા-વિદ્યમાનતા સિદ્ધિ ભાવ છે અને બે વાત સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી પ્રથમ અજામતી બેમા જોટલી (પ્રથમ મામા). જોટલી બીજી મામા સ્વપર રૂપમા એકમા જોટલી; હવે આ રીતે સકળ-સ્વતંત્રતા બતાવે છે.

સત્તા-સત્ત્વ, પ્રમેયત્વ, દેવત્વ વગેરે ખર્ચોને નેવાધિકો માત્ર દેવતા-વધી માને છે જોટલે જોના માત્ર અન્યથ જ ભાવ અન્યથ જોટલે વર્તવું તે જોના અભાવ નેવાધિકો ન માને સત્તા જોલી વસ્તુ છે કે ને એક જ છે પદાર્થમાત્રમા સત્ત્વ છે હોવાપણુ છે.

સત્તા એક છે તેમ જ તે અખંડ છે એના કનકા ન થાય. સો કે દબાર થકા હોય તોપણ તે સ્વતંત્ર ઘટત્વ અલગ અલગ ન હોય. ઘટત્વ સો થકાનું સો નહિ. એ તો એક જ રહે. તેમ જ થકાના અવયવે અવયવે ઘટત્વ નથી, તેમ જ જુદા જુદા થકાએ અલગ અલગ ઘટત્વ નથી. ઘટત્વ એક જ છે અને અખંડ છે. થકાના એક ભાગ પર આંગળી મૂકી ત્યાં ઘટત્વ જોમ ન કહેવાય. આખા થકા પર અને સોયે થકામાં અખંડ અને એક ઘટત્વ છે.

અને એ સત્તા બીજા પ્રમાણથી તૂટી જાય તેવી નથી. જાયા એટલે દ્રવિતપણુ દૂરથી કેસને હજલો. જેખાતો હોય દૂરથી એક હાજો, પણ નહીં જતાં એમાં દૂરથી જણાય છે એમાં ખડ ખડ થઈને દૂરથી એકપણુ જેખાય છે તે પ્રમાણે સત્તાનું એકપણુ દ્રવિત નથી, એ અખંડ છે અને અન્ય પ્રમાણથી અદ્રવિત છે અખંધિત છે કાઈ એને માટે હોય કાઠી શકે તેવું નથી.

આ સિદ્ધાંતપદ્ય છે. શોક્ષક વસ્તુ છે મતલબ, સત્તા-હોવાપણુ-વિષમભાવતા એક છે અખંડ છે અને અખંધિત છે. આ રીતે સત્તા એક છે અદ્વિતીય છે અને તેના જ્ઞાનથી ચેતન સંકળઆપક બને છે.

(૩) અન્યથા એટલે સમાન ધર્મો જ્યાં દુઃખ ત્યાં અગ્નિ. બ્યતિરેક એટલે જે ન હોય ત્યાં નહિ. થકા જતાવે ત્યારે જોળીપણુ નહિ અને જોળીપણુ હોય ત્યાં ઘટપણુ નહિ. હરેક વસ્તુના નવા નવા ધર્મો થાય છે, જૂના બચ છે કાળાવરે માટીના થકાની જોળી પણ થઈ જાય, પણ થકા હોય ત્યારે જોળી નહિ અને જોળી હોય ત્યારે થકા નહિ. એટલે ધર્મો હજમગતા છે. સત્તા સિવાયના બીજા ધર્મો હજમગતા ગણાય.

આ રીતે અન્યથાએ અને બ્યતિરેકહેતુએ સમજવામાં આવે તો વર્તમાન વસ્તુઓ અજેના સર્વ જામો ટળી જશે. ઘટ વખતે ઘટત્વ જ રહેશે. એટલે સત્તા સિવાયના સર્વ ધર્મો આશય કરેલા છે. હાથની મૂઠીને એક વખતે કણકણે પકડે, બીજા હાથે તેની જ મૂઠી પાકે-તેમાં કાઈ જતું નથી, આવતું નથી. એટલે કણકણે મૂઠી થઈને આશયિન ધર્મ છે.

ખડુ વત્ત તો સત્તા છે. ચેતન સર્વશાયક બન્યો. એટલે સર્વઆપક બન્યો. એટલે મરુત્વની અપેક્ષાએ નહિ, પણ નાતુત્વની અપેક્ષાએ સર્વઆપકપણુ બને છે. એમ કહુ તે શેષ છે ઉચિત છે. શ્રી વીરશયસ્તોત્રમાં હેમચક્રાચાર્ય જગત્કર્તૃત્વપ્રકાશ (૭-૭)માં ચોબ રીતે કહે છે કે :-

સર્વમાણેષુ કર્તૃત્વ જ્ઞાતૃત્વ મયિ સમ્યક્મ્ ।

એ શ્લોકનો ભાવ વિચારવામાં આવશે તો તેમાં જણાશે કે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાએ જ સર્વઆપકત્વ શક્ય છે. આ રીતે જ્ઞાતૃત્વની અપેક્ષાએ ચેતન સર્વઆપક હોય છે. હોઈ શકે છે એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે આનંદધન કહે છે કે એ વત્ત છે. એ સાચી વાત છે એ ખરો નિબંધ છે.

ઉપસહાર—આ રીતે આ પદમાં અગાધ જ્ઞાન અર્થુ છે એના પર જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાંથી નવાં તત્ત્વો મળતા જાય છે. કેઈ અન્ય તત્ત્વો દશન પ્રસંગે યોગીશને આ પદનું કવન કર્યું હોય એમ જણાય. આ પદ સામાન્ય કોટિના આદ્ય કવનો કરતાં તદ્દન અલગ છે. પર છે જ્ઞાનમય છે અને આત્માસમને વિચારમાં નાળી જે તેવું છે એના પર વધારે વિચાર કરતાં કેઈ વિરોધ સત્ય માત્રમ થી આવે તો જણાવીશ. વાંચકશ્રીને પણ એ વાત નોધી દેવા અને જને તો દેખકને સ્વપર લાભાર્થે જણાવવા વિચારિ છે. દ્રવ્યગુણપર્યાયનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તત્ત્વનામનાં સ્ફુટ્યે, સ્વપરની વિધાન આદિ અનેક વાતની અદર ઘેટનનો પરિણામવાદ બરાબર સમજાવવારે આ પદ જગજે તેવું છે એ જૂલ સ્ફુટ્યજ્ઞાનની અપેક્ષા રાખે છે અને એ સમજવામાં જેટલી ઝુરકેલી રેખા છે તેટલી જ ઘેટનને જોતજવામાં ઝુરકેલી છે. આ પદ પર જૂલ વિચાર કરવો અને સ્ફુટ્ય જણનાર તત્ત્વવેદીઓ સાથે એના સંબંધમાં ચર્ચા કરવી, એ રીતે વાતની સ્પષ્ટતા થશે. હાલ તો અત્ર વિરમીએ. (૮૬)

૫૬ નેવુસુ

પૂર્વાર્ધ—સાખી અને તેનું વિવેચન

ભૂમિકા—સિતેરમાં પદની સાથે મૂકેલ સાખીમાં સાખી એ શી વસ્તુ છે તે પર વિવેચન કરી તે પર વિન્ધાર ઉપોદ્ધાવ પર સુલતવી રાખ્યો હોય. આનંદજનનના પદોમાં વધી વધી સાત સાખીઓ આવે છે એમાંથી કેઈને મથાએ સોરઠો એમ પણ લખ્યું છે અને કેઈમાં સાખી—સજ મોરઠો એમ લખ્યું છે. કેઈ કેઈ સાખીને પદના વિવેચ સાથે સંબંધ હોય છે કેઈ પ્રતમાં અનુક્રમ સાખી એક સ્થાનએ મૂકેલી હોય છે તો બીજી પ્રતમાં અન્ય સ્થાને મૂકી હોય છે. આ પ્રકારની સાખીની સ્થિતિ કેઈ સિતેરમાં જ પદની અને આ નેવુમાં પદની સાખીને અલગ અને સાથે બધી તે પર વિવેચન કર્યું છે. સાખી એટલે એ વસ્તુનો એક પ્રકારનો દોહરો કે પદ અંગક, લાગણી કે વરનીમાં આવતી લગાવીને માવાની દૂધી પશ્ચિત્તો— સાથે જુજસતી એકબીજામાં મં તેનો આ પ્રમથે અર્થ કર્યો છે. આ સખ, દોહરો, સોરઠો બધી વિચારણા આવે છે, તે ઉચિત સ્થાને ઉપોદ્ધાવમાં થશે એટલું જણાવું અત્ર પ્રસ્તુત છે.

આ સાખી બધી પૂઠાઈથી ભરેલી હોય તેમ લાગે છે એમાં દેખીતો વિરોધાભાસ છે એનો અવહાર રીતે અને આત્મિક પ્રગતિની દ્રષ્ટિએ જાણ સમજવા અત્ર પ્રવર્ત કર્યો છે. એની અર્થવિચારણામાં ૫ મ કીર્તિચળ જગિના સૂચન સિવાય કાઈ મતદ મળી નથી.

સાખી
(સેટો)

મળ જોવતાં સાલ, જોવે તો ઈકો મહિ;
સાખી જોવળ સાલ, વાણા વિષ રહે ગઈ

અર્થ—ન ભેઈએ તેને લાખ (મળે) અને ભેઈએ તેને એક પણ ન મળે. આ જુવાનીને વિશ્વાસ મળ્યો અથવા જુવાનીરૂપ પાકું ફળ પ્રાપ્ત થયું, પણ પ્રેમી પતિ વગર એ પણ ફેકટમા થાક્યું ગયું—નકામું થઈ ગયું.

વિવેચન—અવહારમા એવી વાત છે કે આપણે જેની પાછળ દોડીએ તે મળતું નથી, જેને લાવ મારીએ તે પાછળ પડે છે અને ભારિયારથી પણ વધારે મળે છે પ્રસુત્ય, ધન-દોલત, માલ-ખજાના અને હકમીદેવી આપણા ॥ ન ભેઈએ એને ત્યાં એ દોહતાં બાથ છે ભેઈએ તેનાથી એ દૂર નાસે છે આ તો વહેવારની વાત થઈ આદિમક સુધિમા પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે એક કર્મખંડનના જ કાળહો. લઈએ જ્યારે પ્રાણીને કર્મખંડન થાય છે ત્યારે, અથવા કર્મના શોધ કરવો હોય છે ત્યારે, આવી જ કશા થાય છે પ્રાણીને સારું જમી છે પણ તે માટે પ્રયાસ કરવો નથી. એટલે પરિણામે ન જમે તેવાં કર્મો મોટી સંખ્યામા બધાય છે અને જે શુભ કર્મો પરિણામે અતુલ્ય ભેજવાઈ મળી શકે તેવાં કર્મો મેળવી શકાવા નથી શોધ અને સંસારને સરખાં ગણે વહક અને નિવહકને સમ ગણે, કનક અને ખાખણને સમ ગણે ત્યારે શોધ થાય છે. હજીથી શોધ મળી શકતો નથી અને શોધ પી છાછા જ શોધને દૂર રખાવે છે.

આ અવિશય જૂઠાં આશયવાળી સાખીના આ પ્રથમ વિભાગનો વીએ અર્થ પણ સ્ફુરે છે કેઈ બાબત ન ભેઈએ ત્યાં સુધી તે લાખએ હોય તેમ જણાય છે પણ અવહારમાં—વપાસવા એકે પણ રહેતી નથી. આ વડન અશક્ય જેવી વાત સાચી છે કાળલા વરીકે આપણા કર્મો કેવા છે કેટલાં છે કેવું ફળ આપનારા છે તેને ભેઈએ નહિ ત્યાં સુધી તો તે લાખોની સંખ્યામા હોય છે તેની અણવરી કરતાં અણલ છાછડ ખાઈ બાથ તેવું લાગે ॥ પણ જ્યારે તેને શોધવા માટે, તેનાં મૂળ સુધી જીવનવામા આવે, ત્યારે એ કર્મમાતું એક પણ રહેતું નથી, સર્વે ખલાસ થઈ બાથ છે એટલે જ્યાં સુધી જીવનરાજ બાતે એવા નથી ત્યાં સુધી જ સંસાર ઘટનાના લાખો પ્રસવો કાળજ રહે છે દૂરથી રેખાય છે અને

શાંતવર—લાખ-લાલ જેવે-જેવો. જો-એક મેનજુ-એમ, મેન. લાખ-લાલ વહાલા-વહાલ, વાલા.

શબ્દાર્થ—અણુભેદતા=ન મેલું હોય તે, ન મેઈએ ત્યારે, છાછા ન હોય તેને-ત્યારે, લાખ=મેંદો, હજી, દખાળ. મેવે=ભેઈએ, છાછા હોય લાખી=પ્રાપ્ત થઈ સંપત્તી. મેનજુ=જુવાની, મસનતી, મોન. લાખ=સાખી, વિશ્વાસ, પ્રાપ્તિ ફળ (લા ન ફરી) વહાલા=પ્રેમી, પ્રિય. વિજુ=વગર. એને મર્થ=નકામી થઈ નિષ્ફળ થઈ

એનું કામ જાણ્યા કરે છે; પણ તેણે એણે પોતે એવા માટણ એનું પૃથક્કરણ કરવા માંડ્યું એના આગમન-કારણને સમજવા માટેના કે એક પણ કામ રહ્યું નહિ, સમગ્રી એના મોક્ષ થઈ ગયો. આ રીતે એઈએ તો સર્વ કલ્પિત બાળવામાં-સમજવામાં આનંદવાની જરૂરીયાત પર આનંદ રાજ્ય જણાય છે. એવાની કલ્પિતને જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે.

આ દૃષ્ટિએ જીવનરાજ કથોને જુએ, તેનો મર્મ સમજો તેના કારણે તપાસે, તેના પરિણામો લક્ષ્યમાં લે તો એક કામ રહે નહિ. પણ એના મુખી એને ન સમજે ન તપાસે, ત્યાં મુખી તો એ લાગેની સંજ્ઞામાં લાગેલા રહે છે; શોધ મેળવવાઈને દૂર કહી બધા ત્યાં જીવે શોધી બધા છે અને એ રીતે ઘટમાળ ચાલે છે. આ દૃષ્ટિએ પણ સૂચકે જર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે પ્રાણી પોતાનું જ્ઞાન સમજી ક્ષપકભેળી માટે છે. જ્યારે કર્મને જ્ઞાનરૂપે જુએ છે ત્યારે એકે પણ કર્મ રહેતું નથી. બાકી એની યોગજાણ ન હોય, એનાં કારમ્ય પરિણામ સીધી રીતે મન પર લીધા ન હોય, ત્યાં મુખી એ લાગેની સંજ્ઞામાં હાજર રહે છે.

જાણવા સમયા પોતાની સર્ણી જીવનને કહે છે કે એનો જપ નથી, તેવી ચીજ લાગેની સંજ્ઞામાં મળે છે. ઘરમાર, માલખબને, ગુરૂચરિવાર અને દૂકામાં કહીએ તો આપણા સભ્યમાં આવતી સેક્ટોરલવાદો વસ્તુઓ, એની પોતાને પસંદ નથી, તે શોધી સંજ્ઞામાં મળ્યા કરે છે અને મૂળમાં અપરિચિત વધારો જતાવ્યા કરે છે. અને એની આકૃષ્ટ કરવામાં આવે છે તેવા જીવનસંજ્ઞાને ધેર લાવી શકે તેવી અનુકૂળ વસ્તુઓ કે લાવે—શમ, કમ, કમ, શાંતિ, આસ્તિક્ય, અનુકંપા કે ઉદારતા, સંસારજેડ પર-પરિણતિરમણવાનો ત્યાગ એવા એવા લાવે—તે શોધ્યા જડતા નથી. આ સ્થિતિને પરિણામે ઘટ એવી બની છે કે અને જુવાનીરૂપ પાછી ફેરી મળી છે. આ પર એ પરિણામ થઈ છે પણ એને સોજવનાર વહાલો ન હોવાથી એ જાત્યારે તો નકારી થઈ પડે છે અને જીવનર જર્ણ વચરું થઈ બધા છે. આ જર્ણ વિચારતા જાણી યાજી કુમતિના મુખમાં મૂકી હોય એમ લાગે છે. જર્ણ સ્વામીના વિચાર માટે મનનું દુઃખ બાકત કરવાની જાણના જણાય છે.

જ્યાં મગજને જેથીએ તો આ જાણી સાળી કુમતિના મુખમાં પણ મૂકી શકાય અને એમ કરીએ તો આની નીચે નેવડું પણ આવે છે તેની સાથે એનો ઘાટ પણ મગજમાં આની જાણ. આ સૂચક જર્ણ પણ વિચારવો. આ તાળી એજીની જુદ જણાય છે કે એમાંથી અનેક નવા નવા લાવેની જુરુવા મથા કરે છે. આ દૃષ્ટિએ કુમતિના મુખમાં આ સાળી મૂકીએ તો કુમતિ તો પસંદગમ રાજનારી છે. ઇતિહાસમાં માણનારી છે. મનોવિકારમાં સમજનારી છે અને રણદપટ્ટીમાં લોકેર કરનારી છે. એનો વખત જ્યારે પસંદગમ મોકો છે. એ વખતનું વાતાવરણ કેવું હોય ?—એનો જ્ઞાત કરવો એ જુદું સંકેતી વાત છે. કુમતિનું સામાન્ય ચાલતું હતું ત્યારે તો જનતાનુભવીથી માંડીને સંબંધન મુખીના કથાઓ રાજ દેવ,

ભથ, શોક, દુઃખ છા વેદ, અનેકાનેક અતરણાવો એની ફરતા ફર્યા કરતા હતા. અનેક બસને આટા મારતા હતાં. ભોરી, છુચ્ચાર્ક દહા, વિશ્વાસવાત, નિહા, કલક, અભ્યાષ્યાન આવા આવા અનેક ભાવો ક્રમતિને બેઈએ કે ન બેઈએ, પણ જુદા જુદા આકારમાં એની પાસે ફરકવા જ કરતા હતા. જે વખતે એ માનીતા મહારાણી હતા. આજે માનીતીના માન મોતરાણુ; આજે માનીતીની જગ્યાએ મોટી વહુ-સુમતિ બાઈ પધાર્યા; આજે રાજમંદિરને કામો રજા રહેવં થઈ ગયો; આજે હાલ રજને જઈલે મોદ રજના તોરણો ભધાર્યા; આજે શાસ્ત્રસીનો પરિવાર પહોંચી ગયો; આજે સામાજિકાદિક ચારિત્રની હાજરી થઈ; આજે જૂઠીધર્મ-પતિધર્મનો મોટો પરિવાર રાજમંદિરે આવી પહોંચ્યો, એટલે ક્રમતિને આખો પરિવાર ગમ્મતી કરી ગયો. ક્રમતિ વિચાર કરે છે કે ખચ નહોતો ત્યારે તો હાખો વિકાશે હાજર રહેતા પણ આજે પતિ મોટી વહુના માન વધારી રહ્યા છે ત્યારે તો પેલા મનોવિકાશે અને ભાવોમાંનો એકે શોખો જડતો નથી. ક્રમતિ અત્યારે માનીતી મટી અણમાનીતી થઈ એટલે પતિ વગર એની જુવાની નકામી ભથ છે એમ તેને લાગે છે.

આવો ભાવ સાખીમાંથી નીકળી શકે છે અને તે આ પછીના નેત્રમાં પડના ભાવને અનુરૂપ થાય છે એમાં એક રેખીતી સ્ખલના લાગે તે પણ વિચારી નાખીએ. ક્રમતિ તો વેશ્યા છે પતિની હાજરીમાં પણ પતિને છેલ્લું કરનારી છે એટલે એ પતિની એસ્કાજરીમાં પતિને મોટે ઝરણા કરે કે એના વગર પોતાની જુવાની નકામી થાય છે એમ વિલાપ કરે એમ વિચારવા કાંઈક બાધાત થાય તેવું છે. પણ સુમતિનાં નજરે એ નાની વહુ છે એમ આ નીચેના પદમાં બતાવ્યું છે તે નજરે આ ભાવ પણ વિચારવા થોડા છે એટલે રેખીતી સ્ખલનાનો જુલાસો થઈ થાય છે નેત્રમાં પડને અનુરૂપ આ ભાવોનું દિલ્લિન્દુ પણ તેટલા મોટે ઝસમર વિચારવા થોડા છે.

જમે તે દિલ્લિએ બેટા આ નાનકડી સાખી ઘણા કી હા ભાવથી બરેલી હોય તેમ લાગે છે એમાં થોડાનો મહિમા છે ભાવની વિપુલતા છે આદરની કી કાઈ છે (સાખી)

ઉત્તરાર્ધ—૫૬ અને તેનું વિવેચન

શ્રુતિકા—સસાર વચ્ચે અભિરુચિ, પુદ્ગલનાદીવજ્રાતા વિલાસ, અવકાર વધારવાની વખતના, નામ કાઢવાનો મોહ, ધન-માલ-ખજાનાના સંચયની તીવ્ર આકાંક્ષા અને અવરજ રાજ કે રમથી ત્યાગલાજ કે વેરાગસેવનને બદલે વહાલી લેવાની વૃત્તિ—આ સર્વ ભાવો મમતામાંથી થાય છે અને પોષણ મેળવે છે.

સમ સંવેદ નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અનુકંપા વગેરે લગણો સમનાના ધરના છે ભાવ દયા, પ્રેમપ્રકાર કરવાની વૃત્તિ, શીતને બેટાં અવરમાં થતું દુઃખ, સસારથી વિરાગ, સ્વનો સ્વીકાર અને પરનો ત્યાગ અને મનનું ક્રમગાપણુ—આ સર્વ ભાવો મમતામાંથી બને છે પોષણ મેળવે છે.

આ મમતા અને સમતાને અસાધ્ય જોજાયા તે લવનધારાના આજા ઝેરકા મોટો દરક પડી જાય તેમ છે અને એ બે પૈકી કોકના ત્યાગ અને બીજાના સ્વીકાર પાછા ચેતનશક્તી ઉત્પત્તિને અતિ વિશિષ્ટ આશય છે વાત એવી છે કે વિચાર કરતા વન સાદી, સાર અને સ્વીકાર હાથે તેવી વાત છતાં અનાદિ અવ્યાસને કારણે વર્તન એક જ પ્રકારનું થાય છે પોતાના ચિર કાળના મુખને જાહેર વાતકાલિક આનંદમાં પડી જાય છે અને મૂર્ખાઈ અરેલું વર્તન થઈ જાય છે. આમ કેમ ? સમસ્ત બાબુકાર પણ કેમ બહુતા હશે ?—આવા પ્રશ્નો સહજ થાય તેવું છે તેનો ઉત્તર આપવા આ અને આવા પદોની કૃતિ થયેલ છે.

મમતા અને સમતાને વિશદ છે, એક હોય ત્યાં તેટલે અંશે બીજીની યેદાશની જણાય છે. જસેને એ શોક બહીજે તો એકબીજાની ઉર્જામાં એમનું લવન પરિવર્તે છે જાત શોકો પતિદેવને પોતાના મનિર જેથે, પોતાની વાત પતિ પાસે માડી માડીને કહે, અને પતિનું મન શોકમાથી વિરક્ત થઈ પોતાને વશ થાય તે માટે કામચૂદમણ પણ કરે. આ સીતે શોકો વચ્ચે હમેશાંના હમદા થાક્યા કરે છે મમતા પરસ્પર વચ્ચે જેવાકે કર્મ કરે, પૌરુષલિક બીજેમાં રસ જતાવે, ચેતનશક્તિને મનોવિકારને સ્વાધીન બનાવ્યા કરે અને ધર્મિયમુખપ્રાપ્તિમા લવન સાચુંક મનાવે એ એક બાબુની વાત છે અને ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, મુતિ, શાંતિ, સ્થિરતા, એકાગ્રતા અને આનંદમાં વરબોગ કરવાના માર્ગો ચેતનશક્તિને જતાવ્યા કરે એ બીજી બાબુના સમતાના માર્ગો છે જસે શોકોના માર્ગો એકમેકથી ભિન્ન હોઈ એક હોય ત્યાં બીજી આવી જસી બધા છે અને માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી, હાત્ર આવે કે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબીઓનું પરિણામ સ્થાપવા મથ્યા કરે છે.

મમતા અને સમતાના અવશ્ય કુમતિ અને કુમતિના આવા પ્રકારના પદ્યોએ આજા લવનના વાક્યા જ કરે છે કેટલાક પ્રાણીઓ તો મમતામા જ મી, તેમાં ભિન્ન, તેમજ સ્કંદ, ધનદોહલ મેળવવામાં, સત્વતિને સ્થાપન કરવામાં અને કમલાઓ મૂર્તિ જવામાં લવન પૂરું કરે છે બીજી વાત લવનમા હોય કે હોવી જરૂરી છે એમ બાબુતા જણ નથી, અને આ જાવમા પીટાતા અને અજાતા વાક્યા બધા છે. એવા પ્રાણીને કુમતિ સૂઝતી નથી, અતરાત્રમાનો પરિવ્રજ પણ થતો નથી અને આગળ દ્વિસાળ આપવાના છે કે ફળ સોમવવાનાં છે એ વાતનો આજા પણ આવતો નથી એ લગેની વાત કહાલ ન કરીએ તો મમતા કે કુમતિને જોજાવાનાર પણ મમતાના વ્યકારામાં પડી જાય છે અને કોઈવાર મમતાની રાહે આવે અને કંઈક હૃદયપૂરકો ત્યાગ-વૈરાગ્ય જસ જતાવે, ત્યાં પાછા મમતાના વચ્ચેમાં જટવાઈ જાય છે એ વાત ખાસ આનંદ પર લેવા જેવી છે. આવા વિમ ભ્રમ પ્રાણીઓના અવશ્ય સમતા અને મમતા વચ્ચેના હમદા થાક્યા જ કરે છે કોઈવાર આથી શાંતિમ આવી ચેતનશક્તિને આવે ત્યાં વળી મન મમતામાં જેથઈ જાય છે એટલે પુરુષોદ્ધમ, શ્રીના આકર્ષણમાં ધન-માલ-ખજાનાના સમૃદ્ધમાં હપટાઈ જાય છે. વળી કોઈ

ચેતવનાર આવે કે અદર્શની ભૂમિતિ થાય ત્યારે ભાર્ગવ્યી અતરાત્મભાવમાં આવે છે ત્યાગ વૈરાગ્યમાં સાથે રસ છે. સંસારને ઉપાધિરૂપ માને છે- વળી પાછો ઝપટો આવે એટલે મનોવિકારને તાણે ઘર્ષ બાજ છે અને જોટાળે પડી બાજ છે.

આમ અક્રાંતા-પિંગાતા જ્યારે ચૈતન્યસ્ફૂર્તિ થાય છે, જ્યારે પરભાવ અને સ્વનો પરિભવ થાય છે જ્યારે સ્વનો સ્વોકાર થાય છે પરભાવ તરફ ખરેખરી ધુણ થાય છે ત્યારે આખા જીવનમાં પહોંચે આવી બંધ છે આત્મિક ભાવનો વિજય થાય છે અને પછી તે વિરાગ એટલે વધતો બંધ છે કે પ્રાણી જેમ આનંદ માનતો હતો ત્યાંથી ખસી બંધ છે અને તદ્દન નવીન આદર્શો તરફ બંધ છે આવી પરિસ્થિતિ મુરઝેલ છે, પણ અસંકલ્પ નથી. અત્યાર સુધી મમતાએ બારબાર તેના પર ભેર કરી સમતાને સાથે યવગમ વિમો નાંજ્યા હતાં તે હવે પ્રયોગમાંથી નીકળી બંધ છે અને પરિણત્ર જ્યારે મમતાની તરફ નજર પણ નથી કરતા તે વખતે મમતાની જે સ્થિતિ થાય તે આ પદમાં ભતાવી છે અતરાત્મ દયામાં ચેતસી જન્મારને આ સ્થિતિ અનુભવમાં આવે છે અને એક વાર એ એ બરાબર જાણી બંધ તો પડી આવ્યું છે, એના માર્ગો અને એના સાધનો તદ્દન ફેરી બંધ છે એવું થાય ત્યારે મમતા પેતાની શોક માટે શુ યાલે તેનું અર આજેદૂખ વર્ણન છે.

જુદા જુદા પદોમાં સમતા કે ચેતનાના, સુમતિ કે મદાના વિસ્ત્રાન સામજ્યા છે ભાદરવાની શતત્રી વિરહવેદના (પદ ૫૧ મામાં) સામળી છે- ભાતક ચંદ્રેરની આરઠ (પદ ૩૭ મા મા) સામળી છે- ચેતનાની સુખજૂથ ચાલી ગયાના વિલાપ (પદ ૪૧ મામાં) સામજ્યા છે- વિરહકાળની આતુરતાની આશાઓ (પદ ૨૩ મામાં) કલ્પમેશ્વર ઘર્ષ છે- ચેતનાની મૃત્તુ (પદ ૪૭ મામાં) વિગતવાર કાને અક્રાંતા છે; આતુરતા ઉદ્ગાર અને વિરહી ચેતનાનાં ગાઠપણ (પદ ૩૭ મામાં) સુવર્ણ છે અને એવી રીતે અનેક વિરહજુજનો સમતા, સુમતિ કે ચેતનાને જાગે વિવિધ આકારમાં સમભવ્ય છે અને તે પર વિવેચન થઈ છે. નિમિત્તિન વાંટી એવી ચેતનાની માત્ર પ્રતીક્ષાના માન પણ (પદ ૧૬ મામાં) અવલોકિતમાં પડ્યાં છે રિસાવલી સમતાને મનાવવા માટે (પદ ૧૮ મામાં) સ્વચ્છતાનો ઘર્ષ છે અને આવી રીતે જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી સમતા-ચેતનાના ક્રેગાટ ચીતરાવણાં આપણે ગાયાં છે પણ આ પદની વિશિષ્ટતા તદ્દન જુદા પ્રકારની છે અહીં સ્વાધીન પતિ સમતાને ઘેર ગયા પડી, એવી શોક મમતા કેવી રીતે હવાય ઘર્ષ બાજ છે તેનું વર્ણન છે આ વર્ણનમાં અમરહાર છે શોકના સ્વભાવનું વર્ણન છે અને પાંદિ ઈર્ષ્યાના સાથે જ્યાં છે જ્યારે સ્પષ્ટતા કરી આપણે મમતાની નજરે પ્રગટ થયેલા પતિનો અભ્યાસ કરીએ.

પતિરેવ મમતાને ઊંડી અત્યારે સમતાને ત્યાં ગયા છે એને પેતાની વસ્તુ રી છે ત સમભવ્ય છે એને પરભાવ તરફ અતરનો અભાવ થયા છે અને પતિરેવની પ્રમતિ માટે સમતા પણ ઝખના કરી રહી છે અને મમતાનો વિચાર પણ નથી કરતી—એ ભૂમિકા ૫૧ આપણે ચેતનાજને નીહાણીએ ટીએ.

આ મમતા અને સમતાને બરાબર જોગબાજ તો લુપનધારના આપ્તોએ જોયા પ્રોત્તે દરકં પડી બાજ તેમ છે અને એ જ પૈકી એકના ત્યાજ અને બીજાના સ્વીકાર પાછળ ચેતનરાજની ઉત્પતિને અતિ વિશિષ્ટ આશય છે. વાત એવી છે કે વિચાર કરતાં તબન સાદી, સારૂ અને સ્વીકાર્ય હોય તેવી વાત છતાં અનાદિ અવશ્યસને કારણે વતન એકી જુદા જ પ્રકારનું થાય છે. પોતાના બિર કાળના સુખને બદલે તાત્કાલિક આનંદમાં પડી જવાય છે અને મૂર્ખાઈ ભરેલું વર્તન થઈ જાય છે. આમ કેમ? સમજી બાલુકાર પણ કેમ બૂલતા હશે?—આવા પ્રશ્નો સહજ થાય તેવું છે. તેનો ઉત્તર આપવા આ અને આવા પદોની દૃષ્ટિ થયેલ છે.

મમતા અને સમતાને વિશેષ છે; એક હોય ત્યાં તેટલે અંશે બીજીની ચેષ્ટાજરી જણાય છે. જસને એ શોક પ્રાણીએ તો એકબીજાની ઈર્ષ્યામાં એમનું લુપન પરિવર્તિ છે જન શોકો પતિદેવને પોતાના મંદિરે જેથી, પોતાની વાત પતિ પાસે માંડી માંડીને કહે, અને પતિનું મન શોકપ્રાણી વિરહત થઈ પોતાને વશ થાય તે માટે કામચૂદમણ વડુ કરે. આ રીતે શોકો વચ્ચે હૃદયમાંના ઝગઝગાટ બાજબાજ કરે છે. મમતા પરસ્પરાવ તરફ જેવાજુ હર્ષા કરે, પૌદ્ગલિક બીજાના રસ જતાવે, ચેતનરાજને મનોવિકારને સ્વાધીન બનાવ્યા કરે અને ઇર્ષ્યસુખપ્રાપ્તિમા લુપન સાચું મનાવે એ એક બાબુની વાત છે; અને ત્યાજ, વૈરાગ્ય, ઉપસમ, મૃતિ, શાંતિ, સ્થિરતા, એકાગ્રતા અને આનંદમાં તરવેળા કરવાના માર્ગો ચેતનરાજને બતાવ્યા કરે એ બીજી બાબુના સમતાના માર્ગો છે. જલે શોકોના માર્ગો એકબીજાથી ભિન્ન હોઈ એક હોય ત્યાં બીજી આવી જસી બાજ છે અને માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી, હાજ આપે કે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબીઓનું પરિણામ સ્થાપવા મથ્યા કરે છે.

મમતા અને સમતાના અવશ્ય કુમતિ અને કુમતિના આવા પ્રકારના પલટાએ આપ્તો લુપનના વ્યવસ્થા જ કરે છે કેટલાક પ્રાણીએ તો મમતામાં જન્મી, તેમાં ભિન્ન, તેમજ સ્ત્રી, ધનદોલત મેળવવામાં, સતતિને સ્થાપન કરવામાં અને હજલાએ મૂંઝી જવામાં લુપન જૂરૂ કરે છે; બીજી વાત લુપનમાં હોય કે હોવી જરૂરી છે એમ બાલુકા પણ નથી; અને આ જાવમા પીટાતાં અને અજવાતાં વ્યવસ્થા બાજ છે એવા પ્રાણીને કુમતિ સૂચતી નથી, અવસરમાનો પરિવર્તન પણ થતો નથી અને આજળ ક્રિયાજ આપવાના છે કે ફેલ સેત્રવવાનાં છે એ વાતનો આજ પણ આપતો નથી. એ લુપોની વાત હાલ ન કરીએ તો સમતા કે કુમતિને જોગબાજ પણ મમતાના અકસવામાં પડી બાજ છે અને ઠોઈવાર સમતાની સહે આને અને કોઈક હૃદયપૂર્વકનો ત્યાજ-વૈરાગ્ય બરા જતાવે, ત્યાં પાછા મમતાના વમજમાં અટકાઈ બાજ છે એ વાત આજ આજ પર લેવા એવી છે. આવા વિમ-ભ્રમ પ્રાણીઓના અવરમાં સમતા અને મમતા વચ્ચેના ઝગઝગાટ બાજબાજ કરે છે કેટલાક સમી શાંતિમા આવી ચેતનરાજને બાજે, ત્યાં જગી મન મમતામાં જેવાઈ બાજ છે. એટલે પુત્રપ્રોક્ષમાં, સ્ત્રીના અકર્ષણમાં, ધન-માલ-મનનાના સમક્ષમાં હપટાઈ બાજ છે, જગી કેઈ

દુરમનને પકડીને સ્વામીજીને (ચિતનરાજને-પતિદેવને) એપ્રુ, સામાનું માથુ ઢાળી પતિ દેવના હાથમાં એણે મૂકી આપ્યુ (૧)

વિવેચન—જરેખર યોદ્ધા વહુ સમતાએ લીધલુ આતશુદ્ધ થતાવી જતે મારા મહાકારોને દેશન-પરેશન કરી પોતે ખાચું હતું તે પ્રમાણે જ ઠરું એ મા? પ્રથમ તો એ સુમતા માત્ર પેટમાં પેચી ગઈ અને જરાજર જોગણી લીધી, મારા આખા પરિવારનો લેક જાણી લીધો ચિતન અને મારા જગજો મેળો થઈ ગયો હતો તેમા આતશ પડાવવા માંજા પછી જ્યારે એનો હાથ આજ્યો ત્યારે એણે માત્ર માથુ વાડી, એના દુરમન (મહારાજ)ને પકડી સ્વામીને લઈને પરી દીધુ; અને આ રીતે મારા તો પત્ર જ ચિતનના લશ્મણી હંમેશને મા? દૂર થયાં.

જ્યારે મહારાજ અને મહાપરિવ્રજ પર સત્તા ચિતનરાજના હાથમાં આવે ત્યારે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ થવા માટે સમતાને જોગણવી પડે છે; એ થોડો વખત મુખ આપનારી છે, પણ પરિણામે આપકામા નાખનારી છે એણે આપેલા કે જતાવેલાં પૌરુષાલિક સુખમાં સાચુ સુખ નથી એ વાત સમજવી જોઈએ; અને એ સમજલુ સુખતિ કરી આપે છે. સ્વાગમના સહકારથી, બુદ્ધિદેવીના પરિચયથી, વિવેકના પ્રકાશથી જ્યારે સ્વપસ્તી પિછાણ થાય ત્યારે વાસ્તવિક સુખ જ્યારે અને ઠંઠમ મળે તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય થાય છે. નિર્ણય થયા પછી તેને વળગી રહેવાની ચીજ બલે છે અને, જતે ધમપછાડા અને અનેક સ્ખલનાઓ કરતાં, જ્યારે સમતા પર વિજય થાય છે આવી સ્થિતિ મન્યજ્ઞાનને પરિણામે થાય તે સમતાના મનઃકાને રેસી નાખવા જરાજર છે અને જરેખર વૈસી મહામિત્રને પકડી દેડ કરવા જરાજર છે સમતાનું આવી રીતે પકડાયલુ મસ્તક જ્યાં સુધી ચિતનરાજના હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી જયો ત્યાગ થતો નથી. વચ્ચે વચ્ચે જ્યાં ઉપર ઉપરનો દેશજ્ઞ થઈ આવે, ત્યારે ચિતન સ્વચ્છ જણાય, પણ પાછો એ વિશ્વાસમા છિતરી ભાય છે એમ કરતા જ્યારે એ સમતાને જરાજર જોગણી એનો મર્જા ત્યાગ કરે, ત્યારે એના પર હંમેશનો વિજય થાય છે આ વાત હીલુમિત્ર બુદ્ધિધાનકે થાય છે એ વાત મુશ્કેલ છે પણ પરમ ઇદ અદ્દુલુત સાબ્ય છે અને સર્વ હેશ્વેરાને જત હાવનાર પ્રાખ્ય પરિસ્થિતિ છે' (૧)

૧ ૫ મનરિપિજ્જની ગ્રામમાં એક નાનકા પાઠ અને સરસ ભવ બનેલ છે એમાં પ્રથમ પતિમાં પાઠ આ પ્રમાણે આપ્યો છે પેટમાં પેચી મત્ત કર દેસી -એ પ્રમણેના પાટો ભવ થયો છે સખાએ પેટમાં પેચી તેનો સાર સખા થઈ અને ખત પઈ એટલે તેમાં ખત થઈ પડી એ મત્તરી (હંમી) કરે જામ ભવ જ્યાંઓ છે આ પ્રમાણે પણ થાત જરાજર એવી ભવ છે સખા સામેતજીના પેટમાં પેચી થઈ મખાનું સખ સખ થઈ મખાના મખાનેને જોગણી થઈ પછી ત્યાં મત્ત થઈ થઈ અને પડી તો એણે મખાની હંમી-મત્તરી કરવા માંડી. આ જર્થ સરસ છે પણ એમાં પડીની પતિમાં ધિયુ સિપાજનું કમ મત્તક સ્ત્રી થાનું નથી અને આખી વાત મેળ થસ્તી જતી ભવ છે પ્રમાં ખત કરે દેમી એનો પાઠ જર છે પણ દેસી તો ભવ હંમી કરી થામ તેમ તોજ પડી મળું નથી. અને એનો ભવ કરવા જતી જીત પડિ જાંબી મુજો થઈ ભવ છે એક રિતિનુ તરીકે આ ભવ વિદ્યન વખતની નિયંત્રણા થઈ ગોળી લીધો છે -વિવેચનકાર.

જ્યારે શોક હોય છે ત્યારે બેભાન થી એક મોટી (Sorrow) કહેવાય છે. બીજી નાની જહેન (Jvanim) કહેવાય છે. ચેતના ઉદ્ભવ સુખતિ અસહ્ય બધેં તે પ્રથમની પત્ની છે તેના ઉપર શોક આવે એટલે સમતાનાં માનપાન તો જરૂર જોઈએ થાય, છતાં જો મોટી જહેનને સ્થાને જ ગળાય છે. નવીજૂનીની સાથેના વર્તાવની આ બાબતી રીત છે. એમાં નવીના માન વધારે હોય છે. છતાં મોટાં વધુ તો જૂની જો જ ગળાય છે. અહીં શુદ્ધ ચેતના કે સુખતિ કે મમતા, જે મને પર્યાયવાળી શબ્દો છે તેને મોટી વધુને સ્થાને સમજાવી જૂન માનઅકસ્મત પામીથી, સ્વભાવે વેરવા જેવી મમતા જ્યારે પુરસ્કારમાં હોય છે ત્યારે જોના બમબમાટ જારે જગજા હોય છે. પણ જ્યારે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ચેતનમાં પ્રધાનપદે આવે છે જ્યારે મોહનું પરિણામ નકિવત્ જની બધ છે જ્યારે કષાય અને મોહજાય પાતળ પડી જઈ અત નાશના પાટા પર જાવી બધ છે જ્યારે પરભાવ દૂર થઈ આત્મરમણતા બલવ થાય છે ત્યારે મમતાનાં માન ખીંચે ખીંચે ઘટતાં બધ છે મમતા જાતે વીસરઈ બધ છે.

આ સ્થિતિ બે પ્રકારની હોઈ જતાં જુલાસો મામે છે. કેટલીક વાર સમજણવાળે શ્રીઈઈઈ ચેતન પૂણ વિચાર કરી ચેતનાને અનુસરે છે અને મોહ પર જરા નિજમ કરે છે. પણ જળી પાછે સાધારણ જન્ય જાને કે જો મમતાની નજીક આવ્યો બધ છે. અથવા ઉપશમભાવ આવે અને બધ. કેઈ વાર મમતાનું જોર થઈ બધ, જળી પાછી સમજા આવે, જો પ્રમાણે સમતા-મમતાની વચ્ચે કહસાધ્ય દશાવાળો ચેતન દિલોળે જાહે છે અને મમતાને પણ સ્થાન આપે છે. આવી સ્થિતિને ક્ષાયોપશમિક ભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કરતાં કરતાં જ્યારે કેઈ વાર અર્થિત્ય આત્મવીચની સુરણા થાય ત્યારે મોહ-મમતા પર ક્ષણિક આવે નિજમ પ્રાપ્ત થાય છે અને જાતે જ્યારે મોહસત્તા લશ્કરના કોલકલાલ થઈ બધ છે, અને નાશ થઈ બધ છે ત્યારે નજીક થયેલી માયા-મમતા પોતાની સેક સુખતિ-સમતાને ઉવેસીને વડન કલાશ થઈ આ પ્રમાણે જાહે છે —

પ્ર

(રમ-સેમી)

મોગી વહુર મનગમતું ફીણું, મોગી વહુર.

પરમેં પેસી મસઠ રેસી, જેરી સારી સ્વામીજીને ફીણું મોટી ?

અર્થ—મોટી વહુ (સમતા)ને જાતે પોતાને ગમે તેવું કહું એણે સામાન્ય (દુરમન-શોક-મમતા-સુખતિના) પેટમાં પેસી-એવું સ્વસ્થ બાળી લઈ-એવું મધુ કાપીને જાને

પ્રાર્થના—પ્રત્યા વાર રે સજ્જ સ્વામીનાં વધારે છે તે કાપેલ પુસ્તકમાં નથી. પ્રત પ્રમાણે પદ—વહુ રે મોટી વહુને મનગમતું ફીણું મોટી-મોટી, રેસી-રેસી, મોટી સારી-સારી ફીણું-ફીણું

શબ્દાર્થ—મોટી વહુ = સમતા, (મમતાની શોક) મનગમતું = પસંદ આવે તેવું, મનગમતું કો તેવું ફીણું = મધુ પેસેં પેસી = ઘસા ઘસાતી, સ્વસ્થ સમજા માનવી વાર બાળી લઈ રેસી = કાપી, જેરી = દુરમન, કાચી = પાકી.

એ તમને કેવા રજકાવનારા છે ! એ તમારા સર્વ દુઃખના મૂળ છે વગેરે. હામ આવે ત્યારે મને બહુજ તેમ જાણવા આવ્યા છવ્વકા કર્યા જ કરે અને વળી કતરાવી આવે એવું સ્વરૂપ ધારણ કરે કે એનાથી પતિદેવનું મન જ વીધાઈ બધ.

આ છરવી આવે મનડું વીધવા 'ની વાત જૂન મહત્વની છે જ્યાં સુખી સુમતિ ક્ષેતનરાજનું મન વીધી એને એકાગ્ર ન કરે, એના પર વિજયપ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાં સુખી મમતા પાછી આવ્યા વગર રહેતી નથી. આ ગાથા પ્રમાણે પોતાનું સામાન્ય સ્થાપવા માટે સુમતિએ નીચે પ્રમાણે કામે કર્યા :—

(૧) સુમતિએ પતિના ખેળામાં ભેંસી મીઠી મીઠી વાતો કરી.

(૨) એ મીઠી વાતમાં મુખ્ય સ્થાન સ્વરૂપકર્શનને આપ્યું.

(૩) એણે ભાવનાને અગ્રસ્થાન આપી અનિત્ય, અસરણ્ય, એકત્વ અન્યત્વ અને સંસારાદિ સાચા સ્વરૂપો પતિ પાસે વારંવાર ગણી બતાવ્યાં.

(૪) એણે ક્ષેતનને તેનું પોતાનું શુ છે અને પારકું શુ છે હવિષ્ક શુ છે અને સ્થાથી શુ છે તે મમબલ્ય.

(૫) જે ભાવો માથે પતિને હાથા કાળનો પરિચય હતો તેની નશ્વરતા, કુઠિલતા અને શૂન્યપણનાં એણે બહુત દર્શન કરાવ્યાં.

(૬) એણે પતિને વારંવાર અનુભવનો રમ પાયા કર્યો અને તે વાતને મજબૂત કરવા અનેક હાજલા આપવી રહી.

(૭) એણે બની આવે ત્યારે, માથા પર છવ્વકા પવ્વ કર્યાં, પતિદેવની પાસે મને હલકી પાટી બતાવી મારામાં કાઈ રૂપ કે આર નથી, મારા મહદ્માથા મનહથી અને અધમ છે એમ અનેક વાર બતાવું અને મારું આખું વાતાવરણ ક્ષેતનારાજ જેવા મહાપુરુષની ભવ્યતાને માટે અનુચિત અને અસ્પૃશ્ય છે એમ બહુજાણ્યા કર્યું.

(૮) એ મને કોઢી પાઠે અને ક્ષેતનરાજની સર્વ આપત્તિ અને રજકાપાનું કારણ હું છું એમ ઉપદેશી રીતે બતાવ્યા કરે.

(૯) એણે કતરાવી આવે ક્ષેતનને વારંવાર હમ વગરના કહી અદરથી એનું વીર્ય વાપરવા કહ્યું, ક્ષેતનની જરી વાકાવ પાસે માથે આવે પરિવાર અને હું પોતે તકામાં છીએ એમ બતાવ્યું.

(૧૦) અને એણે મીઠી વાતો એવી સિદ્ધથી આશુ રાખી કે એણે ક્ષેતનરાજનું મન વીધી નાખ્યું.

આ છેટ્ટી મનડું વીધવાની વાત બહુ ઉચ્ચ કક્ષાની છે જ્યારે પ્રગતિ કરના ક્ષેતન રાજનું મનડું સુમતિ વીધી છે, ત્યારે પછી એની પ્રગતિ શોધકસ રીતે જૂન આગળ ખસે છે અને એના વર્તણૂક અને હજ તદન ફરી બાજ છે સુમનિની કામકુશલતા અને પદ્ધતિ બતાવનાર આ આદર્શ વચન છે.

આ અદ્ભુત પ્રયોગ સમતાએ કેવી સિદ્ધતી કર્યો અને મમતાને સ્થાને માટે કેવી સીતે મારી દેખાવી રીધી તેની સિતવ નીચે આપે છે તે હવે જોઈ જઈએ

સોલે જેસી મીઠું ચોલે, કાઈ અનુભવ મધુવજસ પીધું;

છાની છાની છરફટા કરતી, છરતી માંસે મનદુર્લભ વર્ણ્ય માટીં ૦ ૨

અર્થ—એ તો જોળામાં બેસે, મીઠુ મીઠુ બાલે અને વળી એણે કેટલુંક અનુભવ અનુભવ પછુ પી લીધુ અને વળી હજવે હજવે છલકા કરતાં કવરાવી આપે એણે તો મનદાને પછુ રીધી નાખ્યુ, બેઠીને એના દુકલ કરી નાખ્યા. (૨)

વિવેચન—પાશ્વી નાપકા કે પુસ્તકોમાં નેહીના અને બઢીના ઠેઠાં ઠેઠાં સ્થાને જ્યાં જ્યાં આપવામાં આવે છે તે પ્રકારે તો નહિ પણ તેને મળતો જ્યાં જ્યાં આ મમતા અને સુમતાને છે કુમતિ અને સુમતિ આ રીતે એક જ માનસમાં પ્રવર્તે છે, એક જમણે ખસે બેસે છે તો બીજી ધલે ખસે બેસે છે. કુમતિ હવે સુમતિની કાર્યપદ્ધતિ બતાવે છે હાજ આવે ત્યારે એ સુમતિબાઈ-મારી શાટી બઢેન, અને ચૈતનશબની શાટી વઢું-પતિદેવના જોળામાં બેસી સદ્બાવસારતાને બાલાવે, વિવેકને જગાડે, ચતિધર્મેને આવાહન આપે, સકમને બાલાવે અને ચારિત્રસજના પુરોને પકબે રાખી પતિ સાથે મીઠી મીઠી વાતો કરે, પતિને સસાર પર વિરાગ આવે તેવાં પદો ગાય, અને પતિદેવને અનવ સુખના ધણી અને વસ્તુ ત્રતે નિરજન નિસકાર તરીકે ઉદ્બોધે. પતિદેવ તો આપણા કોળા રક્ષા. એમને અત્યાર મુખી સાચા મુખનો જ્યાં જ નહિ, એટલે એ તો જ્યાંમાં કુગાયા કરતા હતા; ત્યારે આ શાટાં બાઈએ તેમને સ્વગના મુખની અને શોધના અનવ મુખની મીઠી મીઠી વાતો કરી; એણે પૌદ્ગલિક મુખની તુચ્છતા પતિને સમજાવી. પતિદેવને અત્યાર સ્વાનુભવ થયે ત્યારે એ પ્રથમ તો ધીમે ધીમે માસથી દૂર જતા ગયા, પણ પાછા આવે વળી બદલ, વળી આવે; એમ કરતાં કરતાં એમણે અત્યાર સુમતિના પ્રયાસથી અનુભવ જળાપીધુ ત્યારે એ આખા ફરી ગયા અને મારે મદિરેથી સ્થાને માટે બાહરી કરી ગયા. અનુભવજ્ઞાનને મહિમા અજ્ઞ છે તે આપણે તેરમા અને ચૌદમા પાઠમાં જોઈ ગયા છીએ. ત્યાં ચૈતન-વિકાસને અંગે અનુભવનું કયુ સ્થાન છે તેનો નિર્દેશ કર્યો છે એ અનુભવ અત્યાર ચૈતનને પ્રાપ્ત થઈ ગયો અને એના વરમાં વસી ગયો, ત્યારે કુમતિ કે મમતાને સ્થાન જ ન રહ્યું સદર બસે પડે. આ સાથે વિચારવાથી અનુભવનું સ્થાન જ્ઞાનમાં આવી જશે.

પાશ્વી એ સુમતિબાઈ ત્યારે પાશ્વી નીકળી. અત્યારે મારુ જોર ચાલ અને પતિદેવ મારે મદિરે આવે, ત્યારે એ મને ખબર ન પડે તેમ છાનામાના મારા અબધમાં કટાક કર્યાં કરે; એ પતિદેવને રોળાકયા કરે કે જુઓ તમારાં મમતાબાઈ! એ કેનાં વિચિત્ર છે!

પદ્યાર્થ—એની-એની. જાની જાની-જાને જાને જરકા-જરકા. વિધુ-વિધુ
રાખાર્થ—જાની જાની=હજવે હજવે જરકા=જલકા કરાવે. છરતી=મારી છાતી, કવરાવી
વિધુ=જેલુ

એવાં, અને વ્યવહારના પદ્ધતિઓ બુદ્ધાવી દીધા આ રીતે એ મારી શોકે મોહરાજને બદીવાન બનાવી દીધા અને મારુ માથુ સ્વામીદેવને ગરણે ખરી દીધું.

આ દષ્ટિએ ગરુડાતની સાખી વિચારીએ તો તદ્દન નવીન ભાવ યિસી જશે. કુમતિનો કકળાવ તે સાખીમાથી તારવી શકાય છે. કુમતિ કહે છે કે મારે જ્યારે જપ નહોતો ત્યારે ક્રોધ, માન વગેરે અનેક મનોવિકારો મારે મઢિયે આગા હેતા હતા, અને આને એમાંનો એક શોધ્યો પણ જાતો નથી. આજે હું એકલી પડી ગઈ છું, આને પરિવાર વગરની ઘઈ ગઈ છું. અને મારુ ભોજન ભોજે વ્યાપ્તુ બાંધ છે અને પતિદેવ વગર મારો અવતાર નકામો થઈ બંધ છે. આ રીતે સાખીનો ભાવ પડેલું માથે મેળવી શકાય છે. (૩)

ઉપસાહાર—આ આજુ પદ અને ઉપરની સાખી તદ્દન નવીન હજી પર રચાયેલું જણાય છે. અત્યાર સુધીમા વિરહાલાપ કે નિસાસા આપણે કુમતિ કે મમતાના જ સામન્યા છે કેઈ પણ પદમા મમતાનો કકળાવ બંધાયે નથી, કારણ કે મમતાદેવી એવી હાથી છે કે જમે ત્યાંથી ધૂસી બંધ, અને ચોટા મોગા ચોગીઓને પણ ઘસેરમા તાપી દે ચોડપૂવ ખરેનો પણ પાન કસવી નાખે અને જનત મચ્છારમા જમણાં પાડે. મહાપુરુષનો ઉદ્ધવ થયો હોય, અતરથી આત્મદશા ભગી હોય, સ્વપરનું પાન થવા ઉપસંત સ્વનો સ્વીકાર અને ખરેનો ત્યાગ નિર્જ્યાતમક થયો હોય, હાલથી કે દુઃખથી ધ્રુવધાને તાળે ન થવા જેટલી આત્મશક્તિ આવી હોય અને દક નિષ્કલને વગમી રહેવાની વાંચ મુજબા ઘઈ હોય તો જ મમતાને કકળાવ કારવાનો વારો આવે છે. બાકી એક વાર તેની સપૂલ કાર ઘઈ અને એનો કાટો સકાને માટે નીકળી ગયો. પછી તો જે જ્ઞાનક થાય છે, જે લોકલોકના જાણે નજરે દેખાય છે અને જે આત્મરમણતા થાય છે તેનું વલુન અશક્ય છે. જે મમતા બાઈ (નાની વહુ)નો વધારે પરિચય જાણતા પદમા હજી કારવાનો છે પણ એની ચિકાશ શક્તિ અને હાપ્પીપણનો જ્ઞાત અમાટે પણ થયો ઘઈ ગયો છે એવી મમતાને કકળાવ કારવાનો વારો આવે એ નૂતન વિષય છે. અત્યુત્તર દિવસ છે અવનુભૂત અકલ્પ્ય પરિસ્થિતિ છે બધી વાતનો સાર અનુભવઅનુભવજી પીવામા અને લોકલોકપ્રકાશક હોવાને જણાવવામાં છે, એ એક વા યશુ જેટલે કારણ—કામ ઘઈ બંધ છે અને અતિ વિશિષ્ટ અનુભૂત જ્ઞાનકમા રંગદોળાઈ જવાય છે. (૬૦)

૫૬ એકાલ્પમુ

શુભિકા—નેતુંમા પદમાં મુમતિની સાખી કાર્યપદતિને નાની વહુ—મમતા દેવી નજરે જુએ છે એના પર કેવાં મ્હેણટાંકા કરે છે એને લોકલોકપ્રકાશક છેકરો થયો તેના તરફ કેવી માઠી નજર કરે છે અને આશા યુદ્ધા પર પણ કેટલી અરેખાઈ કરે છે તે વિચારી ગયા એની નજરે અનુભવઅનુભવજી કેવું વિચિત્ર લાગે છે તે જાણતો એકુ અને અતે જ્ઞાનકમન પદ હાઈ લીધું અને પોતે ચતિરેવને હમેશને માટે જોઈ લેવી એ વાતનો

આવી રીતે ચેતનરાજની સાથે વર્તાવ કરીને સુખતિએ તો પોતાનું સ્થાન જમાવવા મંડ્યુ મારુ (મમતા-ક્રમતિનું) સ્થાવ દીર્ઘ પાઠવા પાઠવા અતે જોણે પતિ પર પોતાને દોર વધારવા માહમો પતિરાજને કથાવ, વિકાર, મેદલ વગરના કરી દીધા, એને મારવાનું જુલાલી દીધું, એને વેણએ વાસિત કરી દીધા, એને પરલાવમાંથી સ્વમાં લઈ ગઈ અને પૂના કરનાર કે નિહા કરનાર એકસરખા હોય એવી સમજાવના એનામાં કેળવે અને આવી રીતે ભારે મુક્તિથી જોણે તો મારા મટા જ કાઢી નાખો પણ એ શ્રી વહુ આટલેથી અટકી નહિ. (૨)

માકાસોઠ મહાસુઠ ઈયું, જળતાં કારમ સીધું

મ્મોએંગે રંગમર રમતાં, 'મામદપન' પદ લીધું

મોતી ૩

અર્થ—(એ શ્રી વહુએ) લોક અને અલોક પર પ્રકાશ પાડનાર બન્ધુ બન્ધુ જોડે જોડું કામ પાર પડી ગયું, સધાઈ ગયું અને પછી તો પ્રત્યેક જાતને જામ લગાવીને હરખબેર-ઉઘાસથી રમણ કરતાં જોણે તો આનંદવન પડની પ્રાપ્તિ કરી લીધી—એ પોતે નિવૃત્તિસ્થાનને મેગવી ચૂકી. (અને આ રીતે જોણે મનમમતું કામ કરી લીધું) (૩)

વિવેચન—પછી તો એ સમતાએ એક છેકરાને જન્મ આપ્યો. એ જાણે તો અનુભવજ્ઞાનથી પણ અજાણ વધી ગયો. એના પ્રકાશ લોકાલોકમાં પડવા વાળો એ સ્વ વસ્તુએને, પ્રાણીએને અને એના મૂલને પ્રકાશી જોટું જ નહિ, પણ જીવામાં જીહા ભાવેને, હૃદયની અંદરની વાલાનાએને પ્રકાશી થઈ શૂન, લવિષ્યત્ અને મનવા બનાવો પર પણ મપૂલ વેધક પ્રકાશ નાખી થઈ એવા કુદર બાજકને જોણે જ મ આપ્યો.

આના અનુભુત છેકરાની માતા બનનાર એ સમતાના માન વધ્યા, મારુ સ્થાન હમીસને માટે ગયું પતિરાજ એ શ્રી વહુને જ રેને જોમ બંધુ અને મારે તો નિરંકની થઈએ થઈ થઈ પણ મમતા કઈ છેડે એવી નહોતી. જોણે પતિને જોઈ હજુ પણ અજાણ થવા ન દીધા અને પતિદેવે આનંદવનનું સ્થાન લીધું આનંદમય થઈ ગયા, તોપણ જોણે પતિદેવને પનારો છેડાઓ નહિ. જોણે પતિદેવના ઘરખાર છેડાબધા, પતિદેવનું સરીર પણ

પ્રાપ્તન—અહુ-હનો મીધુ-મીનો લીડુ-લીસો

અર્થ—માકાસોઠ = માક (મોરનાર) અને અપાક (ફિન પારિખરીઃ તિનાર મટે સ્થિત જુઓ) ઈયું = ઈય અપાક = અપ આપના. કારમ = કામ, મુરો મીડુ = અર્થ મપું, સિદ મપું અને અપ = અપ અને, ના પ્રતી મિઠેએ અપને. રંગમર = રસમર, દરખબેર, ઉઘાસની.

૧ આ પ્રાપ્તિપ્રકાશક ઈયું ખાસ સમજાવવા માટે છે એ પ્રવચનમાં છે અર્થ જોડે અપમા ફિન સમજાવે ત્યાં અપમાને પ્રવચનમાં એ અર્થ, અપમાન અને કારમ છે એવી અગામી સ્થિતિએ પતિ-મુન-તાન દાન છે અપા પત્ની તે મન કે દરિયા દારા થઈ દારા પરીક્ષા છે આને આ પ્રવચનમાં થવા પડી એ કાપાક પર મીયા પ્રકાશ પડે છે અને કારમપતિ પ્રકાશ માત્ર તારે તો એ ઈયું અપમા તપ્ત થડ છે -વિવેચનકાર

એકાલ્કમુ, અને અવકાશના પલ્લવો જીવાવી દીધા. આ રીતે એ મારી શોકે મોહરાબને જીવીવાન બનાવી દીધા અને મારુ માયુ સ્વામીદેવને ચરણે ધરી દીધુ.

આ દષ્ટિએ શરૂઆતની સાખી વિચારીએ તો તદ્દન નવીન જાણ ગેસી જશે. કુમતિનો કકળાટ તે સાખીમાંથી તારવી શકાય છે. કુમતિ કહે છે કે મારે જ્યારે જપ નહોતો ત્યારે હોય, માન વગેરે અનેક મનોવિકારો મારે મદિરે આગ દેવા કતા, અને જાણે એમાંનો એક શોધ્યો પણ જરૂરો નથી. જાણે હું એકલી પડી ગઈ છું. જાણે પરિવાર વગરની થઈ ગઈ છું. અને મારુ જીવન એવે વ્યાધિ જાય છે અને પતિદેવ વગર મારો અવતાર નકામો થઈ જાય છે. આ રીતે સાખીનો જાણ પડેનું સામે મેળવી શકાય છે (૩)

ઉપસૂ હાર—આ આખું પદ અને ઉપરની સાખી તદ્દન નવીન હળ પર રચાયેલું જણાય છે. અત્યાર સુધીમાં વિરહાલાપ કે નિસાસા આપણે કુમતિ કે સમતાના જ સંબંધમાં છે. કોઈ પણ પદમાં મમતાનો કકળાટ અવધો નથી. કારણ કે મમતાદેવી એવી લપટી છે કે એમ ત્યાંથી છૂટી જાય, અને મોટા મોટા ચોગીઓને પણ બહારમાં નાખી દે. ચૌદપૂર્વ ધરનો પણ પાત કસવી નામે અને અનંત સંસારમાં જાણાવી પાડે. મહાપુરુષનો ઉદય થયો હોય, અતરથી આત્મશ્યા જાગી હોય, સ્વપરનું નાન થવા ઉપરાંત સ્વનો સ્વીકાર અને ધરનો ત્યાગ નિવૃત્તિમાં થયો હોય, લાલચ કે દુઃખની ધમ્મિયાને તામે ન થવા એટલી આત્મસંતોષ આવી હોય અને દંડ નિર્ણયને વગગી રહેવાની વાંચ મુરુણ થઈ હોય તો જ મમતાને કકળાટ કાઢવાનો વારો આવે છે. જાકા એક વાર તેની સપૂર્વ હાર થઈ અને એના કંઠો સ્થાને માટે નીકળી ગયો. પછી તો જે આનંદ થાય છે જે લોકાલોકના જાણે નજરે દેખાય છે અને જે આત્મશ્યાવા થાય છે તેનું ચર્ચન અશક્ય છે. જે મમતા બાઈ (નાની વહુ)નો વધારે પરિચય આવતા પડ્યા હજી કરવાનો છે. પણ એની શિક્ષા શક્તિ અને લપ્પીપણાનો જ્ઞાન જગાડી પણ ધણો થઈ ગયો છે. એવી મમતાને કકળાટ કરવાનો વારો આવે એ નૂતન વિષય છે. અદ્ભુત વિષય છે. અવનુભૂત અકલ્પ્ય પરિસ્થિતિ છે. બધી વાતનો સાર અનુભવઅનુભવ પીવામાં અને લોકાલોકમકાસક ઉધાને જણાવવામાં છે. એ એક વાર થયું એટલે કારણ—કામ થઈ જાય છે અને અતિ વિશિષ્ટ અનુભૂત આનંદમાં રંગરોળાઈ જવાય છે (૬૦)

૫૬ એકાલ્કમુ

શુભિક્ષ—નેતુમાં પદમાં કુમતિની સાખી કાર્મપદ્ધતિને નાની વહુ-મમતા દેવી નજરે જીએ છે. એના પર દેવા મહેવડિયા કરે છે. એને લોકાલોકમકાસક ઉકરે. થયો તેના તરફ દેવી માઠી નજર કરે છે અને સારા ગુણ પર પણ કેટલી અદેખાઈ કરે છે. તે વિચારી ગયા. એની નજરે અનુભવઅનુભવ પાન કેવું વિચિત્ર લાગે છે તે આપણે જોયું અને અતે આનંદપત્ર પદ લઈ લીધું અને પાતે પતિદેવને હાથેશને માટે જોઈ ગઈ એ વાતનો

એને કાળે કાળાટ આપણે વિચારી ગયા એ પદમાં આપણે એ પણ એવું કે સારામાં સારુ કામ હોય, પણ એ અરેખાઈની નજરે એવામાં આવે તો તેને બરાબર તરીકે બેઈ શકાય છે બધાવના કામને પૂનર્નુ કામ રેખાથી શકાય છે અને અતિ સુદૃઢ બાળકને, તે શોકનું હોવાને કારણે, જોવાની શકાય છે મતલબ જ્યારે હલકું પ્રાણી વાંક કાઢવા બેસે છે ત્યારે એ સમજવાના સર્વ નિયમોને નેવે મૂકે છે બાવી શોકની પદ્ધતિ જગજગદેર છે. પણ એમાં એક વાત ધ્યાન ખેંચે તેવી છે શોકોમાં કેઈ આનંદાન કુટુંબની હોય છે અને કેઈ હલવાવિધા હલકા આનંદાન (પિયર)ની હોય છે. એક વસ્તુની બંને બધિકારી કેઈ આનંદાન પિયરિયાવાળી પોતાની શોકની અરેખાઈ કરે તો બરી, પણ તેની રીતભાવમાં અને બેઠીમાં વિચિત્રપણું જરૂર હોય છે.

કુમ્ભતિ એ આનંદાન છે ઉચ્ચ સ્વભાવની છે, એનું આપણુ સ્થાન મમતા-કુમ્ભતિ પગલી પડેલ છે, છતાં એ જ્યારે પાઠશીની પાસે પોતાના નિસ્ફુલ્ગમની વાત કરે છે ત્યારે પણ એની ભાવાની ભાવતા, એના ઉચ્ચ આશય અને એની બહુશુદ્ધ વિશાળતાને બતાવી આપે છે. આ પદમાં માટી વહુ-કુમ્ભતિ પાઠશીને વિહસિ કરી પોતાની નાની શોકને સાથે માત્ર સમજાવવા બીનવે છે એના કામની જસર કેવી જોડી થાય છે તે બતાવે છે અને આવા અતિ મુદર પતિની બેરીને ન છાન્ને તેનું વર્તન જણાવવા માટે પોતાના હૃદયને કાઢ પાઠશીએ પાસે ખાલી કરે છે

કુમ્ભતિ જ્યારે નવી વહુ-મમતા-શોક-ને અથોગ આચરણ કરવી જુએ છે અને પોતાના અતિ પ્રિય અને અનેકજીવુ ખારણુ કરનાર પતિને ખોટે માંએ ઉતારવી દેખે છે ત્યારે તેને તેમ કરવી અટકાવવા માટે એ પોતાના બેગળખીવાંબોને વિહસિ કરી શોકને સાથે રસ્તે છોટરી આવવાનું સમજાવવા કહે છે આ પદ્યાશ્લોકમાં પર આ પદ સ્વાચ્છું છે અને તેને આગ્રહા નેવુંમા પદ સાથે વિચારવાથી કુમ્ભતિની વિશાળતા અને મમતાની અરેખાઈ અને બેઠવાની હલકી રીતિને બરાબર જાણ આવશે. આ શ્લોકમાં પર હવે આપણે આ પદને વિચારીએ.

૫૪
(૨૧-મર્મ)

બારો રે કાઈ પરપર રમવાના દાખ, માદાની વહુન પરપર રમવાના દાખ;
પરપર રમતાં વહુ જૂઠાજામી, દણ પળીમીને બાસ બારોજીં ?

અર્થ—નાની વહુ (કુમ્ભતિ-મમતા)ને પારકે ઘેર રમવાના દેવા પડી ગયા છે. અરે, એની એ (બરાબ) દેવને તમે કેઈ અટકાવો, એને એ હેરા પડયા છે તેને બગસાવો.

પાર્શ્વનર—પ્રથમ પંક્તિ બાળી પ્રામાનીયી ત્યા નાની વહુ થી પદ દાખ કરે છે નાની—નાની રાખાથે—બારો=પદાર્થ, અટકાવો દાખ=પદતિ, દણ, દેવ નાની=નાની, ૧૧ કે સ્થાનમાં નાની બુલોનો=અન્ય બારણુ કરનારી બાળ=બેઠો આરોપ, કલક તા ભાત.

પારકે ઘેર રમવા રમવા એ તો ખોગખોલી થઈ ગઈ છે ! અને (કોઈ એને કપડો આપશે તો એ તો હિલટી) પતિદેવ ઉપર કસક ચલાવશે, દેવ ઉપર આરોપ મૂકશે ! (૧)

વિવેચન—અતિ શાવ, અદ્વૈત દેવી સુમતિ પોતાની શોકના આખા વર્તનનો દૂર રહી રહી અભ્યાસ કરતી હોય છે એને પોતાના દુઃખ કરતાં પણ પતિદેવની થયેલ દુઃખદ સ્થિતિ, એમના આખા વિકાસક્રમનો થયેલો ખેટાવો અને તેમની લપચી જતી કારકિર્દી માટે ભારે જોડ થાય છે એનો વાત કુભાર્યો મમતા તો સાબળે પણ નહિ, એટલે એ પોતાના પાકેશીઓને વિરૂપિત કરે છે

પોતાની શોક મમતાને—નાની વહુને—પર ધરમા ભટકવાના હેવા પડી ગયા છે એને મોહસરને ઘેર રમવું ગમે, સોગ કષાયો સાથે ઠગુ કરવા ગમે, માન-પ્રતિષ્ઠાઓ ગમે, ધાર પ્રતિમા દોડદોડ કરવી ગમે, સાતા—અશાતાને ઘેર લપટાવું ગમે, જ્ઞાન-દશ નના આવર લેખા નાજવું ગમે, કામદેવને ઘેર આટા ખાવા ગમે. એનો પગ ધરમા છડે જ નહિ એને પતિદેવનાં તક-તેવ ભળવવા કરતાં પારકા ધરમા પોતાની સાથે એને રખાવવા ગમે. નાની વહુને આવી સેતે પારકે ઘેર રખવાના અને પતિને રખડાવવાના હેવાજ પડી ગયા છે. સુમતિ કહે છે કે અરે ભાઈ ! આ મારી શોકને પારકે ઘેર રખડવાની અને રમવાનાં દેવ પડી ગઈ છે એને કોઈ બટકાવો. એક વખતે પ્રાણીને અમુક વાતનો ચરમ્મ કાને એટલે પછી એને બીજું સૂઝતું નથી. આવી રીતે મારો શોક મમતાનાં ધર્મ પડી છે

‘દાસ’ એટલે શીન અથવા હજ અથ ધાવ. એક ભતનાં દેવ જ પડી બદલ એ હાથ કહેવાજ એ પ્રમાણે ઉપર અથ થયેલ અથવા હાથ એટલે ઉત્તર હાથેની જમ્માએથી નીચ હિતવાનો માગ હાથ કહેવાજ. ચલ્લુ દોહાસુ છે પણ બિનચલ્લુ છે પરધર રમણનાનો હાથ કહેલો દોહા એ વચ્ચે મહેનતે સ્વીકારાઈ અથ છે મમતાના માર્ગો હાથ જેવા જ હોય છે ત્યાં હિતરી જતા વાર હામવી નથી. આ બીજો અથ પણ જમાવમા થાજવા થોમ છે.

અથવા હાથ એટલે ખાતુ—સોનારૂપા—ને ગાળાને પાટેથી લગતી. મમતામા પરધર રમણના અનેક તત્ત્વો એકઠા કરી તેની હાથ પા વામા આવી છે એ પરમાત્માનું સ્વમુ સ્વચીત્સુ છે પરમાત્માની હાથકી છે પરમાત્માની પેટી છે એ અથ પણ અર્થે તેવો છે

મારે અને દેવચાંદને હાથ સાથે છે ત્યાં હાથનો અર્થ સુલખ અથવા ધરાત્રો થાય છે મમતાને પારકા થયા સાથે હાથ-સુલખ એવો ભેગી ગયો છે કે એ એનો ધરાત્રો થઈ ગયા છે અને એ સુલખ સાથે એ એકમેક થઈ ગઈ છે આ અથ પણ તિયારવા જેવો છે

પ્રવંધી જખલેમુતો અથ દેવ, હાથ દેવા તરાકો અથવા હાથ, એ જ કાને છે અને એ સ્વ એકાદવાથી—વચ્ચે છે બાબા દિગ્ગિજીવો પણ અથ નજરે વિનાશ થોમ જાર કાને છે એ એ તે અર્થી સૂચના છે.

મુમતિ નાની વડુ મમતાને પરચર રમતા નારવાની પ્રેરણા કરે છે તેનાં ઘણાં કારણો જાણવાના છે આપણે તે વિચારીએ. નાની વડુ પારકે ઘરે રજકતા પોતાની મર્યાદા વીસરી ગઈ છે એ કેવા જ્ઞાનદાન-કુળવાન પતિને ઘેર જાતી છે તેના તેને જાણ નથી. મમતા પારકાં ઘરોમા રજકતા રજકતા જુઠાબોલી થઈ ગઈ અને એક વાર જુડું બાંધવાની ૭૧ પટે એટલે એના પર કોઈને વિશ્વાસ રહેતો નથી. આ બોટાબોટાપણાને લીધે મમારે કોઈ જાતમા એની ખરેખર જૂઠું કરી અને કોઈ એને કપડો આપશે તો એનું અજ્ઞ પણ એ પતિદેવ પર મુકશે. એ કામદેવને ઘેર રમવા જશે અને એમા હોશવા પતિદેવની છે એમ જણાશે. એ પૌરૂષલિંગ ઘરોમા વિલામ કરશે અને એ સવનું જાગ પતિ પર ચઢાવશે. એ પોતા પર કોઈ ભવનો આરોપ રાખશે નહિ. જાતી એ મમતા બાઈ છે (૧)

મમત્વ સામા કરતી દિંદે, સાકાઈં કહે છે છિનાસ;

ઝોઈંમહા જળ જળના ભાવે, હાઈં હપાસે સાચ વારો ૨

અર્થ—અહીં તહીં એવી અને નજરા કરતી ચાહે અને એવી રીતભાત કરે છે કે હોકો તો એને કુલદા-અભિચારિણી કહે છે એ તો (દરેક) હોકોના કપડા-મહેણાં લાવે છે એને માટે દેવામા પીડા થાય છે (૨)

વિવેચન—એ નાની વડુ ચાહે ત્યારે પણ આજુબજુ એવા કરતી બાહે અને ચાલતા ચાલતા નજરા કરતી જાય. કુળવાન જીની ચાલમાં મમતા, સરગતા અને સૌમ્યતા રેખાયે. ત્યારે આ બાઈની તો ચાલ એકદમ જ હોકો એને અભિચારી, રજકુ કે કુલદા કહેશે. અને કોઈ જીને અભિચારી કહેવી એ એને માટે ઘાટામા ઘાટી અને જરાજમા જરાજ જાગ છે હોકો. ૭૧ માટે જાવું માથે તેનું હાથવર જૂઠું મહેણું કહેવાય છે પણ ૭૧ છિનાસ કહી વગોવે તે તો હા જાતી ગઈ કહેવાય. જાતી રીતે નાની વડુનાં ચાલમા અને વગનમા આવ જીને ન છાંયે તેનું વર્તન હેઈ પાસવાર કુળ એને માટે થાય છે માત્ર પતિદેવ માટે થાય છે અમાસ ઉત્તમ કુળ માટે થાય ॥

એને માત્ર નાનાં જાઈ (મમતા-મુમતિ) તો એવા ॥ કે એ તો દરેક હોકોના કપડા અને મહેણાં જ લઈ આવે છે! કોઈ એને છાંયેક છિનાસ કહે છે તો કોઈ એને રજકુ વગવા કહે ॥ યાસ માણસો કે ગાધારણ માણસો સહે એને માટે હલકો મત ઉપાધર છે. કાસજ સમન્વય તેનું ॥ એ કોઈને રમાડે, તોપણ અને પૌરૂષલિંગ જાનતમા

પાપનર—દિં-રેખી

રેખાંશ —જાતી જાતી, જાતી નથી ચાલ = મળા, નજરા, પતારી જાતર નજરા કિં = વારો. જિન્નસ = જિના. કુલદા, અભિચારિણી (જિનાયરી = જિનાર) માકાં = મમત્વ, જ્ઞાન. એ.વ.મ.પ. = ઉ.વ.મ.પ. કપડા, મહેણાં. જાણજાણ = હોશવા. કપડે = મમતા ઉપાસ = આરાધિ. મત કરે, કરોડે, જમાડે જાત = આજીવી, ન તર, પીડા.

તો પ્રસન્ન પૂરો થતા વિશેષ હાનિ કે હીનતા થાય, એટલે એને માટે તો કૃત્રિમ આનંદની પાછળ ઝોળાલા જ રહે. એનામાં નિશ્ચિન્તા નહિ, કિંમત નહિ અને સ્વાધી ભાવ નહિ એટલે એના પરિચયમાં આગળ અને પાછળ કંઈના અને કંઈના જ હોય, એટલે એના નામની દરેક દરિયાદો, એના મળખમાં દરેકના કપડા અને એને માટે દરેકના દરજ્જા જ આજ્ઞા આવે છે

જેમવડ, એ તો હૃદયમાં આલસી જાય છે એ બાઈ પોતાનું સાધવાને બદલે નવાં નવાં તોફાનો મનમાં જીભા કરે છે ઉપાસન 'નો અર્થ' ઉચ્છેદની' પણ થાય છે આ બાઈ આલસી તો એવા છે કે એ સામાન્ય હૃદયમાં નહાતું આલસી જાય છે એનું નામ લેતા આનંદ થવાને બદલે, એના તરફ નજર કરતા અહાનુભૂતિ, પ્રેમ કે ઉત્સાહ થવાને બદલે, એ તો કિલ્લી હૃદયમાં ન તર કરે છે અતિ પવિત્ર પતિના નામને આવી પતિ વગેરેનાર એ બાઈને માટે શું કહેવું? અને શું કરવું?—એની મમલ પડતી નથી. એના માટે આ નાની વદુને પારકે ઘેર રજાથાને હાજર પડવો છે એને અગાધ, એને એમ કરતી વાંસ અને એ કુળવંતે છાએ તેવી સીતે વર્તે એવી એને પ્રેરણા કરે. (૨)

શબ્દ રે પાઠાસન! જૂઝા મે મ્યારેક, ફાગટ તારે ગામ;

'આનંદન' સુરો રમતાં, ગારે ગામ ક્ષુદ્ર સામ વારાં ૩

અર્થ—અરે પાઠાસન! બાઈઓ! બહેનો! તમે જરા જુઓ તો ખરા! (મને લાગે છે કે) અ તો નહાતી જાણે ખાશે! આનંદન એની સાથે રમ રમે છે ત્યારે એના બેસ સાથે પર અગ્નિની જ્વાળા ઝગમગે છે અથવા આનંદન એની સાથે રમે રમે છે અને એના બેસ સાથે ઝગમગે જાણીને રમે છે. (૩)

વિવેચન—અને એ મમતાની નજીકમાં રહેનારી પાઠાસન બહેનો! બાઈઓ! તમે જરા નજર ધ્યાની કરાને જુઓ તો ખરા! આવી નિપત્તિ આવે ત્યારે પાઠાસનને અપીલ કરવાની ભારતીય રીતિ બાળીતી છે પાઠાસનને વાત કરવામાં નાની વદુની વગેરેની કરવાને ધંધો નથી પણ પાઠાસનને સારી લાગવગ વાપરી બાઈસાહેબને (નાની વદુ-ચોકને) કોણે લાવે તો ઘરનું સુત્ર મુકસી બધા એટલા માટે એ પાઠાસનને કહે છે કે તમે જરા જુઓ અને મમતા બાઈને સાચી સલાહ આપેલ મને તો લાગે છે કે એ મમતા બાઈ કોઈની જાણે ખાશે અથવા શુભ પતિને એક ખાડામાંથી બીજા ખાડામાં પા નાર અને

પાઠાસન—પાઠાસન—પાઠાસન. ફાગટ—ફાગટ. પ્રમુરમે—મુરમે

શબ્દાર્થ—સુરોરેક = તો મારા ફાગટ = સ્વિત્ત કામ નહાતી જાગ = અપાસન મુરમે = આનંદની મેરે = મેરે, તો જાગ = મુખ (પર) ક્યો = રસિકની સખી ક્યો ક્યો થાય (પ્રિયતા) જ પડી (અપર). આપ = કમળાં પદરસા એક પડેલ મેનુની કોઈ પાનું સ્વપ્ન અથવા જાગ એવે અવસ્થા, આપ જાગ એટલે જાગીને, પડીને

એને મોટો સ્વપ્ના કરાવી મૂકનાર એ નાની વહુને કોઈ સાચા અક્ષર કહેનાર નીકળશે તો એ બહાર આવેા જાશે, એને આ બાબતનાં સાચા વચનો તિરસ્કાર સાથે કોઈ કહેશે, ત્યારે એનું મોડું શું રહેશે? અત્યારે ભલે આનંદધન પ્રભુ એની સાથે રજમાં પડી રહી રહ્યા છે, પણ એ કોઈ સુવેાચ્ય જ્ઞા સાથે રમતા હોત તો એના બાલ પર શેરડા પડતા હોત, એના મુખ પર શાંતિની છાયા રેખાવી હોત, પણ અત્યારે તો એના બાલ પર વાજ હજમને છે મારા પતિદેવની આવી વલે કરનાર શેઝટની જાણે જાશે એમ મને તો લાગે છે તો પાઠોશયો! તમે જરા જુઓ! અને નાની વહુને શિખામણ બાપી સાથે મારે લઈ આવેા.

આ પાઠોશયનું સ્થાન કોઈ પણ સદ્ગુણુ લઈ શકે છે રામ, સવેદ નિર્વેદાદિ એ સ્થાને આવે, સૌજન્ય, પ્રામાણિકતા કે સત્યનિષ્ઠા ત્યાં આવે, ગમે તે યતિધર્મને કે ગૃહિધર્મને પરિવાર ત્યાં હોય, તેને સુખતિ વિઝસિ કરી કહી શકે છે. શેઝટને આ બકાટ થાય ત્યારે પાઠોશી પાસે વાત કરવાથી લવ હળવો પડે છે પાઠોશીમાં તો જેની સાથે લવ મળે તેની સાથે આવી વાત વર્ષ શકે છે સુખતિ પોતાનો લવ મળે તેવી કોઈ પણ બાઈ પાઠોશીને કોઈની આ કંપન કહે છે.

જાલ નામનું કાનમાં પહેરવાનું એક ઘરેલું થાય છે તે હજમમ હજમમ જાગડે છે થોથા પાડનો આ દષ્ટિએ બાઈ વિવારીએ તો એનો જાવ આ પ્રમાણે થાય : એ મમતા સાથે આનંદધન મુજે રમતા, એના ઝોરા બાલ ઉપર જાલ નામનું ઘરેલું લખે છે એ ગમે તેવા જરાબ થાય તોપણ એના આઠ જ્યેષ્ઠ પ્રદેશ તો બીજાજા જ રહે છે એ ગમે તેવા ૧૧ વાપણુ અનત જ્ઞાન-દર્શન-આદિ સત્તાત્રતે તેમની બહાર ભરેલાં છે અને જાતે સિદ્ધસ્વરૂપી અને જ્યોતિસ્વરૂપી છે એટલે એ મમતા સાથે રમે ત્યારે પણ એના બાલ (ઘરેલા)નો કબજાટ તો રહે છે પણ પાઠોશયુ બહેન! મને જાણ લાગે છે કે એ મારી નાની બહેન જાતે કોઈની જાણ બહાર જાશે હજમમસુકટ આવેા તો એના હાલોહાલ કવી મૂકશે. અને આદિત્રયાજનું લરકર આવી પહેાંચુ તો એને વજોવશે એની વજો વજીમાં મારા નામની વજોવળી સાથે રહેલી છે એટલે મને ખિતા થાય છે અને તેથી તમને વિઝસિ કડુ છું કે એ નાની વહુને પારકે ઘેર રમવા-રજકવાનો હાજ પડી ગયો છે તેને તેમ કરવી કોઈ વારા-આટકાવો!

અથવા જાલ એટલે લાલીને - પકડીને ; બજૂંઠે એટલે બકપથી જાલ એટલે મુખ એટલે એના ઝોરા બાલને બ પથી લાલીને આનંદધન એની સાથે અત્યારે રજેશ્વરે નાથી-હુડી-રમી રહ્યા છે પણ પાઠોશયુ બહેનો! એમ કરવામાં એ નકામી જાણ જાશે, મોટે દુ તમને બિનતિ કડુ છું કે એ મારી નાની બહેનને પારકે ઘેર રજકવાના હેવા પડી ગયા છે તેને વગ કરવી વારા (૩)

ઉપસા હાર—નેવુંનું અને આ એકાદશ્યનું પદ તદન નવીન હજના છે એમા સુમતિ-
ક્રમતિના વ્યવરણને જુદી જ રીતે બતાવ્યા છે નેવુંનું પદ ક્રમતિના સુખમા મૂક્યું છે ત્યારે
એકાદશ્યનું પદ સુમતિના સુખમા મૂક્યું છે નેવુંનું પદ વાચતાં આશા બધાય છે ત્યારે
એકાદશ્યનું પદ વાચતાં ચેતનરાજની વર્તમાન રૂપા માટે ખેદ થાય છે અનત આનંદનો ધણી
શિવસુખનો શોકતા, અણનિરજન અદ્ભુત યોગી જેર જેર બટકતો ફરે, પોતાની અમૂલ્ય
પરિસ્થિતિને ન પિછાને અને કારણ વગરના મેલુટાણા સાંભળે એ ખેદ થાય તેવી વાત છે.
અને એવા અખડ પ્રોહમતાપી, ઉત્તમ સુખના ધણીને રખડતા અને હોકાના કપકા ખાતા
એવામા આવે ત્યારે કેઈ પણ સહુદય પ્રાણીને એના વલખા અને અપદ્ધિત માટે જરૂર
ફળ થાય; તે પછી ઘરની ભેરી, જે વિરહતાપથી તપી રહેલી હોય, ફળમા દહાડા કાઢતી
હોય, ઘરના ડેહફોવા સાંભળતી હોય, તેને તો જરૂર ફળ થાય એમા નવાઈ નથી.

સુમતિની ભાષા પ્રોહ અને સુંદર છે પણ એક સ્થાને આ પદમા છિનાજ શબ્દ
મહાયોગીએ વાપર્યો છે. એનો ખુલાસો અને આ રીતે ભેંસે છે આનંદવનજીએ સવ
પદોમા અને આખી ક્ષાવીશીમા ભાષાપ્રયોગ બહુ સુંદર અને યોગીને છાજતો ક્યો છે
એમની ભવ્ય વિચારસરણી અને અતરંગદૂજારની સાથે છિનાજ અથવા સ્તરમા
કુલુનાજીના સ્તવનમા સાળો શબ્દ જરા કાનને સાહે તેવા અને લાગ્યા તે પર વિચાર
કરતા અને એક ખુલાસો ભેંસે છે.

સાળો શબ્દ જેમ બરાબ અર્થમા તુલ્યતાદાયક થાય છે તેમ જ તેનો પ્રયોગ
આત્મ અર્થમા પણ ઘર્ષ રહે છે માળો એટલે વહાલો એ અર્થમા વપરાય છે
અને ઘણીવાર હુલામણાના અર્થમા હેતુમા પણ વપરાય છે સાલો એવો પાકો છે
એની વાત સાંભળતા આખો તો જૂં વર્ષ જર્ષજો ત્યાં સાલો તુલ્યતા નથી બતાવતો,
વહુના ભાઈના અર્થમા પણ નથી જણાવતો અને માળના અર્થમા પણ નથી વપરાતો.
કેઈ વખત લાટ પ્રદેશમા હું સાળો એવો સાળો એવો ભાષાપ્રયોગ પણ સાંભળ્યો છે
ત્યાં સાળો એટલે વહાલો સમજવું, બાવી રીતે છિનાજ નો કેઈ વાક્યપ્રયોગ
દેશવિશેષે થતો હોય તો મારી ભાષામાં નથી. વિચારીના વિચારને અકતાર, શુભદીનની
ભવ્ય ભાષા કવનાર, અજ ક્રમ અમર ભવે ન મરે એ —એવા અદ્ભુત આત્મર કવન
માન્યર છિનાજ એવો તુલ્ય શબ્દપ્રયોગ કરે એ જરા ખટકતું લાગે છે અને કદાચ
દેશવિશેષે પ્રયોગ હોય તો તેમા માળ એવું નહિ હોય, તોપણ આનંદવનજીની
ભાષાવિમુતિને અને એ પ્રયોગની ભૂમિકાને મેળ ખાતો નથી એમ તો જરૂર લાગ્યા વગર
રહે તેમ નથી. આ ભાષાવિચારણાની વિશેષ ચર્ચા ઉપોદ્ગાત પર સુલતવી શાખીએ પ્રથમ
નિભાજની ઉપોદ્ગાતમાં પૃષ્ઠ ૩૮ થી ૫૫ સુધી ભાષાવિચારણા ઘર્ષ છે તે કરતાં તદન જુદા
દક્ષિણિન્દુથી ભાષાની પર વિચાર તથોબ્ધ સ્થાને થશે.

એને મોટો સ્વચ્છ કાચી મૂકનાર એ નાની વદુને કોઈ સાચા જાગર કહેનાર નીકળ્યો
તો એ જરૂર જાણે આવે, એને આ જાણતના સાચા વચનો તિરસ્કાર સાથે કોઈ કહેશે,
ત્યારે એનું મોઢું શું રહેશે? અત્યારે લાલે આનંદવન પ્રભુ એનાં સાથે રજામાં પડી રહી રહ્યા
છે. પણ એ કોઈ મુશ્કેલી સાથે રમતા હોત તો એના જાણ પર શેરફા પ વા હોત,
એના મુખ પર શાંતિની છાયા રેખાવી હોત, પણ અત્યારે તો એના જાણ પર વાજ
ઝગમગે છે. માસ પતિદેવની આવી વસ્તી કરનાર ફોજટની જાણે ખાશે બોમ અને તો લાગે
છે તો પાઠશાળો! તમે જરા જુઓ! અને નાની વદુને શિષ્યામણ આપી સાથે માર્ગે
હઈ આવે.

આ પાઠશાળાનું સ્થાન કોઈ પણ સફળતા હઈ શકે છે યમ, સર્વેશ્વરિયો એ સ્થાને
આવે, સૌજન્ય, પ્રાપ્તિશક્તિ કે સત્યનિષ્ઠા ત્યાં આવે, જમિ તે સતિધર્મનો કે બુદ્ધિધર્મનો
ચરિત્રાર ત્યાં હોય, તેને સુમતિ વિજ્ઞાપિ કરી છૂટી શકે છે. ચોક્કસને ચક્રાક્રાંત થાય ત્યારે
પાઠશી પાસે વાત કરવાથી છુટી જાય છે. પડે છે પાઠશીમાં તો એની સાથે છુટી મળે
તેની સાથે આવી વાત થઈ શકે છે. સુમતિ પોતાનો છુટી મળે તેથી કોઈ પણ જાણ
પાઠશીને ઉદ્દેશીને આ કથન કહે છે.

જલ નામનું કાનમાં પહેરવાનું એક ચરણું થાય છે તે ઝગમગ ઝગમગ ઝગમગે
છે. થોડા પાંદો આ દિશ્વે અર્થ વિચારીએ તો એનો ભાવ આ પ્રમાણે થાય : એ મમતા
સાથે આનંદવન સુરજે રમતા એના યોગ જાણ ઉપર જલ નામનું ચરણું ઝળકે છે એ
અર્થે તેના મગજ થાય તોપણ એના નાક રુચક પ્રદેશ તો ઊંચળા જ રહે છે. એ
અર્થે તેના હિંતાપણ અનંત જ્ઞાન-કથન-આત્મિક શત્રુતરે તેમની અંદર લાગે છે અને
અતે સિદ્ધસ્વરૂપી અને અપ્રેતિસ્વરૂપી છે એટલે એ મમતા સાથે રમે ત્યારે પણ એના
જાણ (ચરણ)નો કળકાટ તો રહે છે પણ પાઠશાળા જાહેન! અને લાલ લાલે છે કે એ મારી
નાની જાહેન અતે કોઈની જાણ જરૂર જાણે. મયમસુલટ આવ્યો તો એના હાલવેકાલ
હી મૂક્યો. અને આત્મિકજનુ લગતે આવી પાઠશાળા તો એને વલેવલે. એની વચો-
વચીમાં માસ નામની વગોવાળી સાથે રહેલી છે એટલે અને ચિંતા થાય છે અને તેથી
તમને વિજ્ઞાપિ કરું છું કે એ નાની વદુને પાંદે થેર રમવા-રજાવાનો કથન પડી ગયો
છે તેને તેમ કરવી કોઈ વાથા-અટકાવો!

અથવા જલ એટલે વાહીને - પાંદોને ઝળકે એટલે લકપણો જાણ
એટલે મુખ એટલે એના યોગ જાહેને લકપણી વાહીને આનંદવન એની સાથે અત્યારે
રજિયે નાબી-હુદી-રમી રહ્યા છે પણ પાઠશાળા જાહેન! એમ કરવામાં એ નકામી જાત્ર
ખાશે, માટે હું તમને વિનવિ કરું છું કે એ મારી નાની જાહેનને પાંદે થેર રજાવાના
હેવા પડી ગયા છે તેને તેમ કરવી વાથા. (૩)

ઉપસ હાર—નેવું અને આ એકાદ્યું પદ તરન નવીન ઢળના છે એમ સુમતિ-ક્રમતિના જાચરણને જુદી જ રીતે બતાવ્યા છે નેવું પદ ક્રમતિના સુખમા મૂક્યું છે ત્યારે એકાદ્યું પદ સુમતિના સુખમા મૂક્યું છે નેવું પદ વાચતા જાણા બંધાય છે ત્યારે એકાદ્યું પદ વાચતા ઘેતનરાજની વર્તમાન દશા માટે એક થાય છે અને ત આનંદનો ધણી શિવસુખનો સોહતા, અલખનિરજન, અદ્ભુત યોગી ચેર ચેર લટકતો ફરે, પોતાની અમૂલ્ય ખરિસ્થિતિને ન પિછાને અને કાચુ વગરના મેણ્ટાણા સાંભળે એ એક થાય તેવી વાત છે અને એવા અખડ, પ્રોહમતાપી, ઉત્તમ ગુણના ધણીને રખડતા અને લોકોના ઠપકા ખાતા બેગમાં આવે ત્યારે કોઈ પણ સદૃશ્ય પ્રાણીને એના વલખા અને અપસિતિ માટે જરૂર દુખ થાય તો પછી ધરની ભેરી, જે વિસ્ફોટાપથી તપી રહેલી હોય, દુખમા ઢાઢા ઢાઢવી હોય, ધરના ઢેઢેજેવા સાબળવી હોય, તેને તો જરૂર દુખ થાય એમ નવાઈ નથી.

સુમતિની ભાષા પ્રોહ અને મુદર છે પણ એક સ્થાને આ પદમા 'છિનાગ' શબ્દ મહાયોગીએ વાપર્યો છે એનો ખુલાસો મને આ રીતે બેસે છે આનંદધનનું એ સર્વ પદોમા અને આખી ધોવીશીમા ભાષાપ્રયોગ બહુ મુદર અને યોગીને ભજતો ક્યો છે એમની સભ્ય વિચારસરણી અને અતરંગદુઝારની સાથે 'છિનાગ' અથવા સત્તરમા કેશુનાથજીના સ્તવનમા સાળે શબ્દ જરા કાનને સાહે તેવા મને લાગ્યા તે પર વિચાર કરતા મને એક ખુલાસો બેસે છે.

માળે શબ્દ જેમ જણા અર્થમા તુચ્છતાદશક થાય છે તેમ જ તેનો પ્રયોગ સારા અર્થમા પણ થઈ શકે છે માળે એટલે વહાલો એ અર્થમા વપરાય છે અને ધણીવાર હુલામણા અથવા હેતમા પણ વપરાય છે સાહે એવો ચાહો છે કે એના વાત સાંભળતા આપણે તો શૂપ થઈ જઈએ. ત્યાં સાહે તુચ્છતા નથી બતાવતો, વહુના ભાઈના અર્થમા પણ નથી જણાતો અને માળના અર્થમા પણ નથી વપરાતો. કોઈ વખત લા/ પ્રદેશમા હું સાળે એવો યોગે એવો ભાષાપ્રયોગ પણ સાંભળ્યો છે ત્યાં સાળે એટલે વહાલો સમજવું, બાવી રીતે 'છિનાગ' નો કોઈ વાક્યપ્રયોગ દેશવિશેરે થતો હોય તો ખારી બાજુમા નથી. વિચારીના વિચારને અગ્રગાર, ગુણદીનની સભ્ય ભાષા કવનાર, અખ હમ અમર ભવે ન મરે એ —એવા અદ્ભુત આતર કવન ગાનાર 'છિનાગ' એવો તુચ્છ શબ્દપ્રયોગ કરે એ જરા ખટકતું લાગે છે. અને કદાચ દેશવિશેરે પ્રયોગ હોય તો તેમાં માળ એવું નહિ હોય, તોપણ આનંદધનનું ભાષાસિદ્ધિને અને એ પ્રયોગની ભૂમિકાને ધિન ખાતો નથી એમ તો જરૂર લાગ્યા વગર રહે તેમ નથી. આ ભાષાવિચારણાની વિશેષ ચર્ચા ઉપોદ્ગ્રાહ્ય પર મુલતવી રાખીએ. પ્રથમ નિભાજની ઉપોદ્ગ્રાહ્યમાં પૃષ્ઠ ૩૮ થી ૫૫ સુધી ભાષાવિચારણા થઈ છે તે કરતાં વધુન જુદા શિવિન્દુષી ભાષાની પર વિચાર તથોચ્ચ સ્થાને થશે.

આ વાત બાબુએ ગળીએ તો તેનું અને કોકાણું પદ જાણ નમૂના છે આતર દિગ્ધા
અવધાનુ પ્રયોગો છે દિદુ સસારના આરસા છે ચોત્રભૂમિકાના ચારસા છે અને ચેતનનને
એક વિશિષ્ટ અને અવધાનુ આધારમાં જતાવનાર અસાધારણ એક પ્રયોગો છે આ નજરે
ચેતનને એવામાં આવે ત્યારે તેને માટે અસાધારણ માન અને જૂઠા જ્ઞાનિ યામ તેણે દેખ્યા
છે. ચોવ્ય દિશાએ પ્રવૃત્તિ યામ તો તેનું જાણી જાણે ઉચ્ચત્તર દેખાય છે અને એની
વર્તમાન પૌદ્ગલિક લોકતા પર નજર પડે તો એના જેવા અભ્યસની કયા માટે જે
યામ તેમ છે. એના લોકલોકપ્રકાશક છેવાની વાત આવે ત્યારે છાતી મજબૂત છે અને
છે અને કુમતિ તરફ લોકોમાં એકલકા પર નજર પડે ત્યારે છાતી એટલી બધ છે

આ જગે કુમતિ-કુમતિ, સમતા-અમતા આપણા પ્રત્યેકમાં છે. આપણી મહોબ્બત ફોની
સાથે વધારતી તે આપણી યજ્ઞિનો અને ઇચ્છાનો વિષય છે આપણે બિદુષ્યના દષ્ટ લેવું
કે આકાશ પડતાં-આખરતા દેશા માથાં કરવા એ આપણા વીચ આપણને વિષય છે. પાટ્ટીની
જાળ આમાં કે અનુભવજન્યુત્તરનું પાન કરવું એ તદ્દન આપણી પસંદગીનો વિષય
છે. સુયોજને પરણી, તમામ ઔરવને ધ્યાનમાં રાખી, તમામ વિકાસની સ્વચ્છિતની તુલના
કરી, તમામ અનંત મુજ અને કલ્પિક સુખનો વફાવત લક્ષ્યમાં રાખી, ફરવે તે દેવીને મંદિરે
માથે. કુમતિના મંદિરે જ્યો તો લોકલોકપ્રકાશક છેવાના પિતા યવાનો લક્ષ્યો મળે
કુમતિને મંદિરે જ્યો તો આખી દુનિયામાં અદ્યા જાવાનો, ફરવા ફરવાનો અને દિપાવ-
કુટાવા રમવાનો લાભ મળશે. વિચારી તમને ફરવે તેના આવાસમાં દીપમાળા પ્રગટાયે

વાત તમામ લક્ષ્યમાં છે તમામ અભિવ્યક્ત કર્યા, લોકતા અને નિર્માતા તમે પોતે
છે. તમામ સ્વીકાર પર તમામ ભૂમિકાની આપણી છે વિચારો, પૂછો અને ઉત્તરનું પત્ર
નિશ્ચયમક રીતે પરમાથ કે સ્વાર્થને અનુલક્ષીને લોક એકમાં આનંદનની સુરની રમત
છે બીજા બાબુ આજ પર આજ અનુક્રમણ છે ચેતો, બધો છે, વિચારો અને આજ
વધો (૬૧)

પદ બાણુ મુ

ભૂમિકા—ચેતના અને ચેતનના વિરક્તિનો અનેક દિગ્ધિનુઓથી આમાં. પ્રત્યેક
અધાને દિગ્ધિનુમાં અને મુદાને જાણ લાવવામાં એટલી વિશિષ્ટતા અને નવીનતા એવામાં
આવી છે કે જાનો વિરક્તિના લોકો છતાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક નવો નવો આસ યામ છે અને બધે
અભિનવ પ્રમાણની પ્રાપ્તિ થતી હોય તેમ લાગે છે એટલે આ સર્વ વિરક્તિઓની અત્ર
સમાસાધના નહીં કરીએ, એ કારણે ઉપાદ્રવાતમાં કરવામાં આવશે. અને સંસ્પર્શમાં પદ ઉડતા
વિચેતનમાંથી એનું સમુચ્ચયીકરણ મળાં આવશે. એ સર્વના દિગ્ધિનુઓ પૂર્વ પૂર્વ હોવા
છતાં મુદા સ્વપરવિજ્ઞાતનો ૩ ચેતન પરજાવમાં રમણ કરે છે તે તરફ જોઈ છે અને
ચેતનરૂપે પોતાના મૂળ શુદ્ધમાં આવી અનુ એઈએ તેની પ્રેરણા ૩

આ નજરે જોઈએ તો જાણ પડે છે કે આ સ્વપ્નવિવેચનનું તત્ત્વ ઝગમગ જ કરે છે. આત્મવિચારણામાં સ્વની જોડણીઓ અને પરનો ત્યાગ જ મુખ્યત્વે કરીને પ્રમુખ ભાગ ભજવતો હોય છે અને જોઈથી વધારે વખત સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવ્યો છે કે આત્મિક વિચારણાનું કેન્દ્ર સ્વપ્નનું વિવેચન અને પરિણતિની નિમજતા છે. એક રીતે કહીએ તો અહિંસા, સમમ અને તપ પર નિભર થતા જૈન ઇશનના નીતિવિભાગ (Ethics)નો સાર સ્વપ્નના વિવેચનમાં અને પરિણતિની નિમજતામાં સમાઈ જાય છે અને તેના માટે જુદા જુદા મુદ્દાઓ દ્વારા એ વાતને અગ્રતા આપવાનો પ્રયત્ન જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને થોમીઓ વૃક્ષમાં નથી.

જ્યારે ચેતના પતિવિસ્ફોટની દુ ખજારી કઢાણી વર્ણવે ત્યારે તે સારા રીતે બહુલી હોય છે કે તેનો અને ચેતનરાજનો જોડ છે. પણ તે માથે જ તે જરાજર બહુલી હોય છે કે ચેતનરાજ જ્યારે પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યા છે અને પારકે થેર મનની રહ્યા છે. આવા વખતમાં પતિવિસ્ફોટ થઈ શકેલી ચેતના જેવી વિનમિત્તિ કરે જેના ઉદ્ગારો કાઢે, તેનું પ્રદર્શન આ પદમાં તેમ જન્ય રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રાણીનો ભવબ્યાધિ જોડો આકરો છે એનો સ્વભાવ જોડો. પરભાવ ઘર્ષાયે છે એની અને શુદ્ધ ચેતનાની વચ્ચે જોડો. આતરો ઘર્ષાયે છે કે એને ઠાકી ઠાકીને બીજા રાખવાનું કહેવામાં આવે, ત્યારે કઠાથ તે ઠાક વાર જોડે લુએ છે. આગળ પાછળનો આલ કરે છે અને જોડમાંથી જરા જાગવાના ચમકાસ બતાવે છે. આ પદમાં તલસતી ચેતના પતિદેવને તેમના ઇશન દેવા વીનવી રહી છે. પાતાની મદદ, મુખતિ આદિ સ્પષ્ટીએને પાતાના જો કાર્યમાં મદદ કરવા વિનવિત્તિ કરી રહી છે. એ સર્વનો આસપ ચેતનરાજને સાચી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવવાનો છે અને એ જ્ઞાન કરાવીને એને શુદ્ધ કરા તરફ લઈ આવવાનો છે. આ આશયથી શુદ્ધ ચેતના પારકા ઘરમાં રજાકલા પતિદેવને વીનવે છે. આ પ્રકારની અનેક વિનમિત્તિ અગાઉ ઘર્ષ થઈ ચૂકી છે. આ પદમાં એ દિશાએ જોડ વધારે પ્રયત્ન છે.

પા

(રાવ-કાળો પ્રત પ્રખળ-પૂર્ણ)

દરિસન પ્રાણમીયન ! માથે દીએ,

ચિન દરિસન મોહી ક્ય ન પરતુ હે, તપ્પ તપ્પ તન છીએ. દરિસન ?

અર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા જીવનના આધાર ! મને કહે તો આપના ઇશન

પ્રાસતર—દરિસન-સરસ. મોટે-મોટી. તપ્પ તપ્પ-તપ્પિ તપ્પિ

રાવ-કાળો—દરિસન = જ્ઞાન, સાધકાર પરતો પ્રાણમીયન = તપ, જીવનના આધાર. મોટે = મને, ધીને = ઇશને, દો, આપો. નિન = વચે, વિન = કથ = કથિત, આરોપ, આરામ, એન પરતુ દો = પડે છે પણ એ તપ્પ તપ્પ = તપ્પી તપ્પિ, કથામીને, શ્રીમીને. છીએ = જોડાયેલા છે કમ પણ છે

કરાવે, આપનો સાક્ષાત્કાર કરાવે. આપના હશન વજર અને જરા પણ મૈન પહતું નથી અને પૂરી પૂરીને માણુ શરીર કીણુ થતું બાથ છે નબળું પહતું બાથ છે (૧)

વિવેચન—શુદ્ધ ચેતના—વિષ્ણુચેલી આમિની—પતિની બેરહાશરીમા પતિદેવને ઉદેશીને વીનવે છે. આનંદમાં રહે કે અધારે પતિદેવ તો પર સ્થાવીઓ સાથે ક્યાંના ક્યા રજડતા થઈ ગયા છે અને પોતાની પત્નીને માફ પણ કરતા નથી. આવે વખતે વિષ્ણુતાપથી તપી ગયેલી પણ પતિને સર્વસ્વ માનવી સતી રેવી ચેતના પોતાના ઉદ્દગારરૂપે બેસે છે. માથા દેવ! મારા જીવનના આધાર! અને આપનાં હર્શનનો લાલ આપો, મારે મંદિરે પધારો, અને મારી સેજડીને સોજાવો. આપના હર્શન વજર અને તો જરાયે મૈન પહતું નથી. હું તો જાણી રહી છું અને મારા શરીરમા અને મનમાં ભડકા બળે છે વિરહહસાના આવા કાલ છે. ચેતનાને કઈ કળ વળવી નથી અને શરીર તો આપુ તકલેવકદ થઈ રહ્યું છે (૧)

આવી પોતાની હયા પોતાનાં બહેનપણી પાસે વણવતાં બેને વધારે જેઠ થાય છે. તે આગળ વધે છે —

ક્યા કહું કણુ કરત મ મારત, શીમ સજા ક્યું લીએ ?

સોહુ સ્નાં સહિ ! કાહુ મનાવા, આપ હી આપ પરિજે હરિસન ર

અર્થ—હું તે શું કહું ? (હવે તો) કહેવાનું કઈ પણ (વાડ) આવતું નથી. (કારણ કે કહેવાની વાત પણ શરમ ઉપજાવે તેવી છે.) વજર સેજડીએ તે કેમ કરીને સુવાય ? શા મુએ સુવાય ? બહેન ! સોગન ખર્ચ આજીવ કરી ગમે તેમ કરીને મારા પતિ દેવને મનાવો—સમજાવો. પછી તો બેને પોતાને પોતાની ધોએ ખાતરી થઈ જશે, નિઃશય આવી જશે. (૨)

વિવેચન—મારા દેવ ! હું કહી કહીને શું કહું ? કેટલું કહું ? કોની પાસે કહી સલામણુ ? અને તો કઈ કહેવાનું સૂઝતું પણ નથી અથવા આ મારા વરની વાત હોઈ, પતિપત્ની વચ્ચેની હકાકત હોઈ એ કહી બતાવતાં પણ શરમ આવે છે. સગારી વરનાં છિદ્ર ઉઘાડે નહિ, એ પોતાના વરની વાત સંજીવો પાસે અત્યંત સહેલ પૂજક કહે છે એ કહે છે બહેનો ! આ મારા વરની વાત તમને કહેતાં પણ લાજ આવે છે. પતિ વજર સેજડી નહિ, સેજડી વજર ભી નહિ ભી વજર શાંતિ નહિ, શાંતિ વજર મૈન નહિ અને મૈન વજર નિશાવ નહિ. આવી મારી સ્થિતિ છે એનું તમારી પાસે શું વર્ણન કરા ?

હવે તો બહેનો ! તમે જઈ મારા પતિદેવને સોગન ખર્ચને—હર્શને સમજાવીને મારે

પાપતર—સેન-સંગ મેનુ-શાહુ સખિ-સહિ. કાહુ-કીહુ

સંખાર્થ—કા = શું. કહું = કઈ કહત = કહેવાનું ન આવતું = આવતું નથી. સેન = સખા. ક્યું = કેમ. છું = હોય, સુવાય સોહુ = સમ. કાહુ = મને તેમ કરી. આપ હી = પોતે, બહે. જાણો = ખાતરી કરી છે, બોલ્યો કરે

અમણા બહિને ! તમે મારા પતિદેવને સોગન ખાઈ ખાઈને શા માટે મનાવો છો ? જ્યેને જાતે સાચી વાતની પ્રવીન થયો અને જો જાતે મારે ત્થા આજ્ઞા આપશે. મારામા રોષ નથી મારે તેમના વરફોડા શાગ પવિત્ર છે તો પત્ની મનામળા-તેજ શા માટે કરે છે ? જો તો જાતે પાત જ સમજી જશે અને જલ જ વાજ્ઞા આપશે. (પ્રથમનો અથ વધારે બહારસતો થાય છે)'

‘आनंदधन’ विनु धान न रह गिन, कार जतन जा काजे हरिमन० ३

વિવેચન—મારા દેશ-દેસણી આમુ-ગેઠાણી નધા અદર અદર મગાં જઈને વગર
મારા ઉપર કુચ્છે ઘાબ છે કારણ કે એ મુર્ખ માણ નાખ્યો દેશ-દેસણી કે આમુ-
ગેઠાણી નધી, ઘઈ પટેડા છે દેશને ધ્યાને પ મળીરવિજયલ કામરાગને મૂકે છે; દેસાણી

શ્રાપ્તાર્થ—દેર = દેર, ખનિના બાઈ દેરાળી = દેર-લી ખનિ. શ્યામ = ખનિની માતા. ગેહાની = ખનિની
 માઈની વડુ બુની = જોખ / વિના કસવું સગ = સર મિશ્ર = ખગળે ખી = ખન માવ છે નિ. ધ
 ની = વસર પ્રાન = છાન, છાનુ તે ઢિન = જાગરાખાન, કસવું કોર = કો. ગેહિ. ળન = પ્રદન,
 ળ. કી = કસવાના બાવે.

૧ કાકુ તો અથ મને તેમ કહિને થાય છે ત્યાં મહે એમ પત્ર થાત. જમ અથ ની ઉપર થતી હો છે - વિવેચનકાર.

સ્થાને સોતપરિવૃત્તિ-દેવી રતિ-ને મૂકે છે. સાચુ સ્થાને ભગવતી લોકસ્થિતિને મૂકે છે અને લોભદયાને જેઠાણી સ્થાને મૂકે છે. એ જથ્થા થઈ પડેલાં ગજાઓ તો મારી ઉપર ખાંચ કરે છે એમને લાગે છે કે હું જહુ સાક્ષર્ત્થ કરવાથી છુ.

અથવા મારા પતિના નાનાભાઈ ગુહીધમ તેમની સ્ત્રી સદ્સુલ્લસક્તતા,^૧ જે મારી દેશણી થાય, મારા જેઠ સ્વિધમની પત્ની દેવી સદ્ભાવસારતા,^૨ જે મારી જેઠણી થાય, કે મારી ગદ્ય મહાદેવી વિરતિ (આસ્તિરાજની પત્ની)^૩ એ નવ તો મારા ઉપર રીસે લસવ છે તેમને એમ લાગે છે કે હું પતિને કળજે સખી શકતી નથી અને તેમને અર્થ ત્ત્વ ભગવા હઈ છુ. તેમ મારી જોઈ જાવડત છે આ કારણે તેઓ મારા ઉપર જિભાંધ છે. સખીના મનામણા થાશે તેમ નથી અને દેશણી-જેઠણી ખીજે ભરાય છે મારા દેવ! આપના વચ્ચે મારા પ્રાણ હણવાર પણ /કે તેમ નથી. આ છેલ્લી વાત તરૂન સાચી છે. મારી સખીઓ મનામણાં કે જાબકુ કરે કે મારા ઉપર માથા દેર-દેશણી ખીજે એ સર્વ વાત આપ મન પર ન હો. અથવા જરૂર હો, મારે તો આપને બેઠક જ વાત કહેવાની છે કે આપના વચ્ચે આ ચેતના એક હણુમાત્ર પણ ટકે તેમ નથી, એને ટકાવવા કહાણે ઉપાયો લેવામા આવે કે તેની અનેક રીતે સલાજ લેવામા આવે તે મવ નકામા. જતે આથ મારા છે અને હું આપની છુ. આપ મારે ત્યાં પધારો, મને દર્શન આપી માંસ જાંબોને પવિત્ર કરો અને માની સેજડીને શોભાવો. ધન્ય મારા પતિદેવ! વાક વાક મારા આનંદધન (૩)

ઉપશ્ચ હાર—મરી વાત તો એ છે કે આદર્શી ચેતનાને હણુ પ્રાણુજીવનના દશન કરનાનો સાચો વલસાટ જ જાય નથી. અથા જેને મનમા માથી તાલાવેલી લાગશે ત્યારે એ પતિ ત્રમે ત્યા રજકમ્પ કરી ત્યાં જોને પકડી પાડશે. આ તો પતિદેવ રજકમ્પા કરે છે અને દેવી ચેતના મૂર્છાગત દશામાં પડી ગયા છે. અથા દેવીને સજગજાટ થયો. જાણી જાણને મેળ અથા મેળશે એ લે પડી દેર દેશણી, જેઠ દેશણી કે સામુનલુદની ખીજની કે મમભવટનાં કાઈ જરૂર નહિ રહે. માટે જરી વાત તો ચેતના અને ચેતનને મેળ મેળવવાની છે અને એ વાત જાણી તો પછી જાણીનું સવ આસ્તુ આવશે. અથા ભાવર્થ જીજ્ઞા પડો. અગ્ની ગયા છે તેથી આ પદના આસય ઉપર જ વધારે ધ્યાન જેલવાની જરૂર રહે છે મુશ. પતિદેવને જે હાઈ આવવાનો છે શુદ્ધ ચેતનાનો અને ચેતનદેવનો મેળ કરાવવાનો. જ અને જાણીની મવ જાણતો અવહારનજરે વિરહી સ્ત્રીની દશાને જાણવાનો. જ વસ્તુત તો ચેતના-ચેતનનો એકીભાવ છે, અને તેઓ દૂર છે વિચોગની મિતિર્મ છે નિ દશામા છે એમ કહેવું જોનો. અથ માત્ર એટલો જ છે કે ચેતનદેવ હણુ પરભાવમા

૧ ઉપમિતિમયપ્રમાણના કાવાનર, પ્ર ૪ પ્ર ૩૫, પ ૧ ૮૬

૨ મિભન પ ૧૦૭૭

૩ એભન પ્ર ૫, પ્ર ૩૪ પ ૧ ૬૪

રમણ કરી રહ્યો છે આ સ્થિતિ દેરવાજ અને ચેતન પાતાના સ્વભાવે આવી બંધ જોડે આ સર્વ વિરહજાન અને હશનઝખનાનો છેડા આવી બંધ તેમ છે

હશન શબ્દ જોકેથી વધારે પારિભાષિક અર્થ મા જોઈએ ત્યાંથી વપરાયેલ છે હશનનો અર્થ મેળાપ થાય-જેમ કે મને તમારા હશન દાસ કેટલાયે વખતથી ઘણાં નથી જોવાની કિમ્તિ અર્થમાં જોઈ હશન શબ્દ વપરાયેલ જાણી હશન જોડે તત્વજ્ઞાનની વિચારણા જોવો પણ અર્થ થાય, જેમ કે-જોઈ હશન, માજ્જહશન વગેરે. કર્મવિચારણામાં હશન શબ્દ હશનાવરણીય સાથે વપરાય છે. ત્યાં હેજલું, જોલું જો અર્થમાં જો શબ્દ વપરાય છે જ્ઞાનની સાથે તેની સરખામણીમાં જો શબ્દ વપરાય ત્યાં તેનો અર્થ સામાન્ય જોખ સુમજવેલ માથનું બેલ્ત કે મનું ઘટલું જો હશન છે જ્યારે ત્યાર પગલાળાં પીળા કે અદેહ રંગનાં જનુક આકારના સ્ત્રીજાવાળી ગાયનો જોખ થાય તે તેનું જ્ઞાન છે હશનનો અર્થ જલ્દા પણ થાય છે જ્ઞાનમાં બાલુવાની વાત, આશિરમાં વલનની વાત હોય છે ત્યારે હશનમાં જલ્દાની વાત હોય છે અજ્ઞાનમાં સાથે હશન શબ્દ આ અર્થમાં વપરાય છે આવા અનેક અર્થો હશન શબ્દના છે જોઈ તો પ્રથમ અર્થમાં જ તે વપરાયેલ છે.

ચેતના પતિને મળવા આતુર છે અને પતિના મેળાપ માટે જો તીવ્ર ધમ્મ બતાવે છે અને સખી સાથે કહેણ મોકલે છે નીચણમેલી રણીઓ બંતે પવિત્ર હોય ત્યારે જે હશા જનુભવે છે અને જે આતુરતા બતાવે છે તેને આ પદમાં આલ્પ કર્યો છે; નિરહી દેવીની આકાંક્ષા ત્રવ સુશામ સીતે વણવી છે અને ચેતન સાક્ષી તા ધરતી ધેરીની આરજુ કણ્ઠોચર કરી તેની ચિંતા દૂર કરી શકે તેવી તેનામાં શક્તિ છે આગે દેવ ! આ વિનંતિ સામત્રો અને દેવાની આકાંક્ષા પૂરી પાડે ! (૬૨)

૫૬ ત્રાણુ મુ

શ્રુતિ—શુદ્ધ ચેતના પતિજતા પત્ની છે અનાદિ કાળના વિરહથી હેશન ઘણેલી છે; પણ આર્થ પત્ની હોઈ જોના વિચારે પતિદેવ સજાખીના જ છે. જોને આપણે સોગમાં પદમાં પતિના માગની નિરીક્ષા કરતી જોઈ અને રિસાઈ ગયેલીને મનાવવાના પ્રયત્નો અહારમાં પદમાં તપાસ્યાં જોની બાહરવાની શતાંત્રા વિરહજાન જોકાવનમાં પદમાં આંજળ્યાં ગાવનમાં પદમાં માળાપ, બલકાત, લાજકાજ સ્વ આણુપતિ આનંદધન છે જોનો આલ્પ જેજેવતી રાગમાં સાક્ષીઓ અને પતિદેશનની ઝખના આગલા આણુ મા પદમાં તિલાસી ગયા ચેતનાની વિનિધ હશાનું વણન કરતા પદોની સજ્જા સાક ટકાની ઉપર થાય તેમ છે; અને તલોજ્જ મ્યો આ વિષયની મહત્તા પર જુદા જુદા દિશિ દુધી ધ્યાન જેજવામાં આણુ છે આ દેવરમ સુદાં પૂજ વિચારવા ચોગ્ગ હોઈ જાસ જ્યાલમાં રાજવા ચોગ્ગ છે.

ચેતનસજ પરપરિણતિમા ખૂબ અપવાદ ગયા છે. જોની જાણ વૃત્તિ સુખ-આરામ અને જ્ઞાન-તાન-ગુણતાન તરફ ઘર્ષ ઝર્ષ છે એના આત્મસત્ત્વ પર ક્રોધ, માન, માયા, લોભે મામાભ્ય સ્થાપી દીધું છે અને અભ્યારના એના જાણ આચાર કે આત્મને અભ્યાસ કર્યો હોય તો એ શુદ્ધ ચેતનાનો વહાલો પતિ છે કે જોને મહાપતિવ્રતા પતિપ્રાણ પત્ની છે એ પાત પણ જાએ જ માનવામા આવે જોને ઇન્દ્રિયોના વિષયો તરફનો પ્રેમ, જોની સસાર-સંસકૃત્ય, અને જોની અતરવાટમા વાહુ રહેલી અપટો વિચારવામા આવે તો જોને ચેતના જેવી થાત, વિચલુ આશરવતી પત્ની હશે જોમ માનવામા પણ આવે નહિ—જાતી ચેતન દેવની હયા છે.

અને ચેતનાનાં નજરે જોઈએ તો એના શુદ્ધ પતિવ્રતને અંજે જોને અનેક પ્રકારના વિભાગો થયા કરે છે કોઈ વાર જોને પતિની હયા તરફ એક આવે છે કોઈ વાર જોને પતિ થર આવશે કે નહિએ જાણતમા શક થાય છે કોઈ કોઈ વાર પતિના સ્વાંજને નાટકિયાના વેશ સાથે સરજાવવાનું જોને મન ઘર્ષ આવે છે (પદ ચાત્રીસમું) અને કોઈ વાર થળી જોને કતલો મીઠો લાગે છે અને લોક અટો લાગે છે (પદ ૪૦મું). જાતી વિવિધ હયા અનુભવતી આવ જાગા સજ મહન કરી લે છે પણ એ પતિને વચવાનો કે જોની માથે છુપાછેક કરવાનો સકરપ પણ કરતી નથી આ જોની મહત્તા છે

પતિપ્રાણ પત્નીને નવજાસના વજતમા કેવા કોઠ થાય છે તેનું શબ્દચિત્ર ખાસ આલેખવા ચોજ છે પ્રાણીના હૃદયમા એ પ્રકારની વાસના હોય છે : જોકે વૃત્તિ પૌરુષલિક વિષય મેવન ન રૂ અર્દીશી અને તે લો માની લીપેલો લાજ લઈ લેવા તરફ અને અવિખનના આદય કે લાવના તરફ આજર્મીયામણા કરવા ઉત્ક્ર દોષ છે ત્યારે જીલ વૃત્તિ તેથી જીલ્લી રાતે લાળી નજરે જોવા તરફ, અર્દીના લાજને ભોજે વિકાસમા પ્રગતિ કરવા તરફ અને આત્મને જોગજાં તેને ધધાવવા તરફ દોષ છે આ જાણ્યમદયા અને અતરમદયાને પુરુષાર (personality) કરવામા આવે ત્યારે અતરમદયાને કેવા કોઠ થાય, જોની લાવના કેવી દોષ, તેને પત્નીનું રૂપક (Personification) આપી તેના હૃદયમા થતા કોઠ-કોઠરો અજ વિચારવામા આવે છે

આ જીલ્લ પ્રકારના કોઠની વિચારણા જોકે પત્ની તરીકે કેવા પ્રકારની દોષ તેની મળનામા સાથે સાથે આર્ષ પત્નીના આદર્શ કેવા સ્પષ્ટ દોષ, જોના પતિ જોને મથે તેરલી વરછાડના દોષ છતાં એ પતિ તરફ કેવો સહુભાવ થામવતી રહે, તેના સ્પષ્ટીકરણની પણ આ પદમા ચોજના છે પત્નીના કલમ્બદશનની નજરે અને શુદ્ધ ચેતનાના લાવવાક કલમ્બદશક શબ્દચિત્ર તરીકે આ પદ અનુભાસ છે એટલો ઉપાદેશાત કરી આ પદને આવ સુધિત રીતે જોઈ જઈએ વિવેચનમા આ જાત પ્રવાહ જોકેધારા માથે સાથે આજા આવશે એ પર હરથ જેવી આજગ થપીએ.

૫૬૧

(મને મહારા માણીઆને મળવાના કોડ-એ દેખી)

મુને મહારા નાહલીયાને મળવાના કોડ;

હું રાણું માણી ! કોઈ મુને બીનો વછેગો છોડ મુને ૦ ૧

અર્થ—એવના કહે છે કે મને મારા વહાલા નાથ-પતિને મળવાના કોડ છે તેને મળવાની હું ઊંઘી ઉમેઠ રાણુ છું પણ માણી ! અત્યારે તો બીજો કોઈ કોડ વગગી ગયો છે (૧)

વિવેચન—આખું પત્નીની ઇચ્છા પોતાના નાથને મળવાની હોય છે એ નાથને નાહલીયા' કહી એના પર વધારે પ્રેમ બતાવે એમા એની લાગણિક મહત્તા છે એના પતિ સાતે રખડતા હોય, કે એને તિરુકારતા હોય, એ એના મદિરે ન આવતા માનીતીને મહેલે જતા હોય કે એને જનમજરનો વિરહ આણતો હોય, પણ એના કોડ પતિને મળવાના જ હોય છે એની મનોભાવનાના નાથ તો પતિદેવ જ હોય છે પતિપ્રાણુ આદર્ય સ્ત્રી નિસ્તરી અવસ્થામા કહે છે કે મારા નાહલીયાને મળવાના હું તો મનોરથ રાખ્યા જ કડુ છું; અને મને તો અત્યારે કોઈ બીજો કોડ વગગી ગયો છે જૂવનો વગગ્યા માણસને પશુધીન બનાવી દે છે દેવી કહે છે કે હું તો મારા નાથને મળવાના કોડ રાણુ છું પણ અત્યારે તો બધે મારા દેહને રાજ, અજ્ઞાન આદિ અનેક કોડ વગગી પ ચા છે; અને પરિણામે મારા પતિદેવ, એની સાથે મારી પારમાર્થિક એકતા છે એ તો બધે જૂવના વગગાડથી ભરખાયલા હોય તેમ જ્યા ત્યા જ્યા તેમ નાથે-ફરે છે અને મા ! કેા હું મને તે હા !ણુ પણ તેના અમલ થવા દેના નથી મારા ઉચ્ચ આદર્યો અને આદર્ય કેા હોવા છતાં બધે મારા દેવને કોડ વગગ્યુ હોય તેવી તેમની અને તેમની સાથે અલેક્ષણ્ય માનવી મારી કથા થઈ ગઈ છે

હું રાણુ —આનો અર્થ એ પ્રકારે થાય છે એક તો રાણુ ના કમી તરીકે કોડને લઈ થાય, એટલે કે હું મારા નાહલીયાને મળવાના કોડ રાણુ છું આ અર્થ સુખેન્નિવ

રજાદર્શી—મુને ૦ મને મહારા ૦ મારા, પોતાના નાહલીયા = નાથ(નું પ્રેમાણ ૧૫) વહાલા પતિ, માણી સ્વામી. કોડ = મનોભાવ, અવસ્તી ઉમેઠ વચેના - વગગ્યો લાગ્યો. કોડ = એક જાનું જૂન વગગ્યા, મેટા મરત.

૧ અનર્થ મને આ પદ મનુ નથી પાડાંતર લેપત્ર ૫ થવા નથી.

૨ નાથ ના નાહનું નાહલીયા સંક્ષિપ્તરૂપ કરવામાં ભારે કરામ્ભ છે એ નાનકડો નાનકડો અને સરખાનું સરીખડો જેવું રૂપ છે અને એમાં જૂન સાતમજાત આવે છે કામ્યમનુનિર્મા પદ્ધિ-કામ્ય કરવાની આ ઉત્તમ રીતિ છે અને રજાદર્શી ઉત્તમ દર્શન પૂરી પાડ્યાર આ રમ્યા ખાસ ખાનખાં રાખ્યા બેલ્ય છે આધુનિક કુલ્લરાત્રી કામ્યરચનામા કરિ નાનાપામી આ પ્રકારના રજાદર્શોત્તમી સારી થમનુનિ નામી છે અને પદની નજરે ખાસ થયેલા અને સમજવા બેલ્યે દોઢ ખ્યાલમાં રાખ્યા બેલ્ય છે નવિવેચનકાર,

જણાવે છે અથવા કોડ આગળ છે' અથવા કારણ જણી ત્યાં વાક્યને પૂરું કરીએ તો તેનો અર્થ હું મારું મન માંડ મારું કરીને કળને રાખું છું મનમાં તો પતિને મળવાના કારણે કોડ થાય છે પણ પતિના વર્તમાન વર્તનને લઈને એવી દશા થઈ ગઈ છે કે બાંહે કેઈ ભૂત કે પિશાચ વગળી પકડ્યા હોય અને અનેક આળા કરાવે તેવી પોતાની વિપરીત દશા થઈ ગઈ છે (૧)

મોહનીયા નાદિધ્યા પાંચે મહારે, જગ સર્વિ કમલ બોહ;

મીઠાબોલા મનગમતા નાદીની રીણ, તન મન વાય પોહ મુને ૨

અર્થ—મારા મનમાં કન મેં મી નાથ વગર મારે મન તો આખી દુનિયા વેશન જ બહુ એવી છે મીઠું મીઠું બોલતા અને મારા મનને પસંદ આવતા મારા સ્વામીનાથ વગર મને તો મારા શરીરમાં અને મનમાં સખ્ત બોન લાગે છે મારી આતુરતા વધી જાય છે અથવા વીરતાનો પારો છે એ જીવે જીવી જાય છે (૨)

વિવેચન—પ્રથમ વિરહી સતી પતિવ્રતાની નજરે વિચાર કરીએ. આકર્ષણ કરનાર લહેરીલાલા પતિ વગર અને મન તો આખી દુનિયા વેશન સમાન છે, એને કેઈ વાતમાં, કેઈ સ્થાનમાં કે કેઈ સમયમાં મળ આવતી નથી અને મીઠું બોલતા મારા મનમાં કન પતિ વગર આખા શરીરમાં અને મનમાં આતુરતા થવા કરે છે. એ બહાઈથી આવશે કે પહેલાં મારેથી આવશે કે એમને કોમકુસળ તો કરો?—આવા આવા વિચારોથી મનમાં આળામજા અને શરીરે ઘાટ થાય છે અને વિરહનો ઉકળાટ વધતો જાય છે

ચેતનાની પણ આવી જ દશા થાય છે. એમાં દેર મારા એટલો છે કે મીઠા બોલા શબ્દોનો પ્રયોગ વિરહી પત્ની બાવળનુભવ ઉપરથી કરે છે ત્યારે ચેતના સ્વનયનથી કરે છે એને તો દીર્ઘ કળનો પ્રીતમ સાથે વિશ્વ છે તેથી તેણે મીઠાબોલાની મીઠી વાણી સાંભળી નથી, પણ એને જાગર છે કે પતિદેવ એ દિવસે રીઝશે તે દિવસે એ મુમુરુર અને મુંદર બોલશે. ચેતનાને ચેતનના વગર બીજું કંઈ વહાઈ નથી, એની નજરે પણ જગત વેશન છે સ્વાહ વગરનું છે

ચેતનાનું કષ્ટેષુ શરાર કે મન આ વખતે કેવાં હોય તે થોડા શબ્દો બહુ વેધક રીતે બતાવે છે અને ઘાટ લાગવામાં વપરાતા ઘાટ શબ્દ સાથે સામ્ય મળી શકાય. આશ્વત્થ, મારણ કે મૂંડ લાગવાનો એનો કાલ મગલ શકાય છે અને આતુરતાના અર્થમાં પણ એ સારો કાલ પૂરો પાડે છે આવી રીતે પતિદેવને મળવાના કોડ સેવતી શુદ્ધ જતીની સ્વગ અને માનસિક દશા કેવી હોય તેનું વચન કયું એ વર્ણનનો પૂર્વાધ અત્ર પૂરો થયો ઉત્તરાર્ધમાં એથી પણ વધારે અમરકાર છે (૨)

શબ્દાર્થ—એકાદિયા = અભોદન, લહેરી, આદ્યાજ કરે તેવા પાંચે વગર, સિવાય (મુ. પાખી). જગ = દુનિયા સર્વ = આખી જગ = વેશન બોડ = સમાન, સગીજી નાદજી = નાથ પદ્મિ વિનુ = વગર. નાડ = તીરના આતુરતા (મોડ = કોઈને મારવા માટે લખિવાર અસંસ્કારી કિના, આપાન, મારણ. વગ)

કાર્દી દોસીયો છાટ પછેડી તલાફ, માવ ન રેશમ છાટ;

બર સજે મહારે મળા રે મલેરા, મહાર 'માનદખન' ગરમોઢ મુને૦ ૩

અર્થ—શું ઢોલિયો કે શું હિંડોળો, શું પછેડી કે શું તળાઈ, મને તો રેશમી કપડાંની સેા પછુ ગમતી નથી. જો બીજા સવે તો મારે બહા બહા છે, ઠીક ઠીક છે; મારે મુજબ મણિ તો મારા જ્ઞાનદધન છે (૩)

વિવેચન—વિરહી આની નજરે જાગળ ઉત્તરાર્ધ વિચારી જઈએ. શું ઢોલિયો કે શું મુલાળી રેશમી તળાઈ શું હિંડોળાખાનું કે શું જોડવાની મુલાવમ આદર, અરે, જમે તેવી સોઠ લખાવી હોય કે જમે તેવા સારા મુઢર મૂલ્યવાન આજે ચલુતાર્ધા હોય, મારે તો આવી આવી સવ વસ્તુઓ ઠીક ઠીક જ છે. જો સવ વસ્તુથી મારા દિલના જ્ઞાનદધનને મળવાના હોઠ પુરાતા નથી કે જો વસ્તુથી હું ધરવ પામતી નથી. મારે તો જ્ઞાનદધન મધાના મુજટ છે. મારે જો મર્વસ્વ છે. જોમની જો તો મારે મન આહુ જ છે અને જોમની જો ખાલી પટેલી જગ્યા તળાઈ ખાનસા, હિંડોળાખાનું કે રેશમી વસ્ત્રો કે મૂલ્યવાન વસ્તુઓથી પુરાય તેમ નથી.

'બહા રે બહેરા જો વાકચમા હિંડો બાવ છે જો ચીજે બંદે ત્રારી છે પછુ મારે માટે તો જો ઠીકઠીક છે. મારે જોને મળવાના હોઠ છે જો મજે ત્યારે મારે હકાટો વળે. આ બાવદરનમા કાલ્બદિએ આતુર્થ છે.

આવર દિએ ઢોલિયા ખાનું કે પિંછેડીનું સ્થાન બાહ્ય અનુભવ કે ઉપચોટિયો પ્રમં બંધકાર લે છે. આવા બાહ્ય અવલબનાને નિઃશ્ચયમાર્ગમા જરૂર સ્થાન છે. બાહ્યમાથી જ જ્ઞાનરમા પ્રવેશ શક્ય છે અને બાહ્યની ગણના જતા પછુ જોઈ કયાં વગર ચેતના કહે છે કે મારે મન જો સવ સાચા છે; પછુ મારા મુજટમણિ તો મારા નાથ જ છે. આરે હું મારા મુજટમણિનો વિચાર કરુ છું ત્યારે બાહ્યાચારે જમે તેવા બહા હોય, જોની ઉપક્રાવતા જમે તેટલી સ્વીકારવા હું તૈયાર હોઉં. પછુ જો સવ ઠીકઠીક છે મારા શિરમા નો તિયાર કરુ છું ત્યારે પેલા ઢોલિયા-તળાઈ જ્ઞાનને યોગ્ય આચારે બંધકારે કે બંધસ્થાએ મને જતા પછુ ગમતા નથી. જહીં બાહ્યાચારની અપતા ન કરતા જ્ઞાનદધને મેળાપને મહત્તા અને મુખ્યતા બદુ સરસ રીતે આપી છે. જોમા ઢોલિયા-તળાઈને દેડી રેવાની વાન નથી, પછુ જ્ઞાનદધનને શિરમાઠ તરફ સ્વીકારાવવાનો આગ્રહ છે. જોમા ઢોલિયા-તળાઈની મૂલ્યવત્તા કાલમ રાખવા છતાં સાધ્યને મહામૂલ્યવાન, સવોપરી અને જ્ઞાનિચિશ્તિ ઉચ્ચ

શબ્દાર્થ—કાર્દી=કોઈ (અખચ) શું (કઈ કસબની વિભાજનો સગદ દિશ ત્રિયે, કા.) ઢોલિયો=૧૧૪, ઢોલિયો, મુતનો ખાટખો. ખાટ=ખાટખો, દિંડોળાખાટ. પછેડી=જોડવાની બાટી યાવર. હોઠ=મો., (મુજબ ૪૨ કપડાં દીકું તે) જમર=જીભ સને=સવ જીભ કાવા કે કાપેરા=કાજા દેલ તો કમ્પા દરમખા (ના). મોઢ=મુજટ.

સ્થાનની યોગ્યતાનો સ્વીકાર બતાવ્યો છે. એમાં ભારે દ્વંદ્વપણ અને અવહાસનિર્ભરતા મનન્વય છે. જરૂર જણાતા યોગિયા-તગાઈ ફેંદી દેવાની ઉપયુક્તતા જણાય તો તેનો તેમ નિરોધ પણ નથી એ વાત પણ આનંદમાં રહે. એ સંજોગો જરૂરી થયા પડેને એ તે વિવેચનમાં આવશે.

સામાન્ય રીતે એવામાં આવે છે કે વરરાજા કરતા સાધારણ સાલ કે જમણને વધારે અનુભવ આવશ્યકતા આવે છે. આતર નિમગ્ન કે એકાગ્રતાને ભરતે તમે આવે અમુક વખત પરિણેહણ ક્યાં કે નહિ કે પૌરુષ ક્યોં તો તેની અદર દેવવદન કે ચેતનવદન કમું કે નહિ-આવી આવી ભાવતોને આનંદપૂર્વક વગગી રહેવામાં આવે છે. આ સર્વ અનુભવોને યોગ્ય સ્થાન છે પણ અનેક વખત આજનિવાની તહેનાતમાં વરને જ ભૂલી જવા એવું થઈ જાય છે. એનો મનન્વય કરતા આવડે એ કૌતલ્ય છે. મારે મન એ સાલનીજા બરાબર છે અને યોગ્ય સ્થાને એની હાલતની જરૂર હું સમજું છું અને સ્વીકારું છું; પણ મારે મન અનુભવો વિષય તો મારા નાહકિયા આનંદવદન દેવ છે. સર્વથી મહત્ત્વનું સ્થાન હું મારા નાથને આપું છું અને મને તો એને મગવાના જ સંવિશેષપણે કોડ થવા કહે છે.

આ રાખવાનું છે કે આપણાંમાં શોટો ભાગ યોગિયા તગાઈ કે પાટ, પછેડીની જ ચિંતા કરનાર છે. પ્રતિવિષયમાં એને જાણ જરૂરી સ્થાન પણ અમુક મર્ચાંડા મુખી છે જ; પણ કિચારમિંકે ઇલાશ એમાં સર્વસ્વ માની લીવાની ભૂલ કરતા એવામાં આવે છે. એને મન બાહ્યાધારમાં જરા સજ્જતા થતી દેખાય અને તે સજ્જતા આતર આનંદ, વિચારણા કે ચિંતવનને અંગે હોય, અને તે વિચિત્ર આનંદ કે સંજગતનું મિથિતિના પરિપાક હોય, તોપણ તેમાં તેમને વિશ્વવાદ હોય છે. એમનાં મનજીવ અને સંતોષને માટે કંઈ છે કે એ સાધન થર્મો ઠીક છે સારા છે અને કરવા યોગ્ય છે; પણ એ સર્વમાં કેટલાંકને તો ચેતનસજ્જને જ સજ્જતા થઈ, ચેતનની પ્રગતિના વિશાલ ન કરે તે આશ્ચર્યના સ્વીકાર કરવાના છે અને પ્રગતિ આપનારો તો કેમકર યોગિયા-તગાઈને તેને સ્થાને રહેવા થઈ મૂળ મુદ્દા સ્થાને રહેલ ચેતનસજ્જને ભક્તિભાવના ભેઈંળે. આવા કોડ શુદ્ધ ચેતનાને વારવાર થાય છે અને તેને પૂરા પાડવા માટે તે અનેક મનોરથો કરી ઉમેદ બર લાવવા માટે આતર ગ્રાન કરે છે. (૩)

ઉપમુહાર-આ પદ માસ ભાત પાટે તેવા ઉદ્દગારથી ભરેલું છે. એમાં પ્રધાન સુ તો શુદ્ધ ચેતનાની વેદનાનો છે પણ બીજા પદોમાં આવેલ વિરહજ્ઞાન અને આ પદના જ્ઞાનમાં થણે વર્ણવ છે. પાંચઠમાં પદની સાચી અને બોલી રાજના સૂરમાં ચોખ્ખી વિરહ ગાથા ગાચી; આગલોતેરમાં પદમાં પ્રીતિની રીત બતાવી પાતાની વિરહધ્યાનું ચેતનાએ વર્ણન કર્યું. અષ્ટમે તોતેરમાં પદમાં પાતાને બરવાસ જ રહ્યો નથી એ દિષ્ટિએ પતિમેજાપની વમણ ચેતનાએ બતાવી હવે યદી વિવરણ કરવાના ૧ હમણ પદમાં મેજાપનાં આપણાં બતાવેલી આવી રીતે વિરહજ્ઞાન તો ચેતનાએ ઘણા ગાથા અને હંજુ ગાઈ; પ્રથમ વિભાગમાં પણ હજમજ ૬૪ પદોમાં વિરહજ્ઞાન ગાથા છે પણ આ પદમાં મનકાના કોડ બતાવી એનું

જાન કરવા દ્વારા ચોગીએ કમાણ કરી છે એમા ઠોલિયા-તળાઈની વાતને આગળ કરી બવહાર-નિશ્ચયનો સમન્વય કરવાની હકીકતને મહત્વ આપવા દ્વારા સમન્વય જનતાના અને આગ્રહ કરીને જૈન સમાજના ઊત્કળતા પ્રમાણે સ્થાન આપ્યું છે આબુજાબુનો વિચાર કરતા કે છેલ્લા બસો-આરસો વર્ષોના ઇતિહાસ વિચારતા, અને છેવટે વર્તમાન યુગની ખર્મદુર્જળ ધ્યાના આંતરિક કારણો તપાસવામા આવે તો, ઠોલિયા-તળાઈને અપામકું મહત્વ અને વિચારે પાડી રીપેલ ક્ષેત્રનશજની વાત નજર પર આવ્યા વગર રહે તેવું નથી.

એક માનિકમાં એ ગર્હ રાત્રે Efficacy નો નાનકટો લેખ વાળ્યો તેના ભાવ ઉપયોગી અને પ્રસ્તુત હોઈ તે જતાવી તેની સાથે આ પડના વિષયનો વિચાર કરી હઈએ; કારણ કે આ પડમા ઠોલિયા-તળાઈવાળી વાતની પાછળ કારે અનલ્યનો મુદ્દો સમાયેલો છે

વાત એમ જની કે એક મોટા સરોવરની વચ્ચે ત્રાનકડુ જામડુ (બેંગ) હતું તેમા વચ્ચતા બે બેંગ/બેનો(આરવાઓ)એ રાત્રે ખૂબ ઢાંડ પીપીડ ચકચક થઈ રાત્રે જાર વાગે પોતાની બોટ ભેગા થયા, હલેસાં હાથમા લીધા અને પાણીમા હલેસાં મારવા લાગ્યા. આહુ પિયરે તેઓ એક કલાકમાં સરોવરને કાંઠે પહોંચી જયા એઈએ, પણ મગસકુ થતા મુખી તેઓ હલેસાં મારતા રહ્યા, તોપણ પેલા વચગાંનેના બેંગની જાલુમા જ રહ્યા. વાત એમ જની હતી કે નમસત્રે તેઓએ હલેસાં મારવા શરૂ કર્યા ત્યારે વહાણની પાછળના ભાગ (માનર) સાથે બપેલ દોરડુ તેઓ છોડવું ભૂલી ગયા હતા એટલે આખી રાત રૂઈ પણ બેટની ફરતી પ્રશિક્ષા જ કર્યા ક્ષીધી અને મુખ્ય જગીને તેમને પહોંચવું હતું તંને બદલે હતા ત્યાંના ત્યા જ રહ્યા.

આવી રીતે પ્રગતિને માગે પઠેલો જીવ ઘણી વખત આગળ વધવા માટે હલેસાં તો માર્યા જ કરે છ પણ એ અત્યાર મુખીની વાસનાએ, રાત્રેપની પરિવૃત્તિએ, કામકામકાં પડરિપુના ખમ્મસલો અને લીપેલા બવહારની આડીધૂટીએ માથે લાનેલી ગાંઠ એણે છોડી દોડી નથી તો એ ગમે તેટલા હલેસાં મારે, પણ સવાર પડે ત્યારે એ તો બેંગની આગ્રપામ ચક્કર મારતો જ માલૂમ પડે છે અને જે ભૂમિ પર પહોંચવા માટે એણે મહેર આપવી હતી તે તો એટલી ને એટલી જ દૂર રહે છે

આમા આગળ વધતી વખતે કામ કાંધ, કલામ, નોકલામ માથેની ગાંઠ કાપવાની વાત તો મુર્ખમાન્ય છે અને વિચારતા થ બેસી બધ તેવી છે શુભ અનુધાનો પૈમી કેમી સાથે ગાંઠ તોડવી પડે અને કયા સળખ સળા શકાય તે વાત ચર્ચાસ્પદ છે કેઈક મતે તો સામ્યપ્રતિ મુખી શુભ અનુધાનો આહુ રાજવાનો આગ્રહ પણ રેજાવ છે. વિચારવાની બાબત એ છે કે એકડા પૂટવા ન આવડે તેટલા વખત મુખી તો એકડા પૂટવા જ એઈએ પણ મહાઅકસ્મિત અને બીજાકસ્મિતની ભૂમિકાએ પહોંચ્યા છતા એકડા પૂટવા કરવાનો આગ્રહ આહુ રાજવો એ ઘટી વાત નથી. દરેક શુભ અનુધાનની ઉપમુદ્રતા

તો છે જ, પણ એની ઉપરની ભૂમિકા આવી બધાં તો પછી એકલા જુટવાનો અર્થ નથી પાતાની પ્રગતિ અર્થ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા એટલી આવડત આવી બધાં તો એનો દોર તોડવાની જરૂર છે જ; પણ નિકાલ થાય એટલાને પૂછી શકાય અને સાત્ત્વિક સૂરમાં જીવનના આશ્રમ નીકળી શકે તેવું હોય તેવું પ્રથમ યોગ્ય દોરવણી તીથે અને પછી આત્મ-નિશ્ચયે જો દોર પણ તોડવા પડે જ આ ઉપર ભૂમિકાની વાત છે. આપણા જેવી સામાન્ય જાતિનો માટે આશ્રમધર્મોની ઉપજુજાવા પૂરેપૂરી છે આજ જરૂરી છે અને આપણે તો હેરા ભાસ્ત્રા ભાસ્ત્રા જ કંઈ પહેચી જવાનું છે. આ વાત જુલબલુવાળી ॥ પણ જુલુ વિચારવા યોગ્ય છે

હાલમાં મુલ નો ત્યાગ કરી મુલ ને આકરવાની વર્ધા વાલે છે. એમાં પાકી નિશ્ચયદષ્ટિ ઉપર આનંદ વધારે પડતું અપાય છે મુલના સ્વીકારની ના હોય જ નહિ, હોઈ શકે જ નહિ, પણ એમાં ઘણીવાર કડી લેવા જતાં પાપુ પરવારી બેસવા જેવી સ્થિતિ થાય છે; અને વિશિષ્ટ ભેષ મગવાને જાહેર આ મગવાને આનંદ મળી બધાં ॥ આ વાત હાલમાં રાખાં આતર દષ્ટિએ વાત વિચારવા યોગ્ય છે અને પાતાનાં યોગ્યતાનું વધારે પડતું મૂલ્ય અસાધ્યપણે અપાર્થ ન બધાં એ-નું આનંદ સમજાવે તેવું છે આટલી ચેતવણી સાથે મુલને સ્વીકાર કરવામાં વાધા જેવું લાગતું નથી. બાકી જહોજતાએ તો પ્રાણી યોગિયા-તગાઈમાં જ સમજાવે હોય છે એ જાણવાને તોડી શકવા નથી; એ મનોવિકાર પર વિશ્વ મગવી શકવા નથી અને પ્રગત આત્મકસાની વાત કરવાની કોની યોગ્યતા હોય તે બધી-વિચારી શકવા નથી તેવાઓ માટે તો એક જ વિચાર રહે : તેઓને યોગિયા-તગાઈ પણ ભલા રે ભલા છે, ટીકાટીક છે ઉપજુજાવા મુકવ છે પણ મિશ્રેના મુગટ તો આનંદપતન જ છે ચેતનરાજ જ છે આ દષ્ટિએ મુલનો સ્વીકાર છે, પણ મુલના ત્વજની વાત જોઈ પડે છે યોગિયા-તગાઈ સ્થાને સમજાવનાં પરિણામ હોય કે મનોવિકારનો સમાર હોય આરે તેની ગાંઠ કાપવાની આજ જરૂર છે નહિ તો આખાં રાત હલેસા ભાસ્ત્રામાં આવે તોપણ સવારે સમાજનગર-એટની ફરવા જ હેરા ભાસ્ત્રા હોવાની વાત યોગ્યતા માત્ર રહેલી રહેવા છે મુલની ગાંઠ કાપવાની વાત આજ વિચારવા યોગ્ય છે અતિ જીલ્લી કાંટની ॥ અને ઘણીવાર હાલ, વચના કે મનમનાવવાનું સ્થાન હાઈ લે છે તેમાં અપવિત્ર કરવા અસાધ્યપણે વધારે સ્થાન મળે છે માટે એ ગાંઠ કાપવા ખૂબ વિચાર કરવો. ટેકાણાં વચના અનેક પ્રણીઓ પાતાને યોગપ્રગત, યોગી કે આની માનવા અને ધર્મ-મુકલ આનંદની અવના કરવા જતા પ્રથમ પગલા જુલુ જતા એવા છે એટલે સાચી વાત શીધી લેવી.

બાકી મૂળ માર્ગ તો પ્રકટ છે પાતાનો જન્મો શીધી લેવા જેવો છે અને મગી બધાં એટલે 'સ મિત્રનાં સાથે એકાકાર સાધવા યોગ્ય છે આથી પ્રગતિ મળે ત્યારે સર્વ સુખે આપણે હરમાન વગબેલા ઝોડનો વગચાડ દૂર કરવા માટે લોજાન દેવો પડે તો દેવો અને તનમાં અને મનમાં થતી શોક મૂકી દેવી. વચના આવે ત્યાં મુખી યોગિયા-તગાઈને

મીઠાકી માની તેનો સવળે માએ લાભ હોવો અને તેની ગણ મટી બધ ત્યારે તેને વિચારી મૂકવા પય પ્રકટ છે સામ્ય સ્પષ્ટ છે અને મનના કો પૂરા થઈ શકે તેવી સ્થિતિ છે દૃઢ ભાવના અને પ્રબળ પુરુષાર્થ પાસે કોઈ બીજા અશક્ય નથી. અત્યારની તકનો લાભ લઈ નાહલીઆને મળવાના કો પૂરા કરો. (૬૩)

૫૬ ચોરાણુ મુ

ભૂમિકા—ચેતનાના બે પ્રકાર હજી શકાય એક વિશુદ્ધ ચેતના અને બીજી વિકૃત ચેતના. છતાં જો ચેતનસ્વભાવ છે અને અણુવમાથી છૂટને પૃથક્ કરનાર વસ્તુ છે. ચેતન્ય એટલે જ્ઞાનલક્ષણ, અણુવાનો ધર્મ આ ચેતના તો સર્વ પ્રાણુ ધારણ કરનાર છવમા અને મોક્ષમા ગયેલા સિદ્ધતા છવો, જે સવ કર્મોથી મુક્ત હોય છે તેમા પણ હોય છે પણ ચેતના જ્યારે સસારમા રખડતા પ્રાણીને જો વિચારાય છે તે વખતની ચેતના અને શુદ્ધ સ્વરૂપની ચેતનામા બહુ ફેર છે. વિકૃત સ્વરૂપની ચેતના કુમતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. એનું જ્ઞાન કેટલીક વાર અજ્ઞાનનું અને કેટલીક વાર અજ્ઞ જ્ઞાનનું રૂપ લે છે અને તે વખતે જો પરભાવમા રમણ કરે છે મોહમાં આસક્ત થાય છે ચેતનને પોતાના કલજમા રાખી જોને નસાવે છે અને કોઈ કોઈ વાર તફાવત નિમિષ્ટ પણ કરી નાખે છે જોને તે વખતે જ્યાં સહેતો નથી કે ચેતનમા અનવ શક્તિ છે અને કોઈ વખત જો સાચું જોર કરી નાખશે ત્યારે જો કોઈ રીતે પોતાના વાળામાં નહિ રહે પ્રગટ્ત મદ્યક યુવતિની પેઠે જો ચેતનને તાળામા રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અને ચેતનને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકે છે છતાં ચેતના અશુદ્ધ દશ્યામા હોય ત્યારે પણ પતિ દેવને પોતાના સૌભાગ્યના રક્ષક તરીકે તો જુદા સમજે છે અને પાતે તેના ઉપર મહાજ્ઞ આપીને રહી છે જો વાત બરાબર બને છે છતાં જો અભિમાન જોને પતિદેવ પર આત્માજ્ઞ થવાવવા પ્રેરે છે. આમ પતિદેવ રજ ના-પછડાવા લગ્ન, તેવામા તેને સત્ય જ્ઞાન યુગ્મ સ્વપરનું જોગણાણ યુગ્મ અને પતિદેવ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી નિરવરને માટે કુલક કુમતિની છાયામાંથી નીકળી ગયા અને શુદ્ધ સ્વરૂપમા ત્રિશવજ્ઞાન થઈ ગયા આમ જ તુ ત્યારે કુમતિને—અશુદ્ધ ચેતનાને—પોતાની ભૂલ સમજાડી; જોને યુગ્મ કે પોતાના દેવને પોતે નકામા રજડાવ્યા અને કસાવ્યા પછી જોને જે પસ્તાવો થાય છે તેનું આ પરમાં વળન કરું છે.

એ સકે ત્રાસને ખીંચે બાપી હોય ત્યારે તે જોને કલનવા ચિનસામા કરે છે; કોઈ નજીક આવે તો ખીંક મારે છે; પણ જોને તે વખતે જ્ઞાન હોતું નથી કે પોતાનું જોર આજુ ખીલા પર છે ખીલો અસ્થો તો પોતાના બાર વાગી જરી, ઘણું બહુ જો જ્ઞાન ખીલો રાંધો પડે ત્યાં મુખી આવતું નથી. અમ્મા જરી તો જો ધર ધર વેચાય છે અને આ કીના દ્વારમા

પણ પદી બંધ છે દુઃખની વાત જો છે કે જીવો હોય ત્યાં સુધી જીવોની કિંમત થવી નથી. પ્રજાપણને સદામા પછી જ્ઞાન આવે છે અથવા અથા પછી જુદી સ્ત્રો છે, જોવી દસા કુલ્યા કુમતિની થઈ છે જો પતિ વિરહો થઈ થઈ થઈ છે અને પોતાના વિચારો ખસવાના આકારમાં આવે રહ્યું કરે છે

આવે પ્રસંગ સ્પર્શનની કથા વિદુર કહે છે ત્યાં આવે છે ? ત્યાં સ્પર્શનનો જનજન નામનો મિત્ર હતો. જો સ્પર્શનને જૂળ પોષણ હતો. પછી જનજનને સદાગ્રમ સાથે પરિભ્રમ થયો. સદાગ્રમની સહાકારી જોણે સ્પર્શન સાથે રોસ્તી જોણી કરવા માંડી. જો સ્પર્શનના કાણુમાંથી છૂટ્યો; જોણે કમિયોનો તેની સાથેનો સંબંધ મૂકી દીધો અને જો નિવૃત્તિનગરીએ આક્રમ્યો અથો. જો નગરમા સ્પર્શન જઈ શકતો નથી, તેથી મિત્રવિરહો સ્પર્શન ગળાકાંધો ખાતો હતો. આવા પ્રકારની સ્થિતિ અને અશુદ્ધ ચેતનાની થઈ રહી છે. પતિવેવ જ્યાં હતા ત્યારે જોને હેરાન કરવામાં પાતે વાણી સજી નહોતી. હવે પતિવેવ સિદ્ધ થયા ત્યારે જોના નામ પર નિસાસા મૂકે છે. જો પાછા પોતાને ઘેર આવે જોની ધમ્મકા કરે છે. આવે વળતે અશુદ્ધ ચેતના હેવા પ્રકારના આશ્વાસ કરે, કેવો કલ્યાણ કરે તેનું આ વજ્રમા વર્ણન કરે છે. પ્રથમ આ સ્વભાવ પદોના આજો અર્થ કરી જઈએ, ચર્ચી બીજા દિગ્ગિજિદુથી પણ જોની વિચારણા શક્ય છે તે પર છેવટે આનંદ જોશવામાં આવશે.

૫૪

(રામ-રામેરી)૯

નિરાપાર કેમ મૂકી, ક્યામ ! મુને નિરાપાર કેમ મૂકી ?

કાંઈમ નહુ ને કુમ્મું થાઈ, સદુ આસંબન ટુકી ક્યામ ?

અર્થ—ચેતના આનંદજનને કહે છે : આરા નાથ ! આરા સ્વામીદુર ! હેવ ! મને તરન આધાર વજરની કેમ છોડી દીધી ? હવે હું તે કોની સાથે સ્નેહ કરું અને કોની સાથે છોડીઆલી કરું ? આરા બીજા સર્વ આશ્રયનો તો દુઃખ વળતના છે અથવા હું જોઈ મેડી છું (૧)

વિવેચન—પતિવેવ યોજના સિધાવી ગયા પછી જ્યાં જણી રજીરજી પટેલી ચેતના કાણે કલ્યાણ કરી મૂકે છે. આવી સત્તાના મદદમા કે સ્થાનની પૂનર્મા હોય ત્યારે કેટલો આમધૂમમા હોય છે અને સ્થાનગ્રાહ થાય ત્યારે કેવો નિર્માસ્ય થઈ બંધ છે તેનો આ દાખલો છે

પાર્શ્વનર—નિરાપાર—નિપારા (નિભત્તમ્યુરિ જન્યુલ છે) કેમ—કાંઈ સ્વામ—સ્વમ નિરાપાર—નિપારા

રાજ્યાર્થ—નિરાપાર = વજર આપારે વજરડો કેમ = તો માટે મુજી = જોડી, જોડી રીધો સ્વામ = વધાવ, પતિ, સ્વામી, કયા હેવ મુને = મને રાજનિ = મને નેડું = સ્નેહ કરું વધાવ કરું કુમ્મું = મોની સાથે છું = સત્ આનંદના = ટોડા ટુકી = જોઈ મેડી (વિવાપ) : થોડા વખત મદિત (મિત્રા)

૧ ઉપનિષદગ્રંથમાલ્યા આપાર ૩ ૩ ૩ ૩ ૫ ૩૫૪ થી

૨ બી. મા રામ મેરક જાને છે પ્રામાં રામેરી રામ છે

પ્રતિદેવ હમેશને માટે ગથા, ત્યાર પછી દેવી કૃપાતિ મુકતાકે પસ્તાવો કરે છે : મારા દેવ ! તમે તો મને આઠી ઓઠલી-આઠલી મૂકીને વાસ્વા ગથા મારે તો હવે કોઈને આધાર રહ્યો નથી, કોઈ સાથે મારે જોલવાચાલવાનું પણ રહેતું નથી. મારા દેવ ! આપે આ શું કર્યું ? આપણો લાખો કરોડો વર્ષોનો સ્નેહ મૂકી દીધો અને મને તદન વીસરી ગયા અને આમ તદન મોધારી કરી દીધી ? આપનો છુપ એવી સ્થિતિ નિષ્કલ્પતા કેમ વાસ્વો ? (૧)

માણનાથ ! તુમે દૂર વપાર્યા, મૂકી નેહ નિરાનો;

જળ જમના નિસ્યમતિ ગુણ ગાતા, જનમારો કિમ માત્રી ? ઇયામ૦ ૨

આર્થ—મારા પ્રાણાધાર ! મારા દેવ ! મારા સ્નેહ છોડી દઈને, મને તદન નિરાશ કરીને આપ તો દૂર વાસ્વા ગયા. (આપની જેરહાજરીમાં) જેવા તેવા (મામૂલી-જે જદામના) પ્રત્યેક માણસના હરશબ્દ જુલુ જાતા મારા જબ હવે કઈ રીતે જશે ? (૨)

વિવેચન—મારા નાથ ! આપ તો મોક્ષમા જઈને એટલે દૂર વાસ્વા ગયા કે ત્યાં મારા અનેક મહક કરનારાઓનો તમારા પર દોર ચાલતો નથી. ત્યાં વિષવાલિલાપ તમને આકર્ષો શકતો નથી, છુદ મોહશયની પણ આપની ઉપર ચત્તા ચાલી શકતી નથી. મારા સ્નેહ વિચારી આપ તો કથાના કથા વાસ્વા ગયા છો. એટલે મારે તે હવે શું કર્યું ? હું તદન નિરાશ થઈ ગઈ છું. અરેરે ! પ્રતિની જેરહાજરીમાં મારે તો અનેક માણસની હરશબ્દ જુલામત કરવી પડશે, સાધારણ જાગત માટે તેમને મોગલા કરવા પડશે અને દેશમાં પ્રતિના મરણ બાદ હિંદુ વિષવાની ? સ્થિતિ ઘણ છે તેવી મારી દશા થશે ! મારે મારે કેવા કેવા સરકારની પાટીઓ પડશે ? મારા નાથ ! મારા જ મારા આ રીતે તો કેમ જશે ? (૨)

જેદના વળ મરૂને ચાલુ, તે મનમાં મુલ માણે;

જેદના વળ મૂકીને ચાલું, તે જનમ મગે મિત લાણે ઇયામ૦ ૩

આર્થ—હું જે કોઈની તરફથી કઈ તેની જાનુરું જોઈું છું તેના મનમાં તો તે મુજ હાવે છે તે શબ્દ કાપ છે અને જેની તરફથી છોડી દઈને જોઈું છું તે તો આખા જ મારા-જર પોતાના મિત્રને મારી તરફથી જોઈી હો છે તે મારા દુરમન થઈ પડે છે (૩)

પ્રાપ્તવસ્તુને નેહ નિષ્કલ્પ પ્રતિ-પ્રતે.

ગણાર્થ—પ્રાપ્તવાસ્તુ = વસ્તુ, સ્વામીનાથ જેદ = સ્નેહ, પ્રેમ નિરામી = આઠા વચર, દનાવ જનાવ. નિષ્કલ્પ પ્રતિ = દરેક / આગે = અગ. તમી = પૂરો થયો, જયો.

પ્રાપ્તવસ્તુ-મુખ-મુખ તાણે-નાણે

ગણાર્થ—પ્રા = તરફ, જાણુ તારાગના વસ્તુ એક જાણુ આણે = હાથે. મરૂને = છોડી દઈને. મામી જાણુને તઈને જનમ જેમ = અસ્તા ઉગ્ર મુખી, મસ્તા મુખી. તાણે = પેલે, તિરુદમાં પડે. મિત ન મેળે

જાને લોકાવાર જ હોય, ત્યાં જાતશત્રુદશાના ચાલિતધર્મસજ કે દસ વૃત્તિધર્મો કે જાપ નાખો ક્યાંથી હોય ? ત્યાં સુધી કે ત્યાગના આદર્શો કે આદોલનો ક્યાંથી હોય ? ત્યાં વીરો સ્વાસ કે વિશુદ્ધ વાજાઓ ક્યાંથી હોય ? એટલે અશુદ્ધ ચેતનાનો આ પ્રશ્ન જરાબર છે. હરેકના જટમા જાતસત્મા જનવ ઝુલુનો ખળી, પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની સત્તાવાળો મહાન યોગીધર બેઠો છે. જોને અશુદ્ધ ચેતના કેમ દેખી શકે ? જે છે જો વાતનો અશુદ્ધ ચેતના વિચાર પણ કેમ કરે ? એટલે જો પાંચો કરે છે કે મારા જટમા આપ તો ચોખ્ખા જડતા નથી, મારે આપ જ જટમાં છે તે વાત સાચી કે નહિ ? કે જો વાત જોમની જોમ જ જાણ્યા કરી છે ?

જાને વાત જરી છે. જ્યાં સાત કેદામા ફુગીંધ ભરી હોય, ત્યાંથી યુગધની આશા રાજવી તે બેટલો મિથ્યા પ્રવાસ છે તેટલો જ અશુદ્ધ ચેતના કે કુમતિના હૃદયમાંથી —જાતરજમાંથી શુદ્ધ ચેતનને મેળવવાનો પ્રવાસ નહિયા છે. (૫)

હવે પણ જો આજગ બહાવે છે —

અર્પે કરીની વાટઢી જોઈ, વિષ અર્પે મતિ શૂંઃ;

‘માર્ગદર્શન’ પ્રશ્ન જેમે વપારો, મિમ મન આશા પૂર. સ્વામી ૬

અર્થ—કેઈ મુદત આપીને જયેલ હોય તો તેની શક્તિ પણ બેઈ માત્રપ્રવીણ પણ કરે પણ જ્યાં મુદત જ ન આપી હોય ત્યાં તો જગી ફું તલસી તલસીને કંઈવત જ કરુ મારે મારા જ્ઞાનદાસ પ્રશ્ન ! હવે તો આપ જલ્દથી પાછા પધારો, લેશી મારા મનદાની આશા પૂરુ મારા મનોદર્શન પૂરા કરુ (૧)

વિવેચન—મારા નામ ! મુદત હોય તો તો ફું શક્તિ બેઈ પરદેશ જ્યાં હોય જાને જઈ દિવસે જાવવાની અવધ કરી જ્યાં હોય તો તેની મુદત જ્ઞાનમા રાખી વાટ ભેવાનું પણ જાને. પણ આપ તો કાઈ જાવધિ આપી જ્યાં નથી, આપ સાકિન્નવત સ્થિતિએ પરદેશ વાલી જ્યાં છે, એટલે મારી દશા તો કંઈવત કરીને જાઓ સતી કરવાની જ છે જાની મારી નિસધાર દશાનો વિચાર કરીને મારા જ્ઞાનદાસ પ્રશ્ન ! આપ જલ્દી પધારો, મારી સેજડીને ચોલાવો, મારી મનની ઇચ્છા પૂરી કરો જાને મારે મરિરે જ્ઞાનદાસ જગ વરવાવો, જાને મારા મનોદર્શન પૂરા કરો. (૧)

ઉપસહાર—જાની રીતે અશુદ્ધ ચેતના—કુમતિએ મોક્ષ જયેલા પતિને મારે જ જના કરી, તેની સાથે મોજ માણવાની ઇચ્છા જલ્દત કરી જાને તેને પાછા જલ્દી પધારવા વિગતિ કરી. આ એક દિગ્ગિમિ-ફુથી પડનો જાવ સુમજવા પ્રયત્ન જયે. જાને આ અર્થ ૫

પ્રાર્થના—કીમી-કીમી અર્પે-અર્પે. આશા-આશા

શબ્દાર્થ—અર્પે = મુદતે કીમી = કેઈ અનિશ્ચિત સ્થાનમા, કહેવાની વાટી = શક્તિ, માર્ગપ્રવીણ. વિષ = વસ્તુ, વિષય શુદ્ધ = કંઈવત કરુ. તલસુ, તલસાર્થ જલ્દ જેને = જલ્દી, આપી મતિને

ગમીરવિજય ગણીએ કરાવેલ નોનું અનુસારે તેમના રજૂ કરેલા-દશવિલ અફ પ્રમાણે છે અને તે સુચોચિત સુસંગત અને અર્થશૂન્ય છે

બીજા દિગ્ગિદુથી અર્થવિચારણા

આ પદનો બીજા દિગ્ગિદુથી પણ અર્થ શક્ય છે એ રીતે અર્થ કરવા જતા એકાદ સ્થળે વાંચા આવે છે જરા અર્થ ગ્રાચકના પટે છે એ મુદ્દા પ્રમાણે અર્થ કરવા જતા આપા પદને શુદ્ધ ચિંતના-સુમતિના મુજબા મૂંડી શકાય. પતિવિરહના અનેક પદો આવી ગયા છે એટલે એ પ્રકારનો અર્થસંકેત તો તુરંત સમજી શકશે. અતિ સંક્ષેપથી એ દિગ્ગિએ અર્થ વિચારી જઈએ.

પતિવિરહથી થેલી થયેલ પતિવ્રતા આખી જેવી સુમતિ (શુદ્ધ ચિંતના) જેવું ભાદરવાની રાતો વિરહમાં આળી છે અને અનેક વિરહજાનો ગાથા છે તે આનંદધન પ્રમુને પોતાને ત્યાં પધારવા વિરહસિ કરતા કહે છે —

(૧) મારા નાથ ! રથામમુદર ! આપે અને તદન વગર આધાર કેમ મૂંડી રીધી ? મારે તે હવે કોની આથે સ્નેહ કરવો ? અને કોની આથે બેઠીથાલી કરવી ? આપે અને અવગ ડી એટલે મારા મવ અવલબનો ખલાસ થઈ ગયા છે દુઃકાર્થ ગયા છે પતિવ્રત્યા કે પતિઅપમાનિતાને આધાર પણ કોણ આપે ?

(૨) મારા નાથ ! મારા સ્નેહ મૂંડી, અને તદન નિરાશ કરા, આપ તો દૂર પધારી ગયા છે, ક્યાના ક્યા નીકળી ગયા છે, પરકીથામા છુબ્ધ થઈ ગયા છે, અને તદન ભૂલી ગયા છે. મારે તે કહ્યાનું પણ કોની પાસે કરવો ? પતિવિરહા થેલા બનેલી મારી પાસે જેટલા માણસો આવે તે હરેકની પાસે આપના શુણ્ઘ ગાવા મારા આપો જનમારી તે કેમ કરાને જશે ? મારાથી આપનું વાકુ વા બેઠાથ નહિ અને સારુ બોલું એટલે મારુ કામ કરવાની કેઈ દરકાર કરે કે ન પણ કરે ત્યારે આમ મારા આવો જ મારા શે જશે ?

(૩) અને વાત એ છે કે જેની વાત આખી છે એમ કહું ત વા તણ ધાલ છે પણ આખી રીતે પદ ક્યા વિના ાની વિરુદ્ધ બોલું તેનો દું પલ કરતી નથી એમ માની એ તો જનમ મુખી મારી સાથે તાણેલા ન રહે જુએ છે દું વા શુદ્ધ દશામા કોણ નો પ ! કું નહિ પણ તેને તેમ લાગે છે ! અને મારે એમિચાળી મિથિનિમા બધાના મો વાગવથા પટે છે એટલે કોઈને સારુ-બોલું લાગે કે તુરંત મને સારી-જરાન મણુ છે અને પનિની માનેલી દું ન દોવાથી મારે ક કનો મારા મારેનો અભિગ્રાથ સામગરો પડે છે એમિચાળી વિધવાની જે દશા થાય તે પતિવિરહે માી અન્ધારે થઈ રહી છે

(૪) મારા નાથ ! તમા ! આવાં આવી વાના મારા મનમા ના લગ્ની ધ ડી આવે છે

પણ તે કેને કહી જતાવું ? તમારી વાત કેને સંજગાવું ? ઘરની વાત કેની આજળ ઉઘાડી કડું ? તેઓએ એ લહેરી કે છુપાયા, કપટી કે હસમજોર હોય, તો તેને બેઈ રહું છું અને તેમની પામે તો યોદી યોદી વાત જ કડું છું અથવા તેમની પામે મારું જવરખન જોડી જતાવું છું મારાથી તેમની પામે ઘરના છિદ્ર ઉઘાડા કરાય નહિ અને જામ માફ કે થન જોણું તો તેમા તેઓ મારા મુઠા સમજે નહિ. આવા લહેરી લાશાઓ પામે મારી વાત કરવામા મારા મુશ્કેલવાર નજે નહિ અને મારું કામ ઘાય નહિ. તેમની પામે તો યોદી યોદી વાતો ઘાય, સામાન્ય ઉઘાડી વાતો જલૂ કરાય, કારણ કે જોમ ન કડું તો તેઓ તો યોદી ખટપટ કરે અને પતિની ગેરફાવરનો લાભ લેવા ચલન કરે. આ લહેરી છુપાઓની પામે ઘરની વાત કેમ ઘાય ?

(૫) અને મારા નાથ ! આપ તો ફરેકના ઘન-જવરમા છે જોમ મોટા રામનીઓ કહી ગયા છે. પણ મારા જવરમા આપને શોધુ છું ત્યારે ત્યાં તો આપ જોવાઈ ગયા જણાવે છે. મારા આપ પ્રત્યે ગમે તેટલો સ્નેહ છે પણ આપ મૂર્તસ્વરૂપે મારા ઘટમા રેખાવા નથી અને જ્ઞાનદિગ્ધિએ કું મારા ઘટમા આપના સુખથી એ સ્વરૂપ રેખુ છું તે તો નજરે આવતું નથી. આપના જ્ઞાનવજ્રાનાકિ શુભો જ્ઞાનદિગ્ધિએ રેખી ચક્ર છું તે તો ત્યાં નજરે આવતા નથી; માત્ર ત્યાં શુણ્ઠકર વસ્તુઓ માસ રેખુ છું પણ આપ પોતે ત્યાંથી બાસ્ત્રા ગયા હો જોમ લાગે છે જોટલો મારા ઘટમા-મારા હૃદયમા-આપને શુણ્ઠકર વસ્તુ રેખાય છે પણ આપ પોતે તો ત્યાં નજરે પણ પડતા નથી.

(૬) હવે તો, કાઈ નહિ તો, આપ કાઈ જગથિ તો જાણો, કે જમુક સમય પછી મારા ઘનમાં આપ પધારશો. એવી જગથિ હોય તો શક્ય પણ બેઈ વાટ બેઈ અને માનું કે જમુક જગથિ પૂરી થશે ત્યારે તો આપ જરૂર પધારશો. કાઈ પસ્થાપન, સાગરોપન, કાજલકે કે પુદ્ગલગતોની મર્ચાશ થાય તોપણ આશા બધાય અને વાટ એવાજ જગથારે તો કાઈ જગથિ નથી, કામઠેકાણુ નથી, આશા નથી, સમય નથી, ત્યારે મારે તો કૂરવા સિંચાય બીજુ કાઈ નથી ! મારી આ કથા સંજગી મારા નાથ ! હવે વેગે પધારો, જલદી મારા ઘટમા તમારા સોગ્ગ સ્થળે આવી જાઓ જોડે મારા તમારી સાથેનો વિશ્વ રહેલો ॥ તે જલાસ કરી માસ મનની આશા પૂણ કડું

આ રીતે પણ જણવર જાવ આવે છે અને સુમતિએ જ્ઞાનેક પ્રસંગે ખાસ કરેલ વલ્લુને જનુરૂપ જાય તે રીતે આપણને મગી આવે છે. આ વલ્લુ ભલેટ દરિગિન્દુથી કરેલ અર્થ જતાવે છે કે સાપેક્ષ દિગ્ધિએ વિચારતાં ધરસ્પર રેખાતાં વિરોધસત્વોનો સમન્વય કોનકશન કરી શકે છે અને એ સમન્વય-આધાર તે નયના જ્ઞાનની ખાસ વિરોધતા છે અને જ્ઞાનેકાત્મકાદની મહાન ક્ષેત્ર છે

ઉપસહાર—આ પદના વિવેચનમા જ્ઞાનેક દરિગિન્દુઓ વિસ્તારથી અર્થેલા હોઈ તે

પર વધારે અર્થાં કે અધરજ્ઞાનની જરૂર લાગતી નથી. ચેતનાની આ ઉપાધિ બાબતી છે એના વિરહગાને સમજાય તેવા છે અને તેની આઠાક્ષા મુશોચ છે ક્રુમતિ એવા જ વિરહ-ગાન કરે તે જરા વિચિત્ર લાગે તેવું છે પણ પતિને સમાડતી-ખમકાવતી-ફળકાવતી સ્ત્રીએ વિધવા થયા પછી પતિને માટે જે તણગાન કરતી કે પચાણાપ કરતી એવામાં આવે છે તે નજરે તદ્દન માત્રા લાગે છે માત્ર એવા મોઠા આવેલા જ્ઞાનની કે સદા પછીના હઠા પછુની જાદુ હિંમત નથી, પણ એની શક્યતા જરૂર છે

વાત એક જ ૩ કે ચેતનને એની શુદ્ધ સ્થિતિમાં વિચારવામાં આવે કે એની વર્તમાન અવસ્થાવિત દશામાં વિચારવામાં આવે, પણ એ ફરકમાં એને વિચારવાનો રહે છે. આખી જાણ કે આતરની રચના એના પરત્વે છે અને જમે તેમ કરાને એને એના મૂળ સ્વરૂપમાં ઈર્ષ આવવાના આ વલણ છે પ્રયત્નો છે એમાંનો ઈર્ષ પણ પ્રયત્ન લાગુ થઈ બચ અને ચેતનરાજ ઘેર આવે, ઘરને સજાગે, ઘરે સ્થિર થઈ બચ અને ઘરનાંને યોગ્યે તો કામ થઈ બચ તેવું છે પછી એ ક્રુમતિના છલુકા ભુજે કે મોટી બાવેલી આક્રેષ્ટ વિચારે, એ ક્રુમતિની શુદ્ધ આતિરજાવના ભુજે કે પ્રતિદેવ તરફની એકનિષ્ઠા ભુજે જમે તે એકને ઘેર આવે અને રણકુપલું વિચારે એ માટે આ સવ જાન છે અને જમે તે મુદાથી સત્ત્વ સમજાય અને સમજીને જિવાય તો આશા પૂણ થાય તેમ છે (૬૪)

૫૬ પચાણુ મુ

ભૂમિકા—જ્યાં સુધી એક વાત પર મન લાગતું નથી, ત્યાં સુધી એ વાત જામતી નથી, અને સ્થિરતા, એકાગ્રતા કે શાંતિ આવતી નથી. ઘણુંખડુ પ્રાણી ઉપર ઉપરને જ્યાં કરી વાતના આવર સ્વરૂપમાં જિવરતો જ નથી, અને તેથી વસ્તુનો જરા પ્રકાશ પડ્યા ન પડ્યો, ત્યાં તો તે જ્યાં જ ખલાસ થઈ બચ છે અને એક હકીકતથી બીજી હકીકત પર મન લાગી બચ છે મન એ અજળ વસ્તુ છે એને એક ઠેકાણે લગાડવું એ ભારે મુશ્કેલ કામ છે આખો રાજયોગ મનના સ્થિરીકરણ માટે ચોલ્યેલ છે અને ધમ, નિધમ, આસનાદિ સાધનો દ્વારા મનને ઠેકાણે લાવવા અને રાજવા માટે પ્રાણાયામ, પ્રત્યા હાર, ધ્યાન, ખારણા અને સમાધિની હકીકતો જાણી છે આખો યોગમાગ મનને વશ કરવા માટે જ રચાયેલો ૩ અને જાસ કરાને ધ્યાનયોગની અનેક અટકની બાજતો મનને એકાગ્ર કરવા માટે જ ચોલ્યેલો છે છતાં મનને વશ કરવાની અને એને સ્થિર રાખવાની વાત સર્વ કાળમાં જાદુ મુશ્કેલ રેખાણી છે પ્રાણી ભેર કરીને, સજમ રાખીને છેવટે દલાણ કરીને પણ નયનયોગ અને કાચયોગ પર અકુશ રાખી શકે છે પણ મન તો એટલું લપટું (clever) છે કે એને એક જાણ્યું દલાવવા જઈએ ત્યાં બીજી તરફ છટકી બચ છે આમાધિકની બે ઘડીની શાંતિમાં એને નિશાત પડતી નથી અને જ જલના એકતમમાં એ

જોકામ થતું નથી. જોને જોમ હળાવવા કે ફાંસલાવવા માગીએ છીએ તેમ જો વધારે દૂર નાસતું ફરે છે. અને જોને સવચમ રાજવાના પ્રથલોને પણ તે કેટલીક વાર તો ઉઘાડી નાખે છે મદ્દાન ચોગીઓને પણ જો ઊંધાવતા કરી મૂકે છે અને પૂર આનંદપન જેવા સિદ્ધ ચોગીને મુજે પ્રભુ પાસે ફરિયાદ કરાવે છે કે હું કુમુદિન! મનડું કેમ કરીને માનતું નથી. આ જીવિ મહત્વનો ચોગનો પ્રમ છે જોમણે તો જો સત્તરમા પ્રભુના સ્તવનમાં ત્યાં મુખી કહી નાખ્યું છે કે કોઈ માણી કહે કે તેણે મનને સાધ્યું છે. થય કહ્યું છે, તો પાતે તે વાત જ માનતા નથી. આટલી મનની શક્તિ છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ, આમો આનંદોગ મન પર કાળૂ લાવવા માટે ચોખ્ખેલ છે. આટલી હક્કીક હોવા છતાં જિમ જિમ જવન કરીને તણુ વિમ વિમ જગત્તુ જાગે, —જોને (મનને) જોમ જોમ પ્રથલ કરીને કમળે રાજવાનો પ્રવાસ કરવામા આવે છે, તેમ તેમ જો દૂર જ નાસતું જાય છે. જ્યારે જ તમે નિવૃત્ત કરા કે જાણે દૂધપાક ખાવો જ નથી તો કિંવસમા જોનેક વજત જોની સહેવાઈ જોમા પહેલાં જોખા કે જણમના કે પિસ્તાન દુકાદા તમારી જાતર જાંખ સ મુખ જાંખા વગર નહિ રહે મવલખ, વચન કે કાથા પર સવચમ પડણે પણ લાખી શકાય છે. પણ મન પર સવચ લાવવો જો જ્યારે મુરકેલ વાત છે. અને સસારમા પહેલાં, પુદ્ગળના વિલાસમા રાધેલા વહેવાર પ્રાણી માટે જો વડન જાગ્રત નહિ તો જ્યારે મુરકેલ વાત છે છતાં મન પરના કાળૂ વગર છેલે નથી. તે માટે જોનેક પ્રકાશ અને ઉપાચો ચોગીઓએ જતાંઆ છે. જોને માટે જોનેક આસન, જાપ, સ્નાન શોધન જયેર જતાંઆ છે અને શરીર પર જાય કરવા કેટલાકે તો હકચોગના પ્રયોગો પણ જતાંઆ છે. રાજયોગ અને હકચોગના પરસ્પર સજથ અને જાહેરવાના વણ રસિક વિષય પર જાગ જર્મી કરવા ન ચોલીએ; પણ મન પર વિષય મેળવવાની આવશ્યકતા સવ ચોગીઓએ સ્વીકારી છે. જોમા જિ મત નથી જો જાતને સ્વીકારી સમજી લઈએ.

મન વચ મનુજાવાઈ કારણ જગમોજયોગ —જોલે સસારજથન કે કર્મજ થતું કારણ મન છે અને સવ કર્મથી મુક્તિ મેળવવારૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ પણ મન છે—જો સૂત્રની પાછળ જ્યારે રહસ્ય રહેતું છે. જાણા જકજમજમમાં નાંખનાર જો જ મનને જો કમળે કમુ હોય તો જો સસારવાતમાથી જાણવે, આટલી મનની શક્તિ અને સ્થિતિ હોવાથી જોને જોક ઠેકાણે જાખવાની ખાસ જરૂર છે. જેજો ચોગમા પ્રગતિ કરી રહ્યા છે. જેજો સસારને સર્વથા ત્યાગ કરી રહ્યા છે. જેજો જગતમાં કે પર્વતના શિખર પર બેસી ચેવનરાજને જ્યાંથી રહ્યા છે તેની વાત જાણુ ઉપર રાખીએ, તો જાણુ જોવા સામાન્ય વહેવારુ પ્રાણી માટે તો જ્યારે જૂલવણનો સનાલ થઈ પડે. પણ જોમ મૂલાવાની જરૂર નથી. જો મૂલવણ કેવી રીતે દૂર જાય તેનો ઉપાય જા પદમા જતાંઆ છે. સસારમાં રહી સાંસારિક કાર્યો કરનાર પણ ખારે તો મોગમાળે પ્રગતિ કરી શકે છે. જોનો જર્મી માત્ર સૂચવે. ||

પ્રાણીસમૂહના ત્રણ તિલાગ પાઠવામાં જાંખા છે. જેજો વિદ્યુત માત્ર સ્વીકારી તેના

ઉપર જ સર્વ ધ્યાન લગાડી પ્રગતિમાં જ સ્થાપત્તિ રહે તે સુસાધ્ય કૌટીના આત્મા છે તેઓનો ચેતનશાળ તક મળતા સહસ્રાટ સાધ્ય પહોંચી બચ છે આવા ચેતન ભારે આત્મભળવાળા, પણ ઘણી નાની સંખ્યામાં હોય છે એ તો પુદ્ગળપ્રસંગ છોડે એટલે બોની સામું ન જુએ; તજવી ભારે એક એક શું? એકસાથે બહાર અને છેડા છૂટી બચ બોવી 'ખત્રા જેવી કોમની ઇશા હોય. બ્રહ્મન છે તે બોવા સુસાધ્ય કૌટીના છુપ માટે નથી. છેવટે વિભાજ્ય આસાધ્ય કૌટીનો છે એને પ્રગતિનો કારક દેખાવાનો નથી, મળે તો ઓળખાવાનો નથી; અને કદાચ તેની નજીક જે આવી ઘટે તો તેની ખાસે જવાની તેની ધ્રુવતા પણ થવાની નથી. આ પ્રકારના પ્રાણીને પણ આ પદમાં સ્થાન નથી. પણ પ્રાણીનો ઘણો મોટો ભાગ કહસાધ્યના વચલા વિભાજ્ય પર હોય છે. એને પ્રગતિના પ્રત્યેક પત્રધિયે પગ સ્થિર કરવા પડે છે એક પત્રધું આગળ ચડતા એકઠા ભવ કરવા પડે છે અને છતાં કોઈવાર ખમાલ કે વાવાઝોડુ ઘઈ આવે તો એકાદ કે વધારે પત્રધિયાં છિતરી પણ બચ બોવી સ્થિતિના હોય છે આ મધ્યમમાર્ગી છુપો પૈકી કેટલાક ત્યાગી હોય છે કેટલાક બળકાશે માર્ગ પર પ્રવાહ્ય કરનારા હોય છે અને કેટલાક ખીખી ઉતાવળી પ્રગતિ કરવામાં ઉત્સુક હોય છે, છતાં ઈદ્રિયના વિષયોનો સવલ ત્યાગ કરનારા હોતા નથી.

આ કહસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીએ પોતાની સ્થિતિ સુધારવા મધ્યમ માર્ગ જેવી રીતે એવો બોની વાત બ્રહ્મ કરી છે અહીં જરા સ્પષ્ટતાની આવર એક વાત જણાવવાની જરૂર છે કે જાણ ત્યાગને અહીં સંબંધ નથી. સસારનો ત્યાગ કરવાવાળાનો મોટો ભાગ પણ કહસાધ્યની કૌટિમ્ય આવે છે કારણ કે સ્વર્ગ ત્યાગ અને આવર ત્યાગ વચ્ચે ઘણો તફાવત છે આ પદમાં જે વાત કરી છે તે આત્માને શોધનાર તેની પ્રગતિ માટે પ્રયાસ કરનાર, તેના અંતિમ સાધ્ય મોક્ષમાં માનનાર અને છતાં ઈદ્રિયલોગ, વિષયવિકાર અને પુદ્ગળના સંજબને ન ઓડનાર સામાન્ય કક્ષા પર રહેલા છુપોની જ છે એનાં સાધુ-આવકના વેશને સંબંધ નથી અહરની બહુતિ અને ત્યાગની વાતને વહેવાર દેખાવ કે વર્તન સાથે કદી પણ ચૂંચવવા મેલ નથી જે વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. આટલી પ્રસ્તાવના આ પદના સ્પષ્ટીકરણ માટે જરૂરી ખારી છે.

પ્રભુનામ લેવાનું કારણ માત્ર સાધ્યને લક્ષ્યમાં રાખવા પૂરતું જ છે પ્રભુ કાંઈ મોક્ષ આપી શકતા નથી; અને પારકાનો આપેલ મોક્ષ મળી પણ શકતો નથી. માત્ર જે જેવા ત્યાગી ઘઈ સિદ્ધિદાનદમાં મગ્ન ઘઈ જયા છે એવા પોતાને ધનુ છે બોની સાધ્યસ મુખતા માટે પ્રભુનામરટણ છે; પણ બોના મહિમામાં એક વિશેષતા છે તમે પત્નીની વાત બાહ કરો તો નિકાર થશે, તમે માલ કે કેસની વાત કરો તો અનેક વિકારો (-કીધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, મત્સરાદિ) બાજવ થશે; પણ પ્રભુનામ લેશો તો એમાં કોઈ વિકાર નહિ બને, એમાં કોઈ સ્વાર્થની વાતને પ્રાધાન્ય નહિ મળે, એમાં શાંત વાતાવરણ,

અસાધારણ પ્રભુપ્રદાનો વિજય અને સર્વ ઉપાધિના ત્યાગની નાતો જ આનંદ પર આવડે
આટલો મહિમા પ્રભુની મેલનાનો છે એની અસર સેવા કરનારને જાણરી થાય છે. એટલે
તમને એ અરેખી આત્મપ્રતિતિની લક્ષણ જાણી હોય તો તમારા મનને પ્રભુમાં ભેળી દો,
અન્ન કામમાં ભેગાથેલા હો તો તે વચ્ચે પણ જાણરી આપણા પ્રભુ તરફ ભેગાઈ જવાની
શક્તિ. એમાં એટલો વજન અર્થ વેટલો મન્ન સમય ગણવો ભેગાંજો. સાધ્યને માટે આવી છે
હાથે ત્યારે જ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ થાય છે. પણ અસાધ્ય અવધારમાં પડેલા—
આધ્યાત્મિક વેપારની ચૂંચળીની જગમાં ચૂંચવાઈ ગયેલા—ને આત્મે વજન પ્રભુનામ
સ્મરણ કરવાનું અને નહીં તેણે જનવી તરફ પ્રભુનામોચ્ચારમાં, પ્રભુસેવાના કાર્યમાં રસ હોય
ભેગાંજો અને ન અને ત્યારે એવા તરફ પ્રેમભક્તિ અને લીલ છંદા સાધવી ભેગાંજો
કારણ કે જનુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે બધા મુખી જૂલ લીલ છંદા ન થાય ત્યાં મુખી જે
મેગવવા માટે પ્રામાણિક પ્રયત્ન થતો નથી અને પ્રયાસ વગર તો કેઈ બલતું જીવવાનું
જવાબી થકાતું નથી. માટે બધા પછોડવું હોય, જેવા થવું હોય, જેની પ્રાપ્તિ કરવી હોય,
તે જાણ, તે સ્થાન અને તેની આદેશતા મન પર ચારવાર જાણવી થટે. એટલા માટે કદાચ
મધ્યમમાર્ગી છંદોએ જીવનને લાઈન પર રાખવા માટે પિતાના સાધ્ય અરિક્ત જાણ તરફ
કેવી રીતે આનંદ આપવું થટે, અને તેની પ્રાપ્તિ માટે કેવી વાહાવેલી ધણવણી થટે તેની
અન્ન અવધારા જાણવા સાથે વાત કરી છે

પદ્ય

(રત્ન-અર્ધજો વેપારનઃ વાતે અલ્પિયા વેશાદિ)

મેસ મિન ધરણે ચિષ્ત ત્યાઈ ર મના;

મેસ અરિહંત ક ગુણ ગાઠ ર મના

એસે

ઉદર મરનક કારણે, ગૌર્માં જન મે જાય;

વાર વરે ચિદું દિસ ફિરે, વાકી મુરતિ વજ્રમ્મા માંદિ રે એસે ૦ ૧

અર્થ—એવી રીતે હે મન! (જીવન! આત્મા!) તું જિનેશ્વર મહાસત્ત્વના ચરણ
કમળમાં ચિત્ત લગાવ; હે મન! એવી રીતે તું અરિક્ત મહાસત્ત્વના ગુણ માં, ગુણનું આનંદ

પ્રાપ્તિ—એસે એ જગમાં એને આ પદ્ધતિને ઊંડે ખડે છે એવાનાની રીત પર તેનો આજર
કે ચરણે-ચરને ગૌર્માં-જગમાં. વરે-વરે વજ્રમ્મા-એજના મહિ-પાદે

શબ્દાર્થ—અસે = એવું, એવી રીતે જિન્નશ્વર = પ્રભુને પત્થે, જિનેશ્વર જનનાર્થ, જનનામાં
ચરણકમળમાં નિત = મન ત્યાઈ = ત્યાઈ. અર્થ = મન = હે મન! અરિક્ત = રત્નને ઉચ્ચાર કાલાદિ
અવરિપુને ઉચ્ચાર માર્ગ = ચા, ચાએ. ઉદર જનન = પેદા કરવા, વાગે ચરવા. અરણે = મરે, કાળે
વસ્તે, સારે ગૌર્માં = ચાએ વસ્તે = જનનાર્થ. વાર = શીનું થાતુ વરે = થાતુ વરે રૂપિ રીધીને જાણ
ચિનું = માટે જિન્ન = ક્રિયાએ શિરે = શરે, આજરે વાજી = તેનું મુરતિ = આનંદ, મન વજ્રમ્મા. મહિ = વાજનાર્થ,
જનનામાં. નર હોય તો વાજી, નારી હોય તો વાજી. વાજુ કે વાજરુ એ નવે નવિ સ્થાપન સ્થળ છે.

કર. (કેવી રીતે? તે પર દ્રષ્ટાત આપે છે) પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગાય જંગલમાં જાય છે ચારો વર છે અને ચારે દિશાએ ફરે ફરે છે પણ કોનું મન-કોનું ધક્કાન-તો (સાથે આવેલા કે ઘેર રહેલા) વાછઠામાં (આજો વખત) હોય છે (૧)

વિવેચન—જનક મન જ્યાં ત્યાં ફરે જાય છે તેને શિખામણ આપે છે મન પોતે પૌરુષલિક છે એ જાણ સુખ હોય ત્યારે ઈર્ષિયા દ્વારા જાણ વસ્તુના સંબંધમાં આવે છે એને ઈર્ષિયાના વિષયમાં લગાડવું હોય તો એ રસના સંબંધમાં લીધા કરે, સ્ત્રીસસર્વે જીવન સફળ માને, સુખધર્મમાં રાખી જાય, સાચા કપડામાં ઘોડી જાય, સાચા ઘર-જગલમાં સંતોષાર્થ જાય અને સારી ગદી કે થેલી વાતોમાં મથી પડે. પણ એ જ મનને એ પ્રભુ સેવામાં જોડવું હોય, તો એ સાધ્યને સુખ સંજ્ઞાના કાનમાં જુલ મહક કરે. સાધ્ય જ્યાં સુધી સામે ન રહે ત્યાં સુધી તેને માટે પાકો પૂરતો ચીવટવાળો પ્રયાસ થતો નથી, એ તો આપણો દરેકજનો અનુભવ છે સસારીના મનોરથ સસારી જ હોય. એને દીકરા દીકરીના વેશવાળા કરવા એને ખનના હગલા કરી સર્વેશ્વર કાઢવા અવી કુલ્લક જાગતોમાં પડી રહેવું જાય છે પણ એને નિષ્કૃષ્ટ હોય કે આ સવ કલિક છે અને પોતાનું અભિજ્ઞ સ્થાન તો જુદું જ છે, એ જોણે માત્ર કહ્યું છે તેના જેવા થવા માટે તેને પોતાની જાવના ભૂમિમાં રાખવા થટે; આજો વખત ન અને તો જ્યારે અને ત્યારે એના પર લગ લગાડવી થટે; એમ થાય ત્યારે એવા થવાય અને એવા થવાય ત્યારે આ રજાડાતો અત આવે. મધ્ય કોટિના કટ્ટસાધ્ય વગના પ્રાણી આ જાવનાભૂમિમાં અસ્થિત મહાસજ્જને કેવી રીતે રાખી શકે તેને માટે અહીં થોડા ઘણલા આપ્યા છે

હે ભેતન! તું એવી રીતે જિનેશ્વર મહારાજના ચરણમાં મનને લગાડ અને હે મન! તું તારા સાધ્ય અસ્થિત પરમપ્રભુનું એ રીતે જીવનગાન કર. એ રીતે જોઈએ કઈ રીતે? તેના ઘણલા આપે છે પ્રથમ ઘણલો તિર્થવળી ભૂમિકામાંથી આપે છે બીજો ઘણલો માનવીની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રીજો ઘણલો નટ-નાટકની ભૂમિકામાંથી આપે છે ત્રણે ઘણલા જૂલ મનન કરવા યોગ્ય છે આપણે એ ઘણલાઓ વિચારીએ.

પોતાનું પેટ ભરવા માટે ગાય જંગલમાં જાય છે એ ચારો વરવા માટે એવરે એવરે ફરે છે. એની વાછડી તો એના આલિંગના ઘેર બાંધેલી હોય છે; અને મન ફરે-ફરે, વરે કે ગાતરે, પણ કોનું મન તો ઘેર રહેલી પોતાની વાછડીમાં જ હોય છે. આ પ્રમાણે ઉદરભરણ માટે કામ ચાલે ત્યારે પણ તેની લલના અને વૃત્તિ તો પોતાનાં જગ્યા તરફ જ હોય છે અહીં ચિત્ત અને મન કોકાચવાચી-પર્વાય શબ્દો છે. ચિત્તનો વિષય નવું જાણવાનો અને મનનો વિષય જાણેલાનું મનન કરવાનો હોય છે પણ આ પદમાં ચિત્ત અને મનને પર્વાયવાચી શબ્દો તરીકે બાપરેલા જણાય છે કહેવાની વાત એ છે કે અવશ્ય કર્મના ઉદ્ભવથી કે સોગાવળી કમ બાધી રહેલા હોવાને કારણે કે ત્યાગ માટે જોઈતો પુરુષાર્થ કે હોવું જોઈતું આત્મજગ પૂરતા પ્રમાણમાં અદર ન હોય તો કહાય સમારનો ત્યાગ ધર્મ શક્યો

નથી તેવા કારણે ઘરબાર કે કુટુંબચરિવારનો ત્યાગ ન થઈ સક્યો હોય તોપણ તેથી નાસીપાસ થવું નહિ. ન જની શકે તેને માટે મનમાં જેઠ સખવો, પણ ભાવના અને આકર્ષી તો રૂપક સખવા, અને ક્યારે કો આકર્ષી પહોંચવા તેની ઊંઘી પણ પાછી રહના સખવી. આની રીતે પોતાના કે પોતાના કુટુંબના ભરણપોષણ માટે વેપારધર્મો કે નોકરી કરનાર પોતાનું કામ બાહ્ય સજે ત્યારે પણ એની વૃત્તિ તો અદરબાનેથી ગામની એવી રહે છે કો સંસારના કાર્યો ફરજ તરીકે કરે, સાક્ષીભાવે કરે, એની સાથે વાકાત્મક થવા ન કે અને મનમાં ક્યારે જને ત્યારે પોતાની મૂળ સ્થિતિએ પહોંચવાની ભાવના રાજે. કાર્યની ક્રિયા બાહ્યે તે હરમ્યાન પણ પ્રભુના નામસ્મરણ તરફ મુક્તિ રાખે અને એમ થાય એટલે એના કર્મબંધનમાં રસજલ થયેા પાવળો પડે, એની ચિંતકા જલુ જોતી થાય અને કો રાતે કો પોતાના સાધ્ય તરફ પીગી પણ યોગ્યસુ અતિ કરતો રહે.

આમ સાક્ષીભાવે કામ કરવાની વાત કહી સાંસારિક ક્રિયા કરતી વખતે પણ મુસ્ત' પરમાત્મપરસ્મરણ અને નામોચ્ચારણની રાખવી અને કર્મોદયે ત્યાગ ન થઈ શકે તો આકર્ષા મુરપટ રાખવો અને તેને અવર સ મુખ સુલકા રાખવો એ અતિ મહત્વની વાત કરી. આ પ્રમાણે જીવનકેમ જોડવાઈ ભલ તો ત્યાગ ન કરી સકનાર ભક્ષા નજરે સંસારમ્ રહેલા અને પહેલા પ્રાણીને પણ ચિકાસકેમમાં આગળ ધપવાનો રસ્તો સંપડી શકે તેમ છે. (૧)

સાત પાંચ સાહેલીયાં, હિલમિલ પાણી ભાવ;

તાત્રી વિષે સહસ્રહ રસે, વાત્રી સુરતિ ગગનમા મોંદિ રે એસ ૨

અર્થ—(બીજો દાખલો:) પાચ—સાત સાહેલી—સખીએ સાથે હળીમળીને પાણી ભરવા ભલ, ત્યારે (રસ્તે) અરસપરસ વાળી આપે, મુજેથી જડખડા હસી પડે, પણ (આજે વખત) એનું ધ્યાન તો (પાણી ભરેલ) આગર તરફ જ હોય છે. (૨)

વિવેચન—એક બીજો દાખલો આપી સાક્ષીભાવ અને સાધ્યસ મુખ દક્ષિ બીજી રીતે જતાવે છે. પનજાથી પાણી ભરીને પાણી વળવી પાચ સાત જહેનખળીએ ભરેલાં ગેલા સાથે રસ્તા પર ચાલી આવતી હોય, ચલો કરતી હોય, સામેથી આવતી સખીએ સાથે ઊંઘી રહી તેને વાળી આવતી હોય, તેની સાથે ખડખડાટ હસતી હોય, બીજી સખી વાત કરે ત્યારે તેમાં ટાપસી પૂરતી હોય, કંઠામરકરીયા સોગન ખાતાં સાથેની સખીને મળે હાથ મૂકતી હોય, આવી અનેક ઘટના કરતી હોય, છતાં આજેા વખત એનું ધ્યાન તો માથા પસની બાજરમા જ હોય છે એટલે બાહ્ય નજરે એના ખડખડાટ અને ધમધમાટની પાછળ

પાચાતર—પાચક-હાકા વિષે-વિષે. હને-હૈ.

શબ્દાર્થ—સાતપાચ = પાચ-સાત સાહેબીયા = જહેનખળીઓ, સખીઓ. કિવનિય = હળીમળીને. સાથે થઈને પાણી ભલ = પાણી ભરવા-ભરવા ભલ તાત્રી વિષે = મરકરી કરતી, કંઠી ઊડાવતી, બે સાપ સામે દાખ હળવી કરતવળો બનાવ મરકરીયા કરતો ખડખડાટ ગોરેથી બનાવ કરીને અગ્રમા = આગર પાણી ભરવાટ નજર વાજાય. ટિંકીયા ગેલા વાળે અગ્રા કહે છે

એની 'સુરત' તો ગાગર ઉપર જ રહે છે તેમ જ પ્રાણી કદાચ કમચોતે સસારમાં હોય કે પૌદ્ગલિક પ્રસંગમાં આવી પડતો હોય, પણ એના મનની બે ટી સાવના તો પોતાના મૂળ ધ્યેય તરફ જ હોય છે. એની નજરમાંથી ગાગર દૂર થતી નથી, એ એ ગાગરની ઉપેક્ષા કરતો નથી. સસારમાં રહેતું પટે તોપણ આત્માનું અકલિત ન થાય અને એની પ્રગતિમાં પગલા પટે એટલી દૃષ્ટિ એ પ્રાણીની રહે તોપણ એને નકાસાત્મક લાલ તો જરૂર થાય. સાવધાન પ્રાણી સસારમાં રહે તોપણ એ વધારે પડતું અકલિત કરી ઉત્ક્રાન્તિ બચાડી નાખે નહિ. એ હસે, એલે દુકાને એથી બચાપાર કરે, પણ એનાં નજર સન્મુખ અહર પાનેથી જિનસુષુપ્તજાનની લેહલુપતા હોય છે જિન જેવા યજ્ઞની સાવના હોય છે પોતે જિન ઘડી બચ તેવા માર્ગે વિહરવાની વીગ ઇચ્છા હોય છે આ બીજો દાખલો થયો. (૨)

નડુમા નાથે ચૌક મેં રે, છોક કરે સ્મૃત સોર;

વાંસ ગ્રાહી થરતેં થક, થાકો ચિત્ત ન પસે કહુ ઠોર રે એસે. ૩

અર્થ—(ત્રીજો દાખલો:) બળબીજો—નટ બહોર રત્ના પર—ચાકમાં નાથે છે અને ચારે તરફ લોકો સાતસાતના લાગે અવાજ કરી રહ્યા હોય છે. તે વખતે હાથમાં વાસટો લઈ એ ઠોર પર બેઠે ત્યારે એનું ચિત્ત બીજા કોઈ જગ્યાએ કે ઠેકણે બલાયમાન થતું નથી. (૩)

વિવેચન—એક વધારે દાખલો આપે છે ધાળીમાં પગ રાખી ઠોર પર બાસતો નટ એથો હરો. એલાયચીક્રમાર નટવી પશ્ના પ્રેમ ખાતર કેટલો નાચ્યો—કૂવો તે વાચ્યુ હરો. એવો બળબીજો બચારે હાથમાં માટો વાંસટો લઈ ઠોરડા પર ચઢે છે ત્યારે લોકો એના સાહસથી અકલિત થાય છે એ પડતો! એ ખલાસ! —આવા અનેક જૂમળવાડા હબારો પ્રેક્ષકો કરે છે; ભરખલ્લરના ચાકમાં નીચે માટે અવાજે ટોલના ટોકારા રેવાવા હોય છે સહાયક નટ એને ઉરઠેરતો. થકલા બચ્યા સુષુપ્તો હોય છે અને ચારે તરફ અસ્થિર અને ઉરઠેરતીનું વાવાવરણ હોય છે, પણ એનું મન તો વાસ પર જ હોય છે પોતાની સમતા (વ્યુપાસંકલપમ) ન છૂટી બચ, પોતે જનિત લેગે ન ઘડી બચ, એ ખ્યાલથી એ હબારે લોકોના સાર માઠા અવાજ કે ટોલના ધ્વનિની હરકાર કરતો નથી; એની નજર તો પોતાના પગના અણુકા પર અને હાથમાં પકડેલા વાંસ પર જ હોય છે આ રીતે તમિ સસારના અમે તે કામ કરતા હો, તે વખતે લોકો તરફ કે લોકોના કહેવા તરફ ધ્યાન ન આપવા તમિ તમાકુ ચિત્ત આત્મકલિત તરફ લગાડીને ક્યારે અવસર મળે અને જિનસેવા કરુ ક્યારે અવસર મળે અને જિનસ્તવન કરુ—એ વાત પર લક્ષ રાખી. લખનનું સાક્ષ્ય ચાં છે અંતિમ ધ્યેય

પ્રકાશ—ચૌકમે—ચૌકમે ચૌકન લખ—ચૌક વાસ-વાસ વરતેં-વરતે

રાગાર્થ—નડુમા = નટ, બળબીજો ચૌકમે = જનરમાં શોક = એનાર જનના પશ્ચાત્ત લખ = સંકલ્પ, ૬ તરે, મેડી સખ્યામાં, સાતસાતના. મોર = અવાજ જૂમળા. વાંસ = વાંસડા, આંતુ. ત્રી = પકડી, લખમાં લઈ વરતે = ઉપર (ઠોરડા ઉપર) ઠેસ અચવાનો ઠોર. કહુ = કોઈ ઠોર = ઠેકણે.

પ્રાપ્તિ એ મારે છે એ જાતને જો વિચારતા તમે તમારા એક પ્રભુચરણસેવા પ્રતે જયવા પ્રભુચરણાન પ્રત્યે આખો વખત સુરત રાખ્યા કરો. આવી હાલિત રાખશો તો જ તમારું મૈત્રિક અને પારલૌકિક કાર્ય કરી એમ વ્યગ્રથી સૂચવી દીધું છે (૩)

જુમારી મનમેં જમાર, કામી કે મન કામ;

‘આનંદપન’ મણુ મું કરે, દમ સ્યાં મગવતકા મામ રે મૈસે ૪

અર્થ—એમ જુગડીઆના મનમાં જુમાર હોય છે એમ વિવશાસકતાના મનમાં સિદ્ધ (શમણ કરી રહેલ) હોય છે આનંદનંદ પ્રભુ કહે છે તે પ્રમાણે તમે જનવાનના નામનું શણ કરો (૪)

વિવેચન—સંકોપમાં કહીએ તો જુમારીના મનમાં જુગડા તરફ જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો તમારા હિંમમાં પ્રભુહાલિત અને પ્રભુચરણાન તરફ પ્રેમ હોવો વડે જયવા કામી યુગ્મ એમ સર્વત્ર પાતાની સનમને જુએ છે એની મિલીવાલી કે પ્રવૃત્તિમાં ઇદ્રિયવિવેચનની વાસના જ હોય છે વિવશની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીના મનમાં કામ કામ અને કામ જ હોય છે તેવી રીતે તમે આખા સંસારને જનવતમજ જુએ એને માટે તકસાન કરો, એને માટે જીવી પ્રબળ ઇચ્છા કરો, એ મળે ત્યારે સુખ મળ્યું એ દૂર હોય ત્યારે દુઃખનંદ આપુ નિરુત્સાહી, દમ વગરનું મર્ધ યજુ—આવી વૃત્તિનું પાલણુ કરો, એટલે તમારો રસ્તો સાફ છે આદર્શ સંયુગ છે અને જાણ વગરના આદર્શને જાત છે એમ સમજવું. (૪)

ઉપસંહાર—આમાં હજારે સ્થાન ન હોય, મનના મનાવણાન હોય, એમાં માત્ર જવરના ઉમંગકા હોય, હૃદયના દાવ હોય, પ્રેમના સિંચન હોય, આનંદના પ્રેમ હોય. આવી રીતે ખુલ્લું પ્રેમથી અત્યવ ધનશથી, જાતના ઉમંગકાથી પ્રભુસેવન તરફ અને પ્રભુચરણાન તરફ હે મનમાં પ્રેમ હોવાય, એના ઉપર સ્થિર થઈ વ્ય, એના ઉપર ચારી જા. માણુજાનની ખરીફા આપવા અભુનની નજરે એમ જાણની જાણી અને છેવ પાકાને મધ્યભાગ જ કેખાતો હોય તેમ ઉપાધી આજ કે કાન છતાં તમારું ધ્યાન ચરણસેવા કે ચુલુગાન ઉપર હાથે તો જામીને માગ જાડી આવશે આનંદનંદ પ્રભુ તમને હાથમણુ કરે છે કે હે મનહાથાઈ તમે જા રીતે જનવાન સાથે એકતાન થઈ જાઓ, જા રીતે એને માટે તાલાવેલી જગાવો, બાહ્ય કાર્યમાં નિહૈય જાવ જાવે, સાક્ષીજાવે વહેવાર કામ કરવાની આવકત આવે અને આંતર દુઃખનંદ પરમાત્મચુકમાં રાખીમાણી જાણ ત્યારે જા દશા થાય અને એની તાલાવેલી હાથે તો એવા યગની આપના જાવે જાહું રહેરવથી જાદપૂર આ સૂચનો છે એ છની જલવા ચોખ્ખ છે (૫)

પાદપત્ર—૪મ-૫મે જનવતમ-જનવતમ

શબ્દાર્થ—જુમારી=જુમારી, જુગડીઓ જુગા=જુમાર, દમ કામી=વિતી, નિલન ખા, ખસી આસાન મુ=એમ ત્યાં=પી, જાવે, વાત કરો

શ્રુતિકા—આપણું ઘડનર વિચારીએ તો તેમા બે પ્રકારની સ્થિતિ દેખવામા આવે છે. આપણે બાહ્ય વ્યવહાર અને આપણે અંતરંગ વ્યવહાર. બાહ્ય વ્યવહારમા આપણે સ્વયં સંબંધિતા બાબ જાણવતા હોઈએ છીએ અને અંતરંગમા ચેતન સાથે વ્યવહાર કરતા હોઈએ છીએ. આ બાહ્યાત્મકતા અને અંતરાત્મકતા પર આપણે અનેક દૃષ્ટિ બિન્દુઓથી વિચાર કરવાના રહે છે કારણ કે જ્યાં મુખી આ જાણે ત્યાં તરફત આપણા ધ્યાનમા ન આવે અને જોની સાથેના વર્તનમા જોના અંતરંગીય અને ત્યાજ કરતા થોડા કાલ સમજા તે નિર્ણય અનુસાર વર્તવાને જોડવી ન શકીએ ત્યાં મુખી આપણે નિમ્ત્તાર થવો નથી. બહિરાત્મકતામા આપણે અનેક પ્રકારના વ્યવહાર કરતા હોઈએ, સમજાવથી રમીએ જતા હોઈએ, રાત્રિ, પક્ષ, હાલ, હોલ, માનમરતબાથી તણાઈ જતા હોઈએ, તે વખતે આપણે માટે કાંઈ બાહ્ય કાવચ રમણ કરીએ છીએ અને આપણે યશ અવસ્થાવ શો છે તેને વિચારી મૂકતા હોઈએ છીએ. ઈર્ષ્ય, ધન, સ્ત્રિયો અને સમજાવના જે કાંઈ જાણી જાવો હોય તે સર્વમા મુખ્યત્વે બહિરાત્મકતા વર્તતા હોય છે.

આ બહિરાત્મકતા પર વિજય કરવો અને અંતરાત્મકતાને પકડી લેવી એ આખા યોગમાર્ગની ઘાવી છે. અંતરાત્મકતામા સંયમને ધ્યાન સ્થાન છે. ઇન્દ્રિયો પર વિજય, કષાયો પર વિજય, સમજાવની પરિણતિ પર વિજય એ જોના નકાર (Negation) વિભાગ છે. જ્યારે ધ્યાન, અમરતતા અને એકાગ્રતા એ જોના રચનાત્મક (Constructive) વિભાગ છે.

આ અંતરાત્મકતા અને બહિરાત્મકતા વચ્ચે અનાદિ કાળથી પરસ્પર વિરોધ બાંધ્યા કરે છે. પ્રાણી પોતે આ વાત સમજે છતાં અનેક વખત બાહ્ય કાવચ ઊતરી પડે છે અને ન કરવાનું કરી બેસે છે. જોને ધનના કામા હોય છે. જોને કલનકામિનોના કષ્ટિત વરજો થાય છે. જોને જો અર્થ હેતુ કે પરિણામના વિચાર કર્યા મિથ્યા તરફ દુન્યવી થઈ જાય છે અને નવાણને ધકેલે સહાં જાય છે. જોમા વળી કાંઈ ધક્કા વાગે, કે પોતાને અર્થ કે સંબંધ કે કાંઈ દુઃખકાવી પ્રમંજ જની આવે, ત્યારે જો પાછા થોડે છે. ગ્રહણ વિચારમાં પડી જાય છે. પોતાને સંપૂર્ણ મુખી કે કાળકાળી માનવાની માનવામા પોતાની મૂક કે થોડા જમ રહે છે. અને કાંઈક કોસરના મારે છે. ત્યાં વળી કોઈક લાલચનો પ્રમંજ આવે કે પાછા હાપતી પડે છે. અને નીચે વધારે હોડા બાંધમા ગમકતો જાય છે.

બાહ્યાત્મકતામા હાપટાવનારમા કષાયો અને ગ્રહણો મુખ્ય ભાગ લાગે છે. જો ઉપસવ શાતાવેદનીય, અતિ અને નામ કર્મો, અવસર કર્મોના ક્ષયોપશમ, સારીરિક

અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતા વગેરેનો પણ એમાં હાથ જરૂર હોય છે પણ એની ચાલત લે
કપાયોને જ અવલોકે છે આ કારણે કપાયનો અર્થ એક જગ્યાને કપ એટલે 'સંસાર' તેનો
આર્થ એટલે લાભ એમ કરવામાં આવ્યો છે અને જરૂર જો સુસુક્ષ્મ નામાભિધાન
કરવામાં આવ્યું છે તેનો ઉદ્દેશ અને નોકપાયો પણ બ્રહ્માત્મભાવના પાતાનો સારો ફાંચો
આવે છે આ પ્રાકૃતશબ્દના આખા કુટુંબનો જગજગ પરિચય કરવાની જરૂર છે; તેની સાથે
કાર્ત્ત્ત કરનાર આરિય ધર્મશાસ્ત્રના કુટુંબી સુચનનો અભ્યાસ કરવાની પણ એટલી જ જરૂર
છે અને આ પ્રાકૃતશબ્દ અને આરિયશાસ્ત્રના જુદા જુદા સુભદો, સેનાપતિઓ અને હવાલદારો
વચ્ચે ચાલતી હલકી સમજવાની પણ એટલી જ જરૂર છે. આ હલકીતની વિશેષ મર્યાદા
તો શ્રી ઉપમિતિભગવતપ્રવાહના મા મળે તેમ છે, એનું સાદું અનુકરણ શ્રી ઉપમિતિ-
જીએ રચેલ શૈશ્વઅકરપદ્યમાં છે. આપણે વિચારક હોઈએ તો આપણને જરૂર
બેવસાવે તેવી અનેક વાતો ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરાવે એવી સ્થિતિ છે અને એક વાર સાચે બેવાને
જાહેર જરૂર બેવાની રીત સંપાદે, નિમિત્તકારણને જાહેર ઉપાદાનકારણને શોધવાની જગ્યા
જિજ્ઞાસા થઈ આવે અને જાણ કરવાને જાહેર જરૂરને અપનાવવાની ઇચ્છા થઈ આવે તો
કામ થઈ જાય.

આ બંને પ્રકારની જગ્યાને જરૂર કરનાર વસ્તુને પુરુષાકાર આપીએ તો અવસ્થાને
જરૂર કરનાર સુભવિ, મહાકાવ્ય, આદિ પાત્ર છે. એ આરિયધર્મશાસ્ત્રના આખા પરિ
વારને એકજગ્યા છે. એ જગ્યા અતિધર્મને વિષયને છે એ અતિધર્મને એકજગ્યા છે અને
એને વિરતિ, સદ્ગુણવસારતા વગેરેનો જાણ પાડે છે. બ્રહ્માત્મભાવને જરૂર કરનાર કુમતિ
પ્રાકૃતશબ્દના આખા કુટુંબને એકજગ્યા છે; એના મહાકાવ્ય, સેનાપતિઓ સર્વને એને પરિચય છે.
આ જગ્યા અને કુમતિને અવસરસ કાર્ત્ત પ્રકારનો એક જગ્યા બાજુએ નથી. કુમતિનું એક
હોય ત્યારે જગ્યા કાર્ત્ત થાય છે અને જગ્યા આવી હોય તો કુમતિને સીતે કુમતિ આકર્ષણ
કર્તા કરે છે એ સીતે કુમતિ અને જગ્યાનું સુલક કમિયાં ચાલ્યા કરે છે. જગ્યાને સીતે કુમતિ પર આકર્ષણ
મિલવાયા માટે પ્રયાસો કર્યા કરે છે અને સીતનું આ સુધી પરભાવમાં રહેવાનું હોય તો સીતે
ત્યારે કાર્ત્તિયાર જગ્યા-સવેય સુભવિને પક્ષે આવે તોપણ જગ્યા પાછા કુમતિ આ સહતી થી
જાય છે. આ બનાવ કરેલા જગ્યા કરે છે જગ્યા-સુભવિ પાતાની મર્યાદા દ્વારા સુભવિ
પણ એને સીતનના પલટાવા જાણ ઉપર જેલ થાય છે અને કુમતિના આગળ
સવખમાં દિલગીરી થાય છે અને તે દ્વારા પાતાના જીવનની અને સીતનના જીવનની વિચિત્ર
માટે જેલ થાય છે. આવા એક પ્રસંગનું આ પદમાં વર્ણન કર્યું છે. જગ્યા બ્રહ્માત્મભાવનું
હલકાપણું પ્રતિષ્ઠાપિત કરવા અને તેને બ્રહ્માત્મ નામાભિધાન આપી તેનું વિકૃતપણું અવાવવા
માટે કુમતિના સુખમાં સુધેરવ જોઈ (કકળાટ) જરૂર કર્યો છે.

૫૬
(રત્ન-પ્રાશી)

મરી મરા નાહેરી મતિવારો, મૈં છ જામન કિત જાઠ ?
કુમતિ પિતા જમના મપરાપી, ન ઠવાઈ જ અમારા મરી૦ ?

અર્થ—અહીં (સખીઓ) ! મારા નાથ-પતિદેવને જૂળ વારા, સારી રીતે સમજાવેલું આ મારા જોગનના કારને કૃપાદીને કયા બાઈ ? કુમતિના બાપ તો માત્રજુલતા-અધમ-હલકા છે અને બાંતે શુનેગાર હોઈ સબાધત છે. તે કાઈ આશ જન્મારો નહવા દે કે મને આશ વાનાં થવા દે તેવું નથી. (૧)

વિવેચન—તેતિશમા પદમાં પતિવિરહે ઘરવાસનું ઠેકાણું નથી જોમ રજૂઆત કરી અને એતેશમા પદમાં મિત્ર વિવેક પાસે મીઠી વાતો કરી ધરવાળા જાળવવાની સુમતિએ વાત કરી અને સોજમા પદમાં સુમતિને પતિ મેળાપ માટે નિશ્ચિન વાટ બેલી બતાવી અને અનેક સ્થાને વિરહગાન ગાયા. ભાઈરવાની મેઘલી થતો વર્ણવી અને કોઈ કોઈ સ્થાને કુબુદિ કુલગાને એના સાથા સ્વરૂપમા જતાવી, પણ સેવના-સુમતિનું કાઈ વસ્તુ નહિ, અનુભવમિત્રની હરમિયાનગીરી કામ આવી નહિ અને વિવેકમિત્રની સલાહ સેવનદેવે સપૂર્ણ પાળી નહિ. એટલે પછી સુમતિ-મદદાને તો કંઠગાટ કરવાનો જ રહ્યો.

અરે મારી સખીઓ ! તમે મારા પતિદેવને જૂળ વારા, મારી સ્થિતિની એની પાસે જોગવટ કરી એને બતાવો. બધા કરી દો. હું જુવાન મેરી મારા પતિદેવની તરફ બેઠી બેઠી રહેલી, તે મારા જોગન લઈને કયા બાઈ ? મારાથી કાઈ વરુણશ્રી કે વેશ્યાની જેમ ઘેર ઘેર ચોડુ જ ભટકાય ? આ તો મને મૂક માર પડે છે. મારાથી કાઈ કશું જતું નથી અને સહુ જતું નથી, અને મારે છતે ધણીએ ધણી વગરની જીની રથા સોત્રવવી પડે છે. તમે મારા પતિદેવ પાસે મારો આ પોકાર રજૂ કરો, અને મારી સાચી સ્થિતિ પર જોમનું આન મેચા. તમે જોમ કહો છો કે મારે પશુ પાનું નહાવી લેવું, પણ તમે મારી શોક કુમતિની કયા સાલગણ તમે જો કુમતિના કુટુંબીઓનો વિચાર કરો તો તમને જણાશે કે મારાથી એની સાથે રહી શકાય તેવું જ નથી. એનો બાપ બીજા મામનારો અને અન્ધને બીજા મત્રાવનારો છે અને તે કૃપાંવત પોતે અનેક પ્રકારના અપરાધ કરનારો છે. કુમતિનો બાપ મહામોહરાબ જ કોઈ ચક્રે એનું કુળ નીચ ॥ એના આશયો અધમ છે એનો

શબ્દાર્થ—મરી = મોટી, અંજી અંજિ સમેલન કરવાનું પદ. મેરી = મારો. નાહેરી = નાથને, પતિ-એને. મતિવારો = જૂળ બટકાવો, સારી રીતે બતાવો. ન = હું. નેમન = જુવાની, જુવાનપણી. માર મે = કૃપાદી. કિત = કયાં. જિના = બાપ. જામના = જામનું, વસ્તુ. નતિયા = નિભારી. અપરાપી = કુતેમાર. ઠવાઈ = નશ્વર દે, યાજવા દે. જ = વહનું નાનું રૂપ, નિર્લિપમરક એકવચન. જમારો = જન્મારો.

૧ પ્રત્યક્ષી આ પદ અને પ્રશ્ન નથી. તેથી કાઈ પાઠાંતર કૃપાજન્ય થવા નથી. -વિવેચનકાર
૪૮

પરિચાર તુચ્છ છે અને એ જાતે સુમનિનું જોર ન થવા દેવા માટે ક્યારે કારસ્તાનો રહે છે અને દોષ અને કષાય-વિપથના દીવ્યદને તૈયાર કરી બારે ઉપાધિ કરે છે. સુમનિ કહે છે કે ત મારા જ માસને નબળા દેવા નથી, અને મારું કોઈ કામ થવા દેવા નથી, અને પતિને રણ, જનતાની મૂંઝે છે આવા મયોગેમા માત્ર ભરજેનન લઈને મારે તે કયા જનુ? (૧)

મળા મારી ક મગાઠ ફીની, કૌન વાપ ઉપમારા;

કદા કરાયે ન્ન પારક કુટુંબ ભે, મિન મૈરો કામ વિગારા થરી ૨

અર્થ—પ્રાર્થા માણસ જાણીને જોની આથે મજપણ—સજ પ જોડ્યો, પણ જા તે જી વાપ આપીને નહયુ ? (કે હું તો જોનું મોટું પણ જોવા પામતી નથી.) આ માસ પોતાના ઘરના કુટુંબી માણસ, જેણે મારું કામ વરન જમાડી નાખ્યું અને મારા હાથકામ કરી દીધા, તને તે શું કહીએ? કેવી રીતે કેવો કપરો આપીએ? (૨)

વિવેચન—જુઓ, વાંચને જોકે બીજી વાન પણ કહ્યું હતું એ તો મારા પતિદેવને સામ માણસ જાણીને જોની આથે મજપણ કહ્યું એ વિચાર કર્યા કે એ પતિદેવમા જનવ માન, જનવદશન, જનવસારિત્ર, જનવપીથ વગેરે ગુણો ભરેલા છે. એ સત્તાજતે જનવ સુખના ધણી છે મામ પતિદેવમા કોઈ ગુણની ખાતરી નથી. અને જા તો ઘરમાંથી જ આમ નીકળી પડી. મારા કોઈ મહાપાપનો ઉકલ થયો, કે શું થઈ ગયું, પણ મારું તો જાત્યારે મુલ જમાડી નાખ્યું છે મારા ઘરનું કેશવું નથી. મારા નામ મારે ત્યાં પણ પણ મૂકવા નથી અને એ મુલ કમ્પાર પંચુ ઘરનું જ કુટુંબ હા કુમતિ, જોના પિતા જોના સગાં-એટી મુલ આપીને જોડા થઈ ગયા છે અને મારા ઘરમા જ હું પરદેશી હોઉં જોવી માં રિશ્તિ કી મૂંઝી છે! આવા માસ પોતાના વસ્ત્ર કુટુંબને કહેવું પણ શું? એ ઘરના માણસોએ અને જનવની છત્ર મહેલીની રિશ્તિમા મૂંઝી દીધી છે આવા પ્રમાણે કમ્પાર સુમનિ પોતાની સખી જાતે કરે છે પાતે જોની જવાબદારીને જાણે પોતાના કોઈ જાણના-અજાણના થઈ ગયેલા પાપને જાદ કરે છે એ આથદંદવા સતી પતિને કપરો આપતી નથી પણ પોતાની કોઈ ભૂલ થઈ ગયેલી જોવી વિચારવાને જાણે આપવાવહોન કરે હા અને સખી પામે વસાગ કાઠી ઉઠાશરૂપે પતિને વારવાર કહી જતાં છે. અને / પ ના કુટુંબે કામ જમાડી નાખ્યું છે તંના વરજે જોડ જાવાં છે. (૨)

ઉપમા ૧૨—આ પદનાં આખરે આનંદજન નામ નથી આવતું ? વિચારવા જેવું છે. આ પદમા જોકે—મે વાન મામ આનંદ જોવાતરી છે આખા પદનો મુદા તો પરચર રખડવા

મત્તાર્થ—અતા = સગા, જાન, કોઈ (જા કા) જનવી = જાણીને કમાઈ = સવજન, સગા પતિ = કરી કોન = કું પાપ = દોષ. ઘરનગો = ઘરના થયો, નીખવો, જાતી પગાપા દડા = થું પા ન થો = પાનના કુટુંબને = કુટુંબને બિન = જોડે નગો = મરો નિશયો = જનની નાખ્યું કામ નિશયો = મારું કામ જમાડી નાખ્યું મારા હાથકામ કરી નાખ્યા.

પતિની વિરહી સતી પત્નીના ઉદ્ગાસને જો પતિદેવની-પોતાની વર્તમાન સ્થિતિ પર ધ્યાન જેલવાનો છે એમા સતી સાધ્વીની ઝઙ્ગામણ છે અને એમા સ્કંધ છે સતી સ્ત્રીએ વર્ષો સુધી વિરહ જમ છે પણ એને ત્યારે પતિને ઘેર આવવાની આશા પણ ન રહેલી હોય, ત્યારે જરૂર એને ઝઙ્ગામણ તો થાય જ તે વખતે પોતાની બહેનપણીઓ આગળ જે પ્રકારની વાતો-વિચારો નીકળી પડે તેનો આ પદ નમૂનો છે

કેઇ પણ પરને છેડે 'આનંદધન' અભિધાન ન આવ્યું હોય એવું બાલુવામા નથી. અભિધાનની જેરહાવરી પહના કર્તૃત્વપણાને જો સહા ઉત્પલ કરે તેમ છે કારણ કે જ્યાં પહોની પ્રણાલીથી એ ઊભી વાત છે આ વર્ષાસ્પદ વિષયને જતર સ્થાન નથી. અહીં તો સુમતિ-જેનનાનો કકળાટ સાંભળી એનું કામ જગાડનારને જોળખવાની પ્રેરણા છે એવટે એક વાત તરફ ધ્યાન જેલવું જરૂરી છે કુમતિનું કુટુંબ પણ ઘરનું જ છે તે પણ અહર ઘર કરીને બેસી જાય છે અને ત્યારે તો પતિદેવની માલિકી સ્વાધીન કરી બેઠેલું છે ઘરના માણસને કાઢવામા મુશ્કેલી છે તેના કરતા ઘર કરી બેઠેલાને કાઢવા વધારે મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ઘર કરી બેઠેલ કુમતિ અને તેના સગવડો દૂર કરતા કેટલો વખત અને કેટલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે એ વિચારથી સુમતિ પોતાનો જ મારો જગાડી મૂકનાર માટે જલના કે અપરાધી જેવા આકરા શબ્દો વાપરે તેમા કોઈ કે ધર્મ નથી પણ વસ્તુનિર્દેશન છે પદ અથવાહી છે અને સાવા વગેરે દિગ્દિએ એનું કર્તૃત્વ સ્કંધ છે (૬૧)

પદ મત્તાણુમુ

ભૂમિકા—શ્રી વીર કર્કેવને વીતરાગ કહેવામા આવે છે તેની પાછળ બહુ મહત્ત્વનું સ્કંધ છે દુનિયામાં રણાવનાર, દુનિયા સાથે મયોગ કરાવનાર અને દુનિયા સાથે જનવટ કરાવી છુવનને આકાર બનાવનાર મોહશબ્દના બે પુત્રો રાગકેસરી અને દેવગનેદ્ર છે તેનું વલ્લન ઉપમિતિભવપ્રપચ્ચાક્યાના જોશ પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી બેવા થોગ છે આ બંને પુત્રો કારે આકરા હોવા છતાં તે જાણે પૈકી રાગકેસરી વધારે રણાવ નારો થાય છે એ મીઠો દુગુણ છે ન કળાજ તેવી રીતે અહર વૃત્તી જનાર છે વિષયા ભિલાષ એનો મત્રી છે એના સ્પર્શન, રમના, પ્રાણ બહુ અને ઓત્ર એ નામના પાંચ અથ્થાઓ છે અને આ જગતનો આખો પ્રપચ રચનાર એ વિષય છે દેવ દેવાવમા અથ્થર હાથે છે સામાને કળાઈ આવે તેવો અને કપકો જવશયે તેવો બાધથીઓ છેકર છે ત્યારે આ રાગજગાઈ તો અહરથી કામ કરી થાય કાઠી નાખે તેવો આકરા મુત્સરી હોવા છતાં દેખાતો હાથોહમથા હીકરો છે. એ પોતાનો દોર માણસો તરફ ઘલાવે છે ત્યારે જાઈલાડુ સગા-સ્નેહી, મિત્રમા માણીને આસજા બનાવી દે છે અને એ વસ્તુ પર

પાતાના હોર મૂકે છે ત્યારે ઘર, ઘરેલું, સત્તરસિંહા, ધનદોહત, ખાનતા, વસ્તુઓ અને બીજામાં પાતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે.

રાજતા વિષયે લાંબા વખત ચાલતા નથી. એ તો શેરડી ખાધા પછી કુચ્ચ રહે તેટલું પણ લાકી રહેવા હોતા નથી; માત્ર પાતાની પાછળ વિશેષજનું કુચ્ચ, કચવાડનો કંજાડ અને નિઃસાસાની ચરપસા એની તરતમતાના પ્રમાણમાં મૂકી બાકી તેટલા માટે આનંદ ઘનતા યોગ્ય સ્વપરના વિવેચનને મુખ્ય સ્થાન આપાયું છે. આપણે કેવું ખીએ, આપણે પર સાથે સંબંધ શે કાણે છે તેટલા વખત સુધીના છે અને કેવી રીતે ખરિદ્યામ પામવાના છે તેની વિચારણા સાથે પર વસ્તુને પર તરીકે જોવાનવી, તેના સ્વભાવને અભ્યાસ કરવો, તેના સંબંધને સાચા સ્વરૂપે જોવાનવો એ સાચું આત્મકર્મ છે અને તેનુસાર વર્તન થાય તો જ તે સુખિ છે. આ સ્વપર વિવેચનમાં આત્મિક અને અનાત્મિક તરફવત બંધુવો, ઠેક ઘર, ધન, માલ સર્વનો પરમાં સમાવેશ થાય છે તે વાતની યોગ્યતા કરવી અને તેનુસાર વર્તન કરવું એ સાચું યોગીજીવન છે. સાચું તથા પ્રમાણ છે અને જીવનનો ચાર છે. માટે જ દુન્યોમાં પુરુષજ દુન્યને બરાબર જોવાની હેવાની જરૂર છે. પુરુષજના ચાર ભેદ છે. રકષ, રેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ. પ્રત્યેક રકષમાં સત્ત્વ, રાજસ અને તમો પ્રદેશ હોય છે. એ રકષનો એક ભાગ અથવા કંઈ પણ ન્યૂન ભાગ તે રેશ, અને બેનો સપૂણ જ્ઞાનીની જુદીએ પણ એક ભાગના ને ભાગ ન થઈ શકે એવો અતિ સૂક્ષ્મ રકષનો અભિજ્ઞ ભાગ-નિર્વિભાજ્ય રૂપ-તે પ્રદેશ. એ રકષની સાથે અથવા રકષરૂપે હોય છે ત્યારે તેને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે અને રકષથી ભિન્ન રૂપના થાય ત્યારે તે પરમાણુ કહેવાય છે. અભારે સૂક્ષ્મકર્મક વચ્ચે જેથી શકાય છે તે પણ રકષ છે અને પાટિકલ (Particle) અથવા એટમ (Atom) નામથી બહી-જેથી શકાય છે તે પણ રકષ છે અને ઈલેક્ટ્રોન (Electron) પણ રકષ છે. પ્રદેશ કે પરમાણુ અમરજીથી જેથી શકાતા નથી. વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી જેવાતો પરમાણુ એ પુરુષજનો અતિમ અવિભાજ્ય ભેદ છે.

પુરુષજને પણ ઝંખ, રસ અને સ્પર્શ હોય છે. વર્ણ પામ છે: કાવો, લીલો, લાલ, પીળો અને સફેદ. ઝંખ જે છે સુગંધ અને દુર્ગંધ. રસ પાંચ છે: કઠવો, તીવ્રો, કવાચકો-તુરો, ખાટો અને મીઠો. સ્પર્શ આઠ છે: કઠિન, સૂક્ષ્મ, શૂઠ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને શીઠલો. આ રીતે ત્રીસ ભેદ થાય છે. એ પ્રત્યેકના સત્ત્વ-આત, રાજસ-આત અને તમો-તસેડ તરતમભાવથી થાય છે. બીકાશ બીકાશમાં વધતાઓછાપણું હોય છે તેમ જ સુખાગ્રાસમાં પણ વધપટ-દેર ઘણું હોય છે. એટલે પ્રત્યેક પુરુષજમાં તારતમ્ય પ્રમાણે સત્ત્વ-આત, રાજસ-આત અને તમો ભેદ થાય છે.

પુરુષજનો સ્વભાવ પૂરણ-અભનનો છે. શબ્દ, અધાર ઉદ્યોત, અધોવિ, હ્રસ્વ, આતપ એ એનું બીપાદિક લક્ષણ છે. શરીર, વાળી, ધન નિઃશ્વાસ અને ઉશ્વશ્વાસ એ પુરુષજનું

કાર્મ છે તેમ જ સુખ દુઃખ, જીવન, મરણ એ પણ એનો ઉપકાર (કાર્મ) છે આ વાત ખાસ સમજી લેવા જેવી છે- આપણુ શરીર પુરૂષગતનું જ બનેલું છે આપણે બોલીએ છીએ એ વાળી પૌદ્ગલિક છે વચન કે ભાષા એ પુરૂષશક્તિ છે આપણી સ્મરણશક્તિ, સ્વરૂપ વિવેચનને સમઘન આપનાર દ્રવ્યમન પણ પુરૂષ છે અને આસોન્ધાસ લેવામાં આવે તે પ્રાણવાયુ પણ પુરૂષ છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રીતિરૂપ પરિણામ આતાવેદનીયના ઉદયથી થાય તેને સુખ કહેવામાં આવે છે તે, અને અસાતાવેદનીયના ઉદયથી થતો પરિતાપ, જેને દુઃખ કહેવામાં આવે છે તે પણ પુરૂષગતનું કાર્મ છે પુરૂષગ પરિણામી દ્રવ્ય છે મૂર્ત છે સમદેશી છે અનેક છે ક્ષેત્રી (આકાશ (space) ક્ષેત્રમાં રહેનાર) છે સક્રિય છે અનિત્ય છે, કારણરૂપ છે અકર્તા છે લોકાન્ધ્યાપી છે કીર્ત્નીર પેઠે પરસ્પર અવગ્રહ હોવા છતાં પ્રવેશ સક્તિ છે એટલે અન્ય દ્રવ્યમાં પ્રવેશ કરેલ છતાં કદી તદ્દપ થઈ જતાં નથી. એનો અધોગતમન સ્વભાવ છે જ્યારે જીવનનો ઉચ્ચગતમન સ્વભાવ છે

રક ધની સાથે પ્રતિબદ્ધ થયેલ નિર્વિભાગ ભાગને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે જ્યારે એ છૂગ પડી બચેલ નિર્વિભાગ ભાગ હોય ત્યારે તેને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે આ છેલ્લો નિર્વિભાગ પરમાણુ કારણરૂપ છે બીજો નિત્ય છે સૂક્ષ્મ છે અને ઉપર જગ્યાવેલા પૈદી એક રસ, એક જાંબ, એક વણુ અને બે સ્પર્શથી મુક્ત હોય છે આવા એક પરમાણુનું ઘન ઇંદ્રિયથી થઈ શકતું નથી; એ આગમ કે અનુમાનથી જ સાધ્ય છે અને એ એના કાર્મ અને હેતુથી અનુભિત થઈ શકે છે. આપણને દૃષ્ટિએજર યતા પદાર્થોનું અનિમ્ન કારણ આ પરમાણુ છે અને, અમાઉ જણાવ્યું તેમ છે તે અદ્દશ હોવા ઉપશત અનિભાવ્ય છે. આ અણુ-દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યનું કાર્મ ન હોવાથી એને નિત્ય દ્રવ્ય માનવામાં આવે છે અને તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે પણ એ ક્યારેક રક ધના અવલંબરૂપ બની સામુદાયિક અવસ્થામાં રહે છે અને ક્યારેક રક ધથી અલગ થઈ વિચક્રિત-છૂટીછવાઈ અવસ્થામાં રહે છે આ પરમાણુની પર્વાચ અવસ્થા છે અને તેને બરાબર લક્ષ્ય પર લાવવી એ આ પદનો ઉદ્દેશ છે દ્રવ્યનું અદ્દશ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પુરૂષગતના રક ધને જોગબાજ, પ્રદેશ અને પરમાણુનો ભેદ અચ્છાદમાં રહે, એનો પૂરણ-જલન સ્વભાવ નજરમાં આવે અને એના પરિણામમાં ભાવની સાથે એની પરમાણુદશામાં રહેલી નિત્યતા કરતાં રક ધદશામાં પર્વાચરૂપે પક્ષટાવી અનિત્યતા લક્ષ્યમાં આવે ત્યારે પુરૂષગ અને જીવના સ્વભાવની ઓખર ન થાય આ રીતે દ્રવ્યાનુયોગની ઉપયુક્તાના પણ ધ્યાનમાં આવે અને જીવ-અજીવને સમજવામાં રહેલી વિચિત્રતા પણ બરાબર સમજાય.

પુરૂષગને સૂક્ષ્મતાથી વિચારતા એની અનિત્યતા અચ્છાદમાં આવે જશે. પરમાણુ નિત્ય હોવા છતાં પર્વાચ નજરે એમાં પક્ષટનભાવ યાજુ જ રહે છે અને આપણુ શરીર, શ્વાપા અને મન અને આપણા આનોન્ધાસ-પ્રાણ પણ પૌદ્ગલિક છે આપણી વાત અદ્દ કદી હવે આપણે અનિ ઉપદેશક પદની વિચારણામાં પ્રવેશ કરીએ. પુરૂષગના રક ધી સુ ન-પદન-વિષ્વ સતને આધીન છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાથી આપણુ થઈ બરાબર સમજાઈ જાય તેમ છે. સાધ્ય-જ્ઞાને કોઈ પા ના યોગી શું કહે છે તે જુએ —

પા' ૧

(રાત્ર-કથાણ)

યા પુદ્ગલકા ધ્યા વિસપાસા? ૬ સુપનેકા વાસા ર યા પુદ્ગલઃ

અમત્તાર વિમલો દે યૈસા, પાની વિચ પવાસા;

યા દહીકા ગર્ભ મ કરના, ઝંગળ ડાંખા વાસા યા પુદ્ગલ ૧

અર્થ—અથવા તો વસ્તુનો કે શરીરનો બશોસો કેવો? આ તો ખરેખર સ્વપ્નાનો વાસો છે (આજ ભીષ્મી ગર્ભ કોટલે જેલ ખલાસ જેવો વખાસો છે) ! જે વીજળીના ચમકારા જેવો ઝબકારો માત્ર છે પાણીની અંદર પત્થાનું મૂક્યું હોય તેમ તે જાણે જગ્યા જનાર છે. માટે આ શરીરનો ગર્ભ ન કરવા, એનું અભિમાન ન આણવું કારણ કે એનો આખર સુકામ તો જ ચલભાં જ થવાનો છે (લાકડામા કે જમીનમા) (૧)

વિવેચન—આપણે કામ લેવાનું છે હાલ તુરંત પુદ્ગલ સાથે, વરનાર, માલમસાલ, સચરમિત્ર સવ પુદ્ગલ છે અને તે પૂરવું-ચલનને આધીન છે પરંતુ છે આવા પુદ્ગલનો શું વિશામ કરવો? અહીંના અમત્તાર તો અણે એક સ્વપ્નાની માથા સરીખડો છે. સ્વપ્નમા એવું કે પાંચ મળ્યું અને આંખ ભીષ્મી ગર્ભ આણે જેલ ખલાસ !

તા. ૧૪-૪-૧૯૪૪ને રોજ સુમર્ષમા નજરે એવું લઘુલિપિતિ હતા, કરોડની આસપાસ પચેવી ગયા હતા, સ્ત્રીમણા દારૂવેળાનો એક પકાડો થયો, રૂપપદ્મ મિનિટ પછી બીજો થયો, શું થયું તે સમજાયું નહિ, વરનાર વચસા થઈ ગયા, જમાવેલી મૂડી અને વસાવેલ અસ્થાવરી મૂડી નાસી છૂટ્યા અને સેવેલા ખનૈસવનાં સ્વપ્ના કઈકના ખલાસ થઈ ગયા. આપણે તો આપણા છત્વરમા સુખમા એલ નજરે એવા !

આ મુદ્દા પર મેં મુઠર કાળલા આપે છે ધોર અધાસ શવ હોય, માથે વાકશ થકી આવેલા હોય, પોતાની આસપાસ એક હોય છેડે ચી વસ્તુ પડેલ છે કે ડોણ પ્રવૃત્તિ બેઠેલ છે તે પણ હેખાતું ન હોય, તેવા અધાસમાં વીજળાના ચમકારો થાય ત્યારે જસ યજ્ઞકાટ નજરે પડે છે પણ બીજી ક્ષણે તો ધોર અધાસ અને કાંઈ મારવાનું જ આજુ રહે છે. તેના જેવો આ પુદ્ગલનો સમય છે જ્યાં મળ્યું આપું ન જાપું ત્યાં ભીષ્મી કોટલે જેલ ખલાસ છે અને પાછું આપાડુ ધોર છે અથવા ખાડના પવાસાને

શબ્દાર્થ—વા = (અવ્યય) અથવા. સ્વનામ હોય ત્યારે વિભક્તિ બાદવા પડેલી વસ્તુ સંક્ષિપ્ત રૂપે ક્રોતા અને વખાને નામ કરતા નામના અવ્યય સર્વને બાધુ પડતો સંજ્ઞ. પુદ્ગલ = ૩૫-૨૯-૩૫વાળું વસ્તુ સરી (નૌક). વિસપાસા = વિપાસ, બાગેનો મુખોશ = સ્વપ્નમા. વાસા = વાસ થર. અમત્તાર = વિરમ, અમતારો, અમતારો વિમલો = મિલથી, ચપચા, ચિત્તુ. યૈસા=એવા પ્રાસાં = આપની પૈના એવી જાતનું ક્રોડી = સરીખારી છત્વ, સરિમ. અ = અભિમાન વાસા = વચસા, થર, એક ડેકણે હમેસને મદ રહેલું તે

૧ પ્રત્યાષી આ જદ અણુ નથી અને તેના ચાર્જન પ્રાપ્ત થયા નથી. -વિવેચનકાર.

પાણીની વચ્ચે મૂક્યું હોય તો એને ઝળનાં વાર થી? તે જ પ્રમાણે આ પુરૂગળ વસ્તુ, ઘર, શરીર કે મિલકત સર્વ વીજળીના ચમકારા છે. પાણી વચ્ચે પડેલા પતાસા જેવા છે અને કદાચ સારું શરીર મળી જાય હોય, પ્રમાણમાં નીરોગીપણું પ્રાપ્ત થાય હોય, તોપણ આ શરીરનો જવ કરવા જેવું નથી. મનદ્રુમારે એનો જવ કર્યો ત્યારે બે ઘડી પછી માલમ પડ્યું કે એ તો એરમય થઈ ગયું છે અને આખરે જ ગલનો વાસ અનિવાર્ય છે. આવા જ અલભ્ય વાસ કરનાર શરીરનો ભરેલો શો કરવો? એની આસનાવાસના થી?

દેહી નો સામાન્ય અર્થ શરીરધારી યાજ, અહીં દેહીના અર્થ કરતા દેહનો જવ ન કરવો. એ વાત સબંધ પરથી બંધબેસતી લાગે છે અને દેહધારીનો જવ જણવો. હોય તો દેહ ધારવાનો જવ ન કરવો. એ પણ બેસે તેથી વાત છે. જે બોધી સમજણે પુરૂગળાન ઘીપણામાં શાંતી રહેલ છે તેણે થાદ રાખવું કે દેહ, દેહિન્ય, પ્રાપ્ત થયેલ ખનમાલ ખનના કે નાનકડું રાજપાટ કે શોભા—એમાના કોઈનો અર્થ કરવા જેવું નથી. એ સર્વ પર છે. અનંત બ્રહ્મવાળા આત્માને જાડી રાખનાર મહામાયા છે અને અતે નાશ ધાત્રી જનાર પારકી માયા છે. એની ઉદ્ધાનનો ભોગ વિચલણ પ્રાણી ન થાય. (૧)

જૂઠે તન ધન જૂઠે જોજન, જૂઠે હૈં ધરવાસા;

‘આનંદધન’ કરે સર્વ હી જૂઠે, સાચા સિવપુરવાસા યા પુરૂગમં ૨

અર્થ—શરીર જોડું છે ધન, ઘર, માલની સમૃદ્ધિ જોડી છે અને એબનિયુ પણ જોડું છે અને છેવટે ધરવાસ પણ જોડો છે. આનંદધન મહાશય તો (અનુભવથી) કહે છે કે એ સર્વ જોડું છે કલિકે છે માયાની છે; સિવપુર—મોક્ષ—નો વાસો એ માત્રી વાત છે. (૨)

વિવેચન—શરીર પોતે જોડું છે; નધર દેહનો ભરેલો નહીં. અને ધન તો જૂડું જ છે. એ તો એક ભવમા ત્રણ ભવ કરાવે છે. પૂરની જેમ આવે છે ધડાકા સાથે નાસી ભય છે અને કોઈની સાથે જતું નથી અને એબનીઆનો લટકો દહાડા મારે એ બન એ ચાર દહાડામાં પણ દુખાટનો ધાર નથી. એની સાથે સકલિત થયેલા દુખાટો યેગો અને એક પ્રેમવાતને આવે થતી હરીફાઈઓનો વિચાર કરીએ તો ચાર દહાડાના લટકાને લટકાને આનંદા પણ સહજ સકોચ થાય તેમ છે અને ધરવાસ પણ જૂઠો જ છે. કોઈ ઘર કે જમીન ખવસાત પેરી ચાલતી નથી. આનંદધન મહાશય કહે છે કે આ રીતે તન-ધન-એબન અને ધરવાસ સર્વ જૂઠાં છે. પુત્ર-પુત્રીઓ તરીકેની માન્યતા જૂઠી છે; સમાસ્તેદીઓના સગપણ જૂઠું છે; શ્રી, માતા કે પિતાના સબંધ જૂઠા છે—સર્વ જાણ સબંધો જોના છે કેટલાનાં નામ રાખે? સર્વ જોડું છે નાશવત છે. હું ખકારી છે દ્રુષ્ટી તજવા યોગ્ય છે.

ત્યારે આ ખસાન, પેશું ખસાન, ત ખસાન અને સર્વ ખસાન; ત્યારે કાઈ સાચુ સાચુ

શબ્દાર્થ—જૂઠું = જોડું, અસ્થિર, પોતાનું નહિ તેનું. એબન = ચૌકન, જુગની. ધરવાસા = ધરમાં. ૨. તે ધન દી = નયુ. જૂઠું = સિવપુર = મોક્ષ, મુક્તિપુરી.

સ્વીકાર જરૂર છે. સજ્જમા સવ આવી જરૂર? ચોગીરાજ કહે છે કે શિવપુરનો વાસ એ સાચી વીજ છે એ શાશ્વતી સુખપરપરા છે. એ બાર દહાડાનું બાહરનું ન હોઈ એમાં બાહ્ય-અંત વચ્ચનો-નિરતરનો આનંદ છે અને એ અનંત સુખથી ભરેલ હોઈ સાચો વાસ છે; એ વાસમાં વસ્ત્રા પછી કોઈ ખાલી કરાવનાર નથી, બધા કોઈ ભાગ પડાવનાર નથી અને જ્યાંના અનંત આનંદને પરિમીમા કે અટકાવત નથી. એ શિવપુરવાસ સાચો છે. પૂર્વપ્રયોગથી સત્ત્વના અભાવથી, બધન તૃપ્તિથી અને ત પ્રકાશના અતિપરિણામથી કર્મના સવ થા ક્ષય થતા થોડાને જાતે જીવ ભાગમાં આવ્યો થાય છે. એ શિવપુરનું સ્થાન થોડાને જાતે જોઈ ચોળના ભાગમાં ઉપર આવેલું છે. પ્રત્યેક મુખ્ય આત્મા ત્યાં સ્થિરતાથી રહે છે ત્યાં વસનારના બાક શુદ્ધ વિચારના ચોખ્ખા છે —

માળ વ દર્શન કેવ અબાવાહ તોય સમર્પ । અસ્તવચ્છિત મલ્લમી અગુચ્છિત મીરિયં હર્ષ ॥
આઠ કમના નાશથી આ આઠ સુલો શિવપુરવાસમાં ગયેલ પ્રત્યેક આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે—

(૧) પ્રત્યેક સિદ્ધને અનંત જ્ઞાન હોય છે. જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મના સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી લોકાલોકસ્વરૂપને એ બાંધે છે.

(૨) દર્શનાવસ્થાથી કર્મનો મ-પૂર્ણ ક્ષય થઈ જવાને કારણે પ્રત્યેક શિવપુરવાસી લોકાલોકસ્વરૂપને સવ થા રહે છે.

(૩) શિવપુરવાસવાળાઓ સવ પ્રકારની બાધા-પીડાથી રહિત હોય છે. મનુષ્ય કે દેવનું જીવામા જીવું સુખ કષ્ટવામા આવે તેનાથી અનંતવચ્છુ આત્મિક સુખ નિરતરને માટે એ અનુભવે છે. એનું વચ્ચન અચકલ છે. મૂર્ચો માણસ ત્યારે જાગ તેને સ્વાદ વચ્ચની ન થઈ પક્ષ અનુભવી રહે એવી એ સુખની અતિમાત્રા અવર્ણનીય છતાં અનુભવ અમ્મ છે. આ અભ્યાસામ સ્થિતિ વેદનીય કર્મના નાશથી થાય છે.

(૪) શિવપુરવાસીને અક્ષય સમ્બંધત્વ હોય છે. આ સમ્બંધત્વ શબ્દ ખાસ સમજવા ચોખ્ખા છે. મિહનીય કર્મના નાશથી આ શુદ્ધ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૫) શિવપુરવાસીની જોઈ સ્થાને અક્ષય સ્થિતિ થાય છે. જ મ-મરણના દેશ ટળી થાય છે. જોઈ સ્થાને જીવ અનંત સુખમા જમણુવા કરવાનો મહા મુંદર થાય મળે છે. આમુખ્યકર્મના ક્ષયને પરિણામ આ શુદ્ધની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૬) નામ અને રૂપની વિવિધતા નાશ પામી બધ છે. દેવપદ્મ મનુષ્યપદ્મ કે જોઈ-વિ-મણ-આર-પામ ઇત્રિય હોવાપદ્મ કે શરીર, જાગવણ, સસ્થાન વગેરે સવ ભાવો નાશ પામી માત્ર અદ્વૈતી શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. નામકર્મનો ક્ષય થવાથી આ અદ્વૈતી શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૭) જોતકર્મનો ક્ષય થવાથી અશુભકૃત્ય પ્રાપ્ત થાય છે. સિદ્ધવાસી છવો હલકા પક્ષ નથી, જાદે પક્ષ નથી, પક્ષ અશુભકૃત્ય છે. એ કાર્મિક સત્કાર કે સન્માન રહિત હોય છે. જોટલે વિવચની નજરે કે અજરે જોઈએ તો તેઓ સત્કાર રહિત હોય છે. બાક અશુભકૃત્ય શુદ્ધ ખાસ થઈના ચોખ્ખા છે.

(૮) અને આત્મામાં સ્વભાવતઃ જનત જગ હોય છે એ વીર્યાતરાશ નામના કર્મથી ઓર્જિવધનું દળાર્ધ જથ્થું હોય છે તે કર્મનો નાશ થતાં એની જનત શક્તિ પ્રકટ થાય છે આ જનન શક્તિના ઉપયોગથી હોઠને અલોહમાં અને અલોહને હોઠમાં ફેરવી નાખવાની વાકાત પ્રકટે છે પણ શિવપુરવાસમાં કૃતકૃત્ય થયેલા મહાનુભાવો એ શક્તિનો ઉપયોગ કરી ફેરવા નથી, કર્મો નથી અને ફેરવાના નથી.

આ જાક જુલુ શિવપુરવાસીના હોય છે એ વાસમાં રહેનાર પોતાના નિઃશ્રુત્ય પ્રકટ કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ પછી એ હૃદયને માટે થાકુ ગહે છે એ દયા માટે બનતો મર્વ પુરુષાથ ફેરવા થોડા છે (૨)

ઉપસ હાર—સ્વપરનું વિવેચન ઘઈ જાય, પુરૂષજ અને આત્મા વચ્ચેનો ભેદ સમજાઈ જાય, મર્મોદિત વિચારણામાં પુરૂષજ ત્રમે તેજા પોતાના લાગતાં હોય પણ તે પર છે અને વિહંગના ફરનાર છે એના આજ્ઞા વાસથી એને દૂર રાજનાર છે અને અતિ ગમે તેટલા મીઠા લાગતા હોય તેોપણ પરજાવમાં રમણ કરાવનાર છે—આ વાત અનેક રીતે જુદા જુદા આકારે વારંવાર પુનરાવર્ત કરીને કહેવા થોડા છે પુરૂષજનો સ્વભાવ નીચત્રામી છે નાશને આધીન છે ક્ષેત્રનનો સ્વભાવ ઉચ્ચત્રામી છે અસ્ય નડપી, જ વાગાધ સ્થિતિને થોડા છે અને જનત શક્તિને મજબૂતનાર હોઈ પૂજા જાનક આપે તેવો છે આ વિચાર જાની સાથે દેહ-શરીર પારકુ છે નાશને આધીન છે એ વાત મમજાવ તો દેહને અધ્યાસ છૂટી જાય, ઘરનો મોઢ જળી જાય અને ઉવે સગાવઢાલા તળેથી કે માનેશા આસજનોના સબજને આવ્યા રૂપે જોગખાતા જનનના આદરો તદ્દન પછટાઈ જાય એ વાતનો સ્પષ્ટ જ્ઞાણ ફેરવા માટે જીવ અને પુરૂષજના સ્વરૂપને જણાવ જોગખવાની જરૂર છે પછી જવર વિકાસે તેમનું જડપણું, તેનો પૌરૂષલિક ગુણ તે સબજનનાં કાસો અને તેની અજ્ઞાતાલીન સ્થિતિનો વિચાર ફેરવામાં આવશે તો કાંધ, માન, માયા લેખ ગવવા દુર્લ ઉ માઠ, જાય કે વેરોહવનો પૌરૂષલિક ગુણ સમજાયે, અને મોજની અજ્ઞાનતા અને મોઢનો નિશો જ્ઞાણમાં આવશે માટે આવ્યા-જુડાનો જણાવ કે પાટવો.

સાચુ તેને કહેવાય જે હૃદયને માટે પોતાનું જની રહે જાહી જે-પાવ દહાડા સાથે રહી ઉપર ઉપરનો જાનક દેખાટે અને જાય ત્યારે આમી પરેશાની કળાવે એને સાચુ ન કરી શકાય આ સાચી વસ્તુની શોધ ફેરવા માટે કુનેહ, જાણ ત અને અજ્ઞાતાની જરૂર છે વસ્તુના ધર્મનો કોટો જ્ઞાણ ફેરવાની આવશ્યકતા છે અને તે અજ્ઞાત આવર ગમે તેટલો જોગ આપવાની અને તેમાં ક્ષેત્રપ્રમાન રૂઝ આરપાર નીકળી જવાની જરૂરીઆત છે.

આજ્ઞા થોડામજનો સાર જા પ્રસાદીની વિચારણા છે અને એની પ્રાપ્તિ એ મુખ પ્રસાદની સિદ્ધિનું દળ છે શિવપુરવાસ આવ્યા છે ચિર થાયો છે જનત છે અ.૧૫ છે

જ્યારે વસ્તુસ જોડો છે ત્યારે એ વસ્તુસ જેવો છે એટલે સાચા વાસને મેળવવા મુશ્કેલ પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે અને પ્રયાસથી તે મળે તેવો જોવાને કારણે તેની ખાતર પૂરતી શક્તિનો ઉપયોગ કરવા યોગ્ય છે । શિવપુસ્તકાસની નજીક પ્રાણી આવે છે ત્યારે એ નામકર્મની કોશી પ્રકૃતિને ઇચ્છા બે સમયમા કાચ કરી નાખે છે રીતેથીકરણમાં એ બહુ કમિના નાશ કરી દે છે. અરમશરીરી છવ યૌદમા શુભકાલાના છેદલા બે સમય દેવદિક, વિદ્યાયોગતિદિક પાંચ વળું બે બંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ સરીર, પાંચ સ્વાતન, પાંચ બંધન, નિર્માણનામકર્મ છ સઘવણ, અસ્થિર અશુભ, દુર્લભ, દુસ્વર, અનાદેય, અવશ, છ સંશ્ચાન, અચુરુલ્લુ, ઉપલાવ, પરાલાવ, ઉપવાસ, અપર્વાપ્ત, પ્રત્યેક સ્થિર, શુભ, સુસ્વર અને ત્રણ ઉપાગ એ છ પ્રકૃતિઓ બધાવે છે અને છેલ્લે સમયે મનુષ્યદિક ત્રસત્રિક ચસ આદેય, સુભગ, જિનનામ અને પદેદિવ વ્યતિ—એ ૧ પ્રકૃતિઓ બધાવે છે. પછી અજરામર નિકલક સ્વરૂપે, નિઃક્રમા થાવે (નામકર્મ—આઠમી પૂજા, વીરવિજય)—આવી બન્ધ હકીકત શિવપુસ્તકાસમાં જ્યાં જ્યાં થાય છે. અને પછી તો અનવ કાળ લીલાલહેર વર્તે છે ઉપાધિનો સર્વથા અત અવી જાય છે અને સ્વરૂપ—રમણતા સાથે ઘર્ષિત થાય છે એમાં પુરુષજને સ્થાન નથી, જોના પર આધાર નથી, જોની સાથે સબધ રહેતો નથી અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આ સર્વ પ્રયાસ છે. (૬૭-૫૯૬ વિવેચન)

સત્યાણુમા પદનું ળીલુ વિવેચન

શ્રુતિકા—આ પદમાં સાદી ભાષામાં ઘણી કીટી સિચારણા જતાવી । આપાદેલી જોવા જોનું કર્તૃત્વ સહિત રહ તેવું લાગે છે. એ વિવચ અન્નત વચશિ પદ આત્મલક્ષીને એ સવાલ મૂકવતો નથી; જોને તો ઉપજાવે થાય ત્યાંથી ચાર જલણ કરવો છે અને તેને પચાવી છવી બલુવો છે આ દષ્ટિએ આ સાદા પદમાં બહુ માનિક અને હૃદયને અસર કરે તેવી વાત કરી છે

આપણું પાતાનું વર્તન વચાસીએ તો જણાશે કે આ પ્રાણીને શરૂથી વધારે પ્રેમ પાતાના સરીર પર, ત્યાર પછી પાતાનાં બરબાર, માતમિલકત વગેરે પર જોાય છે. આ આખી માન્યતા જુલનરીલી છે અને પરિણામે પરિતાપ નિષ્કલ્પનારી છે જોમ આ પદમાં જતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે આપણી આખી બાલ બે વસ્તુઓ પર મદાણી છે એ વસ્તુઓ આખરે કલ્પિત છે મુદર આરસાને જાગવા વાર કાગતી નથી, જનિષ્ઠાના ઉકરડા થતા જોઈએ છીએ મહેલનાં બંદેશ જોઈએ છીએ અને પૌદ્ગલિક પદાર્થ ગમે તેટલી બીજાની વસાબો જોાય, પણ અતે જોનો નાશ અવરજ છે. તો સમજુ પ્રાણી આવી બેવડી વિનાશરીલ વસ્તુના સબધમાં સચે કેમ ? આપણે જોને છીડીને જવાનું અને એ પોતે વિનાશ પામવાની—આવે

બેવડા વિનાશપથ ત્યાં ખુલ્લો છે ત્યાં જોવે માર્ગે કયો સમજી શકે? સ્વપ્નાની માયા ટેલી છે તે આપણે ત્રીજા પદમાં સુપનેકા રાજ સાચ કરી માનવ ના વિવેચનમાં વિચારી અથા છીએ. અને એ જોઈ શીખી સાધી, અને સ્પષ્ટ વાત છે કે જોના પર લેખ લખવાની જરૂર નથી. પણ એ શીખી વાત છતાં જોઈ શીખાઈ લય છે કે જોના પર વારવાર જ્ઞાન જેવવાની જરૂર રહે છે આ આખી બાજુ જોતા પાયા પર મહાયત્રી છે એ જતાવનાર અનિત્યભાવ નાને આ પદમાં સ્થાન આપ્યું છે

યા પુદ્ગલકા કયા વિસવાસા? હં સુપનેકા વાસા રે યા પુદ્ગલઃ
 ષમસ્કાર વિમલી હે જૈસા, પાની વિષ પતાસાં;
 યા દેહીકા ગવં ન કરના, જગલ હોયગા વાસા યા પુદ્ગલઃ ?

અર્થ—અરે, આ વસ્તુજોના તે ભરોસો શો કરવો? જરૂર જોતો સુપનાના મહેલ-હવેલી છે જોના અમકારો તો જેવી આકાશની વીજળી અમકારો છે છે તેના જેવો છે અથવા પાણીની વચ્ચે પડેલું ખાડું પતામું જેવો વખત ટકે તેવી તેની સ્થિતિ છે જેવો આ શરીર ગમે તેટલું શાળતું કે તદ્દસ્ત લાગતું હોય તોપણ તેનું અભિમાન ન કરવું, કારણ કે આખરે તો જગલમાં વાસ થવાનો ચોક્કસ છે (૧)

વિવેચન—પુદ્ગલનો અર્થ જ્યાં શરીર સમજવાનો છે એમ ૫ ગભીરવિષય જણાવે છે અને તે અર્થ સમુચિત જણાય છે પુદ્ગલના સમૂહને શરીર તરીકે જોળ જવામાં આવે છે આવા તો અનેક પુદ્ગલસમૂહો છે આ પુસ્તક પણ પુદ્ગલ છે અને તમારી સામે ટેબલ-ચુરશી કે બાસી-બારણા હોય તે સવ પુદ્ગલ છે પણ અત્ર પ્રસ્તુત વાત શરીરની છે આ શરીરનો ભરોસો શો? જોને ગમે તેટલું પાળવા-પોષવામાં જાણ્યું હોય, પણ જાતે એ નાશ પામનાર વસ્તુ છે પુદ્ગલ સહન-પ ન-વિષય સવશીલ હોય છે કોઈ મંદિર કે ઘર અનત કાળ ટકી શકતું નથી. સ્વપ્ન જાણ્યું; સાત માળની હવેલી, જરૂર હીટોળા ખાટ જતરના કુવાસ, મનમાં ભોગવું અને સ્વપ્ન જતાસ યશુ જોઈ હતા ત્યાં ત્યાં આવે સસાર છે! જાણું શરીર છે! જોના પર બે મનના હાજલા આવે છે —

અંધારી ઘોર શવ હોય, વરસાદની વહી વરસાવી હોય, આખી દુનિયા પર અંધાર પિંછી પધરાઈ ગઈ હોય, તેવામાં વીજળીનો અમકારો થાય, ત્યારે જે અમત્કાર લાગે છે તેવો આ પુદ્ગલનો અમત્કાર છે આપણા જીવનનો કાળ વીજળીના અમકારો જેટલો જ જણાય અને પાણીની વચ્ચે પડતાં મૂક્યું હોય તે કેટલું ટકે? આના આશામાં નાખેલ પતામું જોતજોતામાં જોગળો લય છે. તેથી આ શરીરની સ્થિતિ સમજવી જોટલા માં આ દેહનો ગવ ન કરવો. જોના પર એક મનનો હાજલો વિચારવા જેવો છે.

સનતકુમાર બકવર્તી ખૂબ રૂપાળા હતા. અને રૂપવાન તરીકે જોની પ્રશંસા પણ ખૂબ થતી હતી. ઇંદ્રે જોના રૂપની પ્રશંસા કરી એટલે જોને જોના જો દેવો આશ્ચર્યથી ચક્રવર્તીના શબ્દમહેલમાં આવ્યા ત્યારે ચક્રી સ્થાન કરતા હતા. દેવો તો આશ્ચર્યમાં આવી જોને જોઈ રહ્યા, ખૂબ રાજ ધર્મ, યુગ ઉપર નીચે હતાંબુ, પ્રશંસા કરી હસ્યા. ચક્રીએ તેનું કાજુ પૂછ્યું. જવાબમાં ઇંદ્રે તેના રૂપની પ્રશંસા કરી; તે હકીકત સાબતી રાજ ધર્મ; પણ જ્યાં ઓરવ પરી દેવોને કહ્યું કે મારું જરૂર રૂપ જોનું હોય તો કલાકેક પછી રાજદરબારમાં આવજો. દેવોએ વધારે આશ્ચર્યપૂર્વક સલામ આપવા સમિતિ ઇંદ્રની. ચક્રવર્તીએ વસ્ત્રપરિધાન કર્યું તિલક-અબ્જન કર્યું અને મુવર્ણ મોટી, હીસ અને રત્નથી ભૂષિત ઘર્ષ જનીહની રાજસભામાં આવી સિંહાસનારૂઢ થયા. જોના રૂપને અબાર જળજળતો હતો. ઘોડી વારમાં પેલા જાતે દેવો આવ્યા, રાજસભામાં બેઠેલ શબ્દને દ્રશ્યી જોયો. અત્યવ ખેડકાઈક વિવાદ બહેરા પર જતાંબો અને ઠોક જમણી-ઠાળી ખુલાવી. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું કે કેમ આવ્યો છો છટી ચાલ કયા છે? તમે રાજ ધર્મને બદલે નારાજ કેમ થયા? દેવોએ જવાબમાં કહ્યું કે ચક્રીશબ્દ! તમારું આજુ શરીર ઝેરમય ઘર્ષ બધું છે. જે મન તમારા શરીરની સ્થાન વળતે હતી તે અત્યારે નથી રહી. ચક્રી નવાઈ પામ્યા. જુદા નાખ્યું. તે પર માખી બેઠી; ઝેરથી મરી ગઈ. શરીરની સ્થિતિ બાવી છે જોનો બચસો શો? જો તો જો કલાકમાં ઝેરી ઘર્ષ બધ, અધિમય ઘર્ષ બધ તો આ દેહનો ગળ ન જ કરવેલ (૧)

જુદે સમ ધન જુદે જોષન, જુદાં દે પરવાસા;

‘આનંદપન’ કહે સવ હી જુદે, સાજા સિંહપરવાસા પા પુવ્વગમ ૨

અર્થ—શરીર જોડું છે ધન પણ અસ્થિર છે અને આ (તારી) જુવાની પણ જાતે જુદી છે અને આ તારા ઘરના ઘર અથવા તારા વસવાટો પણ સવ બતાવતી છે. આનંદપન કહે છે કે જો સવ જુદું છે હૃદયમાં છે; સાચો તો સિંહનમસ્કને વાસ છે. જો સ્થાયી છે, નિત્ય છે અને વ છે અભ્ય છે.

વિવેચન—જોડા માટે શરીર જોડું છે પણ જો અધિને નોતસ્પર્શ છે, અને જાતે બાળી-ઘાટી દેવા જેવું છે અને શોધ હલાકા શખ્યુ હોય તો અર્થાત્ જોડે તેવું છે. જે સ્થાયી પોતાનું નહિ તોના કરાસો શો? અને ધન તો જુદું જ છે. જોને મેળવતા મુશ્કેલી, ભાગવત મુશ્કેલી અને જોવાઈ-ખરવાઈ બધાં કે નુકસાની આવી દેવી પટે ત્યારે જો મનમાં જે બધા કરે છે તે વિચારતાં જોનું જુદાજુદું તો ઘીવા જેવું દેખાય છે. હકીકતે દેવી અધણી છે અને અધણવગરનાને ત્યાં બધા છે અને સમજુનો કસ કાઢે છે. આવી થળ હકીકતે પર કરાસો શો? હાં દે માટે જોળનીઆનો હટકો હલાકા વાર જો. —જુવાની—આવી જુવાનીનોના કરાસો શો? મસ્થામ પણ જોડો જ છે જે ઘરને જોડવું પડે, જોને વારવાર અમરાવનું પડે, જોના કરાસો શો અને જોની સ્થિરતા કેટલી?

આમ જે બોધજે તે ક્ષર્ણ જૂઠું છે સર્ગાં જોતાં, સમગ્રી જોતાં, ઘેરી જોતી, પુત્ર જોતા, મિત્રો જોતા, ઘર જોતું—સર્વ જોતું ત્યારે જોના કાઈ સાચુ છે? બધુ જોતું જોતું કહે છે તે જોમા કાઈ ઊતરવાનો માર્ગ છે કે જસ, સર્વ જોતું, જોતું અને જોતું જ છે? આ અતિ મુશ્કામ સવાલનો છેવટે જવાબ આપે છે ભાઈ! શિવપુરમા—ગ્રાહનગરમાં વાસ કર્યો તે સાચુ છે સ્વીકાર્ય છે ક્રિતકારક છે, અનવકાલીન છે અને પરમ પ્રધાન તત્વ છે! જે સાચો એટલા માટે છે કે ત્યાં જોકવાર બધા પછી પાછા આવવું પડતું નથી. કેવલોકનાં મુખ હોય કે બહિર્વર્તિનાં વૈભવ હોય તે છેવટે ખલાસ થાય છે, પણ ગ્રાહનગરમાં જોક વાર વાસ થયો એટલે તે હમિયનો છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી તે સાચો છે તે છે, છે અને છે અને તેથી સાચો છે (૨)

ઉપસ હાર—આપણી ચારે બાજુએ બોધજે તેો આ વાત ઘીવા જેવી જણાય તેવું છે. આપણા કૈંક સ્નેહીઓ જ્યાં આપણાં ઘરનાં માણસો જ્યાં, પણ તેમની સર્વ વસ્તુ અહીં સ્ત્રી ગર્ભ! તેમના સરીરને આપણી નજરે કસમ થતાં જોયું, તેમનું નિશાન પણ ન રહ્યું. આવા સરીર, ધન કે જોબનનો ગર્વ કેમ થાય? આપણા પણ જોવા જ હાલ થવાના છે તે આપણે અનુમાન અને અનુભવથી સમજી શકીએ છીએ છતાં હજુ મબમળા બિડુ બિડુ જોમ છે કે આપણું ચાલુ જયો. આ જોટો વિશ્વાસ છે.

સાચી વસ્તુ હોય તેા તે જોક જ છે. જ્યાં જન્મ—જ્યાં—મરણનો કાચ નહિ, આધિ—ઉપાધિ નહિ, આવા સ્થાનમા રહેવું જો સાચી વાત છે. બાકી સર્વ વાત જોતી છે માટે પતાસાની પેઠે જો પીગળી બધ કે વીજળીનો યમકાશ પૂરો થઈ બધ તે પહેલાં તેનો અને તેગ્લો દાક લઈ લે. પરવસ્તુને પર તરીકે જોળખવી, સ્વને સમજી લેવી, પરનો ત્યાગ કરવો, સ્વનો સ્વીકાર કરવો—આ આખો જીન નીતિવિજ્ઞાનનો ચાર છે. જોમાં સાધનોની યોજના આ મુશ્કા પર જ થયેલ છે જોમા અહિં સા, સથમ અને તપની પાછળ પણ જો જ મુશ્કો છે અને આખા યતિધર્મોની પાછળ, યોગપ્રતિતિના માર્ગોની પાછળ અને કર્મોની ક્રિયા પાછળ પણ આ જ મુશ્કો છે સ્વ—પરતું વિવેચન જો આખા જીન સાક્ષનો મુશ્કો છે અને તે પર અનેક દર્શિનિન્દુશી સુનો, ટીકાઓ, વૃત્તિઓ, ઉપદેશો અને બધોની રચના થઈ છે. બુદ્ધાનો ત્યાગ કરો, સાધાનો સ્વીકાર કરો; પરનો ત્યાગ કરો, સ્વનો સ્વીકાર કરો; બૈદિકનો ત્યાગ કરો, આદર્શનો સ્વીકાર કરો; બાહ્યનો ત્યાગ કરો આંતરનો સ્વીકાર કરો; અસ્મિરનો ત્યાગ કરો, આત્મવનો સ્વીકાર કરો—આટલું જ્ઞાન જોને થયું તેણે સર્વ બાજુ આટલાનો જેણે આદર કર્યો તેને સર્વ મળ્યું. આટલી વાત બજાવજ બગી ગઈ જોનો નિસ્તાર થઈ ગયો. આટલી વાત આત્માથી માટે છે, બાકી બુદ્ધિના વિશ્વાસ છે (૬૭—બીજી વિવેચન)

૫૬ અઠાણુ મુ

શ્રુતિઠા—કોઈ વખતે કવિએ મમ્તીમા હોય છે તે વખતે એનું કવન અદ્ભુત રૂપ લે છે. એવે પ્રસંગે એ એવું સ્વરૂપ સ્ખૂ કરી દે છે કે જેનો સામાન્ય નજરે ભાવાર્થ સમજવામાં ઘણી મુશ્કેલી ટેળાય. આવા કવનો આનંદમનકૃતિમા ઠેર ઠેર જાન્યાં અને તેનો આસન્ન સ્વમજવા પ્રયત્ન થયા છે અને થાય છે. યોગીએ મસ્ત દશામાં હોય છે, એને જગતના અવકાશની કાંઈ પડી નથી. એ ઘેટન સાથે સીધી વાત કરી શકે છે. એને ખરેખરી સીધા જવાળ મળે છે અને તેના માટે એની આત્મસ્વરૂપની વાતોમા ઘણું વૈચિત્ર્ય ટેળાય છે. પણ સામાન્ય અવકાશનજરે આપણને અર્થ ન ભેડે એટલે એવા, આત્મસ્વરૂપની સાથે જનુસંબંધન કરાવનાર કવનોને બાબુએ ન મૂકી શકાય. એવા પદ પર જૂળ વિચાર કરવો, અને તેના અર્થ હાઈ જાવના પ્રયત્ન કરવો, ભેડે તે હો. ભાવ સ્પષ્ટ કરવો અને બાંધીનું કાચ અન્ય ભાવુક મુસુકુ કરી હોશે એમ શાખવું આ દષ્ટિએ આ ઉપર ઉપરથી વિચિત્ર ભાગવા પદ પર જૂળ વિચાર કરી આત્મદષ્ટિવાળા સાથે ચર્ચા કરી પદનો ભાવ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પદ પર અને અને હવે પછીના દ્વન્દ્વમા પદ પર કોઈ વચ્ચાએ વિચારસ્પષ્ટતા ન લખ્યા તો તેટલા પૂરતી માત્ર પ્રધાસની ખાત્રી સમજવી. આત્મધર્મીએ ત્યાંથી આત્રગ વધવું હતું અને હ મા પદો અતિ ઊંચ છે. ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને ચર્ચા કે નિવારણ કરી થવાવવા યોગ્ય છે.

આવા અતિરૂઢ ભાવાવધી ભરેલું એક પદ અગાઉ આવી ગયું : પદ અ તાલીય (૪૮)માં માથડી મુને નિરખળ કીણકી ન મૂકી કરીને જે વાત કરી છે તેમા અદ્ભુતતા છે નિશિદ્ધતા છે ઉત્તવળા છે એમાં સંદિગ્ધતાનો ભાવ જવાવવા પ્રયાસ કર્યો હતો. તે જ પ્રમાણે આ અને હવે પછીના નવાણુંમા પદનું રહસ્ય વારંવારમાં જૂળ પ્રયાસ કરવાનો છે. એમા કોઈ ભાગ ન સમજાય તો સ્વતઃ વિચાર કરવો, પણ પદને અર્થ જગરનું કહી કાઢી નાખવા સુધનન કરવું એ અતિગ્રામ્ય જવાબ છે. સ્વાદ્વાદ્યીથીની એ નિશિદ્ધતા છે કે એ નયનો આશ્રય હાઈ તિરોપાલાસને શમાવે, એ જુદા જુદા દષ્ટિબિંદુઓને લક્ષ્યમા હાઈ સમન્વય કરે અને પરસ્પર પ્રેમ પ્રેમની આપે. આશસ્ત્રતા દષ્ટિબિંદુ લક્ષ્યમા હાઈ એ સત્વશેષન કરે અને યોગ્યને વધારવાને બેસાડે.

આ પદના કર્તા કોણ છે એ ચર્ચા દાઢ અસ્થાને છે; અહીં તે વાત પર વિચાર કરવાનો નથી. ત્રપે તેની કૃતિ દોષ તે પ્રથમ અક્ષય છે અને વધારવાને તેનો વિચાર થયો. અહીં તો પદનો ભાવ શો છે તે પ્રમંથના ચલન કરવો પ્રસ્તુત છે. કૃતિ-ધર્મને ભાવાર્થનિવારણ સાથે સમજ નથી. આખરે સકાનુષ્ટી અને પ્રેમપૂર્વક પદને તેટલા માટે સમજવા ચલન કરીએ.

ટેકનું પદ અને દર્શિવાળી : યજ્ઞધર : આ શબ્દ ધણો નૂતન ભાવિના અને આનુ પ્રધામા વચસસ જગરનો કોઈ જૂળ વિચારણા માટે છે. દિલી ભાવાર્થ એને માટે 'અવપૂન શબ્દ

છે જે પ્રાણી વર્ણ અને આશ્રમનો ત્યાગ કરી કેવળ આત્માનું દર્શન કરે છે, આત્મનિમગ્નન કરે છે તેને 'અવધૂત' કહેવામાં આવે છે બુદ્ધશાસ્ત્રી શાકામાં તેને સ્થાને 'અભધૂત' શબ્દ વપરાય છે; અને તેનો શાવ બાવો જોગી કે વેશગી થાય છે આ 'અવધૂ' શબ્દ અસલ 'અભધૂત' શબ્દનું પ્રાકૃત રૂપ હોય તેમ સમજાય છે સુદુ કટાક્ષવના ચેલાઓ શરીરે ભસ્મ લગાડી હાથમાં ઘીપિચો શાખી અલૈક અલૈક પાકારે તેને પણ અવધૂ કહેવામાં આવે છે

પ્રાંચમાં પડને બાગે અર્થવિચારણા કરતા આ શબ્દની બુદ્ધત્વવિચારાર્થ હતી ત્યાં કરેલ વિચારણા પર જ્ઞાન જોવામાં આવે છે. જો અર્થ પ્રમાણે પોતાના નિર્લેશથી ન કરનાર, સ્થિર સચગીનો જોમા સમાવેશ થાય છે જો વાત લક્ષ્યમાં રાખવી, અહીં અવધૂ શબ્દ સંબોધનમાં વપરાયો છે કે જોગીની સાથે વ્યથ છે તે પણ વિચારણીય છે બસે રીતે અથ જાણખર ઘઈ થકે છે કે આત્મનું!—જેવો શાવ પણ મુયોગ્ય છે અને જે અવધૂત જોગી આ પડનો છુલાસો કરી આપે તે મારો શુરુ છે—જેવો શાવ લેવો પણ સમીચીન જણાય છે

શુરુ વગર જ્ઞાન થતું નથી, પુસ્તકવાંચનથી રહસ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, વસ્તુનું ચૂક વત્તવ શુરુ વગર સમજી શકાતું નથી જોનું કારણ જો છે કે મુજ રહસ્ય લખી સમજવા નથી, ઘણી વાતો પરપરાએ બાંધી આવે છે, શુરુમહાશય શિષ્યને સાથે બેસાડી સમજાવે ત્યારે જ લક્ષ્યમાં આવે છે અને જો સામકાલિક શાવના આર્યાવર્તમાં ધરમૂળથી સ્વીકારાયેલી બાંધી આવે છે અને તેનો અર્થ ઉપયોગ છે એટલા માટે પૂર આનંદવનનું જોકવીશમાં નમિ નાવેલના મુવનમાં સમયપુરુષના પાસે અમ સાથે પરપરા—અનુભવને સમાન સ્થાન આપ્યું છે (૧) પૂર્વધરના છૂંક વાક્યની બ્યાજ્યા તે ચૂલ્હિ; (૨) સૂત્રમાં કરેલો અર્થ તે ભાષ્ય, (૩) સૂત્ર પોત તે સૂત્ર, વચન માત્ર (૪) પૂર્વધારીએ કરેલ અર્થ તે નિષ્ક્રિંતિ અને (૫) અન્ય લેખકોએ કરેલ વિચારણા—ટીકા તે જુલિ. આને પચાંગી કહેવામાં આવે છે આનંદવનનું કહે છે કે :

જૂરણી બાખ સૂત્ર નિર્ક્રિંતિ, જુલિ પરપર અનુભવ રે,
સમય-પુરુષના અમ કહો એ, જે છિ તે દુરભાવ રે

આ પડની અદર રહેલ, પ્રથમ દિણે તાહન નિચિત્ર લાગતી વાતનો જે છુલાસો કરી આપે, જેમાં રહેલો શાવ જે સમજાવો આપે તે મારો શુરુ છે જોમ સમજવું આ આપુ પડ ઘણી નિચિત્ર હકીકતથી ભરેલું છે જોની અદરની વાતો કોબલ જેવી છે જો જે કળી આપે તે મારો શુરુ છે નયને જોળાજનાર, પ્રમાણને પિછાવનાર, તુલનાત્મક જ્ઞાનના અભ્યાસી લેહાલેહના વત્તને જોળાજનાર ખરા જ્ઞાની છે.

નયજ્ઞાનની મહત્તા આ રીતે સમજાશે જોક પડના અનેક અર્થ કરવાનો અમતકાર પુલિનિશિષ્ટતામાં છે અને છતાં પ્રત્યેક અર્થ દિણિનિદુશી સ્તવ છે જો વાતનું રહસ્ય

અમબલતો વિશેષ શમાવવાની આવકત સાથે વિનિષ્કાંતની બહાર રહેલ જોડતાનું સ્વસ્થ અમબલ. આ અમતકાર નવગ્રાનર્થ છે આ અમતકાર અશસ્ત્રનો તેજા પૂરતો સત્ત્વ વર્ધક સ્વીકારમાં છે અને આ અમતકાર એ અનેકાંતમતની અપૂર્ણ વિશિષ્ટતામાં છે એ નૂતન નથી, છતાં એક રીતે અનૂતપૂર્ણ છે; આ વાત યેસે તો કૈન વત્તવનો સાર પ્રાપ્ત થયો છે એમ બાણુવું

હવે એક એક પદ કહેતા આવે છે અને તેનો નિવેદો કરવાનું સૂચવતા આવે છે. આપણે એ પદને સમજવાનો અને તેમાંથી સ્વસ્થ-વાસ્તવીરૂપ નિવેદો લાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ એને કૈન પરિભાષમાં હસ્તિયાશી' કહેવામાં આવે છે કેટલુંક ક્રોધમાં હસ્તિયાશી' નો એવો અર્થ મળતો નથી ત્યાં તો હસ્તિયાશી એટલે હાથોતરી કે તેની યોજના એ અર્થ આપેલ છે છતાં મારી બાણુ પ્રમાણે આવા અર્થમાં હસ્તિયાશી શબ્દ કૈન પરિભાષામાં વપરાય છે અને હસ્તિયાશીઓનું સાહિત્ય કૈનમાં પ્રસિદ્ધ છે હસ્તિયાશી અ-યોદ્ધિત આશ્વસ્તુતિ એ પ્રત્યેકમાં ઘણું ફેર છે 'અ-યોદ્ધિત' માં કેઈને કહીને શીખને સહજાવવાનું હોય છે; આશ્વસ્તુતિમાં વળાણના રેખાવ નીચે ટીકા કે નિદા કરવાની હોય છે અથવા હસ્તિયાશી માં ડેળીવી વિનુદ હાજવી વાવનો મેજ મેજવવાનો હોય છે આપણે આ દૃષ્ટિએ પ્રથમ પ્રશ્ન વિચારીએ

પદ

(રમ-આગાતરી)

અવપૂ સો જોગી ગુર મેરા, ઇન વરકા કરે રે નિવહા અવપૂ
તરવર મેરૂ મૂલ ચીન છાયા, વિન પૂલ પૂલ મારા;

ઘાણા પત્ર નર્તી કપ્પુ ઠનર્ત, અણ્ણ ગગને સગા અવપૂ ૧

અર્થ—આ પદનો જે નિવેદો (ફેસલો) કરી આપે તે ઉપરથી ચોથી મારા શરૂ સમજવો-છે. (હવે એ પદ કહે છે.) એક પ્રાદુ બાક છે એને મૂળ નથી, એની છાયા નથી, વત્તર ફૂલે એના પર ફળ યોગ છે એ (જાક)ને ઠાગી નથી, પંદરમાં નથી અને એનું અમરફળ આકાશને લાગીને રહેનું છે (અથવા એલે વાળવામાં લામેનું છે) (૧)

શબ્દાર્થ—અવપૂ=વળ અને આગળનો ત્વચ કરી કેવડ આગળને રેખવાવાગે ચોથી, ઘાણી, ચોથી મો=તે મેરા=મારા. ઇન=આ. નિવહા=ફેસલો, ઉપર. (દિતી મેઝમાં આ સ્વ નથી) તરવર=મુતર જા મૂલ જીન=પત્ર વસ્તુ, ૧૬ વસ્તુ નિન=વસ્તુ ૧૧=મદેર, ૩૧માં, પ્રયો. ઘાણા=ધાણા. પત્ર=પર્વત. ઉપૂ=એને અર્થે=આકાશમાં બેસે, તાવવામાં. અણ્ણ=લાગા. અવપૂ=તેમ પાતળી પ્રાણી અમર વર્ધ જાત તે પાલ જા. રમ.

૧ મારી પાતળી પ્રાણી આ પાતળી પાણીર ઉપર જાય નથી. મારી તો આજર ઉપર જાય રતા ખેન થયે.

વિવેચન—એક જા. છે પણ નથી એને મૂળ કે નથી એને છાયા, અને એને વગર ફૂલે ફળ લાગેલાં છે નથી એને ઠાળી કે નથી એને પાદડા—આમાનું કાંઈ નથી—અને છતાં એનો અમૃતરસ આકાશને લાગીને રહેલો છે ખાવું અસાધારણ—નિચિત્ર વૃક્ષ તે કયું ? ખાવું વડુવર તમે કયાંય જોયું બાવડું, અનુભવ્યું છે ? આ વાતનો નિવેદો કરો.

ખાવું જાડ તે ચિતનરાજ પોતે જ છે ચિતનની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરીએ તો એ અનાદિ છે એ કેઈ મૂળિયામાંથી ફૂટી નીકળેલ જાડ નથી, એને કાંઈ પાંચો નથી, જેના ઉપર એનું મહાવર થયું હોય. એ અનવકાળથી છે છે ને છે અને વસ્તુમતે એક સ્વરૂપે આસ્થો આવેલ છે કેઈ અન્ય મૂળમાંથી ફૂલેજો ફૂટીને એ નીકળેલ નથી અને એના ઘડ કે મૂળ કેઈ અનેરી પ્રતીમા રૂપાવણા કે છૂપાવણા નથી. એ પોતે બાતે સ્વયં ફાલેલફૂલેલ છે અને વગર પાંચે એનો વિકાસ થતો જ આવ્યો છે ઇકાંતેરમાં પદમા એને અનવ, અરૂપી, અવિગત, શાશ્વત વચેરે અનેક વિરોધોથી વર્ણવેલ છે, એવો એ મહાપ્રભાવશાળી ચિતન પોતાના જોર પર રાજ છે બાતે અધિકારી છે અને એના પોતાના વિકાસ માટે કેઈ અન્ય પર આધાર રાખતો નથી કે એને અન્ય કેઈએ જણી—જમાવી આગળ ધકેલી હીમેલ નથી. એનો કેઈ પિતા નથી, એની કેઈ માતા નથી એને અન્ય કેઈએ પોતામાંથી ઉગાડ્યો નથી એ પોતાના જોરથી આગળ આવે છે વગર મૂળે પોષણ મેળવે છે વગર દેસાએ વિકાસ પામે છે અને વગર પાંચે સ્થિત અને સ્થિર રહે છે આવો આ વગર પાયાનો ચિતનરાજ અજબ જાડ છે એના અનેક પદાર્થો થાય છે બાંધે તે અનેક રૂપે ફાલેલો અને ફુટાલો દેખાય છે એને બાંધે અનેક બાંધ્યા હોય, એનો મોટો વેપાર હોય, એની મોટર બહોર રસ્તા પર ફરતી હોય—એવાં એવાં એના અનેક ફળ દેખાય છે અને છતાં તે સર્વમાં છે સર્વથી પર છે અને તેના વગર ફળ, ફૂલ કે આખો સંસારવિસ્તાર અચાકચ હોવા છતાં, અને એ પ્રત્યેકમાં હાવર હોવા છતાં, નથી એને મૂળ કે નથી એની છાયા, નથી એનું પાદડું કે નથી એની શાખા. આવો અસંભવિત એ વૃક્ષરાજ જ અને સર્વથી વધારે ધ્યાન જેણે તેવી વાત તો જો છે કે એનો અમર રસ તો આકાશમાં લાગેલો છે હરેક જાડનો રસ પોતામાં હોય છે કે એના ફળમાં હોય છે કે જડું તો એના પાદડા કે છાલમાં હોય છે પણ ચિતનનો સાચો રસ તો એના અસલ—મૂળ સ્વરૂપમાં છે એના પદાર્થો તો ઘણુચિહ્નાત્મી જ શબ્દો છે આજતુક છે પણ એનો સાચો રસ તો અજનમ છે એની સાચી સ્થિતિ તો એના અનવ આસ્થિરમણ્યમાં છે અને તે તો હોડને અગ્રે છે ચૌદ રાજને ઉઠે છે સિદ્ધ શિલા નામના કલ્પના અગ્રમાં લપેટાયલા અજનસ્થાનમાં રહેલા સ્થાને છે

ખાવું અજબ વાતોથી ભરેલું જાડ ચિતનદેવ છે એના કેમલાવી ધર્મો વિચારીએ ત્યારે એ તમે તેટલા ફાલેલ—ફૂલેલ લાગે, પણ ખતે તે એક અવિલામ્બ અને સ્વતંત્ર બ્રહ્મિત છે એ એનું બ્રહ્મિત્વ ત્રિકાલાખાતિત છે ખાલી રીતે જે આ પદનો નિવેદો કરી બાંધે તે

જરૂર પોતી છે, એના મન-વચન-કાયાના યોગમાં એકતા આવી છે એ સ્વપરને જોવાથી
અર્થ છે અને તે માટે તે મું પણ આખી દુનિયાનો શુરુ છે

‘અમૃત અગ્ને લાગ્યા એ વાત એવભૂત નશની અધિકારને અણખર છે અને આખી
ગાથાનો ડોક એ વાક્યમાં છે એ પર આસ ધ્યાન એવવાનું છે એ અગ્ને તેટલી ક્રિયા કરે,
એ અગ્ને તેનું ધ્યાન કરે, એ અગ્ને તેટલા વધ, ત્યાગ કે સંયમ કરે, પણ એનું અમૃત તેા હોઈને
અતે લાગેલું છે અગ્નેનો અર્થ તાણવું કરીએ તોપણ તે અતે પ્રાપ્ત થતી હોઈઅસ્થિતિને ઉદ્દેશ
છે અને એ પણ એટલી જ મહત્વની વાત છે બધા મુખી એનું અમૃત સંસારમાં લાગેલું
હોય, બધા મુખી એને કેઈ પણ પૌદ્ગલિક કે વિકારી વસ્તુમાં કે મનોભાવમાં રસ લાગેલો
હોય, ત્યાં મુખી એ સાચો તરુવર થતો નથી. એની આખી વાણવેલી એ અમૃતને સ્વાધીન
કરવાની છે અને એ દશા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ એ એના મૂળ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે (૧)

તરુવર એક પંછી ફોટ પડે, પરુ શુરુ એક લેલા;

વચને શુગ શુગ શુગ સ્વાપા, શુરુ નિર્નર લેવા મવનું ૨

અર્થ—એક ડોક પર બે પક્ષી બેઠાં છે એમનિ એક શુરુ છે અને એક થેલો છે.
બહાણે તેા આખી દુનિયાને વીણી વીણીને ખાવા માંડી છે અને શુરુ મહાસત્ તેા
આખો વખત જેલ જેલી રહ્યા છે—રમત રમી રહ્યા છે (૨)

વિવેચન—એ મહાના ડોક પર બે પક્ષી બેઠાં છે એમનિ એક શુરુ છે અને બીજો
થેલો છે એ પેઠી થેલો તેા આખી દુનિયાને વીણવીને ખાવ છે—વણી વણીને બટક કંઈ
બધ છે અને શુરુ તેા આખો વખત જેલ જેલી રહ્યા છે. આ મું? આ વિચિત્ર પરિસ્થિતિ છે.
એમાંથી ભુદા ભુદા બાળ સંપટે છે. ડોક તેા એક જ છે તંત્ર પર બે પંખીમાં બેઠાં છે. એક
પંખી દોસ્તાર શુરુ છે અને બીજો દોસ્તારી સ્વીકારનાર થેલો છે પણ એ બન્નના વર્તવિર્તમાં
મલો તફાવત છે થેલો તેા આખો વખત અનેક ફાણા ભરે જ બધ છે પેટમાં કોઈકાં કરે
છે અને શુરુ રમત જે થા કરે છે આ વૃક્ષ કમું? આ શુરુ કેણું? અને આ થેલો કયો?

તરુવર ને તેા આખો ઉપરની પહેલી માથામાં એઈ અથા એ તેા યોગનાશ જ પાતે
છે આ ડોક પર બે પંખીઓ બેઠાં છે એમા એક શુરુ છે અને એક થેલો છે આપણે સત્તા
વનમાં જઈયા અપૂર્વ જેલ ની દરીદ્રત એઈ અથા હીએ ત્યા પાતે જ આછ છે અને પાતે જ
આછગર છે અને પાતે જ શુરુ છે અને પાતે જ થેલો છે—એ શું છે તે પર નિસ્વારથી નિચાર કરી
અથા અહીં યોગનાશ પર બે પંખી જતાવી એકને શુરુ અને બીજાને થેલો જતાઓ છે.
તેને આપણે બારીકીથી વધારે જોજાવવા પ્રવળ કરીએ.

આ થેલો તેા અવહારમાં જેકોના સમારી છપ છે અને શુરુ તેા સંસારથી નિરાગ થયેલ

રત્ન—૫૮૧ = ૫૮૧ રીટી રીટી ને શુરુ = આપુ બજા મુજ મુજ = રીટી રીટી ખાતા = ખાતા

૫૮૧ = ૫૮૧, ૫૮૧ = ૫૮૧

અતરાત્મા ક્રી સસારી જીવ કોટલી બાહ્ય આત્મા સમજવેલ. સસારી જીવ કેવો હોય, તે કેવી રીતે વર્તે, બાહ્ય ભાવના કેવી રીતે સર્વસ્વ માણી લે અને બોની રખડપટ્ટી કેવી હોય તેનું વિસ્તારથી વર્ણન શ્રી સિદ્ધિમિ ગણીએ ઉપમિતિભવપ્રપચ્યાકથામાં વેદક શૈલીએ કર્યું છે તથા લાક્ષણિક રીતે એ ચક્રવર્તી મહારાજા ચાર હોય તે પ્રકારે પોતાનું અનુભવેલું ચરિત્ર આકર્ષક રીતે બીજા પ્રસ્તાવથી વણવે છે એ આખો વણનવિભાગ અને એમાં પ્રાણુતિ પાતાદિ અવલંબિ, દ્વિત્રિયોની અસર અને કથાચનું કાર્ય એ સર્વ એકા સ્થાને છે એકો તેા એ રીતે આખા જીવ (કુનિયા)ને યક્ષી ચણીને ખાચ છે- કળ્પતરની પેઠે અર્ધાથી ભરી ત્યા અને ત્યાંથી ભરી બીજે હાથા ખાયા કરે છે આ આખો બાહ્યત્મભાવ છે અને એ બંધવહારુ જીવને હરેશે છે એ એકાસ્થાને છે અને વગર સ્થિરતાએ એ યક્ષુવાનું જ કામ આખો વજત કર્યા કરે છે આ એક પખી ઘસુ અને બીજુ પખી તે અતરાત્મભાવ સમજવેલ બાહ્ય જીવ વને વિસારી, ચેતનરાજ સુખ દ્વિત્રિયોની, પરભાવનો ત્યાગ કરી, સ્વમા રમણ કરવું એ આત્મના પેલ છે એ ચેતનનો રમણભાવ છે એ અધ્યાત્મકથાના અવિભાવો અને અતરાત્મના વિભાવો છે સસારને ત્યાજી સ્વરૂપે યોગબનાર અતરાત્મા આ રીતે આત્મપરિણતિમાં રમણતા કર્યા કરે છે અને એ બોનો એક છે. આ રીતે તરુવર ઉપર બે પખીઓ બેઠા છે : બાહ્યત્મા અને અતરાત્મા.

અથવા આત્મરાજ નામના તરુવર પર સુમતિ અને કુમતિ નામના બે પખીઓ બેઠા છે સુમતિ એ આત્મક્રિય થાય તેવા માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને શુરુસ્થાને સ્ત્રી અવસ્થા પેલ છેત્ત્યા કરે છે અને કુમતિ શિષ્ય છે સસારસિક છે જગતના લાવોને ચણી ચણી ખાનાર છે આ ભાવ પણ બરાબર બેસે છે એમાં શુરુ અને શિષ્ય બન્ને નારી ભવિતિના આવે છે કોટલી અરુપતા છે પણ પુસ્તિકા ક્રમેશા કીર્તિગનો પોતામા સમાવેશ કરે છે એ પાતનો સ્વીકાર થતા સમીચીન લાગે છે

અથવા ચેતનવૃક્ષ પર શુભ મન અને અશુભ મન નામનાં બે પખીઓ બેઠા છે એ ભાવ પણ બરાબર લાગે. શુભ મન ક્રિતકારક માર્ગે દોરવણી આપે છે અને તે તથોચ્ચ શુરુને સ્થાને અવસ્થિત થાય છે અશુભ મન તો સાચા-બરાબર ક્રિતકારક રમણગામ છે દ્વિત્રિયવિવરમાં આસન્નિત કરે છે અને વગર સક્રિય જગતના લોભો ચણી ચણીને લોગવે છે એટલે એ શિષ્યસ્થાને છે શિષ્ય ક્રમેશા દોરવણી માગે છે અને પરાધીન રથામા રહે છે અને સર્વ શિષ્યો કાર્ય શુરુ સ્થાને પહોંચી ચક્રતા નથી આ રીતે શુભ મન અને અશુભ મન એ બે પખીઓ તરુવર પર બેઠા છે એવો ભાવ સ્વીકારી પાનો નિવેરો કરી ચક્રાચ અથવા ચેતનવૃક્ષ પર સદ્ગુણિ અને દુણિ નામનાં બે પખીઓ બેઠા છે. આમા સદ્ગુણિ શુરુસ્થાને અને દુણિ શિષ્ય સ્થાને છે તેમનું કાર્ય ઉપર સુમતિ અને કુમતિના કામ જેનું જ સમજી લેવું એ સદ્ગુણિમા મોહિતતા છે સ્વાધીનતા છે રીધિરશિતા છે અને ઘણું ઘણું છે એનું સ્થાન સમજના માટે શ્રીઉપમિતિભવપ્રપચ્યાકથા બાધાતર પ્રથમ ભાગ પૃ ૧૮૮ અવૃત્તિ બીજી જુઓ એ

અતિવિશિષ્ટ થાત છે અને જૂજ સમજવા યોગ્ય છે સદ્ગુણિ અદરથી ભરે છે અને ચૈતન્ય રાજની સાથે નિરંતર રહેનાર હોવાથી એ નિત્યસદ્ગુણાસ્થિ છે. એ જન્ય તરફની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાજ્યા વગર પોતાના પ્રયત્નથી-અતઃ પ્રેરણાથી-જ પ્રાપ્તીને અઠાઈ કરતાં અસરકારક રીતે નિવારણ કરી શકે છે. એ શુદ્ધસ્થાને જોટલા માટે છે કે એ પ્રાપ્તીને કોસ્તવધી બરાબર આપી શકે છે. દુર્બુદ્ધિ કુટિલ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. અને સદ્ગુણિ પોતાના બંધાર વિલાસમાં-આસ્તિશ્મયતામાં-ખેલવામાં રસ લે છે ત્યારે દુર્બુદ્ધિ આખા જગતના વિલાસોને સુધી સુધીને સોળવવામાં મથેલાં માર્ગો કરે છે. આવો કાચ પથ્થુ આ બાજાને નીકળી શકે છે.

અથવા ચૈતન્યવૃક્ષ પર નેહી અને બહી નામનાં બે પક્ષીઓ બેઠાં છે નેહી શુદ્ધસ્થાને અને બહી શૈલાસ્થાને છે નેહી જીવનખેલ ખેંચ્યા કરે છે અને બહી આખી દુનિયાને વીણી વીણીને જાય છે. આ નેહી-બહીનો સંબંધ નિરંતર અદર ચાલ્યા જ કરે છે અને પ્રાપ્તીની શક્તિ, આવડત, હીલદશિતા અને મન પર કાબુના પ્રમાણમાં નેહીની અથવા તે બહીની જત હોયેલ શાય છે. અથવા નેહી અથવા સદ્ગુણિ એ *subjective element* આવરણથી તત્ત્વ છે. જ્યારે બહી અથવા દુર્બુદ્ધિ *objective element* બાહ્ય દર્શી તત્ત્વ છે. આવરણથી તત્ત્વ કે મેથા અપાર્થક કાર્ય લે છે જ્યારે બાહ્યદર્શી તત્ત્વ પરને કેમ સાદુ લાગે. પુદ્ગલવિલાસ કેમ વધારે સોગવવા, અને કેમ સચ્ચ કેમ વધારે શાય એમાં રસ લે છે. આ આત્માશ્વૃત્તિ અને પરજાવરમણતા એ લગભગ હરેક પક્ષને વિષય હોઈ અનેક દશિણિ દુષ્ટી વિચારાયો છે તેથી તે પર વધારે વિવેચનની જરૂર નથી. આવી રીતે બે પક્ષીની ઘટના પથ્થુ વરુવરને જાગે ઘટી શકે છે. અથવા ચૈતન્યરાજ નામના એક વરુવર પર કુમન અને સુમન નામનાં બે પક્ષીઓ બેઠાં છે. એ મનને બરાબર સમજવાની જરૂર છે. એ પૌદ્ગલિક છે શરીરની અદર રહે છે. એ શુભ અને અશુભ માગે પ્રવર્તી શકે છે. એના ઉપર પાંચ ધંદિયો, મહામોક્ષ, મહાપરિત્રેક, ચાપરથાનકો, મનોવિશાસ, કથાયો, નોકથાયો અને પ્રમાદો. કામ કરે છે ત્યારે તે કુમન કહેવાય છે અને તે વળતે તે પૌદ્ગલિક વિષયોમાં માણુ માઈ છે. તે જ મન એ સદ્ગુણમાં પડી જાય છે. તપ, બ્રાહ્મ કે સચ્ચમના માર્ગો સ્વીકારે છે અને આવરણ મુજ શાય છે. તે કુમન કહેવાય છે. પ્રથમ પ્રકારનું મન શૈલાસ્થાને છે જ્યારે બીજા પ્રકારનું મન શુદ્ધસ્થાને છે. સુમન તે આત્મશ્મયતાને ખેલ ખેલે છે અને આનંદ આનંદમાં વિલાસ કરી નિબનદને જીતીને છે. જ્યારે કુમન એસઆરામ, મોજમજ અને સ્ફૂર સોગલિલાસમાં માણી વિષયોને જુણી જુણીને સોગવવામાં મોજ માણે છે. આ મનને બરાબર જોગવવા માટે સસારજાગરનું વર્ણન કરવા કાચ નામના જોરદામાં પથાક નામના ચોખેમાં રહેલ ક્યોપશ્ચમ બારી સામે કાર્મણ શરીર નામનો અદરનો જોરદા બતાવી તેની અદર રહેલ ચિત્ત નામનું વાનસ્પત્ય વણુચુ છે. એ જન્મવાને

કેટલા જાય છે અને કોના કોનાથી જો હેશન થઈ ત્રાસ પામી રજકા કરી કુટાયા કરે છે તે જણાવી જો વાનરજાના રક્ષણના ઉપાયો બતાવ્યા છે તે સર્વ વિચારવા યોગ્ય છે ?

આ રીતે બીજા અનેક કારણોને અહીં પસંદગી આપવામાં છે. પક્ષીસ્થાને ત્યાજ અને લોખંડને મૂકી શકાય, ગુદિ અને ફીક્ષને મૂકી શકાય; વૈશ અને ઉપશમને મૂકી શકાય. આ રીતે રોગીલા વિરોધનો નિવેડો લાવવા પ્રયત્ન કર્યો. આ હકીકત મનજો તે અથા જોગી છે અને તેને જીવી જાણે તે આથા જુડ છે (૨)

ગગન મહર્ષીએ મધવિષ કૂવા, ઊર્ધ્વે હે અમીકા વાસા;

સચરા હોયે સો મરમર પીયે, નચરા જાયે વ્યાસા મવવૃં ૩

અર્થ—આકાશમહાગની વચ્ચે જોકે કૂવો છે. જો કૂવામાં અમૃતનું સ્થાન છે. સદ્ ગુરુની છાયામાં રહેલા અને તૈયાર થયેલા હોય તે પેલા અમીરસને ધરાઈ ધરાઈને પીએ છે અને ગુરુ વગરના (નગરા-નચરા) હોય તેઓ ત્યાંથી ટરસ્થા જાય છે (૩)

વિવેચન—આકાશમહાગની વચ્ચે આવી રહેલા કૂવામાં અમીરના વામ છે ગુરુની નિષ્ક્રમણમાં રહેલા જો અમીરને ધરાઈ ધરાઈને પીએ છે પણ આપણા નગરા હોય તે અમીરસ સુધી પહોંચીને પણ જાતે ટરસ્થા પાછા જાય જાય છે. આ ગગનમહાગની વચ્ચે કૂવો કયો ? અને તેમાં આમી કયું ? પ્રથમ આપણા શરીરની વાત કરીએ. એના આત્મા સાથે સંબંધ છે આત્મા એના સંબંધમાં આવી આપણા પુરુષમણને ચેતનવતું બનાવે છે એની અતિ-સ્થિતિ કરનાર એને જોકે સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ફેરવનાર આત્મા છે. જો ચેતનશબ્દ અરુચી નીકળી જાય એટલે શરીર લાકડા જેવું નિર્જીવ થઈ જાય છે. જો શરીર આત્મા સાથે અગ્નિ-લોહ જેવો સંબંધ ધરાવે છે છતાં પરસ્પર મળી ગયેલા હોવા છતાં બંને અલગ છે અને અલગ થઈ જાય છે. જો ચેતનની આસપાસ કર્મના કચરો લાગેલો હોઈ, એને રોકાવવા કરાવે છે, અતિ પવિત્ર આત્મા પાસે અનેક અભિન કરાવે છે અને એની પાસે વિવિધ નામ નવાવે છે. આવી રીતે અતિ પવિત્ર ચેતનને કર્મમળ ખરડી નાખે છે. પણ આવી રીતે કર્મથી ન્યાસ થઈ ગયેલા ચેતનના આઠ કચક પ્રદેશો તો અમીરે તેવા સંયોગમાં નિમજ રહે છે. જો આઠ પ્રદેશોને કર્મમળ લાગતો નથી. જો અર્જુની હોવા છતાં વિષ્ણુ જ્ઞાન-કર્મ-ચારિત્રના નમૂના રહે છે અને અત્યંત ખરડાયેલા પ્રાણીના મધ્યસ્થાને તે અવિચલ રહે છે. આપણા શરીરમાં એનું સ્થાન નાજની અદર છે. ચોક્કસ રાજાઓમાં જરાબર મધ્ય સ્થાને એક પગલની વચલી શલિકા પર આર વિશામાં અને આર વિદિયામાં

રાજાધાર્—અધવિષ = વચ્ચે. કૂવા = જમીનમાંથી પાણી કાઢવા માટે ખોદેલ ખોડ. ઉર્ધ્વ = ઉપર. અમીકા = અમીરનો રસ. વાસા = સ્થાન. સચરા = સદ્ગુણવાળા. નચરા = વસેલા. જરજર = જરી જરી, ધરાઈ ધરાઈ. નચરા = ગુ. વગરના, સચરાથી ભિન્ન. વ્યાસા = ટરસ્થા.

આ કુચકપ્રદેશો જતો છે, તેની નજાબર સમ દિશાએ પ્રત્યેક આત્માના આ કુચકપ્રદેશો હમેશાં નિમજ સહે છે. અરહાવલા યેતનના આ નિમજ પ્રદેશો અનત આનંદના ચક્રવર્તી બતાવનાર નિમજ રત્ન તુલ્ય અમીના કુપા છે. આત્મપ્રદેશ અસંખ્યાતા છે અને લોકના આકાશપ્રદેશ પણ અસંખ્યાતા છે. એની મજા સમાન છે એટલે લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેટલા પ્રત્યેક આત્માના પ્રદેશ છે. આ રીતે એકાએક તે મરુપવતના કુચકપ્રદેશો અને યેતનના આ કુચકપ્રદેશોની સમાનતા અને નિર્મળતા પાતાની મર્મદિત હૃદયના અગ્નિ શહે તેમ છે.

આ મનમહાગની વચ્ચે આવી સહેલા કૃપામાં અમીનો રસ ભરેલો છે. અનત રત્ન, અનત હયાત, અનત આનંદ, અનત તેજ અનત વીર્ય અનત ઉપધામ ત્યા સક્રિય છે. ભરેલા છે ઈકાંતેશમાં પદમાં વણવેલો. અનત અરૂપી અવિગત સાસતો.....અને મુદર સરૂપી મુજમ સોહામણો. આત્માશમ જાં ભરે છે એનામાં અનત શાંતિ ભરેલી છે. એનામાં અદ્ભુત વ્રુણો વિન્ધાસ છે અને એનામાં ઉપસમરસ ભરેલો છે. એનો નજાબર પસ્તિય તે સદ્ગુરુ કસબી શહે, આત્માને નજાબર જોગબવા માટે શુરુસાતની જરૂર છે. સમજાવ વજર એની શોધજોગમાં પદાસ તે ઘડીપરી વાર એ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. પરિણામે એ મનમહાગની વચ્ચે આવેલા કૃપા મુખી પહોંચ્યા છતાં, અમીરસ લેવાનો વિધિ શુરુ કાસ ન બાણવામાં આવે તે, અનેક વાર પ્રાણી વળાવે જઈને વસ્ત્રો પાછો આવે છે. આજુ કેમ અને તે આસ વિચારવા ચોખ્ખ છે. અનત સક્રિયતાના આત્માને આવવાની આવી શુરુ મારફત મળે છે. એનું આનંદ કરવા માટે પ્રથમ ખાસ કરવા પડે છે કારણ કે આનંદની ઈચ્છા કરનાર માણસે આતા, ધ્યેય અને ફળને નજાબર અભૂત એકાએક વિદ્યુત ધ્યેયનું સ્વરૂપ બતાવતું પાર્શ્વની ખાસ કરવાની જોગ છે તેમ કરવા માટે પ્રથમ વિશ્વલોક એવડા કીરસમુદ્રને આવવે. એ સમુદ્રમાં સોના જેવી ક્રિતિવાળી હજાર પાંદડાનું કમળ આવવું. કમળની કેસલોની મેઘીમાં પીળી ક્રિતિવાળી મેરુપર્વત એવડી કલ્પિત બિંદવની. એની ઉપર સ્વેદ સિંહાસન પર બેઠેલા અને કમીનો નાસ કરવાને ઉપસમરત થયેલા એવા આત્માને- યેતનશબ્દને બિંદવે. આવા શાંતસ્વરૂપ, શોભાવજાના આત્માનું બિંદવન કરવાથી પાર્શ્વની ખાસ કરવા માટે એ એક બિંદવના અમીરસ વિનામ છે. અદ્ભુત આનંદ થાય છે, નિશ્ચિત થાય-શુકલ આનંદના માર્ગ શુભતા થાય છે.

આ રીતે યેતનનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે પાર્શ્વની ખાસ કરવા મનમહાગની વચ્ચે કૃપા છે. કુચકપ્રદેશની નિર્મળતા ત્યા હસ્તમાન થાય છે. એ અત્યુ અમૂલ છે વિશિષ્ટ વસ્તુ છે, પણ એને જોગબવા માટે શુરુમયની જરૂર છે. આવી રીતે વાચની ખાસ કરવામાં પણ શુરુમયની જરૂરીઆત છે. એવડી મુદ્રામાં પણ માજહાનની જરૂર છે અને

૧ કેમકારણકૃત જોગમાત્ર, ૩ ૭ શ્લો ૧-૧૨ તથા રામાજીવ ૩ ૪૭ શ્લો ૪-૮

૨ રામાજીવ, ૩ ૪૭, શ્લો ૨૪-૨૬

એકદર સાચી પ્રગતિ કરવા માટે ગુરુની દોરવણી સ્વહિતકર છે. જોડી માન્યતાના જનમ અને પ્રાણી દુસાઈ બધા દેખીએ છીએ અને સાચી દોરવણી વગર હજુ યોગમાર્ગના એકદાન ન પૂટી બાણનાર અને હઠયોગ કે શબ્દયોગનો તક્તવત પણ ન બાણનાર શુદ્ધ ધ્યાનની વાતો કરવા હાગી બધ છે. વાતો કરે ત્યાં સુધી તો ઠીક પણ વાતો તે હરે પહેાચી ગયા. **■** કોની વાતો કરે ત્યારે મણીવાર એ તળાવે બઈ તરસ્યા રહ્યા હોય એવો ભાસ થાય છે.

અથવા જનનમહાળની વચ્ચે કહેવો તે મોક્ષસ્થાન-સિદ્ધશિલા ગણી શકાય. એનું સ્થાન જોઈ જોઈ આકાશમહાળમા બરાબર વચ્ચે છે. લોકને જાતે છે અને ત્યાં ખરે જામીને વાસ છે. એ સિદ્ધ જીવો અત્યંત પવિત્ર અસુતરસમય છે અને એની પ્રેરણા જેને મળે, એના જેવા થવાની જેને ઇચ્છા થાય, એની પવિત્રતાના રસમા જે બળેાગાઈ બધ તે એ રસને ખસાઈ ખસાઈને પીએ છે. પણ તેને ઝાળખાવનાર સહુસુદુ હોય તો જ એ અતીરસ પી શકાય છે. બાકી જે સુદુ વગરના અથવા અવિશુદ્ધ ગુરુને પનારે પડી ગયેલા હોય છે એ એ રસનું સ્થાન બધે તોપણ કોમાંથી પ્રેરણા મેળવી શકતા નથી. આ ભાવ મસાબર બધ છે. એમા અશુદ્ધ પીવા માટે કુવા સુધી જવાનું નથી અને તેટલા પૂરતો ભાવ અધૂરો રહે છે. પણ પ્રેરણાની દૃષ્ટિએ એ ભાવ પૂરતો હાગી બધ છે.

અથવા જનનમહાળ એટલે આખળું શરીર અને તેના શીર્ષના ભાગ તે પણ જનન મહાળ બધાય. મસ્તકની વચ્ચેથી જહાસમ શરૂ થાય છે તે નાભિ સુધી પહેાંચે છે. આ જનનમહાળની વચ્ચે, નાભિની અદર આઠ કુચકમરેશરૂપ અદ્ભુત કહેવો છે અને ત્યાં જામીને વાસ છે. તેનું ધ્યાન કરવા પ્રત્યેક પ્રાણી ઇચ્છે ખરે, પણ સહુગુરુને જેને ચોમ થાય તે એ કહેવેથી પેટ ભરીને પાણી પી બધ છે અને એ કેઈ નજર ગતી ગયા કે કુસુરુને થાલે પડી ગયા તો ત્યાં સુધી આવીને પણ તક્ત તરસ્યા બધ છે. (૩)

ગાન મંદલમેં મડલા વિહાની, ધરતી રૂપ જમાયા;

માસન યા સાં વિરલા પાયા, હાસે જગ મરમાયા મરવું ૪

અર્થ—આકાશમહાળની વચ્ચે જાય વિશાળી, એનું જમ્બુ ઘડુ. એ (જામ)નું રૂપ પૃથ્વી પર જમાવવામા આવ્યું. એ (રૂપ)નું માખણ ઘડુ તે તો અતુરને પ્રાપ્ત ઘડુ, બાકી જગતને પ્રોટો ભાગ તો (માખણ હાઈ લીધા પછી બાકી રહેલ) છાસથી છેતરાઈ ગયો, તેમાં શણ શણ ઘઈ ગયો! (૪)

વિવેચન—આકાશમહાળમા ગાય વિશાળી, એનું રૂપ જમીન પર જમાવ્યું બધેલા

શબ્દાર્થ—જહાસ=માથો. નિહાની=વિશાળી, પશુને પ્રજા થાય તેને વિશાળ કહેવાય છે. વિદીમાં તેને અતો લખ્યું બાકી જામીને નિહાની છે. ધરતી=પૃથ્વી, જલુચીક નિર્મિતિક. ભાગા=એકદા. માખન=હાઈ જયોવવાથી નીકળત તરવ, નવનીત થા=હર્ત. સા=તે. વિરલા=અતુર, પ્રીત્ય, કામેન. હાસે=હાસ, હાઈ ગયો કરમ પ્રવાસી જગ=કુનિયા. જરમાયા=જગમ્યા, જાતેન પાયા, જાનક પાયા, છેતરાયા.

અને વગર છલો બચવા છલ વગરનાએ (પરમાત્માના) ગુણ ગાયા ગાવાવાળાનું નથી
ફા કે નથી નિશાની (જણાવી); એને તો સદ્ગુણો બતાવેલ છે. (૫)

વિવેચન—થ. વગર પાંદડું, પાક. વગર તુલકું અને વગર છલો ગુણગ્રાન ધમ્મ;
ગ્રાનારનું રૂપ પલ્લુ ન દેખામું અને આ વાત મુગ્ધને બતાવી પ્રથમ નજરે આ આખી વાત
તપન અસંભવિત બચવા અસંભવીની દાએ તેન છે તેને સમજવા ચલ કરીએ.

આ આદ્ય પર પૂજ વિચાર કરતા અને એમા પદસ્થ ધ્યાનનો મહિમા સૂચિત થતો.
હાએ છે એમા અન્યકૃતનાદનો ધ્વનિ એ વાચવા પ્રયત્ન કર્યો છે એમા મત્રરાજનો અતિ
વિશિષ્ટ પ્રયોગ દોષ એવું અને દેખામું છે આ યોગનો અતિ વિશિષ્ટ વિભાગ છે તેથી
પ્રથમ તેને સમજવા પ્રયત્ન કરી આ પદનો નિવેદો લાવવાના કાર્યમા આપણે ફાળે આપીએ.
પદસ્થ ધ્યાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવા માટે 'જ્ઞાનાલોક અને યોગશાસ્ત્ર (શ્રી હેમચંદ્ર
ચાર્યકૃત)' પર વિચારવા. અહીં પદસ્થ ધ્યાનનું આલુ સ્વરૂપ આપી શકાય તેમજો અવકાશ
નથી. 'લેનદ્રિષ્ટિએ યોગ મા (પૃ. ૧૬૧)મા એની રૂપરેખા બતાવી છે અહીં તેનો જરા ખાસ
કરી જઈએ એટલે લેન યોગમા એનું સ્થાન ધ્યાનમા આવે.

પદસ્થ ધ્યેયમા લુપ્ત લુપ્ત પદો લઈને ચિત્તનશબ્દનું ધ્યાન કરવામા આવે છે. આ
આલબન ધર્મધ્યાન છે અને જલુ લાભ કરનાર નીવડે છે એની અનેક રીતિ બતાવી છે
ધ. ૮, 'પલ્લુ માતૃકા મા નાભિ ઉપર કમળદળની સ્થાપના કરી તેના મેઘ પાંદડાંમા જ
થી જ સુખીના સોગ સ્વથે પ્રત્યેક પાકડા પર મૂકી તેને ફરતા કરી તેનું ધ્યાન ધ્યાન દૃઢયમા
૨૪ પલ્લુ અને એક કલ્પિ કાલાગા કમળની સ્થાપના કરી તેમા જ થી જ સુખીના પચીસ
બજનની ચિતવના ધ્યાન વહન પર અદ્વિદગ કમળની સ્થાપના કરી જ થી જ સુખીના બજનને
સ્થાપી ચિતવન થાય.

તે જ પ્રમાણે મત્રરાજનું ધ્યાન હૈં અક્ષરથી થાય છે અને તેમા સર્વજ્ઞ ચિત્તદેવનું
ચિતવન થાય છે એ અતિ વિશિષ્ટ બીજવત્ત્વ છે એના જમલુસ્થાન અને અતિ ઘટી
પરમધ્યાનનિવૃત્તિ અવસરવા અને અનુભવવા યોગ્ય છે એમાથી છેવટે અનમરત્વ ધ્યાન
સુખી પહોંચી જાય છે.

એની જ રીતે છું પ્રલુપ્તબીજનું ધ્યાન કરી પલ્લુ પરમેષ્ઠીનું ચિતવન કરતાં અતિ જ્ઞાનદ
થાય છે અને પલ્લુ પરમેષ્ઠીપદના ધ્યાન માટે અદ્વિદગ કમળની સ્થાપનામા વચ્ચે કલ્પિ
પર અસ્થિત, આર દિશાના ચાર પત્રો પર સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને મુનિ અને ચાર
વિદિશાના ચાર પત્રો પર દશન, નાન, ચાસ્ત્ર, તપની સ્થાપના કરના આત્મગત્તનું ચિતવન
થાય છે આવા અનેક પ્રકારના વ્યવસ્થાને યોગીઓએ બતાવ્યા છે

૧ પ્રાસન્ન ૩૮ ૫ ૩૮૭-૪૮ (૨) ૧૯૬ લેન સામ્બમળા પ્રાસન્ન)

૨ યોગશાસ્ત્ર, અટલ પ્રાસન્ન, ૫ ૪૩૩-૪૪૬ (બીમસિંહ મ.જેક પ્રાસન્ન)

એ જાપ ચાલે ત્યારે મુખેથી કાઈ ઉચ્ચારણ કરવાનું હોતું નથી; આપના અવસ્થામાં વર્તે છે અને જાણ ઉપાધિને વીસરી જઈ શકે છે તે વખતે મનમાં અદ્વૈત ભાવમાં એક જાતનો 'અનાહતનાદ' ચાલે છે એ પૂર્વ અનુભૂત દિવ્ય જ્ઞાન છે એ અદ્વૈતભાવ કરનાર મહાન આત્મનિમજ્જન છે એ અદ્વૈત જાણ વિસ્મરણ છે એ અતિ જ્ઞાનદશાથી જ્ઞાનરજાન છે એ જ્ઞાનરજાન ચાલે ત્યારે તેમાં નથી હોતો તલુચ કે નથી હોતો સિવાર; અને છતાં અદ્વૈત એવો પુષ્કાટ જોર પ્રકારનો હોય છે એમાં જાણના ઘડકારા વચર અદ્વૈતી શાંતિના ચમકારા છૂટે છે આવી પરિસ્થિતિમાં કલમમાં અનાહતનાદ ચાલે છે જ્યારે સોડાઈ સોડાઈ ની પૂન ચાલે છે જ્યારે ઝું ઝૂં નો જાપ ચાલે છે જ્યારે હમગદગની સ્થાપના દિવ્ય આકાશમાં આગળ વધતી છેવટે લોકના અજાણ સુધી પહોંચી જાય છે ત્યારે આખો વખત અવસ્થા અજાણજાપ ચાલે છે કાનમાં અનાહતનાદ સુધાસ છે આ આખી અવસ્થામદશા સમજવા જેવી છે સુવધા જેવી છે આ અવસ્થામદ સ્વરૂપ આ ગાથામાં ગાયું છે એમ મને જણાય છે

અનાહતમાં ઝું અને ઝૂં જાગે આવે છે એનું સ્વરૂપ અન્યત્ર અભાવતા લખે છે કે-

ઠું મિત્રાકારોર્ધ્વેષકચિન્માનશાશ્વત્ ।

માઘ્યત્વમ્પિ પીમૂપવિન્દુ મિદુરનાદત્ ॥

એમાં નવ અક્ષર મળેલા ગણાય છે : ૧. જો કાર ૨. અનુસ્વાર ૩. ફેં કાર ૪. ઊર્ધ્વ ટકાર ૫. હકાર ૬. કાર ૭. મિત્ર ૮. કાર ૯. અનુસ્વાર ૧૦. ફેં કાર ૧૧. અનાહતનો આકાર કોઈ જથ્થામાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે તે તથાસી-વિચારી શોધવો. ચોત્રમંથન ચિત્રમાં આ પ્રમાણે તેની આકૃતિ દેવા છે. પરસ્પર પ્થાનમર્ત્ત એનો મહિમ પલ્લો છે કોઈ અનાહતમાં માત્રા જોડારનો જ સમાવેશ કરે છે

આ અજાણજાપ અદ્વૈત ચાલે ત્યારે એક જાતનો આહુ નાદ કલમમાં ચાલે છે એને જાગેને માટે અજાણજાપ અને અનાહતનાદ શબ્દો વેળા પ્રસિદ્ધ છે આ નાદ પાસે નમીત તુલ્ય છે, જીવામાં જીવા સમીત કરતાં પણ એવું માધુર્ય ઉચ્ચ છે ધ્યેયની સાથે એકતા કરાવે તેનું છે આદ્યને અદ્વૈત સમજવા કરાવે તેનું છે

અને સોમ્મ સોડાઈની રટણા ચાલે ત્યારે અજાણ પદસ્થ જ્ઞાનમાં પ્થાતા અને ધ્યેયની એકતા કેળાવા લાગે ત્યારે અર્ધજ્ઞાનના ધીબ પાયામાં જિત પ્રવેશ કરે છે જ્ઞાનમાં રહે છે શુદ્ધ જ્ઞાનના વિશિષ્ટ તત્ત્વો પામે કે દૈવેશીકરણની જ્ઞાનની પર્યાયકાંતની નજરે તે આ વધી પ્રાથમિક દશા છે પણ સિદ્ધિગર્જનું પગથિયું હોઈ ઉપયોગી છે. આ જ્ઞાન ચાલે ત્યારે તેમાં તલુચની જાગર નથી, સુખ અભાવવાની આવસ્થાકતા નથી, કંઈને કંઈનો ખડો

નથી અને છતાં અનત સગીતની જાહેર જાન જોઈ છે, વધે છે નાથે છે અને અતિમુદર અતર પ્રગૃહ કરાવી ધ્યેય સાથે જોડવાન કરાવી આપે છે.

તજૂરામા નીચેનું તુંબડું અને ઉપરનો ૬૦ હોથ છે તજૂરામા ત્રણ તાર હોથ છે તુંબડાનો વેલો થાય છે એ નાના વહાને પત્ર-પાઠક હોથ છે અને જાનુના ફણગામાંથી નાના ઘડમાંથી તજૂરાનું તુંબડું જમીન પર થાય છે પણ આ ક્ષેત્રનરૂપ તજૂરા તો બારે વિચિત્ર છે એને ઘડ ન હોવા છતાં પત્ર છે અને પત્ર વગર તુંબડું તેના પર થાય છે અને છતાં વગર તુંબડું અને વગર છોસે શુભજ્ઞાન થાય છે આ પદસ્થિ ધ્યાન કરતા તજૂરા કે સિવારનો જય પદ્ધતો નથી, તાર સાંધવા પડતા નથી, કે સ્વરનો આરોહ-અવરોહ કરવો પડતો નથી. સગીતમા તો જાનાર સાથે હોથ છે પણ આ બધ કે નાદકવણમા આત્માર છે, છતાં તેનું રૂપ દેખાતું નથી; તે તો કંઈ જાહેર જોઈ જોઈ બેઠો છે અને વગર જણાયે જાન કર્યો જ બધ છે.

આવા વગર સિવાયે, વગર છોસે અને વગર પ્રકર સ્વરૂપે આત્મારને તો સદૃશ્ય જોગખાવી શકે એને જાહેર શોધવા જતા એનો પતો લાગે તેમ નથી, એને જોગખાવુ કષ્ટની આપે તેવો કોઈ સ્નેહી કે મિત્ર નથી—એને તો સદૃશ્ય જવાવી આપે; અને એક વાર એનું જોગખાવુ થઈ બધ અને એનો પરિભ્રમ ગળી બધ તો જાવની સાવક સાંગી બધ.

આવા વગર ઘડના પાઠકને, આવા વગર પાંદડાના તુંબડાને અને વગર તુંબડું અને વગર છોસે શુભજ્ઞાન થાયે અને આવાજાગના રૂપને દેખ્યા વગર અનત સગીત થાયે ત્યારે જાવની બરી મોજ મણાક, વાદ્ય ભાવમાંથી જાહેર જીવરી જવાય અને આવી રીતે આ દેખીતા વિશાધી લાગતા પદ્ધતો નિવેઝે કરી આપે, એ સાવ એ અનુભવે અને જન્મવે તે બધે જોગી છે તે માથે શુરુ છે તેને પગલે હું આલવા પ્રવલન કરુ છુ અને તેમ કરી રૂપાવીત ભાવમા હીન થવા હોસ થરાવું ॥

આમાં જાત્માર પર એક જ છે એને બાઈને એના એવું થવું છે તે સત્તારૂપે પોતે જ છે જાહેરને બેસનાર પણ પોતે જ છે અને પોતે જ અનત સ્વરૂપે ધ્યેય જાવવાની શક્તિ સત્તા અને આવરતને ધણી છે આ રીતે આ પદ્ધતો અખાલ્લતનાદમા અને અજાપાઅપમાં લય કરી નિવેઝે લાવવા થતાં કર્યો છે ધર્મધ્યાનના બીબ પાથમા જાવની જાહેર રહેલી નથી એ જાતને અહીં આસ સળખ છે (૫)

માતમ અનુમય વિન નહીં જામે, મંતર ય્યોતિ જગાવે;

પર મંતર પરસે સાહી મૂરતિ, 'માર્ગપમ' પદ પાવ અપ્પ૦ ૬

અર્થ—આત્મિક અનુભવ વગર એ ન જણાય; એને તો દુહધની અદર રહેલ

શબ્દાર્થ—મિન=વગર. અતર=એવિતિ=અદરની નમિન જાવાને=નક્કા કરે, જાએ, જણાવે. પરને=દેને. મૂરતિ=મૂર્તિ, પ્રતિમા, સાધુ, અકિા પાને=પ્રાપ્ત કરે.

જ્યોતિષ જ જાણે, જાણત કહે, જણાવે. એ આદર્શ(મૂર્તિ)ને હૃદયની અંદરનો ભાગ બદલતો બેઠ-બાઘી શકે અને એમ કહે તે આનંદનંદ પદને પ્રાપ્ત કરે. (૬)

વિવેચન—નિવેદા કરવાનાં પદો ઉપરની સાથે બાધામાં પૂર્ણ થઈ ગયા હોય એવો નિવેદા કોણ લાવી શકે અને પરમઆનંદરમ્યામ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય એની વાત કરે છે. એ વાત અનેક પદ્યો વિસ્તારથી આવી ગઈ છે તેથી માત્ર આવશ્યક વિવેચન જ કરવાની જરૂર રહેશે. ઉપર જે અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવ્યા તેનો નિવેદા આદ્યાનુભવ વગર બધી શક્ય તેમ નથી. એમાં માત્ર જુદાં જુદાં આધાર બાંધી શકે તેમ નથી, કારણ જુદાં મર્્યાદિત છે અને જુદાં દ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનમાં કે કંઈક નિર્ણયમાં સ્પષ્ટતાને સ્થાન રહેવાનો સંભવ છે. પણ જ્યારે સ્વતઃ અનુભવ થાય, ત્યારે જ છેવટે નિર્ણય થાય છે. જુદાં જુદાં વિષય વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનનો છે. એમાં વિષ-કટકનું જ્ઞાન થાય છે. પણ એને પ્રવૃત્તિ કે સ્વસ્થ-સુખવેદન નામે કાંઈ મળતું નથી. એ નિર્ણય તો વત્તવસંવેદન જ્ઞાન થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે અને જ્યાં સુધી વસ્તુનો સ્વ સાથેનો મળતું વેદી ન થાય, જ્યાં સુધી આજે બાહ્ય સંજ્ઞા જોળાઈ તેનો સ્વ સાથેનો મેળ ક્યાં, કેવો અને ક્યાં સુધીનો છે તે પરથી ન થાય, ત્યાં સુધી ચાલ્યાં પ્રાપ્ત થતી નથી અને વગર બાંધીને જમે તેનું વસ્તુજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય પણ એનો અર્થતર હાલ નબતો નથી અને જ્યારે આદ્યાનુભવ થાય ત્યારે આદરવા અને ત્વામવા યોગ્ય શું છે તેનો નિર્ણય થાય એવા નિર્ણય સાથે અને સ્વસ્થ વૃત્તિને જે જ્ઞાન થાય તે વત્તવસંવેદન જ્ઞાન કહેવાય છે. વધીને જોઈ આદ્ય પરિણિતિમત્ જ્ઞાન પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓને જતાવ્યું છે. એમાં ત્વામ ન કરી સંક્રાન્ત, પણ વસ્તુને જોળામનારનું સ્થાન આવે છે. પણ અહીં જ્ઞાન તો ત્વામીનું સમજવું, એમાં આદ્યાનુભવ બરાબર થાય છે અને એ થાય ત્યારે જે જ્ઞાન થાય તે સાચી વસ્તુને જોળાવાને છે અને સાચી પ્રવૃત્તિ કતાવે છે. બહીં અપ્રસ્તુત છે. હવે પ્રસન્ન જણાવી દેવાનું કે વત્તવસંવેદન જ્ઞાનમાં જ્ઞાન અને આત્મિક બનેનો સમાવેશ થાય છે અને પ્રવૃત્તિ વગરના શુદ્ધ જ્ઞાનને—જોળ વગરના વસ્તુના પ્રતિભાસ પૂરતા જ્ઞાનને—સાચા આદ્યમતિજ્ઞાનમાં કાંઈ સ્થાન નથી; આ વાત મમબલ તેવી સહેલી છે. પણ છવવી કે છવવવી કવિ સુરેષ છે.

માટે વિશિષ્ટ યોગી કહે છે કે આ વાત આદ્યાનુભવ વગર નહિ જણાય. માત્ર પરમાણુનો મિહાત્ત બાહ્યવાર્ધી કે બહિર્ગતની લાગે, જ્યાંએ કે પ્રયોગિક સુધીની ત્રણતરીથી કે સ્ત્રીમ કે વીજળીના વગની શિક્ષાથી નહીં જણાય. એનો તો આદ્યા સાથે—જોળ સાથે—સંજ્ઞા છે. એને બાહ્યમાં માટે આદ્યમજ્ઞાન અને આદ્યાનુભવ કવિ જરૂરી વસ્તુ છે. અને યોગીરાજ તો ભાર મૂકીને કહે છે કે જે વાતો આદ્યાનુભવ વગર નહિ બધી સંક્રાન્ત, એનો ખરો જ્ઞાન તે વગર કદી નહિ આવે, એનો આત્મ પરમપર સંજ્ઞાનો મેળ તે વગર નહિ બેસે અને પોતાનો તેની સાથેનો સંજ્ઞા સાચા સ્વરૂપે કદી બગાડે નહિ. માત્ર વસ્તુને પ્રતિભાસ થઈ બલ એ એની ખરી પિછાન નથી; એનો જોળ સાથેનો સંજ્ઞા

સમજાય અને તેનું સ્વેદન થાય, તે મળાય મમલ તે વાતનું અદર વેદન-વર્તન થાય, તે ત્યાંજ સ્વપરબાવ બેસી બાથ તે વત્તવસ્વેદન છે તે આત્માનુભવ છે, તે આત્મદર્શન છે અને તેનો સાથે મહિમા છે

માટે ખરું સ્વેદન તો આત્માનુભવ વગર ન થાય, એટલું જ નહિ પણ જે મૂર્તિ આત્મ સ્વેદન કરવા ઉપરથી અવરજ્યોતિને બાંધન કરે, જે ઉપર ઉપરના જ્ઞાનના અવરના હાર્દમાં છિતરે અને અદરના ભાવની ભરાબર પરીક્ષા કરે તે આનંદબનના પડને પ્રાપ્ત કરે.

આમા ચાર વાત કરી (૧) વત્તવસ્વેદન જ્ઞાન ભેદજો (૨) આત્માનુભવ બરાબર ભેદજો, (૩) અવરની જ્યોતિ બરાબર બાંધત થવી ભેદજો, અને (૪) અદરથી સાચી પરીક્ષા થવી ભેદજો સ્વપરનું જ્ઞાન અને બિહાસુમા તેનું દર્શન અને પ્રતીતિ થાય ત્યારે આનંદબનપડની પ્રાપ્તિ થાય.

છેત્રી બે પંક્તિમાં એકથી વધારે ભાવ બેસે છે એ મૂર્તિ-આદર્શને હૃદયની અદરનો ભાગ બરાબર પરીક્ષાથી ભેદ-ભાળી શકે છે આમા મૂર્તિને કમ મણવામાં આવ્યું છે. અથવા સોદી મૂર્તિ -એ બ્યક્તિ ઘટ-અવરને પરથી શકે છે અને એ ભાઈ-બોઝી આનંદબન પડને પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ ભાવમા મૂર્તિને કર્તા મણવામાં આવેલ છે

અથવા મૂર્તિને આખી જાણની કર્તા બનાવી શકાય એમ કરતાં આવે અર્થ બેસે : આત્માનુભવ વગર ન બાંધે, પણ અવરજ્યોતિ બાંધત કરે અને ઘટ-અવરને પરજો તે બ્યક્તિ (મૂર્તિ) આનંદબન પડ પ્રાપ્ત કરે સર્વ ભાવમાં આશય લગભગ એકસરખો આવ્યો આવે છે ઉપરછાલા વિષયપ્રતિભાસ નાનમા વસ્તુના કાર્થ માલ નશા, આદિમક આનુભવ વગર કં વાત કરી જણાવી નથી જાન માત્ર બાંધવાથી કાર્થ વગે તેમ નથી આનુભવ કરે, ત્યાર પછી આવર જ્યોતિને જગાડે અને ઘટ-અવરને પરજો ત્યારે કામ થાય તેમ છ ત્યાં સુધી જાણ દાક્ષા છે આમા અમત્તની વાત ભયભયભયભય ભયભય આત્મવાદ-આવરવાદની છે બહાર ભેવાની વાત મૂર્તિ દેવાય, અદર ભેવા આવડે, ત્યાં સ્વપરની જોગબાલુ થાય, સ્વનો સ્વાકાર થાય, પરનો ત્યાગ થાય, એ વાતનો આનુભવ થાય, એ વાતની લય લાગે (જ્યોતિ બેજો) અને એ વાન પરીક્ષાથી અવરમા બાંધી બાંધ ત્યારે આનંદ આનંદનું સ્થાન પ્રાપ્તી પ્રાપ્ત કરે.

આ છેત્રી જાણનો પ્રત્યેક શબ્દ જૂળ વિચારવા યોગ્ય છે પ્રત્યેકનો જાણ સમજી વિચારવા યોગ્ય છે અને દરેક શબ્દને ચાલેલ સ્થાન છે આવર નાદની આવરજગત અને બાહ્ય ત્યાગની મહત્તા મમલાય અને તેના મબ્બહારની સાથકતા બેસી વ્દય ત્યારે આ આવે અદર જગતી બેઠે તેવા છે અને તમ થતા આ પડની અદર બતાવેલ દરેક નુબવણનો નિવેદો આવી બાંધ તેમ છે (૧)

ઉપસહાર—જો મૂલ્યવસ્તુનો નિવેદો કરનાર પછી ગુરુપદ્મ જૌરવ ખારણ કરતો નથી, અઠિતત્વના મેઘથી હોવાતો નથી, યોગીપણાનું પદ ખારણ કરતો નથી કે વાદ્ય ઉપાધિને ગણીશતો નથી. એની હયા જ લુપ્તી હોય છે એનું વતન જ લુપ્ત પ્રકારનું હોય છે એનું વાતાવરણ જ વિશિષ્ટ અને ખાસ ભાવ પાડે તેવું હોય છે આ વાતાવરણ જાણે અને જાણ તરફ એવાને જાણે અહર એવાની ટેવ પડે પ્રત્યેક કાલ કે વતનનો અહર સાથે સંબંધ ભેટી ભવ અને વાદ્યમા ઉપાધિ લાગે ત્યારે આ પદમા વર્ણવેલા વિશેષોનો નિવેદો તુરત આવી જશે. માટે અનુભવ કરો, અવરજ્યોતિ જગ્યાએ અને ઘટ-અવરને પરખો તે બધું જાનકરુ સ્થાન ૩૩ આ જાનકરુ આનંદજીન છે ત્યાં સુધી સંબંધ કે મૂલ્યવસ્તુનો અવ છે ત્યાં જાનકરુ જ્યોત છે અને ત્યાં છેવટે નિર્વાણ-મેઘ છે અહર જીવશે અને તે જાણશે, સ્વસ્થ થાશે અને તે પ્રાપ્ત થશે, પૃથક્કરણ કરો અને તે તરી જાણશે, વહેવો અને માખણ તરી જાણશે. આપણે વેચાર માખણ મેળવવાનો હોવો એકજી, જાણ્યું જાણ્યું જાણ્યું ન થયે, અને પ્રયાસથી માખણ મળે તેમ છે માટે અનુભવ જગ્યાએ અને ઘટ-અવરને પરખો.

આવી રીતે ૭ અવરની જ્યોતિષી સ્વાનુભવથી પરીક્ષા કરી દેખાવા વિશેષોને સમાવે, એનું સંવેદન કરે, એ નિવેદોનો અવરમા સાક્ષાત્કાર કરે તે જાણે યોગી છે તે માથે શુક્ર છે તે જાણે અવરને કોરવણી આજ્ઞા મહાત્મા છે તે જાણે અવધૂત છે અને તેને અસ્થે આક્રમિત થકે છે.

એ યોગીને બહાર શોધવા જવો પડે તેમ નથી, એની પરીક્ષા કરવી પડે તેમ નથી ત ઘટ-અવરમા છે એ જરી ખેંચ મૂર્તિ છે એ જાણે છે એ જાણે છે અને જાણ કરનાર પણ છે અને સ્વયં જાણકરુ થઈ જાણકરુને જાણનાર પણ એ જ છે આ વાતનું એ સંવેદન કરે તે જાણે શુક્ર છે અને સાથે યોગી ૩૩ પદનું વિશેષ વિવેચન કરવું અનવસ્થા છે મુરો પડના વિવેચનમાં જ આવી-સમાઈ ભવ છે (૬૮)

પદ નંવાણુ મુ

ભૂમિકા—આ નવાણુ મુ પદ પણ મૂલોક્ષિ (હરિવાળી) ૧ છે. સામાન્ય દૃષ્ટિએ તદન નિશ્ચિત જાનકરુ કહીશતો તેમા ઉચ્છેદન હોય છે અને તોના મેઘ મેળવવાનો તેમા કોઈયો મેઘ છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ કોઈયો તદન અસાધ્ય કે અર્થજગરના લાગે છે પણ બ્યારે એ કોઈયો ઉપગી સાધ્ય છે કે અન્યની મદદથી બાળી સાધ્ય છે ત્યારે જૂન જાનકરુ થાય છે. થળી વાર તો એમ પણ લાગે છે કે કોઈયોની વાન આટલી સહેલી હતી અને જાન અવધને એની નહિ એ તો બ્યારે નવાણુની વાન જાનકરુ કહેવાય. થળી વાર કોઈયો છૂટે ત્યારે આપવી

અપચત્વા માટે આપણને જરા ઠાસ્ય કે ખેડ પણ થાય છે આ સર્વ મુદ્ધાંતિઓ કોયડા જેવો જ ॥ કોનો બ્યારે ખુલાસો બેસી જરી ત્યારે કહ્યો કોયડો કોઢીને મૂલ' જેવું થયો એનો ખુલાસો આત્મસંવેદનથી થાય છે, સ્વાનુભવથી થાય છે અને અતરબ્યોત્તિની ધ્યતિથી થાય છે આ કોયડો ઠેકેલવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ.

અત્યાર સુધી આપણે ચેતના ને શુદ્ધ સ્થાનકે મૂકી છે, એને ચેતનની પ્રતિજ્ઞતા-સત્ત્વી પત્ની બતાવી છે એની આરંભાવનાને આપણે પ્રશસી છે. એના વિરહજ્ઞાન આપણે સૂચ્યા છે (પદ ૨૪મું); એની ભાદરવાની સત્ત્વી બધા વિચારી છે (પદ ૫૧મું) એને પતિ-આગમનની શક્ય બોલી અનુભવી છે (પદ ૧૬મું); એને રિસાવથી અને મનાવી ઘણવાં છે (પદ ૧૮મું); અને એને અનેક દશ્યામા ભેઈ છે પણ એને સવત્ર નિર્દોષ, અજગ્યા, પતિપ્રાણુ, આમ પત્ની તરીકે જોળખી છે માત્ર અઠાલીશમા પદમા એને વિક્ષ્પ આકારમા દેશ્વાદ કરવી બતાવી છે અને છતાં ત્યાં પણ એ પોતાના વિક્ષ્પ આકારમા ધમેલ દશ્યાવૈવિધ્યને વર્ણવતી કતી તેમા તેનું શુદ્ધ ચેતનતત્ત્વ જરૂર અગત્યું જ આપણે એવું છે આ પદમાં એથી ભિદ્યતી જ કુકીકિત બનતી એવામાં આવે છે અર્હાં ચેતનસજ્જ એની શુદ્ધ દશ્યામાં, કમનિમગ્ની સુખ, અનત આનંદના ઉપલોભતા તરીકે દેખાય છે ત્યારે એની સંસારદશ્યા-કર્માવરિત દશ્યા-મા અનેક પ્રકારનો નાચ નાચતી, ચેલવો માણતી અને રખડપટ્ટી કરતી દેખાય છે. આ કુકીકિત એક જ વસ્તુના બે પાસા બતાવે છે કારણ કે ચેતન અને ચેતના બન્ને એક જ છે અસેદ ભાવે વર્તે છે અને ચેતનની જ ચેતના હોય ત્યારે એને કઈ દશ્યામાં દરમિયાન કરવામાં આવે છે તેટલો જ માત્ર પ્રકાશ રહે છે. સંસારદશ્યામા ચેતન વર્તેતા હોય ત્યારે તેની સંક્રિતનો ઉપયોગ પૌદ્ગલિક ભોવો લોગવવામા થાય છે અને સંસાર તો એવી બીજ છે કે એક વાર એને લસરતો મુક્યો એટલે બે બાર બાલુએ ફેલાઈ બધ છે અને વિસ્તારથી વાધતો બધ છે આ સંસારદશ્યાને પ્રકૃતિ કહી શકાય. ચેતન બાકા દશ્યામા સજ્જતો હોય, અતરદશ્યાથી દૂર હોય, તે દશ્યાને સંસારદશ્યા કહેવામાં આવે ॥ અનંત વારવાર બધા શુદ્ધ ચેતનાને અતિ વિશિષ્ટ દશ્યામા વણવી છે તે ચેતનાને બદલે ચેતનને એના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સમજી લઈએ અને ચેતનની રખડપટ્ટીની દશ્યાને એવું વિદ્યુત સ્વરૂપ સમજીએ તો આ પદમા પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે તે સમજશે એ એક જ વસ્તુના બે પાસા હોઈ વસ્તુતત્ત્વ જરૂર સ્પૂ કરે છે કેટલાક તત્ત્વવેદાઓ ફેલવાથી હોય છે તે પુરુષ અને પ્રકૃતિ બે તત્ત્વ માને છે પુરુષ બાતે પરમાત્મસ્વરૂપ કે તેનો અશ હોય છે અને પ્રકૃતિ એને સંસાર સાથે સજ્જ રમાવનાર, માથામાં રખડાવનાર, જામસાન વેપાત કરનાર તત્ત્વ હોય છે અને આ બન્ને તત્ત્વને મૂળ તત્ત્વ તરીકે સમજનાર પણ અમુક અધિક્ષા સ્વીકારી આત્મતત્ત્વ સમજવા મન્ય કરે છે આ દષ્ટિએ પુરુષને શુદ્ધ આત્મ રૂપે- પુરુષ તરીકે-જોળખીએ તો તેનો સંસાર સાથે સજ્જ રમાવનાર તત્ત્વને પ્રકૃતિ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે આ પુરુષ અને પ્રકૃતિને આ પદમા બરાબર જોગબવા પ્રબળ કર્યો ॥

આ પદ્યના કર્તૃત્વ જાણતમા પદ્ય કેટલીક ચર્ચા છે તેમાં ક્ષેત્રના અને ક્ષેત્રનના આર્ષ સ્થાનો આ પદ્યમાં જણાઈ ગયા છે. જે હકીકત એના કર્તૃત્વની ચર્ચામાં ઉપયોગી હકીકત અને સાધન પૂર્ણ પાડે તેમ છે. આનંદપનન્યાનો સમસ્ત કોઈ ફરી જતો દેખાય ત્યાં અન્યનું કર્તૃત્વ માનવાની આશાને જરૂર સ્થાન મળે, જે હકીકત પદ્ય વિચારના ચોક્કસ છે. આ દૃષ્ટિએ એ હકીકતની ચર્ચા અત્યંત યોગ્ય છે. અહીં તો આજો કોઈ આ પદ્યમાં ફેરવે પડ્યા છે તેના કારણેને જ એ વાતને સબંધ હોઈ તેના અંત મકારણ નિર્દેશ કર્યો છે. પણ એ વાત જાણ લક્ષ્યમાં રહે તો અર્થવિચારણામાં થતી ચૂલ્લવણનો પણ નિકાલ થઈ જાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં રાખી અર્થવિચારણા અને વિવેચન કરેલ છે.

જેન તત્ત્વવેત્તાઓ જીવ અને જાજીવ બન્ને પદ્યમાં જુદા માને છે. જીવ-જાજીવનો સબંધ ધાર, આત્મા અને કર્મનો સબંધ ધાર, પણ છતાં જલ જુદા છે અને છે એમ આ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માને છે. પુરુષનું ઉપાદાન કારણ પ્રકૃતિ માનનાર તત્ત્વવેત્તાઓ માયાવાદ માને ત્યારે આજુ જામાત્રક જ્ઞાન ગણી પુરુષનો અસેદ માનનારા કોઈ છે ત્યારે કેટલાક તત્ત્વજ્ઞો પ્રકૃતિને અલગ રૂબ જણી જોને આદિ પુરુષનાં જગાડ પેદા થયેલી આદિ માયા ગણે છે કેઈ જોને પશ્ચિમદક્ષિણનો સમુદાય માને છે કેઈ જોને આદિ કારણ માને છે. આ રીતે દ્વેતવાદ, ત્રિવેદ-અદ્વેતવાદ, શુદ્ધદ્વેતવાદ અને કેવલદ્વેતવાદ નાંકે છે. એ મર્મને વિસ્તરવાર વપાસવાનું જ્ઞાન સ્થાન નથી. વાતપર્ષ એ છે કે શુદ્ધ જ્ઞેતવનાં જાજીવ પદ્યું માયાતત્ત્વ-ક્ષેત્રને સંસારસરોવર બતાવનાર તત્ત્વ-આ પ્રકૃતિ છે અને આ પદ્યમાં જોને નારીનું સ્થાન આપીએ તો ક્ષેત્ર પાતે પુરુષસ્થાને આવે છે. કમ મળ્યો મુજબ થયેલ જીવા માની આ હકીકત નથી. આ વર્ણવના આનંદપનન્યાનાં જાણનાં જરૂર આ પદ્યમાં પડે છે. અટલ પ્રથમ મન પર લઈએ.

ફરેક જાણને જાત પુનઃપવ થવા આ ટેક (આકર્ષણ)ના પદ્યમાં એમ પ્રશ્ન કરે છે કે આ નીચે વાત કરનારમાં આવે તેમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે તે કોણ—જે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપે જોળખી જાય, જે જોનો અને પુરુષને વચ્ચેનો સબંધ જણી જાય, જે જો સબંધનાં સમય-કાળ જણે, તેને આખી દુનિયાની જોળવટ થઈ જાય છે. એક આત્માને જરાજર જોળખી ગયો તેણે સવ જાજીવને વાત તો જગાડે એકથી વધારે વાત થઈ ગઈ છે. એટલે આ નીચેની હકીકતમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એ જાજીવ કારણેત્રી કયા કયા છે? જે દેખાય છે તે પુરુષનો વિસ્વાર છે કે નારીનો કે બન્નેનો? —એ સવ શું છે તે જાણવનો વિચાર કરે.

પછી વાર જ્ઞાન થયું છે એમ લાગે, છતાં તેમાં પણ જામ કોણ છે. વસ્તુને વસ્તુત્વે જોળખતા, એનું જાજીવ સ્વરૂપે જ્ઞાન ધાર, તેને સાચું જ્ઞાન મળજી આજ વસ્તુનું પ્રતિભાસ જ્ઞાન ધાર તેનો જાજીવ અર્થ નથી. આજલા પદ્યમાં જણાવ્યું છે તેમ, તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનની ઉપયોગિતા છે. વસ્તુતત્ત્વનું જાજીવ સંવેદન ધાર, જે સંવેદન અનુમાર જાજીવનાં સાચો

અગાધ ધામ, ત્યારે એ જ્ઞાનવિચારણાને સાચી વિચારણા કહી શકાય. બાકી પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો જ ખોટા થાય, પરિણામશુદ્ધિ બરાબર 'ચેક' (check) કરવામાં ન આવે અને સૂઝને બાંતરે આખી થઈ ગયાના પોરણ પર માની હીમિલ આવડતના કાચા પાયા મઠાય તેો એ જ્ઞાનની વસ્તુત્ત્વે કાઈ અસર નથી, તેણે કાઈ પરિણામ નથી અને, જરી રીતે ભેત, તેનો કોઈ સાર નથી. આ ભાવ સમજી કાઈ પ્રત્યેક આશાની આખરે આપણે અંદર પૂછવું કે શાઈ! આ હયા વર્તે છે, આવા હાલહવાલ થયા છે એના સચ્ચાલક તરીકે કોણ છે? એમાં પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? એનો લોક છે કે અલોક છે? કાલમી છે કે શ્યામ વખતનો છે? અને આ સવ શી ઘટના છે? કોણે કરી? શા માટે કરી? અને પેલે કયા પ્રસંગનો અંશ છે?—એ સર્વની વિચારણા કરવી.

૫૪

(રમ-આભારી)

અવધૂં પેસો જ્ઞાન વિચારો, ચામ કોણ પુરુષ કોણ નારી? અવધૂં

ચમ્મન કે પર ન્હાતો પાલી, જાગી કે પર પેલી;

કચ્છા પદ પદ મડ રે તુરકડી સા, આપરી આપ અફસી અવધૂં ?

અર્થ—મસ્ત વેરામી, એળી આવા પ્રકારના જ્ઞાનનો વિચાર કરે, અથવા હે અવધૂં—ચામી! આવા પ્રકારના અણુપણનો વિચારક થા કે એમાં કોણ પુરુષ છે અને કોણ સ્ત્રી છે? આ વાતનો તું વિચાર કરી નિષ્કાંઠ કાઢ, નિર્ણય કર. (આ ઉપસ્થિત કરેલા પ્રશ્નની વિચારણા માટે નીચેની હકાંકતો—વિચારના સાધનો—જૂઠું કરે છે) એ બ્રાહ્મણને ઘેર અર્ધ ત્યારે ન્હાવા-પોવાની ક્રિયામાં અથવા નિત્ય નૈમિત્તિક ક્રિયા કરવામાં પડેલાઈ અર્ધ અને એ એળીને ઘેર અર્ધ ત્યારે એ એના શાન્નિઈ તરીકે કામ કરવામાં પડેલાઈ અર્ધ અને કલમ પડીને એ તરકડી (અસહમાન) પણ થઈ અને છતાં એ ભતે તેો અવત એકલી જ રહી, એકની એક રહી! મસ્ત વિચારક (અવધૂં)! આ જાળવનો વિચાર કર! (૧)

વિવેચન—આ સંસારદશામાં વર્તતી પ્રકૃતિ—આ સંસારદશામાં કર્મવશ વતવા

શબ્દાર્થ—અવધૂં = અવધૂં, અવધૂં, મસ્ત, વેરામી, બાનો, જેમી અમે = એવા પ્રકારનો, એવો. સ્મિતી = સ્મિત, વિચાર કર-કરે, વિચારવાન, વિચારવાથી વિચારીને મનમાં જન્મ આવે, એવો. રાને = (થા એટલે ચિત્તિત થાવપથી થૂ પ્રથમા અથવા સપત્તમી એકવચન) તેમાં નારી = સ્ત્રી. અમ્મન = અમ્મન. નામી-પાલી = સૌમ્યિયા કરી. ચામી = ચામી સખત પૂરી પાડવા-અગરવા અણુર ક્રિયા, સી શાન્નિઈ ક્રમમાં = અસહમાન થઈને થૂ મન (થા હયાલ સ્થિતિમાં મદમત સ્મુચિત્તમાં) કમ્મ હયા ૫૪ = અસહમાન થૂ તુરકડી = અસહમાન (તિરસ્કારમાં) બીની. આપરી આપ = પાતે નતે. બીની = એલી, એની એક

૧ મારી પદ્મી પ્રત્યાં આ પદ નથી, પાડાંતર ઉપલબ્ધ નથી. બી. મા. પ્રમણે લખે છે પાડાંતર મારી તેો અગ્રણ ઉપર લખાય કરવા પ્રમ્ન થશે. —વિવેચનકાર

આત્માના મમયે સમયે પક્ષગાતા થયેલાં—એ આલેલી માંખારિકતાએ કેવા કેવા ભાવો જાળ્યા તેનો હવે વિચાર કરીએ. કર્મને વશ પડેલ યૌનના કેવા હાલ થાય છે અને થવા છે તે તેા કેઈ પણ અસ્તિત્વ વાંચતાં આત્મા આવે તેમ છે. સમજાવિત્વનું અસ્તિત્વ નિચારીએ કે ખુદ મહાવીર પરમાત્માનું સત્તાવીશ ભવનું અસ્તિત્વ વાંચીએ, નેમનાયના ભવો વિચારીએ કે આદિનાજ ભજવાનના પૂજા ભવો આંશનીએ અથવા પાર્શ્વનાયના પૂર્વભવો નિચારીએ તે આ છવે અનેક નાચા નાચ્યા છે અનેક પાઠો જાળ્યા છે એમ જણાયા વધાર સહે તેમ નથી. સારસંક્રાંત્ય કર્મને વશ પડેલી આ નિરૂપ ચતુષ્વ લ્યારે પ્રાણાણને ઘેર ચર્ચ ત્યારે એણે નકાવાધિવામાં ખર્ચ માન્યો; સવારથી સાજા મુખી બે—પાંચ વાર જ્ઞાન કરતું, કેઈનો સ્વસ્થ થાય તેા નકાલું, સવારે નહીએ, તળાવે કે કૂવે જઈને સ્નાન કરતું એ વાતમાં એણે ખમ માન્યેલ અને સારસંક્રાંત્ય ચિત્તના એવીને ઘેર ચર્ચ તેા ત્યાં એણે ઘેલીનું રૂપ પારણ કરું એવીવર્ગમાં ઘેલાઘેલીનું કામ જણુ કાજ છે વિશેષ કીકાણમાં ખર્ચાદા કે પાંચ વેરાજ ન હોય તેા એવીવર્ગને ઘેલાઘેલીની સજ્જા લગભગ અસારી છવની પુત્રપુત્રીની સજ્જા એટલું જ કામ કરે છે અને કેટલા શિષ્ય થયા તે પર તેમની વેરાચી કે સાધુ વરીકેની કિમત થાય છે આત્માર્થીજીનું મૂંઝીકર્ષ મકંઠા વિકારમાં પડી જનાર, માન-પૂજના આકર્ષણમાં એભાઈ વપ, ત્યાજ કે વેરાજથી જાઠ ચર્ચ જનાર માત્ર દુકાનદારી જમાવવા ખાતર વેશપદ્ધતિમાં માનવાર કેઈ પણ અસ્તિત્વ લ્યારે પ્રકૃતિરસમાં પડી અથ છે ત્યારે તેનામાં આ ઘેલીભાવ અલગ થયો છે એમ સમજવું, અને વિચિત્રા હારનો દાવો કરનાર આ કહેવાતા સતો લ્યારે મકંઠ જણુજી કે સમઘવના મેહમાં પડી જાય છે ત્યારે ત્યાં ઘેલીભાવના એલ એલે છે એમ સમજવું. અથવા અઢતાળીશમાં પદમાં એવીએ મિલીને એતણુ દીધી જતીએ દીધી જતણી એવીજ ગાથા પર વિવેચન કરતાં એતણુ અને જતણી નું જે સ્વરૂપ અવિશુદ્ધ ચિત્તનાને અથે જતાંનું છે તે આ ઘેલીસ્વરૂપ મારે વિચારી લેવું જ્યાં પોતાના કાર્મની મહત્તા માનવામાં આવે, પોતા સિવાય જન્ય સ્થાને સત્ત્વ કે સાધુ વર્તન કે સાચો રસો ન હોઈ શકે ત્યાં આ સ્વપદ્ધતિજનના આવી અથ છે અને નિ પક્ષ જાનનો ત્યાજ થાય છે કે એકાંતવાદ આવી અથ છે આવો એવીને એવીભાવ કે કેઈ પણ પક્ષને સ્વમતાજીએ સર્વ આ ઘેલીનો ભાવ જતાવે છે. એમ માત્ર ઘેલીમાં આસક્તિ કે પરજીવમણુતાના જ્ઞાણમાં પડી જવાને જાહેર જાણે વિસ્તૃત ખર્ચ કરવામાં પડેનો ભાવ વધારે અધભેસતો આવે છે.

દુરકેદી—સુસહમાન ખર્મના જનુવાળીને તિરસ્કારમાં દુરકેદો કે તરકેદો કહેવામાં આવે છે કદાચ અસહ દુરકસાનમાંથી એ ખર્મ નિકાસ પામી આવ્યો અથવા મુસહમનોન્ય જલીકાનું સ્થાન દુરકસ્થાનમાં કરતું તે કાચે હાસ્યમાં તેને તરકેદો કહેવામાં આવતો હશે. તરકેદી એટલે દુષ્કૃતિની પરાકાષ્ઠા મજાતી હતી. વરલી જાણણી તરકેદીમાંથી ભવ' એ કહેવતમાં તરકેદી સજ્જ અધમતાની ચર્ચકેદ જણાય છે આ વાતની મેઝામેઝાતા પર અત્ર વિચાર કરવાનો નથી, પણ ભાવાશાસ્ત્રમાં આ વાત અવલિત હતી તેનું માત્ર દિવ્યદશન છે.

કલમો—સુસલમાન ધર્મનો ધાર્મિક મૂળ મત ‘લા ઇલાહ ઇલિલ્લાહ મહમ્મદ રુસિલ્લાહ’—આ કુસનનું મૂળસૂત્ર છે ઇસ્લામનું હીલાવાકજ છે કલમો પઢવો એટલે સુસલમાન થવું જાયવા જનાવવું કેઈ પ્રાણી બ્યારે ઇસ્લામ ધર્મ જાગીઠર કરે છે ત્યારે હાલતાવાલતાં કલમ પઢે છે અને ઇસ્લામધર્મમય થઈ જાય છે આ રીતે ચેતના બ્યારે જાય છે ત્યાં તદ્દપ થઈ જાય છે આજ ઉવાડીને દુનિયામા આલીએ ત્યારે ત્યાં જે જે વેશ કે અવસ્થા દેખાય તે તે સર્વ વિરૂપ દશામાં વર્તતી પ્રત્યેક ચેતનાના છે એમ સમજી લેવું. શાકડા વેચનાર પણ ચેતના છે અને ન્યાયાસને બિરાજમાન થતી ન્યાયમૂર્તિ પણ ચેતના છે કર્મપરિણામ મહાશબ્દ અને દેવી કાળપરિણતિ સમક્ષ જે જે નાટકો ભજવાય છે તે સંસારશામાં વર્તતી ચેતનાના છે એમ સમજવું જાણી રીતે ચેતના અનેક આકાર અને જાનના વેશમા દેખાય છે અને છતાં તે પોતે સ્વતઃ એકીલી જ છે એ વાત જૂઠા સમજવા જેવી છે. એની વિવિધતામાં રહેલી એકતા જાણ વિચારવા જેવી છે અને એ જાણ સ્પષ્ટ થાય ત્યાર બાદ એના અવરમા કોણ સ્ત્રી અને કોણ પુરુષના પ્રસન્નો વિચાર કરવાનો છે.

કર્માવરિત દશાના પ્રાણી અનેક નામ નામે છે નવા નવા વેશ લે છે અને ઊઘટા સૂઝા જાયો ભજવે છે એ ખરી વાત, પણ છતાં એની અદર રહેલા ચેતના તો સ્વતઃ એકીલી જ છે એકની એક જ છે તેની તે છે અને સ્વયં બંદે જસલ સ્વરૂપે બહિર્ગત છે મૂળજ્ઞાઈ સિદ્ધશબ્દ જયસિદ્ધ થાય કે ભવરૂરિ થાય, ઉદિપુરનો રાણે સત્સિદ્ધ થાય કે પૂજ્યશબ્દ ચૌહાણ થાય, પણ તે તો એક જ છે સ્વયં પોતે મૂળજ્ઞાઈ જ છે તે પ્રમાણે પરિવર્તિત સંસારમા બહિર્ગત ચેતના ગમે તેવું રૂપ લે, ગમે તેવા શરીર ખાણુ કરે, ગમે તે ગતિમા જાય કે ગમે તેવું આદર્શ કે નિંદા છળન વહન કરે, પણ તે પોતે તો એક જ છે આ પ્રમાણે ચેતના—પ્રકૃતિ—અપ્રાણશા તો અદર એની એ રહે છે; એના જાણ રૂપરંગ—સાવ પહોંચ છે પણ એ બંદે દેશી નથી કે બહારી નથી. કર્માવરિત દશામાં આ સ્થિતિ થાય છે આવા પર્યાવરણનો સ્વાદ કરે છે પુરુષગનો પશુન સ્વભાવ છે અને પર્યાવરણો અર્થ જ આ કમભાવી ખર્ચો છે એમ જમાડે સૂચવન થયું છે ચેતન પોતે પોતાના મૂળ ખર્ચો તરફ જોઆય છે અને સંસારહીનકમા દગાઈ ગયેલી ચેતના પરજાવમા ભગ્નકમા કરે છે આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ છે આ બંદે વાતને ધ્યાનમાં લઈને વિચાર કરે કે આવા નવા નવા વેશ લઈ બિતરબિતર પાડ ભજવનારમા સ્ત્રી કોણ છે અને પુરુષ કોણ છે? જાણી વાતનો સાર સ્વ—પરના વિવેચનમા આવે છે વેશ ભજવવાની શાછળની સાવના વેશ ભજવવા પ તા હોવાની સ્થિતિ અને વેશની સંજ્ઞિકતા વિચારશે અને ચેતનશબ્દની અનત જ્ઞાનદમય દશા અને વિરૂપ વેશ પાછળ રહેલ અનર્પ સમયની પરવશતા વિચારવામા આવશે એટલે આમા નર કોણ અને નારી કોણ એ વાતનો ધાટ બેસી જશે. (૧)

સસરા હમારો વામો માસા, સાદા વાલ્કુમારી;

વિધુજી હમારો પોદ પારખીપ છો, મૈં હું કુલાવનહારી અપૂં ૨

અર્થ—માથે સસરા તો તવન જલો માણુમ (લગભગ હોટ જેવો) છે અને મારી સાસુ તો તવન કુમારી બાલિકા છે. માથા પતિ દેવ તો કંજુ પારખામા-પોદિયામાં પેઢી ગયેલા છે અને હું જાત્યારે જોને હિંચકા નાખી રહી છું (હિંચકા નાખવા જો આવશ્યક છે) । મસ્ત પેગી ! જાવપૂત ! જાવા જ્ઞાનનો વિચાર કર ! (૨)

વિવેચન—આ બીજી ગાથા પણ ભારે વિચારમાં નાખી દે તેવી છે. એમાં ૩ સાસુ-દયા-અવિદ્યુદ્ધ એતના-કહે છે કે તેનો સસરા (પતિનો બાપ) તો બાપડા બાવો હોયો છે અને સાસુજી તો બાળકુમારી છે અને તેના પતિદેવ તો કંજુ બાળક હોઈ પારખામા-પોદિયામાં સૂતા છે અને પાતે જોને હિંચકા નાખે છે । આ તવન જસબદ્દ હાલે તેવી વાત છે આજાપુરુષ જેવો વજર અર્થેના આઢાપ હાલે છે બાળકુમારી સાસુને છેકડા કેમ થાય અને પરજોલાં એતનાના પતિ કંજુ પોદિયામાં પેઢેલા કેમ હોય અને બાળકોવા સાસરાના પુત્ર ત કેવા અને કોણ હોય ? આ આખી વતના ભારે વિચાર, પરસ્પર સંબંધ વચસતી અને ન અને તેની અસંગત હાલે છે. અપરજો જોનો ભાવ મમત્તવા વતન કરીએ પ્રથમ આ સમય-સાસુને શોધી કાઢીએ, પછી પોદિયુ હિંચકાવનાર બાપસાહેબને જરાજર પિછાનીએ અને પછી એમાં કોણ પુત્ર અને કોણ નારી ના જ્ઞાનની વિચારણા પર આવીએ.

આ અતિ વિચિત્ર મળખની વતનાનો મેળ શ્રી ઉપનિષદમયબાકયાના ધત્રોમાથી મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ. ત્યાં મસારી છાત્રનું ઘરિજ રજૂ કરવાની સફળતાવ કરતા પ્રથમ બે ધત્રોને રજબૂમિ પર રજૂ કર્યા છે મહારાજા કેમ પરિણામ અને મહારોની કાજ પરિણતિ આ બન્નનું વિસ્વારથી સ્વરૂપ સમજવા માટે સદર ભલ જોવેલ^૧ સંસ્કૃતથી તે સ્વરૂપ રજૂ કરતા આજૂમ થાય કે જો મનુષ્યવતિ નજરીના મહારાજા કર્મપરિણામ થરા કેમમા સવધી અહીં જ્યાં તેવા છે, જોની સંસ્થિતો વેગ ઈદ્ર જલુ દાકી શકે તેમ નથી, અને તે પાતાની યજ્ઞિયાં સપૂજ વાકેદાર હોઈ દુનિયાની વશ તરજલાની નજરે જુએ છે જન પાતાના દુકમને પાકે અમલ કરાવે છે જો પ્રજાદ યામનવાળા મહારાજાને જમનમનનો ભારે શોખ છે અને નાટક જોવામા જો અસાધારણ રસ લે છે જો હોડો પાસે અનેક ચેરો લેવરાવ અને હોડોને ઘવી પીકાની અવમજના કરી અનેક આઠાસના

શબ્દાર્થ—સસરા = વરનો પિતા બાવો બોયો = ભરો માણુમ, નિંદા, ક્રોધ ત્રેા, ભયિષ્ઠ સ્વપ્ન = પતિની મના વાજકુમારી = નાનકડી વાવા, કુમારી = વા, ડોકરી. વિધુજી = પતિ (જના ખતરીપદ). હમારો = અમારો, મારો. પોદ = બેથે, સ્થાને. પારખીએ = પારખામાં, પોદિયામાં. મૈં = હું, હું = હું કુલાવનહારી = દિયો નાવનહારી.

એલો એલાવે જ વ્યવ છે અને એકના એક પાત્ર પાસે અનેક અવનવા પાઠો ભજવાવે છે એ રાજાનું સસાર નાટક ભાષે અદ્ભુત બને છે એમાં મહારાજા વિવેચનશાસ્ત્ર, કથાવ વગેરે સાજ સ્થાને કામ કરે છે એ કર્મપરિણામ રાજાના અત્યુપરમા મહારાણી કાલપરિણતિ પદ્ધતિથી વરીકે બિરાજે છે, અને મહારાજાનું અત્યુત્તમ પ્રેમપાત્ર બનેલી હોઈ મહારાજાને સલાહ આપવાનું કામ કરે છે અને, ખરી રીતે તો, આખું રાજ્ય આ મહારાણી જ વ્યભાવે છે પતિપત્ની પરસ્પર પ્રેમી હોઈ એકબીજાના કામને જમાવે છે. અને પતિદેવે જે સસારનાટક માઠુ છે તેમાં અનેક ભવના બ્યાપારો વણતસર કરવાનો હુકમ કરવાનું કાર્ય આ મહારાણી કરે છે દેવીને હુકમ આપેલા હોઈ પ્રાણીને પાળવા જ પડે છે આ રીતે થતા નાટકો મહારાજા અને મહારાણી એવામા આનંદ લે છે અને કેટલીક વાર તો દેવી બલે રાજ્ય કરતા પણ વધારે પ્રભાવશાળી તરીકે પોતાને જતાવ છે. કર્મપરિણામ રાજાનો દોર તો સસાર પર જ ચાલે છે ત્યારે આ મહારાણીનો પ્રભાવ તો નિવૃત્તિનગરીમા પણ પડે છે આ મહારાજા અને મહારાણી સમરા અને સાસુ સ્થાને છે તેની ઘડના આપણે એકબે.

મહારાજા કર્મપરિણામ અને દેવી કાલપરિણતિ સજ હોઠો પર શાસન કરતા હતા, છતાં દુનિયામા એને વાંઝિયા (નિર્બીજ) તરીકે^૧ બહાર કરવામા આવ્યા હતા, અને મહારાણીને પણ પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થઈ આવી હતી. અને તેને મુંઝવે સ્વપ્ન આવ્યા જથી સુમતિ-ભગ્ય પુરુષ-નામના પુત્રનો જ મ થાય છે. એ પુત્ર જાળભાવમા પણ ભાષે જાળ અને કુશળ હેવાથી રાજ્યશાહી રાજ થાય છે પણ સર્વથી વધારે જાનહનું કારણ તો સદાનુભવે થાય છે આ સવ હસીકત સદર ઉપમિતિભવપ્રપચા બધથી બાણી દેવી આ મહારાજા અને મહારાણી જનત પ્રાણીના રાજાશાહી હતા, છતાં એના મત્રીઓએ એમના પર કોઈની નજર ન પડે તેટલા ઘટે તેમને વાંઝિયા તરીકે બહાર કર્યા હતા આવી હોકમા-જવાબી લેવાઈ જઈને દેવી મહારાણીને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય અને રાજ્ય તે વાતને મ મતિ આપી તેને પુત્ર થશે એમ કહે છે એ જતાવે છે કે રાજ્ય પ્રથમ શાસનવાળો હોવા છતાં એણે હવે અને દેવીને આખી જનતાનું માતૃત્વ મળ્યું હતું, છતાં અત્યાર સુધી એ દુનિયામા જાળકુમારી તરીકે જ બાણીતા થયા હતા. આ મહારાજા કર્મપરિણામ અને દેવી કાલપરિણતિ અત્યુત્તમ યોગનામા સસાર-સાસુ થાય જે માણસને લાગે-કરીદો-ભજવે પુત્રો હોવા છતાં પોતાને અપુત્રીમા માન અને જે બાઈનું સામાન્ય દેવ-દેવેદ્ર-વ્યકતી^૨ સુધી ચાલે તે પોતાને વાઝણી સમજે અને પુત્રજ મ માટે આકાંક્ષા કરે એ લે એને જાળકુમારી જ માનવા રહી.

સસારી જીવ અભ્યવહારરશિમાથી નીકળી અવહારમા આવે ત્યારથી તેને ભવિતભવતા નામની જી પ્રાપ્ત થાય છે. એ ભવિતભવતા દોણદાર ભાવ છે. પથ મુમવાથી કારણમાનું કોક (નિશ્ચિત) છે અને આપણે જે અવિશુદ્ધ યોગના અથવા પ્રકૃતિને વિચારી

રહ્યા છીએ તે જ તે છે. એ ભવિત્યભવતા (નિશ્ચિતિ)નો સચાચી છવ પર આકાશ દોર હોય છે. એ પોતાના પતિ સમારી છવને નાકે પકડીને સાચારમાં ભમાડે છે અને પતિદેવના ઘરનું આણુ તત્ત્વ એ દેવી જ ઘલાવે છે.^૧ આ આસાધારણ સત્તાવાદિની પત્ની પતિ સાથે જ રહે છે એના પર પૂર્વ કાળ યદાવે છે અને જમી ત્યાં લય ત્યાં એકભવસંવેદ ઝુટિકા^૨ તેને આપે છે તેમાં એક ભવમાં ભોગવવાના આમુખ્ય વગેરે કથિનો સમુચ્ચય-એકીકરણ હોય છે આવી રીતે પતિ માટે જોગી તૈયાર કરનાર-પતિને આજ્ઞાજોગી ભવરાવનાર-દેવી ભવિત્યભવતા તે આપણા દેવી અનિશ્ચયભિતના છે, એ સ્વાધીનપતિકા છે પતિ પર આર આકાશ દોર ઘલાવનારી મહામાયા છે પતિના જનનજમ, વિહારસ્વતન અને રૂપ-રત્ન-આકાર સ્વ પર એ ભવિત્યભવતા-મૃતિદેવીનો હાથ છે

આરે પિયુષ ભાગજેલ એહતા હોય, આરે એનામાં પૌદ્ગલિક ભાવની વજગણ વધારે પડતી હોય, ત્યારે પત્ની એને બાળકની જેમ આજ્ઞાજોગી આપે છે આખા ભવમાં ભોગવવાની નાની-મોટી બાળતોના સરવાળાને એકભવસંવેદ ઝુટિકા કહેવામાં આવે છે અને એક ભવ પૂરો થતા વીજ જોગી તૈયાર કરી આ ભવિત્યભવતા પોતાના પતિદેવને આપી નવીન જન્મને શિક્ષી આપે છે ત્યાં એનાં નામ અને રૂપ ફરી લય છે અને એ રીતે ચેતનરાજ ચેતે એક સ્થાનેથી બીજે અને વીજેથી ત્રીજે પકેલાય કરે છે અને એ પ્રમાણે આર બતિના અનેક નાના-મોટા વિભાગોમાં ફેલાયા કરે છે આ પ્રમાણે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જુલાવનાર તેની પત્ની ભવિત્યભવતા છે.

આ એકભવસંવેદ જોગીનો આજ્ઞા પ્રકાર સમજવા એવો છે એને બનાવનાર કર્મપરિણામ મહારાજ છે એને બનાવવામાં એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય કાચ પરમાણુનો સંગ્રહ હોય છે અને તેની બનાવટમાં દૈહસ્વભાવ, કાળપરિણતિ, નિશ્ચિતિ અને ભવિત્યભવતાની સલાહ લેવામાં આવે છે અને એની સોંપણી દેવી ભવિત્યભવતાને યાજ છે અને એ જોગી આખા ભવમાં પોતાનું કાર્મ બીજુવટથી નાની-મોટી સજ બાળતોમાં કરે છે. આ હકીકત પર છીંમી નજર ભવિત્યભવતાની રહે છે પણ તેની બનાવટમાં કાળ, સ્વભાવ અને નિશ્ચિતિનો ભરાબર હાથ હોય છે આવી રીતે એકભવસંવેદ ઝુટિકા પૂરી થાય કે વીજ ભવ માટેની નવી જોગી તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે અને પછી જ્યાં જ્યાં પછી તે બાકીનું કામ થતવત થાય કરે છે આ હકીકત યોગિયામાં જુલાવવાની સાથે ભરાબર મળતી આવે છે અને તે જુલાવનાર દેવી ભવિત્યભવતા (નિશ્ચિતિ) ઉર્ફે અનિશ્ચય ભિતના છે.

આવી રીતે સસરા, સાસુ અને પત્નીનો પરસ્પર આખ્યા પછી મૂળ પડતી આ બાબને વિચારી જઈએ. સાચારમાં જનકતી ચેતનાનો સસરા કર્મપરિણામ મહારાજ

૧ ભવિત્યભવતાની સંક્રિયા જનન થયે જુઓ ઉપનિષતભાગપચાક્યા ભાષાત્તર, પ્ર. ૨ પ્ર. ૭ પ. ૩ ૮

૨ એકભવસંવેદ ઝુટિકા થયે જુઓ ઉપનિષતભાગપચાક્યા ભાષાત્તર, પ્ર. ૨, પ્ર. ૮ પ. ૩૧૫ અને ગેહ.

તો જાણે ભોળો જ છે જેને લાગે—કરોડો છોકરા હોવા છતાં પોતાની બાવને કોઈ વાંચિયા કહે તો તે માની લેવાનું ભોળપણ હોય અને જેને આટલી વૃદ્ધ વયે પણ નાટક ભેવામાં અને અન્ય પાસે અવનવા નાટકો કરાવવામાં મગ્ન આવતી હોય તે ભોળો રાજા જ કહેવાય. અને મહાદેવી કાળપરિણતિ તો ખરેખર અવનવું અસમ-અનત પાત્ર છે જેનું સામ્રાજ્ય તો દેવ કર્મપરિણામના રાજ્યની બહાર પણ જાય છે અને છતાં એ પણ ભોળીનટાક દેવી છે અને તે જાળકોની માતા હોવા છતાં એને લોકો વચ્ચે કહે જાર એને પુત્રપ્રાપ્તિના કોઈ યાજ છે અને એક રીતે એ ખરેખર જાણી ભોળી કુવારકા છે કારણ કે એ પતિદેવ સાથે નાટક ભેવામાં રસ તો ધણો લે છે પણ એના રસમાં વિષમ સેવનભુક્તિ ભેવામાં આવતી નથી એ તો પોતાને યોગ્ય વખત યોધી લે છે અને પતિ દેવની નાનકપ્રિયતાને અનુકૂળ વખતની તકો યોધી આપે છે. જાણી કવિત્વભવા દેવીનું પારણું ખરેખર અદ્ભુત છે. એ સ્વાધીનપતિકા દેવી પતિદેવને જારે ગતિમાં લુહાવે છે અને કિલ્લાસોના અશીલુ પાથ છે અને જાળાચોળી કસબી પતિદેવને અયો વખત પસંદીન અને ભિષ્મચીની ઇશામાં રાજે છે. અને પતિદેવ પણ એની અશીલુ અંતર નીચે અહીં તહીં (જારે ગતિમાં) અજાણ્યા કરે છે આ આકરા દોરવાળી કવિત્વભવાનો સખત દોર વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે? જાની અહર બહુ બહુ રહસ્ય છે. પત્ની પારણે લુહાવે એ વાત પ્રથમ દષ્ટિએ વિષરીત લાગે તેવી છે પણ સીવસ ચિન્તો સાથે મહાવદીએ એ બાવનું વર્તન કરે છે અને પતિદેવને પોતાની અમળીને ટેરવે રાજે છે તે હસીકવને લુહાવનાર સાથે અસખર સજાય છે અને અસખર અવલોકન કરવાથી વાન બમી બાજ તેવી જણાય છે હવે જાણ સંયોગમાં પટેલ પતિદેવમાં-સેવનસખમાં કોણ પુરુષ છે અને કોણ નારી છે તે યોધી કાઢે, સમજી લે. અને શક્તિનો પક્ષી સેવનદેવ જાણ સંયોગમાં નર-પુરુષ કહેવાય? કવિત્વભવા કે મૃતિ (સંસારકથા) જાણ સંયોગમાં સામ્રાજી કોઈ અગત્ય કે પસંદતા કહેવાય? અત્યાસ્ત સંયોગમાં ખરે પુરુષ કોણ છે અને નારી કોણ છે? જાણ કોણ છે અને સ્ત્રી કોણી જાય છે? સ્વાધીન સ્વાધી કોણ છે અને પસંદીન કાંઈ જાય? ક્યાં છે?—તેના વિચાર કરો.

આ ગાથામાં એક જારે વિચિત્રતા છે તેના ખુલાસાકરતા અહીં જણાય છે પત્ની-જેરી પતિને પારણે લુહાવે એ વાત અવનવી લાગે છે તેના અને જે લુહાવના સ્વચ્છતા ત જ્ઞા કરી ૬૩ —

૧ કવિત્વભવાને અસખર ભોળાવવા મદે ઉપધિનિમગ્નપ્રમાણમાં અત્યંત (દિ. આ.)માં બુદ્ધો નીચેના ઉપધો ૪. ૨ ૪. ૭ ૪. ૩ ૮-૧૨ ૪. ૨ ૪. ૬ ૪. ૩૨૧-૨૨ ૪. ૨, ૪. ૧ ૪. ૩૮-૨૬ ૪. ૩ ૪. ૩૪ ૪. ૧૮૪-૮૭ ૪. ૪ ૪. ૪ ૪. ૧૧૧-૮૩ ૪. ૫, ૪. ૬, ૪. ૧૩૩ ૪. ૧ ૪. ૧૧ ૪. ૧૧૩૮ ૪. ૭ ૪. ૧૭ ૪. ૧૮૩૩ વગેરે એટલે જ્ઞાનો જ્ઞાનો કવિત્વભવા તેમજ પરિચય જઈ જાય. —વિદેવનામકર

(૧) શ્રી અનેક પાઠો ભજવે છે અને જોને માટે બાળીતો પદોષ છે એ કારણે મહી જોટલે કામ કરવાનું આવી પડે ત્યારે સલાહ આપવાનું કામ કરે છે. એ પ્રમાણે જોને કાસી, માતા અને રક્ષા તથા પરિત્રી (પૃથ્વી)ના ઉપનામો મળેલાં છે. જોટલે કે જોને એક ભેરાં માતા, મત્રી રક્ષા વગેરેના પાઠો ભજવે છે. આ રીતે એકજો તેા આજી ભજવે કારણી પણ ભેરી મોઝયેણુ માતાનો પાઠ ભજવી થોડિયે કુલસાવે તેા તેમા વૈચિત્ર્ય માનવાનું નથી. આ એક જુલાસો છે.

(૨) આ ભવિતભવતા શ્રી તદ્દન જુલાજ પ્રકારી ઘેરી છે. એના બુદ્ધ અને જોની આસ્થિતો ભારે નવીન પ્રકારના છે. એનામાં ગૌરવ સાથે વિદ્યાન છે. નરમાશ સાથે કટકાર્થ છે. ભારેભમપણ સાથે તદ્દન ઉપલક્ષિયાપણ છે. અત્યંત પતિસ્નેહ સાથે તદ્દન હસી ચલેલા મજબૂત અસ્તિત્વ છે. સ્વાધીનતા સાથે પૂરો સ્વચ્છંદ છે. હજુ જોની વિચિત્રતાઓ આ પદમા આગળ દેખાવાની છે. એ રીતે એકજો તેા આવી વાતસંબધી ભરપૂર પણ કંકટા જેવી ત્રહી તરીકે ચીતરાણલી આ મહાદેવીને એક વાર જોળખ્યા પછી જોની વિચિત્રતાઓ અમી લેલી પડે તેવી જણાય છે.

(૩) શ્રી મરીને માતા મામ, પતિ મરીને પુત્ર મામ, જેવી સ સાસ્ની વિચિત્રતા બતાવવાને જ એ એક ભવમા થતા અદાર નાતલ(સબધ)ની કથામા આવેલી સગપણ-સબધની વિવિધતા અને અનેકતાનો આ પદમા ઉલ્લેખ પણ વાળી શકાય. પણ આ ભાવ જરા દૂર એવી ભલ છે અને સાદા અથવાથી ભાવતમાંથી એવીતાલ્લીને સ્કન્ધ શોધવાનો પરિશ્રમ જણાય છે. છતાં તે પણ એક દક્ષિણિન્દુ છે અને જુલાસા તરીકે ધ્યાન જેથે છે.

અથ તે જુલાસો થોડા અણીએ, પણ આ પદમા વિભાગમા ભારે અદ્ભુત ભાવિ છે. મૂઠ ભાવ છે અને તેને હવેની ગાથા સાથે વાચતા તેમા ભેરીની વિચિત્રતાં ભરાબર ભેલી જશે એમ લાગે છે. આ ગાથાનો ભાવ ભેસારવાં એ દક્ષિણિન્દુ લીધુ છે તે જ સુચક છે અને બીજુ દક્ષિણિન્દુ શક્ય નથી એમ ખાસવાનું નથી. (૨)

મરી ખૂબી દેવી થેતનાની છે. આપણે એ દેવીનો વિશેષ પરિચય કરીએ :—

નहीं हुं परणी नहीं हुं कुंवारी, पुत्र जगामनहारी;

कासी हारी को मैंकाई नहीं छोड़यो तो, हठपहुं बसलकुमारी अवपू० ૩

અર્થ—નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુંવારી અને હું જોનેક પુત્રોને જન્મનારી કે જન્મનાનારી (ધારત્રી) છુ. એ તેા કાસી કાલીવાળો અલખેલાં જુવાન કેઈં છેડવો નથી, દરેક સાથે એ સબધ કર્યો છે અને છતાં હજુ પણ હું બાળકુમારી-ગ્રહધારી છુ !—અવપૂ. ૧
આવી કહીકતનો વિચાર કરે. ૧. જોનું કાઈં શોધો. (૩)

શબ્દાર્થ—પરણી = પરણેલી, વિવાહિતા કુંવારી = કુંવારી, વત્ર પરણેલી, જન્મનાનારી = જન્મનાં પ્રેમ જન્મના કામમા નાશ કરનારી. કાસી કાલી = કાળી કાલીવાળો, પુત્રના નહિ બેટાનો = જન્મ દેવો નહિ, સાથે વિગળ કર્યો હજુએ = તે આ પણ બાળકુમારી = વત્ર પરણેલી, અજ્ઞાતો.

વિવેચન—આ અવિશુદ્ધ ચિંતના બળવા સમારંભના કહે છે કે નથી હું પરણેલી કે નથી હું કુવારકા ! અને તે ઉપરાંત હું અનેક પુત્રોને જણનારી કે જણાવનારી છું આ શી વાત ! એકને એક સ્ત્રી પરણેલી ન હોય અને કુવારિકા પણ ન હોય એ કેમ બને ? અને છતાં આટલેથી એ બાઈનું પૂરું યોગબાળ થતું નથી. પરણેલી ન હોય અને કુવારી ન હોય તો પછી એ વેશ્યા-પરચરી હોય, અને એ વાતમાં ટેકો ત્યાર પછીના વાક્યથી મળે છે એ બાઈ બોલે છે કે પોતે કોઈ કાળી કાઠીના જુવાન જતો ક્યો નથી, છતાં હું હજુ પણ બાળકુમારી, નૈસર્ગિક પ્રાણચારિત્રી જ છું આ વાતનો વિશેષ સમજવા માટે એ રેવીનું સ્વરૂપ ભણવર જ્ઞાનમા રાખવું જોઈશે.

આ ભવિતબ્યતાનું વલુન કરવા અને તેની પિછાણ આપવા કહે છે કે "મારે ભવિતબ્યતા (નિશ્ચિત) નામની એક સ્ત્રી છે વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાદી પહેરનાર મોટો કૈનિક છે તેથી હું નામમાત્ર તેનો પતિ-ભરત્યાર છું ખરેખરી હકીકત એ પૂછે તો મારા ઘરની અને સર્વ લોકોના ઘરોની સર્વ અદરની બ્યવસ્થા (કર્તવ્યતા)નું તત્ત્વ એ બાઈ એકલી જણાવે છે. તેનામા એવો અદ્ભુત શક્તિ હોવાને કારણે તે પોતાના ભીષ્ સર્વથી પુરુષકાર વગેરેની મર્યાદાની ઇચ્છા પણ કરતી નથી. અત્યુક્ત બાળ પોતાના પતિને અત્યુક્ત છે કે પ્રતિજ્ઞા તેનો વિચાર કરતી નથી, ભવસર એવી નથી, પ્રાણીને માથે બીજા આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે તેની બચાવ કરતી નથી; ભુક્તિના વૈભવમા કોઈ જુદાશ્વરિત એવો હોય તે પણ તેને શક્તિ શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો નથી. પતકમની બાળતમા મર્વ રેવોનો શબ્દ ઇંદ્ર પણ તેને સ્ખલના કરી શકતો નથી અને મોઝીઓ પણ તેની સામે જવાનો ઉપાય મેળવી શકતા નથી તદ્દન ન બની શકે તેવી બાળત હાજતી હોય તેને પણ તે મહારેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સપાળમા બેઠવું કરીને શક્ય બનાવે છે. સર્વ લોકોમાથી જે પ્રાણીનું પ્રયોજન બ્યારે, બ્યારે, એવી રીતે અને બ્યારે મુખી કરવાનું હોય છે તેને જાણમા લઈ વિચારી, તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના મજબબ, તે વળતે, તે જાણ્યો, તે પ્રકારે અને ત્યાં મુખી અમલમાં મૂકે છે અને તેમ કરવામા ત્રણ લોકોથી પણ તેનું નિવારણ થઈ શકતું નથી. મનશ્વર કે અત્યુક્ત કાર્ય અત્યુક્ત પ્રાણીના સ્વભાવમા ક્યારે કરવું કેટલા વળત મુખી કરવું, કઈ જાણ્યાર કરવું, કોના સ્વભાવમા રાખીને કરવું અને કેવી રીતે કરવું એ સર્વ બાળતની વાતો ભવિતબ્યતાના હાથમાં છે અને તેને કોઈ અગ્રહાવી શકતું નથી; કારણ કે રેવનાના અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોટા શબ્દ અજ્ઞાનને પણ કહેવામા આવે કે તમારે ભવિતબ્યતા અત્યુક્ત છે ત્યારે તેઓ પણ દુઃશ્વરમાં રાજ થાય છે, મુખ પર પ્રસન્નતા દર્શાવે છે. આજે વિશ્વવર કરે છે એ પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આપે છે પોતાની બાળતે મેટી માને છે મહેદ્દત્ત કરાવે છે આનંદકુટુમ્બિ વગરવે છે પોતાનું કુટુંબજીવન વિચારે છે અને પોતાનો જ પ્રમુખ માને છે. બ્યારે ઇંદ્ર અને શકેવર્તિને આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા

સામાન્ય હોદ્દાની વાત તો શી કરવી ? જ્યારે જોઈ ઉઠે છે ત્યારેને કહેવામાં આવે છે તમારા ઉપર અત્યારે ભવિત્ત્વતા (નિયતિ) અનુકૂળ નથી ત્યારે તેઓ ભવથી ધરણ મૂળના મઘી ભવ છે રીનતા જનારે છે ક્ષણવારમા મુજ રથમાં કરી નાખે છે ભવિત્ત્વ મીથી ભવ છે કહેવાયાના ઉપર છુસે થઈ ભવ છે ચિંતાથી ક્રોધ વિચારમા પડી ભવ છે ક્રિયારથી મુકાઈ ભવ છે ઓઠા શોકમા પડી જઈ પોતાનાં કર્તવ્યો પલ્લુ જુદી ભવ છે અને તે (ભવિત્ત્વતા)ને પ્રસન્ન કરવા માટે કયા ઉપાયો ચોજવા તેનો વિચાર કરવા મઘી ભવ છે”^૧

આ લખાણ ટાચણ વગર દેવી ભવિત્ત્વતાનો પરિચય થઈ રહે તેમ નથી. આ દેવીને પ્રમથના વગર આ રૂપોક્તિ અમલભવ તેમ નથી અને આનંદી લખાણ પ્રસ્તાવના વગર વાંચે કોણ પુરુષ કોણ નારી ? ના સ્વાસ્થ્યને જવાબ આપી શકાય તેમ નથી. આ દેવી-પત્ની ભવિત્ત્વતાનો પૂરો પરિચય આપનાં ત્યાર પછી નીચેની કહીકત ઉમેરે છે. “દુઃખમાં કહીએ તો તે ભગવતી (ભવિત્ત્વતા) રૂઢી હોય ત્યારે જરા વાર જવુ ચિંતની શયિતે તેઓને મગવી નથી અને કઈ રીતે તે સીધી થાય એ જાણતોના ઉદ્દેશ વારવાર મનમાં કરે છે જ્યારે ઉઠે અને જાડીની જાણ પ્રકારની હયા થાય છે તો પાંચ સામાન્ય પ્રણીઓના મલંબમાં તો શી વાત કરવી ? તે દેવી પણ જોવી સખ્ત છે કે તેને પોતાને મધે તે જ કરે છે બીજા કોઈ પ્રાણી તેની પ્રાથના કરે, તેની પાસે રક્ષા બેસે, કે તેને સંતવવાના ઉપાયો કરે તે કોઈની તે ઈચ્છા કરવી નથી.” છેવટે પતિદેવ ઉમેરે છે : “હું જોને પણ તેનો એટલો જોષા ભવ ધરાવું છું કે તે દેવી મધ્યસ્થપણે જો કરે તે બહુ આડુ છે જોમ માટે નાનવું પડે છે અને, જોકે હું તેના પતિ છું તોપણ, જાણે તેનો નોકર હોઉ તેની રીતે ‘જય દેવી, જય દેવી’ જોમ બોલતો બોલતો તેની પાસે બેઠું છું”

આ પત્ની પતિદેવને દોરડું બાંધી દોરે છે અને હરેક ભવ પૂરો થાય ત્યારે નવા ભવ માટે એક ઘોળી બાંધે છે અને ઘોળી મહોદ્દમાં સમી તેનો રત્ન પતિદેવને રાખે ઉત્તરનાનો હોય છે અને તેનાં નામ અને રૂપ એ રત્નને આધીન રહે છે. દેવી ભવિત્ત્વતાનો પતિદેવ સાથે આટલો સંબંધ છે બીજા વાત એ છે કે આટલા માટે મલંબવાતી પત્નીની માથે પતિદેવને દેહમજબ જણ પલ્લુ લેતો નથી. દેવી માત્ર એક ભવમાં સોગમવા ચોખ્ખા કમીનાં પ્રમુક પ્રાણીને બાંધે છે અને પછી નિસરાજ થઈ ભવ છે. આ એકજાવસવેદ ભુકિત આખવાર દેવી, એક રીતે જોઈએ તો સત્તા ૧ લગને પરચેલી ન જણાય, કારણ કે પરચુવામાં તો દેહસંબંધ થાય છે ધરનાર મહાય છે લગનાં કહો અને જવાબદારીઓ ધરનાર સોગમવા-દેવાય-દેવાય છે ત્યારે આ સંબંધમાં તેનું કાઈ જનવું નથી. અહીં તો પ્રત્યેકવાતી થવા પછી પ્રાણીનાં નામ અને રૂપનું સમુદાય નિર્માણ કર્યાનુસાર થાય છે, તેનો સમય કાળગણિતિ દેવી સુકર કરે છે. હોદ્દસ્થાન અને નિયતિનો સાથ લે છે

એટલે આ ભવિત્યના તેને બોલતી આજનાર હોવા છતાં એ સસારી જીવને પરણેલી ન
હતી શકાય. સસારી જીવ અહીં શરીર બધું, જ મે, કહેવું વેપાર કરે, ઘર માટે, વૈભવ
સેવકો—તે સર્વની વિગત ભવિત્યના પેલી એકભવસંવેદ બોળીથી નહીં કરે છે. દુઃખ
આનંદ અને આજો જીવનકેમ સુકર કરાં દેવાં તે શરૂઆતથી અતર્થન મધ્ય બાલુએ
મેલી બધું છે આવી દેવીને પરણેલી કહેવાં તે એક રીતે બરાબર નથી કારણ કે તે ઘર
માઠવી નથી બધવા લગના હજી પૂરા પાડવી નથી. એમ છતાં સસારી જીવના આખા
જીવનનો કેમ સુકર કરી તેને નાકથી ઢોરનાર દેવીને તદ્દન કુમારી કહેવી તે પણ બધું
વેચતું નથી. પારકાના ઘરનાં એને આવડી યાદી થયાં શી ? પારકાના કામમાં માણ
મારવાનો એને અધિકાર શો ? એટલે એ તદ્દન કુવારિકા છે એમ વહેવારુ કોઈ માણસ
ન જ કહે.

આ અતિ અભિમાની સ્વાધીનચતિકા બાઈની મુદ્દતા હજી પણ એવા-બધવા જેવી
છે એ પરણેલી નથી કે કુવારિકા નથી, છતાં એ અનેક પુત્રોને જન્મનારી કે જન્મવાનારાં
છે સસારી જીવનો જ શરૂઆતી વ્યક્તિત્વના અને બીજા સમારમાં રાખી ભક્તિમાં પીડનાર
કર્મોનું મૂળ પ્રત્યેક ભવના કામ પર અવલોકે છે માત્ર કામ કરનાર શુભ કર્મો બાંધે છે
દાન, દયા, દમ, શમ, સ્વેગ, શાંતિ, સ્થિરતા, પ્રસન્નતા અદિથી સાથ કર્મો બધાં છે નિદા,
અભિમાન, દલ, દ્વિષ્ટા માયા-કષ્ટ, દોષ, લાપ્સ એક ભવ અદિથી અશુભ કર્મો બધાં
છે અને પ્રાણી મનોવિકારને જનુરૂપ આક્રમ-પાત્ર કર્મો બધી સસારમાં રખડે છે
એટલે આ અનેક કર્મોને જન્મ આપનાર દેવી ભવિત્યના જ છે મુખાળી પોતે એકરા
જન્મની નથી પણ જામને ત્યાં છોકરાઓ જન્માવે છે એવું કાલ આ દેવી ભવિત્યના કરે
છે એ સસારમાં રજડવાનું ન હોય તો કર્મબંધન ન હોય, કમલબંધન ન હોય તો આગળ
રમણવાનું ન હોય અને એ મર્વતું મૂળ કારણ પેલી બોળી છે આ રીતે દેવી ભવિત્ય
ના અનેક એકરૂપોને જન્માવે છે એ પોતે જણે છે એમ કહેવામાં સકલ વધિ આવે
છે, કારણ કે એનો દેહસંબંધ સસારી જીવ સાથે થતો નથી, પણ એ પુત્ર જન્માવવાનું
કાલ કરે છે અને તેનું પ્રજનન નિમિત્ત બને છે આ રીતે દેવી ભવિત્યના વચર પરણેલી
અને વચર કુવારિકા હોવા છતાં અનેક બાળકોને જન્માવે છે

ભવિત્યના એટલે હોવાદાર વસ્તુનો સમુચ્ચય એ દેવી અતિ ઔરવ સાથે કહે છે
કે કાળી દાદીવાળો કોઈ પ્રાણી પોતે જતો કર્મો નથી, પ્રત્યક્ષે જોતો એ છે આ વાક્ય
અવધાર નહરે જસ અસ્થિતિથી ભરપૂર હોય તેવું છે પણ તેમાં ભારે તત્ત્વજ્ઞાન ભર્યું
છે રમડું વેરવા કે અભિચારિણી કુલદા પોતાનું તુલ્ય ઔરવ બતાવવા કહે છે કે પોતે
સમને જોતો, મહાસાગરને જોતો, નગરોને સપાટાઓ અને યાદા એવી-જતીને પણ
છોડવા નથી ત્યારે આ બાળકાદેલ તો આગળ વધીને વડે છે કે મે તો કોઈ મુવકને
જતો કર્મો નથી । કાળી દાદી એ મુવાનીની નિયામી છે. કાળી દાદીવાળો એટલે જુવાન,

પણ તેનો જ્ઞાન તો પ્રત્યેકપ્રાણી માટે છે—ભવિષ્યમાં જેની કાળી દાદી થવાની હોય અથવા ભૂતકાળમાં જેની દાદી કાળી થઈ ગઈ હોય. મતલબ, જે દેવીએ પ્રત્યેકને પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે અને ફરેકની પાસે તોના પીઠરાવી છે ઉપર જણાવ્યું તેમ, જોણે ઇન્દ્ર કે ચક્રવર્તીને પણ છેકઠ્યા નથી, જાણી સામાન્ય પ્રાણીની તો વાત જ શી કરવી? આવી કુલદા હોવા છતાં, અથવા કાળી દાદીવાળા કેઈ જુવાનને મેં જતો કર્યો નથી છતાં, હજુ સુધી હું બાળકુમારી છું નૈમિષ ઘણાચારિણી છું આનું કારણ એક જ છે: જો દેવી પ્રત્યેક પ્રાણી સાથે સબધમાં આવે છે, જોની ઋતિ, આઋતિ, યારીર વગેરે અનેક બાબતોની નિયત બેઠકની આપે છે છતાં જોને પોતાને જોની સાથે કાઈ પણ લેવા દેવા નથી. પ્રાણીએ પોતે એ કર્યો જાંખ્યાં હોય, એ કર્યો સોગવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હોય, એ કર્યો સોગવવાનો જો ઋતિમાં સ્વભાવ હોય તેનું સમુચ્ચયીકરણનું કાચ જા મહાદેવી કરે છે પ્રાણીને પ્રત્યેક સવમા જતી થજતે જા જાણે લવનકેમ બેઠકની આપે છે, પણ જો સવની સાથે પોતે તો અલિપ્ત જ રહે છે. જો કર્મને કમસર બેઠકની જાણા લવના પ્રત્યેક પ્રસંગને ચોલ આપે અને પછી આપી બેસી જાય હોણહાર વસ્તુની સકલતા કરી આપનાર આ દેવી તો હજુ કાચાં કુવારા જ છે. આવી દેવીના પતિ! વિચાર કર! આમાં યુગ્મ કેણું અને નાસી કેણું? આમાં ધણી કેણું અને ભૈરી કેણું? આ વાતની શોખવટ થશે તો સમજ્યો કે આમાં તારા માનેલા યુગ્મચર્ચને કયા અને કેટલું સ્થાન છે. તું આખી વસ્તુ સ્થિતિનું કેદ હોવા છતાં સાચી જોરેલ ભૈરી તને કેવો નાથ છે તેનો વિચાર કર! પ્રાણી માને કે પોતે ધણી છે યુગ્મ છે અને ભવિત્ત્વવા તેની ચરની શણી કે ભૈરી છે પણ વાસ્તવિક રીતે જોમાં ધણી કેણું છે અને જાણી કેણું છે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે. ભવિત્ત્વવાનું જનુ સ્વરૂપ જ્યાંકમાં આવશે, પણ સમવાળી કારણમાં જેનું સ્થાન મનમાં ભસબર શોખવટ સાથે સ્પષ્ટ થઈ જશે, તો આ ત્રીણ ગ્રાધાનો અવતર વિરોધ સમજમાં ભસબર આવશે જશે.

કાઈ પણ કાચું થવાને જાણે પાચ સમવાળી કારણો બતાવવામાં જાણ્યાં છે. તે પાંચની હાજરી હોય તો જ કામ જને છે. પાંચમાંનું એક પણ કારણ હાજર ન હોય તો વાત ભાંગી પડે છે. તે પાચ કારણો પૈકી ભવિત્ત્વવા એક હોઈ જનું સંપૂર્ણ પાચ સમવાળી કારણોને વિચારી જઈએ:—

૧. કાળ—વસ્તુસ્થિતિનો સમય પાકવો બેઈએ. જનુક કલાક ગયા પછી જ રૂપનું રહી કાચ, ઉત્કલેષે બેસે ત્યારે જ જાણિ પાકે યુવાનીમાં કેસ કાળા થાય અને થકપણમાં સફેદ થાય, ઉત્સર્જિણી—અવસર્જિણી આસ પોતપોતાનો જાચ ભજવે.

૨. સ્વભાવ—વસ્તુનો સ્વભાવ હોયો બેઈએ. લીંબકો થાને ત્ણ જાંખા ન થાય, શીને મૂળ ન બેઝે, જાળિનાં જાળાં જીવી જ ભાય, સૂકથી વાસુ ઉપચરમે, હરદેથી રેલ હાવે, મતલબ, વસ્તુ કાળે પાકે તે ઉપરાંત તેનો તે પ્રકારે ઉત્પલ થવાનો સ્વભાવ હોયો બેઈએ.

૩ ભવિત્યભતા (નિવૃત્તિ)—ભાવીભાવ તે પ્રમાણે જનનાર હોવા બોધાએ. આખા પર કાળજીએ મોર આવે અને સ્વભાવે તે થઈ આવે પણ તેમના કઈક ખરી ભાવ, અને ભાવીભાવ હોય તેની ફેરી (અંગિ) થાય. કાળ અને સ્વભાવ હોય છતાં બધાં મોરના આખા (ફેરી) થતા નથી. નિવૃત્તિવશ અણુધાતુ મળી બધા, પારેણ દૂર હડી ભાવ કોણલ ઉપર નીચેથી પારથીજે ભાવ તાકયુ છે ઉપર બાજ પછી (સીંચાણ) તેના ઉપર ત્રાપી રહી છે પારથીને સર્પ કરે છે તેની પીડાયા ભાવ છટકે છે બાજને વાજે છે ભાવ મરી ભાવ છે પારથી ડેરથી પીડાય છે અને મોરેથી ફસાયેલી કોણલ બધી બધ છે આ રીતે કાળ અને સ્વભાવ હોય છતાં ભાવીભાવ હોય તેમ બને છે, માત્ર કાળ અને સ્વભાવની અનુકૂળતાથી કામ જની આવતું નથી.

૪ કમ—વસ્તુઉત્પત્તિ કે કાર્યનિર્માણમા તે પ્રકારની કર્મની અનુકૂળતા જરૂરી છે કાળ, સ્વભાવ અને ભાવીભાવ જેટલી જ અગત્ય કમની છે કર્મથી કેટલાયે અર્ધભૂર્ણ સ્થિતિવાળાને કોરોડો મળતા બોવામા આવે છે અને ગણતરીબાજ રખડી પડતા બોવામા આવે છે શબર કપણું, સાલમખાપણું ક્ષિતિઅપક્ષિતિનો વિસ્તાર કર્મ ઉપર આધાર રાજે છે.

૫ ઉદયમ-પુરુષાર્થ—કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પણ ઉદયમ છે અને બહોળી વાત છે કે સૂતેલા સિંહના મુખમાં કોઈ હરણીમાં આવીને પડતા નથી. જનાજને પાકવાના સ્વભાવ હોય, સમય થઈ ગયો હોય, તેમ થવું જનના થોડા હોય, અને તેવું કમ પણ હોય, છતાં હાંસલીમા બોર્માં વચર જનાજ થતું નથી. વસ્તુવ વિચારતા કર્મ પુત્ર છે અને ઉદયમ પિતા છે ઉદયમથી સર્વ શક્ય છે અને જનવ પુરુષાર્થથી કર્મના સવ થા નાશ પણ થઈ શકે છે.

આ પાંચ કારણો પૈકી આપણે મહારેવી ભવિત્યભતાને આ પદમા બરાબર બોળાવવા બોધાએ. આજ સમજણ માટે ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીએ પાંચ સમવાયી કારણના પાંચ સ્તવનો જનાજમાં છે તે જનન પ્રસિદ્ધ થયેલ છે છત્રુ સ્તવન જે પાંચ કારણોના સમન્વય કરનાર છે આ જનન છેકે જો છવે સ્તવનો પૂરવણી તરીકે આપ્યા છે જન ભવિત્યભતાનું ત્રીજુ સ્તવન પ્રસ્તુત હોઈ જન્મ કરીએ. પાંચ કારણોની વાત અનેકાંવાદને કારે મમર્દન કરે છે તેનો વિચાર પણ કરવા થોડા છે તે વાચક કરશે. જન આપણી નાચિકા દેવી ભવિત્યભતાનો પરિચય કરીએ —

‘મળ કીરયુ કરે બાપિા છ વસ્તુસ્વભાવ અકબજ’,
જો નવિ હોય ભાવિત્યભતા છ, તો કીમ સીકે મકબજ રે
માણી મ કો મન જ જાળ, ભાવીભાવ નિહાળ રે માણી મ કરો ૧

‘જનનિધિ તરે જગસ કરે છ, કોપી જાન કરે કોય,
અણુભાવી હોવે નહિ છ, ભાવી હોય તે હોય રે માણી ૨

૧. કપર દોરે જ્ઞતિ જાળો રે જો જાએ ૨ નાચો. ૩ કાલ ૪ અણુ

આંખે માર વસતામી હ, યાગે યાગે ઠેક લાખ,
 ઠેક ખર્ચા ઠેક ખાખી હ, ઠેક આપા ઠેક 'સાખ' રે પ્રાણીં ૩
 'ભાઈ'સ એમ ભવિતભ્યા હ ગિણુ ગિણુ ડિરિઈ બાપ,
 પરવશ મન માણસ તણુ હ તણુ' એમ પુ'કે પાપ રે પ્રાણીં ૪
 નિષતિવસે વધુચિતભ્યુ હ આવી મગે તાકાગ,
 'વરસા' સોલું ચિતભ્યુ હ, નિષતિ કરે વિસરાગ રે પ્રાણીં ૫
 જાકાત મહી તણાહ, નવજુ હવે મોવાળ,
 રાખ સહસ' બધા રેવતા હ રેહ તણા 'રખત' જ રે પ્રાણીં ૬
 હેઠ્ઠો' મેશવ કરે હ, કેમ રાખી સકે પ્રાણ,
 આઢેડી' રાર તાકીએ હ, ઉપર લમિ ચીંચાણુ' રે પ્રાણીં ૭
 આઢેડી નામે ભથે હ બાણુ લાથો ચીંચાણુ,
 મેડુએ લીધી ગથો હ, લુએ લુએ નિષતિ પ્રમાણુ રે પ્રાણીં ૮
 રાત્રેહુઆ' મજામગા હ, 'તને પાયા હવતડુ
 મંદિરમાથી માતવીહ, 'રાખ્યા નહિ રહત રે પ્રાણીં ૯

આ નિષતિવાદ થયો. આ પાત્ર સમવાચી કારણની વિશેષ હકીકત અને ચર્ચા સન્મતિ તકમાં આપવામા આવી છે. પાંચેની ઉપયુક્તતા સ્વીકારી મન મતવાળાને ત્યા સમન્વય કર્યો છે. આપણી દેવી ભવિતભ્યાતા કે લા જગવાન છે તેને ખ્યાલ અહીં થાય છે. જો દેવી કેઈને છેડતી નથી, અને છતાં બાળકુમારી છે, પરણેલી કે કુવારી ન હોવા છતાં અનેક બાળકોને જણાવનારા છે. આ સીતે દેવી ભવિતભ્યાતા સમજાવે તો બીજા ચારે કારણો તો ઢીંચા એવા સ્પષ્ટ છે. (૩)

અહીં દીપમેં સ્લાટ જટૂલી, ગગન માંથીજુ તરારી;

વરતી કો છેઠો ચામ કો પિછાઢી, તોય મ સાઢ મરારી અવજુ ૪

અર્થ—અહીં દીપમા મારી સેજડી-ખાટલો છે અને આકાશ તરારી અને ઓડીજુ

રાત્રાર્થ—અહીં દીપ = અનુષ્ઠ સોલ મનસીક (જગદીશ, પાત્રી ખાટ અને પુષ્કર અર્થ—કુવ રાખે ખાટ = મારપાઈ ખાટમે ખટૂલી = ખાટલી સેજડી ઓડીજુ = ઓડીજુ તરારી ઉપર કે નીચે પામને કરેલા મારોડા ક્રોડ જ્યોતો (prilong) તરારી = ખાટમા ઉપર ફી નિગાપ. વરતી = વળેલી બાજી = આકાશની પિછાડી = પછેડી, એકબાની વડી માર સોડ = પાણી, યોગ મજાલ મો ઢીંચા કપડુ મેઘા પર થે છે તે. પત્તી માથા મુખી એઢી સર્વ જુ તેને પડુ સોડ જરતી કહેવાય અને સોડ એસે એકવાળા મેઘા કે વરમ કપડા (મેં ઢે) નીચે રાખવાનું મુવાળુ વસ્ત્ર

૧ આપા ઉપર પાળી જાતે ફેરી ૨ જાકાતરો, પામન ૩ તરખમુ ૪ રૂપિ ૫ મે હનર મોડી કસ્તર ૭ કોલ-સુ ફૂળ ૮ ચિકારી ૯ બાજ ૧ હથિવારથી કાપત હંફાકપા, જાતવા ૧૧ જનનમા ૧૨ અણુ-ઉપવાર કરેલા

છે પૃથ્વીનો છેડા તે સેજી અને આબ (આકાશ)ને પછેડી કરી તોપણ મારી આખી સોઠ લસણી નહિ, માત્ર આખુ શરીર ઢંકાતુ નહિ. આ બાબતનો તમે વિચાર કરો, એમાં શી ઘટના છે. (૪)

નિવેશન—જેન જૂઓળ પ્રમાણે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ અહીં દ્વીપ (જૂ બૂદ્ધીપ, પાતકી ખડ અને પુકરદ્વીપ અર્થ)માં છે. અસખ્ય દ્વીપ અને અસખ્ય સમુદ્રની વચ્ચે આ અહીં દ્વીપ આવેલા છે. આ અહીં દ્વીપને ખાત્તાનું રૂપક આપીએ. એ ખાત્તાને ચાર પાશ છે તે રૂબ, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાષ છે. એમાં આપણા મહાદેવી અવિશુદ્ધ ચેતના સાથે પહેરેલા સૈનિકની પેઠે ચેતનરાજ પર પોતાનો હુકમ બલાવે છે અને રૂબ, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાષ પ્રમાણે ચેતનરાજ ચારે તરફ ભથ્થ-આવે છે. દેવી અવિશુદ્ધ ચેતના આ ખાત્તા પર આગોટે છે અને દેવીની પાછળ દેવ ચેતનરાજ ઘસઠાયા કરે છે.

આવી મહાદેવીને માટે ઉપરનો ગર્ભન-આકાશભાગ તે કોનું કોશીકુ છે. ચાર પાશથી એ રૂબ, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાષને બાંધે છે તે વખતે તેની ઠોક ગર્ભને અંદરની રહે છે એમાંથી બહુવા યોગ્ય સ્વભાવને એ બાંધે છે અને એ કોનામાં વિચારસ્પષ્ટતા ન હોય તો અસ્યનને જ્ઞાન મળી બેસે છે. કોની નજર ગર્ભ તરફ રહે છે છતાં એને તગાઈમાં શી ઘટના થાય છે આ તગાઈનો વિલાસ એ આજો પરભાવરમણ્ય છે એને ખાવા-પીવામાં, કે જેલવા-ખુદવામાં મોજ આવે એ કોનો તગાઈ પરનો આગ્રાધાનો. જ્ઞાનક સમજવા એ ખરા જ્ઞાનદને જોળખતી ન હોવાથી જાણાનદમાં સપૂર્ણતા માને છે અને પોતાની એ ઐકિક સુદૃઢ ચેતનરાજને જોય છે. યદી તો કોની મર્ચાદા વધે છે પણ કોનાં સમારસારવા તો કોની એ જ રહે છે. કોની ખાત્તા અહીં દ્વીપનાં હોય છે છતાં એ ગર્ભનમાં બંધ છે. દેવ, દેવેક, વિદ્યાધરના પ્રદેશમાં ભથ્થ-આવે છે નીચે તગાઈના પ્રદેશમાં પરભાવમાં આગોટે છે. કોની નીચે નારકીમાં બંધ છે અને ચાલતાં ચાલતાં હોયના છે. સુખી જઈ આવે છે અને આખા આલની પિછેડી કોઈ લે છે છતાં પણ કોની સોઠ લસણી નથી, કોની ઢંકી જતી નથી, એને પૂરતો ગરમવા ઘતો નથી. આ સર્વ પ્રાણીની અતિ-આગતિને એને સમજવું અથવા જોઈ શકીએના પદાર્થજ્ઞાનને એને સમજવું. રૂબ પદાર્થની મર્ચાદા હોયની અદરના ગળીએ તો અહીં દ્વીપ ભંદાર ઉપર સાત રાજ અને નીચે સાત રાજ સુખી ભથ્થ અને મધ્ય ભાગની રેવ (સ્વાદ) પણ સાત રાજ પ્રમાણુ થાય. એ જોઈ શકીએની અદરના સર્વ રૂબ પદાર્થો અને ભાવોને બહુવા સમજવા અને પૂઠક કરવા એ ચેતનાનો બ્યવસાય છે. કોની વિશુદ્ધિ કોણીવખતી હોય તેના પ્રમાણુમાં એને રૂબ પદાર્થનું સમજવ અથવા અશુદ્ધ જ્ઞાન થાય છે પણ એમાં કોની સોઠ લસણી નથી.

આ જાણમાં શી જ્ઞાનદયનભૂમિ અવિશુદ્ધ ચેતનાનું રહેલાવ જતાનું છે મનુજગતિ નારકીમાં હોય ત્યારે કોની સ્થાનમર્ચાદા અહીં દ્વીપની હોય છે અને એ ખાત્તા પર આગોટે

ત્યારે આખા આકાશને એ જોશીકુ કરે છે એટલે કે મનુજગતિમા એવો જાન્યે વર્ણ
તો છેક પૃથ્વીના ઉપર સુખી બધ છે એ હોહાહાશ અને જહોહાહાશને પણ બધે છે એ
આકાશ સિવાય કેવ પદાર્થની મર્યાદા જોઈ શકાયોતી હોઈ જોઈ શકાયોતી હોઈ જોઈ
એની નજર પડેલો છે એના જ્ઞાનની હદ પરતીના ઉપરના ઉપર સુખી બધ છે, જેમ જે
જોઈ શકાયોતીના ઉપર સુખીના આખા પરતીવિભાગના પદાર્થો સૂક્ષ્મ કે બાહ્ય બધે છે
એટલે એના જ્ઞાનને વિષય હોય છે અને એ જાદી હીપની ચેજહીમા સુધા સુધ બધ
આમની પિછેડી જોઈ છે છે એમા પ્રકર, નક્ષત્ર, તારા અને સૂર્ય જગતના કલિકોને
ઉપરાત બાર દેવલોક, નવ દેવેશ્વર અને અનુત્તર વિમાનની પિછેડી જોઈ છે—જા સર્વે
છે છત્ર એની ચોઠ ભરાતી નથી આ આમા અવિશુદ્ધ કૈતનાની વધારેમાં વધારે શક્તિ
કુશલની મર્યાદા બતાવે છે

દેવો ભવિતજ્ઞતાની ચોઠ આ રીતે વગર ભસ્યે પડેલી છે અને હલુ એમને એ
જાણ કરે છે આવી ભવિતજ્ઞતા (નિશ્ચિત) પતિ કૈતનસજ છે એમા ખરો ઉપ
કેવુ અને ખરી જોરી કેવુ એ વિચાર્યો ચોઠ નહિ ભસવાની બાબતમા ભવિતજ્ઞતા એ
પાછી પડે છે એ થાત વિચારવા એવી છે પ્રથમ ત્રણ બાબતમાં તેને ને દોર બધા
તેવા જાદી જોતો નથી એ થાત ભક્ષમા સમજાવે એવી છે

એક વિશેષ ભાવ આ માથાને સુરે છે. 'જાત'નો અર્થ જુલસાવી લાખમા કિંમત
ખાટ થાય છે. કિંમતમાં તો 'ખારખાઈ' 'ખાટલો' ન અર્થ આપ્યો છે અને ખટલી એટલે
નાની બારખાઈ-મંચી એવો અર્થ થાય છે જાદી હીપ-મનુજગતિ નમરી-ની ખાટમાં
પદાર્થ, કિંમતો ખાખા, કિંમતોખાની-ખાટલી બનાવી, તેના ઉપર દેવી ભવિતજ્ઞતાને સુધ
આકાશનું એસિયુ બનાવુ અને તળાઈમાં પડી ભાગમાં પડી બધાં નિદરશી આવી
લગ્યાં, તડેની હકીકત બધી, કે પૃથ્વીના ઉપર સુખીના પદાર્થોને ભ્રમજવા એટલું જા
મધુ ભસવા થાયપુલ્ય કરી કિંમતો ખાઈ પરતીના ઉપર સુખી બધામાં મધાં, માથે અને
સરીરે હોહાહાશનું જોડવાનું (પછેડી) જોડવું પણ એમાં ચોઠ ન ભસ્યો, દેહ પુરુષ હાથો
નહિ. આ ભાવ પણ ભસાવર જોડે છે. માત્ર એમાં એસિયુ અને તળાઈ જુદાં પડેલા નથી
આવી ભવિતજ્ઞતાની સક્તિ છે રજકાજીવુ છે પતિદેવનું નાક નાથવાની વાગાત છે હવે
એમા ખરો પુલ્ય પાતે કે ચેરી જોરી ત વિચારો, તે જ્ઞાનને સમજો એને વિશેષ છે
અને એને આત્મજ્ઞાન વિચારો' (૪)

૧. ખાટનો પ્રયોગ આ ચોથી વખતનો અર્થ કરવા મદદ કરે છે તે વિચારવો એના ભાવ ખસાવર
જાણો કે જાણો હોય તેમ હલુ અને લાગુ નથી જાદી હીપ મનુ જોશીકુ તમામ
છેડા પિછેડી અને ચોઠ ને વધારે જગતમાર જાઈ મળી બધાં જોરી જાણા રહે છે મુત
વાખને સુરજા થાય તો મારા અને ભક્ષમા કિંમતે જાઈ અને જાણી જાણને ભસવા જાણમાં રહે
એની નિશ્ચિત છે આ માથામાં હલુ નિશ્ચિત જુદા છે એમ અને લાગુ છે -વિચેનકાર,

ગાનનમઃસ્મૃતે ગાય વીમાળી, વસુધા દુષ ભમાર્ધઃ

સતરે મુનો માર્ધ! વર્ષોણ વચ્ચાવ તાં, તત્ત્વ અમૃત કોઈ પાઈ મધ્યુ૦ ૫

અર્થ—આકાશમઃ ઠળમાં બાચને છૂગાછેડા થયા (પ્રસવ થયો), ગાયે જન્મ્યું અને એનું દૂધ પૃથ્વી પર જમાવવામાં આવ્યું અને બાઈએ સાંભળ્યો। સર્વ વલોણ વલોવવાના કામમાં તો લાગી જાય છે પણ એનો ખર્ચ તત્ત્વ માલ-માખણ તો કોઈકે જ મળે છે કોઈકે એનો સાર મેળવી લેય છે આ મુશ્કેલી બાબતનું નાન વિચારો (૫)

વિવેચન—આકાશમઃ ઠળમાં ગાયને પ્રસૂતિ થઈ એણે બાળક પ્રસૂત્યું ગાય જન્મારે ભારે શરીરે થાય છે ત્યારે વસુધા જન્મ છે પણ જન્માને જન્મે કે તુરત તેને દૂધ છૂટે છે એ દૂધમાંથી થોડું દૂધ જન્માને ખવરાવવામાં વાપરવા દેવામાં આવે છે બાકીનું દૂધ મેળવવામાં આવે છે અને તેનું દહીં થાય છે આ દહીંને ગોળીમાં ભરવામાં આવે છે ખી સ્ત્રીમાંથી એ દહીંને વલોવવામાં આવે છે એ પ્રમાણે કરતા બોળીના ઉપરના ભાગમાં માખણ એકઠું થતું જાય છે. એ ખટું સત્ત્વ છે કોઈ નસીબદારને માખણ પ્રાપ્ત થાય છે. બાકી તો વલોણની મહેનતના જલ્લામાં હાથ મળે છે

હવે પદ (ચોથી શાસ્ત્ર)માં આને મળતી ભાવના પર વિચારણા થઈ અર્થ છે તત્ત્વામૃત ધામવાની દુલભતા પ્રાપ્ત થવાનું જેણે તેવી છે વલોણ વલોવવાની ઇચ્છા તો તનજ માલ પોતાને હસ્તગત કરવાની હોય છે પણ વલોવતા આવડે નહિ તો માખણ હાથ સાથે મળી જાય. માત્ર માખણને તારવી લેવું અને જરા પણ જગાડ થવા ન દેવે એ તો અવગતનું કામ છે અહીં જનનમઃ ઠળ એ જનવાનની વાળી છે. વ્યાકાશ દ્વારા એ કાન મુખી પહેલે છે ગળધર દ્વારા એ ગૂંધાળ છે (જમવાળ છે) અને વલોણ દ્વારા પ્રત્યેક માણી મુખી તે પહેલે છે એ વલોણમાં કોઈ નસીબદારને માખણ મળે છે, બાકી તો વજનસર લેવા આવે તો ઘણાજણ તેવા જન્મેને હાથ મળે છે ખર્ચ માલ અમૃત છે તે તો કોઈ ભાખવાન વિરલાને મળે

અર્થમાં સાત્ર વાચી જાય, સાંભળી જાય કે ગોળી જાય, પણ એ પૃથક્કરણશક્તિ કે તુલનાત્મક શક્તિ ન આવી હોય તો દુરાવેશમાં પડી જાય તત્ત્વજ્ઞાનમાં એકાંત મત થઈ ગયો કે તત્ત્વ દૂર ચાલ્યું જાય છે પછી એ વિચારણા કરે કે ચારવિશદ કરે, પણ એનું પૂર્વજદ્વિત તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, એ સંભવી બીજી ભાવ્યું એઈ શકતો નથી

શબ્દાર્થ—જનનમઃ ઠળ = આકાશમઃ ઠળ, જન્મ-પ્રસવ-પ્રસૂતિ સ્થળ, તે દુષ મઃ ઠળ, વીમાળી = પ્રસૂતી થઈ એણે જન્મ્યું અને છૂગાછેડા થયા, વસુધા = પૃથ્વી, જમીન (૫૨). જમાર્ધ = જમાવું, જમાવું એનું દુષ દુષ દહીં કરતા મળે જાણ નામે તે જમાવું કરેલા મુનો = સામનો, વર્ષુ = માખણ કરતા દહીંને વાંસ વડે પૂરવાની ક્રિયા કરતી તે, વલોવણ કામ તત્ત્વ = તનજ પ્રત્ય, માખણ. જનન = વલોવવાનો સર, માખણ. પાર્ધ = પાલ, મેળવે

જાને સાધનધર્મોની વિચારણામાં તો આ વાત બારે આઠકુ રૂપ લે છે સાધનને સાધનની કેળવણી જામવાને બદલે જોને સાધ્ય ખારી મોટી મુદ્બુદ્ધિકાઓ ભૂલી કરી દે છે અને વચરની ચર્ચાઓમાં આજે ઉદ્દેશ ભૂલી જાય છે પરંપરાને જાનુસરવાની તમલામાં રેલ-કાળની વ્યવસ્થા કે વિચારણા ભૂલાં જાય છે અને પોતે જે રીતે સાધનધર્મો કહે તેનાથી જરા પણ કુદા પડનારને ગમે તેટલા હલકા સળાખો આપવામાં તેને જરા પણ સંકેત થતો નથી. આ પરિસ્થિતિ જ્યાં થાય ત્યાં તત્ત્વ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી જેમ સમજવું.

ધર્મની જાણતમાં જાણ્યાક વરને સાધ્ય માનવામાં આવે, નિર્માણ સમયને કારણે કસવામાં ઇતિહાસ વ્યવસ્થા ખાસવામાં આવે, ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાની જાગૃત્તીલતા પ્રાપ્ત થઈ નથી જેમ સમજવું માત્ર ક્રિયામાં પરિપૂર્ણતા માનવામાં આવે, ક્રિયા જતર્જત રહેલા સ્વસ્થને સમજવાને પ્રયત્ન પણ ન કરવામાં આવે, ત્યારે સમજવું, જો પ્રાણીને જુદું તત્ત્વ-સ્વસ્થ પ્રાપ્ત થયું નથી.

આ સુદાને વધારે લખાવવાની જરૂર નથી, પણ ખાસ જ્ઞાન મેળવવાની વાત જો છે કે ઉપસ્થિતિએ જ્યાં કરનાર જાને જવાનુમતિવાને જાપનાવનાર દુનિયામાં વણા દોષ છે. જો ધર્મભુદ્ધિએ ચાલે છતાં જોને છાશ જ મળે છે જો વાત જાહેર જારીકાઈથી વિચારવામાં આવે તો જ સમજાય તેમ છે થઈ જાય તો ધર્મને નામે પદ્માવતિ થઈ જાય છે ક્રિયા કરવાને નામે મજબૂર ફરતી આખી જગતની રેવામાં આવે છે અને ધર્મિક રેવાવાળા ટોળ કે જમમાં ધર્મોત્તરને પોષવામાં આવે છે જાહી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, પણ માત્ર છાશ મળી છે જેમ જાણવું.

અગ્નિદુઃ સિતના કહે છે કે મેં જનનમ કળમાં વીંચાયેલ સાવતા કૂધને પૂંથી પર જમાવતાં જોયું-જોયું છે. જોનાં જાનેલાં કહીને ઝેણીમાં જણતાં જોયું છે જોને વલોવાતું જોયું છે પણ જોમાંથી તત્ત્વ-માનવ-નવનીત જોનાર તો કેટલોક જાગૃત્તી જાગે છે. જોવા તો મને તણ દોહાને જાગે જાગ્યા જાય છે મારે તેનાં સળાખે છૂટી જાય છે જોરે મોટા જાગતાં દોહાં, જેનાં મારી સાથે સળાખ છે તે તો જાગેજાગે મધ્ય કર્ણમાં પડી રહ્યા છે. જામવતે તો કેઈ નસીબદાર મેળવે છે મોટા જાગ જાગ્યામાં સતેવાઈ જાય છે પણ મનમાં માની જોડે છે કે પોતાને જુદું તત્ત્વ-માનવ મળ્યું છે જાની રશ્યા છે જ્ઞાનમાં સમજાવું કે છાશ પણ નાળી રેવા જેવી થીજ નથી. કાઈ ન મળે તેના પ્રમાણમાં છાશ પણ કીક છે પણ જે દોહા, ઉત્સાહ અને જાગૃત્તી વલોવા વલોવામાં આવે છે તેના પ્રમાણમાં જો કાઈ નથી.

સુદાનાં વાત જો છે કે વલોવાં વલોવાની રીત તો વણા જાગેને જમે છે પણ વલોવાના વલોવાના કુખમાં પડી જાય છે અને પછી કેમે કરીને રેકાંતે જાવતા નથી. જે નીનિજાથ થાય, તે તો જાગૃત્તીથી પણ નિચ દોહાં સજાઈમાં હાંપીપાત્ર થાય છે જાને કાશ થાણા કહે છે પણ ધર્મભુદ્ધિએ જોડાતે જાહી જાય છે માત્ર ક્રિયામાં સર્વસ્વ માની

મેણે છે, કિંથા પોતે કરે તે પ્રકારની જ થાય અને તેથી જરા પણ ફેરફાર કરનાર મૂર્ખ કે નરકગામી જ દોષ, આવા વિચાર-નિર્ણયવાળા બદલિલુની છાવેને અમૃત પ્રાપ્ત થવું પણ મુશ્કેલ છે. ભલા માણસો કોઈ વાર સદૃશ્ય બંધે ખરા પણ દુરાચરી, બદલિલુને સદૃશ્યની નજીક પહોંચવાની કે અમૃત પ્રાપ્ત થવાની આશા ઘણી જોઈ ગણાય.

વલોણાનું ફળ પૃથક્કરણ છે. પૃથક્કરણનો અર્થ વિચારણા છે. વિચારણાને પરિણામિ તુલના છે. તુલના પછી પ્રમાણ-પરિમાણ-પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરિણામિ બને જાત્યુએ જોવાની આવડત આવે છે. જ્યાં જોઈતી બુદ્ધિ, મતાચક્ર, કું કું તે જ સત્ય કોઈ શકે અને તે મિત્રાચ અન્નચર કે અન્નચર સત્ય ન જ કોઈ શકે એવી બુદ્ધિ થાય, એ સર્વ છાયા છે. અવિશુદ્ધ ચેતના-અવિતત્ત્વતા કહે છે કે વલોણુ વલોચી વલોચીને મારા દેવ તો અમૃત પામવા નથી, સવારથી મોટી રાત સુધી વલોચા કરે છે પણ નફામા જોને છાયા મળે છે. આવા અમારા પતિદેવ છે. આવા અમારા ચેતનરાજ છે. આવા અમારા નવલા નાથ છે. એમને નાકે પકડી દોરવામા આવે તે વાત તેઓ સ્વીકારી લે છે. વલોણુની છાયામા રાષ્ટ્રી થય છે અને અમૃતનો ધૂટો પણ ન મળે છતાં જ્યોત્કાર (જ્યોત) પામ્ય કરે છે. ? પતિ સમજ-વિચારી આવી રીતે પોતાની અવિશુદ્ધ ચેતના પત્નીને વતવા કે જે પત્નીની પામે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તી શકે નહિ, જેનું વલણ સામાન્ય છાયામા સતોષ પામવાનું થઈ ગયું હોય, જે સામાન્ય પ્રતિભા પ્રાપ્તિમા પ્રાપ્તિ મેળા દોષ, જે સામાન્ય ધર્મશાસ્ત્ર કે ધર્મશાસ્ત્રમા જીવનકર્તવ્ય માની પરિપૂર્ણતા માતાં ભેદા દોષ, તમણું વિચારણું કે આવા સંજોગમા પોતે પતિ ખરા કે ખરી ધનિયાળી ધનિયાળી થઈને બેઠી બઈ છે. આ વાતનું સદૃશ્ય વિચારે તે છૂટી ગાથામા (નીચેની ગાથામા) જતાવેલ ભૂમિકાએ પહોંચી શકે; વાકી તો કંઈક આવ્યા અને કંઈક ગયા. (૫)

નહીં જાઠે સાસરીય મે નહીં જાઠ પીયરીય, પોયુનીરી સજ ચિછાઠ;

‘આનંદપન’ કદ મુના માઈ સાધુ તો, ગ્યાતસે ગ્યાત મિચાર્ઝ મરપુ. ૬

અર્થ—તું તો મારે આસરવાસે પણ નહીં જઈ અને મારા પિતાને ઘેર પણ નહિ જઈ. અહીં મારા પતિદેવની એજીવી પાપરી-જમાવી રીધી છે. આનંદપન મદારાજ કહે છે કે અહો મનુષ્યન સતો! આજોગ, જો રીતે જાતે જ્યોતિમા જ્યોત મળા નહીં મેળાવી રીધી. આવી વિશિષ્ટ વાત અવપૂત મસ્તા! તમે વિચારો, જેનું સદૃશ્ય શોધો, એમા સ્વેચ્છા વાતપર્યાયને યગવા. (૬)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ દોષા છતાં, અને અવિતત્ત્વતા નાન-પતિને નાકધી દોષાથી દોષા છતાં, જાતે જો ચેતનની ધનિયાળી છે, સુસ્કારણની આપ જાગ્યા છે. એ લ

ગાથા—સાસરીયે = સસરાનું ઘર, સાસરી, સાસુ પંડરીયે = પાપનું ઘર. અન્ન = ભોજન. નિચાર્ઝ = જમાવી, કરી, પાકરી. નિચાર્ઝ = મળા થઈ મેળાવી રાખી.

અતે જોને પતિને માટે હાથણી ઘર્ષ જાવી, પતિનો રખડવાટો કયા કારણે થાય છે તે તેના ધ્યાનમાં આણુ પતિ સાથેના પોતાનો અગાળી જાવ તેના હક્ક પર જાણ્યો અને સત્તાજને જનવજીવ ખાણુ કરનાર જનવ વીર્યવાન પતિના રખડવાટા પર જોને હાથણી ઘર્ષ જાવી. જોને આનંદવન યુગ્મને જતાવી આણુ કે ચૈતન્યજ પોતે તે જનવ જીવનો કારણ છે સ્થિરતા-આશિષમાં રમણ કરનાર છે અને જનવ આનંદમય છે એક જનવ શબ્દે જ જોના જ્ઞાન વ્યવહારી નાજના. જોને મનમાં થયું કે આજા અપાર સ પતિના નાજને નાકેથી દોરવા, અને જ્યાં ત્યાં જાટકનું, જો પોતાના જેવી આર્થ માનુનીને શોભતું નથી. પતિના વિકાસ સાથે તેવી અવિતલ્લવાનો પણ વિકાસ થવા લાગ્યો અને જોને આંતરેશ અને રખડવાટા પર કટાક્ષે આજ્યો.

સાસરની જોને પિયરની જો : જ્યારે બેરી વાણ પરણેલી હોય છે ત્યારે જોને સાસરે અને પિયર જવાનો જૂળ શોભ હોય છે ચાર દહાડા સાસરે રહે ત્યાં બાપને ઘેરથી તેડું આવે, જોટલે જોનના પિયર સધાવે પોતે પિયરપોતાલી (પિયરમાં ભાઈભાડુવાળી) હોય જોટલે ત્યાં થોડા દહાડા રહે જોટલે વળી સાસરેયાં તેડું આવે. આમ સાસરે અને પિયર જો નવી વહુના કોઠાને વિષય જણાય છે સ્વતંત્ર છંદવાળી, મરણ પડે ત્યારે પિયર જાણી જનારી, છજુકો કરી પતિને કળાવનારી પ્રમથને આજરે જણાવું કે પોતે સાસરે-પિયર બન્ન-આવે છે જોમા પતિદેવને જૂળ નાજાકૂટ થાય છે અને પોતે જનવ આવે પતિની સેવા કરી શકતી નથી. આ વિભાવણને જોને જોણે નિવૃત્ત કર્યો કે હવે પછી હું સાસરે-પિયર નહીં જઈ જોને ઘરના પરણા થવાની ટેવને મૂકી કઈશ અને પતિ દેવની સેવકી બિછાવી હું તે ત્યાં જાણે વજત કાજર રહીશ. આ રીતે પતિની પોતાનો નિવૃત્ત મનમાં કરે છે આ : આજના વાવ મૂકી દે છે અને અવિનાશીની સેવકીએ, રમ લાગ્યો મારી સજની છ રે મા જવાવેલી કથાનો સ્વીકાર કરે છે. ઉપર જોનેક વાર જોણ કે બ્રાહ્મણને ઘેર ન્હાલી-પાલી અને મુમલમાનને ઘેર કલમ પડનાર અને જોનેક નામ નવાવનાર તે આ મહાદેવી જ હતા અને જો પતિને નાકેથી દોરવીને હેશન પરદાન કરી રહ્યા હતા. જો તેની જોક ઠેકાણે બહાર પણ નિરતિ જોમલી નહિ અને દેવને બેઠવા દેવી નહિ. અવિતલ્લવા તેની તે પ્રમાણે નિવૃત્ત કરી નાજે તે વજતે કેવો દેશકાર ઘર્ષ બન્ન, અતિમ સાધ્ય દેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે વિચારવા પહેલાં આજ્યો સાસરીઆ-પિયરિયાને જોજાથી હર્ષજો અને પતિદેવની સેવકી હર્ષ કેમ બિછાવી અને ક્યારે બિછાવી તે જલ્દ જોઈ હર્ષજો.

અવિશુદ્ધ જીવનના પિયરિયામાં મહામોહરાજનો આજો પરિવાર છે ચિત્તવૃત્તિમંદવીમાં આવેશ પ્રમસના નદીની વચ્ચે આવેશ તદ્વિકસિત જે મા ચિત્તવિશ્વપ્રમાણો નાજેલો છે. તેની વચ્ચે તૃપ્ત નામનાં વેદિકા પર વિષર્મા સિદ્ધાસન માટેજ છે તેના ઉપર મોહરાજ વિશ્વમય થયેલા છે જોની મહામૂકતા રાણી મિથ્યાદર્શન મેનાપતિ અને તેની કુદિ

ભાર્ગ, મહારાજના રાજકેમથી અને દ્વેષગળે દ્રુપત્રે, જોની જનુકેમ મૂલતા અને અવિવેકિતા ભાર્ગ્યો, મહારજ નામનો નાનો રાજા તેની રતિ નામની પત્ની, તેની પાસે હાસાદિ પાત્ર પુન્યે, કયાય નામના સોજ બાળકો—જો આજો પિયરિયાનો પરિવાર છે જોમના રહેવાના નગર રાજસ્ય ચિત્ત અને વામસ્ય ચિત્ત છે મહામોહરાજાની મહદમા જ્ઞાનસવરણાદિ સાત મોટા રાજાઓ છે અવિશુદ્ધ ધેનનાના આ સર્વ પિયરિયા સાથ. મિથ્યાત્વ દશામાથી તે છેડે તે જખતે આ આજો પરિવાર તેને મહદ કદે છે આ પિયરિયાના પરિચય માટે ઉપમિતિ સમપ્રપચ્ચાકયાનો શ્લોક પ્રસ્નાપ વિચારી જવો.

સાત્ત્વિક માનસપુર નગરમા વિવેકપવત બાવેલો છે તેના અપ્રમત્તત્ત્વ શિખર પર જૈનપુર નામનું નગર છે. તેની અદર ચિત્તસમાધાન નામના મહદપમા નિરુપૃક્ષતા નામની વેદી પર છવવીઈ નામનું સિદ્ધામન છે તે પર આસ્ત્રિધર્મસજ નામના મહારાજ બેઠા છે. દેવી વિરતિયા તેમને યતિધર્મ નામનો પુત્ર યથેલો છે જો રાજાના સામાધિકાદિ પાત્ર મિત્રો છે યતિધર્મ કુવરાજના હયા સહચારાઓ છે અને પત્નીનું નામ મહુભાવસારના છે. દગધો પુત્ર મૃદ્ધિધર્મ છે અને જોનાં પત્નીનું નામ મહુજુગરજાતા છે જો મહારાજનો સેનાપતિ સમ્મજર્જન છે અને રાજમત્રી સદ્ગોષ્ઠ છે આ સદ્ગોષ્ઠ મત્રીને આભિનિ ગોષ્ઠ વજેરે પાત્ર મોટા મિત્રો છે રાજાનો ખાસ મહદગાર સતોષ નામનો હરકરી છે અને વળી તે સવમ નામના યતિધર્મનો મિત્ર થાય છે આ આજો ધેનનાના સાસરિયાનો પરિવાર છે અને અવિશુદ્ધ ધેનના વિશુદ્ધ યતી બાથ તેમ જોને આ સાસરિયાના પરિવાર સાથે રોહસજળ વધતો બાથ છે આ આજો શ્વશુર પદ્મ સમજવા અને જોગજવા માટે સદર જથેનો શ્લોકો પ્રસ્નાપ જોવા ત્યાં જો પ્રત્યેકની વિગતવાર જોગજાણ બાપવામા બાવા છે.

અવિશુદ્ધ ધેનના આ સાસરિયા અને પિયરિયામા આગ માર્યા કદે છે અને કોઈ કોઈ વાર તો જોને સાત્ત્વિકમાનસપુરથી વામસ્ય ચિત્ત કે રાજસ્ય ચિત્તમા જવામા શરમ પજી આવતી નથી. અથવા બાહ્યાત્મભાવમા રમણ કશું તે પિયર સમજવું બાવું-પીવું હસવું-રવું વજેરે સુવ બાહ્ય બ્યવહાર, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ અથવા હાસ્ય-ગ્રોહ-સ્તિ-ભય કે દુઃખ છા ને સુવ પિયરમજળ છે; અને સાત્તિ, મૃતિ, ખીરજ દૃષા પ્રમોદ, મત્રી, દયા, કમળ, શમ, હમ સુશમ વજેરે આચરવામા મૂચવે છે જ્યાં પરભાવનો ત્યાગ કે સ્વમાં રમણના સાથ, જ્યાં બાહ્યાત્મભાવ હજાર્થ અતસ મહયા અનૂન થાય ત્યાં શ્વશુરપમને સદચાર સમજાય છે આ જલે આચરિયા અને પિયરિયામા જર્જુ-આવર્જુ યથા કદે, યોડી વાર અવસ્થાવમા રમણતા થાય અને વળી પાછા બાહ્ય ભાવમા જિનરી જવાથ ત્યાં આચર-પિયરિયાવજુ સમજવાનું છે પ્રમત્ત દશા અને અપ્રમત્ત દશામા બાવા જ પ્રમત્રો અને છે.

પડી વિચારવાને પરિણામે ધેનનાએ આ સામ્રે અને પિયર જવાની મોન બાદવા માડી ત્યારે જોવું શું કમું ? જોવું તો પ્રીતમછતી મેજડી વિણાવી રીધી અને ત્યાં પાનાને અડી જમા પા. જોવું ન કદી લોકોની હરકાર, ન વિચાર કયા પિયર જવાનો અને ન

સળખ વિવાર્યો સાસરીઆનો. પતિની સેજડી અને ત્યા પતિનો સહાચાર એણે કરી લીધો અને તેમાં આનંદમહાજી માની લીધા. પરિણામે બાહ્યત્મભાવ અને અંતરત્મભાવ વચ્ચે એકતા આવતી જે રીત અત્યાર સુધી થાણુ પછી હતી તે અગાધાર્થ ગર્ભ આ રીતે પૌરુષ બલિકે બાવ થતો ગયો અને આત્માનુસંધાન થતું આશુ અને પતિ-પત્નીનો એકંદ્રીભાવ વધતો થાઓ. આ દશા પ્રગટપદે પ્રાપ્ત થાય છે પછી તો ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધ-ધ્યાનના પાયા પર પ્રગતિ થાય છે સમાધિની એકદીનતાનો અનુભવ થાય છે પૃથક્ત્વ અને એકત્વનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે સ્વને વિવાહ છે પરને અશબર એળખી તેનો સમવ્યવસ્થા ત્યાજ થાય છે આત્મસંવેદન થાય છે ક્ષુધાએજીને માર્ગે અતિ થાય છે, મન પર વિજય થાય છે શીલેશીકરણનો પ્રસ્તાવ થાય છે. કમ પર વિજય થાય છે, સપૂણ જ્ઞાન થાય છે અનંત દશન થાય છે અને અતે અનંત અધ્યોતિમા અધ્યોતિ મળી જતાં ચૈતન્ય અને ચૈતન્યની એકતા સંધાય છે.

આ આખા પ્રગતિપદની વિચારણા અત્ર કરવી સકલ નથી. વિવેચન થયું વધારે થઈ ગયું છે સ્વગત્યકેશવથી એ ભાગ માટે યોગ્ય થોનો કવાલો આપીએ. વાત એ છે કે અત્યાર આ પ્રકારે અધ્યોતમા અધ્યોત મળી બધા ત્યારે પણ ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ જરૂર રહે છે એના અનંત જ્ઞાન-દશન-આદિત-વીર્ય-ભિષેયોઝ કાશમ રહે છે પણ એની બિતિ, આગતિ અને પરભાવરમણતા સળખા દૂર થઈ બધા છે અને એનો પરમ આનંદમા લય થઈ બધા છે એનો સાહ્યારિક સ્વર્ગ આનંદ આત્મસ્થિતિમા નિમજ્જન પામી બધા છે એ અજર-અમર-અવિનાશી-નિરજન-નિરાકાર દશા પ્રાપ્ત કરી લોકને અગ્નિ થાઓ બધા છે એની ચૈતન્ય અને એ પાતે સળ પ્રકારે એક થઈ બધા છે, આત્મા, ધ્યાન અને ભોવ સળ એક થઈ બધા છે અને પછી તો ઉપર જણાવેલી જાડી લીપની ખાટ-ખટ્ટી કે આસની ચિત્રેડી ખલાસ થઈ બધા છે, નાવા-ધોવાનું કે કુશન પદવાનું ખલાસ થઈ બધા છે અને સાચા અમૃતને પ્રાપ્ત થવાનું ફળ કેળીલી રીતે બેસી બધા છે.

અને આ સ્થિતિ થાય ત્યારે ચૈતનશબ્દ પછી આનંદશબ્દ તત્ત્વ સ્પર્શ (પદ ૫૫) માં વર્ણવેલ દશા પ્રાપ્ત કરે છે પછી એવી દશામાં યુગ્મ કોણું ? અને નારી કોણું ? અનંત શુદ્ધમા નિમજ્જન થઈ બધા, અનંત જ્ઞાન સ્વકીય થઈ બધા, મન પર વિજય થઈ બધા, બાહ્ય સળખ હમિયને માટે અટકી બધા અને જે અવિનાશીની સેજડી પ્રાપ્ત કરવાનું ચૈતન્યને મન થયું હતું તે પ્રાપ્ત થઈ બધા એકલે ચૈતન્ય અને ચૈતન્યનો સેક રહેતો નથી અને ચૈતન-ચૈતન્ય એક થઈ જતા અસેદબાવમાં પછી કોણું જી અને કોણું યુગ્મ ? આ પ્રમાણે અંકડોનો આયો ભાવ ફરી બધા છે અતિ અદ્ભુત આત્મદશા બહુત થઈ બધા છે અને તદ્દન અનુભૂત ઉત્તમ ભાવની એકતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૬)

ઉપસહાર—આ પ્રમાણે આ વિચિત્ર પદનો-હસ્થિાળીનો-અર્થ થાઓ છે. આમાં પદમાં રૂપિત છે ત બેધાકવા પ્રચલ કર્યો છે. આ સિવાય અન્ય અર્થ દેવા એકંદ્રે,

જરૂર હશે એમ તો શરૂઆતથી જ લાગ્યું છે અને વાચનાર તે સમજી ગયેલ હશે એમા શકા નથી. પણ બાવા પહેલો અથ કરવાના પ્રયત્ન કરવામા અતિ આનંદ થાય છે અથવા ધાય છે વિચારણા ધાય છે અર્થા ધાય છે—જે આત્મપ્રગતિ માટે જરૂર હિતકારક છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રયાસ કર્યો છે એ સુચોચ મયો છે કે નહિ તે વિચારવાનું કામ તો વાચકને માટે જ કાયમ રહે.

આવી દરિયાગીનો મમૂક કોઈકો કરવા ચોખ્ખો છે એના અર્થમા મતસેદ થાય તે કસ્ટા તેને માટે વિચારણા ધાય જે અતિ આકર્ષક અને હિતકારક હોઈ એવો પ્રયત્ન જરૂર કરવા ચોખ્ખો છે અને પોતે કશું અર્થ માટે આનંદ ન હોય તો પ્રયત્નનો લાભ અન્યને આપવામા વાધો ન જ હોઈ શકે એ માન્યતા નજરમા રાખી જે વિચારણાને ઉત્તેજકરૂપ કરી લેખનો વિષય બનાવેલ છે^૧

આ પહેલા અસહ્ય લેખક આનંદજન મહારાજ કે કોઈ અન્ય જે એ આદિત્યની અર્થાનો વિષય છે એ વધારે ચોખ્ખોગ તપાસ અને અર્થા માગે છે આપણે એ અર્થા આદિત્યકો પર ઊંડી દૃષ્ટિએ જે અજિતએ આ પદ લખ્યું હશે એને પોતાના નામનો મહિમા નહિ જ હોય જે અનવ કાગળી દૃષ્ટિએ અવરજવર એઈ શકતા હોય તેને એક ભવનું નામ તો માત્ર કમનિ એક પ્રકાર જ લાગતો હોય જેને કમનાથની મહત્તા સમજાવી દોષ તેને કમકળ માટે વિચારસરખો પણ ન હોય એવી આ પદના કર્તૃત્વનો પ્રશ્ન વિચારતા હવાય અર્થમા જિનરવાની સાચે જ જરૂર હોય છતાં આવી અર્થા જરૂર થાય છે અને આદિત્યની નજરે એની આવરજકતા પણ છે આપણે એ અર્થને ઉપાદ્રુષ્ટાત માટે મુહવતી રાખીએ. એનું કારણ એ છે કે એવી અર્થા બુદ્ધિની નજરે બચી મલાની લાગે છે પણ આત્મિક પ્રગતિની નજરે એનું ખાસ મૂલ્ય નથી. જે પદના કર્તા એકસ (૪) હોય કે ચાર (૪) હોય, તેને આત્મિક પ્રગતિ સાથે સુજન્ય નથી. અસહ્ય એ કબીરના મુખમાથી નીકળેલું કે લાભાનંદ મુનિએ કહ્યું તેનું આપણે કાર્ક કમ નથી. આપણે તો એસા પાન વિચારી નું કામ છે આપણે અવધૂ ના સંબોધનનું કામ છે આપણે બ્યોનિમા બ્યોતિ પ્રેમવચનું કામ છે આપણે તકને ઊંડી માખણ લેવું છે અને સર્વને ચોગીસાએ સલામતું તે આપણે સામગવું છે

આ દૃષ્ટિએ આ અર્થા બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ કરવાનું સ્વયં અને તે માટેનો પ્રયત્ન ચોખી હેમું; અહીં તો જે અજાણત કાર્ક હોય તે બાગથી રાખીએ, એનો પ્રેમ પ્રાગી ન પ વા ર્કએ વાત એક જ છે કે વિહારી જિનનાને ઊંડી એને વિશુદ્ધ બનાવી દઈએ, એને જરાજર બોગમો સાથે માર્ગે અપનાવીએ, એનો પૂણ લાભ લઈએ અને અનવ શુભમય જિનનાજ સાથે એક કરીએ અને ઉચે બ્યોનમા બ્યોન પ્રેમાથી અનવમા એ.ઈ.ઈ. (૬૬)

૧ દરિયાગી અનેક વિવિધ મટે જુએ આ પુસ્તાને બને આપેલ દરિયાગી-વિષય અન્ય-જાગૃતી રીતે પરિચિત. -વિવેચનકાર.

શુનિકા—આ પદ બચ્ચારલક્ષી છે એનાથી જાતરમાં એક અતિ મહત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. નીચેની દ્રષ્ટી નોખ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આખી તાર શુ બોલે છે? આલો મુંદર દેહ મળ્યો છે તને સારી કેળવણી મળી છે તું સાચા-જોડાનો વિવેક કરી શકે તેટલી બુદ્ધિશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને અનેક પ્રકારની જનુકૂળતાઓ મળી છે. બીજી રીતે બોલે તો આ મનખાદેહ મળ્યો પણ ભારે મુશ્કેલ છે. કેટલું ઘોઘા કે જગદ ઘણું હોત તો ભાર જેથી જેથીને તારા હૃદય નીકળી આવ, પણ એમાં વિચારશક્તિનો કે શક્તિશક્તિનો કાંઈ પણ ઉપયોગ કરી શકત નહિ. પરંતુ જીવન, જોડવાની અશક્તિ, સાધનોના લાભ હોવાની અશક્તિ આદિ અનેક અનવશ્યતા પડી તું મને તેમ જીવન પૂરું કરત. અથવા કોઈ હલકી અવિરત જન્મે હોત તો કશુંક મથ જીવન પૂરું કરત. તને તો મુંદર દેહ મળ્યો, મુંદર રેશ મળ્યો, વિચારશક્તિ મળી અને તને પસંદ આવે તેવા અનેક સુખો મળ્યા તે સર્વ તું સિવારી બે કદાચ તને એકાદ-બે જાળવતી શિલ્પ કશે તો તે શિલ્પ ઉપર ધ્યાન ન આપતા તને કેટલી જનુકૂળતા મળી છે તે સિવારી બે જે રીતે તું તારી જનુકૂળતાઓ વિચારીશ તો પાનાના પાન લસણ એટલી વાતો તને જાણે બે ૭ હોય તેને પ્રાપ્ત માન, અને વિચાર કે દરિયાનું કુલ પાણી તારે ઘેર વહે તેમ નથી; તારા ઘડમાં પાણીને રાખવાની એટલી શક્તિ કશે તેટલું જ પાણી તું સમુદ્ર માંથી ભરી ચકીશ. આટલું માનીશ તો તને પૂજ મહા આચર્યો અને તારા જીવનમાં જૂન સરળ થઈ જશે. તું ખાલી મૂળાઈ ઓઢી દે અને તારુ જે છે તે સમજી તેમાં આનંદ માન, તને મજેલી વહેનો ઉપયોગ કર, અને તેડુ આવે ત્યારે આનંદમાં માન કરતો અને સોડઈ સોડઈના ઉચ્ચાર કરતો શિલ્પ થઈ જાઉં ઉપર જવાનો જે માર્ગ છે અને કદગાદ કરવામાં તો નીચે જ જવાનું છે જાતરમાંથી અનાદતનાદ કીડતા હોય, અને ભક્તિ કે વૈરાગ્યના પદનું ગાન ગાતા અર્ધાંથી સીધા ઉપર ચાલ્યા જવાય જે વાત તને પ્રેમક નથી લાગતી? બે લાગતી હોય તો આ નીચે જણાવેલો માર્ગ સ્વીકાર અને નકામો કદગાદ કે કદગાદ ઓઢી દે!

૫૭

(રમ-આકાશી)

બહેર બહેર નહિ આવે, અવસર બહેર બહેર નહિ આવે;

મરુ જાણે ત્યુ કર છે મર્યાદા, જનમ જનમ મુમ પાવે અવસર ?

અર્થ—અવસર ફરી ફરીને આવતો નથી, તક વારવાર પ્રાપ્ત થતી નથી, તેથી અચરે ત મને ત્યારે અકાર્ણ કરી દે, જેથી જ પ્રાણ મ મુખ પામે. (૧)

શબ્દાર્થ—એટલે=ફરી વાર. એટલે, બહેર=ફરી ફરી. અવસર=તક વખત. મુમ=જેમ. તુ=તેમ. જનમે=મને અકાર્ણ=કાંઈ કામ નહીં. જનમ જનમ=જન્મો જન્મ. પાવે=મેળે.

વિવેચન—તુ જરાજર સમજી લે કે આત્મારે જેવી તક તને મળે છે તેવી વારવાર હાથ આવતી નથી. તુ ગમેઠા કે ભગદ થયો હોત તો તારે આખો દિવસ મજૂરી કરવી પડત અને છતાં તારુ એક પલ્લ કાજ તારે પોતાને સ્થાપીન રહેત નહિ. એ ઉપશ્ચત તને વિવેકશક્તિ આપડી છે તુ હિતાહિત પારખી શકે છે પ્રાચીન અનુભવોનો લાભ લઈ શકે છે, જીવનની અવગતતા જોઈ-જાણી શકે છે અને તારુ વાસ્તવિક નિરંતરનું સુખ થું છે અને કષ્ટથી મળી શકે એમ છે તે તોજાવાની તારામા શક્તિ આવેલી છે આવે અવસર વારવાર મળતો નથી. એ સિદ્ધ પર શાસ્ત્રમા કશ પ્રસિદ્ધ દષ્ટાંતો^૧ કહેલા છે મનુષ્યભવ મળવો કેટલો દોહીદો છે તે તે તે દષ્ટાંતો પરથી જાણુ છે હવે જ્યારે મળ્યો છે તો તેનો લાભ લે. લાભ કેવી રીતે લેવો તેનું તને એક નાનું સરખું સૂત્ર યોગીશજ જતાવે છે.

અવસરનો લાભ લેવાનું મુદ્દામ સૂત્ર એ છે કે જેમ અને તેમ, જેટલું જલ્દે તેમ, અને તેના પ્રમાણમા ભલાઈ કર. દુનિયામા ભલાઈ કરવા જેવો બીજો લાભ નથી. તું મોટો સજ્જ હો કે ભિખારી હો, જે મયોજોમા હો ત્યાં ભલાઈ કર એક પ્રાણી કે/લું જલ્દેલો છે કેવો જ્ઞાની છે એ મહત્ત્વની જાળવ નથી, પણ એ અન્યનું લક્ષું કરવામા પોતાનો કેટલો ફાવો આપે છે એ ખાત્ર ઉપયોગી જાળવ છે એ એના સાચાપણાનો મુદ્દામ પુસ્તવો છે. અને એ એની જીવનમાત્રાની સફળતાનું અચૂક એધાણું છે એ/લું કરીશ એટલે જનમે જનમ તને સુખ મળશે, આ ભવમા તને શાંતિ રહેશે અને તારા આ મા એવા પ્રતિનિધ માર્ગ પર ચડી જશે કે તને ભવાતરમા પણ સુખ પ્રાપ્ત થશે.

આત્મસુખની ખરી જાણ એ જ છે કે એનો વિકાસમાર્ગ સરખો અને સરજ કરી દેવે. ભલાઈ કરવાથી એની પ્રગતિ જ્યારે ન થાય, તોપણ એનો વિકાસમાર્ગ તો જરાજર રીતવરનો લઈ જાય છે અને એક વાર સાથે રસ્તે ધીનજી બહા જોટલે પછી જલ્દુ અજનકતાની વાત રહેતી નથી; જનમિજનમ સુખ વધનું જ જાય છે અને છેવટે સાચત સુખ પણ એ માર્ગે આત્મજ વધતા પ્રાપ્ત કરે છે. સુખ પ્રાપ્ત કરવાની તને યાચી જગતી છે અને એ માગ અવિચિત્ત હોઈ છેવટે માધ્ય સુખી પહેચા નાર છે માટે ભલાઈ કર અને મયેલ અવસરનો લાભ લઈ લે. (૧)

તન ધન જોજન સજ્જ હી જ્ઞાન, પ્રાણ વ્યવર્તમે જાય અવમરં ૨

અર્થ—શરીર પૈમા અને જુવાની—એ સજ્જ લક્ષિક છે અને પ્રાણ નો લક્ષમાત્રમાં જીવી જાય તેવા છે. (૨)

વિવેચન—તુ જરાજર વિચાર કરીશ તો તારો આ દુનિયા સાથેનો સંબંધ પાકે.

શસ્ત્રાર્થ—એન = જીવન, મુવાવસ્થા. જૂનો = નિવૃત્ત, લક્ષિક પ્રજ્ઞ = દિવન, આત્મજ, શાસ, મજા ને મન વચકને = લક્ષમાત્રમાં. તને = આત્મા જાય તેવા છે સાચા જન્મજાત છે

કરાવનાર ત્રણ ગીજ છે. સર્વથી પ્રથમ વધારે આસક્તિ કરાવનાર વાકે પોતાનું શરીર જે બીજુ વારુ બેર પૈસા ઉપર છે અને ત્રીજુ બદ્ધારે તું જીવાનીના રાજમાં મસ્ત થઈ ગયો છે. વારે અને તેટલી મોજ માણવી છે તારી પાસે પૈસા સળખી જેટલી અનુકૂળતા છે તેટલાને વારે ઉપયોગ કરવાનો છે અને જીવાનીના બેરમાં તારે કામદેવની સેવા કરવી છે. પણ એ ત્રણ વસ્તુ પર તું મુસ્તકીમ બન્યો. હો જો જેટલી વાર ટકશે તેનો વિચાર કર્યો છે ?

વારા જેટલા સ્નેહીઓ ગયા ? જેની માથે રમ્બો, હોર્સિયો, તેમના જેટલા ચાંચ ગયા ? ત્યારે તું ઝેરી રહીશ ? અને પૈસા તો બાકે હશે તો કાલે નથી ! કેંટ પૈસા ગયા તો તારી નાનકડીથી પૂછ તે શા ક્રિયાગમ ? બળી, જીવાનીનો ચટકો. તો ચાર દકાશનો છે અને પછી તો ચક્રવર્તુ કાલે મોક્ષ ? —બાળી વાત કરી. જીવાની તો હીવાની છે અને ચાર દકાશનું ચાલવું છે તન, ધન અને બેળનની તો વાત થી કરવી ! પણ જુદા જીવન પણ ચલક વારમાં ચાલુ કરી. સાથે વાત કરીને છૂટા પડ્યા અને હેર પહેલ્યા. ત્યાં સાંભળ્યું કે દલાણા કાઠનું કાઠું ફેલ થઈ ગયું (લુલ્લુ બધ પડી ગયું) ! ત્યારે, તું જેના પર મધ્યમ રહે છે તે જીવન પણ અનિત્ય છે તો પછી, બદ્ધારે જે અવસર મળ્યો છે તેનો લાભ લઈ લે. જો તન, ધન, બેળન અને પ્રાણ તો કાંઈ થકો છે અને ક્યૂંકો લાભ ત્યાં ફરી અથ તેવો છે. જોનો શો વિશ્વાસ કરવો ? તક કાઢી વારવાર મળતી નથી અને મને ત્યારે પ્રથમથી બોધાવાતી નથી. આ તક તો તું બોળાળી શક્યો છે તો જોનો પૂરતો લાભ લે. બાવો અવસર ફરીફરીને નહિ મળે. (૨)

તન છૂટે ધન કૌન કામકા ? કાપકું કૂપણ કરાવે ? અવસર ૩

અર્થ—(અને) શરીર છૂટી પડ્યો-પડી જશે, પછી પૈસા શા કામગીરી છે ? (માટે) શા સાધુ કનૂમ (હો જોનું) કહેવરાવે છે ? (૩)

વિવેચન—તું એક દિલ્લિનું બીજું વિચાર, તો તારી વળી ચૂંચવણ નીકળી જશે. તને જોતું તો સમજાય છે કે શરીર ગમે તેટલા વર્ષ રહે, પણ જાતે તો જીવાનું જ છે. તે વખતે સ્વ પૈસા તો અહીં ઊઠી જવા પડશે; તો પછી બદ્ધારે આપતો નથી, વાપરતો નથી અને દુનિયામાં કૂપણ મૂછ કહેવાય છે અને જેટલીક વાર તો લોકો સ્વામી તારા નામ લેતાં પણ મકેલાય છે—જો તે તારા કયા દકાષણની વાત કહેવાય ? જાતે ઊંડાનું છે તો બદ્ધારે તેનો અદુષયોગ કર સારી રીતે તેમાંથી પૈસાપ્રકાર કર, તારી અનુકૂળતા પ્રમાણે તેમાંથી લોકોપયોગી કામ કર અને બદ્ધારે આપડેલી તકનો લાભ લે. જેટલો ધનનો અદુષયોગ કરીશ તે તું સાચો બાળી. બાકી અહીં સોનાના ડુગા મૂકીને જઈશ તો પછવાડે કાંઈ આવવાનું નથી. પૈસા મળ્યા હોય તો તેના ઉપયોગમાં વિવેક રાખજો જરૂર

રાજ્યાર્થ—છો=છૂટ, તન પાત્ર મધ પડી, પડી મધ પડી. કૌન=કા ? કામી=કામને, ઉપયોગને. કામકા=કા માટે ? કૂપણ=કૂછ અને કપરી રાજનાર. તેને ન ખાચનાર, મેલ, કૂપણ ત્યારે=કેવરાવે છે

જાહેરગણતંત્ર છે કે સત્યપ્રવિષ્ણવો ક્રિયાવસ્થાવ્યવસ્થા (૨-૩૬) એટલે એ પ્રાણીમાં બધારે સત્ય જાણે જાતી બધે ત્યારે ક્રિયા (action) અને ક્રિયા (fruition) એને આપીને થઈ બધું છે. આપણે જેને વચનસિદ્ધિ કહીએ છીએ તે કથા તેને સદૃશ પ્રાપ્ત થઈ બધું છે. બધું! તેના અર્થમાં હોય — આટલા વચનમાત્રથી આજ કાલ છે આ વાત માનસવિદ્યાથી મિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે નહિ પણ લગ્ન સફળ કરવા માટે દિલ્લમાં સન્નનો વાત કરાવવાની જરૂર છે. વચનસિદ્ધિ તે તેનું અનિવાર્ય પરિણામ છે. એક વાર સાચી વસ્તુ જાતી એટલે પછી જૂઠી વાત તરફ મન નહિ બધું જાય. જાતીને બરાબર અવસર મળ્યો છે તે લગ્ન એવું કરી દે કે પછી એનો માત્ર સ્વરૂપ થઈ બધું જાય અને એ સીધે રસ્તે જ વાતમાં કરે. આવી અવસર વારવાર મળે તો નથી અને મળેલી વાત સુખાવની એમાં ક્યાંય નથી. (૪)

‘માર્ગદર્શન’ પ્રજા વચ્ચે વર્ષો, સમરી સમરી જાણ શાવ અવસર ૫

અર્થ—(૧) આજના પદ્યે આનંદપુર્ણ પ્રજાને સમરી સમરીને (તેના) સુખ જાણ (૨)

વિવેચન—તું જાણે તે પદ્યમાં હોય, વિકાસમાત્રમાં જાણે તેટલો આજના વધો હોય તું તારા આજના માર્ગે આનંદધન પ્રજાને સમરી. તારા આનંદ જું છે ક્યાં છે કેવી રીતે પ્રાપ્ત છે તેના વિચાર કર અને આ મળેલી વાતને લાલ લે. તું જાણે તે સ્પષ્ટિ, વચ, થઈ કે અવસરવાળો હોય, પણ તું આપમાનને જોગણ એમાં રહ લે, અને તારા અવરમાં રહેલા પ્રજાને સમરી, એના સુખગાન કર, એમાં મનને જોવાની રાજ અને પછી તું મોજ માણ. તારે કોઈ આજનામાં મૂળવાળું નથી, આનંદધન પ્રજાના સમરીને તારા અધિકાર સુદૃશ જાણે છે તારે તે એક જ વાત વિચારવાની છે કે આવરઆનંદને જોગણવાનો અને માણી લેવાનો આવા અવસર વારવાર મળવાનો નથી; અને મળે ત્યારે તેને બરાબર જોગણી લેવામાં લગ્નનું સાક્ષ્ય છે

અર્થ—અલગ પદ્ય એ લે વિકાસનું પદ સમજવું રીતે અર્થજિ વિચારના જુદા જુદા જોગણ પર સ્થિત હોય છે અને પ્રજાના દ્વારા આજના થઈ શકે છે વાતને લાલ લેવો હોય ત્યારે પોતે વિકાસને કંઈ પડકારે છે તે પર આનંદ આપવાની જરૂર નથી. આપણે જે હોઈએ, બધા હોઈએ, જેવા હોઈએ તથા આપણે મળેલા વાત અનુસાર આનંદ—આત્માનંદ—સદૃશનંદરસના શૂટલા પી શકીએ છીએ; પીવા જેટલી શક્તિ ન હોય તો જે રસાત્મા આનંદધન પ્રજાને સમરી કરી શકીએ છીએ, અને તે રીતે આપણે નિમિત્ત સાધી શકીએ છીએ. મળેલી વાતને જોગણના જોગણ એટલો લાલ તો લેવો જ હોઈએ કે આપણે આનંદપ્રજાનું નિત્ય સમરી કર્યા કરીએ. સુખગાન કરવાથી આજના સુખ હોય તો તેને પહેંચવા પ્રજાના કાલ છે અને એમ કરવા સુખપ્રવાસ દ્વારા સાધક આજના પહેંચી શકે છે

શબ્દાર્થ—અર્થ=આજના, સ્થિતિમાત્ર પદ્યને =માર્ગમાં, સત્યતા. સમરી સમરી=વાત કરી સમરી કરી (વાતવાર) અને આજના.

માટે અત્યાર જે તક મળી છે તેનો લાભ લઈ ખૂબ મોજ માણુ આનંદરસને યોગળ, જે રસપ્રમાને મમજ અને તન્મય થવા નિષ્ક્રમ કર. (૫)

ઉપસહાર—આઠ રાખજે કે આવા અવસરો વારવાર મળતા નથી. ચિદાનંદજીએ પુરૂષજીવીતામાં કહ્યું છે કે ‘વાર અનતી શૂકિયા યેતન, ઇણ અવસર મત શુક —એટલે આ યેતનજીને અનેક વાર તકો તો જરૂર મળી છે, પણ અત્યાર અવસર આવે ત્યારે આ ભાઈસાહેબ મોળા પડી જવા છે, અને પછી તો હમ્મ વેળા મઈ હિયમાં, પછે જણે ‘પ્રત્યક્ષ’ એના જેવી વાત થાય છે, એટલે મળેલી તક છુટાવી નાખે છે એકદરે અત્યારે એટલી અનુકૂળતાઓ તને મળી છે તેનો એટલો લાભ લઈશ તેટલો આત્મવિકાસ થશે અને એમાં તને ખરી મજા છે. તારી સાથે જો કંઈ પણ ચીજ આવે તેથી હોય તો તે તારો વિકાસ છે આત્મા એટલો ઉજ્જવલ થશે હશે તેટલો પદ કપાયો અને સાધ્ય શુ મુખ્ય શું જો તો ઉધારી વાત છે. માટે આવો અવસર વારવાર મળતો નથી તેથી તેનો અને તેટલો લાભ લે. (૧૦૦)

૫૬ એકસોએકમ

ભૂમિકા—આ પદનો ભાવ સ્પષ્ટ છે આજી નિયમ પ્રમાણે એના કર્તૃત્વની થર્મામાં આ સ્થાને નહિ જોતરીજો. એની ભાષા, રચનાપદ્ધતિ અને શબ્દચિત્ર આનંદધનની ભાષીવી સ્વીકારાયેલી કૃતિથી એટલા જુદા પડી જાય છે કે એના નકાશાત્મક નિષ્ક્રમમાં બહુ લક્ષ્યો સ્થાન રહેશે નહિ; છતાં જો વિષયની સર્વાં તથાએ સ્થાન પર મુજબની સુધી જત્ર આનંદધનજીની પ્રાર્થનાપદ્ધતિ પર માત્ર વિચાર કરીજો.

આનંદધનજીના ભાષીય સ્તવનો પ્રસિદ્ધ છે તેમાં યોગ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન અને આત્મવાદના નિર્જરણા આજી પ્રવાહરૂપે દેખાય છે. એમાં પ્રમુ પાસે સીધી માગણી કરી કરવામાં આવે એવામાં આવતી નથી; માત્ર એક સત્તરમાં સ્તવનમાં મનડાન ઢોઢાણે લાવવાની વાત કરવા તેઓથી માઈ મથા છે કે ‘મારું મનકુ ઢોઢાણે લાવો તો તમે તમારું મન ઢોઢાણે આવડુ છે-વરા કયું’ છે-એ વાતને કુ સાચી માનું આ માગણી પણ આડકતરા છે. એટલે યોગીશો પદ્ધિના ભાષીય સ્તવનોની ભાષા, ભાવ અને વિષયનાં વિચારણા કરતાં આ સ્તવનની કૃતિ ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પ્રકાશ તો પડી જ જાયો અને તે આનંદધનની શૈલીથી વડન જુદા પ્રકારની છે એમ જરૂર લાગશે.

સ્તવનનો ઉદ્દેશ સ્તુતિનો હોય છે વિશિષ્ટ લેખકોએ સ્તવનમાં અનિ ઉચ્ચ આસવાથી આમજાનના વિષય ઉત્તર્યા છે. એમની ભાવના તો સ્તુતિ દ્વારા પણ નેનરશમને યોગ્ય મર્યાની જ દોષ છે એટલે જો જેમ સસારમાં જમતા પણ એકત્વ, અન્યત્વ કે અનિત્યત્વ

એક શકે છે તેમ મદિરમાં પણ એકાદશજીને ચામે બેસાડી તેને ધ્યાવે ॥ તેનો પચ્ચે નિહાવે છે એના ચરણમાં આદ્યાર્પણ કરે છે અને સીધી સ્તુતિ કરતા પણ ધ્યાન, ચેત્ત અને આત્મવત્પ્રવિવર્ધનમાં ઊતરી જાય છે આ વિશિષ્ટ દષ્ટિ હોઈ શકે છે એમ આપણે સ્વીકારીએ, તોપણ મધ્યમ કક્ષાના તથા સામાન્ય કક્ષાના પ્રાણીઓને તેવા પ્રકારની વિચારણા પોતાની હૃદયની બહાર જતી લાગે તેમાં નવાઈ નથી.

મારી દષ્ટિએ સ્તવન અને સંજ્ઞાસમર્થ થયેા ફેર છે અથવા હોવો એક જો સ્તવન સ્તુતિપ્રધાન હોય છે ત્યારે સંજ્ઞાસમ (સ્વાધ્યાય)માં સ્વનો અભ્યાસ વધારે હોય ॥ સંજ્ઞાસમ ભાવનાને મુખ્ય સ્થાન ધટે છે ઉત્પત્તિવતન, વૈરાગ્યકૃપદેશ, મનસ્વિસીકરણ અને પાપસ્થાનકોની ત્યાગદષ્ટિએ વિચારણા વગેરે બાબતો સંજ્ઞાસમમાં આવે. આ મારી વિચારણા જરૂરજ હોય તો સ્તવનમાં મુખ્યત્વે અભિવ્યક્તિને વધારે સ્થાન હોવું ધટે અને તેમાં ખાસ કરીને જાળણવો તો જાગવાન પાસે જાતસ્થતી મુખ્ય જાણવેશર, મદિરમાં ત્રિજગ્ગુમારો જે જાણવા સિદ્ધાન્તજિરિ સેવ્યા છે, ધન જાણ્ય હમારાં જાણતા જે સ્વ જાણવે છે તે મુખ્ય અને મુખ્યવિષય હોઈ ખૂબ જમાવટ કરે છે.

આનો અર્થ એ નથી કે વિશિષ્ટ દષ્ટિવાને પણ સામાન્ય કક્ષા ઉપર ઊતરી જવું એમાં વિશિષ્ટ રૂપિને સ્થાન નથી એ ભાવ પણ નથી, એમાં સ્તવન અને સંજ્ઞાસમ પ્રદેશનો બેદરબોઈ થઈ જાય છે એમ જાણવાનો ઉદ્દેશ પણ નથી પણ એક વાત મને બેસી મઈ છે અને તે એ છે કે સામાન્ય કક્ષાના લોકોને સંજ્ઞાસમ પ્રાસ થઈ જાય અને જરૂરે આત્મ જગ્ગા હોતોવાલો થઈ જાય એવી કૃતિઓ ખૂબ મળી જાય છે. એ દષ્ટિએ એવાં આ પદ્ય, જે સ્તવનની દૈર્ઘ્યમાં આવે છે અને જેનો ઉપયોગ સંપ્રદાયથી હોજકો જલું વખત કરે છે તે ખૂબ જાણીતું લોકપ્રિય અને જાણવાહી સ્તવન છે.

એમાં આ ધૈર્યીની પ્રથમ તીર્થ કર શ્રી આદિનાથ જગવાનના ચરિત્રનું જાણવાહી નિવેદન છે એમાં એમનો સંસારત્યાગ અને મોક્ષનો સુદર સંદેશ છે અને એમાં એમને પચસે વાહી તેને ચરિત્રમાં તેમના જેવા જવાના ઠોક છે જાણ્ય છતાંથી આ પદ્યની વિચારણામાં આજુ આડીચરચરિત્ર લખી શકાય. તેને માટે તો શ્રીત્રિપદિસલાખપુત્રચરિત્રના પ્રથમ સ્વની સલામણ કરવાનું જ જાણી શકે તેમ છે આદિનાથના ચરિત્રમાં કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ છે તે તરફ માત્ર ધ્યાન જેલીએ અને તેમ કરી આ સ્તુતિપ્રધાન પદ્યને ન્યાય આપીએ.

તીર્થકરો દરેક ધૈર્યીમાં ધૈર્યીય થાય છે. ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં છ ૭ આસ હોય છે. બન્ન મળીને એક આજુ કાળચક્ર કેહવાય છે ઉત્સર્પિણીમાં વસ્તુ, ઉત્પત્તિ, રસકસ, આમુખ્ય અને મમવદ-મુખો વધતા જતાં જાય છે ત્યારે અવસર્પિણી કાળમાં તે દિન પ્રતિદિન કમથા વધારે જાય, ક્ષીણ અને અવસર્પિણીનાં થતા જાય છે. બન્નેમાં ધૈર્યીય ધૈર્યીય તીર્થ કરનાર મહાપુરુષો થાય છે. એમની પાસે અનેક વિશિષ્ટ લક્ષ્યો

આદીશરચરિત્ર જૂળ આનંદ શાળી વિચારવા લાગ્યું છે એમનો માતા તરફનો સ્નેહ દેટલો આકર્ષક છે તેટલો જ યથાવસર તેનો ત્યાગ પણ નમૂનોદાર છે. એમણે આપર-વાવિલ્યમ અને લલિતકળાનો નિર્દેશ કર્યો એ તેમનું કૌશલ્ય સૂચવે છે. અને એમણે અદિસા, સુશમ અને તપોમય પ્રાનિક પ્રતિના માર્ગો જતાં જાતે તેમનું આત્મિક ઉચ્ચ જ્ઞાનતામય જીવન જતાવે છે. એ સાદા-સરલ જીવે પર પાલન કરી શક્યા, તેની સાથે, જરૂર પડતાં એક વર્ષ સુધી વમર લોકને ઉપવાસ પણ કરી શક્યા, એ તેમની વિશિષ્ટ મનોદૃષ્ટિ સૂચવે છે. એ પોતાના સો પુત્રોને વિશુદ્ધ હર્મ જતાવી સન્નાસ્ત્યામ કરી શક્યા અને પ્રાણી-સુહૃદોને અતિ ઉચ્ચ સન્માનથી કેળવણી આપી શક્યા એ એમના ઉચ્ચ ગ્રાહ્ય અને સન્માની જીવનની પરાકાષ્ટા જતાવે છે. હાથીના કુલસ્થળ પર હાંસી જતા-વવાની કળા શીખવી શકે તે મહાપુરુષ મૈત્રી-કુરુણાના પાઠો શીખવી શકે કે દયા-દાનનો મહિમા જાણી શકે એ અતિ જૂથવલ્લુવાળો પણ સમજી શકાય તેવો મોવડો છે.

એમના અમયમા ભરત અને બાહુજલી-એમના જ પુત્રો-મહાભયકર શુદ્ધ બારવ જ સુધી લઈ ને એ જાતની સામે એ મેમનિ એક પુત્ર ચક્રસ્ત અને પ્રમુને કૈવલ્યજ્ઞાન થાય ત્યારે પિતાના જ્ઞાનના મહિમાને પ્રથમ સ્થાન આપે, અને બીજો પુત્ર સ્વભૂમિને કૈવલ્યપ્રાપ્તિમૂર્તિ જતાવે—એ આખા પ્રસંગો મનને વિચારમા નાખી દે તેવા છે આવા મહાપુરુષનાં આપણે અત્યારે કૃતિ કરીએ છીએ.

પદ ૧

(રમ-આત્માતરી)

મનુ પ્યારા મનુ પ્યારા, રિયમવેલ મનુ પ્યારા (૧ આંકળી)

પ્રથમ હીર્ષકર પ્રથમ નરેસર, પ્રથમ વલિજલ પારા રિલમ ?

અર્થ—મને-મારા મનમાં-વહાલા લાગે છે મને સ્નેહ લગાડે છે. (કોણ ?) જાણ

શબ્દાર્થ—મનુ = મને, મને. પ્યારા = વહાલા, સ્નેહ, પ્રિયવત્. રિયમવેલ = જાણવેલ, જાણિત્ય પ્રથમ = પ્રથમ, શરૂઆતના, પહેલી સંખ્યાવાળા હીર્ષકર = તીવ્ર એકાદે પર કલ્પવૃક્ષે મળ તેને હીં આપનાર, તીવ્ર જાળનાર પ્રવૃત્તિ પરમ પુરુષ. નરેસર = નરેશ્વર, મનુષ્યના રાજા, ઉત્તમ પુરુષ. વલિજલ = શાપુત (જરખાનો-આપણા) પારા = પારલુકારના.

૧ આ પદ જાણવેલ મનુષ્ય છે જાણક બીજીએ તેને ૧ ૧મા પદ તરીકે સ્થિત કર્યું છે. હીર્ષ પ્રાપ્ત નથી, જ્ય એજાને મુખથી સ્પર્શાય છે એમાં પાર્શ્વતર નથી. જાણવેલી હીર્ષ જાણના રોજ છે અને માનુ જાણી જુદા પ્રકારે હીર્ષ મળ આપે તેનું છે. એ હિં નરનાં રાખી એના પા રિલમ કર્યું છે. -રિલેશનશીર.

૨. આંકળી—આ શબ્દ કરી રીતે જાણમાં આવે છે તેની તપાસ કરવા રોજ છે. એન જામ -૧૬-૬-૬૫૫ (૨૬) રાખે અને પુનઃપર્વ કરવાના પદો જાન એ આંકળી અવધ એ ૨૬ એવ કોને ૨૬ છે. હિંતોતપ્ત ૨૬ જાણના અવધાં જાણે છે કે જીવજ પ્રથમ રાખી વર જ્ય એ

તે વીરોદ્ધર મને સ્નેહ લગાડે છે એ આદિ વીરોદ્ધર કરનાર છે એ સર્વથી પહેલા મોઢા રાજા છે અને સર્વથી પ્રથમ અતિથિત લેનાર-હીજા લેનાર-છે. એ આદિનાથ મને પહોંચા છે (૧)

વિવેચન—સપ્તકદેવ પ્રજા મને ખ્યાલ છે આ વાત આંકડીના વિલાસમાં ત્રણ વખત પુનરાવર્ત કરવાની છે. પ્રેમી જ્યારે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરે છે ત્યારે એ પુનરાવર્તનને રોષ માનતો નથી. એ તો શાવ-દિવસ, સમય મળે ત્યારે, વગર સંકોચે, જોના નામનું રટણ કરી કરે છે. આવું રટણ કરતા આદિનાથના અનેક લખનપ્રસંગો આ લાગુક વણવિ છે અને તે પ્રસંગને નિમિત્તે એ વારંવાર જોનું નામ રટતો જાય છે એનો મુદો પ્રમુખાંગે સ્વાસ્થ્યનો છે. એ નામનો જ્યારે અંદરથી અજવાળવા આવે ત્યારે તો પછી વગર માળાએ, વગર સંબોધના નાદે, વગર સાચે અને વગર અવણસુખની લહેરે પણ જોનો જાપ આપ્યા કરે છે. જોવા જાપમાં ન જોઈએ માળા, કે ન જોઈએ મણકા, ન જોઈએ દક્ષિણીય કે ન જોઈએ દક્ષિણીચન; એ તો અંદરથી ચેતનરાજ પોતે જ જાપ જાપ્યા કરે છે અને અજાણ જાત આનંદમાં મગ્ન થઈ જાય છે.

આ આદિનાથ ભજવાન વર્તમાન યોગીશીમાં સાધુ-સાધ્વી-સાવક-સાવિકાદ્ વીરોદ્ધર સ્થાપના કરનાર પ્રથમ વીરોદ્ધર થયા. તેમના સમય સુધી તે કદા જોયો નૈસર્ગિક સ્થિતિમાં વાદ નીચે રહી સાદું જીવન ગાળતા હતા. પણ અતિથિર્ભવાળો સાધુધર્મ ગાર મતવાળો, સાવકધર્મ વગેરે વીરોદ્ધર સ્થાપના, ગાર અજની રચના માટે મણકોને આપેલી ત્રિપદી, ચિત્રકલ્પ-સ્થવિરકલ્પના વિલાસો, વાદીચણની પદ્ધતિસરની ચોજના આદિ આપા વીરોદ્ધરને મળવા કરનાર આ પ્રથમ મહાપુરુષ વર્તમાન યોગીશીમાં થયા.

અને તેઓ પહેલા રાજા થયા. જ્યારે લોકોને શાસનની જરૂરિયાત લાગી, ત્યારે તેઓએ એકલા ધર્મ જાપજોવને શબ્દપદે સ્થાપ્યા; તેમની સમતિથી તેઓ ઉપરી બન્યા. આ હકીકત આ મુજબ ખાસ નોંધવા લાયક છે. જોને જરા વિચારી જઈએ “તે સમયે કમરોપથી કલ્પવૃક્ષોનો પ્રભાવ હજીવા લાગ્યો, ભુવનિવાસોમાં કીર્તિકાંકે કપાલો ખીંચે ખીંચે ઉપજા થયા હતા અને તેઓ હકાર, મકાર અને પિષ્કાતની નીતિનું ઉત્કલન કરવા લાગ્યા. તેઓ ભજવાન પાસે આવ્યા અને સમજાવવા જનાવોનું નિવેદન કરવા લાગ્યા, અને પછી કહેવા લાગ્યા કે આપ અમારા રાજા થાઓ, કારણ કે અમારામાં આપના જેવો બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નથી. આપ અમારી ઉપેક્ષા ન કરી શકો. તેમની વિચિત્ર સાંજાથી ભજવાને તેમને જાનો જોનો જાય તેમ થયો જોની બુદ્ધિ આપી નથી. આદિથી તે જાઈ તે મુજબથી કદામાં ચિંતનો આદિથી જાણે છે. આંકડી ના જાઈમાં એક જાણવા જા છે વાંચે કમિયો જાણવા કદી કે હક એ જાણવા છે કદી જાણે જાઈ કમિયો જાણે જાણે છે આ જા વિચાર્ત્વ આંકડીને સ્થાને આંકડી જાણ વધારે જાણે જાણવા છે આ જાજિવનો વિચાર છે અને વધારે વળા મને છે -વિવેચનકાર.

નાજિરાબ પાસે મોકલ્યા અને જાતે રાહપહોંચી સ્વીકાર કર્યો. તે વખતે જુગલિયા જ્યાં લઈ આવ્યા અને પ્રભુને જાણિયે કર્યો. આવા યોગા હોઠોનો આટલો સ્વચ્છુરિત વિવેક એક છત્રે તેમને માટે સારી નજરી વસાવી આપવા કુશિને આજ્ઞા કરી અને એ રીતે વિનીત-નમ્રની સ્થાપના થઈ. આ રીતે પ્રથમ નરેશ્વર પ્રભુ થયા તે વાતમા પશ્ચ નૂતનતા છે.

જાને, આવા મોટા રાજ્યના યોગવવાવાળા હોવા છતાં, અને સામે કોઈ કરીક ન હોવા છતાં, સ્વ સ્વ ત્યાગ કરી પ્રથમ ચતિમત-સાધુમત લેનાર પશ્ચ એ મહાપુરુષ હતા. જ્યારે સ્વ વાતની અનુકૂળતા હોય, હોઠોનો આક્ર હોય અને પિતામાં આવકત હોય ત્યારે સ્વ સ્વનો ત્યાગ કરી ચતિમત લેવું એ બ્યવહારિકાએ હોઠોના અગ્રા વાવણ જેવું વિષમ થત છે. અપેક્ષાએ એ આક્રે ત્યાગ છે અને હાથે કરીને અનેક જગતો સ્વીકારી લેવાનો એ માગ છે જેમા ઇશ્વરક્રમ અને પરીપક્ષપર રચાને પાર નથી, જેમા સર્વ આરભ-સમારભનો ત્યાગ કરવાનો છે જેમા મનવચનકિયાથી અખંડ પ્રશ્નજવ પાળવાનું છે જેમા કોઈ પ્રકારના વાહનનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, જેવા વપત્યાગપ્રધાન ચતિમતને આ કુશભ પ્રથમ સ્વીકારનાર આ મહાપુરુષ થયા, જેમણે બાર માસ કુપી પ્રાપ્તક જગ ન મળવાને કારણે એકધારા ઉપવાસ કર્યા અને જેમણે ત્યાગનો મહિમા પિતાના હાથલાથી બતાવી આપ્યો એ આક્રિનાથ ભગવાન મને ખ્યાલ છે (૧)

નામિરાયા મકલેષીકો મંદન, શુગલા વર્મ નિવારા રિસમ. ૨

અર્થ—પિતા નાજિરાબ અને માતા મરુદેવીના પુત્ર અને જુગલિયા ધર્મનું નિવારણ કરનારા અને તેનો ઉઠા લાવનારા (જામભરેવ પ્રભુ) અને વહાલા છે માસમા વહાલ ઉપજા કરે છે. (૨)

વિવેચન—નાજિરાબ અને માતા મરુદેવીના આ પુત્ર વરુ સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષણ થાય તેમ છે. પુત્રના વરુ અહુલ વાતચત્ત થઈનાર આ માતાનો પુત્રવિરહનો વિલાપ કરણ રસનો નમૂનો છે. આવી પ્રેમાળ માતા અને પિતાની હથાવીમાં પુત્રને રાજ્યવડે સ્થાપનાર પિતાના વહાલોતોવા પુત્ર આક્રિનાથ મને ખરેખર ખ્યાલ છે એ ભગવાને જુગલિક ધર્મનો ઉઠા આપ્યો અને કુનિયામાં આહુ બ્યવહાર પ્રવર્તાઓ, તેની સાથે પાશ્વમાર્ગ પણ આહુ કર્યો, જેટલો તેમના ઉપર વધારે વહાલ આવે છે. જુગલિયા ધર્મમા છપનની સાદાઈ હતી એ જરી વાત, પણ જેમનામાં સજમ, ત્યાગ કે ધ્યાનની મહત્તા ન હતી,

રાખાઈ—નાજિરાયા = નાજિરાબ, મરુદેવીના પિતાનું નામ મરુદેવી = મરુદેવી માતા, નાજિરાબની જની, મરુદેવી ભગવાનની માતાનું નામ નકન = પુત્ર, હાઠો. જુગલિયાધર્મ = જુગલિક ધર્મ (રિસમ). નિવારા = ઉઠા લાવનારા, નિવારણ કરનાર.

એવે જુગલિયા જાણે નરકમા ન જાય, પણ તેમનું સસારપરિભ્રમણુ તો ચાલુ જ રહેવાનું હતું. અને, વિશિષ્ટ દષ્ટિએ, સોનાની બેડી પણ જાતે તો બેડી જ ગણાય. આવા યુગલિક પ્રર્મના તેમણે છેકો આશ્રયે આ મુગલિક પ્રર્મના છેકો કાળજીએ આવે છે અને સ્થાન પરતે હાથ છે પણ તેવો પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એક મહાન બંધિતનો જ મ થાય છે અને એ આળી પુનઃકટના યોજા આપે છે. આ વિવચન કાર્ય અતિ લાંબી નજર અને વિચારણા માટે છે. વળી એ કાર્ય બારે કષ્ટપનાશકિત, તર્કશક્તિ અને વિચારણા માટે છે. આવું કાર્ય કરનાર પર બેખમકારી પણ યોગી હોય છે અને તેના પ્રમાણમાં તેનું ખતીર પણ લભ્ય હોય છે એ કરનારને વદન હો. (૨)

કેવલ સદા મદ્ય મુગર્તે પોરોતા, આવાગમન નિવારા રિત્તમં ૩

અર્થ—સ પૂર્ણ જ્ઞાન (કૈવલ્યજ્ઞાન) મેળવીને જમવાન મોક્ષ પહોંચી ગયા અને પોતાનું (અતિ-આગતિમા) જવું-આવવું જટકાવી દીધું એવા પ્રભુ અને ખ્યાસ છે. (૩)

વિવેચન—આવા જાણકારેવ પૂર્ણ કદાચન આગી આત્મસાધન કરવા લાગ્યા. શરૂ નાવતમા એક વર્ષ સુધી જાપે તેવું (પ્રાચુક) જાણ ન મળવાને કારણે ખાધા વગર તથા, પણ લીપેલ નિયમને ચૂક્યા નહિ, ઠેકાં પાસે સોજનની ચાચના કરી નહિ અને એકધારે અહિંસા, સ્વચ્છ અને તપનો આક્રેશ માત્ર સ્વચ્છ સ્વીકારી જીવનસાજને અપનાવવા લાગ્યા અને એ કારણ વિવચ-કથા પર સામાજિક મેળવી તેમણે ચાર ઘાલી કર્મોના કથ કરી સ પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું આ કૈવલ્યજ્ઞાન થાય ત્યારે ભૂત, ભાવી અને વર્તમાનના સ્વ પદાર્થો અને ભાવોને બંધી શકાય છે. આવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને પણ આત્મપ્રગતિના મહાન કાર્યમાં એ આહિંસ જટકા નહિ, ત્યાંથી પણ આત્મજ વધી તેઓશ્રીએ બાકીના ચાર ઘાલી કર્મો પર પણ વિશ્વ મેળવી સુશિતવધૂને પ્રાપ્ત કરી. આવી રીતે જે સસારમા તેઓ જાણ્યા હતા તેનાથી ઉપરવટ થઈ તેઓ હૈયેને માટે મુક્ત થયા, અતઃ આનંદના તેઓ જાણી થયા અને પુરુષાર્થનું આત્મવિકાસમા શુ સ્થાન છે તેનો હાથેથી બતાવ્યા ગયા.

આ પ્રાણીને મોટામા મોટી ઉપાધિ આવાગમનની છે એક સ્થાને જરા જમાવટ કરે ત્યાં ત્યાંથી ઉપડવાનું થાય. આ એક અતિમાથી બીજી પ્રતિબે જવું, અને કથાય સ્થાવી સિરસા ન મળે, એથી પ્રાણીને કટાયો આવે છે પ્રભુ મોક્ષમા બેઠા એટલે એમને આ આટા પ્રસ્થાનો છેકો આવી ગયા. આવાગમનનો હૈયેને માટે અતઃ આવે એ બહુ મોટી વાત છે, અને આપણે જાણીએ છીએ. એ આદર્શ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે તે આદિનાય આપણી અસમ્મત મૂર્તિ છે. (૪)

શબ્દાર્થ—જનક = કૈવલ્યજ્ઞાન, જન-આવી-વતમાનું સ પૂર્ણ જ્ઞાન. ભાઈ = મેળવી, પ્રાપ્ત કરી. મુક્તે = મોક્ષે, અતઃ કમથી સુશિત પોહોતા = પહોંચી ગયા, ગયા. આવાગમન = જવું-આવવું નિવારા = નિવારું જટકાવું.

‘આનંદપન’ મધ્ય રૂતની વિનયિ’, આ મથ પાર ઠવારા રિલમં ૪

અર્થ—આનંદમય (કહે છે જાણવા આનંદમય) પ્રભુ ! મારી માત્ર એટલી જાણ છે કે મને આ સસાર (રૂપ સમુદ્ર)ને પહેલે છેડે ઠવારી આપો, મૂકી આપો ! આવા પ્રભુ-આપણેય મને ખ્યાલ છે. (૪)

વિવેચન—આટલી જાણવટથી પોતાના પ્રેમપાત્રને જોણથી તેની પ્રશંસા કરી, પછી મુંઝવે માગણી કરે છે. જાણ એટલે સસાર સસારનું કારણ કર્મ કર્મને પરિણામે સત્ત્વ પદ્મ હોય અને અજવદ પદ્મ હોય. એ કર્મના લોભવદો કર્તા નવાં કર્મ જન્માય. જોને જોમવવા પાણુ ભટકતું પડે આ રીતે સસારનું વક્ર વાળવા કરે છે અને પ્રાણી ઉપસ્થિતિ આશંકા કરે છે. આ આજો સસાર, જોકે રીતે ભેદાં, દરિયા જેવો છે. મારે ખ્યાલ પ્રભુ પાસે નાનકડી માગણી કરે છે કે જે મારા ખ્યાલ દેવ, મને આ સસારસમુદ્રને સામે પાર મૂકી આપ, અને આ મારી હરેશ્વરીની લમણાંબીકનો છેડો લાવી આપ. બસ, એટલું જ એટલે મારે વધારે કંઈ ભેદાં નથી. સસારનો પાર જીવરવો એ જોકે માગણીમાં રહેલી જાણતા પર વિવેચન કરી શકાય તેમ છે એ જાણપણ પરથી સિદ્ધિવિવિધ અપુ જાણ કથાનાં લખ્યું, જોના પર અનેક સુવિચારિતા સ્થાવા અને જોને ભક્તિ-સમજ જવા તે સ્તે વધી જવા. આ માગણી કરતી વખતે સમજી પ્રાણી જાણવર બધું છે કે જે જેની પાસે માગણી કરે છે તે કંઈ જાણમાંથી પાછા જાવી આપનાર નથી, પણ સર્વ વાતનો આધાર પોતાના પુરુષાથ પર છે. અને તેથી જે મહાદેવમાજે જોવો પુરુષાથ સાધ્ય છે તેના આદર્શ પોતાની સમુખ રાજવાની જરૂર છે આદિનાથ મને ખ્યાલ છે તે મને સુહિત આપનાર છે એ વરીકે નહિ, પણ સુહિત પ્રેમવવાના આદર્શ વરીકે મારા દિલમાં જે સ્નેહ નિપજવ છે. અને જોમાં જ આદર્શમાસિનો મહિમા છે. (૪)

વિપક્ષ કાર—આ ઉવટની નોખમાં માનસિક કે ચારિત્ર્ય મૂર્તિપૂર્ણની મહત્તા છે. એવ કે આદર્શ વચ્ચેનું લવન નહતું છે. હોશિયર વચરના વક્રવું જેવું છે. હોશિયર આપણને કદ સ્થાનકે લઈ જતું નથી એ વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે, પણ હોશિયર વચર ત્યાં પહોંચાતું નથી એ વાત પણ એટલી જ મહત્ત્વની છે. ઘણી વખતે વચર કાચ લાગતા પદ્મ કે સ્વવનનાં કારે કાવ જાહેરો હોય છે અને જાણુ સાચી જાણમાં ઘણું જાણી જાવના જાણી નાજેક હોય છે તેના આ પદ સાચો જાણલો છે એ પદ પરથી જાણુ આદિનાથવચરિત્ર આજ સમુખ પસાર થઈ જાય તેમ છે અને જોના સાચો જાણ મનવિધી હોઈ આનંદમાં તરંગિણ કરી નાજે તેમ છે. (૧૧)

સમ્બંધ—ઉવટી = એટલીમાત્ર વિનયિ = માગણી, જાણ, જાણ. જાણ = સસાર. પાર = છેડો. જાણે કંઈ ઠવારા = ઠવારા પહેલાંથી

૫૬ એકસોળેમુ

શ્રુતિકા—સ્પષ્ટ અર્થવાળું જ્યાં પદ છે. આ પદ મારી પાસેની પ્રતમાં નથી; તેમ જ ૫૦ થી ૫૧ સુધીના નોટમાં લખાવે છે કે ‘આ પદ હોય છે, એ/તે એની કૃતિ કાર્યાર કોણ છે તે શક્ય રહે છે. આનંદનના બીજા પદોની સૈદ્ધાંત સાથે વિચારતા એ શક્ય સુધારિત લાગે છે. આનંદનના પદો બહુ ઊંચા લાવવામાં અને આત્મસાધન તથા ચોક્કસસ્થાન તત્ત્વપર્યાય હોય છે. આ પદમાં લાવ સુદર છે પણ પ્રમાણમાં ઉપર ઘટિયો છે અને આનંદનપદોના સામાન્ય પોરણથી ઘણો અપૂરો—એ/તે પડતો—જણાવા વગર રહે તેમ નથી છતાં બ્યવહારજનને આ પદ ખાસ બોધક હોઈ જાય લાવથી ભરેલ છે ઉપરેથી હોઈ હૃદયને સ્પર્શે છે અને ઘેરક હોઈ મુદ્દામ પ્રસન્ને સ્પર્શે છે, તેથી એના કર્તૃત્વના પ્રસન્ને લાગે પર સખી આપણે તેના લાવ વિચારી જઈએ. એની લાગ હૃદય અને મનજ બંનેને અસરકારક થાય તેવી છે આ મૂળ પ્રસન્ની વિચારણા સહજ પદ્ધતિ કરી છે બાકી તથોબ્ધ પ્રસન્ન પર ઉપોદ્ધાત માટે મુલતવી રાખી આપણે પદના લાવમાં લક્ષ્ય રાખીએ.

૫૬

(૨૫-૬૫)

ए चित्तं पाय साग रे, तुन करीये कतो ए०

માઠાઈ જામ ફિરે મદમાતો, મોઢ નિરીયા શું જાગ ર તુન ?

અર્થ—અરે સાઈ! એ બિનદેવ ભગવાનને પડે લાગ. તને તે કેટલું કહીએ? બાકે પહેર—આખો કિવસ—આમ મનસ્ત થઈને અભિમાનમાં રૂપાં કરે છે પણ હવે આ વારી મોઢ નિદ્રામાંથી—અજ્ઞાનની ઊંચમાંથી—બદલ. (૧)

વિવેચન—અરે ચેતન! તને તે કેટલું કહીએ? જે બિનદેવનું વારી પાસે અનેક વાર વર્ણન કર્યું છે જે સમજાયથી તકિત છે જે સખ કમીનિ લખ કરી જ સારને પાર પામી મુક્તિ રહે બિરાજમાન થયા છે જે તને માગદર્શન કસવી મથા છે તેને તું પડે લાગ. પડે લાગવાનું માત્ર એક જ કારણ છે અદર્શને સ મુખ સખવાનું આપણે જેવા થવું હોય તેને સ મુખ સખવા થયે અને તેના જેવા થવાની તમજા છે જલ્પમાંથી નીકળવી થયે. બિનદેવ કાંઈ આપી દેવાના નથી, આત્મિક વસ્તુ કોઈથી આપી શકાતી નથી, એને દેવા માટે બહાર જવું પડે તેમ નથી, એની માગણી હાથ બેટી કોઈ પાને કરવી પડે

શબ્દાર્થ—તેવો = કેટલું આરોગ્ય = આરો. જામ = પહેર, જલ્પ = કલાક. નિરીયા = નિદ્રા, કો. પું = માંથી.

૧. આ ૫૬ પ્રતમાં ૧ હોવાથી પાઠાંતર પ્રાપ્ત થયેલ નથી.

તેમ નથી,—પણ અહરણી જ એ પ્રકાર થાય છે. તારે એ તારુ બધુ સ્વરૂપ એવું કે પ્રકાર કરવું હોય તો જિનહેવને પડે હામ.

તુ જનવ યુદ્ધોથી બરેહો છે આનંદનું ધામ છે ચારિત્રમણ્ડલામા રાજનાથ છે પરમવત્સના અપૂર્વ અલ્પનાનો નાથિક છે અને અવિચળ શાંતિમાં વસનાથ છે. તેને બદલે તે પોતે વાત્ર સ્થિતિ કેવા કરી મૂકી છે તે જસ વિચારીએ. તુ તો આડે પહોર મદમા થેસથેહો પડ્યા રહે છે તને જે-પાવ આનનું ધણીપદુ મળી બધુ હોય, કે પાવ-પચોસ નોકસની શોધાર્થ મળી અર્ધ હોય તો તુ ખરતી પર પત્ર મૂકતો નથી! તારા નાના ચતુર્લભ્ય કેઈ વાત્ર વળાણુ કરે એટલે તારા જેવા કાઠ્યા, અવકાસુ કે કુશલ કેઈ દુનિયામાં થશે નથી એમ માની લે છે. ના વાત્ર દુકામાં કરીએ તો, પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતપોતાના વાનમ્મ મસ્તાન રહે છે અને પોતાનું અજિત્વ સ્થાપના મુશ્કામનું કર્યા જ કરે છે. આ રીતે આડે પહોર એના પત્તાર થાય છે એને જીવમા સ્વપ્નાં પણ આવા જ આવે છે. હું અને મારું ની જમણા, પોતાના સ્થાનની નક્કતા અને પોતાની આવકવળ બધુમાંમાં એ જીવો ને જીવો રહે છે પોતાની ભવની નક્કતામા મોટાર્થ માને છે.

મોહ પ્રાણી ઉપર જે પ્રકારની અત્રર કરે છે. કા તો એને દાહને નિશા બહાવી એને ઠેકાણા વચરતો કરે છે; અથવા એનું જેન શુદ્ધની એને જીવમાં નાખી દે છે. મોહ રાજનું વર્ણન કરતાં શ્રી સિદ્ધિચિંતમિ કહે છે :

“જે મોહ રાજનું અવિદ્યા નામનું શરીર છે. જે શરીર વૃદ્ધ હોવા છતાં આ દુનિયામા ઘું કરી શકે છે તે બલુવા જેવું છે. જે અનિદ્રા વસ્તુમા નિદ્રાપણાનું ભાન કરાવે છે અપવિત્ર વસ્તુને તે જૂલ પવિત્ર અને શુદ્ધ નવાવે છે. દુષ્કથી ભરપૂર વસ્તુને તે સુખરૂપ બતાવે છે. અનાદમ વસ્તુમા તે આદમપણુ દેખાડી આપે છે એટલું જ નહિ પણ, શરીર વચેર પુણ્યકૌમાં તે મમતા ઉત્પન્ન કરી બાણે તે પ્રાણીના પોતાનાં હોય તેવો ભાવ પ્રાણના ઉત્પન્ન કરે છે આવી રીતે પરવસ્તુઓમા પોતાપણની ભુલિ ઉત્પન્ન કરીને પરિણામે પ્રાણીઓને તે પરભાવ ઉપર એટલા બધા આસક્ત બનાવી દે છે કે પ્રાણ પોતાનું (આત્મ) સ્વરૂપ નહિ બોળખાને નકામા અનેક પ્રકારના કલેશો પામે છે. જે મોહરાજનું અવિદ્યા શરીર, ઉપર જજાબ્યું તેમ, વદપણથી વદન છલુ થઈ ગયું છે તોપણ તેનામા જૂલ શક્તિ હોવાને કારણે તે નિરતર મહાપણકામી રહે છે. એનું ભેર એટલું બધું છે કે મોટા મોટા રૂઢ (શિવ-શકર), ઉપેન્દ્ર (વિષ્ણુ), નાયેન્દ્ર (શેવનામ) શ્રદ્ધ અને વિદ્યામય તથા તેવા બાંબ મોટાઓ પણ જે દાદાની આજ્ઞાનું જસ પણ ઉક્તિ વન કરી શકતા નથી.”

મોહ રાજનાં વણનનો આ તો એક ભાગ છે. તેનો ખુલાસો ખાસ વાંચના યોગ્ય છે. એનું અવિદ્યાશરીર સમજના યોગ્ય છે. એની મહામૂહતા પત્ની, મિત્રાદશન તેનાપતિ,

એ સેનાપતિની કુદૃષ્ટિ બાર્યા, એ મોટા મહારાજાના રાજકેસરી અને દેરાજીને પુત્ર, એના પલ્લે મોટા પરિવાર એના મહારાજા જેવો દેવને ન્યાયનાર સેનાની, એ સેનાનીની રતિ નામની પત્ની, એની પાસે બેઠેલા પાંચ મનુષ્યો, મહારાજાનો પુત્રેદ, સાવેદ અને ૫૬ વેદનો પરિવાર, ગ્રંથલાઈથી રમતા સોળ કપાલ-બાળકો, એના છેકરાઓના આખા મોટા પરિવાર અને એણે રક્ષેલી આખી બાલનું વણન વાચુ, વિચારુ અને અવધારુ હોમરે તો માલુમ પડે કે આ મોહની નિકા એ શી વસ્તુ છે એ નિકામાં પડેલા માણસ બનતો છતાં જીવે છે સતો છતાં જીવે છે ગોહતો છતાં પરજરા રહે છે અને એકઠરે એવું વિચિત્ર નાનક બનવે છે કે એણે એ જીવનાં નામતો હોમ, સ્વપ્નના ભરતો હોમ, મહારાજા દોરડે માર્યાની જેમ વર્તતો હોમ તેવો લાગે છે

પ્રાણીની આખી જોડા જ જ્યાં પરાધીન હોય છે જ્યાં એની આત્મશક્તિ સ્થગિત થઈ જાય છે ત્યાં એની અને નિકાધીનની સ્થિતિમાં તફાવત રહેતો નથી એ હાલતો-ગાલતો હોમ તોપણ જીવતો લાગે છે આવી નિકામાંથી બાઈ બચત થા, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવામાં વિશિષ્ટ સ્વરૂપને યોગ્ય, અને વારી પરિસ્થિતિને પિામણ તું કાણુ ? કેવી જીવમાં પડી ગયો છે ? કોને આધીન પડી ગયો છે ? અને કેટલો નીચા જીવતરી ગયો છે ?—તે વિચાર અને વારી મોકલિશને દૂર કર. આ મોહ આત્મિક સુષ્ટિમાં અરખર, નિકાની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રાણીને તફા કરાવે છે એની ભુલિને વિવેકશૂન્ય બનાવે છે એને સ્વપ્નદશાવત્ વરગી બનાવે છે સંજોગમાં ઠહીએ તો, નિકાદશાની અર્થ પરિસ્થિતિ તેનામાં દેખાડી આવે છે આવી મોકલિશમાંથી તું બચ, અને સાવાધાન થઈ જા. (૧)

પ્રથમી પ્રીતમ વિના નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રથમીની પૂજા વળી માગ રે તુનં ૨
અર્થ—આ પ્રભુ સિવાય વારા કોઈ અશ પતિ નથી, સાચા મલિક નથી, એ પ્રભુની પૂજા થવી મોકળાશ કરનારી છે મોટા અર્થથી તો વારી છે. (અથવા એ પ્રભુની પ્રભુને તું પૂજ માગી લે, આવી લે.) (૨)

વિવેચન—તું મોકર હો તો અન્યને ચેક માન નહિ; તું જો હો તો પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈને વારા પતિ માન નહિ; તું મજૂર હો તો પરમાત્મા સિવાય અન્ય કોઈને વારા થવો માન નહિ. જીને પતિ કોણ હોય ?—જે એના પર સદા પ્રેમ રાજે, જે એના સુખદુઃખમાં સાથી તરીકે રહે, આવા પ્રીતમ તો અશ પ્રભુ છે પરમાત્મા છે. એ વને દુઃખમાં ઉદ્ધારને તેના જેવા બનાવી શકે. આવા પ્રભુની પૂજા તું પૂજ માગી લે. એ પૂજ વારી આધિ-આધિ-ઉપાધિને હમેશને માટે દૂર કરનાર છે અને નિરતરના શુદ્ધ આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર છે

‘પ્રીતમ’—આ શબ્દ પતિ, પ્રભુ કે પત્નીને કાવ બતાવે છે. એ પ્રિયતમ સખદનું

શબ્દાર્થ—પ્રીતમ = પતિ, પ્રિયતમ. માગ = માંગ, માંગણીકર (કિંવા) અથવા મોકળાશ, અતર (નામ).

૨. ઉત્તરિતમકાવમાદશાના નોંધ પ્રસ્તાવના આ જગ્યા વિસ્તાર છે

નાનું સ્વરૂપ છે પ્રિયતમ એટલે યુવતી વધારે વહાલા. પ્રીતમણ પર અનેક પદો રચાયા છે વિદ્યાનંદજીનું ઇસકાનું પદ હો પ્રીતમણ પ્રીતસી રીત, અનિલ તણ ચિત્ત ખારીયે એમ પ્રીતમણ તરીકે શુદ્ધ ચેતનજીને જળવેદ્યા છે અને અનેક સ્થાનકે પતિને પ્રીતમ કહ્યા છે. વહેવારના પતિ સાથેના સબંધ તો અરૂપ કાળથી છે અને સમસજનું આવાહન આવે એટલે ખલાસ થનારો છે; માટે ચેતનને કહે છે કે પ્રભુજી પ્રીતમ વગર બીજા કોઈ તારા ખસ પ્રીતમ નથી. વિદ્યાનંદજીના સદર પદમાં સમતા પતિને સમજાવે છે અને પતિ શેર આવે છે. અહીં ચેતનને કહે છે કે તારો ખસ પતિ તો પ્રભુ જ છે એ નિરજન, નિરાકાર છે, બ્યોવિષ રૂપી છે. જન ત આનંદમાં મગ્ન છે અને તું અને તે એક જ છે. પ્રભુ તો આદ્ય છે, પશુ એને તું પ્રિયતમ માનીશ એટલે તારામાં પ્રિયતમનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટ થશે, તું પ્રભુ જેવા ચેતનજીની સમીપક ઘડી જઈશ અને પ્રીતમ સાથેના વિશ્વકાળ પૂરા થશે. જ્યાં રાગ-રેષ ન હોય, પૌરુષલિકા ભાવના રહ ન હોય, અને જન ત ગુણમાં રમણતા હોય એ તણ પ્રભુ છે એ તણ પ્રિયતમ છે અને એની વચસ્યા પ્રીતમને તું શોધીશ નહિ. એવા પ્રભુની પૂજા તું જૂલ મામ.

અથવા મામ એટલે યોગ્યાય પ્રભુની પૂજા જૂલ યોગ્યાય—સૂટ કરનાર છે. અથવા તું રાગ-રેષ-માદ-જનિત નાના વર્તુળમાં અટવાઈ માસવારાની કુખમાં પડી મરેલ છે, પશુ પ્રભુજીનાં પૂજા તો જૂલ વિશાળતા અને યોગ્યાય કરનાર છે તારી સક્રિય દક્ષિમર્થી દાને વિશાળ જનાજનાર છે તારુ આપુ વાતાવરણ અનેકુ કરનાર છે. આ રીતે મામ' શબ્દને કિંવાપદ લઈએ તો મામણી કરવી અથવા અને નામ લઈએ તો યોગ્યાયના અથમા-જન સંતે સાથે ભાવ રહ્યું કરે છે.

પ્રથમ માથા પૂજ્ય ગુરુને શીષા ઉપદેશ રહ્યું કરે છે ત્યારે આ બીજા માથા ચેતનને ઉદેશીને ઉપદેશક ભાવતા હોય એવો ભાવ બેસે છે. દરેક બ્રહ્મિને પ્રીતમ તરીકે સમીપી સકાય, પશુ તેમ કરવા જતાં ભાવ જણાવે એવો પડે છે. (૨)

હવે પછીના ત્રીજા માથાનું પ્રથમ પદ જિનેશ્વર દેવને અને છેત્તું પદ ચેતનને ઉદેશીને લખાયેલું જણાય છે.

મરકા ફરા ચારી કરા મિનર્પદા, 'માર્નરપન' પાય સાય રે. તુને ૧

અર્થ—હે જિનચક્ર! આ સચ્ચારના દેશને અટકાવીને આનંદપન જનાવી દો! આ પ્રનામે હું પડે લાગીને (આપને નિવસિ કંઠુ પૂ.) (આતું જેની પાસે તમે થાની થોઃ તેવા પ્રભુને પડે લાગે.) (૩)

વિવેચન—હે જિનચક્ર! આ સચ્ચારના દેશ અટકાવી રહ્યાં હવે તો મને આનંદપન કરી દો. આ વચ્ચાના દેશ રહ્યાં હવે તું તો થાઈ મરો છું. અરી કોઈ બાધ નથી, એરી કોઈ

શબ્દાર્થ—ચારી=અટકાવી. પાય સાય=પડે લાગી.

યોગિ નથી, એવું કોઈ જ્ઞાન નથી, અને એવું કોઈ કૃણ નથી, જ્યાં સર્વ જીવો અનતવાર જીવ્યા અને મર્યા ન હોય. અને માત્ર આ ચક્રજનણ અવિરતપણે ચાલ્યા જ કરે છે હવે મને એક સ્થાને જ્ઞાનદમ્ય અનતકાળ માટે મેસવાનું યાજ એવું હે પ્રભુ ! કરી આપો, અને મારી આ રખડપટ્ટીને જળસાવી દો.

ભવ એટલે સસાર. સસાર તો એવો છે કે જોને અવકાશ આપ્યો હોય તો એ આજળ સરસો જ બન. એમાં ઇદ્રિયના વિષયો, કથાયો તથા હાસ્ય-રોષ-ભયાદિ મનોવિકારો ભરેલા છે; જોના અક્રમા એક વાર ચઢ્યા પછી એમાંથી નીકળવું બારે આઠર બને છે ઉપર જવાવેલ મોહ મહાસળે એમાં એવું તો સામાન્ય જમા કુ છે કે જે જ્યાં ત્યાંથી જુદા જુદા આકારે અદર દુષ્ટી જઈ પ્રાણીને હેરાન-પરેશાન કરી તત્ત્વ પરસ્પર બનાવી મૂકે છે અને એક ઠેકણે એને સ્થિર રહેવા દેતા નથી. હે પ્રભુ ! મારા નાથ ! આ ભવના માન્ય ફેરાઓ હવે જળસાવી દો, મને જ્ઞાનદમ્ય બનાવી દો. આ જ્ઞાનદ જોને રતિ વચ્ચે વચ્ચે ફેર છે જ્ઞાનદને આત્મા સાથે સંબંધ છે જ્યારે રતિ પૌદ્ગલિક જાળતો કે વસ્તુઓમાં વિલાસ માને છે અને જન શબ્દની પસંદગીમાં તો બારે જીજણ છે લાભાનંદ મહાદમાએ પોતાના નામની સજા જ્ઞાનદમ્યન રાખી ત્યાં જ્ઞાનદનો સમૂહ એ અથ મેસતો આવે છે મારા ભવનો ફેરા મટાડી હે જિનચક્ર ! જ્ઞાનદમ્ય કરી દો—આ પ્રાર્થના છે

અથવા હે જ્ઞાનદમ્યન ! સસારના ફેરા મિટાવાને મને જિનચક્ર—વીર્યંકર થવાનું સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી આપો, મને જ્ઞાનદમ્ય કરી દો, મારા સસારના ફેરા ટાળો. અથવા મારા ભવના ફેરા ચારી મને જિનચક્ર બનાવી આપો. તેથી જ્ઞાનદમ્યનને તું પડે લાજ.

તને તે શુ કહીએ ? અને કેટલું કહીએ ? એવા વીતરાજને પડે લાજ. તારે એવા થવું હોય તો એને પડે લાજ, એને પડે લાજ અને એની સેવા ઉઠાવ.

ઉપસંહાર—આ બ્યવહાર પદમાં વળો. જિટો ભાવ છે. એની કૃતિ, શૈલી અને શબ્દરચના એવા એ જ્ઞાનદમ્યનની કૃતિ ન હોય એમ માનવાને વળા કારણો હેખાય છે. નીચેના કારણો વિચારવા —

(ક) જ્ઞાનદમ્યનજીની ભાષામાં જિટો યોગ હોય છે; અહીં બ્યવહાર આશ્રુ વાવનો યોગ છે.

(ખ) જ્ઞાનદમ્યનજીનું પ્રત્યેક પદ એક યુદ્ધ પર હોય છે અને એનો અસર છેતરી પશ્ચિમાં સમુદ્ધવીકરણ કરીને મૂકેલ હોય છે. આ પદમાં તે શૈલીથી જિલ્લી રીતિ હેખાય છે.

(ગ) જ્ઞાનદમ્યન કહી સીધા ઉપદેશ આપતા નથી; એમનો ઉપદેશ અનુમિતિ (inference)થી હોય છે. આ પદમાં સીધા ઉપદેશ છે તે જ્યાં પહોંચી આ પદને જુદુ પાઠનાર તત્ત્વ હેખાઈ આવે છે.

(ચ) આનંદજીની ભાષામાં ગૂઢતત્ત્વ (mystery) હોય છે. આમાં ઉઘાડી વાત છે. એ આનંદજીની ભાષીતી રીઠીથી જુદી જ વાત છે. એ વાતના સુસુરોગનો પ્રશ્ન અહીં છે. આ તે વાત પાઠનાર તત્ત્વ હોઈ પણ નોંધવા લાયક છે.

(ઞ) નમો મુજ નમો મુજ રે. આનાર એ જિનકે પાશ હાથ એવી વાત કરે નહિ. અજ કમ અમર ભરે ન મરે. આનાર તુને કહીએ કેતો — માય એમા વાપો નથી, પણ અહમ્મ થટના છે.

(જ) પ્રથમ આધા એને ઉદેશીને હાથાણી છે. તેનાથી બીજામાં ફેર ઘઈ જાય છે અને ત્રીજા આધામાં તે બે વાર પલટો લેવો પડે છે અને ઉદેશ્ય બદલવા પડે છે. એ આનંદજીની પદ્ધતિથી જુદી જ દિશા છે.

(ઝ) અને પ્રીતિ તું આપુ તત્ત્વજ્ઞાન. અપભ વિષ્ણુમ્ પ્રીતલી મા આનાર પ્રભુલ પ્રીતમ વિષ્ણુ કોઈ નહિ પ્રીતમ એવી સાદી વાત કરે નહિ. એની ચિત્તપ્રસન્નતાની વાત કે નિકપાધિક પ્રીતિની વાત આખી અનોખી છે. અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકા પર મુક્તિથી છે અને એમની સામાન્ય કૃતિથી તલન જુદી થઈ જાય તેવી છે.

આ તે કામ્ય અને ભાષાદ્વિતી તર્ક છે. બાકી આ પદોના ભાવ સામાન્ય મુમુક્ષુને ખૂબ અચર કત્તાર સમજીને વિચારમાં નાખી દે તેવો અને આશાપકને પ્રેરણાદાયી છે. વારંવાર કહીને કેટલું કહેવું ? અને શા માટે કહેવું ? ચેતન ! તારે એવા શું હોય તે એ જિનદેવને પહેલાં એ અદ્ભુત આદર્શને તું જમાવી દે, તારામય બનાવી દે.

આ પદ પ્રાથમિક દશાના યોગવાદ્યને બહુ ઉપયોગી અને અભ્યાસ કરવા યોગ્ય હોઈ તેના પર બહુ જ ફરી વિવેચન કરવા પ્રેરણા ઘર્ષ છે. વિશેષ વિવેચનની જરૂર જણાતી નથી. હરજી કે જાન સમજીને અવરમાં ઉતારી શકાય તેવો છે. છેલ્લી જોડ વાત કરી વિવેચન અતમ કરીએ ઉપદેશમાં એક ને એક વાત ફરી ફરી કહેવામાં વાપો નથી. વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વામિ મહાશય પ્રથમરતિ અગ્ની શરૂઆતમાં જ કહે છે કે તીર્થંકર મહાશયે પ્રણીત ભાવો અથવા તેમના અણુપણોએ કહેલા ભાવોને અનેક વાર અનુદીર્ઘન કરવામાં આવે તે પુષ્ટિ કરનાર જ જાણ છે. એમ વિવનાસ માટે મત્રપદોના અનેક વાર ઉચ્ચાર કરવામાં આવે તે હોય નથી, તેમ સમરૂપ વિવના નાશ માટે વારંવાર એકની એક વાત કહેવામાં આવે તે પુનરુક્તિ હોયની કહામાં આવે નહિ. એમ એક વાર આવેલું જોયમ આધિનાસ માટે ફર્ય ફર્યને કિંમતો સુખી નાપજાના આવે તેમજ હોય નથી, તેમ સત્ર નામના આધિના નાશ માટે પુન પુન. એક વાત કહેવામાં આવે તેવી સંતે જ અર્થજની યોજના કરની અને તેમ કયુ તે ઉચિત અને સુયોગ્ય છે. એમ વૃત્તિ માટે (ભરજુ-પાણજી અહાવજા, શેટી પેદા કરવા) આવુસ એકનું એક કામ હરજીજ વારંવાર કરે છે તેમ

વિચાર કરનારી વાતો હેતુસર વારવાર કરી ક્ષણે કરવી^૧

આ હસિકત ધ્યાનમાં રાખવાથી પુનઃપુનઃ દોષનો પ્રસંગ લેખક કે કવચને માથે કરી ન આવે, અને મુદ્દામાં વાત આકારોદયે થયા કરે એટલા માટે ‘કેતો એવે કેટલું કહેવું એવા અર્થ’ સાથે કેટલી વાર કહેવું એ વાત આ પદમાં કરી છે અને એમાં દોષ નથી પણ પ્રેરણા-દિગ્ધો ખાસ લાભ છે એ વાત પર ધ્યાન એવવાની જરૂર છે (૧૨)

૫૬ એકસોત્રણમું

ભૂમિકા—અવધારે શબ્દોના આ પદમાં બહુ ઉપયોગી વાત કરી દીધી છે. એના અર્થ મુજબ હોઈ બહુ વિવેચનની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એના આશય સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ —

સચ્ચારી છવ પોતાના વેપાર-મધ્યામાં ૫ થા છે ઉકારા-છેકરાના વેવિચાર, અભ્યાસ અને ઉછેરમાં અટવાઈ ગયા છે નોકરી કરી પોતાનું સુવર્ણન નલાવવાના શક્તિ માત્રવામાં નૂવવાઈ ગયા છે અને વાતમાં કાઈ માલ ન હોય એવા કામિયામાં આત્મા જેવી ચીજને પીસરી સત્તારમાં અપવાધ કરે છે અને વિના કારણ અડધા અડધા ધર્મ લય છે.

મધુ મજ છ મરા વિષ રાગી ર મધુ

માઠ પહારકી વાસઠ ઘઠીયાં, લા પઠીયાં જિન સાગી ર મધુ ?

અર્થ—(હે ભેતન! હે છવ!) તું પ્રભુને-પરમાત્માને બલુ લે, સેવી લે. (તું એમ કર તેમાં) મારું દિલ પ્રસન્ન છે એમાં અને આનંદ છે એ, આક પહોરની કુલ ત્યાં પડીએ થાય (તેમાંથી કાઈ નહિ તો) બોલામાં બોલી બે પડી મુખી જિન મહારાજને સેવી લે. (૧)

વિવેચન—સચ્ચારના રગના રગાઈ ભેલા, માડી-વાડી-લાડીના નક્કરમાં પડી ગયેલા માલુસને કહે છે કે ભાઈ! મોઢા વખત પ્રભુને બલુ લે, એને થાક કરી લે, એના નામની માયા ફેરવી લે; કાઈ નહિ તો એટલું પણ કરીશ, તોપણ મને તે વાત અમરો એ લાઈ!

શબ્દાર્થ—સ/ લે = ભલુ લે, સેવી લે, પૂજ લે. મેરા = મારા. રિલ = આ રાગ = મુશ્કેલી, બદેના પદાર = તરુ કયાક દિવસનો આગે ભાગ પડીયાં = ૨૪ મિનિટની એક પડી; એક પદોત્તમી સાગી રાત પડી એક દિવસની સાક પડી થાય. રા = ને. ચાલ = પૂજ, નુસનિગત કરી, સંતી.

૧. પ્રપ્રમરિ, મોક ૧૨-૧૫ નો ભાગ

૨. મુક્તિ મેરી આગતિનાં સાક કાપેલ છે ખરીવાત પણ સાકની ડ પળ અમર પાક ને. એના અને છે (મર્થ વિરે-અર્થ) આ પદ મારી પાનેરી પ્રત્યં નથી. મુક્તિ પામાં તળ આગતિનાં એકાને પાક છે -વિવેચનાર

આખા સત-દિવસના મળીને આઠ પહોર થાય છે અને એક એક પહોરની સાતસાત થકી (૨૪ મિનિટ) થાય છે એ તો વને ખબર છે. આખા દિવસની થોડક થકી પ્રભુ સંજનમાં કાઠ તો તો બહુ ચાડુ પણ એટલું ન જાને તો આખા દિવસમાં બે થકી તો પ્રભુસેવન માટે અલગ પાઠ એ તો માત્ર દિવસનો હલભજ ત્રીસમો ભાગ થયો. કાઠ નહિ તો એટલો વખત તો પ્રભુસેવન માટે જુરો પાઠ મંત્રણ, આઠ પહોર દહાકામાં બે થકી સામાયક એટલો કરાગ આત્મચુલુવિચારણામાં કે પરમાત્માના ધ્યાનમાં કાઠ. આખો દિવસ મજૂરી કર્યા થકીસ અને ધાત આવરી ત્યારે આ સવ મુશ્કિને વાસ્તો બઈસ, એમાં તે કાઠ આંકેલની વાત છે ? માટે કાઠ નહિ તો, છેવટ બે થકી તો માની લીધેલા બ્યવહારનો ભાર માથા પરથી ઉતાર અને કાઠ નવીન વાતાવરણ જીલુ કર અભ્યારના ત્યાસ બ્યવહારથી કાઠક ઉચ્ચ દર્યાને સાધારકાર થાય એવું કાઠ કર જમિ તે કર, પણ બે થકી ત્યાર પોતાને માટે દરશબ અમરૂની કાઠ. વળાવની પાળ તુરો અને પાણી વાલવા માટી, ત્યારે જુલિ આવરી, તે પણ નકમી છે અને પકી ખેડ કે પચાયાપ થયો તે પણ અથ વજરના છે માટે, કાઠ નહિ તો, બે થકી તો પ્રભુસંજન, આત્મચિત્તવન ધ્યાન કે વિચારણામાં દરશબ કાઠ. (૧)

દાન પુણ્ય કલ્પ કર્મ કર જે, માંહ માયાકું સ્વામી રે મધ્યં ૨

અર્થ—અને બાઈ! દાન, પુણ્ય અને એવું એવું કાઠ કર્મ (સાડુ દાન) કરી દે અને તે માટે યોગ અને માયાને વણ દે. (૨)

વિવેચન—અને બાઈ! સામાયક એટલો સમય પ્રભુસંજન કે સંજનમાં કાઠીસ તેમાં વને જૂન શાંતિ વજરો. આ ડુનિયામાં રજકાવનાર યોગસાલ છે. આ યોગસાલને ત્યાગ કર અને યોગસાલને માત્ર આ અને મમ છે હું અને મારુ એ મહામત્રને પરિણામે માણી પુદ્ગલમાં રાને છે થનનાં માથે છે અને જુમાનમાં નાથિ છે. આ મમતા યોગસાલની કર્મપત્રી છે અને આખા સનાતનું મૂળ કારણ છે. જે આખ પર અંધી ચઢાવી દે છે અને

શબ્દાર્થ—મધ્ય = કાઠ કર્મ = પુણ્ય કર્મ સાડુ દાન ત્યાગવત્યાની, એમી વાં વણ કર્મ થયા = મમતા, સ્નેહ, મારાપણ

૧ માસક પાઠ કરી મળીને યુગ આસનો છે સત્યપ જસી અને ખનિકામની તજરે એ જ અસદ પાઠ દોષ એમ થાને છે પણ અપેવ પુસ્તાની હેમી આશરિમાં સાઠ પાઠ આપો છે તે કાઠ મજૂરી કરનાર, કિયામી માનુષ્ય કામ બધાવ છે બી. મા. ની પ્રથમ જન્મ આશરિમાં એસા પાઠ છે માત્ર નાધીયા સાઠ મા પાઠ અપેવ છે આથી તો અનેક જૂથે બ્યવહારમાં થાકવી એવામાં આને છે ૭ નજરે સાલ વાસના યાત્ર કિસને આશરિમાં કાઠી વજર તે નજરે આઠ પહોરની ૧૪ થકી નવી સમી દો એમ અને થાને છે વરતના ૧૨ માસ—નધિક માસ આવે તો જુગાર માસ—યોગીએ ૨૫૫ દિસ મરો માનવા કરીએ ત્યારે વિનિસવલી રાઘવજી અને જે પત્રવિધિમાં નોક વિસથ થય દોષ કે નોન થસ દોષ તેમાં કાઠી રીતે વર સત-દિવસ કરીએ તો આઠ પહોરની એસા થકી પણ કરવાનું જોઈએ નરે એ વાત મુખેવ જ અને કાવતમુઠાની ઉપચારને વડુ સ્થાન દોઈ પૂર્વ પુરુષાને એમે સ્વીકાર કર્યા હશે એમ અને થાને છે —વિવેચનકાર

અમમ કમ્પન્નએ જ્ઞાત કરે છે અને તેને જોડી દલીલોથી પામે છે. આ ચોક્કસ અને તજજ્ઞના માથા-મમતાનો ત્યાગ કરી દે તેના પર વિશ્વસ મેળવી લે. નાથા એટલે મમતા એનો અર્થ છાન-પ્રપચ પલ્લુ ઘાસ, પલ્લુ ખર્દી સજાથી તેને મમતા અર્થમાં તમજવાની છે.

અને સાધી! કાઈ દાન-પુણ્ય કે એવા પ્રકારનો બ્યવહાર ધર્મ કાઈ કરે જ તે આ વારી વસાવેલી અને તે વારી પોતાની માની લીધેલી આખી સજિ છેડીને એક કિવસ જલું પકડે તે વળતે બહાર કે તિબેરી કાઈ સાથે જાવવાની નથી. માટે કાઈ દાન કર, કાઈ અપાત્રને આપ, સારી સંસ્થાઓને આપ, યોગ્ય પીડિતને પાપ, દુઃખ, મહાપાક કે મહત્ત્વથી હેરાન થનારાને આશ્વસ આપ. આલું કાઈ કરશે તે વારી સાથે જાવશે ત્યાજ-ધર્મની શરૂઆત દાનથી થાય છે અને દાનમાં પોતાની સજિ અને સામાની જરૂરીઆત પર નિત્રાહ સખવાની છે. આટલું કાઈ કરીશ તો તે સાથે જાવશે, અને વને ટેકરૂપ થશે. દાનમાં પૈત્રાના દાનથી જ અટકવાનું નથી. એમાં વિદ્યાદાન, સેવાદાન, સેવાસમયદાન વગેરે અનેક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે અને પુણ્યમાં સાચા કૃત્યો સર્વ આવે. જસહાસને સહાય, જરૂરવાજાને સલાહ, પ્રામાણિક બ્યવહાર, અવસરે છિલા રહેવું સત્તત્ર વગેરે અનેક બાબતોનો પુણ્યમાં સમાવેશ થાય છે વારાથી જને તેટલું દાન-પુણ્ય કર અને એ રીતે કહ્યું-કાઈક ધર્મ કરે આમ ને આમ તણાઈ જઈશ અને આસ્થો જઈશ તો ખાલી હાથે વને વરવાનો માગ પલ્લુ નહિ મળે, માટે કાઈક કર, થોડું પલ્લુ કર, અને વારા લવનને ઉભળ.

એને આત્મપ્રતિ સાધવી હોય તેને સવત્યાગનો માર્ગ જ એકકારી અને આદરણીય છે. પલ્લુ એ મહાન સર્વસ્વત્યાગની શરૂઆત દાન ધર્મથી થાય છે કારણ કે વસ્તુ કે ધન પરની નાથા ઉઠાડવી એ પલ્લુ શરૂઆતમાં તો મોટી વાત છે. તેથી પ્રાથમિક પ્રતિ-પંથમાં દાનધર્મને અગત્યનું સ્થાન છે.

‘દાનપુણ્ય’—દાન અને પુણ્ય એમ પલ્લુ અર્થ થાય અને દાનરૂપ પુણ્ય એ અર્થ પલ્લુ થાય. દાનપુણ્ય કશું એ વાક્ય પ્રચલિત છે અને સફળ તમજવ્ય તેવું છે. આ આધારના દાનપુણ્ય અથવા તેના જ બીજા ધર્મ કરવાની વાત કરી. ધર્મ એટલે દરજ્જા કાળ, સ્થાન અને સંયોગો પ્રમાણે આ ધર્મમાં ફેરફાર થાય છે, અને વિવેક વાપરી પાત્ર દાન થાય તો મહાદાસ કરાવે છે. કીર્તિદાનને બહુ અગત્ય જાપાતી નથી, પલ્લુ કાઈ ન આપનારની સરખામણીમાં કીર્તિદાન કરનાર પલ્લુ જોડો નથી સુધાતદાન ચારુ છે, અભયદાન (લપિતદાન) શ્રેષ્ઠ. અને બહુક પાદાન હૃદય જવાવે છે. દાનમાં વિવેકની જરૂર છે. મૂલને વાવવાને એ જીવે નહિ. આપવું થોડું અને બહાર ઘણી હાકવી, નામનાનો મોહ સખવો, એ મૂલને વાવવાનો પ્રકાર છે. પલ્લુ દાનની શરૂઆતમાં તો તે પલ્લુ હાથ ગણાય છે. (૨)

૧. ધર્મ સ્વરૂપ અનેક અર્થ છે. અહીં ધર્મ એટલે દાન કે એવું કાઈ સ્વરૂપ ધર્મ સ્વરૂપ ક્ષેત્ર વિદ્યા અને જ્ઞાનમાં છે. —વિવેચનકાર.

‘આનંદવન’ કહે સમગ્ર સમગ્ર છ, આમર યાવગા વાઝી ર પ્રહૃ ૧

અર્થ—આનંદવન કહે છે કે હે બાઈ! જરા સમજ હે સમજ હે (નહિ નમર તે) આપરે કલ બાલ ખોઈ નાખીશ, વેહી ઉઘડી નાખીશ. (૩)

વિવેચન—આનંદવન નહાતજ આર મૂડીને કહે છે, વારવાર કહે છે, કે બાઈ! કઈ સમજ હે. આ તને દુઃખમાં આવ સમજવવા વાત કરો છ તે પ્યાનમાં હઈ હે અને જરા હેલે કિતર નહીં તે આપરે આખી બાલ હારી બેઠીશ. મનુષ્યજનમાં પ્રાણી કેવી બાલ મા? છેવે આપણે એઈએ જ મ્યા જણી અભ્યાસ કરવા, પરણવું આપાર કે નોકરી મા વા વગેરે બાલ માંડી અને એનો લાભ લેવામાં ન આવે તો અતે એક દિવસ એને મૂકવી તો ૫ વાતે જ છે. એ મૂકવી જખતે પસવાવો થયો કે આટલું મજબુ, આટલી સમવડતા હતી, પણ એનો લાભ ન લેવાયો અને અતે આખી મૂકીએ નાઆ હવા તે ઉઘાટે હાથે આલવાનું થવાનું નામ અને તો તો આરે કલુ વાત આમ એવું ન અને તેટલા માટે સમજાવ, વાક સખ, કે આ બાલને ત્યાગ તો જરૂર કરવાનો જ છે તે વખતે જાનિ ન થાય તેટલું તો જોડામાં એકું કરવું જ એઈએ. આખી બાલ કાઈ વારવાર મળતી નથી, પરાધીન તિર્થેયા કે પછીઆ લાખી બાલ માંડી થકવાં નથી; અને જેવો કાઠા કહેવાય છે પણ બાલને લાભ વહું હઈ સાચ નથી. બાકી એકથી આર ઈર્ષિયાવાગને બાલને લવાય જ નથી અને પરાધીન અને દુખી હઈ બાલને સમજવા પણ નથી. તને તો અત્યારે આર અનુભવવા છે. તો એ વેદાઈ બલ તે પહેલાં તેને લાભ લે, અને એમા મુલતવી રાજવાની વાત ન કર. વકરણમા કઈ કરશું એવી વાત ન કર—કેને ખબર છે કે મદવાક, અકરમાત કે અન્ન કારણથી બાલ પહેલી સકેલાઈ બલ તો પછી પસવાવાનું કારણ થઈ પડે. માટે કલ કરવાનું હોય તો આજ કર અને આજ કરવાનું હોય તે હમણા કર એમ કહેવાય કે તું બાલ ભૂંચો! કે તને તે માંડતું જ ન આવડી એમાં કાઈ માલ નથી. માટે સાચો શક બતાવનાર સફરુક તને કહે છે કે બાઈ! સમજ હે, જરાબર સમજ હે, વારી બાલને એવળી લે, અને મોહમજ તલ હઈ કાઈ ઘનપુરક કરી લે અને કાઈ નહિ તો બે બહી વાજ પેતાના સાચા કિતને માટે કાલ. (૩)

ઉપસહાર—પૂજ્ય ૫ ગલીઈવિજ્ય ગણિ લખાવે છે કે આ પદ કોપક છે એવી કૃતિ એવા કામની નજરે એ મજબૂત યોગદાયાના કવન યોગીશજ આનંદવનનું એ કાઈ છે તેની કલાએ એ પહેલવર્તુ નથી એમ અને લાગે છે; અને મારી પાસે આનંદવનનું

રાજદર્શ—આપર=આપરે, છેવે. એવેયા=એઈએ, હારી નેસીસ, મુખતી નાખીસ, વેહી નાખીસ.

૧ ભૂંચી બાલ આ વિષય પર એક લેખ લખ્યા છે તે વાચવા યોગ્ય છે. ભુજો ફેન ૫૪ પ્રકર ૫ ૪૨ ૫ ૨૫૩ એ જ લેખ આખને માર્ગે ૫ ૫૨-૬ માં ભુજો -વિવેચનકાર

પરોની પ્રતમા એ છે નહિ, એટલે એ પદની કૃતિ કોની છે તેનો પ્રશ્ન ઉપાદ્રવાત પર મુદતવી સખીએ. છતાં બ્યવહાર માણસોને ઉપદેશદષ્ટિએ મધ્યમ કક્ષાવાળાની વચગાળાની નજરે એનો બાવ ખૂબ સરસ છે આ પદની કૃતિ ચિદાનંદજીની કક્ષા સુધી જરૂર વધે છે એ મધ્યકાલીન યોગીઓના કવનોને અનુરૂપ છે અને ખાસ શિક્ષણીય હોઈ જનતાને ખૂબ લાભપ્રદ છે એટલે એના પર મુદાસરનું વિવેચન કર્યું છે. આ અને આવા કોપક પદો વિનયનિવાસ, યશનિવાસ, વિમળનિવાસ કે ચિદાનંદજીની કૃતિઓની કક્ષામા તો જરૂર આવે છે, કબીર, સુરદાસ કે લોબના ઉપદેશમય પદો સાથે એની મહુના ભરાવર ભાવ છે અને જનતાને-આમવર્ગને-ખૂબ પ્રેરક હોઈ જાન વખતે જ સમજમા ભિતરી બામ એવી સફળ લાક્ષણિક ભાષામા હોઈ ખૂબ આનંદ બાપે છે એના કર્તૃત્વની ચર્ચા સાહિત્ય નજરે મળ આપશે, પણ મુમુક્ષુને તો એના સાર સાથે કામ છે ચર્ચા તથોચ સ્થળ માટે મુદતવી સખી છે- છતાં આ પ્રસંગે એક વાત તો નોંધી લેવા ચોખ્ખા છે આનંદમનના પદોમા આત્મનિમજ્જન સર્વાંગી છે એના કોઈપણ પદમા મધ્યમ માર્ગ એવામા આવતો નથી; એમા સુમતિ ગાયો તો પ્રાણીવનમા સર્વ સમાવેશ માગશે એમા વિત્કનશ સ્વ કાળનો હશે; એમા ચૈતનનું અમરત્વ યાચવ દેખાશે; એટલે એમા દિવસનાં ત્રીશમા ભાગમાં (વેળી) પ્રભુસજ્જનની વાત એમની ઉચ્ચ દષ્ટિએ કદગી લાગે તેમ છે અને બીજી વાત ઘનપુરવની એ કદી કરે નહિ. એમને તો કર્મનો સ્વચા નાશ ભોઈએ છે એમને ભગવત ભજન કરી પાર જવુ છે (પ્રથમ પદ), એમને વિલગ યોગતો નથી એટલે એ ઘનપુરવના માર્ગોની વાત ન કરે. એમના પ્રભુપ્રેમની કલાલી અકબ છે (પદ ૪). આ દષ્ટિએ આ પદની કૃતિ અન્યની હોય એમ લાગ્યા વગર રહે તેમ નથી.

આટલી હકીકત હોવા છતાં મારા-તમારા જેવા મધ્યમમાર્ગી લોકોની આખ ઉઘાડનાર આ પદ છે તને હાવે તે કરે, પણ થોડું ઘનપુરવ કરી જશ હળવો થા, અને ૨૪ કલાકમાથી ૪૮ મિનિટ વારા ચૈતનશજ સાથે-વારી પોતાની સાથે-એક, એને અવધારા એટલું પડ્યું ન બને તો કોઈ દાન કર (૧૩)

૫૬ એકસોચારમુ

શ્રુતિકા—આ પદમાં એક બલિ અગ્રચ વાતની હકીકત બહુ અચરકારક કાબરૂપે રજૂ કરી છે. એનું કર્તૃત્વ તો સહિષ્ણ રહેશે જ; એ ઘણીખરી પ્રતિમા આનંદમળના પદસમૂહ સાથે લખ્ય થતું નથી; પણ એ પ્રકારની વિચારણા, આપણા અગાઉના પોરણ અનુસાર, ઉપાદ્રવાત કે સ્વતંત્ર લેખ પર મુદતવી સખી પદના અવગોરવ અને સહસ્ય-વિવેચનને ઘટ્ટ સ્થાન આપીએ.

આ પદમાં અનેક પાઠોરો હોવા ભોઈએ એમ અમ અને અનુભવથી ૫ અલીફ-

લિજ્જતીએ લખાવેલ છે તે તેના સ્થાન પર વિનાશી. અત્ર એટલી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર છે કે આ પદ કેઈ પ્રતભાથી મળ્યું નથી. એટલે પાકાંતર પણ અર્થ કે કથના-સંભાવનાને આધારે કે સંભવ પરથી સૂચિત છે એમ સમજવું.

આ આખું પદ વિકાસ પામેલી સમતાના મુખ્યમુખ્ય ગુણવર્તુ છે અને તે મિત્ર અનુભવને ઉદ્દેશીને લેખાય છે એ વાત ધ્યાનમાં રહે. પ્રથમ વિભાગમાં અનુભવને ઉદ્દેશીને ૮-૧૩-૧૪ અને ૫ માં પદો આવી ગયાં છે અને બીજી વિભાગમાં એ હેતુનાં પદો પદો આવી ગયાં છે. એનું વિસ્તારથી વર્ણન પાસકે અને ચિત્તેશમાં પદને મધ્યમાં આવેલ સાચી જોમાં મધ્યમુ છે એટલે ઉલ્લેખ કરી અત્ર બીજી પ્રસ્તુત વાત એ જણાવવાની રહે છે કે આ પદનો વિષય તમા પદ સાથે મળેલા મળેલા આવે છે. એ પદમાં અનુભવને વ્યવસ્થા કરવાની જે વાત કરી છે તેની પૂર્વશ્રુતિ આ પદમાં છે.

વાત એ છે કે પ્રાણી હજી સંસારદયામાં રહી રહેલ છે. એનામાં જાતજ વધવાની શક્યતા છે એની સત્તામાં અનેક ગુણો છે પણ હજી એ વિવેકવાસનાથી ઉપર આવ્યો નથી. એની અદર વિવેકજાની પ્રભાવતા છે એની સાથે ગુણપ્રાપ્તિ તરફ અભિસરણની પણ શક્યતા છે. તુચ્છ મનોભાવને દર્શાવનાર કુર્મતિ તેનામાં છે તેની સાથે જ તેનામાં સમાર્થે હર્ષજનાર ઉચ્ચ નાશક કથવનાર વત્સો મેળવે છે. આ ગુણ વત્સોના સંસ્કારોને આપણે સુમતિ અથવા સમતાનું નામ આપીએ છીએ.

પ્રાણી પાતે પાતાના કર્મોના કર્તા છે એ ખરું પણ એ નિમિત્તને આધીન હોઈ પરભાવને વશ પડી જાય છે અને તે વખતે એ અધમ કાર્યો કરે છે ન લેખવાનું લેખે છે અને માત્ર વિચારે કરે છે. એવી પરાધીન દશામાં પણ એનામાં મુદર વત્સોની શક્યતા અને હાજરી છે. એ સુમતિ અથવા સમતા એવે વખતે પ્રાણીની શક્તિ જોઈ લેણે છે અને નિશ્ચિન એક વારી ચાટી (પદ ૧૧૩)નો ભાવ જણાવે છે. આવે વખતે એ કે પ્રકારનું વર્તન કરે છે તેનું જણ ન આ પદમાં જૂલ સરસ રીતે કહ્યું છે સુમતિ પાતે અતિપવિત્ર આર્જ સાધી છે. એની આર્જપ્રતીક્ષા પતિ માટે છે એની આતુરતા વિરહભાવના તથા મરોની છે અને એની લલના પતિ માટે છે. એ પતિમાં રહેલી સત્તા કશી શકે છે અને પતિને એ સ્વરૂપે નિહાળવાની પાતાની લાલસાને સ્વરૂપ-આકાર આપે છે.

એનનો આખો વિકાસમાર્ગ ચોક્કસિએ જોતાં તેમાં ઇશ્વરનો સુખમ, મન પર અક્રુષ્ઠ અને કપાયો પર વિજય મુખ્યત્વે દેખાય છે. તેનાં અનેક સાધનો જવાબતા વિકાસમાર્ગમાં ધ્યાનચોરને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણમિતિપ્રવચનામાં આખા એન પ્રમંતો આર ધ્યાનચોર જવાબતા છે અને તેનાં સિદ્ધિ માટે મનઃપ્રસાદ સાધવો જોઈએ અને તે અર્થિકતા વધેર શુદ્ધ અનુદાનથી સાધી શકાય છે એમ જવાબ છે. આ સીતે જ્યારે પદ

ધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના પાયા ઉત્તરૌત્તર પ્રાપ્ત થતા બંધ અને પ્રાપ્તિ પછી આગળ ત્ર્યંબકે થતી બંધને આદર્શ સિદ્ધિને માર્ગ છે આ ધર્મધ્યાન, શુદ્ધધ્યાનના માર્ગમાં સમતા બેઠી છે એ પતિને આવતા બેઠી શકે છે પણ ત્યાંથી આગળ બંધ ત્યાં સમતાને મૂકી દે છે મન પર વિજય મેળવી તેને પણ છોડી દે છે અને શૈલેશીકરણ કરી સર્વ યોગો પર વિજય મેળવી આત્માતત્ત્વ થઈ બંધ છે અને આત્મનિમગ્નજન કરી આત્મા સાથે પોતાને અલેક સાધી લે છે રાહ બેનારી સમતા પતિને બેઠીને રાહ થાય છે પતિને એ દશામાં પોતા સાથે એકજ સાધતા વેદે છે પતિ તો આગળ વધતા બંધ છે એટલે પછી એમનું કુણું સ્મરણ કરે છે આવી પોતાની પરિસ્થિતિ થાય ત્યારે સમતા કેવા ઉદ્ગારો કાઢે તેનું અત્ર વર્ણન છે અને આખી ક્ષેત્રકત સમતા અનુભવ પાસે રહી કરે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે આ પદમાં, નામ્ય સ મુખ લગભગ પહોંચી ગયેલા પતિના વિરક્તિના બાહ્ય સ્થાપ સ્થાપ છે એમ માનવું વધારે સુયોગ્ય જણાય છે અત્તત પ્રેમમય દશામાં બેઠાએલા એ ઉદ્ગાર છે અને પતિદેવને ખૂબ ઉત્તમજન દશામાં બેઠા પછી એની શક્યતા છે એ વાત ધ્યાનમાં રહે તો પછી આજો ભાવ સમજાય તેવો જણાય છે આ બીજા દર્શિનિન્દુષી ભાવાય સમજતાં સ્પષ્ટ થોમવત થાય છે તે દર્શિ સવિશેષ લક્ષ્યમાં સખી આ પદને આપણે વિચારી જઈએ.

ધર્મધ્યાન, શુદ્ધધ્યાનની દશા ખૂબ નુકર છે એના એક એક પાયામાંથી પ્રાપ્તિ થયેા જલદી પચાર થઈ બંધ છે એના પ્રત્યેક પાયા વિગતવાર સમજવા યોગ્ય છે યોગ્ય પ્રશ્નમાં એની વિગતવાર સમજણ આપેલી છે સંક્ષેપથી સમજવા માટે કૈન દર્શિએ યોગ (૫ ૧૪૪-૧૮૧)માં એ વાતના માર આપ્યો છે પણ એને ખરેખરે આજ તો અનુભવે જ આવે એ પશુતુક દશામાંથી પચાર થયેલા સ્વામી તરફ આર્થભાગ્ય સમતા કેવી નજરે બેઠી રહી હશે, એવા પતિને મેળવવાની ભાગ્યમત્તા પર એ કેટલું વારી જતી હશે અને એને કેઈ તેમ ન કરવા સમજાવે તેની સામે એ કેવો જવાબ આપતી હશે તેની વિચારણા પદના સ્થિતિ સાથે પ્રથમ કરી જઈએ.

પદ^૧

(રમ-આશાવરી)

ઠટીલી માંસમાં ટેક ન મેટે, ફિર ફિર વેલણ માટે ઠટીલીં ૦ ૧ બાંકણી
છપ્પછપ્પોલી મિય છબિ, નિરવિષ વૃપતિ ન હાઈ;
નટ ફરિં હક હટફૂં કમી, વેલ નગોરી રોઈ ઠટીલીં ૦ ૧

૧ એક પ્રકારના આ પદ છે તે પ્રમણે નિમિત્ત પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થવા છે —

પ્રાપ્તિ—આપ્ત—આને મેર—મેરે અનિ—અનિ નિરખિત—નિરખત વૃપતિ—વૃપતિ ત્રીજી પદિત—

શબ્દાર્થ—ઠટીલીં=જિલી. આપ્ત=આપ્ત, મધુજો. ટેક=પત્ત, નિયમ. મેરે=મરે, એટલે ફિર ફિર=ફરી ફરી, વાર વાર. હેમણ=એવાને. અનિ=અનીતી—એમનીયાની, મેલક અને પ્રપાતની, લટી શાખાની, મનમદન મનોહરની; અનિ=મનોહર. મિય=વધારી અની=તણતિ, કપિ, મુરત નિરખિત=

અર્થ—છોટો થયેલી આખો પોતાની ટેક છેડતી નથી. (એને એમ યાદ છે કે) બાલ્યે ફરી ફરીને (એને) એવાને જઈ! મારા છેલ્લખિયા હાથની પ્રિય છત્રી એવા એવાં એને ફરી ખરપત થતી નથી. અને કદાચ કેઈ વખત આગ્રહ કરીને એને શોક, મન્ય કરુ તો એ એકિયાળી થઈ રહી પડે છે (૧)

નિવેશન—સમતા કહે છે કે પોતાની આખો કહે જહો છે અને નીરખી નીરખીને પતિને એવાની જે ટેક એણે લીધી છે તેને એ છેડતી નથી. અનતરુણના બરેલા પતિદેવને એવા વગર રહી ચકાતું નથી. કુશળના પિતા વસુદેવનું રૂપ એવું હતું કે એ બહાર નીકળે ત્યારે છીએ એની સામી નજર માંડીને એવા જ કરે. આ તો બાહ્ય રૂપની વાત થઈ પણ ત્યારે આંતરશુણી હાજરી હોય, ત્યારે પ્રસન્નતાની સાથે વિશાળતા અને ભક્ત્ય વધારે પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થતી જતી હોય, ત્યારે એવા પ્રસન્ન આત્મરૂપ પર સમતા વારી જાય, એને વારવાર એવા કરે, એ સ્વાભાવિક છે. પતિદેવ એને પ્રેમનજરે જુએ કે વહિ એના એમ તવાઈ જ ન હોય એ તો પતિને વારવાર દેખે, અને ધારીધારીને દેખે. પતિને એવાની એણે ટેક લીધી છે એની છત્રી તમે તેજી વાર એવામા આવે તેથી ખરપત થતી નથી.

દેવી સમતા કહે છે કે એ આંખોને મન્ય કરુ તો એ બાપડી એકિયાળી થઈને રહી પડે છે. મતઙ્ગ, એને પતિદેવ તરફ એ તો પ્રેમ હાથો છે કે એને ત્યા જતાં જતકાણું તો એ રહી પડે છે.

તેઈ એકિને એના એવા તપિ = ખરપત, ધવોડ, ખર. ન દોઈ = નથી થતી. નહ = અમુક છે એ મેલેલા નથી. નહ એ નહાઈ કરનાર. હા સ્વં એમે છે અથ = અગ્રહ, છત્ર, તેરાવરી. હા = અમુક અણુ છે. હુક એઈએ = જરા માત્ર. હાક = શોક. નિષેખ = ખાતર કરુ. છત્રી = દોઈ જણ વખત નિયતી = ભાગ વિનયી સ્ત્રી. નામેર ખરવી આવેલ સ્થાનિક સ્વં છે અથવા નાણી-એ સરખ, એકિયાળી. દો દોઈ = શાઈ પડે છે રહી પડે છે.

૧ આ મહાત્મા મહા અટપાઠા રાજો છે તે વિચારતા ચેતન છે મેલું એટલે એનું અથવા મન નહ કરી હા હાક છત્રી એ આખો પાદ અમુક અણુ છે. હા ને નામેર હુક એઈએ એને એના અથ તપાસ થાય છે એમ પ વચીવિ તપાસે જાણ્યું છે તેમજ નહ કરી રથાને હા કરી રાજો સ્થિત જણ છે એના અથ એરાવરી કરી એમ અણુઓ છે આ રાજો હાથ એમજે સરખાથી કુક નાથજાળ આનંદપ્રભાચંદ્રી મોલી ચાલા પત્ની લીધા હતે એમ અણુ છે. ત્યા પાદ આ પ્રમાણે છે: શિવા કહે જ્ઞ હા કરી હાક તો આજ તણી પર વાંકુ હો કુશળિા! મનુ હામલી ન માને. ત્યાં તેને અથ નીન પ્રમાણે થાય છે. આપ મને હાપિ દોઈ રથાને અગ્રહારે હામેનુ અથવા રોક તો સર્વની પેઠે વક્રચિતે પામે છે અર્થાત્ તરત અથએ મારે જવ છે અથવા વાકનુ કુ થઈ જવ છે. હાક એટલે હ સંતુ એમ અર્થ ત્યા થાય છે આ પાદને બહોં એઈવનેા અને તે હાથ ચારવા પ્રવલ કરેા એ છત્રી થત છે પનુ અગ્રહ એ પાદ એકાગ્રો છે કે માત્ર સળ પ હાપરી હાપરી હાટે છે તેના નિમ્ન તો અગ્રહ પાદ પ્રા પસી હસમ્મા થાય ત્યારે જ થઈ શકે. સમતા વિચારતા ચેતન છે.

નિયતી આખા એટલે એકિયાળી આંખો અથવા કમળીન આખો એરા અથ થાય છે. નિયતી સ્વં નામેર (નામેર) હામેરના નામ પસી આખો હાથ તેમ અણુ છે નિયતી એટલે નસી પનુ થાય એટલે સંદેશી અથવા નસી એટલે સંદેશી એરા અથ જનુ થાય. તેઓ અર્થ મેલરમ છે, અને પત્ની પર ચારવા નાથ નાખ્યા કરે ત્યારે તેને ચાલે થાય પે તેઓ તેમાં હાથ છે નિવેશનપ્રાર.

આ પ્રમાણે સુખતિ કે સમતા પોતાનો આત્મરોવ તરફનો મુશગ્ન પ્રગ્ન કરે છે

માગર જ્યોં ટમાફે રહી, પીય છબીક પાર;

સાગ્ર હાગ મનમેં નહીં, કાને પછારં હાર હતીલીં ૨

અર્થ—પોતાના પ્રિયની છબીને ધારી ધારીને જોતો એ મગરની પેઠે ટમટમી રહેલી છે એના મનમાં લાજશરમ રૂપ ડાંગને કોઈ સ્થાન નથી અને કાનની આડે તેા એ પછેડા નાખે છે (અથવા કાને એ ઠારને પછાડે છે). (૨)

વિવેચન—એ આખો મગરની જેમ ટમટમીને રહી છે એટલે પતિ તરફ મીટ માડીને મઠી રહી છે મગરની આખમાં આખો વખત આસુ આપ્યા કરે છે : મગરની આ આસિચ્છ છે. સુખતિ પોતાની પ્રિય છબીને ધારી ધારીને જોવા કરે છે; પ્રેમની વાત આવી જ હોય છે. એમાં એક વાર સાચી લાગણી થઈ આવી, પછી આખી દુનિયામાં પતિરોવ અને પોતે જ છે એમ ધારી એના ઉપર જ સુખ ધકઢ્યાન મઠાય છે; દુનિયામાં એ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ કે વહાણુ નથી એમ જ બલ્લે લાગે છે અને એ પ્રિયના વિચારની પૂન લાગે છે કોઈ પણ મનુષ્ય ઉપર પ્રેમ થાય ત્યારે મનની આ દશા થાય છે સામાન્ય રીતે અવહારમાં પતિની સામે જોઈ રહેવું એ બહોરમાં અસમ્ભવ દેખાય છે.

પૂર્વકાગમ અને સમૂહત. અત્યારે સ્ત્રી પોતાના પતિની બહોરમાં લાજ કાઢે છે તેના અઆર્થ એ છે કે બહોરમાં એ તેની સામે જાળવા શરમાય છે આ લાજરૂપી જા તેના મન ઉપર અને તેની આખ ઉપર હિમશા લટકતી રહેતી અને તેની ઉપસ્વટ ઘવાની તેનામાં વાકત નહોતી. આ સામાન્ય સ્ત્રીની વાત થઈ પણ આ સુખતિવાઈ તેા એવા નીકળ્યાં કે એના મન કે આખ ઉપર લાજ-અર્થાંશનો ખાલ પણ નહિ; એ તેા પતિના માર્ગ પર કે પતિની છબી પર ટમટમીને જોકઢ્યાન થઈ જરાબર લાગી પડી છે અને બહોરમાં ઉઘાડી રીતે પતિરોવની છબીને મનમાં ધારણ કરી તેના ના નાનું નિઠિયણુ કરી રહી છે. અને બીજી રીતે લાજ હોકઢ્યાનના બધથી આવે છે; પ્રાપ્તિને પોતાની વાત પદ્ય માણુસમાં થાય તે મમતું નથી. પણ આ સુખતિવાઈ તેા એવા નમ્રતા નીકળી પડયા છે કે એણે કાનની આડે તેા પછેડા જ નાખી દીધા છે એટલે જાહરની કેતર્મી વાત સાબગવાની ના પાડી દીધી છે. કાનમાં પૂર્વા નાખવા કે કાન આડે પછેડા કે કપડાં રેવું એટલે એ વાત સાબગવાની ના પાઠવી અથવા તે તરફ પોતાનો અણુસમે કે બેહરકારી જવાવવા ને બાવ છે. એટલે આ જાળવમાં પોતાનાં વાતો ઘરો એ સાબગવાની પણ સુખતિવાઈ ના પાડે છે

પ્રાસતર—ટમટમી-ટમાઈ કે પાર-હાર. પ્રિ-પ્રય. કાન પડારે-કાન પડેડા

રજાપાર્થ—મગર=મગર. જ્યોં=જો રીતે. ટમાઈ રહી=ટમટમી રહી. પીય=પ્રિય, વહાણી. પાર=ધારીને, તાકાને. (હાર પાઠ દોલ તેા દરજાએ). હાર=જાળવ, શરમ. પ્રવ=જાણી કાને=કાન ઉપર. કાન આડા પડારે=પડારેજ, નાંખે છે પછેડા અથવા પડેડા. હાર=બીતનાં દીવા રાખતી ખાંતી નમ્રતા તરફતુ રૂ. (જિવાપ દોલ તેા) ધારીને, ગણીને, નાખીને.

અથવા કાન ઉપર તરવારનું ફળ કે એવી કોઈ ચીજ પછાડે છે એના અવાજને પરિણામે બીજા હોકા ચાલે છે તે પર ધ્યાન આપવાની જરૂર જ ન પડે. આવો અથવા નિર્મલ પ્રેમ સમવાને પતિરેખ પર છે. (૨)

મ્મક તનક નહીં કાઠૂકા, હટક ન હક તિલકોર;

હાથી ભાષ મલં મટ, પાલે ન મહાવત મોર ફીલીં ૩

અર્થ—એને કોઈના તરફથી અટકાવત થતી નથી અથવા માથે તે તેને ત્રણમસ્તી નથી અને કોઈ એને શકે કે મના કરે તે એક તરફના ફાલસા જેટલી પણ તે પાછી હકતી નથી. હાથી જ્યારે પોતાના હોર પ્રમાણે હક કરી બલ છે ત્યારે તેના મહાવતું બેર (તેની ઉપર) હાથનું નથી, ચાલતું નથી. (૩)

શિલેશ્વર—આવી સમવાને કોઈના તરફથી અટકાવત થતી નથી અને કોઈ તેને અટકાવે તે તેથી એ જરા પણ અટકતી નથી. જ્યારે સ્ત્રી એક વાતને નિશ્ચય કરી મેલે છે ખરી તેને તેમ કરવા કોઈ અટકાવે તે તે હજાર માત્ર પણ અટકતી નથી. બળહારમાં પણ સ્ત્રીઓની આ બાંધિયત સ્ત્રી વાર રેખવાના આવે છે. બળહારના જ શોભા સ્ત્રીકાને શબ્દકે કે અથકકે ત્યાં મૂકવામાં આવે છે. આ હકનો દુરુપયોગ થાય છે તેમ તેના યદુપયોગ પણ થાય છે. તિલક કોર એટલે તરફના છેડા એટલે હજારમાત્ર, જરા પણ આના ઉપર એક બાજબી સમભાઈ બલ તેવો બળવેસતો હાથલો આવે છે. આવકા મિલ્લ જમરજસ્ત હાથીને માવત બે કૂટની આકલી(અકુલ)થી પોતાના કબજામાં રાખીને એને હોરે છે અને કાળુમાં રાખે છે. પણ જ્યારે હાથી આપમતે જાડી બલ છે ત્યારે તેના ઉપર

પાકાતર—મ્મક-મ્મક. હક ન-હકી તઈ જક તિન-હર-કલ્પિત-હર. હાથી-હથી. મને-મને. પાલે ન-પલ. મહાવત-મહાવત.

શબ્દાર્થ—મ્મક=અટકાવત વાક=જરા પણ. કાઠૂકા=કોઈના. હટક=ઉપર હટકુ સુએ. હક=એક તિલક=તરફના, જરા પણ હોર=કિનારો, છેડા. સ્ત્રી=હસ્તી, ચાલે-જસ્ત હાથી. આપમતે=પોતાના બેર, કોઈ બળમાં અકુલ વાર=હક કરે, જાડી પાલે=હાલે, મેળવે મહાવત=હાથીનો સરદાર હાથીને રખવાળ-હાથનાર બેર=હોર, સકિત

૧ આ ગાથાને અને ૫ ચંબીરનિબંધના સંચિત અર્થો આ ગાથાના છાંદો તેમજ ક્ષેત્ર પ્રમાણે મર્મર અનુદ પાક છે તેને સ્થાને મારજાં રાજા મોહિએ. નિશ્ચિન એક વારી વાટી (જ ૧૧૫) માં આ તેઓ આ ગાથાને છે. એને જાણે એવોર્ડ બોર્ડિએ=બોર્ડિ. આ અથ અને ગદ્યના અર્થ નહિ એટલે તે એને ગોવના વાક્યો છે. પાર સ્થાને તેઓ દાર મ્મક છે તેમજ હાથલો અથ પ્રખરો નીચેના અથ પ્રખરો બે પંક્તિના થાય. મારજાંને તેની બોર્ડિ દર્શાવી સહી છે તે કપાં? પ્રિત જાણે દાર એટલે ૭૮મા પોતાને પ્રિત છે તેટલાને જ્ઞાતને આજન જણાવે છે. અનુદ-પી દાંત (વાક્ય) તેની અનુ (પ્રકાશ)ને કાંઈ અનુદ સેવી નથી અને કાન ઉપર તેને બલ પડેલા એકાદે હેલ તેથી તે સંમતગતી નથી, કાંઈનો અનુદાર જાણના પણ માનની નથી. પ-વાસણને કરાવે આ આખી તેજ સિનાસા થોડા દાર્જ અન તે રજૂ કરી દીધી છે. -શિલેશ્વરનાકાર.

માવતું જોર ચાલતું નથી. પછી તો હાથી ગાંઠાતુર થઈ પોતાની મરજીમા આવે તેમ મહાલે છે હવે ત્યાં બસ છે અને પોતાની મરજી આવે તેમ બરાકા પણ પાડે છે. મહે અઢેલા હાથીને જોયો હોય તો વાતનો ખ્યાલ આવે. એ પ્રમાણે જ્યારે સુમતિ પોતાના ખરા સ્વરૂપમા આવી બસ છે ત્યારે તેના ઉપર કોઈનું જોર ચાલતું નથી, અને એ પોતાના નિર્ણય કરેલા માર્ગથી એક તરફ પણ ચાલતી નથી.

જ્યારે પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે ત્યારે તેની આતર દશા પણ આ રીતે ઉત્થાન પામતી આગળ વધતી બસ છે, ત્યારે જોની સમતા વગર સંકોચે આ પ્રમાણે વધતી બસ છે અને ત્યારે જોને કોઈ અટકાવી શકતું નથી. આવી પોતાની થયેલી અથવા થવાની દશાનું પણ સુમતિ કહી બતાવે છે.

સુન અનુમત ! મીતમ વિના, પ્રાણ જાત રૂઠ ઝાંઝિ;

ફે જન આતુર વાતુરી, ફૂર 'માનવપન' નાહિ દલીલીં ૪

અર્થ—ભાઈ અનુભવ ! સાંભળ, પતિદેવ વગર આ જ ડોકાણે મારા પ્રાણ આસ્થા બસ છે - જવાના છે. અધીર પ્રાણીનો સાહાસી જે જનમા હોય તેનાથી આનંદપન ફૂર નથી. અથવા આનંદપન તેના નાથ છે રખેવાળ છે. (૪)

વિવેચન—આ પ્રમાણે પરિસ્થિતિ હોવાથી સુમતિ પોતાના મિત્ર સ્નેહી અનુભવને કહે છે કે મારા મનની આવી સ્થિતિ હોવાને કારણે અનુભવ ભાઈ ! સાંભળ, મારા પતિદેવ વગર મારા બાન આ ડોકાણે જ નીકળી બસ છે, અને મને જોને મજવાની જોવી તો આતુરતા થયેલી છે કે મને હાથે છે કે આમાથી તો મારા હાથ નીકળી જશે. અધીર-આતુર પ્રાણીની સાહાસી જેવામા હોય તેનાથી આનંદપન ફૂર નથી—ન હોય—એટલો જ મનમાં દિહાસો છે. આવા પ્રાણીના આનંદપન નાથ છે રક્ષણકાર છે શિરમુખ મણિ છે : આટલો જ મારા મનમા દિહાસો છે અને જોને આધારે જ તું ટકી રહી છું. એ મારી માટી આસા છે એ આગા પૂરી જરૂર થશે નથવા થઈ રહી છે જોના પર આ હાથન નવરબે છે.

ઉઠી પ્રાધાને બીજે અથ પણ ચાક્ય છે. પ્રથમની બે પંક્તિ સુમતિ અનુભવ પ્રત્યે બોલે છે અને ઉઠી બે પંક્તિમા અનુભવ સખા તેને જવાબ આપે છે કે આતુરતામાં એ ચતુરાઈ હોય તો આનંદપન તેનાથી ફૂર નથી; મનભગ, તું ચતુરાઈથી કામ લઈય, તો આનંદપન તો હાથવેતમા છે. મારે નભરા નહિ, દુઃખિયારીથી કામ લે અને આવી પ્રાણ જવાના અને જોવી નિરાશાની વાત છાટી દે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામા નહિ નો પાકાતર

પાકાતર—નન-નુજુ જા કાદિ-છેલા તાદિ આતુર-નાનુરી નાદિ-નદ.

શબ્દાર્થ—નન=સાંભળ. કીનમ=પ્રાણનાથ, જાણી. નન=જનન પ પ્રજાત વાવ પ તાન્ય જ. જા=જાવી આ, જસ જોર કાદિ=કોણે. વ=પ આતુર=ઉદિન. અધીર. આનુરી=ખરાદારશ્યા, નાવાયો નંદી=નંદી. (અનુદયાક જનુવાન પ નદ નહિએ નદને નાથ રખાવર.)

નાહ કરી તેને નાશ અથ કરવાની શાજનક પદવી નથી તે દક્ષિએ આ અર્થ પલ્લુ યાત વિચારવા યોગ્ય છે.

બીજી રીતે પણ આ ગાથાનાં ઉદ્ધર્તાં બે પદનો અર્થ શક્ય છે. અને તેમ કરવામાં આપુ પદ સુમતિના મુખમાં યાતુ રહે છે. અર્થ આ પ્રમાણે થાય : આ માણસ (સુમતિ પોતે) જનું આતુર છે અને અતુરાર્થ (જોડું દોહડકાપલું) દૂર મુકાઈ જાય છે. મટે આનંદજન નાશ એનો રક્ષણકાર છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાહિ સ્થાને નાશ - નાહ શબ્દ લેવો પડે છે. આ અર્થ પંચાસલએ લખાવેલ છે અને તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. (૪)

ઉપસદ્ધાર—આ પ્રમાણે આપુ પદ સુમતિના મુખમાં મૂકાયું છે અથવા છેલ્લી ગાથામાં અનુભવ અને સુમતિ વચ્ચે આલાપ થાય છે. આ બંને અર્થ ભાવવાથી છે અને વિચારવા યોગ્ય છે. ચેતનની પ્રગતિ બધારે આગળ વધે છે ત્યારે તેા એ સદ્ગુણનો ભંડાર થઈ જાય છે. ત્યારે એના રાગ-દ્વેષ ખીંચે ખીંચે પાછળ પડી નાશમાય થઈ જાય છે, ત્યારે એની કમંપરિણતિ હકવી જાય છે અને એનામાં સ્વભાવરમણ્યતા અમલી જાય છે. તે વખતે એ અત્યંત વિશુદ્ધ દશા તરફ દુર કરતાં જાય છે અને એના સ્વરૂપમાં એ ઉદ્ધત, આકર્ષક અને પ્રેમમય હોવાય છે. એવા પતિને સુમતિ એવા કરે, એના ઉપરથી અંજ પાછી હકાવી ન શકે કે એના ઉપર નજર કરવાને એને કોઈ બારી શકે નહિ—એ સર્વ વરાબર વાત છે અને તે વાતને આ પદમાં સુખ્ય કરી છે. અને તે વખતે એની બે દશા થાય, અને તે વખતે સુમતિ અને ચેતનશબ્દનો બે મેળ હોવાય તે અત્યંત વચ્ચેલ છે.

એક વાત હકથમાં રાખવા જેવી છે. માણીની પ્રગતિ થાય ત્યારે એ જાતે શરીરને પણ તથે છે મનને પણ તથે છે અને અર્થ યોગ્ય પર વિચર્ય મેળવી એ અનંત ગુણનો સ્વામી બને છે. આવા પતિદેવને આજવા એવાની જેટલી વાલાવેલી સુમતિના મનમાં હોય છે તેટલી જ તીવ્ર અભિલાષા એ સીદેશીકરણ કરી આગળ વધી જાય તે વખતે તેના ઉપર નજર નાખવાની હોય છે. આવા પતિને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણ કરતા એક અંજો પોતાની ટેક છેલ્લી નથી, અને એને એ કામગીરી બેઠકાવવામાં આવે તેા એ બાપડી રહી પડે છે. આ આજો જાન જૂન વિશુદ્ધ દશા બતાવે છે. આજો પદમાં અનેક જાણ સમાયેલા છે મનર અને હાથીના અકુરાના જાવો સસિક છે અને આતુરનું આતુર અને આનંદજનની સનાયતા અનેક પ્રકારે પ્રગટેલાવ લાવે તેવી અપ્સલાદકારી છે. પદ મુદર છે, વિચારના નાખી દે તેવું છે અને અંધ તેણે લખ્યું હોય, તેણે આનંદજનની જાણપદવિનું અનુકરણ વરાબર કર્યું છે. પદમાં કોઈ કોઈ પ્રયોગ છાંયું છે અને જેટલીક મુશ્કેલી સાથા પદ ન મગવાને બાબે થઈ છે પણ એના રચયિતા આનંદજન પોતે ન હોય તેાપણ એનો ભાગ તેા જરૂર બગડે છે. પદ જાવા અને વિચારતાં સહજાનંદમાં રમણ કરાવે તેવું હોઈ એકાંત વિચારણા અને બહાર સમીતમાં ઉદાત્ત સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવું છે. પદ

તેરમામા અનુભવ પાસે સમતા જે ફરિયાદ કરે છે તેની સાથે પતિ માટે આ પદમા જે અભાગ દુષ્ટિ અને નિરીક્ષણ-ધમ્મા વ્યક્ત કરી ॥ તેની સરખામણી કરતાં આ પદ ખૂબ આગળ પ્રગટ થયેલી પરિસ્થિતિ સૂચવે છે અને આનંદવનની નજીક નજીક ગતિ થતી બધ છે એ ક્યારે આનંદની અને સમજી રાખવા જેવી વાત છે આત્મસંતુષ્ટિ મુખ્ય થતી થાય, પરમાવધી પરાધુન્ય થાય અને સ્વસંતુષ્ટિ થઈ આગળ ધપતી બધ એટલે સર્વ મનકામના માજે ગદી ગઈ અને પૂરી થઈ ગઈ એમ સમજવું સુયોગ્ય છે. (૧૦૪)

પદ એકસોપાચમુ

ભૂમિકા—આ પદમાં વૈરાગ્યનો મહિમા વર્ણવ્યો છે એટલે પ્રથમ વૈરાગ્યને જોગખીએ વિષયો ઉપરનો પ્રેમ, તેનું આકર્ષણ, લોભ, તેને વારંવાર લોભવવાની દમ્બા અને સ્થાપના સ્થાપના વારંવાર થતા વિચારો આ પ્રાણીને સંસારમાં રાખે છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો એ જ ખરો સંસાર છે અને એને એક વાર સંતોષ મૂકવામાં આવે તો એ વધતો અને વધતો જ બધ છે. છતાં માતૃમાથી એ નીકળે છે અને તરકવું એ તેના અર્થ થાય છે આંતરસુષ્ટિમાં કષાયો પલ્લુ એટલું જ આકર્ષક કામ કરે છે. આ વિષયો પર કાબૂ અને કષાયો પર વિજય એ જ નીતિવિજ્ઞાન (Etiology)નો સાર છે. જેને સંતોષથી કટાણે આબો હોય તેને સેવવા યોગ્ય—અશુદ્ધ આસેવન કરવા યોગ્ય—સ્વાધ્યય છે અને એનો જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે પ્રાણી સાધ્યસંતુષ્ટિ મુખ્ય થાય. આ વિવેકપ્રાપ્ત પર વિજય એ વૈરાગ્યનું પરિણામ છે એટલે વૈરાગ્યને આપણે જાણીને જોગખીએ મહાશયદ સર્વ કર્મોમા રાજ સ્થાને આવે છે. એના મુખ્ય પ્રાપ્ત શાસ્ત્ર ચિત્ત અને વામસ ચિત્ત; એના બે ટીકસ રામકેસરી અને દેવગેન્દ્ર એ નમરોને લોભવે છે આ આખા મોહ રાજનો પરિવાર શ્રીકૃષ્ણમિતિલવપ્રપાદકામા શ્રીસિદ્ધિ ગણીએ પૂજા વિસ્તારથી એકા પ્રસ્તાવના થયુંબો છે એ પૈદા રામકેસરી દેવાવમા નમ્ર હોવા છતાં આકરો રાજ છે અને માથા અને હોલનો પિતા થાય છે. ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા કાવક દહીકવ એ ॥ ૬ વીતરાગની વીતરાગતામાં રાગને આગળ કરવાના આવેલ છે એકે દેવ પર પદ તેમનો વિજય થયેલો હોય છે છતાં રાગ પર વિજય મેળવવો વધારે આકરો હોઈ એની મુખ્યતા વીતરાગતામાં બતાવી છે. માનસશાસ્ત્રની નજરે આ વાટી અગત્યની વાત છે અને પાકા અનુભવ અને અભ્યાસનું પરિણામ હોઈ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય જાણત છે.

આખા પ્રકાશના મીઠા દુરુણ રાગ પર જેટલે અંશે વિજય થાય તેટલે અંશે સંસાર જોસરતો બધ છે. જેટલે અંશે વૈરાગ્યમાં પ્રગતિ તે તે અંશે સાધ્યની સનીપત અને સંતોષ પર અટકાયત —આ વાત ધ્યાનમાં આવી બધ ત્યારે વૈરાગ્યની મનતા પર એકતાન

બને છે. એમાં મનની જામણને કે મનનાં મનામણને સ્થાન નથી. આવો વૈરાગ્યનો મહિમા છે. 'વૈરાગી' શબ્દ તિસ્તકારના અર્થમાં વપરાય છે તેનું કારણ એમ છે એમ કેવાય કે બાહ્યાર હોય ત્યાં ખરા વૈરાગ્યને સ્થાન જ નથી. બાહી સાથી-અંતરની ત્યાગવૃત્તિ હોય અને વિષયો પર કાળુ તેની સમજણપૂર્વકનો હોય, ત્યાં તો પછી લગ્નિ-સિદ્ધિના માર્ગમાં કંઈ ઊલ્લસ રહેતી નથી. અનેક પ્રકારની દેવસેવા કે યોગી તપસ્યા અથવા સચાર ભેદી જગતમાં રહેવાનું કે બીજી પર્યાય કરવામાં આવે, તેના ફળનો આધાર વિસત્રપ્રાપ્તિ ઉપર જ રહે છે. સિદ્ધપ્રકરમાં 'યોગપ્રણાયાયે' વૈરાગ્યના વિષયમાં બહુ મહત્ત્વ આપેલ છે (૮૬-૮૨) લખ્ય છે. એવા શ્લોકમાં તો તેમણે ખરેખર કમલ કરી છે. તેણે લખે છે :-

મમિદાનં કુળનુકૂળમોયવિષમાનં રામ્ય રજાસસ્થિતં રંધૂતં વચસ્તિવચનનિ વિવિધપ્રાપ્તં વિપ્રાસોપ્સન્નં ।
મુર્તિ મુતિસદ્ગોદરાં તુષ્ણિનિ શૈવં વિદિધ્યા વ્યર્જે પ્લવાસક્ષિમ્નાનિહો વિહમતે મુર્ધિ કિત્કા પુપ્પાન્ ॥

—“ ઇદ્રિયના લોભને કાળા બચકર સર્પના શરીર જેવા બદલીને, યોગી સંન્યસને પૂજ સમાન બદલીને, બહુભોને જાનના કારણરૂપ બદલીને, વિષયોને ડોર મેલવેલાં નજ સમાન બદલીને, જાહિને રાજાદીની સગી જાહેન સરખી બદલીને અને સ્ત્રીઓના સમકને તરખલાંના કમલા સમાન બદલીને તે સવ પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ તણ કઈ તેનાથી અનાસક્ત રહી, એટલે તેમના તરફ રાગદ્વેષથી અનાકુળ રહી, વૈરાગ્યવાસિત મની વિરહ આત્મા મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે

યોગજ્ઞનેનો યુરો ચિત્તવૃત્તિ પર કાળુ મેળવવાનો રહે છે. ઇદ્રિયના વિષયોમાં પ્રચ્છર પામતી વૃત્તિ પર નિરોધ કરવો એ યોગ છે એમ ભગવાન પત્તજ્ઞિ યોગસૂત્રોની શરૂઆતમાં કહી એ નિરોધતા ઉપાયમાં બે ચીજોને મૂકે છેઃ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય (૧-૧૨). અભ્યાસ એટલે આદરેલ-સ્વીકારેલ વાતની નિરંતર રીતે કાળ મુખી આસેવના કરવાથી વાત બંધી જવાની રીત છે, અને વૈરાગ્ય એટલે હીંદેલા અથવા સાલગેલા વિષય ઉપર એની તુષ્ણ ન થતી હોય તેવા પ્રાણીની વચીકાર બુદ્ધિ છે. મતલબ, ઇદ્રિયના વિષયો કે સ્વપ્ન-યોગ-પ્રાપ્તિ તરફ અનાલોચ બુદ્ધિ રહે તે વૈરાગ્ય કહેવાય છે. તેટલા માટે ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ કરવાના ઉપાય તરીકે વૈરાગ્યને બહુ ઉચ્ચ સ્થાન છે. ઇદ્રિયવિષયોની તુષ્ણસ્થિતિપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવું કે પરભવમાં દેવ-દેવેન્દ્ર-વિદ્યાધર-અકવર્તીની જગતી મેળવવાની કમ્પારકિતિએ તુષ્ણનો ત્યાગ કરવો એ યુરેલ કાર્ય છે પણ એ ખરા વૈરાગ્ય છે અને ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ કરવાનો પરમ ઉપાય છે અને યસારની રજાપટ્ટી દૂર કરવાનું મહત્ત્વ સાધન છે, એ યોગશિક્ષે ખાસ નજરમાં રાખવા જેવું છે.

મીઠ્ઠિચિદ્રસુરિ મહારાજ વૈરાગ્ય ઉપર આપુ અણક લખી હયામાં અણકમાં વૈરાગ્યના ત્રણ પ્રકાર બતાવે છેઃ આર્ત્યાન નામક યોગજ્ઞિ ત અને સંન્યાસનસંયત—આ ત્રણે પ્રકારે અસાધ્ય ધ્યાનમાં રાખવા યોગ છે. હાલ વસ્તુનો વિચાર થાય, ન યડે તેની વસ્તુ મળી

દીકરા બે પ્રકારના થાય છે. એક કુળને અજવાળનારા અને બીજા કુળનો માત કસ્ટારા વધારે સારો દીકરો થાય તો સાત કુળને તારે છે અને તેમ કસ્ટારા બનાવટી કુટુંબી થઈ પડેલાને મારી-કૂટી બહાર મોકલી મૂકે છે. આ વૈરાગ્ય બેટો તો એવો થયો કે એણે શાખી શાખીને થઈ બેઠેલા દાદા-દાદી, ભાઈભાઈ અનેકને દૂર કરી દીધા—આવો કસ્ટારા દીકરો થયો.

૪ વૈરાગ્યમાં મુખ્ય માત 'સ્વ પરિવેચન'ની છે. જ્યારે જયે વૈરાગ્ય ભમવા માટે જ્યારે અહરનું આપુ કુટુંબ કરી જાય છે આપુ લવન નવીન આકાર ધારણ કરે છે, કર્તવ્યક્ષેત્રમાં મોટો પહોટો આવે છે અને અતરંગ સગા સાથે સ્થાને આવે અને પરભાવો ક્રોધાઈ ભય એટલે જાણા લવનબ્યવહારમાં મોટું પરિવર્તન થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી વિષયો અને કપાયોનું ભેર કંતુ તેનું સાત્ત્વ સ્વરૂપ સમજાતા એના પર છીછી પડતી જાય છે અને તેને સ્થાને શમ, સવેદ જનુકંપા, પ્રેમ શાંતિ સ્થિરતા અને આનંદ આવતા જાય છે, એટલે અત્યાર સુધીના ક્રોધાળીતા કુટુંબનો નાશ થઈ જાય છે એ ભાવ આ પદમાં બતાવવામાં આવ્યો છે.

૫ અતરંગ કુટુંબમાં રાગદ્વેષજન્ય કુટુંબીઓ અને ચારિત્રશબ્દો મોટો પરિવાર એ અને વધારે અહર અધકા જાણ્યા જ કરે છે. ઉપમિતિભવપ્રપચાકાર એને શબ્દ ચિત્રમાં આવેજ્યા છે. વૈરાગ્યનો અવસર આવે અને સ્થિર થાય ત્યારે આ આખા રાગદ્વેષ જન્ય કુટુંબનો નાશ થતો જાય છે એણે કેવા કેવા કુટુંબીઓને ખાખાં બોલી માત કરીએ.

પ્રાણીને સસાર સાથે જોડેલો શખનાર માથા અને મમતા છે. માથા એટલે પૌદ્ગલિક વસ્તુ પર આકર્ષણ મમતા એટલે મારાપણું, નાલેછી ક્રોધ આ માથા અને મમતા સસારને વધારનાર છે. પૌદ્ગલિક પ્રેમને જન્મવનાર છે પારકાને પોતાના મનાવનાર છે અને પ્રાણીને જન્મ કરનાર છે. આ બંને ચેતનશબ્દની માસીઓ થઈ બેઠેલી છે. વૈરાગ્ય બેટો ઘેર જ મીને આ ચેતનશબ્દની માસીને ખાઈ ગયો, અને એણે ચેતનની પ્રગતિમાં જોતા સત્પણને બહાને કેટલું રૂધન કર્યું છે તે બતાવી આપ્યું અને પૌદ્ગલિક મુજ કે કુળ નામના બે ભાઈ થઈ બેઠેલા હતા તેને પણ એ વૈરાગ્ય બેટાએ ખલાસ કરી દીધા. જસ સત્પણ પડે ત્યારે મુજ લાગે, જસ અત્પણે કુળ લાગે, પરવસ્તુને પોતાની માનવી, અને પછી તેની પ્રાસિમા મુજ માનવું અને વિગેગમા કુળ માનવું એ બાબી માન્યતા જ જોડી છે. આ મુજદુગળ ભાઈઓ તે રાગદેસરીના મત્રી વિષયાભિલાષના પુત્રો છે અને સગા ભાઈ થાય છે અને બીજા પીતે ચેતનશબ્દના પ્રચ્છન્ન મિત્રા પુરયોદય અને પાપો દયનાં પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો છે. આ ભાઈ ચેતનના સગા ભાઈ નથી, પણ થઈ બેઠેલા

જરી વિવેચન, આનંદમત્તની કૃતિની ભાષા અને આસિમતો ની વિચારણા ઉપદેશપ્રદમાં થયે. ઉપર કહેલ વિચારણા અને અર્થની અહત્ય તે વિવેચનની વિચારણા સાથે કરવાથી ખ્યાલમાં આવશે. —વિવેચનકાર

જાણનાંડુએ છે વૈરાગ્ય ભેટો થયો ભેટજે ભેજે સુખદુઃખના જાણા જ્યાંહાંતો જ ફેરની નાજ્યા, ભેટજે આ સુખદુઃખના દુઃખની ખાતને એ વૈરાગ્ય ભેટો ખાઈ ગયો.

મકરંદન^૧—કામદેવ નામનો એ નગરમાં નાનો રાજા હતો. એના પરિવારમાં પુત્ર, સ્ત્રી, નપુંસકયેક હતા આ કામદેવને વૈરાગ્ય ભેટો ખાઈ ગયો. અને પૂર્વ મહાયોગ રાજના સોજ^૨ પુત્રોમાં ક્રોધ નામના ચાર છોકરાને પણ ખાઈ ગયો. ક્રોધને ક્યાંવું ફપક ગણીએ તો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ સર્વ ક્યાંયેને વૈરાગ્ય ભેટો ખાઈ ગયો એમ સમજવું. ક્યાંક પર ત્યાંજાલ્ય લાવવાનો માર્ગ—વૈરાગ્ય—સર્વ્ય અને સીધો છે અને સ સાસ્ત્રકૃપા મૂળ ક્યાંયે કોવાળી એના પર વિજય મેળવ્યો એ જાણે અત્યંતની વાત છે.

અને તૃપ્ત્યાખાઈ તો બધા જળણ છે. વિષયો જોગવાતા બધા તેમ વધારે વધારે મેળવવાની કષ્ટતા રજા કરે, સોગમ ક્યાંયે તુષિ ન થાય, તેમ સંતકૃપા કમલાઓ કરવામાં અને વધારવામાં વિવેક વિચાર કે અણતરી રહેતાં નથી. આ તૃપ્ત્યાખાઈને વેદિ-કાનું સ્થાન આપ્યું છે એના ઉપર મેહકરાજનું આપ્યું કુટુંબ ભેજે છે આ તૃપ્ત્યા ખાઈને પણ વૈરાગ્ય ખાઈ ગયો. આ તૃપ્ત્યાનો પરિવ્રજ ચૌદમા પદમાં થયો છે. ત્યાં એને જાંઠની શીકરી કહી છે, કુચ્છી કહી છે કપટકુટુંબની પોષણ કરનાર તરીકે પણ વી છે અને અનુભવને વિદ્યુતિ કરી છે કે આવી યંત્રોનો સર્વ પરિવેશ કરે છે તેને તેમ કરતાં વારા. આવી તૃપ્ત્યાખાઈ પર જ્યારે વૈરાગ્યનો વરસાદ થયો ત્યારે આપિઆપ અઘાત થઈ મર્ષ. (૧)

દુમતિ ઘાંટી મસર ઘાંટી, મુલ ઘાંટી શ્રી મુખા;

મગલસ્મી જપાર્ધિ ઘાંટી, પ જલ કેટા કુવા અવૃં ૨

અર્થ—દુમતિ નામની ઘાટી મા અને મસર નામનો ઘાટો એ છેકરાનું મુખ ભેટા જ મરી ગયા અને એ ભેટાનો જ્યારે જ ત થયો ત્યારે અતિ કમ્પાસુકારી કહીકત તરીકે એની વધામણીઓ બવાણી-બિલાણી. (૨)

વિવેચન—વૈરાગ્ય ભેટો કાઈ કાંઈ નહિ, ભેજે તો વીણી વીણીને બનાવી સત્રાંજિને સોધવા માંડ્યાં અને ચોખી ચોખીને ઘસી બહાર થકેલવા માંડ્યાં. એક પાસાની

સંખ્યાકર્ષ—દુમતિ = કુલુકિ. ઘાટી = ગેડીમા. મસર = ધીંલો, અદેખઈ કુમાર. કાવા = વૃક્ષ પાલુક મટે અપરનો સર્ગ, વાવનો આપ, મેટો જાઈ વડનો દેખા હીંદેખતો જ મુખા = મરી ગયા, બહાર થઈ ગયા વાગી = ગયણી, નહેર કરવામાં આવી, જાળવાત-પ્રજ્વાલિત આવી. જળ = જ્યારે, કુખા = કપા, લગ્નના મયને = કમખણકારી, ખુલાવીના અવસર. વધાર્ધિ = ખુલાખર, મુલ કામચ પર ચાલુ-અનન્ય, જારા અવસરે આનંદ-પ્રસન્નતાસ્થ થવન.

૧ મકરંદનના કવન મટે શ્રી સિદ્ધિંએ આપ્યું પ્રકરણ લખ્યું છે. જુઓ ઉપનિષદપ્રાપચ-કથા, જાણનાર, સંવાદ ૪ મકરંદ ૧૪ પૃ. ૮૬૭-૮૭૧

૨. સોન જાણીતા કવન મટે જુઓ સાર, મ. ૧૬૫, પ ૮૭૮-૮૮૨.

એમ્મેડા કરનાર મત્સર નામનો દાદો થઈ બેઠો હતો. એ એમ જ મનાવતો હતો, કે દુનિયામાં જ્યાં સહે હોય, પણ મારા જેવો ચાલે. રૂપાણે, બાહોશ, લીલદ્રષ્ટા કોઈ નથી. તેઈ જરા પ્રકાશમાં આવે તો તેને બેલાડી જેવાં અવલુવાદ બોલતા તેને સરમ ન આવે. અને દાદા થઈ પડેલા મત્સરવાઈ વળી કુર્મતિ (કુબુદિ)ને પરણેલા છે. આ કુર્મતિ દાદી અને મત્સર દાદા તો વૈરાગ્ય બેટાનું મોડું ભેટાં જ મરી ગયા હતા સામાન્ય વૈરાગ્ય થાય ત્યાં બેટી બુદ્ધિ અને પારણી ઈર્ષ્યાના ત્યાગ તો જરૂર થાય છે. આવે વૈરાગ્ય બેટો જન્મે ત્યારે વધામણીએ અપાણી, મગજરૂપ વધાઈ આવ્યામાં આવી. મગજ એટલે, યુવાલીને અવસર અથવા મગજ એટલે માગલિકા કવિએ વાંચી કિંચાપદ મુકવામાં કાઢી છે. એ બની મુક્યો હોય એમ લાગે છે. વાંચવું નો સામાન્ય જ્ય ગવાણી તો બરાબર છે, એ ઉપરાંત નાપસદગી સાથે કોઈની પૂણ કે સત્યતિ સંબંધી વાત કરવામાં આવે તેને પણ 'વાચવું કહેવાય છે. ક ની પાસે પાંચ લાખની પૂણ હોય તેની વાત જરા કટાક્ષ પૂરક જ હશે, ત્યારે ક ની નજરે તેની પૂણ જ એ વાંચી એમ કહેવાય છે મતલબ, આ વૈરાગ્ય સંપૂર્ણ જ મ્યો ત્યારે પેલાં ઉટપટાગ સગાઓએ વહેવારહકિએ બેતા જ મની વધાઈએ જીવની, પણ એ ઉજવણીમાં પ્રેમ નહોતો. આ તો છેકરો થઈ ગયો એટલે જ મ-અવસર બાજબી હોવા ભેઈએ એવી વાત હતી. કારણ કે થઈ પડેલા સગાઓ બેતા 'જન્મ-અવસરથી જ પોતાનું સ્થાન હજમથી ગણે છે એમ બરાબર સમજતા હતા. (૨)

પુણ્ય-પાપ પાઠાણી સ્વાયે, માન-કામ વાટ મામા;

મોહનગરકા રાજા સ્વાયા, પીછે હી પ્રેમ તં ગામા અવધૂં ૩

અર્થ—શુભ-અશુભ કર્મોનાં ફળ આપનારા પુણ્ય અને પાપ નામના પાઠશી હતા તે તેણે આધા અને અભિમાન અને કામ (વિષયેષ્ણા) રૂપ તેના મામા હતા (તેને પણ આધા, મલાસ કર્મો). (વળી) એણે મોહ નગરના મહારાજા (મહારાજા કે કર્મપરિણામ)ને પણ પૂરા કર્યો અને પછી પ્રેમ હતો-રાગ રહી હતો તેને પણ સુમાબેદ એટલે પ્રેમ ભેટે જ રસ્તો કરી બાહતો થઈ ગયો. (૩)

વિવેચન—અને વૈરાગ્ય બેટાએ વરનાં થઈ પડેલા સગાઓ આધાં એટલું જ નહિ, પણ પુણ્ય અને પાપરૂપ પાઠશીને પણ એ તો ગળપ કરી ગયો. આ પાઠશીને બોળાવવા જેવા છે. પુણ્ય એટલે શુભ કર્મોના ઉદય ગયા ભવમાં સાસ કામ કર્મો હોય તેને લઈને શુભ કર્મોના જાપ થાય અને તે કર્મની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તેનું ફળ મળે.

પાઠશી—માનકામ-માનવેશ. પ્રેમ તે-પ્રેમતે.

શબ્દાર્થ—પુણ્યપાપ = શુભ-અશુભ કર્મોના ફળ. પાઠશી = પાઠે રહેનારા ખાસે = ખાખા. પૂરા કર્મો માન = અભિમાન. કામ = કામ, વિષયસભા. મામા = માતાના ભાઈ મોહનગરકા રાજા = મહારાજા અથવા કર્મપરિણામ. પીછે હી = પછી. ગામા = ગમે, નાહો, ફર થયો, રસ્તે પડી ગયો. પ્રેમ = રાગ (રંગો ભાઈ).

તેમ સુખનો અનુભવ કરાવે તે પુણ્ય, અને કુળ કે અગવડનો અનુભવ કરાવે તે પાપ સુખ લોચનવું કોટલે જ્યે પૂછી લેવા તેને વાપરી જાવા જેવું છે. અવધારના પાત્રે વિચાર કરતાં પ્રાણીને સુખ મમે છે પણ એ આપો ખ્યાલ પૌદ્ગલિક છે. ખામુ લોચન, માથુ કે ખલાશ; અને જેને છેટે કવવાદ, વિયોગ કે પરેશાની રહે તે કોઈ વાસ્તવિક સુખ કહેવાય નહિ અને તે જ પ્રમાણે પાપનું સમજવું કુળના અનુભવથી અગમ્ય જ્ઞાનો કંઈ અર્થ નથી. જાદર ભર્યું છે તે જ ઠંડવાશે. જાણ સમયે ધૈર્ય નહિ તો પછી કશું થતે સલામ કરવો એ સમજણ વચરની વાત છે. આવા સ્વરૂપવાળા પુણ્ય અને પાપને એ વૈસમ્ય બેટો ખાઈ ગયે. એણે સમજાવું કે પુણ્ય પણ આખરે સોનાની બેટી છે અને શાસરમાં રજવાવનાર છે અને પાપ-અણુબાદક તો અમતું નથી; પણ વાસ્તવિક રીતે જાને-પાપ અને પુણ્ય-નકામા છે. લોચનને ફેંદી દેવા યોગ્ય છે અને જોમ કરીને નવીન કરી જાય અટકાવવા યોગ્ય છે અને તે અટકાવવાનો ઉપાય પુણ્યથી રાચવું નહિ કે પાપથી મૂંઝવું નહિ એ છે.

અને બેટો વૈસમ્ય તો જારે આકરે નીકળ્યો. એ નાન-મિશ્વલિમાન નામના મામાને પણ ખાઈ ગયે. રાજસચિત નનરીના રાજ્ય રાજકેસરીના રજવાજા આ મિશ્વલિમાન છે અને જે કિસાણે રાજકેસરી અને હેપતલેટ્ર મામા થઈ બેઠા છે અને રાજ્ય મહામોહક થાય થઈ બેઠા છે તે જ કિસાણે મામાના નામ (રાજસચિત) ને રજવાજા મિશ્વલિમાન પણ મામો થાય. આ મિશ્વલિમાનને બેટો વૈસમ્ય ખાઈ ગયે. અને એ જ કિસાણે કામદેવ-મકરજીવ પણ મામો થઈ બેઠો છે. એ જૈતનરાજને પોતાના કળત્રમા થઈ નામ નચાવે છે ચુકસ્થને ન જાણે તેવી ભવન્ય આબરણો તેની પાસે એકત્રિયા કરાવે છે. એનું સ્થાન મહામોહની જુરાવર પાછાય છે. એ નાનકડો રાજ્ય જેવો છે અને એનો દોર મોટા દેવો પર પણ ચાલે છે. આવા કામ નામના મામાને પણ પેટો વૈસમ્ય બેટો ખાઈ ગયે. મોહનમરના રાજ્ય પ્રિયજ મહામોહને પણ આપો ને આપો ખાધો. એ મહારાજની સત્તા મોટા દેવ દેવેટ્ર, વિવાહર બકવર્તી પર ચાલે છે. એનો દોર સ્વર્ગ મર્ત્યલોક અને પાતાકર્મ સવળાપી છે તે મહામોહ પર વિજય મેળવવો આકરે છે. પણ અશક્ય નથી. તેનું ભેર ધણું મોટું દેખાય છે. પણ વૈસમ્ય પાસે ટકી શકે તેનું નથી. આવા મોટા મોહસાધને પણ એ વૈસમ્ય બેટો ખાઈ ગયે. એટલે પછી રાજકેસરી-ગ્રેમ તો આપોઆપ જ ફૂલ કરી ગયે. એ મોહરાજનાં કુટુંબીઓ એકબીજાને આશરે રહે છે. એક બાવે એટલે બીજા સત્રાઓને ઘોલાવી લે છે અને ઘરનું ઘર અને બાપનો માથા હોય તેમ વતે છે. પણ મોટા રાજ્ય મોહ પર વિજય થયો એટલે એના રોજક-પાકક સત્ર-હેપ, મકરજીવ કપાયો કે સામતો આપોઆપ રતો માલી ભવ છે અને પોતાની નાચવડનાથી જૈતનરાજને છૂટો કરી દે છે. એટલે મોહ જતા રાજ પણ ગયો. અહીં ગ્રેમ એટલે રાજ સમજવાનો છે. એનાથી બેઠવું થાય, એ જાણ થાય અને પરને સ્વ માનવાની જૂઠ થાય તેવો ગ્રેમ પણ અનાદરજીવ છે. જાની

સાથે અદમ્યપ્રતિભા પ્રેમ નૂનવતેા નહિ. એકે વિશિષ્ટ પ્રગતિ થતા તેા મોક્ષ અને સનાતને પશુ સરખા ગણવાની બુદ્ધિ થાય અને જામે છે. મતલબ સાંસારિક આકર્ષણ, પૌદ્ગલિક આસક્તિ કે પરભાવરમણતા જવાં એઈએ; અને વૈરાગ્ય સાથે ત્યારે એવાત સ્વતંત્ર બની આવે છે. (૩)

માથ નામ ઘર્યો પેટાકા, મહિમા ધરણ્યો ન જાઈ;

‘માનંદયન’ મમ્મ માથ પ્રગટ કરો, ઘટ ઘટ રણાં સમાઈ મનનું ૧

અર્થ—એ (વૈરાગ્ય) બેટાનું ભાવ-ભાવક્રમાર-નામ ખાસ્લું કરવામા-અહર કરવામા આપ્યું, પાકવામા આપ્યું એનો પ્રભાવ તેા વર્ણવી શકાય નહિ (એટલેા મોટો ઘઈ ગયો). માત્ર અનંદયન પ્રભુ! એ ભાવક્રમારને-વૈરાગ્ય બેટાને-પ્રકટ કરેા, પ્રત્યક્ષ બહાર લાવેા એ ઘટ થામા હૃદય હૃદયમા એકવાઈ રહેલો છે વચ્ચીને છે ઠે પડેલો છે તેને બહાર લાવેા. (૪)

વિવેચન—આ બેટા વૈરાગ્યને ભાવ નું નામ-કૃપનામ આપવામા આપ્યું. ભાવ એટલે અતરની વૃત્તિ, નિર્મળતા આદરની વિચારણા, શુદ્ધ પરિચ્છામ, ધ્યાન, શિષ્ણ, વપ અને ભાવરૂપ અતુરુષ્ઠ અર્થમા ભાવને બહુ કુચ્છ સ્થાન આપવામા આપ્યું છે. દ્રવ્ય અને ભાવમા તફાવત એ છે કે દ્રવ્યમા બાહ્ય દષ્ટિ રહે છે જ્યારે ભાવમા અહરનો-અતરનો અણ દષ્ટિ છે દેખાવમા સમાન ક્રિયા કરનારના અતરજ વિચારો અને ઊઠાણના ફેરને લઈને ક્રિયાકળમા ઘણો તફાવત પડે છે એ આપણે અનેક પ્રસંગે એવું છે આ રીતે ભાવનું કુચ્છ સ્થાન છે અને તે વૈરાગ્યથી ખરુ પોષણ પામે છે જથવા વૈરાગ્ય પોતે જ ભાવ છે સત્તરક્રિતપણુ વિચારના એ વીતરાગની નજીકની દશા છે અથવા એ વીતરાગપણને ઉવે પ્રાપ્ત કરાવે છે ભાવ ને વિકાસક્રમમા ભારે મહત્વનું સ્થાન છે રમેષમાં એ સ્થાન મીઠાને આપવામા આવે છે તે સ્થાન પ્રગતિમાં ભાવને આપવામાં આવે છે

ભાવ વિના ધ્યાનક્રિયા, બાહ્ય અતુરુષ્ઠ ધ્યાન,

ભાવ સ્થાન ચિંત્યા થકી, તૂટે કર્મ નિધાન.^૧

સંપૂર્ણ—ભાવ = અતરની, સાચવી રહત, શુદ્ધ પરિચ્છામ. ખર્ચો = આપ્યું, ખાસ્લું કરાવ્યું બેટામાં = બેટાનો (વૈરાગ્યનો) મહિમા = પ્રતાપ, ધર, પ્રભાવ. ધરણ્યો ન જાઈ = જણવી શકાય નહિ, જણવેા નય નહિ. ભાવ = સત્તર વરણ બેટા, મેા ભાવક્રમાર નામ આપ્યું તે પ્રકટ કરેા = પ્રુષ્ઠો કરેા, પ્રત્યક્ષ કરેા. પડ = હસે હસે સમાઈ = જઈ, ગોઠવાઈ

૧ પ્રેમ નામનું નામા-આમ-આમનું પશુ તે વૈરાગ્ય બેટા ખાઈ ગયો એનો અર્થ ખુબ લક્ષ્ય છે. ચામાને અથ ચામ ઘઈ રોકે, પશુ અહાર મુખી બધાં ઘઈ પડેા સ્થાને અજાણી વાત જાણી છે તેમાં ચામને ખાત્યાની વાત કરીએ તેા તે સ્થાને જીરો છે અને એમ કરતા જતાં પ્રામશ્ચય થઈ નય છે તેથી મૂજુ અર્થ કપર થાયો છે તે વધારે સુગ્રહ લાગે છે. વાચકનું ધ્યાન ખેંચતા આ બીજા લક્ષ્ય અર્થ તરફ માત્ર અને ધ્યાન ખેંચ્યું છે -વિવેચનકાર

૨. નિધન એટલે તૂટે

આવી રીતે જાવને તેા રચાંમનું સ્થાન મળેલું હોઈ એનું મહત્ત્વ બારે વધી બધ છે. સમયનું હરે દાન-શીલ-તપ-જ્ઞાનનું યોગાગિયું જનાવી હરેકને સુખે પોતપોતાની મહત્ત્વ કાપી છે છેવટે એ બારે, મર્મકિયાનો જોયો પોતપોતાનો કેસ શીવીશ્વર પાસે સ્ખુ રસ આવે ॥ અને ફેસલો માગે છે. ત્યારે સર્વ પોતપોતાના સ્થાનમાં સુખોચ છે એમ જણાવે છે અને છતાં એનો આખો ઝોક, તેા જાવ તરફ જ દેખાઈ આવે છે. દાન, શિક્ષણ અને તપ વચ્ચે, સાચું છે પણ જાવ નગર અશુભાર્થ (અકલ્યાણ) છે એમ જણાવે છે. આવો જાવનો મહિમા છે જાવ વચ્ચે જ્યે તેટલાં દાન દેવામાં આવે, જાણવચ્ચે પાળવામાં આવે કે મોટા મોટાં તપ કરવામાં આવે—એનું પુરુ ફળ ભેસતું નથી જાવના અનેક દાનદાઓ જાવવામાં આવ્યા છે એનું વર્ણન અનેક સ્થાને કરવામાં આવ્યું છે અને એની અવગત બાર જાવના તેમ જ મૈત્રી, પ્રમાદ કારુણ્ય અને પ્રાધ્વરજનો સમાવેશ જાવ છે. એ સર્વ વિશાસ્ત્ર અન્ન-પ્રાણ અનેક સ્થાને થઈ ગઈ છે. આવા વૈરાગ્ય ત્રિગુણનામ જાવ પાઠવામાં આવ્યું છે આ જાવ સાથે ક્ષાત્રિક જાવ આવી બધાં, જાતે એ જાવ તન્મય થઈ બધ કોટલે કામે થઈ બધ છે

જાવ પાઠ પ્રકારના છે: ૧. ઔપચારિક ૨. ક્ષાત્રિક ૩. ક્ષયોપચારિક ૪. ઔપચારિક અને ૫. પારિશ્રામિક. એનું વર્ણન કરવાનું આ સ્થાન નથી^૧ એ બહુ સમજવા જેવો વિષય છે. અન્ન પ્રસારે તે વર્ણવાની જાવના રાખી અન્ન પ્રસ્તુત વાત કોટલી કરીએ કે અજીવના સદર પાંચ જાવવાળા પગથિનો સભવ નથી, તેથી એ પાંચ અજીવનું સ્વરૂપ થઈ રહ્યા નથી ઉપરના પાંચ જાવ જોડીયાથે જાપા હવેમાં હોય છે એવો નિયમ નથી. મોક્ષમાં જયેલ મુક્તિ મામાં ક્ષાત્રિક અને પારિશ્રામિક એ બે જાવ જ હોય છે. સમગ્રી હવેમાં કોઈ ત્રણ જાવવાળા કોઈ બાર જાવવાળા અને કોઈ પાંચ જાવવાળા હોય છે. આવા પ્રકારના બે જાવો ક્ષાત્રિક અને પારિશ્રામિક જ માત્ર રહે અને જાડીના જાવો ખસી બધ એ આખા હવનનો હેતુ છે. પણ તે સ્થિતિએ પહેલવા માટે અવર્ત્તિ, સ્વચ્ચારિત્વ, ત્યાગ, વિરાગતા જાવની જરૂર છે અને તે જાવનું અન્ન વર્ણન છે, અને વૈરાગ્ય બેટાને શીલુ ઉજ્જામ આવ્યું છે તે આ જાવ સમજવાનો છે આમાં પ્રાગતિક પદે પડેલા અધ્યાત્મજાવ પણ આવી બધ છે એ જ્ઞાનમાં રહે.

છોકરા મોટો જાવ ત્યારે તેનું નામ પાઠવામાં આવે છે. ઉપશમ જાવ ક્ષયોપચાર જાવ અને ક્ષાત્રિક જાવને સૂચવતું જાવ નામ આ વૈરાગ્ય બેટાનું પાઠવામાં આવ્યું આ જાવને જોળખવા માટે લોકપ્રમાણનો જાવ અધિકાર જોઈ જવો ત્યાં પૂજ પૂજકરણ કમું છે. આ જાવ બેટાનો મહિમા સુખથી વર્ણવી રહાય તેમ નથી પ્રભુ! માત્ર નામ! આવા પ્રકારનો જાવ માત્રમાં પ્રજટ કરો. આ જાવ પ્રત્યેક હૃદયમાં સમાઈ રહેલ છે તેને

૧ જુઓ, જેન પ્રભેદ પૃ. ૩૬૩-૪ ૪

૨ વિરેચન પદે જુઓ તત્ત્વજ્ઞાન, અજ્ઞાન બીજો, સ્ત્ર ૧-૬

જઠાર લાવે. જ્યારે આત્મભાવ પ્રકટ થાય, મન લય પામી જાય, જતરની આત્મકથા જાગી જાય અને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની લેખા આત્મનિમગ્ન થાય છે, ત્યારે પરસ્પાદ પર મનુ આવે છે અને ત્યારે બાહ્યાત્મભાવ દૂર જતી જાય છે. આવે ભાવ હે જ્ઞાનદયન પ્રભુ ! મારામાં પ્રગટ કરે, જઠાર સમાર્પ રહેલો છે તેને જઠાર લાવે અને જેનું વચ્ચન કરે ન શકાય એવા મહિમાવત બેટાને હવે કરી કામ કરે, જાદીએ બિચારો, બેનો અલિપેક કરે અને બેનામાં મને તન્મય કરે.

આત્માનુભવ કેવો હોય, ક્યારે થાય, કેમ થાય, તેનો અભ્યાસ યોગશાસ્ત્રના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઉત્ત્ત્વા પ્રસ્તાવના આપ્યો છે. જે સ્વાનુભવ પ્રભુ મારામાં પ્રગટ કરે; અને ઉપર વર્ણવ્યો તેવો બેટો પારક્ક માગી લીધેલા ઘરનાર કરી બેસી ગયેલા કુટુંબીઓને જલાસ કરી મારા સાચા હિતેશ્વરીઓને હર્ષ આવે તેમ કરે અને ભાવે ભાવના ભાવતા અને ભાવે કેવળજ્ઞાન થાય એમ કરે. એક વાર વસ્તુ-વિચારણા ચત્સ્વરૂપ થયે, પરને પર તરીકે બેળખી સ્વનો સ્વીકાર થયે ત્યારે જ્ઞાનદ થયે, આપનું જ્ઞાનદ નામ સાધક અને સાધુ થયે, અને મારા ઘટના સમાર્પ રહેલો ભાવ જઠાર આવશે, બેટલે હું પણ કરમી ટીકરાનો બાપ ગણાઈ જ્ઞાનદમાં લય પામીશ. જે વખતના જ્ઞાનદનું વચ્ચન હેમચંદ્રાચાર્યે કર્યું છે તે મહાધી વાચ્યુ છે પણ હવે તો મારામાં જ તે ભાવ પ્રગટ કરે અને મને જ્ઞાનદ જ્ઞાનદમાં બેળખી હેલ (૪)

આ પદના વિવેચનમાં મણે વિસ્તાર થયો છે તેથી પૂર્વાહુતિનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી; તે સમજી વાચકે પોતાની મેળે ખારી લેવું (૧૦૫)

૫૬ એકસોછમું

શ્રુતિકા—આ પદ નવીન જાવનું છે. જે જુદી જાત પાડે છે. જેની કૃતિ સ બધામાં મતલેહ રહે તેવું છે. તે પર યોગ્ય વિચારણા ઉપોદ્ધાતમાં થયે. પદનો ભાવ પૂજ મન્દ આપે તેવો છે. આ પદમાં શુદ્ધ ચિત્તના પતિરેવ ચિત્તને ઉદેશીને જાણુ જાન કરે છે. ચેતન જ્યારે વિભાવકથામાં હોય છે ત્યારે જેની સરખામણી જમર સાથે કરે છે જેની સ્વભાવકથામાં આવે તે તેના સત્તાગત ખર્ચને અનુભવીને તેને જ્ઞાનદયન અને પ્રભુ કહીને ઉદેશે છે. ચેતનાના મુખમાં મૂકેલું આ પદ ભાવથી ભરેલું છે.

પાંચ ઉદ્દિગ્ધા ત્રેવીશ વિવેચો છે. સ્પર્શેન્દ્રિયના આઠ વિવેચો—ચુક, લપ્, મદ્, બરસટ, શીતલ, ઉષ્ણ, વિષ્કટ અને કુષ્ઠ. આ આઠ પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે રસેન્દ્રિયના પાંચ વિવેચો છે—તીજો, કઠવો, કપાલવો, ખાટો અને મધુર. પ્રાણેન્દ્રિયના બે વિવેચો છે—મુગ્ધ અને દુર્ગ્ધ. સંસ્પર્શેન્દ્રિયના પાંચ વિવેચો છે—વર્ણ, પાંચ છે—કૃષ્ણ, નીલ, પીત, સત્તા અને

એવું પ્રોત્તેજિયના ત્રણ વિષયો—ભવશબ્દ, અભવમાથી જોડેલ શબ્દ અને ભવપભવ મિશ્રશબ્દ, આ પાંચ ઉદ્દિગના ત્રેવીશ વિષયોમાં પચ્ચદ આવે તેવા વિષયો સોત્રવત્, ન ત્રમે તેવા વિષયોને દૂર કરવા અને એ પૌદ્ગલિક આનંદમાં ગ્રાહ્ય માણવી એનું નામ સમાર છે એનું નામ વિભાવ છે અને એનું નામ રણડપાટો છે.

આની સાથે જનનની આસિધત વિચારીએ. એનું અવદીકન કરવાથી લગ્નાદિકે એ આજો વખત એક કૂલ ઉપરથી બીજા ઉપર બેને છે બીજેથી ત્રીજે જાય છે અને એ રીતે કૂલની અદર રહેલ મધ જૂસમાં કે બેને નુકસ કરવામાં જાનક માને છે, એની આસપાસ સુભક્ત્ય કરી મૂકે છે અને રાત્રે દેખી ન શકે ત્યારે પ્રખ્યાત પાવાની રાહ બેઈને બેઠી રહે છે. પણ આજો વખત એનું મન કૂલની કમિઓનું જ ધ્યાન કર્યા કરતું હોય છે સસારસિક કેવળ પાંચે ઉદ્દિગના ત્રેવીશ વિષયમાં એ જ પ્રમાણે આસપાસ હોય છે. જમરાની જેમ પ્રાણી એક વિષય પૂરો કર્યો કે બીજામાં પેસવાની તૈયારી કરતો જ હોય છે. આવા જમરને ઉદેસીને આ પદની સફળતા કરી છે; તેને જાણ આપણે હવે વિચારીએ—

ફિન યન મયા ર ઉવાસી, મમરા ! ફિન

પંલ તૈરી કારી, મુલ તૈરા પીરા, સવ કુલ્લનકા વાસી મમરા ! ફિન ?

અર્થ—અહો જમરા ! તું કયા સુણને બંધને આ? જમગીન થઈ રહ્યો છે? તારી તે કાળી પાંખો છે અને સુખડુ વાડુ પીછુ છે અને તું મધ કૂલોમાં ફરનાર છે (તે છતાં જાણ તું રિલગીર કેમ થયો છે?) (૧)

વિવેચન—બાળી જમરા ! તું તે આજો વખત સુભક્ત્ય કરતો એક કૂલથી બીજા પર અને બીજાથી ત્રીજા પર જોડવા કરે છે તારી બે કાળી પાંખો છે અને વાડુ સુખ પીછુ છે અને તું જમાં કૂલનો વસનાર છે. આવા લહેરી જમરા ! તું આજે જમગીન કેમ રેખાય છે? તારે માથે આજે મું જમવડ આવી કે તું આજે જિલ્લ થઈ ગયો છે? બે પાંખો રાત્રેબે જતાવે છે. રાત્રે અને દેવ એ મોહરાશના પુત્રો છે અનુક્રમે નામે રાત્રેસરી અને દેવ જલેન્દ્ર છે મોહરાશનું આગુ રાજ્ય આ જલે છેકરાઓ જતાવે છે. રાત્રેસરીને મૂલ્ય નાનની જાણ છે દિગરાજ, રેનેકરાજ અને વિષયરાજ એવા આસ મિત્રો છે. અને એ રાજ્ય ચિત્તનો રાજ્ય હોઈ ચિત્તવૃત્તિનો કળને કરી મોકલે છે. દેવજલેન્દ્ર નાનો જલેન્દ્ર વાગસ ચિત્તનો રાજ્ય છે અવિવેકિતા જાણનો પતિ છે અને ચિત્તવૃત્તિનગરીમાં અનાસ્નવાર આવે છે. આ રાત્રે-દેવની તારી જાણ પાંખો આજો વખત ફેરફાર કરે છે અને તેમ તને જાણ સુધી આનંદ આવતો હતો. આજે જામ કેમ? અને તારુ સુખ પીછુ છે તેને આધારે તું કૂલમાંથી રસ લેતો હતો. આજે તને કેમ કટાળો આવ્યો? મું મનોવિકાસની લપ આકરી

સપ્તાર્થ—ફિન = કયા સુખડુ, વિષય, જાણ = થયો. ઉવાસી = જમગીન, જિન, રસથી વિષય તરફ અવિવેકિતા. પંજ = પાંખ પીરા = પીચા રાત્રે = રાત્રે સંજ્ઞા. કુલ-કિ = કૂલનો, પુપિયો વાસી = રહેઠાણ.

લાગી ? મું રાજકેવળ સપાટાના આખરી પરિણામે ભલકર લાગ્યા ? મું કપાય અને નેકાચની તુચ્છતા સમજાણી ? પ્રાણી ગમે તેટલા વિષયો સેવે, એમાં એને ધરવા થતો નથી એમ લોકોનો મોલ નથી, તેમ ઈત્રિયા લોકો લોકવાર્થ રહ્યા અને જરા નમય મળ્યો કે પાછા તે સોજવવા મન થવા કહે છે તેને બદલે આજે તારામાં ઉદાસીનતા કેમ ? શા નાટે ? ક્યા ગુણે ? (૧)

સવ કલિપનકો રસ તુમ લીનાં, સો કયું જાય નિરાસી મમરા ! ક્રિન૦ ૨
અર્થ—તે તો બધી કલિઓનો રસ લીધો છે, એવો તુ આજે તદ્દન હતાશ કેમ કલિ જયો છે ? (૨)

વિવેચન—કેઈક પ્રાણીને કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં અથવા પ્રસંગે બને છે તેને ચેતના ફરી વાર પૂછે છે કે મારા ચેતનરાજ ! તમે તો બધા કૂલોનો રસ લીધો, તમારી પુરૂષશાનદી વૃત્તિને ખૂબ ધોધી અને તે મારો ખૂબ કાલ્યાણકારી અને આજે તમે તદ્દન નિરાશ થઈને કેમ બેસી જશો છો ?—ચેતનનો આ પ્રશ્ન બહુ સ્વાભાવિક છે. આ સ્થિતિની પાછળ ત્રણ કારણો ત્રીમાન કુરિભરસુરિ દશમા વૈરાગ્ય અષ્ટકમાં બતાવે છે કે પ્રતિભિંત, પ્રોહત્તભિંત અને જ્ઞાનત્રિભિંત વૈરાગ્ય.

(૧) ઇષ્ટવિચેત્રથી વિષયો તરફ અભિ ધ્યાય, બેરી કે એકવે મરી લય અને ઉદ્વેગ થવા જે વૈરાગ્ય ધ્યાય તે વિપાક અને દીનતાથી પૂલુ સ્થિતિ બ્યવકારમાં વૈરાગ્યરૂપે દેખાય, પણ ખરી રીતે એ આર્તબ્ધાન જ છે. વૈરાગ્ય એટલે બેરે, તેવા પ્રસંગોએ, અથવા અધિ વખતે કે સમયાનમાં જે વૃત્તિ થઈ આવે તે આ કુણત્રિભિંત વૈરાગ્યની કક્ષામાં આવે છે.

(૨) સમારને એકાત નિત્ય માનીને અથવા એકાત કલ્પિત માનીને અથવા માત્ર અસત્યની નાન્યતા ધારીને અજ્ઞાનજન્ય નિશ્ચયથી અથવા પ્રસારની નસારતા એવાથી ? વૈરાગ્ય ધ્યાય તે અજ્ઞાન પર રચાયેલો હોવાથી પ્રોહત્તભિંત વૈરાગ્ય કહેવાય છ ત્યારે જીવન પ્રાગત્ય હોય અને નિત્યીત ઈત્રિયાવાગ્ય હોય, પણ એના પાશમાં અજ્ઞાન હોય તો એ વૈરાગ્ય ના કક્ષામાં આવે છે.

(૩) જ્ઞાનત્રિભિંત વૈરાગ્યમાં આબુગાબુની તપાસ, વિધારણ, વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન અને અન્યના રખકપટાનાં મૂલ્ય કારણેનું રખક જ્ઞાન હોય અને સમારત્યાગની ભારના ધ્યાય તે નિવૃત્તિને જ્ઞાનત્રિભિંત વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે.

ચેતના પતિદેવને પૂછે છે કે આજે તમે નિરાશ દેખાઓ છો તેની પાછળ મું ભાવ છે ? તમને આજે વસ્તુસ્થિતિ સમજાણી છે કે માત્ર ઉપર ઉપરના કારણથી વિરાગવાન

સમાર્થ—કલિપનાં=વલર ખોલેલી રૂબો લીનો=લીપા તા=તેથી, તે (૨). નિરાસી=અપા-
રિત, અપ્રસન્ન.

જન્યા છે ? નિરાશામય સ્થિતિથી તમે છેવટાઈ જતા નહિ. એવા સમયાનંતેસજ ટકવા નથી. પાછી પુરૂષગાનદીપણીનાં શાખનાં બાનરો કે તમે હતા ત્યાના ત્યાં થઈ જશો; અને કદાચ નિષ્વસપક્ષ પ્રાપ્ત કરી બેસશો. તે યોગ્ય પાઠા પછી હકી બેસશો. એવું હોય તો ચેત્તએ વસ્તુસ્વરૂપ સમજી પુરૂષગાને હેતુભાવ વિચારી, પર્યાયભાવમા રહેલો પદ્ધતિભાવ વિચારી અતરથી વિચાર આપુરો તો જ તે સમાચી ટકશે અને અનતકાળ પર્વત ચાલે તેવો આનંદ આપશે. બાકી તમે અને જલુ મૂંઝવો છે, અને વારવાર આવા વિચારને દેખાવ કરી પાછા તત્તાર તરફ આસ્થા ગયા છે અને મને મૂંઝવતા ગયા છે—સુતુરિ, સદ્ધિધારણા, સુમતિ, ચેતના આવી રીતે પતિદેવને જરા સન્મુખ થતાં દેખીને પૂછે છે. એના પૂછવામાં કટાક નથી, પણ ભૂતકાળના કદવા અનુભવોને અલે થઈ આવેલી એની સ્વાભાવિક મનોબળા છે. (૨)

‘માર્ગપન’ પ્રશ્ન તમારે મિલ્નકુ, નાપ કરવત સૂં કાસી મમરા ! કિન ૩

અર્થ—મારા ચેતનશાજી ! મારા આનંદજન પ્રપુ ! તમને મળવા માટે હવે તો કાશીએ જઈને કરવત મુકાવતું—એટલી હદ સુધી કરવા તેવાર છે. (૩)

વિવેચન—એ ચેતનજીની અનત આનંદમય આદર દશાને યાદ કરીને આપ પત્નીને શોધે તેવા સ્વરૂપે છેવટે કહે છે કે હું તમારા ઉદ્યાનીપણાથી તો હલકાઈ જાઉં તેમ નથી, પણ મારે મનથી આપને મળવાની ખૂબ વીમ હિમ્મત છે અને તો એમ થયા જ કરે છે કે આ મારા વિરહકાળ ક્યારે છૂટે ? તમે જરા ઉદાસી દેખાઓ કે વિપવસેવનમા એમણ પડે કે પરાણે ત્યાગ કરવા નિરાશ દેખાઓ તેથી મને તમારા મેળાપની આશા થતી નથી. હું તો તમારા માથની પ્રતીકા કર્તા જ કરું છું કે માત્ર દેવ ક્યારે મારે મરિરે પધારે અને આ દીધ કાગળી વિરહભળ્યા મટાડે ! મે તમારે માટે વહોપાવ કરવામાં બાકી રાખી નથી, પણ તમે તો ભોગી ભમરા; તમારે તો એક દૂલેથી જીવી બીજે બેસવું છે આ આખી ઘરની આને કદી યાદ કરતી નથી, મારા વિદાય પર રવા કરતી નથી ! આજે તમે દૂધ પર બેસવામા ઉદાત્ત દેખાઓ છો તેથી હું કાઈ લેવાઈ જાઉં તેમ નથી. એવા ઉદાત્તમાઓ તો વને અનેક વાર કર્તા છે. હવે હું તો ખરેખર કટાકી છું, પણ મારી પ્રીતિ તો એની એ જ છે. હવ તા મને એમ થાય છે કે કાશીએ જઈને કરવત મુકાવું ત્યાં જઈ માગણી કરું કે મારા પતિ મને વરા ધાવ તેવું જલ્દર જાતી આવે. આ સકરપ અને પ્રથમ પ્રયોગને પરિણામે મારણા પ્રજ્ઞ થાય છે પણ એમાં જ્યારે પ્રાણી કમી બેતે છે ત્યારે જ્યારે ઉદાત્ત થાય છે. કાશીએ જઈને કરવત મુકાવવું મિત્તનાર જઈ એસ્વજપ આસો નથવા નગસનાન કરી તેમાં રૂની મરવાની પ્રાણીના આનંદના દલી એમ કરતી વખતે—આપણાવ કરતી વખતે—હા સકરપ કર્યો હોય તો તે વસ્તુ પરીના જન્મમા મને આવા અતિનિંદનીય વિચાર અને અધવિચારને પરિણામે અનેક પ્રવળીએ આદર

સમજાઈ—વિનયક=મત્તવા પદી. સૂ=સૂં, તક પર્વત કમી=જનારશ.

હત્યા કરવા એ વ્યવહાર માન્યતાનું રૂપક કરતાં ચેતના પતિદેવને કહે છે કે હવે તો કાચી જઈને કરવત મૂકવાનું કામ કરુ અને તેમ કરીને પણ તમને મજા, તમારી પ્રીતિપાત્ર થઈ, તમારી નહિચારિણી થઈ—એવું મનમાં થયા કહે છે. (૩)

ઉપસહાર—ચેતનદેવને જમરા નામે સંજોષવામાં બહુ ઉચ્ચ આશય જણાય છે એ જમરા સંસારરાત્રી દોષ ત્યારે વિષય ઉપર હરફર કરે છે અને એ જ ચેતન જ્યારે વિરાટી થાય છે ત્યારે અનુભવના મોઝા ઉપર ભેસાઈ કહે છે એટલે ભમરાને નિરાસ અને ઉઠાસી અનેલા દેખવાની તક હઈ સુખુદ્ધિ અદરમી બેર કરી કઢી જતાવે છે કે તમે વિષયથી વૃત્ત થયા નથી, પણ આવા હવાયા થઈ ગયા છો તો તમને જણાવું કે આન નકામ નિબળ ન બની બેસે, તમારી ભાઈ તમને મળવા આતુર બેઠી છે અને તમારી પાસે આખો વખત હાજર રહેવા માટે બમે તેવો સોગ આપવા વડપર છે.

કાચીએ જઈ કરવત મુકવનારને જ એ આદિનામ પ્રમુખ સ્વવનમાં થી આનહવન છ મહાસભે કહ્યું છે કે પતિ પાછત્ર સતી થયા માટે કાચની ચિલા પર આધે જળનાર સીને એ પતિ જ પરજવમાં મળે એવું કાઈ નથી એ મેળો નસી કહિયે મજાવે રે—આવા જાળમરણથી કાઈ મેજા થાય નહિ, કારણ કે મેળો કામ ન થાય—એટલે અનેક પ્રકારે અપેક્ષાતા એવા અજ્ઞાન મેળાપને ઉત્તેજન આપવાની આ કાચીના કરવતનાં ચાવને સ્વીકાર નથી માત્ર રૂપકરૂપે પ્રચલિત માન્યતાનું સૂચન કર્યું છે એનો આશય બમે તેટલા સોને સનપૂર્વકનો વેશભ આપ કચી આત્મિક સાધવાની પ્રેરણા છે.

આ પદની કૃતિ એવા તેના ચૈદી નૂતન પ્રકારની લામે છ તેમાં સીધા ઉપદેશ છ કાચની ભભક ઉપર વખારે પડેલા બાર દેખાય છે અને કાચીના કરવતની ચાવ વનર મેળે દાખલ કરવા જતા આડકતરી રીતે એ અતિ તુચ્છ પ્રધાનો સ્વીકાર થઈ જતા દોષની ચાવ આનહવન જેવા નિહ મોની કરે નહિ, એટલે આકૃતિનું કૃત્ય ચકાસપ છે પણ એનો આવર આશય પ્રેરક હોઈ વિચારણીય છે

ચેતન ઉઠાસી થયા છે તેટલામાં ચેતના છતરાઈ ભય તેન નથી. કયા ગુણ ઉઠાસ થયો છે એ એની આખી પુચ્છાનો આશય છે. આની પચાઈપનિમા વહજાન દોષ તો જ તેનું મૂલ્ય છે. આ આખુ પદ ચેતના બેલતી દોષ તો તેનો એક ભાગ એવા પદ રુરે છ કે મેંત્રા જમરાના સુખરવના શુદ્ધિક નટકાવમાં તણ થતી નથી. થળાં ચાર ખાઈ ખાઈને આઠવિધ થઈ જતા ખાવા તરફ કદાબો આવે છે એમ એની ભનરાને કાઈ ચાર વિષયમેવનથી કદાબો આવે, એથી જરા પવ આનક પામવા જેવું નથી. આનહમિતન તો અદ્રત સીજ છે. એમાં મૂળ તેવારી એઈએ એના ત્યાનદશિને ત્યાન એઈએ. એમાં રિરોવિચારણા એઈએ. એમાં સનત્વપૂર્વકનો વચન એઈએ. અને એના અનરત્ય ડનગમ, અને દેવ-ઉપદેવના રપક વિભાવ એઈએ. ભમરાના ઉઠાસીન ભાવથી વનત્ય

લેવાઈ લય તેમ નથી; કોને તો ખરો ત્યાગ ભોઈએ છે, એટલે એ તો જમરાને પૂછે છે કે
 રેવાનુમિત્ર! તું કયા યુદ્ધે અને શા કારણે ઉઠાસ થઈ બેઠો અત્યારની બાહ્ય જાનભાવની
 સ્થિતિમાં જ્ઞાનદાસના મિલનને જાવકાર નથી. કોને માટે તો કાચીનું કાચવત મુકાવું
 પડે અત્યારની સ્થિતિમાં મહાન પ્રત્યવર કરવો પડે અને તેમ થાય ત્યારે મિલન થાય
 કાચીનું કાચવત ઉત્પ્રેક્ષા છે એ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં મહાન પદોત્તેજ માટે છે આ જ્ઞાનદાસ
 આ પદનો હોય એમ મને લાગમાન થાય છે અને એ દશિએ વિચારી જોવા વિસ્મય છે
 આપુ પદ વિચારણીય છે અને હેઠલી ગાથા ખાસ વિચારણીય છે (૧૬) -

૫૬ એકસોસાતમુ

શુભિકા—આ ૫૬ શ્રી શ્રીમતી માણેકની ચોથી જાવૃત્તિ (જ્ઞાનદાસ બહેંતેરી)માં
 ૧ ઉમા પદ તરીકે આપ્યું છે. ૫ ગુણીરવિજયજીએ કોનો અર્થ કર્યો નથી, કારણ કે
 એમની પાસે બહેંતેરીની જે નકલ રાખવામાં આવી હતી તે જાવૃત્તિમાં આ ૫૬ મુદ્રિત
 થયેલ નહોતું. તેમાં ૧ ૫ પદ હતાં અને ચૈરાચ બિટાવાળા ૫૬થી એની પૂર્ણાકૃતિ થતી
 હતી. નીચે અર્થ બેસાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેની જવાબદારી જહુ અર્થે મારી પૂતાની છે.

જ્ઞાતમા—ચૈતનરાજ ઉત્તર સ્થાન પામતો બધ ત્યારે જોનામા વિદ્યસ વધતો લય
 છે. અને વિકાસમાનનું પગુ એવું છે કે એ એક વાર વધવા માટે ત્યારે જુદકે ને જુદકે
 એમાં પ્રગતિ થતી લય છે. મિથ્યાત્વમાંથી સમ્યક્ત્વ થતાં અનેક જાવો વધી લય છે અને
 વધી વાર જુલુપ્રગતિમાં એક એક પગથિએ જાવતાં હાથે-હાથે જાવો થઈ લય છે. જ્ય
 એક વાર રસ્તો હાથમાં આવી ગયો ત્યાર પછી પ્રગતિ વારે જોસરી આગળ ધરે છે
 અને માટે એક હાથે જ બસ થયે. સાતમા જુલુકાણીથી તેરમા સુધી પહેંચતાં પ્રાણીને
 માત્ર બે ધડીને કાગ હાથે છે—એકે જુલુની નજરે જોતા એ બંને જુલુસ્થાન વચ્ચે રહે.
 માટે અતર છે. પ્રાણી પાનમાં? થઈ નીચે જોવસ્તો લય ત્યારે એમ જે તરન મિથ્યાત્વકથા
 સુધી પહેંચાઈ લય છે તેમ જ જ્યારે એની પ્રગતિ થવા માટે છે ત્યારે એ જૂલુ જોસરી
 આગળ જાય ધરે છે. માર્ગનુસારીના જુલુકાણી એ ત્યાગમાર્ગે જાવે, દ્રવ્ય માનક લાય
 માનક દ્રવ્ય સાધુ, જાન સાધુ અને પછી તો કથાચત્વાજ કાપકેણી, ખર્મ-શુદ્ધિ જ્ઞાનદાસ
 પદાઓ અને શૈલેશીકરણ—એમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતો લય છે અને મન પર વિજય
 મેળવી એ જાસપારણ નીર્મ દોસ્તી આગળ ધરે લય છે જ્યાં પ્રગતિ થતા ચૈતનસમને
 ઉદેશીને આ ૫૬ હાથેલું છે. વાત એ છે કે એક વાર પ્રાણી રસ્તે વહી ગયો, એની
 કમની કથિને લોક થઈ ગયો, પછી એની પ્રગતિ થવા કરે છે.

પ્રગતિ કરનારની ગંધ જોડાવવતી જુલુક હોય છે કેટલાક પ્રાણીઓ કીડીને રેડે
 ખીમ ખીમ આગળ ધરે છે અને એક એક સ્થાનમાં થયેા હાથિ કાગ માટે છે અને

કેઈ દોઈ પ્રાણી તેા મોટર કે એરોપ્લેનની ઝડપે આગળ વધે બધ છે. કેટલાક આગળ વધતા પાછા પલ્લ પડી બધ છે અને વળી પ્રથમ પગલે જ્વાની પ્રમત્ત કરી ફરીવાર મેલ્લી મારે છે. પણ એક વાર એકઠો નોખર્ક ગયો, અધિનો લોક ધર્મ ગયો, તેા પછી અદર મરેલો પ્રકાશ જતો નથી. તતિ ઓછીવધતી હોઈ રહે છે અને ધર્મ પણ બધ છે પણ એના અતે નિસ્વાર જરૂર થવાનો એ ચોક્કસ ધર્મ અત્યુ બલ્યુવું, આવા મંથિલોક ધર્મ નમેલ પ્રાણીની આ પદ્ધતિ વાત છે. બ્યક્તિલોકે વરતમત્તા અને વિવિધતા જરૂર રાકાય છે. પણ તતિની મહત્તા-શીલ્પવાને આક કરતા તેની પરિસ્થિતિ આ પદ્ધતિ વલ્લવી તેની મહોત્તવાએ હોય છે

જ્યારે પ્રાણી જ્ઞાન અને ક્રિયાનો મેળ મેળવે જ્યારે એને જ્ઞાનપૂર્વકની ક્રિયામા રસ થાય, જ્યારે જ્ઞાન વચરની ક્રિયામાં એને અમલ લાગે, જ્યારે ક્રિયા વગરના જ્ઞાનમાં એને વચેલ લાગે, જ્યારે ક્રિયામાજમા સંબંધને સુધાર સ્થાન એના વરફની આપવામાં આવે, જ્યારે સમયિતતા છપે સ્થાનક પર એકસરખી કુચિ, સરલજ્ઞા અને ક્રિયાપરતા એને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એનો (શિવતનો) વિકાસ શાલેલો બધ છે. એવે વખતે એને જે ભાસ થાય છે તેનું અત્ર વર્ણન કરવામા આવ્યું છે

વસત ઋતુ એ સર્વ ઋતુમાં ઋતુશબ્દ કહેવાય છે. એમા આખી કુદરતનો જ્ઞાનક અવર્ણનીય હોય છે એ વસત ઋતુ પર કવિઓ ગુચ્છ બની ગયા છે. એ વસત ઋતુમાં એવી કુદરતની સ્થિતિ થાય છે તેવી રશા જ્ઞાનવિદ્યાની-શિવતસામની થાય છે, તે અત્ર જતાવવામાં આવી છે

પદ

(અન-વસત)

તુમ જ્ઞાન વિમા ફૂલી વસત, મનમયુકર હી સુઘસોં વસત તુમ ૦ ૧

અર્થ—હે પ્રભુ! તમારા જ્ઞાનરૂપ વસતઋતુ(કવે) ફૂલી છે ખીલી છે અને તેથી મનરૂપ જામર સુખે વસે છે. (ગ્રાજમા રહે છે.) (૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમય પ્રભુ! આપની વસત અત્યારે બરાબર ખીલી છે એટલે અદરથી જ્ઞાનની બાહ્યતિ ધર્મ છે માર્ગનો સમય ભાસ થયો છે. દર્શનમોહનીવનો અંધ કાર હોડી ગયો છે અજ્ઞાનની અધતા નાશ પામી છે. અને એક વાર અદર જ્ઞાનસીપક માર્ગ થયો એટલે વસ્તુસ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન થાય છે પ્રત્યેક વસ્તુનો એકબીજા સાથે એા અને કેટલો સબધ છે તેનો જ્ઞાસ થાય છે અને વસ્તુને વસ્તુ વરીકે એમનાય છે. આવા

રાખ્યાર્થ—તુમ = આપ, તમે. વિમા = પ્રતુ (સમોધન). વસત = શબ્દ-અ માસવી ઋતુ, ઋતુશબ્દ
ખી = ખીલી, વધી ખુલ્લર = બરાબર. તુમસા = તો એ અપાઘન વિનયિતો અત્ર છે તુમે, મુખથી

૧ આ જા બી. ગા. તી નહીં આજિવન જ છે પ્રત્યં ન હોઈ એમ વિશેષ પાઠ્યવર થય નથી

પ્રકાશની જ્ઞાનવસત ખીલે ત્યારે અનેશ આનંદ થાય છે તે જણાવવાની બાબે જ જરૂર હોય. આનંદજનનું મહાશક્તિ અન્યત્ર આ દિગ્ધિને દિગ્ધિ નયણુ કહે છે એવા પ્રકાશના નયણને લઈને જે માત્ર દર્શન થાય તે દિગ્ધિ કહેવાય છે અને તેની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ તો કેવલજ્ઞાન સાથે થાય છે એની વિચારણા બીજા અભિવ્યક્તિમાં જગવાનના સ્તવનમાં વિસ્તારથી યોગ્યરૂપે પોતે જ કરી છે અને આપણે તેને વધારાના નિવારણ. એ નયણની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, જલ્દી એ માર્ગે મમન સરૂ થયું છે તે વખતે અતર આત્મા કેવો અનુભવ કરે તેનું અતર વર્ણન છે આ વર્ણન વિચારણા જ્ઞાનનંદની હોર કેવી લાગે અને આનંદજી હોય છે તેનો ખ્યાલ થશે. જ્ઞાન તો જોયે પ્રકાશ છે એની મહત્તા અપૂર્વ છે. વસત અતુમાં ભમરાનો ગુહર સામ્યો હોય તો તેનો ખ્યાલ આવે. એ પોતાના પૂરવિહાસથી માલતી ઉપરથી ગુહાન પર અને ત્યાંથી કમરા પર ગુહન કરતો બધા અને એના વિહારમાં કેઈ બંધની અટકાવ ન થાય; એવી રીતે જ્ઞાનવિશોની વસત ખીલે છે ત્યારે ચેતનરાજ સમ્બજ્ઞાનના પ્રવલ્યોમાં અર્ધા-અર્ધી સમતાપૂર્વક પણ નિરુપયણે ગુહન કરે છે અને જોક્ષત નિબનંદ અનુભવે છે એવે પ્રસંગે તત્ત્વી આખ્યા કે જીવ અજીવનો સળધ કે કર્મ અને ચેતનનો સળધ વિચારમાં આવે, કે લોકોરજન, લોકોત્તર રજનના પ્રભો પર સાપેક્ષ દિગ્ધિને વિચાર કરવામાં આવે, કે સાધનધર્મોની સાધ્યતા પર જુદા જુદા દિગ્ધિનિદુષી મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે, ત્યારે અહર જે આનંદ થાય છે, જે શાંતિ થાય છે જે સ્વરૂપાસ થાય છે તે અહુભુત છે અને અનુભવમય જ છે. આવી જ્ઞાનવસત કે વિશો! તમારી ખીલી છે. તમારા સસરે તમારા સાધકની એવી જ રીતે ખીલે એવી સહજ ધમ્મ નાથના બંધન થઈ છે. એ સ્વરૂપાનંદનો ખ્યાલ કરુ છું ત્યારે મધુકરનો મુખવાસ નજરે થઈ છે અને તેવી માટી દશા થાય એવો આદશ મારી સ મુખ ખડો થાય છે.

સાહિત્ય અને સંજીવરસિકોએ જસવિહાસ વિનયવિહાસ, જ્ઞાનવિહાસ શબ્દો જરૂર બદલા કરી. બ્યારે અહરથી નાન માલતી હોય, તેવે વખતે ચેતનરાજ જે અપાર શાંતિ અનુભવ અને અતર ગુહન થકવે તેને વિહાસ કહેવામાં આવે છે. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીના એવા વિહાસને જસવિહાસ કહેવામાં આવે છે; ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજીના એવા અતર આનંદને 'વિનયવિહાસ' કહેવામાં આવે છે; અને જ્ઞાનવિમલસૂરીના એવા સ્વેતવિહારને જ્ઞાનવિહાસ કહેવામાં આવે છે. એવા પ્રકારના વિહાસો જે કોઈ ચેતન કરે તે વખતે તે જ્ઞાનવિશો થતો બધ છે અને એની જ્ઞાનવસત વધારે ખીલતી બધ છે. એ વખતે મનમર જે મુખવાસમાં વસે છે તેનું અતર વળન થયું છે. (૧)

દિન જદે મય પૈરાગમાવ, મિષ્પામતિ રજનીકા પટાવ હુમં ૨

સંસ્કાર્થ—દિન=દિવસ, (સા દાતોનો સમય). જદે=મેટા, હોવા. પૈરાગમાવ=રેગન (એ એવાત મન થઈ જુઓ પદ ૧ ૫ મુ). મિષ્પામતિ=કુમતિ, કુમતિ, શાસ્ત્ર-અસામતિ વિશે વસ્તી મુદિ સ્પષ્ટિયા=અનો (અપાતોનો સમય, નો). પટાવ=કપી થઈ. નાન જુ

અર્થ—વૈરાગ્યજાવરૂપ દિવસ મોટો મોટો થવા લાગ્યો અને મિશ્રામતિ-દુર્ભતિરૂપ સત્રી ઘૂંટી થતી ચાલી-નાની નાની થતી ચાલી. (૨)

વિવેચન—જ્ઞાનવસત કહે ત્યારે બીજુ શુ શુ થાય તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. વસતવસ્તુના દિવસ ઉત્તરોત્તર મોટો થતો જાય છે અને રાત્રી ધીમે ધીમે તેના પ્રમાણમાં નાની થતી જાય છે. કુદરતની આ લીલા નજરે દેખાય છે; તેમ જ્યારે ચેતનનો વસતવસ્તુ ખીલે ત્યારે વૈરાગ્યભાવ વધતો જાય છે. વધારે વધારે સ્થિર, ક્ષિપ્ર અને પાકો થતો જાય છે. વૈરાગ્યભાવનો કાર્ષ્ક ખ્યાલ આપણે ૧૦૫મા પદમાં કરી ગયા. અથવા વૈરાગ્ય એટલે જ્યારે જોની વિચારણા કરતી વખતે ભાવ નામ જો કોઈને આપ્યું અને જો ભાવનું વર્ણન કર્યું ન જાય જો ભાવ બતાવી જો વૈરાગ્યભાવ પ્રકટ કરવા વિશ્વસિ કરી જો વૈરાગ્યમોટો તે વખતે તે માત્ર જ યોગ્ય હોય, પણ ત્યાર બાદ જ્યારે ચેતનનો જ્ઞાનવસતવસ્તુ ખીલે, ત્યારે જો વધતો જાય છે. આ વૈરાગ્ય, જેનું અર્થ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે જ્ઞાનતર્જિત વૈરાગ્યની વાત છે એમ ધ્યાનમાં રાખવું એમાં શંકા કે દુઃખ અર્જિત વૈરાગ્યને સ્થાન નથી. વૈરાગ્યભાવ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ ચેતનની આખી અવલોકન દક્ષિમર્ચાદમાં મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે. જેને જો પોતાનાં માનતો તેનો અને પોતાનો ખરો સબંધ તેના અવલોકનમાં આવે છે અને મુંઝવે પરિત્યાગપૂર્વક સાચી અધ્યાત્મિકતા જાહેર જામતી જાય છે એમાં પછી ઉપર ઉપરના અવલોકનને કે બાહ્ય ઉપધારને સ્થાન રહેતું નથી. વૈરાગ્યભાવની તો ખરેખર જાગૃતિ છે! જો થાય એટલે પ્રાચીનો જીવનપદ્ધતિ થઈ જાય છે આમાં બાહ્યભાગ કે હાલને સ્થાન નથી. સાચો વૈરાગ્ય થયો એટલે પછી સીધી પ્રગતિ થતી જાય છે. અસ્થિતિ પડતો ખાઈ જાય છે અને જ્ઞાન કે લહેરની જગ્યાએ થતી જાય છે. જ્ઞાનવસતવમાં આ રીતે દિવસ મોટો મોટો થતો જાય છે અને ખોટી બુદ્ધિપૂર્ણ રાત્રી થતી તે નાની નાની થવા માંડે. મિશ્નમતિવાળા વરુન અમલ કે લોક દોષ છે એમ સનજવાનું નથી, પણ તેઓને સમજ્યાન ન હોવાથી તેમનામાં જ્યારે અભ્યવસ્થા જાગેલી હોય છે અને યોગ્ય દેખીતા લાભમાં ફાગળ તેઓ પરમ સાધને બીજીની જાઈ આડે મારે જીવતી જવા દોષ છે આવા પ્રકારની મિશ્નમતિ જો ખરેખર રાત્રી જ છે એમાં અંધકારની પ્રચુરતા જ દોષ છે અને એમાં અધારમાં ફાગળ જ માસ્તવમાં રહે છે. જ્યારે જ્ઞાનવસત ખીલે છે ત્યારે સાચી બુદ્ધિ જામતી જાય છે. પૂર્વજો કહી જાય છે અને અદરથી સાચા નિષ્ક્રય થાય છે. અને પછી તે સમક્ષિતમાં જ્યારે જાયો પ્રાપ્ત થાય છે, એનો વિકાસ વધતો જાય છે અને વૈરાગ્યભાવ સાથે અભ્યવસ્થા વધતી જાય, સુખ અને અહિંસાની જોડાણ આગળ વધતી જાય છે. (૨)

बहु फूली फूली मुरबि पल, म्याता जन समता संग कम सुम० ३

ਪੰਨਾ ੨—੧੦੧-੧੦੨. ਮੁਕਾਬਲਾ

સાચાઈ—મુન. હી હી = વધી અને હાજી પર્ મુનિ = પ્રેમ, આરી ખડા, સાચા ભાવ
વેપ = જાણ, જાની ને ખજારી બજારા જામે મણી નની વસપતિ. આપાવ્યાપ, યાને પાન,
ખજારા. સમ = સાથે, સાચા રેખ = હરે છે

અર્થ—(એ ચતુરાશ્રમા) મુનિરૂપ વેદી થૂળ વધી અને ફળવતી થઈ અને એમાં બલુકાર યુગ્મે નમતા (શ્રી)ના સંગ કરતા રહ્યાં (૩)

વિવેચન—વસતચતુર્થા આખી વનસ્પતી ફાલે-ફૂલે છે; તે વળતે વેદીએ સૌથી વધારે ખીંચે છે જેમ વેદ વસતચતુર્થા ફાલે-ફૂલે અને ફળે છે તેમ જ મુનિરૂપ વેદી જ્ઞાનવિભુતા પ્રતાપે તેના વસતકાળના ફાલે-ફૂલે છે આ પ્રમાણે હ્રીકૃત કોઈ મુનિ એ શી વસ્તુ છે તે જ્યાં જ્યાં હઈએ, ધમ તરફ ચારી મુનિ એટલે મુનિ એ કેવળ નકારની હોય તેને અંજે શાસ્ત્રકારે ત્રણ લિંગ (ચિહ્નો) બતાવ્યાં છે

(ન) મુતઅભિલાપ—ધર્મ સાંભળવામાં પ્રીતિ, સાકર અને શ્રાવ્યમાં મીઠાશ લાગે તે કરતા વધારે મધુરતા ધમ અવલુમાં લાગે, સુવાન વચ્ચે કોઈ, સમાનધર્મી રૂપાની ની કોઈ, પરસ્પર પ્રેમ કોઈ, તને વિન્ય મધુર આનંદ સાંભળવામાં જેવો આનંદ થાય તેવી વધારે રત્ન ધમ અવલુમાં થાય એ મુનિનું પ્રથમ ચિહ્ન છે

(આ) ધર્મ તરફ એની ઉત્ક્રાંતિ અતિ વિશિષ્ટ કોઈ માણસ જુઓ કોઈ આદરિતસહી ભક્તને અને ઇવંને વૈર થયું કોઈ, તેવો માણસ ભોજન મેળવવાની જેવી ઉચ્છા કરે તેવી તીવ્ર ઉચ્છા ધર્મ તરફ થવા કરે એ મુનિનું બીજું ચિહ્ન બલુકું

(ઇ) એ મુનિવાન છવટે રેવ કે ગુરુની વૈભાવવ્યવ એટલી ચાહે રીતે અને અત્યુચ્ચ કરે કે જ્યારે જ્યારે એને તક મળે ત્યારે ત્યારે વગર અજાણે કે વગર વિદ્યે બીજા કામ છાડી એની આસનાવાસના કરવામાં જ લાગી બાજી

આવાં ચિહ્નોએથી પ્રાણીનાં ધર્મકુનિ બની છે અને બની છે કે નહિ તેને નિલુચ ધ્યાન એવા પ્રકારની મુનિરૂપ વેદી ઉપરોપર વધારે વધારે ફાલતી બધા આ પ્રમાણે જ્ઞાનવિભુની વસ્તવ ફાલતી બધા મુનિ અને સરહજી એક જ બીજ છે, અને એ વસત ફાલે ત્યારે જ્ઞાનવિભુ-નાનવાન નાન-નમતા આજે વધારે વધારે સમતિ કરતો બધા, એને સમજાવવા વધારે વધારે રસ પડે, અને એને એકસરખી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય નમતામાં મન-વનન-કિયાને પરસ્પર પ્રેમ એમે, અને ઉદ્દેગ, કનવા કે અજ્ઞવરણનો ભાવ આવી બધા અકરની નમતા વગર પ્રાણી અને વેદથી બાહ્ય કિયા કરે, પણ તેની બુધિશાની મુદ્ધિ થયેલ ન હોવાને કારણે એ કવચવાળી બુધિ ઉપર લીંપણ કરવા જેવું થાય છે અને એના મન પ્રધાનની નિષ્ક્રિયા પ્રકટ દેખાય છે, એટલે જ્યારે જ્ઞાનવસત ખીંચે ત્યારે એક અવા પ્રકારની નમતા નહરે બમતી બધા જ કે એનો અગ્રેય બાહ્યકાર જ ફરી બધા જ નની કુન્યથી દિશ્યા મોટો ફેરફાર થઈ બધા જ એના વિચાર અને વર્તનમાં નરખાઈ આવી બધા છે અને ભવેશ અને તામ્બકશન તરફનું જેવું પ્રયાણ ન રહે પડે છે, આ સવ જ્ઞાનવસતની ખિત્તવળાનું પરીણામ છે (૩)

જ્ઞાનત શાની પિઠ મધુર રૂપ, મુર નર ષષ્ઠ 'જ્ઞાનંધન' સ્વરૂપ તુમં ૪

અર્થ—જાની-ભાષારૂપ કૈમલ અથવા કૈમલરૂપ ભાષા મનોરજક સ્વરૂપને ધારણ કરે છે અને દેવ, મનુષ્ય તથા તિર્થંકા સાથા જ્ઞાનંધનરૂપ રૂપ ધારણ કરી રહ્યા છે : આવી તમારી નાનવચ્ચત ખીલી છે (૪)

વિવેચન—વચ્ચતચ્ચતુર્થા કૈમલને સ્વર અતિ મધુર આકાર ધારણ કરે છે. એ સ્વરમા જ્ઞાનંધ છે શાંતિ છે અને ગેયતા છે વિશેષ તપાસને પરિણામે માર્ગન પડયુ છે કે આપણે કૈમલને શ્રી કૃષ્ણીએ હીએ, પણ જેના સૂત્રની આપણે પ્રશ્ન સા કરીએ હીએ તે કૈમલ શ્રી-નારી નથી, પણ તે કૈમલ વ્યતનો નર છે અને એ નરનો સૂર જ મલમાં જૂળ શાંતિ આપે છે અને નીચ જ મલને બદલું કરે છે આ કૈમલના નરને કવિએ પિઠ'ને નામે જોગણે છે. પિઠ કોટલે નર-કૈમલ સમજવો જાની કોટલે ભાષા, વાણી, ચેતનશક્તી વચ્ચત જશબર ખીલી ત્યારે વાણીરૂપ કૈમલ મધુર રૂપને જશબર બલે છે, કારણ કે વૈશ્યભાવ વધવા માટે, મિથ્યાબુદ્ધિ ધન્ટી આલે અને ચિત્તવૈકલ્ય સફલતા વધે અને રાખી માણુષ્ય સમતા સાથે સત્ત્વિ કરવા માટે કોટલે ભાષા મધુર રૂપને જશબર બાણી બલ્ય એ તે વચ્ચતવિકાસનું જનિવાર્થ પરિણામ છે

અને આવે વચ્ચતજાળ બમે ત્યારે દેવ મનુષ્ય કે તિર્થંકા જ્ઞાનંધરૂપ ધારણ કરે છે સાર્વજનિક એકતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને જ્ઞાનત જ્ઞાનમા સર્વના ત્રેષ તત્ત્વે સમાવેશ થઈ જાય છે જોનની આ સ્વરૂપએકતા અને જ્ઞાનતજ્ઞાનંધનશક્તિ જશબર બાણ વામા અને જીવવામાં આવે ત્યારે નાનવિભુની વચ્ચત જશબર ખીલી છે એમ સનજવું (૪)

ઉપસહાર—આ આખા પદમા મધ્યવર્તી વિચારણા મુખિ-વેલડીના છે એના કેદ સ્થાને સફલતા છે એમા ચેતનના જ્ઞાનત ઉદયનોની પાછળ ભૂમિકા દર્શનમોહનીયના નાશની છે અને ચેતનનો વિકાસ થવા માટે ત્યારે એની અનેક દિશાએ પ્રગતિ થવા માટે તેનું અન્ન ધણું સૂક્ષ્મ પણ ભાવવાદી મિત્ર રજૂ કરવામા આવ્યું છે. કુન્નચી દિગ્દિગ્ધ વિકાસ અને જ્ઞાનવિસ્તારો આતર (આભિષેક) વિકાસ જનભગ તર્જન જુદા મારના જ હોય છે. દુનિયાનો વ્યવહાર થન કુદુબ કે વ્યવહારના વધારામા કેદિત થઈ જાય છે; જ્યારે આત્મ વિકાસ સાથે થાય ત્યારે તપશ્ચી વધારે નત્ત્વની વાત માનસિક ઉદયનો બલ પ તાં વલ્ય છે અને જીવવાને જાણે મુજમા વચ્ચતનું થાય છે વીતશક્તિમા પ્રાપ્ત કરવાના અભ્યાસકાળમા વિશાકભાવની પ્રચુરતા થની વલ્ય છે કુલુદિ કે જોડી વિચારપાત્ર પર કાજ આવતો વલ્ય છે અને આવી રૂપિ વધતો વલ્ય છે તેમ જ નમના સાથે જ જાળની

પાઠ્યતર—જ્ઞાન-જ્ઞાન

શબ્દાર્થ—જ્ઞાન=સેમે છે વિચાર છે ધારણ કરે છે જાની (જાનિ)=એ.એ, જાની, નીચ, જાનસી પિઠ=કૈમલ, પીઠ=ધૂક સાથે મેઘ પાનનાકાકો રજ નર=દેવતા ષષ્ઠ=નિર્વન મધુર=મનોરજક, મુર

પારખ થતી બધ છે. આ આત્મવિકાસ કરવો એ સાચુ જીવન છે જીવનની સારંગતા છે. એનું વિસ્તારથી વણ ન કરતા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ગુરોવિજયજી એક પદમાં જણાવે છે કે “સમતા-રસના પાનમાં બ્યારે બિદાનદની મોલ જાડમથી ચાલતી હોય છે ત્યારે તન અને મનની દુર્બિધા બાટી બધ છે, પોતાની સર્વ દીનતાને છેડા આવી બધ છે ” અને પછી આત્મ-વશતા કહે છે કે “મધુસૂત્રના અનુભવરસની આત્મજ-સરખામણીમાં-બીજે રસ જાવતો નથી” આવી અદ્ભુત રસકથા બધા જાદુથી ચાલે ત્યા પછી બાહ્ય ભાવને સ્થાન જ શુ હોય? ત્યાં તે એ આનંદનો સાધારણ ભાવ છે તે કોઈને હિંમો-ક્રમો બધ તેમ નથી. આવી જ્ઞાનવસત કહે અને કહે એવી ભાવના સાચા ભાવુકની હોય છે.

આ પદના કનુત્વ સળથી વિચારણા યમાસ્થાને કરવામાં આવશે. સાચા ભાવુકને તે એના ભાવ તાલે કામ છે. કર્તા જમે તે હોય, તે હકીકત તેને મૂલવતી નથી. સાહિત્યની નજરે એ વાત કેટલાક અમલની ગણે છે, તેમની જિજ્ઞાસાતૃત્તિને કામ આપે તેવી સામગ્રી પશુ પૂરી પાડવા પ્રયત્ન કરવો બેઈજો, પણ તેમ કરવા જતા આવે પ્રક્રમભ્રમ થવા દેવા ન ઘટે. તેથી એ આનંદજન બને આનંદસ્વરૂપ માટે આનંદ સખ પૃથ સામાન્ય વિવેચન વિચારના વિરૂપિ છે. આ અપૂર્વ આનંદ સ્વરૂપમાં ત મલતા થવી એ વિશુદ્ધ, વિશિષ્ટ નિબ્બનક છે અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સબ પ્રયત્ન હોઈ અધ્યાત્મસંસ્કૃતિ તે પરમ સાધ છે તે પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાનવસત કહે-કહે અને કાલે તે માર્ગે આપણે મજતિ કરીએ. (૧૭)

પદ એકસોઆઠમું

ભૂમિકા—આ પદને ન એ પ જ નીતવિજયજીએ લખાવેલ મોદસમા જણાવ્યું છે કે આ પદ મુસ્લિમનું છે. એની કૃતિ રચના અને યૌદ્ધી ભેટાં એ આનંદજનન્યાં હોય તેમ જણાવ્યું નથી. એના ભાવાર્થ સુદર છે તેથી કૃતિ જળધીની અર્ધા પોત્ત સ્થાન પર સુલતવી સખી અર્ધા માત્ર ભાવાર્થથીએ એનું સ્ફુરણ વિચારી જઈએ. જમે તેની કૃતિ ઉપર સમજૂ વિચારણા કરવામાં આવે તો તેમણી વિચારક હોય તે સારવત્વ સમજી શકે છે. એ દષ્ટિ જ્યાંહા સખી આપણે આ પદનો ભાવ સંજોગમાં સમજી જવા પ્રયત્ન કરીએ.

દરેક મત કે સમજાયમાં અન્ય સમજાયવાળાની સોજત ન કરવા, તેનો પરિચય ન વધારવા અને તેના વધારે પડતા બ્યાબહારિક સળખમાં ન આવવા સૂચન કરેલ હોય છે. તેમાં કેઈ કેઈવાર બ્યાબહારિક જબ્દુત્તિ પણ હોય છે એટલે કે પોતાના વાકાવાલો બીજા વાકામાં સાચો ન બધ એ ઇચ્છા હોય છે પણ એ ઉવસત એક બીજી વૃત્તિ પણ હોય છે. દરેક માણી પોતાને માટે મર્મમાર્ગના નિર્ણય કરી શકે તેટલા બધ

જ્ઞાન અને રહસ્યોપનતું સુરહેલ કાર્ય કરી શકે તેટલી આવડતવાળા હોતા નથી, અને ઘણી વાર બાહ્ય દેખાવ, વૃત્તિને આસેપ કરે તેવી ચર્ચા અને બહુધા વિતરણમાં ફેલાઈ જનારા હોય છે. આવાં પ્રાણીને ઘેતવણી આપવા માટે પશુ આવે પ્રતિબંધ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જુદાસાળી પ્રાણી ચર્ચા કરી સત્યોપનના પ્રયત્ન કરે તે કોઈ વાત છે અને ઉપર ચોટિયા ભર્યા કે વરણાડા, મહોત્સવ કે જમણામાં બેસવાઈ બસ કો બીજી વાત છે, અને આ મધ્યમ કક્ષાના પ્રવાહમાં પડેલા અને પડખેઆપે થીત હોય તેના આધાર ભઈપેલા મારક વિઠાસપદમાં પડી જનારા પ્રાણી ઘણી ઘોટી સંજ્ઞાના હોય છે તેને ઉરેશીને આવી વિચારધારાની રચના થઈ છે અને થાય છે.

પ્રાણીને વ્યાપારી મિત્રો મળે તો ત્યાં વેપારની વાતો જ ચાલે, અને જુગારી મળે ત્યાં ઊછાપચાના જ હેકારા દેવાય. સોબતની બસર વર્તન—આસ્ત્રિ ઉપર પડ્યા વગર રહેલી નથી. મોટે ભાગે સમાન શીલ બસન અને ધમવાળાની સોબત જ બંને છે, અને તેથી સત્વિત પત્તક કરવામાં ખૂબ સભાગ રાખવી જરૂરી છે, અને કો સબંધી ચર્ચામાં જે ઘેતવણી આપવામાં આવી છે તેમાં સામગ્રિકતા સાથે જરૂરી સૂચનાના ભાવે પશુ હોય છે જે ધ્યાનમાં રાખવું. ધર્મમિત્ર પ્રાણીનો અધર્મી સાથે સબંધ ટકી શકે નહિ, સત્ય ઘોલનારનો સબંધ જૂઠું ઘોલનાર સાથે બંને નહિ અને સાકુકાર અને ધોરનો મેળ ખાવ નહિ. અમુક પ્રાણી કેવો છે તે બહુવા માટે તેના મિત્રોને યોગ્યથીએ તો તેનું વર્તન બદલી—સમજી શકાય છે, કોટલા માટે વધારે ત્રાસ અને આસ્ત્રિસીલનો પરિચય કરવાની વારવાર સૂચના કરવામાં આવી છે.

પ્રાણી નિમિત્તવાચી છે, જે આકુળાકુળા સંયોગોને ઘણી વાર આપીન થઈ બંધ છે. સંયોગ પર સામાન્ય સોગવનાર બહુ થોડા હોય છે નિમિત્તને આપીન થઈ જનારની સંજ્ઞા ઘોટી છે અને પોતાની વિચારણા પર મદાર બાંધી આપે જીવનપદ્ય યોજનાર અને જીવસરનાર બહુ થોડા જ હોય છે. આ વસ્તુસ્થિતિ હોઈ પ્રાણી નકામી અધ્યાત્મજી કે માધાકુટમાં ન પડી બંધ તેટલા ખાતર તેને તેના સંયોગો મુધારણ અને નમે તેવાની સત્વિતમાં ન પડી જવાની સૂચના આ પદમાં કરી છે. તેમાં સામગ્રિક ભાવના કરવા પ્રાણીના હિતની દૃષ્ટિ સંવિશેષ હોય એમ સબંધ ઉપરથી જણાય છે. આટલી પ્રસ્તાવના આ પદની વિચારણાને અંગે વિચારસ્પષ્ટતા ખાતર કરી. મુરદાસ કે આનંદચનમાં સામગ્રિકતા નહોતી એ તો એમની આખી વિચારધારાના બળ્યાસીને જણાવવાની જાગ્યે જ જરૂર હોય. કબીરે ગાયુ રામ રટીમ, કૃષ્ણ કરીમ સમાન તો આનંદચને ગાયુ રામ કંડો, રંદેમાન કંડો કોડ, કાન કંડો મહાદેવરી (૫૬ ૬૭૫) અને મુરદાસે હસ્તિકાજિના પાણી જનવાને પાયા, ત્યાં સામગ્રિક ભાવના ન જ હોય. આ દૃષ્ટિએ આ ૫૬ વિચારી જઈએ.

૫૪

તમ મન હરવિમુક્તનકો સંગ

માકે સંગ કુલુદિ ઉપગત હે, પહત મનનર્મ સંગ મમં ?

અર્થ—હે મન ! જે પ્રાણી હર (હરિ-કૃષ્ણ)ની ઉપરાંદ્ય કે વિમુખ હોય તેની સોબત છેડી દે. કારણ, જેની સોબતથી માઠી લુલિ ઉત્પત્તિ થાય છે અને ભજનમાં ભજ પડે છે (તેની સોબત કશી ન પડે.) (૧)

વિવેચન—આ પદમાં ઉપરોક્ત આપે છે કે હે મનહા ! તું જે પ્રાણી હરની વિમુખ હોય તેના સંગ છેડી દે. હર શબ્દનો અર્થ તો શરૂ થાય છે અને સુશાસનું આ પદ હોય તો હરિવિમુખન શબ્દ વધારે સુયોગ્ય લાગે. કારણ કે સુશાસનમાં હરિભક્તિ રસભસ થતી હોવાથી જે પ્રાણી હરિની વિમુખ હોય, જે પ્રભુભક્તિના સમય કે સક્રિયતા અમને નકામે માનવા હોય, તેવાની સોબત તું મૂકી દે. વારેને વારુ ભવિષ્ય સુધારણું હોય તો હરિવિમુખ પ્રાણીને કોણથી પણ તું ઊત્તરેય નહિ. એટલા માટે હર શબ્દ અહીં સાહેવિક સમજવાનો છે. જેનો જે બાદશ હોય, જેના જે પૂજ્ય હોય, તેવાની વિમુખ થયેલા, તેની વિદુલ વર્તન કરનારા અને તેનું કલ્પુ બોલનારાનો સંગ ન કરવો. જેની સોબતથી કુલુદિ થાય, ભજવાનના ભજનમાં ભજ પડી જાય, અહીં હીલી પડે, એવાની સોબત ન કરવી. અહસકમાં પદમાં ત્યાગ્ય ગતિનો મહિમા વિસ્તારથી આપે છે. અહીં તેની ઊલટી બાબતની વાત કરી છે. ખરાબ ભજના પ્રતિકૂળ સોબતની કેવી અસર થાય તે પર મનનુ લક્ષ્ય એવી તેના ઉપર પ્રતિભા મૂકવા અહીં પ્રેરણા છે. જે વિચિત્ર માલુસની સોબતમાં પડી જવાય તો જે મનને ટાળી નાખે, મનમાં જે માન આપણા પૂજ્ય માટે હોય તેને કોસરતું કરી દે અને તમે ભારે મોટા ભગત થઈ જશો ! તમે વેવલાં છો— જાવા જાવા મેલ્યાં ટોલાં આપી વાતને નભળી પાડી દે છે.

અને ભજન-સ્તવનનો મહિમા તો એવર છે. ઔતચાનમાં ભારે એકતા અમે છે આધિ-ઉપાધિ ભૂટી જવાય છે અને ચેતનશક્તીની ખરી પિછાણ થાય છે. એવા ઔત-ચાન-ભજન-સ્તવનમાં જે સોબતથી જાણ્યું પડે, જે અનિર્વચનીય અપર આનંદના લાભ લેવાને જાહે પ્રાણી કુલોમાં પડી જાય તેવા પ્રાણીની સંગતિ ચરહરવી. (૧)

પ્રાપ્તવર—હરિવિમુખન' સ્થાને હરજ મુખન તજ-તજિ સજ-સજિત.

શબ્દાર્થ—તજ=ઘેડી દે, સજ, હર હર. હરિવિમુખના= ? પ્રાણી હરિની વિમુખ હોય, જે તેણી ઉપરાંદ્ય. અતઃ હમ, જે તેમા માન્યો ન હોય, ? વિરોધી કે ઉપરાંદ્ય હોય તેનો જાત=સોબત, સજિ, પરિમલ નહિ=તેમા કુલુદિ=માઠી લુલિ, ખરાબ લુલિ ઉપગત=વાત. ભજન=હરિપરસ્ક. ભજ=શ્રોત.

૧ આ પદ ખરેખર બહેતેરીમાં નથી, પણ પ્રામાં છે. અને ૫ ગીતરિચ્છાએ લખાવેન નેમૂદમાં છે. તેથી તેને ૧ ની સખ્યા આપી અહીં લખાય કહ્યું છે. -વિવેચનકાર.

કદા મયાં પય પાન પિલાવત, વિપ ન તજે સુયંગ;

સરહું કદા અરગમા છેવન, મરકટ ચૂપજ મંગ મન૦ ૨

અર્થ—સર્પને દૂધનું પાન કરાવવાથી શું થાય ? એ કાઈ પોતાનું ડેર ન તણ દે અને ગધેડાને ચરીરે મુગ ખી વસ્તુનો લેપ કરવાથી શું ? અને વાઢશને અમ પર ધરેલું પહેલવવાથી શું ? (૨)

વિવેચન—ત્યારે અહીં એક પ્રશ્ન યાદ છે કે એ તમારી વાત બરાબર હોય તો તમે જેવા તમારા સોજતીને તમારા જેવો કા ન કરો ? એ સવાલના જવાબના મધ્યમ કક્ષાની સોજતમાં કોણ કોના પર અસર કરી બાક તેના દાખલા આપે છે એ પ્રાણી પોતાના જીવસાચ ઉપરાંતનો વજત પ્રભુલજનનાં જાગતો હોય, તેને એક મિત્ર મળે એટલે કાં તો દેશકથા સીક્યા કરે, કાં તો લક્ષ્મી કેટલી ચાલશે તેની વાતો કરે અને કાં તો સમજ્યા વગરની ખર્ચની બાદ માત્ર પર ટીકા કરે; એ જમ્મે તે કરે પણ આપણા ભાઈ સાહેબના ભજન કે સ્તવન તો જરૂર અટકી બાક અને એ સંસારસિંહ પ્રાણી તો પોતાની વાત મૂકે નહિ, એની જ્યાંમા વિતકા જ હોય; એના પ્રસ્તાવમા પુદ્ગલનાદ કે નિદાનુધી જ હોય, એટલે એને મુખારવાની વાતને બહોળે આ ભાઈ ખીમે ખીમે નીચે ઊતરતો બાક અને અતે થાકુ બાક હારમાં ધસી પડે અને કોઈ વાર તેમા દુબી પણ બાક. એટલે સોજતીને મુખારવાનો વિચાર કરવા પહેલાં પ્રાણી પોતે લપસી બાક તેની ચિંતા વધારે કરવાની છે. ભજનમાં ન માનનાર, ઉપરચોટિયા ચર્ચા કરનારા અને અન્નને ભજન-સ્તવનમાંથી મુલાવનારા માણસોનું કેટલાક દાખલા આ ડી અત્ર વર્ણન કર્યું છે તમે સર્પને ક્ષોગા ભરી ભરીને દૂધનું પાન કરાવે, તો શું થાય ? શું એ પોતાનું ડેર મૂકી દેશે ? તમે ગધેડાના ચરીર પર કેયર-ચકનનું વિવેચન કરે તો એનાના પવિત્રતા કહી થવાની છે ? એ તો તુરત ઉઠરાવ તરફ જઈ જુઠ્યા મડી લશે અને જાશે તો તમને પણ પોતાની ત્રામે જેવી જશે, અને, તમે તેની સાથે નહિ જાઓ તો, પાછલે પગે બે-આર પાકુ તમારા પેટ પર લખાવી દેશે અને વાઢશને ધરેલું પહેલવવામા આવે તેનો જાક થો ? એ એના હાથ પહેલશે તો નવલખ હારને તાપીદાદી ફેંદી દેશે. એ જ પ્રમાણે ધર્મ તરફ સહાનુભૂતિ કે પ્રેમ વગરના પ્રાણી વરફ તમે જમ્મે તેની હાગમી ભતાયા અને તેને સીકા ચખેદાથી વધાવી લો પણ એ સર્વ માંડને ધરેલાં પહેરાવવા જેવું છે એમાં કાઈ સાર ન નીકળે; તમારો જીવત નકામો બાક અને તમે પોચા હો તો નમાકુ હોય તે પણ તમન જોડન જેતો તો એમા હીકાચ તો જરૂર આવી બાક ! ત્યારે આલો પરિણામ વગરનો અજવા ઊલટું પરિણામ આવે તમે પ્રપ્ત કોણ કરે ? (૨)

પાઠાતર—કહા-કા.

સામ્યાર્થ—કહા=શું ભયો=થવું પવપાન=દૂધનું પીવું પિલાવત=પાવાની આને તિા=કર પુરત=સર્પ એ અરક=ગધેડાને ભરવન્ન=કેયર, ચકન, કપૂરારી મુગથી પાવત એકા કરીને તમાર મેટ મુગથી પાવ બેપન=મેપ કહા=થા મડે મરકટ=ચીંગો જુલુ=ધરેલાં અમ=ઠરિ.

કૌશલું કાશ કપૂર પુગાવત, શ્યાન નાશાવત ગગ;

ચું પાપાળ વાળ નહિ મંદત, પીતો મયો નિર્મળ;

‘આનંદપન’ જે હે કાલી કલલ, પદત ન દુહો રંગ મન ૩

અર્થ—કાગડાને ચણવા માટે કપૂર નાખવામાં આવે તેથી શું? અને કૂતરો કાગડા
અથા નદીમાં સ્નાન કરે તેથી શું? તીરે અને તેટલું વીરુષ હોય તોપણ તે પશ્ચરને હોદી-
કાપી શકે નહિ; અને છિલકું એવું બાણ પીઠુધમ થઈ બલ્ય. આનંદપન કહે છે કે જેણ
(કરિચિમુખન) પ્રાણી તો કાળા કામગ્યા જેવા છે; એના ઉપર બીજે રત્ન ચડી શકે નહિ
(એ તો એનો મૂળ કાળો રત્ન જ રાખી રહે). (૩)

વિવેચન—જેમ તમે કપૂતરને માટે બધે નાંખો છો, તેમ કાગડાને ચણવા માટે
કપૂરના નાના નાના ટુકડાઓ કરી નાંખો તેમા શું? તમે એમ આશા રાખો છો કે કાગ-
ડાને કપૂર નાખવાથી એ એની કુદરતી કાળાશ વગર દેરી બલવા એની વિદ્યા પર નેસવાથી
ટેવને મૂકી દેશે; પણ છિલકું એ તમને વિદ્યા વરદ-સ્વામ્ય વસ્તુ વરદ-લઈ બધા ચલ કરે;
તમે જેને ફેરવી નહિ શકો. ત્યારે કાગડાને કપૂર ચણાવવાનો પ્રયત્ન તે કાંઈ સમજ
માણસ કરે અથા? અને કૂતરને તે શું અથા નદીમાં નવરાવવો? અથા પવિત્ર નદી છે, એમા
સ્નાન કરાવવાથી બલોભવના પાપ બલ્ય છે અને શરીર પવિત્ર થાય છે. આવી માનવ્ય પર
જોર આપી ખાસને કાંઈ પ્રાણી કૂતરાને અથામાં સ્નાન કરાવે તો એમ કરવાથી એ પવિત્ર
થશે? સમજ માણસ જેવો નિષ્ફળ અને નકારો પ્રયત્ન જ ન કરે. તમારું બાણ અને
તેટલું વીરુષ હોય પણ એ પશ્ચરને હોદી નહીં શકે એને પશ્ચર સામે વાકવામા આવે તો
પશ્ચરને તો કાંઈ અસર પણ થતી નથી, પણ બાણને સમવાતું બાણ હોય તે પીઠુ થઈ
બલ્ય. નિમગ્ન નો અર્થ તૂણીર થાય છે. એને વાસા પર બાધવામા આવે છે. એમાથી એક
એક બાણ કાઢે વડે એથી કામકા પર ચલાવી માસ્વામાં આવે છે. આપણ તૂણીરને પશ્ચર
સામે બાધવામાં આવે તો બાણની અણીના સર્વજીવી તેમાથી વચુખા લેતે એટલે બાણ
પીઠુ ધમ્મ થઈ બલ્ય, પણ એથી પશ્ચર બાજે નહિ કે પીઠુએ નહિ. એ પ્રમાણે કરિચિમુખ
પ્રાણીનો સ્વરૂપ કરવા જતા એના પર તો અસર ન જ થાય, પણ આપણું બાણ
(—આત્મશરીર) ગરમાગરમ થઈ બલ્ય. પીઠુ એ અભિનો રત્ન જવાવે છે અને બરબી
અસ્વસ્થ માનસ જવાવે છે. નિષ્કળ પાકનો બર્ષ પ અધીરવિજય અધિ નિ સ ક કરે છે એ
પીઠુ—ગરમ થાય તેમાં શકા નથી. વાત એ છે કે પશ્ચર પર બાણ મારવા જતા
બાણને ઇચ્છ-કાંચિ થાય છે પશ્ચર પર અસર થતી નથી.

પદ્યવર—પદિ-રમો. નિચ-નિચ

સંજ્ઞાર્થ—કૌશ=કાળા સુગંધત=ચણાવતું, નાળવુ અથાવુ શ્યાન=કૂતરો. નાશાવત=નવરાવતો
મન=મન નદી. ચું=જેમ. પાપાળુ=પશ્ચરો. બાણુ=તીર, શર. એમલ=કાપી. પદિ=પદો
અથા અમે. નિચ=બાણ વેહે=તે છે કાળી કાળા=કાળી કામગ્યા. ચડા=ચડે, બાણ થાય. દુહો=બીબે

આનંદન કહે છે કે એ તો કાળી કામળ છે એના ઉપર બીજો રંગ કદી ચઢી શકે જ નહિ. કામળ સફેદ હોય તો તેને લાલ, પીળી કે લીલી બનાવી શકાય, પણ કાળી કામળ હોય તે તો ત્રણ કાળમા કાળી જ રહેવાની; એના પર બીજો રંગ લાગે જ નહિ અને લગાડવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તો મહેનત માથે પડે. (૩)

ઉપસહાર—હરિવિમુખ જે પ્રાણી હોય તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં એ સુધરે નહિ અને આપણે આપણુ કામ જુદી જુદીએ. સમસ્ત બ્યવહારુ માણસ આ વિમુખ પ્રાણીના સગમા પડી બાંધે તો તેનો રંગ આમાને ન લાગે, પણ સામાનો રંગ તેને જરૂર યોગ્ય-વધતો લાગે. કાળિયા સાથે પાળિયાને બાંધ્યો હોય તો વાન (વળ—રંગ) ન આવે, પણ સાન (સમજણ—અજ્ઞાન) તો જરૂર આવે અને બહારી મુશી વાનનો જ છે એની યોગ્યતામાં કુલુદિ થાય, મન રખડુ થઈ બાંધ, સ્વર્ગ ભાવ પર પ્રેમ થતો બાંધ, અને આપણે જે કોડુ ધનુ બાજન-તવન કરતા હોઈએ, તેમા લગાવુ પડી બાંધ અને આખરે બાજન ભૂલી જવાય. માટે આપણુ હોય તે યોઈ બેનાએ એવી યોગ્યતા ન ચઢવું એવાને જાણે ન ચઢવું, એવાના પ્રસંગથી દૂર રહેવું.

મધ્યમ કક્ષાના પ્રાણીઓ, જેઓ પાવાને માટે દલીલ કરી શકતા નથી, તેઓ ત્યામાન્ય પુદિના હોઈ સામા સાથે તરત મળતા થઈ બાંધ છે જેમના મન પર અસર થતા વાર લાગતી નથી અને જે વર્ગના દુનિયાનો ગોટો ભાગ હોય છે તેમણે બધામાં નાસ્તિક કે મધ્યમ વચરના પ્રાણીનો સગ કદી ન કરવો. એમા પાવાનું હોય તે ગુપ્તવવાનું થાય છે એનું પ્રાપ્ત કરેલ હોય તે કારી જવાય છે અને પાવાનો વિકાસમાન સાથે રહેતો હોય છે તેને બહારે વિનાશનો પથ સાંપડે છે આપણી પાસે રૂધ હોય તો તે સપને પિતરાવવામા ભારે એકામ છે એમા એનું ઝેર વધે છે અને એ ઝેર રૂધ પાવારને પણ ભારે છે આવી રીતે સગ દાખલામા લાવ સમજી લેવો.

આ પદમા હરિવિમુખનો સગ ન કરવાની વાત કરી છે તે અસાધારણ પુદિસસ્તિ વાગ્યને માટે નથી એ તો ઘર્ષા દલીલ કે વાતચીતથી આમાનું દિલ રજન કરી તેને ફેરવી શકે. પણ આજુ બહેવાડુ પ્રાણી જ્યા ત્યા અધર્મ-દર્શન બાંધે તો એણે યોગ્ય ભરિક ભાવે કે ભાવે ભાવે મેગનું હોય તે પણ ગુપ્તથી લેમે છે. તે પ્રાણીએ હરિ વિમુખ-ધર્મવિરુદ્ધ, આદર્શહીન પ્રાણીના પરિચય ન કરવા. આ વાત બધુ અનુભવને પરિવાસે લખાયેલી જણાય છે. આપણી પાસે પાંચ પ્રાણી સાસ હોય, અને જે સરેલા-ચેપાયેલા હોય; એ સાતેને એક કરડિયાના મૂંઝીએ, તો બે બચ્ચા પાવાનો ચપ જાય સાત પ્રાણીને લગાડે અને તેને બનાડે. એમા પાંચ ત્રાત હાથ તે લેને સુધારી ન શકે ત્યામાન્ય આજુ કક્ષાને માટે ધનુ બનવું દરરોજ અનુભવાય છે. માટે હરિવિમુખનો સગ ન કરવો એક નિશ્ચય. સારી પ્રાણીના માર્ગો વિપદામાંથી હોય છે અને કાળ ચઢવાને

જાહે એને જીવણું સહેજું લાગે છે અને જીવવાના આનંદમાં જાહેવા માટે લીધેલ મહેનત પણ વીસરાઈ જાય છે. માટે અને ત્યાં સુધી એવો પ્રસન્ન જ રહેલો થવા ન દેવો.

હરખ(૫)મુખન એવો પાક પ્રતર્ભા છે, એનો અર્થ ધાટીથી હરખાયા કરે તેવા હરખપૂડા માણસો જણાય છે. એવા માણસો તમારા વખાણુ કર્યા કરે, તમારી થાસે મીઠી મીઠી વાતો કર્યા કરે અને તમને આનંદકલ્પોલમાં રાખી તમને અન્ન-દોર્ષા કરે, તમને કદી વખત જ મળવા ન જાય અને તમને પુણ્યલાભથી જનાવી દે. આવા પ્રાણીના પરિવર્તથી આપણાના કુલુલિ ઉદ્ધવ થાય છે. તસારસિકતા વધે છે અને જાનન-સ્તવનમાં ભગ પડે છે. આવા પ્રાણી પર આપણે અસર કરી શકતા નથી, પણ આપણે શેડુ ઘણું કરતાં હોઈએ તેમાં ભગ પાડે છે અને આપણને સાચા નામ મુકાવી દે છે. માટે આવા હરખપૂડા માણસોની સોબત ન કરવી. હરખથી હરખવા થાય છે અને હરખની વચકથી મનજનું સમતોલપણું એવું સુમાવી બેસાય છે કે એને કેમલે લાવવું નશકજ નહિ તેા હાથે મુરકેલ જાને છે.

આ પદ મુરકાસનું હોય છે. અધિ તેનું હોય, પણ તેમાં બહુ અમલની મુશમ વાત કરી છે અને તેને મન પર લઈ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે (૧૮)

પરિશિષ્ટ ૧ પૂરવાળી પદ^૧

શ્રુતિકા—૧૦૮ પદ સર્વ રહ્યાં તે ઉપરાંત છૂટાછવાયા પદ મળે છે તેમાં આનંદ
પનનું નામ કતાં તરીકે હોય છે તેનો પણ સમજ તો જરૂર થવો જોઈએ. એના કર્તૃત્વ
માટે વિચારવું. આજી રીતે કોઈ વાર વિવેચનમાં અને કોઈ વાર વિવેચનને છેડે અને સમુચ્ચયે
ઉપાદ્રુષાતનાં થશે. આ પદ શ્રીબુદ્ધિસાગર મહારાજના આનંદધનપદ—ભાવાર્થમાં ૧ ટમા પદ
તરીકે સ્થૂં થયેલ છે એની શબ્દરચના જોતાં એ આનંદધનશ્રીની કૃતિ હોય એમ લાગતું નથી.
એકે આ પદમાં આનંદધનની આજી ગૂંઘા કે યોગરમણના નથી, છતાં એમાં ચિંતનના વિકાસ
માટે જિહ્વી લાગણી અને વીમ આઠાશા તરવરી આવે છે. એમાં ત્રેવીશમાં વીધં કર શ્રી
પાદ્મનાથ મહારાજની સ્તુતિ છે એમાં ઉચ્ચ ભાવ અને સ્થિર આશય પ્રાર્થનારૂપે સારી
રીતે ગ્રહવાયા છે.

(રામ-વેદાલક)

મરે પ મમ્મુ ચારિણ, નિત્ય દરિદ્રાન પાઠ;

પરજક્ષમક સવા કરં, ચરણે વિષ્ણુ માઠ મેરં ?

અર્થ—હે પ્રભુ! નાથ! મારે તો જોટલું જોઈએ કે આપના હરશેજ દશન કરું
આપના ચરણમંગની સેવા કરું અને આપની સેવામાં મારા મનમાં લગાવી દઉં (૧)
વિવેચન—પ્રભુ! પાદ્મનાથ દેવ! મારે તો જોટલું જ જોઈએ છે કે મને આપનાં
દર્શન હરશેજ થાય.

દર્શન દેવદેવત્ય, દર્શન પાપનાશનમ્ । દર્શન સ્વાગસોપાનં, દર્શન મોક્ષસાધનમ્ ॥

-દેવાધિદેવના દશન પાપનો નાશ કરનાર છે સ્વયં (દેવલોક)ના પત્રધિવારૂપે છે અને
શોધતું સાધન છે.

દર્શનનો આટલો ઘોટો મહિમા છે. જ્યેષ્ઠાશ્રમા આજી રીતે આપણે નાનપણથી
પ્રાર્થાએ હીએ -

પ્રભુ દરિદ્રાન મુખ સંપદા, પ્રભુ દરિદ્રાન નવનિધિ, પ્રભુ દરિદ્રાનથી પામીએ, સત્ત્વ પદ્મત્થ સિંધ,

આ રીતે તો સવ પદાર્થોની સિદ્ધિ પણ દશનમાં રહેલ છે એમાં અનેક મુખની
વપત્તિ છે એમાં નવ નિધિ અને આઠ મહાસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ છે અને એ મુખસ્વ છે આટલી
હદ મુખીનો મહિમા દશન નો ગાયો છે અને શોધસાધનમાં એને ખાત મનરતનુ સ્થાન
મળેલું હોવાથી દશનને વિવિધ દષ્ટિએ સમજવા અને તેનો પરિચય કરવાની જરૂર છે.

૧ આ પદમાં પ્રાર્થના પ્રાપ્ત થયેલ નથી.

શબ્દાર્થ—મેરે = મને. ચાલીએ = નેઈએ, પસદ પદ દરિદ્રાન = દશન (રિત્તન) પાઠ = પામું,
નેઈ મરનું = પદ, અનુગત, ચારિત, તથા જાડ = પ્રગાડ

દશન શબ્દ અનેક અર્થમાં લાપામ્ય વપરાય છે. દા. ત., જોન દર્શન, બોદ દશન, સામ્ય દર્શન, વેદાંત દશન, જૈમિનીય દશન, નૈયાયિક દર્શન, વૈશેષિક દર્શન, અહીં દર્શન એટલે તત્ત્વજ્ઞાન (School of philosophy) મૂળ વસ્તુ જોના ધર્મો, જોના પ્રકૃતિકરણો, સ્વરૂપ, ઉત્પત્તિ, વિકાસ, વિસ્તાર અને અંતિમ અવસ્થાનો વિચાર કરનાર જુદાં જુદાં દિગ્ગિ કુળોને દર્શન કહેવામાં આવે છે. અથવા દશન એટલે જેમણે તે જ્ઞાનાવસ્થાથી કમ પછી બીજી જ્ઞાનાવસ્થાથી કમ આવે છે તેનાં દર્શન એટલે વસ્તુનું સામાન્ય અસ્થિત જ્ઞાન જો અર્થ છે ગાયનું ગોત્ર, મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, વસ્તુનું વસ્તુત્વ જો સામાન્ય છે. આ કંઈક છે જોનું સ્પષ્ટતા વગર જ્ઞાન થાય તે દર્શન છે અને બ્યજન, અર્થાવગ્રહ, ઈર્ષ્ય, અપામ અને પ્રારણાથી નિર્લેપ થાય તે જ્ઞાન છે જો અર્થ દશનનો વિશિષ્ટ પ્રકાર છે. ત્યાં જો તત્ત્વજ્ઞાનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. આ જન્ને અર્થો જાત્ર વપરાયેલા દર્શન શબ્દને કેટલા લાજુ પડે છે તે માટે નીચેનું વિવેચન વિચારો :—

અહીં દર્શનનો બ્યવહારિક અર્થ છે આપણને કેઈ બ્યક્તિ મળે ત્યારે તેનાં દશન થવા કહેવાય. તીર્થંકર દેવની મુર્તિ કે ચિત્રનાં દર્શન કરવા જવું જોમને માન આપવું અને જોની પાસે જિલા રહી તેમનાં સુલુગ્ધાન કરવા જો અર્થમાં પણ દશન શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે. આલો, કેરે જઈ જાત્રવાનના દર્શન કરી અવીજો અથવા આપના દશન તો હાલ દુલભ થઈ પડ્યાં છે. આ અર્થમાં આ પદમાં દર્શન શબ્દ વપરાયો છે. શ્રીકૃષ્ણ યજુરજો દર્શન શબ્દ પર પશ્ચાત્તુ આજુ સ્તવન રવી તેની બ્યઅર્થમાં તૂજ દરિયાનું મુજ વાહકું રે રાજ જોવા નાહા પણ અર્થઅર્થિત જાન નીચે દર્શન શબ્દનું વિચારણીય સ્ફોટન કયું છે જોમા મુદ્રાદશનથી માંડીને બ્યત્તમદશન સુધી પ્રાણી બ્યઅર્થા બ્યથ છે અને સમજા જોવજૂતનવની અપેક્ષાજો દશન શબ્દમાં સ્વરૂપલાસન અને બ્યત્તમની સિદ્ધિનો કેવી રીતે સમાવેશ કર્યો છે જોનું આજુ તત્ત્વ-સ્વરૂપલાસનું છે દશન કરનાર અવજ્ઞ અને અજાણ પ્રમુને કેવી રીતે જાને છે જોની તેમા સ્પષ્ટતા કરી છે

આવા પ્રકારનું દશન મને મળે એટલું મારે તો જોઈજો છે. આપ સાહેબનું થાહ દશન થવા કરે આપ મારી બહુ ન-મુખ રહો, આપ મારા હૃદયજાહુ સ મુખ રહો, આપ મારી યોનપ્રતિમા અભિમત સ્થાને રહો, આપ બ્યલજન સ્થિતિમા મારો ડેમ થઈ રહો, એટલું મારે તો જોઈજો. આ દર્શન શબ્દ પર નયને લગાડી મારે મુદર અથ ઘટાવી શકાય તેન છે તેથી શ્રી કૃષ્ણજીના સદર સ્તવનના તેમના પોતાના કૃષ્ણ વિવરણ અનુસાર દર્શન શબ્દની બ્યઅર્થા અને નયવટના જાત્ર પ્રસ્તુત હોઈ તેનો સાર નીચે પ્રમાણે વિચારી જઈજો :—

પ્રમુદાનું રોપણું તે ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપે સમ્યક્ત્વ (દશન) અતિ પવિત્ર છે, તેનું મારણ જો છે કે સમજનથી લગ્ન મિદ નમાન છે અને નાવરણ જાહ કરી મોક્ષ બ્યથ છે ત્યારે જોવજૂતનથી તેનું દર્શન સાધક થાય છે સમજનન મુદામોહી છે જ્યારે શબ્દમાં વસ્તુના

નામપદના અર્થનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે ત્રણ પદોમાંની પરિણામકતારૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુ પ્રકટ થાય ત્યારે એવબૂત નય પ્રાપ્ત થાય છે તે જાણ માટે અરિહિત જનવાનના સ્વરૂપભાસન અને આસ્વાદન સાથે અવલોકન થાય તે શબ્દનયે પ્રભુનું દર્શન થયું સમજવું માત્ર આજથી પ્રભુનું દેખવું થાય, પણ યોગની અપગત્ય સાક્ષ્ય કરે અને અન્ય કાર્ય કે વસ્તુનાં ઉપયોગ રહે તે નેત્રમનયે પ્રભુનું દર્શન થયું સમજવું આશાતના તણ વદન-નમનપૂર્વક પ્રભુમુદ્રા તથા પ્રભુના ચરિત્રનું દેખવાનું થાય તે બ્વવહારનયે દર્શન સમજવું

સર્વ ઈદ્રિયથી પ્રભુને જીએ, સ્તવે, તેમા જોકાવતા કરે અપગત્ય મટાડી કે ત્યારે જાનુસૂત્રનયે પ્રભુદર્શન થયું એમ સમજવું અવરગતી પરિણતિ, જોનાના આકર્ષણ, પ્રભુમુદ્રાએ જોકાવતા, આદમસૂત્ર પ્રકટ કરવાની અવરગત અભિરુચિ સાથે પ્રભુનું વર્તવલ પદારૂપ અવલોકન તે શબ્દનયથી થયેલ દર્શન સમજવું

આવે આ 'દર્શન' શબ્દનો મહિમા દેવચક્રલોકે જતાએ છે. ખુદ આનંદવનજીએ પોતે દર્શન શબ્દનો મહિમા જતાવવા સારું શોધા અભિનંદન સ્વામીનું સ્તવન લખી કમાલ કરી છે ત્યાં દર્શનનું આખું વર્તવજ્ઞાન નિર્ધારી નાખ્યું છે આખા નરજીવનનો ત્રાસ દૂર કરવા માટે દર્શનને ખાસ સ્થાન આપ્યું છે એ દર્શનપ્રાપ્તિ કુલમ છે એમ જાણવી નહીં કૃપાથી જોની મુલજવા જતાવી છે અને માત્ર દર્શન દર્શન શબ્દની જૂનો પા વાંધી જોની વર્તવ હીપી થકે એમ નથી તે પણ જાણવી હીમું છે. આ સ્તવન પર થયાસ્થાને વિવેચન કરવાની ઇચ્છા છે અને ત્યાં દર્શન પર વિસ્તારથી વિવેચન કરવાનું રાખી અત્ર માત્ર એટલું જ જણાવીએ કે દર્શન જેવી સામાન્ય માત્રાથી કરી, એમ લાગતું હોય તેા તે યે તેવી થાત નથી. પ્રભુ! માત્ર તમારા દર્શન અને દરશજ થાય એટલું જ તું માગુ છું - એટલી સામાન્ય લાગતી માત્રાથી કાઈ બાંધી શક્યું નથી માત્ર મુદ્રાદર્શનથી માંડીને સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ, આસ્વાદન અને અવજાસન સર્વનો જોના સુનાવણ થઈ વ્યથ છે

મહિમા તથા, જરા નિશીદી શબ્દ જોડ્યા અને રડી લે દેવ નાખા, નને મેલ મારે છે? એમ લાજ લાજ દર્શન કરી નહિર જણાઈ નીકળી જવું એનું નામ પણ દર્શન તેા કહેવાય, પણ તેની જાણ ઉપયુક્તતા નથી; પણ છતાં પ્રાયનિક નજરે તે પણ કાઢી નાખવા યે નથી અતિ વિશિષ્ટ આત્મદર્શન, જે એવબૂતનયે છેરે થાય છે તેની શરૂઆત નેત્રમનયના દર્શને જ થાય છે એટલે આદ્ય દર્શનનાં નજરે ઉપર આદિયા બાદ દર્શનની અત્યંત જોડી જાને છતાં પૂર્વાજ્ઞાન વતરકે અને પ્રવનિત પ્રાથમિક મોખાવિદ્ય વધારે તેની પણ કિમત છે. આ રીતે વિચારવા અને તે પ્રકારના દર્શનનું મૂલ્ય તેા જરૂર છે અને મુદ્રાની વાત એ છે કે દર્શન-દેખવું દરશજ થયા કરે, તેા કોઈ જાણ જાણામથી અવરગત જરૂર જવાય છે આદર્શને આજખવાનો પ્રયત્ન થાય છે તેના યે થવાની રૂચિ નાપડે છે અને એ રીતે પ્રવતિને માર્ગે પ્રવાસ આગળ આગળ થતા જાય છે નથી પ્રભુને નાય એટલે આ પ્રાણી વિશિષ્ટ કરે છે કે જનવાન! નરે એટલું તા જરૂર એઈ ન કે તુ નમારા દર્શન દરશજ થાયું અને આપથીના ચરણકમલની નિભ જેવા કર

પ્રભુના અરણ્યકમગની સેવા એટલે પ્રભુએ જે માગ ઉપરેસ્થો છે તેની સેવા સમજવી. પ્રભુએ આત્મસાધન સાધવાના માર્ગો જતાવ્યા છે અને તેમાં ઉદયપૂર્વક આત્મચક્ષિત થોપવ્યા વચ્ચે, આસેવના કરવાની વાત કરી છે. ભગવદ્વચનના બે વિભાગ પાડીએ તો શ્વિત્રી પ્રથમ અને બૃહસ્પત્યર્થના માર્ગો પ્રગતિપથની નાની-ચોટી પ્રભુલિખાઓ છે તેનું આસેવન કરવું; અથવા દ્વિતીય-ભાવસાધુનાં લક્ષણો ભજવવા; અથવા દ્વિતીય કે ભાવજ્ઞાનકર્તા માર્ગોનું આસેવન કરવું; અથવા માર્ગાનુસારીનાં સુલેખાને અનુસરવા—એ સર્વ અરણ્યકમગની સેવા છે. પછી અક્ષર પાપસ્થાનકનો ભાગ કરવો, કયાંય પર કાળૂ લાવવો, ઇંદ્રિયો પર સંયમ કરવો, યોગ્ય યુગ્મકાસજની પરિચર્યા કરી તેમની પસંદગી સંયમમાત્ર શીખવો પૂરવિષય કરી માર્ગપ્રાપ્તિ કરવી અને એ રીતે સાધનધર્મો પૈકી પોતાને જે અનુકૂળ જણાય તેની આસેવના કરવી એ અરણ્યકમગની સેવા છે.

સત્ત્વમાત્ર પ્રાપ્ત થવાની મુશ્કેલી તો જીવી જ છે. પણ પ્રાપ્તિ પછી તેના સ્વીકાર અને તેનું સેવન પણ એટલા જ મુશ્કેલ છે. વધુ પ્રાપ્તીએ સાચો રસ્તો બદલવા છતાં તેને અનુસરી શકતા નથી, વસ્તુતત્ત્વે પદ્ધતિની અનિવર્યતા બદલવા છતાં તેને અનુકૂળ વર્તન કરી શકતા નથી, તેના માટે પ્રભુને-પોતાના આદર્શને-વિદ્યાર્પિત કરે છે કે પ્રથમ તો મારે આખાં નિત્ય દર્શન ભેઈએ, અને જીલ્લ વાત, આપના અરણ્યકમગની સેવા એટલે આપ જે વાત ફરમાવો છે તેનું નિત્ય આસેવન ભેઈએ.

અરણ્યકમાં ચિત્ત દર્શન અને સેવનથી આદર્શની સન્નિવૃત્તિ થઈ પણ મનનું બળ ત્યાં રજાશ્વા કરે છે. એને જસજર એક સ્થાનકે બાંધવું ભેઈએ. આ મનના નિયમન માટે આજો આનંદોજ જતાવ્યો છે. યોગ્યાચાર્યોએ ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના સેરો જતાવ્યા છે. પ્રાણાયામ, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિનાં જી શણે જતાવ્યાં છે અને મનની વિચિત્રતા, મહત્તા અને આદર્શસાધ્યતા અનેક પ્રકારે જતાવી છે. પ્રભુઅરણ્યકમાં ચિત્ત લગાવવાથી એનું રજડુપણું કમજોર નાવે છે. એ એક જીલ્લે જમાય છે અને પછી તો મનસાધનની વિચિત્રતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. હયાન પછી સેવન થાય અને સેવન પછી ચિત્તની જોડા પ્રતા થાય. આ પ્રવૃત્તિનો ક્રમ જસજર જતાવ્યો છે. આ આનંદોજની પરિસ્થિતિપ્રાપ્તિ શેહેરીકરણે થાય છે. એ વાત યોગ્યન થઈ ભેઈ-બળી થીવી જરૂરી જામતોની વારવધી માસ લેન હિંમે યોગ નામના પુસ્તકમાં કરી છે. (૧)

મનપંકજ ક મૌસ યં, મહ પાસ થઠારં;

નીપત મજીરૂ હા રહું, મરે બીચ રમારું મરું. ૨

અર્થ—(અને મારે ભેઈએ કે) મારા મનકમગના મહેલમાં હું બેઠો પ્રભુ (આપ)ની

શબ્દાર્થ—પંકજ = કમજોર, મૌસ = મન, પાસ = નજીક, થઠારું = બેસી નિષ્ઠા = જોડા, નીપત હા રહું = નાનું રહું, રમારું = રમણ કરાવું, જમાવ કરાવું, જડવાડું

પાસે બેસુ, (આપની) તફાન નહીં રહુ અને તેમ કરવામા માત્ર જીવને રમણ કરાવુ (૨)

વિવેચન—હવે ક્ષેત્રન આગળ વધતો જાય છે ગુણ ધ્યાન દ્વારા એકત્વ સાધીને પછી વધારે ઉત્કટ ભાવના કરતો જાય છે આપણુ મન કમળ જેવુ છે કમળ જળના કવચમાંથી જન્મે છે જળમાં વૃદ્ધિ પામે છે અને જળની ઉપર રહે છે એ કમળની સ્થાપના હૃદયમા, નાભિમા, કપાળમા થાય છે એની આખી વિશિષ્ટ પદ્ધતિધ્યાનને બે બે યોગદ્વયમાં જતાવી છે ? એમાં વર્ણમાતૃકા અને મત્રશબ્દના ધ્યાન ભારે આકર્ષણ કરે તેવાં છે. આ કમળજળ જેવા, સરોવર વચ્ચેનો એકકદિયો મહેલ છે તેની પાછડીઓ પર જુદી જુદી સ્થાપના કરવાની હોય છે એ એકકદિયા મહેલમા વ ક્ષે પ્રભુ વિરાજમાન થાય, આઠ દિશા વિવિધામાં સિદ્ધ, આઆર્ષ ઉપાધ્યાય, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપની સ્થાપના થાય અથવા નક્ષત્રો-સ્વર બ્યજનની સ્થાપના થાય ત્યારે અતરનો ઉદ્ગ્રેષ્ઠ થાય છે મનમાં એમ થયા કરે છે કે મારા મનકમળરૂપ મહેલમાં દેવ બેઠા છે દેવની કૃત્યા જામર વીંચાય છે આકાશમાં દેવદુદ્ધિ વાગી રહી છે માથે અશોકવૃક્ષ શાલ-સ્થિર ખડુ છે પછવાડે લામળનો જ્યારર ડિગતને ઝળકાવી રહ્યો છે બને બેલા મહેલમા કોઈ સ્થાન પર પ્રભુની પાસે હું પોતે બેઠો છું એટલે દશન પછી આસેવન, આસેવન પછી ધ્યાન, ધ્યાનને બે બે પ્રયત્ન મુખતા—આટલે સુધી પ્રગતિ થઈ હવે ત્યાંથી પણ જ્ઞાનજ વધે છે

આવા પ્રભુની નહીં રહેવાનુ આવી કોઈસારી જગ્યાએ જરા વખત બેસવાનુ મને એમાં કોઈધરપત થાય નહિ. એટલે, કહે છે કે આવા પ્રભુની પાસે બેઠા પછી હું તો તેની તફાન (નીપટ) નહીં રહુ અને ત્યાં માત્ર જીવને રમણી હો ત્યાંથી હું નહિ, એટલું પણ મારે બેઠાંએ પ્રભુની નીપટ નહીં રહેવુ એટલે પ્રભુનુ નિરતર ધ્યાન, અને મનની જ્યાં ત્યાં રમવાની પદ્ધતિ પર નકુશ. આ અતિ વિશિષ્ટ યોગસાધના છે પ્રભુમાં મનને પરાયી આદ્યા સાથે રમણવા કરવા, તેમા એકવા ત્રાધવી, અને એ પરિસ્થિતિ આજુ જની રહે તેવી ખાનગી કરવી એ આદ્યમસિદ્ધિના માર્ગમા થયો આગળ પડતી પ્રગતિ જતાવે છે આ રીતે કે પ્રભુ ! મારી વિસૃષ્ટિ એટલી છે કે મારા મનકમળરૂપ મહેલમા હું આપની પાસે બેસુ અને જની થકે તેટલો આપની નહીં રહુ અને મારા જીવને આપનામાં રમણ કરાવુ આદ્યમગુણરમણતા એ ચારિત્ર છે ઉત્કૃષ્ઠ વર્તન છે અને અચારીસી સિદ્ધાંતમા પણ લક્ષ્ય છે આવી સુવરમણતા પ્રતિપત્તિ પૂજામાં આવે છે ઉત્કૃષ્ઠ દ્રવ્યપૂજનમા વિશિષ્ટ ભાવનિવમન પરાકાષ્ટાએ પહોંચતું સપદાવે છે અને પ્રભુની પૂજના તે પોતાની પૂજા કોઈ અને અતર મહેલ તે સાલજન પરાકરપનાને આધારે સ્થાપેલ કોઈ ભારે શાંતિનુ વાતાવરણ જમાવે છે અને પરમ સુખની વાનગી રમુ કરે છે (૨)

અંતરમામી માગલ, અતરિક શુભ માત;

‘આનંદપન’ પ્રજા પાસમી, મેં તો ઓર ન ધ્યાત મેરે ૩

અર્થ—(અને હું થાકું છું કે) મારા અતર્કામી (આપ-અતરિકા)ની પાસે મારા અંતરના શુભ માત આનંદના ગૂઢા છે પાર્શ્વનાથ દેવ! હું તો (જે સિવાય) અન્યો વિચાર, આલ છે ધ્યાન કરતો નથી. (મારે તો બસ, ઉપર કહી તેવી સીધી બોધ છે.) (૩)

વિવેચન—અને આ મહાન આદર્શ-પરમાત્મા—ની સંપૂર્ણ, ઉપર જણાવે તે પ્રમાણે બેસીને મારા અતરિકા ગુણોનું જ્ઞાન કરું અતરિકા ગુણોમા આત્માનું પૂર્ણત્વ જોત્ય, અમરત્વ, સુચ્ચિજ્ઞાનત્વ આદિ અતરિકામાની પિછાન છે અતરિકામાના ગુણો જે અતિમ સાધ્ય છે અને એની પરાકાષ્ઠાએ પરમાત્મપદ આવે છે આદ્ય મુદ્ધિનો, ધન, કુટુંબ, વરજટલા, નાતબંધન સહ મોનો, શબ્દદ્વારી રમતો કે અધર્મોની ખમાલનો વિચાર ન કરતાં, માત્ર જોતના અતરિકા ગુણોનું જ્ઞાન કરવું, કષાયત્યાગ, વિષયો પર સંયમ અને અતરિકા જ્ઞાન-દર્શન-આશિર-ઉપદેશ પર વિચાર કરવો, પરમાત્મમાં રમણ ન કરતા અતરિકા દશામાં રહેલ ગુણોના સુભરણ કરવો—જે ઉચ્ચ આદર્શ છે અતરિકાદશાનો વિષય છે અને અદ્ભુત અનુભૂત અતરિકા છે આ અતરિકા ગુણજ્ઞાન આલે જોટલે પ્રજા સંપૂર્ણ ઠેઠ પ્રાપ્તિ પોતાની પ્રજાતા જોઈ શકે છે.

પ્રજા પાસલ! મારે તો આટલું જોઈએ : અને આપનાં દશન નિરંતર થયાં કરે, તમારા ચરણની સેવા થયા કરે, તમાસમાં મારું ચિત્ત લાગી બધું, હું તમારી સંપૂર્ણ લેણી જઈ અને તેટલો તમારી નલકા આવું અને તમારી આત્મજ અતરિકા ગુણનું જ્ઞાન થયાં કરું આટલું મને મળે તો બસ છે. (૩)

ઉપસંહાર—જીવવિશાસના કહે છે કે આપના શાસનમા નિદાન કરવાની મનર્થ છે; પણ હું નિદાન કરું છું કે જીવોજીવમા તમારા ચરણની સેવા મને મળજો. એક વાર શાસનની પ્રાપ્તિ થાય તો બીજા સર્વ બાળતો મળી આવે જોટલે આ માત્રણીમાં જઈ પકડી છે. દશન થાય તો પછી પ્રજા કેવા હતા અને પ્રજા કેમ થયા એ સુચાલ જરૂર થાય અથવા માર્ગ માર્પડે તો રસ્તો થાય; જોટલે આવી સીધી-સાદી વચ્ચે પેસાની માત્રણી કરી છે. જે પૂર્ણ વિશ્વાસવા માને છે કશ્ચલુમહિર સ્તોત્રની યોતાલીશમી આશામાં પ્રજાનું ધરણ જીવોજીવ માટે માત્ર છે તે આ માટે જ છે અને અનેક શાશન થયાં પ્રજાદર્શનનો મહિમા વર્ણવે છે તે અતિ ઉપયોગી અને વચ્ચે નાણાની માત્રણી છે આવી સીધી-સાદી માત્રણી કરીને પોતાની અતિમ ભાવના થી છે તે નજરે જનું મોઢા શબ્દમાં રજૂ કરી છે તે જેવું છે આદરણીય છે અને અતિમ સાધ્ય પદોઆઠનારી છે જે ખાસ આ વધારાના પદમાંથી ધ્યાન પર લેવા જેનું છે આ પદ મને તેણે બનાવું જોય તે પ્રસ્તુત વાત નથી, પણ માત્રણી અને તે કરવાની રીત ખાસ નિયમમાં લેવા યોગ્ય છે.

શબ્દાર્થ—અતરિકામી = અતર્કામી, અતરિકાના આગળ = પાસે. અતરિકા = અતરિકા ઓર = બીજા, નીચા આડે = મેં, ધ્યાન કરું.

પરિશિષ્ટ-૨, હરિયાળી અથવા અવળવાણી

[ગુણ, પા ૬૬, પૃ ૪૦૧]

પદ ૬૮-૬૯ને 'કૈન પરિભાષામાં હરિયાળી' કહેવામાં આવે છે. એવા શબ્દ મને કોઈ કોશમાં એ અર્થમાં વપરાતો મળી શક્યો નથી. કોશમાં તેના હીલોતરી કે તેની શોભા એ 'અર્થ' આપ્યો છે. મને તે રીતે, કૈન પરિભાષામાં એ શબ્દનો ઉપયોગ ઉપરથી વિચિત્ર લાગે તેવી હકીકત 'ના' અર્થમાં વપરાય છે તે નિર્વિવાદ છે. એનું મૂળ શોધવાને પ્રયત્ન કરું છું. હરમ્યાન મને એને માટે કૈનેતર સાહિત્યમાંથી એ હકીકત પ્રાપ્ત થઈ છે તે અત્ર રજૂ કરું છું.

કૈનેતર સાહિત્યમાં ૬૮-૬૯માં મળતા એવાં શબ્દપ્રયોગ, કે કથનોને 'હિલટી વાણી' વડે કોળખાવે છે; કોઈ કોઈ તેને અવળવાણી કહે છે અવળવાણી એટલે અવળાં વાણી—આમ અર્થમાં વપરાય તેનાથી તરત સ્પષ્ટ પડે તેવી વાર્તા, કેખીલી રીતે વિરુદ્ધ-વિચિત્ર લાગતી હકીકત, આને સરકુત અલકાર ચાત્રમાં વિચ્છ નામનું અત્ર કહેવામાં આવે છે તેને અર્થ કરવા જણાવે છે કે "એક પ્રકારની સત્ય વાતને તેથી હિલટી રીતે કહેવી કે માણસને તે સત્ય વાત અસહ્યવિત જેવી લાગે; તે કથન વિપર્યય કહેવાય છે." મુદર-વિલાસમાં આવા અનેક વિપર્યયો આપ્યા છે અને તેના ઉપર મુદર્ધપ્રકાશિકા ટીકા લેખકે પાતે જ કરી છે. જત્રીસ સવૈયા આ વિપર્યયના કાખલાઓ માટે આપ્યા છે એ સર્વને લખુ પુસ્તિકાના આકારમાં શ્રીમજ્જિમસામ ચર્મા(લીલખા આજમના અધિદાતા)એ સ્પષ્ટીકરણ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તથા તેની પાછળ ખીરા લાગ્યા તથા કબીરના હિલટી વાણીનાં પદો આપ્યા છે આ લેખ તે પુસ્તિકાને આધાર તૈયાર કર્યો છે અલગ પાવર મોઢા કાખલાઓ તેમાંથી રજૂ કર્યા છે.

પ્રસ્તાવનામાં આવી હિલટી વાણીના કેટલાક અમલના લેખક મહાશય જણાવે છે કે—

"કહેવાનો ઉપયોગી વિચાર એ હિલટી રીતના રાજ્યમાં કહેવામાં આવે તો તે વિચાર વાચનારને તથા સામ્રાજનારને આશ્ચર્ય લેવા પ્રતીત થઈ તેના વાસ્તવિક અર્થ જણવા તેની વૃત્તિ વેગવાદી થાય છે. મુદરપ્રેમના મનના આ સ્વભાવ પાનમાં રાખી કસાક સરપુરોપાએ વિચારા જનોના હિલટી વાણી લખી છે."

મુદરદાસની અવળવાણી

આવી હિલટી વાણીના ઉદેશ વિનાશ સાથે ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો છે તે વાત નાનકડી પ્રસ્તાવનામાં બતાવી છે. અવળી વાણીના નમૂનારૂપે મુદરવિલાસના સવૈયા રજૂ કરવામાં આવે છે. તેના અંત સદર ટીકા અનુસાર શ્રી મજ્જિમસામ ચર્માએ કર્યા છે તે જ અત્ર આપવામાં આપ્યા છે.

]] મનુષ્ય દેખે, સુને, પુત્રી, નૈનકુ, બિહુ, સુધે, નાસિકા, શિખર,
 સુધે, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ, બિહુ,
 ઉધે, પાવ, સુધે, નીચી, તીન, લોકમે, બીચરત મધ,
 'મુસસાલ' કહે સુન માની, કાલી લાલી ચા અર્ધદી ખોલ (૧)

પોતાનું સફળરૂપે ઉપદેશ કરેલા, વડામણિ (તે પ્રજા તું છે) એ મહાવાક્યને આજ
 પૂર્વક પોતાના કાન દ્વારા સાંભળી હત્ય શહેલી, પોતાની, અવાકરણની વૃત્તિ વટે તે મહા-
 વ્રાકચુથી પ્રતિપાદન કરીએલા, અવધામામાંથી અભિજ્ઞ પ્રજાને રોજે એટલે વૃત્તિ વટે જાન્યને
 (અવનકુ દેખ) : પ્રાણી પ્રજાના નામ-રૂપને મિથ્યા ગણી તેના અધિભાનરૂપ પ્રજાને નેત્ર
 દ્વારા નીકળેલી અવાકરણની વૃત્તિ દ્વારા સાંભળે એટલે અનુભવે (સુને પુત્રી નૈનકુ) :
 જીવતા નમ ભાગમાં રહેલી અવાકરણની વૃત્તિ વટે ત્યા શહેલા પ્રજારૂપ અલૌકિક કમળના
 પરમાર્થક રૂપ જોઈને સુધે/એટલે બલ્લે (બિહુવા સુધે) : નાસિકા દ્વારા નીકળતા પ્રાણની
 સાથે મન વ્રજા વાળીને એટલે સોલ અથવા કં ને જપ કરવારૂપ સુધે કમળરૂપ
 કરે (નાસિકા લોક) : શુકા વટે બાથ એટલે મૂળબધ વટે જોવાન વાળને પ્રાણની સાથે
 મેળવવા ઉપર અથાવે (સુધા/બાથ) : કામભર્ય માટે ઉપસ્થે દ્વારા જગને પીએ/એટલે
 વલોલી દ્વારા જાહર જેથે/ઉછિર્થ જલ પીવે : કાથ વિના, મોત્ર ચિત્તવૃત્તિ વટે, વા
 પ્રાણકલા વટે મેકરક-જરકની કચોડરૂપ મુમરુને તોયે એટલે તેલુ વાકાર્યજ્ઞ મહાદી સીધે
 કરે (જિનદી કાથ મુમરુદી લોક) : જાને પત્રને કીવા વ્રજા મસ્તકને નીચુ 'સપીને
 'અર્ધાંત્રિવિપરીત કરણી કરીને જીવાના અમર્ત કપેલી કુદકિની સાથે ત્રણ નિષિ (પ્રજાનિષિ,
 વિપુત્રનિષિ અને કુદનિષિ) રૂપ ત્રણ લોકમાં વિચરે-અમનાત્રમન કરે (ત્રીણ પશ્વિ),
 સુદરશસ કહે છે કે કે જાની, સાંભળી અને આ કાનનેના સાથી થીરે અર્ધ કરે
 (ઉચ્ચી પશ્વિ)

આ સર્વ પોતાની વાત છે અને પદના અર્થ-વિવેચન બલુનારને સુમભય તેવી છે.
 કુદકિની વમેરે કમીકતો કાચોનાના પ્રજામાંથી મળે તેમ છે ત્રણ લોકમાં વિચરવાની કમીકત
 'જિન, સુધે, વિચાપ, કોઈ', (જા તક)ના વિવેચનમાં આવી ગઈ (૧)

અર્ધાંત્રિવિપરીત લોકરૂપે, મૈસ મુને જદુતબિધિ નાક,
 નકા અર્ધાંત્રિવિપરીત લોકરૂપે, 'જુમા કરે જદુત સવાર
 કુદા પાસી ઉઠાવે પરજા, પશુ કરે નિસ્ત અદુત,
 એ કોઈ વાકે અર્ધાંત્રિવિપરીત, 'મુદર' સોઈ પાસી સવાર. (૨)

નેત્ર વટે રાનદેવપૂર્વક જહારના પદાર્થો નહિ એનાર પ્રાણીરૂપ અધમગ પોતાના
 અવાકરણની વૃત્તિ વટે પ્રજારૂપ ત્રણ લોકને -વર્ગ કથિતસંહારને -અનુભવે છે (અથ
 તીન લોકરૂપે દેખે) : જહારના અનુકૂળ - પ્રતિકૂળ શબ્દોને રાનદેવપૂર્વક સાંભળવાના સ્વભાવથી
 નિવૃત્તિ પામેલા પ્રાણરૂપ જહાર અનાદત અનિરૂપ નાના પ્રકારના નારો સાંભળે છે.

(ભેર, સુને બહુતજિમિ, નાદ) નાસિકા દ્વારા જતા-જાત્યા મુલ્ય-અપાનને વથા રાખનારા અને પ્રતિષ્ઠાની સ્પૃહા જાદિ રાખનારા યોગીરૂપ નહતા. પોતાના હૃદયમાં સ્થિર પ્રભાવ કમળના આનંદરૂપ, ગંધને અનુભવે (નહતા બાસ ફૂલથી થેવે), વાણીથી સત્, કિંતુ મિથ જને મિત બોલનાર અથવા વાણીથી પર રહેલાં યોગીરૂપ મૂળા અજ્ઞાનપરૂપ બહુ મુદર વાદ કરે છે (જુગા કરે બહુત સવાદ)- કર્તાપણના તથા લોકાપણના અભિમાન રૂપ થા રાગદ્વેષરૂપ ક્રોધના અભાવવાળા જ્ઞાનીરૂપ હૃદય જ્ઞાનરૂપ યોગ્ય પર્વતને પોતાના અતઃકરણરૂપ પૃથ્વીમાથી ઉઠાવે છે. એટલે કે તેને નિવૃત્ત કરે છે. (ફૂલ પાકેરી ઉઠાવે પર્વત)- સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ પતંગી રહિત જ્ઞાનીરૂપ પામળા પોતાના સર્વજ્ઞાનક સ્વરૂપના અનુભવરૂપ નૃત્યનું મુખ લોગવે (પગ્ગ કરે નિરત બહુલાક), સુદૃઢાસ કહે છે કે જે કોઈ મનુષ્ય આનો અર્થ નિચારે છે, તે જ અનુષ્ઠ પ્રભાવ-ઉત્તમાનુભવો અનુભવ કરે છે (૨)

જુદામહી સમુદ્ર સમાનો, સરિમાંહી સમાનો મેર,
પાનીમાંહી તૂંજિકા દૂળી, પાહન તરત ન લાગી જેર,
તીન લોકમે ભથા તમાસા, સુજ કિથે સકલ અપેર,
મૂરખ હોય સો અર્ધથી પાવે, 'મુદર' કહે રાખમિ હેર (૩)

સાક્ષા-ચેતનરૂપ પાણીના ટીપામા અપાર સચારરૂપ સમુદ્ર સમાથો, અર્થાત્ જ્ઞાનકર્મમાં સાક્ષી-ચેતનના વિવર્તરૂપે આ અપાર સચાર પ્રતીત થયો (જુદામહી સમુદ્ર સમાનો); પ્રજાકાર થયેલી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવૃત્તિરૂપ રાક્ષિા અજ્ઞાનરૂપ મેરુ પર્વત સમાથો (સરિમાંહી સમાથો મેર); સચારરૂપ પાણીમા અદ્વાદીન બુદ્ધિરૂપ તૂંજી બૂધી, અર્થાત્ વારવાર જ મ-મરણના અનુભવને પ્રાપ્ત થઈ માત્ર બુદ્ધિના આવા કાલકલાલ થથા (પાનીમાંહી તૂંજિકા દૂળી); અમામ અદ્વાવાળા ચિત્તરૂપ પાયાણને ભવસાગરમાં વરતા કાઈ પલ્લુ વાર ન લાગી, એટલે કે જ્ઞાનદ્વારા એ ચિત્ત કૃતાર્થ થઈ ભવસાગરને પાર પામ્યું (પાહન તરત ન લાગી જેર); પ્રજાજ્ઞાનરૂપ સુયે નામરૂપાત્મક સર્વ સચારના બાધરૂપ અષાડુ કડું એ એઈ તલુ લોકમાં સર્વ અજ્ઞાનીઓને આશ્રય થયું (તીન લોકમે ભથા તમાસા, સુજ કિથે સકલ અપેર); એ સચારથી ઉપરામરૂપ વૃત્તિવાળા જ્ઞાનીરૂપ મૂળ હોઈ તે જ આ મારા કહેલા શબ્દોના અર્થને થવાઈ અનુભવે છે કેમ કે મુદરદાસ કહે છે કે મારા કહેલા શબ્દમા અર્થનો હેર છે (મૂળ અને જ્ઞાનીનો બાવ વિચારવા યોગ્ય છે) (૩)

કમલમાંહીતે પાની ઉપળો, પાનીમાંહીતે ઉપળો મુર,
સુરમાંહી શીવજ્ઞતા ઉપજ, શીવજ્ઞતામે મુખ, ભમરૂડ
તા મુખકો દુષ્ઠ હોય ન કમલું, શ્યા, એકસ નિઠ ન દૂર,
'મુદર' કહેત સાત થક પહી, યામે ત્તી ન બનનું દૂર (૪)

અતઃકરણરૂપ કમળમાંથી પ્રજાભાવનારૂપ (પ્રજાકારવૃત્તિ કરવાના પ્રયત્નરૂપ) પાણી ઉપળુ (કમલમાંહી તે પાની ઉપળો) પ્રજાભાવનારૂપ પાણીમાંથી પ્રજાનુભવરૂપ સર્વ ઉત્પત્ત થયો (પાનીમાંહીતે ઉપળો સુર); પ્રજાનુભવરૂપ સર્વમાંથી અતઃકરણની શાંતિરૂપ

શીતળતા ઉપલ (સૂરમાંથી શીતળતા ઉપલ); તે શાંતિરૂપ શીતળતામા પ્રજ્ઞાનરૂપ પરિપૂર્ણ સુખ સ્થૂ છે (શીતળતામે સુખ ભરપૂર) - તે પ્રજ્ઞાનરૂપ સુખનો કદી પણ નાશ થતો નથી (વા સુખને ક્ષણ હોય ન કળકું); તે સુખ તપ શ્રા યોગરસ છે અને તે જ્ઞાતીનું પિતૃનું સ્વરૂપ હોવાથી તે સમીપ પણ કદી ચકાતું નથી તેમ તે દૂર પણ કદી ચકાતું નથી (સદા યોગરસ નિકટ ન દૂર). સુદરશન કહે છે કે આ વાર્તા એમ જણાવેલી ઉપસ્તી રીતે સાચી છે બીજી રીતે નહિ, અને એમાં હેરા પણ મિથ્યા ન બાલ્યો (૪)

પાત્રી જદે પુકારે નિરાશિન, તાકૂ અગ્નિ વ્યૂત્તરે આપ્ત,
મે શીતલ તૂ તપ્ત લગ્યા કપુ, વારવાર કહે સમજાવ,
મેરી કપા તોહી એ બાગે, તો તૂ લી શીતલ એ બાગ,
અમલૂ જરની ફેરી ન ઉપલે, 'સુદર' સુખમે રહે સમાપ્ત (૫)

અવારવરૂપ જળ આધ્યાત્મિક બાંધિ તથા પ્રકારના વાપથી બને છે. તે શાંતિવસ-નિરવસ-ચેતાના વાપ સંભળી પાકાર કર્યા કરે છે તે વાપને પ્રજ્ઞાજ્ઞાનરૂપ અગ્નિ આપીને બોલવે છે અને અવારવરૂપ જળને પ્રજ્ઞાજ્ઞાનરૂપ અગ્નિ આરણમાં વારવાર સમજાવેલી કહે છે કે - “તું વાસનાથી ઉપલ થયું કું, ને શીતળ છુ છતા તું કેમ તપેશું રહે છે? માથે સાથે કપાટો! એ વને બાગે તો તું પણ શીતળ થઈ બાગ, અને પકી વને કદી પણ વાપ ન ઉપલે અને ઉત્કૃષ્ટ સુખમાં અસેદસાવે સમાપ્ત રહે.” (૫)

કવિ ધીરાની અવળગવાણી

અવળગવાણીના જાવા બીજા શ્રોતા કાજલાએ આપીએ ધીરા કવિએ જાવા તલુ પહો રચ્યાં છે તેમાંથી એક અર્થ સાથે, નીચે આપ્યું છે. અથ ધી નચુરામ સર્માના લેખ પ્રમાણે કર્યો છે. લેખ પરિભાષા વિવેચી વાચનારે જોડાણી લેવી. એનો સંકેત ૬૮-૬૯મા પંક્તિના વિવેચનમાં સ્પષ્ટ થયો છે તે વિચારવાથી ઘાટ યોગી જ્યા સંભવ છે

અજાન સે લાગી રે, બાગીને એકુ બાગ,

અમલૂ સર્વે લાગી રે, સુહાગી મળ્યા બિલામ. (૬૮)

અ બાગીએ મલસાજને ગળિયા, ઘાસને ગળી થયુ લુન,
વસતર ઉપર વા સુહાગી, એમ સમજાને ગળી ગયા રીચુ,
સસે સિંહને ધણી રે, ચાહુજાને રાખ્યા પામ. અજાન ૧
આખા ઘણે નાગિયેર જળ્યા, કહણીએ ફેરીમી વુજ;
નામરવેસે પ્રાજ બીજોર, એની ચોસા બની છે વ્યતિ જળ;
અન રાધે બાગ, તેનાં રૂપ પીધં સમર્થ. અજાન ૨
પાલક વસે ને પચાર બીજ, થઈ થયુ જિલ્લુ ડિરી પાણી,
મે રે પાણીમા ફેલી-ફેજવા બૂચા, રાખ રક અને સણી,
અહા વિજુ અહોધર બૂચા, એવી બૂચા ડરપામા. અજાન ૩

જનકદેશના વાસી વિરલા, બેરખ ફક્ત કબીર;
એ જ દેશના વાસી શુકલ, ઘડુ 'ખીરો' સખીર,
જનમુક્તિ નિત્ય માણે રે, એના મન-મઠમા અસખ ૦૪

જ્યારે જનમ વધેને શરીરમા રહેલા જનકદેશમા એવું ત્યારે પરમાત્મામા પરમ પ્રીતિ લેપણ એને જ્યારે તે પરમાત્મા પ્રસન્નતાપૂર્વક અનુભવાયા ત્યારે સર્વ પ્રકારની પ્રતિબંધ દૂર થઈ ઈર્ષ્યા વિચાર કરીને એવું તે માયારૂપ અભાગીએ પ્રણરૂપ અજરાજને મળ્યો હોય એમ પ્રતીત થાય છે આત્મારૂપ યોગને મનોરૂપ જન 'ગળા' ગરુ હોય એમ દેખાય છે; અજ્ઞાનરૂપ વજ્ર ઉપર જાણે વિષારૂપ (પ્રણરૂપ) વાદ મુઠાળી હોય એમ દેખાય છે અને એવી જ રીતે પ્રણરૂપ અમુકને નામરૂપાત્મક પ્રપચરૂપ ફીલુ મળ્યાં ગયેલ હોય એમ દેખાય છે મનોરૂપ સસલે જીવાત્મારૂપ સિંહને ઘેરો છે અને તે જીવાત્મારૂપ સિંહને તેણે અજ્ઞાનીને ન દેખાય તેમ, પન્થા (પડથામા) રાખ્યો છે (૧)

જનકદેશની વૃત્તિરૂપ આખાનાં કાળે જ્ઞાનના સાધન વિવેકવિરૂપ નાગિયેર લાખ્યા, રેવી સચ્ચિત્તરૂપ કેળે વિવિધ શ્રેષ્ઠ સુખેરૂપ કેરીનાં લૂંટા અને મુખમ્બારૂપ નાગરવેલે અલુપતિ આદિ રૂપ બીજેરા-ક્રાંત (કિસમિસ) અથવા ક્રાંત ને બીજેરા નામના ફળ લાગેલ છે કે એની ચોક્કસ બહુ જ બની છે ચૈતન્યરૂપ આકાશને શરીરમા હોલું-અનુભવ વડે પ્રાપ્ત કર્યું- અને તે આકાશના આનંદરૂપ રૂબને સાંપ પીધુ (૨)

પ્રણરૂપ અગ્નિ વરસે છે, તે વાસનારૂપ પચ્ચરને લીંબે છે; તે પ્રણરૂપ અગ્નિના વરસવાથી વાસનાઓ રૂપ પાવાણુ ગળીને ચારે દિશામાં આનંદરૂપ જળ ધઈ ગરુ તે આનંદ રૂપ જળમાં રેવી ને રેવો જૂઠા—આનંદ સર્વેને પ્રિય હોવાથી તે રૂપ થવા, રાહ, રાંક ને સળી પણ તેમા જૂઠા. પ્રણ, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર પણ તેમા જૂઠા અને ચોગી તેા સીધ જ તેમાં જૂઠા (૩)

જનક-ઉપદ્રવ કસાર-વિવર્તોપદ્રાવકારણ-પ્રણ-દેશના અથવા જનકસંબંધના જ્ઞાનરૂપ દેશના અનુભવમુક્ત વાસીઓ તેા વિરલા જ છે એવા કે કદાચેય, બેરખનાય ને કબીરજી શુદ્ધેય, ઘડુજી ને ખીરજીઓ ખીરો એ પણ એ જ દેશના વાસી છે એવા પુરુષો પોતાના મનોરૂપ મઠમાં નિત્ય જીવનમુક્તિનો વિલસણ આનંદ અનુભવે છે. (૪)

સત કબીરની અવગવાણી

સત કબીરે અવગવાણીના ઘણા પ્રયોગો કર્યા છે; એને એક ઘણલો ખાસ નોખી રાખવા જેવો છે સદરકું પુસ્તિકાનુસાર તેનો જાવાઈ પણ તારની રચૂ કર્યાં છે એની ભાષા કિશીમિશ્ર છે. તેને હટમા પદ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે અહીં ત્રણ ગાથા છે ત્યારે ૬-મા પદની ૭ ગાથા છે. અસહ જ્ઞાતાતનો આપાર કબીરનો હોય તે જનના એક છે તેના પર આનંદવને કેટલો મુખારો કર્યાં છે તે વાત પણ ધ્યાન જેવો તેની છે.

અવધૂ! સો એવી શુદ્ધ મિત્ર, એ યા પદ કા કરે નિવેશ. (૨૬)
 તરુવર એક મુલ બિન કાલ, બિન હા ફલ લાભ,
 સામા મત્ર નહિ કંઈ વાકે, આદ્ય ગતિ સુખી, બાળા અવધૂ ૧
 પાવ બિન નિરા, કરા બિન બાકે બિન જિજ્ઞાસુન આવે,
 નાવનદારેકુ રૂપ ન રેખા, સદ્ગુણ હોય લખાવે. અવધૂ ૨
 પછીકા બોલ, મીનાકા આર ૬, કહે 'કળીર' વિચારી,
 અપરપાર પાર પુરુષોત્તમ, વા મુસ્તિકી બલિહારી. અવધૂ ૩

હે અવધૂ! જે યોગી આ પદનો અનુભવથી સ્પષ્ટ અર્થ કરે તે યોગી મારા શુદ્ધ સમાન ॥ સત્ચરણ એક વૃક્ષ, પ્રજ્ઞા સાથે તેનો વાસ્તવિક સબંધ નહિ હોવાથી મૂળ વિના જીવુ છે તેને વાસ્તવિક પૂર્વાવસ્થારૂપ ફળ લાભ્યાં છે. તેને વાસ્તવિક કાલો અને પાદલ કાલ નથી. પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ, અકાર ને પાવ ત માત્રા એ આક નિર્જન એટલે મૂકમ તત્ત્વો જેમાં સુખ્ય છે એવા ભાવમાં આ સત્ચરણ વૃક્ષ સ્થેતું છે (૧)

પ્રજ્ઞા—એતન્ન પદ વિના નૂત્ન કરનારીમા નૂત્ન કરતું હોય એમ જણાય છે (નિર્ન = નૂત્ન) ॥ હાથ વિના વાદ્ય વગા નારમા વાદ્ય વગાવતું હોય એમ પ્રવીત થાય છે. પ્રમુ આદિત્ય શુભ આનારમાં છલ રહિત છતાં બધે તે શુભ ગાતું હોય એમ પ્રવીત થાય છે તે આનારનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તેમાં કાલ રૂપ આદિ નથી. જે સદ્ગુણ-જ્ઞાની હોય તે આ વાતની સમજણ આપે છે. (૨)

કળીરદાસ વિચારીને કહે છે કે આકાશમાં પક્ષીનો અને જળમાં માછલાનો માર્ગ શોધવો એમ કદિન છે તેમ પ્રજ્ઞાનું સ્વરૂપ બલુવું પણ કદિન છે. રેશ કાગને વસ્તુતા પરિચયથી રહિત તથા સત્ચરણ પાર-પરવીર-રૂપ જે પુરુષોત્તમ-પ્રજ્ઞા છે તે સ્વરૂપની બલિહારી છે. (૩)

નોંધ—આ પદ કટમા પદ સાથે સરખાવવું. કટમા પદમા ૬ ગ્રાસ છે આ પદમાં ત્રણ છે. કટમા પદનો ભાવ, યજ્ઞ વદન અલમ છે આ પદનો ભાવ સાવ ભુદો છે. અવધૂ મે એવી શુદ્ધ મિત્ર ની ટેક બાદ કરીએ તો બાકી બધા વચ્ચે સામાન્ય તત્ત્વ લમલમ નહિ જેવું છે. બનવા એમ છે કે આવી અવગણાપીને આપાર કળીર ઉપરથી શ્રી આનંદભગવતે શીષા હોય અને પછી તે મૂળ હક્કીવને પાતાની સ્વતંત્ર કૃતિ થકે વિસ્તારી હોય. બધે પડેલા સ્વરૂપ, કૃતિ, વદના, વિચારધારા અને અતિમ સાધની બારીશીથી સરખામણી કરતાં બંને વચ્ચે સામ્ય ભાનરો નહિ અને આપા પદની ટેક સવ સામાન્ય હાથ તો તેથી એ પદ કળી નું કહેવાય નહિ. બાળી અર્થ ઉપોદ્યાતમાં થયે અર્થો તો સરખામણી અને અધને અને આ પદ તેના આગ્રહાધિક અર્થ સાથે સ્બુ કુર્ષુ છે. આનંદભગવતે કૃતિ સ્વતંત્ર છે અને અનુભવપૂર્ણીક હોવા છતાં મૌલિક છે એ વાતમ્ મૂકમ સરખામણી કરતા, યજ્ઞ છે તેવું નથી. કળીરનો સમય, આનંદભગવતે સમય વચેર અનેક બાવતો પણ ચર્ચાસ્પદ છે. આ સરખામણી અને વિચારણા તવામ્ સ્થાનકે થયે અત્ર અવગણાપી-જલદી પાળી-આ રીતે તરીકે આ પદ સ્બુ કુર્ષુ છે.

પરિશિષ્ટ-૩

શ્રીવિનયવિજયછંદ

શ્રીવીરુજિતનું પાત્ર સમવાયકારણનું સ્તવન

[જુએ, પા ૯૯, પૃ ૪૨૧]

(શ્લોક)

- સિદ્ધારથ મુલ વહીએ, જગદીપક જિનશબ
વસ્તુવત્ત સવિ બહીએ, જસ આમમથી આવ ૧
- સ્વાહવાદથી સપને સકલ વસ્તુ વિખ્યાત
સપ્ત ભાગ કમતા વિના, જાંબ ન બેસે વાત ૨.
- નાથ વહે નય જુલુઆ, આપ બાપણે કામ;
પૂરણ વસ્તુ વિચારતા, કોઈ ન જાણે કામ ૩
- ભાષ પુરુષે બોલે અજ ખદી અવશ્ય બહેક;
દિવિત લહે પૂણે ગજ અવધવ મેલી નનેક ૪
- સત્તિ સકલ નયે કરી, જુગતિયોમ મુખ બોધ;
મન્ય જિનશાસન જગ જયે, વિજા નહીં કયો વિશધ ૫

હાસ પહેલી

૧ કાળ-સમવાયકારણ કાળવાદીનો મત

- શ્રી જિનશાસન જગ જગકારી, સ્વાધ્યાસ મુલ રૂપ રે;
નથ બોધાત મિથ્યાત્વ નિવારણ અકલ અજન નનૂપ રે શ્રી જિન ૧
- કોઈ કહે બોલે કાલવધુ વથ, સકલ જગત તતિ હોય રે;
કાલે કિપને કાલે વિલુપે, અવર ન કારણ કોય રે શ્રી જિન ૨
- કાલે ગજ ધરે જગ વતિતા, કાલે જ મે પૂત રે;
કાલે બોલે કાલે નાલે, કાલે કાલે ધરે સુત રે શ્રી જિન ૩
- કાલે રૂપ ધરી કહીં યાપે, કાલે રૂલ પરિપાક રે;
વિવિધ પદારથ કાલે કિપને કાલે સધુ યાપે બાક રે શ્રી જિન ૪
- જિન ધ્યાનીયે ભારે ચકેવર્તી પામુદેવ બહુદેવ રે;
કાલે કવલિત કોઈ ન દીસે, જન્મ કરતા મુર સેવ રે શ્રી જિન ૫
- ઉત્તરપિણિ અવસરિણી બાસ, ઉબે જુઈ જુઈ ભાગ રે;
૧૮ જાતુ કાલ વિશેષ વિચારે, ભિન્ન ભિન્ન દિન રાત રે શ્રી જિન ૬

કાલે બાલવિલાસ મનોહર, ઓવૃત કાલા કેશ રે;
 વૃદ્ધ પશુ પક્ષી પક્ષી વયુ અતિ દુર્લભ શક્તિ નહીં હવલેશ રે. શ્રી ભિન ૭
 ઘણ ગીત

૨ સ્વભાવ—સમવાયકારણ સ્વભાવવાદી મત

તવ સ્વભાવચાત્રિ વરે લ કાલ કિરુ કરે રકઃ
 વસ્તુ સ્વભાવે નીપળે લ વિષુસે તેમ જ નિશઃ,
 સુવિવેક વિચારી જુએ, જુએ વસ્તુ સ્વભાવ. (ટેક) ૧
 છતે મોત્ર ભોગનવતી લ વાંઝણી ન જણે બાલ્ય
 મૂળ નહીં મદિલા મુજે લ કસ્તલ ઊભે ન વાલ. સુવિવેક ૨
 વિષુ સ્વભાવ નવિ નીપળે લ કેમ ખારણ કેલ,
 જાળ ન હાથે લીંબડે લ વાત્ર વસતે ભેલ. સુવિવેક ૩
 ગ્રાસ્પિયુ કુલુ પીતરે લ કુલુ કરે સ્વભાવઃ,
 જાત્ર વિવિધ રૂપિ લખના લ મુદર નમન કુરજ. સુવિવેક ૪
 કાંટા બોર ભણુકના લ કોણે જાણીયાલા કીધા
 કૂપ રત્ર ઝુલુ જાણુઆ લ તરે ફલ ફલ પ્રસિદ્ધ. સુવિવેક ૫
 વિવધર મસ્તક નિમ્ન વસે લ મણિ કરે વિષ તરકાલઃ
 પવત મિર જલ વાવશે લ કીર્ણ અસિની બલ. સુવિવેક ૬
 મચ્છ તુંબ જલમાં તરે લ બૃદ્ધ કાઝ પદાણુ
 પખી બલ જમણે ફિરે લ ધણિપરે સમલ વિભાણુ. સુવિવેક ૭
 વાલુ મુદ્રણી ઉપસમે લ કરડે કરે વિરેણુ
 સીંઝે નહીં કણુ કાંઝુ લ શક્તિ સ્વભાવ અનેક. સુવિવેક ૮
 દેશવિશેષે કાઝનું લ જૂથમાં થાલ પાકાણુ
 સખ અસ્થિનો નીપળે લ ક્ષેત્ર સ્વભાવ પ્રમાણુ. સુવિવેક ૯
 રતિ તાતો સરસી રીતલો લ લખાદિક ભદુ ભાવ;
 છમે ક્રમ આપ આપણુ લ ન તલે કેલ સ્વભાવ. સુવિવેક ૧૦

ઘણ ગીત

૩ ભાવિ—સમવાયકારણ નિયતિવાદી મત

કાલ કિટું કરે ભાપડો લ વસ્તુ સ્વભાવ અજ્ઞાન;
 એ નવિ હોયે જનિતબલ્ય લ તો કિમ સીંઝે કલ્પ રે;
 પ્રાણી મ કરે મન જલ્લલ, ભાવિ ભાવ નિદાલ રે. પ્રાણી ૧.

જલનિધિ તરે જગલ કરે છ, કોઠ જગન કરે કોય;
 અણભાવી હોવે નહીં છ ભાવિ હોય તે હોય રે પ્રાણી ૦ ૨
 આખે મોર વસતમા છ, ઠાળે ઠાળે કેઈ લાખ;
 કેઈ ખર્ષાં કેઈ ખાખડી છ કેઈ આખા કેઈ સાખ રે પ્રાણી ૦ ૩
 વાજિલ જિમ ભવિતભવા છ જિણુ જિણુ દિસિએ બાજ;
 પરવશ મન માણસ વણુ છ તણુ જિમ પૂઠે ધાજ રે પ્રાણી ૦ ૪
 નિશવ વસે વિણુ ચિતભુ છ, આવી મહે વડાલ;
 વરસાં સોનું ચિતભુ છ નિશવિ કરે વિસરાલ રે પ્રાણી ૦ ૫
 ક્ષણકલ્પ મહીતણા છ નથણુ હણે ગોવાલ;
 દોષ સહસ્ર જસ દેવતા છ દેહતણા રખવાલ રે પ્રાણી ૦ ૬
 મેકુહો કોયલ કરે છ કિમ સખી શકે પ્રાણ;
 આંધેડી માર વાસીયો છ ઉપર ભમે નીંધાણ રે પ્રાણી ૦ ૭
 આંધેડી નામે રસ્યો છ બાણુ લાખ્યો સીંધાણ;
 કોકુહો ભેડી ગયો છ ભુખ્યો ભુખ્યો નિશવ પ્રમાણ રે પ્રાણી ૦ ૮
 યાત્ર હજુયા સલામના છ રાને પયા લગત;
 મહિરમાથી માનવી છ સાખ્યા હી ન રહત રે પ્રાણી ૦ ૯

શક્ય ચોથી

૪ પૂર્વકૃતકર્મ—સમવાયકારણ કર્મવાદી મત
 કાલ સ્વભાવ નિશવ મતિ કૂટી, કમ કરે તે ઘાજ;
 કમિ નરજ-વિશિષ્ઠ-નર-મુર-મતિ છ લગતરે બધ.
 યેવન યેવિયે રે, કમ સમો નહીં કોઈ યેવન ૦ ૧
 કમિં સમ વસ્યા વનવાસે, સીતા ખમિ આવ;
 કમિ વકાપતિ રાવળનું, સજ વણુ વિસરાલ યેવન ૦ ૨
 કમિં દીડી કમિં કુજર, કમિં નર મુણવત;
 કમિં શામ સોમ કુખ પીડિત, જ ન બધ વિભવત યેવન ૦ ૩
 કમિં વરજ હમે રિસદેસર, ઉદક ન પામે અમ;
 કમિં વીરને ભુખ્યો યોગમા રે, ખીલા શાખ્યા કમ નવન ૪
 કમિં એક કુખપાલે ભેગે, સેવક સેવે પાજ;
 એક દુષ મ્હવરજ મહા નગુરેનર, એક આગલ ઉઘાજ રે યેવન ૦ ૫

ઉઘમ માની અથ તણી પડે, જમ હાંદિ હાંદુતો,
કરમ બસે તે બહે સકલ રસ, મુખ જા રોજે મુતો ર. ચેતન ૧

ઉઘમ જોઈ કીધા ઉઘમ, કરીયો કરકોલે,
માહે યજ્ઞા કિલસનો જૂઝ્યો, નામ રણા કુ બ ડોસે ર. ચેતન ૭

વિવર કરી મુલક તસ મુખમાં, દિયે આપણે દેહ;
મામ લાકી વન નામ પધાર્યા, કર્મ નમ ભુજો બેહ. ચેતન ૮

સકલ પામથી

૫ ઉઘમ—સમવાયકારણ ઉઘમવાદી મત

હવે ઉઘમવાદી જાણે જો, જો ચારે અસમથ તો,
સકલ પકારથ સામથા જો, જોઈ ઉઘમ સમરથ તો. ૧

ઉઘમ કરતા માનવીજો, શું નવિ સીકે કાજ તો,
સમે સ્વણાવર તરીજો, લીધુ તકા પાજ તો. ૨

કર્મ નિવન તે અનુસરે જો, જેકયાં યજ્ઞિ ન કોવ તો,
દેહક વાજમુજે પખીયા જો, પિડે પેસતા બેથ તો. ૩

વિષુ ઉઘમ કિમ નીકસે જો, વિજ માહેથી તેલ તો,
ઉઘમથી જાણી બહે જો, ભુજો જોઈદિય વેસ તો. ૪

ઉઘમ કરતા જોઈ સમે જો, જેક નવિ સીકે કાજ તો,
તે કરી ઉઘમથી હુવે જો, જો નવિ આવે વાજ તો. ૫

ઉઘમ કરી જોઈયાં વિદ્યા જો, નવિ રથાજો અજ તો,
આવી ન પડે કોડીજો જો, મુખમા થાજે જવજ તો. ૬

કમ મુત ઉઘમ પિત્રા જો, ઉઘમે કીધાં કર્મ તો,
ઉઘમથી રૂરે દહે જો, ભુજો કર્મના મમ તો. ૭

હામકારી હાથા કરી જો, કીધાં પાપ અનત તો,
ઉઘમથી પટ મામમાં જો, આપ થયા અધિકત તો. ૮

ડીપે દીપે સર બરે જો, કાંકરે કાંકરે પાલ તો,
ચિતિ જેકથા જલ નીપજે જો, ઉઘમચિતિ નિકાલ તો. ૯

ઉઘમથી જલનિહુજો જો, કરે પાપાણુમાં કામ તો,
ઉઘમથી વિદ્યા ભણુ જો ઉઘમ બેહે હામ તો. ૧૦

કવચ છંદ

|| ૫૫ ||

૬ સ્પાદાદ મતે પૂર્વોક્ત એકાતવાદીઓનું સંભોધાન

એ પાંચે નયવાદ કરતા, શ્રી જિન ચરણે આવે;
અમિય સરસ જિનવાણી સુણીને, આનંદ ન ત્ર ન નાવે રે પ્રાણી;
સમકિત મતિ મન આવે, નય એકાત મ તાણે રે પ્રાણી;
તે નિમ્મા મનિ બલો રે પ્રાણી. સમકિત ૧

એ પાંચે સમુદાય નિમ્મ્યા વિષુ, કોઈ કાળ ન સીએ;
અત્રુલિયોએ કર તણી પડે, એ છુએ તે રીએ રે પ્રાણી. સમકિત ૨
આમદ આણી કોઈ એકને એકમા ઢીએ વધાર;
પણ એના મેગી નકલ રજામણ, છતે મુલક લ ઈ રે પ્રાણી. સમકિત ૩

વતુ સ્વભાવે પદ ઉપબલે, કલકમે રે વણાએ,
અવિતમ્બલા હોય તા નિપજે નહીં તેા વિપન ધણાએ રે પ્રાણી. સમકિત ૪
વતુવાય ઉવમ લોકવાદિક કામ્ય સુકલ ચક્રમરી;
કમ પાંચે નશી સકલ પદારથ, ઉત્પત્તિ જુઓ વિચારી રે પ્રાણી. સમકિત ૫

નિશ્ચિતિયશે હકુકરમે ઘડીને, નિજોદ મદ્રી નિકલીયે;
પુણ્યે મનુજ જાવાદિક પામી, સદ્ગુણે જઈ મલિયે રે પ્રાણી. સમકિત ૬
ભવસ્થિતિને પરિપાક થયો તથા પકિત વીજ ઉલ્લસિયો;
જાન્ય સ્વભાવે શિવમતિ પામી, શિવપુર જઈને વહીયો રે પ્રાણી. સમકિત ૭

વર્ધમાન જિન હજિપરે વિનયે શાસનનાયક નાથા;
તથા સકલ મુખ હોયે જેહી, સ્પાદાદ રત પાયો રે પ્રાણી. સમકિત ૮

કવચ

કમ ધર્મનાયક મુક્તિદાયક વીર જિજ્ઞવર સતુરયા;
સય સત્તર સવત વદિ લોચન, તથા હર્ષ થતે ધણે
શ્રી વિજયદેવમુરિ પદધર, શ્રી વિજયમલય મુજિદ એ;
શ્રીશિવિનિજ્ય વાચક શિખ્ય હજિપરે વિનય કહે આનંદ એ. ૧

પરિશિષ્ટ-૪ વિવેચનમા આવતા અવતરણો

૫. ૧૧ : અનુભવપ્રાપ્તર વસ્તુઓ જે, બાણવો થઈ ઇશ્વાર;
કદન મુનનકો કંઈ નહિ પ્યારે, આનંદમન મહાશય (શ્રી જ્ઞાનભક્તજી પદ્ય, પદ ૨૧)
૫. ૨૦ : યથામિતતપ્યાવાત્ જા । (પદ્યજ્ઞાન ચેતનજી, ૧-૩૬)
૫. ૨૪ : બહમારવ્યમમ્યજ્ઞાનરાજપરવ્યવિહોતપાર્શ્વ ।
સખ્યજહજો જહયા જસગુણિયા રક્ષસિકયાણ ॥ ૧૭૭ ॥
સિખ્યજરે ક પમોસે સયગુણિયો સયસહસકોચિગુણો ।
કોઢાકોચિગુણો જા રુક્ષ વિધાયો જુલુપ જા ॥ ૧૭૮ ॥ (ઉપદેશપદ્ય)
૫. ૩૦ : સખ્યમેહ જા વિમમેહ જા મુખેહ જા । (વિદિપદ્યજ્ઞ, મહાપરી પદ્ય)
૫. ૩૬ : મોસે મયે જ સર્વજ નિઃસ્પૃહો મુનિસત્તમા ।
શિશુ સત્તાર બિહુ સમ મહુ, હન્યા હોય તે બળુ જે
(શ્રી જ્ઞાનભક્તજી સત્તિવિનિવરણ)
૫. ૪૩ : ન મળ્યા રામ અને ન મળી બાપા
૫. ૧૨ : મુજમર્ચે છટીરસ્ય સર્વે જા મુજમુખ્યત્ ।
સમ્યપિ નાસિકા કોઢા નાસિકાયાજ્ય કોચયે ॥ (દુષ્યાપિ)
૫. ૭૦, ૩૮ : મન જલ મમુખ્યાનાં કારણે જળમાસુયો । (નમુખનિજ, અધ્યાનિદુ ૨)
૫. ૭૬ : દોઢા દોઢા દોઢા દોરિયો, જેતી મનની જે રામ. બિનેયર,
પ્રેમ પ્રતીત રિઆરો ફૂંકી, શુરુમ લેભ્યા જે કોઢા બિનેયર,
(શ્રી જ્ઞાનભક્તજી કર્પનાજનિવરણ)
૫. ૭૫ : બધે શામ નિહાયે નહિ, પુનઃ નિમ્બે સાર અનતઃ
અમ્યજ્ઞ અમ્યાપિત રેખતું હો, પ્રેમ સર્પીર લખતઃ
નિજ સર્પ નિભય નય નિરખું, શુદ્ધ પરમપદ પ્રેરે,
હું હી અક્રમ અનાદિ સિદ્ધ વુ, અમરના અમર અનરે,
બધે શામ નહિ હમરે કમલી, નહી ઉપપાત વિનાય,
શુદ્ધ સર્પી હમ સમ કાઢે, જ્ઞાનસાર પદ વાસઃ
(શ્રીજ્ઞાનભક્તજી)
અમો અમો હું મુખને કહું, નમો મુજ નમો મુજ જે.
(શ્રી જ્ઞાનભક્તજી સત્તિવિનિવરણ)
૫. ૮૧ : મદાવીર બિનેયર ઉપદેશો, તમે સાંભળએ મિત ક્યાં જે,
કેડ કેડ કોઢા આપાયા, અરિદ્ધતરૂંપી માય જે. મદાવીર બિનેયર ઉપદેશો.
(શ્રી શ્રીવિજયજીવી શીપાજી, પદ ૮ કાવ ૧૧)
૫. ૬૧ : જ જા જાઈ જ જા જાળી જ તે કાળે જ તે કુર્ચ ।
જ જાજા જ મુખા જાજ, જાજે જીવા જળતસા ॥ (જેતપદ્ય-૫ ચાપ ૨૩)

૫. ૧૩૧, ૩૬૧ ચૂરણી ભાખ્ય સૂત્ર નિર્ણયિત, વૃત્તિ પરંપર અનુસાર રે,
સમપુપુપના અંગ કક્ષા એ, એ છે તે દુર્લભ રે
(શ્રી આનન્દભટ્ટજીત નેતિપ્રસ્તાવન, શાખા ૮)
૫. ૧૩૩, ૧૪૬ અખ્યાના બેઠ જાનુ નયણ નિહાળતા, તરવળી વાત કરતા ન લાગે,
ઉત્તરભરણાકિ નિજ કાજ કરતા થકા, મેઠાં નધીઆ ઠસિકાસ રાજે
(શ્રી આનન્દભટ્ટજીત અનતલિપ્તસ્તન)
૫. ૧૩૩ બહિરાતમ મૂઠા જગા બેતા, માયા કે રૂઠ રહેતા,
જા અતર પરમાતમ ભાવે, દુરસભ પ્રાણી લેતા,
અવધૂ સુખ સુખ જગા આવે, વિરક્ષા અસખ સખાવે. (શ્રી આનન્દભટ્ટજીત પદ ૨૭)
૫. ૧૩૪ એડીએ ખિસીને એમણુ કીધી, જતીએ જતણી બનાવી,
ઠેકાંએ સુધી, ઠેકાંએ લોચી, ઠેકાંએ કેરા લપેડી,
ઠેકાં જગાવી, ઠેકાં સુતી કાઢી, વેઠન કિણુહી ન થીડી. (શ્રી આનન્દભટ્ટજીત પદ ૪૮)
૫. ૧૩૮ શુભવર્ણાયકશ્ચ દ્રવ્યમ્ ।
(વત્સાર્થવિનયક, અ. ૭ સ. ૩૭)
૫. ૧૪૧ વક્ષ્યાનિમ્નિયમામો વિદ્યાંસમપિ કરંતિ ।
(મતુસ્થિતિ, ૨-૨૧૫)
- વક્ષ્ય સંજ્ઞેષાક્ષમનો રાગો વાસ્યેષ સર્વેષા ।
ન જ દ્વેષોઽપિ સર્વેષુ ઇમેન્મનદવાનકા ॥
ન જ મોહોઽપિ સન્જ્ઞાનચ્છાદનોઽશુચદુષકલ્ ।
ત્રિલોકકલ્યાણમદિમા મહાદેવા સ ડખ્યતે ॥
યો લીલરાગાઃ સર્વજ્ઞો યા શાન્તવસુદેવરા ।
ક્ષિપ્તર્મકક્ષાતીતાઃ સર્વેષા નિમ્નકલ્પા ॥
યા પૂજ્યાઃ સર્વદેવાર્તા યા ધ્યેય સર્વયોગિનામ્ ।
યા ક્ષાંતા સવર્ણીતીર્થા મહાદેવા સ ડખ્યતે ॥ (શ્રી હરિભક્તસૂત્રિત મહાદેવસ્તોત્ર)
૫. ૧૪૨ મર્દ પ્રજ્ઞાસ્મિ ।
(અદિત્યોપનિષદ)
૫. ૧૪૪ મલ્લીજાંકુરજનના રાગાધાઃ ક્ષણમુપામતા વક્ષ્ય ।
મદ્યા વા વિપ્લુર્જાં હરો જિનો થા નમસ્તસૈ ॥
(શ્રી કેમળકાવ્યાર્જીત મહાદેવસ્તોત્ર શ્લોક ૪૮)
- વક્ષ્યાતો ન મે લીરે ન દ્વેષઃ કપિકાવિપુ ।
યુક્તિમદ્વર્ણનં વક્ષ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિમદ્વા ॥ (શ્રી હરિભક્તસૂત્રિત લોકતત્ત્વનિલુપન)
૫. ૧૪૭ સમાનણીકલ્પસનેષુ સખ્યમ્ ।
૫. ૧૫૨ જ્ઞાતવં વિધાં દૃષ્ટિ સિદ્ધતિ વાચિ સત્ય માનોઽવતિ વિદ્યતિ પાપમપાદરોતિ ।
જેતા પ્રસાદ્યતિ વિદ્યુ તનોતિ લીતિ સરસજ્ઞતિ કલ્પમ કિં ન કરોતિ પુંઞમ્ ॥
(શ્રી બાહરિત નીલિતાશ્લોક ૮૮)
૫. ૧૫૩ સદ્વા સર્વાત્મના સ્વામ્યા સ જેત્ સ્વર્ગુ ન ડખ્યતે ।
સ સદ્મિઃ સદ્ધ કર્તવ્યા સમ્તાઃ સદ્ધસ્ય મેવજમ્ ॥ (દિત્યોપનિષદ, અધિ, શ્લોક ૬૧)

- ५ १५५ वां विस्तयामि सततं मयि सा विरक्ता, साऽप्यगमिच्छति जन स ज्ञोऽन्वसक्तः ।
मस्मिन्नेव न परितुष्यति काचिद्गया, चित्तं तां न त न मयं न इमां न मां न ॥
(श्री अक्षरविरुद्ध नीतिशतक श्लोक १)
- ५ १६० वस्तु विचारत आगत मन पायै विधामः,
एव स्वागत सुख रूपैः अनुभव पाको नाम
(श्री आनन्दभट्टभूत अनुभव नामक)
- ५ १६४ अयम पीयाशा पीया भवपाशा, भीजे अथातम वासा,
आनन्दमन येतन न्ने भेजे, इमे लोक तमासा, आशय न्नीरनदी कथा द्विजे ?
(श्री आनन्दभट्टभूत पद २८)
- ५ १७०, १७१, १७३ कति महत्-महात् (सर्वैकालिकमत्र निरुक्ति, नामा ३५१)
- ५ १७१ इति पाद मरुत् भिक्षु, सुखिण सिद्ध वै अथ,
भीन वस्था इति इति, न्नीय वसत वनशय।
- ५ १७६ अहमेव कस्मेव वक्ष्ये वीरियं पुरिसकारपरजमेवं ।
(उपासकविरुद्ध, पद ३१)
- ५ १८७ अहमि छात्रमपिष्य नामे ।
(आनन्दभट्टभूत निरुक्ति)
- ५ २३३ यदा किञ्चित्-ज्ञोऽहं द्विप इव मयस्या सममथ
तदा सर्वहोम्सीयमववक्ष्यिष्यं मम मया ।
यदा किञ्चित् किञ्चित् बुधजनसंकावगतं
तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मयो मे व्यवगतः ।
(श्री अक्षरविरुद्ध वराजशतक श्लोक ३२)
- ५ २३४ महापञ्चम पञ्चम बालयो मकरकण्डयो ।
मुकुन्दमुकुन्दबीजाम् कार्यम् मिथया नव ॥
- ५ २४५ आप देवशायि दे, अत्रपु ! सदा भगवति स्तेना। (श्री अनुविष्णुभूत अनुभव)
- ५ २४७ मा पर वा कर सस्य समेह, सा देहि मित्रदि न कर्तुं समेह । (उपासकविरुद्ध)
- ५ २४७ तथा २४८ अहं मूर्खस्मि तव स्वमसि, सोऽहम् ।
(अनुविष्णुभूत, अनुभव-पद-निरुक्ति)
- ५ २५० भर्षा अनत वार विन सुमन्थे, अज सुभ-सुभ विरुद्धे,
'आनन्दमन' निपाद निपाद अक्षर इ, नहि समरे सो भरेम
अज सुभ अमरे सधे न भरेम. (श्री आनन्दभट्टभूत पद ४२)
- ५ २५०, २५३, ४०२ सोऽहम् । (अनुविष्णुभूत)
- ५ २५१ उपयोगा कथयम् । (तत्त्वार्थविनयसूत्र, अ. २ प. ८)
- ५ २५४ इत्युदि कुमल इति, मुद्युदि सधिका नारी,
नोपा भेजे सधिका, एते कुमल दारी.
(श्री आनन्दभट्टभूत नारी, पद-निरुक्ति)

कृष्ण, कृषि, कृषि सग जेसके अपनी फल हनु दारै।

(श्री आनन्दभक्त ५६ १४)

५ २११ भूष आदिगुं ओ शसु, समकितवृद्धि निधान,
शीघ्र सविश्व धरे बिके, तस कुवे मुञ्चस वप्यायु. (विद्याभ्यास श्री यशोविजय)

५ २७१ समता विषु ओ अनुसरे, प्राप्ती पुन्यना काम,
अर उपर ते लीप्यु अंभर बिनाम, धन धन ते दिन भावुरे।
(श्री विनयविजयभक्त आराधनास्तवन)

५ २७८ जैसी नीत दशम मे, तसी हृदिसे होय,
सत्ता नस वेकुम्मे, पश्या न पकडे होय.

५ ३०६ भित विवेक चाते हके, समता मुनि गोष्ठ,
आनन्दन प्रभु आपसे, सेवरी रज शैला.
(आनन्दभक्त ५६ १६)

५ ३१३ आपसे अतनभाव ओ, ओक अतनभावर रे,
अवर सवि सधामधी, ओक निज परिकर सार रे शक्तिविन ओक मुञ्च विनति
(श्री आनन्दभक्त सतिविनस्तवन)

एयो मे सासयो मया भावसंख्यसंशुभो ।

सेसा मे बाहिरा मागा सम्ये संयोगकन्या ॥

(सद्योपदेशि)

५ ३२५ कै परा जायह से सखं जायह ।
(आनन्दभक्त १ ३ ४ १)

५ ३२७ सबमाहेषु कृत्य कृत्य यदि सम्मतम् ।
(श्री देवभक्त्याप्त ज्ञान वीतराजस्य)

५ ३८४ नाचं च दंसनं चैव मन्वावाहं तदेव सम्मतम् ।
अकल्पयिष्ये मन्वा मन्वावाहं नीरियं हर्षम् ॥

५ ४०२ मूं विम्वारारहलोर्ध्वरेकविम्वारवासयम् ।
माकापम्यन्दि पीपुषिषु विहुरमाहृतम् ॥

५ ४१९ कार्येषु मंत्री मोक्षेषु माता
(मुखादि)

५ ४२१-४२२ भा विनयविजयभक्त्युक्त विनयभक्त्या-समवायकस्यैव स्तवन आधु ६
(शुद्धि ५, ५०४)
(पञ्चमस्तोत्र २-४१)

५ ४३९ उत्पत्तिप्रायां क्रियाफलाभयत्नम् ।

५ ४४४ मोमाय कृष्णमुञ्चमायविपमान् राम्यं राजसन्निधे
कृष्णं बन्धनिकस्यनाति विपयमार्गं क्रियाद्योपमम् ।
मूर्ति मूर्तिसङ्घादरां लुप्तमिब क्षेप विहित्वा त्यजे
मतेष्वासक्तिमवाविडो विक्रमते मुक्ति विरक्ता पुमान् ॥

(श्री योगभक्त्याप्त सिद्धिभक्त, श्लोक ६२)

५ ४५५ मोतो रोगमर्ष कुळे क्युतिमयं विन मृषाकाह मर्ष
मोमे वैश्यमर्ष, बकै रिपुमर्ष, रूपे जराया मयम् ।
शस्त्रे बाहमर्ष, गुणे कर्ममर्ष, कार्ये कृतान्ताह मय,
सर्वं वस्तु मयाग्नित मुनि मृषा वैराग्यमेवामयम् ॥ (श्री लीलादिप वेदभक्त)

૫. ૪૭૧ ભાવ વિના દાનાક્રિયા, ભાલો અમૂલ્યો થાન,
ભાવ સ્થાપ અભ્યાસ થઈ, તૂટે કર્મ નિહાન.
(શ્રી અમરમુદ્રાજીવ દાન-દીક્ષા-વપ-ભાષ્ય ચોદશીત્થ)
૫. ૪૭૨ કર્મનં દેવદેવસ્ય કર્મનં પાપનાશનમ્ ।
કર્મનં સ્વાર્ગસાધનં કર્મનં મોક્ષસાધનમ્ ॥
પ્રભુ દર્શન મુખ સંપદ, પ્રભુદર્શન નવનિધિ,
પ્રભુ દર્શનથી પામીએ, સર્વ પદારથ સિધિ.

પરિશિષ્ટ-૫ મૂળ પદો

૫૬-૫૧ : આદ્રપદની ચોરસાંત્રિ ; પ્રભાત ભાનુ ઉદય : ૫૦ ૭

(રાત્ર-મંગલ)

આફ્રી રાત્રી કાલીન્દ્રી વહે, છાત્રીય હીન હીન હીના;	આફ્રી ૧
પ્રીતમ સબ છબી નીરખકે હો, પીઠ! પીઠ! પીઠ! કીના;	
વાહી બીજ આતક કહે હો, પ્રાણુ હરે પરનીના.	આફ્રી ૨
એક નિસિ પ્રીતમ નાઈકી હો, વિસર મર્ધ મુખ નાઈ;	
આતક! ચતુર વિના રહી હો, પીઠ પીઠ પીઠ પીઠ પાઠ.	આફ્રી ૩
એક સમિ આલાપકે હો કીને જ્ઞાને જ્ઞાન;	
મુલર બપીદા સૂર મરે હો, રેત હે પીઠ પીઠ તાન.	આફ્રી ૪
રાત વિભાવ વિલાત હે હો, ઉદિત મુભાવ મુભાન;	
મુમતા આજ મતે મિલે હો, આજે આનંદમન માન.	આફ્રી ૫

૫૬-૫૨ : આનંદમયમહિમા ; આનંદ સુર્વરુપ : ૫૦ ૧૪

(રાત્ર-અવનવવતી)

મીરે પ્રાન આનંદમન, તાન આનંદમન.	(ટક)
માત આનંદમન, તાત આનંદમન;	
માત આનંદમન, ભાત આનંદમન.	મીરે ૧
રાજ આનંદમન, કાજ આનંદમન;	
સાજ આનંદમન, લાજ આનંદમન.	મીરે ૨
આભ આનંદમન, ઝાભ આનંદમન;	
નાભ આનંદમન, લાભ આનંદમન.	મીરે ૩

૫૬-૫૩ : ૫૦ ૧૬

(રાત્ર-સોરઠ મુલતાની; નરનાસ્ત્રી, સહેલી)

સાચ રિલ હમા હે બસીવારેસુ, બસીવારેસુ પ્રાનઆરેસુ;	સાચ ૦
મોરમુકુટ મકસકુટ મુલકલ, પીતામ્બર પટવારેસુ	સાચ ૧
અન્નચકોર જલે પ્રાન પરેવા, નાગજન-દુહારેસુ;	સાચ ૦
હન સખીકે મુન અન્નપ માવે, આનંદમન ઉલ્લાસેસુ	સાચ ૨

૫૬-૫૪ : વ્યાજમા, મૂઠી દુઃખ; તારણુદાર શેઠ : ૫૦ ૨૪

(રમ-આશાવી, આશાવી રાત્રી રમીને ઉઠાવી આવિયા—એ શેઠ)

મૂઠડો થેટો ભાઈ! બાજુદા ઘણેશ, કેમ કરી ટીપા રે બાજ ?

તલપદ પૂછ મેં બાપી સઘની રે, તોહે બાજ પૂરુ નવ બાજ. મૂઠડો ૧

બાપાર બાજો જલ્લત ઘણવડે રે, ખીરે નહિ નિશાની માજ;

બાજ ઊઠાવી કેઈ ખદા પવલે રે, તો મૂઠુ આપું સમ બાજ. મૂઠડો ૨

કાટડું મીંડું રે રૂઢા માણેકથાકમા રે, સાજનીઆનું મનુ મનાવ;

આનંદબળ પ્રભુ ચેડિશિરામણિ રે, બાહરી કાલજો રે બાજ. મૂઠડો ૩

૫૬-૫૫ : આત્મઆસિ : ૫૦ ૨૬

(રમ-મનાથી)

ચેતન! આપા કેસે લહોઈ

ચેતન

નત્ય જોડે અજડ અમાધિત, ઇક સિદ્ધાત પજ જોઈ

ચેતન ૧

અનવ અરુ અવિરેક હેતુ કે, સમજ રૂપ-જામ જોઈ

આરેપિત સબ ખર્મ ઔર કે, આનંદબળ તત જોઈ ચેતન! આપા કેસે લહોઈ ૨

૫૬-૫૬ : પરચૂલ ને રવચૂલ : ૫ ૪૨

(રમ-મનાથી)

બાહુડી અભગા જોર કિરતુ કરે પીઠડો પરવર બાજ;

પૂરવ દિસિ પઢિમ દિસિ ભાવડો, રવિ અસ્તમત બાજ. બાહુડી ૧

પૂનમ નિશિ સમ ચેતન બાહુડીએ ચક્રાવટ સમ નાજ;

વાહલંકર જિમ હલમિતિ આહુડીએ પ્રકૃતિ અનવૃત બાજ. બાહુડી ૨

પરવર ભમતા રવાહ કિશો લહો? તન ખન ચૌવન કાજ;

દિન દિન હોસે અજવશ વાધતો નિજ જન ન માને કાજ. બાહુડી ૩

કુલવટ હાડી અવટકીવ પડે, મન મેલુવાને વાટ;

આપા આપા મિલે બેઠું જણ, કોણ રેખાડે વાટ? બાહુડી ૪

બધુ વિવેકે પીઠડો જુઝમો, વારો પરવર-મજ;

આનંદબળ સમતા ઘર બાજો, વાપે નવ નવ રમ. બાહુડી ૫

૫૬-૫૭ : અદ્વિત નાદકે-બેઠા, ૫ ૫

(રમ-આશાવી)

રેજો જોડે અપૂરવ બેઠા;

આપ હી બાલ આપ હી બાલમર, આપ કુરુ આપ બેઠા. રેજો ૧

લોક-અલોક બિચ આપ બિરાજિત, ધ્યાનપ્રકાશ અકેલા;
 જાણ છાંડ તકા વચ બૈઠે જિહ્વા સિધુ કા મેલા. રેખોં ૨
 વાસ્તવ ખટ નાહ સુકુમ્ભ કિસકે કિસકે બોલા ?
 પાકાણ કેા ભાર કાઢી ઉઠાવત, એક તારેકા ઘોલા. રેખોં ૩
 ૫૬૫૬ પદકે ભેજ સિરિ ખસ, ક્યોં કર મજ પદ લોલા ?
 આનંદવન પ્રભુ આસ મિલો તબ, મિટ બાધ મનકા ઝોલા. રેખોં ૪
 ૫૬-૫૮ : વિરહોંસથા, મેળાપ : ૫૦ ૫૬

(રાગ-વસવ)

આરે આસ મિલો કહાં ચેતે બવ;
 મેશ વિરહ અથા અપુલાવ ઘાલ. આરેં ૧
 એક પેસાબર ન ભાવે નાજ;
 ન ભૂવલુ નહીં પટ સમાજ. આરેં ૨
 મોકન રાસ ન દૂસવ તેરી આશી,
 મદનો ભવ હે ધરકી કાસી. આરેં ૩
 અનુભવ બાલકે કથા વિચાર;
 કહ રેખે દે વાહી વનમે સાલ. આરેં ૪
 બાધ અનુભવ બઈ સમબધે કલ;
 દર આયે આનંદવન બધે વસલ. આરેં ૫

૫૬-૫૯ : ૫૦ ૬૬

(રાગ-અવધી)

મોહ કેાજી કેસી હૂ તકો;
 મેરે કામ એક માણુલવનસ, ઔર ભાવે સો બોલ. મોહોં ૧
 મે અપ્રેમ પ્રભુ ! મરન તુમારી, લાયવ નાહી પોલ;
 ભુજન ઉકામ કહું બોરનસ, કરકું જ કર હી સકો. મોહોં ૨
 અપરાધી મિત કાન જગત જન, કોરિક ભાંત બોલ;
 આનંદવન પ્રભુ નિકમે માનો, ઈક જન પ્રાપ્તિ ઘોલ. મોહોં ૩

૫૬-૬૦ : અતરંગતમદરાની સુજન : ૫૦ ૭૭

(રાગ-અરવં)

અમ મેરે પતિ બાતિ દેવ નિરજન;
 ભટકું કહા કહાં સિર પટકું કહા કરે જનરજન. અમોં ૧

જાજન હજન હજ ન જમાવું, જાહૂ ન ચિતવિત જાજન,
 સજન ઘટ જતર પરમાતમ, સકલ દુરિત જાજનજન. જનન ૨

જેહિ કામગરિ જેહિ કામઘટ, જેહિ સુધારસ મજન,
 આનંદવન' મજુ ઘટ-વન કે હરિ, કામ મતન જાજનજન. જન ૩

પદ - ૧૧ : પૃ. ૮૨

(રામ-જનમવલી)

મેરીકું તુમરે હ કહા, ફરીકે કોને સ મેરી રી. મેરી ૧

એએ રેમ મેરી, મનસા કુ મ મેરી રી;
 બકે સમ જેહો સો તે, જગતકી મેરી રી. મેરી ૨

મિર ડેલી આમે ખરે, ઓર નહીં તેરી રી;
 આનંદવન કી સો, એ મજુ કું અનેરી રી. મેરી ૩

પદ - ૧૨ : વિરહ-અથાનાં આશાકિરણ : પૃ. ૮૭

(રામ-માન)

વિશા મિન મુખ જુલ મુલી હો;
 વિરહ-મુખન વિશા સમે, મેરી સેબલી પૂલી હો. વિશા ૧

સોમજુ પાન કયા મિટી, કિસકું મજુ સુખી હો ?
 આજમલ ઘર આનકી, છોક આસ વિશુલી હો. વિશા ૨

વેદન વિરહ અઘાહ કે, પાણી નવ નેભ હો;
 કોન હળીમ વળીવ-કે, દારે કર કરેભ હો. વિશા ૩

માલ હમેલી અગાધ કે મુરસિયુ સમેલી હો;
 અમુખની નીર વહાવ કે સિમુ કર-વેલી હો. વિશા ૪

આવણુ-ભાડુ વનઘડા, વિશ વીજ ઝલુકા હો;
 અરિયા સરવર સમ હરે, મેરા ઘટસર સમ સુકા હો. વિશા ૫

અનુસવ ભાવ મનાવ કે, કહે લેસી ભાવે હો;
 સખત, હંક મીરજ ખરે, આનંદવન આવે હો. વિશા ૬

પદ - ૧૩ : ઉદ્ધારમાટે અપેક્ષામર્શના : પૃ. ૬૧

(રામ-માન)

જનનાથએ મુખાવ વિશુ, હાથેહાથ વિશોય;
 વિશોયે કોડ જનકુપાલ, સજન નજર નાયો. જન ૧

જનની કહું, જનક કહું, સુતા સુતા કહાયો;	
ભાઈ કહું ભગની કહું, મિત્ર શત્રુ ભાયો.	મજા ૨
રમણી કહું રમણ કહું રાઈ રજા ઉતાયો;	
સેવક પતિ ઇક ચક્ર, કીટ ભુગ ગાયો.	મજા ૩
કામી કહું નામી કહું શાગ ભોગ માયો;	
નિસપતિખર હેઠ જેઠ ધરી, વિવિધ વિધ ધરાયો.	મજા ૪
વિધ નિવેધ નાટક ધરી, ભેદ આઠ છાયો;	
ભાષા પદ વેદ આર, સાગ શુદ્ધ પદાયો.	મજા ૫
દુમસે ગજસાજ પાશ, ગર્હજ ગરી ધાયો;	
પાશસ સુગન્ધકા વિસાસે, ભીખ નાજ ખાયો.	મજા ૬
લીલાભુક દુક નવાજ, કહો હુ દાસ આયો;	
શામ શામ પુલકિત હું પરમ ભાસ પાયો.	મજા ૭
ઝેરિ પતિત કે ઉધારન દુમ, કહિસે પીવત માગી;	
શાસ્ત્ર દુમ કમ ઉધારે, ફેર કટિલ કામી.	મજા ૮
ઝોર પતિત કેઈ ઉધારે કરણી જિનું કરતા;	
એકકા હી નાઈ લેઈ જૂઠે જિજ્ઞાસ કરતા.	મજા ૯
કરની કસી ખાર ભાજે, બહોત નિગમ સાખી;	
સોભા ઈંદ્ર દુમક નાજ, અપની પત શખી.	મજા ૧૦
નિવત અજ્ઞાની પાપકાસે, દાસ કે અપસાખી;	
બંધુ ભે સુધારકો, અજ નાજ દાજ સાખી.	મજા ૧૧
ઔરકો ઉપસક હું કેસે કેઈ ઉધાર;	
કુવિધા યહ શામે મત, ભાવરી વિચાર.	મજા ૧૨
ગઈ સો તે ગઈ નાજ, ફેર નહીં કીડ;	
દારે રહો દીગ દાસ, અપનો કરી લીજો.	મજા ૧૩
દાસકો સુધારી લેજું, બહુત કહા કહિયો;	
આનંદમન પરમ સીત, નાઈકી નિવહિયો.	મજા ૧૪

પદ - ૬૪ : જહંનાસનો અત : પૂ ૧ ૮

(રમ-વસત)

અજ ભજો પરમ શુક પરમ દેવ ખ્યારે;

ચેટકું હમ દુમ નિથ ભેદ.

અજા ૧

આલી લાજ નિજોરી ગમારી જાત;	
મુકિ આન મનાવત વિવિધ જાત.	અબ ૨
અલિ પર નિમૂલી કુલટી કાન;	
મુનિ મુકિ મિલન બિચ દેત કાન.	અબ ૩
પતિ મતવારે જોર રગ	
રમે મમતા ગણિકાકે પ્રસગ	અબ ૪
અબ જડતો જડવાસ જાત;	
મિત કુલે આનંદવન જાવ વસત.	અબ ૫

૫૬-૬૫ : વિસ્મૃતીની કથા અને આશા પૃ. ૧૧૪

(સાખી)

શશ શસિ તારા કલા, ભેસી ભેઈને ભેસ;
રમતા મુમતા કળ મિલે લાગે વિશ્વાસોસ.

(રમ-બેઠી)

પીથા વિન કોન મિટાવે રે, વિરહવિષા અસધાલ.	પીથા (૨૬)
નીર નિમાણી આપ તેરે નાહી મુજ દુપ દેખ;	
દીપક સર કોલે પડે આરે, તન જોર ધરે ન નિરોધ.	પીથા ૧
સસિ સરિણુ તારા જગી રે, વિનગી દામિની તેગ;	
સ્વણી રવણ મતે હજો આરે, મથણ સથણ વિનુ વેગ.	પીથા ૨
તનપિજર કૂરે પર્વો રે, જોડી ન સકે છુટ કસ;	
વિરહાનલ જાલા જાલી આરે પળ મૂલ નિરવસ.	પીથા ૩
ઉસાસાસે વઢાવકો રે, વાદ વહે નિસિ શંક;	
ન મને ઉસાતા મની આરે, કટકે ન સ્વણી મંદ.	પીથા ૪
કંક વિધિ છે જે વરખણી રે, ઉસમું રહે ઉદાસ;	
કર વિધિ આઈ પૂરી કરે આરે, આનંદવન મળુ આસ.	પીથા ૫

૫૬-૬૬ : સ્વરૂપદર્શનનાં પરિણામ : પૃ. ૧૨૬

(રમ-આવાજરી)

સાધુ ભાઈ ! અખત રૂપ દેખા,
સાધુ ભાઈ ! અપના રૂપ દેખા.
કરતા કોન કોન કુની કરની ?
કોન માંગેગા લેખા ?

સાધુ ભાઈ ૧

સાધુ-સગતિ જનુ ગુરુકી કૃપા વે,

મિટ મર્ધ કુલકી રેખા;

આનદધન પ્રભુ પરમો પાપો.

લેવર જયો દિલ લેખા.

સાધુ ભાઈ ૨

૫૬-૬૭ : મતચ્છેદાર્ય - મતસંહિધ્યુતા : ૫ ૧૩૭

(રામ-આશાવરી)

રામ ઠહો રહેવાન ઠહો ઠાઉ ઠહાન ઠહો મહારેવ રી;

પારસનાથ ઠહો ઠાઉ જાલા, સઠલ જાલા સ્વયમેવ રી.

રામ ૦ ૧

લાલનલોહ ઠહાવત નાના એક મુતિજા રૂપ રી;

તેસે ખડ કંપનારોપિત, આપ અખડ સ્વરૂપ રી

રામ ૦ ૨

નિજ પદ રમે રામ ચો કહિયે રહિમ કરે રહિમાન રી;

કર્યે કરમ કાન સો કહિયે મહારેવ નિરવાણુ રી

રામ ૩

પરસે રૂપ પારસ સો કહિયે, જાલા ચીને સો જાલા રી;

ધંક વિધ સાધો આપ આનદધન લેતાનમચ નિઠમં રી.

રામ ૪

૫૬-૬૮ સાધુસગતિ - સતસત ૫ ૦ ૧૪૭

(રામ-આશાવરી)

સાધુ સગતિ નિનું કૈસે પાપે, પરમ મહારસખામ રી;

કોટિ કૃપાચ કરે એ બીરો, અનુભવકથા વિશ્વરામ રાં.

સાધુ ૦ ૧

ચીતલ શરલ સત સુરપાકપ, સેવે સદા સુધર્મ રી;

વહિવ રહે દશે અનવહિવ, ભવસત્યાપ જુઝર્મ રી.

સાધુ ૦ ૨

સતુર વિરચી વિરજ ન આહુ અરણ્યકમળ મકરંદ રી;

કોહરિ ભગતિ વિકાર દિવાલે, શુદ્ધ નિરજન વદ રી.

સાધુ ૦ ૩

દેવ અમુર ઈંદ્ર પદ આહુ ન, રાજ ન કાજ સમાજ સી;

સગતિ સાધુ નિરતર પાનું, આનદધન મહારાજ રી.

સાધુ ૦ ૪

૫૬-૬૯ : પ્રીતની કીત અસક્ષ વિહારશ્યા : ૫ ૧૫૪

(રામ-અશ્વમેધ વેશવત્ર)

પ્રીતકી રીત નહિ હો, પ્રીતમ, પ્રીતકી રીત નહિ

મે તે અપનો સુરવ સમાધિ ખારે કો ન લઈ હો.

પ્રીતમ ૧

મે વસ પિય કે પિય સમ ઔર કે માત્રિ કિનહી સીઅઈ;

ઉપકારી જન બલ મનાવે, એ કહુ અઈ સો અઈ

પ્રીતમ ૦ ૨

વિરહાનલ બલ્યા અતિક્રિ ક્રિન હે, યોસે સહી ન ગઈ,
આનંદવન' પ્રભુ સઘન ઘનધારા, તળ હી દે પહઈ હો.

પ્રીતમ ૩

૫૬-૭૦ : સ્થાપી-આત્માનુભવશ્ચક્રેષા ; મતવાળા અને નિમત્તા : પૃ. ૧૬

૫૬-સમતા અને મહા-પ્રભુઆગમનનો વિધાસ ૫ ૧૧૬

(સ્થાપી)

આતમઅનુભવ રસકેશ, આલ્યા પિયા ન બાજ;
મતવાળા તો કહિ પદે, નિમત્તા પદે પચાય.

(રાગ-વસત, ખમાય)

હજિલે લાલન નરમ કહે, આલિ જરમ કરત કહા વાત. ટે.

મઠિ આને મામુઠો કોઈ વરણન કરત જિવાત;
જાજ વૂ કપટકે કોથરા હો, કહા કરે સરધા નાર. હજિલે ૧

બીજતિ મહિલ ન હનરહી હો, કેસે આત ભરવાત;
આનો ન પીનો ઇન આતમે હો, હસત ભાનત કહા હાક. હજિલે ૨

મમતા ખાદ પદે રમે હો, ઔર નિરે કિન ચાત;
હેનો ન હેનો ઇન કથા હો, કારે હી આવત બાત. હજિલે ૩

કહે સરધા મુનિ સામિતી હો, એતો ન કીલે પેદ;
હેરે હેરે પ્રભુ આપલી હો, વહે આનંદવન મેદ. હજિલે ૪

૫૬-૭૧ : ૫૬આત્માના ગુણો-એકત્રીશ અને ૭૧લ ; આત્માનો આનંદ
પૃ. ૧૭૬

(રાગ-માર)

અનત અકૂપી અવિગત સાક્ષતો હો, વાસતો વસ્તુ વિધાસ;
મહાજ વિદ્યાસી હાસી નવી કરે હો, અવિગતસી અવિહાર. અનત ૧

જ્ઞાનાવરણી પથ પ્રકારનો હો, હરસજ્જા નવ હોઢ;
વેદની મોહની રોય રોય બાણીયે હો, આજો વાર વિષ્ણેદ. અનત ૨

શુભ અશુભ નામ રોય વળાણીએ હો, ઉચ નીચ રોય જોત;
વિગન પથક નિવારી આપણી હો, પથમ તતિપતિ હોત. અનત ૩

મુમપક બાવી મુજુ જગદીશના હો, એકત્રીશ મન આણ;
અવર અનતા પરમાત્મ મહી હો, અવિરોધી મુજુ બાણ. અનત ૪

મુંદર સરૂપી મુજબ શિરોમણિ હો, મુજુ મુજ આતમશમ;
તન્મય તણિય તમુ ભજન કરી હો, આનંદવન પદ કામ. અનત ૫

૫૬-૭૨ ધરવાટ - મીઠા મિત્ર પાસે મીઠી વાતો; ધરવાટ બાળવવાની
ચેતનાની ખેવના : પૃં ૧૬૩

(રાત-ઠેઘરા)

મેરે માલ મલકી ! સુણ એક વાત

મિઠે લાલન વિન ન રહું સહિયાવા. મેરેં ૧

રમીત રૂનકી લડી ચીકા કાથા સોપરી અરુ પાનકા બીકા,
નામ સિદ્ધ સદલ કરે પીકા, તનકા ડોકારે વિરકા કીકા. મેરેં ૨

જકાં તકા કુકુ ઢાલન મિત્તા, પલુ લોગી નર વિણ સુખ મુખ રીતા
રમણી વિકાણી કલાકા શીતા, અજદૂ ન આવે મોઢિ ઉકા લીતા. મેરેં ૩

તનરગ ફૂલ ભર મહી ખાટ, મુન મુન કલિયા વિનું વાટ,
રમરમીલી ફૂલી પહેરગી નાટ આવે આનદધન રહે ધરવાટ. મેરેં ૪

૫૬-૭૩ : ધરવાસ - પતિવિરહે ઠેકાણુ વગરનો ધરવાસ; પતિમેળાપત્ની ભાગે
તમજા પૃં ૨૦૦

(રાત-ઠેઘરા)

સોલે લોગા ! હું રહું તુમ જાણા હાંવા;

સહુલે સાજન વિણ કેવા ધરવાસ ! સોલેં ૧

સેજ મુંકાલી આઠણી રાતા ફૂલકી વાડી એર ચીતલ વાતા;
સવલી સહેલી કરે મુજ સાતા, મેશ તન વાતા મૂઆ વિરકા માતા. સોલેં ૨

ફિર ફિર ભેટ ધરણી અગાચા, તેશ ઊપન્યા આરે લોક તમાચા;
ઉચલે તાતે લોહી માંચા, સમડાની બે ઘરણી ઊડી નિરાચા. સોલેં ૩

વિરકા કુમાવે સો મુજ કિયા, ખગર ન ચાવે મિત્ર મેશ લાયા;
દહી વાપડો ભે બતાવે (મેશ) કોઈ પીયા આવે આનદધન કર ધરદીયા. સોલેં ૪

૫૬-૭૪ : જ્ઞાને કરાવેલી કુલુહિની પિછાણ પૃં ૨૭

(રાત-વસન)

વા કુલુહિ કુમરી કૌન બલ; જિકા રીતે ચેતન આન ગાલ. વાં ૧

કુચિત સાખ વિશેષ પાઈ; પરમ મુખારચ વારી બાઈ. વાં ૨

લ આચુ કહુ ઓર નાહી; મહે પડેગી પલક માદી. વાં ૩

રખા ઉટે વાદી નામ, પહીએ મીઠી મુગુ પામ. વાં ૪

તે આવે અધિકાર વાદી આનદધન અધિકેરી નાદી. વાં ૫

પદ-૭૫ : વિવેકની દરમિયાનગિરિ માટે આપ્તના : પૃ. ૨૧૭

(રાત્ર-વસત)

આરે લાલન બિન મેરા કુન કંપાલ ?	
સમજે ન ઘટકી નિહર લાલ.	આરે ૧.
વીર વિવેક ! જુ માણ માણિ,	
કહા પે' રઈ જાગે છિપાઈ ?	આરે ૨.
દુમ જાગે સો કીચે વીર !	
સોઈ આન મિલાવો લાલન પીર.	આરે ૩.
જમરે કરે ન ભવ આપ,	
મન જગજગત મિટે સમાપ.	આરે ૪.
જય વિવેક વિચાર કીન,	
આનંદજન કીને અધીન.	આરે ૫.

પદ-૭૬ : અહીં જાને તહીં : પોતાનાં જાને પરાયાં : સારણામણી : પૃ. ૨૨

(રાત્ર-વસત)

આરે પ્રાણુલન ! જોકે સાથ જનન,	
ઉત જરજર તંદિ ન વિલ સમાન.	આરે ૧.
કનસે ન માણુ કિન નાકિ જોકે	
ઇત પારિ લાલ છ-રી કરિ વિવેક.	આરે ૨.
ઉત ચકેલા માયા માન કુળ,	
ઇત જલુવા મુદુવા નીલ કુટુંબ.	આરે ૩.
ઉત આસા વિરુદ્ધ લોક કેલ,	
ઇત ચાંત દાંત સંતોષ સેલ.	આરે ૪.
ઉત કહા કલકી પપ આપ,	
ઇત જોલે આનંદજન જૂપ આપ.	આરે ૫.

પદ-૭૭ : પ્રણુનામર્થ લખ : પૃ. ૨૨૭

(રાત્ર-સાખી-સાખરિ)

કમારી લખ લાગી પ્રણુ નામ, કમારી લખ લાગી પ્રણુ નામ;	
આમ આસ અરુ પ્રસન્નજાને, હર અદાલત નહિ કામ.	કમારી ૧.
પથ પચીસ પચાસ કમારી, લાખ કિયોરી દામ	
આવે ખરજી રીવે બીનુ ભવ દે, આનન કર કર રથામ.	કમારી ૨.

ધનકે ન ઉનકે ધિવકે ન છલકે, ઉરજ સહે વિનું કામ;

સત સવાને કૈર્ક જતાવે, આનંદધન ગુણ પામ.

ક્રમારી૦ ૩

૫૬-૭૮ : જગતગુરુ પાસે એસાભાવ; ગુરુ-એશાનાં ઘરોનો મમં,

સૈયા આનંદધનની અકેશ્ય કહાણી પૃ૦ ૨૩૨

(રાત-રાત્રી)

જગત ગુરુ મેરા, મે જગતકા મેરા,

મિટ ગયા વાઘવિવાહકા મેરા.

જગત૦ ૧

ગુરુકે ઘરમે નવ નિધિ સારા, મેરુકે ઘરમે નિપા અધારા;

ગુરુકે ઘર સજ જસ્તિ જસવા, મેરુકી મઠિયામે છપર છાવા.

જગત૦ ૨

ગુરુ મોહી મારે રાજદહી હાહી, મેરુકી મતિ અપરાધીની કાહી

ગુરુકે ઘરકા મરમ ન પાવા, અકેશ્ય કહાણિ આનંદધન ભાવા.

જગત ૩

૫૬-૭૯ : ઘરમા ધૂસેલી પસારી જણુસ : પૃ૦ ૨૩૭

(રાત-એવતી)

ઐસી કૈસી ઘરવસી, જનસ અનેસી રી,

વાહી વાઘ રઢિયે જગવાહી, આપક હે ઇસી રી.

ઐસી૦ ૧

પરમ સરમ રેસી, ઘરમઉ પેસી રી,

વાહી તે મોહની મેસી, જગજ સમેસી રી.

ઐસી૦ ૨

કૌરીસી ગરજ નેસી, ગુરજ ન અખસી સી;

આનંદધન મુને સી જડી, અરજ કહેસી રી.

ઐસી ૩

૫૬-૮૦ : પરમેશ્વર—પારકૈા અને પોતાનો પૃ૦ ૨૪૩

(રાત-સારા)

થેતન ! શુદ્ધાતમકુ ધ્યાવે;

પર પરમેશ્વર મામપૂમ સદાઈ નિજ પરમેશ્વર મુજ પાવે;

થેતન ! શુદ્ધાતમકુ ધ્યાવે.

૧

નિજ ઘરમે પ્રજુવા હે તેરી, પર સજ નીચ કહાવે.

પ્રત્યક્ષ રીત લખી તુમ ઐસી, મઠિયે આપ મુકાવે.

થેતન૦ ૨

વાવત તુખ્વા મોહ હે તુમકે, વાવત મિથ્યા ભાવે;

સ્વસ વેદ આન વહી કસિયા, છડે જમક વિભાવે.

થેતન૦ ૩

મુમતા થેતન પતિતુ ઇલુ નિપ, કહે નિજ ઘરમે આવે;

આતમ ઉચ્ચ મુખારસ પીયે, મુખ આનંદ પદ પાવે.

થેતન૦ ૪

૫૩-૮૧ : એતન લક્ષણુ પ્રજ્ઞાછીણી; આનંદપદે બેસણુ, ત માર્ગનિદર્શન
સોહનો વિચારણાક્રમ પૃ ૨૪૬

(રમ-સારથ)

એતન! એવા જ્ઞાન વિચારો

।

સોહ સોહ સોહ સોહ સોહ અણુ ન બીજા સારો

એતન ૧

નિચય સ્વલક્ષણુ અવલબી, પ્રજ્ઞા છેની નિકાશ;

ક્રમ છેની મધ્યપાતી દુવિધા, કરે જડ-એતન કાશ

એતન ૨

તસ છેની કર અણીયે એ ધન, સો તુમ સોહ ખાસ;

સોહ જ્ઞાનિ હોય તુમ મોહ એ કે સમજો વાસ

એતન ૩

કુલટા કુટિલ કુલુકિ કુમતા, છડા એ નિજ આશ;

સુખ આનંદ પદે તુમ બેસો સ્વપણુ નિસ્તાર

એતન ૪

૫૬-૮૨ : મહનજિત વામાનંદન; બ્રહ્મચર્યનું યોગર્થ સ્થાન પૃ ૨૫૬

(રમ-મંત્રી રાણી)

પ્રભુ! તે સમ અવર ન કેઈ ખલકમે;

કરિ કર બ્રહ્મ વિરૂપે સોતે, મહન છત્યો તે પલકમે

પ્રભુ ૧

એવો જલ જનમે અજન સુખવત, વહવાનલ નો પીયે પલકમે;

આનંદવત પ્રભુ વામારે નંદન, તેરી કામ ન હોત કલકમે

પ્રભુ ૨

૫૬-૮૩ : સાધેમસ્થાનના કોઈપણ આતમીનીનું વાતાવરણુ અવસર ન ચૂકેલા

પ્રેરણા પૃ ૨૧૩

(રમ-મારુ)

નિરપૂર કેશ સોહામજો નિર્ભય નગર ઉદાર હો, નસે અતરખામી;

નિર્ભય મન મત્રી વડો, શબ્દ વસ્તુવિચાર હો

વસે ૧

કેવલ કમલામાર હો, સુણ સુણ સિવજામી!

કેવલ કમલાનાથ હો, સુણ સુણ નિઃકામી!

કેવલ કમલાવાસ હો, સુણ સુણ શુભજામી!

આતમા! તું જુહીય મા, સાહેબા! તું જુહીય મા!

શબ્દકા! તું જુહીય મા, અવસર લઈ જા

(એ આણી)

મહ ચતોષ કામાધિદયા, સાધુ સચતિ હૃદ યોગ હો;

પ્રાણિયો વિવેક મુખમતો આનંદ પાવક તોજ હો

વસે ૨

હૃદ વિસવાસ વિતાવશો, સુવિગ્રહ વિવહાર હો

મિત્ર વૈરાગ્ય વિકટરે નહિ, કીડા સુસતિ અપાર હો

વસે ૩

ભાવના ભાર નદી વહે, સમતા નીર ગચ્છીર હો;
ધ્યાન ચઢિવચ્છા જાયો રહે, સમપન ભાવ સગીર હો. વસે૦ ૪
ઉચ્ચાલો નગરી ! નહીં દુઃખ દુઃખાલ ન ભેગ હો ;
ઈતિ અનીતિ આપે નહિ, 'આનદધન' પદ ભોગ હો. વસે૦ ૫

પદ - ૮૪ : જિનરાજની લગની; પ્રભુની બલિહારી; ધ્યાનયોગીની પૂર્ણચેષ્ટા :
પૃ૦ ૨૭૬

(રત્ન-મન)

લાગી લગન હમરી, જિનરાજ ! મુજસ સુ-મો મે લાગી૦
કાફલે કહે કબલૂ નહિ છૂટે દોકલાજ સબ ડારી;
જેસે અમલી અમલ કરત સમે, લાગ રહી જુઝ મુખારી. જિનરાજ૦ ૧
જેસે યોગી યોગધ્યાન મે મુરત ટરત નહીં ટારી;
તેસે 'આનદધન' અનુહારી પ્રભુકે હું બલિહારી. જિનરાજ૦ ૨

પદ - ૮૫ : ભાવી મેળાપને તણસતી વિરહી ચેતના : પૃ૦ ૨૮૧

(રત્ન-આશી ચા.)

વારી હું યોલટે મીકટે
તુમ વિનુ મુજ નહિ સરે રે મુરિજન, લાલત ઓર અનીકટે. વારી૦ ૧
મેરે છાશુ કલ ન પરત દે, બિનું તેરે મુખ ઘીકટે;
મેમ પીચાલા પીવત પીવત, લાલન ! સબ કિન નીકટે. વારી૦ ૨
પુણ કોન ક્યાકું કુક કિયકું સેજુ ચીકટે;
આનદધન પ્રભુ સેજવી પાઈ (તિ) ભાને આન વચીકટે. વારી૦ ૩

પદ - ૮૬ : સુમતિ-વિવેકનું સંસાપણ; આનદવીનતાનો માર્ગ પૃ૦ ૨૮૭

(રત્ન-ખામ)

સવલે સાહિબ આવે મે મેરે, આલી રી, પીર વિવેક કહો સાચ. સવલે૦
મોમું સાચ કહો મેરી સો, મુખ પાયો કે નહિ;
કલાની કહા કહું લહાકી, ડોરે નનુર મનિ માંડી. સવલે૦ ૧
ભલી ભઈ હત આલહી હો પચમ મતિકી પ્રીત;
સિદ્ધ સિદ્ધત રસ પાકી હો, દેમે અપૂરવ ચંદ. સવલે૦ ૨
વીર કહે બેલી કહું હો, આબે આબે તુન પાસ;
કહે મુખતા પરિચાર તું હો હમ દે અનુભવદાસ. સવલે૦ ૩

સરખા સુમતા ચેતના હો, ચેતન અનુભવ આધી;
સચ્ચિદ્દેવ નિજ રૂપ શી હો, લીન્દે આનંદધન માલી.

સદ્ગુણે ૪

૫૬ - ૮૭ : ચેતનનો ચેતાનો પરિવાર; એને ઘાતુ પડી મથેલો પરિવાર
પૃ ૨૬૬

(રામ-ખંડ)

વિવેકી વીરા! સદા ન રહે, વરલે કષુ ન આપકે મીલ.

વિવેકી

કહા નિરોધી મોહની હો, મોહવ લાલ જમાર

બાંકે ઘર મિથ્યા સુતા હો, શીઝ પરે કહાં વાર

કોષ માન બેટા જાયે હો, રેલ ચપેટા લોક

લોલ જમાઈ માથા સુતા હો, એક વદ્યો પરિમાર

મઈ તિથિ કહા જલણા હો, પૂછે સુમતા જાણ

ઘરેકો સુત તેરે મતે હો, કહા લો કરવ વદાવ

તવ સમતા ઉદયમ કીયો હો, મેટથી પૂરવ તાજા

મીવ પરમસ્તુ લેણીકે હો, લીનો 'આનંદધન રાજ'

૫૬ - ૮૮ : ચેતનનું જેમકુશળ અને અવસ્થાર - નિઃશય

(રામ-ખંડ)

પૃથ્વીએ આલી! અગર નહીં, આથે વિવેક વધાવ

મહાનંદ સુખમી વસંતકા, તુમ આવવ કમ ગાવ

માનંદધન આધાર કી હો, જેમકુશલ કહો વાવ

અથલ અભાષિત રેવકુ હો, જેમ શરીર લજવ

વિવેકાસી વદનક કયા હો નિકલે સરમ અનલ

જય મોજ નિકલે નહી હો, વિવેકારે લજ દોવ

કુશલ જેમ અનાદિહી હો, નિત્ય અભાષિત કોવ

સુન વિવેકસુખતે નઈ હો, વાની અમૃત સમાન

સરખા સમતા હો મિલી હો, અધાઈ આનંદધન તાન

૫૬ - ૮૯ : ચેતનની સકલઆપકતા : પૃ ૩૧૮

(રામ-ખંડ)

ચેતન સકલ વિલાપકે હોઈ ચેતન

સત અસત સુન પરજન પરનીત, જાવ મુલાવ નતિ હોઈ ચેતન ૧

સ્વ પરસ્પર વસ્તુકી સત્તા, સીંગે એક ન દોઈ,
સત્તા એક અખડ અવાધિત, મહ સિદ્ધાંતપખ દોઈ ચેતન૦ ૨
અનવધ અતિરેક હેતુકે, સમણ રૂપખમ જોઈ
આરોપિત સજ ધર્મ ખોર દે, 'આનંદધન તત્ત્વ સોઈ' ચેતન૦ ૩

૫૬ - ૬૦ : સાખી — ગૂઢ રહસ્ય : ૫૦ ૩૨૬

૫૬ — મોટી વહુની કાર્મપદ્ધતિ પર નાની વહુનાં છલુકાં : મમતાનો
અમુતપૂર્ણ ઠંકળાટ : ૫૦ ૩૩૪

(ચેતનો)

અણુ ભેવતાં લાખ, ભેવે તો એકો નહિ;
લાખી ભેવણ સાખ, વાહાલા વિણુ એલે ગઈ

(રમ-મોર)

મોટી વહુએ મનમમત્ત ઘીધું, મોટી વહુએ
પેટમે પેચી મસ્તક રેચી, વેણ ચાહી સ્વામીલને ઘીધું મોટી૦ ૧

જોલે બેચી મીકું જોલે, કાંઈ અનુભવ અમૃતજલ પીધું;
છાની છાની છરેકા કરવી, છરવી આવે મનું વિધુ મોટી૦ ૨

લેખાલેખપ્રકાશક છેવું, જણવાં કારજ સીધું;
અજોખ જે રમલર રમતા, આનંદધન ૫૬ લીધું મોટી૦ ૩

૫૬ - ૬૧ : નાની વહુનાં નખર્સ પર મોટી બહેનની મુખાલોચના ૫ ૩૪૦
(રમ-મા)

વારો રે કોઈ પરધર રમવાનો હાલ, વાહાની વહુને પરધર રમવાનો હાલ;
પરધર રમતા ધઈ બૂઝાનોત્રી ડેશે મળીલને આલ વારો૦ ૧

અલને ચાલા કરવી દિહે, લોકડાં કહે છે છિનાલ;
જોલભડા જણુ જણના લાવે, દહટે ઉપાસે આલ વારો૦ ૨

ભાઈ રે પાટોસણ ! બૂબો ને લનારેક ફામટ જાશે આલ;
આનંદધન મુરજે રમતા, જોઈ માલ જણૂકે આલ વારો૦ ૩

૫૬ - ૬૨ : વિસ્તી ચેતનાની દર્શનઆકાંક્ષા ૫૦ ૩૪૩

(રમ-કામરો ખન પ્રખળે-પૂજી)

દરિયન પ્રાનલખન ! મોઢે ઘી ?

બિન દરિયન મોટી કલ ન પરતુ દે, તલર તલર તન ધીરે દરિયન૦ ૧

કહા કહું કહુ કહન ન આવત, બીન તેજ ક્યુ છને ?

મોટું ખાઈ સખિ ! કાદું મનાવે, આપ દી આપ પતિવે દરિયન૦

દેવર દેશની સામુ જેઠાની, મુઠ્ઠી સળ મિલ ખીજે;
આનંદમન બિનુ આન ન રહે કિન, કોર જતન બે કીજે દરિસન ૩

૫૬-૬૩ : નાથમેળાપના કોઠે : ૫૦ ૩૫૩

(મુને ખરૂં માખીઆને મલવાના કોઠે-એ દેવી)

મુને મહારા નાકલીવાને મલવાના કોઠે; ૧ મુને ૧
કું રાજુ માધી ! કોઈ મુને ખીજે વહેજો કોઠે.
માકલીયા નાકલિયા પાંજે મહારે, જગ સવિ ભજક બેઠે;
મીઠાવેલા મનમતા નાકલ વીણ, તન મન ભાવે ભાદ. મુને ૨
કોઈ દોહીયો ખાટ પછેડી તલાઈ ભાવે ન રેશમ છેડ; ૧
અવર સવે મહારે ભલા રે ભલેર, મહારે આનંદમન ચરમોઠ. મુને ૩

૫૬-૬૪ : ચેતનાની નિરાધાર દશાનાં આનંદ : ૫ ૩૬

(રામ-રમેરી)

નિરાધાર કેમ મૂઠી સ્થામ ! મુને નિરાધાર કેમ મૂઠી ? ૧
કોઈને નેહુ ને કણસુ બોલુ ચહુ આજબન દુહી. સ્થામ ૧
માણનામ ! તુમે દૂર પધાર્યાં, મૂઠી નેહ નિરાશી;
જણુ જણના નિમ્મમતિ છુણુ ગાતા, જનમાસ કિમ બશી ? સ્થામ ૨
બેઠનો પક્ષ લઈને બોલું, તે મનમાં મુખ આવે;
બેઠનો પક્ષ મૂકીને બોલું, તે જનમ લેવે ચિત્ત ધાવે સ્થામ ૩
વાવ તુમારી મનમા આવે, કોણુ આજગ જઈ બોલું;
લલિત મલિત મલ બે તે રેણુ આમ માલ મન બોલું સ્થામ ૪
ધોં ઘટે ઊં અવરજમી, મુજમાં કા નવિ રેણુ;
બે રેણુ તે નજર ન આવે, છુણુકર વસ્તુ વિશેણુ સ્થામ ૫
અવધે કહીની વાટી બેઈ વિણુ અવધે અતિ ખૂંડ;
આનંદમન પ્રભુ વેવે પધારે, જિમ મન આપ્યા પૂડ સ્થામ ૬

૫૬-૬૫ : જિનચરણસેવા; પ્રભુસુખઆનંદ; એમાં ભલે ભાગદેવા મનદાને પ્રેરણા

૫ ૩૭

(રામ-અર્ચનો રેવાસ, વાને અર્ચકિયો રેવાસિ)

એસે જિનચરણે ચિત્ત ભગઈ રે મના;
એને અર્ચકિત કે છુણુ ગાઈ રે મના. એસે

ઈશ્વર ભરનકે કારણે, મૌઆ વન મે બધ
 આર ચરે સિદ્ધુ દિસ દિરે વાકી સુરતિ વછરૂઆ માલિ રે. મૈસે ૧
 સાત પાચ પાહેલીયા, હિતનિસ પાણી બધ,
 તાલી દિયે ખઠખઠ હસે વાકી સુરતિ મઝરૂઆ માલિ રે. મૈસે ૨
 નટૂઆ નાચે ચૌક મે રે, લોક કરે લખ સોસ,
 વાત બદી વરતે ચદિ, વાકો ચિત ન ચલે કદુ ઠાર રે. મૈસે ૩
 બૂઆરી મનમે બૂઆ રે, કામી કે મન કામ;
 આનદમન' પ્રપુ પુ કહે ઇમ ક્યો બનવનકો નામ રે. મૈસે ૪

૫૬-૬૬ વીરૂટેછ કુદુબ; પતિને વારણુ : ૫૦ ૩૭૭

(૩૪-૫૫મી)

અરી મેશ નાહેરી અતિવારે, મેં લે ભેળન કિત બજ ?
 કુમતિ પિતા બભના અપરાધી, ન કિનાઈ વ જનાર. અરાં ૧
 ભલો બનીકે સમર્થ કોની, કોન પાપ ઉપબરે;
 કહા કહીચે ઇન બરકે કુદુબતે િત નરો કામ જિતાર. અરાં ૨

૫૬-૬૭ : દેહનો ભરેસો, સાચાબૂકાનો ફેાહ ૫૦ ૩૮૨

દેહ પુદ્ગલનો લુપ્તિક રગ, સાચુ સું અને કથા

(૩૪-૬૫મી)

આ પુદ્ગલકો કયા નિસવાલા ? હે જુનકો વાચા રે. આ પુદ્ગલ
 અમલકાર વિજલી રે કીલા, પાની જિન પનાયા,
 આ દેહીકો મવ ન કરના જમર દોષયા વાચા. આ પુદ્ગલ ૧
 બૂટે તન ધન બૂટે ભેળન, બૂટે હે મરવાયા;
 આનદમન કહે અન હી બૂટે તાના ચિવપુરવાયા. આ પુદ્ગલ ૨

૫૬-૬૮ : જુ ચવણુનો નિવેઠો કરી આપે તે સાચો મોગી અને મારા ગુરુ : ૬૦ ૩૮૨

(૩૪-૫૫મી)

અવધુ સો ભેગી ગુરુ મેલ, ઇન પહો કરે રે નિવે. અવધુ
 તરુવર એક મૂક બીન છાયા જિન કૂલે ફલ લાગા,
 આખા પત્ર નહીં કાપુ ડેનકુ અમુન મનને છાયા. અવધુ ૧
 તરુવર એક પાણી રોક બે એક ગુરુ આઠ નેલા,
 મિલેને જુગ ગુણ ગુણ આયા, ગુરુ નિરતર જેલા. અવધુ ૨

જનનમહામે અધવિચ દુખા, ઉઠાં છે અમીકા વાસા;	
સચરા હોવે સો ભરવાર પીવે, નચરા ભવે ખાસા.	અવધૂં ૩
જનનમહામે જડઆ વિઠાની, ધરતી દુખ જમાયા;	
માખન યા સો વિરલા પાયા, છાસે જગ ભરમાયા.	અવધૂં ૪
યક જિનું પત્ર, પત્ર જિનું તુલા, જિન જિવ્યા ગુણ ગાયા;	
ગાવનવાસેકા રૂપ ન રેખા, સુચુરે સોહી ભતાયા.	અવધૂં ૫
આવમ અનુભવ જિન નહીં બને, અતર ભોલેતિ જગાવે;	
ધર અતર પરવે સોહી મૂરતિ, આનંદધન પદ પાવે.	અવધૂં ૬

૫૬-૬૬ : મહાદેવી નિશ્ચિત : કોનેય દોર, તોર અને અધિકાર : ૫ ૪ ૬
(રમ-આસાવરી)

અવધૂં એતો જ્ઞાન વિચારી, વાગે કેવુ પુરુષ કેવુ નારી ?	અવધૂં
બચન કે ઘર નહાવી પોતી, ભેગી કે ઘર થેલી,	
કલમા પદ પદ ભઈ રે તુરકી તે, આપહી આપ અઠેલી.	અવધૂં ૧
સસરે કમાયે ભાલો ભોલો, સાચુ ભાલુભારી;	
પિયુલ કમાયે પાટે પારણીએ તે, મેં હું પુલાવનકારી.	અવધૂં ૨
નહીં હું પરણી નહીં હું કેવારી, પુત્ર જણાવનકારી;	
કાલી ઘડી કે મેં કેઈ નહીં ઊઠ્યો તે, કલુએકું બાલુભારી.	અવધૂં ૩
અહીં હીપમે ખાલ બટલી, જગન બોલીયુ તલાઈ;	
ધરતી કે ઉઠે આભ હી પિછાડી, તોજ ન સોઢ ભણઈ	અવધૂં ૪
જનનમહામે ગામ વીજાણી, વચુમા દુખ જમાઈ;	
સડ રે સુને ભાઈ ! વઘોલું વઘોવે તે વત્ત અમૃત કેઈ પાઈ	અવધૂં ૫
નહીં ભઈ સાસરીએ નહીં અઈ ખીચરીએ, ખીયુલકી સેજ બિભાઈ;	
આનંદધન કહે સુનો ભાઈ સાચુ તે, ભોલે તે ભોલેતિ મિલાઈ	અવધૂં ૬

૫૬-૧૦૦ : અવસર મળ્યો છે તક ન વૂઠો : ૫૦ ૪૩૨
(રમ-આસાવરી)

મેઢેર મેઢેર નહિ આવે, અવસર મેઢેર મેઢેર નહિ આવે.	
જુ ભવે તુ કર લે ભલાઈ જનમ જનમ મુખ પાવે.	અવસર ૧
તન ધન ભોજન મન હી બૂઠે, ગાણ પતકમે ભવે.	અવસર ૨
તન છૂટે ધન કોન કામકો ? કાચકુ કૃપણ કહાવે ?	અવસર ૩
બંકે દિલમે સાચ અસત છે, તાણ બૂઠ ન ભાવે.	અવસર ૪
આનંદધન મનુ ચલત પદમે, સમરી સમરી મુજુ આવે.	અવસર ૫

૫૬-૧૦૧ : આદિનાથને વિનતિ; ભવપાર ક્ષતરવાનો આદર્શ પૃ. ૪૪૦
(રામ-આશાસરી)

મનુ ખ્યાસ મનુ ખ્યાસ, રિખભદેવ મનુ ખ્યાસ	(એ આકળી)
પ્રથમ ટીકે કર પ્રથમ નરેસર, પ્રથમ મતિવત પારા	રિખભ. ૧
નાભિસાધા મરુદેવીકે નહન, ભુગલાધર્મ નિવાસ	રિખભ. ૨
કેવલ હર્ષ પ્રભુ મુગતે પોદોલા, આવાગમન નિવાસ	રિખભ. ૩
આનંદધન પ્રભુ ઇતની વિનતિ, આ ભવ પાર ઉવાસ	રિખભ. ૪

૫૬-૧૦૨ : પ્રભુપાદનદન, વ્યવહારુ ઉપદેશ પૃ. ૪૪૧
(રામ-માઠી)

એ જિનકે પાપ લાગ રે, તુને કહીએ કેતલ એ	
આકોઈ જમ ફિરે મદમાતો, મોઢ નિહરીયા શું બાગ રે	તુને ૧
પ્રભુભ પ્રીતમ વિના નહીં કોઈ પ્રીતમ, પ્રભુભની પૂલ ભણી માગ રે	તુને ૨
ભવજ દેરા વારી કૌં જિનજાયા, 'આનંદધન' પાપ લાગ રે	તુને ૩

૫૬-૧૦૩ : ભજનમહિમા; મીઠી સમભાવટ પૃ. ૪૫૧

પ્રભુ ભજ લે પ્રેસ દિલ ચાલ રે	પ્રભુ
આઠ પદોરકી કોસક પડીયા, દો પડીયા જિન ચાલ રે	પ્રભુ. ૧
દાન પુરવ કહુ જમ કર લે, મોઢ માયાપૂ ત્વાલ રે	પ્રભુ. ૨
આનંદધન કહે સમજ સમજ લે, આજર પોવેગા બાલ રે	પ્રભુ. ૩

૫૬-૧૦૪ : સુમતિ અને પ્રીતમ; મેળાપની આગળપાછળ આતુરતા : પૃ. ૪૫૭
(રામ-આશાસરી)

હકીકી આખ્યાં ટેક ન મેટે, ફિર ફિર કેમજી જઈ	હકીકી. (એ આકળી)
ઉચ્છાલબીકી પ્રિય ઉભિ, નિરખિન તૃપતિ ન દોઈ;	
નહ કરિં નહ હુ કશી દેલ નવોસી રાઈ	હકીકી. ૧
માગર જ્યો ટમાકે રહી, પીય ઉબીકે પાર;	
લાજ લાગ મનમે નહીં, કાને પહારે નર	હકીકી. ૨
અટક તનક નહીં મારૂક, હટક ન પક નિજ કોર;	
હાથી આપ મતે મટે, પાવે ન મનાવન જોર	હકીકી. ૩
મુન અનુભવ પ્રીતમ વિના, પ્રાણ જાન ઇન કારિ;	
દે જન આતુર આતુરી, ફર આનંદધન નાદિ	હકીકી. ૪

પૃષ્ઠ	પદિકા	અનુક્રમ	શુદ્ધ
૪૪	૬	કામિની નમર	કામિની નમર
૪૪	૨૭	વાંછળિ	વાંછળાને
૪૫	૧૫	નહેનપસુ	નહેનપસુ
૪૮	૬	પરચર સચ	પરચર-સચ
૪૯	૧	અનુભવસોચર	અનુભવસોચર
૪૯	૨૮	બીજા નાહક	બીજા નાહક
૪૪	૩૨	ચોલા-રૂપે છે	ચોલા-રૂપે છે
૬	૨	નથી પહેરવા	નથી પહેરવા
૬	૨૫	વાતોનાં સેવકુચાં	વાતોનાં સેવકુચાં
૬૪	૮	માની બીધિલી	માની બીધિલી
૬૪	૨	(આવિશ્વાસ)	(આવિશ્વાસ)
૬૮	૧	મ્મુ લલચ	મ્મુ ! લલચ
૭૧	૧૫	આદમશાવન	આદમશાવન
૭૪	૨૧	નરસે	નરસે
૭૫	૧૫	આવવા - આવશે	આવવા - આવશે
૮૮	૨૪	(Incomprehensible)	(Incomprehensible)
૯	૨	લલાચ	લલાચ
૯૧	૭	કેમી પાસે બધું	કેમી પાસે બધું
૯૬	૧૨	લલચ	લલચ
૧૩૩	૧૪	અનુક	અનુક
૧૩૪	૭	નેમ્મુ કરી,	નેમ્મુ કરી,
૧૪૭	૩૧	ચેતના	ચેતના
૧૬	૨૮	અવવા અવવા	અવવા
૧૬૧	૮	આવવાનાં	આવવાનાં
૧૬૪	૧૨	મદ વાચા	મદવાચા
૧૭૧	૧૧	મુકિત	મુકિત
૧૮૬	૨	પરમાત્મા	પરમાત્મા
૧૯૧	૧૬	લલચાર	લલચાર
૧૯૬	૧૧	લલચ તરીકે	લલચ તરીકે
૧૯૬	૨૧	અવવા	અવવા
૨૧	૨૨	આવતરી	આવતરી
૨૧	૨૩	કમિની	કમિની
૨૧૪	૨૪	પુણ્ય	પુણ્ય
૨૧૪	૨૬	અનુભવ	અનુભવ
૨૨	૨૫	અવચીરવ	અવચીરવ
૨૨૩	૧૬	(ને અવચીરવ)	(ને અવચીરવ)

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૩	૨૫	મહુતા	મહુતા
૨૨૮	૧	એકતા	એકમે
૨૨૮	૧૫	રીમે	રીમે
૨૩૪	૫	કારણ	કારણ
૨૩૫	૧૪	આપી રહેલ છે,	આપી રહેલ છે
૨૩૬	૨૩	પાત્રી	પાત્રી
૨૪૮	૧૪	- બહુ પ્રશ્નસિય -	- બહુ પ્રશ્નસિય -
૨૫	૭	મરેજી	મરેજી
૨૫૩	૧	વન	વન
૨૫૬	૧	પુસ્તપુત્રી	પુસ્તપુત્રી
૨૬૧	૩૧	સિય સ્થિતિ પરે	સીય સ્થિતિ પરે
૨૬૧	૩૨	સિય	સીય
૨૬૪	૫	સેક્રામંતો	સેક્રામંતો
૨૬૭	૭	કડપી છે	કડપી છે
૨૬૮	૨૩	કિડમો	કીડમો
૨૭૬	૩	વાત્તિયી	વાત્તિયી
૨૮૫	૧૩	એવી	એવી
૩ ૮	૨૬	કાવની	કાવની
૩૧૬	૧	પરખી)	પરખી)
૩૧૮	૮	આનકમનું	આનકમનું
૩૨૫	૨	"	"
૩૩૪	૨૩	(રાત્ર-સેરડી)	(રાત્ર-સેરડ)
૩૩૬	૨૪	વેલે	વેલે
૩૩૭	૨	એનપરાજ	એનપરાજ
૩૩૭	૨૪	વારવાર	વારવાર
૩૩૮	૨	સ્થાન	સ્થાન
૩૩૬	૧૭	કારવાનો	કારવાનો
૩૩૬	૨૨	અનુમત	અનુમત
૩૪૭	૨૬	(રાત્ર-કાનોડા પ્રત પ્રવાજે-પૂત્રી)	(રાત્ર-કાનોડા પ્રત પ્રવાજે-પૂત્રી)
૩૫૨	૨૮	(Personify)	(Personify)
૩૫૮	૫	ઉપ	ઉપ
૩૬	૨૭	નિરાધાર-તરવારા	નિરાધાર-તરવારા
		પડી ઉપરવાનું -	પડી ઉપરવાનું -
૩૭૧	૧	અનુમત	અનુમત
૩૭૩	૧૬	અનુમત-દુલો	અનુમત-દુલો

૫૬-૧૦૧ : વૈરાગ્યસ્થાવ : પૃ ૪૬૬

(સત્-આસતરી)

અવધૂ વૈરાગ્ય બેટા બધા, વાને જોજી કુટુંબ સજ ખાયા.	અવધૂ	
જેલે માયા-મમતા ખાઈ સુખ-દુખ દોનો બાઈ		
કામ-ક્રોધ દોનો ખાઈ ખાઈ તુષ્ટા બાઈ	અવધૂ	૧
દુર્નતિ દાહી મત્સર દાહા, સુખ દેખત હી મૂઝા;		
મનહરેડી વખાઈ વાણી, એ જળ જે । કુવા	અવધૂ	૨
પુરુષ-પાપ પાટોશી ખાથે, માન-કામ દોઉ મામા;		
મોહનનરકો રાજ્ય ખાયા, પીછે હી રેન તે નામા	અવધૂ	૩
જાન નામ ધર્યો બેટાકો, મહિમા વરણ્યો ન બાઈ		
આનંદવન મધુ જાન મનદ કથે, ઘટ ઘટ રહ્યો સમાઈ	અવધૂ	૪

૫૬-૧૦૬ : જામરનો શુલ્કિ કે ગુ બારન, ઉદાસીનતા યાને આનંદમિસને પૃ ૪૭૪

કિન સુન અથો રે ઉદાસી, જામરા ! કિન

પખ તેસે કાશી, સુખ તેણ પીધ, વળ ફૂલનકો વાસી. જામરા ! કિન ૧

સજ કલિધનકો રસ તુમ લીનો સો મધુ જાલ નિરાસી. જામરા ! કિન ૨

જાનંદવન મધુ તુમારે મિલનકે બલ કલવત કમ્ કાસી જામરા ! કિન ૩

૫૬-૧૦૭ : જ્ઞાનવસત પૃ ૪૭૬

(રાગ-વસત)

તુમ જ્ઞાન વિસો ફૂલી વસત, મનમધુકર હી સુખસો વસત. તુમ ૧

કિન જરે લખે વૈરાગ્યાન, મિશ્મામતિ રજનીકો વટાવ. તુમ ૨

બહુ ફૂલી ફૂલી ગુરુચિ વલ, આવા જન જામવા વૃક્ષ ફેલ. તુમ ૩

બનત જાતી પિત્ર મધુર કૃપ, મુરનર પશુ આનંદવન સ્વરૂપ. તુમ ૪

૫૬-૧૦૮ : નિઃધર્મો સતત્યાગ પૃ ૪૮૬

તજ મન કૌતવિમુખનકો જાગ.

બકે સમ કુળુદિ કપજત હે, પદ્ય લજનમે લાગ. તજ ૧

કહા લખો પથ પાન પિલાવત, વિષ ન તણે ગુરુમ;

ખરકુ કહા બરજત લેખન, મરકટ જૂલણ જાગ. તજ ૨

કૌવાકુ કાકા કપૂર મુગાવત, આન નાકાવત વાગ;

જમુ પાવાજ બાણ નહિ ભેદન, પીના લખો નિવગ;

આનંદવન વે હે કાલી કળસ, નહન ન ફૂલે રાગ. તજ ૩

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૧	ચામુ પદ પર આત્મા એ	ચામુ પદ પર આત્મી
૪	૧	આસા-પાસનું	આસા-પાસનું
૪	૨	અરિહ	અરિહ
૪	૨૧	કુરચ્છ	કુરચ્છ
૫	૧૧	વિવેકને તે નરાનરા	વિવેકને તે નરાનર
૬	૨	કૈન્ય કાવ	કૈન્યકાવ
૮	૨૮	ઘણવા	ઘણ
૯	૩	કુ-માદ થવા છે	કુ-માદ થાવ છે
૯	૬	નિદર પેશીને	નિરદોશીને
૯	૯	અર્ધ-વિભાજ	અર્ધ-વિભાજ
૯	૨૧	પરને પિઝનાવા	પરને પિઝનાવ
૧	૮	અનત	અનત
૧૧	૪	અનુભવોચર	અનુભવોચર
૧૪	૮	આદ્યપુરુષમય	આદ્યપુરુષમય
૧૫	૪	અનદ છે	અનદ છે
૧૫	૨૫	સામગ્રી નહીંએ છે	સામગ્રી નેહીંએ છે
૧૬	૨	સામગ્રી	સામગ્રી
૧૭	૯	(Parabornatic)	(Parabornatic)
૧૮	૨૪	ગાન અને ક્રિયા નામને સદસ્યના	ગાન અને ક્રિયા નામને
		નામને સદસ્યના આપનાર	સદસ્યના આપનાર
૨	૪	અમુકનું વર્ણન	અમુકનું વર્ણન
૨	૫	લઘાનિયત	લઘાનિયત
૨	૬	તે મય	તેમય
૨	૮	એ મય	એમય
૨૨	૨૪	એક આજ મી-નને	એક નાજ મી-નને
૨૩	૮	સાનવરવૃત્તિ	સાનવરવૃત્તિ
૨૩	૮	આપનાર	આપનાર
૨૫	૩	મેટુ-	મેટુ-
૨૫	૭	અસ્ત્રાવર્તિયી	અસ્ત્રાવર્તિયી
૨૬	૨૮	સત્ત	સત્ત
૩	૧	કાચદા થા	કાચદા થા
૩૧	૨૩	મનુષ્ય તે એનું તે ન	મનુષ્ય તે તેનું તે ન
૩૧	૨૭	અર્થ દબ દાન	અર્થ દબ દાન

પૃષ્ઠ	પદિકા	અનુદ્યોત	શુદ્ધ
૪૪	૧	કાકિની નગર	કાકિની નગર
૪૪	૨૭	વાઘાતો	વાઘાતો
૪૫	૧૫	નહેનપૂરી	નહેનપૂરી
૪૮	૬	પરબર-સમ	પરબર-સમ
૪૯	૧	અનુભવજોયર	અનુભવજોયર
૪૯	૨૮	બીજા નામક	બીજા નામક
૫૪	૩૨	ચોખા-ફોપા છે	ચોખા-ફોપા છે
૧	૨	નથી પહેરવા	નથી પહેરવા
૧	૨૪	વાતેનાં ચેપ્પુઆં	વાતેનાં ચેપ્પુઆં
૧૪	૮	માની બીધેલી	માની લીધેલી
૧૪	૨	(આવિકરિવા)	(આવિકરિવા)
૧૮	૧	પ્રયુ ઘરન	પ્રયુ ! ઘરન
૭૧	૧૫	અદ્ભુતભાવન	અદ્ભુતભાવન
૭૪	૨૧	નરથે	નરથે
૭૫	૧૫	અનુભા - અનુભ	અનુભા - અનુભ
૮૮	૨૪	(Incommensurable)	(Incommensurable)
૯	૨	લવાય	લવાય
૯૧	૭	કાની પાસે જેવું	કાની પાસે અનુ
૯૧	૧૨	લવ	લવ
૧૩૩	૧૪	અનુક	અનુક
૧૩૪	૭	નેચ્છુ કરી,	નેચ્છુ કાપી,
૧૫૭	૩૧	ચેતન	ચેતન
૧૧	૨૮	અસ્વા મદમત	અસ્વા
૧૧૧	૮	આવવાનાં	આવવાનાં
૧૧૪	૧૨	મત વાઘા	મતવાઘા
૧૭૧	૧૧	મુક્રિય	મુક્રિય
૧૮૯	૨	પરમશ્રામ	પરમશ્રામ
૧૯૧	૧૯	અનુકાર	અનુકાર
૧૯૯	૧૧	દાનનાં તરીકે	દાનના તરીકે
૧૯૯	૨૧	અનુકાર	અનુકાર
૨૧	૨૨	આદ્યતરી	આદ્યતરી
૨૧	૨૩	કનિની	કનિની
૨૧૪	૨૮	પુષ્પાનુ,	પુષ્પાનુ,
૨૧૮	૨૯	અનુભવો	અનુભવો
૨૨	૨૪	કાલગીચ	કાલગીચ !
૨૨૩	૧૧	(નો અર્થ)	(નો અર્થ)

પૃષ્ઠ	પાત્રિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૩	૨૫	મહિતા	મહુતા
૨૨૮	૬	એટલા	એટલે
૨૨૮	૧૫	રોમે	રીમે
૨૩૪	૫	જાવજ	જાવજ
૨૩૫	૧૪	આપી રહેલ છે,	આપી રહેલ છે
૨૩૬	૨૩	પત્ની	પાત્ની
૨૪૮	૧૪	- બહ પ્રજ્ઞાસિ -	- બહ પ્રજ્ઞાસિ -
૨૫	૭	મરેગે	મરેગે
૨૫૩	૧	વજ	વજ
૨૫૬	૧	પુરસ્કૃતીની	પુરસ્કૃતી
૨૬૧	૩૧	સિદ્ધ સ્થિતિ પરે	સીદ્ધ સ્થિતિ પરે
૨૬૧	૩૨	સિદ્ધ	સીદ્ધ
૨૬૪	૫	સેદ્ધાખતો	સેદ્ધાખતો
૨૬૭	૭	ઝડપી છે	ઝડપી છે
૨૬૮	૨૩	કિપ્પતો	કીપ્પતો
૨૭૬	૩	વાસ્તિમતી	વાસ્તીમતી
૨૮૫	૧૩	એટી	એટી
૩૮	૨૬	કાચની	કાચની
૩૧૬	૧	પરખી)	પરખી)
૩૧૮	૮	આત્મચર્ચ	આત્મચર્ચ
૩૨૫	૨	"	"
૩૩૪	૩	(રાત-સોડી)	(રાત-સોડી)
૩૩૮	૨૮	રેટમે	રેટમે
૩૩૭	૨	મેન્દરાજ	મેન્દરાજ
૩૪૭	૨૪	વારવાર	વારવાર
૩૪૮	૨	સ્થાત	સ્થાત
૩૪૬	૧૭	કારણમે	કારણમે
૩૪૬	૨૨	અનુચિત	અનુચિત
૩૮૭	૨૮	(રાત-કાતો પ્રત પ્રખતે-પૂરતી)	(રાત-કાતો પ્રત પ્રખતે-પૂરતી)
૩૫૨	૨૮	(Personality)	(Personality)
૩૫૮	૫	ઉચ્ચ	ઉચ્ચ
૩૬	૨૭	નિરાધાર-તરવાય	નિર્ધાર-તરવાય ને-કો. કમુ-
		પણ ઉત્તરચતુ -	ઉત્તર ચતુ-કો
૩૭૧	૬	કમકમ	કમકમ
૩૭૩	૧૬	નમ્મો-પૂવો	નમ્મો-પૂવો

પૃષ્ઠ	પદિકા	અર્થ	શુદ્ધ
૩૮૪	૧	સગત	સમ્પત્તિ
૩૮૪	૧	જનજનકર	જનજનકર
૩૮૫	૨	દયાધી	દયાધી
૩૮૫	૨૮	જોતપ્રિય	જોતપ્રિય
૩૮૮	૮	દર્શની	દર્શની
૩૮૯	૨	જોખા	જોખા
૩૯	૧૨	જાને જાને હવે	જાને હવે
૩૯	૨૭	જાનજા	જાનજા
૩૯૮	૩	માનદર્શની	માનદર્શની
૪૧	૧૬	સ્વાખા	સ્વાખા
૪૨	૨	માત્ર	માત્ર
૪૩	૨૧	પર	પર
૪૧૬	૭	પ્રકારી	પ્રકારી
૪૨૪	૧૩	સવિધા	સવિધા
૪૨૫	૭	પ્રસૂતિ	પ્રસૂતિ
૪૨૬	૫	મેનમાર્ગ	મેનમાર્ગ
૪૩૬	૨૭	જોખા	જોખા
૪૪૮	૪	જાનો	જાનો
૪૫૫	૨૫	આનંદજી	આનંદજી
૪૬૪	૧	સ્વસ્ત્યજી	સ્વસ્ત્યજી
૪૬૭	૨૧	પૌરુષિક	પૌરુષિક
૪૭૧	૩	પૌરુષિક	પૌરુષિક
૪૮૧	૩	ત્રય ૧	ત્રય ૧
૪૮૭	૨	ત્રય ૨	ત્રય ૧
૪૮૮	૩	ત્રય ૩	ત્રય ૨
૫૦૭	૨૪	વિજયજી	વિજયજી
૫૧૬	૩૧	જાન	જાન
૫૧૧	૧૮	જાન	જાન
૫૧૧	૩	સ્વસ્ત્યજી —	સ્વસ્ત્યજી —

નિર્મિત પદોના રાજ નીચે મુજબ સમજાવ્યા—

પદ ૧૮—વસતઃ પદ ૧૮—આશાસરી; પદ ૬૬—જાનકી, રેણુજી, પદ ૭૪—વસતઃ પદ ૭૫—વસતઃ પદ ૭૬—વસતઃ, પદ ૭૭—વસતઃ, પદ ૭૮—રાખી—રાખરી, પદ ૭૮—રાખી, પદ ૭૯—જોખા, પદ ૮૧—સારજી, પદ ૮૮—પદમા.

